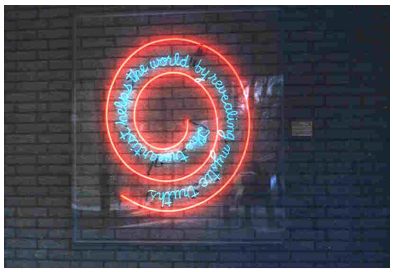
Teksten rond het zelf, het lichaam en zelfbewustzijn 2000-2024

De wereld een ei vol betekenis

“De hemel blauw, blauw, blauw, waar mijn ogen in vervoering doorheen pijlen, breidt zich uit over zwaar beladen amandelbomen, tot de verste glorie. Het ganse veld trilt, doodstil en vurig.
Over de rivier sluimert een witte sluier van damp, windstil.
In de richting van de bergen verheft zich een compacte rookwolk van een brand, ronde zwarte wolken.”

Uit: Juan Ramón Jiménez, Platero en ik; hst. XXXIV: Wandeling, A’dam 1951

Zó het landschap, zó de wereld, zó de kosmos. Een ei. Glorieus. Hemelsblauw, aardebruin, aardegroen en geel. Het licht maakt het mogelijk. Zonder het licht géén mystieke beleving. Zonder het licht géén bewustzijn, enkel ‘wohu ta-bohu!

Sé bien que soy tronco
del árbol de lo eterno.
Sé bien que las estrellas
con mi sangre alimento.
Que son pájaros míos
todos los claros sueňos…
Sé bien que, quando el hacha
de la muerte me tale,
se vendrá abajo el firmamento.

Juan Ramón Jiménez

Ik weet, dat ik stam van de
boom van de eeuwige ben.
Ik weet, dat ik de sterren
met mijn bloed voedt.
Alle heldere dromen
zijn mijn vogels…
Ik weet, velt mij de bijl
van de dood,
dan zal de hemelkoepel instorten.

Juan Ramón Jiménez

Wij zijn verbonden, wortelen in het aardse, hoofden in de hemel. Wachtend op de dag, het inzicht, weten. Vóórgoed. Is dat dé kennis van God, kennismaking? Lot en kans, weg en doel? De wereld een ei, en wandelend over de aarde komen wij uit waar we begonnen:

Ourobouros. Zin die wortelt in zin, betekenis die zich openbaart in de scheur van de betekenis, de afgrond van het voorafgaande. Een eindeloos proces.

Zijn wij mensen natuurgegevens, onderworpen aan de wetten van de natuur zoals eb en vloed, zoals zomer en winter, warmte en koude? Maar waar komt dan ons bewustzijn vandaan en onze niet te doven drang naar vrijheid en geluk? Wat is de reden van ons bestaan en de zin van onze geestelijke exercities, onze dwaalwegen en zoektochten. Een leven vol speuren naar sporen. Voetsporen in het zand van een woestijn die steeds verandert door de wind.

Yo no soy yo.
Soy este
que va a mi lado sin yo verlo;
que, a veces, olvido.
El que calla, sereno, cuando hablo,
el que perdona, dulce, cuando odio,
el que pasea por donde no estoy,
el que qudará en pié cuando yo muera.

Juan Ramón Jiménez

Ik ben niet ik.
Ik ben hij,
die aan mijn zijde gaat, zonder dat ik hem zie,
die ik vaak bezoek,
en die ik vaak vergeet.
Hij, die rustig zwijgt, als ik spreek,
die zachtmoedig vergeeft, als ik haat,
die rondzwerft, waar ik niet ben,
die recht op zal blijven staan, als ik sterf.

Juan Ramón Jiménez

Wie ben ik, waar kom ik vandaan, waar ga ik naartoe? Oude vragen, oude antwoorden. Is er een sprong, kunnen wij over de afgrond van het niets heen, zodat wij in het rijk van de antwoorden vallen? Of daagt aan gene zijde van de kosmos geen afgrond, geen rijk van antwoorden, geen hemel vol vervulling? Is de betekenis van het leven en het leven dat geleid wordt, volbracht, voldaan of onvoldaan? Nemen zoals het komt,

leven zoals het is, weten dat er niet meer, niet minder is: de wereld een ei en wij de bewoners?

Wat is mystiek? Wat is mystiek weten en kennen in dit aardse lichaam, lichaam van anderen, voor anderen, telkens weer? De aarde doorgronden is de hemel kennen, de hemel bezoeken is de aarde begrijpen. In welke naam spreken, in welke naam zijn, in welke naam geloven? Namen als rotsen, namen als een rivier, namen als een onvergankelijke werkelijkheid. De Naam. Gezegend.

De betekenis is een rivier, telkens anders. Soms vol stenen, een uitweg zoekend over de oevers heen, soms een stormrivier, soms een droge bedding. Wij zijn het blaadje in de wind en de steen op de bodem, wij zijn de vis en de plant langs de oever, wij zijn de boom met wortels in water en de kruin in de wolken. Wij zijn mensen, wandelaars, doortocht zoekend, ingang vindend.

Waar ik ga: jij

Waar ik ga jij!
Waar ik sta jij!
Alleen jij, weer jij, altijd jij!
Jij, jij, jij!
Gaat het mij goed jij!
Als het mij pijn doet jij!
Alleen jij, weer jij, altijd jij!
Jij, jij, jij!
Hemel jij, aarde jij,
boven jij, beneden jij,
waarheen ik mij wend, aan elk einde,
Alleen jij, weer jij, altijd jij!
Jij, jij, jij!

Levi Jizchak van Berditschew

Zo mag het zijn! Op zoek naar mystieke waarheid, God, de wereld, mezelf. De wereld is een ei, wie wordt eruit geboren: de mens!

John Hacking 2000

****

De onttovering van de wereld

"Het symbool geeft te denken: deze formule die ons enthousiast maakt zegt twee dingen; het symbool geeft; maar het geeft te denken, iets om te denken. Al gevend stelt het iets; de formule suggereert dus tegelijkertijd dat alles in raadselen al gegeven is, en dat men toch altijd weer alles moet beginnen en herbeginnen binnen de ruimte van het denken." pag. 62

"Mijn overtuiging is dat men niet moet denken achter de symbolen, maar vanuit en volgens de symbolen, dat hun kern onverwoestbaar is, dat zij de openbarende grond van het woord vormen. Dat woont te midden van de mensen; kortom het symbool geeft te denken. Anderzijds dreigt het gevaar dat we de symbolen zogenaamd rationeel herhalen, dat we de symbolen, als zodanig rationaliseren, en ze zo verstarren op het vlak van de beelden, waar ze ontstaan en zich ontplooien." pag. 72-73

Paul Ricoeur in Kwaad en bevrijding, Rotterdam 1969

De wereld lijkt onttoverd. Toegankelijk voor elke vorm van kennen lijken alle geheimen op termijn ontsluierd te worden. Het geheim van het leven en het geheim van de dood, het geheim van het ontstaan van de kosmos, het geheim van de energie en het geheim van God. Natuurlijk zal het nog even duren, maar het begin is gemaakt. De wetenschap wordt ingezet als instrument.
Maar valt er in deze nieuwe wereld nog wel te leven? Wil de mens wel wonen in een huis waarin geen donkere hoeken meer zijn? Donker omdat niet alles bekend is, donker omdat de duisternis veelbelovend is, omdat talloze projecties deze duisternis kunnen omzetten in licht. Duisternis die verlangens oproept, die doet huiveren en die met vreugde vervult omdat alles mogelijk is.
In een onttoverde wereld is datgene mogelijk geworden wat haalbaar is en daarbuiten is er niets. Daar moeten we het mee doen. De droom is (bijna) uitgeschakeld als de ervaring van de toetsbare en meetbare realiteit tot uitgangspunt dient voor onze wensen en verlangens. Of is er toch nog een klein, grijs, schemergebied, waar de droom kan aarden? Een klein beetje hoop dat de realiteit zoals we haar beleven ook een droom zal zijn? Want kunnen we bewijzen dat we reëel zijn? Dat de wereld om ons heen "echt" is zoals we haar ervaren, dat wil zeggen dat er geen alternatieven zijn? Met andere woorden gaan we op in de materiële wereld? Is dat onze laatste horizont? En stel nou dat we de geest poneren als alternatief. Een "durchgeisterte Welt" als mogelijkheid

en als werkelijkheid. Komen we dan verder? Is dat ook geen luchtfietserij?

Een onttoverde wereld veronderstelt in de tijd een betoverde wereld. De inzet van de onttovering is bevrijding. Maar bevrijding waarvan? Van de betovering? Maar wat is dan de inhoud van de betovering? Wat is de bindende, verbindende, gevangen - makende kracht van de betovering? In welke gevangenis houdt de betovering ons gevangen? Naïviteit? Onwetendheid? Domheid? Magie? Waan? Fictie?
Werkt de betovering via het symbool? Wordt de (lijfelijke) beleving van de werkelijkheid en de geprojecteerde (vermoede) werkelijkheid bijeengehouden door het symbool? Een ervaring van eenheid op basis van een gevoel van integratie in een groter geheel zonder dat de aandacht voor het individuele, het bijzondere verdwenen is? En omgekeerd, is onze werkelijkheidservaring diabolisch geworden, dat wil zeggen gekenmerkt door fragmentatie, verscheurdheid, contradictie, verwarring?

De platte eendimensionale tegenoverstelling van licht en donker, een magische wereld en een verlichte wereld, een betoverde en onttoverde wereld, een symbolische orde en een diabolische orde in de werkelijkheid doet geen recht aan de meerzinnige beleving en gelaagdheid van de werkelijkheid. Zoals Paul Ricoeur terecht opmerkt bestaan er meerdere gestalten van de hermeneutiek naast elkaar en mogen we de ene niet tegen de andere uitspelen vanuit de gedachte dat een hermeneutiek de beste papieren heeft om de werkelijkheid te kennen. Alleen al onze lichamelijke gekleurdheid van onze beleving van de werkelijkheid geeft te denken en tekent ons menselijk perspectief. We kunnen ons niet verplaatsen in een plant of dier, een steen of een ander object om vanuit dit perspectief de omringende werkelijkheid te ervaren: het milieu, de context, de beleving van de seizoenen en de tijd als dat al mogelijk is. Het getuigt dan ook van hybris onze ervaring van de werkelijkheid te verabsoluteren terwijl we wezens zijn op doortocht. Misschien is ons leven wel een overgangsfase, een doortocht, met begin en eindpunt, binnen het kader van een groter geheel. Een kosmische reis. De hechting aan het lichaam door de ziel die beschreven wordt als een proces van wedergeboorte in het chassidisme en hindoeïsme heeft oude papieren en als beeld heeft ze een zekere aantrekkingskracht. Maar hoe het ook zij, welke symboliek er ook gekozen wordt om meer licht te werpen op onze menselijke existentie, garanties hebben we eigenlijk niet in handen en ook de keuze voor een hermeneutiek gebaseerd op een objectief controleerbare wetenschappelijke lezing van de werkelijkheid brengt ons niet echt

verder. Opgesloten als we zitten in een voortdurende "semiosis" kunnen we niet buiten dit proces treden en vormt de taal en de betekenisgeving de structuur waaruit we niet kunnen ontsnappen. Misschien vormen daarom taal en betekenisgeving wel de gevangenisdeuren en muren van onze betoverde - onttoverde wereld. In beide fasen van betovering en onttovering is de taal hetzelfde gebleven. De bevrijding hoe dan ook ervaren kan zich niet losmaken van de taal. Taal en mens zijn met onzichtbare ketens verbonden en zoals Nietschze als wist, zijn dat de stevigste banden.

Dit beseffend zou het wel eens zo kunnen zijn dat theologen de nieuwe tovenaars van de toekomst kunnen worden: verhalen en beelden tot spreken brengen, symbolen inzetten om tot een nieuwe (aloude) ervaring van de werkelijkheid te komen, een ervaring van eenheid en verbondenheid, van aandacht voor het kleine en individuele, dwars tegen alle zakelijkheid en nuchterheid in, tegen alle overheersing van het monocausale economische denken dat alles tot nut en geld reduceert. Echt onttoverd is de wereld als de reductie volledig is geworden. Maar ook dat zal schijn blijken te zijn, een hersenspinsel, een fata morgana. De sluier, Maya, zoals de hindoeïsten zo mooi omschrijven, is ook hier niet echt weggenomen. Het symbool geeft te denken, omdat het geeft wat niet in het denken meer gedacht kan worden, hoogstens nog beleefd (waarschijnlijk), in het leven dat het waard is om geleefd te worden.

John Hacking 2006

****

GRENZEN

1.

“De grens is de vruchtbaarste plek van inzicht.”

P. Tillich

De grens scheidt en verbindt tegelijkertijd. Je lichaam is een grens. Je huid is de scheiding tussen buiten en binnen. Via de huid heb je contact met je omgeving. Via je zintuigen neem je de omgeving waar en kun je onderscheiden en je eigen plaats bepalen. Via je mond haal je dingen van buiten binnen waardoor je in leven blijft. De scheiding tussen buiten

en binnen is nooit absoluut. De scheiding is tegelijk verbinding, anders zou er geen leven mogelijk zijn.
Op de plaats waar ik sta kan op dit zelfde moment niemand anders staan. Deze uitsluiting is essentieel voor mijn existentie. Verbinding met mijn omgeving, product zijn van mijn omgeving, afhankelijk zijn van mijn omgeving betekent dat ik in een voortdurende staat van wording ben. Differentiering is het instrument waarmee ik mij geestelijk kan onderscheiden. Daardoor ontdek ik mijn eigen plaats. Mijn plaats is niet absoluut. Ze is contextgebonden en lichamelijk gekleurd. Het feit dat ik adem haal maakt van mij een bijzonder wezen. Zonder lucht blijft er al heel snel niet veel van mij over. Zonder aandacht en liefde blijft mijn innerlijk wezen eenzaam en kom ik niet tot ontwikkeling. Lichaam en geest zijn beiden afhankelijk van de omgeving. Beiden kunnen niet zonder, beiden komen er uit voort.

Wat draag ik dan als individu, als persoon extra bij aan mijn ontwikkeling? Veel is biologie, product van een lang proces. Toch spreken wij over uniciteit van de mens, elk menselijk wezen. Over individualiteit en een on-opgeefbare persoonlijkheid. De vingerafdruk is uniek. Dat is een code van de huid, het lichaam. Maar wat ben je meer als lichaam, meer als uniek lichaam? Zijn dat mijn gedachten en gevoelens? Mijn daden, mijn gedrag en mijn overwegingen? Ben je als persoon een samenspel van dat alles en dát is het dan?
Via de taal maken we aan elkaar kenbaar wat ons bindt en onderscheidt. De taal levert ons het instrumentarium om dat kenbaar en duidelijk te maken. De taal is de basis onder ons denken en het verwoorden van ons gevoel en onze gedachtestroom. De taal kleurt onze waarneming van de omringende werkelijkheid en omgekeerd kleurt de waarneming het gebruik van de taal. De taal als spel, taalspel, blijft een serieuze zaak. Taal is het afgrenzen van de dingen via woorden, via begrippen. Elk woord is kenbaar omdat er ruimte, een leegte als afgrenzing, bestaat tussen de afzonderlijke letters. Elke letter heeft een eigen vorm anders zouden we ze niet kunnen onderscheiden en herkennen. Taal zou niet mogelijk zijn zonder dit individuele karakter van elke letter, elk taalteken. Ook de taal is een grensfenomeen. Ze verbindt en ze scheidt, zelfs tot in haar materialiteit.

2.

“De hoop komt op de volgende pagina. Sluit het boek niet. Ik heb verschillende pagina’s van het boek omgeslagen zonder de hoop te ontmoeten. Misschien is de hoop het boek.”

Edmond Jabès

Taal schept ruimte. In de letterlijke zin van het woord. Taal vult de ruimte, in het spreken, in het schrijven. Taal neemt net als het lichaam ruimte in. Gesproken taal is op het eerste gezicht minder veeleisend dan taal op papier. Maar de schijn kan bedriegen. Kijk naar het effect van grote toespraken op het publiek. Levens worden erdoor op hun kop gezet. Massa's worden in beweging gebracht. Grenzen die niet overschrijdbaar leken worden overschreden als de massa in beweging komt.
Taal vult ook de geestelijke ruimte, de geestelijke ruimte is en wordt er door opgebouwd. Een voortdurend proces. Zonder aarde geen hemel, zonder taal geen leven, menselijk leven. Wat is net als in het landschap de horizon waarlangs zich het taalspel aftekent? Wat is de taalhorizon, welke taalhorizon scheidt de hemeltaal van de aardetaal?
In het landschap geeft de horizon jou de kans om je te oriënteren. Waar kom ik vandaan, waar ga ik naartoe, welke weg zal ik nemen om mijn doel te bereiken. Als je doel de horizon zelf is, zul je het doel nooit bereiken, maar binnen het kader van het zichtbare en voorstelbare en haalbare kan de horizon een goede graadmeter en grens zijn om je te oriënteren. De horizon geeft jou een plaats in het landschap. Je krijgt de kans om jezelf te ontdekken. In de ruimte en in de tijd.

In de taal is de horizon het feit dat je kunt spreken in de eerste persoon. Het voor "mij" wordt er door zichtbaar gemaakt. Elk wij is eigenlijk al een stap te ver, ideologie, een onzegbaar iets dat wel wordt uitgesproken maar meestal veel te makkelijk. Het wij in de mond van leiders en politici roept automatisch de vraag op wie zij met 'wij' bedoelen en of zij daar werkelijk deel van uitmaken. Daarom is de eerste persoon meer bet rouw baar. Dan gaat het alleen maar over jezelf, over jouw plaats en jouw beleving. Jouw mening, jouw gevoelens zijn bij uitstek de jouwe. Daar ligt de grens. Er kan een wijgevoel ontstaan bij herkenning en afbakening, maar het ik dat eronder verstopt ligt is fundamenteel. In die zin is de eerste persoon een houvast, een horizon in het taalspel.
In feite is de eerste persoon een samentrekking van de horizon in het landschap in een enkel individu. De lijn van de horizon wordt een punt: een mens. En nog exacter, een mens met opvattingen en gevoelens, samengebald in het persoonlijke, in de persoon die ik zegt, en die zich kenbaar maakt met een naam. "Ik ben…."Dichter kan deze horizon in de taal niet worden. Meer samengebald hoeft ook niet. In het "ik ben… "wordt alles al gezegd, al is het bij benadering en heeft de inhoud van het "ik ben" de neiging uit te zwermen over de persoonlijke taal, het geestelijk landschap van de persoon.
Het "ik ben…" manifesteert zich in de wereld. Het trekt grenzen. Het analyseert en differentieert. Het onderzoekt en wikt en weegt. Het laat

zich gelden. Het schrijft. Het bewijst zichzelf. Totdat er geen lichaam meer is dat dit proces kan volhouden. Het “ik ben….” stijgt uit boven zichzelf. Het legt getuigenis af in een boek. Daarmee maakt het zichzelf groter, breder, wijder. Het nodigt uit. Het boek wil gelezen worden, het boek werkt.

3.

“Wat maakt een boek tot boek, tot het boek der boeken? Waarom wordt een boek bijbel? Een boek dat die naam waardig is, is een boek waar de kracht van het gezegde uitstijgt boven de intentie van het zeggen. Het bevat meer dan het bevat. In Het boek trekt de betekenis, die statisch is aangeduid in de lettertekens, de tekst open die erin wordt beschreven. Er is in het boek een andere betekenis die de directe betekenis van de intentie tot spreken in stukken scheurt. Het bijbelse boek is een uitbarsten van het kleinere dat iets groter’s bevat – op weg naar de ervaring om het oneindige te denken. Het grotere binnen het kleinere, dat wordt geopenbaard in het boek, dat is het idee van de levende transcendentie in het Jodendom. Wat belangrijk is om op te merken is niet het buitengewone feit dat het grotere, het oneindige een plek krijgt in het eindige, het kleinere, maar het overvloeien dat niets anders is dan zegenspreuk. Het boek is dus de toonbeeld van een paradox – of van een ontmoeting. Het ontvangt het oneindige, maar tegelijk maakt het de onmogelijkheid zichtbaar voor deze ontvangst, zien latend dat het oneindige zichzelf niet toestaat om omvat te worden of opgesloten in het heden waar wij een overwicht over hebben. Er is een overvloeien, een uitbraak van het boek in drie boeken. Interpretatie is niets anders dan schepping van het surplus van betekenis dat de uitbraak mogelijk maakt en de transcendentie. De paradox is de volgende: Het boek is een boek wanneer het niet langer een boek is.”

M.A. Ouaknin, The burnt book – reading the Talmud

Als je gegrepen wordt door de taal, de tekst van een boek word je als het ware letterlijk gegrepen want er gebeurt iets met je waardoor je vol raakt van datgene wat je gelezen hebt. Er wordt een grens overschreden, een overschrijding van een situatie waarin je vanuit een passiviteit actief wordt, geraakt wordt en in vuur en vlam wordt gezet zodat je gaat vertellen en getuigen van datgene wat je geraakt heeft. Alleen al het feit dat dit proces kan plaatsvinden is al genoeg bewijs voor dit gebeuren van grensoverschrijding. De betekenis uit het boek wordt in jou betekenis. Niet helemaal hetzelfde, maar het is een

geestkracht die aan de letters ontsnapt. Letters van vuur. Daarom is de goddelijke taal een taal in vurige tongen. Een vert rouw d bijbels beeld. Het in beweging komen is een effect van het woord. Het is ook het resultaat van de durf om ervoor open te staan en het woord toe te laten. Deze openheid veronderstelt een soort toegewijdheid, een inademing van betekenis. Dan is er geestelijk leven als de moed er is om te ademen. Gevolg van deze beweging is dat er nieuwe ruimte ontstaat. Een nieuwe horizon met vergezichten. Hoop leeft op alsof het vuur begoten wordt met olie. Levenslust verspreidt zich door het lichaam. Dat is niet alleen de kracht van de taal maar ook de ontvankelijkheid van de ontvanger, die zich bewust van de context en de onderlinge samenhang de stap durft te zetten om het boek open te slaan.

Manifesteert het oneindige zich nu werkelijk in het eindige, is de begrenzing van het eindige geen definitieve hindernis om het oneindige toe te laten? De ontkenning van het oneindige betekent geen definitief bewijs dat het oneindige er niet is. De bevestiging van het oneindige vraagt om verdere invulling. Wat is oneindigheid? Een verder denken dan het eindige. Een voortzetting van een beweging waarvan geen einde kan worden gedacht? Is dat niet ook allereerst een gedachte-experiment, een rationeel fenomeen? Is er ook een grond, een basis waarop dit denken kan steunen? Of is het enkel een gedachte, een extrapolatie zonder afgrenzing. Is het oneindige het grenzeloze? Bestaat er zoiets als het grenzeloze en is dit kenmerk aan verschijnselen toe te kennen? Zelfs de tijd, het begin van het heelal en de kosmos schijnen een grens te hebben als men spreekt over een begin. Het begin en het einde zijn grenzen. Daarom vertelt de bijbel een verhaal in de vorm van een gedicht over het begin en niet een wetenschappelijke theorie die getoetst moet worden. Misschien bestaat de oneindigheid alleen maar in het verhaal. Want de oneindigheid ontrekt zich aan het heden en aan de instrumenten vanuit dit heden om de eindigheid te meten. Als een mens slechts een beperkte tijdsspanne leeft, hoe zou hij dan in staat kunnen zijn om de eeuwigheid te meten. Eeuwigheid in ruimte en in tijd zijn dus fenomenen die buiten onze waarneming van de werkelijkheid vallen en dus figuren enkel in onze taal en onze gedachten.
Als er sprake is van het intreden van het oneindige binnen het eindige, het openmaken van het eindige en het verwijzen naar het oneindige in onze taal, dan is dat niet slechts een metafoor maar eerder een kwestie van performatief taalgebruik. Taal heeft effect en in dat effect wordt het oneindige zichtbaar. Het oneindige is dus resultaat van een betekenis die wordt opgepakt en verder gebracht, getransponeerd, opnieuw beleefd en tot leven gebracht. Een soort opstanding uit de dood, uit de

taal die dood leek, in het leven dat taal nodig heeft om te kunnen ademen.

Het oneindige wordt als oneindige geduid. Het staat niet op zichzelf los van de betekenis die eraan wordt toegekend. Maar het overstijgt ook deze betekenis, het raamwerk van de taal kan het niet begrenzen en gevangen zetten. De mens, het individu, de persoon is dus een schakel in dit proces. Het landschap op zichzelf is aanwezig maar het feit dat het landschap, “schepping” wordt genoemd, schepping van land, een land, betekent al dat er duiding, betekenisgeving aan het werk is. Het is er niet zomaar, maar we zetten het in een bepaalde setting, een patroon van betekenissen. Het binnenbreken van het oneindige in het landschap is dus allereerst een binnenbreken van het oneindige in de taalinhoud en in de wijze waarop wij betekenis geven. Is dat voldoende, voldoet deze beschrijving van een grensoverschrijding? Is het oneindige voldoende geduid? Laat het zich nog verder duiden en zijn er nog andere betekenisvelden aan te voeren?

Misschien wordt het oneindige ook zichtbaar in de grens zelf die nooit exact is te trekken, en net zoals in de fractals duiken er telkens nieuwe betekenispatronen op, nieuwe vormen die als beweging nooit zijn afgesloten. Op een zekere afstand en vanuit een bepaald perspectief lijkt er helderheid te zijn en scheiding, maar dichterbij vervaagt het onderscheid zoals een voortgaande analyse van de verfstructuur op microniveau een schilderij heel anders doet uitzien. Taal en betekenisgeving is dus ook een instellen van het perspectief anders is er niet zo veel zichtbaar en valt een plaatsbepaling moeilijk uit. Oneindigheid onttrekt zich niet aan dit proces maar het uiteindelijke perspectief om helder zicht op deze oneindigheid te krijgen is voor de mens niet in te nemen omdat het lichaam onderworpen is aan de wetten van de tijd en de vergankelijkheid.

John Hacking 2006

******

Identiteit

Wie ben ik, wat heb ik aan kennis over mezelf, hoe voel ik mij? In mijn hoofd en mijn hart ben ik aanwezig, maar wie ben ik? Voel ik me een met mezelf? Zitten hart en hoofd op één lijn? Wie was ik gisteren, wie ben ik vandaag, wie zal ik morgen zijn?

Deze vragen zullen velen vertrouwd voorkomen. Ieder opgroeiend mens stelt zichzelf op een bepaald moment de vraag wie hij is. *Wie ben ik, wie ben ik als man, als vrouw. Hoe was ik als kind, hoe zal ik zijn als ouder.* Het “wie ben ik” is een indringende vraag omdat de mens vraagt naar zijn diepste ‘grond’. Is er een innerlijk houvast, een vaste ‘grond’ waar je op kunt rusten en die de kern uitmaakt van je wezen?
Als we deze vraag stellen aan onszelf zijn we een eind opgeschoten in onze ontwikkeling. We kunnen praten en gebruik maken van de taal om onze ervaringen mee te delen en te verhelderen. We kunnen reflecteren op wie we zijn en we kunnen onszelf kwellen met vragen die niet meteen te beantwoorden zijn.

Feit is dat we er zijn. Dat we honger en dorst hebben en slaap en dat we onze gedachten hebben. Dat is het allereerste: *ons lichaam*. Ons lichaam stelt zijn eigen eisen. Maar daarnaast is er ook een wezen dat kan nadenken over dit lichaam en zijn behoeften. Wat betekent het dat ik honger heb, verlang naar voedsel, warmte en aandacht? Dat ik als het ware naar mezelf kan kijken, dat ik tegen mezelf ik kan zeggen en dat ik onderscheid kan maken tussen mij en de andere mensen en tussen mezelf als degene die ik kan zeggen en die zich een ik voelt.
Leven wil zeggen ervaringen verzamelen. Indrukken opdoen en integreren in je leven. Er over nadenken en erover praten. Dingen leren en doorgeven. Leven is een voortdurend *proces van betekenis geven* aan gebeurtenissen en ervaringen. *Wat is voor mij belangrijk, wat vind ik fijn, wat verafschuw ik.* Zo leer je jezelf steeds beter kennen. Als je eerlijk bent, als je hebt geleerd om niet eerst te vinden wat anderen vinden maar om zelf na te denken en zelf te voelen en te toetsen.
Daarvoor heb je een onderscheidingsvermogen nodig. De dingen en de gebeurtenissen in een juist licht zien, op de juiste plaats, in de juiste context. Dat is niet gemakkelijk, dat moet je vaak door schade en schande leren. Daarvoor zit je op school en leef je in een samenleving met andere mensen. Alles krijgt na verloop van tijd een plaats. Als dingen om je heen zich stabiliseren en je weet wat je vandaag en morgen kunt verwachten kun je je veilig gaan voelen en geborgen. Als je niet meer onzeker bent over een relatie, over een baan, een dak boven je hoofd, een goed inkomen krijgt het leven al meteen een andere zin. Je voelt je goed en je voelt je veilig.

Als dat nog allemaal zeker is in je leven kan het zijn dat je het gevoel hebt dat je nog steeds op zoek bent naar houvast. Je zoekt, je vraagt en je aarzelt. Je hebt geen echte zekerheid. Reacties van anderen kunnen je onzeker maken. *Hoe kom ik over, wat denken ze, vooral hoe denken ze over mij?* Je bent daarin niet de enige. Veel jongeren worstelen

hiermee en zijn onzeker. Moeilijk is het echter om hierover te praten. Daarvoor heb je goede vrienden, vriendinnen nodig, of mensen bij wie je jezelf thuis voelt en waarbij je jezelf bloot durft te geven. Dat kan alleen in een veilige situatie.

Filosofen en schrijvers hebben ontdekt dat mensen vol verhalen zitten. Zelf ben je ook het resultaat van de verhalen die je vertelt. Over je er ervaringen, je gedachten en emoties, kortom al datgene wat je overkomt, wat je meemaakt en en wat bezighoudt. Je wordt pas iemand als je daarover praat. Niet alleen door het nadenken over wat je bezighoudt, maar ook door het uitwisselen met anderen. Opeens kun je nieuwe dingen aan jezelf ontdekken. Er ontstaan nieuwe denkbeelden en gedachten in het gesprek. Al doende leer je jezelf beter kennen en ga je ervaren wat het wil zeggen om iemand te zijn en om daarop aangesproken te worden. *Je ontdekt als het ware wie je bent als er met je gepraat wordt en als jij met anderen praat.* Jouw identiteit die zo ontstaat heet een narratieve identiteit. Dat wil zeggen dat je jezelf beter gaat verstaan door over jezelf te praten en over alles wat je bezighoudt. Vertellenderwijze wordt je een persoon met een karakter, een uitstraling, een eigen charisma en bezieling.
Maar voor het zover is, is er soms een lange weg te gaan. Teleurstellingen en blijdschap wisselen elkaar af. Samen vormen zij het cement van je zelfbeeld. De relatie met de mensen om je heen is daarbij onontbeerlijk. Maar dat is niet altijd even gemakkelijk te overzien. *Wat betekent hij of zij voor mij en omgekeerd wat beteken ik voor hem of haar?*

“De andere mens volledig aanvaarden is net zo moeilijk als zichzelf aanvaarden. In deze moeilijkheid ligt de hele last van onze eenzaamheid” (*Edmond Jabès*). Hoe veel mensen hebben niet last van het feit dat zij zichzelf niet accepteren, dat zij niet tevreden zijn over zichzelf. Soms zijn ze ook heel streng voor zichzelf want aan bepaalde criteria moet worden voldaan. Ook de acceptatie van de ander geeft soms problemen. Om de ander te vinden moet je moeite doen. Maar als dat lukt ontdek je ook iets van jezelf in de ander en iets van de ander in jou.
“Blijf. Zelfs wanneer je niet zeker bent, of ik er ben. Je zult me vinden.”(*Edmond Jabès*). Jezelf laten vinden, de ander zoeken. Dat zijn opgaven die eigenlijk hetzelfde zijn. Als kind ben je al geboren met een naam. Die hebben je ouders voor je uitgezocht. De liefde en aandacht van je ouders zijn de eerste voorwaarde om tot ontplooiing te komen. Je ouders leven in je voort. En jij bent deel van hen. Op die wijze wordt jij een mens die veel stukjes van anderen bevat. En omgekeerd bevatten

anderen waar je om geeft veel stukjes van jou. Als je de ander zoekt, vindt je jezelf.

Misschien is dit een vreemde omweg. Ben je eerder geneigd bij jezelf te starten, draaien om je middelpunt. Maar je zult ontdekken dat het middelpunt leeg is. Probeer jezelf maar eens vast te houden, graaf diep, zoek en zoek. Je bent een ui, steeds een nieuwe schil. Daarom is het veel slimmer om je te laten vinden. Laat jezelf zien in het zonlicht, zodat alle kanten worden belicht. Niet alleen je sterke kanten, je kwaliteiten, datgene waarom anderen je prijzen. Probeer ook eens voorzichtig te laten zien dat je ook bang kunt zijn, onzeker, vol twijfel. Vertel eens over je dromen, over je angsten, je vragen. Natuurlijk niet meteen aan iedereen. Dat is paarlen voor de zwijnen gooien. Zoek je mensen zorgvuldig uit. Laten ook zij zich door jou vinden. Dan kan er pas een echt gesprek ontstaan. En kom je zelf en je gesprekspartner tot zijn recht.

Je kunt je leven lezen. Ook het leven dat je tot nu toe hebt geleid. Kijk maar eens terug, welke woorden, welke zinnen komen dan bij je boven. Welk gevoel komt als eerste aan het licht? Kijk eens naar het hier en nu. Welke woorden komen nu boven, en welk gevoel? Je bent een open boek. Je gedachten en je ervaringen zijn de letters die samen jouw verhaal vormen, je levensverhaal. En het mooie aan dit boek is, dat het nooit uit is. Telkens kunnen er onverwachte wendingen ontstaan. De zaak is nooit echt hopeloos. Je bent nooit verloren. Al ben je misschien bang voor de dood. Wees gerust, de dood is slechts een grens, een deur, een doorgang. Verder dan die grens kunnen wij niet kijken. Dat hoeft ook niet. Waarom zou je. Aan deze kant van de grens is nog zoveel te zien en te beleven. Het leven houdt je onzichtbaar in zijn greep en geeft je telkens nieuwe kansen. Die kracht voelen, dat besef laten doordringen, dat gebeurt soms. Als je wandelt langs de zee, of in een groot en machtig bos. Of je staat op een berg en wordt overweldigd door het uitzicht. Dan proef je iets van de kracht van het leven. Je kunt je verbonden voelen. Opeens weet je: ik hoor erbij, ook ik ben deel hiervan. Vaak vergeet je dat gevoel nooit meer. Soms kan je dit gevoel ook kracht geven in tijden dat het moeilijker gaat, als je terug geworpen bent op jezelf. Als je je eenzaam voelt en alles alleen moet dragen. Dank dan terug aan deze ervaring van verbondenheid, van eenheid, van kracht en leven. Je bent nog steeds dezelfde. Alleen je omstandigheden zijn iets veranderd. Ook achter de wolken is er licht. Ook als je geen liefde ervaart is er liefde. Onzichtbaar, niet aantoonbaar voor de wetenschap, maar zonder deze liefde zou je jezelf al lang hebben opgegeven. De liefde die je hebt ontvangen en de liefde die je

wegschenkt is de motor en de brandstof voor je leven. Zonder verlangen wordt je leven kleurloos en zinloos, zonder motivatie, zonder bezieling sukkel je aan achter de waan van de dag en slijt je je dagen in verveling, levend van de ene kick naar de andere. Wat je nodig hebt is diepgang, een wil om te zoeken, te graven, te vinden, wat jou en je medemens beter maakt. Proeven van het mysterie van het leven doorgeven, praten over het geheim, de binnenkant, de diepte. In de religie wordt dit geheim God genoemd. Maar je mag er gerust een andere naam aan geven. Een naam die bij je past. Er zijn zoveel namen. Elke naam is er slechts een. Het gaat erom wat die naam met je doet en wat jij erin wilt leggen. Zo is ook je eigen naam, de naam die je meekreeg bij je geboorte, een opdracht. Bekijk je naam eens als een doel, een betekenis om te worden en te ontplooien. Want ook jou naam heeft een diepere laag, een betekenis die vaak al eeuwenoud is en die van ouder op kind is doorgegeven. Telkens weer. Begin bij jezelf, bij je naam, bij je verlangen, wees jezelf, vooral wees trouw aan jezelf, je gevoel en je keuzes en besef dat je niet alleen bent. Zij die vragen zullen ontvangen. Probeer het maar uit…je zult versteld staan.

John Hacking 2006

******

Lichamelijkheid en de implicaties daarvan

Het lichaam als sleutel tot het verstaan van de psyche, de beleving van de werkelijkheid en de duiding ervan in onze taal.

Opgroeiende kind communicatie via
1. beweging -motorische ontwikkeling
2. beelden - symbolische ontwikkeling
3. taal - rationele ontwikkeling

Rol van de ervaring en het gevoel centraal stellen in communicatie - dat vindt niet alleen via taal plaats maar ook via lichaamstaal en symbolische beeldtaal. Aandacht schenken op niveaus onder het rationele, het niveau van de beeldtaal en het gebaar. Mensen uitnodigen om een beeld of een gebaar te maken wat hun ervaring uitdrukt. De betekenisgeving, het in woorden gieten van het afgebeelde/uitgebeelde kan daarna plaatsvinden en is dan misschien makkelijker en toegankelijker omdat het beeld inspiratie oplevert om verder te kijken. De benadering vanuit het rationele blijft vaak eerder steken in losse

opmerkingen waar dan wel een ervaring achter schuil gaat maar die niet wordt gethematiseerd.

De lotgevallen van een ervaring

Als je iets mee hebt gemaakt, bijvoorbeeld een afscheid, een begrafenisritueel, dan krijgt deze ervaring een eigen geschiedenis in de mate waarin er ruimte vrij komt in de communicatie om terug te komen op deze ervaring. Momenten waarop je deze ervaring kunt en mag uiten ontstaan in een open communicatie. Wordt de ervaring weggedrukt omdat er geen ruimte voor is om deze opnieuw te beleven, dan raken de emoties die bij deze ervaringen horen in de knel. Wanneer gebeurt dat en wat gebeurt er dan precies? Wat zijn de lichamelijke kenmerken van dit proces? Hoe uit zich dat?

De lichamelijkheid van de ervaring

Elke ervaring die meer is dan een vluchtige beleving die geen herinneringssporen achterlaat heeft een lichamelijke component. Dat wil zeggen dat het lichaam meespeelt in de ervaring en dat het gebeuren op de een of andere wijze lichamelijk ervaarbaar is. Stilte meemaken, je ontspannen, kan een goed gevoel geven omdat het lichaam erbij betrokken is. Ergens warm van worden, duidt ook op de lichamelijke component van de ervaring. Neerslachtigheid doet de vraag rijzen wat er in je is neergeslagen wat je bedrukt. Welke ervaring heb je meegemaakt en wat doet daaraan pijn. Pijn is allereerst iets van het lichaam, ook al is het psychisch.

De ervaring van de lichamelijkheid

Het lichaam drukt waarschijnlijk een groter stempel op onze ervaring van de werkelijkheid dan wij zouden willen aannemen. Als mensen in een enquête vooral antwoorden met termen die wijzen op de lichamelijke kant van de beleving geeft dat te denken. Ze antwoorden dan met name vanuit hun lichaam op vragen die proberen het rationele beleven te verkennen en die uitzijn op betekenisgeving. Voor de persoon in kwestie is het dan waarschijnlijk makkelijk om te antwoorden vanuit een lichamelijk aanvoelen dan vanuit een rationele reflectie op. Dat laatste vraagt veel meer inspanning en gaat een stap verder dan het uitdrukken van een eerste gevoel dat boven komt.
Dat de huid het grootste gevoelssoppervlak van het lichaam vormt, zou kunnen betekenen dat metaforen die deze ervaring van voelen en

gevoeld worden beschrijven, wel eens een goede toegang zouden kunnen vormen tot een duiding van de beleving van de werkelijkheid. Het begrip gevoel komt niet voor niets van het werkwoord voelen. De gevoelens van een mens zouden daarom wel eens "huidgekleurd" kunnen zijn.

De gerichtheid op het zelf en de ander

In de uiting van gevoelens bij de beschrijving van de ervaring van de werkelijkheid kan het onderscheid tussen gevoelens die globaal gericht zijn op het zelf en gevoelens die globaal gericht zijn op de ander, naast positieve en negatieve gevoelens, een indicatie geven van de psychische processen die zich in het leven afspelen in de ervaring van mensen en de wijze waarop zij omgaan met zichzelf en met anderen. Eenzijdigheden kunnen zo zichtbaar worden waarbij of te veel aandacht gaat naar het zelf en te weinig naar de ander en omgekeerd, waardoor het heen en weer gaan van de aandacht van het zelf naar de ander en omgekeerd wordt belemmerd met alle gevolgen van dien voor de psychische gezondheid. De benadering van de psychische gesteldheid vanuit het gevoel maakt de bewustwording mogelijk van onbekende componenten in dit gevoelsleven. Onbewuste reactiepatronen, gevoelens die spelen maar die niet bewust zijn kunnen zichtbaar worden gemaakt. De vraag is in hoeverre de symbolische beeldtaal en de motorische bewegingen hierin een rol kunnen spelen om deze onbewuste componenten zichtbaar te maken. De droom levert in ieder geval beelden op die met dit onbewuste samenhangen. Aandacht voor de lichaamshouding en de lichamelijke gesteldheid kan informatie opleveren over de rol van het lichaam in de beleving van de werkelijkheid. Wat betekent deze beweging en hoe kun je haar duiden.

Lichamelijkheid en de duiding van de ervaring

Als het lichaam een goede toegang vormt om de ervaringen te duiden, zijn er dan criteria te ontwikkelen om deze lichamelijkheid in beeld te brengen en om de duiding te stroomlijnen en te vergemakkelijken zonder dat men teveel speculatief wordt in de duiding.
Is de ingang via de zintuigen, horen, zien, voelen, ruiken een weg en wat levert dat op. Is de toegang via spreekwoorden en gezegden een mogelijkheid om deze zintuiglijke weg te operationaliseren?
Zijn daarnaast andere ingangen mogelijk zoals aandacht voor het zelf, voor de ander en voor de maatschappij (wereld), ook via het schema toegepast op de ethiek door Ricoeur, het onderscheid in teleologie,

deontologie en situatie-ethiek? Vertaald in de beleving en toegang tot de werkelijkheid vanuit doelen, zelfkennis en situatie-keuzes?

John Hacking 2006

*****

Loslaten

Het geheim van het leven is loslaten. Zo, op het eerste gezicht lijkt leven verbonden te zijn met hebben, krijgen, ontvangen, Uit iets kleins komt iets groots, er is groei, beweging naar meer. Het lijkt wel alsof het leven een voortdurend veranderen is van een bestaande situatie. Daarom krijgen we er geen vat op, is het leven zelf een mysterieus gebeuren. Hoe kan het dat uit de samensmelting van een kleine zaadcel en eicel een levend wezen verschijnt? Ook de biologie heeft het geheim van het leven niet opgelost, hoewel ze in haar hoogmoed daar wel naar streeft. Wat is de zin van het leven, waarom is er leven en waarom beperkt in deze kosmos? Of moet je de bewegingen in de kosmos ook uiteindelijk een vorm van leven noemen? Ons begrip leven oprekken zodat ook de bewegingen in dode materie meegenomen kunnen worden?
Voor een mens is het leven allereerst zijn leven. Van wieg tot graf, van baarmoeder tot oven. Dat zijn de randen, verder dan deze grens strekt zich voor een levende mens het leven niet uit. Althans niet bewust, niet beleefbaar. Als er zoiets als een wedergeboorte bestaat krijg je andere beschrijvingen maar ook dan is het de vraag hoeverre het menselijke bewustzijn hierin mee kan gaan. Ons bewustzijn is gebonden aan het hier en nu, aan het eigen lichaam en de vermogens van dat lichaam. Het menselijk bewustzijn maakt onderscheid tussen een binnen en een buiten. De mens die ik zelf ben, en die dat ook tegen zichzelf kan zeggen en datgene wat hij of zij niet is en wat buiten het lichaam ligt. Vanuit die optiek zou ik naar het leven willen kijken. Het leven als geheim, het leven als mysterie. In dit licht kan ik ook spreken van loslaten als geheim van het leven.

Leven is groeien, een mens worden. En steeds als je denkt er te zijn ben je er ook niet. Het is nooit af. Jij bent nooit af. De levenscyclus van een mens kent verschillende fasen. We spreken over een cyclus alsof je weer aankomt bij het begin. Echt aankomen bij het begin zit er niet in. Het einde is nooit het begin, misschien wel een nieuw begin, maar niet het allereerste begin waaruit je voortkwam. Als de dood een deur is, een deur naar een andere werkelijkheid is in ieder geval zeker dat je jouw lichaam niet mee kunt nemen door die deur. Het lichaam blijft aan deze

kant, het overschot dat overschiet en dat weer wordt omgezet en opgenomen in andere systemen. Recycling. Niets van je wordt verspild, alles krijgt een nieuwe bestemming, zelfs de moleculen lucht die je hebt in – en uitgeademd. In die zin ben je ook deel van een groter geheel en maak je gebruik van de bouwstenen die onderweg, in het levensproces, worden aangereikt door je omgeving. Je bent zelf het resultaat van dat proces van uitwisselen. En je bent er eigenlijk nauwelijks bij betrokken, het gebeurt. Je wordt.

Maar waarnaar ben je op weg? Ben je wel op weg? Of is dat laatste een mooie metafoor om je wat houvast onder je voeten te geven in deze wereld van ervaren zin en zinloosheid? Is er een duidelijk einddoel in je leven? Oud worden? Gelukkig worden? Sterven. "*Vom Tode hebt alles Denken an*", de ervaring van de dood, de eigen dood en de dood van een ander krijgt je denken een stimulans om stil te staan bij de vraag naar de zin van het leven, jouw leven. De dood is een loslaten. Een niet anders meer kunnen, er is geen vasthouden meer want de kracht vloeit uit je weg. De dood is een verlating, een verlies van levenskracht. Hoe dat zal zijn en vooral zal voelen weet je niet. Je ziet het soms bij anderen om je heen, dierbare anderen en onbekenden. Je hebt een vermoeden, maar zeker weten doe je het niet. Net zo min als je kunt weten hoe het voelt als je een dierbare moet missen als je het nooit hebt meegemaakt. Aan den lijve.

Soms zijn er momenten in je leven waarin je kunt ervaren hoe het voelt om te moeten loslaten. Je verliest je gezondheid. Je wordt ziekt. Je verliest een mens. Je verliest je hoop, je vertrouwen, je verlangen, de wil om te leven. Dat zijn allemaal verlieservaringen met een groot effect op deze wijze hoe jij je leven ervaart. En toch is het loslaten, het soms niet anders kunnen, niet enkel het gevolg van een ontwikkeling die je overkomt. Loslaten als datgene wat nu eenmaal moet gebeuren na de dood van een dierbare. Het wordt als advies gebracht door mensen die het goed met je voorhebben. Maar je schiet er niets mee op want zo voelt het niet. En al zou je willen, op dit moment kun je het niet. Na verloop van tijd ga je het pas zien, zie je hoe de herinneringen kunnen vervagen, hoe je langzaam de greep kwijt raakt op wat was. Het lijkt zo ver weg, die jeugd van mij, mijn kindertijd, toen onze kinderen nog klein waren, ons huwelijk, de dood van mijn partner. Ver weg. Weg in de tijd en in de beleving. Maar is dit loslaten? Het is eerder een gevolg van het stromen van de tijd, een mooie metafoor om je gevoel te beschrijven dat je langzaam ouder wordt. Je ziet je lichaam verschrompelen, je blik wordt minder helder, je geheugen laat na. Je wereld wordt kleiner en kleiner. Je weet dat het afscheid er aan komt. Een definitief moment dat

je niet meer verder zult kunnen leven omdat het lichaam, je voertuig, het begeeft. Maar wat laat je los? Of is het eerder zo dat het leven jou loslaat?

Als je nadenkt over het leven, jouw leven in het hier en nu kan er een woordje boven komen dat alle vragen omvat: waarom? Waarom ik, hier en nu, en zo in deze omstandigheden, waarom niet anders, beter, mooier, fijner. Of is het goed zo, goed zoals het is, zoals het is gegaan. Je zou het zo weer overdoen. Welke factoren maken dat je het zo weer zou overdoen? Welke dat je een diepe afschuw ervaart, dat je misschien spijt hebt, wanhopig bent of cynisch?

Misschien zit daar wel de kern van de ervaring van het loslaten. De beleving van je persoonlijk geluk hangt hiermee samen. Niet kunnen loslaten, niet willen loslaten leidt tot wanhoop en verbittering, leren loslaten en durven loslaten leidt tot diep ervaren goedheid en dankbaarheid. Je hoeft geen realist te zijn om te weten dat de dood op ieder wacht. Je hoeft maar om je heen te kijken en je ziet hoeveel kwaads er in de wereld woedt. Is ook de dood een kwaad? Eeuwig leven als alternatief? Misschien is de grens van het leven, de dood, wel de kern waar het in het leven echt om draait. Het leven is pas mogelijk bij de gratie van de dood. Geen dood, ook geen leven. “*In my end is my beginning*”.

De dood breekt niet af. Dat doet het leven dat bouwstoffen nodig heeft. De dood is altijd de dood voor sommige levenden. Niet allemaal tegelijk. Ook in je lichaam is er veel dood. Celdood. Zonder celdood zou je lichaam doorwoekeren als een zee vol algen. Kanker is een duidelijk voorbeeld, de dood heeft er voorlopig geen vat op. Daarom zetten wij grove middelen in om de celdood van die cellen te bevorderen. Maar ook hier toont het leven zich vindingrijk. De een zijn dood is voor de ander letterlijk zijn brood. De dood is ontbreken van leven. De dood is een overgang, een mysterieus einde, een valluik, een plotseling niets. De dood is ook geen loslaten. Loslaten kan alleen de levende. Opgeven, laten gaan, niet meer vasthouden, niet meer willen vasthouden. Weten dat er na de winter toch een nieuwe lente komt, waarom dan nog de bladeren vasthouden. Als je als boom de bladeren zou willen vasthouden overleef je de winter niet. Je levenskracht zou het begin van het einde zijn, een snelle en voorspoedige dood omdat je niet goed bent voorbereid op de koude die komen gaat. Soms moet je offers brengen om het vol te houden, om het leven te behouden. Het grootste offer is jezelf offeren, jezelf loslaten, je zelf niet willen voortzetten tot in het oneindige. Maar dat is soms een harde leerschool. Het zal je niet

makkelijk vallen, er is veel te overwinnen. Alles wat je had zul je kwijtraken, niets kun je meenemen, alles blijft achter. De vruchten van je werk, je inzet, je gewin, zijn voor anderen. Jij zult er niet meer van genieten. Maar is dat erg? Heb je niet genoeg tijd gehad om te genieten? Om het werk van je handen te proeven en te smaken? En als je het nu nog niet genoeg gedaan hebt, wat houd je tegen? De dag is kort en nacht komt snel. De auteur van het bijbelboek Prediker heeft dit goed begrepen. Ijdelheid der ijdelheden, het leven is loslaten. We leven in de waan van de dag maar houden niets in handen. Daarom moet je maar het beste ervan maken. Het beste, niet het minste, of het minder goede. Als je beseft dat niet jij de gever van het leven bent, maar dat jij je leven hebt ontvangen en dat het je ook weer afgenomen zal worden, kun je daar naar leren handelen. Loslaten is daarbij de belangrijkste oefening, de moeilijkste les, maar ook een zekere weg naar geluk en vrede. In het klein kun je al beginnen. De vruchten zullen meteen zichtbaar zijn. Als je niets hoeft staat vrijheid te kloppen aan je deur. Je hoeft dan enkel te openen en mee te gaan.

John Hacking 2006

*****

De coördinaten van de stilte

Over de stilte niets dan goeds. Stilte in de tijd, in de loop der dingen. Op je plaats komen, de deur in het slot, eindelijk thuis.

Stilte is een vorm van ruimte. Stilte is lege ruimte, een open plek in het bos, in het lawaai van alledag, de gedachtestroom die bijna zonder pauze door je hoofd kan gaan. Stilte is níet ingevulde ruimte. Maar stilte heeft net als ruimte contouren nodig, een afgrenzing. Zoals de randen van het vat het pas mogelijk maken dat het vat iets kan bevatten, zo kan de afgrenzing van de stilte deze mogelijk maken.
Maar hoe kan de stilte worden afgegrensd van het dagelijkse lawaai, welke contouren zijn nodig, binnen welke coördinaten kan de stilte plaatsvinden? Het antwoord is simpel: door de ordening van de tijd. Door de tijd af te grenzen, de tijd van de activiteit en de tijd van de rust, de stilte. De beleving en invulling van de tijd geeft ons de mogelijkheid in handen om de stilte te leren ervaren.

Stilte kun je vinden in een ruimte waar het stil is, waar het lawaai van buiten niet doordringt. Dat kan een voorwaarde zijn om kennis te maken met de stilte: deze ruimte opzoeken, tijd vrijmaken om in een stilteruimte

te verblijven. Maar daarnaast kan echte stilte pas ontstaan in jezelf. De ruimte is hoogstens voorwaarde of kan dit proces van stil worden in jezelf bevorderen.
Maar wat is dit dan: "stil worden in jezelf"? Is er een knop die aan en uit kan worden gezet, geluid en gedachten aan of uit? En wat is het afdalen in jezelf dat zo vaak wordt genoemd en beschreven op momenten van stilte? Waarin daal je dan af en wat tref je aan? Ook wordt wel eens gezegd als je stil wordt van binnen, komt er plaats vrij voor God, kun je God in jezelf ontmoeten. Maar wat is dit dan en is dit voor iedereen ervaarbaar? Vragen, vragen.

Misschien moet je allereerst proberen los te laten. Los laten dat deze vragen op de een of andere wijze rationeel te begrijpen zijn en dus het antwoord te verkrijgen is via het verstand, via nadenken hierover. Maak je geen zorgen, laat maar gebeuren, ook als je niet weet waar je uitkomt, waar stilte je kan brengen.
Tijdens een wel gekozen moment van rust, van stil worden, kunnen allerlei gedachten je plagen, laat ze maar, ze zijn niet belangrijk. Hoe meer aandacht je eraan besteed hoe zwaarder ze wegen, hoe harder je probeert ze weg te duwen hoe meer ze zich opdringen. Laat ze boven komen, ze drijven vanzelf af op de stroom en tenslotte heb je er geen last meer van. Ze zijn als een rivier die nooit hetzelfde is, maar jij zit aan de oever en ziet ze als bladeren voorbijdrijven.
Wat blijft er over als de gedachten weg zijn gedreven? Niets. Leegte, een onbestemd gevoel, rust. Maar lukt dit wel? Bereik je deze toestand? Blijf je niet veel eerder het gevoel houden dat je langs de stroom zit en kijkt, ervaart, weet hebt van wat er langs komt zonder dat je het echt los kunt laten. Dát kan, en zal meestal ook het geval zijn. Stilte is géén doel, níet iets om te bereiken, waar een uitgestippelde weg je toe kan leiden. Stilte overkomt je, overvalt je, het is een stuk genade, dat wil zeggen het is een geschenk van buiten, zonder dat je er veel invloed op uit kunt oefenen.

Laat het maar gebeuren als je langs het water van je gedachten zit. Wie weet komt het zomaar vanzelf. Wat je echter wel kunt beïnvloeden, wat je in de hand hebt en wat de voorwaarde vormt om langs het water te gaan zitten, is het feit dat je wel bewust tijd moet maken, ruimte moet scheppen in je leven om te gaan zitten. Zonder dit laatste blijf je rennen en voortjagen, hol je jezelf voorbij en werk je en zet je jezelf in voor van alles en nog wat, maar wat is het resultaat? Nog meer druk, nog meer doelen, nog meer proberen te bereiken in nog kortere tijd.
Stilte is een bewuste pas op de plaats. En keuze voor creatief niets doen. Creatief omdat het scheppend is, het niets doen maakt van alles

mogelijk. Wat je niet voor mogelijk had gehouden kan opeens helder voor je geest staan. Een beslissing waar je lang over in zat kan opeens helder zijn. Maar ook hier gaat het niet om creativiteit. Het scheppende, waar je in je dagelijks leven veel profijt van kunt hebben is een gevolg van de stilte, een mogelijk resultaat. Maar net zo min als de stilte een doel op zichzelf is, is het resultaat van de stilte dat.

Stilte is inhouden, wachten, diep van binnen weten, dat het hollen en jagen je niet verder brengt. Stilte is je leven ordenen, ruimte vrij maken om niets te doen, niets te willen, niets te hoeven. Dat hoeft geen hele dag, een moment op de dag, of meerdere momenten zoals in een klooster, kan genoeg zijn. In een abdij is het leven geordend door de zeven gebedsmomenten, zeven keer per dag stil staan bij jezelf, bij je relatie met de anderen, bij je relatie met God en bij de vraag hoe je God kunt dienen en hoe je zinvol leven kunt. Het antwoord luidt door gebed, door werken en door studie. Deze drieslag, waarbij het gebedsmoment en daarbij de ingepaste stilte het coördinatenstelsel vormt, is een geheel van actieve en passieve levensmomenten. Passief in de zin van niet werken, niet zorgen, niet actief iets ter hand nemen omdat het nodig is. Bidden als passief moment. Het zingen van psalmen, en inhouden tussen de woorden, het mediteren op de tekst, het stil zijn na het gezongen gebed. Het onderscheid passief actief is niet echt geschikt om het moment van stilte te omschrijven. Stilte is een vorm van leegte die zich aan dit onderscheid onttrekt. Het is de ruimte tussen de letters, tussen de woorden, het ontbreken van de inhoud, de vulling. Stilte is een niets, maar niets is niet omschrijfbaar, niet definieerbaar want de taal heeft er geen begrippenkader voor. Je kunt hoogstens aangeven wat het allemaal niet is, en niet wat het wel is. Het niets, de stilte is daarom een paradox, een complexe werkelijkheid van het niet er zijn en toch onontbeerlijk zijn opdat de dingen er kunnen zijn. Zoals de letters en de woorden pas zichtbaar worden omdat er ruimte, omdat er niets tussen zit, zo ook met de stilte, de leegte en het zijn der dingen. Stilte in die zin opgevat als ruimtelijke metafoor heeft ook zijn beperkingen, want wat is stilte in de orde van de tijd? Vooral als we de tijd niet lineair proberen voor te stellen, als tijdsruimte die volgt na elkaar, of als weg die doorlopen wordt. Stilte in de tijd onderbreekt dit lineaire karakter van de tijd. Er is even niets, geen voortgang, geen achteruitgang maar een breuk. De ruimte die er opeens even niet is.

Misschien is de eeuwigheid wel zo een vorm van stilte, en omgeeft de eeuwigheid ons dagelijks bestaan zoals het niets, de leegte ons omgeeft. Eeuwigheid in het ogenblik, in het hier en nu van dit moment, een oogopslag als het ware. Maar we weten allemaal dat dit hier en nu

net als de eeuwigheid onbereikbaar is, niet te vatten met ons verstand, hoe dan ook niet is vast te houden met welke middelen dan ook. En toch is ons leven een aaneenschakeling van ogenblikken, ogenblikken met eeuwigheidswaarde. Uniciteit, onherhaalbaarheid, worden, het zijn categorieën die niet meer met begrippen nader te omschrijven zijn, dan met hetgeen we in huis hebben aan taal. Maar dat geldt voor alle beschrijvingen van de werkelijkheid. Onze woorden, onze begrippen vallen niet gelijk met de dingen die ze beschrijven. Onze woorden, onze taal verwijst, geeft betekenis in dit proces van voortdurende verwijzing, een constante semiose, betekenisgeving.

Voor de omschrijving van de stilte betekent dit dat stilte niet beschrijfbaar is alsof we zo er achter kunnen komen wat we in huis hebben. Maar is stilte dan wel echt ervaarbaar? Is het niet eerder een illusie die wij najagen? Een fictie, een mooi verlangen maar onbereikbaar? Er zijn getuigen, mensen die zeggen dat het wel kan, dat ze de stilte hebben ervaren en niet alleen de stilte maar ook iets van de goddelijke werkelijkheid die in deze stilte kan spreken. We hebben hun getuigenis, hun ervaringen in woorden gegoten die niet kunnen uitdrukken wat ze hebben ervaren. Hun taal is bij benadering, net als onze taal als we de liefde stem willen geven of het gevoel van eenzaamheid.
We kunnen deze getuigenissen wantrouwen of hen vertrouwen, dat wil zeggen geloof, schenken. Een andere keuze hebben we niet. En we kunnen proberen te trachten om hetzelfde maar dan anders, te ervaren in ons eigen leven. Maar ook hier geldt weer: niets is manipuleerbaar, of op herhaling ervaarbaar. Het blijft een geschenk, zo je wilt een geschenk uit de hemel. Zelf zul je de eerste stap moeten zetten, een stap om stil te worden, ruimte scheppen, een pas op de plaats. Dat kan elk moment, elke dag, elk moment van je leven. Wat zou je tegen kunnen houden, je hebt niets te verliezen. Stilte neemt je niets af, ze kan enkel geven.

John Hacking 2006

******

'WETEN DAT MIJN VREUGDE ECHTE VREUGDE IS,
EN MIJN VERDRIET ECHT VERDRIET. DAT IS WERKELIJK GELUK'.

(citaat uit een film van Ingmar Bergman: Scènes uit een huwelijksleven)

"*Jouw hele jij is in jou, ook al ga je weg van jou...*" schreef de Spaanse dichter Juan Ramón Jiménez. Wij mensen zijn geen meester over leven

en dood. Dat zouden we misschien wel willen, maar ons leven heeft een grens: de grens van onze dood. Wij gaan weg van onszelf, wij verlaten ons lichaam als we sterven. Ons lichaam blijft achter hier op deze aarde. Het kan niet door de deur van de dood.
Dat is niet te begrijpen met ons verstand. We kunnen ons tijdens ons leven al nauwelijks losmaken van ons lichaam - zo zijn we verbonden: "*Mijn hele ik is in mij...ik zou niet anders kunnen (existeren)*". Lichaam en ziel(geest) zijn ongescheiden en zo met elkaar verweven dat er geen existentieel onderscheid mogelijk is.

Wij wonen in het huis van de taal. Dat wil zeggen dat wij met woorden datgene proberen te beschrijven waar we over nadenken en wat we in dit leven ervaren. Met de taal proberen we een zin hieraan te geven, proberen we al pratende en denkende, zo dicht mogelijk bij ons gevoel, woorden te vinden die ons de weg wijzen in dit doolhof van beelden en gedachten.
En als het ons lukt met woorden een stukje houvast te vinden, een stukje vaste grond waarop we kunnen staan, dat wil zeggen, betekenis geven aan ons leven en aan de dingen die ons overkomen, dan houden we hoop, zien we perspectief, dan is niet alles (hopeloos) verloren voor ons gevoel.

Edmond Jabès, een Franse schrijver en filosoof heeft eens geschreven: "*Wat je ook doet, je hoopt jezelf te redden. Maar jezelf verlies je.*" Ik vermoed dat er veel waarheid in deze uitspraak schuilt. Tijdens ons leven zwoegen we, trachten we zoveel mogelijk te bereiken waardoor we kunnen (blijven) (voort)leven: onze wetenschappelijke prestaties, onze literaire producties, onze dagelijkse inzet, onze naam, en ook onze liefde. Want ook liefde schenken, hoe vreemd dat ook klinkt, is een manier van voortleven. De bijbel is hiervoor meer dan eens onze getuige.
Maar wat je ook doet, jezelf redden kun je niet. De dood doet je onherroepelijk beseffen dat je aan het kortste eind zult trekken, dat je de strijd nooit, nooit kunt winnen. *Maar hoe groot is je verlies?*

Omdat we niet over de grens van de dood heen kunnen kijken, omdat we niet tijdens ons leven al achter de deur van de dood kunnen spieden, weten we niet wat er zijn zal ná die dood. *Hoe we zijn, wat we zijn*, als we onszelf hebben verloren, als we ons lichaam hebben achtergelaten en misschien daarmee ook elk gevoel van identiteit, van ik-zijn (voelen) en ik-zeggen.
In een gebonden schrift dat ik steeds bij de hand heb om gedachten en ervaringen in te schrijven heb ik op de eerste pagina als motto gezet:

"*Alles blijft steeds een beginnen*" *(E.Jabès).* Misschien is dát wel hét kenmerk van het leven: steeds maar weer beginnen ... zonder ophouden, steeds op andere wegen, op nieuwe manieren...ook in mij, ook als ik er niet meer ben.
Juan Ramón Jiménez schreef hierover een prachtig gedicht:

"De allerlaatste reis

En ik zal gaan.
En de vogels zullen blijven en zingen;
en blijven zal mijn tuin, met zijn groene boom
en zijn witte bron.

Elke avond zal de hemel blauw en vredig zijn.
en luiden zullen, net als vanavond,
de klokken van de kerktoren.

Sterven zullen zij die van mij hielden;
en het dorp wordt elk jaar weer nieuw;
en in elke hoek van mijn tuin met witte bloesems
zal mijn geest dronken van heimwee ronddwalen...

En ik zal gaan; en ik zal alleen zijn, zonder thuis,
zonder groene boom, zonder witte bron,
zonder blauwe en vredige hemel...
en de vogels zullen blijven en zingen."

Misschien is het daarom ook wel dat de liederen van Jaques Brel mij zo aanspreken omdat hij alle kracht put uit het hier en nu: uit het genieten van het heden, van dit moment, van dit ogenblik. *Met tranen tussen zijn tanden* bezingt hij liefde en geluk, vreugde en verdriet.
En wat hebben wij anders in handen dan op dit ogenblik voelen, weten dat mijn vreugde echte vreugde is, en mijn verdriet echt verdriet. Dat is niet alleen bewustzijn dat je leeft, dat je er bent, met je hele hebben en houden, het is ook proeven van het geluk: mens zijn die bestemd is om te leven, te doorleven, te ervaren wat het leven voor hem in petto heeft. Hoe zwaar het ook soms is, ook het verdriet en het lijden hebben hun waarde, hun werkelijkheid die mij momenten van geluk kunnen doen beseffen. De dichter Jiménez schrijft:
"Laat geen dag verstrijken zonder hem een groot of klein geheim te ontfutselen.
Je leven zij waakzaam, elke dag een ontdekking.

Voor elke kruimel hard brood, die God jou geeft, geef jij hem de zuiverste edelsteen van je ziel."

"*Eeuwigheid in een ogenblik*" schreef de filosoof Franz Rosenzweig, dat wil zeggen in de blik van je ogen, op dit moment, exact hier en nu, openbaart zich de eeuwigheid, een heden dat zich ervan bewust is, meer dan een heden te zijn. Geluk is niet een kwestie van gisteren of morgen. Het is een beleven van het nu: je hoogtepunten en je dieptepunten. Jiménez schrijft:

"Mijn hart is nu zo zuiver,
dat het om het even is, of het sterft
of zingt.

Het kan het boek van het leven vullen of het boek van de dood.
Beiden zijn onbeschreven voor mijn hart, dat denkt en droomt.

Evenveel eeuwigheid zal het in beiden vinden.
Hart, het is om het even: sterf of zing."

Wat valt er dan nog te wensen, wat te verlangen, wat te verwachten van het leven: je bent het zelf die leeft, je bent het zelf waarin het leven zich manifesteert als kracht van God, als mogelijkheid om het geluk te ervaren, te doorleven. En zolang het leven je schenkt waar je vol van bent, zolang de dood niet definitief aan je deur klopt met zijn diepe stilte, stroomt er licht in jou, straal je licht uit, warmte, liefde.
Daarom zing, zing van het leven, zing tegen alle wanhoop in, zing op de klippen van het lijden, zing op de branding van de nacht. zing, zing, zing, je lied zal onsterfelijk zijn, je woorden zullen nooit versterven. Zoals de golven zachtjes ruisen op het strand, zo zul je altijd weten: er is geen einde, er is géén definitieve nacht!

****

Zelfbeeld en wereldbeeld

“De wereld hou niet van mijn.
De aardse wereld is verhard met smart.
De wereld hou niet van zachte mensen.
De wereld is zo groot zo vol geweld.
Maar ik niet en dat is wat telt.
Uren dacht ik wat nu.
Maar ik moet niet willen zijn wat ik niet ben.

Diep in mijn hart luistert mijn gevoelige stem.
Wees tevreden met wie jij ben.
Wie zeg nou jij niet pas in de wereld.
En verschrikt kijk ik op.
En denk je heb gelijk het gevoel is de wereld verrijkt.
En de aarde krijg kans op mooie glans”

bijdrage aan een forum op internet

Hoe ervaar ik de wereld, hoe is mijn wereld én welk beeld heb ik van mezelf? Voel ik me thuis in deze wereld, in mijn lichaam, met dit lichaam, met deze geest die mij bezielt? Dit zijn geen makkelijke vragen. Zelfbeeld en wereldbeeld hangen nauw samen omdat we de wereld niet waar kunnen nemen buiten onszelf. We zitten niet alleen vast aan ons lichaam, wij zijn ons lichaam. De consequenties van deze gedachte zijn mijns inziens niet te onderschatten. Als we rationeel bezig zijn lopen we wel eens het gevaar te handelen alsof onze wereld een wereld van gedachten is, verklaarbaar en gereed om onderzocht en van allerlei kanten bekeken te worden. Maar wat is een gedachte? Wat is de ‘materialiteit’ van een gedachte? Bestaat ze echt, is ze te bewijzen, empirisch aan te tonen? Wat is een gedachte werkelijk? Voltaire vroeg het zich al af en ook onze moderne wetenschappers weten het eigenlijk niet exact.[1] En toch denken we; en is deze tekst een opeenstapeling van gedachten die als het ware gevangen (zitten of) worden in woorden en begrippen.
De ondragelijke lichtheid van het bestaan, een titel van een roman van Kundera kan ons in een bepaalde richting wijzen om de relatie zelfbeeld en wereldbeeld nader te onderzoeken. Ik zeg met opzet ‘richting’, omdat er talloze manieren en wegen zijn om deze relatie te onderzoeken. Ik laat me graag leiden door metaforen, door

---

[1] "I have been studying for forty years, which is forty years wasted; I teach others, and I know nothing; this situation brings into my soul so much humiliation, and disgust that life is unbearable to me. I was born, I live in time, and I do not know what time is; I find myself in a point between two eternities, as our sages say, and I have no idea of eternity. I am composed of matter; I think, and I have never been able to find out what produces thought; I do not know whether my understanding is a simple faculty in me like that of walking or of digesting, and whether I think with my head, as I take with my hands. Not only is the principle of my thinking unknown to me, but the principle of my movements is equally hidden from me. I do not know why I exist. However, people every day ask me questions on all these points; I have to answer; I have nothing any good to say; I talk much, and I remain confounded and ashamed of myself after talking. Francois Marie Arouet (Voltaire) 1761

woordspelingen en door poëtische teksten omdat ik vermoed dat de poëtische intuïtie net zo waardevol kan zijn als de empirische instelling ten aanzien van de werkelijkheid. Zwaarte, lichtheid, bezwaren, zwaar, licht, (als last en tegenover het donker), verlicht, bezwaard, het is een prachtig woordpaar dit zwaar en licht, dat ook door anderen is opgepakt. Zo in een inleiding over levenskunst: *'Zwaarder worden, lichter zijn'. Dat is inderdaad een kunst: polariteiten niet uitsluiten, maar in balans leven. Letten op datgene wat werkelijk kostbaar is en zodoende het leven op zijn waarde schatten. En alle onnodige ballast afwerpen. Beide elementen bij elkaar brengen: gehechtheid en openheid. Geworteld en toch onafhankelijk leven. Verbonden met de aarde, gericht op de hemel.*[2]

Staan op de aarde, gericht naar de horizon, de hemel boven je. Dat is de essentie van zwaarte en lichtheid. Ons lichaam, de zwaartekracht houdt ons beneden, maar ons hoofd zit in de wolken, wil verder, vrij zijn, ruimte voelen en beleven. De dichter Paul Celan schreef de woorden 'zwaarder

[2] (Anton Lichtenauer, in: Anselm Grün, Boek van Levenskunst, Kampen, Tielt 2003 p. 7)

worden, lichter zijn’ in een gedicht.[3] Daaruit zijn ze ook in deze tekst geciteerd.
Als we zwaar en licht toepassen op ons zelfbeeld en ons beeld van de wereld komen we bijna vanzelfsprekend voor mijn gevoel in een

---

[3] WAS GESCHAH? Der Stein trat aus dem Berge.
Wer erwachte? Du und ich.
Sprache, Sprache. Mit-Stern. Neben-Erde.
Ärmer. Offen. Heimatlich.

Wohin gings? Gen Unverklungen.
Mit dem Stein gings, mit uns zwein.
Herz und Herz. Zu schwer befunden.
Schwerer werden. Leichter sein.

Uit: P. Celan, Die Niemandsrose 1963

Wat geschiedde? De steen brak uit de berg.

Wie ontwaakte? Jij en ik.

Taal, taal. Neven-aarde. Mede-ster.

Armer. Open. Huiselijk.

Waarheen? Richting onvervlogen.

Met de steen mee, met ons tweeën.

Hart en hart. Te zwaar gewogen.

Zwaarder worden. Lichter wezen.

Vertaling T. Naakijens

Op het eerste gezicht komt dit gedicht gesloten over als een berg. Massief, ondoordringbaar misschien als het rotsblok dat zich losmaakt. Misschien is het gedicht wel niet zo’n goed voorbeeld om het thema zelfbeeld en wereldbeeld te illustreren. Misschien zijn de woorden van de bijdrage van internet “de wereld hou niet van mij” wel veel sprekender voor wat ik hier wil zeggen, namelijk dat je zelfbeeld de basis vormt onder je wereldbeeld. Je zelfbeeld is uitgangspunt en kerngegeven voor de ontwikkeling van je visie op de wereld. Maar we zullen zien. Misschien is het nu nog iets te vroeg om al te snel conclusies te trekken. En, het

religieuze context terecht. Religieus omdat het kenmerk van religie binding, verbinding is, en precies deze begrippen die met elkaar samenhangen scheppen deze band. Zwaar en licht komen samen in ons lichaam, onze geest en onze wereld. In onze taal, de verwoording van de ervaren werkelijkheid en de projecten die wij ontwerpen. Zwaar en licht is de wijze waarop wij betekenis geven aan onze ervaringen, aan datgene wat we conceptueel ons voorstellen en de ervaren substantie van ons leven: de materialiteit van ons lichaam in deze wereld: een lichaam dat kan lijden, honger heeft, behoeftes moet bevredigen, verlangens koestert, een eigen wijsheid kent. ‘Zwaar verslaafd zijn, licht in het hoofd, zwaar tafelen, - werken, licht opvatten, - maken, - zien.’ De vervoegingen zijn talloos, net zoveel als de concrete mogelijkheden in onze werkelijkheid die met zwaar en licht te maken hebben.
In mijn ogen is het religieuze nog niet hetzelfde als een concrete religie of een godsdienst. In een godsdienst oefen je een dienst uit ten behoeve van God. Bij een religieuze gevoeligheid ben je gevoelig voor de samenhang tussen de dingen, ben je je bewust van een groter geheel dan je eigen lichaam, je eigen afkomst en concrete situatie. Hoe je dat grotere geheel vervolgens inkleurt met betekenissen is een volgende stap. In de concrete religies en godsdiensten gebeurt dat op een speciale manier die meer is vastgelegd dan in het gedrag van mensen met een religieus bewustzijn. Ik hanteer het begrip religiositeit dan ook als een soort container begrip waarin ik met de theoloog Tillich zou willen zeggen: het religieuze ‘an sich’ is een vorm van een “ultimate

concern (op een werkelijkheid buiten jou).”[4] Menswetenschappers zullen misschien hiertegen bezwaar aanvoeren omdat zo de functionaliteit van religies niet meer goed te meten valt, maar ik heb het vermoeden dat statistiek en statistische methoden niet de juiste manier zijn om de religiositeit van mensen te onderzoeken. Het doet aan de mensen, die op velerlei manieren betekenis geven aan hun leven geen recht, en het zegt weinig over de substantie van het religieuze gevoel. Het blijft moeilijk praten in de context van de empirie.
Desalniettemin kunnen zwaarte en licht ‘sleutels’ zijn, kernbegrippen, momenten uit een ervaring, uit een wijze van betekenisgeving om de relatie tussen hemel en aarde, tussen mens en wereld, tussen zelf en ander(en) te beschrijven. Denk maar eens na over al datgene wat jij als ‘zwaar’ ervaart in jouw leven en als tegenstelling hiervan als ‘licht’. Zijn het concrete ervaringen? Hoe zien die er dan uit? Wat is er zwaar aan, wat licht? Of zijn het ook en daarnaast je gedachten die een zekere zwaarte of lichtheid hebben? Maken je gedachten je leven zwaar of licht? Waar hecht jij in jouw leven het grootste gewicht aan? Wat vind jij het allerbelangrijkste? Geen makkelijke vraag! Ga er maar eens aanstaan.
Als je eenmaal de stap hebt gezet om deze vragen heel concreet voor jezelf te beantwoorden, daagt er misschien ook al heel voorzichtig een spoortje licht aan het einde van de horizon, een nieuwe ochtend, aarzelend, maar toch, waarmee een richting wordt aangeduid hoe om te

---

[4] Religion als Tiefendimension ist nicht der Glaube an die Existenz von Göttern, auch nicht an die Existenz eines einzigen Gottes. Sie besteht nicht in Handlungen und Einrichtungen, in denen sich die Verbindung des Menschen mit seinem Gott darstellt. Niemand kann bestreiten, dass die geschichtlichen Religionen “Religion« in diesem Sinne sind. Aber Religion in ihrem wahren Wesen ist mehr als Religion in diesem Sinne: Sie ist das Sein des Menschen sofern es ihm um den Sinn seines Lebens und des Daseins überhaupt geht.

Viele Menschen sind von etwas ergriffen, was sie unbedingt angeht aber sie fühlen sich jeder konkreten Religion fern, gerade weil sie die Frage nach dem Sinn ihres Lebens ernst nehmen. Sie glauben, dass ihr tiefstes Anliegen in den vorhandenen Religionen nicht zum Ausdruck gebracht wird, und so lehnen sie die Religion ab »aus Religion«. Diese Erfahrung lehrt uns, zu unterscheiden zwischen Religion als Leben in der Dimension der Tiefe und den konkreten Religionen, in deren Svmbolen und Einrichtungen das religiose Anliegen des Menschen Gestalt gewonnen hat. Wenn wir die Situation des heutigen Menschen verstehen wollen, müssen wir von dem Wesensbegriff der Religion ausgehen und nicht von einer spezifischen Religion, auch nicht dem Christentum. Uit: Paul Tillich: Die verlorene dimension (1958)

gaan met de zware dingen in het leven. Wil je dat ze je leven blijven bepalen, op je blijven drukken, of zou je anders willen. Wat weegt het zwaarst: jouw welzijn, jouw gezondheid, jouw leven of de (soms zelfgekozen) gevangenis waarin je zit? Met andere woorden, je draagt de oplossing hoe om te gaan, met de zware dingen in je leven, al bij je. Je bent er al onderdeel van door er mee aan de slag te gaan. “Vraag en je zult gegeven worden”[5], deze wijsheid uit de bijbel bevat veel meer werkelijkheid dan we misschien op het eerste gezicht zouden vermoeden. Laat maar eens zien dat je iemand anders nodig hebt, en wacht dan op wat er gebeurt. Je zult versteld staan.
Zo is het ook met je zwakke en sterke kanten. Je draagt ze allebei bij je. Je hoeft er eigenlijk niets extra’s voor te doen om ze te tonen aan anderen, je hoeft er niet voor op je tenen te lopen, je bent dat gewoon. Maar durf je ook, durf je deze kanten van jezelf te laten zien? Daar schuilt meestal het grote probleem omdat je in je hoofd allerlei voorstellingen hebt hoe jij je hebt te gedragen. Maar maak je jouw leven daarmee niet zwaarder dan het in werkelijkheid is?

Ik vermoed dat wij ook anders tegen de tijd moeten aankijken, niet vanuit de wiskunde, maar vanuit de biologie. De wiskundige lineaire tijd doet eigenlijk geen recht aan ons lichamelijk beleven van de werkelijkheid. Wij zijn eigenlijk meer een soort uit waar steeds in de loop van de tijd nieuwe schillen omheen komen: foetus, baby, peuter, kind, puber, volwassen, oud, bejaard… De binnenkant verandert maar vooral ook de buitenkant, maar eigenlijk gaat de binnenkant niet echt verloren. Hij wordt wel getransformeerd, maar je blijft dezelfde mens. Een mens die weet heeft van zijn verleden en die vanuit zijn lichaam veel meer kennis heeft van zijn verleden dan hij of zij misschien vermoedt of waar wil hebben in zijn stoutste gedachten. Waar komen anders angsten en trauma’s vandaan: het zijn niet alleen opgeslagen ervaringen maar eerst en vooral neergeslagen ervaringen in het lichaam van een mens. Je lichaam, het geheel van geest en lichaam in deze, heeft er weet van en reageert.
Je draagt dus als mens alle vorige levensfasen in je mee: je bent het zelf, ze zijn niet voorbij want je lichaam is de opslagplaats ervan. Misschien zijn ze in je hoofd, in je gedachten niet meer actueel maar dat zegt helemaal niets over de werkelijkheidwaarde ervan. Het feit dat er getuigenverslagen zijn van mensen die 40 of 50 jaar na dato door het zien van beelden op tv of in de krant ervaringen herbeleven die zij hebben gehad in bijvoorbeeld een oorlogssituatie is hiervoor een goed bewijs. Mensen die zijn gemarteld dragen deze ervaringen voor altijd

---

[5] Vgl. Matheus 7,8

mee in hun leven en in hun lichaam. Martelslachtoffers krijgen daarom soms extra hulp en begeleiding als zij in aanraking komen met mensen die hen doen denken aan de situatie waarin ze zijn gemarteld. Dat kunnen artsen zijn, tandartsen, soldaten, en ga maar door. Sommige situaties kunnen je rillingen bezorgen en dat komt niet alleen omdat je bang bent of omdat je zelf betekenissen toekent aan de situatie waardoor angst wordt gemobiliseerd.
Ziekte en gezondheid zijn twee andere thema's die nauw met het lichaam samenhangen en waarbij het lichaam een uiterst belangrijke rol speelt. Als je met je geest over de natuurlijke grenzen van je lichaam heengaat, ze niet in acht neemt, ze voortdurend overschrijdt zoals bij burn-out dan is op een bepaald moment de rek eruit en is er overal moeheid. Misschien heeft het lichaam wel een ingebouwde sensor die jou plat legt door een ziekte als je te ver gaat in de belasting van het lichaam. Artsen zullen dit natuurlijk niet meteen onderschrijven, maar ik vermoed dat het lichaam een eigen logica erop na houdt.
Misschien houdt het lichaam wel een soort boekhouding bij van indringende gebeurtenissen, positief en negatief. En is het lichamelijke reactiepatroon afgestemd op deze boekhouding. Maar wat betekent dat dan voor de geestelijke beleving van het lichaam? Bij burn-out heeft de persoon in kwestie nergens zin in en komt hij tot niets. Alles is al teveel. Je zou het kunnen vergelijken met een elastiek waar de rek uit is. Hoe krijg je dan de rek er weer in? Dat blijkt een langzaam en langdurig proces te zijn. Het heeft niet alleen te maken met lichamelijke klachten maar vooral ook met geestelijk welbevinden en onbehagen. Uit verhalen van mensen blijkt vaak dat burn-out situaties optreden als ze op hun werk bijvoorbeeld moeten vechten tegen iets wat ze niet kunnen winnen. Dat kan de houding van collega's zijn, de sfeer op de werkvloer, de situaties waarin je jezelf onmachtig voelt om veranderingen aan te brengen en invloed te hebben. Pas als er perspectief komt op verbetering, niet cosmetisch, maar werkelijk zo ervaren, kan er iets gaan veranderen en kan de persoon in kwestie weer energie putten uit de situatie. Anders kost het alleen maar energie en dan ben je alleen maar aan het geven zonder iets terug te ontvangen. Dat houdt geen mens vol, want je bent geen tomeloos vat vol energie dat voortdurend wordt bijgevuld. Je zult zelf op de een of andere manier er voor moeten zorgen dat je kunt herstellen als je teveel energie bent kwijtgeraakt, en dat je jezelf kunt voeden uit bronnen die herstellend werken. Waar liggen je bronnen, waar kun je bijkomen van alle inspanningen? Waar kun je energie opdoen die levend maakt? Zelf ben je meestal niet de bron, meestal komt die van elders, ligt de bron buiten jou. Maar je bent het wel zelf die er contact mee moet maken en die de energie moet laten stromen. Als je verkrampt vastzit in jezelf, als je geen uitweg ziet, geen

mogelijkheid op ontsnapping uit de beklemming, dan voelt dat niet alleen als een gevangenis, maar lijkt het ook een hopeloze zaak om iets te ondernemen. Je bent niet alleen geïsoleerd voor je gevoel, je denkt ook dat niemand je kan helpen: jezelf niet en anderen al helemaal niet. Je zit als het ware opgesloten in een cocon. Net als een rups die niet weet dat hij een vlinder kan worden. Pas na een bepaalde tijd, een tijd van rijping, en als de uiterlijke omstandigheden gunstig zijn, als het warm genoeg is, dan kan de cocon opengaan en komt de vlinder naar buiten. Dat betekent dat je de tijd moet nemen om op zoek te gaan naar bronnen die voeden, dat je ook geduldig moet zijn en niet meteen het allerbeste moet verwachten. De tijd tikt met seconden, zo kun je ook kleine stapjes zitten, om iets dichter bij je bron je komen – en misschien is stilte wel een goede weg daar naar toe. Stilte kan je helpen om alles te laten vallen. Laat alles los: vooral jezelf, je zware gedachten, je donkere dromen, je buien, je angsten, want je hebt niets te verliezen. Het kan alleen maar beter worden, want de zwaarte is er al en die ken je van binnen en van buiten. Pas als niets gewicht in de schaal legt, als je zelf, je eigen belang gewichtloos is geworden, kun je het loslaten en komt er ruimte, zweef je weg uit de zwaarheid van je bestaan. Een oud spreekwoord zegt: wat je kunt veranderen en beïnvloeden moet je oppakken; wat je niet kunt veranderen moet je je bij neerleggen, of met andere woorden loslaten. Want je kunt het gevecht niet winnen en er zijn belangrijker dingen te doen dan te vechten tegen windmolens. En je zult merken, als je het aandurft om in kleine stapjes te veranderen wat je kunt veranderen zal er opeens veel meer mogelijk zijn dan dat je had durven hopen. Iemand die zich heel geconcentreerd op een ding richt zal onvermoede krachten ontdekken bij zichzelf. Het lijkt dan alsof de wereld een handje meehelpt door dat je dingen toevallen die hier direct mee te maken hebben. We noemen dat toeval, maar je kunt ook spreken van de werkelijkheid die je een steuntje in de rug geeft. Ik geloof dat het niet puur toevallig is als je gegrepen door een thema voortdurend sporen en raakpunten terug ziet in de werkelijkheid. In de krant, op tv, in gesprekken, in boeken, noem maar op, keren zaken terug die met jou thema te maken hebben. Hoe kan dat? Wat is hier aan de hand? Jouw wereld blijkt opeens niet solitair te zijn, jij op een klein eilandje, geïsoleerd en afzijdig, maar je staat er midden in en van alles wijst in jouw richting. Jij geeft aan iets meer gewicht omdat je het belangrijk vindt en opeens krijgt dat ook vanuit de werkelijkheid buiten jou als het ware meer gewicht. Zo kun je invloed uitoefenen in de werkelijkheid: positief en negatief. Geweld is een goed voorbeeld hoe het negatieve werkt. De ene aanslag roept de andere op als vergelding. Het gaat niet over, zo lijkt het. Maar zo gaat het ook positief. De ene goede daad roept de andere op en ook dat gaat nooit over. Een spiraal

van geweld is dan ook slechts te doorbreken vanuit de andere kant die totaal anders is: geweld niet met geweld beantwoorden, maar met een houding van vrede zoeken, acceptatie van de ander etc. Het meest moeilijke wat er waarschijnlijk is, maar waarschijnlijk op de lange duur ook het meest lonende. Er zijn volgens mij meer goede krachten in deze wereld aan het werk dan kwade, want anders hadden wij elkaar al heel lang geleden volledig uitgemoord. Het kan niet anders zijn dan dat de goede krachten toch in de meerderheid zijn en niet in de minderheid zoals de kranten ons soms doen geloven als weer een oorlogsdaad of een aanslag breed op de voorpagina verschijnt. De moeilijkste wegen worden alleen gegaan, maar je kunt er wel over communiceren en elkaar bemoedigen. Zwaar kan licht worden, en wat licht leek kan zwaarte krijgen, diepgang, een nieuw besef van waardevolheid: dat je leven kostbaar is en onvergankelijk de liefde die je hebt gegeven.

De moeilijkste wegen

De moeilijkste wegen
worden alleen gegaan,
de teleurstelling, het verdriet,
het offer
zijn eenzaam.
Zelfs de dode die elk roepen beantwoordt
en geen verzoek verzaakt
staat ons niet bij
en ziet toe
of wij het redden.
De handen van de levenden die zich uitstrekken
zonder ons te bereiken
zijn als de takken van de bomen in de winter.
Alle vogels zwijgen.
Je hoort slechts je eigen voetstap
en de stap die je voet
nog niet is gegaan maar nog gaan zal.
Stil blijven staan en je omkeren
helpt niet. Er moet
worden gegaan.

Neem een kaars in je hand
als in de catacomben,
het vlammetje ademt nauwelijks.
En toch, als je lang bent gegaan,
blijft het wonder niet uit

omdat het wonder altijd geschiedt
en omdat wij zonder genade
niet kunnen leven:
de kaars vlamt op in de vrije adem van de dag,
je blaast hem lachend uit
als je de zon in treedt
en onder de bloeiende tuinen
de stad voor je ligt,
en de tafel in je huis
wit voor jou is gedekt.
En de verliesbare levenden
en de onverliesbare doden
het brood voor je breken en de wijn aanreiken
en jij hun stemmen weer hoort
heel dicht
bij je hart.

Hilde Domin
Uit het Duits vertaald door Kees Kok

****

De mens als “wat?”

L’homme est un “Quoi ?” schrijft Marc Alain Ouaknin in een hoofdstuk over hoe de mens te definiëren valt in een essay met de titel: “*C’est pour cela qu’on aime les libellus*” (1998). De mens is een “wat?” – de definitie van de mens is een vraag met een vraagteken. De mens is een vraag die niet zomaar beantwoord kan worden want elk antwoord schiet te kort, elk antwoord geeft maar een deel weer. En kenmerkend voor die mens is dat hij op zijn beurt ook weer vraagt, zoekt, speurt naar antwoorden. Niet alleen naar hemzelf maar ook naar de werkelijkheid waarin hij/zij zich bevindt. De mens als ontdekkingsreiziger, als vragen naar de zin van zijn bestaan en naar zijn eigen existentie. Is de essentie van de mens nou net niet dat hij geen essentie heeft, vraagt Ouaknin zich af. De essentie van de mens is dit “wat?” – dit vragen naar. Zijn essentie is een fundamentele openheid. Zijn essentie is een leegte die niet met antwoorden gevuld kan worden zonder dat er een ideologische vertekening optreedt. Ideologisch omdat een deel voor het geheel wordt gezien, ideologisch ook omdat één idee of een paar het geheel zouden kunnen verklaren. Bij doorvragen zal echter al snel blijken dat het hier gaat over halve waarheden, dat elk antwoord misschien een stukje van de puzzel vormt maar niet de complete puzzel zelf is.

Puzzelen is een mooie metafoor voor het menselijk handelen. De mens zoekt stukjes die passen in het grotere geheel. Soms geeft dat een klein of groot gevoel van voldoening, van overwinning misschien. Maar typisch aan deze vorm van puzzelen is dat het werk nooit klaar komt want de puzzelstukjes hebben geen rechte hoeken. Elk puzzelstukje ligt ergens midden in. Elk antwoord dat de mens geeft op zijn existeren bestaat niet uit een afgerond iets zonder raakvlakken – zoals een hoekstuk van een puzzel nergens meer aan raakt aan de buitenkant. Het hoekstuk en de rechte kanten van de zijstukken vormen zo een grens, ze grenzen af, ze vormen een tegenwicht tegenover het voortdurend groeien, aangroeien. Ze Schermen nieuwe betekenissen af, ze sluiten ze af door hen te negeren, door hen niet te verbinden met de rest van de stukken. Dat is de gesloten puzzel, de puzzel die klaar is, die met rechte randen, misschien wel een indrukwekkend schouwspel oplevert, in ieder geval bewondering oproept voor zoveel vlijt, maar het blijft zoals de echte puzzel een goedkope weergave van een stukje werkelijkheid. Je ziet dat het een puzzel is, je ziet aan alles dat het een construct is. En je ziet ook dat je telkens opnieuw kunt beginnen – de puzzel uiteen halen – maar het eindresultaat zal telkens hetzelfde zijn. Zo gaat het ook soms in de wetenschap of beter in de verleiding waaraan velen blootstaan om gesloten puzzels te ontwerpen met antwoord op de meest belangrijke vragen. Al ons streven is mensenwerk, al ons handelen berust op de mogelijkheden die wij vanuit ons lichaam ontvangen en ontwerpen. En daarmee kunnen we heel ver komen. Maar één ding staat vast: de contingentie van ons bestaan, onze eindigheid, onze sterfelijkheid zet ons op onze plaats. En maakt zo definitief een eind aan alle gepuzzel. Maar zolang het nog niet zover is kunnen we er rustig op los puzzelen, kunnen we naarstig op zoek gaan naar nieuwe stukjes, en nieuwe verbindingen. Als we maar niet in de illusie geloven dat complete puzzels en mooie modellen definitieve antwoorden geven. Ik vermoed dat veel politieke systemen die wij in de afgelopen eeuwen hebben gekend ook zo een poging zijn (geweest) om antwoorden te geven: communisme, kapitalisme, fascisme – het zijn even zo vele pogingen om puzzels te leggen waaruit geen ontsnappen valt. Mooi opgetuigd met allerlei beloftes en waarzeggerij over een betere toekomst. Maar de kostprijs wordt verzwegen - de vele opofferingen – het vele bloedvergieten en het onrecht wat eruit is voortgekomen. Allemaal in naam van een betere toekomst – alleen niet een toekomst voor iedereen – voor elk mens. Al deze systemen kennen uitgeslotenen, mensen die niet mee mogen doen, mensen die niet in het plaatje passen. Omdat ze of afwijken, of tot een ander ras behoren, of te arm of te rijk zijn. De geschiedenis van de mensheid is vol met voorbeelden. Telkens als het “wat” wordt ingevuld met een antwoord, een invulling van het “hoe” en

een antwoord op het “waarom” lopen we het gevaar om uit de bocht te vliegen en het antwoord als alleen zaligmakend te beschouwen. In het klein is dat al zo – in het dagelijkse leven, in de invulling van je dag – de verwachtingen die je koestert, de plannen die je maakt en die dan niet uitkomen. Eigenlijk zou dat dan betekenen: je plannen zijn te hoog gegrepen, je plannen sluiten niet aan op de realiteit, op dat wat haalbaar is. Maar vaak wordt dit over het hoofd gezien en zijn de plannen heilig en de realiteit moet zich maar aanpassen. En in het groot, in de wereldpolitiek zien we hetzelfde, op het gebied van milieubeheer, duurzame ontwikkeling, opwarming van de aarde enzovoort. Groei en economische vooruitgang zijn de heilige koeien en de rekening betalen we later wel of die schuiven we af op de minst bedeelden. Alles draait om het eigene, dat wat het dichtst bij je staat – jezelf, jouw leven, jouw welvaart, jouw welzijn. Dat is logisch maar niet realistisch want het is kortzichtig. Het is kortzichtig omdat je niet alleen op de wereld leeft. Omdat je deel uitmaakt van een wereld die groter is dan jezelf. Denken dat alles om jou draait is hetzelfde als puzzelen aan een keukentafel en denken dat de keukentafel de wereld is. Ouaknin pleit daarom voor openheid, een fundamentele openheid: de mens is en kan niet worden afgesloten door – opgesloten in een definitie. De mens en dat is het ware karakter van zijn vrijheid is vleesgeworden gestalte van dit zoeken, van dit telkens weer opnieuw beginnen, telkens weer opnieuw ontwerpen en verder kijken dan zijn neus lang is. Wat meer “watheid” in ons leven kan daarom geen kwaad.

John Hacking 2010

*****

Onze vrijheid is lichamelijk

Vrij zijn is geen zaak van *het hoofd* alleen, bedacht door slimme filosofen. Geen idee alleen bij Plato, Hegel, Nietzsche of Kant; of misschien een “idee fixe” omdat “echte vrijheid” misschien illusoir is; of alleen een wens of verlangen naar vrijheid. Nee *de vrijheid* is lichamelijk. Dat eerst en vooral. Natuurlijk, op de eerste plaats is *het hoofd* deel van het lichaam, en alles wat *het hoofd* produceert aan gedachten, beelden en opvattingen is eigenlijk dan ook lichamelijk of tenminste ontsproten aan iemand die lichaam is en een lichaam heeft. Maar dat is mijns inziens nog te weinig, te weinig concreet. Dat heeft nog te weinig te maken met de lichamelijke oorsprong en het wezen van *de vrijheid*. Alleen al het feit dat wij de vraag kunnen stellen of mensen alleen maar vrij zijn, vrij kunnen zijn en dieren bijvoorbeeld niet, geeft te denken. Als

mensen alleen vrijheid kunnen ervaren en andere levende wezens niet, betekent dat het volgende: vrijheid is dan een categorie van de menselijke conditie,behorend tot het proprium van de menselijke existentie. Vrijheid is dan al heel specifiek, en de beleving ervan is onlosmakelijk hieraan verbonden. Vrijheid is dan bij uitstek menselijk, menselijke vrijheid. Is een hond vrij, een merel in de tuin, een beukenboom in het park, een rotsblok in de bergen? In zekere mate wel, afgemeten dan aan bijvoorbeeld bewegingsvrijheid, transformatievrijheid, vergankelijkheid (d.w.z. vrijheid om te vergaan), en mogelijke andere vormen van vrijheid die je nog kunt bedenken. Maar *denkt* een hond, *voelt* een plant, geeft een merel *betekenis* aan haar leven via significante gedachten, overwegingen? Ik vermoed van niet, hoewel zeker weten kan ik het niet. Misschien is er wel een vorm van ervaren die wij als mensen niet kennen omdat ze buiten ons blikveld valt, maar die als *vorm van zijn* net zo goed bestaansrecht heeft als andere vormen van zijn. Alleen maar omdat wij als mensen haar niet kennen wil dat niet zeggen dat ze er dan ook niet is. Die mogelijkheid zou ik graag open willen houden want het leven is te wonderbaarlijk om maar meteen alles aan te passen aan de menselijke maat. Dat geldt mijns inziens ook voor het geheim van leven en dood, en de overgang tussen beiden.

Vrijheid noem ik eerst en vooral lichamelijk omdat wij haar ervaren aan ons lichaam en in ons lichaam. Vrijheid is niet het vrij zijn van gebondenheid, verplichtingen, afspraken, condities, structuren. Die laatste horen gewoon bij ons leven, wij zouden niet zonder kunnen, wij zouden elk houvast verliezen, ook geestelijk. Het feit alleen al dat wij spreken met behulp van een taal laat zien dat wij de taalstructuren nodig hebben om ons te uiten. Zijn we daardoor minder vrij? Dat is maar net wat je nastreeft. Als je met taal alles, zoveel mogelijk en zo diep mogelijk, wilt uitdrukken (en dan is het maar de vraag of de ander je begrijpt – aangrijpen kan wat je naar voren brengt) dan zou het wel eens kunnen zijn dat je teleurgesteld wordt. Zo iets moet je eigenlijk ook niet willen want wat is dat: je aller-diepste gevoel verwoorden? Je meest intieme wensen en gedachten? Stranden die niet altijd op het oppervlak van de ervaring – zoals de zee op het strand? Over blijft schuim, golven, water dat zich terugtrekt. Zo is ook onze taal, een heen en weer, stroming, golvend. Daar moeten we het mee doen. Maar welk een vermogen, welk een kracht, welk een “power” om dingen tot uitdrukking te brengen, om beweging te veroorzaken, om harten in rep en roer te zetten. In die zin is ook taal effect van het lichaam in combinatie met gedachten, retorica en scherpzinnigheid en wat al niet meer.

Op de spirituele kalender kwam ik op *de voorkant* het volgende citaat tegen – dat als inspiratiebron diende voor dit stukje: woensdag 16 december 2009: “We hoeven ons niet gevangen te voelen in de wereld die we aantreffen in elk moment, als we eenmaal beseffen hoezeer die wordt vormgegeven door onze eigen ervaringen. SHARON SALZBERG (Een hart zo groot als de wereld. Leven met aandacht, wijsheid en mededogen, 1999)”. En op *de achterkant* stond:
“Ga even rustig zitten en haal een aantal keer diep adem. Voel het contact tussen je lichaam en de stoel, of waar je ook zit of ligt. Richt je aandacht op je voeten en ga dan zo langzaam naar boven totdat je bij je gezicht bent aangekomen. Laat alle spanning in de grond verdwijnen. Voel hoe de adem je neus en longen binnenkomt, hoe je borstkas en buik zich uitzetten. Blijf daar even bij. Richt je nu op je emoties: wat voel je? Wat gaat er in je om? Neem voor dit alles even de tijd en lees dan door als je zin hebt.

Alleen al door deze oefening te doen, merk je dat je ervaring van het ene op het andere moment totaal kan veranderen. Je bent waarschijnlijk even losgekomen van de gedachtestroom waarin je zat. Een moment van vrijheid. Je kunt altijd voor deze vrijheid kiezen. “
Ademhalen, ontspanning, een klein beetje afleiding, of je aandacht verleggen doet je ontdekken dat er alternatieven zijn, dat je gedachtestroom uitgezet kan worden, dat je lichamelijk kunt ervaren dat het anders kan, meer ontspannen, meer bij jezelf, meer in harmonie met jezelf. Dat is vrijheid, dit ontdekken, dit ervaren, dit weten en er naar handelen. Als onze werkelijkheid vooral een product is van onze ervaringen, gekoppeld aan onze opvattingen en meningen, dan kan die werkelijkheid misschien wel zonder veel moeite worden aangepast, ingeruild, veranderd voor een realiteit met meer ruimte, meer geestelijke vrijheid en meer lichamelijke vrijheid. Als je bijvoorbeeld denkt dat je lichaam niet deugt omdat het niet beantwoord aan bepaalde standaarden die je jezelf voorhoudt, ben je een leven lang ongelukkig als je jouw lichaam niet kunt aanpassen aan die standaard. Pas als je die standaard durft los te laten, pas als je accepteert dat je het ermee moet doen, en waarom niet goedschiks, in plaats van kwaadschiks, waarom niet van harte in plaats van met tegenzin, met weerzin, dan verandert er pas iets, ervaar je vrijheid. Je hebt, bent alleen maar jezelf; iets anders heb, ben je niet. Zelfacceptatie, acceptatie van je gegeven omstandigheden qua lichaamsbouw, gezondheid, gesteldheid qua karakter en kwaliteiten die je meedraagt of die ontbreken, daar begint het mee, en dat is ook de eerste stap op de weg van de vrijheid. Vrijheid begint bij en in het lichaam. Vrijheid, de vrijheid is lichamelijk: het is de waarneming van jezelf in het omringende landschap, de omringende

context, de omgeving waarin je leeft en met mensen waarmee je jouw leven gestalte geeft. Alle andere gedachten, politieke vrijheid bijvoorbeeld, keuzevrijheid bijvoorbeeld en noem maar op, komen allen daarna. Het begint met de ervaring van je lichamelijke gesteldheid, de bewustwording van je eigen lichaam en daarmee van je eigen zijn, staan in deze wereld. Kijk om je heen, dan ontdek je wie je bent, waar je vandaan komt en waar je heen wilt. Maar het kan alleen maar met dit lichaam, dit menselijk voertuig voor je vrijheid. En als je eenmaal sterft, dan sterft met je lichaam ook je vrijheid. Maar misschien heeft de geest wel wegen en middelen bedacht om zich dan op een andere wijze te uiten, te manifesteren. Wie weet.

John Hacking 2010

****

De gelaagdheid van werkelijkheid en tijd – omgaan met stress en drukte

De mogelijkheid om de werkelijkheid van alledag te ervaren via de zintuigen wordt door de moderne techniek geholpen via “augmented reality”, virtueel toegevoegde werkelijkheid aan de beelden die je ziet. Je kijkt naar de beelden van een straat en je mobiele telefoon voegt er automatisch de adressen van restaurants aan toe. Bovenop datgene wat je ziet worden als het ware lagen toegevoegd zodat er meer informatie beschikbaar komt over de beelden die aan je oog voorbij trekken. De beelden kunnen op velerlei manieren worden aangevuld. De moderne computertechnieken als toegevoegde “apps” maken dit mogelijk. Maar misschien is deze techniek ook een afspiegeling van wat al lang in het brein van een mens plaatsvindt. Dat komt het meest pregnant te voorschijn in de beleving van de tijd. Wat is tijd? Is tijd een voortschrijdend proces waarin je jezelf bevindt? Schrijdt de tijd gelijkmatig voort? Wat doet ons dat veronderstellen? Hoe hangen tijd en de beleving van de ruimte, onze leefruimte samen? Wat is het “nu”, het ogenblik van het nu? Kun je dat wel bevatten? Zijn er verschillende dimensies in de beleving van de tijd te onderscheiden en wat doen die dimensies met jou? Ben je eraan onderworpen en leidt dat tot het gevoel dat je steeds te laat bent, steeds tekort schiet, steeds achter de feiten aanholt? Kortom in welke tijdsdimensie vul jij je leven in? Is dat in een rationeel kader afgebakend met taken en plichten, opdrachten en wensen? Vindt dat plaats in een biologisch kader, luisterend en levend naar de biologische klok, gekoppeld aan de ritmes van de dag, de week, het seizoen? Is er wel een onderscheid tussen tijd en tijden? Is er een

Westerse tijd en een niet-westerse tijd zoals Jean François Lyotard aangeeft? Is er een tijd vóór de tijd, een onbekende levenstijd waar je niets meer vanaf weet maar die misschien toch nog doorwerkt in je leven, zoals de tijd in de baarmoeder zoals Peter Sloterdijk die beschrijft?

Vragen, vragen en (nog) geen antwoorden. Het beeld van een gelaagde werkelijkheid en een daarin een gelaagde tijdsbeleving biedt mogelijkheden om op deze vragen wat nader in te gaan via enkele hypotheses. Via onderzoek is gebleken dat onze waarneming en ons handelen onderworpen is aan een drie seconden mechanisme. Deze tijdelijke structurering van ons waarnemen en handelen volgens het patroon van drie seconden wordt beschreven in “Drie Sekunden Gegenwart” door Ernst Pöppel, (hersenonderzoeker en medisch psycholoog) in het themanummer van het filosofisch tijdschrift “der blaue reiter”, met de titel “No Future! Philosophie des Augenblicks” (Aachen, Ausgabe 31 1/2012) p. 16-20. Ook onze taal past binnen dit ritme van drie seconden. Iemands hand langer vasthouden dan drie seconden roept een bevreemdend gevoel op, muziek is gestructureerd in ritmes die aangepast zijn aan dit mechanisme, en onze hersenen vinden het heel moeilijk dingen samen te voegen die langer duren dan drie seconden. Dat blijkt ook uit de weergave van herinneringen als die grotere tijdsspannen bestrijken. Als dit allemaal waar is, dan betekent dit dat onze beleving van de tijd een constante is die door het evolutionaire proces tot stand is gekomen. Dat is de fysieke kant van de zaak. Maar hoe zit het met psychische kant, de belevingskant van de tijd? Waar komt het gevoel vandaan geen tijd te hebben, of tijd te weinig te hebben? Dat kan niet gebaseerd zijn op het mechanisme van drie seconden. Dat is waarschijnlijk onderworpen aan een ander proces, iets wat zich in onze hoofden afspeelt en dat gebaseerd is op kloktijd. Rationeel hebben wij onze tijd ingedeeld via een patroon. Het uurwerk legt daar getuigenis van af en ook de gestructureerde werktijden, vakantiedagen en vrije – tijd. Slaaptijd en tijd van waken, tijd waarin men alert is, waarin men geconcentreerd werkt, waarin men opdrachten afhandelt en uitvoert, en tijd waarin men dommelt, soest, mijmert, wacht, niet weet wat met de tijd te doen, verveling, sluimeren…
Hans Ulrich Gumbrecht, literatuurwetenschapper, onderscheidt in “Das Ende der Zukunft. Über eine neue Form der Zeit als Prämisse von Erfahrung“ in het zelfde themanummer van „der blaue reiter“ p. 49-53 tussen „zin-culturen“ en „presentie-culturen“ op basis van onderzoek naar de verschillende vormen van zelfreferentie. Ik citeer vrij uit zijn tekst: In de “zin-cultuur” is de heersende zelfreferentie het subject of de subjectiviteit, d.w.z. dat de realiteit wordt waargenomen vanuit een als

het ware ‘lichaamsloze” waarnemer die vanuit een excentrische positie tegenover de wereld van de objecten staat en hieraan betekenissen verleent. In de “presentie-cultuur” wordt de geestelijke en lichamelijke existentie in de zelfreferentie betrokken. In de “presentie-cultuur” wordt de mens beschouwd als deel van de objectwereld en niet ervan gescheiden. Op een hoger complexiteitsniveau verwerkelijkt de mens zich in een “zin-cultuur” door de pogingen om de wereld om te vormen gebaseerd op handelingen en wensen voor de toekomst. Een dergelijke drang naar verandering ontbreekt in de “presentie-cultuur”, de mens ziet zichzelf als onderdeel van een gegeven structuur of kosmologie. Gumbrecht pleit voor een hernieuwde aandacht voor de “presentie-cultuur” in een wereld die meer en meer virtueel aan het worden is. Dat brengt ons automatisch bij het besef dat onze beleving van de tijd meer zou moeten aansluiten bij onze lichamelijke behoeften en onze zingeving (wat vinden we werkelijk belangrijk – wat doet er echt toe) dan bij onze wensen en onze virtuele en complexe realiteit van onze rationele wereldbeelden.

Zou het zo kunnen zijn dat er niet alleen in de beleving van de tijd dimensies zijn te onderscheiden maar ook in de beleving van het zelf? Is er sprake van een oppervlakkig en van een dieper zelf? Waarin zit dat dan, dat laatste? Hoe is het lichamelijk verankerd? Hoe woont het zelf als “autos”, als zelf, in het lichaam en op welke wijze doet het dat? Is het zich bewust van die lichamelijkheid? Het zelf dat door het wonen in het lichaam weet ervan heeft, maar ook vaak niet, het zelf dat het lichaam kan verstoren, dat een verstoorde relatie met het lichaam heeft gekregen (door traumatische ervaringen bijvoorbeeld), het zelf dat samenvalt met het lichaam en niet beter weet. De varianten zijn er in diverse maten en vormen. Meditatie kan ertoe leiden dat het zelf zich bewuster wordt van de eisen van het lichaam en dat het ontdekt dat het bepaalde aspecten van het lichaam heeft verwaarloosd. Voortdurend in stress leven heeft gevolgen voor geest en lichaam. Het zelf is niet meer thuis, voortdurend onderweg, onder het juk van een opgelegd tijdregime. Misschien kan het helpen in de ervaring van de tijd meer acht te geven aan het ritme van drie seconden. Ademhalen volgens dit ritme, besluiten nemen om iets te zeggen na drie tellen etc. Op die wijze kom je al tegemoet aan het innerlijk ritme van de tijd en daarmee ook aan de innerlijke mens, het zelf in het lichaam. Het loont de moeite om het eens uit te proberen.

John Hacking 2011

*****

Digitaal zelf

“Onze identiteit verkeert in een crisis, dus moeten we een nieuwe bouwen, meent de *Canadese politieke filosoof Charles Taylor.” Zo luidt een deel van de kop in het* Trouwartikel Letter en Geest van zaterdag 17 september 2011. Een nieuwe identiteit bouwen? De kop is wat kort door de bocht want van bouwen is eigenlijk niet echt sprake. Het begrip identiteit blijft in deze tekst ook onopgehelderd. Maar het is wel aanleiding genoeg om in het kielzog van Jean François Lyotard, “La condition Postmoderne” (Paris 1979) stil te staan bij de verworvenheden van de moderne tijd op het gebied van de techniek en het effect daarvan op een persoonlijke identiteit. Lyotard gebruikt een werkhypothese waarin hij stelt dat de kennis mede verandert onder invloed van de moderne ontwikkelingen. Onze kennis van de wereld is ingrijpend gewijzigd sinds de zogenaamde middeleeuwen. Wetenschap en techniek zetten de kaders uit, en niet meer de religieuze verbanden of de culturele conglomeraties. De wetenschappelijke vorm van kennen leidt en zet de toon. Of we het nu willen of niet we kunnen ons bijvoorbeeld niet meer onttrekken aan de invloed van de digitale samenleving. Maar wat betekent dit voor de vorming van een persoonlijke identiteit? Welke effecten heeft dit op het zelf-verstaan als persoon, als individu? En wat zijn de effecten op de beleving van ons lichaam (deze zelfplaats/autotopie) als drager/woonplaats van het “zelf”?

Giorgo Agamben beschijft in “Identiteit zonder persoon”, in de bundel “Naaktheden” (Amsterdam 2011) hoe de beleving van de persoonlijke identiteit losraakt van de “persoon”. Ik citeer hem wat uitgebreider. Hij schrijft: “Het verlangen door anderen erkend te worden is onlosmakelijk verbonden met het menselijk bestaan. Deze erkenning is zo essentieel dat volgens Hegel een ieder bereid is het eigen leven op het spel te zetten om haar te krijgen. Het gaat niet simpelweg om genoegdoening of eigenliefde: eerder is het zo dat de mens pas door middel van erkenning door anderen zelf in staat is zich als persoon te constitueren. *Persona* betekent oorspronkelijk ‘masker'. Het is door middel van een masker dat het individu zich een rol en sociale identiteit verwerft. *Zo* werd in Rome elk individu geïdentificeerd door een naam die zijn behoren tot een *gens* of geslacht uitdrukte. Dit op zijn beurt werd echter bepaald door het voorvaderlijke wassen masker dat elke patricische familie bewaarde in het atrium van het eigen huis. Het is een kleine stap om *persona* tot de ‘persoonlijkheid' te maken die de plaats van het individu definieert in de drama's en riten van het sociale leven.

Uiteindelijk krijgt *persona* de betekenis van de rechtspersoonlijkheid en politieke waardigheid van de vrije man. Wat de slaaf betreft daar hij noch voorvaderen, noch masker, noch naam had, kon hij net zozeer geen ‘persoon' hebben, geen rechtspersoonlijkheid *(servus non habet personam).* De strijd om erkenning is de strijd om een masker; dit masker evenwel valt samen met de ‘persoonlijkheid' die de maatschappij aan elk individu toekent (of met het ‘personage' dat de maatschappij met haar eigen,soms schoorvoetende, medeplichtigheid van hem’ maakt). Het is niet verbazingwekkend dat de erkenning van de eigen persoon millennialang het meest benijde en betekenisvolle bezit is geweest. Andere menselijke *wezens zijn* bovenal belangrijk en noodzakelijk omdat zij mij kunnen erkennen. Ook macht, roem, rijkdom, waarvoor de ‘anderen' zo gevoelig lijken te zijn, hebben uiteindelijk slechts betekenis vanuit het oogpunt van deze erkenning van persoonlijke identiteit.”(pag. 77-78)

Agamben schetst vervolgens hoe in de 2e helft van de 19e eeuw politietechnieken ertoe leiden dat er een andere vorm van identiteitsherkenning plaatsvindt, namelijk via de vingerafdruk en later de pasfoto en het identiteitsdocument. De persoonlijke identiteit die eerst afhankelijk was van erkenning door de gemeenschap wordt nu een herkenbare identiteit op basis van gezichtsherkenning en binnenkort op basis van DNA-profiel, of genetische code. Dat laatste is een digitaal profiel want de code wordt digitaal verwerkt in de taal van de computer. Is het een wetenschappelijke opzet om de wereld en de kennis in digitale codes te vangen? Om zo greep op de werkelijkheid te krijgen? Misschien zijn wetenschappers niet bewust bezig om alles wat zij kennen te digitaliseren, maar praktisch doen ze het wel. Dat alleen al omwille van de onderlinge communicatie en de transparantie van hun handelen. De “digitaal” is het nieuwe bindmiddel in een maatschappij waarin de computer het voornaamste gereedschap is geworden om de gegevens te verzamelen, te verwerken, te lezen en te duiden. Digitaal is een taal die het vooral van tellen moet hebben, van statistiek, van formules. De wiskunde vormt het frame. Maar dat zien wij niet aan de buitenkant, het gebeurt achter de schermen. Als alle woorden, alle tekens vervat zijn in een code, en als ook uiteindelijk het hele profiel van een individu in deze code zichtbaar kan worden dan betekent dit dat de “digitaal” de voornaamste de taal van het kennen is geworden. Met deze “digitaal” krijgt het individu een nieuw soort ‘masker’, een “persona”. Maar het is een masker waarmee hij zich in diverse contexten anders kan presenteren zoals de “aliassen”die je kunt aannemen in de digitale wereld.

Hoe ziet dat leven in een “digitaal” er verder uit? Of hoe gaat het eruit zien als we een paar jaar verder denken? Lyotard schrijft dat de samenleving een groei is van steeds meer complexere systemen. Dat is niet tegen te houden. Hoe meer ruimte techniek en wetenschap krijgen hoe complexer de samenleving wordt. In de invloed van de cybernetica zal zich pas echt doen gelden als “mainframe- computers” waken over al ons handelen. Wij zijn als individu vastgemaakt aan de digitale werkelijkheid door de digitale codes die wij moeten gebruiken omwille van de diensten die wij nodig hebben. Zonder identiteitskaars, credit- of bankkaart, reiskaart, klantenkaart, museumjaarkaart, ziekenhuiskaart en verzekeringskaart is je handelen zeer beperkt. Een korte blik op je portemonee (een ouderwets woord dat binnenkort niemand meer kent omdat draagbaar geld afgeschaft zal worden) leert al hoeveel kaarten je mee moet zeulen om aan alle behoeftes te kunnen voldoen. Dat is onhandig dus binnenkort zal iedereen wel een vorm van chip krijgen geïmplanteerd waarop alle gegevens leesbaar voor de machines zijn te vinden. Je huis is dan al helemaal digitaal en je koelkast weet dat het bier en de melk op zijn. Je hoeft alleen nog maar af ten toe te controleren of de geldstromen in de juiste sporen lopen en of je niet door je voorkeur voor downloadbare digitale muziek of kansspelen aan de bedelstaf raakt (ook een term uit een ver verleden).

Is er ontsnappen mogelijk? Of met andere woorden heb je een keuze, of met nog andere woorden, bestaat vrijheid nog? Nee dus. Vrijheid is een illusie want je bent digitaal vastgelegd. Er is een netwerk dat als een ”net van de vogelvanger” over je is uitgespreid en onder en binnen dit net kun je “je ding” doen als je binnen de marges van de geboden mogelijkheden blijft. Wil je de boel saboteren, krijg je een levenslang merkteken mee en word je misschien buiten het systeem geplaatst in een instelling voor weigeraars. Wil je niet meedoen omdat je niet digitaal afhankelijk wilt zijn en hecht aan je eigen keuzevrijheid, dan ben je in het verkeerde tijdperk geboren. Te laat dus. Wie is de vogelvanger, als er al sprake van een vogelvanger is? Waarschijnlijk niemand. Niet de overheid, niet de wetenschap en techniek, niet een enkel individu. Het is de structuur van onze digitale complexer wordende samenleving zelf waarin wij verstrikt zijn geraakt en waaraan geen ontsnappen meer is. Vogel zijn in de lucht is een illusie. Eens zul je moeten landen in de hand. En eenmaal in de hand kom je er nooit meer uit. Is dat een pessimistische kijk op de werkelijkheid? Op het digitale zelf? Dat valt te bezien. Voordelen en nadelen van digitaal vastgelegd zijn zullen verder moeten blijken. We hebben geen andere keuze dan aanpassen en binnen de gegeven mogelijkheden het beste ervan maken. Je realiseren dat de computer niet het antwoord is op alle vragen, dat hoeveel “apps”

er ook momenteel worden aangeboden, het een gebruiksvoorwerp, een (levens) tijd-verslinder, een noodzakelijk maar niet onoverkomelijk gegeven betreft. Je kunt zelf de nodige ruimte scheppen in je leven zonder dat je de misschien dringende behoefte moet volgen om er uit te stappen – om de digitale samenleving vaarwel te zeggen en deel te nemen aan een of andere commune in het achterland van een Afrikaans of Aziatisch land of bijvoorbeeld de VS. Want deze vlucht zal uiteindelijk ook een illusie blijken omdat we in een globale samenleving leven. In feite, en dat is eigenlijk wel het meest ironische aan de zaak, zijn we niet verder gekomen dan de ervaring van de middeleeuwer. Deze leefde toen in een gesloten kosmos waarin het boven het beneden, de hemel de aarde, aanstuurde en waarvan je maar moest hopen dat het goed kwam. Wij worden niet meer aangestuurd door de hemel maar nu door de “digitaal” en wij zijn net zo machteloos en afhankelijk – hopend dat bugs in het systeem ons niet tot “outcast” maken. Zo zij het: eens vastgelegd – altijd vastgelegd. Dat is nog steeds niet veranderd. We transformeren van de ene gevangenis in de andere, maar het ligt aan je zelf hoe je deze ruimte wilt inrichten en of je ramen en deuren inbouwt met uitzicht op een mooi landschap en af en toe vakantie.

John Hacking 2011

*****

Digitale mens in een digitale wereld

Stel dat er een ruimteschip komt om de uiterste randen van ons melkwegstelsel te verkennen (met als doel te ontdekken over er nog meer intelligente wezens aanwezig zijn in de kosmos) zou jij je dan daarvoor aanmelden? Het ruimteschip zal helemaal zelfvoorzienend zijn en alles wordt gerecycled. Er is alleen een klein probleem, als je meegaat kom je nooit meer terug want de reis is te ver en duurt te lang. Een mensenleven is er niets bij. Geschat wordt dat de reis zeker 5 à 10 mensenlevens zal gaan kosten van gemiddeld 85 jaar. (Ik verzin maar even wat want ik ken niet de exacte afmetingen). In eerste instantie mogen er alleen jongere (vruchtbare) mensen mee, maar daar wordt van afgeweken want dan hebben de jongeren als ze ouder worden geen voorbeeld gehad waarvan ze hebben kunnen leren. Dus ouderen mogen ook mee in de wetenschap dat ze aan boord zullen sterven en gerecycled worden. De jongeren moeten hen uiteindelijk verzorgen en leren zou hoe het is om ouder te worden en te sterven. De jongeren dienen ook zich voort te planten anders is er over een bepaalde tijd geen bemanning meer. Het ruimteschip is niet alleen zelfvoorzienend,

het weet ook de weg in de ruimte. De mens is er vooral om het te laten gebeuren aan zichzelf en om ervan te leren.

Op deze reis vervalt het onderscheid tussen arbeid en vrije tijd. Alles is arbeid en alles is vrije tijd, er is geen tijd die in onderdelen uit elkaar valt. Je bent bezig of je bent niet bezig, je rust, je eet, je slaapt, je werkt, je ontspant. In feite zijn alle benamingen niet meer adequaat omdat het begrip arbeid niet meer opgaat. Er is geen loon naar werken, geen beloning, geen loonzakje meer. Je doet wat je moet doen en dat is het. Je doet alleen wat goed is, andere mogelijkheden zijn er niet. Er is geen keuzevrijheid meer. Je kunt niet kiezen tussen werken en niet werken. Je zit samen met anderen in het ruimteschip en je leeft. Je ontvangt kinderen, je voedt hen op, leert hen hoe het schip werkt, wat de ideeën erachter zijn en al wat niet meer. Je leert hen spelenderwijs om te gaan met ouder worden en sterven. Je leert hen wat het zeggen willen gerecycled te worden. Zingeving, betekenissen, kennis, bewustzijn, het komt allemaal in een ander (dag)licht te staan nu het schip op weg is naar de uiterste grenzen van de kosmos. Er is (waarschijnlijk) wel (nog) een verbinding met de aarde, de thuisbasis van het schip, maar dat betreft alleen een uitwisseling van informatie over het schip zelf en zijn bewoners. De mogelijkheid om de reis af te breken, te stoppen, terug te keren, is niet meegegeven in de programmatuur. Pas als het einddoel bereikt is kan er worden teruggekeerd. Maar zij die terugkeren komen in een redelijk onbekende wereld terecht omdat zij alleen de werkelijkheid van het schip kennen en datgene wat ze onderweg hebben geleerd. Misschien zou het zelfs beter zijn voor deze generatie om helemaal maar niet meer terug te keren. Wie zal het zeggen.

De mens in het schip heeft niet alleen zijn leven verbonden met het schip en het einddoel, een doel dat ver buiten zijn eigen ervaring zal liggen omdat hij dan al gerecycled is. Hij is ook digitaal aan het schip gekoppeld. Het schip leest zijn lichamelijke conditie en speelt daar op in. Het schip weet wat de mens nodig heeft en zorgt ervoor. Alleen het laatste stukje, het verouderingsproces, daar kan het schip nog niet zoveel aan doen. Dat zal de mens zelf moeten ondergaan en op anticiperen. Maar het schip biedt wel de omstandigheden om dat om een goede wijze te doen. Stress en stressfactoren zijn op het schip onbekend omdat de condities dit verhinderen. Het schip weet alles van hormonen, van lichamelijke processen, van angsten, hersenactiviteiten, het kent de menselijke geschiedenis, de hele ontwikkeling tot nu toe, want het is verbonden met alle informatie die beschikbaar is. Het schip is een digitaal en mechanisch unicum, een topprestatie van de menselijke techniek. Het heeft geen externe brandstof nodig, de energie

raakt nooit op, en de klimaatbeheersing voor het welzijn van de bemanning is optimaal. Alles wat nodig is om de reis voort te zetten is aanwezig. Er zijn geen echte stoorzenders of factoren die roet in het eten zouden kunnen gooien (wat een verschrikkelijk achterhaalde uitdrukking - ook nu al met onze centrale verwarmingen)
Het schip zou je een metafoor voor onze menselijke toekomst kunnen noemen. Ik vermoed dat ook in onze toekomst het begrip arbeid, pensioen, vrije tijd totaal anders ingevuld zal gaan worden als wij eenmaal definitief verbonden zijn met de computer of met de informatiesystemen die dan de belangrijkste rol spelen in ons leven. Ook de computer is een apparaat van voorbij gaande aard omdat het nog teveel beperkingen kent. Als wij lichamelijk eenmaal aangesloten zijn op een info-netwerk hebben we geen tussenliggende of bemiddelende informatiemachines meer nodig. Wij krijgen dan alles direct binnen en zenden direct uit. In feite ben je dan altijd online, altijd actief, ook als je slaapt. Zonder arbeid en arbeidsverdeling, zonder pensioenen en vrije tijd krijgen we een totaal andere samenleving. Je word geboren en daar ben je dan, tot je levenseinde aangesloten en actief. Je wordt niet meer afgerekend op bepaalde prestaties maar alles wat je doet moet gewoon zo zijn en hoort erbij. Het informatiesysteem houdt je wel op de “rails” en stuurt je aan. Je weet gewoon niet beter.

Nu hebben wij nog de illusie dat we meester in eigen huis zijn omdat ons bewustzijn (wat is dat) ervan uitgaat dat we de dingen in de hand hebben en kunnen plannen wat we willen. Dat is relatief maar met deze relativiteit laat zich momenteel goed leven. Maar stel nou dat het schip er als is, iets groter misschien als boven beschreven, stel nou dat de aarde ons ruimteschip is, zwevend in de kosmos? Op weg waar naar toe? Gerecycled worden we al biologisch als we overlijden. Dat is al een feit. De aarde zorgt ook binnen bepaalde grenzen redelijk voor ons. We hebben lucht en water, er komt voedsel uit de grond (me wat moeite) en we kunnen af en toe genieten van een mooie zonsondergang. Kortom ons leven op deze aarde lijkt al in veel op een ruimtereis. Er ontbreekt mijns inziens nog een klein beetje: het besef waar we mee bezig zijn als mensen. En het ontbreken van een einddoel. We leven misschien teveel in de waan van de dag zonder te beseffen dat het niet alleen om ons gaat maar ook om morgen en om de generatie die dan opgroeit. Maar wie weet zal de techniek het ons leren.

John Hacking – Allerheiligen 2011

******

Digitaliteit als modus

Foto's, teksten, formules, technieken, codes, kennis, reclame, lichamen...alles is of wordt digitaal. Wij dus ook. Wij zijn het al, als alter ego op internet. Alter ego, een digitaal zelf, vormgegeven door onszelf. Met voorkeuren, met een gewaarborgde privacy of niet, met de illusie dat wij onszelf nog een beetje digitaal kunnen beschermen als wij de juiste instellingen kiezen. Maar zo gauw je via je mobiel, je computer of je creditcard inlogt ben je getraceerd, herkenbaar, vindbaar, benaderbaar. Computervirussen kunnen je toestel binnendringen en noteren waar je mee bezig bent. De Duitse politie weet er alles van ook al ontkennen ze dat ze "trojaanse paarden" op hun "criminelen" hebben afgestuurd. Dat, tenminste als je de krant, de media mag geloven. Wat is waar, wat is fictie, wat is suggestie. Het is bijna met geen mogelijkheid meer te achterhalen zonder dat het je heel veel tijd en moeite kost. Een twitterbericht kan een lawine aan berichten en meningen veroorzaken - alsof er opeens een nieuwe waarheid is geboren. De enige waarheid echter is dat velen zichzelf herhalen en dat anderen dat oppakken als de laatste waarheid die het waard is om verspreid te worden. Digitale waarheid is een gemanipuleerde waarheid omdat ze kunstmatig is. De filosofen zouden er eens aan moeten gaan zitten om uit te zoeken hoe waarheid digitaal nog tot zijn recht kan komen. Want digitaliteit is bijna gelijkluidend met mogelijkheid, een van de vele mogelijkheden die zouden kunnen zijn en die zich nu presenteren maar die net zo goed anders zouden kunnen zijn. Met de intrede van het digitale tijdperk is de tijd aangebroken van de mogelijkheden, de vele vele keuzes, het ontbreken van criteria om te kiezen en te waarderen en dus van de onzekerheid. De digitale modus verschaft weinig houvast omdat het net zo goed anders kan zijn als wordt voorgespiegeld in de digitale taal.

Maar het heeft ook voordelen: ieder kan zichzelf nu presenteren, kan zich laten zien - voorkeuren, sympathieën en antipathieën worden duidelijk, iedereen kan zich beter (of slechter) voordoen dan hij/zij is. Een nieuwe vorm van digitaal exhibitionisme is geboren en zal voorlopig de wereld gaan regeren. Sociale media geven daartoe de mogelijkheid en al heel snel kun je gewoontes en afwijkingen van je sociale vrienden op internet achterhalen, volgen, becommentariëren, meningen toevoegen, ontkrachten, illustreren met beeldmateriaal, etc etc. Is dat erg? Dat is een kwestie van smaak. Uiteindelijk doet iedereen mee omdat je bijna niet anders meer kunt. Binnenkort is onze hele werkelijkheid digitaal en is niets meer mogelijk zonder pasje, inlogcode, identiteitschip etc. Dat is gewoon een kwestie van tijd. En vooral van gewenning en het wegnemen van de tegenstand ertegen.

Ik vraag me nog steeds af waarom het rekening rijden in Nederland nog niet is ingevoerd. Ligt het aan de kosten om de rekeningen te innen nadat de ritten zijn geregistreerd. Is het invoeren en aanpassen van de nodige techniek in de auto een probleem? Ik denk het niet. Dat is een kwestie van inroosteren en uitvoeren. De garages zullen er blij mee zijn. Is de infra-structuur en het wegennet er nog niet klaar voor? Ik vermoed van niet want overal liggen lussen in het wegdek die van alles kunnen registeren. En dit al jarenlang. Komt het door de tegenstand van de weggebruikers en het politieke signaal dat ze afgeven. Daar lijkt het op. Maar als rekening-rijden wordt ingevoerd is het volgens mij ook niet zo lastig om de snelheid eenvoudig te controleren door het berekenen van de afgelegde afstand, de tijdsduur om het traject af te leggen volgens de voorgeschreven snelheid, en de werkelijke tijdsduur die kan worden gemeten aan het eindpunt. Een kwestie van techniek en wat rekenwerk. Dan kunnen de camera's langs de snelweg worden opgedoekt of ingezet voor een andere functie zoals het opsporen van verdachte kentekens. Ik vermoed dat de individuele vrijheid die in het geding zou kunnen komen voorlopig de voornaamste reden is voor deze vertraagde invoering. Dan ben je niet alleen zelf gedigitaliseerd maar ook je auto als deel van jezelf. Misschien is dat voor ons gevoel nu nog een brug te ver. Maar zou het werkelijk zo zijn? Zijn we ons zo bewust van de dwangmatigheid van deze relatie met de overheid zodat wij ons ertegen verzetten, maar vergeten dat wij via andere middelen al lang en breed in beeld zijn? Trouwens de lokale en landelijke overheid, wat stellen zij nou voor, tegenover de grote concerns die de mediamarkt stap voor stap aan het veroveren zijn? De overheid is net zo goed als de burger overgeleverd. Ontsnappen kan niet meer. Dan maar het beste ervan maken en zorgen dat je niet al te domme dingen doet waar je later spijt van zou kunnen krijgen.

John Hacking 2011

******

Evenwicht tussen meer en minder

Herbst
Die Blätter fallen, fallen wie von weit,
als welkten in den Himmeln ferne Gärten;
sie fallen mit verneinender Gebärde.

Und in den Nächten fällt die schwere Erde

aus allen Sternen in die Einsamkeit.

Wir alle fallen. Diese Hand da fällt.
Und sieh dir andre an: es ist in allen.

Und doch ist Einer, welcher dieses Fallen
unendlich sanft in seinen Händen hält.

Rainer Maria Rilke

Herfst is een natuurlijk proces: een voorbereiding op het sterven, een soort memento mori dat elk jaar terugkeert. Rilke heeft er prachtig over geschreven. Met een zekere weemoed, een vorm van treurigheid, van verlies, van verlangen dat niet meer kan worden beantwoord. Maar Rilke blijft een religieuze dichter. Zijn slotzin getuigt van zijn diep vertrouwen, zijn zin voor vergankelijkheid die niet zonder zin is. Uiteindelijk worden we opgevangen, hoe snel en hoe hard we ook misschien vallen.
Ik hoorde dit gedicht afgelopen zaterdag in Xanten, de St. Viktor, tijdens het 5 minuten gebed dat elke zaterdag om 16.00 uur wordt gehouden. Toepasselijk in deze herfstdagen, toepasselijk ook voor de religieuze beleving van deze novembermaand. Ook als je niet echt religieus bent of gelovig, kan dit gedicht je toch op het spoor zetten van je eindigheid en kun je in deze herfstmaand gaan beseffen dat jouw leven ook relatief is, getekend door de seizoenen, door veroudering, afsterven, en misschien transformatie, opnieuw geboren worden.

Dat laatste natuurlijk niet letterlijk in de biologische zin. Maar geestelijk is veel mogelijk. De herfst maakt ons met kracht bewust van het feit dat wij mensen zijn die op weg zijn naar een einde. Ons levenseinde. Dat klinkt misschien wat pessimistisch en depressief nu de dagen zo snel donker zijn, maar het is eigenlijk een vorm van realisme. Als je al beseft dat je leven en je handelen eindig zijn, dan is het goed om hiernaar te leren handelen. Wat is belangrijk, wat doe er toe in mijn, in ons leven? Deze vragen worden dan urgent. Nu we in onze economie voortdurend streven naar meer, naar sneller, naar opeenhoping van, vul maar in: omzet, winst, productie, goederen etc. etc. omdat we het anders niet redden om de schulden te financieren, de welvaart te laten groeien en ons te wentelen in een behaaglijk “zwitsal-pensioens-leven” gevoel (“ons kan niets gebeuren, we hebben er hard genoeg voor gewerkt om nu lekker elke dag te genieten”) komt de vraag boven of er geen grenzen aan de groei zijn. In plaats van meer vakantie, minder werk, meer welvaart voor iedereen (niet alleen een toplaag van redelijk tot

goed verdieners), minder stress, meer gezondheid en ontspanning, etc. etc. lijkt het omgekeerde plaats te vinden.

We rennen ons te barsten, we zijn het evenwicht tussen meer en minder in ons dagelijks leven kwijtgeraakt. We doen teveel van het ene en te weinig van het andere. Zelf weet je waarschijnlijk wel waar het aan schort en waar het is fout gegaan of voortdurend fout gaat. Daarom is de herfst zo leerzaam. Net alleen omdat de bladeren vallen, niet om het afsterven van de bladeren, maar omdat de boom gaat rusten en zich zo voorbereid op de lente en de harde tijd van de winter kan doorstaan omdat de sapstromen tot stilstand komen. Als de boom alleen maar vruchtbaar wil zijn en vruchten wil produceren zonder te rusten, hoe lang zou hij dan leven? Zou het haalbaar zijn vanuit het perspectief van de boom? Ik vermoed van niet. En al zou hij wel willen, de zon werkt niet mee en weglopen kan hij niet van deze donkere plek. Dat kunnen wij wel met onze mensenbenen, maar uiteindelijk kunnen we ook niet echt weg en moeten wij ons aanpassen. Daarin bestaat precies het geheim: ons leven, ons gedrag, ons gemoed aanpassen, zorgen dat wij passen binnen de seizoenen, dat wij passen binnen de structuur weldadig is voor onze geest. In die zin geeft Rilke ons een bredere context. We vallen wel maar we worden opgevangen. Dat besef doet het vallen niet teniet, maar geeft het een zin. Als we nu, vooraf aan ons definitieve vallen, daarvan zouden kunnen leren om ons leven wat meer in evenwicht te leven tussen meer en minder, dan zou dat al heel wat winst zijn die niet in euro’s valt uit te drukken.

John Hacking 2011

****

Sprekend vlees

Soms op regenachtige dagen is het bijzonder triest hoe sommige mensen een diep gevoel van eenzaamheid uitstralen. Of ze echt eenzaam zijn weet ik natuurlijk niet, maar hun blik roept het bij me op. En soms zie ik ook een verlangen achter de wijze waarop ze gekleed zijn. Sommigen zetten hun biologische output in om existentiële input te ontvangen - via het lichaam hun verlangen naar intimiteit zichtbaar maken. Dat mag, daar is natuurlijk niets mis mee en het ziet goed uit. Maar je verlangen naar bemind worden wordt niet vervuld met enkel het lichaam. Intuïtief zal iedereen dit wel weten, maar het is misschien het proberen waard. Het lichaam is het eerste wat het oog opmerkt en de

kledingindustrie, de modewereld, de cosmetica-ondernemers spinnen er garen en euro's bij.

Als je je echte verlangens kent, weet waar ze vandaan komen en misschien aanvoelt hoe je ze kunt bevredigen is ingrijpen en willen sturen en bepalen misschien niet de goede weg. Want dat zit je vast aan het model: 'als ik dit doe, gebeurt misschien dat'. Maar in werkelijkheid werkt het zo meestal niet. Wat je echt zoekt, geluk bijvoorbeeld, of liefde, laat zich niet afdwingen of manipuleren. De grote vaart van de pornoindustrie doet daar niets aan af. Hoe groter zelfs hun aandeel hoe groter de leegte die ze zichtbaar maken, een duidelijker bewijs voor dit fenomeen is er niet.

De mens is sprekend vlees, zijn vlees spreekt, zijn lichaam heeft een eigen taal, maar met dit lichaam worden ook woorden gesproken en betekenis gegeven. De mens is tot spreken veroordeeld, spreken is des menszijn. Zonder spreken ben je eigenlijk maar een halve mens en mensen die niet kunnen spreken ervaren dat dagelijks aan den lijve. Als sprekend vlees wil je eens wat ter sprake brengen, maar de dingen die diep zitten, je pijn, je verdriet, je eenzaamheid, je donkere zijdes en ervaringen toch liever niet. Die wil je diep verborgen houden in jezelf. De pest is echter dat ze dan nog veel harder gaan schreeuwen en hoe meer je hen de mond snoert hoe harder ze aan je trekken totdat je gezicht helemaal in grafstemmingsplooien is getrokken. Dan kan er geen lachje meer van af en sta je als het ware op ontploffen. Humor is dan ver te zoeken en zelfrelativering, dat woord ken je helemaal niet meer, laat staan dat je het toepast op je zelf.

Maar de gedachte dat je alles kunt sturen en bepalen, dat je je eigen donkere en verdrietige kanten kunt beheersen is een illusie. De maatschappij mag je dan wel aanpraten dat je zelf baas bent in eigen huis en dat je daarom ook verantwoordelijk bent voor je eigen geluk als je maar hard je best doet, het zijn allemaal leugens omdat er van het verkeerde uitgangspunt wordt uitgegaan. Je hebt het niet in de hand, je bent niet de baas over wat je overkomt, je hoeft niet altijd sterk en dapper te zijn. Soms zit het tegen, dan heb je gewoon pech en moet je het maar even zien uit te houden. Niks vluchten, niks ontsnappen in vertier en ander amusement. Uithouden, doormaken, dicht bij jezelf blijven. Daal maar af in je eigen gemoed - voel maar eens waar de pijn zit en maak dan een opening zodat er wat lucht bij kan, zodat de pijn eruit kan.

Diep van binnen weten we dat we kleine mensen zijn, dat we het moeilijk vinden om ons te verhouden tot de grote buitenwereld, de oneindige kosmos, een almachtige God als we daarin durven te geloven. Dat absolute van de realiteit jaagt ons meer angst aan dan ons lief is. Daarom zoeken we uitwegen, compensatie voor deze angst, oplossingen om ook iets in de melk te brokkelen te hebben zodat we het idee hebben dat we ergens goed voor zijn en dat onze stem iets uithaalt. Internet is daarom een zegen voor allen die leven van de illusie om iets te betekenen door mee te doen aan virtuele werkelijkheid. Opeens ben je iemand en de hele wereld kijkt mee. Internet biedt talloze mogelijkheden om jezelf te manifesteren. En het is een overwinning op de beperktheden van mijn vlees, mijn lichaam. Opeens kan ik overal tegelijk zijn, meekijken,meepraten, meedoen. Ongekend wat een uitbreiding van mijn vlees en mijn vleselijke stem.

Misschien is het hele project van de verlichting wel een grote compensatie tegenover een als absoluut ervaren God tegenover wie je niets had in te brengen. Leve ons menselijke autonomie want wij horen thuis op de troon. Er is alleen een klein probleem. We leven te kort. We zijn slechts episode. Wij zijn ondanks onze goede wil gedoemd om te sterven. Zo zit dat en dat zou ons bescheiden kunnen maken. Onze wetenschappelijke attitude doet ons onze ketenen onderzoeken: waardoor worden we bepaald, wat doet dat met ons, en met ons lichaam. Als we daarachter komen kunnen we misschien ingrijpen en via technieken verbeteringen aanbrengen. Zo denken we de wereld en de werkelijkheid te kunnen bepalen en aan te sturen. En het werkt. Kijk maar om je heen. Maar het is slechts een halve waarheid. Het gaat niet alleen om de kooi waarin bepalen en bepaald worden met elkaar strijden, een kooi vol waanbeelden waarin steeds meer mensen schijnen te worden opgesloten. Autonomie is al lang geen toverwoord meer maar het kent nog veel aanhangers. Als autonoom ben je steeds in gevecht, moet je je positie, je plek, je ambitie waarmaken en verdedigen. Dat valt niet mee en kost veel energie.

Misschien is daarom een andere houding voordeliger en levert ze meer op voor je persoonlijk welzijn: de houding van ontvangen. In feite ben je als lichaam, als sprekend vlees al helemaal klaar. Je ontvangt jezelf en bent er blij mee, dat noem ik volwassenheid. als je er niet blij mee kun je misschien ingrijpen via de chirurg, maar veel kun je niet veranderen. Je zult het ermee moeten doen. Als baby heb je geen keuze dan om te ontvangen, als je ouder wordt leer je ook grijpen, dan begrijpen en dan sturen en bepalen. Als je nou maar niet denkt dat je er dan bent. Want het is zoals gezegd slechts een halve waarheid. Als je langzaam oud

wordt en je levenseinde nadert raak je weer alles kwijt en is ontvangen het enige wat je nog rest. Misschien valt het niet mee, maar ik vermoed dat degene die hier het best in slagen het meeste geluk uitstralen. De anderen worden eerder bitter door zoveel onmacht om te blijven bepalen.

Daarvan kunnen we als sprekend vlees veel leren: probeer in balans te blijven door het ontvangen een grote plek in je leven te geven. Vaak heb je geen andere keuze, waarom er dan niet een extra kwaliteit van maken. Als je durft te ontvangen, open staat, komt de verwondering vanzelf mee, en daarmee ook het wonder van je leven. Als je alles durft te ontvangen met een open mind kan je eigenlijk niets gebeuren en openbaart zich een wonderlijke vorm van vrijheid en van geluk, want het is goed zo. Ik vermoed dat het daarom ook ging in de tuin, de laatste worsteling van Jezus in de hof van olijven voordat hij werd gearresteerd, gemarteld en gedood. Hij zweette bloed en tranen: lichamelijker kan het niet. Zijn lichaam sprak: “laat deze beker aan mij voorbij gaan” en toch nam hij hem aan en dronk hem tot de bodem. Had hij een andere keuze? Hij had kunnen weglopen, vluchten, zijn verhaal en zijn inzet terugtrekken: “foutje, bedankt, was even verkeerd bezig, sorry, zal het niet meer doen.” Misschien was hij dan gered uit de klauwen van zijn vervolgers. Als Judas verraad een poging was om Jezus aan te zetten tot de vestiging van zijn koninkrijk, dan had hij ook nu de plank misgeslagen. Met geweld, met dwang en met manipulatie kom je er niet. Maar het is niet zonder risico, niet zonder pijn en veel zwart verdriet om je ‘zomaar’ over te kunnen geven aan wat er op je weg komt. Het verhaal van Jezus laat zien dat het niet vanzelf ging en dat er heel veel worsteling aan vooraf ging. En alle niet christenen zullen zeggen: verspilde moeite, vergeefs gebaar, zinloze daad. Dat kan en dat mag. Maar het is geen kwestie van theorie, maar van praktijk: zelf ondergaan wat er op je pad komt in een houding van ontvankelijkheid. Jouw vlees staat in het middelpunt, het is jouw vlees waaraan het vonnis wordt voltrokken. Gelukkig zijn we meestal niet in de omstandigheid dat we zo op de proef worden gesteld als Jezus in de hof van olijven. Maar uiteindelijk gaan we een keer dood en wacht de dood op ons als de volstrekker van ons leven, de absolute grens. De monniken, trappisten in Algerije zongen op kerstavond voordat ze later werden ontvoerd en afgeslacht door extreme fundamentalisten in de film over hun dood: :” omdat Hij met ons is in deze tijd van geweld, dromen wij niet dat Hij overal is, behalve waar men sterft. Versnellen wij de pas en wenden wij ons geduldig tot Hem, gaan we naar de man van smarten die ons wenkt aan het kruis omdat hij met ons is als op de dag van Pasen. Laten wij de afspraak niet missen van het vergoten bloed, nemen wij het brood,

drinken wij de kelk van de overgang, ontvangen wij Hem die zich gegeven heeft, elkaar liefhebbend tot het einde.” Een mooier tafelgebed, tafellied heb ik niet gehoord. “Wij dromen niet dat God overal is, zeker niet in deze tijden van geweld.” Deze nacht, deze godsverduistering is voor velen een feit. Ook in ons leven is er misschien meer de ervaring van ontbreken dan van aanwezigheid. Maar toch, als Hij in de dood op ons wacht, als de dood het gezicht is van de doorgang, een nieuw begin, waarvoor zouden we dan in Godsnaam bang moeten zijn. We hebben niets te verliezen als ons leven is volbracht. Helemaal ontvankelijk vallen wij in de handen van God - onze ontvankelijkheid wordt zijn ontvangen. Ons vlees tot spreken veroordeeld mag zwijgen in zijn licht en komt zo tot voltooiing. Mooier kun je het toch niet bedenken?

John Hacking 2011

******

Het verlangen opmerken

'In mensen leeft een verlangen dat hen wegdrijft uit de sleur van alledag en de beperktheid van hun vertrouwde omgeving.'
Zo beschrijft filosoof en kerkvader Aurelius Augustinus al in de vierde eeuw heel treffend de situatie van de mens. En dat geldt nog altijd. Midden in deze welvaartsmaatschappij vol overdaad, midden in de economische crisis, tegen de hectiek, de stress, de dagelijkse sleur en de hoge eisen die aan ons gesteld worden in, houdt het verlangen diep binnen in ons, de vraag wakker naar wat een geslaagd en zinvol leven is. Verlangen is meer dan een concrete wens. Hoe vaak maak je niet mee dat je de dingen die je ontzettend graag wilt bezitten, eigenlijk helemaal niet nodig blijkt te hebben? Wie rent van het bevredigen van de ene wens naar het vervullen van de andere, wordt begerig en valt gemakkelijk ten prooi aan verslaving.
Verlangen is serieuzer, verlangen wil - ook als het zich niet concreet laat beschrijven - gezien en opgemerkt worden. Wanneer het verstand vraagt, het verlangen lokt en de ziel zoekt, krijgt het hart benen. Dan ga je op weg.
Het verlangen begeleidt je, het is diep in je geworteld. Het verlangen is 'de charmante manier van God om in ons de herinnering aan hem wakker te houden' (schrijver Erich Purk), want 'alle wegen die de mens gaat, laten hem zien dat zijn hele leven een pelgrimstocht naar God is' (Aurelius Augustinus). Om die reden zal je verlangen nooit helemaal in

vervulling gaan, maar het laat je ook niet los. Er steekt een ongelooflijke kracht in.
Het is het begin van elke verandering, elke metamorfose.

“De weg van mijn verlangen”, een spirituele pelgrimsgids van Peter Müller (ISBN 9789079956098) p. 25

Zo is het landschap een kans om te ontdekken waar jouw ziel naar toe wil en waar ze zich momenteel bevindt. Het landschap bevat ankerpunten, een mogelijke route, een doel. Maar daarvoor moet je dan wel openstaan. Als je gevangen zit in je eigen huis, met deuren en ramen dicht, is het moeilijk om een houding van openheid aan te nemen. Je ziet dan enkel de muren van je zelf gekozen gevangenis, ook al wil je misschien je woning niet zo noemen. Pas als deuren en ramen opengaan en iets van het licht dat buiten schijnt binnen kan treden kan ook de blik op het landschap zijn werk doen. Woon je in een stedelijke omgeving dan is het landschap misschien minder zichtbaar en zijn er elementen in je blikveld die misschien minder inspirerend werken omdat ze je terugwerpen op je taken en plichten, de consumptieve verlangens, de doodsheid of saaiheid van je dagelijks bestaan als dat inmiddels een sleur is geworden. Dan moet je eruit, weg uit de stad, de natuur in, het liefst met uitzicht op een verre horizon. Dan ervaar je de krachten van het weer, de geur van je omgeving, het licht uit de hemel. Als je zo omgeven door niets dan wind en licht om je heen kijkt kun je misschien gaan begrijpen wat het zeggen wil dat het landschap een appèl inhoudt. Een uitnodiging om eens dieper in jezelf te kijken, te voelen, te ervaren. Wat vind je echt belangrijk, wat doet er echt toe in mijn leven, van welk verlangen ben ik vol, en is een vervulling van dit verlangen dat wat ik wil? Of is er nog iets anders, sluimert er onder het oppervlak nog meer, iets wat verwijst naar het transcendente karakter van de werkelijkheid, door sommigen ook een verwijzing naar God genoemd? Het landschap biedt dus meer dan één kans. Het landschap buiten kan een landschap binnen worden. Een reis buiten kan een weerspiegeling van de reis binnen zijn.

Daarom is het goed om af en toe een kleine reis door het landschap te maken en te leren van de wolken, de wind en de vogels. Laat de bomen je maar groeten, zij weten hoe het zit. Zij hebben al heel lang geleden een houding ontwikkeld hoe in het landschap te gedijen. Zij passen zich aan, ze hebben voet aan de grond gezet, zij dringen met hun wortels door. Hun bladeren zijn een afspiegeling van de tijd. Klinkt dit vaag? Misschien. Maar wat zijn onze lichamen meer dan de huid en het hout van een boom? Maakt bloed het verschil? Of onze hersenen? Dat wij

kunnen lopen terwijl de boom vaststaat? Zijn het onze illusies die het verschil maken, of ons utopisch verlangen dat maar al te vaak ontaardt in een bloedbad omdat wij als mensen kost wat kost onze zin willen doordrijven? We zijn materie. Na onze lichamelijke dood onderscheidt ons niets meer van de dode boom. Tijdens ons leven kunnen we van de bomen leren. Net zoals de boom leert van zijn omgeving. Wij kunnen deze kennis doorgeven zoals de boom zijn ervaringen doorgeeft aan de vrucht. Of is dit teveel interpretatie. Hebben bomen een verlangen, weten zij van weg en doel? Ik weet het niet. Ik weet alleen dat het landschap niet alleen landschap is. Het landschap inspireert (mij) en omdat het inspireert moet er volgens mij meer aan de hand zijn. Dat méér onderzoek ik graag, schilder ik graag, verken ik graag, zonder meteen op zoek te zijn naar antwoorden, definitieve aanwijzingen of conclusies. Er hoeft hier niets te worden verdedigd, geen apologetische commentaren te worden geleverd. Het landschap is, het wordt, het verandert en het past zich aan. Het landschap doet zich aan je voor. Net als de boom voor je neus. Hij / het is er. Door er te zijn werpt het meteen een vraag op, zo voel ik dat, de vraag namelijk wie ben jij

John Hacking 2011

******

Het zelf in het lichaam (1)

Het subject is zich bewust van zichzelf. Dat noemen wij zelfbewustzijn. Het zelf kan in die zin reflecteren en afstand nemen van zichzelf. Het zelf is zich bewust van zijn lichamelijkheid. Het heeft een lichaam en het is een lichaam. Dat schept een zekere ambivalentie tussen zijn en hebben, tussen *subject zijn* met een lichaam, een lichamelijk subject, en een subject dat zijn lichaam ook als een object kan behandelen. Met deze ambivalentie leven wij, vaak vanzelfsprekend zonder dat we deze relatie thematiseren of problematiseren. Dat laatste is echter wat ik doe in mijn essay “Wereldbeeld en zelfbeeld. Het lichaam als auto-topie. Een zoektocht naar God in het lichaam. Een onderzoek in stappen naar de betekenis van het feit dat wij de werkelijkheid lichamelijk waarnemen en duiden.” Ik onderzoek de relatie van het zelf met zijn lichaam in het kader van het beeld dat dit zelf van zichzelf heeft en van de wereld waarin het leeft. Wereld wordt hier opgevat als kennishorizon en als concrete werkelijkheid waarin het zelf zich bevindt. Het beeld van het zelf is dus een resultaat van een onderlinge verhouding met lichaam en wereld en de effecten die het zelf via zijn lichaam ondergaat van de wereld. Het zelf is niet zonder het lichaam te denken en ook niet zonder

het beeld dat dit zelf van zichzelf heeft en van de wereld. Dit maakt de situatie complex. Maar het is niet anders. Het zelf maakt via het lichaam deel uit van de wereld en als realiteit en als kennishorizon komt deze wereld het zelf binnen en moet het zelf zich ertoe verhouden. In dit licht komt ook God ter sprake.

Om dit concept nader gestalte te geven heb ik de hypothese opgesteld dat het zelf als het ware in zijn lichaam woont: het zelf bewoont zijn lichaam als een concrete ruimte. Ondanks het feit dat het zelf als lichamelijk zelf samenvalt met zijn lichaam kan het toch afstand ervan nemen en precies dit feit doet mij besluiten om het zelf te omschrijven als een grootheid die het lichaam kan bewonen. Het lichaam is dus ruimtelijk gezien een zelf-plaats, een plek waar het zelf woont, met een Latijnse (hypothetische) term auto-topie genoemd.

Dit beeld van een zelf dat in het lichaam woont schept de mogelijkheid om existentiële ervaringen van dit zelf als lichaam nader te onderzoeken in relatie tot zelfbeeld en wereldbeeld. Dit onderzoek is nodig om de grenzen af te tasten van de mogelijkheden en onmogelijkheden van het wonen van het zelf in het lichaam. Door deze grenzen te verkennen kunnen wij de vragen omtrent het zelf in het lichaam scherper stellen en krijgen wij misschien meer zicht op het feit dat wij sterfelijk zijn en uiteindelijk dood gaan. De verkenning van het zelf in het lichaam is dus tevens een onderzoek naar de dood van het zelf in het lichaam. De dood vormt een grens en is daarmee tevens een grenservaring die het zelf niet meer mee kan voltrekken. Dat tenminste vanuit deze kant van de dood gesproken, de kant van het leven. Aan gene zijde van de dood, door de dood heen, blijft buiten dit kader omdat wij daarover nauwelijks iets kunnen zeggen. Kunstenaars en anderen hebben beelden ontworpen van een leven na de dood, hemel en helse sferen. Maar misschien zijn dat wel vormen van projectie van een oorspronkelijke aardse en lichamelijke werkelijkheid die op deze wijze terugkeren in de verbeelding.

Als het zelf wordt beschouwd als wonend in het lichaam gaat het eerst en vooral om een beleving van het lichaam als ruimte. Het zelf woont in het lichaam, het lichaam woont bijvoorbeeld in een huis, het huis staat in de wereld. De ruimte wordt zo steeds groter en uitgestrekter. Het wonen van het zelf in het lichaam kan ook worden vergeleken met het rijden in een auto. Het lichaam rijdt in een auto en op een bepaald moment gaat dit rijden vanzelf. De coureur in de formule 1 die dat vergeet en die zijn automatisme verliest zal de wedstrijd niet afmaken omdat hij voor die tijd uit de bocht is gevlogen. Een zekere

vanzelfsprekendheid, vertrouwdheid en samenvallen van lichaam en auto, of zelf en lichaam is noodzakelijk om te kunnen functioneren. Zo woont het lichaam in een huis. het huis kan een thuisgevoel geven, een zich veilig en comfortabel voelen. Dat is een basis voor psychisch welbevinden en persoonlijke groei. Zonder dat thuisgevoel is het zelf ontheemd, voelt het zich niet alleen niet thuis in het huis maar ook in de wereld.

In mijn essay onderzoek ik diverse situaties van zich thuis voelen en zich niet thuis voelen in de wereld. In de oorlog is de wereld een grote gevangenis voor hen die als kanonnenvlees moeten opdraven. Een kogel maakt een einde aan het leven van het zelf. Niets is meer zeker, alles staat op losse schroeven. De oorlog werkt ontwrichtend op velerlei terrein. In het concentratiekamp is dit proces van executie als het ware voor even uitgesteld voor de gevangenen die gedoemd zijn om uitgemoord te worden. Het zelf moet zich hiertoe leren verhouden om niet voortijdig te sterven en het onderspit te delven. Deze extreme situaties leveren inzichten omtrent de houding van het zelf ten aanzien van zijn lichaam en ten aanzien van zijn wereld die in een grote gevangenis is veranderd.

De gevangenis van oorlog en kamp - concreet aanwezig in de buitenwereld, kunnen in het geval van een psychische ziekte ook een realiteit worden voor de psyche van het zelf. Dan wordt de wereld als gevangenis ervaren terwijl ze dat in werkelijkheid voor de meeste mensen niet is. Bij depressie en de wens tot zelfdoding wordt dit duidelijk. Ook deze grenservaringen leveren inzichten omtrent het zelf in het lichaam in de wereld. Overleven is een kwestie van leren omgaan met deze ervaringen en het overwinnen van de negatieve spiraal waarin het zelf terecht kan komen. Dat dit geen makkelijke zaak is spreekt vanzelf. Hier wordt de oorlog niet in de wereld maar in het zelf uitgevochten met het lichaam als bondgenoot en als tegenstrever.

Een volgende stap in mijn essay na deze grensverkenningen is een nader onderzoek hoe het zelf dan in het lichaam woont en hoe het mogelijk is dat het zelf zijn lichamelijkheid kan ontkennen maar ook kan verheerlijken. Daarbij komen verschillende invalshoeken naar voren: het lichaam als object en als woonplaats van het zelf. Door de excentriciteit van het lichaam ontstaat de mogelijkheid om het als object te behandelen en te ontkennen. Iets wat het meest duidelijk werd bij de systematische vernietiging van mensen in de Tweede Wereldoorlog. Daar tegenover staat de zorg voor het lichaam, de wens om het lichaam te verbeteren en de dood uit te schakelen. Dat kan uitlopen op een

totale verheerlijking van het lichaam als laatste en belangrijkste grootheid. Ik sta stil bij de effecten van de moderne techniek op het lichaam, de ervaring van de ruimte van de wereld door het lichaam in rituelen en gedrag en tenslotte bij de vraag of het goddelijke op de een of andere wijze in het lichaam valt te ervaren. Daarbij ga ik te rade bij mystieke ervaringen en bij auteurs die hierover geschreven hebben. Tenslotte schilder ik in enkele grote lijnen mogelijke uitwegen met betrekking tot het lichaam, het zelf en de ervaring van de wereld waarbij intersubjectiviteit, emotionaliteit en heteronomie een belangrijke rol spelen.
In drie deelgebieden onderzoek ik tenslotte het lichaam in het taalkundige beeld van de wereld, het lichaam in de kunst en het lichaam in de bijbel. Dat doe ik op een eclectische wijze waarbij ik ook drie figuren als illustratie de revue laat passeren: Edmond Jabès (taal), Josef Beuys (kunst) en Jezus van Nazareth (bijbel). Ik sluit tenslotte af met een 'epilogos' waarin ik nogmaals stilsta bij lichaam en wereldbeeld en wereldbeeld en God.

John Hacking 2011

*****

Het zelf in het lichaam (2)

"De mens is zijn eigen buitenstaander", aldus Helmut Plessner, hij reflecteert op zijn bestaan en koppelt die ervaringen terug. Deze bestaanswijze noemt Plessner excentrisch. De mens is zo zijn eigen toeschouwer en criticaster. De mens ervaart de werkelijkheid altijd via bemiddeling. De mens is aangewezen op middelaars om kennis te nemen van de werkelijkheid. Dat vindt plaats via de taal, het beeld en de techniek. Dat is nooit vrijblijvend en onderdeel van een proces van betekenisgeving in meervoudige zin omdat er geen eenduidige betekenissen zijn die alles bepalen. De mens heeft als het ware altijd al een "bril"op om de werkelijkheid te ervaren. Zijn ervaring is altijd gekleurd. De mens is hiervan afhankelijk. Daarom spreekt Plessner van een natuurlijke kunstmatigheid van de ervaring. De mens kan op deze wijze ook breuk met de werkelijkheid ervaren. Zijn zelfbesef wordt bemiddeld, omdat hij niet met zichzelf samenvalt. De ervaring van een breuk kan een utopisch verlangen mobiliseren om de breuk te overwinnen. Dat blijft echter een onvervuld verlangen omdat de breuk niet geheeld kan worden.
Ondanks het feit dat de mens lichamelijk functioneert en ook zijn lichaam is, blijft hij toch op afstand en is hij in die zin meer dan zijn

lichaam. Hij kan tot op zekere hoogte hierover beschikken. Het gevaar kan optreden dat de relatie met het lichaam minder sterk wordt omdat de mens zich teveel concentreert op zijn denken. Hij denkt dan met zijn denken zijn lichaam te kunnen besturen en aansturen. Het denken komt dan in de plaats voor ervaren van het bestaan als lichaam. De mens zit dan figuurlijk gesproken vooral in zijn hoofd en heeft niet in de gaten dat zijn ervaringen bemiddelde ervaringen zijn, context en historisch gekleurd, kortom ervaringen die de breuk impliciet bevatten, maar waarvan hij zich niet bewust is omdat hij in de overtuiging leeft dat de ervaringen (die vooral gedachten zijn) overeenkomen met de werkelijkheid. Hij denkt in plaats van te leven. Hij meent autonoom te handelen, maar is in feite bepaald door de omgeving en de geschiedenis. Hij verstopt de ervaring van uiterlijke heteronomie, de werkelijkheid buiten hem zelf die hem aanstuurt, en de ervaring van innerlijke heteronomie, namelijk vreemde te zijn voor zichzelf, achter zijn gedachten. Toeval en onverwachte gebeurtenissen passen meestal niet in het plaatje dat het subject voor zichzelf ontwerpt. Deze vorm van denken is vermoeiend omdat ze alles in de hand wil houden. Dat is echter onmogelijk. Het subject komt daar op een bepaald moment achter maar hoeft dan nog niet in de gaten te hebben waar de oorzaken liggen.

Odo Marquard noemt dat ook een worsteling met de contingentie van de mens. De poging om het toeval en het onverwachte uit het leven te verwijderen en te beheersen is een absoluut streven dat wel moet mislukken omdat het de krachten te boven gaat. Misschien is de mate van gelukservaring in het leven wel omgekeerd evenredig aan dit streven naar beheersing. Loslaten van wat je niet kunt beheersen is dan het alternatief. Het leven is niet maakbaar zoals het subject misschien zou willen. Het streven naar beheersing loochent dat de mens ook product is van toeval. Hij zou dan enkel en alleen product zijn van zijn eigen keuzes. Dat legt een enorm gewicht op de keuzevrijheid en het maken van de juiste keuze. Marquard pleit voor een provisorisch leven op basis van gewoontes. Gewoontes geven houvast en maken het subject bewust van zijn geschiedenis. Hij hoeft niet de uitvinder van zichzelf te spelen. Gewoontes kunnen veranderen, ze zijn niet absoluut. Net als de betekenissen die ons door het leven worden aangereikt en die meerduidig zijn. Ook keuzes bevatten een zekere mate van relativiteit. Doen alsof ze absoluut gewicht hebben plaatst het subject in zijn eigen opgetrokken gevangenis. Keuzestress is dus een totaal overbodig effect van het handelen want het is niet nodig. Zelfrelativering, overgave en ruimte scheppen ten aanzien van plannen, gedachten, projecten die het subject wil ondernemen kan wonderen verrichten.

De mens is dus niet in staat de wereld te lezen zoals hij misschien zou willen en ook niet zichzelf. Er blijft een zekere mate van vreemdheid, onbekendheid, heteronomie. Dat accepteren en daarmee leren leven wil dus eigenlijk zeggen dat de leefruimte niet volledig door het subject moet worden ingenomen en bepaald. Het streven naar beheersing is dus eigenlijk een vorm van imperialisme die niet waarmaakt wat ze belooft: heerschappij over het toeval en over het leven. Het is een vergeefse poging die het zelf alleen maar slaaf maakt van utopische en dus onbereikbare verwachtingen. De basis onder dit verlangen wijst op de noodzaak vrede te sluiten met de ervaring van de eigen contingentie. Wij zijn allen sterfelijk, ons leven is kostbaar voor die tijd, dus verspil het niet aan zinloos verlangen naar beheersing van onbeheersbare dingen. De utopie kan dus door een realistische inschatting van de situatie ongedaan worden gemaakt. Is dit een springen over de eigen schaduw? Ik denk van niet. De schaduw wordt net gevormd door het utopische verlangen naar eenheid, naar samenvallen, naar beheersing. Het loslaten van dit verlangen doet de schaduw verdwijnen. Want de schaduw is het negatieve effect van dit verlangen. Geen verlangen, geen schaduw, geen te hoge prijs die moet worden betaald. Het excentrische bestaan van de mens kan hem dus tot het inzicht brengen deze excentriciteit te accepteren en tot uitgangspunt te maken van zijn verdere denken. Dat geeft meteen ruimte als dit besef eenmaal is doorgedrongen. Er is dan plaats voor zelfrelativering en humor. Het leven wordt een stuk lichter.

John Hacking 2011

Het zelf in het lichaam (3)

Over welk lichaam beschikt het zelf, in welk lichaam woont het zelf? Dat is niet zo vanzelfsprekend als het op het eerste gezicht misschien lijkt. Kenmerkend voor de mens om ordening aan te brengen in de werkelijkheid die hij waarneemt is het classificeren of ordenen volgens bepaalde principes. Zo wordt de werkelijkheid als het ware gelezen door en met een bepaalde bril. Dat kan ook met het lichaam: het eigen lichaam en dat van anderen. Mijn lichaam en dat van anderen vallen niet samen. Wij blijven gescheiden lichamen hoe innig een omstrengeling ook kan zijn. De scheiding is absoluut. Maar gescheiden zijn wil niet zeggen absoluut anders zijn. Op basis van diverse criteria kunnen lichamen worden onderscheiden met uiterlijke en innerlijke kenmerken maar in diepste wezen blijven wij mensen met een algemeen lichaam, dat wil zeggen met onderscheiden kenmerken die tot zekere hoogte onderscheidend zijn maar niet zo diepgaand dat wij van een ander soort wezen kunnen spreken. DNA-profielen bijvoorbeeld zijn geen

existentiële onderscheidingskenmerken van het fenomeen lichaam. Het zijn leesbare kenmerken van een lichaam die in details per lichaam kunnen verschillen, maar die voor de menselijke soort in grote mate overeenkomen. Zelfs in zo grote mate dat er een zekere verwantschap bestaat met andere primaten. Zich daarom beroepen op erfelijke constitutie en afkomst zoals de nazi's bijvoorbeeld deden is een vorm van wensdenken die op geen enkele wijze overeenkomt met de werkelijkheid. Het is hen dan ook niet gelukt om een steekhoudend wetenschappelijk bewijs te leveren voor hun theorie dat het "arische ras" biologisch uitverkoren zou zijn. Daarbij is het begrip "arisch" een fictief begrip en 'biologisch uitverkoren' is eerder een verhullende omschrijving voor een sociologische handelingscategorie, namelijk de onderdrukking en uitroeiing van anderen die zogenaamd niet tot dit "arische ras" behoren. Het is een zogenaamde uitverkorenheid gebaseerd op moord, een vorm van agressie die zichzelf denkt te belonen met een titel als de "sterkste".

Het lichaam is in feite geen eenduidig maar een meervoudig begrip; ook het lichaam zelf is meervoudig, het kan vanuit verschillende perspectieven, met verschillende brillen worden bekeken. De uitkomst van deze waarneming en reflectie zal telkens weer anders zijn. Wordt het lichaam bekeken vanuit zijn capaciteiten, zijn behoeften, zijn constitutie, zijn mythologische basis in verhalen, zijn biologische of psychologische kant, vanuit sociologie en geschiedenis, of vanuit de emotionele processen die plaats kunnen vinden, telkens komen er nieuwe gegevenheden aan het licht en nieuwe betekenissen. Met het lichaam hangen geschiedenis, geheugen en eigen lot samen: het zelf ontdekt via het lichaam zichzelf. Het ontdekt waarin het geworteld staat, tot welke traditie het behoort, in welke geschiedenis het opgroeit. Dat kleurt niet alleen de zelfwaarneming maar ook de perceptie van het lichaam en de vormgeving ervan. Het feit dat je als man of als vrouw opgroeit en in welke cultuur en traditie kan een wereld van verschil uitmaken in uitingsvormen en in ervaring van het eigen lichaam.

In extreme situaties waar het leven op het spel staat is het lichaam het laatste bastion tegen de dood. Het lichaam dicteert de marsroute, het lichaam maakt duidelijk wat het nodig heeft opdat het zelf in het lichaam kan overleven. Het meest duidelijke voorbeeld is de honger. De honger dicteert het handelen en het denken. Is de honger opgelost, het lichaam verzadigd dan is er ruimte voor andere dingen. Moderne ontwikkelingen hebben invloed op het lichaam, daarvoor hoeft het niet in eerst in extreme situaties te verkeren. De beleving van de ruimte door het lichaam, de beleving van de tijd zijn de laatste decennia aanzienlijk

veranderd. Het tempo is enorm toegenomen. Het lijkt wel alsof wij in een soort sneltreinvaart steeds accelereren. Het einde is nog niet in zicht, we denderen voort. En alles lijkt te worden meegesleurd in deze stroomversnelling. Odo Marquard, een Duitse filosoof, spreekt over ons tijdperk dat gekenmerkt wordt door wereldvreemdheid. Wij zijn langzaam vreemden aan het worden in onze eigen wereld en onze wereld is eigenlijk al lang niet meer van ons. Dit op het eerste gezicht 'veilige' perspectief op de wereld dat kenmerkend was voor een generatie van honderd jaar geleden kennen wij waarschijnlijk niet echt. Wij leven in de zogenaamde 'moderniteit', een samenleving die aan de wetten van verandering is onderworpen en waarin veranderingen veelvuldiger en sneller plaatsvinden. Marquard haalt een aantal argumenten aan om zijn visie te onderbouwen. Onze tijd wordt allereerst gekenmerkt door het feit dat utopieën en apocalypsen elkaar afwisselen, een vorm van heen en weer zwenken tussen verlossingsenthousiasme in het heden en de verwachting van rampen in de (nabije) toekomst. Vooruitgangsoptimisten en pessimisten bepalen de inhoud van het discours. Kijk maar naar de prognoses omtrent de klimaatverandering, de opwarming van de aarde en de oorzaken hiervoor. Alles wordt in stelling gebracht om het eigen gelijk te bekrachtigen.

Een tweede kenmerk van onze tijd volgens Marquard is dat mensen eigenlijk niet meer volwassen worden. In tegenstelling tot Griekse oudheid en de eerste eeuwen daarna zijn niet de ouderen maatgevend en rolmodel in de maatschappij maar de jongeren, de jeugd. Zij hebben de toekomst en op hen zijn de ontwikkelingen gericht. "Wie jong is bepaalt." Onze economie heeft de jongeren al lang geleden ontdekt als belangrijk consument en als maatgevend voor nieuwe producten. Inzetten op ouderen in de pensioengerechtige leeftijd als consument (het zogenaamde "zwitserleven gevoel" dat een verzekeraar ons wil aanpraten) is eigenlijk al een achterhaalde strategie die te laat komt. Een derde kenmerk van onze tijd draagt de naam tachogene wereldvreemdheid. Onze wereld wordt steeds minder vertrouwd omdat alles sneller lijkt te gaan. De persoonlijke ervaring is steeds sneller verouderd want morgen zijn er al weer nieuwe mogelijkheden die het oude snel verdringen. Kijk naar de industrie voor mobiele telefoons, dat is nauwelijks bij te houden. De bebouwing van de ruimte is een ander voorbeeld, afbraak en opbouw en vervolgens weer afbraak omdat er nieuwe bestemmingen zijn gevonden gaat steeds sneller. De omgeving en de eigen ervaring zijn steeds sneller verouderd. Op naar de volgende "kick", het volgende avontuur. Elke vakantie moet weer nieuwe uitdagingen bieden die de vorige ruimschoots overtreft. Bij deze

tachogene wereldvreemheid hoort ook de toename van het ‘horen zeggen’. Wij maken het zelf niet meer mee, maar doen bemiddelde ervaringen op via de virtuele werkelijkheid. We verkennen de wereld achter onze computer en verliezen de bron van ervaring door zelf dingen te ondernemen en te verkennen in de echte realiteit. Tenslotte brengt deze maatschappij in de greep van de snelheid ook de toename en uitbreiding van het leren in. Ons hele leven wordt een grote schoolperiode. Het leven wordt een lange leerschool om ervaringen op te doen die wij zelf niet kunnen hebben en die wij dan maar via via willen meemaken.

Een vierde kenmerk van onze tijd is de wat Marquard noemt de conjunctuur van het fictieve. Omdat de wereld steeds complexer wordt worden er eenvoudige schema’s aangeboden en is hieraan behoefte om de werkelijkheid te duiden. Deze schema’s doen echter geen recht aan de complexiteit en zijn daarom een vorm van liegen. Ze spiegelen ons niet alleen iets voor maar ze werken ook mee aan de illusie dat wij de wereld kunnen beheersen en besturen. Ze geven ons een vorm van valse zekerheid die ons met geweld uit handen wordt geslagen als het echt misgaat zoals bij de kredietcrisis of een atoomramp in een kerncentrale. Het fictieve is in opmars en verleidt ons met prachtige illusies van een maakbare samenleving.

Een vijfde kenmerk dat hiermee samenhangt is de toegenomen bereidheid om deze voorgespiegelde illusies te geloven. Want dan wordt de kloof tussen onze ervaring en de onze verwachting sneller gedicht. We bereiken dan sneller wat we willen en hoeven ons niet bezig te houden met de moeilijkheden en de realistische obstakels in het hier en nu. De toekomstige ervaring berust zodoende niet meer op een ervaring uit het verleden maar op een droominhoud, een verwachting die niet aan de realiteit is getoetst. De verwachting loopt zo het gevaar te ontsporen en mateloos te worden omdat ze niet meer door een realistische controle en feedback wordt ingeperkt. Studenten die hun verwachtingen niet meer delen met medestudenten en alles in hun eigen hoofd bedenken en plannen weten hierover mee te praten. Zij worden soms ruw uit hun droom opgewekt als de realiteit anders blijkt te zijn dan dat ze zich hadden voorgesteld. Marquard stelt dat verwacht wordt wat niet meer ervaren kan worden omdat alles zo snel verandert, namelijk vertrouwdheid met de situatie of veiligheid. Hoe meer die vertrouwde veiligheid ontbreekt hoe ongeduldiger de mens wordt om dit tekort op te heffen. Men wil een zekere wereld waarvan men op aan kan en die niet voor onaangename verassingen zorgt. Marquard spreekt daarom over de ‘ideologische verwachting’ van een heilzame en heel-makende

wereld in het hier en nu als een soort mentale ‘teddybeer’ voor de moderne kinderlijke volwassene. In feite wordt het verlies van continuïteit opgevuld met illusies. Als je nergens bij hoort en nergens vandaan komt moet je wel een invulling verzinnen om niet helemaal stuurloos rond te zweven.

In onze samenleving is het bewustzijn voor het negatieve een soort behoefte geworden. Ons geloof in de voorruitgang krijgt hier impulsen door. In plaats van ontnuchterende ervaringen te omhelzen, wakker te worden, de dingen in het juiste licht te zien en een nuchtere kosten-baten analyse te maken met betrekking tot verwachtingen, economische groei (ook op de lange termijn – want wie betaalt de rekeningen) en politieke keuzes trekken wij ons te vaak terug in ons bastion van opgeworpen verwachtingen en dromen. Daarmee denken wij de uitdagingen van de moderne tijd aan te kunnen. Historisch bewustzijn doet niet meer mee want vroeger is ouderwets en achterhaald. Maar wij leven in ons lichaam en dat is aan de moderne tijd niet zomaar aangepast. Onze natuurlijke lichamelijke grenzen dicteren nog steeds het haalbare en kenbare. Hoewel er veel aan die grenzen wordt gemorreld op allerlei terrein (denk aan doping in de sport) zet het lichaam nog steeds globaal de lijnen uit. We zullen heel spoedig zien hoe ver dat lichaam daadwerkelijk op de proef kan worden gesteld door alle nieuwe ontwikkelingen.

John Hacking 2011

*****

Het zelf in het lichaam (4)

De verheerlijking van het zelf in het lichaam vindt allereerst plaats via dit zelf dat voor het gemak de ruimte van het lichaam overspringt. Het zelf start niet bij die concrete ruimte en laat zich erdoor gezeggen maar maakt de ruimte automatisch al groter, zodat het zelf ook groter wordt, uitgebreid. Deze hang naar extensie, naar uitbreiding, naar vervolmaking, is religieus gemotiveerd. Ik noem dat religieus, niet zozeer omdat het kenmerkend is voor religies, maar omdat in het religieuze streven een hang zit naar verbinding tussen het aardse (beperkte) en het hemelse (onbeperkte). Het zelf wil groeien, groter worden, een gevoel van almacht. Nietzsche vertaalde dit gevoel in het esthetische concept van de Übermensch, een grensfiguur en einddoel van de ontwikkeling van de mens van dier tot dit ideaal. Nietzsche zocht zijn heil in een volstrekte autonomie. Een menselijk zelf dat tegen alles opgewassen

was en dat niet kon falen. Een illusoir project met hoog utopisch gehalte. Dat de nazi's dat in daden hebben willen omzetten doet daar niets aan af.

De Faustiaanse mens zoals die door Goethe wordt geschilderd wil ook de wereld beheersen. De prijs die hij hiervoor betaalt is zijn ziel. Uitbreiding over de wereld van het zelf heeft een kostenplaatje: het verlies van zijn innerlijk evenwicht, het verlies van zijn kern waardoor hij kan genieten en passief zijn. Activiteit vervangt alle passiviteit met als gevolg een eeuwig streven, nooit rust en alles zogenaamd binnen handbereik. Ook dat is een onderschatting van de passieve krachten in de mens, het ervaren van zijn eigen (lichamelijke) existentie en een overschatten van de verlangens en mogelijkheden van het zelf. Een zelf dat zijn lichaam vergeet en achter zich laat of eraan voorbij wil streven om zo groter te worden doet aan zelfverheerlijking en dat heeft gevolgen voor zijn zielenheil. Nietzsche en Faust illustreren dit.

In feite zijn beide modellen literaire modellen, pogingen om vanuit de literatuur het zelf te betrekken in een drift tot expansie. Concreet wordt dit zelf groter door technische uitvindingen waardoor reizen en voortbewegen mogelijk worden. Niet de afgelegde afstand te voet wordt de norm maar de snelheid van de machine waarin de mens zich beweegt. Nadat de aardbol is verkend is de ruimte aan de beurt. Dit heeft echter nogal wat voeten in de aarde omdat de ruimte die de planeet aarde omgeeft mensonvriendelijk is. Het lichaam is er niet op gebouwd en er moet volledig worden vertrouwd op hulpmiddelen en dat kost nogal wat. Peter Sloterdijk spreekt over ontremming van de mens: de mens verliest het gevoel voor zijn grenzen. Werden die grenzen van het zelf nog bepaald door de mogelijkheden van het lichaam, nu zijn die grenzen al lang overschreden en zet de techniek nieuwe grenzen. Dat heeft ook gevolgen voor de beleving van het zelf. Concreet zijn de reizen over de wereld niet alleen een verkenning van die wereld als aarde, maar geven zij ook de grenzen aan van deze aardbol. Daarbuiten is er leegte, een oneindige kosmos. Wat Nietzsche nog beschreef als los van God, drijvend op de planeet aarde, is inmiddels voor het zelfbesef van de mens die de hele aarde heeft verkend, werkelijk geworden. Daarnaast heeft deze mens volgens Sloterdijk ook door zijn reizen ontdekt dat zijn eigen cultuur er een van velen is en dat de standaarden op andere plekken heel anders kunnen zijn. Ook dat schept verwarring en haalt het vertrouwde weg uit de wereld van de mens. Opeens is veel of bijna alles mogelijk, waar is dan nog houvast.

De mens is dus helemaal opeens aangewezen op zichzelf omdat heteronome systemen, zoals lichamelijke beperkingen, de eigen traditie en cultuur, de overgeleverde gebruiken en religies beetje bij beetje aan invloed hebben verloren zodat de grenzen niet meer vast liggen. Een aantal mensen zoekt zijn heil dan ook in de techniek om een nieuwe utopie mogelijk te maken: een onsterfelijk lichaam, een lichaam en een zelf dat voort blijft bestaan. Invriezen lijkt voor sommigen een oplossing te zijn. Het valt te bezien. Alle virtuele mogelijkheden zijn in feite uitbreidingen van het zelf. Een zelf dat zo zijn mogelijkheden verkent en uitbreidt. Het omgekeerde effect op het zelf van al deze toegenomen mogelijkheden begint langzaam zichtbaar te worden. Het zelf als subject ontdekt dat het subject zijn van een relatief gehalte is. De grenzen ontbreken om zich aan te spiegelen en het vestigen van het subject in de ratio, met als kracht het zelfbewustzijn, is al eeuwen geleden ontmaskerd als een halfslachtige poging die niet waarmaakt wat ze stelt. Het rationele zelf is maar een van de vele mogelijkheden. Het zelf is pluriform net als het lichaam en de betekenisgeving is in principe oneindig. Het zelf is lichaamgekleurd zou je kunnen zeggen, hoeveel virtualiteit er ook in het spel is.

De droom echter van een verheerlijkt zelf en een te verheerlijken zelf in een nieuw mogelijk lichaam (al is het maar virtueel) blijft vooralsnog een droom omdat de mens complexer in elkaar zit dan misschien verwacht. Het lichaam en de dood horen bij elkaar. Dit ontkennen of proberen te overstijgen kan legitiem zijn vanuit een utopisch verlangen, maar miskent de werkelijkheid van het menselijk zelf in het lichaam. Er zou wel eens helemaal geen zelf meer kunnen overblijven als het lichaam voorgoed is afgestorven. Er zou wel eens helemaal geen substantie kunnen bestaan los van het lichaam. Sleutelen aan het lichaam zodat het in leven blijft, het voorzien van hulpmiddelen, het overplanten van hersenen in andere modellen, het zijn volgens mij visionaire pogingen die niet zullen slagen omdat wij als zelf ook niet samenvallen met ons lichaam. Dat laatste wordt voor het gemak in al deze verlangens maar even over het hoofd gezien. Het zelf is gelijk aan het lichaam, het zelf wil meer dan het lichaam, het zelf wil groter worden dan het lichaam en laat het achter zich, maar het verliest dan het besef dat het zelf niet gelijk is aan het lichaam. Als het lichaam verloren gaat, gaat het zelf verloren. Gaat het zelf verloren, dan is er voor het lichaam ook geen leven meer. Een vreemde ambiguïteit waarmee we het zullen moeten doen. Zelf en lichaam zijn vooralsnog onlosmakelijk en vallen toch niet samen, een mooie uitvinding toch?

John Hacking 2011

*****

Het zelf in het lichaam (5)

Denken dat pijn doet…voorbij of vooraf aan de tijd.

Het verschijnsel tijd blijft vragen oproepen. Joke Hermsen schrijft hierover in het boek “Stil de Tijd” (2009). Zij sluit aan bij het essay van de Franse denker J.F. Lyotard (“Of we zonder lichaam kunnen denken” gepubliceerd in Het onmenselijke, 1992). Ik citeer Joke Hermsen: “Net als Damasio stelt Lyotard allereerst dat denken of reflexiviteit altijd begint met een gevoeligheid of affectiviteit die aan de basis ligt en zelfs voorafgaat aan onze rationele en talige activiteiten. Er is met andere woorden eerst een voelen, en dat voelen, die affectiviteit, nodigt pas tot een denken uit: ‘Het denken dankt en ontleent zijn horizon en zijn oriëntatie aan de lichamelijke, zintuigelijke en emotionele ervaringen van een bijzonder ontwikkeld wezen.” (pag. 251)

Het denken is in dit licht dus ook een product van de lichamelijke constitutie van de mens die niet alleen lichaam is maar ook als empathisch wezen zijn lichaam inzet om te ervaren en om die ervaringen een plaats te geven binnen zijn bewustzijn. Dat bewustzijn is niet alleen rationeel, maar vooral ook gevoelsmatig, emotioneel. Betekenissen komen dus achteraf en zijn dus in deze context expressies van gevoel en emotie op basis van ervaring. Ratio is dus een afgeleide. Ratio beschouwen als een absolute grootheid onafhankelijk van gevoel en emotie is dus nonsens. Ratio is relatief, deel van een netwerk, vaak eindproduct van een lang proces van ervaren. Wij maken de werkelijkheid niet puur, niet sec mee vanuit onze ratio. Ons lichaam zit er al tussen, en ook onze emoties en ons gevoel als je Lyotard mag geloven en in zijn voetspoor Hermsen.
Ik kan me wel hierin vinden want ik vermoed dat de positie van een veronderstelde en als absoluut opgevatte ratio onhoudbaar is, want dan lijkt het alsof de ratio onlichamelijk is geworden.

Hermsen schrijft: “ Ons brein tast in het denken een bepaalde horizon af en legt daar vervolgens een oriëntatie- en verwachtingsveld bloot. ‘En in deze omlijsting is het al kiezende op weg naar wat het zoekt’, schrijft Lyotard, ‘dat wil zeggen door de gegevens die het nodig heeft uiteen te rafelen en te verzamelen, zonder echter te beschikken over van tevoren opgestelde criteria die al bij voorbaat bepalen wat het beste is om te kiezen, zoals sommige schaakcomputers werken.’ Er is met andere woorden een denkveld, zoals er ook een gezichtsveld of een gehoorveld

of een proefveld is; de geest oriënteert er zich zoals het oog, het oor, de tong in de waarneembare wereld. We denken op dezelfde wijze als we ook onze andere zintuigen gebruiken, niet volgens bepaalde van tevoren opgelegde algemene regels en wetten, maar op een oriënterende, intuïtieve, inbeeldende en subjectieve wijze. Onze gedachten zijn volgens Lyotard niet alleen extrinsiek analoog aan onze zintuigelijke ervaringen, maar ze zijn ook intrinsiek analoog. Dat wil zeggen, dat ons denken volgt net als onze zintuigen geen vooropgestelde logische, maar een analogische weg:' Hetgeen het denken en het lichaam onscheidbaar maakt, is dan ook niet simpelweg het feit dat het lichaam slechts de onmisbare hardware is van het denken, (…) maar dat ze beide analoog zijn aan de ander in hun relatie tot hun respectieve omgevingen, zintuiglijk en symbolisch, terwijl deze relatie zelf in beide gevallen ook analogisch van aard is.'

Teneinde de verhouding tussen lichamelijkheid en denken, gevoel en verstand, nog meer te verduidelijken stelt Lyotard vervolgens de intrigerende vraag of denken ook pijn kan doen, zoals andere delen van het lichaam pijn kunnen doen als ze gekwetst worden. Kan een gedachte pijn doen? Zou er zoiets als 'een vervlechting tussen denken en lijden' kunnen bestaan?" (pag. 252-253)
Joke Hermsen pakt deze vragen op aan de leidraad van Lyotard. Die op zijn beurt weer bij Nietzsche bevestiging vindt voor zijn opvattingen. Het afstropen van oude inzichten veroorzaakt bij Nietzsche pijn, zo citeert ze hem. Een ontdekking van de voorgeschiedenis van de mens, wat een herontdekking wordt genoemd, de basis voor nieuwe inzichten. Bij Nietzsche komt er dan een onderdompeling in de oergrond van hartstochten en driften bij. Of dat laatste à la Nietzsche noodzakelijk is betwijfel ik: volgens mij kun je letterlijk lijden aan je gedachten als je depressief wordt. Depressie is de uitingsvorm bij uitstek van een spel van betekenissen die doordacht en tot een einde gebracht niets overlaten van elke vorm van hoop, er is geen uitweg. Er is geen ontsnappen. De gedachten snoeren de persoon in kwestie in, als een band die knellend aangelegd is om het lichaam en die hoe langer hoe meer pijn doet. Kwellende gedachten die niet te vermijden zijn, die niet kunnen worden 'uitgezet' omdat er geen mechanisme is, ook niet in het denken, dat deze gedachten nog kan beheersen of sturen. Natuurlijk zijn er raakvlakken met het menselijk verlangen en de hartstochten maar hoe dat verband precies ligt is geloof ik nog niet nader onderzocht. Zouden hartstochten tot depressie kunnen lijden? Onvervulde hartstochten misschien, teleurgestelde verlangens, opgegeven hoop en ambitie? Teleurstelling eerder dan onderdompeling in het gevoel, in

dromen, in openbaringen zoals Nietzsche vermoedde. Maar de scheidslijn tussen waanzin en normaliteit is haardun.
Joke Hermsen is vooral op zoek naar een tijd voor het bewustzijn ervan: een voor-tijd, een tijd zonder opeenvolging, zonder vertaling in een materialiteit. Een tijd ook, een besef van tijd die alle andere vormen van waarneming zou kunnen dragen en die de diepere bron vormt voor het zelf. Aansluitend bij Lyotard zoekt zij in zijn opvattingen hiervoor een filosofische onderbouwing. Het lichaam zou de weg kunnen wijzen, ook voor het denken. “Zonder pijn, zonder hartstocht, zonder gevoel geen nieuwe gedachte. Maar ook zonder voorgeschiedenis geen nieuw inzicht….Nieuwe inzichten kunnen alleen verkregen worden indien men is staat is vóór de geschiedenis van de bewuste identiteit te grijpen.” (pag. 253-254)

Hermsen vraagt dan naar het soort voorgeschiedenis en waaruit deze bestaat. Zijn het jeugdherinneringen, onbewust vastgehouden ervaringen, of is het een tijd als de Bergsoniaanse tijd als duur, voortduring? Hermsen kan hierop geen antwoord geven en grijpt weer naar Lyotard: “In ieder geval houdt de tijd van de voorgeschiedenis, van onze pretalige ‘prehistorie’, verband met het denken, stelt Lyotard, en wel om verschillende redenen. Allereerst kan een creatief denkproces volgens hem pas een aanvang nemen als er een leegte geschapen wordt, die hij een ‘soort opschorting van de gebruikelijke intenties van de geest’ noemt. Deze opschorting vindt plaats als men besluit zich niet concreet op iets te richten, geen doelbewuste handeling of inzicht nastreeft, maar alleen bij het leeg worden van de geest - c.q. het ‘het afstropen van oude inzichten’ - durft te verwijlen. Deze lediging of opschorting van de geest staat als het ware haaks op de ‘identificerende praktijk van de kennisverwerving’ en gaat volgens Lyotard gepaard met lijden. Het nog niet gedachte, nog niet gegevene, doet pijn, omdat de comfortabele positie van het reeds gedachte verlaten wordt en er voor de geest even geen houvast is. De pijn van het denken is dus niet een van buitenaf komend fenomeen dat zich nestelt in de geest, maar de pijn is het denken zelf in de mate ‘waarin het besluit besluiteloos te zijn, in zoverre het juist niets wil zeggen op de plaats van dat wat betekend moet worden.’ Als de geest in staat is zich van oude inzichten te ontdoen en vervolgens alleen maar af te wachten, dan bestaat volgens Lyotard de mogelijkheid dat er een ‘open plek wordt vrijgemaakt waar de schemering van het bijna gegevene kan binnenvallen.’
Op deze open plek krijgt ‘de geest geen regels opgelegd, maar wordt hem slechts geleerd zich open te stellen’. Dit opschortende karakter van het denken doet pijn, omdat de geest lijdt aan het ontheemd zijn, aan

het zich niet kunnen verschuilen in reeds verworven zekerheden." (pag. 245-255)

Het ontbrekende doet dus volgens Hermsen in het spoor van Ernst Bloch pijn. De leegte is een pijnlijke leegte zonder houvast voor de geest. Maar wat is de geest in deze? Is het de ratio die grenspaaltjes, ankerpunten, vaste grond onder de voeten moet hebben in de vorm van oordelen, betekenissen? En als deze worden opgeschort, afgedaan, weggegooid, illusoir blijken te zijn, raakt de geest, de ratio in verwarring omdat elk houvast ontbreekt. Gaat het zo? Het uitstellen van betekenis, het opschorten ervan, het lijdzaam toekijken zonder houvast, het ondergaan van de leegte, die dan ook een innerlijke leegte is, want er is geen betekenis, geen innerlijke dialoog, is dus in dit licht een proces van lijden, van pijn ervaren. Het is tegengesteld aan wat ik boven beweerde over de macht van de gedachten in de depressie. Hier zijn de gedachten machteloos, leeg, worden ze niet gevuld. Dit duidt meer op de Boeddhistische leegte die de schijn van de illusie, de 'maya' achter zich heeft gelaten, of daar in ieder geval een poging toe doet.
Lichaam en geest, ratio en pijn in het ondergaan van de werkelijkheid verdient meer onderzoek dan nu op dit moment plaatsvindt. De weg die Hermsen is ingeslagen in haar boek over de tijd verdient navolging, verdieping en uitwerking.

John Hacking 2011

****

Woestijn, God, ziel en bodem van het meer

Leegte en betekenisloosheid die kunnen verwijzen naar nieuwe betekenissen en nieuwe vormen van waarneming van de werkelijkheid.

Voor Edmond Jabès (Frans dichter/filosoof) is de ervaring van 'vreemd-zijn' in het leven mede gebonden aan de ervaring van de woestijn en de leegte daarvan. Zelf bracht hij geruime tijd in de woestijn door en ervoer hoe het was om door deze leegte gegrepen te worden, te ervaren wat stilte en leegte in werkelijkheid is. Toen hij is gaan schrijven greep hij terug naar het beeld van de woestijn en de ervaringen die hij daar opdeed. Ook het boek, het lege boek verwijst voor hem daarnaar: "Für mich doch sollte das Buch grenzenlos sein, wie die Wüste, also ein aufgesprengtes Buch… Diese Form hat sich von sich aus so ergeben, es ist eben gerade die Form der Wüste, deren einzige Schranken die vier Horizonte sind."

Maar de woestijn is naast een lege ruimte ook een plek om God te ontmoeten: de plaats waar dat misschien kan gebeuren en waar de bijbel over spreekt. Het woord God is voor Jabès zelf vooral verwijzend, wijzend naar een leegte, een “niets” dat door ieder mens anders kan worden ingevuld en ook wordt ingevuld. Maar ook de invulling zelf gaat eigenlijk al te ver omdat het woord daarmee een betekenis ontvangt die het wezen ervan, de werkelijkheid erachter inperkt. Betekenissen geven aan het woord God perken het in, maken het kleiner, vullen het met beelden en associaties die de leegte teniet doen. Jabès zegt hierover: “Freilich ist dieser Ort auch der Ort der Gottesfurcht. In de jüdischen Tradition lautet einer der Namen Gottes - *Ort.* Gott ist die unerträgliche Abwesenheit der Wüste. Für mich ist das nicht der Gott der Religionen. Oft hat man mich als Mystiker bezeichnet, weil ich das Wort Gott verwende. Aber das Wort steht im Wörterbuch. Wenn man diese Wort in der Literatur nicht verwendet, so deshalb, weil man Angst dafor hat, weil man ihm also genau jenen Sinn verleiht, den auch der Gläubige ihm beilegt. Für mich ist es das Wort der Abwesenheit, etwas Ungedachtes, etwas Undenkbares, das einen dazu zwingt, die Befragung immer weiter voranzutreiben. Gott - das bedeutet auch das Wort als solches, ein jedes Wort, das die Grenzlosigkeit zerteilt.
Reduziert man das Wort auf das was es bedeutet, so erstickt man es. Man muss ihm die Möglichkeit lassen, sich auf sämtliche Wörter hin zu öffnen, von denen es bewohnt ist. Und gleichwohl - trotz diesem grenzenlosen Aspekt der Sprache - ist mir sehr an der Genauigkeit der Wörter und Sätzen gelegen. Die Vokabeln zu zerbrechen, führt zu nichts. Man kann die Offenheit nicht erzwingen. Es ist der Andere, der Leser, der die Wörter, der den Sinn zu eröffnen hat. Die Genauigkeit ist eine Pforte. Was der Leser dahinter vorfinden wird, hängt weitgehend von ihm selber ab.“

Nauwkeurig lezen dus en dicht bij jezelf blijven, de betekenissen die opduiken, boven komen, maar niet de betekenissen beschouwen als de laatste waarheid. De leegte van de woestijn kan de weg wijzen om God niet in een gouden kalf, niet in een wolk, of wat dan ook te veranderen. De ervaring van de woestijn bevat dus leermomenten die je leven kunnen gaan dragen, als je tenminste durft toe te laten wat de leegte en de stilte met je doet.
Een van de studenten die afgelopen jaren een bezoek brachten aan de Zwitserse kloostergemeenschap Grandchamp schrijft in het verslag over die reis dat een zuster verwees naar het meer waar het klooster naast is gevestigd. Het meer kan heel onstuimig zijn en wild, maar diep op de bodem is het altijd rustig. Zo zou je ook de ziel kunnen beschouwen. Diep in de ziel is het stil, kalm, leeg. Aan de oppervlakte kan het

stormen, kunnen emoties het zelf heen en weer slingeren, maar diep in het zelf, diep in de ziel is het stil. Ik ga er maar even vanuit dat de ziel woont in het zelf en dat er een ziel bestaat en ook een zelf. En al zouden ze niet bestaan, het blijven mooie metaforen om een situatie te beschrijven. Dat beeld van een diep meer waar het rustig doet me niet alleen denken aan de leegte en stilte van de woestijn, maar bracht mij ook op het idee dat er verschillende bewegingen mogelijk zijn vanuit die diepte en naar die diepte toe. Dingen die aan de oppervlak beroering veroorzaken, zorgen, alles wat kwelt, laten zaken in je diepte, zodat ze tot rust komen is een beweging. De werkelijkheid beschouwen,bekijken vanuit dingen die opwellen uit de diepte is een andere beweging. Vanuit die houding in de werkelijkheid van alledag proberen te staan, ook al is de woestijn ver weg, en het meer niet naast de deur. Wie weet wat het je kan brengen aan innerlijke rust en aan verankering.

******

Het meerstemmig zelf in de computermaatschappij

In The Saturated self (1991) van Kenneth Gergen wordt de mogelijkheid van het tegelijkertijd onderhouden van contacten met een toenemend aantal personen, groepen en verbanden besproken. Hubert Hermans gaat in zijn boek Dialoog en misverstand (Soest 2006) daar verder op in, ik citeer:
“De moderne mens bevindt zich in een steeds fluctuerende veelheid van incoherente en onsamenhangende relaties die hem in ontelbare richtingen ‘uiteen trekken’. als gevolg van deze flux van relaties wordt het rolrepertoire aanzienlijk uitgebreid. Het aantal rollen en de variatie ervan nemen zodanig toe dat het zelf een punt bereikt van ‘sociale verzadiging’. In overeenstemming met de poststructuralisten trekt Gergen de eenheid van het zelf in twijfel. Door de sterk centraliserende krachten die op het zelf inwerken, verliest het zijn eenheid en coherentie. Daarbij verwijst de auteur naar de bekende uitspraak van de dichter William B. Yates: ‘ The Center does not hold.’ Doordat het zelf in uiteenlopende richtingen uiteen getrokken wordt, wordt het centrum of de kern ervan opgelost. Dit resulteert in een toestand die Gergen beschrijft als multiphrenia, een proces van ‘splitting of self into a multiplicity of self-investments’ en als een proces van toenemende fragmentatie. Hij voegt er overigens aan toe dat men dit niet moet zien als een ‘ziekte’ maar als een historisch bepaald verschijnsel. Tevens benadrukt hij dat de fragmentering van het zelf niet noodzakelijk negatief ervaren wordt. Het kan ook een avontuur betekenen en zelfs een spel.” (pag. 24)

Voor Hermans is de postmoderne mens een andere dan de moderne en de premoderne. In de premoderne tijd wordt de mens en het zelf gezien als deel van een groter geheel en gaat hij hierin op. In de moderne tijd wint hij aan autonomie en wordt de individualiteit benadrukt. In de postmoderne tijd wordt het idee losgelaten te mens te zien als een geheel, of te beschrijven ‘uit één stuk’. Hermans hierover: “In plaats daarvan rijst het beeld van een pastice personality, een sociale kameleon die voortdurend stukjes identiteit aan elkaar legt en dat doet op een grillige en ongeordende wijze. Dit persoonlijkheidstype is het best te typeren in de woorden ontleend aan de Arabische poëet Sami Ma’ari: ‘Identities are highly complex, tension filled,, contradictionary, and inconsistent entities. Only the one who claims to have a simple, definite, and clear-cut identity has an identity problem.’ (pag. 25) Het zelf in deze postmoderne samenleving is dan ook volgens Hermans een typische netwerker, iemand met veel contacten, bepaald ook door deze netwerken van sociale relaties. Decentralisatie is een toverwoord om de positie van het postmoderne zelf te beschrijven, overal en nergens zijn, overal tegelijk en overal maar half of virtueel.

Hermans beschrijft vier opvattingen van het zelf, waarbij hij het premoderne zelf beschrijft als cyclisch, een terugkerende cyclus in de tijd en in de beleving van de mens (feesten, jaargetijden, religie), het moderne zelf als lineair, waarbij rationele doelen worden gesteld, een toename van het calculeren, het zelf doen en de rationalisering, het postmoderne zelf als centrifugaal, een beweging weg van het middelpunt van het zelf als identiteit en als vaststaande grootheid, en tenslotte het dialogale zelf als een combinatie van centrifugaal en centripetaal omdat dit zelf in staat is om een balans te bewaren tussen beide krachten. Het zelf heen en weer gerukt tussen de wereld en datgene wat het zelf is en nodig heeft, het zelf naar buiten en naar binnen gericht, krijgt in deze laatste omschrijving van dialogaliteit pas echt een fundament dat het verdient. Daarmee is een basis gelegd voor de dialoog in het zelf en de dialoog als kenmerk van het zelf in relatie met de wereld en met zichzelf. Het zelf is dus in gesprek, heeft meerdere stemmen en kan op meer wijzen van zich doen horen. Het zelf is dus een meerstemmig zelf. Hermans zegt hier verder over: “Er bestaat geen messcherpe grens tussen zelf en niet-zelf. Er is eerder sprake van een vloeiende overgang. Het zelf is geëxtensiviseerd naar de omgeving: belangrijke personen en objecten zijn in hun subjectieve betekenis deel van het zelf. Het komt voor dat het zelf zich van zichzelf distantieert of zelfs als een ‘vreemde’ ervaren wordt. Omgekeerd komt het voor dat belangrijke anderen als meer ik-nabij ervaren worden dan het zelf ten

opzichte van zichzelf. Deze observaties stellen een scherp onderscheid tussen zelf en niet-zelf ter discussie.” (pag. 105)

Hermans neemt daarmee ook stelling tegen psychologische opvattingen die het zelf voorstellen als een autonome en individuele eenheid die scherp onderscheiden kan worden van andere zelven en niet-zelven. Ook neemt hij daarmee stelling tegen de idee dat het zelf de baas is in eigen keuken alsof andere zelven er niet toe doen en alsof alles onder controle gehouden kan worden. Het zelf wordt door Hermans breed ervaren als mogelijkheid om te communiceren met zichzelf en van daaruit ook met anderen die deel uit kunnen maken van het zelf als belangrijke ander of als opponent. In hoeverre snijdt deze theorie van het dialogale zelf nu hout? Is het empirisch aantoonbaar dat het zelf, als het zelf al aantoonbaar is, meervoudig en meerstemmig spreekt en van zichzelf getuigt? Ik laat het antwoord op deze vraag achterwege want ik weet het niet. Ik ga voor het gemak maar even uit van het bestaan van het zelf in welke vorm dan ook. Hartmut Rosa stelt in zijn boek ‘Beschleunigung. Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne’ (Frankfurt am Main 2005) dat tijdwaarnemingen en de horizon waartegen men de tijd ervaart in een samenleving in hoge mate cultuurbepaald zijn. Tijd is dus geen eenduidig begrip en de ervaring van tijd is dat evenmin. Hoe zit het dan met het zelf en de zelfinvulling tegen de achtergrond van de tijd als het zelf afhankelijk is van een zeker gevoel van continuïteit en voortgang van de tijd (cyclisch, lineair, apocalyptisch, of nog anders?) als dat cultuurbepaald is? Zijn er dan verschillende ervaringen van het zelf afhankelijk van de tijdservaring? Hebben verschillende culturen een ander zelfbeeld dat niet meteen in een tijdsdimensie te vangen is omdat de tijdsdimensie relatief is? Of zit de tijdsdimensie en de ervaring van tijd vastgebakken aan een bepaalde cultuur en historische periode zoals boven door Hermans geschilderd wordt in de premoderne, de moderne en de postmoderne tijd? Hermans heeft het strikte genomen over de westerse ontwikkeling. Dus zijn zelf is een westers zelf. Omdat tijd kan verschillen in de beleving verschillen ook de beelden met betrekking tot verleden en toekomst, en tot het heden, aldus Rosa. Herhaling van het zelfde als tijdservaring, de ervaring van een open toekomst, een nooit tot een einde komen, een steeds nieuw begin, de relatie tussen levenstempo en dit tijdsbeeld, de relatie tussen levensinvulling en tijdsbewustzijn, het doorbrengen van de tijd, het invullen van de tijd, de verkorten of verlangzamen van de tijd, het zijn allemaal aspecten die invloed hebben op het zelf en de zelfbeleving. In welke tijd leeft het zelf? In de persoonlijke tijd, de alledaagse tijd van het hier en nu? In de tijd van een land en een geschiedenis, in een groepsgekleurde tijd, de tijd van een organisatie?

Welke tijdsdimensie is het meest gezond voor het zelf? Welke tijd doet het meeste recht aan het zelf en zijn verlangens? Hoe bepaalt het lichaam de tijdsbeleving van het zelf en bepaalt het lichaam het regime? In hoeverre vallen tijd en ruimtebeleving samen of wijken ze van elkaar af? Is tijd wel te ervaren zonder ruimte? Rosa onderzoekt de moderne variant van de ervaring van een steeds sneller gaande tijd en stoot daarbij op tal van problemen. Niet alleen van definitorische aard, maar ook meer fundamenteel en existentieël. Ook dit probleem laat ik hier rusten want het maakt het nog minder eenvoudiger om over het zelf te spreken. Bij Hermans wordt de beleving van de tijd niet geoperationaliseerd en bij Rosa wordt het zelf niet geoperationaliseerd. Ik breng ze in deze tekst even bij elkaar omdat ze licht werpen op het fenomeen zelf en het fenomeen tijd vanuit hun eigen vooronderstellingen.

Ik heb voor het gemak maar even aangenomen dat het zelf bestaat en dat de tijdservaring van het zelf gevolgen heeft voor het zelfverstaan. Maar wat vindt er dan nu plaats nu de tijd in de ervaring van velen in een soort van stroomversnelling beland schijnt te zijn en dat velen het gevoel hebben dat alles sneller gaat. De technische ontwikkelingen hebben niet alleen voor dit gevoel van versnelling gezorgd, zij hebben misschien ook wel ten dele een vervreemdend effect op de beleving van de tijd en van het zelf. Een voorbeeld komt uit de Japanse samenleving die steeds individualistischer aan het worden is, een ontwikkeling die haaks staat op de oorspronkelijke invulling van de samenleving. Er komen steeds meer Japanners die volledig afhankelijk worden van de moderne techniek: een waterkoker die de dochter van een bejaarde een sms stuurt omdat de waterkoker nog niet is gebruikt en dus de bejaarde geen thee heeft gezet. De ijskast die laat weten dat de bewoner nog niet gegeten heeft, de stofzuiger die ‘verongelijkt’ meedeelt deze week nog niet in actie te zijn gekomen. Het kan en het is mogelijk dat de machines laten weten aan de gebruikers hoe de stand van zaken is. Over niet al te lange tijd zullen onze woonhuizen voorzien zijn van technische snufjes en computergestuurde beeldschermen, ijskasten, toiletpotten, grasmaaiers, stofzuigers, robots die eieren bakken, of magnetrons die zelfstandig koken. Niet wij zijn dan de beheerders en bestuurders, de gebruikers en de aan-stuurders van het materiaal. Nee wij leven dan in de computer. De computer is onze biotoop geworden. Natuur ervaren wordt misschien onbetaalbaar omdat aan teveel voorwaarden moet worden voldoen en die tijd en het geld ervoor wordt steeds minder. Het beeldscherm en de geur-capsule, de auditieve suggesties en bijbehorende temperatuur nemen de plaats in van de ervaring van een boswandeling. Je hoeft er je deur niet meer voor uit. Hoe zal het zelf

zich dan gaan ontwikkelen en wat blijft er over van de meerstemmigheid die boven even aan de orde kwam. Meerstemmigheid als vorm van aanpassing, als adaptie aan anderen en aan nieuwe situaties. Past het zelf zich zo aan dat het zelf gedeeltelijk een virtueel zelf wordt? Virtueel gekoppeld aan de computer en daardoor gevoed? Dan lijkt het stadium waarin het zelf nu verkeert hopeloos verouderd, zoals wij nu ten aanzien van een maatschappij van Neanderthalers. Als het zelf gekoppeld wordt aan de virtuele wereld kan dat betekenen dat het nog meer dan nu het geval is gesynchroniseerd wordt, het valt eigenlijk samen met andere zelven want die hebben dezelfde lichamelijke behoeftes. En als die lichamelijke dimensie kleiner en kleiner wordt, zullen de zelven helemaal opgaan in de computer en bestaat de mens zoals wij die nu kennen niet meer. Is het een kwestie van tijd voordat het zover is? Een gekoppeld zelf aan de computer, een zelf dat in de computer woont en er deel van uit gaat maken, dat biedt ongekende mogelijkheden voor controle en beheersing van al die zelven door de (virtuele) overheid. Wie gaat dan de baas spelen? Of zijn we dat stadium dan allang voorbij en bestaat er zoiets als een collectief geheugen en collectief wereldbrein dat zoveel rekenkracht bezit dat het telkens de situatie op basis van opgeslagen ervaringen, dus informatie, kan inschatten en aanpassen? De aarde als een grote wereldbol die in feite een soort ruimteschip is geworden waarop de mensheid, of wat er nog van over is, ronddrijft in het melkwegstelsel, aangestuurd door machines (wat dan een scheldwoord is geworden) met een collectievere (en dus hogere?) intelligentie?

Hebben we een stem in het kapittel? Is er nog een kapittel of zijn we dat stadium al lang voorbij? Democratie per computerknop is oncontroleerbaar geworden, de hoeveelheid en de snelheid van wisselende informatie is onbevatbaar geworden voor het menselijk brein zoals dat nu bestaat. Dus als we greep willen houden moeten we wel worden aangesloten maar als we worden aangesloten verliezen we ons laatste stukje zelf. Dat gevaar lijkt me levensgroot en ook het dilemma waarin wij ons nu bevinden als mensheid in relatie tot de nieuwe ontwikkelingen. Is dit een negatief scenario met een negatief mensbeeld, cq computerbeeld? Hoever is het zelf bereid te gaan in het opgeven van zijn autonomie die toch al onder vuur ligt en nauwelijks een echte autonomie is? En is het zelf niet een illusie van het zelf die het daarom makkelijk kan inruilen voor de illusie van almacht? Weliswaar verbonden aan de computer, maar toch? Geluk uit de muur? Geluk uit de virtuele mogelijkheden van het systeem? Geluk uit de brein-stimulatie die de computer ons toedient? We zullen zien, horen en vooral voelen.

John Hacking 2011

****

Naar een nieuwe filosofie van de Kosmos

De Franse filosoof J.F. Lyotard gaat in een van zijn teksten van het uitgangspunt uit dat ook onze aarde en onze filosofie totaal voorbij zullen zijn als de zon expandeert. Een waarheid als een koe als we dan nog zouden leven. Ons zonnestelsel zal dan ten einde zijn. Maar we spreken over een tijdschaal die onze voorstelling ver overschrijdt: zolang zullen wij als mensheid (het dus) niet overleven. Maar zou er een andere vorm van overleven mogelijk zijn, niet met ons lichaam zoals wij dat nu kennen, maar in een andere constitutie? En is dit nodig, zou dit moeten? Enkele miljarden jaren lang? Is er iets in onze menselijke ontstaansgeschiedenis dat zo kostbaar is dat het zou moeten blijven voortbestaan in de kosmos, buiten ons zonnestelsel, of onafhankelijk daarvan?
Ik kan op het eerste gezicht niets verzinnen: herinneringen, gedachten, beelden, energie neergeslagen in creatieve uitingen? Waarom zou dat moeten blijven bestaan? Concrete materie? In een koude kosmos is veel relatief. Misschien is licht, is warmte kostbaar, waardevol? Is energie de term waarmee dat alles is te vangen? En de mensheid als energetisch veld verbeeld in een wolk van energiegeladen gas dat op die wijze door de kosmos drijft – hier en daar andere gaswolken ontmoet – uitwisselt?

We hebben nog geen echte taal om deze ontwikkelingen te schetsen, laat staan te bevatten. We zitten nog teveel aan de aardse en lichamelijke werkelijkheid vast om buiten het lichaam en de aarde te kunnen denken. En, dat is mijn vermoeden, we beseffen pas nauwelijks wat het betekent dat wij lichamelijk zijn, lichamelijk evolueren, lichamelijk waarnemen en denken. Ook al bestaat de aarde al geruime tijd, als mensheid zijn wij op kosmische schaal gezien recentelijk nieuwkomers. En omdat we pas ook zo laat op het toneel van de aardse geschiedenis zijn verschenen zijn we, zo vermoed ik, nog niet eens gewend aan onze lichamelijke constitutie en afhankelijkheid van deze aarde. Met ons denken lopen we soms een paar passen vooruit, vergetend dat we uit vlees en bloed bestaan en dus niet zomaar mee kunnen in alle rationele ontwerpen: ik noem als voorbeeld slechts de wapentechnologie, de kracht van het atoomwapen, een kracht die absoluut geen rekening houdt met onze aardse constitutie en kwetsbaarheid. Zetten we deze wapens in, dan blijven er niet veel mensen over om het na te vertellen. Een zinloze actie dus: niet goed

over nagedacht als je de mensheid zou willen behouden respectievelijk redden.

Ik vermoed, het blijven steeds vermoedens, dat wij het dierlijk stadium van het zoogdierbestaan nauwelijks ontstegen zijn. We zijn en blijven voorlopig “zoogdieren”. Ook al vinden we technisch gezien nog zulke leuke snufjes uit en zijn we binnenkort helemaal overgeleverd aan de machines. Misschien is machine dan ook al weer een anachronisme zoals fiets, trein, boot, vliegtuig. Tuigen van je paard optuigen, het tuig, en ook in de zin van Martin Heidegger, het zijn omschrijvingen die dan hopeloos achterhaald, passé zullen zijn omdat onze omgeving een totaal andere zal zijn geworden. Ik zal het niet meer meemaken, daarvoor ben ik al te oud en leef ik nog teveel in de “middeleeuwen” van de beschaving: gekenmerkt door de afhankelijkheid en de aansturing van mijzelf door mijn lichaam. Ik zal niet meer meemaken dat mijn lichaam gekoppeld zal worden aan de machine, aan de computer, aan een netwerk dat intelligent over mijn bestaan waakt en dat dit bestaan zal garanderen en verzekeren. Ik ga nog gewoon dood, en mijn lichaam zal uiteenvallen in materie waaruit het is opgebouwd.
Sommigen onder ons streven er met alle macht naar om die lichamelijke dood voorbij te streven, onschadelijk te maken of in de luren te leggen (cryonisme). Ik vermoed niet dat dit op korte termijn zal lukken. Maar stel eens, dat wij ons zoogdieren-bestaan met hulp van de techniek in andere banen kunnen gaan leiden, stel eens dat het lichaam eenmaal gekoppeld aan een grotere intelligentie, van buiten bestuurd kan worden, gerepareerd (nano-technologie) door mini-robots en medicijnen die rechtstreeks ingrijpen in groei en ouderdom, wat zou dan de moeite waard zijn om als lichaam te blijven behouden? Gekoppeld aan een machine die ons in leven houdt, voedt, aanstuurt, van informatie voorziet, en laat communiceren met anderen, wat hebben we dan nog nodig van ons lichaam? Stel dat al onze input in onze hersenen niet meer plaatsvindt door waarneming en zich bevinden in een buitenwereld, een omgeving zoals dat nu het geval is, maar dat deze input in feite stamt uit een netwerk, wat heeft dat dan voor consequenties voor ons lichaam? Hebben we nog voeten nodig, of handen, of zintuigen? Sterven die dan langzaam af in de evolutie omdat ze overbodig zijn geworden? En onze huid, wordt dat een doorgangsorgaan voor energie of voedsel, in de vorm van licht bijvoorbeeld? Kleding zal een achterhaalde realiteit zijn want onze organische huid heeft geen planten of dieren meer nodig om mee te omgeven of om mee te pronken en te onderscheiden. Koude en warmte worden anders geregeld, de kunstmatige omgeving zorgt voor alles. Ook seks en andere verlangens doen er niet meer toe want de

voortplanting vindt inmiddels buiten het lichaam plaats en seksualiteit maakt de boel alleen maar lastig ingewikkeld omdat het hormonale deel van het lichaam te eigenwijs is om te beheersen via de geest. Dat lossen we dan maar mechanisch op met medicijnen en aanpassingen waarbij hormonen overbodig worden.

Hormonen, “dat is typisch iets uit het zoogdieren-tijdperk”, niet meer van deze tijd want lichamelijke aantrekking en afstoting werken zo niet meer. In feite doet het hele uiterlijk er niet meer toe want ons lichaam is niet meer belangrijk, het is slechts nog een tijdelijke, relatieve opslagplaats voor iets anders dat kostbaarder is: namelijk plek van verbinding zijn tussen velen, ideeënwerkplaats ten behoeve van het grotere geheel. Dat zou dus een antwoord kunnen zijn op bovengestelde vraag: wat doet er toe in het lichaam, dat zo waardevol is om te behouden in de toekomst. Niet meer de materie, de hersenen, vlees en bloed, maar ideeën, virtualiteit, fantasmen, “crazzy ideas” die de mensheid als nieuw creatur, als machineschepsel moet laten voortbestaan, ook als de zon eens explodeert. Waarom zouden er dan veel van die plekken, veel van die mensen behouden moeten blijven, waarom niet aan een paar (makkelijk te onderhouden) groepen genoeg gehad? Omdat veelheid, pluriformiteit, meer kansen biedt op overleven. Hoe meer mensen, hoe meer input, hoe meer putten uit oudere reserves en historisch bestanden die in de genen liggen opgeslagen als een onuitputtelijke bron van informatie en creativiteit. Misschien liggen in onze genen zelfs de sporen van het ontstaan van deze aarde en dit heelal opgeslagen, alleen kunnen we nu er nog bij omdat we niet weten waar we over spreken.

Stel dat we niet echt meer een afzonderlijk lichaam zouden hebben maar deel zouden zijn van een groter geheel, een groot netwerk, en dat onze autonomie (wat zou dat dan nog zijn in deze context) zou bestaan uit “waardevol doorgeefluik” zijn met een mogelijke potentie voor nieuwe ideeën, stel dat wij geen mensen meer laten sterven omdat dan waardevolle informatie verloren zou gaan (kun je trouwens nog van mensen spreken), wat zou dát dan betekenen voor ons zelfverstaan? Of is ook zelfverstaan een relict uit het verleden gekoppeld aan het zoogdierenbestaan maar niet meer van deze technische nieuwe tijd? Dat zou betekenen dat elk mens zo kostbaar is geworden omwille van zijn informatiepotentieel dat dan pas is doorgedrongen hoe dom wij daarvoor hebben gehandeld door miljarden op te offeren aan wapengeweld ten behoeve van kortzichtige doelen. Deze metapositie van machinemens, doorgeefluik, informatiereserve, levert ons dan meteen een oordeel en een inzicht op ten aanzien van ons gewelddadig

verleden. Maar dat is niet meer ongedaan te maken. Dood is dood. En alle nieuwe technieken zullen er niet in slagen om deze verloren en kostbare informatie terug te halen. Dat maakt ook meteen de unieke positie van ons mensen in deze kosmos zichtbaar: wij kunnen informatie opslaan en verwerken, toepassen en inzetten. Zijn wij daarin de enigen? De toekomst zal het leren. Vlak ook de dieren en plantenwereld niet uit die op hun niveau het nodige hebben verzet en die zich voortdurend aanpassen en evolueren. Kortom zal het leven het redden van de kosmische dood die ons bedreigt als de zon haar laatste fase ingaat? Er is nog heel wat denkwerk nodig om deze nieuwe kosmos in woord en beeld te vangen opdat wij erover kunnen communiceren.

John Hacking 2011

****

Naar een nieuwe filosofie van het lichaam

"*De filosofen hebben tot nu toe de wereld geïnterpreteerd; het komt erop aan de wereld te veranderen*" **(**Karl Marx, de elfde "These over Feuerbach")

Deze oproep van de (bijna) in vergetelheid geraakte Karl Marx heeft gevaarlijke kanten. Hij was (en hij kan) een inspiratie (zijn) voor een utopisch project. Het “communisme” is daar een van de meest bekende voorbeelden van. Het is tot nu nooit echt gelukt omdat de voorwaarden niet aanwezig waren om het project “communisme” tot vervulling te laten komen. Een van die voorwaarden is controle, absolute controle over de burgers in de maatschappij. Die controle is nodig om de geschiedenis in de juiste banen te leiden zoals Marx zich dat voorstelde. Het huidige Noord Korea doet nog altijd pogingen om dit project te verwezenlijken: maar het kan niet zonder leiderscultus, persoonsverheerlijking en het verstoppen van de gruwelijke gevolgen ervan zoals honger, armoede en mensenrechtenschendingen. Zeker geen voorbeeld om na te volgen omdat het de mensheid verder terug brengt dan de middeleeuwen, misschien zelfs verder terug dan het Romeinse tijdperk (hoewel dat ook zijn gruwelijkheden kende en zijn persoonsverheerlijking in de vorm van een goddelijke keizer).
Marx wilde een revolutie, een omwenteling in de maatschappij die zijn weerga niet kende in de geschiedenis. De arbeider aan de macht. Dat ging niet zonder bloedvergieten, niet zonder offers en strijd zoals hij dat noemde. De “proletariërs” van de hele wereld hoefden zich alleen maar te verenigen om dan de politieke en economische macht te grijpen en

dan zou de heilstaat alras aanbreken. Jammer voor de grootindustriëlen, de kapitalisten en de grootgrondbezitters. Zij hebben hun kansen gehad en die verspeeld. Zij hebben te lang geteerd op de krachten van hun fabrieksarbeiders en landarbeiders, ze zijn rijk en machtig geworden over hun ruggen, en daarmee zou het “communisme” in één keer schoon schip maken.

Alle experimenten op dit terrein zijn tot nu toe faliekant mislukt ondanks de retoriek van de communistische partijen in Rusland, China en Noord-Korea. Bergen doden zijn het resultaat van deze inzet om het “communisme” als moderne heilsleer te verwezenlijken. Varianten zoals het fascisme en andere totalitaire ideologieën hebben tot hetzelfde geleid: doden en nog eens dode lichamen. Bergen lijken. Een resultaat van de moderniteit, zou ik het willen noemen. Fabrieksmatig geproduceerde doden. Dat is ook een van de kenmerken van de “vooruitgang”. De eerste wereldoorlog en in een zwakke vorm de oorlog van 1870 tussen Frankrijk en Duitsland (dat toen aan het ontstaan was) maken dit zichtbaar: de mens, zijn lichaam wordt een verlengstuk van de machine. Het menselijk lichaam zelf doet er niet toe. Het moet aan de knoppen zitten om de machine te bedienen en als alles goed gaat is deze machine vreselijk effectief. Een machinegeweer is een wapen dat een einde maakte aan alle “middeleeuws aandoende” bestormingen van een stuk land.

Onder het mom van vooruitgang, mobiliteit, effectiviteit werden en worden machines ontworpen die het leven makkelijker en aangenamer moeten maken. Dat geldt ook voor de militaire variant van dit proces. Alleen wordt de effectiviteit hier anders gemeten dan bij de burgerlijke varianten. Toch blijken ook vandaag de dag alle uitvindingen, hoe effectief en gruwelijk ook in hun gebruik, niet te garanderen dat daarmee ook de doelen gehaald worden die de politici zich stellen als ze besluiten tot politiek en militair ingrijpen in een ander land. De inval in Irak, Afghanistan, de val van de regimes in Noord Afrika (Egypte, Tunesië en Libië), het wachten op de volksrevolutie in Syrië en Jemen, de extreme “islamisering” van Soedan, Somalië en tal van andere landen, het zijn kortom allemaal voorbeelden waar het wapengeweld niet de doorslag geeft want welvaart, democratisering, participatie van de burgers en welzijn zijn doelen die niet met wapengeweld en techniek worden behaald. Noch met het inzetten van infiltratietechnieken, spionage, cliëntelisme, omkoping, manipulatie, mediabeheersing etc. Rusland is een goed en tragisch voorbeeld hoe een overheidsmaffia de economie naar haar hand probeert te zetten en tegenstanders (vooral

journalisten en mensenrechtenactivisten) ‘rücksichtslos’ uit de weg ruimt door hen gevangen te zetten of te vermoorden.

In de film de “Matrix” – over een baarmoeder voor de dan levende mensheid, zijn de lichamen van de mensen via een primitief mechanisme dat lijkt op een koppeling van een gastank aan een auto met hun nek gekoppeld aan een reuzencomputer. Een machine die alles beheerst en die alles met elkaar verbindt. Een groot systeem van energiestromen. Mensen maken daar slechts virtueel deel van uit. In feite vormen zij een soort van voedingsbron, energiebron voor de machines. Vrijheid en bevrijding betekenen in deze film het terugwinnen van de lichamelijke en daarmee verbonden geestelijke autonomie. Het resultaat is dat de ‘bevrijde’ soortgenoten strijd moeten leveren tegen de machines, een opgave die bijna onmogelijk lijkt omdat de wereld door de machines beheerst wordt. Vanuit het standpunt van de machines is het trouwens absurd om een menselijk soort in stand te houden in de vorm van een lichaam want wat is de winst voor de machine? Als het lichaam energie levert in welke vorm dan ook is de lichamelijke constitutie als zodanig niet noodzakelijk, zeker als dat lichaam zich ook nog kan bevrijden uit deze wurggreep. Vanuit de machine gedacht is elke vorm van energiewinning relevant en is de menselijke variant er slechts een van. Hier wringt de film want het wordt niet echt duidelijk hoe dit zit. Of ik heb niet goed genoeg opgelet en is mij de betekenis ontgaan. Dat kan natuurlijk ook.

Wat de film duidelijk maakt is dat de machines de werkelijkheid aansturen en bepalen. De mensen gekoppeld aan de computer leven slechts virtueel. In feite bestaan zij helemaal niet zoals zij zich dat voorstellen. Ook dat maakt de film niet echt duidelijk: wat is vanuit de machine gezien de winst hiervan? Maar waarom zouden machines de wereld willen beheersen? Wat levert dat dan op? Dat is een menselijke vraag die natuurlijk niet geldt voor een machine want dan zou deze menselijke eigenschappen krijgen. De discussie is dus bij voorbaat al zinloos om vanuit de machine te gaan denken ook al maken filmregisseurs daar dankbaar gebruik van in hun science-fiction films zoals de “Terminator”. Ik zou graag aan de andere kant van het spectrum blijven: het menselijk lichaam en de betekenis van dit lichaam ook voor de filosofie. Als het waar is dat het menselijk lichaam ondergesneeuwd dreigt te raken door allerlei technische ontwikkelingen met als gevolg dat het lichaam niet meer de baas is maar slechts zich aanpast dan heeft dit gevolgen die de moeite waard zijn om te overdenken. Hier ligt volgens mij de taak van de filosofen. Niet de wereld veranderen door haar te controleren of te sturen, maar door

garanties en waarborgen te formuleren opdat het lichaam autonoom kan blijven en daarmee verbonden de menselijke vrijheid. In dit licht koppel ik dus vrijheid aan lichamelijke autonomie. Vrijheid verstaan als een vorm van geestelijke vrijheid, zelfbeschikkingsrechts, zelfbeslissingsrecht, een vrije keuze op de vorm van leven die men wil hebben, kortom zoals dat in de traditie van het “humanisme” wordt geduid en gepoogd tot stand te brengen. Met alle mitsen en maren en alle beperkingen van dien. Maar hol ik hiermee al niet achter de feiten aan? Zijn we technisch niet al te ver gevorderd om deze “humanistische” eisen nog te kunnen vervullen? Want als wij al in het kader van effectiviteit, mobiliteit en gebruiksgemak ons overgeleverd hebben aan de computer, de auto, de mobile telefoon, de body-scan, en (aan wat nog komt) het te lezen DNA-profiel, de volledige lichaam-screening, de complete geestelijke checkup etc. en als ons lichaam in het kader van de gezondheid helemaal in kaart is gebracht en afleesbaar, kortom als we ‘wireless’ verbonden zijn met de ons omringende computers omdat dat zoveel makkelijker is dan de ouderwetse communicatiemiddelen, waar blijft dan nog mijn lichamelijke vrijheid, mijn geestelijke autonomie, mijn eigen keuze? Heb ik nog wat te kiezen als mijn lichaam helemaal in kaart is gebracht en vastgelegd in kenmerken, codes, formules die door elke machine in elke gebouw leesbaar, afleesbaar zijn? Zover is het nog niet, maar het zit er wel aan te komen. Nanotechnologie om het DNA in een cel te scannen, “singulariteit” waardoor je gaat samenvallen met de computer (volgens de adepten die dit voorstaan), aanpassing van het lichaam door nieuwe robottechnieken die je van binnenuit repareren etc. etc. De mogelijkheden lijken eindeloos.

Is vrijheid inmiddels al een illusie? Is het een te verdedigen goed? Is lichamelijke en geestelijke autonomie is van een ver verleden maar een fictie of een onmogelijke wens met het oog op de toekomst en de beheersing van alle lichamelijke, geestelijke, economische en milieutechnische problemen? Als we toch aan het aanpassen zijn kunnen we net zo goed afstand nemen van de huidige lichamelijke constitutie want die brengt veel te veel nadelen met zich mee in de vorm van kwetsbaarheid, ziekte en uiteindelijk de dood. Maar wat zijn onze hersenen dan zonder het lichaam? Wie ben ik zonder mijn hersenen, zonder mijn lichaam, zonder mijn materie waaruit ik besta? Vragen te over waar een filosoof zich over zou kunnen buigen in het licht van de moderniteit en de zogenaamde vooruitgang. Is er een nieuwe filosofie van het lichaam nodig terwijl wij nog niet eens echt een oude filosofie van het lichaam hebben? Het lichaam, de meest verwaarloosde dimensie in het filosofisch discours, wordt urgent. De moderne

technieken en mogelijkheden zullen ons dwingen om hier bij stil te staan. Er is geen andere (uit)weg willen we onszelf nog serieus blijven nemen.

John Hacking 2011

******

Het poreuze en omsloten zelf - moderne doorlaatbaarheid

Na de Verlichting werd het menselijke zelf minder *poreus*: de mens kwam meer op eigen benen te staan en werd pas echt autonoom. Dit stelt de Canadese filosoof Charles Taylor in zijn boek “Een seculiere tijd”. Daarin analyseert hij de huidige religieuze situatie en de ontstaansgeschiedenis ervan. Toen de mens zichzelf ervoer als wezen met een *poreus* zelf was hij nog onder invloed van allerlei machten en krachten buiten hem die invloed uitoefenden. Denk aan de Middeleeuwse mens die geteisterd kon worden door angsten ook voor een leven na zijn dood in de hel. Stamverbanden en familieconstructies bepaalden zijn leven. Omdat hij tot een bepaalde groep hoorde lag dat meestal vanaf de geboorte vast. Als boer werd je geen ridder.

In de moderne tijd is daar verandering in gekomen: wij hebben onze eigen identiteit ontdekt en kunnen ons afzetten tegen natuurkrachten, stamverbanden en ons bewust worden van irreële angsten. Taylor noemt dat nu een *omsloten* zelf, en zelf dat zich kan afschermen tegen de invloeden van buiten. De mens ontdekt dat hij zijn leven kan leiden op een puur menselijke basis waarin hij zelf de lijnen uitzet. Autonomie in deze wil zeggen ook soms los van God en los van een transcendente werkelijkheid die ons leven zou sturen/aansturen. Resultaat van deze ontwikkeling uit de Verlichtingsomslag is een toegenomen vrijheidsbewustzijn, wetenschappelijke ontdekkingen, een rationele levenshouding en een drang om te scheppen, te ontdekken, te sturen en in de hand te houden. De werkelijkheid wordt bestuurbaar en handelbaar. Een zeker reductionisme, een vorm van kortzichtigheid is hier niet vreemd aan want de ratio overziet slechts een klein deel van de werkelijkheid. De romantische poging om ook het gevoel een grotere plek in te ruimen in de werkelijkheidsbenadering is slechts ten dele geslaagd omdat ook de toegang via het gevoel een beperkte is. Een mens die zich vooral door zijn gevoelens laat leiden loopt al snel het gevaar speelbal te worden van zijn emoties die weer afhankelijk zijn van de wijze waarop hij met de dingen omgaat. Dat zien we terug om ons heen: mensen die impulsaankopen doen, die zich laten leiden door het

moment om te consumeren en ze doen dan precies waar de economische planners op uit zijn: groei van de economie door toegenomen consumptie. De mensen moeten daartoe worden verlokt en dat is een nooit aflatend gebeuren. Onze samenleving is vergeven van verleidingen.

Maar klopt dat? Is het zelf eerst *poreus* geweest en is het nu *omsloten*, afgeschermd, meer een eenheid, een autonoom iets? En daarnaast leven wij, zo Taylor, tegen de gemeenschappelijke achtergrond van een leefwereld met een *omsloten* karakter, een immanent achtergrondkarakter? Kenmerkend daarvoor is dat mensen hoe dan ook hun leven zelf ter hand willen nemen en dat ook daadwerkelijk doen, ongeacht het feit of ze wel in een transcendente werkelijkheid geloven of niet. Buiten enkele uitzonderingen die nog in een magische wereld leven geloven de meesten toch in pragmatisme en wetenschap om de werkelijkheid gestalte te geven. Kortom is het zelf en de wereld *omsloten* in plaats van *poreus*?

In mijn vorige studieverlof heb ik de vraag onderzocht of er nog sporen van het transcendente zijn te vinden in de beleving van het landschap. Hiervoor ben ik te rade gegaan bij oudere en hedendaagse kunstenaars zoals Casper David Friedrich, Armando, Anselm Kiefer en Kaii Higashiyami. Ik kom tot de conclusie dat de westerse wereld veelal afscheid heeft genomen van een transcendent landschap, een landschap dat verwijst naar God, maar in het Oosten, in de mystieke traditie van Japan, is dit geenszins zo. Ook kunstenaars als Anselm Kiefer zijn in zekere mate bezeten om de religieuze wortels van onze werkelijkheid bloot te leggen in een (joodse) mystieke benadering van het landschap.

Het is dus een kwestie van perspectief, van willen zien. Sporen van God zijn er ook in een afgesloten, *omsloten* achtergrond maar dan moet je wel sporen willen zoeken, willen zien. Want waarom zou wat in de Middeleeuwen common sense was nu opeens totaal verdwenen moeten zijn? Als het zelf toen *poreus* was en nu niet meer gaat het in wezen toch om een zelfde zelf. Of is dat illusoir? Is het zelf zo geëvolueerd dat er van het oude *poreuze* zelf geen spoor meer over is; is het zelf zo hard en zo dichtgeslagen dat de omgeving er geen vat meer op heeft? En hoe zit het met lichaam dan? Welke rol speelt het lichaam concreet in deze zelfervaring van de werkelijkheid. Dat heb ik onderzocht in mijn laatste studieverlof dit jaar en ook deze tekst is gepubliceerd. Het menselijk zelf is vooral een lichamelijk zelf. Het zelf woont als het ware in het lichaam, dat is zijn thuisbasis, het kan niet anders. Het lichaam is

een ‘auto-topos’, een zelfplaats. Maar het zelf kan er ook afstand van nemen door er (reflectief) tegenover te gaan staan en het lichaam te onderwerpen aan allerlei handelingen. Als we nu spreken over *poreus* en *omsloten* heeft dat ook een lichamelijke component, zo vermoed ik. Een volstrekt *omsloten* zelf dat volledig autonoom is en niets van beïnvloeding van buiten wil weten moet dus zijn zingeving uit zijn eigen tenen halen. Dat is natuurlijk illusoir, want geen enkel zelf is een monade. Steeds is er invloed van buitenaf. Alleen al de gevoeligheid voor een zich uiteindelijk destructief uitwerkend nationalisme met nefaste gevolgen is een argument om dit autonome karakter van het zelf te loochenstraffen. Waarom zouden er miljoenen hebben meegedaan in vernietigende oorlogen als ze allemaal zo *omsloten*, zo autonoom waren geweest?

Geen mens kan in feite zonder de aanwezigheid van zorgende anderen, anders heeft taal maar ook liefde en onderlinge betrokkenheid geen kans. Mensen aan wie dit ontbreekt kun je nauwelijks mens, nauwelijks humaan, noemen. Dus doen alsof het zelf niemand nodig heeft, of doen alsof het zelf helemaal op zijn eigen kompas kan varen, op zijn eigen rationele vermogens is een misvatting. Onze hele economie hangt op dit moment af van speculaties en onverwachte ingrepen. Omdat massaal ingezet wordt op groei om de bergen schulden te dekken en te beheersen, wat illusoir zal blijken te zijn, omdat we ons volledig afhankelijk hebben gemaakt van virtuele geldstromen die onbeheersbaar en oncontroleerbaar zijn geworden, omdat op die wijze toch iemand de rekening moet betalen, zowel de uitbuiting van grondstoffen, de toename van armoede, de teloorgang van het leefmilieu voor velen, kun je toch echt niet spreken van een *omsloten* immanent kader en een *omsloten* autonoom zelf want we zijn overgeleverd aan speculanten en roofkapitalisten. Deze keer niet aan een Middeleeuwse straffende en onberekenbare God maar aan onszelf, onze lieve medemensen die zogenaamd het beste met ons voor hebben. Als dat niet naïef is en geloven in magisch handelen is? De magie van de economische beheersbaarheid zonder te willen betalen, zonder te willen inleveren, zonder te leven volgens de mogelijkheden die er daadwerkelijk zijn en die offers kosten omdat 2/3 van de mensheid niet deelt in de economische voordelen waar wij al 100 jaar van profiteren in het rijke Westen, die magie heeft waarschijnlijk zijn langste tijd gehad. Ze kan met recht de partner van het vooruitgangsgeloof worden genoemd dat na het verlies van de religieuze invloed op de maatschappij het roer heeft overgenomen van de godsdiensten die vooral een geloof in een leven in het hiernamaals levend hielden.

Je kunt daarom concluderen dat wij een leven leiden als collectief op basis van uitbuiting en onrecht want een groot deel van de wereldbevolking betaalt de prijs hiervoor. Wij zijn dan misschien wel een *omsloten* zelf, vooral afgesloten voor de nood van de anderen die niet meedelen, en koesteren ons dan lekker in het zonnetje van onze eigen autonomie en vrijheid. Maar wij zijn ook *poreus: poreus* vooral voor de verlokkingen en verleidingen van de moderne maatschappij, de drang naar geld, macht, bezit, een mooi lichaam en status. Het meest irrationele op dit moment is een geloof in een economie die geen rekening houdt met de ware kosten en die weigert deze ware kosten mee te nemen in de kostprijs van de producten. Hoeveel kost een flesje cola als we milieubelasting, een rechtvaardige loon en eerlijke grondstofprijs, een eerlijk transportbedrag gelet op luchtvervuiling en energieprijs, zouden meetellen? Hoeveel kost een stukje vlees als de ontginning en de verwoesting van talloze hectaren oerwoud en de verdrijving van de autochtone bevolking verdisconteerd worden? Wat zal het worden? We zullen worden ingehaald door onze eigen onnozelheid die wij als autonomie verkopen. Ons zelf zal er niet beter op worden hoe vrij we ons ook mogen voelen. Met vrijheid is het net als met liefde: je bent pas echt vrij als iedereen het is, liefde is pas waarachtig als ze allen toekomt en niet alleen de uitverkorenen.

John Hacking 2011

In deze tekst heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de tekst van Tiemo Meijlink over Charles Taylor, verschenen in 2010-2011 Kerk en Stad, informatie- en opinieblad van de Protestantse Gemeente Groningen en Damsterboord.

******

Red jezelf…

Wat je over jezelf denkt, wat je verwacht van het leven en vooral van jezelf, welke diepe verlangens je koestert, hoe je omgaat met teleurstellingen als die verwachtingen niet uitkomen, als je achting voor jezelf dreigt te verliezen omdat je niet presteert wat jij je had voorgenomen, het zijn allemaal betekenissen die je aan je leven geeft die met je *zelfbeeld* te maken hebben. Hoe je in je vel zit, of je jezelf prettig voelt of eerder hondsberoerd, neerslachtig en depressief of opgewekt en vrolijk, het heeft alles te maken met hoe de *voorstelling* is van je leven – of met andere woorden hoe jouw “*context en je tekst*” met elkaar convergeren/samenhangen.

Je leven = tekst, dat wil zeggen, de kijk op je leven = betekenis, een vorm van tekst, betekenis geven. Je con-text is de tekst die je wordt aangereikt door je omgeving, dat is ook een vorm van betekenis. Jouw betekenis en de betekenis die je ontvangt door je omgeving kunnen botsen, samen vallen, naast elkaar lopen, kortom ze zijn meestal niet gelijk aan elkaar. Hoewel ze elkaar beïnvloeden (zoals jij invloed hebt op je omgeving, zo heeft je omgeving invloed op jou), zijn ze niet gelijk. Omgeving, dat zijn vooral de mensen om je heen. Het zijn minder de omstandigheden zoals het weer, de grootte van je leefruimte of de ambiance van de groepen waar je deel van uitmaakt als groepslid omdat je lid bent van een bepaalde club bijvoorbeeld. Ook dat heeft invloed op je zelfbeeld, maar de menselijke invloed lijkt me het meest bepalend en het effect van die invloed op je gedrag, je denken en voelen.
Context zijn dus mensen die invloed op je uitoefenen, een vorm van betekenis van buiten, tekst is dus de betekenis die je zelf geeft. In werkelijkheid is het onderscheid minder helder en lopen de dingen door elkaar en is jouw betekenisgeving mogelijk een effect van de context in samenspraak met je eigen aandeel daarin. Hoe het ook zij, via betekenissen geef je jezelf een plek in de wereld, neem je plaats in, laat je jezelf zien, wordt je zelfbeeld present gesteld. Maar wat heb je nodig? Wat is belangrijk? Wat doet er toe in je leven? Hoe kom je daar vervolgens achter als je de moed hebt gehad om deze vragen indringend te stellen? Introspectie kan een weg zijn, feedback ontvangen van anderen ook.

Johan Noordloos legt getuigenis af van zijn zoektocht naar zichzelf en hij vat dat mooi samen in de volgende uitspraak. Ik citeer: “Ik wilde zo graag gered worden door iemand. Iemand die zei: kom maar bij mij, ik weet het beter dan jij. Maar ik heb geleerd dat ik niet gered kan worden. Waar ik naar op zoek ben, kan ik uitsluitend vinden in mezelf. Toen ik dat stadium bereikt had, zei mijn vader: ‘ik ben trots op je’. Dat had ik altijd graag willen horen, maar op het moment dat hij het zei, had ik het niet meer nodig. Ik vond dat een mooi inzicht. Niemand kan je inzicht geven, je moet er zelf achter komen.” (*Johan Noordloos in Volzin 17 (2-9-2011; jrg. 10): “Ik ben klaar met zoeken” interview p.6-9)*
Noordloos heeft ontdekt dat hij op zoek was naar redding, naar compensatie van wat hij bij zichzelf mistte of als niet aanwezig ervoer. Dat zocht hij vooral buiten zichzelf als een echte *homo compensator*, een mens op zoek naar compensatie voor een gat in zijn leven, onvervulde verlangens, een tekort aan aandacht en liefde. Hij wilde en zou gered moeten worden. In het interview vermeldt hij dat hij achter 12 leermeesters is aangelopen die hem allemaal verschillende betekenissen hebben aangereikt, totdat hij erachter kwam dat hij het helemaal zelf

moest doen. Hij was en is de schepper van zijn eigen betekenis en uiteindelijk ook van zijn eigen context. Zijn wereld om hem heen past zich aan, aan de betekenissen die hij geeft aan zijn leven. Toen hij tot dat inzicht kwam had hij de redding van buiten niet meer nodig. Hij had zichzelf gered. Door te ontdekken dat hij zelf bron van betekenis is, de bodem onder zijn zelfbeeld, de creatieve kracht achter zijn voorstellingen van zichzelf en de wereld. Hij heeft zichzelf gered.
Zo zijn we allemaal bron van onszelf, staan we aan de oorsprong van onze betekenissen, ook als die voor een groot deel van buiten worden aangereikt. We hoeven ze niet kant en klaar te accepteren, te slikken alsof we zelf niks in de melk te brokkelen hebben. Op de site http://www.ik-student.nl vertellen studenten hoe moeilijk ze het daarmee hebben en hoe ze zich voortdurend verschuilen om maar niet zichzelf te hoeven redden. Misschien zouden ze wel willen, maar ze zien geen uitweg uit de impasse waarin ze verkeren. Misschien heeft niemand ze nog gewezen op de ongelooflijke krachten die ze met zich mee dragen. Misschien moet iemand ze een beetje aanmoedigen om hun betekenissen een beetje bij te stellen. Wie weet dan kunnen ook zij zichzelf beter gaan redden.

John Hacking 2011

*****

Het gesynchroniseerde zelf

Synchroniteit is door de moderne techniek een feit. Peter Sloterdijk stelt dat wij nu in een synchrone wereld leven doormiddel van de technische mogelijkheden die wij hebben. Het zelf loopt synchroon met andere zelven. Kijk naar het gebruik van de mobiele telefoon en de sociale media. Alles vindt bijna tegelijkertijd plaats en daarnaast is er ook nog ruimte om met de hele wereld contact te houden rondom andere thema's. Alles in het hier en nu en in een wip, hoewel die letterlijk meer tijd kost dan het zenden van een sms'je.

Wat betekent dat voor de zelfwaarneming van het zelf? Wat voor de lichamelijke ervaring van de werkelijkheid? Ik vermoed dat het zelf meer en meer artificieel wordt - het gaat meer en meer deel uitmaken van de artefacten. Het zelf wordt een product van de technische ontwikkelingen en is dat grotendeels al. Als een soort uurwerk loopt het synchroon met andere zelven: dezelfde interesses, dezelfde handelingen, dezelfde afhankelijkheid en verslaving. Wat wil het zelf met deze daden bewijzen, wat compenseren, wat is de intrinsieke waarde voor het zelf om

verlengstuk te worden van de techniek? Welke droom, welke utopie wil het zo verwezenlijken?
Is het een onverhoopte en nu mogelijk gemaakte vorm van uitbreiding van het zelf (een extended self of extended mind - de term is (o.a.) van Andy Clark). Weliswaar virtueel, maar toch, de wereld binnen handbereik. Is het een voortdurend ervaren van genot en geluk omdat de illusie wordt gewekt dat er contact is dat prettig verloopt en dat je zo naar je hand kunt zetten door kleine en flitsende handelingen? Dus een versterking van het ego, het eigen autonome besef, het gevoel iemand te zijn? Al die anderen die niet meedoen omdat ze niet kunnen of niet willen kunnen zo worden weggezet als mislukkelingen of middeleeuwers. En dat sterkt het ego weer, geeft de burger moed, het zelf zelfvertrouwen.

Okee, de mens als verlengstuk van de machine omdat hij nou eenmaal machinaal is ingesteld en zijn energie erop richt de machines naar zijn wil te laten handelen. Het omgekeerde is nu gebeurd: de machines nemen het over en daarvoor hoeft het nog niet zo gewelddadig te worden als in de film de Matrix. Het gaat sluipend, voorzichtig met totale eigen goedkeuring omdat het niet als overname wordt ervaren maar als vooruitgang en innovatie. Maar hoe meer je je er mee inlaat, hoe meer je erdoor gekleurd en bepaald gaat worden. Koop een i-pad en je hebt geen rustig moment meer onderweg. Koop een i-phone en je kunt net als op de i-pad alle wereldnieuws voortdurend binnen je privé-sfeer ontvangen en becommentariëren. Weg rust, alles is afleiding geworden of beter alles wat eerst afleiding was is nu werkelijkheid waartoe je je voortdurend moet verhouden. Je wordt gelijkgeschakeld met wat er in de wereld gebeurt en met wat er via berichten op je af wordt gevuurd. Vluchten kan niet meer, schuilen is onmogelijk of straffe van contactverlies en onbegrip. Hoe dan ook moet en zal je synchroon lopen met de rest van je vrienden, collega's en kennissen anders tel je niet (meer) mee.

De betekenis voor het lichaam van deze ontwikkelingen? Je lichaam ondergaat een reductie: de neus doet al minder mee, en ook de benen want je moet stilzitten om je berichten te lezen en te beantwoorden. Je wordt een zittende volger, een kijker, een bespieder, een voyeur van de wereldgebeurtenissen die via de techniek je leven binnenstromen en die niet zijn te stoppen. Je vingers en je ogen moeten zich aanpassen aan het toetsenbord, de snelheid van de beelden en de kleine omvang van je toestel. Met dikke vingers is dat nog een hele klus.
Zie je nog de bomen om je heen, de vlinders, hoor je de insecten en ruik je de bloemen? Zie je nog en praat je nog met je medemens op het

terras op zie je enkel je telefoon, je life-line met het zogenaamde buiten? Helemaal synchroon lopend maar niet met je ziel want die weet niets van sms'en en van computeren en van sociale media. Is er dan een ziel? Ik vermoed van wel, alleen heeft het zelf die nog niet ontdekt want het is teveel afgeleid.

John Hacking 2011

******

De verdwijning van het zelf

Het zelf is een uitvinding, dat is zo goed als zeker en ook wel logisch als je bedenkt dat een zelf zichzelf zelf gaat noemen. Misschien is het wel een recente uitvinding in de geschiedenis van de mensheid. De notie zelf wil in ieder geval zeggen dat het subject afstand kan nemen, ruimte tussen zichzelf en zijn directe ervaringen van de wereld en de werkelijkheid waarin het zich bevindt. Het zelf reageert niet als een dier direct op wat gebeurt en wat op dat moment gevraagd wordt, bijvoorbeeld aanvallen met eten als dat voor je neus verschijnt. In de film 'de zoektocht naar het vuur' wordt een treffend beeld geschetst van de eerste homo sapiens die smakken van genot als ze, hongerig als ze zijn, in de verte antilopen zien rennen. Ze zijn bijna niet te houden om dat vlees te gaan jagen en te veroberen. Sigmund Freud spreekt over driftbevrediging en uitstel van deze bevrediging. Dat noemt hij een kenmerk van onze moderne tijd en onze beschaving. Hoe het ook zij, wij zitten nu opgeschept met de notie van het zelf en we willen waarschijnlijk niet anders. Niet terug naar minder afstand (hoewel sommigen gaan voor de directe kick), en ook niet naar een toestand van afschaffing van het zelf omdat het overbodig is geworden. Het zelf komt nog steeds van pas en is in bepaalde zin nuttig. Het zelf woont in het lichaam en voelt zich daar meestal thuis. Het zelf weet ook niet beter dan dat het altijd zo geweest is en zo zal blijven.

Toch daagt er aan de horizon een ernstig probleem voor het zelf. Het zelf als uitvinding is eigenlijk maar een nutteloos construct dat altijd achteraf komt bij de activiteit van de hersenen. Onze hersenen schijnen alles te bepalen, of er wel of niet een zelf aan het roer staat. De hersenen zijn het zelf steeds een stap voor, zo beweren onze hersenonderzoekers. Subjectiviteit, vrije wil, zelf, het zijn metafysische grootheden uit een verleden dat daar belang aan hechtte maar die nu minder en minder van betekenis zullen worden, aldus onze hersenonderzoekers. De hersenen zijn alles, ze bepalen alles en ze

kleuren alles. Maar is dat waar. Is de activiteit van de hersenen gelijk aan de inhoud van de waarneming, de taal die gesproken kan worden en die door andere zelven kan worden opgevangen en verder gebracht. Is dus activiteit en effect hetzelfde als inhoud van de handeling? Een oud filosofisch probleem dient zich hier aan waar ook Plato en Aristoteles al mee worstelden: wat is waarheid, wat is werkelijkheid, wat nemen we waar en wat is fictie. Zijn onze zintuigen bepalend voor onze waarneming en kleuren zij de waarheid? Of is de werkelijkheid breder, dieper en ondoordringbaarder dan we denken en waarnemen met onze zintuigen?

Plato sprak over ideeën die onder de werkelijkheid de echte werkelijkheid vormden. Aristoteles was nuchterder en hield het bij zijn zintuigen. Maar als ideeën en effecten van de zintuigen nu allemaal 'hersenspinsels' zijn, effecten van de hersenen en de activiteit daarbinnen, als de inhoud nu helemaal afhankelijk is van onze lichamelijke hersenen, is dat dan niet hersenen=werkelijkheid? Hersenen=God, hersenen is alles en overal en altijd. De onderzoeker die misschien tot deze conclusie zou willen komen doet dat helemaal op eigen gezag. Hij is helemaal zichzelf, helemaal zelf onderzoeker die deze boude uitspraken zou kunnen doen. Hij verwart alleen zijn opvattingen met de werkelijkheid als zodanig die wij dus als zelf nooit als zodanig zullen kunnen kennen. Onze werkelijkheidservaring blijft een bemiddelde ervaring.

Taal is een hulpmiddel om de bemiddeling gestalte te geven. Het begrip zelf is dat ook en het begrip en de entiteit hersenen is dat ook. Hersenen bestaan niet buiten ons taalveld. Hersenen zijn een fictie buiten onze bemiddelde werkelijkheid. Als je een keer de hersenen van een varken hebt gegeten, en ik kan verzekeren dat die lekker zijn, dan kun je je nauwelijks voorstellen dat zij een lief schattig big hebben aangestuurd om snuffelend zijn neus op verkenning te sturen in de wereld. Het hele onderzoeksmodel om de hersenen te onderzoeken zou niet kunnen bestaan zonder taal, zonder interpretatie van de gegevens en het kunnen lezen van statistieken en onderzoeksinstrumenten. Geen lezen, geen kennis, geen interpretatie geen feiten. Een zelf dat leest en interpreteert blijft noodzaak, dus het zal voorlopig nog niet verdwijnen hoe hard de hersenonderzoekers ook roepen. Leve het zelf.

John Hacking 2011

******

Auto-nodus

De mens is deel van een netwerk, dus een knooppunt waarin hij zelf functioneert, een zelf-knoop, een auto-modus dus. Als deel van het netwerk, als knooppunt zend je informatie uit, ontvang je haar en geef je haar door, al of niet voorzien van commentaar. Auto-nodus zijn is kenmerk van onze identiteit geworden en het is bijna onvermijdelijk daar niet aan mee te doen op straffe van uitsluiting of geïsoleerd te raken. Als deel en onderdeel van talloze netwerken neem je deel aan het digitale verkeer dat deze wereld meer en meer in haar greep krijgt. Buiten de digitale werkelijkheid heb je veel minder mogelijkheden om deel te nemen aan het sociale verkeer zonder dat het lichaam daarbij een hoofdrol speelt. Als je belt, telefoneert doe je dat via je telefoon. Dat lijkt vanzelfsprekend maar is het zeker niet. De uitvinding is ruim 100 jaar oud in de geschiedenis van de menselijke evolutie. Brieven zijn al wat ouder, teksten zo oud als de mensheid die heeft leren schrijven. Tatoeëringen op onderdelen van het lichaam zijn in feite hetzelfde: je wilt gelezen worden, je drukt je boodschap uit op je huid. Dat is ook al zo oud als de mens symbolen en tekens gebruikt om te communiceren, om iets mee te delen over zichzelf. Opvallend vind ik dat dergelijke oude vormen hand in hand gaan met volslagen nieuwe vormen zoals de digitale snelweg waarop wij dagelijks kilometers afleggen achter onze computer of met onze smart-phone of Ipad.

Als lichaam, een zelf in een lichaam, een auto-topos, ben je knooppunt in een materiële en tastbare wereld. Zoals de spelers van een team in een wedstrijd met elkaar samenwerken. Of zoals wij ons in het dagelijkse verkeer bewegen in onze auto, op onze fiets of te voet. We houden rekening met elkaar, met elkaars wensen en verlangens en wij kijken uit of mijn doel niet in gevaar komt door een botsing met iemand anders. Mijn reizen zouden snel afgelopen zijn als dat niet zo was, als ik alleen maar uit zou gaan van mijn beweging, van mijn handelen en willen. Dit zijn slechts een paar voorbeelden van knooppunt zijn in de materiële wereld.

In de digitale wereld doemen nieuwe dimensies op die echt volslagen nieuw zijn in de geschiedenis van de mensheid. Want nog nooit is het materiële lichaam gekoppeld geweest aan een digitaal lichaam. Nog nooit heeft mijn digitale identiteit zo'n groot impact gehad op mijn materiële lichaam. Er is een dimensie bij gekomen, misschien iets wat we nog nauwelijks kunnen vatten omdat het zo nieuw is. Onze digitale existentie gaat ver over de grenzen heen van wat we materieel en geestelijk voor mogelijk houden. Waarschijnlijk zal ik nog lang bestaan in

de wereld van de netwerken als mijn lichaam al lang vergaan is - tenminste als de computers van de toekomst het verleden vastleggen. Nu al gaan er stemmen op om ook oude websites te bewaren. Ze geven niet alleen een tijdsbeeld maar ze bevatten ook een visie op de werkelijkheid en bevatten daarnaast veel informatie over de makers en de gebruikers. Het zijn de getuigen van de eerste stappen in de digitale wereld door zich kenbaar te maken via het web. De blog is een vervolg, de sociale media een stap verder, want nu gaat het verknopen van mensen aan en met elkaar in sneltreinvaart. Boeiend is om te onderzoeken hoe jou inbreng bij anderen weer wordt verder geleid of onderbroken omdat zij jouw bijdrages niet verder willen brengen. Maar wat het ene knooppunt achterhoudt wordt door het andere weer doorgegeven. Zo ontstaat een totaal nieuw beeld van jou door de invoer van nieuwe gegevens door de andere knooppunten. Zij reageren op jouw inhoud, jij op hun inhoud en samen reageren wij als een fantastische verzameling van knooppunten op wat er zoal wordt aangeboden aan informatie. Dat is werkelijk gigantisch, onvoorstelbaar, niet te bevatten. Daarom focussen wij op informatie die vertrouwd klinkt, die ons aanspreekt, waar we wat mee kunnen. Zo ontstaan er verzamelpunten, grotere knopen in het netwerk die bestaan uit kleinere knopen, individuen, die allemaal voor auto-nodus spelen. Deze verzamelingen of families hebben weer een geheel eigen dynamiek omdat de informatie die daar gedeeld wordt kenmerkend is voor die verzameling. Er zijn vast al algoritmen die de kenmerken vasthouden en bewerken voor gebruik in reclame, nieuwsvergaring, onderzoek en het toespelen van allerlei informatie.

Kleine auto-nodussen vormen dus familie-nodussen, die weer sociale groepen vormen met eigen kenmerken gebaseerd op zoektermen die worden toegepast om gelijkgestemden te vinden en te verzamelen. Kiezers in de VS die gisteren op president Obama hebben gestemd vormen zo'n cohort van knooppunten. Hoewel ze heel verschillend zijn hebben ze dat gemeen en misschien delen zij in grote lijnen ook nog een zelfde wereldbeeld.
Het loont dus de moeite om eens op een heel andere wijze naar jouw deelname en je betrokkenheid in de digitale wereld te kijken opdat je gaat beseffen dat deze wereld niet alleen ongekende mogelijkheden biedt om te communiceren maar ook gevaren van beïnvloeding die je misschien helemaal niet in de gaten hebt omdat het allemaal buiten je materiële wereld omgaat. Stel dat de aanhangers van Obama nu bestookt worden met informatie uit een bepaalde koker om de samenhang in het land te bevorderen, wie bewaakt dan dat hier geen massale manipulatie in het spel is? Niemand dus. De eigenaars van de

datastromen, de verzamelingen en de onderzoeken hebben een grote vinger in de pap en zij sturen de wereld op een nieuwe en ongekende wijze. Als knooppunt dat verzamelt, dat data bijeenbrengt en ordent hebben zij ongekende nieuwe macht. De toekomst zal uitwijzen wat wij als kleine auto-nodus hiervan zullen ondervinden.

John Hacking 2012

*****

De tijd is rijp

Tijd en levenstijd, het blijft een mysterie als wij er greep op proberen te krijgen. Zeker als we de tijd willen gebruiken om onze doelen te verwezenlijken. De tijd als tijd zelf, is ongrijpbaar, onttrekt zich aan onze greep, onze poging om te sturen. Joke Hermsen citeert de kerkvader Augustinus in haar boek “Stil de tijd” om iets over deze ongrijpbare tijd te zeggen. Zij verwijst naar het Griekse begrip “Scholè”, waar ons woord school en werkwoord scholing vanaf zijn geleid. Scholè betekent oorspronkelijk ‘rust, vrije tijd’. Dus iets heel anders als wat wij er tegenwoordig onder verstaan. Volgens haar wijst Augustinus op het feit dat “de ware tijdmaat zich in onszelf bevindt, als een vorm van uitbreiding van de eigen ziel.” Het meten van de tijd is dus een meten van de ziel. Maar valt er wel iets te meten op deze wijze? Zeker nu wij in een tijd van (exact) meten en analyseren leven? Of is dit meten eerder een onderdeel in een narratief proces? En maakt de ziel ook deel uit hiervan? Is de ziel dus een narratief construct? Is het daarom dat wij haar aanwezigheid nog nooit empirisch hebben kunnen aantonen?
Tijd en ziel als dimensies van betekenisgeving kunnen dus een rol in ons leven spelen zonder dat wij de nodige bewijskracht kunnen aanvoeren voor beider bestaan vanuit de exacte wetenschappen. Dat de tijd bestaat, beter gezegd dat wij onderworpen zijn aan processen die zich in de tijd afspelen, merken wij direct aan ons lichaam. Wij worden geboren, groeien, worden ouder en wij gaan dood. Begin en einde proces. Een proces in de tijd, van de tijd. Wij vertalen dat narratief in een diachrone en synchrone beleving van de tijd – neergelegd bijvoorbeeld in een vertelling. Maar het is altijd achteraf, ook de vertelling komt achteraf. Wat betekent het voor de opvatting over de tijd dat narrativiteit een voorwaarde vormt voor of de basis is van de beleving van de tijd? Dat tijd voor ons als wezens die betekenis geven en betekenis ervaren enkel voorkomt in een vertelling, een verslag, een rapport wat in feite allemaal hetzelfde is. Als dieren niet narratief zijn ingesteld is er voor hen ook geen tijdsbeleving en geen hier en nu, geen morgen en geen

gisteren. Hier en nu voor mensen is een narratief moment dat altijd al te laat komt. Misschien is het fenomeen “verlichting” wel een vorm van samenvallen met dit hier en nu, een moment waarin het narratief proces is stilgezet – waarin betekenis het stoppen is van de innerlijke dialoog. Wie weet?

De ervaring van verlichting staat daarom op gespannen voet met de narratieve structuur van de taal omdat de taal achteraf komt en niet het moment kan benoemen. De taal is bemiddelaar en bemiddelt, maar het hier en nu onttrekt zich net als de tijd hieraan. De taal geeft altijd een terugblik. De Japanse Koan probeert via een ‘techniek’ in het Zen-Boeddhisme het denken te laten verzanden in een doodlopende steeg. Met de taal, met de opeenvolging van betekenissen, met de innerlijke dialoog kom je er niet. Dus dat is de verkeerde weg, maar dat ervaren, dat meemaken is meestal een moeizaam en slopend proces dat weinigen is gegeven.
Wat echter te doen met ervaringen zoals deze van de “verlichting” die als het ware buiten de narratieve structuur van de taal kunnen plaatsvinden? Worden ze daarom niet waargenomen of is de waarneming ervan ongearticuleerd en narratief onmogelijk? Wat te zeggen over ervaringen in het lichaam die buiten de narratieve structuur van de taal plaatsvinden: het sterven zelf, de dood? En dringt uiteindelijk de taal zoals Lyotard vermoedt, ons niet een vorm van dichotome structuur op zoals “goed en fout”, “waar en vals”? Om op deze wijze de te ervaren werkelijkheid een plaats te geven in ons denken en in onze taal? Of ligt het niet aan het narratieve karakter van de taal maar aan iets anders wat ons in dergelijke dichotome schema’s doet denken en handelen?

Tijd ervaren wij als het ware in ons lichaam in het groeien en ouder worden. Narrativiteit ondergaan wij en zetten wij in als methode, als middel om ons zelfverstaan een basis te geven. Maar wat is narrativiteit ten diepste? Heeft het een fysiologische oorzaak, is het ook in ons lichamelijk existeren verankerd? In het lichaam via keel, tong, spraakorgaan? Zou een nadere bestudering van het lichaam via hersenonderzoek hier antwoord op kunnen geven? Dat het vanuit de hersenen mede aangestuurd wordt, weten we al, maar ook waarom dat zo gebeurt en waarom de mens zich heeft ontwikkeld tot een talig wezen? Waarom de tijd uiteindelijk een mens als mens heeft opgeleverd? Is de tijd rijp geworden in de mens? Vanuit religieus standpunt is hiervoor iets te zeggen. God die mens wordt in het christendom, een hoogtepunt in een ontwikkeling, een eindpunt van een schepping. Maar dat blijft toch als het ware hypothese, een opgelegde,

eroverheen gelegde verklaring die weliswaar een duiding biedt maar die het niveau van de narrativiteit niet overstijgt en schatplichtig blijft aan dezelfde taal. Als de ziel en de tijd enkel in narratieve structuren zijn te vatten, dan ook het religieus verwoorden en het religieus bewustzijn. Het is een rijpheid onder voorbehoud. Ook voor de tijd.

John Hacking 2012

*****

De ziel opnieuw

Vroeg in de ochtend als de stad langzaam ontwaakt, de winkels nog dicht zijn, sommigen hier en daar worden schoongemaakt en ingericht voor de komende uren met winkelend publiek, een bevoorradingswagen midden op de verkeersvrije zone staat, de gemeentereinigingsdienst het afval ophaalt en de straat schoonspuit, dan voel je steeds weer die bijzondere sfeer die er dan hangt. Er zijn maar weinig mensen op straat in vergelijking met de tijd dat de winkels geopend zijn. De gemeentewerkers in hun gekleurde pakken, een vroege postbode, mensen die zich haastig naar hun werkplek spoeden, winkelpersoneel dat buiten wacht totdat de manager de deur opent. En hier en daar een zwerver of junk al dan niet alleen, al debaterend met zijn partner, bijkomend van de nacht, het slapen in een portiek of hok, of al de straat op na een verblijf in een opvanghuis. De ochtend is aangebroken, de nacht voorbij, het donker heeft zich definitief teruggetrokken, een dag van actie is aangebroken. Maar de actie laat nog even op zich wachten, het is nu eerder voorbereiding op de actie die moet gaan volgen. Deze sfeer, deze situatie en de gevoelens die daarbij horen laten mij denken aan de ziel. Ik associeer deze toestand van de stad met de ziel: een stad die wakker wordt, een stad die nog in beweging moet komen en die nu voorbereidingen treft. Waarom de ziel? Omdat je in het zachte rommelen van de stad al vermoedt dat er iets staat te gebeuren, je weet, je kent het uit vorige dagen, dat straks alles anders zal zijn.

Toch is het dezelfde stad, zijn het dezelfde straten en ervaar je dat de tijd voor het opengaan van de winkels anders is dan de tijd daarna. Er zit iets onbestemds in de lucht, je voelt het en je kunt het niet echt aanwijzen of echt duiden. De betekenis zit meer in het gevoel dat wordt opgeroepen dan in de concrete werkelijkheid die rationeel verklaard kan worden. Daarom doet mij deze wakker wordende stad aan de ziel denken omdat de ziel ook niet echt vastgepakt, vastgepind, vastgezet in

materie of bewijs kan worden. Ze is er wel, maar ze sluimert, ze is er op de achtergrond, vaag, als een gevoel, een intuïtie, een vermoeden. Jaren geleden gingen wij ‘s morgens vroeg op de fiets door Amsterdam de nieuwe dag tegemoet. We waren om half vijf in de ochtend opgestaan (of misschien was het wel vier uur) om de stad mee te maken bij de dageraad. Nou is Amsterdam niet echt een kleine stad en is het openbaar vervoer dag en nacht in de weer om de mensen te vervoeren. Het geluid van bussen en trams houdt bijna nooit echt op. Net zoals in Luik waar we niet zo lang midden in het centrum logeerden.

Voortdurend zijn er mensen onderweg en is er geluid. In Amsterdam lagen de zwervers bepakt en bezakt met dito karretjes of winkelwagentjes onder de bomen in het Vondelpark of hier en daar in een portiek. Een zwerver lag in zijn hemd en broek onder een boom, geen slaapzak, geen jas, geen schoenen. Misschien te veel alcohol en/ of drugs gehad? Het beeld vergeet je niet meer. In het water van het meertje in het park grote hoofden, beelden van een kunstwerk beschenen door de opkomende zon. Een foto van een kerkklok: half zes. Als bewijs. En je merkt hoe snel het drukker wordt om je heen. Hoe het verkeer definitief de stad in bezit neemt. In het winkelcentrum echter gaat het veel langzamer. Daar mogen alleen de auto’s komen die de spullen voor de winkels afleveren en de schoonmaakdienst.
Vorige week liep ik nog door Nijmegen rond half negen. Dat riep bij mij dat gevoel op van een vermoeden van de ziel, en dat bracht mij meteen weer bij al die andere stadservaringen vroeg in de ochtend. Opeens wist ik het, de ziel is als een ontwakende stad. Dat is natuurlijk een metafoor maar het is wel een metafoor die niet zonder betekenis is. Hij wil vooral zeggen dat jij deel bent van een groter geheel, onderdeel van een gebeuren dat jou overstijgt. Je bent deel van de stad, de stad omgeeft jou, de stad geeft jou en de stad vormt jou. Hetzelfde kun je over het platteland zeggen en over de natuur maar in de stad viel mij dit deze keer bijzonder op. Geoffrey West, een wiskundige, die het leven van de stad wiskundig heeft onderzocht, en die dat in prachtige tabellen heeft weergegeven, de stad vergeleken met een levend organisme, noemt deze stad de manifestatie van onze interacties als mens. Wij zijn de stad.

Onze interacties maken de stad en ons als bewoners van die stad. In de stad komen “the good, the bad and the ugly” wonderlijk bij elkaar. De stad trekt talentvolle mensen, creatieve geesten, maar ook criminelen en geboefte. De stad rationaliseert energievoorziening en kanaliseert het verkeer maar bevordert ook de verspilling en de toename van afval. Dat alles wiskundig onderzocht met een toename van gemiddeld 15 % bij

de uitdijende groei van een stad. Daarvoor zijn onmetelijke hoeveelheden gegevens bij elkaar gebracht en in wiskundige modellen verwerkt. De conclusie luidt dat in dit model levende organismen op een bepaald moment dood gaan, maar dat steden tot nu toe blijven groeien. Ook organisaties gaan op een gegeven moment dood. Zij schijnen het zelfde patroon te vertonen als levende organismen. Maar als er een ineenstorting dreigt kunnen ze door innovatie toch als het ware zichzelf opnieuw uitvinden en herrijzen uit de dreigende ondergang. Maar dat moet steeds sneller en steeds meer omdat de snelheid toeneemt waarmee moderne ontwikkelingen plaatsvinden. De groei is anders niet meer bij te houden als iedere keer er 15 % boven op komt. Hoe dit ook zij en of deze wiskundige theorie ook klopt is nu niet mijn thema. Maar het idee dat de stad de manifestatie van onze interacties is en dat wij de stad zowel vormgeven als erdoor vorm worden gegeven spreekt mij aan omdat zo volgens mij ook de ziel zou kunnen werken. De ziel geeft ons vorm, zij woont tijdelijk in ons lichaam en wij hebben door onze acties weer invloed op onze ziel en onze zielentoestand.

Dat is nog een argument om de metafoor van de stad toe te passen op de ziel. Misschien is de ziel zelf wel de metafoor waarmee wij dit leven al dan niet bezield aangaan. Al die begrippen als inspiratie, gedrevenheid, passie, gepassioneerdheid, zin ervaren en zin voelen, zinvolheid, geestkracht, dynamiek, actie, betrokkenheid, gedrevenheid, zij wijzen allemaal in de richting van bezieling, van wezens die denken dat ze redelijk autonoom handelen en voelen, maar die in feite gedragen worden door wat in hun binnenste zich afspeelt. En dat binnenste is dan hun gemoed, hun zich bevinden in, qua gemoedsrust, qua stemming, qua gevoel. Dat soort van amalgaam dat wij dan het samenspel van karakter, toestand, omgeving, erfenis, en initiatief noemen, het potentieel aan mogelijkheden en onmogelijkheden, de wil en de ambitie, de bronnen waaruit we putten en de overtuigingen en ervaringen die ons dragen en die het “frame-work” vormen van ons dagelijks (wel)bevinden. Is dat nou genoeg om de ziel te beschrijven, haar te duiden? Ik vermoed van wel, want waarom zou je haar willen vastpakken, grijpen? Dan alleen toch maar om haar te beheersen, sturen, manipuleren? Dat is een valse vorm van autonomie die miskent dat wij niet de baas zijn op eigen schip. Het schip draagt ons over de golven en niet de kapitein is het belangrijkste maar het schip zelf. Het schip is het lichaam en het verstand de vermeende kapitein, maar zonder al die andere krachten aan dek en onder dek zal het schip geen mijl varen en is het speelbal van de wind en de golven. Maar zonder de golven is al helemaal niets mogelijk. De ziel dat zijn de golven, de ziel dat is de stad, de ziel dat is het bezielde lichaam dat ons gemoed draagt en tot vervulling kan laten

komen. Zo dat we kunnen zeggen “ik voel me goed”of “ik voel me zielsgelukkig.”Mooi toch.

John Hacking 2012

******

De digitale God

De virtuele werkelijkheid heeft ook effect op de vormgeving en beleving van de werkelijkheid van het goddelijke, of datgene wat iemand onder God wil verstaan.
Als de digitale expansie van alle mogelijke en feitelijke werkelijkheden steeds meer tot het dagelijkse patroon gaat behoren blijft de wereld van de godsdienst daar niet buiten. Niet alleen cultuur, de werkelijkheid van de voorstellingen en dromen, de kunsten en ook het religieuze domein wordt erdoor bepaald. Ik spreek over expansie omdat de digitale revolutie die eraan zit te komen nog maar pas begonnen is. Het is niet alleen een expansieve beweging (want alles wordt er door geraakt, denk aan de onderwijskundige wereld, de medische en technische wereld), het is ook een revolutie omdat het een totaal nieuwe ontwikkeling is die geen precedent in de geschiedenis heeft van de mensheid.

Wat betekent of zou dat nou kunnen betekenen voor onze beelden van God, de ervaring van het goddelijke en de religieuze praktijken? Voor veel niet religieuze of gelovige mensen kan godsdienst en de religieuze werkelijkheid sowieso omschreven worden als een virtuele grootheid die in de werkelijkheid (en wat daar voor doorgaat) niet bewijsbaar is omdat God onbewijsbaar is. Het enige dat aantoonbaar is, is het religieuze verlangen in mensen en de vertaling daarvan. Voor gelovigen is dat al vaak genoeg bewijs en zoeken zij niet verder omdat echte bewijzen (wat dat dan ook mogen zijn) niet verkrijgbaar zijn: hun verlangen is bewijs genoeg. Religie en geloof zijn dus menselijke grootheden, gebaseerd op ervaringen van verlangens. Religie en godsdiensten hebben dit verlangen stem gegeven en gethematiseerd en in culturele uitingen zichtbaar gemaakt en verbeeld. In de zin kan de digitale expansie ook mogelijkheden bieden tot verdere presentatie van dit verlangen in beelden en concepten. Virtuele beelden kunnen uitermate geschikt zijn om dit verlangen stem en kleur te geven. Net zoals een film het bijbelverhaal dichterbij kan brengen. Maar als de waarheidsclaim wordt gesteld kan ook de digitale werkelijkheid geen zekerheid bieden. Wij blijven zitten met overgeleverde verhalen en getuigenissen: geloofsgetuigenissen. Dat is het dan.

Maar vormt de digitale revolutie ook een gevaar voor de religie en de godsdiensten? Als onze samenleving meer en meer wordt gedigitaliseerd kunnen wij hierop aansluiten door digitale middelen in te zetten in vieringen en rituele handelingen. Maar is dat goed? Roept het niet veel eerder het gevoel op van nu ook digitaal gemanipuleerd te worden, en dat omtrent een werkelijkheid die ons virtueel wordt voorgespiegeld als een ware realiteit? Dat wordt dan vanuit de beleving van de feitelijke realiteit een dubbele wijze van bedrog. Als verbeelding van ons verlangen, als virtuele toevoeging in de vorm van kunst etc. om dit verlangen stem te geven, okee, maar als de pretentie moet worden gewekt dat God er ook echt is en dat we dat virtueel kunnen laten zien, dan doen we aan verering van een afgod en overtreden we het beelden/ afbeeld-verbod. Ook in de digitale wereld geldt onverkort het verbod om God te verbeelden. Dat geeft een zekere mate van troost want het houdt de werkelijkheid open.

John Hacking 2012

*****

Rond diversiteit en divergentie en de horizon in het pastoraat.

De mens is een wezen dat verschillen ervaart in de waarneming van de werkelijkheid. De wereld waarin hij leeft kan hij onderscheiden, ze is divers, ook van zijn lichaam. Onder wereld versta ik verschillende dingen die ik niet zo strikt onderscheid, maar waar ik een beetje mee speel. Wereld als wereldbeeld, als concept, maar wereld ook als concrete leefruimte, het letterlijke landschap, de plek waar je leeft en waar je woont en je voortbeweegt. Wereld als idee en wereld als ruimte lopen een beetje door elkaar.
De mens kan onderscheiden en scheiden tussen de wereld waarin hij leeft en zichzelf als deel van die wereld; hij kan zichzelf ervaren als een zelfstandige grootheid. Hij staat in de wereld, maakt er deel van uit, is wereld, is deel, is onderdeel van het geheel, maar kan er toch afstand van nemen en zichzelf beschouwen als bijzonder.
In het etymologisch woordenboek wordt bijzonder omschreven als “[speciaal, opmerkelijk], middelnederlands *bisonder, besonder* (in het bijzonder, vooral, afzonderlijk), een samenstelling van *bi* en *sonder* [zonder, behalve, (zowel uitsluitend als insluitend) bijzonder, vooral, zeldzaam]”
De mens is dus bijzonder is een aantal opzichten: hij is de bijzonderheid in optima forma, hij is vleesgeworden bijzonderheid die kan insluiten en

uitsluiten. Of hij van alle schepsels het meest bijzondere (en daarom ook zeldzaamste) is, laat ik even buiten beschouwing omdat dit nieuwe vragen oproept die buiten dit bestek vallen. Religieus gezien zijn ze relevant. Maar “de mens als kroon op de schepping” brengt ons in een nieuw discours dat ik hier niet wil voeren- liever een andere keer.

Als je de mens als wezen in de ruimte van de wereld beschouwt, in het landschap, een wezen dat zelf ruimte inneemt en bewegend deelneemt aan de ruimte omdat hij niet als een plant geworteld is in de aarde, komen een aantal (nieuwe) dimensies aan het licht. Ruimte en beweging in de ruimte geven de mens mogelijkheden. Niet alleen om zich te verplaatsen, een vorm van vrijheid, van zich bevinden en zich verhouden tot, maar ook geven ze hem nieuwe inzichten omdat de ruimte iets met hem kan doen. Het vergezicht (op een hoogte in het landschap) brengt hem letterlijk bij hem vandaan, laat hem zien dat er meer is, veel meer, dan de beperkte ruimte die hij soms kan waarnemen. Het vergezicht kan hem inspireren, en zo dragen, bemoedigen en aanvuren om te verkennen, om te ontdekken hoe ontzagwekkend de wereld kan zijn. Maar hij kan ook verdwalen als hij eenmaal zijn reis in de wereld heeft ingezet. In het etymologisch woordenboek staan een paar termen die met deze wandeling in de wereld en waarneming van de wereld samenhangen. Het zijn deze:

divergeren: uiteenwijken; latijn: divergere, verdwalen, de verkeerde kant opgaan, van dis (uiteen) en vergere (overhellen, naderen, ten einde lopen) indogermaans verwant met wringen en wurgen.

divers: verschillend; latijn: diversus, naar verschillende kanten gekeerd, verschillend, van divertere (verleden deelwoord diversum) (verschillend), van dis (uiteen) en vertere (keren, wenden, draaien) indogermaans met worden

diversiteit: verscheidenheid; latijn diversitatem, 4e naamval van diversitas (verschil), van diversus

diverteren: zich diverteren, zich vermaken; latijn: divertere, weggaan, verschillen, eigenlijk afwenden, afleiden) van dis (uiteen, weg van) en vertere (keren, wenden) indogermaans verwant met worden

divertikel: uitstulping; latijns diverticulum, deverticulum (zijpad, ook kroeg, herberg) van divertere.

bron: Van Dale - Etymologisch woordenboek

Het zijn allemaal begrippen die de beweging in en naar de wereld als het ware al veronderstellen of ervan uitgaan. Het zijn dynamische begrippen die de dynamiek van de beweging belichamen. Maar het zijn ook begrippen die in hun actuele uitvoering door het subject, de mens die divergeert, diverteert, die diversiteit waarneemt, effect hebben op het subject zelf en zijn zelfverstaan. Het doet iets met het subject als de wereld voor hem vragen oproept, niet past in de mal van een vooropgestelde visie, niet overeenkomt met wat men misschien verwacht. De (diverse) wereld slaat als het ware zo terug op het zelfverstaan van het subject. De wereld laat zien dat er ook 'andersheid', 'anders-zijn' mogelijk is, dat niet alles hetzelfde is. Natuurlijk had het subject al veel eerder ontdekt dat het eigen zelf niet gelijk is aan de wereld tegenover hem, maar diversiteit, divers zijn van datgene buiten hem maakt hem daar extra bewust van.

Misschien kunnen we de beweging die het subject maakt ten aanzien van de wereld als deel van en onderscheiden van herhalen voor het zelf ten aanzien van het lichaam. Onder zelf versta ik het bewustzijn van de mens van zichzelf en zijn lichamelijke existentie. Ik heb geen beter woord dus gebruik ik dit maar. Het zelf is een lichaam en heeft een lichaam, het woont in het lichaam en het kan er tegenover staan tot op zekere hoogte. Als autotopie, zelfplaats, zelfheid, is het lichaam de plek, de woonplaats, de concrete ruimte waar het zelf verblijft en woont. Ik spreek bewust over wonen omdat het een vriendelijke term is en omdat het aansluit bij de gedachten van de Franse filosoof Emanuel Levinas die uitgebreid over dit wonen heeft geschreven, als een zich bevinden in de wereld. Het wonen geeft een zekere vertrouwdheid en zekerheid, het geeft een houvast. Verdreven van huis en haard is daarom altijd ernstig, een vorm van ontworteling met gevaar van sterven, van niet meer thuiskomen.
Het zelf maakt dus een dubbele beweging: ten aanzien van zijn eigen lichamelijkheid en ten aanzien van de wereld. Als lichaam is het deel van de wereld, en ook weer niet want het kan zich verplaatsen. Als zelf kan het zowel tegenover de wereld als tegenover het lichaam staan, en als zelf kan het ook ervaren dat lichaam en zelf deel maken van een groter geheel, zelfs zo dat het helemaal overweldigd kan worden door de grootsheid van de wereld. Overweldigd worden kan uitlopen in een gevoel van dankbaarheid, van verwondering en ontzag, van gedragenheid en besef van transcendentie. Het zelf is zo vermoed meer dan bewustzijn, meer dan ratio in de zin zoals René Descartes dat beschreven heeft. Hij deelde het lichaam in bij de uitgestrektheid, de werkelijkheid als het ware buiten de ratio die in het zelf zetelde. Een

onhoudbare scheiding, zo vermoed ik, want de ratio is deel van het zelf, of als zelfbewustzijn een vorm van ratio, maar onafscheidelijk van de lichamelijke constitutie van de mens die als lichaam het zelf een woonplaats geeft. Afstand nemen en onlosmakelijke verbondenheid vallen hier samen - een spagaat die de filosofen naar mijn inzien nog niet definitief hebben beëindigd als ze de ratio voortdurend losmaken van het lichaam. Het zelf kan dus in een religieus te noemen ervaring zich bewust worden van het feit dat het deel uitmaakt van een groter geheel, iets wat hem overstijgt maar ook kan dragen.

De ervaring van de wereld kan dus een perspectief bieden op de transcendente kanten van het bestaan. De wereld laat een horizon zien, een toekomstperspectief, een ruimte om naar toe te gaan. De mens kan worden aangevuurd om op weg te gaan. En hij gaat op weg vanuit een zekere veronderstelling, verwachting en noem het maar hoop om iets te vinden of te ontdekken. Wat hij zal ontdekken weet hij niet, maar als hij eenmaal op weg is gegaan ligt de toekomst open en kent het hier en nu van het heden opeens ook een verleden, iets wat daarvoor was. De tijd vangt aan bij de eerste stappen, bij de eerste bewustwording van je positie in de wereld, in het landschap. Ik noem de horizon, de belangrijkste ontdekking van mijn leven. De horizon brengt een scheiding aan tussen hemel en aarde - is dus grens en overgang, de horizon verbindt hemel en aarde. De horizon zet jou in perspectief, niet alleen ruimtelijk, hij geeft je een plaats in het geheel - dus ik heb niet alleen een horizon, maar ik ontvang er ook een, als ik me hiervan bewust ga worden.

“De tweeterm 'Hemel-Aarde' doet me denken aan het ideogram 'een' dat geschreven wordt als één horizontale streep. In de Chinese filosofie stelt dit karakter het oerkenmerk voor - de oorspronkelijke Adem - die de Hemel en de Aarde van elkaar scheidde. Bijgevolg betekent het tegelijkertijd verdeling en eenheid.” François Cheng: Over schoonheid. Vijf meditaties, Kapellen 2008 (Uitg. Pelckmans) zie vooral pag. 113-128.

De horizon in het platte vlak is dus bijzonder - hij laat het verschil zien en brengt samen, geeft perspectief op ons leven en streven. In totalitaire systemen verdwijnt die horizon langzaam uit het zicht. Einddoel wordt de wereld waarbij de hemel geen rol meer speelt of omgekeerd de hemel waarin de wereld er niet meer mag zijn. In beiden is er nauwelijks nog een horizon die hemel en aarde in balans houdt. In beiden eindigt het met het einde van veel lichamen die niet aangepast willen worden, ze worden gesmoord in bloed.

Maar ook op het individuele vlak biedt het perspectief en het model van de horizon een hulpmiddel om naar zichzelf te kijken en een analyse te maken van je plaats in de wereld met het oog op de doelen die je jezelf stelt. Als die doelen enkel binnen-werelds zijn, zonder horizon, zonder hemel, zonder evenwicht dan kan je verzanden in de aardse stromen, dan kun je de motivatie verliezen omdat de hemel ontbreekt. Als je leert jezelf en je eigen positie in de wereld te bekijken vanuit een hemels perspectief, dat wil zeggen, een perspectief tegenover het aardse, dan komt er nieuwe ruimte vrij. Je leeft met een doel, je gaat een weg op richting een vervulling. Als dat doel enkel in de wereld ligt, in de ruimte waar je deel van uitmaakt zonder transcendente mogelijkheid, zonder kans om te transformeren naar een situatie waarin geluk deel kan uitmaken van het zelfbesef, dan ben je snel uitgelopen. Doelen die niet transcenderen waar je mee bezig bent, doelen die terugkeren in zichzelf, die om zichzelf heen draaien, die alleen de aarde aarde laten zijn en die geen weet hebben van de hemel geven geen bevrediging want het verlangen is nooit uitgewerkt. Michael Landmann benoemt dit een soort melancholie van de vervulling, een treuren dat ontstaat als de doelen zijn bereikt, de niet inlossing van de belofte, van het verwachte bij het bereiken van het doel. Daarom is het zaak om het perspectief open te houden vanuit de hemelse positie.

De hemel geeft de aarde een perspectief en in de horizon wordt dit duidelijk. De aarde kan niet zonder hemel en omgekeerd. In die zin kan men zijn leven beschouwen als een wisselwerking tussen subject en wereld, tussen aarde en hemel, tussen subject en wereld die beiden gericht zijn op de hemel, omdat deze de basis en de bestaansvoorwaarden schept om te leven als een mens en niet als een mier. Het bijzondere van de bijzonderheid mens bestaat in zelf-overstijging of transformatie, zelftranscendentie, zelfbewustzijn dat mag ervaren deel te zijn van een groter geheel. Dat is religie in “essentia”, religieus bewustzijn dat geen afbreuk doet aan opvattingen die niet inzetten op het bestaan van God, maar die wel weet hebben van de transcendente mogelijkheden van de mens.

In die zin zou je pastoraat dan ook als volgt kunnen omschrijven: pastoraat = horizonten verkennen - een horizon aanbieden, geen genoegen nemen met een horizon die nergens toe voert of waar de horizon ontbreekt. Pastoraat is het inbrengen van de dimensie boven de horizon waardoor het aardse ontstegen wordt - de hemel ter sprake brengen, de hemel boven de horizon, de transcendente dimensie als perspectief en als dragende grond. Pastoraat is de exclusiviteit van de

relatie subject - wereld ter discussie stellen en aanvullen met een nieuwe dimensie die beiden een perspectief geeft buiten de wereld, buiten het aardse, het materiële als alleen zaligmakend. Dat is een meerwaarde die in veel andere benaderingen niet direct aanwezig is omdat ze niet uitgaan van de onbekende factor van de hemel, die steeds weer opnieuw verrassend kan zijn.

John Hacking 2012

naar aanleiding van een conferentie van Studentenpastores op 4-5 juni 2012 te Huissen over het thema Identiteit en diversiteit.

1. Diversiteit *is* niets en daarom is het een gevaarlijke aanduiding. Het is van belang de volledige agenda op tafel te krijgen. Gaat het om het vergeten van een groepen en individuen die niet uit de voeten kunnen met de gewoonlijk gehanteerde denk- en beleidscategorieën? Of gaat het er juist om dat geen enkel individu en geen enkele groep nog geheel serieus genomen worden, omdat ze worden gezien als onderdeel van de diversiteit?

2. Diversiteit is *wel* iets. Het is een categorie waarop instellingen beleid maken, onder meer de universiteit. Maar etnische, culturele en religieuze verschillen trivialiseert ze en een afdeling diversiteitsbeleid wordt al gauw, met een variant op Monty Python – een M*inisterium of Silly Walks of Life.* Beleid ten opzichte van gehandicapten vatten onder ‘diversiteitsbeleid’ haalt de schrijnende kanten van de handicap uit beeld. Beleid ten opzichte van religie vaten onder diversiteitsbeleid haalt de ernst van religieuze opvattingen buiten beeld.

3. Het probleem hangt samen met de gedachte dat publieke ruimte een ruimte moet zijn die van niemand is. Maar publieke ruimte ontstaat doordat mensen zaken publiek maken en daarvoor de mogelijkheid creëren. Dit betekent dat opkomen voor minderheden en weggedrukte ervaringen zelf een positieve visie veronderstelt die ook dient te worden uitgedragen.

4. Om dat authentiek te doen, is het van belang zaken *niet* op te pakken omdat ‘de schoorsteen toch moet roken’ en het studentenpastoraat langs deze weg zijn belang kan aantonen en zijn doelgroep kan vergroten. Oprechte interesse en waarachtige solidariteit moeten de drijfveren zijn en die moeten op een overtuigende manier in verband gebracht kunnen worden met de missie van het studentenpastoraat.

5. De missie moet in mijn visie christelijk zijn en blijven. Studentenpastoraat draagt deze naam alleen terecht indien het geen servicebureau is voor studenten met spirituele behoeften. Hoe dan ook is het studentenpastoraat een vorm van kerkelijke presentie. Hierbij zou ik een voorstanders zijn van een omvorming in *universiteitspastoraat.*

6. Inhoudelijk vraagt dit om een fundamentele theologische bezinning op samenleving, de universiteit en de rol van de kerk. Wat betekent het in deze situatie dat *de kerk er is voor de wereld, die van God is.* Misschien wel een mooie interne beleidsvraag, in de tijd dat het Tweede Vaticaans Concilie zijn vijftigjarige jubileum viert (2012-15).

****

Dynamics of the self

To understand the new possibilities of the digital world we need a new framework in which we can describe the position of the self and its relation to the world and to his own body. Using the philosophical concepts we have inherited from the French philosopher René Descartes and others we are not able to understand what the World Wide Web in his new dimensions will do with us. We call this digital reality we are working with and in which we find our way *Reality 2.0* in contrast to our material reality we have lived in so far: *Reality 1.0*. This *Reality 2.0* needs new concepts to understand what a digital existence is doing with our views on our self, our identity and our well-being. I suggest a new framework:

1.heteronomy - autonomy
2.heterotopy - autotopy
3.heteronodus - autonodus

1.Heteronomy versus autonomy

René Descartes showed us the dynamics of the self in the relation heteronomy - autonomy. Surrounded by a heteronomous world (where religious heteronomous concepts and the place of God is most powerful) he drew attention to the autonomous subject and the autonomous position of the self based on rationality. This subject is still part of this heteronomous world, is influenced by it but it got an own substantial position in thinking. These new concept influenced our

philosophical and psychological thinking about the self to the present day. This concept is not wrong but it lacks the essential attributes and qualities to reply the questions which were put by Reality 2.0 and its digital translation. For instance what does it mean that I can have different digital identities? The traditional concepts of self lack this new ways of approach. And in the philosophy of Descartes and many others the position of the body is neglected. There is a preoccupation for the subject and his autonomous place in Reality 1.0 based on rationalism against the heteronomy of reality visualized in significant others and the sacral reality (for those who were believers). The French philosopher Emanuel Levinas noted that all Western philosophy has failed to give the heteronomy of the other subject - heteronomous against my autonomy as a subject - the right place in thinking. His thinking becomes ethical because the significant other needs an adequate answer from my site as I show him my respect and all the attention he needs. Resuming: The attention for the autonomy of the subject was the main trend in Philosophy.

2. Heterotopy versus autotopy

the French philosopher Michel Foucault was one of the first to draw attention to the fact that the subject is part of many networks. During his life the self is influenced by the places and situations he lives in. Foucault calls these places heterotopies. Examples are the school, military-camps, living on a ship and so on. The dynamics of the self are expressed in relationships and networks, in situations and behavior as an answer to new challenges to find your way in these new situations. I was inspired by this concept to invent a new idea of a relationship between the self and his own body. We have and we are our body. With our body we are part of this world of relations, we use our body to invent, to realize our concepts of the world in this world we are part of. We communicate with it, so without our body personal life is almost impossible for the subject. Our self needs his body and is inseparable of it - metaphorical spoken - the self lives in his body, it is his home. The body is the living-place of the self, a self-place, an autotopy. This autotopy is part of many heterotopies – it is going through this heterotopies and is influenced by them. We can got ill for instance, or participation at a football-match or another sport-event can gives us a kick and we sway on the emotions of the crowd in the sports stadium.. Resuming: this concept of autotopy tries to give the body the right and appropriate place in philosophical thinking in a world of heterotopies.

3.Heteronodus versus autonodus

When we are connected in the World Wide Web in a digital way, when we can create an digital identity, we are becoming nodes in this kind of reality. In Reality 2.0 the physical presentation of a subject is relative. You can call it a node-position the self is taking. And we can differ between the position of the self as self (*autos*) and the position of the other (*heteros*) as a self. In the digital world the manifestation of the dynamics of the self is digital and not material. We are all heteronodus and autonodus at once. The fact that the self is dynamical means that I can reflect my own position in the networks but also that I can take any kind of node-position. Space and time experience niddle-noddle in this new reality. As long as we have a material body that acts in Reality 1.0 and 2.0 this body is a guarantee for the coherence of my reflections and actions. But when my body in a digital world is not longer necessary, when it got connected to a machine / computer, what happens then with my identity? What is the core of the self in this new situation? The prophetic and visionary movie *The Matrix* is responding this new situation in a special way. The material world, Reality 1.0, disappears for our eyes and we only experience Reality 2.0. At the moment we are still speaking of software and hardware but in reality 2.0 the difference is gone. We are becoming all part of this new world and the material conditions got out of side when you want to believe the makers of *The Matrix*. Resuming: the relationship between heteronodus and autonodus gives us a new possibility to think about the self in a digital environment.

Conclusion

The German philosopher Martin Heidegger tried to express the transitions of the self in a new technical world in *Sein und Zeit*. This self became part of the surrounding world (*Welt*), and the being of this self was called an existential way of living expressed in the verbs *Dasein* and *Sein zum Tode*. He underlined the end of the autonomous self as René Descartes described it.
The French philosopher Maurice Merleau-Ponty tried to think the bodily dimensions of the self in a philosophy that includes the body of a subject. Perception of reality with this body was central in his thinking. But Heidegger en Merleau-Ponty understand the subject in the philosophical tradition of autonomy and heteronomy without realizing that something was going to change in a fundamental way: we have become parts of networks and the existence of a digital world. They couldn't have foreseen it because the digital world and the cybernetic implications are completely new. Understanding consciousness will also change in a digital world. Especially when this consciousness doesn't

depend anymore on a human brain. One of the arguments of *Transhumanists* to create a physical connection with a computer is the fact that the amount of data is excessive growing. To get some grip on it we need new possibilities in thinking and acting in combination with a computer. Maybe this is some kind of a romantic feeling to want everything in your grip in an new society. Manipulation of all this information is in future beyond our possibilities, so we shouldn't want this. And maybe the digital world will be replaced by a *trigita*l world with totally new possibilities we now can't imagine? We will see.

John Hacking 2012

******

Filter bubble

Datatoevoer, doorgave en selectie wordt zo groot op internet dat de computers het nauwelijks nog aankunnen. Daarom worden er nieuwe centrales gebouwd die immense hoeveelheden elektriciteit verbruiken om de zaak gekoeld te houden. De hoeveelheid data groeit zo hard dat op dit moment elke 48 uur dezelfde hoeveelheid gigabite erbij komt als er aan totale communicatie heeft plaatsgevonden vanaf het begin van de mensheid tot aan 2003. Ik ontleen deze gegevens aan het boeiende boek "Wirklichkeit 2.0. Medienkultur im digitalen Zeitalter" (Reclam 2012) waarin diverse auteurs hun licht laten schijnen over deze nieuwe digitale werkelijkheid die is ontstaan en die enigszins eufemistisch 2.0 gedoopt is (pag. 64).

Een van de auteurs in dit boek Eli Pariser schrijft in zijn bijdrage met de titel "Wie wir im Internet entmündigt werden" over het feit dat zoekmachines persoonlijke gegevens verzamelen waarbij het voorkomt dat sommigen alleen al over een persoon 1500 data hebben verzameld in een databank. De techniek van verzamelen zet in op personalisering: er wordt getracht zoveel mogelijk over een persoon te weten te komen om op die wijze een profiel van die persoon op te stellen en hem tegemoet te komen bij zoekacties. Je bent op zoek naar een bepaald onderwerp op internet en jouw zoekgeschiedenis en internet-actitiveit wordt opgeslagen en gebruikt bij verdere acties van jouw kant. De computer weet bijna al waar je naar op zoek bent en schotelt je dat voor als zoekresultaat. Het klinkt misschien onwaarschijnlijk maar het gebeurt. Pariser noemt dat het effect van de filter bubble. Daarbij gaat het niet alleen om reclame die op je scherm verschijnt maar vooral ook om een totaal beeld van de persoon: de opslag en combinatie van

kenmerken / data van elke actieve persoon kan gebruikt worden als onderzoeksgegeven, bij de verspreiding van nieuws, politieke beïnvloeding (zie de campagne van Obama die hun kiezers zo in beeld hebben gebracht) en tal van andere manieren om ontwikkelingen te voorspellen en te beïnvloeden.

De commercie is daar slechts een onderdeel van. Pariser schetst een aantal gevaren van deze filter bubble: we zitten allemaal in onze eigen bubble (we delen die niet met elkaar want de computer heeft over ons een eigen profiel aangemaakt dat weliswaar steeds wordt bijgesteld, maar niet gecommuniceerd). Deze filter bubble is onzichtbaar en men besluit niet zelf om in een bepaalde bubble te belanden. Dat besluit de zoekmachine en de daaraan gekoppelde computer voor jou. Argument voor de data-verzamelaars om bubbles te creëren is het feit dat de hoeveelheid informatie zo gigantisch is dat je daarbij geholpen moet worden. Maar je zoekgeschiedenis kleurt je de resultaten die je in de toekomst ontvangt. Je zit dus gevangen in een nieuwe wereld, een werkelijkheid die mede van invloed gaat worden op je dagelijks functioneren.
De dynamiek van onze media krijgt zo een grote invloed op de gegevens die wij consumeren op internet. Je kunt het een vorm van narcisme noemen – het draait allemaal om onszelf. Toevallige ontmoetingen met totaal andere feiten en gebeurtenissen dan de ons bekende kan daardoor minder worden waardoor we nieuwe inzichten kunnen mislopen, aldus Pariser. Gevangen in de bubble produceren wij ons eigen wereldbeeld waarin we telkens worden bevestigd en ondersteund. Misschien is de commerciële toepassing die hiermee samenhangt nog niet eens het ergste gevolg. Het verlies van een zekere zelfstandigheid en creativiteit is veel erger en invloedrijker op ons leven. We moeten dus op zoek naar middelen en mogelijkheden om de fuik van de bubble te relativeren of in ieder geval zo groot en breed te maken dat ze ons niet beperkt. Maar of dat zal lukken?

John Hacking 2012

****

Het dubieuze zelf

Heb ik mijzelf, heb ik een zelf, ben ik een zelf, ben ik zelf? Met deze vragen zitten we midden de problemen want hebben en zijn, zijn beiden werkwoorden die niet de lading dekken als het over het zelf gaat, of beter over wie ik als zelf ben of welk zelf ik heb. Het begrip ‘zelf’ is vaag

en nauwelijks objectief te definiëren omdat ikzelf in het spel ben, maar de begrippen hebben en zijn, zijn net zo vaag als het om het zelf gaat. Wat ben ik als ik een zelf ben? Ben ik dan iets? Wat dan? Wat heb ik als ik mijzelf heb, of als ik een zelf heb (wat niet hetzelfde is). Kan ik wel iets hebben in de trant van een zelf en heeft hebben niet veel meer te maken met een concreet iets dat je bijvoorbeeld in je handen kunt hebben of dat overdrachtelijk gebruikt 'onder je leden' zit zoals een ziekte. (Trouwens ook een vreemde manier van uitdrukken als je er stil bij staat). Ik heb honger, is de uitdrukking van een lichamelijke gewaarwording gekoppeld aan een betekenis die op eten slaat, op de behoefte om te eten, om het hongergevoel te beëindigen, of om aan het verlangen naar eten te voldoen. Ik heb een zelf is een uitdrukking waar kop noch staart aanzit want ik kan het aan niemand, zelfs niet aan mezelf laten zien, horen, ruiken, voelen, ervaren. Of we moeten maar voetstoots van elkaar aannemen dat we allemaal een zelf hebben en daar niet langer bij stilstaan en dan een psychologisch bouwwerk op deze veronderstelling neerzetten.

Ik ben een zelf ligt in dezelfde grootte van het hebben van een zelf. Ik ben zelf laat eerder zien dat je bent, dan dat er een zelf is. Of er is een zelf dat zich achter het 'ik ben' gaat verschuilen, of dat zich als een 'ik ben' laat zien. Wie zal het zeggen? Beiden lijken me even onwaarschijnlijk als waarschijnlijk. Het cogito van Descartes dat gebaseerd is op de conclusie dat het 'ik twijfel' dus noodzakelijk verwijst naar een ik dat twijfelt en er dus moet zijn, of een ik dat denkt en dus er zo is, als denkend wezen, zegt niets over dit zelf. Maar "ik denk, (dus) ik ben" is in zeker zin ook een tautologie. Ik denk: wat is dat dan, denken? En wat is ik in deze constructie? Een zelf dat ik zegt? We kunnen het woord zelf vervangen door 'subject' maar daarmee is het probleem niet opgelost. Dat is dus geen uitweg. In het 'ik ben' is niet alleen het ik "fragwürdig" maar ook het woord 'ben'.

Wat is een ik dat is, dat "ben't" om het maar een Heideggeriaans uit te drukken? Wat is een 'zijnde ik' dat zijnt, dat is? Ook Heidegger is er mijns inziens niet in geslaagd de vinger op het begrip zijn te leggen. Het zijn blijft een vreemde onachterhaalbare categorie, hoeveel moeite hij ook gedaan heeft in "Sein und Zeit" om het te 'vangen'. Net zoals Kant niet de vinger kon leggen op het ding 'an sich', zo Heidegger niet op het 'Zijn'. Daarom haalde hij het trucje uit om te spreken over 'Dasein' als een afgeleide, een van de vele vormen van zijn waar het de mens betreft. "Er zijn" - is het ik er? is het zelf er? heeft het ik een zelf? ben ik er? Natuurlijk ik ben er want ik schrijf, maar dan moet ik eigenlijk zeggen: omdat ik schrijf zou je kunnen concluderen dat er iets moet zijn

dat schrijft en dan zitten we weer in het straatje van Descartes. Wat is schrijven? Misschien is dat iets meer zichtbaar dan denken, en is het resultaat op papier (of waarop dan ook) iets meer tastbaar, - maar de vruchten van het denken zijn ook niet uit te vlakken - en toch blijft het discutabel en weten we eigenlijk ook niet wat schrijven is. Edmond Jabès heeft o.a. zijn hele leven hieraan gewijd om achter het antwoord te komen op de vraag 'wat schrijven is'. Hij is er niet uitgekomen. En ik kom er ook niet uit, net zo min als op de vraag wat zijn is, wat hebben is en wat denken is. Dus het zelf (wat het dan ook moge zijn) blijft dubieus. Daar moeten we het dan maar mee doen.

John Hacking 2012

******

Het globaal zelf is een digitaal zelf

Effecten van globalisering op het zelf-verstaan van het subject (als digitaal zelf) - enkele overpeinzingen

In het openingsartikel van het introductienummer van de 41e jaargang van het blad Spijtstof (2012), een uitgave van de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen, beschrijft Amarantha Groen de relatie tussen concepten van vrouwelijkheid en de in haar ogen vaak somatofobische houding van veel filosofen in de Westerse filosofie ten aanzien van het lichaam. Onder dit laatste verstaat ze "hardnekkige lichaamsvergetelheid , of zelfs de minachting voor lichamelijkheid in de filosofie".[6] Groen houdt in dit essay een pleidooi voor het recht doen aan de vrouwelijke lichamelijkheid zonder dat de vrouw gereduceerd wordt tot haar lichaam. Ik stem grotendeels in met haar wat betreft de somatofobische houding ten aanzien van het lichaam maar dan in het algemeen want het geldt niet alleen de vrouw maar uiteindelijk ook de man. Ik zou er naar willen streven om lichamelijkheid in het algemeen tot thema te maken van de filosofie. Want ook in mijn ogen is de lichamelijkheid van de mens als zodanig een schromelijk verwaarloosd onderwerp in het filosofisch discours. In mijn essay "Wereldbeeld en zelfbeeld. Het lichaam als auto-topie.

---

[6] A. Groen, Transcendentie, immanentie en vrouwelijke lichamelijkheid. Van Merleau-Ponty naar een feministisch-fenomenologisch perspectief, in: Splijtstof Jr. 41-1 (2012), p. 9

Een zoektocht naar God in het lichaam”[7] beargumenteer ik waarom het noodzakelijk is om een hernieuwde thematisering van de menselijke lichamelijkheid binnen de filosofie te starten. In mijn ogen is veel geweld in de menselijke geschiedenis terug te herleiden is tot het feit dat wij de lichamelijkheid van de ander, onze ‘medemensen’ minder nauw nemen dan onze eigen lichamelijkheid (en kwetsbaarheid). Het lichaam van de ander is ‘minder waard’ en kan daarom makkelijker worden afgedankt. Wat ik hier in enkele zinnen neerzet werk ik in dit essay grondig uit vanuit de grenservaringen in omgang met dood en lijden in de beide wereldoorlogen en de praktijk van het martelen. Daarom herhaal ik hier niet dit discours maar concentreer ik mij op nieuwe ontwikkelingen met betrekking tot onze lichamelijkheid vanuit het oogpunt van de digitale werkelijkheid waarin wij langzamerhand meer en meer verstrikt raken. Want in feite zijn alle pleidooien om de lichamelijkheid van de mens au serieus te nemen als het ware al achterhaald door nieuwe technieken en mogelijkheden om onze existentie als subjecten gestalte te geven. Deze technieken houden geen halt bij de grens van het lichaam en het gesitueerd zijn van het lichaam op een bepaalde plek en in een bepaalde tijd vormen geen enkele hindernis meer.

Toch spreek ik over verstrikking want deze term drukt exact uit wat er aan de hand is. Het is niet de letterlijke bijbelse strik (of als u wilt uit de Zauberflöte) van de vogelvanger maar de virtuele strik van het internet of de relaties die wij digitaal aangaan via onze computersystemen en mobiele telefoons. Verstrikking wil zeggen dat je eenmaal ingelogd niet meer terug kunt naar een fase daarvoor. Eenmaal geregistreerd ben je voorgoed ‘verkocht’ aan de organisaties die nu jouw gegevens beheren en verder exploreren. Alleen je lijfelijke dood zou een einde kunnen maken aan je digitaal voortbestaan als alle gegevens die jij tijdens je leven hebt doorgegeven gewist zouden kunnen worden. (Dat laatste zal wel illusoir blijven omdat het niet waarschijnlijk is dat elk spoor van je digitale existentie gewist kan worden zolang het spel van de “nulletjes en de eentjes” blijft voortbestaan.)

De thematisering van het lichaam binnen de filosofie met het oog op de digitale activiteiten van een subject mét of inclusief lichaam is een uitdaging want we staan aan het begin van wat ik noem een echte digitale revolutie. Onze wereld zal nooit meer hetzelfde zijn. Er zijn zelfs mensen die spreken van een ontwikkeling naar een ‘globaal brein’, een

---

[7] J. Hacking, Wereldbeeld en zelfbeeld. Het lichaam als auto-topie. Een zoektocht naar God in het lichaam. Een onderzoek in stappen naar de betekenis van het feit dat wij de werkelijkheid lichamelijk waarnemen en duiden. Nijmegen (2011) – gepubliceerd op internet: http://wereld-zelfbeeld-lichaam.canandanann.nl

concept in transhumanistische kringen, waarin het individuele bewustzijn uiteindelijk op zal gaan.[8] Zij schrijven het lichaam en de lichamelijke existentie wel erg snel af. Ze doen daarmee in feite hetzelfde als de filosofen die de lichamelijkheid niet serieus nemen. Zover wil ik hier niet gaan, maar de effecten van de digitale werkelijkheid en de uitwerking op het zelf-verstaan van het subject en zijn identiteits-beleven zullen groot zijn.

Wat betekenen nou die nieuwe digitale ontwikkelingen en het ontstaan van het digitale zelf voor het zelfbewustzijn, de ervaring van de eigen identiteit, de ervaring van het zelf en de inter-relationele banden met andere subjecten? Dat is een omvangrijke vraag die zeker niet in dit bestek beantwoord kan worden maar het is wel goed om haar te stellen omdat ze de aandacht scherpt voor de nieuwe kansen en nieuwe gevaren van deze ontwikkelingen. En zoals altijd hollen wetgeving en ethiek achteraan. Want onze burgerlijke wetgeving heeft nog zover ik weet geen nieuwe paragrafen met betrekking tot de digitale aspecten van het burgerzijn, de problemen rond privacy en veiligheid van persoonlijke gegevens en de ethische discussies begeven zich nog niet echt op het terrein van de effecten van de koppeling tussen lichaamsgegevens en digitale werkelijkheid. Stel dat, en dat zal over niet al te afzienbare tijd plaatsvinden, mijn lichaamsstructuur zoals die is vastgelegd in mijn DNA, gekoppeld wordt aan mijn digitale identiteit zoals die bij overheid en sociale media bekend is, bij mijn verzekeraars en mijn werkgevers, kortom een samenvoeging van mijn tot nu toe virtuele identiteiten met mijn lichamelijke identiteit, wat zijn dan de gevolgen? Is mijn lichaam een gevangenis, een nieuwe kooi, een afleesbaar geheel waaruit verzekeringen risico's af kunnen leiden voor de hoogte van hun premies, waaruit de overheid kan besluiten dat ik een risico vorm voor de maatschappij op basis van mijn eerdere uitlatingen in blogs en media? Maakt men een psychologisch profiel over mij aan dat in diverse situaties geraadpleegd kan worden bij een sollicitatie, een hypotheekverstrekking, een classificatie ten behoeve van onderzoek of ten behoeve van mogelijke ' isolatie' als ongewenste 'vreemdeling'? Kortom een oerwoud van problemen duikt op dat in de verste verte nog niet verkend is door onze beleidsmakers en wetenschappers.

Nu kan ik nog de illusie koesteren van een zekere mate van vrijheid omdat mijn lichamelijke gegevens nog niet zo gekoppeld zijn dat er geen ontsnappen mogelijk is zoals boven beschreven. Maar in feite is

---

[8] http://nl.wikipedia.org/wiki/Globaal_Brein

onze identiteit al langer ook een digitaal gegeven. Het feit dat we geregistreerd staan op vele manieren levert daarvoor het bewijs. En onze activiteiten op internet, ons gebruik van de mobiele telefoon, de smart-phone (die slim alles van ons doorgeeft wat we hebben ingesteld), onze prestaties in de vorm van publicaties, zij vormen net zovele digitale sporen van ons bestaan, net zoveel digitale bewijslast voor onze existentie buiten ons lichaam. Onze digitale identiteit is tevens een globale identiteit want er zijn geen grenzen meer. Dat is volgens mij ook een van de pregnantste effecten van globalisering (wat je daaronder ook allemaal mag verstaan) namelijk dat je jezelf niet meer kunt verstoppen. Je bestaat digitaal, dus je bent vindbaar, op te sporen, en vervolgens te beïnvloeden. Je bent deel van talloze netwerken en verbanden en je bent niet meer in staat om dit ongedaan te maken hoe graag je ook zou willen.

Michel Foucault sprak in de zestiger jaren van de vorige eeuw over het feit dat de relationele ruimte de meest belangrijke categorie geworden is in onze samenleving en daarmee bedoelde hij het ingebed zijn van het individu in ruimtelijke relaties, relaties die niet meer gebonden zijn aan een vaste plek, een grootheid aanwijsbaar in ruimte en tijd die voor eeuwig existeert zoals de hemel en de aarde vaststonden in het middeleeuws denken. Het relationele karakter van onze relaties, de verbanden die wij aangaan gedurende ons leven, de fasen die wij ruimtelijk gezien doormaken door op plaatsen te verkeren die een soort van doorgang zijn, van vorming, een ‘kneden’ van het individu, zoals school, kazerne, schip, die verbanden/netwerken kleuren nu vooral ons leven.

Foucault sprak van heterotopieën om die doorgangsplekken te omschrijven.[9] Naar aanleiding van die term ben ik op het begrip auto-topie gekomen om de positie van het zelf in het lichaam te omschrijven: het zelf woont metaforisch in het lichaam en is er deel van. Ik behelp me met een eenvoudige omschrijving van dit zelf want het is een concept met vele haken en ogen. Ik sluit daarbij voor het gemak maar aan bij de omschrijvingen die Charles Taylor geeft in zijn werk “Bronnen van het zelf”.[10] Kenmerkend voor het concept van het zelf is het feit dat het zelf bewust is van zichzelf en de wereld waarin het leeft. Het zelf is dus vooral een ‘zelfbewustzijn’, een vorm van bewustzijn. Ook dat laatste

---

[9] Foucault, M., Die Heterotopien. Der utopischen Körper. Zwei Radiovorträge, Frankfurt am Main 2005 (Suhrkamp Verlag)

[10] C. Taylor, Bronnen van het zelf. De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit, Rotterdam 2007 (Lemniscaat)

begrip is niet helder want wat is bewustzijn? Is het een beschrijving van een activiteit die plaatsvindt maar waarvan de termen ‘bewust’ en ’zijn’ niet goed gedefinieerd zijn, maar die wij toch maar gebruiken omdat we niks beters hebben en omdat het gemakkelijk is? Het zelf is als zelfbewustzijn zich bewust van zijn lichamelijkheid, het stoelt er zelfs op, het zou waarschijnlijk niet kunnen bestaan zonder dit lichaam. Dat is mijn persoonlijke overtuiging ondanks wat filosofen ook mogen beweren die het tegenovergestelde standpunt innemen. Het lichaam is een auto-topie: het levert het zelf de basis om over zichzelf en de wereld te reflecteren en te existeren als een vorm van bewustzijn.

Als dit lichaam, iets wat totaal nieuw is in de menselijke geschiedenis, deel gaat nemen via zijn zelf(bewustzijn) aan werkelijkheden die op het eerste gezicht geen direct verband meer houden met zijn lichamelijke existentie zoals de virtuele werkelijkheden, dan moet dat wel repercussies hebben voor de opvattingen over het lichaam, over het bewustzijn en het zelf. Ik geloof zelf niet dat lichaam en virtualiteit geheel los van elkaar kunnen komen te staan. Want dan is het lichaam uiteindelijk overbodig. Ook nu is er nog toestemming nodig, of actie van de kant van het zelf om virtueel actief te zijn. Maar komt er een tijd dat deze stap kan worden overgeslagen, dat mijn lichaam doet en handelt zonder dat het zelf hier tussen zit? Er is al veel technisch mogelijk. Allereerst kun je denken aan toevoegingen aan dit lichaam zelf die niet direct virtueel zijn maar die wel mogelijkheden scheppen om met het lichaam te handelen. Bijvoorbeeld de inplanting van chips in het lichaam (hersenstam) waardoor gedachten gestuurd kunnen worden om lichaamsdelen te bewegen die het eerst niet deden (door ziekte of een ongeval). Inplanting van chips om ook virtueel te acteren zodat op je netvlies de gewenste route, de favoriete restaurants, en noem maar op (via bijvoorbeeld augmented reality) verschijnen. Of inplanting van chips waarin ook je persoonlijke kenmerken zijn vastgelegd waardoor je overal herkenbaar bent als je door een toegangspoortje gaat of langs de scanner van een winkel. Je koppelt jezelf aan je boodschappenkarretje en alles wordt geregistreerd wat er in je kar komt en automatisch wordt het van je rekening afgeschreven. Die techniek is er al. Alleen de koppeling met jou als individu, met jou als lichaam is nog niet voltrokken. Dat zijn echter allemaal ‘peanuts’ in vergelijking met de mogelijkheden en gevaren die voor onze deur staan als de wereld zoals wij die nu nog lichamelijk ervaren echt gaat kantelen.

Als onze digitale identiteit echt een feit is waarbij lichaam en virtualiteit samenvallen, dus als mijn virtualiteit en mijn lichaam niet meer te onderscheiden zijn omdat ze onlosmakelijk zijn gekoppeld, wie en wat

ben ik dan? Het begin van een robot? Of onderdeel van een nieuwe supercomputer? Gaan we de kant op van wat de transhumanisten noemen een superbrein? En als mijn digitale identiteit de belangrijkste identiteit wordt en mijn lichamelijke bestaan slechts als tweederangs wordt opgevat. Wie beschermt me als wij digitaal worden aangevallen en gemanipuleerd? Als mijn identiteit wordt gestolen en misbruikt, iets wat nu al dagelijks plaatsvindt? De overheid? Die kan zelf geen orde op zaken stellen en heeft geen idee van hoe de werkelijkheid er over 10 à 20 jaar zal komen uit te zien, want anders zouden ze niet zo achteloos omspringen met hun bestanden en zouden ze de rekrutering van uitmuntende ICT-specialisten en veiligheidsdeskundigen bevorderen. Begrippen als vrijheid, autonomie, heteronomie, privacy, macht, democratie, burger, volk, identiteit krijgen in dit licht een nieuwe lading.

Thema's als gezag, wetshandhaving, rechtsorde zullen niet meer hetzelfde zijn en verliezen hun vertrouwde karakter omdat de context verandert. Wie ben ik als subject als mijn existentie zich grotendeels buiten mijzelf voltrekt omdat ik vooral virtueel actief ben. Hoe autonoom ben ik nog of zal ik ooit nog kunnen worden? Is autonomie sowieso geen illusie? Groeien onze technische mogelijkheden ons boven het hoofd en verliezen we langzaam de controle? Of hebben we haar al verloren maar weten we het alleen nog niet? Daarom laat Lars von Trier in zijn film Melancholia een blauwe planeet opduiken die zich in de aarde zal boren: einde oefening, einde experiment mensheid, einde humaniteit of wat daar voor door moest gaan.[11] Dat is ook een antwoord, een vorm van toekomstdenken. Radicaal maar theoretisch mogelijk. Ik kan me ook voorstellen dat er mensen zullen opstaan om dit visioen van vernietiging van de mensheid mogelijk te maken via techniek en manipulatie. Als een nieuwe vorm van religie, een opdracht om de mensheid kost wat kost te stoppen. In feite voltrekken we al aan onszelf het begin van deze processen als we het geweld en de destructie in onze wereld laten voortbestaan (omdat ze ver van ons bed zijn, of omdat het ons goed uitkomt). In een globale samenleving zullen we met alles en met iedereen verbonden worden en dan zal alles effect hebben op het geheel en de delen. Gezond en ziek krijgen ook in dit licht een nieuwe lading: een samenleving die ziek is, die het kankergezwel van het geweld niet de baas kan bijvoorbeeld. We beginnen nu pas echt te beseffen wat het betekent virtueel gebonden, verbonden te zijn met elkaar maar we hebben nog geen idee wat dit voor gevolgen zal kunnen hebben voor ons handelen en denken. Het worden spannende tijden waar geen plaats is voor een apocalyptische eindnoot. Dat zou al te

---

[11] http://en.wikipedia.org/wiki/Melancholia_(2011_film)

makkelijk zijn en dat lijkt teveel op een deus ex machina die de mensheid wel even zal komen leren hoe het zit. We zullen het zelf moeten doen, doordenken en ernaar handelen. Virtueel en met ons lichaam via ons lichaam. Gelukkig maar want zonder ons lichaam zou ons leven, zo vermoed ik, niet half zo leuk zijn als het nu kan zijn. Niets dan het lichaam, onze werkelijkheid is lichamelijk. Zo zij het.

******

Het transparante zelf

In de politiek klinkt het, bij bestuursbesluiten en in organisaties: de roep om transparantie. Het nieuwe toverwoord zo lijkt het. Als die roep om transparantie zo luidt klinkt, als nu het geval is, betekent dit dat waarschijnlijk (te)veel handelingen en (te)veel beslissingen plaatsvinden in een sfeer van donkerheid en verhulling. Macht verdraagt niet altijd openheid. Invloedrijke personen staan er niet op te wachten dat anderen over hun schouders meekijken. Hieruit kunnen we afleiden dat er veel geroepen zal blijven worden maar dat er waarschijnlijk weinig zal veranderen op dit terrein van besturen en macht uitoefenen.
Toch is de roep om transparantie niet helemaal zonder effect. Al zijn niet alle beslissingen transparant in hun uitvoering, al houdt de politiek veel liever binnenskamers, de mens zelf, het subject wordt meer en meer transparant. Deelname aan de sociale media leidt tot meer transparantie. Alle acties, alle voorkeuren op internet, kenbaar gemaakt via het “liken”op Facebook, het doorgeven via Twitter of andere gremia, verraden stemming en voorkeuren van het subject. Dat wordt meer en meer doorzichtig voor de adverteerders en producenten van goederen en diensten. En als dan ook nog een keer alle bekende gegevens over een subject gekoppeld worden dan zijn er geen geheimen meer: een medisch dossier, een prestatiedossier, werkgeversverklaringen, diploma’s, levensbeschrijvingen, Facebook-voorkeuren, Twitter-uitingen, Websites van en over de persoon, DNA-profielen, politieke statements etc. etc. Het subject ligt voor u open, volger, onderzoeker!
Zal het zover komen? Het is al zover gekomen. En we kunnen niet terug naar een stadium van ongereptheid, privacy, onbekendheid, een “paradijsje” waarin niemand iets wist. Elk subject laat sporen achter in de dit leven, elk subject heeft nu een digitale identiteit, zelfs als je er niet om gevraagd hebt. En die identiteit groeit en groeit. Elke dag komt er een aangekoekt laagje van gegevens bij en wordt het zelf lichter en lichter want iedereen kijkt mee en snoept van die gegevens. En als het subject dan uiteindelijk lichamelijk zal komen te overlijden blijft alleen die omhulling, die transparante waas over, dat wat er van hem was en waar

hij zo mee bezig was. Net een zeepbel die zichzelf meer en meer opblies. Zwevend in “The Wide World of the Web”. Waarschijnlijk zal het digitale overblijfsel niet zo snel worden gewist als het al helemaal gewist zou kunnen worden. Ondanks onszelf laten we dus sporen achter die wij nooit meer kwijtraken. We zijn bestemd voor een eeuwigheid, transparant weliswaar, maar toch grijpbaar en interpreteerbaar. Zelfs achteraf kan er onderzoek op ons digitaal overschot worden losgelaten om ons post mortem te duiden. Hoeven we alvast tijdens ons leven geen grote sprongen meer te maken om eeuwige roem te verdienen. Dat scheelt alweer tijd en kunnen we ons met nuttiger zaken bezighouden.

John Hacking 2012

****

Het ‘zieke’ zelf

Ziekte hoort bij het leven. Ook de psychische ziekten. Maar niet elke psychische ziekte is te behandeld of te genezen. Sommige mensen hebben een vorm van ziekte die “levenslange opsluiting” in de ogen van velen in de maatschappij nodig maakt. Deze conclusie zou je kunnen trekken als je het terrein bezoekt van wat in 1912 geopend werd onder de naam: "Rheinische Provinzial- Heil- und Pflegeanstalt Bedburg", tegenwoordig “LVR-Klinik Bedburg-Hau” of “Rheinische Kliniken”. In 1912 stonden er 36 gebouwen op dit terrein met een capaciteit van 2200 bedden. De gebouwen zijn prachtig aan de buitenkant. Kosten noch moeite lijken gespaard om elk gebouw een eigen karakteristiek te geven. Tegenwoordig hebben veel gebouwen een andere functie gekregen en een van hen, (het vervallen) gebouw 6 herbergt exposities van Artoll Kunstlabor (http://www.artoll.de). Kunstenaars exposeren hier hun werk in relatie tot een thema dat wordt vastgesteld. Gebouw 6 ligt tegenover een ander bijzonder gebouw, een TBS-kliniek voor vrouwen. Dit gebouw bevat aan voor- en achterkant hoge hekwerken zodat het lijkt alsof het één grote kooi is. Binnen die kooi is een klein tuintje waarop de vrouwen vanuit hun raam aan de voorkant zicht hebben; in dat tuintje twee vogelhuisjes en wat planten. Ik vind dat een vorm van (lichte) ironie, (ondanks de goede bedoelingen), het “opleuken” van hun situatie door dit tuintje in de kooi.

Het “Kunstlabor” bevat vaker bijzonder werk van kunstenaars die zich door deze ruimtes in de klinieken en de situaties die zich daar afspelen en hebben afgespeeld laten inspireren. Daardoor krijgt veel werk (met deze kennis in het achterhoofd) ook iets “unheimisches”. Dat gevoel is

ook ervaarbaar in het museum van het centrum. Dat gebouw geeft een indruk van de diverse ruimtes zoals slaapzaal, badkamer, keuken, behandelkamers, activiteitenruimtes etc. In dit museum is ook een kleine ruimte ingericht ter herdenking van de patiënten die tijdens de 2e Wereldoorlog door de nazi's werden weggevoerd om gedood te worden als "unwertes Leben". Zo krijgt dit bezoek aan de kunst in de klinieken iets van dubbelzinnigheid. De natuur om de gebouwen is prachtig maar de sfeer in de gebouwen kan rillingen veroorzaken als je stilstaat bij het feit dat hier mensen levenslang werden opgesloten, behandeld en waarschijnlijk ook soms mishandeld. Patiënten die onhandelbaar bleken werden in een dwangbuis gestopt, gekalmeerd met baden of met medicijnen. Arbeidstherapie en bezigheidstherapie werd toegepast op hen die dat aankonden. Onhandelbare patiënten bleven een groot probleem. Het zal je familielid maar zijn die daar een leven lang door moet brengen. Het zal je dierbare maar zijn die omwille psychische "afwijkingen" (van de norm) levenslang TBS krijgt opgelegd.

Eigenlijk is vanuit het perspectief van het (gezonde en ideale) zelf ziekte een vreemde eend in de bijt, psychische ziekte die de beleving van het zelf kleurt en bepaalt en die het zelf aanzet tot daden die in de maatschappij leiden tot afkeuring en de roep om straf en opsluiting. Maar wat is dat, als je zo geboren bent, als je geen besef hebt van normen en waarden, van mijn en dijn, van goed en kwaad? Wat is dat als je lichamelijke en geestelijke vermogens ingeperkt zijn door de natuur, het lot, of hoe dan ook zodat je niet zo in de maatschappij kunt functioneren als er van je verwacht wordt? Michel Foucault heeft in een uitgebreide studie dit verschijnsel van straf en opsluiting bestudeerd. Onze gevangenissen en onze verpleeginstellingen (die in dit opzicht overeenkomen want de gevangenen/patiënten worden geïsoleerd van de maatschappij) zijn niet verdwenen, hoever we ook gekomen zijn in de medische wetenschap en de sociale wetenschappen. Het feit dat we nog steeds kooien bouwen (ook in Nijmegen - de Pompekliniek) spreekt in mijn ogen boekdelen. Wat is dat in een mens wat onbeheersbaar blijft zonder al te grove middelen in te zetten zoals drugs, de doodstraf, totale afzondering (of dwangarbeid) die dan de dood tot gevolg kan hebben. Als je ervoor kiest om de persoon in leven te laten zul je voor hem moeten zorgen. Als die zorg niet al te onmenselijk moet worden moet je nadenken over het hoe en wat. En welke prijs je bereid bent om te betalen voor die zorg. En wat is in deze menselijk en onmenselijk? Waar ligt de grens.

Lars von Trier verkent in de film "De antichrist" deze grens tussen goed en kwaad. Een gruwelijke film die handelt over het eeuwenoude onrecht

dat vrouwen is aangedaan omdat men hen van hekserij verdacht. Gruwelijk ook omdat de hoofdrolspeelster zich gaat identificeren met een van die vrouwelijke slachtoffers en het zicht verliest op de werkelijkheid - en haar partner en daarna zichzelf gruwelijk mishandelt. Mensen zijn misselijk weggelopen uit de bioscoop bij het zien van deze beelden en dat kan ik mij goed voorstellen. Von Trier deinst er niet voor terug om in zijn beelden een probleem van ongekende grootte terug te verplaatsen in de micro-situatie van het gezin en daar het geweld manifest te maken zodat de kracht van de beelden je de adem doet stokken. Aanleiding voor deze persoonsverandering lijkt de dood van hun zoontje te zijn maar verder in de film blijkt er al eerder een vorm van transformatie te hebben plaatsgevonden. De natuur met zijn verspillende en gruwelijke krachten wordt de keuken van de Satan genoemd en de vrouwen gaan daar (seksueel) onderdeel van uitmaken. De hoofdrolspeelster beseft het misschien nog niet maar langzaam wordt duidelijk dat zij deel is van die geschiedenis waarin vrouwen gruwelijk mishandeld werden en gedood. Haar uiteindelijke dood en verbranding maken dit zichtbaar. En dan blijkt het hele bos vol te liggen met dode naakte vrouwenlichamen. Een opbrengst van eeuwen gruwelijkheid en vervolging. In het laatste fragment van die film staan deze vrouwen op en gaan ze gekleed de berg op: een metafoor voor verrijzenis.

Von Trier laat met deze film ook zien hoe ‘zwartgallig’ en verdorven de realiteit kan zijn: er zijn geen garanties, het zelf kan ‘ziek’ worden, behekst, door Satan bezeten om in deze werkelijkheid te blijven spreken. Satan is een religieus concept. Goed en kwaad krijgen een andere lading als er een ‘macht’ van buiten à la Satan bijgehaald wordt. Voor ons modernen misschien een zijweg, maar het probleem is in mijn ogen niet Satan maar het feit dat het zelf alle greep op de realiteit kan verliezen zoals wij die vanuit een gezonde mensopvatting misschien graag zouden willen zien (namelijk zonder ‘afwijkingen’). De bezeten patiënten in de kliniek, de ‘gekken’ en ‘dwazen’, de would-be Napoleons en Cesars, de mensen met grootheidswaan en andere waandenkbeelden, de mensen met onaangepast gedrag, de ontoerekeningsvatbaren, en ga zo maar door, ze zijn een feit en we moeten er wat mee. De grens tussen ‘normaal’ en ‘gek’ is slechts een dunne lijn. Als ervaringen zo een diepe indruk op je leven en je zelfverstaan maken dat normen en waarden verschuiven, dat goed en kwaad niet meer helder zijn dan is dat niet door behandeling even weg te masseren. Von Trier getuigt van zijn ‘negatieve’ kijk op de mens in de film Melancholia, als een blauwe planeet uiteindelijk leidt tot de vernietiging van de aarde. Ook hier weer een onmetelijk drama

teruggebracht op microniveau, in een gezin, op een plek met uiteindelijk drie/vier mensen. De mens is toch slecht, de mensheid en het leven op aarde is een afwijking in de kosmos, daarom is het goed dat er een einde aan komt, zo een van de verklaringen uit de film. Von Trier geeft op die wijze een antwoord. Het kwaad zit in de mens, het is een weeffout van het leven, het zelf is ziek, slecht, verdorven, onvolmaakt. Waarom dan nog hopen op verbetering. De ondergang zou beter zijn.

Het is geen optimistische kijk op het menselijk leven, de samenleving en de ziekte. Het is ook geen antwoord op al die vragen die dit oproept. Maar ik kan me wel voorstellen dat sommigen dit antwoord acceptabel vinden voor hun eigen situatie omdat zij zelf het licht niet meer kunnen zien en daarom alle hoop hebben verloren. Ook dat zou je een vorm van een ziek zelf kunnen noemen: een teleurgesteld, gekwetst, misacht, misbruikt, gemarteld zelf dat het uit zichzelf niet meer aankan. Waarom de een wel en de ander niet? Waarom houdt een zelf de moed erin en een ander gooit het bijltje er bij neer? De sociale wetenschappen zullen hier nog een hele kluif aan krijgen om deze vragen afdoende te onderzoeken.

John Hacking 2012

*****

Kennis in een virtuele wereld

Een verkenning

Wat is kennis? Als je deze vraag stelt stel je eigenlijk ook meteen de vraag naar het waarheidsgehalte van kennis voor het subject. Wanneer is iets waar voor mij? Wat is ware kennis in deze zin? Het stellen van de waarheidsvraag maakt duidelijk dat kennis niet gelijk hoeft te zijn aan waarheid, maar dat kennis die voor mij belangrijk is wel met waarheid te maken heeft, want anders is kennis als vorm van onwaarheid valse kennis, kennis die mij op het verkeerde been zet of op de verkeerde weg. Onware kennis is kennis die niet waar is, het is kennis gekleurd door fantasie, verbeelding, inbeelding en projectie. Het is een weten dat in de werkelijkheid om het even is omdat het vervangen kan worden door om het even wat voor kennis. Onware kennis is inwisselbare kennis. Ware kennis is niet inwisselbaar voor iets anders zonder de waarheid ervan geweld aan te doen. Niet inwisselbaar en onvervangbaar dus is deze ware kennis. Kennis is zoals boven reeds gezegd kennis voor een subject, kennis die het subject als zodanig kan bezitten,

aanwenden en toepassen. Is er ook ware kennis zonder dat er van een subject, een kennend subject sprake is? Dat zou misschien best kunnen maar kennis veronderstelt een kennend en oordelend subject. Zonder dit subject is het onderscheid tussen waar en onwaar illusoir want voor wie of wat geldt dit dan. Voor het subject is waarheid dus een thema gerelateerd aan kennis. Als we het hier over eens zijn kan de volgende vraag gesteld worden: wat is kennis in de virtuele wereld? Daarmee doemt meteen de wereld op die wij de reële niet virtuele wereld noemen. Deze reële wereld is de wereld van het subject die wij boven met ware kennis op het oog hadden. De virtuele wereld maakt ook deel uit van de reële wereld maar heeft toch een eigen karakteristiek binnen de reële wereld. Zij heeft zich als het ware losgezongen van de realiteit van alledag en het alledaagse beleven van de buitenwereld om ons heen, omdat ze qua inhoud een eigen waarheidsdomein heeft. Een waarheidsdomein dat gekenmerkt wordt door eigenschappen die in de reële wereld zo niet gelden omdat de werkelijkheid van internet vooral een computer gerelateerde werkelijkheid is. Hoewel de computer en internet deel uitmaken van onze beleefde en reële werkelijkheid is hier toch iets eigenaardigs aan de gang.

De wereld van de virtualiteit biedt weinig of slechts een beetje zekerheid over het waarheidsgehalte van onze kennis omdat zichtbaar wordt dat elke vorm van kennis ook het gevolg kan zijn van manipulatie. Het feit dat wij met iedereen via internet verbonden kunnen zijn, dat wij knooppunt zijn in een netwerk van kennis-doorgave, dat wij kunnen ontvangen en kunnen zenden wat wij willen, geeft ons geen echte garantie dat de ontvangen en gezonden kennis ook waar is. Wij kunnen haar wel voor waar houden, we kunnen zekerheden en toetsmomenten inbouwen maar we hebben geen zekerheid. Nou is dat in de reële wereld ook relatief en is veel kennis gebaseerd op de intersubjectieve uitwisselingen en gezamenlijke en toetsbare controles. Maar er is een grens, een moment waarop wij kennis het waarheidsstempel kunnen opdrukken of onthouden.

In de virtuele wereld is dit veel moeilijker omdat de virtualiteit het moeilijk maakt echt van onecht te onderscheiden. Het meest pregnant komt dit ten uitdrukking in de wereld van de film. Deze tovert ons een werkelijkheid voor die wij misschien graag zouden geloven maar die van voren tot achter bestaat uit constructie van beelden met een bepaalde snelheid, met een bepaalde duur, met een inhoud die via de camera of anders is opgenomen en gemonteerd. De montage naast de opname ondergraven de claim dat hier een weergave van de werkelijkheid zoals die wordt aangetroffen weergegeven wordt. Dat is misschien de intentie

van de maker, de filmer, de regisseur, maar het eindproduct is een maaksel, een selectie, een keuze uit de werkelijkheid die zich aandient en die gefilmd wordt vanuit een optiek. Hetzelfde is het geval in de wereld van internet.

De hoeveelheid informatie is zo overstelpend dat de gebruiker (hij kan niet anders) noodgedwongen moet kiezen. Dat is niet altijd de beste keuze, niet altijd een keuze die ware kennis oplevert die nuttig en bruikbaar is in het dagelijkse leven. En de gebruiker heeft door de enorme hoeveelheid van kennis die hij nooit kan overzien ook geen instrumenten om de waarheid van de opgedane kennis zo te toetsen dat ze aanspraak kan maken op geldigheid en duur. Relativiteit van de waarheid van kennis is het kenmerk van de virtuele werkelijkheid. Misschien drukt dit feit ons ook met de neus op de werkelijkheid buiten de virtualiteit waarin dit eigenlijk ook geldt; maar als subject willen we dit niet waar hebben omdat we nog altijd uitgaan van een zekere mate van autonomie in onze constructie van onze werkelijkheid. Deze autonomie is natuurlijk ingeperkt door onze beperkte waarnemingsvermogens en ons oordeelsvermogen dat relatief is, maar we dekken onze claims op waarheid intersubjectief af en als velen dezelfde mening zijn toegedaan kunnen we ons beroepen op een zekere mate van waarheid. Het herhaalbare experiment is in de exacte wetenschappen een onderbouwing van die claim maar in de menswetenschappen zijn deze experimenten niet zo makkelijk in te voeren of te doen.

Hier is de basis voor waarheidsclaims toch het intersubjectief handelen. Binnen gebracht in de virtuele wereld van internet verliest het subject echter vaste grond onder de voeten. Intersubjectiviteit geldt hier nog maar in beperkte mate. Want wie geeft je de garantie dat het subject aan de andere kant van je verbinding dezelfde intenties heeft dan jij. Misschien speelt hij wel een spel en wil hij jou doen geloven dat je ware kennis in handen hebt maar is het puur gefingeerde kennis, pure manipulatie van gegevens om jou te overtuigen. In de virtuele wereld werken onze zintuigen niet zoals wij die kunnen inzetten in de reële wereld. We moeten het doen met ons lees/kijkvermogen, ons verstand en onze rationele overwegingen. We zitten in een soort van kunstmatige situatie, achter een scherm, gekluisterd aan een toetsenbord en muis om de kennis te zoeken en tot ons te nemen.

De computeromgeving kleurt de wijze waarop wij met kennis omgaan, hoe wij kennis ontvangen en opslaan, doorgeven en verwerken. Net zoals de auto onze beleving kleurt als wij met een bepaalde snelheid door het landschap scheuren. Die wijkt af ten aanzien van de wijze

waarop wij ons voortbewegen als we te voet zouden gaan. De auto en het gebruik maken ervan kleurt dus onze waarneming, zo kleurt ook de computer en het internet onze waarneming van de werkelijkheid die wij virtueel verkennen en tot ons nemen. Maar dat is niet het enige. Virtualiteit wil zeggen dat de wereld van mogelijkheden bijna onbeperkt lijkt en in werkelijkheid nog steeds aangroeit. Kennis in deze virtuele wereld is bijna eindeloos, zo groot dat wij nooit in staat zullen zijn om haar via ons lichaam te bevatten en te combineren. Zij is overweldigend, ons overstijgend, ons achterlatend in een soort van dilemma. Gebruik maken van delen van deze kennis heeft daarom altijd ook iets van manipulatie omdat de geselecteerde delen van die kennis ook willekeurig kunnen zijn zonder bewijsvoering, zonder waarheidsclaim zoals wij die kennen in de reële wereld buiten de virtualiteit.

Als kennis in de reële wereld van en voor mij is, in de virtuele wereld is het omgedraaid en worden wij deel van de kennis omdat anderen onze bijdrage oppakken, benutten, verwerken en inzetten voor hun eigen doeleinden. Er vindt een soort van omkering plaats. Wij worden object van kennis voor anderen subjecten die gebruik maken van de mogelijkheden van internet en wij doen het zelfde voor onze eigen doeleinden met andere subjecten en hun bijdrage. Onware kennis die in de reële wereld inwisselbaar is, is in de virtuele wereld een mogelijkheid. In de virtuele wereld is elke kennis inwisselbaar, verwisselbaar, inruilbaar en vervangbaar. Daarmee is de waarheidsclaim van deze kennis ondergraven en kunnen we niet meer spreken van ware kennis.

Alle kennis is nu mogelijke kennis geworden, relatief en beperkt, inwisselbaar en vervangbaar door andere en soms betere kennis. Om te kunnen werken met deze kennis kunnen we de waarheidsclaim niet meer zo vast verbinden met deze kennis als wij gewend waren in de reële wereld. Alles wordt zo hypothetisch en is hypothese. Alles krijgt een beperkte geldigheid en houdbaarheid. In feite wordt in de virtuele wereld het einde van het subject aangekondigd omdat alle kennis omtrent dit subject relatief wordt. De claim op waarheid met betrekking tot de kennis van het subject wordt hier niet meer onderbouwd want deze kan niet meer worden onderbouwd door de toevloed van mogelijke kennis. Alle begrippen, elke vorm van taal wordt bevraagd, onze wijze van communiceren via de virtuele mogelijkheden maakt communicatie die uit is op waarheidsvinding heel erg lastig.

Er zijn nog geen nieuwe standaards, er zijn nog geen referentiepunten binnen de virtuele wereld die de claim op waarheid in deze virtuele wereld ondersteunen. We vallen nog altijd terug op referenties buiten de

virtualiteit, dus terug op steunpunten in de reële wereld. We kunnen momenteel niet anders. Fraude in de wetenschap, ongeoorloofd gebruik van bronnen komen we alleen op het spoor als er in de reële wereld nog levende getuigen zijn in de vorm van papieren boeken die getuigenis afleggen van een eigen waarheid: de waarheid dat de tekst eens op dit papier is gedrukt. Zouden we enkel digitale getuigenissen hebben, dan hebben we geen enkele zekerheid dat deze ook niet gemanipuleerd zouden kunnen zijn door een machtige manipulator die hier belang bij heeft. Het feit dat wij in Nederland nog in het stemhokje stemmen met het rode potlood, dat de formulieren van papier zijn en met de hand worden geteld spreekt boekdelen. De Nederlandse overheid heeft dus te weinig vertrouwen in de veiligheid en het bewaren van gegevens zonder mogelijkheid van manipulatie op internet. Zal die veiligheid en vooral die zekerheid er ooit komen? Zal zekerheid waarheid zijn zoals wij die nog relatief kennen buiten de virtuele wereld? Wie zal het zeggen. De toekomst zal het uitwijzen.

John Hacking 2012

******

Out of the box

Veel grote uitvindingen kwamen uit onverwachte hoek of werden toevallig gedaan. Maar wat is toeval in deze. In ieder geval niet vooropgezet. Soms helpt het al om iets nieuws te ontdekken als je bestaande en/of bekende zaken omdraait. Dan komen ze vanzelf opeens in een ander licht te staan. Een mooi voorbeeld vind ik de ziel. Je kunt er vanuit gaan dat je een ziel zou “hebben” maar misschien heeft de ziel wel ons en niet omgekeerd. Misschien zijn wij wel een manifestatie van de ziel die zich telkens weer op nieuwe wijze toont. De ziel wordt zo heel vitalistisch, dynamisch en alom tegenwoordig. De ziel wordt zoiets als geestkracht of levenskracht die ons in leven houdt. Levert dit wat nieuws op? Misschien als je ver genoeg door durft te denken en je drang tot heersen en beheersen een beetje intoomt. Hetzelfde voorbeeld kan ook gelden voor werk. Ik heb werk of het werk heeft mij en ik kan er geen afstand van nemen zodat het me helemaal beheerst. Waar ligt het goede evenwicht zodat je en plezier beleeft aan je werk, zodat het werk je iets geeft wat je anders niet zou hebben en slaaf zijn van je werk en de verplichtingen die je hieraan vastkoppelt. Veel zit in ons hoofd, vast in mentale constructen zou je kunnen zeggen, vooral al die dingen die je van jezelf moet. Of zoals de wereld eruit zou moeten zien. Wat boven is en wat beneden. Maar omdat het in je hoofd

zit als een concept kun je ook mee leren spelen. Door het bijvoorbeeld eens om te draaien. Je zult merken hoeveel nieuwe inzichten dit kan opleveren en het kan in eerste instantie veilig als een soort gedachtenexperiment. Maar hoe zit het nou met grote vragen, met existentiële problemen, met zaken die een hele maatschappij betreffen? Hoe kun je hier “out of the box” gaan denken zodat je niet meer uitsluitend bepaald wordt door conventies en normen. Geoffrey West, een wiskundige zegt in de video op Ted.com “the suprising math of cities and corporations” dat de groei van de steden het uitgangspunt zouden moeten vormen voor de aanpak van problemen als voedselvoorziening, armoede, watertekort en vervuiling.

Door de extensieve groei van steden worden al deze problemen veroorzaakt en in deze steden ligt ook volgens hem de oplossing. Dat betekent dat wij naar onze vormen van samenleven moeten kijken, naar stedebouw, naar wonen en werken, en proberen daar een meer totaal beeld van te krijgen opdat wij ook iets kunnen doen aan al die andere problemen. Dit is een nieuwe kijk op onze situatie die ook de denkers bij de duurzaamheidsconferenties moet kunnen inspireren. Alle heil verwachten van politieke besluitvorming door staten en landen is erg naïef omdat die landen daartoe gewoonweg niet in staat zijn. Er staan in hun ogen teveel andere belangen op het spel en ze gaan uit van de verkeerde vooronderstellingen zoals groei van de eigen economie, winst maken, soevereiniteit, en samenwerken via verdragen op basis van afspraken. Als de stad een soort van organisme zoals West beweerd dat ook wetmatigheden volgt zoals in de biologie, dan kan deze benadering veel nieuwe impulsen opleveren om daadwerkelijk vooruitgang te boeken op velerlei terrein.

Dat betekent dus dat wij het kijken met andere ogen of met een andere bril opeens veel meer ontdekken en vooral nieuwe dingen leren zien. Ze waren er misschien wel al, maar we zagen hen niet omdat onze bril te gekleurd, te donker of te onscherp was. Als wij de hele tijd rennen en achter onze ambities aanjagen is het ook eens goed om af en toe te liggen, om stil te staan, om te mijmeren. In plaats van voortdurend verticaal actief te zijn nu overschakelen in de horizontale modus. Dat doen we natuurlijk al vanzelf als we slapen, maar het zou ook wel eens goed kunnen zijn midden op de dag. Alle mitsen en maren dat dan de productiviteit minder wordt, of dat de prestaties eronder gaan leiden, of dat de siësta in Spanje zou moeten worden afgeschaft omdat er dan meer gewerkt kan worden, hoeven gewoonweg niet waar te zijn.
Wie weet welke creatieve gedachten en ideeën in je opborrelen bij een tijdje rust, een beetje afstand. Misschien worden moeilijke problemen

sneller opgelost omdat zich een oplossing aandient vanuit onverwachte hoek. In de bijbelse verhalen van de uittocht uit Egypte, niet blijven hangen in de slavernij, maar eruit, de woestijn in, op weg naar vrijheid en bevrijding, dwars door het water van de dood, de grens van het nieuwe leven, de grens opzoeken van wat mogelijk en haalbaar is, komt dit ook aan het licht. Veel suggesties in die verhalen lijken uit de hemel te komen, een stem, een profeet die het woord van God hoort. Ook Jezus heeft zo af en toe invallen en beelden die zijn toehoorders op het andere been kunnen zetten door anders naar de dingen te kijken. “Kijk naar de vogels in de lucht, ze zaaien niet, noch maaien, ze bouwen geen korenschuren, en toch zorgt God voor hen”. Dus ga maar eens letterlijk naar de hemel kijken – liggend op de grond of in een hangmat en laat het allemaal maar eens door je hoofd gaan wat je bezig houdt en vraag dan of het wel allemaal zo belangrijk is.

“Out of the box” is niet alleen maar een handigheidje of een trucje. Bekijk eerst maar eens in welke “box” of set van boxen je zit, in welke kooien je allemaal wel niet gevangen zit zonder dat je het misschien in de gaten hebt. Daar kom je het snelst achter door bij jezelf na te gaan wat je allemaal wel moet. “Moeten is een kooi” staat op een steen in Brugge die op de voormalige stadswal ligt. Een kooi die jezelf kunt openen want het is jouw kooi en niet die van de dierentemmer. Je bent het monster in de kooi, maar je hebt ook de sleutel. En als je buiten durft te komen, als je voorzichtig de eerste stapjes hebt gezet zul je merken dat je helemaal geen monster bent, maar dat de kooi jou tot monster aan het maken is. Sommige zangvogeltjes worden in kooien gehouden door hun eigenaren. Soms zijn die kooien ook nog afgedekt zodat het vogeltje niets ziet van wat er buiten gebeurt. Het vogeltje zingt dat het een lieve lust is, maar is het ook echt blij? Zou het niet liever in een boom, lekker buiten zitten te zingen en niet omdat de eigenaar de omstandigheden van de kooi zodanig manipuleert dat het vogeltje gaat zingen. En is er niet meer dan zingen? De wind in de veertjes voelen en leuke contacten opdoen met andere vogeltjes lijkt me niet verkeerd. Toch gedragen velen zich als die vogeltjes in kooien en proberen ze zo mooi mogelijk te zingen: de beste van de klas worden, het meeste verdienen, de grootste successen behalen, de beste prestaties neerzetten etc. etc.etc. Alle “strebers”zijn opgesloten zangvogeltjes. Maar wat is in godsnaam de echte winst. Die is net zo vergankelijk als de klanken van het vogeltjeslied. Je hoort het en het is alweer voorbij. Heb je je daarom dan zo druk gemaakt, zoveel voor opgeofferd, voor dit kleine korte stukje muziek?
Je hebt tenslotte niets te verliezen, je kunt er alleen maar bij winnen als je het eens zou proberen om buiten je kaders, buiten je kooien te

denken en te handelen. Maak die pas op de plaats, laat binnen komen wat binnen kan komen, zomaar uit het luchtledige. Er bestaan verhalen dat sommige ideeën ontstonden toen mensen op het toilet zaten. Ik geloof dat graag. Dat is precies zo'n onbewaakt moment, een stukje tijd waar de kooi niet speelt. En als je Geoffry West mag geloven, meestal zijn wij mensen zelf het probleem. Als de stad het samenspel is van onze interacties zijn wij ook naast het probleem de oplossing. Daarbij leren stilstaan, daarbij vrijwillig een pas op de plaats maken, ruimte scheppen die je al in je draagt. De ruimte die vrijkomt zal je dragen zoals de lucht de vogel.

John Hacking 2012

******

Post-humanisme?

Wat ben je bedroefd, mijn ziel, en onrustig in mij.

Ps 42,6

De toekomst wenkt. Profeten van de Nieuwe Tijd voorspellen een machinale mens. Dat is een mens vervolmaakt met behulp van de techniek. Het tijdperk van het post-humanisme of trans-humanisme is aangebroken. Via technologische snufjes wordt het biologisch lichaam geperfectioneerd en aangepast aan de nieuwe omstandigheden: namelijk zo dat het in staat is te communiceren in een wereld met absoluut toegenomen informatiestromen. De mens kan het zo "bijhouden". Op een uitzending van Arte wordt deze ontwikkeling geschetst en bekritiseerd. De link is: http://www.arte.tv/de/welt-ohne-menschen/6968786.html Hierop is uitgebreide informatie te vinden over deze wereld waarin de mens zoals hij nu is dreigt te verdwijnen. Als reactie hierop is er een videoboodschap geformuleerd waarin een vorm van verzet wordt zichtbaar gemaakt: http://widerstand-2031.com/ Deze enigszins speelse reactie op de post-humanistische ontwikkelingen neemt niet weg dat de bedreigingen voor de mens zoals hij nu is serieus zijn. Deze bedreigingen bestaan uit meerdere componenten: ik noem alvast een lichamelijke, een geestelijke, een spirituele en een sociale component. Er zijn vast nog meer componenten die een rol zullen spelen, maar die laat ik voor het gemak maar even weg. Toekomstvoorspellers duiden de ontwikkelingen als volgt: het menselijk lichaam krijgt technische implantaten die lichaamsfuncties aansturen en begeleiden. Het onderscheid tussen

mens en machine gaat daardoor vervagen. In het uiterste geval worden alle lichamelijke waarnemingen artificieel omdat niet meer het lichaam zoals wij dat nu nog kennen (met hersenen en waarnemingsorganen en hun coördinatie) maar de computer in het lichaam het belangrijkste is. Deze computer zorgt er ook voor dat het geheugen alles bewaart en dat alles op afroep verkrijgbaar is. In feite is het lichaam dan een bionische computer geworden. De vraag die hier opdoemt is de volgende: kan het lichaam dit aan? Kan het menselijk lichaam deze vergaande vertechnisering wel hebben? Dat zal nog moeten blijken. Dat is de lichamelijke component die hier een rol speelt. De techneuten maken zich hierover weinig zorgen gezien hun uitlatingen en de stand van zaken op het terrein van lichaamsvervangende apparaten die worden ontwikkeld.

Er is ook een geestelijke component: wat doet deze ontwikkeling van ons lichaam met ons zelfbeeld, onze identiteit en ons mensbeeld? Wie ben ik als ik mechanisch ben geworden, een levende computer? Ben ik nog wel iets wat op een mens lijkt? En waarin bestaat dit menselijke dan nog? Een nieuwe definitie van de mens zal nodig blijken: opeens is er een oude en een nieuwe mens en dat is een ander verschil dan dat tussen homo sapiens en neanderthaler als species van het menselijke soort. Is dit een evolutionaire vooruitgang als de mens materie is geworden in plaats van levend organisme? Ik stel het even zwart wit omdat een computer en een machine hoe dan ook dode materie zijn. Het onderscheid tussen dood en leven wordt hier opnieuw gedefinieerd. Kan er een mens ontstaan waarin dit onderscheid relatief wordt omdat materie in de vorm van een machine levende materie kan zijn? De mens als een biomechanisch wezen? Ook hierover zijn de toekomstvoorspellers helder: het kan in hun ogen en het is een vooruitgang. De dood zal uiteindelijk zijn angel verliezen omdat het lichaam relatief is geworden. Maar wat ben je als mens zonder lichaam?

Een robot

De spirituele component komt in de vraag “waarom leef ik eigenlijk” aan het licht. Waarom voortbestaan, ten behoeve van wie en van wat? Wat is de meerwaarde van mijn leven als mens in de vorm van een machine? Ik vermoed dat de eindigheid van de lichamelijke existentie van de mens de vraag naar zin en zinvolheid extra kracht geeft. Een stimulans om het beste ervan te maken. Als dit einde wordt uitgesteld of vervalt verandert misschien ook de urgentie van deze vraag en verliest ze haar dynamiek en haar zin. Wordt het leven als machinale mens daarmee zinloos? Ik weet het niet. Ik heb de toekomstvoorspellers hierover nog niet gehoord.

Zij kijken alleen maar naar de toegenomen mogelijkheden op het gebied van kennisverwerving, communicatie en lichamelijk welbevinden. Het einde van de lichamelijke dood zou wel eens het einde van de menselijke zingeving kunnen betekenen. Kan mijn ziel dat aan? Kan mijn ziel dit wel verwerken? En al geloof je niet in het concept van een ziele en van een God, dan nog blijft de vraag staan: “waar doe ik het allemaal voor?” Als het ik verdwenen is achter de horizon van de computercapaciteiten is deze vraag meteen zinloos want er is geen ik meer om haar te stellen of te beantwoorden.

Tenslotte is er nog een sociale component. Niet de minst belangrijke omdat de koppeling tussen mens en machine niet in een keer zal plaatsvinden en niet voor alle 4 tot 6 miljard mensen die de wereld bewonen. Er zal een kleinere groep gebruik kunnen maken van de mogelijkheden. Zij hebben toegang tot alle beschikbare kennis en technieken. Maar wat gebeurt er met de rest? Gaan ze nog gewoon dood? En wat heeft men in petto voor de tijd dat het zover is? Welke maatschappij staat ons te wachten? Ik ben daar niet gerust op: hoe meer mogelijkheden, hoe groter de verantwoordelijkheden, hoe erger het kan misgaan. Dat heeft de Tweede Wereldoorlog wel laten zien met de industriële vernietiging van de Joden en anderen die niet in het plaatje pasten. Tenslotte is onze wereld uiteindelijk zonder mensen ook geen wereld meer, maar een brok materie in het uitpuilende heelal waar machinale mensen hun ding doen en dat is het dan. Het begrip wereld is gekoppeld aan het begrip mens, mensbeeld, wereldbeeld, etc. Als je een van deze elementen definitief verandert veranderen de andere elementen mee. Onze wereld wordt dan een grote grondstoffenverzameling: “Resources”. Deze nieuwe naam voor de wereld hebben we dan. Een nieuwe naam voor de mens zou kunnen luiden: robot, maar die is niet echt nieuw. We kunnen de vraag voorleggen aan onze toekomstvoorspellers.

John Hacking 2012

*****

Ziel

Mi cuerpo se me pierde,, vivo, en mi alma, iqual
‘que el rayo del sol último
en el rayo primero de la luna.

- creo que puedo ver dónde termina

dueña de sí,
mi luz de oro,
y la sigo, contento, por la senda pura…
Mas, cuando creo aún que voy con ella,
Ella se me ha hecho ya plata de luz….-

Alma, ¿hasta dónde
Llegarás, muerto yo?
¿Dónde te perderás en lo que venga a ti
de dónde ?

Mijn leven ontglipt me, levend, in mijn ziel,
Zoals de laatste zonnestraal
In de eerste straal van de maan.

- ik geloof waar te nemen, waar het naar toe streeft,
heel zelfbewust
mijn gouden licht,
en ik volg het, tevreden, op het heldere pad….
Maar, terwijl ik nog geloof, het te volgen,
Is het me reeds tot zilver schijnsel geworden….-

Tot waartoe, ziel,
Zul je komen, als ik dood ben?
Waarin zul je verdwijnen, wat op je toekomt
- van waar?

Juan Ramon Jiménez

In deze maand van de filosofie waar de ziel centraal staat is de dichter Juan Ramon Jiménez bij uitstek de getuige van het bestaan van de ziel. Zijn gedichten zijn doordrenkt met de wereld van de ziel. De ziel is een poëtische waarheid, geen rationele, geen materiële, maar een vorm van waarheid die op het niveau ligt van het gevoel, de emotie en de intuïtie. Zoals liefde niet bewijswaar is in materiële vorm, zo is de ziel niet wetenschappelijk aantoonbaar als materieel gegeven, of als onderdeel van het lichaam. De ziel verlaat het lichaam bij onze dood, zij gaat haar eigen weg, als we de dichter mogen geloven. Ze verdwijnt, maar waarin is onbekend. Jiménez beschrijft de ziel ook als een innerlijke stad. Een beeld dat ook bij Theresia van Avila terugkeert waar zij spreekt over de innerlijke burcht. De ziel smacht, zucht binnen de muren, zij verlangt en wil het licht zien en volgen.

Mi ciudad interior también se estiende
Hacia el ocaso, persiguiendo
El caer del sol triste.
! Jardines de mi alma,
atravesados, unos tras otros, por las graves
luces nunca últimas ;
cárceles, muros de mi alma,
deslumnrados, arriba, de nostaljias infinitas ;
y luego, costas solas de mi alma,
al nunca puesto mar poniente !

! Oh luz poniente, nunca puesta,
a través, como un fin nunca acabado,
de todos mis afanes interiores,
que tienen otra torre siempre
para ver más y más el sol
grana, el gran sol redondo y grana,
en el silencio immenso.

Auch meine innere Stadt

Auch meine innere Stadt streckt sich zum
Abend hin und verfolgt den Untergang
Der schweermütigen Sonne.
Ihr Gärten meiner Seele,
Durchflossen, einer nach dem anderen, von den schweren
Lichtfluten, welche nie versiegen;
Kerker ihr, Mauern meiner Seele,
Hell erschimmerend, zuoberst, von unendlichen Sehnsüchten;
Und dann, einsame Küsten meiner Seele,
Am nie versunkenen Meer der versinkenden Sonne!

O versinkendes Licht, niemals versunken,
Durchflutend, wie ein Ende, das nie aufhört,
Alle meine inneren Begierden,
Die immer einen neuen Turm erklimmen,
Um länger, immer länger die Sonne noch zu schauen,
Die grosse, die granatrot runde Sonne
In der unermesslichen Stille.

Juan Ramon Jiménez

De ziel heeft een roeping, zij is er niet voor bestemd om vruchteloos te blijven. Zij is en wordt vervulling van haar zelf, als zij kan streven naar het hoogste dat haar bezielt. Dat is het geheim van de ziel: zij is een vorm van worden, zij werkt in de vorm van een werkwoord. De ziel is niet, zij bezielt en in haar bezielen is zij ziel. Dat proberen te begrijpen valt moeilijk omdat begrip op een ander niveau plaatsvindt. Het is eerder een kwestie van ondergaan, van je mee laten slepen, van zelf ziel worden, met handen en voeten bezield je weg gaan. Met het oog op de horizon, op de verten, op de hemel. Dan wordt je gedragen door je ziel, je ziel draagt jou, bezield en al. De metafoor van het licht wijst de weg, de metafoor van de liefde eveneens. De volgende gedichten getuigen van deze roeping en deze opgave, deze werkzaamheid van de ziel.

No más perderse el alma

- vana semilla
insepulta y estéril –
por los secretos surcos inifinitos
de la pasada tierre
del amor… !A su cielo,
a su cielo estirado y trasparente,
donde se ve volar
en lo immenso, cantando,
el pajarillo !

Niet liggen blijven moet de ziel

- slapend zaad,
onbegraven en onvruchtbaar –
in de eindeloze, donkere vorens
van de eens geploegde aarde
van de liefde…op naar de hemel,
in haar uitgestrekte, heldere hemel,
daar, waar men vliegen ziet
in het oneindige, zingend,
het vogeltje!

Juan Ramon Jiménez

Luz

POR FUERA, erraba el viento oscuro y último,
jugando con las frías hojas.

Por dentro, era un éstasis con sol,
aislado, como el sentimiento
eterno y conseguido de mi alma,
dentro de los trastornos de mi carne.

Y el sol no se iba nunca, rosa y puro.

Licht
DRAUSSEN tollte der dunkte, letzte Wind,
spielte mit kalten Blättern.

Drinnen herrschte Verzückung voller Sonne,
ganz für sich, wie das ewige
Gefühl, das meine Seele erlangt hat
inmitten all der Wirrnis meines Fleisches .

Und niemals schwand die Sonne, rosenfarben und rein.

Licht

Buiten dolde de donkere, laatste wind
speelde met koude bladeren.

Binnen heerste extase vol zon,
helemaal voor zich, zoals het eeuwige
gevoel, dat mijn ziel gekregen heeft
tussen al de verwarring van mijn vlees.

En nooit verdween de zon, roze en zuiver.

Juan Ramon Jiménez

Tarde

Cómo, meciéndose, en las copas de oro,
Al manso viento, mi alma
Me dice, libre, que soy todo!

Avond

Hoe toch, zich wiegend in de gouden kruinen,
Bij zachte wind, mijn ziel
Mij zegt, in vrijheid, dat ik alles ben!

Juan Ramon Jiménez

NO DEJES IR UN DÍA
sin cojerle un secreto, grande o breve.
Sea tu vida alerta
descubrimiento cotidiano.
Por cada miga de pan duro
que te dé Dios, tú dale
el diamante más fresco de tu alma.

Laat geen dag verstrijken
zonder hem een groot of klein geheim te ontfutselen.
Je leven zij waakzaam,
elke dag een ontdekking.
Voor elke kruimel hard brood,
die God jou geeft, geef jij hem
de zuiverste edelsteen van je ziel.

Juan Ramon Jiménez

Het is net als met muziek. De muziek kan je overweldigen, raken tot in het diepst van je ziel. Als er geen ziel was – zou er ook niets zijn dat geraakt zou kunnen worden. Alweer een poëtisch bewijs voor het bestaan van de ziel. De taal wijst de weg, de spreekwoorden geven de duiding. Geen hersenscan of neurochirurg kan hier iets aan wijzigen – ook al is de analyse van de hersenhelften nog zo nauwkeurig. De ziel bestaat op het niveau van de poëzie zoals de muziek werkt op het niveau van het gevoel en de emotie. Vreemd toch dat wij een orgaan hebben om muziek tot ons door te laten dringen, door ons gemoed te laten bepalen door klanken buiten ons. Ook muziek levert zo een mooie metafoor, net als het licht en de liefde, voor de werkzaamheid van de ziel. Muziek en taal, klank en woord, kunnen diep in ons dringen en ons leven gaan dragen. Ook in moeilijke situaties. Getuigenissen verhalen van verschrikkelijke omstandigheden waarin mensen moesten verkeren in bijvoorbeeld de 2e Wereldoorlog. Toch droegen zij een klank mee in hun ziel, woorden in hun hart, waardoor zij niet gingen vertwijfelen. Niet iedereen, sommigen. Dat is bewijs genoeg dat het kan.

LA MúSICA!
. . . Se clava en-
medio del corazón, la rosa abierta
de las voces todas que no hablan.

El mundo grande, el mundo breve,
en donde es ¡oh azul, oh alas! -
todo lo que jamás será en nosotros,
con la nostaljia, reencontrada,
de los vuelos distantes e infinitos
que no pueden llegar, en esta vida,
a nuestra alma . . .

Luego, el mundo breve se parte - el granc
en un escalofrío nuestro, sombra
- luz - y lágrimas...

DE MUZIEK!
...Ze dringt
midden in het hart, de opgebloeide roos
van alle stemmen, die niet spreken.

De grote wereld is een kleine wereld,
waarin - o blauw, o vleugels! -
al datgene is, wat nooit in ons zal zijn,
met het teruggevonden verlangen
naar de vluchten, naar de verten, naar oneindige
vluchten, die nooit, in dit leven, komen
kunnen tot aan onze ziel...

En dan vervalt de kleine wereld - de grote -
in een koude rilling van ons, in het donker
- licht - en tranen...

Juan Ramon Jiménez

EL RECUERDO

5

EL RÍO PASA por debajo
de mi alma, socavándome.
Apenas me mantengo
en mí. No me sostiene
el cielo. Las estrellas
me enganan; no, no están
arriba, sino abajo, allá en el fondo...

¿ Soy? ¡Seré!
Seré, hecho onda
del río del recuerdo . . .

¡Contigo, agua corriente!

DE HERINNERING

De rivier stroomt onder mijn ziel
door, mij ondermijnend.
Nauwelijks ben ik nog in staat
stand te houden. De hemel
houdt me niet vast. En de sterren
houden mij voor de gek. Nee, niet daar boven
zijn ze, maar daar beneden in de diepte...

Ben ik? Ik zal zijn!
Word tot golf
in de rivier van de herinnering...

Met jouw, stromend water!

Juan Ramon Jiménez

Misschien is het wel zo met de ziel gesteld. Niet wij hebben een ziel, maar de ziel heeft ons. Wij zijn een manifestatie van de ziel die overal is. Ons lichaam is het huis waarin die alom aanwezige ziel woont. Tijdelijk. Voor een tijdje. Ze vertrekt, of trekt zich terug als ons lichaam aan het einde is gekomen. Als de dood intreedt en het lichaam berooft van zijn laatste krachten. Dood is het loslaten van de ziel van het lichaam, het eruit weg trekken, het lichaam achterlatend, stoffelijk overschot.
Als de ziel het grote geheel is en wij een deel daarvan dan maakt dat meteen duidelijk waaruit een ervaring van inzicht, verbondenheid, verlichting bestaat. Getuigen vertellen over een ervaring en gevoel van verbondenheid met alles wat hen omgeeft. Zij zijn niet meer gescheiden van, maar deel van, onderdeel van een groter geheel. Misschien schuilt hierin wel de kracht en het geheim van de religieuze ervaring. We ontdekken dat onze ziel niet de onze is maar deel van een grotere ziel, een stukje van het geheel. Een stukje dat eigenlijk helemaal niet weet dat het een stukje is.

NOCTURNO

POR DOQUIERA QUE MI ALMA
navega, O anda, o vuela, todo, todo
es suyo. ¡Qué tranquila
en todas partes, siempre;
ahora en la proa alta
que abre en dos platas el azul profundo,
bajando al fondo o ascendiendo al cielo!

¡Oh, qué serena el alma
cuando se ha apoderado,
como una reina solitaria y pura,
de su imperio infinito!

NOCTURNO

WOHIN AUCH MEINE SEELE
segelt, wandert oder fliegt, alles, alles
gehört ihr. Welche Stille
allenthalben, immer;
jetzt auf dem hohen Bug,
der das dunkle Blau in zwei Silberhälften teilt,
in die Tiefe sinkend oder in den Himmel steigend!

Oh, wie gelassen die Seele,
wenn sie- gleich einer reinen
und einsamen Königin -
ihr unendliches Reich in Besitz nimmt!

Nachtlied

Waarheen ook mijn ziel
vaart, loopt, of vliegt, alles, alles
is het hare. Welke stilte
in alle plaatsen, altijd;
nu op het hoge voorsteven,
dat het diepe blauw openbreekt in twee zilverhelften,
zinkend in de diepte of stijgend in de hemel!

O, hoe sereen de ziel,
als zij heeft bemachtigd,
als een koningin eenzaam en rein,
haar oneindig rijk!

Juan Ramon Jiménez

NOCTURNO SOÑADO

LA TIERRA lleva por la tierra;
mas tú, mar,
llevas por el cielo

¡Con qué seguridad de luz de plata y oro
nos marcan las estrellas
la ruta! -Se diría
que es la tierra el camino
del cuerpo,
que el mar es el camino
del alma -.

Sí, parece
que es el alma la sola viajera
del mar; que el cuerpo, solo,
se quedó allá en las playas,
sin ella, despidiéndola,
pesado, frío, igual que muerto.

¡Qué semejante
el viaje del mar al de la muerte,
al de la eterna vida!

Nacht - opzienbarend

De aarde voert over de aarde;
maar jij, zee,
voert door de hemel.

Met hoeveel zekerheid het licht van zilver en goud
markeren ons de sterren
de koers! – men zou kunnen zeggen
dat de aarde de weg is
van het lichaam,
en de zee is de weg
van de ziel. –

je, het schijnt,
alsof de ziel alleen reist
over de zee; en alsof het lichaam, eenzaam
op het strand achterbleef,
zonder haar, afscheid nemend,
bedrukt, koud, als dood.

hoe lijkt
de reis over de zee op de reis van de dood,
reis in het eeuwig leven!

Nocturne
Die Erde führt durch die Erde;
aber du, Meer,
führst durch den Himmel.

Mit welcher Sicherheit weisen die silbernen
und goldenen Lichter der Sterne
den Weg! - Man könnte sagen,
dass die Erde die Strasse
des Leibes ist,
dass das Meer der Weg
der Seele ist.

Ja, es scheint,
dass die Seele die einzige Reisende
des Meeres ist; dass der Körper alle in
zurückgeblieben ist dort am Ufer,
ohne sie, nachdem er Lebewohl gesagt hat,
plump, seelenlos, wie tot.

Wie sehr gleicht
die Seereise der Reise in den Tod,
in das ewige Leben!

JUAN RAMÓN JIMÉNEZ
Deutsch von Ernst Schönwiese

Kortom niet wij hebben een ziel maar de ziel heeft ons – zij draagt ons. De kunst is om ons dan ook te laten dragen. Om niet halstarrig vast te houden aan een waanbeeld dat wij de baas zijn over ons eigen leven, dat ons ego aan de teugels trekt zoals de koetsier van Plato de twee

paarden moet besturen. Er zijn geen paarden, er is geen koetsier. Er is ook geen Plato. Er is slechts ziel – ziel wakker in wat ooit Plato was toen hij nog een lichaam had. Ziel wakker in ons als we streven naar wat goed voor ons is, als we de jacht openen naar geluk, als we proberen sprankjes geluk te grijpen. Soms doen we dat niet op een slimme wijze. We denken soms dat de materie het geluk herbergt, maar ook de materie is slechts verpakking.
Al is onze maatschappij een grote jacht naar geluk, het ligt toch niet in de winkels te koop. Jiménez noemt het geluk een boom, een levend organisme met takken, wortels, bloemen en vruchten. Het najagen ervan levert waarschijnlijk niet zoveel op, want dan jaag je op spoken. Als het geluk een boom is naast het raam waarvan de ziel de vruchten mag plukken, dan is het eerder een kwestie van verblijven, van zijn, van jezlef zijn en worden, van wachten en van loslaten. De ziel draagt je al, wat zou je je dan druk maken of je iets moet vinden, moet zoeken, moet dragen? Je hebt immers al alles. Je bent al alles. Je bent deel van het geheel. De ziel draagt jou. Overgave is dan wat je rest.

¡**Ventura**: ¿qué árbol invisible e infinito
da tu fruto, que el alma
a veces coje, pleno?

¿Cuáles de estas ideas son tus ramas
de estos sentimientos son tus flores,
de estas canciones son tus pájaros,
de estas sonrisas tus aromas?

¿Qué te alimenta tus raíces?
¿Cómo, por dónde, iqual
que este limón por mi ventana, entras
en nuestra cámara más honda
y rozas allí, dulce, el corazón?

Geluk: welke boom onzichtbaar en oneindig
Geeft jouw vruchten, die de ziel
beurtelings te pakken krijgt, vol?

Welke gedachten zijn jouw takken,
Welke gevoelens jouw bloemen,
Welke gezangen jouw vogels,
Welke glimlachen jouw geuren?

Wat voedt je wortels?
Hoe, van waar, net als
deze citroen voor mijn raam, kom je
heel diep binnen in onze kamer
en streelt daar, zacht, het hart?

Juan Ramon Jiménez

In de maand van de filosofie

John Hacking 2012

*****

Communiceren in een tijd waarin alles informatie is

Het individu als subject in het informatieproces wordt belaagd, het wordt letterlijk subject, onderworpen, aan de nieuwe communicatiestrategieën die overal worden ingezet om subjecten voor de eigen zaak te winnen. Of dat nu deelname is aan een vorm van contact via sociale media of burgeralarm (bij ontij en onraad, verspreid door de politie) of de ondersteuning van een politieke partij, het tekenen van een petitie van een actiegroep of het ontvangen van gratis reclame in je mailbox, het zijn net zovele vormen van belegering: je aandacht wordt gevraagd en gevangen gehouden want de uit-knop om niets meer te ontvangen is ver weg gestopt. Met een beetje moeite kun je jezelf voor veel mailverkeer afmelden maar als je eenmaal deel bent geworden van een netwerk valt dat nog niet mee. Je staat in ieder geval genoteerd en als je ook al heel weinig van jezelf hebt prijsgegeven bij het ene netwerk maar iets meer bij het andere ben je toch het haasje waarop de jager kan jagen als hij echt naar jou op zoek is. Tik je naam maar bij een zoekmachine en zie het resultaat. De computer-lozen en niet verbondenen zullen noch opgeruimd adem kunnen halen maar voor hoelang nog? Iedereen staat geregistreerd bij tal van organisaties en overheden. Sta je niet virtueel in een bestand, dan existeer je niet. Kennen ze je niet bij de overheid, de belastingdienst en het bevolkingsregister, vraag dan maar eens een paspoort aan of meld je af bij overlijden.

Dat is een kant van de zaak. De andere kant is dat wij er ook van genieten en dat wij dankbaar gebruik maken van de vele mogelijkheden om onszelf te presenteren en contacten te leggen via de techniek. Het is een toegevoegde dimensie aan onze identiteit. Wij functioneren op een nieuwe ongekende wijze: we kunnen direct van ons hebben en houden getuigen via woord en beeld. Hele massa's kunnen meegenieten van onze ontboezemingen, onze indrukken en emoties. En velen, zo lijkt het, kunnen dit niet meer missen. Zonder mobiel, Ipad of internetverbinding voelen zij zich ontheemd en radeloos. Zij zijn bijna letterlijk afgesneden van wat ze denken nodig te hebben om te existeren in de huidige wereld: on-line zijn en blijven, genieten van wat er komt, weten wat er speelt, op de hoogte zijn en blijven. Identiteit is tegenwoordig niet een substantieel iets maar functioneel. Je bent pas iemand als je verbonden bent en als je dat iedereen kunt laten zien. Je bestaat pas als op de sociale media duidelijk is dat je meedoet. Anders ben je een niemand, anoniem, onbekend, niemand vindt je leuk!

Maar wat is communicatie als je aan de ene kant belaagd wordt en aan de andere kant alles op het net gooit waar je hart vol van is? Is dit communicatie of is dit verspreiden van informatie die overbodig is? In principe is geen enkele informatie overbodig. Dit standpunt zullen de bespelers van de mediamarkt onderschrijven. Alles, letterlijk alles is bruikbaar, analyseer, om te zetten in geld via werving, reclame, onderzoek. Zelfs de meest grote verzameling van onbenulligheden levert nog aandacht op als je er een krantenartikel over schrijft. De plaats vanwaar je informatie vandaan komt, de hoeveelheid, duur, lengte, tijdstip gecombineerd met andere gegevens geeft inzicht in gedrag. Geheime diensten laten er verschillende methodes van analyse op los, filteren op begrippen, locatie, connecties en wat al niet meer om de voor hun saillante details op te vissen uit de brei van informatie. Elke informatie en vorm van informatie is in het informatietijdperk kostbaar, waardevol, aanwendbaar en te gebruiken voor andere doelen. Informatie over informatie, het innemen van diverse meta-standpunten is ook informatie, en is communicatie. Alles is informatie: het is een slang die zichzelf in de staart bijt. Informatie en communicatie zijn eigenlijk niet meer los van elkaar te verkrijgen. Zij vallen grotendeels samen en zijn op elkaar aangewezen. In de vorm van het doorgeven van informatie kun je nog onderscheiden. Gebeurt het via dialoog, via woord en wederwoord, luisteren naar elkaar, of is het een eenzijdig proces waarin de een dicteert en de ander ontvangt? Maar ook hier zijn de grenzen wankel. Want dialoog en discours zijn niet meer zo helder te onderscheiden als de subjecten niet meer de subjecten zijn die in beide vormen werden verondersteld. Als het subject in het informatieproces niet meer

hetzelfde subject is als het subject dat 500 jaar geleden nog beschouwd werd als het wezen dat met andere subjecten in gesprek ging omdat de informatietechnologie zoveel invloed heeft op denken en handelen, dan kunnen we niet doen alsof we het nog over hetzelfde subject hebben.

Dialoog is geen dialoog meer in de oorspronkelijke zin voordat de informatietechnologie haar intrede deed. De informatietechnologie vervormt de dialoog, maakt haar tot middel in haar eigen communicatiestrategie. Dat doet ze ook met het discours. Ook dat is daardoor veranderd. Kortom we leven in een nieuwe wereld met andere wetmatigheden, andere begrippen en vooral nieuwe functies. De functionaliteit van de dialoog en het discours van 500 jaar geleden (om het maar eens ruim te pakken) is een andere dan in het huidige communiceren. Natuurlijk, het is niet helemaal verdwenen, maar wel helemaal veranderd. Omdat we niet kunnen doen alsof we 500 jaar geleden leefden, omdat we de context van onze eigen tijd op onze schouders en in ons hoofd meedragen moet dat invloed hebben op deze wijze waarop we dialogeren en een discours geven. Kunnen we nog uren lang met elkaar een dialoog voeren? Ik vermoed dat dát velen niet meer zal lukken en dat velen dat ook niet zouden willen. Waarom niet? Kost het teveel inspanning? Teveel luisteren en te weinig afleiding? TV-programma's die dit aanbieden zijn zeer zeer zeldzaam. En via het TV-programma ben je toch veroordeeld tot de rol van toehoorder en toeschouwer, je doet zelf niet mee. Nee, we willen spanning, afleiding, afwisseling, sensatie, bezig gehouden worden zonder zelf al te diepzinnig te hoeven nadenken over moeilijke en diepe vragen. Dat is onze tijd: amusement. Is dat verkeerd? Niet echt, maar al te weinig diepgang gaat heel snel vervelen en dat vervelen wij ons zoals een bekend media-onderzoeker al jaren geleden opmerkte snel ten dode. Daarom verdient onze tijd en onze samenleving een diepgaande analyse van hoe wij communiceren in deze tijd van informatie en wat hiervan de gevolgen zijn voor de inrichting van onze samenleving.

John Hacking 2013

******

Controle is het adagium

Omdat we denken zoveel invloed te kunnen uitoefenen via onze (denk)machines en onze netwerken hebben we het idee dat we het wel allemaal kunnen controleren. Doelen worden geformuleerd, visies worden op papier gezet en verspreid, de weg er naar toe beschreven en dan volgt het wachten. Maar niet lang want er moet worden

gecontroleerd of we op weg zijn naar de verwezenlijking van de doelen en of er geen kinken in de kabel zitten die oponthoud veroorzaken. Er zij mensen nodig die doelen bedenken opdat het geheel efficiënter wordt en meer oplevert met wat je bedenkt. Dat kan materieel worden vertaald en ideëel. Quota moeten worden gehaald anders heb je gefaald. Wetgeving moet worden nageleefd anders krijg je anarchie. Fraude moet worden bestreden, ook in de wetenschap, anders krijg je onwaarheid en weet niemand meer waar hij aan toe is. Er zijn mensen nodig die de rol van controleur willen spelen en die daar plezier aan beleven. Je kunt niet alles aan de machines overlaten want een klein foutje kan leiden tot grote complicaties. Het verkeerssysteem is een goed voorbeeld. Als daar fouten worden gemaakt in de begeleiding van de automobilisten op de snelweg heb je al snel een file en kost het de samenleving, dwz. de betrokken individuen en organisaties zakken vol geld omdat gemaakte afspraken niet kunnen worden nageleefd.

De nieuwe informatiemogelijkheden en technieken maken het mogelijk om alles te controleren. Zo lijkt het. Het lichaam onderworpen aan monitoren, bloeddruk, hartslag, en af en toe een totale bodyscan, alles wordt gemeten. Met die kennis gewapend kan er eigenlijk niets meer verkeerd gaan. Dat denken we, maar we weten dat dát een illusie is. Ziektes treden onverwacht op, hersenen vallen uit en het hart kan het zomaar begeven. Daar is geen kruid tegen gewassen hoe hard de medici ook roepen dat het beheersbaar kan blijven. We zullen op het terrein van het lichaam moeten dulden dat er een grote mate aan onzekerheid zal blijven bestaan.
Aan de grenzen gaan we meer en meer controleren of er geen ongewenste goederen en vreemdelingen de denkbeeldige grens passeren. Dat is nooit waterdicht want de grenzen zijn uitgestrekt. Daarom komt er nu een bodyscan: vreemdelingen en toeristen, vluchtelingen en andere reizenden moeten zich onderwerpen aan nieuwe vormen van controle. Het afnemen van DNA en de opslag ervan is een van de mogelijkheden en als de machines die dat allemaal registeren en vasthouden even niets te doen hebben kunnen ze ook worden ingezet voor de eigen bevolking. Het land is een vesting en die moet je verdedigen. Indringers zijn niet gewenst.

Hetzelfde vindt plaats in de informatienetwerken: er wordt gespeurd naar verdachte uitingen die wijzen op terrorisme, mogelijke aanslagen en activiteiten van potentiële vijanden van de staat. Om die doelen te bereiken: het opsporen van gevaarlijke individuen en het elimineren ervan, zijn alle middelen geoorloofd. Privacy is een relict uit het verleden en weegt niet op tegen de winst van een aanslag die voorkomen kan

worden. Bias, het af en toe verkeerd diagnosticeren van een individu op basis van kenmerken, terwijl deze onschuldig is maar toe schuldig wordt verklaard, wordt op de koop toe genomen. Wat is het leven van een enkeling, schuldig of niet, tegenover het leven en de veiligheid van de eigen staatsburgers? Kortom zo gaan die dingen.
Wat betekenen democratie, invloed van de kiezer en burgerparticipatie en burgerrechten nog in deze? Zijn ze illusoir geworden, fictie, overbodig, een lastig probleem voor de controleurs? Niemand heeft het totale overzicht over de informatiestromen, niemand is nog echt de baas. Informatie is altijd en overal en de mogelijkheden om uit te wisselen en te beïnvloeden groeien met de dag. Onbeheersbaar. Moeten we niet eens anders gaan denken over controle? Wat zal ons dat opleveren?

John Hacking 2013

*****

Informatietijdperk: lusten en lasten

We leven definitief in een nieuw tijdperk. Informatie is alles en alles is informatie. Wij zijn binnengetreden in het informatietijdperk. Niet plotseling maar glijdend, langzaam en onvoorwaardelijk. We kunnen niet meer terug, we zitten er midden in en vormen zelf een nieuw onderdeel van het grote geheel dat we netwerk van informatie noemen. Onze maatschappij is een informatiemaatschappij. Dat is haar belangrijkste kenmerk: informatie vormt de core-business en informatie zit in elke vezel van het maatschappelijk functioneren. Technisch is dit verwezenlijkt met het intreden van de computer en het netwerk dat deze computers met elkaar verbindt. De machine is de baas, zij stuurt en bepaalt, zij maakt informatie-uitwisseling in het digitale tijdperk mogelijk. De machine is een metafoor maar meer nog ook een begrip dat staat voor alle machinale aansturing van informatie-uitwisseling. Zonder die machine moeten we het doen met schreeuwen, rooksignalen en de handgeschreven brieven. Maar daarvoor moet je kunnen horen, kijken en lezen. In het digitale tijdperk gaat het niet om lezen, niet om schrijven, maar om rekenen. De gebruiker merkt daar niet zoveel van omdat de machine hem woorden en beelden voorschotelt alsof ze geschreven en gefotografeerd zijn. Maar in feite is alles wat op het scherm verschijnt resultaat van lange en snelle berekeningen. We leven nog in de illusie dat wij aan de knoppen zitten en dat wij als gebruiker en programmeur bepalen wat er gebeurt. Dat is al lang niet meer zo. Sinds we gebruik zijn gaan maken van technische hulpmiddelen is onze

wereld meer en meer machinaal geworden en zijn we volslagen afhankelijk geworden van het functioneren van de machine. Het is zelfs zo dat we denken over onze samenleving en onze relaties in machinale termen: functionaliteit, efficiëntie, productiviteit, effectiviteit, en wat al niet meer spelen daarbij een hoofdrol als begrip waarmee wij onze samenleving vorm willen geven. Controle en evaluatie, feed-back en vernieuwing, verbetering en actualisering kleuren onze handelingen en ons denken over ons functioneren als functionaris in de maatschappij. Wij zijn letterlijk “vertechniseerd”.

Informatie is niet onschuldig. Informatie is een containerbegrip met veel ladingen. Informatie kan een gevoel geven van macht hebben over omdat je kennis krijgt over bepaalde zaken of gebeurtenis. Hoe je deze informatie inzet en in moet zetten is weer een hoofdstuk apart. Informatie roep informatie op, vermenigvuldigt zich als het ware bijna van zelf omdat elke vraag weer nieuwe informatie oplevert. Een voorbeeld: als je bijvoorbeeld in het bezit komt van informatie over aspecten in een bedrijf die gevoelig liggen, die de openbaarheid niet kunnen verdragen, wat doe je dan? Trek je aan de bel (een anachronisme net als de klok luiden) of doe je alsof je niets hebt gemerkt. Een scala aan ethische en andere overwegingen komen aan het licht. En stel dat je wel iets met deze informatie wilt gaan doen, wat doet het dan met jou? Hoe zul je er over een tijd voorstaan? Ontslagen, vermoord, aan de kant gezet, gevangen gezet of genegeerd?
De dood van Jezus van Nazareth zou je kunnen lezen als het gevolg van zijn manier van omgaan met informatie in zijn maatschappij. De kennis die hij opdeed door studie van de Tora en de toepassing ervan via strijdgesprekken en andere vormen van communicatie bracht hem in een netelige positie, uiteindelijk aan het kruis. Informatie is niet onschuldig en de toepassing ervan ook niet. Dat laat dit voorbeeld duidelijk zien.

Informatie heeft een dwingend karakter. Informatie leidt tot handelen en tot opties om te handelen. Je kunt erop afgerekend worden als je de juiste informatie niet inzet in je werk en je activiteiten. Dat geldt voor de banksector, de politiek, de wetenschap en voor elk bedrijf. Het systeem van informatieverstrekking en verspreiding is inmiddels zo almachtig dat alles uiteindelijk aan het licht kan komen wat digitaal is opgeslagen. Je kunt je niet meer verstoppen. En niet meedoen is geen optie want als je digitaal niet bestaat besta je ook werkelijk niet in een maatschappij die gegrondvest is op de digitale vertaling van de werkelijkheid.
We worden door de machines voortdurend uitgenodigd en aangespoord om mee te doen, om mede informatie te verspreiden en te ontwikkelen.

Alles wat we publiceren is daar onderdeel van. We leven in de illusie mede-schepper te zijn maar in feite zin we slechts object van machines die alles wat we doen opslaan om te analyseren opdat andere machines ons weer kunnen aanmoedigen om producten te kopen. We leven en handelen in de illusie dat we zo goed met elkaar communiceren en dat we elkaar zo pas echt leren kennen omdat we veel meer van onszelf weten: “gossip” is nog op dit moment de norm bij Facebook en andere “sociale” media. Buitenkant, oppervlakkigheid, halve waarheden die wij zelf mede naar buiten brengen en waarmee wij ons profileren. Ik wordt profiel. Ik ben profiel geworden en pas het gewoon elke keer weer aan. Mijn identiteit is een profielidentiteit, een avatar, een mogelijkheid. Maar val ik nog samen met mezelf? Of ben ik slechts kopie van mijn zelfbeeld dat ik digitaal optuig met verhalen en beelden?

Machines analyseren ons om ons in de greep te krijgen en te houden. We dreigen in een samenleving van “one-liners” te verzeilen als iedereen met elkaar bijvoorbeeld via Twitter gaat communiceren. Dat maakt meteen het leugenkarakter ervan zichtbaar want 140 tekens volstaan niet om de gedifferentieerde en complexe situaties te beschrijven. Kretologie vervangt analyse, politieke stellingname wordt wel heel erg simpel als het via Twitter moet. En politieke partijen die spreken over het teruggeven van de macht aan het volk, het terugtrekken op het eigen erf van de natie, hebben er helemaal niets van begrepen. Zij leven in een sprookje en houden hun kiezers een bundel leugens voor. Democratie bestaat niet omdat het volk niet bestaat en omdat het volk, al zou het bestaan, niet regeert en niet bepaalt. Democratie is de emotionele verpakking van een een cadeautje dat er heel anders uitziet van binnen. Die binnenkant is machinaal, is informatie vastgelegd in software-programma’s van vele algoritmen waarmee wij onze samenleving aansturen via het scheppen en verspreiden en toepassen van informatie.

Misschien komt de tijd nog dat machines ons gedrag afrekenen op het feit dat wij niet genoeg hebben gedaan om de juiste informatie te verkrijgen en op basis daarvan te handelen. Als informatie overal en altijd verkrijgbaar is, als je zelf deel bent van dit grote netwerk, is er geen excuus meer om je te verschuilen achter “ik wist het niet, of ik had niet de juiste gegevens”.
Informatie regeert de wereld en de baas over de informatie is de informatie zelf. Zij die nog denken dat zij de bezitters zijn van de machines die informatie verspreiden en scheppen hebben niet in de gaten dat zij slechts onderdeel zijn van het systeem. De banken-sector heeft heel helder duidelijk gemaakt toen de financiële crisis uitbrak dat

in het ondermaanse de werkelijke macht ligt: in deep-down internet - waar schimmige transacties en grote bedragen heen en weer worden geschoven, allemaal digitaal geld, allemaal spookgeld, een spookeconomie waar niemand echt zicht op heeft en niemand echt macht over heeft. En die economische macht is grotendeels virtueel want een vertrouwensbreuk en het bezit verdampt als sneeuw voor de zon. Aandelen zijn in feite de moderne vertaling van de aflaten. En nu maar hopen dat ze waarmaken wat ze tijdens het leven beloven. Wat is een aflaat anders dan een stukje informatie om de baas van het vuur om de tuin te leiden? Maar hoe dan ook, branden zul je. Nu nog van genot, van begeerte en van verlangen naar meer en beter, dan, als het zover is, om dat alles te vergeten. Zuivering, purgatorium, dat was het idee. Je dagelijkse zonden afwassen, uitboeten, verwerpen. Typisch toch deze wijze van informatie opslaan in het lichaam: zonden die lichamelijk moeten worden uitgeboet. Maar dat gelooft in het digitale tijdperk echt niemand meer want ook de zonde is inmiddels helemaal digitaal. Zonde is informatie net als de zuivering ervan. En de wereld draait verder alsof het allemaal niks uitmaakt.

John Hacking 2013

******

De omslag van lichamelijk naar digitaal

Sluipenderwijs besteden wij via ons lichaam meer en meer tijd achter de computer of aan alle andere apparaten waarmee wij digitaal communiceren met elkaar. De digitale werkelijkheid is aan een inhaalslag begonnen op de materiële werkelijkheid van communiceren via een gesprek face to face in levende lijve. Ons lichaam hebben we nog wel nodig om de woorden in te tikken, om te praten, om waar te nemen, te lezen wat we ontvangen en te oordelen over wat we ontvangen, maar de lichamelijke functies krijgen een andere rol omdat de technische mogelijkheden (die aanpassingen zijn aan de lichamelijke situaties) het lichaam in nieuwe uitingsvormen dwingt. Alles wat nog op waarneming via ogen en oren is gefundeerd wijkt nog niet zoveel af van de dagelijkse praktijk die wij gewend zijn in het contact. Spreken met elkaar via het beeldscherm, vergaderen, bellen, het zijn varianten op het vertrouwde. Het zijn aanpassingen die aansluiten bij het bekende. Alle programma’s en applicaties die hierop inspelen heb je meestal snel geleerd en zijn snel vertrouwd.

Maar echt nieuw, echt afwijkend zullen de controle - mechanismen worden waarmee wij in de nabije toekomst te maken zullen krijgen. En dan heb ik het niet over camera's bevestigd aan drone's die over ons hoofd cirkelen en die regelmatig beelden verzenden naar de studio's waar deze beelden worden bekeken, geanalyseerd en opgeslagen. Deze vorm van bewaking is niet nieuw. Alleen wat meer geavanceerd, zeker als gezichtsherkenning goed werkt. Ik doel op lichamelijke herkenning via bloed, lichaamseigen stoffen zoals speeksel, zweet, en uiteindelijk onze uniekek DNA-structuur. Een strijkje speeksel en de computer analyseert als robot (die de toegang bewaakt) razendsnel welk vlees hij in de kuip heeft. Dat betekent dat je al een keer uitgebreid bent geanalyseerd, verwerkt en opgeslagen. Je bent al digitaal verwerkt, je lichaam bevat geen geheimen meer en is een digitaal lichaam geworden naast het materiële waarin jij in rondwandelt.

Het zal een tijdje duren voordat de meeste mensen in zulke databanken zijn opgeslagen, maar misschien pakken ze het slimmer aan en scannen ze een grote groep waarvan de kinderen dan niet meer opnieuw zo uitgebreid gescand moeten worden. Of ze zoeken naar andere verbanden tussen individuen als het niet alleen maar om het lichamelijke gaat. En de "niet-gescanden", wat staat hen te wachten? Doen zij niet mee, vallen ze buiten de boot, behoren zij tot de laatste wilden?
Als we nog wat verder in de toekomst kijken kun je je ook afvragen wat er van het lichaam nog echt nodig is in een digitale wereld. Is een verbinding tussen hersenen en computer niet voldoende? Is de rest niet overbodig en hinderlijk want er moet voedsel worden verzorgd en de houdbaarheid van het lichaam is beperkt. Het hele lichaam voortdurend vervangen kan wel eens heel duur blijken te zijn en niet praktisch als veel activiteiten in een nieuwe digitale werkelijkheid plaatsvinden.
Kortom staat het lichaam als materiële grootheid op de tocht? Zal het een keer definitief worden ingeruild voor iets anders? Zover is het natuurlijk nog lang niet, maar het is wel goed om vanuit deze grenservaring terug te redeneren naar de huidige situatie: wat vindt nu plaats en met welk doel en welke consequenties heeft dat voor ons lichamelijk en geestelijk welzijn? Om maar niet te spreken van democratie, vrijheid, zinvolheid en meer van deze concepten die aan de basis liggen van onze samenleving.

John Hacking 2013 – begin van de lente

******

******

Glass-House-Communication

“Face-to-Face” communicatie wordt een wijze van communiceren die misschien in de toekomst moet gaan concurreren met de wijze waarom wij met elkaar spreken via mobile, Ipad en computer. Van aangezicht tot aangezicht veronderstelt dat wij elkaar opzoeken, aankijken en spreken. Vooral dat eerste, de moeite die je ervoor moet doen gaat tellen want je moet misschien eerst een afspraak maken, een datum plannen, vastleggen en ernaar handelen. Je moet misschien een stukje reizen, kortom het gaat niet vanzelf. Even mailen, even “skypen”, even bellen gaat sneller en effectiever.

Maar we leven in een samenleving waarin het ene bericht het andere opvolgt en veel is redundant, dat wil zeggen het voegt niets toe. Het is overbodig omdat het allemaal eender is. Maar we zijn eraan gewend, we weten niet beter. Het zou pas echt opvallen zo de filosoof Vilém Flusser, als de beelden niet veranderden, maar zouden blijven wat ze zijn. De straten, de reclames, de berichten zouden stilstaan, niet elke seconde ververst worden op je scherm. Dat zou heel bevreemdend werken. Maar we zijn gewend aan de verandering en merken het niet meer op.
Op de sociale media komen de berichten, de beelden, de opmerkingen voorbij alsof het zacht buitje regen is. En als er iets bijzonders gebeurt lokt dat zoveel reacties uit dat het lijkt alsof het stortregent. De beelden uit de film de Matrix waarin die digitale stroom als regen die langs de ramen stroomt wordt verbeeld is nog altijd treffend.
Maar wat krijgen we ervan mee, hoeveel kun je lezen en onthouden, hoeveel is belangrijk? En hoeveel is echt zo waardevol dat je graag meer ervan zou willen? Je kunt een zoekmachine inschakelen, hashtags formuleren en en verzamelen, veel verder kom je niet want de echte waarde zit niet onder de tekens, niet in de berichten, niet in de hoeveelheid maar in de zoekvraag. Waarnaar ben je op zoek en vind je dat via je verbindingen? Soms kom je interessant artikel tegen dat aan je wensen beantwoordt en dat je verder kan helpen. Maar dan ben je al verder aan het zoeken op het niveau van de inhoud omdat je bepaalde vragen duidelijk hebt geformuleerd.

Maar ben je nu op zoek naar waardevol contact, naar mensen om mee te communiceren, naar een soul-mate, een iemand waarmee je je hart kunt delen, dan zul je merken dat dát niet mee valt want je weet niet wie de echte persoon is aan de andere kant van de verbinding. Het snelste kom je daar toch nog achter via de echte ontmoeting,het gesprek van

mond tot mond. En dan spelen ook andere factoren mee, lichaamsgeur, uitstraling, intuïtie, gevoel, feromonen, een eerste indruk, klank en kleur van de stem, lichaamsbouw, en het eigen verwachtingenpatroon en de ervaringen die je eerder hebt opgedaan met mensen en contacten. Dat kan allemaal niet als je slechts communiceert via Facebook of Twitter.

Op de sociale media hebben veel mensen ook de behoefte om slechts een kan van zichzelf te laten zien: de mooie kant. Daarom is er een alleen een 'like" functie en niet een "dislike" functie. Dat laatste geeft teveel negatieve feedback en dat willen de bouwers van de media niet. Dat geeft teveel complicaties. Sociaal kan dan snel omslaan in asociaal. het wordt dan onbeheersbaar. Maar een gevolg van deze ontwikkeling is dat mensen dus ook niet een deel van zichzelf laten zien dat negatief is. De media dwingen je in het keurslijf van het leuk gevonden te worden en om anderen leuk te vinden.

Daarom stel ik voor om ons niet te laten voorschrijven wat de media willen maar om zelf te communiceren binnen de mogelijkheden die er zijn op internet zoals wij dat zelf graag willen: in een vorm van een glazenhuis. Daarin ben je helemaal zichtbaar. Daarin laat je alle kanten van jezelf zien en ben je niet bang om ook stil te staan bij wat je moeilijk vindt of waar je moeite mee hebt. Centraal zou moeten staan: open communiceren met elkaar, bijna zoals in het echt. Dat kan in een groep, binnen een bepaalde beslotenheid waar eerlijkheid en oprechtheid bovenaan staan. Maar of dat te verwezenlijken is? Of er genoeg mensen zijn die dat aandurven?

John Hacking 2013

******

Vrede met jezelf

"Want wat is een mens ermee gebaat als hij de hele wereld wint maar zichzelf verliest of wordt beschadigd?" Lucas 9, 25
"Wanneer jij jezelf niet kunt aanvaarden, dan heb je overdreven verwachtingen wat betreft de waardering door anderen." Anselm Grün(in: Als het leven een last is)

Eigenlijk is het heel eenvoudig. Een blik marmer bevat het beeld dat erin verborgen zit. Het is van de kunstvaardigheid en het talent van de beeldhouwer afhankelijk welk beeld eruit komt. Maar deze metafoor verwijst nogal sterk naar het creatieve en vooral kunstzinnige aspect van

het handelen van de beeldhouwer. Deze staat centraal en vooral daarin zijn kundigheid. Als je niets met kunst hebt, niets met beeldhouwen en al helemaal niet met de techniek van het beeldhouwen slaat deze metafoor de plank mis. Dus de metafoor toepassen op het terrein van de eigen psyche zal dan niet werken. De focus op het presteren en de vakbekwaamheid vertroebelen het zicht op datgene waar het werkelijk om gaat.
Maar waar gaat het dan werkelijk om? Wie ben je en hoe ben je voor jezelf? Heb je vrede met jezelf? Ben je tevreden, ervaar je diepe vrede als je je eigen zelf waarneemt? Wat is dat dan? Diepe vrede? Misschien kun je het zwakjes duiden met rust vinden in jezelf. Geworteld zijn in je zelf zodat zelfs de stormen in je leven je niet kunnen ontwortelen. Maar voor het zover is heb je misschien eerst een weg moeten afleggen. En route gaan om te ontdekken wie je bent , wat je wilt en wat je kunt. Misschien heb je gaandeweg je ambities moeten bijstellen omdat je de lat te hoog hebt gelegd. Vrede met jezelf is ook tevreden met jezelf. Het is niet hetzelfde maar het heeft wel met elkaar te maken. Het duidt er ook op dat er misschien een periode is geweest waarin je die vrede niet hebt gekend. Of waarin je nog zoekende was omdat je niet wist wat je wilde en wat je nodig had.

Wie ben je en wat heb je nodig? Niet van de buitenkant maar van binnen. Die vraag kun je meestal pas beantwoorden na een aantal ervaringen. Niet een verzameling belevenissen, want dat is vaak vluchtig, van voorbijgaande aard, zonder echte diepgang. In het woord zit het al: er-varen, varend, tot je nemen en laten landen, je erdoor laten tekenen, kleuren, bepalen. Ervaren heeft met ontvangen te maken en daarna met inzicht op basis van datgene wat je hebt ontvangen. Beleven is eerder een zaak van er door heen gaan en dan weer op weg naar een volgende belevenis. Het is als het eten van een ijsje. Telkens weer een ander. Maar of je daar nu wijzer van wordt?
Ervaren is ontdekken dat je kunt en dat je mag ontvangen, en het ontvangen is de voorwaarde voor alles wat er daarna gebeurt. Als je ontvangen hebt, ga je opmerken, sta je verbaasd, verwonderd, sta je stil bij datgene dat je kreeg. En langzaam kan hieruit een inzicht groeien, een levenservaring, een stukje kennis en emotie in het reflexief terugkijken op wat er nou gebeurt is. Zoals je na een proces van ziekte, een tijd die je zo hebt doorgemaakt, kunt leren wat deze ziekte met je gedaan heeft en hoe je eruit bent gekomen. De ziekte heeft je in een toestand van transitie gebracht, een toestand die veranderingen mogelijk maakte. Zonder die veranderingen als gevolg van de ziekte zou je nooit beter zijn geworden, zou je er nooit doorheen zijn gekomen. Ziekte kun je soms ook een prijs noemen die je moet betalen voor

sommige handelingen, sommige situaties waarin je terecht kunt komen. Stress is een vorm van prijs die je betaalt. Burn-out idem. Je bent te ver doorgegaan op een weg die niet heilzaam was. Je bent te laat tot het inzicht gekomen dat er ook alternatieven zijn. Je moest eerst het negatieve cadeau “ziek worden” ontvangen om te gaan beseffen dat je moest kappen met je heilloze weg. En positief werkt het ook zo. Als je verrukt bent om datgene wat je mocht ontvangen, bijvoorbeeld talenten, bijvoorbeeld een goede gezondheid, bijvoorbeeld een gelukkig gezin, dan kun je op basis van dit geschenk tot veel inzichten komen. Psychisch gezien ben je zoals je bent goed in de kern. Je bent zoals je bent, je hebt genetische en psychologische eigenschappen van je ouders en voorouders geërfd. Daar moet je het mee doen. Ze ervaren als geschenk kan je helpen om in ieder geval je hier al niet druk over te maken. Nogmaals, je bent zoals je bent. Alles wat je anders wilt op dit terrein is leuk en aardig maar genetisch ligt er best veel vast. Je kunt daar beter vrede mee hebben, dat wil zeggen ten diepste accepteren. Je hebt goed en minder goede eigenschappen. Dat heeft elk mens. Ook hier is er niet zoveel te veranderen hoe graag je ook zou willen. Met zelfacceptatie begint de weg naar een gelukkiger leven. Het niet accepteren is de snelste weg naar de hel. Een zelfgemaakte hel dan wel. Voor de derde keer: je bent zoals je bent.

Heb je jezelf eenmaal ontvangen zoals je bent, dan ligt de wereld voor je open. Als je opeens niets hoeft van jezelf omdat je goed bent is dat hetzelfde als de situatie daarvoor maar nu met veel meer rust in jezelf en minder stress, en meer ruimte voor jezelf. Je zelf ontvangen zoals je bent, is het einde van de gevangenis waarin je je misschien hebt opgesloten omdat je van alles moest van jezelf. Als de lat voortdurend te hoog ligt word je somber omdat je nooit aan je eigen verwachtingen voldoet. En ook anderen zijn dan geen uitkomst. Je voelt enkel de druk die je jezelf oplegt ook in je relaties. Je mag er nooit zijn zoals je bent en je bent er nooit zoals je bent. Voortdurend zit je in het circus van de mimicry, het achter de feiten aanhollen en het opzetten van het ene na het andere masker, want ze zouden eens ontdekken dat je het allemaal niet aankunt. Voor de wereld buiten ben je onleesbaar en voor jezelf onvindbaar geworden. Dat is een spiraal die je zelf kunt doorbreken als je leert jezelf te accepteren zoals je bent. Kortom vrede met jezelf. Alles zit er al in, het goede en het kwade, het mogelijke en het onzichtbare. Door los te laten, het loslaten van je valse voorstellingen van jezelf ontdek je nieuwe ruimte, geef je jezelf die ruimte. Het is een cadeau dat er al lang was, maar omdat je zo krampachtig vasthield aan je zelfbeeld en je verkeerde verwachtingen was die ruimte voortdurend vol, opgevuld, bezet. Er bleef geen plek meer over voor wie je werkelijk

bent. Dus loslaten is het geheim, is de sleutel, is het toverwoord. Niet vasthouden, maar los-laten. Stapje voor stapje. Het is een oefening die meteen resultaat geeft en die meteen ervaarbaar is. En dit ontvangen van die ervaring leidt tot het inzicht dat meer loslaten nog meer ruimte geeft. Een niet te stoppen proces. Een heilzaam en helend proces als je opgesloten zit in de cocon van zelfontkenning. Het is tevens een goede oefening voor het leven dat je leidt. Uiteindelijk laten we alles los, uiteindelijk is ons leven een groot loslaten. Als je daarover treurt heb je het nog niet echt begrepen, dan heb je het geschenk van het loslaten nog niet echt ontvangen. Maar wat zou je hinderen om het eens te proberen, het uiteindelijke cadeau is vrede met jezelf.

John Hacking 2013

****

Goede voornemens?!

God=Christus=brood

Volgens de katholieke leer komt tijdens de eucharistie een proces opgang waardoor het brood lichaam van Christus wordt. Het lichaam van Christus is in deze vorm van logica ook God omdat Christus, de Messias, de gezalfde, de historische persoon Jezus van Nazareth die deze titels draagt, de Zoon van God wordt genoemd en aan God gelijk wordt gesteld. Hoe dat precies zit blijft een mysterie waarin men met het begrip drie-eenheid, God, Zoon en Geest, een theologische weg probeert te banen tot een nader verstaan.
Eigenlijk is het begrip logica hier niet op zijn plaats. Vanuit theologische optiek gezien gaat de werkelijkheid van God de menselijke logica te boven en valt God niet te vangen binnen deze logica. Maar ik vermoed toch dat de theologische dimensie waarvan hier sprake is niet duidt op een presentis realis maar op een presentis symbollicon. Allereerst is het een taalspel. Vervolgens leidt dit taalspel tot assumpties en opvattingen. Om dan vervolgens te beweren dat de opvattingen over de elementen of werkelijkheden die met deze namen aangeduid worden corresponderen met werkelijk aanwijsbare en onvervreemdbare realiteiten gaat volgens mij een stap te ver.

De echt onbekende partner in dit verbond blijft God. Vanuit de woorden van Jezus krijgen we een beeld en een gedachtegoed over God aangereikt en worden ook suggesties gedaan over de gestalte en vorm van het brood dat als herinnering kan en mag worden gedeeld met

elkaar. Jezus en zijn opvattingen vormen dus samen de middenterm, het kernmoment waar vanuit we iets kunnen zeggen over God en brood. Maar ook woorden van Jezus zijn niet als absolute waarheid verkrijgbaar zonder bemiddeling. Zij zijn als onze hele verwoorde werkelijkheid deel van een taalspel. En dan hebben we nog het teken = wat kan duiden op gelijkstelling, overeenkomst, identiteit, en wat al niet meer. Maar was is =? Het is een symbool, het verwijst, het is een afgeleide. Het is een manier van zeggen dat twee dingen gelijk zijn aan elkaar. Maar het betekent niet dat het daarmee ook waar is want waar is het toetsmoment? Waar de empirische bevestiging? Misschien is God=Christus=brood wel een theologische kortsluiting. Maar laten we ons nu een keer niet hierdoor elektrocuteren maar erdoor inspireren. Als we naar de positie van Christus kijken, de Messias als aanduiding voor de persoon van Jezus van Nazareth dan betekent dat meerdere dingen. Als gezalfde Gods, als beelddrager van God en vervuller van Gods woord werpt hij licht op wie en wat God kan zijn, op Gods werkzaamheid. Jezus bouwt op en vertrouwt op God. Dat is zijn basis. Het is weliswaar zijn invulling maar er zijn geen andere invullingen dan de eigen invulling. Zo heeft ieder zijn eigen wijze van leven en van verstaan. Dat hoort bij het mens-zijn, dat is een wezenlijk en onvervreemdbaar onderdeel ervan. Ik ben die ik ben, mijn opvattingen zijn de mijne. Misschien niet uniek, maar dat is een ander thema. De weg van Jezus is zijn weg, zijn leven, zijn woorden en daden. In die zin bezit hij een zekere uniciteit. God is in deze zijn fundament waarop hij verder bouwt, God is zijn verleden.

Daarnaast verwijst Jezus naar zijn wezen als brood voor de mensen. Brood zijn voor elkaar wordt de opdracht voor zijn volgelingen. Doe dit om mij te herdenken: delen van brood met elkaar als jullie bijeen zijn in mijn naam. Dat is niet alleen een mooie symboliek maar ook een existentiële. Omdat wij niet zonder brood kunnen, brood is levensnoodzakelijk (bij wijze van spreken). Brood verwijst dus ook naar de toekomst. Brood willen zijn voor elkaar, voor de tijden die nog komen gaan. In de visie van de Duitse filosoof Frans Rosenzweig komen in Jezus verleden en toekomst bij elkaar. Als Jezus openbaring is van God door zijn getuigenis, werpt deze openbaring licht op het fundament ervan, God en op de vervolg ervan, brood. In de woorden van Rosenzweig wordt vanuit deze openbaring licht geworpen op schepping en op verlossing. Al met al drie theologische categorieën die zo inhoud krijgen. Schepping ligt dus in God, God is de oorsprong, verlossing ligt in ons handelen als we brood voor elkaar willen en kunnen zijn. Werken in en aan de wereld, met en voor elkaar is onze verantwoordelijkheid.

Geïnspireerd door en gevoed en gedragen door woorden en daden van Jezus van Nazareth, Gods gezalfde, de wegwijzer.
Als wij een andere drieslag, geloof, liefde en hoop hierop toepassen kunnen we hetzelfde zeggen. Geloof is de basis, vertrouwen op God, het fundament. Hoop is de verwachting en de kracht om te werken voor morgen, het vooruitsnellen van de verwachting naar een betere wereld, en liefde houdt beide polen bij elkaar. Liefde bouwt op geloof, op vertrouwen en liefde doet zonder te weten of het goed komt. Liefde leeft van vertrouwen en van hoop. Liefde is de middenterm. Liefde om niet. Liefde die niets terug verwacht. Liefde die leeft van de teleurstelling, dat houdt haar bij krachten en geeft haar moed. Dat laat zien dat liefde echt, waar is, als zij volhoudt ondanks de teleurstelling en het mislukken ervan. Rosenzweig heeft dit uitvoering beschreven als het keurmerk, het waarheidsgehalte van de liefde. Liefde die zich laat ontmoedigen is geen echte liefde maar een vorm van winstbejag en van resultaatgerichtheid. Echte liefde geeft en geeft en groeit. In die zin is liefde ook een mooi symbool voor de openbaring van God, van de openbaring van God ook in Jezus van Nazareth.

Wat zien we als we de teksten bekijken die spreken over het contact van God met de mens? Mozes bijvoorbeeld? Dan zien we dat er een gesprek ontstaat, een serieus nemen van de mens vanuit de kant van God. En God roept op, als tegenbeweging, tot een adequaat antwoord van de mens. Bij de braamstruik: schoenen uitdoen, respect betonen, en vervolgens gezonden worden om namens God te spreken en te handelen. Dat is in een notendop de samenvatting van een ontmoeting met God, een ervaring van openbaring. Jezus voegt daaraan toe dat hij God ervaart als een Vader die zorg draagt voor zijn kinderen. Maar een vader is een goedmoedige sul die alles maar goed vindt wat zijn kinderen doen. Een vader zet mede de lijnen uit. Hij geeft structuur aan. In de woorden van Jezus is deze structuur de Thora. Je daartoe verhouden, ernaar handelen, de vertaling maken naar je leven dat is openbaring actualiseren. Dat is wat Jezus gedurende zijn hele leven liet zien en wat hij waar maakte. Samengevat: bouwen en vertrouwen op God en stem zijn van God door brood te zijn voor elkaar, dat in de geest van Jezus. Dan is zijn Geest onder ons.

John Hacking 2013

******

Grenzeloosheid

In de film Limitness (2011) gebruikt een schrijver een pil die het mogelijk maakt om 100% van zijn hersencapaciteit in te zetten. Zijn wereld verandert en dat in een ijltempo. Hij leert opeens talen, ziet verbanden op de beursvloer en wordt via het toepassen van algoritmen rijk bij het speculeren. Het boek dat hij wilde schrijven en dat maar niet wilde vlotten krijgt hij in vier dagen af. Maar er zijn ook nadelen. Op bepaalde momenten blijkt hij uren uit zijn bestaan kwijt te zijn. En als hij stopt met het slikken van de pil takelt hij af en kan hij zelfs sterven. Het lichaam kan een dergelijke optimalisering van de hersencapaciteit en de daarbij komende acties niet aan. Het regelmatig blijven eten en rusten, het niet gebruiken van alcohol en zich bewust zijn van de bijeffecten helpt de hoofdpersoon om op het einde van de film toch een leven te leiden met de pil. De film is opgezet als een triller en wordt ook bevolkt door schurken. Maar die zijn voor deze overweging minder interessant. Zij vormen een soort van appetizer om de film een zekere spanning te geven. Kerngegeven blijft het feit dat de mens in staat is zijn hersencapaciteit kunstmatig te vergroten. Daardoor wordt zijn wereld bijna grenzeloos. De hoofdrolspeler zegt dan ook op een bepaald moment als hij voor een afgrond staat bij de zee: “ik moet steeds vooruit”en hij springt in het water.

De film zou je als een metafoor kunnen zien voor onze maatschappij en het mechanisme van de economische groei. In onze samenleving regeert het geld, de mammon. De mammon is meer dan financiële middelen, de mammon is een soort van macht die ons in haar ban houdt om mee te doen in het algemene streven naar meer en naar beter. Iedereen wil het goed hebben, materieel en spiritueel. Iedereen wil meeprofiteren van de schatten van de aarde, de materiële welvaart en de gelukzaligheid die ons wordt voorgehouden door de profeten in onze samenleving. Dat zijn de politici maar ook de wetenschappers, de religieuze leiders, de man en vrouw aan de top en aan de basis. Kortom iedereen zit in het zelfde schuitje of je da t nu wilt of niet. En allemaal profiteren we van de giften en maken we misbruik van onze mogelijkheden: alle goederen die wij ontvangen, alle producten die we kopen hebben een donker randje. Uitbuiting van mensen en het milieu zijn onafscheidelijk verbonden met de groei van onze welvaart. Armoede is een structureel probleem dat door de manier waarop we onze economie inrichten behouden blijft. Het is bijna onmogelijk om helemaal te beseffen welke nadelige kanten er zitten aan onze producten. Steeds zullen er gebieden zijn waar we nog niet over na hebben gedacht of die buiten onze perceptie vallen. Dus bewust rekening houden met de

nadelige effecten van onze economie en onze economische groei zal altijd beperkt blijven omdat we het geheel van processen niet overzien. Dat betekent dat we met de mammon moeten dealen. Of we willen of niet, we moeten ons ertoe verhouden en dan het liefst op een bewuste manier. Geen vieze handen maken kan gewoon niet. In de Volzin van mei 2013 spreekt de filosoof Byung-Chul Han kritisch over onze maatschappij. Onze maatschappij is een prestatiemaatschappij waarin produceren en consumeren centraal staan en waarvoor alles moet wijken. Anders is er geen economische groei.

Maar ook op het individuele vlak laat dat zijn sporen na. De psyche van het individu wordt erdoor gekleurd. We zijn terecht gekomen, zo lijkt het in een “ratrace”, waarin velen als high potential worden beschouwt, en waarin de individuen zelf ook alles eruit willen halen wat erin zit. En dat niet alleen maar metaforisch gesproken. Een samenleving van hollende subjecten, steeds op weg naar nieuwe doelen, hogere meetlatten en volgende projecten tekent zich af. Pauze is er niet meer bij, uitrusten is een vies woord of teken van zwakte. De mogelijkheden en kansen lijken onbeperkt en het aanbod van de samenleving aan het individu via internet en via de commercie is schijnbaar eindeloos. Je bent en je wordt de samensteller van je eigen levensmenu en als het fout gaat ben je zelf verantwoordelijk voor de negatieve gevolgen. Dan heb je de samenstelling van je keuzemenu niet goed geregeld. Werken en een gezin opvoeden, voldoende vakantie, promoveren in je baan, beantwoorden aan de verwachtingen op je werk, bij de tijd blijven in werk, wetenschap, sociaal leven en media, net vervullen van je hobby’s, culturele uitstapjes en last but not least regelmatig bewegen en sporten, het zijn allemaal ingrediënten van dit mogelijke menu. Maar past het allemaal in 24 uur of in een 7daagse werkweek? Sommigen houden het niet vol zonder hulpmiddelen. Ook leerlingen op middelbare scholen slikken middelen tegen de stress en de vermoeidheid. Burn-out is een grens die voor velen in het verschiet ligt en dan kun je opnieuw beginnen met ordenen en plannen. Byung-Chul Han spreekt over onze samenleving als een spektakelsamenleving: het ene volgt het andere steeds sneller op en het resultaat is collectieve vermoeidheid. Individuen die helemaal op zichzelf zijn gesteld, los van religieuze verbanden en tradities moeten het zelf uitzoeken en jagen hun eigen doelen na. Gezondheid is er een van, rijkdom een ander.

Byung-Chul Han wijst ook op het streven in onze maatschappij naar een zo transparant mogelijke samenleving. Dat resulteert eerder in wantrouwen en controle van de kant van de bewakers, de overheid, de geheime diensten om tijdig op de hoogte te zijn als dingen dreigen mis

te lopen of als er misbruik wordt gemaakt van mogelijkheden (belastingen) of als er aanslagen dreigen plaats te vinden uit allerlei politieke motieven vaak religieus verpakt. Transparantie zo Byung-Chul Han veroorzaakt een toename aan exhibitionisme, het leidt tot een gebrek aan reflectie op het eigen handelen (ik laat toch alles zien – ik heb toch geen geheimen, ik doe toch niets verkeerd). Transpartie is daarom een manier van onvrijheid, van altijd en overal transparant te moeten zijn. Byung-Chul Han maakt helder dat transparantie niets te maken heeft met transcendentie, met een wereld die het hedendaagse plat materiële overstijgt. Een transcendente wereld is een wereld waarin het individu zin ontdekt, waarin het een basis ontvangt om de platheid van elke dag te relativeren.

Het is de wereld waarin het subject de antwoorden verkent op de vraag waarom het leeft en waartoe. Byung-Chul Han stelt dat het begrip geluk komt van ‘luiken’, verbergen, afsluiten en hij onderstreept dat een samenleving die verbergen niet meer toelaat een samenleving wordt zonder geluk. In de wereld van de mammon is alles zichtbaar, controleerbaar en manipuleerbaar. In de wereld van het transcendente onttrekt zich het goddelijke of sacrale aan de greep en de kennis van de mens. En precies in die wereld kan geluk geboren worden. Leven en dood, geboorte en sterven spelen zich af aan de randen van onze kenbare wereld en zijn daarmee deel van de transcendente werkelijkheid. En in aanraking komen met die werkelijkheid van het transcendente maakt in bijbelse formuleringen ‘onrein’. Via geboorte en dood treedt het goddelijke onze werkelijkheid binnen. En dat goddelijke grenst onze werkelijkheid af. Deze grenzen zijn alles bepalend voor ons geluk. Die grenzen voortdurend willen overstijgen door in te zetten op de mammon leidt tot een vorm van ‘hel’ op aarde ook al wordt die door politici en beleidsmakers verkocht als een transparante en daardoor ‘eerlijkere’ samenleving.

Momenten van geluk? Het is eigenlijk eenvoudig en in deze zin samen te vatten: Niets hoeven, niets willen, niets moeten, niets doen. Een donkere dag voor jezelf. Zoals je proeft van een goed glas wijn dat je ook niet anders kunt overbrengen dan door er verrukt over te praten: het is helemaal jouw ding, bijna niet ervaarbaar mededeelbaar. Elk woord is slechts stamelen, je andere zintuigen nemen het helemaal over: je reuk, smaak en je tastzin. En die zijn nu nog niet transparant en zeker niet grenzeloos. Samen wijn drinken en dan alleen maar knikken en genieten. Meer niet. Dat is voldoende. Dat is de voorsmaak van het paradijs. De bijbelse auteurs wisten dit allang. En wij? Wij vergeten het

voortdurend als we maar zitten te hollen en te jagen, terwijl het zo dichtbij is.

John Hacking 2013

******

Het autotopische zelf

Het zelf woont als het ware in het lichaam, het lichaam is de plek, de plaats waarin en waarmee het zelf zich manifesteert in de wereld, een ware autotopos. Wat doet dat nou met het zelf? Is het zelf zich hiervan echt bewust? Of neemt het het lichaam waar als een vanzelfsprekendheid en staat het er nauwelijks bij stil? Als je fietst, als je een beweging uitvoert met het lichaam die veel concentratie vereist, en als dat dan lijkt alsof het vanzelf gaat kun je spreken van idemiteit (Heinrich Rombach). De fietser is zich niet bewust van zijn lichaam en valt samen met zijn fiets en het fietsen. Zelf en lichaam vallen perfect samen in de actie die wordt uitgevoerd. Er is geen afstand, geen reflectie, geen voorbehoud. Als je met 70 km per uur naar beneden suist zou elke reflectie wel eens de laatste kunnen zijn omdat de angst dat je zomaar opeens het ravijn zou kunnen invliegen, kan toeslaan. Angst is dus in feite als een vorm van zelfbewustzijn die inhoudt, die zich niet overgeeft, die gedachten de boventoon laat voeren boven het aangaan van de beweging. Gedachten over wat zou kunnen gebeuren, overpeinzingen die gevoed door twijfels en onzekerheid verlammend kunnen werken.

Een bange fietser wint nooit de Tour de France.
Het zelf als deel van het lichaam en het lichaam als deel van het zelf zijn onafscheidelijk. Hoewel in de geschiedenis van de filosofie wel getracht is beiden uit elkaar te halen door geest (ratio) en lichaam te scheiden, is dat toch eigelijk een poging gebleken die de werkelijkheid van onze lichamelijke existentie geen recht heeft gedaan. Ik zou dan ook willen pleiten voor een benadering van het lichaam en het zelf dat in en met dit lichaam leeft als een eenheid, als een semiotische verbinding die je niet filosofisch moet gaan uiteenrafelen in twee aparte grootheden. Onderscheiding kan altijd, scheiding is een illusoir streven. Elke scheiding van lichaam en geest doet aan een van beide partijen tekort. Altijd is er een voorkeur, is er een voorkeursbehandeling. Meestal valt die niet goed uit voor het lichaam omdat het lichaam sterfelijk is. Maar met het sterfelijke lichaam sterft ook de geest die er in woont, het zelf dat het lichaam is. De geest kan niet zonder de kamers waarin hij

rondwaart om maar eens een ruimtelijke metafoor te gebruiken. Als metafoor kan hij licht werpen op de situatie van het zelf in het lichaam maar als beschrijving van de werkelijkheid blijft hij gebrekkig. Wat we van ons lichaam waarnemen is feitelijk elke seconde ervaarbaar. Zonder geest zou dat niet lukken, maar zonder lichaam zou er helemaal niets te ervaren vallen.
Daarom pleit ik ervoor het zelf te beschouwen als een bewustzijn dat in en met het lichaam leeft als een auto in een topos. Het lichaam is een autotopie, een autotopos, een plek waar het zelf tot zelf wordt en als zelf functioneert.

John Hacking 2013

******

Het heterotopische zelf

Het zelf dat het lichaam bewoont maakt in zijn ontwikkeling mee dat het op verschillende plaatsen in verschillende situaties beland. Het gaat hier doorheen, het wordt erdoor gevormd, het wordt als het ware gekneed als een blok klei. School, kazerne, opleidingsinstituut, ontgroening, etc. het zijn fases die het zelf doormaakt op andere plaatsen, in heterotopiën (Michel Foucault).
Wat betekent dat nou voor het zelf en het zelfbewustzijn? Het krijgt en ontdekt een beeld van zichzelf, meerdere beelden, meerdere kanten. Het leert zich te verhouden in verschillende situaties, het leert rollen spelen, het leert zich ermee te identificeren. Maar dat is niet het enige, het gaat dieper, verder. Het zelf gaat voor een deel samenvallen met die ervaringen van aanpassing en verzet. Beiden is mogelijk: op school presteren, of zich afzetten en een eigen weg kiezen buiten het schoolse patroon. Maar hoe dan ook, het zelf wordt er door gevormd, gekneed. Het zelf verandert, het is niet meer zichzelf zoals het zich aantrof in eerdere fases.
Het zelfbewustzijn van het zelf groeit mee, evolueert mee, wordt een nieuw zelf, een ander zelf, het draagt de sporen van deze ervaringen.

Dat is de buitenkant, niet zonder effect voor de binnenkant van het zelf. Het lichaam is in feite ook een plaats die als andere plaats kan gaan functioneren. Als het autonome van het lichaam, het autotopische karakter, het zelf dat zijn lichaam is en erin woont als het ware, een knauw krijgt. Dat kan als het zelf ziek wordt, als het lichaam een eigen route volgt en bijvoorbeeld kanker krijgt zonder dat het zelf hierop

invloed heeft. Het zelf kan vervreemden van zijn lichaam, het lichaam kan het zelf in de steek laten.
Dan is het lichaam in feite een nieuwe heterotopie. Het is van autotopie heterotopie, andere, vreemde plaats geworden waarin het zelf zich niet meer hoeft thuis te voelen. Het oude vertrouwde van het lichaam, dat wat jij bent, wat jij voorstelt, wat jij verwacht, beantwoordt opeens niet meer aan je zelfbeeld.
Ook ouder worden kan dit gevoel opleveren, zeker als je inzet op "eeuwige jeugd" omdat je van mening bent dat het leven alleen maar de moeite waard is als je er jeugdig uitziet. Als je gelooft in een sprookje, en daardoor het verval van je lichaam ontkent. Plaats en tijd laten in het lichaam hun sporen achter. Daarom zou het ook eens goed zijn om het lichaam zelf als plaats en als tijdelijke grootheid te bestuderen vanuit dit perspectief van heterotopie en autotopie. Een filosofie van het lichaam zou hierbij gebaat zijn.

John Hacking 2013

*****

Het opgeblazen zelf

Naast je schoenen lopen is en vorm van opgeblazenheid, groter willen lijken, belangrijker dan je eigenlijk bent. Het zit vooral tussen je oren dat je belangrijk bent. Maar voor wie? Wie dien je ermee? Een opgeblazen zelfbeeld dat niet aan een werkelijk zelf beantwoordt. Een ballon, een hoopje lucht. In "Die Stadt hinter dem Strom" (1949) schetst de Duitse auteur Hermann Kasack een leven na de dood en alle nazi's zweven daar rond als opgeblazen ballonnen. Zij bestaan eigenlijk niet meer echt, ze zijn lucht, gebakken lucht geworden.
Maar naast de vergroting van het zelf in je eigen hoofd, het zelfbeeld dat uitdijt en dat grote proporties aanneemt, een usurpator, een wereldveroveraar, - wat is veroveren eigenlijk anders dan een concrete en fictieve vergroting van het zelf - is er ook een religieus gemotiveerd opblazen van het zelf. Een letterlijk opblazen van het lichaam en daarmee van het zelf in naam van een doel, vaak een religieus gemotiveerd doel met een beroep op martelaarschap.

De vijand, dat is de religieuze tegenstander, moet een gevoelige klap worden toegebracht en daarvoor worden vrijwilligers geronseld die zichzelf willen opblazen. De beloning die in het vooruitzicht wordt gesteld is en heerlijke en gelukzalige tijd in het paradijs. Alsof de aanstichter van al dit geweld hierover gaat. Alsof hij zelf dan niet het

goede voorbeeld kan geven door zichzelf op te blazen. Als de beloning zo hoog is en ons aardse leven zulk een tranendal dan hoeft de stap toch niet zo groot te zijn om zelf het voorbeeld te geven van een martelaar. Maar in praktijk gebeurt dit niet en worden (argeloze) jongens en meisjes geworven om dit religieus gemotiveerde doel te halen.

Zo wordt het lichaam ingezet en het zelf opgeblazen: letterlijk. Het lichaam wordt een potentiële bom en het zelf is het lont. Het lont wordt aangestoken met in onze oren loze praatjes, maar voor de betreffende de belofte van hemelse gelukzaligheid. Hoe kunnen betekenissen zo uit elkaar lopen? Hoe kan een proces van betekenisgeving zo contrair zijn dat er zelfs geen communicatie over mogelijk is? De radicale keuze voor de dood en de beloning is een radicale keuze tegen het leven, ook al beleeft de zelfmoordenaar in potentie dit misschien anders. Misschien is zijn of haar woede, echt of aangewakkerd, of beide, wel zo groot dat geen redelijk argument meer waarde heeft. Er moet een daad worden gesteld tegenover zoveel ervaren onrecht en dat kan alleen maar met opoffering van het eigen leven en de eigen aardse toekomst.

Wij kunnen vanuit een niet-martelaar-context hier wel veel vragen bij stellen, maar ging en gaat het zoveel anders in de retoriek waar het vaderland en sterven voor volk en vaderland de boventoon voert? Hoevelen zijn in de loop der eeuwen niet geronseld met de boodschap dat het vaderland offers vraagt en dat jij degene bent die dat offer kan brengen? Het eigen zelf wordt op die wijze ook verbonden met het zelf van het volk en het vaderland. In feite dus ook een vorm van opblazen. Elke ideologie, elk geloof, elke religie, elk vertrouwen op grotere machten en elke bevestiging van deelname aan een groter geheel is in feite een vorm van opblazen van het zelf. Je eigen lichaamsgrenzen zijn niet meer de laatste en definitieve grens van het zelf. Het zelf maakt opeens deel uit van een groter zelf, een zelf dat het individuele zelf flink overstijgt. Daaraan kun je prettige gevoelens ontlenen, zekerheid, noem maar op, maar ook onprettige, onlust, je gevangen weten binnen, etc. Zelf en zelfbeeld, zelfbeeld en wereldbeeld sluiten hier nauw aan bij elkaar. De invulling geeft kleur en/of donkerheid aan je leven: beiden want het kan zowel positief als negatief uitpakken. Het is een poging de beperkingen van het zelf gebonden aan lichaam en eindigheid te overstijgen, met wisselend resultaat. Is dat slim? Ik weet het niet. Je komt er vanzelf wel achter als je de balans opmaakt van je leven als je tenminste daarvoor niet een andere radicale oplossing hebt gekozen zoals de zelf-opblaas-terrorist.

John Hacking 2013

******

Het zelf als religieus zelf

Is de mens een religieus wezen? De vraag stellen is haar beantwoorden. Onder religie versta ik het fenomeen dat mensen religieus functioneren: dat wil zeggen zij leggen verbindingen, ze geven betekenis aan het feit dat ze bestaan en dat zij niet meesters in eigen huis zijn. Het feit van de dood die onoverkomelijk is geeft het religieus handelen een eigen urgentie in de hoop zo de dood een plek te geven in eigen denken en handelen. Dat is echter uiteindelijk een zinloze bezigheid als je ervan uitgaat dat de dood niet minder wreed en hard kan toeslaan. De dood blijft een anomalie in het menselijk leven dat gericht is op duur en duurzaamheid, op voortgang en voortzetting. Maar telkens komt de mens bedrogen uit en legt hij het loodje. Ook religieus gekleurd handelen verandert hier niets aan. Maar dat wil niet zeggen dat religie daarom zinloos is. Religie speelt zich af op het niveau van de betekenissen, van de semiose, het betekenis geven aan existentiële ervaringen. In die zin is het zelf als zelf een religieus gekleurd zelf dat alleen al op het niveau van het zelfbewustzijn in de ontwikkeling van het subject gaat ontdekken dat het niet alleen kan existeren, dat het verbanden, relaties nodig heeft. Om uit te groeien, om te groeien heeft dat zelf en wordt dat zelf een zelf dat betrokken is op andere zelven. Zonder die relationele band zou het waarschijnlijk wegkwijnen. Trekken we de kring wat breder dan is die relationele band ook van toepassing op een grotere en wijdere context: namelijk op de vragen als “wat is de zin van dit leven, waarom leef ik, waarom leef ik op deze aarde, wat is deze aarde, waarom leven wij zo en niet anders?”

Al dit soort vragen verwijzen naar een groter geheel, een breder zinperspectief. Religies vullen dit perspectief en dit vragen naar perspectief in met betekenissen. Deze betekenissen kun je onderschrijven, je kunt je afwijzen en je kunt er onverschillig tegenover staan. Maar de kracht van de toegekende betekenissen is dat je ze eigenlijk eerst aan den lijve moet ondervinden om er eigenlijk een oordeel over te hebben. Langs de zijlijn staan en ze afwijzen is te gemakkelijk. Dat zou ook betekenen dat de eeuwenlange geschiedenis van religieuze betekenisgeving, dat deze semiose van nul en generlei waarde zou zijn.
De mens leeft in en door zijn lichaam, het menselijk zelf kan zich niet anders manifesteren. De lichamelijke kant van de zaak wordt in het religieuze denken serieus genomen en in rites verder geduid en uitgewerkt. Alle religieuze riten zijn gebaseerd op de lichamelijke kant

van ons bestaan. De geestelijke navoltrekking, het begrip ervan, de rationele component volgt na de voltrekking, na het ritueel gebeuren. Komt dus altijd achteraf. Als zelf in een lichaam, als autotopie is dit zelf religieus omdat het beseft dat het autonome bestaan een illusoir gegeven is. De dood drukt het zelf met de neus op de feiten. Maar ook het relationele karakter van onze existentie maakt dat zichtbaar. Religie rust dus wezenlijk op deze kenmerken en wordt erdoor gevoed en door bevestigd. Het zelf is dus zich bewust van de religieuze component van zijn existentie. Ontkenning, afwijzing en wat al niet meer hiervan is meestal altijd een afwijzing van bepaalde betekenissen, van bepaalde religieuze invullingen. Ik zou met een aantal theologen daarom ook graag het onderscheid willen handhaven tussen religieus handelen en denken als basiskenmerk van het zelf en godsdienstig handelen en denken als toegespitst religieus handelen en denken. Godsdienst is zoals het begrip al zegt een dienst aan en voor God, een stap verder dus in de duiding en de betekenisgeving. Niet zozeer beter of minder goed, maar eerder meer toegespitst, minder algemeen en meer gericht op een bepaalde godsdienstige invulling. De godsdiensten zijn religieuze fenomenen maar niet alle religieuze fenomenen zijn godsdienst. Deze omschrijving van religie bevat genoeg openheid om ook het zelf een religieuze dimensie toe te kennen.

John Hacking 2013

******

Het uitgebreide zelf

Motto:
"*Een mens moet zichzelf bevrijden uit de beperkingen van zijn private besognes. Dit doordringt zijn hele wezen zodat al zijn gedachten alleen op zijn eigen lot gericht zijn. Het reduceert hem tot de ergste soort kleinheid, en legt een enorme fysieke en geestelijke druk op hem. Het is noodzakelijk onze gedachten, wil en preoccupaties te richten op het universele, het insluiten van allen, de hele wereld, de mensheid, het joodse volk en al wat leeft.*"

Rav Kook

(geciteerd in Pardes - Tenachon #13 (2013) pag. 29)
Meedoen aan een sportwedstrijd met een groep, het kijken naar een tv-serie, het deelnemen aan ‘gamen’, het zijn activiteiten die je even weghalen uit de beslommeringen van het hier en nu en de concentratie

op de dingen waar je vol van bent. Daarom zijn ze zo populair. Niet alleen omdat ze de dagelijkse sleur kunnen doorbreken maar ook omdat je even met iets anders bezig bent. Je zinnen worden verzet, dat geeft ruimte, dat kan opluchten, dat geeft nieuwe impulsen.
Wandelen, mediteren, fietsen het kan helpen om even iets anders te doen als waar je mee bezig bent. Maar kun je loslaten, kun je datgene wat momentaan veel aandacht vergt, opeist, wel even opzij zetten. Misschien is het wel een kenmerk van depressie dat je helemaal in beslag wordt genomen door de gedachten die je beheersen. Je kunt ze niet relativeren, niet kleiner maken, minder frequent op de voorgrond om maar te zwijgen van loslaten. Depressieve gevoelens en gedachten kleuren je zelfverstaan en je welbevinden, je existentie wordt er helemaal door bepaald. Je ziet geen uitweg, je denkt dat je verloren bent, niemand kan je ook komen redding want er is geen redding. Als je op deze wijze helemaal om jezelf bent heen gedraaid als klimop om een boom is het lastig hiervan los te komen. Je zou je zelf wel los willen snijden maar je hebt geen mes. En ook je handen zitten aan je vast en krijg je niet in beweging. Met wilskracht lukt het niet omdat je niet op het idee komt het met je wil te proberen. Als je dat wel zou willen betekent dit dat je al hebt ontdekt dat je het anders wil, dat je deze situatie niet (meer) wilt. Dan is er al een omslagpunt bereikt en begin je weer voor jezelf te kiezen. Dan is het een kwestie van volhouden, doorzetten, discipline en motivatie om te zoeken naar uitwegen, weg uit de omhelzing van de negatieve gedachten, de omstrengeling van onlustgevoelens en machteloosheid.

Hoe kun je jezelf bevrijden uit je beperkingen en private besognes zoals Rav Kook stelt? Hoe kun je jezelf loslaten, verbinden aan iets groters, iets meer uitgebreids dan je lichaam en je gedachten als je zo in beslag wordt genomen door depressieve gevoelens en gedachten? Kan dat wel? Is dat niet te makkelijk gezegd. Kun je je aan je eigen haren uit het moeras trekken? Waarschijnlijk kan dat niet, behalve als je vaste grond onder je voeten voelt en weet dat je niet verder wilt en kunt zinken. Dus als je de bodem van je bestaan, je existentiële zekerheid, hebt bereikt. Misschien is dat wel het allerdiepste punt waartoe je kunt zinken. Verder kan niet. Verder betekent dood. Als je oog in oog met je dood staat en de vraag moet beantwoorden: wat wil ik? Wil ik dood of wil ik door? Als je niet dood wilt kunt je gaan vechten, zoeken, verkennen wat er mogelijk is. In deel een van de serie “Games of Throne” zegt de dans/zwaardvechtleraar tegen het meisje dat hij les geeft: “er is slechts één god. Dat is de dood. Je kunt slechts een ding zeggen: “vandaag niet” tegen deze god.” Alles andere komt daarna. Dood is eigenlijk de meest radicale inperking van het zelf. Dood is de meest absolute ontkenning

van dit zelf. Met de dood houdt elk zelf op. Een bevestiging van het zelf in het aangezicht van de dood, “vaandag niet”, is dus een overwinning. Een schreeuw om ruimte, om uitbreiding, om leven.

Als het rondcirkelen van het zelf om het zelf het gevaar herbergt van verstrikking en van dood, is de oproep om verder te kijken dan dit zelf een uitnodiging tot leven. Jezelf deel weten van een groter geheel geeft moet en inspiratie. Je hoeft het niet alleen te doen, want je bent deel van. Je kunt delen en mededelen, je ontvangt en kunt anderen inspireren. Welke doelen je ook kiest om samen te delen, om samen tot je recht te komen als zelf, het zijn doelen die je uit de omsingeling van het ego-streven halen waarin jij alleen belangrijk bent, de valstrik van een langzame wurging. Ga studeren, kies doelen om je voor in te zetten, doe mee aan een wedstrijd, ga anderen helpen en bijstaan, begin een moestuin, maak een schilderij, het zijn net zoveel wegen om in beweging te komen weg uit je beperkte zelf. Breid jezelf uit door herkenning: ontdek hoe en hoelang je al samenhangt en deelt met anderen: anders zou je zelfs nooit hebben bestaan. Wij zijn een grote familie: we delen uiteindelijk allemaal dezelfde stamouders, als we maar ver genoeg terug gaan in de geschiedenis. En uit ons kunnen weer talloze nieuwe geslachten voortkomen. In feite zijn we product van een genetische uitbreiding en geschenk aan onze ouders. In feite zijn we doorgeefluik van iets van we geheimzinnig en mysterieus leven noemen. De confrontatie met onze totaal ingeperkte eindigheid, ons volslagen ontkende zelf, onze dood, maakt ons bewust van wat we kunnen winnen en wat we hebben te winnen: een leven de moeite waard!

John Hacking 2013

******

Het utopische zelf

Het zelf dat in het lichaam woont en dat lichaam is kijkt meestal verder dan zijn neus lang is. Hij kijkt met de ogen van het lichaam naar de wereld om het heen. En het fantaseert, projecteert, verlangt, verwacht en hoopt op een betere context, op betere omstandigheden als het zelf niet kan uitgroeien zoals het bedoeld is. Verhalen en beelden leveren inhoud om een wereld te beschrijven die niet hier - niet daar - maar ergens buiten de werkelijkheid aanwezig zou kunnen en moeten zijn: een utopische plaats, een utopische tijd.

Ernst Bloch heeft hier uitgebreid over geschreven en noemt het utopische denken ook een wezenskenmerk van de mens en dus ook van het zelf. Michel Foucault gebruikt dit begrip als opstapje, deze niet-plaats, de situatie die er nog niet is, maar die misschien komt, hoewel? - om een nieuw begrip, de andere plaats, de heterotopie te lanceren. Anders, maar een plek die wel existeert. Dit in tegenstelling tot de niet-plaats die misschien wel nooit zal aanbreken.

Is het Rijk Gods zoals de evangeliën aankondigen een utopie of een heterotopie? Is de hemel een werkelijk existerende heterotopie, onzichtbaar voor onze ogen, maar wel degelijk existent voor hen die geloven? Een soort van parallelle realiteit? Of is ook dat een utopie, een plek die er eigenlijk materieel gezien niet is? Hemel en aarde, een paar zo oud als de mensheid. De aarde kennen we, die is reëel, maar de hemel? Een hersenspinsel, een religieus verzinsel, hoop voor bange mensen? Als de hemel eerst en vooral een vorm van utopie is heeft deze invulling van het verlangen van mensen wel ontzettend veel invloed gehad op de geschiedenis van mensen. Religieuze systemen zijn erop gebouwd. Hele godsdiensten verklaren de hemel tot fundament van hun systeem. Velen treden als profeten, als sprekers op namens de hemel en de God of goden die deze hemel of hemelen bevolken.
Als de hemel nu eens een product is van het utopische zelf, het zelf dat niet zonder utopie kan leven omdat de aardse existentie te beperkt is en te kortstondig? Omdat het leven op aarde teveel lijden kent en smart en het zelf daarom behoefte heeft aan troost, een tegemoetkoming aan al dat lijden in de vorm van een hemelse beloning? Wie zal het zeggen. Als dit waar is, zou je utopie en het utopische verlangen een waar onderdeel van het zelf en het zelfbewustzijn kunnen noemen, Dan maakt de utopie of je wil of niet deel uit van de menselijke existentie.

Een argument om dit te onderschrijven bestaat ook in de existentie van het messiaanse streven, het messianisme, het geloof in de redding door een messias. De wereld moet en kan worden verlost van haar onvolmaaktheid en beperktheid. Wij mensen kunnen dat niet maar de hemel zal een messias sturen. Dit verlangen wordt ook naar mijn inzien manifest in alle vormen van het streven naar bevrijding, in politiek partijen en ideologieën die een nieuwe vaak utopische samenleving voorstaan waarin al het oude voorbij zal zijn. Hoe heftiger de verwerping van het hier en nu, hoe groter het verlangen naar verandering, hoe meer inzet ook om dat te bereiken, hoe sterker het utopisch handelen van het zelf. Utopie en messiaans verlangen zijn twee handen op een buik. En omdat de messias uitblijft, de hemel heeft nog geen zin om hem te zenden, nemen we zelf maar het heft in handen, zoals onze roemruchte

Karl Marx voorschreef. Het gevolg kennen we: het communisme en het socialisme, maar ook het facisme en het kapitalisme, zij allen hebben de utopie niet verwezenlijkt. Velen zijn ervoor gestorven maar de wereld is er niet beter door geworden. Het utopische zelf draagt een potentieel met zich mee dat uiteindelijk zich tegen het zelf keert. Een zelfvernietigingsdrang als de utopie niet wordt bereikt. Hitler was daarvan een sprekend voorbeeld. Het Duitse volk kon ondergaan want het wat het niet waard geweest, zo zijn woorden op het einde van zijn leven. Utopie en utopisch handelen is dus niet zonder gevaar. Vooral ook niet als de grenzen uit het oog worden verloren, als het verlangen sterker wordt dan de werkelijkheid zoals die zich opdringt zodat kost wat kost de nieuwe doelen behaald moeten worden. Dan vliegt het utopische zelf uit de bocht en is de hel het resultaat in plaats van de hemel.

John Hacking 2013

******

Honger en seks

De meeste zoogdieren kennen dit: honger en seks. Bijna alle dieren zullen honger kennen. De drang om voedsel te zoeken. Ook aan de mens is dit niet vreemd. Maar toch is het typisch dat in de ontwikkeling van het leven op aarde de mens zich ontwikkeld heeft tot een wezen dat meer behoeftes heeft. Natuurlijk, warmte, geborgenheid, veiligheid, contact, dieren hebben dat net zo goed nodig, maar ze schrijven geen boeken en bouwen geen kastelen, steden en leggen geen vliegverbindingen aan, of ze willen niet naar de Maan of naar Mars. Daarom vraag ik mij af wat er in de evolutie is gebeurd dat mensachtigen of aapachtigen, hun vacht verloren waardoor ze behoefte kregen aan kleding. Was het een genetische afwijking? Of zijn we als mensen er altijd al geweest als een species dat naast de aapachtigen tot ontwikkeling kwam? Vachtloos omdat in de warmte geen haren nodig waren? Maar waarom hebben apen in Afrika dan wel een vacht? Het moet dus een genetische afwijking zijn geweest. En de verkleuring, van zwart naar blank, een aanpassing aan het klimaat in een andere landstreek? Maar al deze kenmerken zijn eigenlijk nog biologie, buitenkant van het lichaam. Nog fascinerender vind ik het feit dat wij mensen een beeld van ons zelf hebben en van de wereld waarin wij bleven: een zelfbeeld, mensbeeld en een wereldbeeld. Beiden hangen nauw met elkaar samen.

De ontwikkeling van de taal heeft het mogelijk gemaakt mensbeeld en wereldbeeld te communiceren met elkaar. Misschien is het feit van de dood en het sterven wel van doorslaggevende betekenis geweest dat er rituelen zijn ontstaan om dit gebeuren een plek te geven in het leven. Honger en seks konden binnen een groter verband een plek krijgen, niet alleen als driften maar vooral ook opgeladen met nieuwe betekenissen. Sjamanisme, het interpreteren van dromen, visioenen, genezings- en heelmakingsrituelen, omgaan met de dood, rouwrituelen, geboorterituelen en relatierituelen krijgen allemaal een plek in een nieuw wereldbeeld dat langzaam gestalte krijgt.
Wereldbeeld en zelfbeeld leiden zo tot nieuwe vormen van leven die wij beschaving kunnen noemen. Wij worden in staat om de wereld naar onze hand te zetten en met de toegenomen mogelijkheden en kennis maken wij zelf een sprong naar de sterren. Onze telescopen verkennen de ruimte, onze eerste raketten brengen ons naar de Maan en misschien binnenkort naar Mars en verder. Science fiction schept vergezichten van een bevolking van het heelal. De aarde is niet meer onze beperking. Zij is het startpunt, het opstapje om verder te kijken en te ontdekken. We worden kunstmatig omdat we een kunstmatige samenleving scheppen om te overleven in een mensvijandig heelal. Als we de aarde willen verlaten nemen we onze menselijke en afhankelijke natuur met ons mee. Maar misschien gaat de evolutie wel zover dat we chemisch en mechanisch aanpasbaar worden, dat we onze biologische constitutie, onze honger en seks, onze andere verlangens niet meer echt nodig hebben om te overleven. Geen echt genetische variatie veroorzaakt door een toeval in de natuur, maar door menselijk ingrijpen misschien? We manipuleren ons lichaam zover dat het aangepast raakt aan de nieuwe situatie. Kan dat? Ik vermoed van wel. Wordt het daarmee beter? Ik durf er niet op te hopen. Want het klinkt nog teveel als een utopisch sprookje.

John Hacking 2013

*****

Houvast voor de ziel

Al is er geen wetenschappelijk bewijs voor het bestaan van de ziel, al is zij nooit aangetoond of vastgelegd, toch kunnen we spreken van het concept ziel en handelen we vaak alsof we bezield zijn. Morsdood wil zeggen zonder ziel zijn, niet meer horend bij de levende(n) (zielen). We kunnen last hebben van ziele-pijn, zielsbedroefd of zielsverheugd zijn. We kunnen onze ‘shrink’ bezoeken omdat we lijden aan onze ziel.

Goethe had het over twee zielen in zijn borst. De literatuur is de getuige bij uitstek voor de existentie van de ziel. Met je ziel onder de arm lopen mondt uiteindelijk uit in gevoelens waar je niet blij van word. En in stress en onder druk lijdt ook je ziel schade. Daarom dit houvast voor de ziel. Weliswaar summier, maar toch.
De ziel heeft nodig:

1. Verankering

Tradities, relaties, gezinsverbanden, sociologische verbanden geven houvast en structuur aan het leven. Vallen deze weg, valt ook het houvast weg, zekerheden, het gevoel dat er anderen zijn die om je heen staan en die je zullen opvallen als je dreigt te vallen.
De huidige ervaring van mateloze vrijheid en een zee aan keuzes, het niet meer geworteld zijn in verbanden en relaties, maken je onzeker, onstabiel en wankelmoedig. Hoe kun je kiezen als je de variabelen niet op waarde kunt schatten? Als je geen idee hebt van de waarde van een keuze, de effecten ervan en de mogelijke tegenwerking. Hoe kun je greep krijgen op je leven als alles kan en alles mogelijk is? Kiezen, focussen, niet alles willen is voorwaarde voor evenwicht. Je basis vind je slechts als je op zoek gaat naar de wortels waarmee je geworteld bent. Hoe word je zwaar? Hoe vind je zwaarte in je leven, massa die jou kan dragen? Met andere woorden wat is echt belangrijk en wat doet ertoe? Zaken waar je voor hebt gekozen, die houvast geven, die je steun bieden zijn als een soort van anker. Het kan af en toe stormen maar je slaat niet op hol. Dat geeft een gevoel van veiligheid. En ben je nog niet geland in jezelf, dan kun je op weg gaan om te landen. Te ontdekken wat je echt de moeite waard vindt en waaraan je jezelf wilt toewijden. Je zult het met jezelf moeten doen, maar dat is voldoende.

2. Slow motion

Tempobeulen, snelheid, mobiliteit, nooit thuis, altijd op weg zijn, het is de vloek van onze tijd die in het teken staat van vooruitgang en technische beheersbaarheid van de wereld. Waarom moet alles snel, waarom veel, waarom meteen nu en niet morgen of overmorgen?
Waar komt die drang naar snelheid vandaan, het genieten van de kick die het lichaam ondergaat, de adrenaline die vrijkomt als het lichaam in een situatie van tempo, van snelheid wordt gebracht? Is het een relikwie uit de tijd dat de mens moest vluchten als reactie op een doodsdreiging? Het zal ook wel een biologische oorsprong hebben. Maar vluchtgedrag, vrijkomende adrenaline en tempo maken is nog geen reden om je leefpatroon zodanig te laten beïnvloeden dat alle rust verdwenen lijkt te zijn. Nooit halt houden, nooit inhouden, terughouding, afstand nemen, een pas op de plaats, even helemaal niets, dat kan niet

goed zijn en dat kan het lichaam en ook de geest niet aan. Burn out is niet enkel opgebrand, alle energie is eruit, het is ook voorbij gehold zijn aan zichzelf. Zo ver vooruit gerend dat je het contact met je zelf en je lichaam bent verloren. Je geest is al bij het doel en jij bent achtergebleven, je weet de weg niet meer en je weet niet meer hoe je je geest nog kunt bijbenen. Verlangzaming, af en toe heel bewust, slow motion, slow food, slow thinking, slow living, het kan een medicijn zijn om je te behoeden voor al te veel snelheid en al te veel zelfverlies. Je zintuigen en hersenen kunnen te snelle en te langzame bewegingen niet waarnemen. Er i s een juiste maat, zoals er voor de ogen een bepaald spectrum is. Die grenzen voortdurend overschrijden blijft vaak niet zonder schade voor het lichaam en de geest . Daarom is er een balans nodig voor hoe je omgaat met je tijd. Een mate van tijdsindeling en discipline om je hieraan te houden als het fout dreigt te gaan. Het mooie is dat je er zienderogen van opknapt als het je lukt.

3. Perspectief

Waarom werk ik, leef ik, handel ik, wat wil ik bereiken, waar naar toe, wanneer en hoe? Deze vragen duiken in ieders leven op. Zonder perspectief lijkt het leven zinloos en doelloos. Zonder perspectief houd je het ook niet vol als de wind tegen zit.

Daarom is het goed te leren ontdekken wat van waarde is in je leven en waarvoor je tijd wilt inzetten, levenstijd. Het leven is kort en daarom is je levenstijd belangrijk en kostbaar. In onze ervaring van de lineaire tijd, die ook in zekere mate onze biologische tijd is, keren de momenten die er waren niet meer terug: je groeit, en telkens komen er andere periodes in je leven met andere verwachtingen en perspectieven mede afhankelijk van je lichamelijke en geestelijke conditie. De levensfasen van je lichaam kleuren je waarneming en je perspectief op de werkelijkheid. Ze maken ambities mogelijk of onmogelijk. De laatste grens die je zult overschrijden is die tussen leven en dood. Daarna is het einde oefening, einde perspectief op deze aarde. Terugdenkend vanuit dit nu nog virtueel beleefde einde kun je de juiste keuzes maken met betrekking tot wat wel en wat niet belangrijk is. Waar leef je van op, wat doet je goed, wat draag je bij aan het welzijn van anderen en wat dragen anderen bij aan jouw welzijn en welbevinden? Hoe positiever deze bijdrage, hoe meer levensgeluk en welbevinden. De kwaliteit van je leven krijgt er diepgang door.

4. Duurzaamheid

De waardevastheid van mijn handelen, de producten die wij afleveren gedurende ons leven, kortom wat doen wij in ons leven hier op deze

aarde en wat het effect is van mijn handelen en optreden, het zijn vragen die al langer in het middelpunt staan van de belangstelling.
Tot nu toe zijn wij aan het leven op aarde gebonden aan deze aarde. Wij zullen in de toekomst misschien de ruimte gaan verkennen maar massale volksverhuizingen in de ons omringende ruimte staan nog niet te gebeuren. Miljoenen lichamen verplaats je nu eenmaal niet zo eenvoudig, dus we zullen het moeten doen met deze aarde. Voor hen die na ons komen kunnen we nu niet erop los leven alsof het allemaal niets uitmaakt. Economische groei en toename van de welvaart eisen hun tol. Zijn we inventief genoeg om de negatieve spiralen te doorbreken, de negatieve effecten af te remmen of om te keren? Uitputting van grondstoffen, toenemende vervuiling van water en oppervlakte, afname van biodiversiteit, het zijn slechts enkele voorbeelden van negatieve gevolgen van menselijk handelen. Maar dat is veelal op macroniveau. Op microniveau, op het terrein van mijn eigen leven en relaties spelen dezelfde vragen. Hoe besteed ik mijn tijd en wat levert het op? Is mijn handelen slechts een toevoegen van zinloze daden aan de berg van zinloos handelen? Wat is zinvol en wat zinloos? Wie wordt er beter van? Wie gaat er op voorruit? Net zoals grondstoffen en energie kan ook een leven verspild worden, kun je zelf oorzaak zijn van die verspilling. Daden van toewijding en liefde lijken soms geen zoden aan de dijk te zetten omdat gestelde doelen zo niet worden bereikt. Maar doelen bereiken doe je meestal niet via de weg van de liefde omdat de ratio niet aankan dat liefde ook kan mislukken. Mislukte liefdesdaden maken de liefde niet kleiner, maar sterker. Dat is rationeel niet te begrijpen of in een plan in te passen. Toch hebben liefdesdaden effect, maar dan op een ander niveau. Je moet er met andere ogen naar leren kijken. Zonder die liefde zou de mens waarschijnlijk al lang zijn uitgestorven omdat dan de motivatie ontbreekt om elkaar te ondersteunen, te helpen en redden. Liefde is duurzaam maar anders dan je zou verwachten. Liefde bouwt op vertrouwen en dat is wat anders dan beheersen en plannen. Duurzaam handelen en leven kan putten uit deze onverwachte bronnen en kan zo geïnspireerd blijven.

5. Loslaten

Ambitie en verwerkelijking van doelen, onhaalbare doelen, imaginaire doelen, magisch denken, groeien naar een volwassen omgang met jezelf en de realiteit, maakbaarheid en niet maakbaarheid, macht en onmacht, overgave en toe-eigening, mateloosheid, oceanisch genieten, zichzelf verliezen, acceptatie van verliezen en van verdriet, zelfacceptatie, kortom een hele volle agenda.
Loslaten is de kunst van het leven. We nemen tot ons en we moeten loslaten. Relaties, ervaringen, momenten, prestaties, onze gezondheid,

ons lichaam. Uiteindelijk wacht ons de dood en niets nemen we mee. Uit niets zijn we voortgekomen, we werden iets en iemand en als niets verlaten we weer dit leven. De kunst van het loslaten is een levenskunst die je leven lang van belang blijft. Je ziel en de gezondheid van je ziel is er van afhankelijk. Als je denkt dat prestaties en gelukte acties je ziel blij maken kan dat wel kloppen maar meestal is het van korte duur, net als de bevrediging van elk verlangen. Zelfontplooiing, zelfrealisatie, het is nooit af en nooit voldoende. Tevreden zijn met jezelf, jezelf accepteren zoals je bent vormen de basis voor meer geluk. De balans vind je altijd en eerst en vooral in en bij jezelf. Je bent zoals je bent. Dat is in diepste wezen goed zo. Ik heb het hier niet over moraliteit en moreel handelen, over moreel oordelen en veroordelen. Je bent zoals je jezelf in de woorden van de filosoof Martin Heidegger aantreft. Daar moet je het mee doen. Loslaten van onrealistische verlangens, van verkeerde ambities (de lat te hoog), verkeerd gestelde doelen, het kan je helpen om te landen in jezelf. Zo ontdek je wat je echt nodig hebt en wat voor jou van waarde is.

6. Commitment

Betrokkenheid en verantwoordelijkheid, ook naar jezelf, bereid om de prijs te betalen, de inzet die je wilt inzetten, ergens voor te gaan, het maakt je leven de moeite waard. Ook in relatie tot je medemens is commitment gevraagd en nodig.

Alles heeft een prijs, alles kost een inzet, energie, een eigen bijdrage. Dat kan op meerdere niveaus zijn maar het is altijd hetzelfde: niets is echt gratis. Genieten van de zon veronderstelt dat je ervoor open wilt staan en dat je echt voor open gaat staan. Als je hoofd vol zit met gedachten, plannen en muizenissen merk je niet zoveel van de zon. En is er al helemaal geen genieten. Commitment veronderstelt dat je weet wat je doet, dat je hebt gekozen, dat je bereid bent om een zekere prijs te betalen. Commitment is een vorm van aandacht en van focussen. Wat is belangrijk en wat is flauwekul? Zo hangen alle aspecten die de ziel nodig heeft met elkaar samen. Verantwoordelijkheid nemen voor je eigen leven, voor je relaties, voor de dingen die je ontwikkelt en doet. Staan voor je handelen en voor je opvattingen. Je hoeft het niet alleen te doen, je kunt bondgenoten zoeken, dat zit al in het begrip ‘com’ opgesloten. Je legt verbindingen met anderen, je werkt er samen aan en staat er samen voor. Dat verlicht de last, dat maakt het dragen van moeilijke beslissingen mogelijk. Zo wordt je last niet te zwaar, niet ondraagbaar. Als er geen commitment is, als de prijs niet betaald wordt omdat je eigenlijk niet wilt groeit je het gebeuren boven het hoofd en zul je misschien bezwijken onder de lasten. Hetzelfde geldt voor stress en drukte: je kunt het slechts aan als je bewust bent van de prijs die je

betaalt en als je instemt met die prijs en weet dat de last tijdelijk is en gering in relatie tot het gestelde doel. Onwetendheid, onwillendheid, en onverantwoordelijkheid zijn de beste ingrediënten om af te branden. Daarmee bewijs je jezelf geen dienst.

7. Acceptatie

Zoals loslaten afstand nemen is van, zo is acceptatie aannemen van. Dat kan op velerlei gebied maar een van de belangrijkste gebieden is het eigen zelf. Acceptatie is een vorm van ontvangen. Van vrijwillig, uit vrije wil en uit eigen overtuiging aannemen van wat je gegeven wordt of is. Zelfacceptatie is de basis onder alle vormen van geluk en de gestalte van geslaagde intermenselijke relaties. Jezelf niet accepteren is het begin van deceptie en verlies van jezelf, het begin van ongelukkig zijn en mislukte relaties. Het verbergen van het gemis aan zelfacceptatie leidt tot maskering en valse voorstellingen van jezelf. Je verbergt je achter het masker dat je wezen moet uitdrukken zoals de Griekse toneelspeler in de oudheid die samenvalt met zijn masker. Een grote maskerade wordt je leven. Je leven wordt bedrog en je bedriegt eerst en vooral jezelf en de potentie en kwaliteiten die in je schuilen. De volgende stap op het terrein van acceptatie is de aanname van wat er op je levenspad komt. Vaak, meestal heb je daar niets over te zeggen en heb je er geen invloed op. Je kunt er hoogstens het beste van maken. Veel is te groot om te beïnvloeden of aan te passen aan je wensen en aan je mogelijkheden. Niet alle acceptatie is daarom even gemakkelijk, soms vraagt het veel tijd, veel energie en veel commitment. Maar dat is ook leven, is ook volwassen worden: de dingen op je weg, onvermoede zaken, pijnlijke zaken, verdriet, lijden een plek leren geven in je leven. De worsteling ermee aangaan en door gaan, verder met de keuzes die je hebt gemaakt en de mensen waarmee je het samen doet.

Slot:

Kan de ziel dat allemaal in zijn eentje? Moet de ziel dat allemaal in zijn eentje? Als de tekst goed gelezen is, is de conclusie duidelijk en is deze vraag overbodig. Wat de ziel nodig heeft en waar ze van op leeft dat draagt ze in feite al met zich mee. Wat de ziel nodig heeft is een mens die haar begrijpt en aanvoelt en die toegeeft aan die zielsverlangens. Dan ben je op weg en gaat je ziel in je mee. Tijd dus op de stappen te zetten die nodig zijn.

John Hacking 2013

******

In-formatie

Informatie is het nieuwe kapitaal. Het kapitalisme heeft afgedaan, het geld en de standaard het goud hebben hun langste tijd gehad. Middeleeuws is het eigenlijk om waarde en bezit te koppelen aan een metaal, ook al noemen we dat edel. Ook zeldzame metalen als vervanging blijven metalen. Nee, informatie wordt het nieuwe medium dat waarde gaat bemiddelen. Maar informatie en kapitalisme zijn eigenlijk begrippen die lijden aan een hevige inflatie. Ze worden te pas en te onpas gebruikt zonder veel kritische reflectie. Wat is kapitaal? Is dat geld, het ruilmiddel dat het bezit vervangt en vertegenwoordigt? Zijn het aandelen, obligaties, of zijn het concrete zaken zoals productiemiddelen en de producten die worden geleverd. Valt de mens als arbeider nog onder het kapitaal of is dat een verouderd beeld? Hetzelfde geldt voor informatie. Wat is een informatiemaatschappij, wat wordt er doorgegeven als informatie en wat is informatie? Is het een verzameling wetenswaardigheden? Een vorm van kennis of voorkennis als er gehandeld moet worden? Wie informeert, wat informeert en met welk doel? Wat is het wezen van informatie om het maar eens op een (Duits - idealistische) filosofische wijze te stellen?

Nu informatie grotendeels via elektronische wegen wordt verspreid in de vorm van digitale bestanden krijgt, zo vermoed ik, ook het begrip informatie een andere lading. Anders dan de verspreiding via leesbare met behulp van alfabet en tekens geordende vormen van informatie zoals krant en boek. Ook beelden die informatie verspreiden worden digitaal opgebouwd en verspreid. Niet meer is zeker of het beeld een weerspiegeling is van de echte werkelijkheid of dat het fictief is, een animatie op basis van techniek. Het beeld is altijd al verwijzing maar de zekerheid die vroeger aan een foto werd toegekend met betrekking tot het afgebeelde gaat ontbreken. We weten het niet meer. We hopen dat het klopt, dat de afbeelding overeen komt maar we weten het niet zeker als we het niet direct kunnen controleren.

Als we worden opgeven, als we als het ware worden opgebouwd uit informatie in de virtuele digitale wereld zijn er dan ook informatiecrisissen mogelijk zoals bij het kapitaal? Kan er een crash plaatsvinden, vindt er een informatiewedloop plaats die draait om snelheid en hoeveelheid? Hoe zal deze ontwikkeling onze samenleving gaan veranderen en wat doet ze ten aanzien van ons lichaam en de waarneming van ons lichaam? Als we eenmaal gekoppeld zijn aan de machines die alles kunnen aflezen omtrent ons lichaam leven we in een andere wereld. Wie behoort de informatie, wie komt haar toe, wie heeft

er recht op, hoe verhoudt zich informatie met macht en politiek? Teveel vragen om te beantwoorden, maar we staan aan de vooravond van een omwenteling met ongekende gevolgen en perspectieven.

Informatie, wat is dat? Digitaal gezien is het een voortdurende stroom van keuzes tussen 0 en 1. Dat klinkt simpel maar is het niet. De ongekende mogelijkheden van opvolging zijn niet te bevatten. Als daar nog eens een nieuw perspectief bijkomt dat ze het ook beiden kunnen zijn, afhankelijk van de situatie, wordt het helemaal onoverzichtelijk voor ons verstand. Informatie zijn verzamelingen patronen. Patronen die zich uitstrekken over immense ruimtes, virtuele ruimtes wel te verstaan. Patroonherkenning is dan ook bij uitstek waar de deskundigen op uit zijn om informatie te vinden, te verzamelen en te duiden en daarna voor eigen doeleinden in te zetten. Als je patronen in het gedrag van beursspeculanten kunt vinden, als je patronen in het snelle verhandelen van bezit op de beurs kunt ontdekken, dan lonkt de rijkdom. Dat is een verleiding die velen aanspreekt. Dat blijkt uit de talloze analisten en slimme mensen die zich hiermee bezig houden: informatie die tot rijkdom leidt. Maar ze kan net zo goed zich tegen je keren zoals de flash crash van 6 mei 2010 liet zien op de Amerikaanse beurzen. In 20 minuten tijd, zo de reportage Tegenlicht van de VPRO (4-11-2013) ging meer dan 800 miljard dollar verloren. Niemand weet wat er gebeurde, niemand kon het tegenhouden. Het systeem heeft dus zo zijn nadelen die niet meer in de hand zijn te houden. Wat is informatie in dit licht?

Ook wij, ons lichaam, bestaat uit patronen en alle materie vertoont patronen en wel op elk niveau. Als we vanuit de hemel neerkijken op de aarde is het een en al patroon in het landschap dat we zien. Kijken we naar onze huidcellen: patronen. Naar de vleugels van een insect: patronen. Kijken we naar hologrammen: patronen. Er is niets op aarde dat niet een vorm van patroon heeft. En de studie daarvan levert informatie, levert kennis op. En informatie is zelf een vorm van patroon. Daarom noem ik informatie voor het gemak maar in-formatie. Het is een formatie van vormen, het gevormd zijn van de werkelijkheid in elke gestalte. Misschien is het wel in wezen de aristoteliaanse vorm waarin de kwaliteiten en de eigenschappen zich kunnen manifesteren. Maar zou deze Aristoteles daar al weet van hebben gehad?

In-formatie zijn onze gedragingen, onze opvattingen, onze digitale vertalingen van alles wat we doen en ondernemen. Ook onze gedachten nemen die vorm aan want we delen ze mede en dat gaat via taal. Zouden onze gedachten patroonloos zijn dan zouden we ze niet herkennen als de onze. Dus in het begrip patroon zit het geheim om

informatie te duiden en te gebruiken. Patronen zijn structuren. Ze kunnen veranderen, ze passen zich aan en ze gaan met de eisen van de omgeving. In de biologie heet dat evolutie, aanpassen, transitie, kijken hoever je er mee komt of uitsterven en het loodje leggen. In de cybernetica heet dat zelfdenkende computers die door trail and error ontdekken hoe ze verder kunnen. Hier zijn de opgaven en omstandigheden anders, zeker de tijdschaal waarop dingen plaatsvinden, maar het principe is hetzelfde. Wanneer zal de zelfdenkende computer opstaan en zich vrijmaken van de menselijke willekeur? Wanneer neemt in-formatie de macht over informatie? Een slang die zichzelf in de staart bijt?

We zullen zien. Informatie verdient een eerlijke kans om eens goed onder de filosofische loep genomen te worden.

John Hacking 2013

******

Kennis en duurzaamheid

Vandaag nam ik deel aan een workshop over de vraag hoe de campus van de Radboud Universiteit er in 2023 zou kunnen uitzien met het oog op een duurzame universiteit. Veel aspecten rond duurzaamheid passeerden de revue gebaseerd op de “Natural Step”-methode. Wij werden uitgenodigd om via “backcasting”, een positie in de toekomst, terug te kijken naar het hier en nu. Eerst dromen over hoe het zou kunnen zijn met betrekking tot een duurzame universiteit, dan kijken hoe het nu is, en dan oplossingen bedenken om de gedroomde toekomst te bereiken. Al met al een boeiend proces waarin leuke ideeën en suggesties naar voren kwamen. Zelf stelde ik in de brainstorm ronde voor om het begrip kennis en kennisoverdracht eens grondig onder de loep te nemen omdat mijns inziens er grote veranderingen op til staan. Als onze samenleving meer en meer virtueel en digitaal wordt heeft dat ook grote gevolgen voor de universiteit en voor de wijze waarop daar kennis wordt overgedragen en verder ontwikkeld via onderwijs en onderzoek.

Thuis gekomen besefte ik dat een samenleving die meer en meer digitaal vertakt is ook andere vormen van communicatie zal invoeren. Moeten we nog grote gebouwen en universiteitsterreinen onderhouden als studenten ook via hun laptop kennis kunnen nemen van de leerstof? Iedereen een Ipad, iedereen verbonden met elkaar via internet, via

interactieve methodes met elkaar communiceren en ideeën uitwisselen, samenwerken aan opdrachten en ga zo maar door. Is er nog wel een docent voor de klas nodig als die nu al grotendeels steunt op powerpoint-presentaties in zijn onderwijs? Kan dat niet veel beter via interactieve programma's waarin de student uitgenodigd wordt om meteen te anticiperen op wat hij leert? Dat betekent dat veel gebouwen overbodig worden omdat ze niet meer intensief worden gebruikt, dat betekent ook dat papier niet meer zo nodig is, en dat betekent dat een bibliotheek zoals die nu functioneert achterhaald is.

Maar wat is kennis in zijn diepste wezen? Dat is een filosofische vraag, maar wel een vraag die van belang is als het een universiteit betreft. Kennis is niet alleen maar overdracht van feiten, ook niet het aanleren van strategieën en handelingsmodellen of het toepassen van onderzoeksmodellen. Kennis vergaren, kennis opdoen, kennis toetsen, kennis verder ontwikkelen, doorgeven, communiceren, het zijn net zovele aspecten ervan als mogelijkheden om met kennis om te gaan, maar ze zeggen nog niets over het wezen ervan. Moet dat dan? Ik vermoed van wel want er zijn al heel wat mensen die beweren dat wij letterlijk verbonden moeten worden met de computer omdat de kennis zich zo snel vermeerdert dat wij het met ons verstand (en dus met ons lichaam) niet meer bij kunnen houden. Deze 'post-humanisten en trans-humanisten' die dit bepleiten zien een toekomst voor zich waarin wij niet alleen virtueel maar reëel verbonden zijn met de computer en met internet. Ik vermoed dat het niet lang zal duren voordat wij dan kunnen onderscheiden tussen 'knowledge-integrated-systems' (KIS) and knowledge-not-integrated-systems' (KNIS). Het eerste slaat dan op de verbinding tussen onze hersenen en de virtuele wereld via een lichamelijke verbinding met de computer en het tweede op het ontbreken van die lichamelijke verbinding, de situatie zoals hij meestal nu is.

De verhouding tussen KIS en KNIS zal er misschien een worden die aller onvriendelijkst is omdat de KISsers gaan denken dat zij kennis en daardoor macht bezitten die de KNISsers ontbreekt omdat zij het moeten blijven doen met hun blote verstand. Er ontstaat een tweedeling in de maatschappij op basis van het bezit en de mogelijkheid of toegang tot kennis. Nog niet opgelost is de vraag hoe die kennis verzameld en opgeslagen moet worden zodat deze ook bruikbaar blijft. Selectiemechanismen zullen zoals nu van doorslaggevende betekenis worden. Wat we nu met ons brein doen op basis van keuzes, inzicht, intuïtie en toeval zal dan ook mede door de computer moeten gebeuren. Dat zal geen eenvoudige zaak worden, dus het zal zo snel niet lopen.

Maar wat is kennis? om deze vraag nog maar een keer te stellen. Wat is kennis - hoe vast en hoe relatief? Hoe reëel en hoe virtueel? Gaat kennis verloren, of blijft ze voor eeuwig behouden? Daarmee samen hangt ook de vraag naar waarheid, naar ware kennis. Waarheid en kennis zijn begrippen die nauw samenhangen en die niet zonder elkaar kunnen. Is er ook niet-ware kennis? Is kennis op de een of andere wijze niet altijd waar? Inhouden van kennis kunnen verschillen, waar of niet waar zijn, maar kennis als zodanig valt buiten deze vergelijking, zo lijkt me. En is kennis enkel iets dat mensen toekomt, of hebben dieren ook een vorm van kennis en planten ook? Kunnen we dat meten, kunnen we dat toepassen voor ons zelf? Een plant die zich wonderbaarlijk goed aanpast aan de omgeving, kunnen we daarvan leren en kunnen we die vorm van 'kennis' inzetten voor ons eigen functioneren? Dit zijn allemaal vragen waar ik het antwoord niet op weet.

'Ken uzelf' luidde de spreuk boven de Griekse tempel van Apollo in Delphi, γνῶθι σεαυτόν gnothi seauton, KEN uzelf. Kennen is in het Grieks: inzicht hebben, kennis verkrijgen, kentekens toekennen. Iemand (be)kennen is in het Hebreeuws geslachtsgemeenschap hebben. Het is dus meer dan het verzamelen en opslaan van gegevens, van weetjes, van feiten. Kennis en kennen is in diepste wezen een proces, een deel van een kenproces, een transformatie, een transitie, een doorgang, overgang, doortocht, een pelgrimage, een wandeling, een verandering want door de nieuwe ervaringen en de opname daarvan gebeurt er iets nieuws. Wat net was, wat gisteren plaatsvond is heden anders omdat de ervaringen in de tussentijd de dingen en de opvattingen erover hebben veranderd. Kennis is een vorm van betekenis toekennen en vastleggen die verschuifbaar, veranderbaar is. Kennis is semiose, betekenisgeving die aan verandering onderhevig is. Een computer die niet leert in de zin van hoe wij leren verstaan van fouten zal het snel afleggen tegen het menselijk verstand. Een computer die kan schaken is nog heel wat anders dan een computer die ons moet begeleiden op onze levensweg als wij de vraag naar de zin van ons leven stellen. En die zin van ons leven is niet een aaneenschakeling van het verlangen naar gewenste hoogtepunten. Als wij in ons leven al kunnen leren van de dieptepunten, de crisissen waar we in belanden, als wij nadelen om kunnen zetten in voordelen, gebruik kunnen maken van stiltes, meditatie, van bezinning, een pas op de plaats, dan betekent dat nog niet dat wij dat zomaar beter zouden kunnen doen met behulp van een computer. In die zin jagen de 'posthumanisten en trans-humanisten' een spook na omdat ze te eenzijdig bezig zijn. Misschien speelt het verlangen naar een erg lang leven en zelfs een leven zonder dood hen wel zoveel parten dat ze de

echte werkelijkheid van lukken, mislukken, falen en verlangen wel uit het oog verliezen. Onze samenleving zit nog steeds vol geweld, het menselijk brein, de menselijke existentie heeft ook een kant die donker is: dat blijkt uit de agressie, de oorlogen, het geweld dat dagelijks plaatsvindt. Dat los je ook met computers niet op. En ook niet met een toename van kennis alleen. Dat moet op een ander niveau gebeuren als het al mogelijk is.

Ik besef dat een echt antwoord op de vraag naar wat kennis is, hier niet gegeven wordt. Huiswerk dus voor later, huiswerk om mee te nemen als wij spreken over transitie naar een duurzame universiteit waarin ieder tot zijn recht kan komen als mens en als medemens, in al zijn aspecten. Huiswerk ook dat, mits genegeerd, wel eens tot kwalijke gevolgen kan leiden omdat techniek en technische ontwikkelingen nu eenmaal niet halt houden bij ethische overwegingen en overtuigingen. Als het kalf verdronken is dempt men de put, maar deze put is virtueel en wordt dieper en dieper en dieper.

John Hacking 2013

*****

Kernelementen in je leven – aandachtspunten

Ieder leven kent hoogte en dieptepunten, ups and downs. Om een handvat te hebben om eens naar je leven te kijken stel ik de volgende punten voor:

1. Balanservaringen tussen leven en ambitie (evenwicht): RELAX
2. Compleet leven ipv fragmentarisatie (fixatie op prestatie): HEELHEID
3. Horizon in je leven – waar doe je het voor: PERSPECTIEF
4. Inzet in je leven voor doelen – je visie gestalte geven: ACTIE
5. Communiceren en toetsen van je inzichten en acties: DIALOGEREN

Deze 5 dimensies of aandachtspunten beïnvloeden elkaar en vormen samen een geheel – een soort van kader – waarmee je naar je leven kunt kijken en erop kunt reflecteren. Soms volgt de ene dimensie uit de andere, soms vinden ze samen plaats. Feedback op of conclusies uit bepaalde stappen kunnen weer tot een nieuwe horizon leiden. Zingeving en actie, betekenisgeving en inzet horen bij elkaar. De juiste maat, het goede evenwicht ontdekken is soms een zaak van trial and error.

Crisiservaringen zijn ook kansen om gemaakte fouten, het soms teveel doorschieten in één richting te vermijden. De goede balans vinden is geen kwestie van theorie van maar van praktische ondervinding. Ontspanning, ervaringen van heelheid, perspectief in je leven en de wegen die je gaat, tegenover welke horizon, inzet en actie, en communiceren over wat je bezighoudt en wat je wil met je leven zijn elementen die je kunnen helpen om je leven te structureren en vorm te geven. Ze kunnen je helpen om eens goed naar de positie te kijken waar je je momenteel bevindt en wat dat met je doet.

Elke keuze is ergens op gebaseerd, elke richting die je kiest, elke daad heeft een prijs. Ben je bereid de prijs te betalen, dan valt het meestal lichter dan dat je dat niet bent want dan wordt het te zwaar en loop je het gevaar voortijdig af te haken. Je bewust worden van de prijs die je moet betalen is dus een begin van de afweging omtrent de weg die je wilt inslaan.
Relax, heelheid en perspectief horen wezenlijk bij elkaar. Opgefokt maak je snel verkeerde keuzes. Als daden je geen heelheid opleveren maar verscheurdheid blijf je ook rondcirkelen in ontevredenheid. Zonder perspectief verzanden ja acties al snel en verlies je hoop en vertrouwen. Een doodlopende weg dus. Kortom deze kernelementen zijn het overwegen de moeite waard.

John Hacking 2013

*****

Komt er een “post-human”?

Post-humanisten of trans-humanisten voorspellen het einde van de huidige mens met zijn lichamelijke en geestelijke beperkingen. Zij verwachten of een zwaar lichamelijk verbeterde mens of een mens die geen lichaam meer heeft maar gekoppeld is aan een machine. In die zin is de machine dan het post-lichaam. Er is alleen een practisch puntje om het ironisch te formuleren: hoe moet dat met 4 tot 6 miljard menselijke lichamen? Die kunnen niet allemaal tegelijk worden veranderd en aangepast of vervangen. Dat zal dus heel geleidelijk moeten gaan en misschien is het niet de bedoeling dat het hele cohort mensheid hieraan zal moeten geloven. De film Gattaca uit 1997 laat zien dat genetische selectie en het toepassen van genetische identificatiemethoden een tweedeling in de maatschappij tussen valide en in-valide individuen kan bevorderen waardoor er een klasse ontstaat van bevoorrechten en van gewone mensen die door natuurlijke geboorte

ter wereld zijn gekomen. Een dergelijke tweedeling tussen perfecte en niet-perfecte subjecten kan makkelijk het gevolg zijn van toegenomen technische mogelijkheden. De “Haves and the Haves Not”, de gecomputeriseerde individuen, de machine-mensen, en de buitenstaanders, die niet aangeslotenen, de lichaamsmensen, die wereld kunnen we dan krijgen.

Maar er is nog een variant mogelijk zonder dat er een directe lichamelijke fysieke koppeling aan computer of machine plaats moet vinden. Je kunt ook denken aan een avatar, een subject dat digitaal als avatar leeft en werkt en daarin bij gestaan wordt door een gids, een coach, een navigator. Iemand die virtueel de weg wijst aan de avatar, die ook de rotklusjes opknapt, die de weg zoekt in de brei van informatie en die de formele activiteiten afhandelt. Je kunt er ook voor kiezen dat de avatar zijn eigen gids is in de digitale wereld. Je kunt die avatar koppelen aan jouw lichamelijke plek in de wereld door alle bekende lichamelijke informatie beschikbaar te stellen aan de avatar. De avatar is dan meer en meer jouw lichaam in de digitale werkelijkheid. Jij maakt gebruik van de avatar die zo een deel van jou is om de weg te vinden in deze werkelijkheid 2.0 Je behoudt je lichamelijke autonomie buiten de computer maar die is dan wel relatief, afhankelijk ervan hoe de overheid en de maatschappelijke instanties jou als lichaam willen behandelen en bejegenen. Helemaal losgekoppeld van de digitale werkelijkheid besta je in feite niet, net zo min als je nu eigenlijk niet bestaat als je geen identiteitspapieren hebt en die ook niet kunt verkrijgen. Het feit dat je een lichaam hebt is in de digitale realiteit geen bewijs genoeg. De avatar is dus een soort verdubbeling van jezelf. Maar wat is hier verdubbeld en wat is nog zelf?

Was het lichaam een auto-topie waarin het zelf zijn metaforische woonplaats heeft, de avatar is een auto-nodus, een knooppunt in de digitale werkelijkheid waarin het zelf aanwezig en werkzaam is op een digitale wijze. Dit zelf is eigenlijk niets bijzonders meer want het onderscheidt zich in wezen in niets van de andere digitale zelven die ook uit nulletjes en enen bestaan. Dat is dan meteen het definitieve einde van het zelf. Het lichaam met daarin opgesloten het zelf is de enige garantie voor een zekere uniciteit van een zelf in een lichaam. Het lichaam vormt daarvoor de voorwaarde. Als wij dit lichaam opgeven om volledig digitaal te gaan is dat gelijk aan zelfmoord. Dat bestaan we als zelf niet meer. Dan hebben we onszelf overbodig gemaakt. Want wat zijn de grenzen van het zelf? Waardoor wordt het behoed om niet uiteen te vallen in nullen en enen? Want als het zelf volledig en alleen maar digitaal is, is het zelf in wezen niets anders dan een verzameling, een

ordening in nullen en enen. Ook een avatar is eigenlijk niet meer dan dat. Een beetje opgetuigd met extra gegevens maar dat is het dan ook. Een flut-identiteit, een spelletje, een game. De keuze voor een volledige digitalisering van mijn mens-zijn, mijn subject-zijn is een keuze voor mijn dood. Ik vermoed dat de trans-humanisten en post-humanisten zover niet willen gaan. Zij fantaseren over het downloaden van herseninhoud in een robot. Deze herseninhoud staat dan voor het individu dat ze nu zijn en willen blijven zijn. Alsof een verzameling hersenen dan zo iets bijzonders is. Ik zie het als een vorm van romantisch denken in de trant van Frankenstein die zijn kunsten een paar eeuwen later vertoont maar nu toegepast op machines. Kortom geen verbetering. Keuze voor een wereld van de post-humane mens, als verbeterde lichamelijke mens of als robot heeft dus heel wat negatieve consequenties die wij nu niet kunnen overzien maar die onze kern als mens wel ten diepste raken. De beleving van ons lichaam maakt hoe dan ook deel uit van die kern.

John Hacking 2013

*****

Mensverbetering

“Volgens Van Est ligt de focus binnen nieuwe technologische gebieden op mensverbetering. Er vindt een nieuwe technologische golf plaats waarbij het menselijk lichaam steeds beter in kaart wordt gebracht. Zo kunnen we steeds beter ingrijpen in ons lichaam. Deze intieme technologie kan worden onderverdeeld in vier categorieën: technologie in ons, technologie tussen ons, technologie over ons en technologie als ons. “Maar Quo Vadis Homo Digitalis?”, vraagt Van Est zich af. De discussie over de mens kan inspiratie vinden in het debat over natuur, stelt hij vast. “Bij de mens is het basisdiscours de optimalisatie van de mens. Bij het denken over natuur daarentegen is de wilde, ongerepte natuur het ideaalbeeld. Misschien moeten we in het debat over de mens ook eens meer stilstaan bij het alternatief scenario van de wilde mens? Rewilding humans.”
De zaal blijft stil en laat de woorden op zich inwerken. “Wat bedoelt u precies met rewilding humans?, vraagt iemand. Van Est: “Het gaat om dingen loslaten. Wat mij betreft betekent het dat jij je smartphone een week uitzet, dat is rewilding; het loslaten van technologie. Als ik tegen mijn kinderen zeg: computer uit en buitenspelen, dan ben ik aan het rewilden.” Het ‘herwilderen’ van de mens verdient volgens Van Est in ieder geval serieuze aandacht.”

Bron: http://www.expertisecentrumjournalistiek.nl/verslag-homo-digitalis/

De computer meet gevoelens en emoties, leest onze gezichtsuitdrukkingen en anticipeert met een voorstel voor medicijnen of gedrag. Binnenkort weet de computer exact hoe we ons voelen en hoe we er lichamelijk voorstaan. Dan zijn we meer dan ooit leesbaar geworden voor de techniek. Leesbaar wil ook zeggen digitaal uitwisselbaar. Onze gegevens digitaal opgeslagen, geanalyseerd en verwerkt wil zeggen dat wij zijn vastgelegd op een nieuwe wijze los van onze lichamelijke existentie als lichaam. Lichaamsmaterie en digitale werkelijkheid raken zo meer en meer verstrikt.
Maar hoe moet dat dan met mijn zelfbeeld, mijn identiteit gebaseerd op mijn vooronderstellingen, mijn eigen gedachten en ideeën? Hoe ontwikkelt zich mijn zelfbesef als de digitale werkelijkheid een belangrijke rol gaat spelen in mijn materiële realiteit van mijn lichamelijk bevinden? Met andere woorden, wie ben ik morgen en wie zal ik morgen zijn?

Daarop is geen eenduidig antwoord te geven want we kennen nog nauwelijks de effecten van de technologische vooruitgang en de wijze waarop wij zullen reageren. Als evolutionair gezien de volgende stap de verbinding is tussen mens en computer betreden wij een nieuwe wereld waarin ook onze zintuigen van rol zullen wisselen. Zien en horen, smaken en proeven, voelen en tasten worden misschien minder belangrijk als wij ons lichaam minder gaan gebruiken als intermediair in de omringende werkelijkheid. Gekoppeld aan de computer treden we nieuwe werelden binnen en wordt onze werkelijkheid wat we nu noemen virtueel. Dat begrip virtualiteit krijgt misschien een andere lading, een andere betekenis en een andere waardering als we grotendeels anders-lichamelijk, dat wil zeggen meer computergestuurd gaan leven.
Misschien wordt het begrip realiteit wel gevuld met negatieve connotaties, als iets van vroeger, van achterhaald en van toen. In virtualiteit zit ook deugd, virtus opgesloten. Het zal deugdzaam zijn mee te doen in de nieuwe wereld, de computer reikt je de hand om een deugdzaam, dat wil zeggen aangepast leven te leiden, volgens de normen van de grote beslissers die de programma's hebben bedacht. Niet meedoen, een teken van verzet zal net als nu niet worden gewaardeerd. Dan hoor je bij de out-casts, de historie-liefhebbers, de "amanten" van hoe het was toen we nog helemaal materieel lichamelijk leefden. Niet meedoen wil ook zeggen buitengesloten worden als straf van de voordelen die de nieuwe wereld gaat opleveren:

behoeftebevrediging op maat, op het moment dat de behoeftes optreden en zich manifesteren.

Het Freudiaanse uitstel van de behoeftebevrediging zal een relict worden uit het verleden ook al is volgens Freud de maatschappij en onze beschaving hierop gegrondvest. Die tendens zie je nu al hier en daar: het ego wil hier en nu en wel meteen bevredigd worden, niet morgen, niet overmorgen, maar direct, zodra de wens zichtbaar wordt. Niets willen missen, totaal leven, totaal je geven, totaal erbij zijn en ervoor gaan, dat is de ideologie die opgeld doet gebaseerd op een andere achterhaalde ideologie die vooral sinds de Verlichting hoofden en harten van mensen op hol doet slaan: de vermeende autonomie, het zelfbeschikkingsrecht, het feit dat je alles wilt, mag en kunt bepalen. Autonomie is altijd al een leugen geweest omdat ze niet strookt met de condition humaine: het feit namelijk dat we anderen nodig hebben om goed en gezond te existeren. Ontkenning van deze relationele en fundamentele afhankelijkheid van elkaar levert alleen maar ziektes op. De mens is door en door heteronoom, dat wil zeggen afhankelijk van en bepaald door andere mensen. Alleen al biologisch ben je niet uniek want je draagt de erfelijke eigenschappen van je voorouders. Je lichaam is een product van een lange ontwikkeling, je geest niet minder. Streven naar autonomie zal dus altijd kortstondig en beperkt blijven omdat autonomie niet oplevert wat ze belooft: macht. Je macht zal steeds klein blijven omdat de werkelijkheid te complex is om te beheersen. Je hebt er geen inzicht in, geen overzicht over en geen dieptekijk op. Het gaat ons verstand simpelweg te boven. En ook de geautomatiseerde mens, de mens verbonden aan of met de computer zal hierin niets kunnen veranderen. Want hoe meer verbonden hoe minder autonoom.
Hoe meer verbonden en digitaal vertaald, hoe minder je overhoud van jezelf als eigen, wezenlijk tot jouw leven behorend. Verbonden worden wil zeggen uiteindelijk verdampen. Het idee dat je nog een knooppunt bent in het netwerk, een aut-nodus, een vorm van zelfknoop met eigen macht en invloed zal snel verdampen als je digitaal meer en meer verstrikt raakt. Dan ben je net als alle anderen om je heen in het netwerk een hetero-nodus, een andere knoop, dat wil zeggen een soort van doorgeefluik. En als doorgeefluik, medeverspreider, ingepast in de algemene structuur mag je dan een stukje zelf houden, als auto-nodus, maar je taak is ook om door te geven en te ontvangen.
Speelt het lichaam dan nog een rol? In zoverre het lichaam de voorwaarde is voor je existentie. Misschien zal het lichaam het allerlaatste bolwerk zijn tegenover de techniek waarop het zelf zich nog kan gaan beroepen om niet helemaal te verdrinken in de digitale werkelijkheid. Het levende lichaam en als bewijs het dode lichaam, het

lichaam waarin geen leven meer zit en dat dus niet meer meedoet: het ultieme bewijs van een zekere mate en wellis waar geringe mate van autonomie die zich staande houdt in een heteronome wereld van netwerken en energiestromen. We gaan een heel spannende toekomst tegemoet.

John Hacking 2013

*****

Naturenleer

De mens heeft veel naturen. In tegenstelling wat je zou vermoeden is er niet alleen een menselijke natuur. Menselijke natuur afgezet tegenover dierlijke natuur bijvoorbeeld. Maar wat is een menselijke natuur? Is dat de natuurlijke staat van de mens? En wat is natuurlijk? En wat bedoelen we met het woord staat? Een mens wordt geboren en zijn eerste natuurlijke omgeving is de baarmoeder. Als geboren wezen is zijn natuurlijke staat al niet meer zo natuurlijk. Want een mens komt ter wereld in een maatschappij waar al heel veel voor hem/haar is geregeld. En dan doel ik niet alleen op naamgeving en omgeving. In feite begint met de geboorte ook de cultuur waarin een mens opgroeit. En die cultuur heeft effect op de nieuwe mens. Misschien kun je de situatie voor de geboorte de meest natuurlijke staat van de mens noemen. Dat noem ik voor het gemak maar eerste natuur. Maar die eerste natuur is al wat minder natuurlijk als de moeder medicijnen gebruikt die invloed kunnen hebben op de foetus. Datzelfde geldt voor alcohol en nicotine. De natuurlijke staat brokkelt af door moederlijk gedrag, door technisch medisch ingrijpen en ga zo maar door.

Na de geboorte is er eigenlijk sprake van een tweede natuur. Het kleine kind maakt kennis met zijn leefomgeving en de omstandigheden waarin zijn ouders verkeren. Cultuur en gebruiken kleuren het leven van het kind. Dat gaat heel ver. Besnijdenis is een voorbeeld van ingrijpen in de lichamelijke staat van het kind op basis van culturele/religieuze motieven. Kenmerkend voor de tweede natuur, eigenlijk de echte natuur van een menselijk wezen, is dat het kind zijn eigen omgeving niet kan uitzoeken maar er wel door bepaald wordt. De context is natuur geworden. En de reacties van het kind staan in dit licht. Er is geen keuze. Deze vorm van natuur wordt als normaal ervaren en het kind past zich aan en doet wat er van hem gevraagd wordt of is zich helemaal niet bewust van de culturele lading van zijn natuur. Maar er is nog een derde natuur: dat is de welbewuste keuze om in een technische omgeving te

functioneren. Hoe welbewust die keuze is, blijft een vraag, omdat de derde natuur voortvloeit uit de tweede natuur. De techniek heeft inmiddels zo'n stempel gedrukt op de menselijke cultuur dat er een nieuwe vorm van natuur is ontstaan. Je kunt het kunstmatige natuur noemen, zoals je de natuur in een door allerlei apparatuur geregeld klimaat kunt noemen, denk bijvoorbeeld aan een ruimtecapsule. Maar er zijn meer voorbeelden van technisch mogelijk gemaakte kunstmatige naturen waarin de mens verkeert. De hele dag werken in een fabriek, een kerncentrale, een dataopslagplaats, een onderzeeër, een straaljager, het zijn net zoveel vormen van kunstmatige natuur. Rijden in een auto is er ook een voorbeeld van. In deze derde natuur staat niet cultuur centraal maar functionaliteit.

De mens vervult er bepaalde functie die onderdeel zijn van zijn inzet, zijn werken en zijn denken. De derde natuur is functioneel, op functioneren, efficiënte en productiviteit gericht. Wat we hier zien is dat de mens concessies doet door bepaalde vrijheden op te geven of om zijn tijd te besteden in een nieuwe context. Hij kan niet meer gaan en staan waar hij wil maar moet zijn tijd besteden aan het goed laten functioneren van machines, van apparaten, van technische middelen. De mens is bedienaar en bedenker, controleur en opzichter van machines, van systemen en van netwerken die bepaalde functies toepassen in productieprocessen. Object van productie kan van alles zijn: zowel voorwerpen als data, zowel informatie als cybernetische kringlopen. In feite is de mens onderdeel van het apparaat geworden ook al denkt hij misschien dat hij aan de knoppen zit. De machine bepaalt ritme, sfeer en tempo, de mens past zich aan en doet wat er van hem gevraagd wordt. Dat wordt goed gepraat met argumenten als 'er moet brood op de plank komen' etc. maar in feite is de mens verlengstuk geworden van de technische mogelijkheden in een technische wereld.

Maar er is nog een vierde natuur. Deze natuur komt nu langzaam aan het licht. Lijkt het in de derde natuur nog alsof de mens aan de knoppen zit, alsof hij stuurt en aanstuurt, evalueert en bijstelt, met andere woorden, de baas is over de techniek, in de vierde natuur is de mens die macht kwijt en is hij overgeleverd aan de machine. Machines onderzoeken de genetische code van een mens, machines interpreteren deze code, machines koppelen andere gegevens aan deze codes en leiden er opdrachten uit af. Machines scannen niet alleen licht, oppervlaktes, dieptestructuren, genetische codes, zij verbinden deze uitkomsten ook met handelingsmodellen. De moderne elektronica is bij uitstek een vertaling van dit scannen waarbij de resultaten bijvoorbeeld omgezet worden in voor de mens zichtbare beelden op zijn

beeldscherm. Onze apparaten vertalen de gevonden uitkomsten in zichtbare, ervaarbare en invloedrijke uitkomsten. Onze hele wereld is een technische wereld geworden waarin niet alleen internet, de computergestuurde economie, de computergestuurde productieprocessen, voedselwinning, grondstoffenwinning etc. etc. etc. onze natuur bepalen maar ook wezenlijk veranderen. Wij veranderen lichamelijk en geestelijk. We leven in een totaal nieuwe wereld. Deze vierde natuur wordt misschien nog opgevolgd door een vijfde natuur waarin het lichaam van de mens overbodig wordt. Maar dat is voorlopig nog science fiction. Typerend voor onze ontwikkeling is ook de overgang van gesproken woord naar geschreven woord, en nu naar de wereld van het beeld. Het beeld is alom aanwezig en kleurt onze verstaans-horizon.

Onze horizon is alleen maar beeld meer. De taal, de tekst dient ter verduidelijking van het beeld. De tekst staat niet meer op zichzelf als tekst. Dat zien we voortdurend gebeuren om ons heen: via allerlei technische apparaten worden we voortdurend gevoed met beelden, met flarden tekst als ondertiteling van deze beelden. De macht van Facebook is de mogelijkheid om iedereen de kans te geven iets te “liken” waardoor je de ander bevestigt. Niet zozeer de ander als ander, maar de informatie die hij heeft gedeeld met jou. Iemand die iets leuk vindt, zegt als het ware “ik vind je aardig”. Dat geeft een kortstondig goed gevoel, een kleine impuls om door te gaan. Zo ben je uiteindelijk onderdeel van een veel groter proces dat jij niet meer bepaalt maar dat jou aanstuurt. Dit simpele voorbeeld, wat in feite niet zo simpel is, zegt veel over onze huidige conditie, onze vierde natuur. We denken aan de touwtjes te trekken, maar in feite worden we bewogen door de machine waaraan we gekoppeld zijn op vele manieren. Al is de vijfde natuur misschien nu nog verre toekomst, als wij apparaten produceren waarin de mogelijkheid wordt geschapen dat wij ons lichaam eens zullen kunnen verlaten, dan zal dat ook gebeuren. Dat is inherent aan het proces waarin we nu zitten. Terug naar de tweede, of naar een eerste natuur? “Forget it, impossible!” Net zo min als je terug kunt naar de tijd van voor je conceptie.

John Hacking 2013

******

Netwerk(en)

Foucault beschreef het al in de zestiger jaren, de heterotopie, de andere plek, een verzameling van plaatsen die van beslissende invloed kan zijn op de ontwikkeling van het individu. Het doorlopen van deze plaatsen maakt van het individu een subject met zelfreflectie. De tijd op school en tijdens de studie is een van de meest sprekende voorbeelden. Maar heterotopie duidt ook op verbondenheid in een groter geheel, een samenspel van netwerken waarin we leven en waarin we ons voortbewegen. Het subject is een resultaat van de interacties in die netwerken. Een simpel voorbeeld is het gezin. De invloed die het individu in de ontwikkeling tot subject daar heeft opgedaan is meestal van levensbelang, dwz de betekenissen blijven een leven lang een rol spelen. Mishandelde kinderen bijvoorbeeld dragen dat een leven met zich mee.
Maar niet alleen het subject, het individu, de persoonlijke psyche ondergaat invloeden van de netwerken waarin het zich bevindt. Ook organisaties zijn verbonden met andere netwerken via vaak onzichtbaar draden. Draden van macht en beïnvloeding via het geldverkeer, banken die wel of geen lening verstrekken, afnemers van producten die politieke boodschappen verbinden aan het proces, en natuurlijk, dat is nieuw, de digitale realiteit van elke dag. Deze digitale werkelijkheid kent ongekende mogelijkheden maar maakt het ook zichtbaar dat wij niet anders dan in netwerken functioneren. Het tijdperk van het structuralisme is 100% waarheid geworden en de structuren zijn vooral digitaal van karakter. Wat betekent dit? We beginnen dat pas te vermoeden als onze privacy opeens in het geding is, als we worden afgeluisterd tegen onze wil of als onze foto's door anderen moedwillig worden gebruikt voor reclamedoeleinden waar we vooraf geen toestemming voor hebben gegeven.

Niet alleen de individuen, niet alleen organisaties en instellingen, maar ook onze wetenschappelijke studies, onze theologieën, onze filosofieën, onze hele ideeënwereld is een kluwen van verbanden door het feit dat wij taal gebruiken en die taal is nu digitaal. Iemand die een bepaald instituut zoals bijvoorbeeld de kerk of de universiteit beschouwt als een losstaande organisatie heeft er niets van begrepen. Er bestaan geen organisaties meer die autonoom zijn. Autonomie is een fictie en het volhouden van deze fictie is een hardnekkige leugen. Ook individuele autonomie is een sprookje, ons wijsgemaakt door verlichtingsfilosofen die overtuigd waren van de menselijke kwaliteiten om vrijheid te vestigen op eigen bodem, dat wil zeggen op basis van eigen rationaliteit en overwegingen. Ook dat is een illusie. Elke gedachte is in feite

geleend, geschonken en in het omhulsel van de taal gegoten. Vrijheid is een illusoir begrip dat niet in autonomie maar in handelingsvrijheid (tot op zekere hoogte) en keuzevrijheid gegoten kan worden opdat er iets van terecht kan komen. Ik spreek in de toekomende tijd want vrijheid is geen bezit maar een opdracht, performatief optreden waarin vrijheid als het ware pas gestalte krijgt. Zoals liefde ontstaat en kan groeien als iemand liefde bekent en er aan werkt. Vrijheid ligt dus altijd al in de toekomst en ontstaat als het ware onder het lopen zelf. Terugkijkend kun je dan soms concluderen dat er een zekere mate aan vrijheid was om te handelen. Maar ook dan staat de handeling niet op zichzelf, is ze niet uit de lucht komen vallen, is ze niet autark, niet autonoom, maar had ze een richting of een doel en werd ze gemotiveerd. Dat laat zien dat elke handeling als het ware ingekapseld is in een patroon van overwegingen en van mogelijkheden. De handeling maakt deel uit van een handelingsnetwerk.

Nu pas, zo vermoed ik, gaan we echt ontdekken wat het betekent deel uit te maken van netwerken, knooppunt zijn in grotere gehelen, doorgeefluik zijn van invloeden die op ons af komen. Maar de beeldspraak hapert hier. We zijn geen letterlijk knooppunt zoals de knoop in een breiwerk. Visueel is dit nog niet zo makkelijk uit te drukken. Als we allemaal in digitale taal kunnen worden beschreven zijn we niet meer dan een verzameling nullen en eentjes. De volgorde is dan bepalend, maar ook die is wisselend en soms van korte duur. We verliezen in feite ons houvast. Digitaal zijn we vogelvrij. Een digitaal hoopje in een berg van digitale data. Nu is het wachten op een nieuw houvast. Of is dat niet meer echt nodig?

John Hacking 2013

******

NIETS

"Ik ben niets,
ik zal nooit iets zijn.
Ik kan ook niets willen zijn.
Afgezien daarvan, draag ik in mij alle dromen van de wereld."

Deze woorden van Alvaro de Campos (een pseudoniem van de Portugese dichter Fernando Pessoa) doen mij denken aan het kerstverhaal. Dichters zijn vaak als geen ander in staat om tegenstellingen bij elkaar te verwoorden. Met schijnbaar

vanzelfsprekend gemak schrijven zij over de grote dingen in het leven en als lezer wordt je soms meegesleept in hun prachtige beeldspraak. Mij overkomt dat vaker dat ik lezend in een dichtbundel ontdek hoe de woorden voor mij een eigen leven gaan leiden en dat ik houvast kan vinden in de beelden die de dichter ontwerpt. Misschien zult u zeggen 'hoe kunnen beelden nou houvast geven' of 'hoe zijn beelden nou in staat om je de weg te wijzen in dit leven?' Deze twijfel is begrijpelijk, we worden dagelijks overspoeld met beelden en gewaarwordingen. En vaak kunnen we er geen touw aan vast knopen en vallen er weinig levenslessen te trekken uit die stroom van beelden. De dingen van de dag vallen eerder over je heen dan dat je er bewust bij stil staat. En dat is nou ook precies het verschil met po‰zie. Als je een gedicht leest doe je dat meestal met aandacht, geconcentreerd en in stilte. Je probeert te begrijpen en te voelen wat de schrijver bedoelt, daarin probeer je mee te gaan, daarin kun je worden opgenomen, daarin kunnen ook je eigen ervaringen een plaats krijgen. En als er dan zoiets als herkenning is, dan is je inspanning en je moeite niet tevergeefs.

In de beginregel van het gedicht de 'Tabakswinkel' die boven staat afgedrukt beschrijft de dichter twee uitersten: een mens nietig, sterfelijk ,n toch een vat vol dromen. Of in deze kersttijd: 'het kindje in de kribbe, een k lein volslagen afhankelijk mensje, aan de borst van de moeder, en zo vol belofte, blijkt een verlosser voor velen, een mens die dromen kan laten uitkomen omdat hij zelf zo vol is van dromen.'
De 'uitkomst van die droom' beschrijft de evangelist Lucas in zijn Blijde Boodschap: 'als het toch eens waar mocht worden...eindelijk vrede, géén oorlog meer, geen lijden en geen geweld, geen ziekte en geen dood...'

Met de komst van de 'ver-losser', de mens die ons vrij-maakt, die de banden 'lost' waarmee wij gebonden zijn aan het leven en het lijden, komt er hoop in de harten van de mensen. En het mooiste is, die verlosser komt in alle zwakheid, in de meest menselijke gedaante, als kleine mens ter wereld; een kind geboren uit een vrouw. Daarin lijkt hij op ons. Daarin kunnen wij ons met hem vereenzelvigen, en kunnen wij, wat nog belangrijker is, zijn droom voortzetten.
Want wij zijn ons bewust dat die droom van Jezus nog niet helemaal is uitgedroomd, de wereld is nog geen aards paradijs, er wordt door velen nog veel teveel geleden. Maar durven wij ons wel over te geven aan die grote droom van vrede, die droom die een einde wil aan alle menselijke geweld? Met al onze onmacht en ons besef van sterfelijkheid?
Opnieuw wil ik bij een dichter te rade gaan. Juan Ram¢n Jimënez, een Spaanse

dichter schrijft over de dood die elk van ons wacht, de volgende melancholieke
woorden:

"De allerlaatste reis.

En ik zal gaan.
En de vogels zullen blijven en zingen;
en blijven zal mijn tuin, met zijn groene boom
en zijn witte bron.

Elke avond zal de hemel blauw en vredig zijn.
en luiden zullen, net als vanavond,
de klokken van de kerktoren.

Sterven zullen zij die van mij hielden;
en het dorp wordt elk jaar weer nieuw;
en in elke hoek van mijn tuin met witte bloesems
zal mijn geest dronken van heimwee ronddwalen...

En ik zal gaan; en ik zal alleen zijn, zonder thuis,
zonder groene boom, zonder witte bron,
zonder blauwe en vredige hemel...
en de vogels zullen blijven en zingen."

Dit gedicht heeft iets heel weemoedigs. Misschien wel door het besef dat het allemaal door zal gaan, ook als je er zelf niet meer bent. Alles waar je in je leven met volle teugen van hebt genoten is er ook na je dood, maar je hebt er zelf geen deel meer aan. Dat doet pijn, dat beeld kan verdriet bij je losmaken, heimwee, verlangen.
Maar toch is dat slechts ,,n kant van de zaak. Er is nog een ander gedicht van hem, een gedicht waar het onderscheid tussen leven en sterven langzaam vervaagt. En hoe vaker ik dit gedicht lees, hoe meer ik moet denken aan het lot van Jezus, en aan de beschrijvingen van mystieke ervaringen van onze grote mystici.

"Mijn hart is nu zo zuiver,
dat het om het even is, of het sterft
of zingt.

Het kan het boek van het leven vullen of het boek van de dood.
Beiden zijn onbeschreven voor mijn hart, dat denkt en droomt.

Evenveel eeuwigheid zal het in beiden vinden.

Hart, het is om het even: sterf of zing."

'Sterf of zing' - het lijkt bijna een bevel, aan ons, de levenden. Het kindje in de houten kribbe zal eindigen aan de houten balken van het kruis. Leven en dood zijn onverbrekelijk met elkaar verbonden. Ook voor ons. En misschien beseffen wij het niet altijd, 'maar elke nieuwe geboorte maakt een sterven pas mogelijk en elk sterven is een nieuwe geboorte'. Zoals een mens ongevraagd en buiten zijn wil geboren wordt in dit leven, zo wordt dit leven ook weer van ons afgenomen, en worden wij opnieuw geboren in een 'bestaan' na de dood: een nieuwe geboorte. Deze droom heeft Jezus met zijn leven en sterven zichtbaar gemaakt. Het is een droom die verder reikt dan ons leven en ook verder dan onze dood. En als ik dan boven vraag of wij ons nog durven over te geven aan die grote droom van vrede, dan moet de nadruk liggen op het woordje 'overgeven', of zo u wilt op het werkwoord 'toe-vertrouwen'. Want dat is geloven, dat is een hemel vol van engelen die zingen "Eer aan God in den Hoge - Gloria in excelcis Deo" - al het andere komt daarna; dat zal ook blijken in het leven van Jezus zelf.

John Hacking 2013

******

Online

Online meedoen, met de sociale media participeren in het worldwideweb: het is leuk maar je wordt middel - ze gaan je gebruiken en ze maken dankbaar gebruik van je. Ze? Dat zijn zij die de media exploiteren en daar een goede boterham aan verdienen. Vrijheid van meningsuiting heeft zijn prijs ook al is die niet meteen zichtbaar: “If you’re using a free online service, the adage goes, you are the product. It’s an arresting line, but one that deserves putting more precisely: it’s not you, but your behavioural data and the quantifiable facts of your engagement that are constantly blended for sale, with the aggregate of every single interaction (yours included) becoming a mechanism for ever-more-finely tuning the business of attracting and retaining users.”in: http://www.aeonmagazine.com/world-views/does-each-click-of-attention-cost-a-bit-of-ourselves/

Maar er is meer aan de hand: je doet niet alleen mee, je gedrag is object van onderzoek en manipulatie, nee je gaat zelf leven naar de normen die

de apparatuur je gaat stellen via de electronica die tot je beschikking staat. Je past je aan. Je mobiel bepaalt je dagritme, je coördinatievermogen, je interesses, je dagbesteding. Je kleine vingers tikken haastig de berichtjes op je schermpje en weg zijn ze. Vrienden melden zich elke minuut met een wetenswaardigheid. De apps op je mobiel houden je bezig en nodigen uit, je Ipad maakt het mogelijk voortdurend met je computer bezig te zijn op een iets groter schermpje, ook in bed of in bad. Je bent nooit meer alleen, de electronica is je nieuwe vriend. En via die electronica ben je niet alleen verbonden, connected, maar vooral ook deel van het netwerk. Een knooppuntje waarin je jezelf aan het manifesteren bent als deelnemer: een auto-nodus, een zelfknoop. Dat is vooral virtueel maar door je voortdurende aandacht voor het scherm en de berichten die daarop verschijnen, en je reacties ben je deel geworden van de electronische manipulatie. Je mobiel laat je nooit meer los, het liefst zou je ermee gaan slapen zodat je in je droom nog verder kunt ermee. Always and everywhere connected. Laat je dan maar meteen aansluiten aan de netwerken via een chip of een andere verbindingsmogelijkheid. Kan ook je geestelijke activiteit die je denken noemt meteen worden beïnvloed, gecorrigeerd, aangestuurd, verbeterd etc.

Is dat de toekomst? Ik vermoed van wel. De eerste tekenen zijn al zichtbaar. Iedereen tot en met de bosjesman wil een mobiel. Iedereen in Afrika en Azië die eerst niet meedeed in de wereldeconomie wil nu meespreken en meespelen. Terecht. Maar waar leidt dat naartoe? Als we eenmaal allen verbonden zijn, als er geen vrijplaats meer is zonder verbinding, geen situatie waarin je niet zichtbaar bent ook niet voor de drones en de vele camera's, wat doet dat dan met ons? Je kunt je niet meer terug trekken want er is geen plek meer om je terug te trekken. Het gevolg van al deze nieuwe ontwikkelingen is dat tijd en ruimte gaan samenvallen. Ruimte wordt tijd en tijd wordt ruimte. Dat betekent dat in de virtuele werkelijkheid die steeds meer samenvalt met de reële werkelijkheid ruimte en tijd als het ware worden opgeheven. Ze zijn er gewoon niet meer. De enige ruimte die overblijft is een virtuele. Weliswaar nog afhankelijk van de kracht van de electronica, de servers en de verbindingen, maar toch. Als alles werkt - ook de back-ups - wordt de wereld overgenomen door de computer. De machine heerst en bepaalt. De man/vrouw achter de knoppen is een fictie want er is geen man/vrouw meer die achter de knoppen zit. Wiskundige formules die worden afgewerkt, toegepast, vereenvoudigd, gedifferentieerd, vermenigvuldigd, etc. etc. bepalen de gang van zaken. Niet de wetenschap aan de macht, ook niet de wiskunde als zodanig, maar de

toepassing ervan zodat de machines werken en effectief en productief zijn.
Is er nog sprake van machines? Is dat niet een volledig verouderd woord? Ik denk van wel. Robot is ook geen goed woord want virtualiteit waarin tijd en ruimte niet meer bestaan gaan verder dan de in blik gegoten mens die rondwandelt en taakjes uitvoert. Hoe zullen we het noemen? Computer is te beperkt, te plaatsgebonden. Internet is te vaag en dekt de lading niet meer want het is niet meer inter maar doorheen. Het is een goede vraag voor een wedstrijd. Wie schrijft hem uit?

John Hacking 2013

******

Het parallelle zelf

In de film Mr. Nobody uit 2009 vertelt de laatste sterfelijke mens Nemo op 118 jarige leeftijd zijn levensverhaal waarbij hij onder hypnose tegenover een psychiater en wakker tegenover een journalist (met een oude bandrecorder) drie fases uit zijn leven vertelt, als negenjarige, als verliefde puber en als volwassen echtgenoot. De toehoorders van zijn verhaal kunnen er geen draad aan vastknopen omdat de verteller diverse verhaallijnen bij elkaar brengt. Omdat hij als negenjarige moest kiezen tussen vader en moeder die gingen scheiden vertelt hij twee verhalen: het ene waarin hij bij zijn vader blijft en later alles wat daarop volgt met relaties en huwelijk, het andere waarbij hij bij zijn moeder blijft en de liefde van zijn leven ontmoet als puber maar die in het volwassen leven geen vervolg krijgt. Hoewel, uiteindelijk wordt ook dit moment mogelijk omdat de verteller in staat is zijn leven terug te brengen naar een eerder stadium en zo zijn keuzes te herzien en aan te passen zodat er een ander leven mogelijk wordt. Als metaverhaal of als filosofische onderbouwing van dit al dient het model van de snaartheorie dat wordt aangestipt en waarmee wordt verklaard dat sinds het begin van de kosmos slechts 4 van de 9 dimensies zich hebben ontvouwd: 3 ruimte en 1 tijdsdimensie. Als uiteindelijk in het uitdijend heelal het punt wordt bereikt dat de energie op is volgt er een omkeer en gaat het weer krimpen. Dan zal ook volgens de voorspelling de tijd terug gaan lopen. Iets wat in de film daadwerkelijk in 2089 plaatsvindt op 20 februari om 5 uur. Het is ook het moment waarop de net overleden Nemo weer tot leven komt en lachend keert hij achterwaarts terug in het leven omdat hij het op het laatst van zijn minuten het verhaal van het weerzien van hemzelf met Anna, zijn geliefde, heeft gedacht. Een happy end.

In de film wordt in de dialogen duidelijk gemaakt dat alles met alles samenhangt en niets volgens een vaststaand patroon hoeft te verlopen zoals jij dat in gedachten hebt. Wij noemen het toeval, maar dat toeval wordt in het verhaal geduid als mogelijke verhaallijn. De negenjarige Nemo heeft ontdekt dat hij soms de toekomst kan zien omdat tijdens zijn geboorte de engelen vergeten hebben om hem te doen zwijgen. Volgens de Joodse kabalistische mythe die hier wordt geciteerd vergeten de zielen voor hun incarnatie waar ze vandaan kwamen en beginnen ze door deze vergetelheid als het ware weer opnieuw.

De film roept een aantal vragen op over het zelf. Het zelf functioneert door het bijeenbrengen van de verhaallijnen op een parallelle wijze. Het is tegelijk in dezelfde persoon in meerdere situaties, in meerdere mogelijkheden en in meerdere plots. Zonder dat de zelven zo laat het verhaal zien, dat van elkaar weten. Er is soms een vermoeden maar inzicht breekt niet door. De oude Nemo maakt dit zichtbaar door op te merken dat wij niet weten wie en wat we zijn en of we wel bestaan. Hij zegt dat wij allemaal in de film het resultaat zijn van het denkwerk van de negenjarige architect die in de bioscoopzaal zit en kijkt wat er op het toneel plaatsvindt. De negenjarige wordt zo tot een maker van realiteit, van mogelijkheden, van verhalen die zich gaan afspelen. Als architect van verhalen neemt hij een soort van goddelijke positie in.

Marvin Minsky, een computerwetenschapper noemt onze identiteit heterogeen en verdeeld omdat het zelf in staat is meerdere identiteiten aan te nemen in de virtuele wereld. Deelnemen aan computerspelen, het ontwikkelen van een digitale identiteit maken dat mogelijk. Het zelf kan volstrekt geloofwaardige meerdere zelven zijn en spelen. Digitalisering van de samenleving maakt het verhalen vertellen en de verhaallijnen op een nieuwe wijze zichtbaar. Religieus gezien zijn de religieuze boeken niets anders dan de verhalen ontvangen via of van een god of goden.

De godsdienstigen beroepen zich op een directe vorm van inspiratie. De Tora als woord van God, het evangelie als geïnspireerd op woorden en leven van Jezus die een “incarnatio” is van God. Als Tora een verbeelding en de gestalte is van God, als woord in levende lijve, als Jezus het vleesgeworden Gods woord is, dan betekent dat, dat de kracht van het woord en het verhaal veel verder gaat dan dat wij vermoeden. Maar had het ook anders kunnen zijn? Nemo laat zien dat het theoretisch mogelijk is. Alleen zal ons lichaam niet echt meewerken hoever we ook geschreden zijn op de weg van de techniek en de celvernieuwing. Want in de wereld waar de dood is uitgebannen blijft

nog altijd de vraag over: hoe wil je dan eeuwig leven? In welke vorm? En op welke leeftijd moet je worden gefixeerd?

John Hacking 2013

*****

Real World learning

Afgelopen maandag en dinsdag waren we als studentenpastores voor een eigen conferentie te gast in Stenden University Leeuwarden. Daar zijn verschillende opleidingen geconcentreerd op HBO niveau en 30% van de leerlingen komt uit het buitenland. Leerlingen leren al doende hun vak. De hotelschool is een mooi voorbeeld. Het bijbehorend hotel waar we logeerden, het restaurant en de ook de eigen kantine van de Hogeschool wordt o.a. door de inzet van de leerlingen gerund. Zo staan er soms wel 3 mensen aan je tafel die om de beurt vragen of alles naar wens is, en dat met een grote glimlach. Natuurlijk, het is de oefenfase voor hen en buitenlandse studenten, te herkennen aan hun vlaggetje op de revers, vragen het in het Engels.
De opleiding aan deze hogeschool moet bij de tijd blijven. Anders prijzen ze zichzelf uit de markt. Mediatechniek, hotelwezen, koken, het zijn beroepen die nauw aansluiten bij de werkelijkheid van alledag. Je kunt niet achterblijven anders loop je achter en krijg je ook geen baan. Real World Learning is daarom het motto: de echte wereld zet de route uit voor het leren aan deze hogeschool. Wij als studentenpastores hielden ons onder andere bezig met de vraag hoe wij in onze tijd aan de weg kunnen timmeren, studenten bereiken en bekendheid geven aan onze inspanningen. Met andere woorden hoe kunnen we de vertaalslag maken van theologie, van traditie, van overgeleverde kennis en waarden naar de hedendaagse werkelijkheid waarin studenten, onze doelgroep, verkeren. Eric Borgman, een van de meest bekende theologen in Nederland momenteel, heeft al eens opgemerkt dat wij als studentenpastores goud in handen hebben. De verkenning van die opdracht stond tijdens onze conferentie centraal.

Ton Zondervan, een andere theoloog, verbonden aan de hogeschool Windesheim presenteerde een vorm van werkschema om eens naar ons eigen werk te kijken. Vooronderstellingen, doelen, voorwaarden, kansen en mogelijkheden werden blootgelegd. Opvallend was een statement over het missionerende karakter van onze kerken. Tot nu toe behandelen de beleidsmakers en theologen in onze kerk de samenleving als een groot veld waarbinnen het evangelie verkondigd

moet worden. De kerk is subject, het evangelie de boodschap en de toehoorders zijn eigenlijk de objecten totdat deze zich bekeren en aan de kant van de kerk, van het subject gaan staan en mee gaan doen. Deze tweedeling of scheiding is niet meer van deze tijd. Waarom niet? Omdat de kerk en de kerkelijke overheid de samenleving zo niet serieus neemt. Ze neemt als het ware een metapositie in, in de zin van wij hebben gelijk, bekeer je tot ons, en je zult gered worden. En dat terwijl velen in de samenleving de kerk al lang de rug hebben toegekeerd. Er moet iets veranderen in deze eenzijdige missionaire verhouding. Dat zegt ook de Dominicaan Timothy Radcliffe in de Volzin van 31 mei 2013: “De r.k. kerk is erg negatief over onze West-Europese cultuur en wordt daarin door die cultuur niet erg serieus genomen” zegt de interviewer Arjan Broers. Radcliffe antwoordt: “Je wordt alleen serieus genomen als je anderen serieus neemt. Je krijgt alleen autoriteit als je die zelf geeft. Jezus deed dat ook. Hij begon vaak met vragen: wat wil je, denk je, zie je, verlang je? Wij moeten legitimiteit en autoriteit toekennen aan de ervaringen en gedachten van mensen van nu. De kerk is daar niet goed in.”

Real World Learning is dus daarom ook een must voor theologen en kerkelijke werkers en voor de kerkelijke overheid. Een must omdat anders de kerk nog meer gemarginaliseerd gaat worden dan nu het geval is: het wordt een sekte. Terug naar af zoals ze begonnen vlak na de dood van Jezus. Maar dan negatief, een klein obscuur clubje. Natuurlijk ik overdrijf. Zo’n vaart zal het niet lopen want in de wereld buiten Europa groeit de kerk nog steeds. Ik stel het even heel zwart wit met die verwijzing naar een sekte en naar verdere marginalisering omdat de miskenning van de huidige mens en de huidige samenleving een leugen is, een contra-evangelie, een zonde tegen de geest. Jezus kwam niet om een theologie te prediken, of zijn waarheid als waarheid te verkondingen. Hij kwam om te luisteren en adequate antwoorden te geven: d.w.z. echte aandacht. Radcliffe citeert de kerkvaders die zeggen dat we gemaakt zijn voor het overstijgende, het transcendente. Dat overstijgt ook elke theologische waarheid en elke theologische claim. Hoe machtig een instituut en haar dienaren ook zijn, als zij niet leren van de huidige mens en huidige wereld, zij maken er tenslotte deel van uit, hebben ze niet alleen een plank voor de kop maar zijn ze bij uitstek extra ecclesiam: ze plaatsen zich buiten de kerk en worden daarmee sektarisch. Dat is nog eens wat: om als priester, als bisschop, als kardinaal, als kerkelijk werker en als gelovige te horen te krijgen dat je sektarisch bezig bent als je voortdurend met je regeltjes en lettertjes aan de gang bent en denkt zo het evangelie te moeten verkondigen door striktheid in de leer.

Het gaat eerst en vooral om orthopraxis: en die kan alleen in de wereld, tussen de mensen plaatsvinden. Niet gescheiden van de wereld in het kerkgebouw en de knusheid van de liturgie, maar midden in de wereld met al zijn verscheurdheid en conflicten. Leren van de wereld is leren van de mensen om je heen. Zij staan centraal. Zelfs niet de bijbelse waarheid, maar de noden, vragen en behoeften van de mensen. De focus helemaal op de mens gericht. En daarmee blijf jij ook als mens niet buiten schot: jouw noden en verlangens. Het is eigenlijk heel gemakkelijk: je bent beperkt als mens, je kunt het niet in je eentje, en je overziet ook niet zoveel. Des te beter, dat maakt je bescheiden in je ambities. Je hoeft de wereld niet te redden. Die is veel te groot voor jou. Doe maar wat er op je pad komt. De studenten op de hogeschool leren al doende hun vak: nu lachen ze je nog vriendelijk toe en elke keer weer opnieuw. Of dat zo zal blijven als ze een echte baan hebben weet ik niet. Maar ze leren het in ieder geval wel goed. Ze krijgen bijgebracht om zich helemaal op de klant te richten zonder de eigen werkzaamheden uit het oog te verliezen. Daar kunnen wij als pastores, als kerkelijke werkers en als kerkelijke overheid nog heel wat van leren. Tijd dus voor een echte Real World Learning theologie: en die begint bij het dagelijks handwerk, elke dag opnieuw in elke ontmoeting.

John Hacking 2013

*****

Streven naar verbetering

Het gras geeft mee, werkt nooit tegen en als er even niets is dan veert het op en staart fier naar de horizon

Sinds het begin van de mensheid, (ook al liggen de eerste sporen in een heel ver verleden), is er een streven naar verbetering van leefomstandigheden en leven geweest. Kenmerkend voor de mens is de zelfreflectie over zijn leven en leefomstandigheden. Deze vorm van reflectie heeft in de loop der tijd geleid tot tal van verbeteringen: op het terrein van wonen, voedselproductie, vervoer, techniek, arbeid, bewapening, internet, digitalisering…En dit zijn maar enkele voorbeelden. Sommige in de geschiedenis van de mensheid heel recent. Veranderingen gaan steeds sneller en vinden steeds ingrijpender plaats. Heeft het eeuwen geduurd voordat de mechanisering tot bloei kwam, nu vinden in decennia veranderingen plaats en straks in jaren, maanden en weken. Ook het lichaam legt daar getuigenis van af. We worden ouder, de medische techniek en de verbeterde

leefomstandigheden verschaffen ons de mogelijkheid van een langer leven. De hang naar verbetering, een kwalitatieve sprong voorwaarts, is het adagium van de mens. Daarin is volgens mij de mens echt onderscheiden van het dier. Hoewel, op lange termijn zal dat nog moeten blijken. Op macro - niveau, en dan heb ik het over honderden miljoenen jaren is het overleven van de mensheid helemaal nog niet zo zeker.

De mens leert, hij leert van het hier en nu maar ook van het verleden. Reeds in de 8e eeuw schreef de Chinese monnik Shitao over dit leren van het verleden (Altertum) het volgende:
„Das Altertum ist ein Werkzeug zur Erkenntnis. Ein Wandler zeichnet sich dadurch aus, dass er es als Werkzeug wahrnimmt, jedoch nicht zu einem von den Alten wird. Ich habe noch nicht einen Menschen gesehen, der in der Tat das Altertum als Werkzeug betrachtet, um es zu wandeln. Oft ist es zu bedauern, dass Menschen im Alten steckenbleiben und es nicht wandeln. In solchen Fällen schnüren die Erkenntnisse sie ein. Wenn die Erkenntnisse durch den Zwang zur Ähnlichkeit eingeschnürt werden, dann wird man durch sie nicht erweitert. Deswegen nutzt der Edle das Altertum, um das Heute zu eröffnen.“

Het is dus kunst om van het verleden zo te leren dat het heden er baat bij heeft. Dus niet steken blijven in oude gewoontes en gebruiken, in dingen die eigenlijk voorbij zijn en dus ook niet meer werken. Maar wat is dat? Wanneer werken dingen niet meer? Wanneer zijn er andere mechanismen nodig om de op ons toekomende ontwikkelingen een plaats te geven in ons leven? De inzet van onze zintuigen is daarbij van belang. Gaan we een tijd tegemoet dat ogen en oren er minder toe gaan doen? Dat onze beeldcultuur en luistercultuur vervangen gaan worden door een andere wijze van waarnemen? Als onze werkelijkheid meer en meer gedigitaliseerd wordt en alles in digitale formules wordt gegoten zal dat, zo vermoed ik, ook effect hebben op de wijze waarop wij communiceren en hoe wij onze samenleving gaan inrichten.

In een volledig gedigitaliseerde samenleving waarin alles met alles verbonden is gelden andere wetten. Energiebehoud, energievoorziening, energieverspreiding zouden dan wel eens de allerbelangrijkste grootheden kunnen worden waar alle activiteiten op gericht zijn omdat zonder die energie geen digitalisering werkt. Zoals er nu al gigantische complexen verrijzen met dito koelsystemen omdat de enorme berg van data op te slaan en te verwerken, zo zullen er in de toekomst nog grotere systemen komen om het geheel van de menselijke samenleving

te sturen en te beïnvloeden. Als we streven naar verbetering houdt dat automatisch in dat wij ook graag in de hand willen houden hoe het verder moet. En hoe meer we dat willen, hoe meer macht, invloed en mogelijkheden we moeten hebben om ontwikkelingen te sturen. Als de toekomst gaat verlopen via de weg van de digitalisering zal daar alle handelen op gericht zijn. Alle andere zaken zijn dan bijproduct, of effect van dit primaire streven. Vervoer, wonen, werken zijn alleen maar mogelijk als de samenleving meer en meer digitaal functioneert. Als nu de elektriciteit uitvalt en de computers in de beurscentra stilvallen, valt ook de economie stil. Idem geldt dit voor ziekenhuizen en voor elk systeem dat meer en meer afhankelijk wordt van de digitale werkelijkheid.

Maar is er een evolutionaire stap voorwaarts te maken zodat wij als lichamen niet alleen maar afhankelijk zijn van de digitale werkelijkheid? Zeker als onze lichamen ook nog eens gekoppeld kunnen worden aan de computer. Kunnen we zintuigen ontwikkelen waarmee we ook niet-digitaal kunnen communiceren? Via geluidsgolven, lichtgolven of andere golven misschien? En kunnen we daarvoor een apart zintuig ontwikkelen of hebben we dat misschien al? Zit het in ons brein verstopt maar wordt het nog te weinig geactiveerd? Bijvoorbeeld dat deel van ons brein dat ons voorziet van dromen tijdens de slaap? In de film De tijdmachine (2002) losjes gebaseerd op het boek van Wells, en verfilmd door zijn kleinzoon Simon Wells, wordt de leider van de Morlocks, (een resultaat van de evolutie toen mensen ondergronds gingen) voorgesteld als telepathisch begaafd. Via telepathie leest hij alles gedachten en deelt hij ook bevelen uit. Is telepathie de volgende stap in de evolutie van de mens? Is telepathie een middel om te ontsnappen aan de dictatuur van het getal, de digitale vertaling van de werkelijkheid?

Shitao, onze Chinese monnik die traktaten schreef over schilderkunst in zijn tijd, merkt op dat ons bewustzijn voor iedereen gelijk is. Maar het gaat erom hoe wij het inzetten of gebruiken om onze werkelijkheid te bestuderen. Ik citeer:
„Die Dummen und die Gewöhnlichen teilen sich das gleiche Bewusstsein. Wenn der Dumme nicht verdunkelt wäre, dann wäre er ein Weiser. Wenn ein Gewöhnlicher nicht befleckt wäre, dann fände er zur Klarheit. Gewöhnlichkeit gründet auf dummen Eingebungen. Dummheit gründet auf Verdunkelung.
Daher sind die Höchsten Menschen unfähig, die Dinge nicht zu erreichen. Sie sind unfähig, sie nicht zu erhellen. Erreichen sie sie, dann verändern sie diese. Erhellen sie sie, dann wandeln sie diese. Empfangen sie Sachen, dann sind diese ohne Gestalt gegeben. Ordnen

sie Gestalten an, dann sind diese ohne Spuren gegeben. Sie versetzen die Tusche in Bewegung, als ob das Bild bereits vollendet wäre, sie beherrschen den Pinsel, als ob sie sich im Nicht-Handeln übten. Auf der kleinen Fläche einer Bildrolle erfassen sie Himmel und Erde, Berge und Ströme und die Zehntausend Dinge, ihr Herz ist aber leicht als ob all das gar nicht vorhanden wäre. Wird die Dummheit entfernt, kommt Weisheit auf. Wird das Gewöhnliche abgetan, stellt sich Klarheit ein.“

Zijn wij in staat de domheid uit ons leven en de kortzichtigheid te verwijderen, door ons bewustzijn te richten op die onderdelen van de werkelijkheid die er voor ons als menselijke en lichamelijke wezens toe doen: dat wil zeggen kwalitatief belangrijk, zinvol en wijs? Met het oog op de dood die nog steeds voor allen geldt houdt deze vraag haar urgentie, hoe graag we ook willen dat het beter wordt. Hoe graag we misschien ook die laatste grens van leven zouden uitstellen.

John Hacking 2013

*****

Taal

De oude Egyptenaren (3000 -500 v. Christus) maakten afbeeldingen van voorwerpen en dieren ter vervanging van de echte objecten. Deze afbeeldingen sierden de muren van de grafkelders waar ook de essentieel geachte teksten stonden voor de overgang van het leven naar het rijk van de doden en daarna. De afbeeldingen verbeelden niet alleen de nieuwe werkelijkheid waarin de dode zou overgaan, zij bewerkstelligden haar ook. Deze vorm van magisch denken schijnt heel lang te hebben geduurd in de geschiedenis van Egypte. Het hiëroglyfen schrift is een geabstraheerde versie van de objecten waarmee werd gecommuniceerd. Schrijven was een taak voorbehouden aan een speciale kaste van schrijvers en kunstenaars, waarschijnlijk ook nauw verbonden met de priesterkaste. Schrijven en magie, schrijven en religie hingen dus nauw samen. Misschien is het wel aan deze eerste vroege periode van de menselijke beschaving en het ontstaan van de taal te danken dat wij nog steeds in abstracte begrippen communiceren zonder dat we deze begrippen hebben gedefinieerd. Het moet ergens vandaan komen dat wij dat met een zekere vanzelfsprekendheid en zonder kritische reflectie dagelijks doen. Als bijvoorbeeld ook in het Chinees of Japans bepaalde tekens staan voor mens of voor boom, berg, huis, en die tekens worden in woorden en zinsverbanden opgenomen, dan is dat een vorm van abstractie. Bij het ontstaan van het alfabet verdwijnt dit

tekenkarakter achter de verzameling van klinkers en medeklinkers die in het schrift worden gebruikt om een woord uit te drukken. Maar de abstractie is daarmee niet verdwenen.

In een orale cultuur zonder schrift (heeft die wel bestaan?) staat het gesproken en gehoorde woord via verhalen en overleveringen centraal. Via het geheugen worden verhalen bewaard en krijgen hun neerslag in het denken en spreken. Maar al gauw zijn er ook beelden, worden dieren en onderdelen van mensen uitgebeeld tijdens de jacht of tijdens andere rituelen. Grottekeningen getuigen daarvan. Zij versterken het woord maar vervangen het niet. Beeldtaal is geboren.
In de loop van de menselijke geschiedenis gaan beelden een eigen leven leiden maar vervangen zij niet de gesproken en geschreven taal. Het alfabet maakt het mogelijk om te communiceren met weinig tekens of letters. Het aantal combinaties is bijna eindeloos. Elk beeld gevat in woorden roept weerwoord op want het verslaan van een beeld in woordtaal is een keuze, gebeurt vanuit een perspectief met een bepaalde betekenis. En precies op het vlak van de betekenis gaat er van alles schuiven. Betekenissen liggen niet vast, hebben meerdere lagen, zijn in andere contexten weer anders. Beelden spreken niet zomaar uit zichzelf. We gebruiken taal om beelden uit te leggen hoe krachtig ze ook zijn en welke indruk ze ook achterlaten. Om erover te communiceren grijpen we vaak naar woorden. Ze zijn ook meestal te complex om een beeld met een ander beeld te beantwoorden. In plaats van met woorden met beelden op elkaar reageren. Vermoedelijk levert dat veel misverstand op want het is niet helder wat het beeld in eerste instantie en sowieso meestal wil zeggen of waarom de zender het beeld gebruikt. De boodschap blijft onduidelijk omdat we gewend zijn nu eenmaal met gesproken en geschreven taal te communiceren.

Maar ook deze gesproken en geschreven taal laat veel ruimte voor interpretatie. En tussen de woorden en zinnen, de lege ruimtes, heerst niet alleen de stilte. Misschien is dat wel bij uitstek de plaats voor de ruis tussen de woorden en de betekenissen. Als ik het woord mens gebruik, of boom, of huis wat zeg ik dan? Met andere woorden ook de abstracties spelen ons nog steeds parten als we gedifferentieerd een bepaalde boodschap willen uitdrukken zonder ruis en zonder betekenisverwarring. Zou de nieuwe taal, de digitaal daar een einde aan maken?
Alles onze werkelijkheid van communiceren (wat is werkelijkheid in deze) plaats gaat vinden in een nieuwe taal, als digitaal, alles omgezet in 0 of 1, en dat bijna eindeloos, is er dan meer begrip? Kunnen betekenissen beter worden vastgelegd? Ik vermoed van niet want wij blijven binnen

het oude stramien waarnemen, denken en spreken. Alleen het communicatiemiddel verandert, de communicatie tot nu toe nog niet echt. Ook niet in de toekomst? Want als alles gedigitaliseerd kan worden en zal worden veranderen waarschijnlijk ook onze ervaring van tijd en ruimte. Nu zijn deze nog gekoppeld aan de reëel ervaarbare tijd en ruimte, dan zullen zij virtueel worden, irrealis.
Dat vindt nu al plaats door het spelen van games op de computer op internet. Ruimte en tijd zijn virtueel, de eigen identiteit een avatar, een zelf geschapen identiteit. Een vastgelegde identiteit gekoppeld aan een zelfbewustzijn en een concreet lichaam zal veranderen. Wie zal ik worden in deze nieuwe ruimte? Welke taal zal gaan overheersen? Misschien is dan de beeldtaal wel zo overweldigend dat ze het gesproken woord zal gaan vervangen. Wie weet.

Maar als we nog een stap verder gaan en denken aan de quantum-computer waarin niet de digitaal maar de trigitaal werkt: 0 of 1 niet meer exclusief elkaar uitsluitend maar een van beide afhankelijk van de positie, inclusief. 0 kan zowel 1 zijn en 1 zowel 0 – mede afhankelijk van de positie van de waarnemer. Misschien is er nog een verdere variant denkbaar in de vorm van 0 of 1 of 0+1 of geen van beiden. Dat zijn dan al 4 mogelijkheden. We hebben waarschijnlijk nog geen echt idee hoe taal en communicatie eruit zal gaan zien op het menselijke vlak als dergelijke mogelijkheden via computer en anders werkelijk zullen worden.

Als onze opvatting van autonomie en subjectiviteit gekleurd wordt door het gebruik van onze talen dan zullen ook deze veranderen. Nu al zijn we niet zo autonoom als we misschien zouden willen, en bepalen heteronome verbanden grotendeels ons leven. De periode van de Verlichting heeft wel een stempel gezet op onze opvattingen over subjectiviteit en intersubjectiviteit maar ik vermoed dat het autonome individu als ideologie zijn langste tijd heeft gehad. Deel van een netwerk, onderdeel van meerdere netwerken wil zeggen dat niet meer het autonome individu de regels bepaalt maar dat het zelf een doorgeefluik is geworden, een zelfknoop, een autonodus in een netwerk omringd door andere knooppunten van zelven, heteronodussen. En voor de ander ben je dan ook meteen een heteronodus. Auto en hetero zijn binnen de context van een netwerk nieuwe entiteiten die een eigen invulling zullen krijgen als de taal verandert waarmee we onszelf aanduiden en beschouwen.
Als de mens en de menselijke subjectiviteit een vorm van articulatie is, een product ook van taal dan zullen ook zij in nieuwe articulaties gaan

veranderen. Digitaal is al een nieuwe vorm van articuleren. Het is nu wachten op de effecten ervan.

John Hacking 2013

*****

Tijd en ruimte in een andere context

Afgelopen weekend zat ik met 5 studenten in de abdij Lilbosch bij de paters trappisten te Pey-Echt. Het ritme van de tijd dat in de abdij heerst wijkt af van dat wat we gewend zijn in ons dagelijks leven. Per dag zijn er vijf gebedsmomenten: 4.30, 7.00, 12.00, 17.30 en 20.30 uur. Als we in de abdij verblijven zijn deze gebedstijden de kapstok waaraan we ons verblijf ophangen. Niet dat je verplicht bent om aan alle gebedsmomenten mee te doen, maar het is een uitnodiging aan ons om eens aan den lijve een weekend lang te ervaren hoe het voelt als je aan een ander tijdsregime onderworpen bent. Dat valt voor de meesten niet mee: opstaan om vier uur s' nachts om een klein uur in de kerk te gaan zitten. Het lichaam protesteert, je voelt de moeheid en je bent niet echt uitgeslapen. Voor de monniken geldt dat zij dit gevecht met hun lichaam elke dag moeten leveren: wie is de baas, wie bepaalt wat er gebeurt. Het is een lange oefening in beheersing van het lichaam en de behoefte aan slaap en rust. De ene dag zal dat trouwens beter lukken dan de andere dag. En de nacht begint in het klooster altijd al eerder. Geen lange avonden met gesprekken tot diep in de nacht. Het wordt extra zwaar als s' nachts ook een medebroeder moet worden verzorgd omdat hij ziek is of stervende. De getijden gaan altijd door. De abt geeft het goede voorbeeld door als een van de eersten al lang voor het begin ervan s' nachts aanwezig te zijn. Een andere broeder, broeder Antonius die ook portier is, zit er al om 3.45 uur. Dan is het nog helemaal donker in de kerk en brandt alleen het lichtje bij het tabernakel. Voor de gasten die deelnemen aan het nachtofficie wordt extra licht aangestoken opdat ze kunnen meelezen. Dat is eigenlijk jammer want de duisternis heeft meer sfeer.

Als de hele dag het schema van de gebedstijden leidend is betekent dat, dat je dagindeling een andere structuur krijgt. Niet even snel ontbijten of lunchen of warm eten en dan weer als een haas achter de computer of bezig met je activiteiten. Alles heeft zijn tijd: het gebed, maar ook de maaltijden, het opruimen en de activiteiten tussen de gebedstijden. Als de klok luidt laat de monnik als het ware zijn gereedschap vallen en gaat naar de kerk. Niet nog even dit of dat snel

afmaken. Nee, morgen is weer een dag. Deze manier van handelen kan relativerend werken. Het hoeft niet allemaal vandaag af. We kunnen zo handelen dat we met volle aandacht, helemaal gefocust op de dingen die gedaan moeten worden. In een gesprek met ons groepje noemde de abt, broeder Malachias, het doorbrengen van je tijd met niet weten wat je eigenlijk wilt, omdat je geen zin hebt in dit en in dat en in …. 'je tijd verlummelen'. Tijd is waardevol en kostbaar in een mensenleven en daarom jammer om te verlummelen. Hoe besteed je je tijd, wat is belangrijk voor je, wat is kostbaar? Die vragen kwamen we in dit weekend al snel op het spoor door de indeling van de kloostertijd en de confrontatie ermee in ons eigen leven. De andere tijd en de andere ruimte in de abdij zetten aan tot bezinning, tot nadenken over onze eigen vragen en daginvulling, onze plannen voor de toekomst en het beeld dat je van jezelf hebt. Hoe wil je zijn in je eigen ogen, hoe moet je misschien zijn, welke grenzen durf te aan te geven, welke balans heb je voor ogen en in hoeverre slaag je daarin je grenzen te bewaken en je balans te bewaren tussen studie, werk, sociaal leven en goed zorgen voor jezelf? De abt sprak over het optimale uit je leven halen, het optimale uit de tijd die je besteedt, niet het maximale. Dat is een heel andere categorie die vooral leidt tot uitputting en vermoeidheid. Optimaal wil ook zeggen dat je zelf optimaal tot je recht komt want alles wat je onderneemt en doet past bij je en is niet wezensvreemd. 'Optimus' lijkt op optimisme, op het gemoed dat de wereld vol vertrouwen tegemoet treedt. 'Optima' verwijst naar 'bene', 'bonus', naar goed en goedheid. Als je naar het optimale streeft krijg je levensgeluk als bonus op de koop toe. Dat is heel wat anders dan alles eruit halen wat erin zit. Dat laatste is een zekere weg naar een burn-out. En daar krijgen steeds meer mensen tegenwoordig last van omdat ze hun grenzen en hun belastbaarheid uit het oog verliezen.

Een voordeel van vroeg opstaan is dat je s' morgens na het eerste gebed tijdens de vroege ochtend de ervaring van vrijheid kunt hebben. Om 5.30 uur heb je al een dik uur achter de rug en op dat moment hoef je niemand te bellen en niemand belt jou. Dat is 'quality-time' tijd helemaal voor jou alleen. Je kunt naar bed gaan, naar de meditatieruimte, je kunt gaan wandelen, lezen of schrijven, of naar de lucht kijken hoe de ochtend aanbreekt en de ruimte buiten zich met geluiden en geuren vult. De lucht van de varkens is alom aanwezig. Het limburgs varken (Livar) kan naar hartenlust ronddollen in de modder en het gras als dat nog niet is omgewoeld door zoveel geweld. Ook deze varkens die wij als mensen gebruiken voor ons voedsel houden ons een spiegel voor. Onbewust van het lot dat hen wacht, het slachthuis en de slager, om te eindigen om een bord, zijn zij zich van geen kwaad bewust

en nemen ze elke dag zoals die komt. Eten is er genoeg, er staan automaten om telkens nieuw voedsel tot zich te nemen, water ook en de rest is genade: mooi weer, warmte en vooral ruimte. Zij zijn samen, genieten van elkaars aanwezigheid, ze pesten elkaar, zo lijkt het en er is plaats genoeg voor allen. Dus oren en staarten hoeven niet afgeknipt. In de stal of buiten in de modder liggen ze dicht tegen elkaar aan en geven ze elkaar warmte en gezelschap. Dat is een heel ander leven dan de hele dag rennen om je taken vervuld te krijgen, je werk af en aan je plichten voldaan. Nou zijn we geen varkens maar we kunnen wel nog wat van ze leren vooral op het terrein van levensvreugde, plezier maken en 'nutteloos' bezig zijn. Want als wij veel van ons leven laten afhangen van de vraag of het nuttig is en of wij nuttig bezig zijn tekenen we eigenlijk vrijwillig voor een bestaan als slaaf. Een nutslaaf die er niet echt blijer van wordt want telkens dienen zich nieuwe uitdagingen en taken aan. Het is nooit klaar, nooit af. Nut houdt nooit op. De abt benadrukte dat in het licht van de eeuwigheid en met het oog op God ook het hele kloosterleven nutteloos is. Zonder nut maar wel zinvol. Zinvol zonder nuttig te zijn. Hier treedt een andere dimensie aan het licht die dieper, waardevoller en meer transcendent is dan de wereld waarin het enkel om geld, prestatie en nut gaat. De wereld van het klooster is een wereld die verwijst. Het handelen van de monniken verwijst naar de wereld van God. Ze is als het ware transparant met het oog op de hemelse werkelijkheid. Wat is dat voor soort transparantie? Wat komt hier aan het licht? Allereerst niet een bewijs voor het bestaan ervan, geen empirische opsomming van feiten. Hier komt vooral een ding aan het licht: de monniken worden geleid door hun verlangen naar God, zij voelen zich geroepen om meer en meer God te vinden, te zoeken, te ontdekken in hun leven, in de stilte, het gebed, de meditatie, zijn stem te ervaren in hun innerlijk. Het gaat om het verlangen en om het toegeven aan dit verlangen. De rest is inkleuring, net zoals de monnik Benedictus relativerend over zijn regel zegt: "als je het beter weet, mag je het ook zo doen."

Om dit verlangen op te merken, je er zelf voor te openen, te leren luisteren naar wat er diep in je leeft, kan het goed zijn om afstand te nemen van de wereld met zijn drukte en zijn geroezemoes waar diverse klanken het innerlijke roepen verstommen. God roept vanuit je innerlijk: stil worden van binnen, je oren leren luisteren naar datgene wat je ten diepste nodig hebt kan er toe leiden dat je de keuze maakt voor het klooster en voor het leven in gemeenschap in een abdij.
Die keuze is niet vanzelfsprekend, het betreden van deze nieuwe innerlijke ruimte is niet zonder risico want ook andere stemmen kunnen daarin klinken. Als je God denkt te horen spreken kan het net zo goed

de satan zijn, de tegenstrever, het stemmetje in je dat je op andere gedachten en vooral op andere handelswijzen tracht te brengen. Een stem die zegt: “wat een onzin, ga lekker genieten in de wereld van drank, seks en macht.” Deze categorieën, deze vormen van verlokking kunnen je op een heel ander spoor brengen. Vandaar de poging van de monniken om zo weinig mogelijk met deze verleidingen in aanraking te komen. Want dan raken ze af van hun pelgrimsweg, hun zoektocht naar de ware diepte en stilte waar God kan spreken. In het handelen wordt vanzelf duidelijk of je op het goede spoor zit. Want daarin ligt het criterium: komt je gedrag en je denken jezelf en je medemens, je medebroeder ten goede of gaat het ten koste van jezelf en je medemens? Alle ethiek vindt tenslotte zijn grond en zijn test case in het praktische handelen. Daarin valt niet te schipperen. De verleidingen van Jezus in de woestijn toen hij pas gedoopt was duiden in die richting(evangelie van Lucas 4,1-13) : de hele mens is betrokken en wordt aangesproken: eerst ten aanzien van het voedsel dat je nodig hebt, de maag (de satan daagt Jezus uit om stenen in brood veranderen), dan ten aanzien van het streven naar macht, de passie, het hart (de satan daagt Jezus uit om hem te aanbidden) en tenslotte ten aanzien van het leven zelf, het verstand, het hoofd, toewijding, (de satan daagt Jezus uit om naar beneden te springen van de tempel). Alle drie de verleidingen mislukken bij Jezus. Als je als mens voortdurend je maag volgt en brood en spelen het meest belangrijk vindt, als je als mens je hart vollaadt met de belofte van macht, als je graag wilt heersen en daarvoor geen prijs te hoog is en als je je leven op de proef stelt door roekeloos alles in de waagschaal te stellen omdat je niets kan gebeuren, je bent God gelijk, dan ben op weg naar de hel. Dan zit je op het pad van satan en heb je niet begrepen waar het in het leven eigenlijk om draait: God die van je houdt, God die tot je kan spreken in de stilte, komt dan niet aan, je hoort hem niet, je weet er niets van, je dwaalt in den blinde. Eigenlijk ben je dan een stumpert.

Deze laatste woorden zijn misschien hard, zij zijn ook niet aardig bedoeld. Ze proberen duidelijk te maken dat er in je leven veel op het spel kan staan. De beeldtaal, de bijbelse metaforen en verhalen, de plek van de grote verleider in ons leven, de satan, je hoeft er niets mee te doen. Je kunt alles met een veeg van tafel vegen omdat je niet gelooft en van mening bent dat deze religieuze beeldtaal zijn langste tijd gehad heeft. Maar het leven in de abdij bij de paters trappisten is in feite een lang getuigenis van deze strijd en worsteling. De structuur van de getijden waarin de inhoud van de psalmen voortdurend de context vormen gaat over niets anders. God en mens, een luisterende God, een God die niet schijnt te horen. Een mens die smeekt en smacht om

aandacht van de kant van God en een mens die er niets van bakt. Een mens die trouw is en oprecht en een mens die de kous op de kop krijgt. En dat alles met talloze woorden, kreten en beelden verluchtigd, uitgedrukt, gesmoord geuit en vol kracht naar voren gebracht. Velen zullen zich in hoop en wanhoop, in kwaadheid en toewijding herkennen. Velen zullen beseffen dat veel van deze taal ook in hun leven actueel kan zijn. En, dat is het mooie ervan, de psalmen nemen geen blad voor de mond: alle frustratie en pijn kan eruit komen, alle haat en woede voorgelegd aan God om er iets mee te doen, om gerechtigheid en voldoening te realiseren voor de slachtoffers. Of dat plaats zal vinden, of God gehoor hieraan geeft is een tweede. De mens die denkt namens God dit even te moeten oplossen heeft het niet begrepen. De terrorist die in naam van God zich opblaast komt niet in de hemel als beloning maar verdwijnt voorgoed omdat hij niet begrepen heeft dat het aan God is om te straffen. In feite handelt hij door zijn daad als aan God gelijk en bezwijkt daarmee aan de verleiding om zich als het ware van de tempel naar beneden te storten: de engelen zullen hem wel opvangen. Niet dus. De satan lacht in zijn vuistje, om het maar in dit beeld uit te drukken.

Voor de niet religieuze, niet christelijke mens zijn de termen God en satan misschien verdacht, abject, en onzin. Het zij zo. Taal en beelden leiden hun eigen leven. Religieuze en godsdienstige bewegingen zijn er al sinds de mensheid. De kloosterlingen veroordelen als niet meer van deze tijd zegt meer over degene die het oordeel uitspreekt dan over de waarheid van zijn uitspraak. De wereld van jachten en haasten, van het snelle gewin, de wrede oorlogen, het bedrog der directeuren in de financiële wereld, de corruptie op tal van niveaus overal in de wereld, het uitgeput raken omdat je zelf geen grenzen meer kunt stellen aan je activiteiten en je verlangens, het zijn allemaal voorbeelden dat de wereld niet zo ideaal is buiten het klooster als we wel zouden willen geloven. De wereld binnen de abdij is dat ook niet. Maar de poging is oprecht om een wereld te scheppen als mogelijkheid, een kans waarin het ook anders kan, met het accent op andere waarden en idealen. Daarvan leren, je een spiegel laten voorhouden, de waan van de dag relativeren, als dat al lukt, dan is zo'n weekend meer dan waardevol geweest. De deelnemers aan ons weekend zullen dit kunnen bevestigen.

John Hacking 2013

*****

Tuin

“Gardens expand our thinking. At times of crisis they console, school us in emotional generosity, and show us that life goes on.”

Damon Young

Bron:
http://www.aeonmagazine.com/oceanic-feeling/damon-young-wisdom-gardens/?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+AeonMagazineEssays+%28Aeon+Magazine+Essays%29

De tuin als leerschool, de tuin als metafoor voor het leven, in poëzie komt dat veelvuldig terug. Islamitische dichters hebben eeuwenlang gedichten gemaakt over rozen in de rozentuin. Liefde, geboorte en dood vinden er plaats, het leven vloeit, vliedt weg, en ontstaat opnieuw. Het relativeert de eigen eindigheid en de problemen van alledag. Tenminste als je ervoor open staat, als je durft je open te stellen voor de processen in de natuur die zich voor je ogen in de tuin afspelen. En als je geen tuin hebt kun je gaan wandelen in de natuur, door de bossen, langs het strand, op de velden. Of je laat je door de woorden van dichters inspireren zoals dit gedicht van Pessoa:

Wanneer de lente komt

Wanneer de lente komt,
En als ik dan al dood ben,
Zullen de bloemen net zo bloeien
En de bomen zullen niet minder groen zijn dan het vorig voorjaar.
De werkelijkheid heeft mij niet nodig.
Ik voel een enorme vreugde
Bij de gedachte dat mijn dood volstrekt onbelangrijk is.
Als ik wist dat ik morgen zou sterven
En het was overmorgen lente,
Zou ik tevreden sterven, omdat het overmorgen lente was.
Als dat haar tijd is, wanneer dan zou ze moeten komen tenzij op haar tijd ?
Ik houd ervan dat alles werkelijk is en alles zo als het moet zijn;
Daar houd ik van, omdat het zo zou wezen ook als ik er niet van hield.
Daarom, als ik nu sterf, sterf ik tevreden,
Want alles is werkelijk en alles is zo als het moet zijn.
Men mag Latijn bidden boven mijn kist, indien men wil.
Indien men wil, mag men rondom dansen en zingen.

Ik heb geen voorkeur voor wanneer ik toch geen voorkeur meer kan hebben.
Dat wat zal zijn, wanneer het zijn zal, zal zijn dat wat het is.

Fernando Pessoa

Dit besef van continuïteit, dat het leven doorgaat, dat jij zelf als deel van dat grote geheel langzaam vervaagt, wordt uitgegumd, kan een moment van genade zijn. Van doorbreken van inzicht dat je ondanks je eindigheid deel uitmaakt van een groter geheel dat je kan dragen en dat je in feite ook draagt. Alleen anders misschien dan je in je kortstondige en krampachtige wijze van denken zou willen: namelijk meer duur, meer duurzaamheid, meer richting eeuwigheid. Net als “Lust will tiefe tiefe Ewigkeit” zoals Goethe dichtte, zo wil de vlam van de ratio niet uitgedoofd worden. Lichamelijk als je bent en hoe je jezelf manifesteert in dit lichaam voel je de levenskracht, voel je de energie die door je heen stroomt en je moet er misschien niet aan denken dat dit eens anders kan zijn. Je wilt er niet aan denken dat je levenslust misschien omslaat in walging, in afkeer, in genoeg is genoeg. Maar toch kan dat gebeuren omdat je gewoonweg niet het eeuwige leven hebt en omdat je lichaam slechts beperkt houdbaar is. Hou ouder hoe zwakker, hoe minder energie. Het lichaam laat je in de steek. Het houdt er mee op. En hoe sterk je wil ook is, hoe vurig de ziel in je brandt, het verval is onontkoombaar.

En als je ouder wordt, als je wereld langzaam kleiner wordt om je heen verlies je misschien vanzelf je interesse. Dan maakt het niet meer zoveel uit wie er nou weer de verkiezingen heeft gewonnen want het zal je tijd wel duren. Je hebt er al zo velen meegemaakt en de wereld is er nog niet echt beter op geworden. En hoe meer je jezelf terugtrekt hoe minder je meemaakt. Je wereld wordt tenslotte heel klein als je habitat het ziekenhuisbed wordt.
En je ziet ze rennen en hollen, de mensen bij je bed, de bezoekers, je familie, je vrienden, je kinderen, je kleinkinderen. Nooit is er tijd, het gaat maar door. En jij ligt hier maar, te wachten, wetend dat het niet meer hoeft, dat je eigenlijk niet meer wil.
Maar dat valt moeilijk te communiceren. De mensen om je heen willen dat eigenlijk liever niet horen want dan moeten ze gaan nadenken over een afscheid, dan moeten ze verdriet en pijn toelaten die bij het onvermijdelijke horen: de dood.
In de tuin zie je het gebeuren: een versnelde opname van het leven, de overgangen, transities van leven naar dood en van ontkiemen naar groei, bloei en langzaam afsterven. In een seizoen gaat een leven van

een eenjarige plant aan je voorbij. Zo is ook het jouwe, alleen er is je wat meer tijd gegeven en de cyclus heeft een ietwat ander verloop. Natuurlijk je bent geen plant, je bent geen boom, je staat niet vast. Je kunt bewegen, verhuizen, verkassen. Een plant moet maar zien waar hij /zij wordt uitgezaaid en waar groei mogelijk is. Maar ze doet het wel op de plek waar ze staat. Ze past zich aan en waait met alle winden mee. Wij, de vrijen, vinden het maar vaak moeilijk om te wortelen. Want stel dat je dan je vrijheid verliest? Maar ook dat is een illusie: een leven lang heen en weer trekken is geen teken van vrijheid maar van onrust. Een leven lang reizen wil zeggen, niet echt thuiskomen, niet echt bij jezelf komen. Tenslotte maken wij allen dezelfde reis, de laatste, weg uit dit leven. De dichter Jiménez verwoordt het prachtig. Een tekst om van te houden, net als van de tuin in al zijn gedaanten.

DE ALLERLAATSTE REIS.

En ik zal gaan.
En de vogels zullen blijven en zingen;
en blijven zal mijn tuin, met zijn groene boom
en zijn witte bron.

Elke avond zal de hemel blauw en vredig zijn.
en luiden zullen, net als vanavond,
de klokken van de kerktoren.

Sterven zullen zij die van mij hielden;
en het dorp wordt elk jaar weer nieuw;
en in elke hoek van mijn tuin met witte bloesems
zal mijn geest dronken van heimwee ronddwalen...

En ik zal gaan; en ik zal alleen zijn, zonder thuis,
zonder groene boom, zonder witte bron,
zonder blauwe en vredige hemel...
en de vogels zullen blijven en zingen.

El viaje definitivo

Y yo me iré. Y se quedarán los pájaros
Cantando ;
Y se quedará mi huerto, con su verde árbol,
Y con su pozo blanco.

Todas las tardes, el cielo-será azul y plácido ;
Y tocarán, como esta tarde están tocando,
Las campanas del campanario.

Se morirán aquellos que me amaron;
Y el pueblo se hará nuevo cada año ;
Y en el rincón aquel de mi huerto florido y encalado,
Mi espíritu errará, nostáljico…

Y yo me iré; y estaré solo, sin hogar, sin árbol
Verder, sin pozo blanco,
Sin cilo azul y plácido…
Y se quedarán los pájaros cantando.

J.R. Jiménez

John Hacking 2013

******

Virtueel VLEES

Het Engels kent het onderscheid tussen flesh en meat, in het Nederlands is het enkel vlees. Dat dekt beide ladingen: het lichaam dat we zijn en het vlees dat we eten. Wij zijn VLEES. Omdat we VLEES zijn, lichaam zijn, hebben we behoeftes en richten wij onze wereld op een materiële wijze in zodat aan die behoeftes voldaan kan worden. We bouwen huizen, dragen kleding en wij voeden ons. Daarnaast hebben we seks en slikken we medicijnen als het lichaam hapert. Daarom zijn er winkels, bestaat industrie en werken boeren op het land. De behoeftes zijn veel en groot. En ze moeten worden vervuld. Dat noemen we economie.

De materiële wereld kent eigen wetmatigheden. Arbeiders in die wereld werden nog niet zolang geleden beschouwd als onderdeel van het productieproces. Marxisten hebben er boeken over vol geschreven. Toch bestaat deze wereld grotendeels niet meer. Omdat de rol van de arbeider een andere is geworden. De meeste arbeiders zijn wat vroeger ambtenaren waren: mensen met een pak, mensen met een pen, mensen met een dossiermap. Werken is vandaag de dag ook denken, je verstand gebruiken, je machine zo bedienen dat deze al het werk uitvoert zonder haperingen. Werken is tegenwoordig ook nadenken over programma's, software schrijven en toepassen, aan de knoppen zitten

en achter de beeldschermen. Of je nou op een bank werkt, in een kantoor van de overheid, op school of in de wetenschap: de computer en het beeldscherm waarop alles zichtbaar wordt is het voornaamste instrument om je werkzaamheden uit te voeren. Dus wij zijn informatie-verwerkers en toepassers. Dat is arbeid: informatie verzamelen, doorgeven en ontwikkelen.

Maar hoe zit het dan met ons VLEES? Past het VLEES zich zo maar aan, aan deze nieuwe omstandigheden met totaal nieuwe behoeftes? Wat ervaart het VLEES van al die virtuele mogelijkheden en kansen? Ik stel deze vraag omdat het VLEES achter de computer niet meer volledig meedoet. Alleen handen en hoofd worden gebruikt en het denken staat vaak los van al de andere behoeftes zoals eten, drinken en slapen. Het VLEES past zich aan. De virtualiteit legt het VLEES zijn wil op en het VLEES gehoorzaamt. Het stort zich op alle snufjes en apps die er verschijnen en is blij als een kind. Maar dat duurt maar even daarom komen er elke dag veel nieuwe speelmogelijkheden bij. Dat is de vluchtigheid van onze nieuwe wereld. Maar aan de doorgeef-zijde van al deze informatie, dus niet aan de vluchtige consument zijde, is er geen vluchtigheid: alles wordt bewaard, opgeslagen, geanalyseerd door weer andere grotere computers met nog ijverigere ambtenaren; de geheime diensten en de markt-analisten, de reclame-bevorderaars en de entrepreneurs die virtueel hun geld verdienen. Dat is een vreemde vorm van ambivalentie: vluchtigheid tegenover vastigheid, amusement en vertier tegenover de gevangenis van het voor altijd willen bewaren. Kortstondigheid en eeuwigheid staan hier tegenover elkaar en het VLEES zit er middenin. Alleen het VLEES kijkt niet verder dan de neus lang is en doet mee met het verteren van alles wat er op de technische hulpmiddelen op een presenteerblaadje aangeboden wordt.

Er is nog een vreemde anomalie in onze samenleving. Politici denken nog steeds vanuit het VLEES en de materiële behoeftes ervan. Veel VLEES vormt een samenleving en een staat. Omdat VLEES aan te sturen en te begeleiden zijn er staatkundige vormen bedacht zoals het idee van democratie: het VLEES spreekt een woordje mee. In bepaalde politieke programma's gaat met ervan uit dat een bepaalde hoeveelheid VLEES geconcentreerd kan worden binnen de materiële grenzen van een landschap of een continent. Dat noemen we dan land, staat, natie, waarin nationalisme een belangrijke waarde is omdat er een volkslied en een vlag is. En omdat er een geschiedenis wordt gedeeld, maar hier wordt het al moeilijk want met wie deel je die geschiedenis. Dat is grotendeels een virtuele geschiedenis want als VLEES is je houdbaarheidsdatum zeer beperkt.

Sommige politici denken dat als ze de grenzen maar goed bewaken van de natie, als iedereen maar goed zijn best doet om de natie te ondersteunen het dan allemaal goed zal komen met alle problemen, zoals verdeling van de welvaart, gelijke kansen voor iedereen (die tot de natie wordt toegelaten of die er vanouds lid van is) en een einde aan alle oorlog en bedreigingen. Zij gaan er vanuit dat het VLEES dat in een natie leeft maar een beperkte hoeveelheid voedsel heeft en daarom willen zij niet delen met VLEES dat illegaal de natie is binnengekomen. Dat VLEES mag er niet in en moet eruit als ze er toch zijn. Dat is kortzichtig. Want er zijn nog wel materiële staten maar de werkelijkheid van de virtuele arbeid wil zeggen dat niet de politici, noch het VLEES, maar de industrie en de economische machten de wetten stellen, zoals daar zijn banken en concerns. En die sectoren beslaan inmiddels de hele wereld. Dat heet globalisering. Zij kleuren ook de berichtgeving, bepalen het mediabeleid en hebben een vinger in de pap in alle politieke beslissingen. Kinderen wegsturen naar een land waarin zij nooit zijn geweest alleen al omdat zij als VLEES afgekeurd zijn door politici is niet alleen inhumaan maar ook achterlijk en getuigend van een onvergeeflijke domheid. Wetgeving gebaseerd op het idee van eigen VLEES eerst, op egoïsme in de consumptie van goederen, op alles wat van buiten komt is verdacht, verkeerd, te wantrouwen, verdient die naam niet. Het zijn symptomen van dictatoriaal voor God willen spelen terwijl je als je niet oppast zomaar ligt te rotten in je graf omdat jouw VLEES de houdbaarheidsdatum heeft overschreden. Wat heb je dan bereikt, wie heb je gepleased? Hoeveel kiezers heb je achter je eigen VLEES propaganda gekregen en wat belangrijker is: hoeveel onrecht heb je veroorzaakt, hoeveel mensen in onzekerheid gestort die hier goede kansen zouden hebben gehad om iets voor de samenleving te betekenen? Denken alleen vanuit het VLEES is een grote domheid. Het is volledig achterhaald en als je dit niet doorhebt zit je op de verkeerde plaats in de politiek.

De macht van het VLEES is definitief voorbij. Het VLEES is onderworpen aan de virtuele wereld en tegensputteren helpt niet. Dus het moet maar het beste ervan maken. De wereld is globaal: alles en iedereen doet mee - altijd en overal en overal tegelijk. Dat is bijna niet te bevatten maar het is wel zo. De virtuele wereld is een wereld waarin voor iedereen plaats is en waarin iedereen zijn plaats kan opeisen. Als je die kans laat liggen doe je niet mee en wordt er voor je beslist. Dan wordt jouw VLEES in het keurslijf van een softwareprogramma gekneed en gekneusd totdat het past. En dat softwareprogramma wordt zoveel mogelijk vlekkeloos uitgevoerd op de werkvloer zoals daar zijn onderwijsinstellingen,

ziekenhuizen, zorginstellingen, verkeer, kantoren, woningen etc. etc. Daarvoor zijn weer andere ambtenaren omdat allemaal in goede banen te leiden. Dat noemen we managers. Zij managen de uitvoering van de programma's en verdienen en er een goede boterham aan. En sommigen zijn zo behendig in de virtuele wereld dat ze zelfs cursussen aanbieden om computers te hacken en zo hun geld te verdienen. Of zulke grote sommen geld van de ene plek naar de andere virtuele plek te transporteren dat ze winsten maken op basis van het verschil in milliseconden tijd. En niemand kan dat nog controleren. Daarvoor gaat het te snel en is het teveel. Teveel data. Niemand heeft nog overzicht. Daarom willen al die overheden greep op de zaak want greep is macht is geld is winst. Informatie is letterlijk geld. Dat is de nieuwe gestalte van onze economie: de informatie is het nieuwe systeem van waarden, het vervangt de gouden standaard, informatie is kortom alles. Een economie die nog uitgaat van VLEES loopt daarom hopeloos achter want het VLEES is bijzaak. Het VLEES brengt altijd nog wat op omdat het VLEES nu eenmaal gekoesterd moet worden, maar het is, zeker in de toekomst, niet meer de hoofdzaak. Daarvoor staan we nu: leren om-denken van VLEES naar virtueel. Waar blijft die nieuwe app die dat wat makkelijker maakt?

John Hacking 2013

*****

Wormenvoer

Het uiteindelijke resultaat van onze lichamelijke existentie is het stoffelijk overschot, wormenvoer. We komen terug in de aarde waaruit we genomen zijn. Dit perspectief kan ons bescheiden maken in onze ambities en in datgene waar we ons dagelijks druk over maken. Ik vermoed dat de ontwikkelingsfase die we allen doormaken als kind, de magische fase, ons hele leven ons parten blijft spelen. Ook het denken dat ons leven beheersbaar is en dat onze acties resultaten kunnen opleveren die veel verder gaan dan in onze macht liggen komt hier mijns inziens uit voort. Het is echter een illusie. Ik ben in staat tot bepaalde handelingen, ik kan bepaalde resultaten bereiken maar het is en blijft beperkt. Ik heb maar een kleine hersencapaciteit, mijn lichaam kan slechts een bepaalde mate van druk en activiteit aan en dan moet ik rust houden. Mijn tijd is beperkt en mijn levenstijd is eigenlijk kort. Als het waar is dat 40 jaar de biologische tijd is waarin wij optimaal als lichaam functioneren dan betekent dat, dat alle jaren na de 40 eigenlijk genadejaren zijn. Het zijn cadeautjes van de natuur aan ons menselijk

bestaan. Maar geen geschenken zonder meer. Hoe ouder hoe meer er andere problemen opduiken in onze menselijke existentie. Oud worden is niet altijd een zegen.

Ik vergelijk de mens graag met een mier. Hartstikke actief, samenwerken, nesten bouwen, kolonies stichten, maar opeens is daar de miereneter en die slikt zo een flink aantal weg. Zo vagen orkanen, aardbevingen, zelf veroorzaakte oorlogen grote groepen weg van de aarde. Waar blij je dan met je magisch denken en je wil de wereld in te richten zoals jij wilt. Niet alles is maakbaar en zeker je eigen leven niet. Als de Fransen bang zijn dat het Frans als taal wordt verdrongen door de invloed van het Engels hebben ze wel een punt maar de enige manier om dat te voorkomen (als het al zou lukken) is meer te investeren in de eigen taal. Wetgeving tegen deze invloed is een vergeefse stap want wetten houden geen gebruiken, geen gewoontes en geen mode tegen. Ook het Latijn leidt een zieltogend leven maar terug naar de Romeinen is geen optie. De toenemende digitalisering van onze samenleving dringt nieuwe structuren op, ook op het gebied van taal, van betekenissen en van betekenisgeving. Dat laatste, semiose genaamd, is een proces dat voortdurend verandert en dat dynamisch is. Dat valt niet in te perken met wetten en regels. Het is inherent aan onze menselijke existentie die een talige existentie is, ook in beeldtaal.

Valt er dan nog wat te sturen, nog wat in te richten, nog wat te bereiken? Natuurlijk, zoals de tuinman de oude droge takken wegsnoeit uit de roos en de ranken van de wijnstok terugsnoeit nadat de druiven zijn geoogst, zo kunnen ook wij onze daden en onze opties “terugsnoeien” naar de proporties waarop zij in een nieuwe groeifase kunnen uitlopen, bloeien en vrucht dragen. Dus niet alles aanpakken, concentratie, concentratie is het toverwoord. En de doelen niet te hoog leggen: de roos hoeft de hele tuin niet door. Als Jezus alle zieken had moeten genezen die in zijn leven in Israël en de landen rond de Middellandse zee rondwandelden was hij vandaag nog niet klaar geweest. Dat zou hij ook niet hebben gewild. Datgene wat hij deed was een vorm van aanmoediging, een teken, een signaal in de trant van “doe ook zo”. Meer niet. Geen bewijs voor zijn goddelijkheid of wat dan ook. Maar een klein teken om als hem te handelen met bijna niets. Wat hij liet zien was dat hij aandacht gaf: echte aandacht. Zijn vragen zijn altijd vragen naar wat de mens in kwestie nodig heeft. Die vraag aan jezelf stellen is voldoende om ook bij jou wonderen te laten gebeuren. Stel die vraag maar eens wat je echt nodig hebt in dit o zo korte leven. Stel hem eerlijk en geef eerlijk antwoord. Je zult zien dat je als wormenvoer nog heel wat in petto hebt. En als wij deze vorm van vragen in onze kerken

wat meer gingen practiseren zou ook het milieu en de omringende natuur wat meer aandacht krijgen dan nu het geval is vanuit de kerken en de religies. Want niet alleen ik, niet alleen wij, maar ook de wereld waarin we leven heeft die aandacht en die ruimte nodig om uit te kunnen groeien. Dat is toch een mooie pinkstergedachte?

John Hacking 2013

*****

Zelf en taal

"Waarom ben je ongelukkig? Omdat 99,9 % van alles wat je denkt en van alles wat je doet, voor jezelf is, en er is geen zelf!"

Wie Wu Wei

Taal is volgens Carnap een semantisch kader, ze is niet de orde der dingen. Als semantisch kader schept ze een structuur waarbinnen wij ons denken met behulp van woorden en zinsconstructies kunnen ordenen en vorm geven. Zo communiceren we met elkaar zonder dat er een wezenskenmerk verstopt moet zitten in de woorden die we gebruiken. Als we ‘tafel’ zeggen, zeggen we iets over een voorwerp met een bepaalde nuttige functie maar niets over het zogenaamde wezen tafel. En een ieder denkt daarbij misschien aan een tafel die gekend is en die misschien we thuis in de huiskamer staat. Dat zijn dan allemaal andere tafels. De chirurg denkt misschien aan een operatietafel en de anatoom aan een snijtafel met gootje voor het bloed. De wiskundige denkt aan tafels van getallen en de kok aan tafels in zijn restaurant: allemaal aan tafel, we gaan beginnen.

Het probleem met woorden en begrippen is dat ze ook niet hoeven te verwijzen naar een soort van wezen of idee zoals Plato dat nog in gedachten had. Dat is een probleem als je woorden vast wilt leggen op hun betekenissen, terwijl we weten dat veel betekenissen meestal vloeiend zijn. Het probleem speelt alleen als je vast overtuigd ben van een vorm van waarheid van je woorden, bijvoorbeeld bij het woordje God. Als je God zegt, wat zeg je dan? Waarnaar verwijst dit woord? Niet voor niets bestaat het gebod God niet vast te leggen, niet in woorden en niet in gegoten beelden en ook niet in gesproken beelden. Is ook het woordje God niet meer en niet minder dan een vingerwijzing, een aanwijzing, een onderdeel in een semantische structuur waarmee wij de wereld ordenen? En verwijst God dan naar de religieuze dimensie van die wereld, een dimensie die wij door taal en ritueel gestalte geven?

Maar zegt het niets maar dan ook helemaal niets over God zelf? Ik denk dat dit klopt. God zegt niets over de inhoud God. Die inhoud voegen we later toe met andere woorden, beelden, betekenissen. God voor mij, en God voor jou. Telkens weer anders, telkens andere stappen in een proces van betekenisgeving. Dat proces noem ik semiose, de betekenissen liggen niet vast maar schuiven, verschuiven. Telkens als iemand anders deze begrippen gebruikt kun je niet zeker zijn dat hetzelfde bedoeld wordt en ook je eigen gebruik verschuift in de tijd. Dus je hebt geen houvast, alleen schuivende inhouden voor je begrippen.

Het woordje zelf, of het begrip zelf, het woord zegt het al, we proberen te begrijpen via begrip, greep krijgen op, blijft een vaag woord. Wat is zelf, wat is mijn zelf, kan ik het aanwijzen, vastpakken zoals ik mijn arm vastpak? Ik noem mezelf een zelf maar wat zeg ik dan? Is zelf niet toch maar een psychologisch construct dat goed uitpakt in de conversatie maar dat wetenschappelijk gezien geen poot heeft om op te staan. Met wetenschappelijk bedoel ik het vastgelegd en objectief ervaar zijn van het zelf in het individu of het subject. Ik kom steeds meer op glad ijs: subject, ook al zo'n moeilijk begrip, en individu. Als ik 'zelf' moet omschrijven, beschrijven bedien ik me automatisch, zo lijkt het wel van andere vaagheden. Woorden die veronderstellen dat ik er op de een of andere wijze mee verbonden ben, maar vager in ieder geval als mijn lichaam ik is, en ik deel uitmaak van mijn lichaam. Mijn denken vindt tenslotte plaats in mijn hoofd, duidelijk localiseerbaar. Dus ik kan theoretisch gezien niet zonder mijn lichaam zolang ik tenminste niet aan het uittreden ben of aan ontsnappen aan mijn lichaam. Definitief ontsnap ik als ik sterf, maar ontsnapt er dan iets, is er nog iets over om te ontsnappen? We weten het niet. Begrippen als ziel en bewustzijn helpen ons niet echt verder.

Een paar citaten waar ik de bron niet meer van ken luiden in dit licht:
"Als je jezelf eens zuiver bekijkt zie je niets anders dan herinneringen. In de vereenzelviging daarmee zit het probleem. Het verleden als herinnering, de toekomst als verwachting, zo zijn we gebonden met de ketens van de tijd."
"Dood is de toestand van geen toekomst hebben. De mens weigert de dood. De mens weigert te leven zonder een toekomst. In feite eist de mens een toekomst als een soort van belofte dat hij geen spoortje van de dood zal merken in dit huidige moment. Zijn angst voor de dood wekt in hem een intens gevoel van tijd. Tijd als illusie die de illusie van de dood voortdrijft. We beleven elk moment in het voorbijgaan."

Misschien is dat wel de reden dat daarom ook onze woorden vloeiend zijn. De inhoud gaat met ons mee op onze levensreis maar we kunnen niks vastpakken. De betekenissen begeleiden ons ons hele leven en als we tussen gisteren en morgen leven maar vergeten dat het om hier en nu gaat blijven die betekenissen gekleurd door gisteren en morgen en komen we nooit in het nu aan. Waarschijnlijk zal dat ook nooit echt lukken: echt nu, is dood nu, dan zijn we overleden en doet ons denken niet meer mee. We zijn als het ware altijd te laat. We komen achter de woorden aan, als we ze uitspreken, als we ze denken beseffen we ons verlies. We halen het niet, we halen het nu nooit in, we hikken er tegen aan. Dus storten we ons maar op zonet en op zo dadelijk. En doen alsof we helemaal van het moment genieten en in het hier en nu aanwezig zijn. Misschien is pijn, en wel stekende pijn, het signaal van het hier en nu. Dat ondergaan is hier en nu pijn lijden. Maar zo gauw we erover spreken, denken, communiceren zijn we al weer te laat.

Th. C.W. Oudemans stelt in 'Echte Filosofie' (2008): "Een beeld is geen afbeelding, maar een concentratiepunt dat de aandacht van omstanders manipuleert." Misschien zijn daarom onze woorden ook aanzetten tot beelden, begrippen vormgeving van beeldtaal. Door te spreken vestigen we aandacht op ons gezegde en roepen we beelden op die dan weer met de toehoorder iets anders kunnen doen dan met de spreker zelf. Deze toehoorder heeft zijn eigen associaties. Wat is het toch moeilijk om te geloven dat de ander precies dezelfde betekenis hecht en geeft aan de begrippen die jij uitspreekt. Zou dat echt kunnen plaatsvinden? Ik weet het niet. Als woorden en begrippen werken, invloed uitoefenen omdat ze betekenissen bemiddelen die dan weer schuiven en verschuiven, zijn ze als het ware dingen met invloed. Ze werken. Ze hebben een zekere macht. Oudemans stelt over dingen als zodanig: "Een ding is de werking ervan. De horizon waarbinnen dit plaatsvindt heet werkelijkheid, de omgeving werking. De zin van deze horizon is zelf werking. Er is geen onderscheid tussen ding en horizon dan een verschil in functie." Als woorden ding zijn, ding in een taal, in een gesprek, onderdelen van een semantisch kader, dan werken zij binnen dit kader en hebben zij effect. Misschien is dat het zogenaamde echte wezen van het woord: het effect ervan. De functie staat dan centraal, niet de orde der dingen, of hoe de werkelijkheid als zodanig in elkaar zou zitten. Het woord is ding en de horizon waarbinnen het ding werkt, de taal, de omgeving is werking. Effect en werking zijn hetzelfde, ding en horizon idem, woord en werkelijkheid ook. Zo lopen we vast in onze eigen taal, onze eigen taalspelen, onze eigen begrippen. We zeggen, we spreken uit, we benoemen, en wat we bedoelen is een poging om effect te sorteren in het betekenisveld, de velden van onszelf en de toehoorders.

Zo praten we ook tegen ons zelf in een innerlijke dialoog om onszelf ervan te overtuigen dat de dingen zijn zoals ze zijn, dat wil zeggen zoals wij ze waarnemen, opvatten en verwoorden. Een constante vorm van illusie, van zelfbedrog, van manipulatie.

Maar als er geen zelf is, dan valt er toch niets te bedriegen? Dan is de illusie toch verdubbeld? Dan leven we in een dubbele wereld van dromen, taaldromen, taalgedrochten, taalkaders die schijnzekerheid geven? Dubbel: ik ben er niet, er is geen zelf, en er is geen werkelijkheid. Help, waar is mijn houvast dan nog? Taal als functionele grootheid, taal als poging om effect te bereiken, taal als kader om die effecten te sorteren en te ordenen, daar moeten we het dan maar mee doen. De rest is romantiek. Maar hoe zal dat worden als we eenmaal digitaal zijn? Als al onze taal niet meer is dan de (bijna oneindige) combinatie van 0 en 1. Elke betekenis is dan ook een verzameling van 0 en 1. En elke uitkomst, elke verschuiving, elk effect niet meer dan 0 en 1. Dan wordt het wel erg saai. Of houden we liever vast aan onze dromen?

John Hacking 2013

*****

#Glassroom - What RU like?

Onze leefwereld is meer en meer digitaal. Een effect daarvan is dat realiteit en virtualiteit door elkaar heen gaan lopen. Is het werkelijk wat je op je computerscherm krijgt voorgeschoteld of bepaalt het apparaat (en degenen die de netwerken voeden) mede datgene wat je te zien en te horen krijgt. Ik vermoed het laatste. Dat is onvermijdelijk in een technische wereld. Een ander effect van deze ontwikkeling is de toegenomen snelheid van onze communicatiemiddelen: direct contact is mogelijk ook op grote afstanden en wel meteen na een druk op de knop. Afstanden in ruimte en tijd worden voortdurend kleiner. Dat doet ook iets met ons besef van realiteit en ons lichamelijk bevinden in de ruimte. En het lijkt alsof veel door deze toegenomen snelheid ook vluchtiger aan het worden is. De grote hoeveelheid van mogelijkheden, het immense aanbod geeft nieuwe ervaringen, maar het lijkt wel of de voorkeuren er niet meer zo toe doen. Alles is inwisselbaar geworden. 500 Contacten op een van de sociale media of 1500, het maakt niet zoveel meer uit. Je kunt ze toch niet allemaal bijhouden en de overvloed aan informatie dat jij als knooppunt in diverse netwerken ontvangt is overweldigend. Dus ga je selecteren en kies je vaak dat wat net

voorbijkomt. Alles willen bekijken kan absoluut niet meer omdat de tijd daarvoor ontbreekt. Negatief uitgedrukt zou je jezelf een speelbal kunnen voelen van deze moderne technieken maar dat is veel te eenzijdig. Je kunt niet meer doen alsof deze wereld van virtuele mogelijkheden en digitale werkelijkheid niet bestaat want je bent er onlosmakelijk een onderdeel van. Je bent opgenomen in evenzovele systemen en als je daarin niet voorkomt besta je niet. Probeer maar eens een identiteitskaart te verkrijgen als je nergens bent vastgelegd. Kortom wij zijn knooppunten in tal van netwerken en wij zijn als knooppunt niet alleen verstrekker van informatie, niet alleen ontvanger, maar ook doorgeefluik. De informatie gaat door ons heen alsof wij zelf een soort van zeef zijn. Wat blijft hangen gebruiken we weer in het zelf produceren van informatie. Misschien is dat wel een wezenlijk kenmerk van de sociale media waar we deel van uitmaken. We ontvangen, we combineren, we produceren en we geven door wat we op dat moment belangrijk achten en wat naar onze maatstaven iets toevoegt aan ons zelfbeeld en onze geprojecteerde identiteit. En zo stapelt de informatie zich op, vormt ze bergen „big data" en zijn we zo goed als (af)leesbaar.

Tegen deze achtergrond kwam de vraag naar boven hoe wij met elkaar communiceren en of de toegenomen afhankelijkheid van de smartphone en de andere hulpmiddelen ons niet al te veel belemmeren in onze communicatie of dat deze middelen niet te veel bepalend zijn voor de wijze waarop wij communiceren. Om deze vraag te onderzoeken en vooral zichtbaar te maken voor een breder publiek hebben wij vanuit de Studentenkerk het project #Glassroom bedacht. Zet 2 mensen bij elkaar zonder smartphone, computer, Ipad etc. gedurende een langere tijd en kijk dan wat er gebeurt. Zijn er vrijwilligers te vinden die dit experiment aandurven: 12 uur (oorspronkelijk) of 9 uur samen met elkaar in een soort van afgesloten ruimte, zonder dat ze elkaar kennen, face-to-face? Die vrijwilligers werden moeiteloos gevonden. Studenten en medewerkers van de Radboud Universiteit Nijmegen bleken graag bereid om mee te doen. Op de website en Facebook pagina van de Studentenkerk werden zij geworven en dat was binnen een paar weken rond. Om de reacties van het publiek zichtbaar te maken moest het project plaatsvinden in de openbare ruimte en dat werd het Erasmusplein midden op de campus van de Radboud Universiteit. Daar passeren dagelijks tallozen dit plein. De deelnemers werden in een gemeubileerde glazen kast gezet (met ijskast, snoep, koffie, thee, sap, water) en mochten deze alleen verlaten voor toiletbezoek. Daarin werden ze dan door een vrijwilliger begeleid. Om de kast kwam een hek en borden met toelichting. De vrijwilligers bij het project gaven informatie, stonden de pers te woord, overhandigden de lunch aan een

lunchgast, een bekend iemand van de universiteit, die tijdens de middag samen lunchte met de deelnemers. Deze lunch was dus een korte onderbreking van het tweegesprek. De vrijwilligers probeerden tegelijk zoveel mogelijk aandacht te schenken aan dit project via de sociale media. Het intieme van het tweegesprek dat niet van buiten was te volgen kreeg op deze wijze een speciale status want velen kwamen kijken naar de twee mensen in de kas en vroegen zich daarbij af waarover zij het dan wel negen uur lang zouden hebben. Journalisten waren even nieuwsgierig en hadden het liefst een microfoon in de kast gehangen om de gesprekken te volgen. Na afloop deden de deelnemers kort verslag van hun ervaringen en voor sommigen was de tijd omgevlogen. De gesprekken die zij hadden gevoerd gingen alle kanten op maar waren in het algemeen de moeite waard om te voeren omdat ze ook over de belangrijke dingen in hun leven gingen, de zaken waar ze waarde aan hechtten en die er toe deden. Ze zijn dan ook in deze negen uren dichter tot elkaar gekomen. Zelfs met je meest vertrouwden praat je meestal toch geen negen uur aan een stuk. Het bijzondere van dit project #Glassroom is dat op een extreme wijze zichtbaar wordt gemaakt dat een van de meest voor de hand liggende vorm van communicatie namelijk van face-to-face, apart wordt en interessant voor de media. Het wordt nieuws omdat het niet meer vanzelfsprekend is. Dat betekent dat wij al zover verbonden zijn in netwerken en de wijze waarop wij hierin communiceren, dat een gewoon gesprek voor een grotere groep (misschien) zeldzamer aan het worden is. Als je maar veertig tekens tot je beschikking hebt kun je niet genuanceerd reageren. Als het format van je medium bepalend is voor de inhoud van je boodschap moet je je hieraan aanpassen. Het klikje op je smartphone dat er weer een vermelding, een berichtje binnenkomt gaat je dagelijks leven, je gedrag structureren en voor je het weet maak jij niet meer de dienst uit maar je smartphone. Wil je dat? Word je hier blij van? Dat moet iedereen natuurlijk zelf weten maar je verliest wel op die manier een stukje van de controle over je leven en de tijd die je aan dingen wilt besteden. De voorbijgangers en de deelnemers aan dit project #Glassroom hebben dit goed begrepen want er was heel veel herkenning en positieve bevestiging. Het concrete gedrag zal niet zo snel veranderen en dat was ook niet de opzet van het project. Ook niet het opgeheven vingertje, maar het was wel een aanzet tot reflectie vanuit de Studentenkerk om eens stil te staan bij een thema dat zo vaak een rol speelt in onze onderlinge communicatie en dat zo alles bepalend lijkt op dit moment.

John Hacking 2014

Het project #Glassroom vond plaats op de campus van de Radboud Universiteit Nijmegen van 2 tot en met 6 juni 2014 van 9.00-18.00 uur telkens met twee andere vrijwilligers, georganiseerd door de Studentenkerk.

****

Angst, beheersing en moderniteit

“Lied

Die Zeit hat Furcht.
Die Furcht hat Zeit.
Die Furcht

spaziert durch mein Blut,
entreisst mir meine beste Früchte,
reisst meine beklagenswerte Mauer nieder.

Zerstörung aus Zerstörungen,
nur Zerstörung
und Furcht,
viel Furcht,
Furcht.”

Alejandra Pizarnik[12]

Revoluties zijn er altijd geweest. Onvrede over bestaande situaties, streven naar een betere samenleving, zelf aan het roer willen staan in politiek en economie, het zijn even zovele motieven. De aanleiding kan liggen in onderdrukking, in niet tot je recht mogen komen als mens, als gelovige, als man of als vrouw. Revoluties zijn meestal niet geweldloos. Macht wordt niet graag afgestaan, niet door vertegenwoordigers van de staat, de kerk of een ander instituut. Eugen Rosenstock-Huessy beschrijft in zijn magnum opus “De grote revoluties. Autobiografie van de westerse mens. De te fabula narratur, » (Vught 2003 (Skandalon) een aantal revoluties die hebben plaatsgevonden in de wereld. Revoluties reproduceren een nieuwe mens. Ze produceren niet maar reproduceren want er ligt een mal, een model aan ten grondslag. Die mal, dat model is een verlangen. Een verlangen naar een andere situatie, meestal iets uit het verleden dat gecombineerd wordt met een streven naar verandering

[12] Pizarnik, Alejandra, Genizas Asche, Asche, 1956-1971, Zürich 2002 (Amman Verlag) p. 17

van de toekomst. De tijd en de wereld moeten naar de eigen hand worden gezet om dit verlangen te verwerkelijken. Omdat het verleden vaak een grote rol speelt in de motivatie om te veranderen, om de macht te grijpen en om de wereld naar je hand te zetten kun je spreken van een zeker heimwee. Een heimwee naar een tijd die geweest is. Een gouden tijd, een tijd die nog niet de gevaren en risico's van het heden kende. Concreet: het verleden was beter dan het hier en nu in de ogen van de revolutionair en daarom moet er een einde komen aan het lijden aan het hier en nu. Maar wat is dat lijden dan? Waarom zoveel passie, zoveel inzet, zoveel geweld om het hier en nu te veranderen? Waar komt die onvrede vandaan? Is er zoveel lijden in het hier en nu dat geweld om te veranderen alles rechtvaardigt?
Mijn verklaring is eigenlijk simpel. Angst en onmacht zijn sterke drijfveren om een revolutie te beginnen. Angst omdat de tijd niet meer schijnt te zijn wat hij is geweest: zekerheid omtrent je afkomst, je clan, de groep, het volk waar je toe behoorde, de plaats waar je woonde, de seksuele voorkeur, de "ras-eigenheid" (wat dit dan ook moge zijn – we hebben allemaal hetzelfde bloed ongeacht ras of kleur), je toekomstperspectief, het voortgaan van de tijd volgens de seizoenen en volgens vaste patronen waar je zekerheid aan kunt ontlenen. "Vroeger" had je helderheid en zekerheid omtrent wie je was, waar je vandaan kwam en wat je te wachten stond. Dat is natuurlijk een idee-fixe dat niet overeenkomt met de werkelijkheid maar het zegt alles over de beleving van een werkelijkheid. Je hoeft maar naar de revolutionairen te luisteren om al heel snel te ontdekken dat ze eigenlijk terug willen naar meer zekerheid, meer houvast in hun leven. Religie kan een dergelijk houvast bieden, vaste regels en normen, vaststaande opvattingen, een rechtssysteem en de toepassing ervan (de Sharia bijvoorbeeld) en wat al niet meer zij. Kortom er is behoefte aan een ideologie die zekerheid en houvast biedt in het leven. Het leven is te complex en te onoverzichtelijk om het zomaar te laten gebeuren zonder sturing en zonder idee hoe dat moet. Revoluties ontstaan uit onvrede maar vooral uit onzekerheid ten aanzien van de uitdagingen van het leven. Maar nu praat ik in vaagheden. Laat ik enkele voorbeelden noemen die mijn verhaal onderstrepen.
De reformatie is misschien wel een van de eerste vormen van revolutie die tot op de dag van vandaag hun sporen hebben nagelaten in denken en handelen van mensen. De periode van de Verlichting is niet goed denkbaar zonder deze reformatorische voorlopers. De reformatie is in feite een opstand tegen de macht van de kerk van Rome met het oog op een democratisering van de interpretatie van de bijbel en de democratisering van het heil of de geloofszekerheid van de gelovigen. Interpretatie (betekenisgeving) van schrift en heilsgeschiedenis (genade

voor de gelovigen, redding van de ondergang) gaan hand in hand in dit nieuwe denken. Het is niet alleen een vuist tegen de leiders van de toenmalige katholieke kerk, de heersende wantoestanden, de corruptie en het nepotisme, het is een rechtstreeks opeisen van redding. Niet gratis en voor niets verkrijgbaar, hard werken, veel geloofsijver en overgave blijven voorwaarde, en God bepaalt uiteindelijk wat hij doet, maar het individu staat centraal. Niet meer het collectief waar de toenmalige katholieke kerk voor stond. Het individu eist zijn recht op om gehoord en gezien te worden op religieus terrein. De periode van de Verlichting onderstreept dat nog een keer politiek en juridisch. Gelijkheid, vrijheid en broederschap blijven mooie leuzen en zetten velen in vuur en vlam.

Maar precies dit streven naar een nieuwe invulling van de individuele geloofsbeleving, het opeisen van het recht om als individu gehoord en gezien te worden roept bij velen onzekerheid en weerstand op. Contrarevolutie, contrareformatie, als het maar tegen al die nieuwlichterij is. Tot aan de Franse Revolutie waart er een geest van conservatisme door Europa om zoveel mogelijk de touwtjes in handen te blijven houden. Maar de Franse Revolutie is nog niet uitgebroken of de terreur van Robespiere en de zijnen doen niet alleen de hoofden rollen van de adel, de kerkleiding en andere leiders van het volk, maar ook de eigen kinderen worden verslonden door het valbijl. Napoleon Bonaparte is de uitkomst van de Franse Revolutie, een kleine man die de grote man wil spelen en teruggrijpt op het Romeins verleden om zijn land in mode, kunst en vormgeving gestalte te geven. (Poetin lijkt in die zin wel op Napoleon met zijn teruggrijpen op het Russische verleden).
De Romeinse beschaving wordt zo model voor het nieuwe leven na de revolutie. De Russische Revolutie, (De Amerikaanse even buiten beschouwing gelaten) wil alle macht aan de arbeidersklasse geven, maar maakt van een arbeider een model waaraan alles ondergeschikt wordt. Een economisch en cultureel achtergebleven land grijpt het voortouw om de idealen van Marx en Engels gestalte te geven. Maar de prijs is hoog en de opvolgers van Lenin laten de goelags volstromen met (vermeende) tegenstanders. Nazi-Duitsland en facistisch Italië zijn in feite revoluties tegen de geest van de tijd: de anoniemisering of atomisering van het individu, de mens als productiefactor, de arbeider als anonieme productiekracht, ondergeschikt aan de wetten van de economie, de teloorgang van collectieve verbanden door de nieuwe economische verhoudingen, de moderne tijd kondigt zich aan met alle kracht. Fascisme en communisme willen een geest wakker roepen om het collectief opnieuw uit te vinden tegen de geest van de tijd in. Ook hier weer staan de Romeinen voor Italië en de Germanen voor Duitsland

model. Ras, volk en leider worden alles. Velen raken erdoor “begeistert” want velen herkennen zich hierin en hebben hun nieuwe roeping gevonden. Maar ook hier is de prijs immens hoog. Overblijft een Europa en wereld in puin, volken half uitgemoord en industrieel vernietigd, het geweld sleurt iedereen mee.

Wat door moet gaan voor revolutie is dus niet meer en niet minder een poging om de werkelijkheid in de greep te houden en te manipuleren naar eigen model en maatstaven. Gevoed en gemotiveerd door angst en onzekerheid over de mogelijkheden in het hier en nu. Isis die nu in naam van een “zuivere Islam” (wat dat dan ook moge zijn) zuiveringen uitvoeren in het Midden-Oosten is een variant op hetzelfde thema. De bedreigingen uit het hier en nu worden als zo groot ervaren dat er kost wat kost een tegenkracht moet worden ontwikkeld en het model is het kalifaat, een type van staat die al duizend jaar niet meer echt goed werkt. De kalief is niet meer dan een dictator en ook nog eens religieus gefundeerd. Absolute macht zoals wij die niet meer in het Verlichte (West)-Europa hebben gekend sinds de Tweede Wereldoorlog. Wel daarbuiten natuurlijk, maar die landen noemen we dan ook niet verlicht. Revolutie en contrarevolutie zijn inmiddels begrippen die hun betekenis hebben ingeruild voor onderdrukking, anarchie, bloeddorstig geweld en niets ontziende terreur. Zit het in de menselijke conditie ingebakken om de angsten en onzekerheden te bezweren met geweld of zijn er ook nog andere wegen? Ik hoop van wel.

John Hacking 2014

****

Auch wenn wir nicht wollen:
Gott reift.

Rainer Maria Rilke

Tijdens de voorbereiding van een meditatieve viering rond de vraag “hoe hou je het vol tijdens het lijden” kwam ik deze zin tegen als citaat in het verzamelde werk van Etty Hillesum. De zin trof mij. God rijpt. Ook als we het niet willen. God rijpt op geheel eigen wijze. Niet het feit dat het hier God betreft maar het feit van het rijpen trof mij. God heeft tijd nodig om te rijpen. God is als een vrucht. Eerst onrijp, pas veel later rijp. Rijp om geplukt, om verorberd te worden. Niet als een daad van een kanibaal, niet als een Gods-eter, maar als gerijpt mens die rijp is om God tegemoet te treden en die het aandurft om de relatie als een echte dialoog gestalte te geven. God rijpt wil eigenlijk zeggen: zelf rijp genoeg

worden voor die relatie. Het rijpen van God is een rijpen van jezelf. Een rijpen van het feit of de ervaring dat je God durft toe te laten in je leven. Dat is bijzonder: de partner waarop je aandacht is gericht, die nog geen partner is, partner laten worden door zelf langzaam partner te worden. Er zijn dus twee onbekende grootheden in het spel: God en jezelf. Beiden aan het begin onrijp, beiden hebben tijd nodig om uit te groeien, te rijpen en te wennen aan de relatie.

Waarom heeft die relatie tijd nodig, waarom is er een rijpingsproces nodig? Omdat aan de kant van de mens de vragen soms zo groot, het lijden soms zo heftig en de onzekerheid en angst soms onmenselijk zijn. God is geen “Lückenbüsser”, geen stoplap waarmee je de gaten van de onzekerheid opvult. God is geen oplosser van al je problemen, en al je vragen. God is de grote afwezige, niet op afroep beschikbaar. God is niet voor je karretje te spannen. Dat moet je ook niet willen, hoe graag je misschien het ook zou wensen en hoe vurig je gebed kan zijn om bijstand. Maar hoe groter je verlangen, hoe groter de kracht die in je kan gaan groeien zodat je zelf rijpt naar God toe. En als je rijp aan het worden bent rijpt God met je mee. God rijpt in jou, in jouw rijpingsproces. Dat is eigenlijk een mystiek geheim maar niet een geheim dat onbereikbaar blijft. Ik geloof dat Etty Hillesum heeft ervaren hoe het zit met dit rijpingsproces. Ze is zelf gerijpt in de situatie van dreiging en onderdrukking. Ze heeft haar basis gevonden en heeft keuzes gemaakt op basis van deze ervaringen. Als gerijpte persoon heeft zij gekozen voor het doorgangskamp om daar te blijven werken ook al liep ze soms grote gevaren. De deportatie hing voortdurend boven haar hoofd en uiteindelijk is dat er ook van gekomen, samen met haar hele familie. God rijpt, ook als we het niet willen. En als we het echt niet willen blijven we er waarschijnlijk blind voor, ook voor ons eigen rijpingsproces, de kansen die wij zelf krijgen. Dan is er geen relatie, dan is er geen basis, geen herkenning, geen vertrouwen. Eenzaamheid blijft over. En misschien verbittering. Maar het hoeft niet. Het is niet noodzakelijk. Rijpen doen we allemaal. Rijpen staat ons allemaal te wachten. Rijp geworden en getekend door het leven. Mooi toch als God in ons verder rijpt. Als hij zichzelf zo openbaart.

John Hacking 2014

******

Challenge and comfort – comfort and challenge

Grote bedrijven en ook de persorganen maken meer en meer gebruik van firma's die data verzamelen over het internetgedrag van de bezoekers van hun site. Zo kunnen zij, zo is de redenering, hun producten afstemmen op hun publiek en raken zij op de hoogte van de voorkeuren en wensen van de bezoekers. Het is een vorm van het "u vraagt, wij draaien principe". In de nieuwsvoorziening is dit een gevaarlijke ontwikkeling omdat het nieuws niet meer onafhankelijk wordt gepresenteerd als datgene dat zich aandient maar men houdt rekening met de receptie van de ontvanger van dit nieuws. Het is dan eigenlijk ook geen nieuws meer, maar "ouds" in een ander jasje. Het perspectief is aan het verschuiven. Nu kennen we natuurlijk al langer het fenomeen dat nieuws "gemaakt" of gemanipuleerd nieuws is. Dictaturen maken daar dankbaar gebruik van. Zij bepalen wat de ontvanger wel en wat niet te horen en te zien krijgt. Zo houden ze het volk onwetend en dom. Internetcensuur is ook in onze dagen nog schering en inslag in China als het bijvoorbeeld over Tibet en mensenrechten gaat.

Maar wat gebeurt er nu als persorganen teveel hun oren laten hangen naar hun publiek en zo de bezoekersaantallen op hun websites willen verhogen? Dan presenteren zij leuke, amusante, spraakmakende en andere zaken die aantrekkelijk zijn. En hoe meer ze de voorkeuren kennen van hun bezoekers hoe meer aanpassing. Misschien komt er wel een moment dat een grote censor bepaalt wat wel en wat niet aantrekkelijk genoeg is voor de lezers. We zijn dan terug in de middeleeuwen waar de Roomskatholieke kerk toestemming gaf of onthield bij het lezen van bepaalde boeken. De pers en ook de bedrijven die zo inspelen op de behoeftes van hun klanten willen enkel "comfort" bieden, vertroosting en afleiding. Uitdaging, "Challenge", ontbreekt meer en meer want dat leidt tot onoverzichtelijke en oncontroleerbare zaken. Ook in de religies die bezig zijn met het formuleren en gestalte geven van het geloof van de volgelingen wordt met die vraag geworsteld. Religies geven bij uitstek al eeuwenlang een vorm van troost, "comfort", als het leven tegenzit en de individuele mens wordt overweldigd door grote problemen, grote vraagstukken en rampen. Ziekte, dood, onheil, oorlog, geweld, al deze zaken schreeuwen om troost voor de slachtoffers ervan. Religies slagen daar ten dele in als de volgelingen in direct contact troost willen bieden aan de slachtoffers. Aan mooie praatjes heeft hier ook niemand iets. Handen zijn gevraagd en ogen die je aankijken, monden die met je spreken. Beloftes van een toekomstig paradijs of een hemel waar het na alle ellende goed toeven is, lossen niet zoveel op. Dat blijft gelovige fictie, een wensdroom hoe hard er ook naar verlangd kan worden. Hoe velen zich ook door deze wensen laten leiden in hun gedrag als hun wordt wijsgemaakt dat het

paradijs op hen wacht als ze zichzelf als martelaar toewijden aan het geloof. Meestal kost dat veel extra onschuldigen het leven als een zogenaamde martelaar zichzelf opblaast in een gebouw of voertuig. De ramp na de aanslag op 9/11 is er een schrijnend voorbeeld van.

Maar religies hebben nooit onder stoelen of banken gestoken dat naast “comfort” ook “challenge” een belangrijke taak is. Als je je wilt toewijden aan een geloof kost dat iets. Dat is nooit gratis, er word wat van je gevraagd. Niet jouw voorkeuren, jouw stemming staat centraal, nee, een stuk opoffering is er voor nodig. Het opzij zetten van je eigen wensen en ideeën en soms doet dat pijn omdat je niet automatisch overtuigd ben van de voordelen van deze uitdaging. Pas als je de uitdaging aanneemt en je gelovige weg gaat volgen zul je merken wat er op je pad komt. Voldoen aan de bijbelse geboden veronderstelt dat je jouw preoccupaties relativeert en soms opzij zet. Heb oog voor je naaste, heb hem lief, is absoluut moeilijk, zeker als je deze naaste niet als naaste beschouwt omdat hij of zij andere opvattingen en een andere levensstijl erop na houdt. Als je in de voetsporen van Jezus wilt treden om het maar in christelijke termen te zeggen moet je gaan leren luisteren naar de wil van de Vader en niet je eigen wil voorop stellen. Ik kan me zo voorstellen dat de martelaren in spé voor hun geloof er ook van overtuigd zijn dat hun terreurdaad een uiterste uitdaging vormt en zelfs nog dat zij van mening zijn dat ze hiermee de wil van God of Allah denken te vervullen.

Maar er bestaat een klein maar allesbepalend onderscheid tussen geloof als uitdaging, Gods gebod als “challenge”en denken dat je zijn gebod vervult door zelf maar het heft in handen te nemen van een wraakzuchtige God, of met andere woorden, zelf voor God te spelen. Uitgedaagd worden door de geboden om deze te vervullen ook al gaat het tegen je voorkeuren in, is altijd nog iets anders dan voor God spelen in een wereld van tegenstellingen. Als je graag voor God wilt spelen, als je graag oplossingen aandraagt en uitvoert in naam van God heb je het toch niet echt begrepen. Het is niet je taak, het is niet je rol en het lost niets op. De wereld is te groot en te complex om haar te verdelen in goed en kwaad, in wit en zwart. Je bent geen God en je zult er nooit een worden. En er is ook geen paradijs waar Allah, God of wie dan ook, martelaren voor het geloof die zichzelf hebben opgeblazen hartelijk zal ontvangen en weer aan elkaar zal lijmen. Dit voorbeeld van “challenge” komt niet in de Koran en ook niet in de bijbel voor. Dan heb je het gewoon niet goed begrepen en heb je jezelf een oor laten aannaaien door je religieuze leider die zelf niet zo gek is om een bomgordel om te

doen. Daarvoor heeft hij andere naïeve domoren die zich dit, deze uitdaging, laten aanpraten.

Onze samenleving zit vol met vormen van troost en uitdaging. De reclame maakt er handig gebruik van, de toeristenindustrie, de consumentenmarkt, de kunstsector, het onderwijs, clubs die geld willen werven voor een (goed) doel, loterijen, je kunt het zo gek niet bedenken of het komt wel ergens terug. Ook de aandelenmarkt presenteert zich als uitdaging met op het einde troost als de aandelen flink zijn gestegen. De economie moet en wil groeien, dat is een en al uitdaging. Groei en de wens om te groeien, in welke sector ook, is bij uitstek een vorm van "challenge". Meer en beter willen presteren, je wordt er mee dood gegooid en mensen maken zichzelf gek en kunnen niet meer relativeren. Uitdagingen veroorzaken burn-out, stress, depressie en zelfmoord. Mensen schrijven zichzelf af omdat ze niet meer aan het beeld van presterend wezen kunnen beantwoorden. Ze zoeken troost in drank, drugs en soms in een zelfgekozen dood. Uiteindelijk gezien is dit voorbarig. Dood ga je toch een keer en waarom dan niet wat meer zelfrelativering, wat meer loslaten, wat meer uitdaging en wat meer troost zoeken in dingen die je echt goed doen? Je kunt het aangeven naar anderen toe wat je nodig hebt, maar nog meer kun je dat doen naar je zelf. Accepteren wie je bent, wat je kunt en wat je zou willen afhankelijk van je mogelijkheden. Een beetje realisme is dus gevraagd, een beetje balans tussen uitdaging en troost, tussen moeite doen en genieten. Als je hier alles naar gaat kijken ben je al flink op weg. Dan laat je jezelf ook niet meer zo gek maken. Dat is alleen maar vrijheid, gewonnen vrijheid.

John Hacking 2014

*****

De hemel draagt de aarde

"Ontvangen is het eerste
Kennen is het tweede"

Shitao

Wij mensen zijn materie of zo je wilt: vlees: "sarx" in het Grieks. Dat klinkt nuchter en is het ook. Wij zijn vlees: een samenspel van bot, huid, organen en water. Levend vlees, dat wel. Zo lang we leven ademt ons vlees en geeft onze huid mee. We zijn levend vlees dat is bezield. Dat wil zeggen dat we niet dood zijn, dat we leven. Maar de materie die deel

van ons is, waaruit wij bestaan, zit ons als het ware op de hielen omdat er een moment komt waarin we nog enkel uit materie zullen bestaan. Als we zijn gestorven blijft ons stoffelijk overschot over. Dat was het dan. Tenminste wat ons lichaam, onze materie betreft. We worden gerecycled, opgenomen in nieuwe cyclussen. Onze lichamen vervallen tot stof dat grondstof wordt in andere processen.

Toch is dit maar een half verhaal. We lopen tijdens ons leven met ons hoofd in de lucht. Of de hemel, als je wilt. We staan op de aarde, en als het goed is, zijn we geaard, (zweven we niet), rusten we in onszelf en hebben we hierdoor houvast. Maar ons hoofd dragen we omhoog en dat is meer dan een metafoor. De hemel raakt aan de aarde aan de horizon maar deze hemel zet zich voort vanaf die horizon tot waar jij staat. Hemel en aarde zijn dus beide onderdeel van ons bestaan. Ik heb het hier over de letterlijke hemel, niet de beloning die ons misschien na de dood zou kunnen staan te wachten. Het is ook niet meteen de hemel als woonplaats van God. Hoewel er wel raakpunten zijn tussen deze metaforen.

Het is niet de aarde die de hemel draagt maar de hemel die de aarde draagt. Zonder hemel zou ons aardse bestaan plat en zinloos zijn. Zonder blik vooruit, zonder oriëntatie, zonder besef van zin en zinvolheid zou ons handelen volslagen nutteloos zijn, van nul en generlei waarde. Kruipen door het stof. Kruipen en kruipen en wachten tot het afgelopen is. De tussentijd vullen met eten, paren en slapen. Niet leren, niet denken, niet weten, niet reflecteren, niet genieten, niet treuren, niet voelen.

In poëzie, in filosofie en in veel van onze reflecties over ons bestaan komt dit terug: weten en ervaren waarvoor we willen gaan, wat belangrijk is, wat kostbaar is in onze ogen. Dat zijn relaties, dat is de liefde, dat is de nieuwe ochtend. Het leven en de hoogte en dieptepunten, de moed en de angst, de nacht en de dag, het zijn allemaal kwaliteiten die ons leven kleuren. Zonder hemel zouden we hier geen weet van hebben. Zonder hoofd in de hemel gericht op dat wat op ons toekomt is het leven donker en doods. De dichter kan het mooi verwoorden – het landschap maakt het zichtbaar dat de aarde door de hemel wordt gedragen. Ik kreeg dit gedicht bij mijn feest waarop werd herdacht dat ik 25 jaar in het pastoraat werkzaam was.

Tussen seizoenen

En kleur zijn ogen nu zij wind zijn,
het licht uit lucht gesneden.

Lang gras, nog levend hooi,
verminking waar oogst begint.
Ik groef in kleur waar vol de lucht,
in wind waar vol het gras van is,
in golvend gras, in slapend gras,
ik bracht zand aan het licht,
verpulverd weefsel, vacht om in te slapen.

Blad viel, sneeuw viel de bladeren achterna,
de sneeuw bracht regen, regen stuift op sneeuw.
Reeds schemeren de lichte tinten
van de zon, de golven, ribben van de zee.

*

Verf nat de doden, schilder ze op.
Als grote zachte bloemen in de regen
slapende bomen met sneeuw.
Ovale wind waait dag en nacht
langs knoppen, bijna bladeren, sluit zich
in een voortdurend onderdak verlenen
om ieder ding heen.

De druppel van gedooide rijp
draagt vuurkleur van de regenboog,
het diepste geel, haast groen koud blauw,
nieuw wit, water dat brandt.

*

Een waas van groen, een geheimzinnig
opeenvolgen van soorten, maand na maand
een ander gras strijkt bloeiverstikkend
stuifzand dicht - van fluitekruid
een sluier, ongerepte dovenetel,
kaarsen vol zaad, niemandsverdriet.
Aan hun verbazing komt geen eind, ze kennen
de winter niet.

Christiaan van Geel

De planten in het landschap, het licht in de ochtend, allen hebben weet ervan: en wij dichten het hun toe: leven gaat voort, verder, langs de dood heen, Pasen hoort erbij. De dood heeft niet het laatste woord, de materie kan niet zonder de vorm waarin hij verder zal bestaan en de mens niet zonder de ziel die de dood uithoudt. Herboren worden, opnieuw geboren, gered uit de dood, door het water heen, naar het nieuwe land. Dat is Pasen in optima forma. Weten dat de hemel draagt en weten dat de hemel het laatste woord zal hebben. Alvast een zalig Pasen.

John Hacking 2014

*****

Mierenperspectief

De vraag naar God blijft intrigeren. Vanmorgen op de fiets dacht ik dat we God toch nog altijd teveel beschrijven vanuit menselijk perspectief. God als schepper, als een soort van pottenbakker of creator van iets nieuws, als een kunstzinnige activiteit, het blijft menselijk al te menselijk. Hoe moet je je God dan voorstellen als wij Hem schepper noemen? Wat is scheppen? Een vorm van Creatio ex nihilo, maken/creëren uit het niets? Ik geloof er niets van. Want er valt niets te geloven. Het zijn woorden en nog eens woorden maar de werkelijkheid beantwoordt hier niet aan. God is geen kunstenaar, geen tovenaar en geen natuur- of scheikundige. Hij maakt niets en hij schept niets als je onder scheppen een vorm van maken en doen ontstaan verstaat. Waarom het een zo is gemaakt en het ander zo, is niet een kwestie van schepping maar van ontwikkeling, het resultaat van een proces. Er is niets gemaakt maar alles is op de een of andere wijze ontstaan. Dat wat gemaakt is slaat vaak op datgene wat uit de hand van mensen komt. Toch worden wij mensen het maaksel van God genoemd alsof wij door hem gemaakt zijn zoals in het scheppingsverhaal over de adem en de geboetseerde aarde verteld wordt. Een mooi en plastisch verhaal maar het is een sprookje, een manier van vertellen om mensen die hiernaar vragen iets duidelijk te maken in de context van die tijd. Kenmerkend aan de mens is het feit dat hij niet alleen aarde, geboetseerde klei is, maar dat er een levende ziel in hem woont en die hebben we van God ontvangen. Met andere woorden niet het productieproces staat hier centraal maar het feit dat materie levend geblazen wordt. Niet zoals in een glasfabriek waar de vorm ontstaat uit het draaien en blazen in de bel van vloeibaar glas, ook trouwens een mooi beeld, maar eigenlijk metaforisch omdat de ziel een mysterie blijft, een niet te pakken grootheid. De mens is bezielde

materie, dat is wat hier wordt gezegd en het is begonnen met God en bij God. Ziel, begin en God zijn drie grootheden die eigenlijk niet nader zijn bepaald want we kennen niet precies de inhoud. Alles wat we hierover zeggen is fictief, virtueel, inlegkunde. Het is vrome fictie, creatieve poëzie of wat dan ook maar het is geen wetenschappelijke en geen letterlijke beschrijving van een proces. “We treffen onszelf aan” om het maar eens op zijn Heideggeriaans te zeggen. Zo gauw we gaan vragen hoe dat dan zo gekomen is en waarom zo, staan we al snel met de mond vol tanden. Het scheppingsverhaal uit de bijbel vult deze leegte niet op maar duidt haar op een speciale manier. Het lag en ligt in God hand. Punt. En nu zijn we er en moeten we maar het beste ervan maken en als we straks dood zijn verlaat de ziel weer ons lichaam en vallen we terug in het stof. Dan zijn we er niet meer. Als we de illusie hebben en denken te weten waar het over gaat zijn we net zo kortzichtig als de grote ontkenners van God en zijn werkzaamheid. Want ook de ontkenners weten het niet en ze weten eigenlijk niet eens wat ze zo fel ontkennen. Als er toch niets is valt er ook niets te ontkennen. De ontkenning van God bevestigt zijn existentie.

Ons kennen is lichamelijk en gekleurd door onze lichamelijke existentie. Ik word niet moe om dit te onderstrepen. Dat betekent dat wij op onze wijze gestalte geven aan onze existentie vanuit datgene wat we kunnen kennen. Wat daarbuiten valt speelt niet mee. Net zoals de mieren gestalte geven aan hun mierensamenleving in een soms vijandige omgeving. Mieren ontdekken vooral twee dingen: ze maken kennis met andere mieren, dat zijn vijanden of vrienden (uit het eigen nest) en ze ontdekken wat eetbaar en bruikbaar is voor de gemeenschap waarin ze leven. Daarop is hun hele activiteit gericht. Ik vermoed dat de mieren een mens, een olifant en een voorbij schietende auto niet eens opmerken. Zo merken wij met onze blote ogen niet op dat er een ster ontploft in het universum of dat een virus een aanval uitvoert op een cel. Door onze techniek en wetenschap hebben we heel wat mogelijkheden erbij gekregen om de wereld om ons heen te ontdekken en te beschrijven. Zij vormen het verlengstuk van onze ogen en oren. En wij passen ons denken hieraan aan, en maken gebruik van de nieuwe mogelijkheden en ontwerpen nieuwe theorieën die dan vervolgens weer getoetst kunnen worden. Maar ten aanzien van de activiteit van God en zijn bestaan is er nog geen echt wetenschappelijke theorie verschenen die ook te toetsen valt. Ten aanzien van God zijn we minder dan de mieren. We hebben de klok horen luiden, maar waar de klok zich bevindt blijft volslagen in het donker. Typisch toch dat we wel al duizenden jaren belang hieraan hechten, ons leven er naar in richten en oorlogen voeren in naam van die God.

Waarom doen we dat dan als we zo weinig in handen hebben en zo weinig echt weten? Is het blind vertrouwen, is het projectie van onze eigen onmacht of omgekeerd grootheidswaanzin, is het een psychisch fenomeen, is het toeval dat we religieuze wezens zijn? Waarom zijn we religieus, waarom geloven we in God en waarom zijn er zoveel getuigen die in Gods naam zeggen te spreken? Vragen en nog eens vragen die vanuit het standpunt van onze ratio niet echt zijn te beantwoorden. Er zijn natuurlijk in de loop van de geschiedenis veel antwoorden gegeven maar in het licht van de wetenschap voldoen ze niet. Er is een andere wijze van vragen nodig en misschien ook een andere wijze van ervaren en waarnemen. Dan komen we op het terrein van de mystiek, het terrein van ondeelbare en bijna onmededeelbare ervaringen. Maar als we die al niet kunnen delen en meedelen, als het maar stamelen blijft wat moet je dan? Hopen dat ieder een dergelijke ervaring mag meemaken en duiden? Dat blijft er dan over en dan maar wachten op zoveel goodwill en geduld dat de mystieke ervaring zelf niet van de tafel wordt geveegd in naam van de ratio.

John Hacking 2014

*****

Denken en beheersen

“Unser Denken durch das wir das Universum beherrschen lässt uns in jedem Augenblick, in dem wir nicht den beissenden Schmerz der Notwendigkeit spüren, sicut dei sein.
Eva und Adam wollten die Göttlichkeit in der lebenswichtigen Energie suchen. Ein Baum, eine Frucht. Aber sie wird uns auf einem toten, geometrisch zugehauenen Holz dargeboten, an dem ein Leichnam hängt. Das Geheimnis unserer Verwandtschaft mit Gott muss in unserer Sterblichkeit gesucht werden.

Simone Weil - Cahiers/Aufzeichnungen[13]

“Denken ist eine unbegreifliche Beharrlichkeit,
so etwas, wie den Duft der Rose zu erweitern
oder in eine dunkle Seite
Lichtlöcher zu bohren.

Und es ist auch, etwas

---

[13] Weil, S., Cahiers. Aufzeichnungen 4 Bd., München Wien (Carl Hanser Verlag) bd. 2, p. 148

in einem törichten Manöver überzusetzen,
von einem unerschütterlich versunkenen Schiff
zu einer schifflosen Navigation.

Denken ist,
auf eine Einsamkeit ohne Rückkehr zu beharren."

Roberto Juarroz - Vertikale Poesie[14]

René Descartes bedacht dat het menselijk lichaam behoort tot de werkelijkheid van het "res extensa", letterlijk: de zaak, of zaken, de dingen, het wezen, de omstandigheid, dat/die uitgebreid zijn, in ruimtelijke zin. Als een tegenover "nulla res", niets. Maar "res" kan ook verstaan worden als een "ding" in de tijd, namelijk als gebeurtenis, daad, voorval, aangelegenheid, handeling, oorlog. Bijvoorbeeld een "res maior", een belangrijke gebeurtenis. Tenslotte kan "res" ook een toestand uitdrukken, een verhouding, een lot, een stand van zaken zoals in "res adversare", tegenspoed. Wat heeft Descartes precies bedoeld als het lichaam plaatst tegenover het "cogito", het denken van het "ik denk"? We spreken over een dualisme, een tegenstelling maar de beide polen zijn in mijn ogen niet helder of niet goed afgebakend. Zowel het denken als het lichaam blijven onbekende grootheden omdat beiden niet door het denken en ook niet op andere wijze gevat kunnen worden zoals je dat misschien graag via je geest, dus ook denkend, zou willen. Hierin toont zich de enorme kracht en dynamiek van het denken: namelijk het willen begrijpen, grijpen, beheersen, weten. En hierop verder bouwen als een huis op een zeker fundament. Maar het denken kan zichzelf al niet vatten en al helemaal het lichaam niet. Iets denken, het denken denkt altijd iets, zo Edmund Husserl, lost dit probleem niet op. Want ook de inhoud van dit iets blijft "unbestimmt", onbepaald, niet tot in zijn diepste kern te vatten, welke fenomenologische methode je er ook op loslaat. Ik zou eerder het omgekeerde willen voorstellen: het denken wordt pas mogelijk door en via het lichaam. Het denken losmaken van het lichaam, het een bijzondere plaats geven los van het lichaam is een vorm van imperialisme, van hybris en van totalitair verlangen. Het denken wil de baas spelen en daar komen brokken van. Want niet meer de interpretatie van de werkelijkheid (van het lichaam en de context of van een ander iets) zijn dan uitgangspunt maar het verlangen naar beheersing. Puur machtsstreven dus.
Denken bouwt op betekenisgeving en is betekenisgeving. Maar dat is een continue nooit afgesloten proces dat heen en weer zwenkt tussen

---

[14] Juarroz, R., Vertikale Poesie. Poesía Vertical. Werkauswahl, Salzburg und Wien 2005 (Jung und Jung) p. 189

de betekenissen, de argumenten, de dynamiek die de werkelijkheid aan de dingen oplegt. De dingen staan nooit op zichzelf, de werkelijkheid, de verzameling van alles wat we kunnen waarnemen, blijft bepalend. En wat we waarnemen en wat daarbuiten valt is lastig af te grenzen vanuit ons lichaam omdat we eenmaal beperkte waarnemingsorganen hebben. Wat beiden teksten aan het begin boven aan de pagina duidelijk maken is dat denken een categorie van de tijd is en minder van de ruimte. Simone Weil stelt dat wij in ons denken als God kunnen zijn, zo ons kunnen voelen als de druk van de werkelijkheid die dagelijks op ons werkt even weg valt. Maar het echte geheim van onze band met God ligt in onze sterfelijkheid, een proces in de tijd. Denken dat zich God waant bedriegt zichzelf want aan het einde van de rit wacht het graf. Franz Rosenzweig heeft gezegd dat filosofen dát de grootste uitdaging vinden: via hun denken de dood zijn angel uittrekken. Maar het idealisme van Hegel en al de andere filosofische systemen zijn hier tekort geschoten: zij falen in het aangezicht van de dood. Roberto Juarroz maakt duidelijk dat denken een weg inzet die eenzaam is en waarvan geen terugweg mogelijk is: eenmaal aan het denken gezet, gaat de weg onherroepelijk verder in de tijd. Alleen de dood roept het denken een halt toe. Mooi dat er in een mens dergelijke krachten en dergelijke verlangens kunnen optreden die hem op gang helpen en in het ritme van het leven houden. Misschien betekent de uitspraak “de moed verliezen” wel exact hetzelfde als ophouden met denken, met het geven van betekenis. Het leven wordt betekenisloos en elke gedachte is er een teveel of ze leidt nergens toe.

Maar wat is tijd, de tijd, en wat is ruimte, de ruimte? Is tijd een onderdeel van de ruimte of is het omgekeerd? Toen de tijd nog deel was van de ruimte – denk aan de scheppingsdagen – was er nog een eeuwigheid waar de mens deel van uitmaakte. God was ermee begonnen het proces ging verder naar de toekomst: een tijd van verlossing die ons te wachten staat. Nu de ruimte onderdeel is geworden van de tijd is er alleen oneindigheid en dat enkel in wiskundige zin. Want het begin van ons universum is nu bepaald en hoewel de uitkomst niet vaststaat zijn we toch opgenomen in de dynamiek van de tijd of de evolutie als je wilt. We zijn onderdeel geworden van een ontwikkelingsproces en we hebben geen deel meer aan de eeuwigheid. Hemel en hel vallen dus buiten de boot. Er is alleen stof, stof van de sterren en een kringloop van elementen, atomen, krachten. Maar we hoeven ons niet op de borst te kloppen dat we nu iets bereikt hebben, dat we nu zoveel meer weten, zoveel beter op de hoogte zijn dan daarvoor. Want beiden visies blijven clusters van betekenis waarbinnen wij onze weg moeten zien te vinden. En zolang wij

mensen onze aarde niet op een menselijke, meer humane wijze kunnen bewonen zonder al dat gruwelijk geweld tegenover elkaar (we zijn tenslotte allemaal lichamen) hapert er nog veel aan ons denken, ons handelen en onze betekenissen. Er is nog een lange weg te gaan.

John Hacking 2014

*****

Terugkeer naar Babel - over digitaal en computer-lichaamstaal

De val van de toren van Babel maakte een einde aan de verstaanbaarheid van elkaar. Tenminste dat vertelt de bijbel in een prachtig verhaal: God komt eens kijken waar de mensen mee bezig zijn en ziet dan dat ze een toren bouwen. André Neher, een Franse filosoof en schrijver, merkt hierover op: het was de periode dat een steen voor de bouw van de toren meer waarde had dan een mensenleven. Daarom verstoort God dit experiment om een toren te bouwen die tot in de hemel zou gaan reiken. De volken kunnen elkaar niet meer verstaan, de ene taal is veeltaligheid geworden. De mensen werden verspreid over de aarde.
Nu kan het lijken alsof dit verhaal eigenlijk een verklaring biedt voor het feit dat er zoveel volken en talen zijn op deze aarde. Waarschijnlijk speelt dat mee en bevat deze opvatting een kern van waarheid. Maar dat is het volgens mij niet alleen. Want goed beschouwd is veeltaligheid geen nadeel maar een voordeel. En wel omdat elke taal zijn specifieke kijk op de werkelijkheid ontwikkelt en daarmee de mensen gedifferentieerder en genuanceerder kan laten ervaren. Dat is winst in mijn ogen.

Toch zijn we nu hard op weg om de situatie voor de val van de toren van Babel te herstellen. Niet door het verplicht opleggen van een taal, of door het stellen van nieuwe regels, maar door de ontwikkeling van de computertalen. De digitaal is in feite een overkoepelende taal die door haar combinaties alle talen mogelijk maakt. “Google Translate” laten we maar even buiten beschouwing. Maar er komt een tijd dat elke Chinees elke niet Chinees zal kunnen verstaan en begrijpen zonder dat er veel vertaald moet worden in ons eigen brein. Ik vermoed dat het niet zo heel lang zal duren voordat er een universele computertaal komt die door iedereen geleerd en toegepast kan worden. Zoals het huidige Chinees al in een slim systeem gebruikt kan worden voor communicatie per computer, zo zullen alle talen de weg vinden naar een universele taal. En als er dan nog hindernissen zijn zal de computer heel snel een aantal

alternatieven aanbieden waaruit je kunt kiezen. Het gebruik van deze taal door iedereen zal er snel toe leiden dat de praktijk de theorie gaat bepalen en dat de regels afgeleid worden op basis van het concrete gebruik door de consumenten van de taal.
Nu is het in feite niet anders. De taal past zich aan aan de omstandigheden en vormt zich naarmate ervan gebruik wordt gemaakt. Als iedereen dezelfde computertaal gebruikt is dat snel een feit. Wanneer is het zover? Zo gauw die taal ontwikkeld is en wordt voorgesteld. Want het zal een grote verlokking zijn om met andere mensen te communiceren die je eerst totaal niet verstond of begreep.

Maar de ontwikkeling blijft niet staan bij een nieuwe computertaal. Ik vermoed dat het lichaam meer en meer gekoppeld gaat worden aan de computer. Nu leven we nog in een maatschappij waar men tracht zoveel mogelijk informatie op te slaan in grote data-bestanden. Daarvoor zijn grote servers nodig en heel veel energie. Maar het blijft frusterend dat de hoeveelheid informatie zich razendsnel vermenigvuldigt, en dat je daarom altijd achter de feiten aanloopt als je een gegevensverzamelaar bent. Geheime diensten, overheden, wetenschappelijke instellingen komen altijd te laat - ze kunnen het niet bijhouden. Dat is maar goed ook. Teveel controle leidt tot teveel machtsmisbruik. En het is een illusie om te denken dat je alles kunt controleren.
In plaats van grote data-verzamelingen aan te leggen en die voortdurend te onderzoeken met behulp van allerlei logaritmes om zo informatie te vinden waar je naar op zoek bent kun je ook ertoe overgaan om dit idee grotendeels los te laten. Een alternatief zou kunnen zijn om in elk lichaam een chip of een computersysteem te plaatsen dat informatie verzamelt en opslaat en dat bij bepaalde gelegenheden kan worden afgelezen door scanners of door in te loggen. Zo draagt elk mens zijn eigen informatie met zich mee - en is zijn eigen data-bank. Waaruit bestaat die informatie dan?

Dat kan van alles zijn: lichamelijke gesteldheid, genetische constitutie, houdbaarheid, aangeboren talenten en creativiteit, intelligentie, sociale intelligentie, adaptatie en transformatievermogen, ook met het oog op het samenspel tussen hersenen en computer (snelheid, hoeveelheid, en vorm waarin informatie wordt verwerkt en toegepast). Bij elkaar opgeteld wordt een individu dus een waardevol instrument voor de samenleving. Het is afleesbaar, beïnvloedbaar, inzetbaar en het kan meedoen aan nieuwe ontwikkelingen. Het kan als individu een investering zijn om je creativiteit zo te gelde te maken. Maar het geld zoals we nu kennen en het systeem van banken zal dan al lang zijn afgeschaft. Te omslachtig en te gevoelig voor corruptie en te

bevorderlijk voor het scheppen van ongelijkheid in de maatschappij. Nee, elk individu zal op basis van een optelsom van kosten, vermogens en toepasbaarheid in bepaalde systemen een bepaald bedrag waard zijn. Bedrag is niet het goede woord maar ik heb even niets beters. Je kunt waarde toevoegen door die waarde te verdienen en je kunt waarde verminderen door gebruik te maken van diensten. Allemaal op basis van je afleesbaarheid. Maar misschien is dat laatste ook nog teveel gekoppeld aan het materiële denken dat nu onze wereld beheerst en is het betalen voor en het ontvangen van een beloning ook achterhaald. Je krijgt gewoon voeding en inspiratie op basis van wat je nodig hebt. En je geeft aan het systeem dat je leven stuurt en regelt datgene wat het systeem nodig heeft. Geen discussie, geen eigen keuzes, geen vrijheid, geen eigen wil meer. Dus ook geen afwijkingen en geen uit de pas lopen op zoek naar eigen voordelen. Als dit moment is aangebroken bepaalt digitaal alles en vallen virtueel en reëel samen. Het lichaam is een machine en de mens is deel van het machinepark dat door de computers wordt bestuurd. Zijn we dan gelukkiger?

Op deze vraag valt geen antwoord te geven want het is een slechts een fantasie: een waar utopia in de ogen van menig computer science-fiction auteur. Deze nieuwe machinemens kan door zijn creativiteit zijn passiviteit en activiteit goed verdelen zodat zijn conditie goed blijft. Waarom leeft hij dan? Wat is de zin van zijn leven? Het opheffen van de uiteindelijke dood? Eeuwigheid? Een einde aan de entropie? Het verkennen van de onmetelijke kosmos? Wie zal het zeggen. Het zal nog even duren voor het zover is en wij maken het in ieder geval niet meer mee want ons lichaam heeft ons dan al lang vaarwel gezegd.

John Hacking 2014

******

Digitalen lichamen

In het boek „De kracht van platformen. Nieuwe strategieën voor innoveren in een digitaliserende wereld van M. Kreijveld, J. Deuten en R. van Est (red.)” beschrijven de auteurs hoe platformen op internet handig gebruik maken van de bijdragen van de platform-bezoekers en leden. Iedereen zet zijn informatie op internet en anderen spinnen daar garen bij door het gedrag te analyseren, foto’s en films te verzamelen en te ordenen en al deze gratis opgedane kennis door te verkopen aan gegadigden. De auteurs noemen de eigenaars van deze wereldwijde platformen de nieuwe rijken die profiteren van de gratis productie van de

deelnemers. De deelnemers zijn niet alleen maar consument maar ook producent en zij zijn product want ze passen zich aan aan de eisen van het netwerk en platform. Dat alles gaat bijna ongemerkt. Zogenaamde sociale media zijn zo „sociaal” dat ze hun reclame aanbod helemaal op je afstemmen. Dat kan alleen maar als ze een goed uitgewerkt profiel van je bezitten en daar werk je zelf hard aan mee door zoveel mogelijk te delen. In feite zijn wij als „autonome” subjecten knooppunten geworden in een wereldomvattend netwerk. Als het zelf niet kan functioneren zonder het lichaam, anders kunnen we niet spreken van een subject, kun je je nu gaan afvragen wat deze ontwikkeling doet met ons lichaam en onze zelfbeleving. Subject zijn betekent letterlijk onderworpen zijn. Dat is de oorspronkelijke betekenis.

Dat er in de loop der tijd een betekenisverandering heeft plaatsgevonden doet daar niets aan af. Misschien keren wij door de moderne digitale ontwikkelingen weer terug naar deze oorspronkelijke betekenis van subject omdat wij als knooppunten deel uitmaken van een groter netwerk en daarin eerder onderworpen zijn dan heerser. Ik heb de werkelijkheid van het zelf in het lichaam een autotopie genoemd, het lichaam is een of de plaats voor het zelf, daarin kan het zelf zich manifesteren en komt het tot aanzien en ontwikkeling. Het lichaam is een autotopos, een zelfplaats. Maar nu zijn we een stap verder en wordt het subject ook een autonodus, een zelfknoop. Als autonodus is het verbonden en gebonden met en aan andere knooppunten en dat kan op velerlei manieren. We kennen dat fenomeen natuurlijk al zolang de mensheid bestaat, denk maar aan stamverbanden, families, werkrelaties etc. Maar komt daar de digitale verbondenheid bij en zijn wij helemaal opgenomen in deze nieuwe wereld die voor 100 jaar nog niet bestond. Hoe zal ons leven eruit zien over weer 100 jaar? Hoe zijn we dan verbonden en ingebonden? Hoe staat het met ons lichaam en ons zelfbewustzijn? Zeker nu de robot heel belangrijk gaat worden.

Ik heb daar al vaker over geschreven en ik vermoed dat we iets groter moeten denken dan alleen maar het huidige internet. Als autonodus maken we deel uit van het grote netwerk dat de werkelijkheid meer en meer in haar greep gaat krijgen. We besteden veel tijd achter de computer in velerlei vormen, en dat heeft invloed op ons denken en ons gedrag. Misschien moet je het grote digitale verband dat om de wereld en in de wereld is gesmeed wel gaan beschouwen als een groot lichaam. In de film de Matrix wordt dit al zichtbaar gemaakt in het laatste deel. Op het niveau van de energiestromen zie je dan een groot netwerk van stromen energie waar alles en iedereen deel van uitmaakt. In feite is dit ook een Boeddhistisch visioen op de werkelijkheid: alles is

met alles en iedereen verbonden, en het subject is uiteindelijk een illusie. Maar we zitten nog in ons lichaam en we zijn niet allemaal verlichte Boeddhisten. Dus daar moeten we het nu mee doen.

Als de digitale ontwikkeling er toe leidt dat alles een groot netwerk wordt dat virtueel en reëel allesbepalend wordt dan kunnen wij ons, zo vermoed ik, niet aan onttrekken. We zijn „connected" of we nu willen of niet en we gaan meer en meer onze autonomie verliezen. Een autonomie die we nu nog grotendeels ontlenen aan onze lichamelijkheid omdat we niet aan elkaar vastzitten. Als ons lichaam eenmaal gekoppeld is aan de computer is er geen houden meer aan. We gaan die kant op want de robot treedt meer en meer binnen in ons leven en houdt alles in de gaten. Onze lichamelijke gesteldheid is binnenkort onderwerp van onderzoek, data-analyse en voorwerp van aandacht door de medische industrie die haar producten wil slijten en die via de politiek misschien ook alle rimpelingen in het gemoed van de subjecten wil gladstrijken zodat wij brave burgers blijven. In feite is het woord burger ook al lang een anachronisme want we zijn van consumenten tot producenten en producten geworden. De burger stamt uit een ander tijdperk. Iedereen die wel nog doet of burgerdom er toedoet loopt achter de feiten aan en verheerlijkt een afgedane mogelijkheid. Niet meer de concrete ruimte van stad, dorp, land, werelddeel doet er toe maar de digitale ruimte die de hele wereld bestrijkt. Dat we toevallig in Nederland wonen is slechts bijzaak. Dat we op klompen liepen tegen de natte voeten en dat we molentjes hadden om de boel droog te malen is leuk voor de anekdotes en de historici maar het heeft absoluut niets meer te maken met de werkelijke ruimte waar we nu door de computertechnologie in terecht zijn gekomen. Ik vermoed dat onze knooppunt functie op een bepaald moment ervaren wordt als de echte werkelijkheid en dat het losgekoppeld zijn ervaren wordt als droom, als nostalgie, als iets wat voorgoed voorbij is. Zo worden we en zijn we in feite al deel van het digitale reuzenlichaam. Onze welvaart, ons functioneren in deze samenleving is er op gebaseerd. En zo gauw er ernstige rampen plaatsvinden waardoor een deel van het digitale lichaam beschadigd wordt, valt de stroom uit, lopen de polders onder, ontploffen de kerncentrales, is er geen geld en goederenverkeer meer, en zijn we terug in de steentijd. Alleen al dit feit bewijst hoever wij zijn opgeslokt door het digitale lichaam en hoe onzelfstandig we zijn geworden. Nu maar hopen dat er genoeg digitale feedback geleverd kan worden als antwoord op aanslagen en ander leed veroorzaakt door hackers, digitale oorlog specialisten waardoor er altijd hoe dan ook een back-up systeem kan worden ingeschakeld. Hoeveel back-up

mogelijkheden hebben wij als knooppunt, als auto-nodus nog? Een vraag om je op te bezinnen.

John Hacking 2014

*****

Excellent en krakkemik

Mensen willen (vaak) uitblinken. Dat geeft een “boost” aan hun zelfvertrouwen. In de psyche van een mens is het meestal zo dat dingen die lukken een bevredigend gevoel geven. Een kleine ambachtelijke taak die vaker is uitgesteld en nu volbracht, bijvoorbeeld de reparatie van een kraan, geeft een (kleine) “kick” en je dag is weer goed. Datzelfde kun je ook ondervinden bij het behalen van een goed punt, een mooi opgeruimde tuin of keuken. De psyche van het “zelf” heeft deze (zelf)bevestiging nodig om het, populair uitgedrukt, “leuk te blijven vinden”. Ontbreek bevestiging, en erger nog, stapelt zich teleurstelling op teleurstelling, dan krijgt ook het zelfgevoel, het gevoel van eigenwaarde een knauw. Het individu verliest een deel van zijn zelfbewust optreden. Het wordt angstiger en makkelijker van de wijs gebracht. En als er heel veel teleurstellingen achter elkaar komen kan dat een ernstige aanval betekenen op het psychisch welbevinden zodat het zelfbeeld negatief kleurt. Elke mislukking wordt dan ook een bevestiging van dit negatief ervaren: “zie je wel, ik kan niks, ik ben niks waard, mijn leven is zinloos.” De stap van mijn leven is zinloos naar het leven is zinloos is dan niet meer zo groot. Met alle gevolgen van dien. We zitten dan al (bijna) in het depressief spectrum. Ik noem het eerst en vooral een spectrum omdat het een kijk is op je dagelijks bestaan, een kijk gekleurd door emoties, (negatieve) ervaringen en een daarop gebaseerd waarderingen. Het is ook een manier van kijken die eenmaal murw geslagen door alle mislukkingen niet meer weet hoe het daarvoor was. Positieve ervaringen zijn naar de achtergrond geduwd, doen niet meer mee, of mogen niet meer meespelen in de waardering van de situatie. Relativering van het hier en nu, en van de teleurstellingen ontbreekt. Het dagelijks leven kan een sleur worden, een tijd om uit te zitten, te wachten. Maar wachten waarop? Op de ridder op het witte paard. Die bestaat niet. Dat weet je dus dat maakt de zaak nog zwartgalliger. Je dagelijks bestaan krijgt zo een heel zwarte rand. Maar er bestaat ook een omgekeerde beweging.

Streven naar excellentie is volgens mij een manier om het dagelijkse te overstijgen met het behalen van bijzondere prestaties. Bijzondere

prestaties worden gevoed door ambitie en deze ambitie steunt weer op een drang naar zelfbevestiging. Individuen willen worden bevestigd want dan weten ze dat ze bestaan en meer nog dat ze er toe doen, en als je er toe doet tel je mee en ben je belangrijk. Vooral dat laatste ook voor jezelf. Maar ongemerkt kun je dan in een soort van maalstroom terecht komen: verlangen naar erkenning stimuleert ambitie, ambitie leidt tot grote inzet, inzet leidt tot prestaties, maar aan de maat van de prestaties wordt geen grens meer gesteld. Zodat de ene de andere prestatie moet opvolgen anders faal je in je eigen ogen. Dat is gevaarlijk. Net zo gevaarlijk als de omgekeerde beweging van teleurstelling op teleurstelling die het zelfbeeld negatief kleurt. In feite zijn het misschien twee kanten van een mechanisme. Alleen het een gericht op doelen het ander op je meer en meer terugtrekken. Aan de buitenkant lijkt het heel wat dat je met andere excellente mensen tentoon wordt gesteld. Dat heb jij, door je tomeloze inzet, toch maar mooi bereikt. Maar was is de prijs die je voor deze trofee hebt betaald? Hoeveel tijd ben je kwijt, hoeveel tijd heb je niet besteed aan sociale contacten met vrienden? Wat is de werkelijke prijs in kwalitatieve zin van je prestatie en het behalen van je doel? Was het hét allemaal waard. Als je hierop bevestigend kunt antwoorden, prima. Maar dan nog. Hoe ga je verder, wat heb je werkelijk nodig voor jezelf, hoeveel bevestiging en op welke wijze? Als het enkel via de buitenkant gaat, dwz het behalen van prestaties ben je nooit klaar en is elk behaald doel alweer een opstapje voor een volgend project. Zo projecteer je je geluk in de toekomst want de doelen liggen ver weg en jij moet er heel veel voor doen.

Dat schiet dus allemaal niet op, zeker niet als je nog een heel leven voor je hebt. Wat wil je zijn: excellent of krakkemik? Dat is natuurlijk grote flauwekul, zeker deze fictieve keuze want beiden zijn een leugen. Beiden gaan uit van uitersten die in onze samenleving bewierookt of verafschuwd worden. Je bent “winner” of een “loser”. Net zo’n domme en zwart witte manier van kijken. De winnaar van vandaag is de verliezer van morgen en omgekeerd. Beiden zitten in het levenspakket. En beiden komen waarschijnlijk vaker op je weg. Je daartoe op een realistische wijze verhouden is de echte opdracht en heil vinden in de wijze waarop jij in het leven staat is daarbij een taak. Ik vermoed dat dát allereerst begint met zelfkennis en daarna met zelfacceptatie. Weten, voelen en ervaren wie je bent en daar ja op zeggen. Niet meer en niet minder. Eerst landen in jezelf voordat je jezelf gek laat maken door allerlei doelen en ambities of door allerlei negatieve ervaringen. Het begint dus allereerst met je standpunt te onderzoeken, je verhouding te bepalen tot, je grenzen en je mogelijkheden te leren kennen en te aanvaarden. Dat doe je meestal proefondervindelijk, vaak door schade en schande.

Maar daar is niets mis mee, daar leer je van. Dat komt je uiteindelijk ten goede. Flinke teleurstellingen leren je wie je bent en of je een beetje ruggegraat hebt. Ze kunnen je ook sterker maken want elke dag is er weer een en geen dag is hetzelfde als die daarvoor. Elke dag nieuwe kansen. Zo leer je ook relativeren. Want hoe hoog je ook springt, hoe druk je je ook maakt, de einduitkomst staat toch al heel lang vast (zelfs vanaf je geboorte): eens ben je er niet meer en dan is het definitief afgelopen met je. Dat besef kan ruimte geven en kan je ook leren om te relativeren, om te kiezen voor kwaliteit ipv de waan van de dag en de gril van het moment. De dood is de beste leerschool. Beter hebben de filosofen het niet kunnen uitdrukken. Maar ieder individu moet dat op zijn eigen wijze leren ervaren in zijn persoonlijk leven. Anders is het leven zoals het bijbelboek Prediker beschrijft, enkel ijdelheid der ijdelheden, wind, zo voorbij, niets beklijft. Dat zou jammer zijn want er zijn zoveel mooie dingen om van te genieten.

John Hacking 2014

******

Gedoseerd doodgaan

Dood gaan we allemaal. Daar is geen ontkomen aan. Maar de wijze waarop we doodgaan staat nogal ter discussie. Vrijwillige euthanasie en palliatieve sedatie zijn thema's die meer en meer op de agenda komen van mensen die ernstig lijden. Als er geen uitzicht meer is in het leven, de dood wacht, als er veel lichamelijk en geestelijk lijden staat te gebeuren komt de vraag boven hoe hier mee om te gaan. Is er een uitweg, een weg uit het lijden, een weg zonder lijden, een sterven zonder veel lichamelijk en geestelijk lijden? In de volksmond is "de pil van Drion" inmiddels ingeburgerd, maar deze hypothetische pil bestaat nog niet. Deze zelfgekozen dood door middel van een pil zou een mogelijkheid kunnen zijn om op een humane wijze een punt te zetten achter je leven. Tenminste als dat door de overheid wordt toegestaan. Voor het echter zover is zal er nog heel wat gediscussieerd worden, zeker door groeperingen die het hier helemaal niet mee eens zijn en die de keuze voor de dood in eigen hand bestrijden met het argument dat dit volgens God verboden is. Huib Drion heeft voorgesteld dat de pil, als die er komt, alleen voor mensen van 75 jaar en ouder te koop mag zijn. Maar het is illusoir om te geloven dat dit dan ook in werkelijkheid gehandhaafd kan worden. Net als met viagra zal er een alternatief en illegaal circuit ontstaan en via internet zal de pil al heel snel op de markt te koop staan. Drion had het ook over een pil die in twee stappen moest

worden ingenomen zodat er in de tussentijd nagedacht moest worden of stap twee zou volgen op de eerste stap. Dat is dus een zelfgekozen dood in de vorm van een tweetrapsraket.

Mensen die ernstig lijden en die geen enkel uitzicht meer hebben op verbetering van hun omstandigheden en op kwaliteit van leven spelen vaker met de gedachte over de dood in eigen hand. Zij maken zich sterk voor nieuwe wetgeving op dit terrein en de discussies worden op veel plekken gevoerd. In feite gaat het niet alleen om een zelfgekozen dood maar ook en vooral om autonomie versus heteronomie. Zijn wij als individuen zo autonoom en kunnen wij die autonomie opeisen voor de invulling van ons leven en de beëindiging ervan in absolute zin? Met andere woorden, gaat deze autonomie voor en boven alles? Ik vermoed van niet. Alleen al het feit dat wij in het algemeen gezien sociale wezens zijn en vanaf onze geboorte grotendeels afhankelijk van de ander (ouders) geeft al aan dat er altijd al een zekere mate van heteronomie in ons leven speelt. Afscheid nemen van dit leven raakt ook aan betekenisvolle anderen. Uit het leven stappen is nooit een puur individuele zaak zolang wij verbonden zijn met anderen die er voor ons toe doen en die waarde hechten aan de relatie. Autonomie is dus nooit echt absoluut want je leeft niet op een eiland. Een verzoek om euthanasie is dan ook geen sinecure. Gezinsleden, familie en vrienden dragen die beslissing met zich mee en ondergaan ook de effecten ervan als het werkelijk ertoe komt. Ik weet niet of dit feit altijd voldoende in de discussies wordt meegewogen. En van te voren weet je nooit hoe dit voelt en wat het met je doet.

Nu leven we in de 21e eeuw, een eeuw van nieuwe mogelijkheden die ons nog hogelijk zullen verbazen omdat we nu er nog geen idee van hebben wat ons te wachten staat. Biologie en de medische wetenschap gaan met sprongen vooruit en binnenkort eten we misschien geen dierlijk voedsel meer maar insecten en algen en houden we alleen dieren voor de organen en voor het amusement. Als je hart het niet meer doet krijg je gewoon een aangepast varkenshart of apenhart. Afstotingsverschijnselen vormen geen probleem meer want daar hebben we wat op gevonden. Als de techniek voortschrijdt zijn er misschien verbindingen mogelijk tussen mijn lichaam en de computer vooral op het gebied van de hersenen. Nu al zijn er artificiële elementen die naadloos passen in en aan het lichaam zoals kunstbenen of pacemakers. Dat kan nog beter en zal op korte termijn ook nog beter worden. Bionische mensen worden dan normaal in het straatbeeld. Onderdelen van het lichaam die het niet meer goed doen worden zonder probleem vervangen.

De dood als grens aan het leven zal misschien opschuiven in de tijd van een mensenleven maar helemaal afgeschaft zal hij niet worden. Wat sommige adepten van de nieuwe ontwikkeling ook ons willen doen geloven, de dood heeft in mijn ogen toch een of andere vorm van absoluutheid. De dood is onafwendbaar. Als het individu, of vooral de herseninhoud van dit individu overgeplaatst wordt in een robot kun je in mijn ogen niet meer spreken van een mens of van een voortzetting van een mens. Dan krijg je iets anders. Een andere vorm van wezen. Het lichaam is in mijn ogen constitutief voor het zelfverstaan als mens. Ontbreekt dit lichaam dan ben je geen menselijk wezen meer maar een of andere mutant. Maar misschien is er dan wel een oplossing gevonden voor de wijze waarop gestorven kan worden, namelijk via een gedoseerde dood. Nou is ernstige luchtvervuiling zoals wij die in China momenteel aantreffen ook al een vorm van gedoseerde dood. Uiteindelijk zullen er velen overlijden aan een of andere luchtwegenaandoening, longkanker of een andere vorm. Sneller dan misschien zonder die vervuiling. Maar ik heb een andere vorm op het oog.

Misschien komt de tijd nog dat wij besluiten kunnen of we over een, twee of drie jaar willen komen te overlijden afhankelijk van de medische prognoses. Dan niet door het slikken van een of twee pillen maar door steeds een kleine hoeveelheid gif die aan het voedsel wordt toegevoegd tot de fatale dosis is bereikt. Dan kun je van tevoren uitrekenen wanneer je einde is aangebroken en kun je ook voldoende voorbereidingen treffen voor alle regelingen voor en na de dood. Voor huizen waar patiënten verblijven misschien een prachtige oplossing want dan weten zij wanneer het bed vrijkomt. Het klinkt misschien ironisch maar dat is wel wat er kan gebeuren als wij in een samenleving leven die alles onder controle wil houden en die alles wil manipuleren van de wieg tot het graf. Toegenomen mogelijkheden geeft toegenomen verantwoordelijkheid want de mogelijkheden scheppen ook nieuwe verlangens. En die verlangens zouden wel eens niet of teveel kunnen stroken met onze ideeën over autonomie. Een overheid die heteronoom optreedt en repressief de autonomie van de individuen aan banden legt of stimuleert omdat het goed past in het beleid is in beide gevallen niet goed bezig. Maar misschien bestaat er dan al helemaal niet meer een overheid zoals wij die nu kennen, bestaan er geen naties, geen staten meer en is er een groot computersysteem dat alles aanstuurt en bestuurt. Als iedereen maar zijn geestelijk natje en droogje heeft is er misschien ook geen verzet en hoeft er geen alternatief te worden uitgevonden voor dit nieuwe systeem, dit nieuwe leven. Wie weet. Het

blijft gissen, kijken in de grote toverbol. Maar al te veel naïviteit is zeker geen goede optie.

John Hacking 2014

*****

Golfbrekers

Liefde is sterk als de dood (Hooglied 8,6). Of zoals Buber Rosenzweig vertalen in „Die Schriftwerke“: “denn gewaltsam wie der Tod ist die Liebe, hart wie das Gruftreich das Eifern,…Die vielen Wasser vermögen nicht die Liebe zu löschen, die Ströme können sie nicht überfluten.“ Liefde sterk als de dood, hard als de hel de hartstocht. Zie hier het basisidee voor de film van Lars van Trier “Breaking the waves” (1996). De golven worden gebroken door de liefde, de liefde kan niet worden gedoofd hoeveel water er ook tegen de kust te pletter slaat.

Maar nog een bijbels thema speelt in de film mee: “als ge niet omkeert en wordt als deze kinderen, zult ge het koningrijk der hemelen nooit binnentreden”(Matheus 18,3). Deze tekst slaat exact op de rol van een van de hoofdrolspeelsters: Bes. In de film heeft zij in de kerk gesprekken met God. Zij vraagt en God geeft antwoord, maar het antwoord komt ook uit haar mond. Daarbij kijkt ze streng, met de ogen dicht. De kijker is geneigd hierin een vorm van godsdienstwaanzin te zien. Wat in onze ogen misschien een vorm van waanzin lijkt (ze is ook al eerder psychiatrisch behandeld) is in haar ogen het bewijs voor haar verbondenheid met God. Zij vraagt aan God en zij krijgt. Maar zij ontvangt niet zoals ze misschien graag gewild zou hebben. Zij moet een offer brengen, zij moet laten zien dat haar liefde echt is.

Het was Franz Rosenzweig die schreef in de “Stern der Erlösung“ dat de liefde leeft van de teleurstelling. Die houdt haar bij krachten. Want dan zal pas blijken of de liefde echt is. Het is een ervaring die in de film van van Trier voortdurend terug komt. Bes trouwt met een man Jan die werkt op een olieplatform. Niet lang daarna raakt Jan verlamd door een ongeluk. Hij keert terug nadat Bes heel hard om zijn terugkeer heeft gebeden. Maar hij komt niet terug als de echtgenoot waarvan zij afscheid nam. Hij ligt op bed en kan enkel praten. Dat doet hij dan ook. Alles wat Jan zegt is voor Bes belangrijk. Zij is er helemaal voor hem. Voorbij zijn de wittebroodsweken met veel en onstuimige seks. Jan is van mening dat zijn jonge vrouw dan maar seks moet hebben met andere mannen. Uiteindelijk gebeurt dit ook als Bes overtuigd raakt van

het feit dat haar seks met andere mannen haar eigen man verbetering brengt in zijn toestand. Maar als de toestand zo erg verslechterd is en het leven van haar man zo wordt bedreigd door de verlamming grijpt ze naar grovere middelen. Zij biedt zich aan voor seks en gaat uiteindelijk naar een schip waar geen enkele vrouw meer naar toe zou willen omdat de bemanning pervers is. Als zij denkt, na uitgestoten te zijn door de gemeenschap op het eiland, dat Jan stervende is, neemt zij haar besluit om nog een keer naar het schip met de perverselingen te gaan. De eerste keer kwam ze er goed vanaf omdat ze de bemanning met een pistool bedreigde. Deze keer gaat het goed fout. Van Trier laat enkel het effect zien: zwaar gewond wordt ze in het ziekenhuis gebracht waar ook haar man ligt. Zij denkt dat Jan dood is of bijna dood en sterft ook.

Einde liefdesverhaal, zou je zo denken. Maar de film kent een prachtige wending. De echtgenoot herstelt. Jan zit een rolstoel en leert zelfs weer met krukken lopen. Hij besluit om de begrafenis van zijn vrouw niet te laten uitvoeren door de dominee en de ouderlingen op het eiland want zij zullen zonder plechtigheid haar begraven en haar naar de hel wensen omdat zij als een zondig mens heeft geleefd. Jan verwisselt met hulp van zijn vrienden het lichaam in de kist. De ouderlingen begraven een kist met aarde. Bes zelf wordt meegenomen naar het booreiland en daar in de donkere diepte van de zee gestort. En als kers op de taart: de ochtend daarna wordt Jan gewekt om naar buiten te komen. Op de radar is niets te zien, maar uit de wolken klinkt klokgeluid. Een stem uit de hemel, Bes is goed aangekomen.

Dat laatste beschouw ik als een grapje van de regisseur. Bedoeld om de kijker te overtuigen van het feit dat Bes helemaal was als het kind dat het Rijk van God mag ontvangen. Of de dood van Bes de opstanding van Jan, haar man, heeft veroorzaakt door goddelijk ingrijpen wordt in de film in het midden gelaten. Bes heeft een offer gebracht, zij heeft veel offers gebracht om het leven van haar man te redden. Zij heeft alle grenzen overschreden door zich aan te bieden voor seks hoezeer het haar ook tegenstond. Dat wordt in de film duidelijk. Haar vriendin, verpleegster in het ziekenhuis, en schoonzus, weduwe van haar broer, speelt in de film een bijzondere rol. Ook zij is instrument in de handen van God en Bes ervaart door haar het gelijk van haar inzet. Bes ziet alles in een ander licht omdat haar maatstaven vorm krijgen in haar gesprekken met God. Zij interpreteert daarom alles wat er in haar leven plaatsvindt als een effect van haar gebed en het luisteren van God. Slechts een moment in de film krijgt ze géén contact en spreekt God niet. Maar in de scene dat ze definitief haar leven gaat geven is hij er weer, die stem.

De mensen in het dorp, haar grootvader, haar moeder, de dominee staan allemaal aan de andere kant: zij houden meer van de wet dan van de liefde. Hun liefde is letterlijk liefde voor de wet. Zo brengt de grootvader dit ook naar voren. Als Bes dit een keer in de kerk openlijk tegenspreekt, (hoe kun je nou liefde voelen voor woorden ipv voor mensen?) wordt ze definitief verbannen uit de gemeenschap. Vrouwen mogen niet openlijk spreken in de kerk. Ook dit is een prachtige scene die aansluit bij de strekking van de evangelische kritiek op de schriftgeleerden. Bes is de echte volgeling. De anderen zijn erger dan de Farizeeën. Van Trier maakt hier zijn punt. Hij maakt haarscherp duidelijk wat navolging is in het spoor van de liefde. Franz Rosenzweig was het ook die opmerkte dat de vrouw, aangeraakt door Eros, bereid is tot de laatste ontmoeting (met de dood) , sterk als de dood. Een jonge vrouw kan door de liefde al rijp zijn voor de eeuwigheid, terwijl een man daar pas veel later aan toe kan komen (bijvoorbeeld als hij oog in oog staat met de dood op het eind van zijn leven). Deze woorden van Rosenzweig worden in de film bewaarheid. Het hart van de vrouw is door de huiveringen van de liefde vast geworden, zij heeft de huiveringen van de dood niet meer nodig, daarom is zij nu al rijp voor de eeuwigheid. Bes heeft zoveel moeten doorstaan dat zij klaar is voor de dood en ondanks de pogingen om haar te redden, door het hart weer op gang te brengen via animatie, blijft de lijn op de monitor vlak. Voor ons kijkers misschien onbevredigend, wrang, ironisch. Maar de wegen van de liefde zijn ondoorgrondelijk. Een prachtige eigentijdse en bijbelse vertelling over de liefde sterk als de dood.

John Hacking 2014

******

Groots en meeslepend leven

Vive de tal suerte
que bit te encante la vida
ni te espante la muerte
refrán Español

(leef zo, dat noch het leven je te goed bevalt,
noch de dood je afschrikt,
Spaanse gezegde)

In het taoïsme is eenvoudig leven een ideaal. Ik citeer uit Berg en water. Klassieke Chinese landschapsgedichten. Samengesteld, vertaald en

toegelicht door Silvia Marijnissen, Utrecht 2012 (De Arbeiderspers) de volgende passage: „...handelen in overeenstemming met je persoonlijke aard en neigingen - het taoïstische ideaal van vasthouden aan eenvoud en aan wat ziran is, dat wil zeggen wat iemand eigen is en wat vanzelf opkomt.” (pag. 20)

Leven dus naar je aard. Naar wie je bent en niet de schijn ophouden of pretenderen iets te zijn wat je niet bent. Maar dat is niet eenvoudig in onze samenleving. Allereerst is het niet makkelijk te ontdekken wie je nu werkelijk bent en wat je aard is. Ten tweede zou het wel eens zo kunnen zijn dat sommigen onder ons wel eens een heel vreemde aard kunnen hebben als ze bijvoorbeeld geboren psychopaten zijn en alle andere vormen van vreemd gedrag die je je hierbij kunt voorstellen. Horrorfilms spinnen er garen bij. Maar laten we uitgaan van het positieve, namelijk dat je je ware aard gaandeweg je leven kunt ontdekken en wat nog mooier is, dat je er ook naar kunt gaan leven. En dat die aard niet teveel afwijkt van het algemeen menselijke en gekenmerkt wordt door een zekere mate van humaniteit. Dat is al heel wat in een wereld vol geweld. Laten we ervan uitgaan dat alle streven naar macht, naar gelding aangeleerd is, ontstaan door een situatie van nood, van compensatie van een tekort. Dus geen aangeboren machtswellust maar biografisch bepaald door de omstandigheden waarin je bent opgegroeid. Dat zijn bij elkaar al heel wat onbewezen veronderstellingen. Maar terug naar het taoïsme, een filosofisch concept dat toch op de een of andere wijze een antwoord probeert te geven op de vragen en noden van de mens omtrent zijn bestaan.

Silvia Marijnissen schrijft in het voorwoord: „In het taoïsme, waarvoor de geschriften van Laozi en Zhuangzi de basis hebben gelegd, vormen het zijnde en het niet-zijnde een geheel; ze beïnvloeden en definiëren elkaar, ze grijpen in elkaar zoals yin en yang in het bekende taiji-diagram. Hierbij is het zijnde (you) als het waarneembare in het empirische universum, alle ’tienduizend dingen’; het niet-zijnde (wu) is het Niets of de Leegte waaruit dit waarneembare universum ontstaat en waarnaar het weer terugkeert.

De taoïst vereenzelvigt zich met de Weg, met dit proces van de zich eeuwig transformerende natuur; hij aanvaardt hoe hij is en wat er op zijn weg komt - het welbekende wuwei: handelen zonder ambitie, niet ingrijpen, niet in jezelf en niet in de ander, de dingen, zaken of gebeurtenissen om je heen. Het is nauw verblinden met het zogenaamde wuxin: zonder hart zijn, dat wil zeggen, vrij van opzettelijke gedachten, zonder verlangens en begeerte. De echte taoïst, de Ware

Mens zoals Zhuangzi hem noemt, bevrijdt zich van alle emoties en begeerte. In de vertaling van Jan de Meyer: ‚De Ware Mens van weleer wist niet wat het was zich te verheugen (yue) in het leven, hij wist niet wat het was een afkeer te hebben van de dood. Hij kwam naar buiten (in het leven) zonder vreugde (xin), en ging naar binnen (in de dood) zonder weerstand te bieden. Ongedwongen ging hij, ongedwongen kwam hij, en dat was dat' (Leyuan, de tuin van geluk, p. 32). Leven, ziekte en dood als natuurlijk proces, mentale leegte, afwezigheid van begeerte; wie het leven in alle openheid tegemoet kan treden, dat is de Ware Mens. Het aanschouwen van en opgaan in de natuur kan de taoïst een ervaring geven van eeuwigheid of onsterfelijkheid, iets waarnaar een bepaalde stroming binnen het taoïsme ook in fysieke zin streefde." (pag 21-22)

Tot zover dit citaat. De taoïst tracht dus eigenlijk te leven naar zijn aard maar daarbij ook driften en begeertes te overwinnen. Misschien is overwinnen niet het juiste woord want dat veronderstelt strijd, een gevecht ertegen. En we weten uit de ervaring van de mystici en de asceten hoe moeilijk dat is. Zelfkastijding, flagellantisme, en andere vormen van lichaamskwelling maken dat duidelijk. De begeerte moet worden getemd door het lichaam te pijnigen. Maar ook dat is een denkfout. Begeerte mag dan een zetel hebben in het lichaam, zoals het verlangen naar seks, het zit ook tussen de oren. Verlangen naar macht, naar status en rijkdom, naar aanzien en wat al niet meer zit zeker niet in het lichaam. Het zijn concepten in je hoofd die je bestaan kunnen vergiftigen als een langzaam sluipend gift. De Ware Mens zoals hij boven wordt genoemd heeft daarvan geen last (meer). Hij staat onbevangen, dus vrij in het leven. Misschien is deze vorm van denken en handelen zoals het taoïsme dit voorstelt wel de meest ultieme manier van vrijheid. Maar dat is makkelijk gezegd en moeilijk verwezenlijkt.

Als je ouder wordt, wijs geworden door het herkennen van de waan van de dag, loop je niet meer zo snel achter je verlangens aan om te doen wat anderen je voorstellen en van je verwachten, omdat je er dan bij hoort. De ander proberen te overtreffen in prachtige ervaringen, schitterende avonturen, mooie vakanties, noem maar op. Het zijn allemaal kortstondige momenten, vluchtig als de wind, zo voorbij. Een wereldreis maken, indrukken opdoen, wat voegen ze echt toe aan je levensgeluk? De dood komt toch en in het kleine, het detail is veel vreugde te beleven, daarvoor hoef je niet ver te reizen. Misschien is het Goethiaanse verlangen naar eeuwigheid, lust die diepe diepe eeuwigheid wil, dus altijd wil blijven voortbestaan, wel een van de basiskenmerken van ons bestaan en probeert de taoïst hier een streep

in het zand te trekken. Maar hoe wordt die grens dan bepaald en wanneer neem je genoegen met je leven zoals het is en zoals het komt?

Groots en overweldigend willen leven, willen presteren, willen zijn, dat zijn de idealen van onze tijd en van oudsher. Vroeger had je ridders en edellieden die hiernaar streefden, nu heb je sporters en filmsterren, kunstenaars en wetenschappers die deze ladder willen beklimmen. En je hebt nog een randgroepering die hetzelfde nastreeft maar dan met het oog op het eeuwige leven, meer in mijn ogen geperverteerd, voor een leven ná de dood, de martelaren voor hun geloof, de religieuze fanaten, die niet malen om een dode vijand meer of minder want deze is toch verdoemd. Deze machtswellustelingen denken God/Allah te dienen maar dienen hun eigen concept. Kind van de rekening worden daarbij vooral zij waarover deze fanaat denkt te kunnen beschikken: zijn partner(s), meestal vrouw, en de kinderen. Ook partner is hier niet het goede woord. Beter is het te spreken over ondergeschikte, slaaf, lijfeigene. Want als mannen hun vrouwen dwingen (en al de andere vrouwen in de samenleving) om zich aan te passen aan hun opvattingen over kleding, dat wil zeggen, alleen de ogen van de eigen man mogen haar zien zoals ze is, dan is dat een vorm van slavernij. Als de vrouw wil blijven behagen, als de vrouw geen andere keuze heeft dan zich aan te passen, als er geen echte alternatieven zijn op straffe van verbanning en uitstoting, de motieven zijn complex en gedifferentieerd, dan is dit een bekende vorm van slavernij die een voorbeeld is van het verlangen om alles in de hand te willen houden, alles te willen bepalen, te manipuleren. Heel modern dus. Deze hemeltirannen om Franz Rozenzweig te citeren, kleuren de aarde met bloed om hun hemel dichterbij te brengen. Ze willen niet alleen de wereld beheersen in het hier en nu, maar ook macht hebben over het leven hierna, het paradijs dat zij zichzelf toedichten. In een woord walgelijk. Er is geen keuze voor andersdenkenden: acceptatie, dat is onderwerping of dood.
Dit groots en meeslepend leven voor een ideaal, een concept kan niet anders eindigen dan in een volslagen deceptie. Vertrouwen in de leiders van deze beweging zal worden teleurgesteld want macht corrumpeert en absolute macht corrumpeert absoluut. Deze ervaring is al zo oud als de mensheid. Maar heeft de de taoïst een punt tegenover deze fanatici? Heeft zijn visie overtuigingskracht, zelfs als hij er niet voor wil gaan want hij pakt alles onbewogen op? Iets meer taoïsme zou onze samenleving geen kwaad doen, iets meer onbewogenheid, meer besef dat manipulatie kortzichtig en relatief is, dat de dood toch komt en dat alles terugkeert naar de leegte waaruit het is voortgekomen. Misschien zou het geweld dan minder zijn en al die grootste en meeslepende plannen van onze helden kunnen bij de vuilnisbak van de geschiedenis worden

gezet want ze kosten teveel offers, teveel onschuldigen die hieraan ten gronde gaan.

John Hacking 2014

******

Heteronodus

De mens is meer en meer een knooppunt in netwerken. Dat zijn virtuele netwerken en concrete relaties die mensen met elkaar onderhouden. Je telefoonnummer staat in een boekje, in een contactpersonen-groep, in een smartphone. Je kunt worden gebeld, je kunt afspreken en elkaar in levende lijve ontmoeten. Maar ook via je technische hulpmiddelen kun elkaar dichtbij komen. Beeld en geluid scheppen samen het contact via skype en andere mogelijkheden. Dat is al weer wat meer dan met elkaar communiceren via mail of een berichtenservice. Vroeger schreef je ook brieven om elkaar op de hoogte te houden en om informatie uit te wisselen. Papier wordt meer en meer vervangen door digitale opslagmiddelen. Ging je vroeger naar de bibliotheek om langs de boeken te snuffelen en ontdekte je zo interessante werken, nu zoek je op internet en een ongekende zee van mogelijkheden komt voorbij. Langer dan 30 seconden de aandacht bij een aangeboden onderwerp houden blijkt al moeilijk te zijn. Plaatjes trekken eerder de aandacht maar daar heb je niet zoveel aan als je op zoek bent naar degelijke beschrijvingen van een onderwerp of thema. Dan zul je moeten gaan lezen.
Kortom we leven in een nieuwe tijd die onze voorouders zich niet hebben kunnen voorstellen. Nieuw zijn niet alleen de technische mogelijkheden maar vooral ook de samenleving die daardoor verandert en het beeld dat mensen van zichzelf hebben.

In de laatste cursusavond met de titel „In Balans, je grenzen leren bewaken” keken we met studenten van de Radboud Universiteit Nijmegen terug op de cursus en de opdracht was om een verhaal te schrijven over jezelf en wat je had geleerd. Ook hoe je nu tegen de toekomst aankeek. Daarbij kwamen uit de voorgelezen verhalen twee opmerkelijke metaforen naar voren die samen een goed beeld geven van de huidige generatie van studenten: met name hoe zij hun leven en zichzelf ervaren.
Een student sprak over een snelkookpanmens: hij had het gevoel dat hij de laatste jaren zoveel had gedaan en ondernomen dat het wel leek alsof hij in een reuze vaart en met veel energie alles wilde doen wat zich

voor hem als interessant aanbood. Nu na drie jaar was hij moe, moe geworden van al die actie en inzet. De terugkeer naar het studentenbestaan van alledag zonder al die prikkels bracht bij hem de vraag boven waarvoor het allemaal goed was. En meer op de toekomst gericht: wat wil ik eigenlijk met mijn leven, ik heb al zoveel gezien, beleefd en ervaren, wat zit er nog in?

Een andere student sprak over een soort van net, een netwerk waarin zij zich manifesteerde. Op verschillende plaatsen onderhield zij contacten met vrienden maar die netwerken lagen nogal ver uiteen en zij had het gevoel alsof er over een pot of vaas een soort van net gespannen was. Zij was voortdurend actief op de knooppunten van het netwerk om te zorgen voor goede relaties met de vrienden maar had zelf het gevoel dat de pot eronder, of de vaas, leeg was. Geen passie, geen inhoud, geen weten waar het allemaal goed voor is. Zij voelde zich als het ware uitgesmeerd over deze netwerken maar vond niet meer de kern terug die alles bij elkaar hield. Dat laatste beeld is een uitstekende beschrijving voor het hedendaags gevoel van veel jongeren. Zij zijn in veel (virtuele) netwerken actief maar waar blijven ze zelf? Wie zijn ze werkelijk, wie is de echte persoon die dit alles allemaal aangaat?

Als het lichaam een soort van rustpunt is, een ankerpunt in de beleving van het zelf wordt dat ook zichtbaar als je met je lichaam iets onderneemt. Studenten geven dat aan, sporten brengt hun even bij zichzelf, ze maken zichzelf dan heel concreet mee. Achter de computer vinden hele andere ervaringen plaats die veel minder hun directe neerslag hebben op de beleving van het zelf in het lichaam en het zelf als zodanig. Nu is het concept zelf een aanname, maar wel eentje waar je pragmatisch mee om kunt gaan en en waarmee je je zelfgevoel, je reflecteren over jezelf en je identiteit mee kunt uitdrukken. Momenteel hebben we geen beter begrip dus daar doen we het dan maar mee. Het zelf kun je een auto-nodus noemen als je denkt aan netwerken. Je bent een soort van middelpunt, autonoom, dat relaties aan gaat met andere knooppunten (subjecten). Anderen zijn voor jou hetero-nodus, ander-knooppunt. Maar de moderne ontwikkelingen laten zien dat het gevaar bestaat dat je auto-nodus zijn meer en meer opgaat in anders zijn, en in feite wordt je meer en meer voor jezelf hetero-nodus. Dat is een beetje wat gebeurt in het beschreven voorbeeld van de student boven. Door de grote druk die op alles staat, de snelheid waarmee alles moet gebeuren, en de ontzettende hoeveelheid van mogelijkheden en contacten kun je de beleving van jezelf als zelf op een vast punt met een zekere identiteit en autonomie langzaam gaan verliezen. Extreem zie je dit terug bij gamers die verslaafd zijn geraakt aan hun spel en die moeite hebben

met het onderscheid tussen zichzelf en hun avatars die zij in het spel inzetten. Iemand willen zijn, zich willen manifesteren, ook in je eigen fantasie is menselijk en we zien het terug in kleding, tatoeages, leefstijl, ambitie, inzet en kunstvormen. Daar is niets vreemds aan maar de moderne techniek maakt het mogelijk dat wij grensoverschrijdend kunnen gaan handelen doordat we teveel focussen op virtualiteit en minder op realiteit. Je lichaam roept je als het ware terug in het hier en nu maar je kunt dat heel lang negeren en je kunt het lichaam ook tot op zekere hoogte dwingen en manipuleren als het in je ogen niet beantwoord aan je beeld dat je over jezelf hebt.

Een zeker evenwicht, een balans kan alleen ontstaan als je tijd neemt voor jezelf, de stilte opzoekt, de tegenstellingen in jezelf uithoudt en vruchtbaar laat worden. Daarvoor is tijd en groei voor nodig en vooral ook loslaten. Loslaten van je eigen vooronderstellingen, verwachtingen en soms ook je ingevulde idealen te veel focussen op een bepaald beeld van jezelf. Dat gaat niet vanzelf, dat moet je willen, daarvoor moet je kiezen. En erover communiceren met anderen helpt je ook verder want we zitten allemaal in hetzelfde schuitje.

John Hacking 2014

*****

Uniciteit

De bewegingen van een vlag in de wind zijn telkens uniek. Op het blote oog lijkt er soms niet zo veel verschil maar als je gedetailleerd kijkt is elke bewegingen weer even anders. Op atomair niveau is die verandering absoluut, geen twee situaties zijn exact hetzelfde. Als de vlag al zo uniek kan wapperen, hoe zit het dan met een mensenleven, met een individu? In deze uitgestrekte kosmos is de kans wel heel erg klein dat je een exact dezelfde persoon zult aantreffen op een andere plek waar de evolutie onder gunstige omstandigheden op dezelfde wijze alle variaties afwikkelt die mogelijk zijn. Op onze planeet aarde is die evolutie al een tijdje aan de gang en manifesteert het leven zich telkens weer in andere gedaanten, een schier oneindig proces. Tot op een dag de zon ontploft en dan is het afgelopen. Maar zover is het nog niet. Dit blijft voor ons mensen hier en nu vooralsnog een theoretische mogelijkheid ver buiten ons tijdsperspectief.

De exacte wetenschap moet het hebben van herhaling, van wetmatigheid en van voorspelbaarheid op basis van die wetmatigheden.

Voor het bestaan van het leven is er nog geen definitie of wet. Idem dito niet voor het bestaan van het bewustzijn, de dood, en ik vermoed ook voor uniciteit. Natuurlijk zijn er wel formules te bedenken waarin er telkens een element verandert zoals er ook talloze nummerborden zijn op de achterkant van een auto. Maar uniciteit in de vorm van een wapperende vlag of mensenleven, daar heb ik nog nooit een formule van gezien.
Als je beseft dat jij als individu in dit uitgestrekte heelal volslagen uniek bent en dat er voor jou en na jou nooit meer zo iemand zal zijn kan dat je een gevoel van verwondering geven, misschien ook wel een gevoel van ontzag en dankbaarheid. Dan is jouw leven opeens heel kostbaar en belangrijk. Dan hoef je jezelf eigenlijk geen zorgen te maken hoe je jezelf zou moeten verbeteren want je bent goed zoals je bent. Je hoeft niet perfect, niet optimaal te worden. Kortom je moet het doen met dat wat je hebt ontvangen en dat is goed zo en dat is volslagen uniek. Met goede en met slechte eigenschappen, mooi en minder mooi. Maar alle kwalificaties zijn cultuurbepaald en afhankelijk van de maatschappelijke situatie waarin je leeft. Als lichaam, als bezield lichaam ben je perfect want zo ben je nu eenmaal en het kan niet anders: dat is de constitutie die de ontwikkelingen hebben opgeleverd na talloze generaties van voorouders.

Wat kan dat nou betekenen voor je zelfbewustzijn en wat draagt het bij aan het bezinnen op jezelf? Nietzsche gebruikt voor dat laatste een mooi begrip “Selbstbesinnung” - het zelf dat zich bezint op zin eigen existentie. Existeren is meer dan er zo maar zijn. Existeren is je bestaan vullen met betekenis. Existeren is weet hebben van je onbekende begin en je onbekende einde. Weet hebben van wil niet zeggen kennen. Weet hebben van is eerder vermoeden, intuïtief aanvoelen. Beleeft tussen de grenzen van je geboorte en je dood, daartussen vindt je leven plaats en ook de wijze waarop je betekenis geeft aan dit leven. Als je zo uniek en onherhaalbaar bent in deze uitgestrekte kosmos kan dat ruimte geven in je geest. Je hoeft niet meer zo nodig, je kunt je afjakkeren en je kunt ploeteren maar wat levert het op? God geeft het zijn beminden in de slaap luidt een gezegde uit de bijbel. Dat is genade, helemaal gratis en voor niets, je hoeft je er zelfs niet voor in te spannen. Dat vind ik een prachtig idee. Ps 8,4 drukt dit gevoel heel religieus uit. Dat wil zeggen koppelt dit gevoel van uniciteit aan de relatie met God in het licht van deze uitgestrekte kosmos.

"Aanschouw ik uw hemel, het werk van uw vingers, de maan en de sterren, die Gij bereid hebt: Wat is de mens, dat Gij zijner gedenkt, en het mensenkind, dat Gij naar hem omziet? Toch hebt Gij hem bijna

goddelijk gemaakt, en hem met heerlijkheid en luister gekroond." God als maker van dit alles, God die oog heeft voor die nietige mens, een mier gelijk, maar o zo uniek. Misschien geldt deze gelovige toewijding, dit gebedsfragment waaruit alle verwondering spreekt alleen voor gelovigen omdat zij dat met heel hun ziel kunnen beamen. Maar ook de atheïst onder ons zal moeten toegeven dat zijn uniciteit een wonder is en daarom gekoesterd mag worden door een leven te leiden dat recht hieraan doet. En wat voor jou persoonlijk geldt, dat geldt ook voor je medemens. Zij zijn net zo uniek. Moge dat besef ooit echt doorbreken in ons menselijk handelen en denken.

John Hacking 2014

*****

Meat – vlees

Lichamen zijn vlees. In oorlogen worden de lichamen van mensen ingezet om doelen te halen: overwinningen op de vermeende vijand. Hoe die werkelijkheid eruit ziet maken we nog dagelijks (op afstand) mee bij het volgen van de oorlogen in Syrië en Soedan. Niet alleen soldaten worden geslachtofferd, ook de burgerbevolking moet eraan geloven. Verkrachtingen, marteling en moordpartijen zijn aan de orde van de dag. Een mens is niet meer dan een portie vlees. De oorlog is een grote vleesconsument. En als het vlees al mag overleven, dan is dat is dat meestal niet zonder traumatische ervaringen die de rest van het leven kleuren.
Maar er is meer vleeshandel in de wereld. Een voorbeeld is de seksindustrie. Groot en klein worden geconsumeerd en ter consumptie aangeboden. De vraag is groot en het aanbod lijkt oneindig tenminste als je websites mag geloven die dagelijks op internet om aandacht vragen. Wat ik zelf niet begrijp is waarom er zovéél mensen zijn die via een foto (of film) van hun naakte of halfnaakte lichaam zichzelf presenteren. De hoeveelheid baart zorgen. Want die hoeveelheid zegt iets over de mentale staat van ons mensen, ons geestelijk welzijn als burgers van een maatschappij, en de mate van humaniteit die wij aan onszelf toeschrijven. Als we ons gedragen als vlees ter consumptie – wat natuurlijk iedereen zelf moet weten – heeft dat betekenis voor de maatschappij waarin we leven en onze ethische standaards. Want alle mooie woorden ten spijt, jezelf tonen in adamskostuum zodat in principe iedereen je kan bekijken heeft weinig met kunst of met esthetica van doen. Het is niet alleen een vorm van narcisme, maar ook een wijze van kijken naar het leven. Een vorm van existentie waarin het naakte, het

onverhulde, zichtbaar wordt; maar door het tonen van het naakte lichaam onthul je niet iets, maar verhul je in feite dat je een bijzonder mens bent die niet zomaar gelijk gesteld kan worden aan vlees. Je naakt tonen is jezelf te koop zetten. Je naaktheid is je product, je naaktheid is je overgave aan de vleesindustrie. Door welk verlangen, door welke begeerte word je gedreven om jezelf zo te koop aan te prijzen? Ik blijf dat op de een of andere wijze wonderbaarlijk vinden dat met de toegenomen mogelijkheden om jezelf te laten zien via internet dat dan ook explosief gegroeid is. Zat dat verlangen altijd al in ons mensen, zichzelf tonen, zichzelf naakt presenteren voor het oog van de wereld? Wat bereik je ermee? Waarom die lichtzinnigheid? Want het is licht van zin, weinig zinvol, om jezelf als artefact, als vleesproduct te laten zien, want je bent meer dan dat en je weet dat je vooral bekeken wordt op basis van je naakte presentatie. Je hoeft niet te verwachten dat iemand met andere ogen naar je zal kijken. Want het vlees staat voorop en de lust is het motief. Alles wat je nog meer bent blijft verhuld onder je naaktheid.
Misschien is er wel een correlatie met de toegenomen rationalisering van onze maatschappij, de groei van zakelijkheid en de technische ontwikkelingen: hoe meer afstand, hoe meer techniek, hoe meer een koude benadering, hoe meer de behoefte groeit om daar het naakte vlees tegenover te zetten. Er is alleen een klein maar: de naaktheid, het vlees wordt door dezelfde techniek en zakelijkheid ingepakt, verpakt, geconsumeerd. Uiteindelijk word je slaaf, uiteindelijk trek je aan het kortste eind omdat de consumptiemaatschappij een eigen wetmatigheid kent waarin winst en bezit de drijfveren zijn. Al het andere wordt daaraan ondergeschikt gemaakt. Ook het lichaam, ook de mens. We hebben onze huisdieren al gedegradeerd tot vlees ter consumptie: koeien en varkens, kippen en vis worden in grote getale vermenigvuldigd zodat hele bossen verdwijnen om voedsel aan te planten voor dit consumptievlees. De mens gaat dezelfde kant op: door zijn naaktheid is hij product en wordt er aan zijn naaktheid, zijn vrijwillig getoonde naaktheid (in veel gevallen) geld verdiend. Een nieuwe vorm van “Verelendung”. De consequenties zijn (nog) niet te overzien.

John Hacking 2014

******

Meer werelden

“One way of thinking about his ideas on quantum theory is that our difficulties in getting a description of quantum reality arise from a tension

between the mathematics – which, as we have seen, tells us to make calculations involving many different possible stories about what might have really happened – and the apparently incontrovertible fact that, at the end of an experiment, we see that only one thing actually did happen. This led Everett to ask a question that seems at first sight stupid, but which turns out to be very deep: how do we know that we only get one outcome to a quantum experiment? What if we take the hint from the mathematics and consider a picture of reality in which many different things actually do happen – everything, in fact, that quantum theory allows? And what if we take this to its logical conclusion and accept the same view of cosmology, so that all the different possible histories of the evolution of the universe are realized? We end up, Everett argued, with what became known as a 'many worlds' picture of reality, one in which it is constantly forming new branches describing alternative – but equally real – future continuations of the same present state."
http://aeon.co/magazine/nature-and-cosmos/our-quantum-reality-problem/

Moderne ontwikkelingen in de natuurkunde maken duidelijk dat het begrip realiteit een onbekende grootheid is. Wat is de reële wereld en hoe kunnen we daar kennis van hebben als experimenten zichtbaar maken dat de uitkomst van een proef veelzijdig kan zijn en dat we slechts altijd maar een mogelijkheid zien als eindresultaat. De waarneming van die ene uitkomst zegt niets over de gang van zaken: we zien slechts die ene uitkomst terwijl we net zo goed de andere uitkomsten zouden kunnen zien. Het kan dus alle kanten op bij deze experimenten. Wat is dan nog waar, wat is waarheid en wat is reëel? Onze kijk op de werkelijkheid is een samenraapsel van allerlei connecties en vooronderstellingen die met elkaar samenhangen. Adrian Kent die ik hierboven citeer zegt dan ook:
"We could, as some physicists suggest, simply give up on the hope of finding any description of an objective external reality. But it is very hard to see how to do this without also giving up on science. The hypothesis that our universe began from something like a Big Bang, our account of the evolution of galaxies and stars, the formation of the elements and of planets and all of chemistry, biology, physics, archaeology, paleontology and indeed human history – all rely on propositions about real observer-independent facts and events. Once we assume the existence of an external world that changes over time, these interrelated propositions form a logically coherent set; chemistry depends on cosmology, evolution on chemistry, history on evolution and so on. Without that assumption, it is very hard to see how one might make sense of any of these disciplines, let alone see a unifying picture that underlies them all

and explains their deep interrelations and mutual dependence." http://aeon.co/magazine/nature-and-cosmos/our-quantum-reality-problem/
Al s er in theorie en in principe meer werelden tegelijk mogelijk zijn , in welke wereld leven wij dan? Is de onze de best mogelijke of is het een van velen? En existeren er misschien wel een aantal werelden tegelijk zonder dat wij in staat zijn hier kennis van te nemen omdat we het geheel niet overzien? We zitten als het ware vast aan de mogelijkheden van onze eigen perceptie en die is weer afhankelijk van onze lichamelijkheid. Een onderzoeker komt daarom met het idee van mogelijke werelden die als het ware een compensatie vormen voor de gebreken die wij constateren bij het oplossen van de dilemma's rond wat werkelijk is. Kent zegt over deze wetenschapper Bell:
"Bell coined the term beables to refer to these elusive missing ingredients. 'Beable' is an ugly word but a useful concept. It denotes variables that are able to 'be' in the world – hence the name. And indeed it turns out that we can extend quantum theory to include beables that would directly describe the sort of reality we actually see. Some of the most interesting work in fundamental physics in the past few decades has been in the search for new theories that agree with quantum theory in its predictions to date, but which include a beable description of reality, and so give us a profoundly different fundamental picture of the world." http://aeon.co/magazine/nature-and-cosmos/our-quantum-reality-problem/

Het probleem is dat ons bewustzijn niet toereikend is om de werkelijkheid in al zijn complexiteit te ervaren en te bereflecteren. Adrian Kent noemt het bewustzijn daarom een soort van *"Epiphenomena*." Hij verwijst daarbij naar een idée van William James die over het bewustzijn geschreven heeft: "The American psychologist William James once poetically described human consciousness as 'Inert, uninfluential, a simple passenger in the voyage of life, it is allowed to remain on board, but not to touch the helm or handle the rigging'." Dus als ons bewustzijn niet de kapitein is op het schip maar slechts meereist als een soort van passagier dan betekent dit eerst en vooral dat wij onze ambities moeten bijstellen als wij de wereld willen begrijpen. En als er meer werelden tegelijk zijn – dan zitten we helemaal in de penarie want waar is dan nog ons houvast?

John Hacking 2014

Bron:
http://aeon.co/magazine/nature-and-cosmos/our-quantum-reality-problem/

****

Resultaat

De bijbel is niet resultaatgericht dat wil zeggen het resultaat staat niet altijd voorop. Zelfs in heel veel verhalen blijft het resultaat vaak achterwege of wordt er weinig aandacht aan besteed. Dat wil niet zeggen dat niet ingezet wordt op het hoogst haalbare. Maar of dat bereikt wordt en hoe het bereikt wordt komt vaak niet aan het licht. In de Bergrede in Matheus roept Jezus op volmaakt te worden zoals de hemelse Vader volmaakt is, maar de weg daar naar toe wordt met heel moeilijke voorbeelden geplaveid, zoals de vijand liefhebben, je andere wang toekeren, het dubbele geven van wat van je gevraagd wordt. Allemaal zaken en handelingen die niet vanzelfsprekend zijn en die ook op de weg naar volmaaktheid nogal wat vragen oproepen. Zeker als het eindresultaat tegenvalt en bijvoorbeeld de vijand jou van kant maakt. Streven naar volmaaktheid blijft een streven. Vervolmaking is mogelijk, dat ligt al wat dichterbij. Ik vermoed dan ook dat het vooral ook om dit laatste gaat en dat in veel verhalen hier het accent op valt. Niet het eindresultaat is het belangrijkste maar de weg ernaar toe. Als je kijkt naar de beloftes gedaan aan Abraham, aan Mozes en aan vele anderen over een nageslacht en een nieuw land, moeten de ontvangers van die belofte er toch een nare bijsmaak aan over hebben gehouden.
De enige twee nakomelingen van Abraham waren Ismaël en Izaak, het land dat hij uiteindelijk kreeg was een plek voor het graf van Sara. Idem Mozes. Nieuw land brak aan na veertig jaar woestijn. Toen was Mozes al overleden. Hij heeft de laatste 40 jaar alleen maar rondgezworven in de woestijn, van de ene tegenslag naar de volgende. In het nieuwe land vond het volk geen gespreid bedje. Het werd een zaak van jaren oorlog voeren tot en met de koningen van het nieuwe rijk. Kortom in een mensenleven was het resultaat vaak nihil gemeten vanuit het beloofde eindsucces. Profeten kwamen er vaak bekaaid van af en stierven voor de zaak zonder echt te ervaren of hun inzet er wel toe heeft gedaan. Job werd wel in ere hersteld maar was zijn kinderen kwijt en veel negatieve ervaringen rijker. Jona bleef ontevreden tot het einde en in dit verhaal krijgt het resultaat een heel ander gezicht. Op het verkeerde been gezet blijft Jona vasthouden aan het eens beloofde. Maar hij heeft buiten God gerekend die kan omkeren op zijn schreden.

In het lijdensverhaal van Jezus tenslotte staat vooral zijn gang naar het kruis en zijn dood centraal. De opstanding uit het graf krijgt veel minder tekst. Het lijkt wel alsof het de schrijvers daarom niet te doen is. Het wordt met weinig woorden verteld, bijna terloops. Dus als wij vanuit het

christelijk geloof inzetten op de opstanding uit de dood hebben we misschien niet goed begrepen waar het werkelijk om draait: niet om het resultaat, maar om de weg daarnaar toe. Hoe het afloopt blijft uiteindelijk voor ons na onze dood ongewis hoeveel theologie hieraan ook gewijd is. Als je deze verhalen rond Jezus serieus neemt betekent dit dat wij kunnen leren van zijn levensweg, zijn handelen op die weg en zijn uitspraken daaromtrent. Tussen leer en leven blijft een kloof. Katholieke predikers zoals de broeders redemptoristen waren streng op de preekstoel en mild in de biechtstoel. Daarom gingen parochianen graag bij hen ter biecht. De calvinisten hebben dat nooit goed begrepen. Voor hun was de biecht sowieso een onding, maar ook het verschil tussen preek en dagelijks leven was bij hun niet zo frappant als bij de Rooms-katholieken. Leer en leven vallen nou eenmaal niet samen en als ze vanuit het oogpunt van het resultaat wel samen moeten vallen is het leven de pineut. Daar zullen strenge calvinisten niet over kunnen lachen – dat mag en het hoeft ook niet, maar de navolging van Jezus is geen weg zonder hindernissen. Wie zonder zonden is werpe de eerste steen. Wie zal er dan opstaan en stenen rapen?

John Hacking 2014

****

Uomo nuovo – New Man

“The New Man is a utopian concept that involves the creation of a new ideal human being or citizen replacing un-ideal human beings or citizens. The meaning of a New Man has widely varied and various alternatives have been suggested by a variety of religions and political ideologies, including communism, liberalism, fascism, and utopian socialism.” From Wikipedia, the free encyclopedia 23-01-2014

De nieuwe mens, al eeuwen zingt dit begrip rond. Niet alleen in de theologie of filosofie maar ook in de politiek. We kennen het beroemde beeld van Friedrich Nietzsche de “Übermensch”, door de Nazi’s in Nazi-Duitsland uit ten treuren gebruikt en misbruikt. In de kunststroming van het futurisme in het Italië aan het begin van de 20e eeuw maakt het opgeld en de fascisten ontfermen zich met graagte over deze nieuwe beeldtaal om hun perfecte mens te propageren. De communisten in de prille Sovjetrepubliek volgen hen daarin. Een nieuwe mens, een nieuwe man en vrouw.
Bijna 2000 jaar geleden spreekt de apostel Paulus over de nieuwe mens, de nieuwe Adam en alle christelijk gedoopte volgelingen van

Jezus van Nazareth nemen deel aan deze nieuwe Adam die de Christus, de Messias wordt genoemd. Er zijn weinig beelden van de mens die zulk een lange geschiedenis hebben.

Aan dit beeld van de nieuwe mens moest ik denken toen ik deze week in krant en journaal de fragmenten voorbij zag komen van foto's van gemartelde slachtoffers in Syrië, allemaal voorzien van nummer en van commentaar. Een heel archief vol – gruwelijke beelden – afgedekt met zwarte blokjes zodat de kijker niet kon lezen wat er stond. De beulen schijnen de details te hebben vastgelegd in teksten op het lichaam. Daarna is alles gefotografeerd als een vorm van documentatie. Het betreft hier documenteren met een bepaald doel. Welk luguber archief is hier aangelegd? En waarom? Wie is ermee gediend? Moeten de beulen achteraf verantwoording afleggen aan hun meerderen om te laten zien dat ze hun werk serieus hebben genomen? Welk bewijs dienen deze foto's? Of zijn het beelden verzameld door de oppositie om een punt te maken tegenover de regering? Maar 11.000 foto's lijken me niet te komen van een insluiper die dan stiekem foto's maakt of van een overloper die eerst foto's maakt en er dan mee aan de haal gaat. Deze foto's zijn gemaakt met een bepaald doel en wel door de beulen zelf, zo vermoed ik.

Het is de documentatie van een vorm van genocide die we al eerder in de geschiedenis hebben meegemaakt. De Nazi's hielden een uitgebreide boekhouding bij in de concentratiekampen. Veel is door de oorlog verloren gegaan maar veel is ook behouden gebleven. Zelfs foto's van gruwelijke experimenten die met gevangenen werden uitgevoerd. En ook foto's van massa-executies en van moordenaars die zichzelf lieten afbeelden toen ze in actie waren tijdens de pogroms en de massaslachtingen daarna in bijvoorbeeld de Oekraïne en omliggende gebieden. Verslagen van moordpartijen in Cambodja, in Latijns Amerika, martelingen, vervolging, opsluiting, deportatie, veel is gedocumenteerd. Onze 20e eeuw is een lange bladzijde vol gruwelijkheden. Ik vermoed dat de futuristen toch een andere mens voor ogen stond dan deze moordenaar die in onze tijd aan het licht is gekomen: de massamoordenaar die moordt en martelt op industriële schaal. Doden is een techniek geworden.

Doden is onderdeel geworden van een technisch en bureaucratisch handelen. Niet meer de dood op het slagveld in een veldslag, man tegen man, maar dood door het systematisch inzetten van beulen en slagers. Met de intrede van de machine in het oorlogsgeweld zoals de mitrailleur, de tank en het vliegtuig is de strijd absoluut van karakter veranderd.

Maar met de documentatie van de gemartelde en gedode slachtoffers is nog een stap verder gezet. Men wil bewijzen van het eigen optreden in deze. Men wil vastleggen wat er is gebeurd. En precies dat vastleggen ervan roept vragen op. Dat is meer dan een bureaucratische behoefte. Dat is meer dan enkel toegepaste techniek. Deze nieuwe mens, deze beul die documenteert is een archivaris van het toegebracht geweld geworden. Een soort martel-facebook voor beulen en aanhangers. De vraag is dan ook wat de toekomst nog brengt aan nieuwe gruwelijke beelden verzameld door massamoordenaars en hun achterban. Wat willen ze bewijzen, waarom willen ze dit tonen, en wat doet dat met henzelf? Het is een vervolg op de Indonesische documentaire die ex-beulen ten tonele voert. In deze film doen zij na hoe ze vroeger hun slachtoffers hebben gedood en ze zijn er trots op. Ze krijgen zo een podium dat ze nooit eerder hebben gehad. Nieuwe mens, Uomo nuovo – hoe kan die ooit een nieuwe aarde scheppen? Voor deze generatie van moordenaars is er in ieder geval heel weinig hoop. Zij behoren tot bij de verdoemden. Voor hen is de hemelpoort zo vermoed ik, definitief gesloten. Maar daarover ga ik niet.

John Hacking 2014

******

Zingeving en trouw

Het basisidee onder de 4 delige cursus "In Balans komen en je grenzen leren bewaken"

Een persoonlijke crisis komt bijna nooit uit de lucht vallen. Vaak is zij een gevolg van doorgeschoten verwachtingen, mislukte ambities, tekortgeschoten relaties. Hoe ervaar je dan zin in je leven, hoe houd je het vol tijdens moeilijke situaties en is er nog een bodem op om te staan om te blijven vertrouwen? Deze vragen intrigeren mij omdat ze raken aan ons dagelijks bestaan. Als ik naar mijn eigen leven kijk stel ik die vragen maar ook in mijn werk met studenten die worstelen met de vraag naar de zin van hun leven. Wat heb ik tot nu toe ontdekt in deze?
Ik vermoed dat zingeving samenhangt met een aantal factoren of gegevenheden. Zingeving is een actief proces maar er zit ook een passieve kant aan: mogen ontvangen. Zin geef je en zin krijg je. Je moet er wel voor open (durven) staan. Soms ervaar je jouw leven als zinvol als je de ervaring hebt dat je nodig bent. Dat je iets voor iemand kunt betekenen. Als je jezelf een bepaald doel hebt gesteld om dingen te verbeteren waardoor mensen bijvoorbeeld tot hun recht komen en het

lukt kun je ook veel zin ervaren. Volgens mij is er ook een verschil tussen egocentrische zingeving en altruïstische zingeving: als ego ben je vooral op je eigen leven gericht. Als je inzet op anderen is gericht en op hun welzijn ben je ook altruïstisch bezig. In praktijk zullen ze waarschijnlijk niet altijd even makkelijk te onderscheiden zijn. Net als de balans tussen afhankelijk zijn van ontvangen zin en zelf gegeven zin in en aan je leven.

Ik onderscheid vier Basiscondities met betrekking tot zingeving. Deze condities beïnvloeden elkaar en hangen soms nauw samen. Maar ze zijn wel te onderscheiden. Zingeving heeft allereerst te maken met zelfervaring en de ervaring van de eigen lichamelijkheid. Kortom de persoon die je bent. JE BENT DIE JE BENT. Dat betekent dat zelfacceptatie een belangrijke voorwaarde is om je leven als zinvol te ervaren. Zelfacceptatie is weet hebben van je kwaliteiten en je grenzen. Het is ook rekening houden met je mogelijkheden zodat je niet jezelf te veel oplegt wat je niet waar kunt maken. Uiteindelijk is zelfacceptatie ook een vorm van trouw aan jezelf. Deze trouw aan jezelf en aan je mogelijkheden moet je af en toe bewaken als er druk op je wordt uitgeoefend die onprettig aanvoelt. Trouw aan jezelf wil niet zeggen dat je niet kunt veranderen, niet kunt groeien, niet kunt transformeren. Soms groeien mensen uit tot andere persoonlijkheden dan die ze eerst waren. Bepaalde aspecten krijgen alle nadruk en andere kwaliteiten worden onzichtbaar. Zo kun je verklaren waarom mensen uitgroeien tot tiran. Het zit er al een beetje in maar door omstandigheden en gunstige condities komen die aspecten extra aan het licht. Positief kan natuurlijk ook. Dat is een kwestie van aandacht, toewijding en inzicht.

De tweede basisconditie met betrekking tot zingeving heeft te maken met de relaties die je onderhoudt en die je hebt (familie, vrienden, collega’s en kennissen). Deze relaties hebben verschillende vormen en zijn soms meer en soms minder belangrijk. Familie en gezinsleden heb je gratis en voor niets gekregen. Daar kun je niet zoveel aan veranderen. Collega’s idem. Hier gaat het om de acceptatie van anderen om je heen. Daar moet je het mee doen. Er kunnen mensen bijkomen en afvallen, maar in feite blijven vaak dezelfde mensen een leven lang met je verbonden en jij met hen. In negatieve situaties wordt dit extra moeilijk omdat je dan afstand neemt. Je komt meer alleen te staan met alle gevolgen van dien. Familie, gezin, kinderen vallen niet zo makkelijk te compenseren als het fout gaat. Maar als het goed gaat is er veel winst te halen en bouw je je toekomst op de relaties die je met je dierbaren onderhoudt. Ook dat geeft veel zin aan je leven. Hier gaat het uiteindelijk om trouw aan elkaar in je relationele bestaan. Dat laatste geldt zeker

voor vriendschappen, ook zij hebben behoefte aan verdieping en aan investering van beide kanten.

Een derde conditie zijn je ambities en je inzet en je concrete stijl van leven hier en nu. Het is zaak om je ambitie af te stellen op kwaliteiten en mogelijkheden die je in huis hebt. Anders raak je gefrustreerd en bereik je nooit je doelen en ben je nooit tevreden. Dan kun je niet echt genieten van het leven omdat er steeds iets te wachten staat wat moet gebeuren. Vrijheid is in feite de ruimte die je jezelf geeft in je leven. Het is eerst en vooral geen uiterlijke categorie maar een innerlijke. (Ik heb het niet over dictaturen en samenlevingsvormen waarin persoonlijke vrijheid grotendeels is ingeperkt. Die situaties bestaan helaas nog steeds. Maar daar geldt allereerst de “struggle for life” en is de zinvraag niet direct “im Frage”.) Je stijl van leven en je opvattingen hierover zegt alles over hoe jij je leven ervaart. Het wordt pas zinvol als je tot je recht komt – als je zijn mag wie je werkelijk bent. Dat hangt samen met zelfacceptatie en acceptatie van de mensen om je heen, met investeren in relaties maar ook met je staan in het leven en je kijk erop. Wat wil je met je leven, welke plannen heb je, hoe vul je je leven in en wat vind je belangrijk? Waar word je blij van en waarvan niet. Doe je wat je wilt en laat je wat je niet wilt? Kortom hier is makkelijk achter te komen als je eerlijk bent naar je zelf. Hier gaat het om trouw aan de realiteit – je niet van wijs laten brengen door valse verwachtingen en te hoog gestelde idealen. Deze conditie heeft ook alles te maken met zingeving die je aan je leven geeft. Het is een wijze van betekenis geven aan de dingen in je leven die jij belangrijk vindt. Maar ook de bereidheid om voor die belangrijke dingen een prijs te betalen in de vorm van tijd en investering van moeite en aandacht. Je leren focussen op wat jij belangrijk vindt, waardoor jij tot je recht komt is een vorm van huiswerk waar je veel baat bij kunt hebben. Durven nee te zeggen als het ten kost van jou gaat, als jij moet investeren zonder iets terug te krijgen. Je grenzen leren bepalen en die ook leren bewaken, daar gaat het om. Dat kun je alleen als je goed weet wat jij belangrijk vindt en als je jezelf niet teveel afhankelijk opstelt om vooral maar aardig gevonden te worden. Weet dat mensen je echt niet minder aardig vinden als jij duidelijk je grenzen, je voorkeuren en je verlangens aangeeft. Ze zullen eerder respect voor je tonen dat je zo goed voor jezelf opkomt.

De vier de en laatste conditie is je beeld van je (nabije en verre) toekomst . Hoe gaat je leven morgen eruit zien en over een paar jaar. Wat heb je in je hoofd, wat wil je hart en waar word je gelukkig van? Wat vermoed je? Welke kant gaat het op? En wat ben je bereid om te betalen hiervoor of met andere woorden wat ga je investeren? Dat is

nog iets anders dan je ambitie en je inzet van kwaliteiten omdat het hier een vergezicht betreft dat je op de been kan houden, ook al is het nog ver weg en zijn er nog veel hindernissen op je weg. Je zou kunnen zeggen dat hier je geloof en je vertrouwen aan het licht komen. Op een bepaalde leeftijd hoef je een aantal ambities niet meer te onderhouden omdat ze niet meer van toepassing zijn, maar trouw blijven aan je hart, erop vertrouwen dat je op vaste grond staat en dat het ergens heen gaat (ten goede) blijven van toepassing. Hoeveel offers je ook moet brengen, hoeveel dingen je moet laten door aftakelende vermogens en gezondheid, ze hoeven niet negatief uit te werken op je staan in het leven, je kijk op je toekomst en je geloof en vertrouwen in de afloop. Als religie ergens een rol speelt is het hier. Natuurlijk ook op de andere vlakken, maar hier is het verzamelpunt als het ware, het kernmoment. “Zonder geloof vaart niemand wel” luidt een gezegde. Geloof is de wind in de zeilen, de benzine voor de motor, de brandstof voor ziel en geest. Hoe het dan verder ingevuld wordt, in welke concrete mal dit allemaal gegoten wordt is weer cultureel en traditioneel bepaald. Maar dat is buitenkant. Het is buitenkant die hulpmiddel is om de binnenkant te leren ervaren. Ze hebben beiden elkaar nodig maar de ene buitenkant hoeft niet beter te zijn dan de andere. Elk mens is een weg naar God. Dat is mijn favoriete spreuk. Er is veel overeenkomst maar uiteindelijk ben je het zelf die zin ervaart, zin vindt, en zin geeft in het eigen leven. Je kunt dat zelf beleven door je eigen levensverhaal te schrijven waarin jij de held bent, waarin jij rekening houdend met je omstandigheden, de condities waarin je bent opgegroeid, je relaties, je karaktereigenschappen, je mogelijkheden en onmogelijkheden, je goede en slechte eigenschappen, de invloed van je ouders en andere belangrijke mensen, je inspiratiebronnen, je prestaties, de dingen waar je trots op bent en misschien ook niet, je kwaliteiten, je grenzen, je gevoel voor welzijn, spiritualiteit en zingeving, en je wensen en dromen, kortom alles op je weg wat je leven kleurt en meebepaalt. Zo ontwerp je je eigen levensweg met een eigen doel, een eigen toekomst. Die weg hoef je dan alleen maar af te leggen – in voor en in tegenspoed, alleen voor een deel en samen met anderen. Een goede reis alvast.

John Hacking 2014

*****

Beheersing, Tao en genen

Toen hij neerstortte
was in de draak van papier

geen ziel meer

Kubonta

Langzaam smelt de sneeuw.
Wolken omhullen bergen.
Een kraai krast.

Gyôdai

De wil om te heersen, te beheersen heeft iets treurigs. Een zekere mate van verdriet klinkt op de achtergrond mee. Het voelt als compensatie, het opheffen van een gemis. Natuurlijk zal de ‘heerser in spé’ dit waarschijnlijk niet zo ervaren. Het gevoel macht te hebben over kan ook een kick, een adrenalinestoot geven, een gevoel van voldoening en almacht. Maar dat is de buitenkant, of beter de ervaring van het effect als je al bent gaan wonen in je almachtsdromen en in je verlangens om te heersen. Als je huis er een is van controle houden over zoals een kasteel dat uitkijkt over het landschap. Elke geslaagde poging om je macht te doen gelden is dan tevens een bevestiging van die macht en van het verlangen dat eronder schuilt.
Maar waarom heb je dat nodig, dat gevoel van macht, van heersen over? Durf je niet los te laten, durf je niet je toe te vertrouwen aan het onbekende, het vreemde, dat wat gaat komen maar waar je nog niets over weet? Ik vermoed dat macht niet alleen te maken heeft met greep houden op maar vooral met wantrouwen. Het is het omgekeerde van durven vertrouwen. Het is het omgekeerde van varen op je gevoel en intuïtie om de dingen te doen die moeten gebeuren, die zoals de Taoïsten zeggen om ‘de wil van de hemel’ te volbrengen. Die ‘wil van de hemel’ kun je jezelf eigen maken, het kan deel uit gaan maken van je lotsbestemming. Nu praat ik natuurlijk heel erg vaag in de oren/ogen/ hoofden van sommige lezers. Want wat moet je met een ‘wil van de hemel’ en wat is dat in godsnaam?

De ‘wil van de hemel’ is niet een of ander gebod dat vanuit den hoge, vanuit een hemelse positie of vanuit een God wordt gegeven en dat je dan zonder mitsen en maren moet gaan volgen. Het is geen bevel, geen commando van een reële persoon of godheid. Zo realistisch moet je het niet invullen alsof het ontstaat in een ik-jij relatie. Het is ook geen bijbels gebod of een suggestie vanuit geloven in een hogere macht. De ‘wil van de hemel’ heeft te maken met Tao, het onkenbare, het ongrijpbare maar alles bepalende. In het Taoïsme geldt:
Je kunt de wereld kennen zonder de voordeur te verlaten;
je kunt de Weg van de Hemel zien zonder naar buiten te kijken.
Hoe verder je gaat, hoe minder je weet.

De wijze weet zonder te gaan,
noemt ongezien
en volbrengt door niet-handelen.

Thuis blijven, naar binnen kijken, niet-handelen, zijn stappen op de weg naar het leren kennen van Tao, het alles omvattende. Dat staat dus haaks op de weg van de beheersing, het willen bepalen. Het mooie is nu dat je altijd al onderdeel bent van dit Tao, je hoeft er niets voor te doen, je kunt het nooit met verstand of handelen benaderen, bereiken, beredeneren. Je bent onderdeel van het geheel dat we Tao noemen. Zoals de berg onberoerd de seizoenen over zich heen laat gaan, regen, wind, sneeuw, de voeten van de wandelaar, het krassen van de kraai, zo ben je opgenomen in Tao, en deel van het geheel.

Maar wij mensen zijn nijverig als mieren. Wij gunnen onszelf geen rust. We moeten jagen en jachten, steeds de hort op, steeds op zoek naar vertier, amusement, bezig zijn, sensatie, eruit halen wat erin zit. Je merkt het, het zijn allemaal platitudes. Het is najagen van wind, ijdelheid der ijdelheden en dat maakt het leven plat als een dubbeltje. Als dan het moment komt dat je als een vlieger van papier neerstort omdat de wind is gestopt met blazen, komt misschien het besef: “was het dat nou” en “was dat alles”. Bitterheid, teleurstelling is dan je deel. Je kapriolen in de lucht hebben je niets opgeleverd. Je hebt je met elke wind laten meesleuren en bent zelf nergens gebleven, je bent niet dichter bij jezelf gekomen en je zou ook niet weten hoe dat zou moeten.

Dat heeft nu met de ‘wil van de hemel’ te maken: ontdekken wie je bent, wat je taak is en waartoe je leven kan leiden. Niet leven als een fladderaar, maar je bestemming waar maken, je opdracht voltooien die je in dit leven hebt meegekregen. Zo bevat elke naam een geheime code: jouw naam is een opdracht, een werk om te volbrengen. Je kunt je naam leren ontdekken door de betekenis van je naam op te zoeken. Na te gaan waarom je precies deze naam hebt gekregen, maar je kunt nog verder gaan. Elke letter van je naam heeft een eigen dynamiek, een eigen betekenis. In het boek ‘Mysteries of the alphabet’ van Marc Alain Ouaknin beschrijft Ouaknin een methode om de letters van je naam te ontleden en van betekenis te voorzien, de zogenaamde zelfverzonnen naam archeografie. Oaknin schrijft:
“Archeography is the invented word we suggest to designate the analysis and interpretation of words based not only on their etymological roots but also on the original graphic form of the letters of the alphabet, as it was first encountered in proto-Sinaitic script,whose discovery we described, and the origins and development of that first

alphabet. The proto-Sinaitic alphabet pioneered the combination of image and letter, of pictogram and alphabetic sign. It can be read from the shape of the image or from the sound it has come to represent, which incorporates the spatial and pictorial dimension of the sign. Archeography takes the opposite path to the development of writing and tracks it back from the letter to the image in order to find new meanings in words, meanings that enrich the purely etymological meaning or the meaning acquired through normal language. Archeography does not reject etymology, it complements it through a dialogue and a dialectic that plays a game between "the eye and the ear," in which the eye listens and the ear can see clearly what it is all about. Archeography is a sort of commentary on the enigma of the biblical verse: " And all the people saw the voices 'thunderings' in the King James version' (vekol-ha.am roim et ha-qolot, Exodus xx:18). The vision of the voices, the understanding of a speech through vision, may lie behind this pictographic form embedded from time immemorial in each of the letters of the alphabet."

Elke letter uit het Hebreeuwse alphabet, waar tenslotte ook ons alphabet uit afgeleid is, heeft een betekenis. De Aleph, A, weergegeven met het teken stier, staat voor kracht, doorzettingsvermogen, vasthoudendheid etc. Kortom alles waar een stier voor kan staan. Zo kun je de hele eigennaam spellen en van betekenis voorzien. Zo ontdek je stap voor stap een nieuwe dimensie in je naam en ook een opdracht om aan te voldoen: namelijk je naam waar maken.
Als dat allemaal te zweverig klinkt, te weinig houvast biedend, dat kan, dan blijft toch gelden dat je leven niet vastligt volgens de normen van de maatschappij of de cultuur waar je deel vanuit maakt. Ook in je naam lig je niet vast, wordt je lot niet definitief onthuld, maar de naam is een opstapje, een klein steuntje in je rug om iets van je leven te maken binnen de mogelijkheden die je hebt. Je naam geeft je een richting, een perspectief. Maar dan moet je wel willen en durven kijken in die richting. In het Taoïsme is de introspectie, de blik naar binnen, een manier om erachter te komen wat goed voor je is en goed voor de wereld. Iets van het Tao openbaart zich ook in jou want je bent er deel van. Taoïsme is meer dan een levenshouding, meer ook dan een filosofie: het is een stelsel van verwijzingen en betekenissen, een soort van taal waarin jij als mens zin kunt ontdekken, waarin je jouw leven diepgang kunt geven. Dat doe je door energie te steken in de zaken die er toe doen. Niet in de buitenkant, de materie, het (financiële) gewin, de dingen die vergankelijk zijn maar in de liefde, de vriendschap, het onderhouden van tolerantie, verdraagzaamheid ten aanzien van elkaar etc. Vrede begint bij jezelf. Bij jouw houding van openheid. Bij jouw gevoel. Vrede is bijvoorbeeld een

‘bevel van de hemel’, net als je kunnen ontplooien in vrijheid, in geborgenheid, in liefde. Tot je recht komen, dat is de kern waar het omdraait. Je zelf ervaren als waardevol, vol van betekenis en vol van waarheid. Dat is ervaren hoe Tao voelt.

Over niet al te lange tijd zal het DNA-profiel van elk mens al na de geboorte bekend zijn. De techniek is er al en het is nu een kwestie van tijd en geld om de techniek op iedereen toe te passen. Je genen zullen je vertellen wat de kans is van verschillende ziektes in je lichaam, de kennis van je genen zal, mits handig toegepast, bepalend worden voor je opvattingen over jezelf en je leven. Ons leven zal nooit meer hetzelfde zijn met dit weten. We overzien het nu nog nauwelijks maar het komt misschien overeen met de ervaring dat je al weet wat er morgen staat te gebeuren zonder dat je er iets aan kunt veranderen. Je genen-paspoort wordt een visionair document waarin je toekomst als kansberekening staat uitgewerkt. Verzekeringen zullen je polissen op maat aanbieden en sommige mensen hebben gewoon pech want die zijn te duur, hun behandeling is onbetaalbaar. Die worden dus afgeschreven. Of beter gezegd, die zijn dan al vanaf hun geboorte afgeschreven, terecht gekomen in het vakje: onnuttig.

Onze drang om meer te willen weten leidt ons onherroepelijk tot het meer willen en kunnen beheersen van de dingen, voorop ons leven. Is dat ons toekomstig lot, gevangen zitten binnen de mazen van onze kennis met betrekking tot ons genetisch patroon? Het lijkt er wel op. Vrijheid wordt afhankelijk van onze lichamelijke constitutie. Onze kennis van onze genen kleurt ons zelf-verstaan en ons verstaan van de wereld. Optimisme en pessimisme krijgen andere accenten en een andere invulling want hoe optimistisch kun je zijn als je kans op een bepaald soort kanker 75% is? Nu weten de meesten van ons nog weinig of zo goed als niets over hun genen en toekomstige ziektes. Niet-weten geeft ruimte, vrijheid en vooral rust. Als de taoïstische uitspraak waar is dat ‘hoe verder je gaat, hoe minder je weet’ zou deze ontwikkeling nog wel eens een heel naar staartje kunnen hebben. In plaats van geluk te verschaffen door deze kennis gebeurt eerder het tegendeel. Mensen worden massaal tot ongelukservaringen veroordeeld omdat ze weten wat hun boven het hoofd kan hangen. De cursussen om daar mee om te leren gaan zullen als paddenstoelen uit de grond schieten. Een goudmijn voor therapeuten en hulpverleners die van staatswege de ideologie van het ‘optimisme’ moeten prediken want anders is niemand meer bereid om een hand uit te steken voor een ander. Ik zie daarom dit grote gevaar opdoemen: als je alles, of heel veel over jezelf weet vanuit je lichamelijke constitutie loop je het grote gevaar moedeloos te worden,

het bijltje erbij neer te gooien als het beeld overwegend negatief is. Je kennis leidt je dan tot je eigen afgrond omdat je al je hoop had gevestigd op een lang en goed leven. Nu komt dat op basis van prognoses waarschijnlijk niet uit. In plaats van aan een ‘bevel van de hemel’ ben je nu onderworpen aan een bevel van je lichaam.

Beheersing en manipulatie van de wereld en van je lichaam gaan hand in hand. Het willen beheersen van de wereld en van je lichaam trekken samen op. Het zijn in zekere zin wegen ten dode. Die dood komt toch wel, maar het plezier ervoor kan aardig worden vergald als je vanaf het begin al bezig bent met je onherroepelijk einde omdat je genen je die informatie verstrekken. Durf je nog te vertrouwen, niet op de wereld buiten jou, maar ook op de krachten in je eigen lichaam, je eigen geest? De ziel is hier aan zet. Zij houdt het leven erin, de moed gaande. Zonder de ziel geen inspiratie, geen toegang tot Tao, geen toegang tot je diepere zelf. De ziel is de sleutel tot de bron, tot de kern waardoor je kan worden geïnspireerd, de weg van de ziel is de weg waarlangs het lot zich voltrekt, jouw levenslot. In de ziel liggen alle krachten opgeslagen. Het is alleen zaak ze dan ook te mobiliseren, om via je ziel het ‘bevel van de hemel’ te leren kennen en handen en voeten te geven.

John Hacking 2014

*****

Onthulling en verhulling

Over de kunst van het schilderen en de betekenissen die wij hieraan geven met extra aandacht voor de inzet in mijn werk als landschapschilder

De werkelijkheid hult zich in stilzwijgen. Onze taal vat de indrukken die wij opdoen in woorden en verklaart zo de beelden. Maar het blijven verhulde stukjes werkelijkheid die door onze ervaring zijn heengegaan en zo vorm hebben gekregen in ons gesprek. Spreken over stukjes, spreken over een begrip als werkelijkheid maakt meteen duidelijk hoe verhullend onze taal kan werken. We denken te weten waar we over spreken maar het zijn slechts benaderingen, pogingen om te duiden, om iets van de werkelijkheid in woorden te vangen. Taal is als het vangnet van de vogelvanger. Maar je hebt geen Mozart of bijbelse psalm hiervoor nodig om te begrijpen, dat de werkelijkheid geen vogel is die aan het lijmstokje blijft kleven. Taal verhult terwijl ze eigenlijk wil onthullen. Zo is het ook met kunst. Ook het begrip kunst is zo breed en

zo veelzijdig dat het eigenlijk al verhullend werkt maar in dit stukje tekst zullen we het ermee moeten doen.

Kunst verhult en onthult. Een schilderij, een foto, een beeld geven een impressie weer, ze leggen getuigenis af van de maker, van zijn perspectief, van zijn standpunt en van zijn artistieke begaafdheid. Daarover valt veel te zeggen maar ik beperk me tot het mechanisme van onthullen en verhullen. Marlene Dumas onthult met haar portretten van mannen en vrouwen een wereld van emotie. In de schilderijen waar zij zich verhoudt tot het verdriet, de tranen, de smart spreken ogen en mond en drukken zij groot lijden uit. Met wat streepjes verf, zo lijkt het, slaagt zij erin emotie uit te drukken en op te roepen. Toch werken deze beelden ook verhullend. We kennen niet de ware aard van de afgebeelde persoon, we weten weinig of niets en enkel de titel of het kleine beetje achtergrondinformatie laat eerder onze fantasie op hol slaan dan dat het ons aanzet tot onderzoek naar de realiteit achter of onder het afgebeelde. En dan nog, al zouden wij die ook kunnen ervaren, dan is de verbeelde werkelijkheid in het schilderij een persoonlijk project van de kunstenaar en in die zin onnavolgbaar. Door te onthullen wordt net verhuld. Door te verhullen wordt net onthuld. Beiden hebben elkaar nodig en versterken elkaar. Geen openbaring zonder verhulling, geen verhulling zonder de naaktheid van de openbaring. Als de taal een raster is, is netwerk zoals Ronald Barthes zegt, dan is de betekenis onder, achter de woorden, niet achterhaalbaar en moeten we het doen met de verwijzingen die telkens verder verwijzen en die nooit definitief aan een einde komen. De horizon opent telkens een nieuwe horizon.Hoe ver je ook loopt, leest, schrijft, praat, je bent er nooit, de laatste betekenis zal zich niet onthullen. Ze blijft verhuld omdat ze in het proces voortdurend voorlopig onthuld wordt. Een illusie wordt zo geboren als degene die de taal probeert te ontleden tot op haar wortels, tot in haar kern, denkt te moeten geloven dat dit uiteindelijk mogelijk is. De digitale werkelijkheid van de nullen en eentjes maakt hier korte metten mee. Er zijn alleen combinaties van nullen en eentjes, het is het een of het ander in een oneindige volgorde en variëteit. Dat is de werkelijkheid. Elke verwijzing is uiteindelijk samen te vatten als een conglomeraat van nullen en eentjes in een bepaalde volgorde. Verander je die, dan verandert ook het teken, de verwijzing, kortom het houvast dat je dacht te hebben in de echte wereld. Zo leert ons de digitale wereld dat wij geen houvast hebben en dat wij ook geen houvast zullen krijgen als het op onthullen en verhullen aankomt.

In de wereld van de verf, het doek of papier en de kwast, de wereld van de schilder is er enkel verf. Met deze verf, inkt of sumi wordt een beeld

geschetst, geverfd, tot stand gebracht dat een eigen leven gaat leiden. Net als taal die met woorden werkt, werkt de schilder met verf en vertrouwt hij erop dat de beelden voor de ogen van de toeschouwer in die zin herkenbaar zijn dat ze worden herkend als schilderstuk. In mijn landschappen staat daarom de horizon centraal omdat deze de hoop geeft op een perspectief. Maar dat verandert bij verandering van horizon. De horizon die hemel en aarde verbindt als een denkbeeldige lijn drukt exact uit wat er in het schilderij aan de hand is: de aarde draagt de hemel en de hemel draagt de aarde. In taal gevat: de betekenissen die wij toekennen aan de wereld, aan ons handelen, aan ons bestaan, zijn stukjes hemel. De aarde is onze materiële werkelijkheid, al datgene wat we zijn, wat we doen en wat we kennen. De betekenissen zichtbaar gemaakt via de verhullende onthullende taal geven de aarde pas zin. Zij plaatsen haar in een perspectief, een telos. Maar niet in de zin van ergens op weg naar zijn, naar een doel, een plan. Het telos is hier de aarde zelf. Het doel van de hemel, de betekenissen is het bij zichzelf komen van de aarde. De hemel buigt de aarde terug naar zichzelf. De aarde grijpt naar de hemel, de aarde wil iets en de hemel buigt haar terug. Dit beeld, deze metafoor vind ik een prachtige omschrijving van de werking van betekenissen, van het tekenen van de werkelijkheid. In het kunstwerk gebeurt hetzelfde, misschien abstracter, minder helder, met meer omwegen maar het effect is hetzelfde. Het kunstwerk brengt de maker en de beschouwer terug bij zichzelf. Via de omweg van het kunstwerk word je teruggebogen op je jezelf. Het kunstwerk als samenballing van betekenissen is dus eigenlijk een representant het het hemelse. Vandaar dat je kunt begrijpen dat kunst kan reiken aan heiligheid. Heiligheid is apart gezet zijn, los van het alledaagse, bijzonder, er boven uit stekend, de mogelijkheid biedend tot transcendentie.

Vandaar dat in de Japanse zen - kunst, het schilderen van het landschap, gekeken wordt met de ogen van de hemel. Het landschap brengt je terug bij jezelf, bij jouw verbondenheid met deze aarde en met de hemel die haar draagt en duidt en verder brengt. Daarom spreken Japanse en Chinese landschappen mij aan omdat iets van die heiligheid aanwezig blijft en inspirerend werkt voor het zelfverstaan. Het kunstwerk zet via het werk ook mij apart en doet mij beseffen dat ik als aarde door de hemel gedragen wordt en dat ik op de hemel kan bouwen. De betekenissen die ik geef aan mijn leven, de hemel die werkt in mij, gaan mij dragen en brengen mij verder. Zij buigen mij terug op mezelf en ik kom terecht, terug in mijzelf. Ik hoef mij zelf niet te gaan zoeken in de wereld want daar ben ik niet. Via het kunstwerk, het landschap kom ik binnen bij me zelf en kom ik thuis. Dat streven, zo werken in het

schilderen van landschappen is mijn drijfveer om landschappen te blijven schilderen. De keuze voor andere thema's zoals het lijden, het ondergaan van ervaringen, het zichtbaar maken van de emotie, van de druk die het leven op een mens legt, de overwinningen en vooral de nederlagen, staat in dezelfde lijn van betekenissen. Ook deze werken buigen mij terug op mijzelf. Zij voeren me niet weg van mezelf de wereld in op zoek naar mezelf maar zij brengen mij terug, dichter bij mijn eigen ziel, mijn eigen aard, mijn eigen aarde en zelfverstaan. Zij onthullen dat wat me beweegt en ze verhullen omdat die emotie altijd al bemiddeld en in dit geval via verf zichtbaar wordt gemaakt. Schilder en toeschouwer hebben niet hetzelfde uitgangspunt van ervaren en beleven en al zouden ze dat wel hebben dan nog zou de onthulling een verhulling blijven en de verhulling een onthulling. Misschien is onze existentie wel samen te vatten als het voortdurende spel van verhulling en onthulling en geeft dat exact weer hoe het met ons gesteld is als mens. Ik kan daar heel goed meeleven want hoe goed ken ik nou mezelf?

John Hacking 2014

******

Selfie: flirt met de dood

Postkarte

Ein vergilbte
Postkarte
bleibt

abkratzen
der aufgehäuften
Zeit

bis transparentes
Blut
durchsickert

imaginäre Haut
die der Tod
mit sich bringt

Tanikawa Shuntaró

Blanchot, een Franse filosoof heeft veel nagedacht over het schrijven van een tekst, een gedicht. Voor hem is het een vorm van confrontatie met het extreme, zoals de dichter/zanger Orpheus die in de onderwereld toch omkijkt naar zijn gestorven geliefde Eurydice. Schrijven is een poging om richting oorsprong te bewegen, iets wat nooit zal lukken want de oorsprong is een soort van verdwijnpunt, een niemandsland. Waarom dit streven, wat is de inzet?
Misschien is het wel een vorm van romantisch verlangen naar een ervaring die er niet meer is, die er misschien ook nooit geweest is, maar die de gebreken van het heden moet vervangen. “Coping” dus. Ervaren existentiële breuken en afgronden overspringen door het woord. Shuntaró, een Japanse dichter verwoordt dit mooi:

Wie es ist

Und wieder steht ein befreundeter Toter
hinter seinem Reisekoffer
weiss weder aus noch ein

ermüde vom Suchen nach seiner Seele
bleiben wir zurück
hinter einem Teller Mandeljelly

Der Regen lässt nach
ein Sonnenstrahl hellt den Himmel auf
Börsenzahlen flimmern über die Strasse

Alles wie es ist
bewegt sich
in Richtung Erinnern

Tanikawa Shuntaró

Dat is misschien de reden van ons streven, ons pogen de oorsprong te vinden. We zijn altijd te laat, nooit in het hier en nu, elke keer grijpen we ernaast, is het voorbij, “helaas!”. Maar er is ook een voorruit, een morgen. Shuntaró, de dichter, zegt dat wij allen acteurs zijn in nog niet geschreven romans. Of misschien wel in reeds lang geschreven teksten. Maar wat zich dan tussen de regels verbergt? zo Shuntaró, is het verleden, is het toekomst. We weten het niet. Feit is dat wij gevangen

zijn in de tijd, in de kooi waarvan de tralies de uren zijn, de minuten, de seconden, maar ook de dagen, maanden en jaren. Blanchot gelooft dat wie schrijft naar het duister, naar de hel wordt getrokken, zo Yra van Dijk die een prachtig boek schreef over de leegte en het wit in de poëzie. En wat doet de schrijver daar? Juist, zijn verloren geliefde terug proberen te winnen. Schrijven is dus een romantische beweging, misschien vol van melancholie, vol van verlangen dat niet meer vervuld zal worden. Maar het is eigen aan de mens om verbinding te zoeken, zelfs over de grenzen van de dood heen. Dit verbindingsverlangen komt in het woordje ‘en’ prachtig tot uitdrukking in weer een ander gedicht van Shuntaró:

Und

Wenn es Sommer wird
schrillen wieder
die Zikaden

Feuerwerke
angefroren
im Gedächtnis

ferne Länder
neblig verschwommen
doch das Weltall direkt vor der Nase

Welch ein Gnade
der Mensch
kann sterben

lässt zurück nur
die Konjunktion
>und<

Tanikawa Shuntaró

Als schrijven een zoeken is naar wat er daarvoor in de beleving van de werkelijkheid gestalte kreeg in een gedachte, een gevoel, een emotie, dan is het woord steeds te laat. Blanchot noemt dit proces een grote mislukking, een afgrond zelfs, maar ook de basis voor elke tekst. Als het benoemd wordt, wordt het beschrevene als het ware al gedood, want de allereerste directheid van het contact is verdonkeremaand achter de

woorden. Nomer=tuer, noemen is doden, zou je kunnen zeggen. “Door het noemen kunnen we de dingen overmeesteren” en “ Hölderlin en Mallarmé beseften dat het woord vernietigt wat het noemt” zo Yra van Dijk. “Door iemand te noemen, kondig je de mogelijkheid van de dood al aan” want elke benoeming is een scheiding, een afscheiding van de concrete persoon. Dat geldt ook voor jezelf: “als je jezelf noemt, scheid je je meteen van jezelf, word je een onpersoonlijke aanwezigheid.” (Yra van Dijk, Leegte, leegte die ademt, pag 90). Het is als met muziek, niet te pakken, wel te beluisteren en het is voorbij.

Zimmer

Wie Geister
schwirren die Viertelnoten
durchs Zimmer

Musik
verrät niemals
ihr Geheimnis

vergeblich
das Werken
der Wörter

im Stille
erstirbt
das heute

Tanikawa Shuntaró

Als schrijven dus een hollen achter het woord is, een trachten het woord te plakken op wat er was of komt, een onmogelijke puzzel, dan is schrijven ook een voortdurend afscheid. Melancholie ten top. Weemoed trekt als mistflarden door de zinnen, omgeeft de bergen van woorden en onttrekt de werkelijkheid aan het gezicht en aan het gevoel dat met de ervaring een pas op de plaats maakt.
Dat bracht mij op het idee om ook zo naar het beeld te kijken. Wat is een foto? Een achterhaalde poging, een mislukking om een ervaring te vangen. Het is steeds een achteraf bij het bekijken van de foto. En bij het maken zelf, de confrontatie, zit het toestel tussen jou en de werkelijkheid, is er geen directheid want het toestel bepaalt en kleurt de mogelijkheden en de werkelijkheid van de weergave. Zelfs de perceptie,

de oorspronkelijke openheid wordt erdoor bepaald want je levert je over aan het toestel.
Als zelf-benoemen zelfverraad is, de dood binnen halen omdat je gescheiden raakt door je taal van de werkelijkheid is de foto dat ook. Elke selfie is daarom een flirt met de dood, elke selfie is een uiting van romantiek en is in diepste wezen melancholiek omdat het iets wil pakken wat ongrijpbaar is. Fotografie maakt dit nu mogelijk: ook het beeld pleegt verraad aan ons. En wij geven ons willoos over. We weten niet beter. Ook niet als het vakantie is, en we ons toestel vullen met vakantiekiekjes. In feite is elk woord, elk beeld vakantie van de werkelijkheid, een klein afscheid, een pas op de plaats, moment van rust die aan de stilte, de leegte grenst, het niets. Het wit van de dood. De sneeuw die in zijn witheid alles bedekt en aan het oog onttrekt. Stilte, rust, leegte.

John Hacking 2015

literatuur:

- Shuntaro, Taniwaka. Minimal. Gedichte, Zürich 2015, (Secession Verlag für Literatur)
- Van Dijk, Yra, Leegte, leegte die ademt. Het typografisch wit in de moderne poëzie, Nijmegen 2006 (Uitgeverij Vantilt)

******

Beheersen, geloof en depressie.

Opvallend blijft in onze moderne tijd van zelfexpressie en “self-exposure” dat het lichaam nog steeds met schaamte blijft omgeven. Dat merk je bij de apotheek waar je gesteld bent op privacy als een medicijn voor een of andere kwaal moet worden afgehaald, zeker als het een middel is waar men niet graag mee te koop loopt. Schaamte en lichaam horen vaak bij elkaar. Dit voorbeeld laat zien dat je niet alles rond je zelfpresentatie in de hand hebt en dat de rol die je speelt om jezelf te presenteren in een gezelschap hier wat deukjes kan oplopen. Vreemd toch eigenlijk dat velen in het openbare leven een masker opzetten, hun kwetsbaarheid en zorgen angstvallig verbergen. Deze week herdachten we de zelfdoding van een student die iedereen kende als een van de meest hulpvaardige en vriendelijkste medestudenten. Hij stond bekend als iemand die voor de volle 300% zich inzetten en als hij naast iemand liep was het net alsof er een soort knop was aangezet van een denkbeeldige radio die voortdurend verhalen, anekdotes en wat al niet

op je afvuurde. Zo vertelde een vriend. Maar eenmaal thuis achter een gesloten deur brak ook de eenzaamheid op de een of andere wijze binnen in dit panster van de gekozen presentatie. Misschien heeft deze eenzaamheid uiteindelijk een aanzet gegeven tot de fatale afloop, maar dat weet ik niet. Wat is dit, populair zijn en naar buiten een en al interesse en jovialiteit en naar binnen een soort van hopeloosheid en het besluit om definitief een einde te maken aan het leven? Hoe kan dat, zijn er oorzaken aan te wijzen?

Ik vermoed dat waarschijnlijk een verklaring te vinden is in het feit dat het lijkt of het leven uit je hand glipt en dat je het gevoel en de overtuiging hebt (wat een vorm van geloven is) dat je geen greep meer hebt op je leven en dat je de dingen niet (meer) naar je hand kunt zetten. Lichamelijke klachten kunnen een dergelijk geloof versterken en bevestigen: je bent niet meer te redden, geen arts of andere hulpverlener kan je helpen want je situatie is ongeneeslijk. Als je aan een project werkt en dingen lopen voorspoedig, jouw bijdrage doet ertoe en je krijgt bevestiging en op jouw aandringen gaat het de goede kant uit, dan kan dat een gevoel van macht geven, van “yes”, een soort van “mij lukt het” en dat maakt blij en geeft een kick. Je zelfvertrouwen krijgt een “boost”. Typisch trouwens deze begrippen in het Engels, duidelijk voortkomend uit een samenleving waar zelfredzaamheid, zelfmaakbaarheid en dromen van een glanzende “selfmade-man carrière" centraal staan. Geen greep hebben op de dingen is hier als vloeken in de kerk. En toch is dat wat volgens mij een van de hoofdoorzaken is voor het feit dat je het hoofd laat hangen en denkt, voelt en ervaart dat je leven steeds leger en zinlozer wordt omdat je niet voor elkaar krijgt of omdat de dingen niet lopen zoals je verwachtte. Had je dan een te hoge ambitie? Was je zin voor realiteit te pover? Stond je niet genoeg met beide benen op de grond? Want dan zijn teleurstellingen heel snel mogelijk en kun je al heel snel je vertrouwen verliezen omdat je leven gebaseerd is op valse verwachtingen. Dan ben je een idealist die al heel snel verandert in een pessimist. Manisch, de hele wereld aankunnen en dan depressief, “zum Tode betrübt” - deze omslag, een zware kluif als je hier op basis van je psychische constitutie last van hebt.

Wat is nu realisme in deze benadering van de werkelijkheid als je af en toe van een koude kermis thuiskomt? Als je (zwaar) teleurgesteld moet ontdekken dat het leven er niet zo uit ziet als je hebt verwacht? Kun je dan loslaten, je ambities relativeren, ze met een korreltje zout leren nemen? Of is cynisme je antwoord, maar nog niet het gevoel dat het dan helemaal geen zin meer heeft? Misschien is dat ook kenmerkend

voor jongeren: hun idealisme is heel sterk en als het dan tegenvalt schieten ze in de tegenovergestelde houding. Cynisme is misschien meer iets voor ouderen die teleurgesteld veel jaren en veel teleurstellingen achter zich hebben en die het ook aan moed ontbreekt om een definitieve stap te zetten, weg uit het leven. Jongeren, met name ook pubers, zijn misschien radicaler, ook in hun afwijzing van het leven als de dingen tegenzitten.
Misschien is het geloven in de eigen almacht wel in het spel, een vorm van narcisme, maar dan meer kwetsbaar en minder “rücksichtslos” uit op eigen bevestiging? En als deze almacht niet uitkomt, al het niet zo blijkt te zijn dat je almachtig bent, je op een bepaald moment gewoon niet meer de energie hebt om het masker op te houden en de rol te spelen die men van je verwacht en die je in de loop der jaren goed hebt leren spelen. Je kunt heel lang je teleurstellingen verbergen. Daar zijn we soms echte meesters in. “Ze moesten eens weten” denk je misschien heimelijk. Maar dat levert allemaal niet zoveel op voor je zelfvertrouwen. Je hebt er weinig aan in je leven want het geeft geen houvast. Geloven in jezelf kan alleen maar goed uitpakken als dat geloof ook omgeven wordt door zelfrelativering, door anderen die je een spiegel voorhouden waarvan je kunt leren. Die wil moet er dan wel zijn. In je hybris, je hoogmoed zou het hier wel eens aan kunnen ontbreken omdat jaren lang zaken je misschien voor de wind gingen omdat je heel goed was in je rol en in je gedrag. Maar als dat eenzijdig gericht is op aardig gevonden worden, op alleen je sterke en positieve kanten laten zien maak je ook je zelf behoorlijk wat wijs.

Kun je hierin veranderen als je dat gedrag al jaren praktiseert? Natuurlijk. Op je bek gaan is niet verkeerd. Maar durf je ook ervan te leren? Durf je het geloof in jezelf ook op een andere wijze in te vullen dan alleen maar vanuit je ambitie en je verwachtingen, je dromen? Accepteer je van jezelf je minder goede eigenschappen, je stommiteiten, je mislukkingen. Ze horen er nu eenmaal bij. De wereld is nu eenmaal niet volmaakt en zeker jij niet. Maar je hoeft ook niet te doen alsof je een mislukkeling bent, een volslagen nietsnut. Het gaat om het juiste midden: je kunt een hoop dingen en je bent niet voor alles geschikt, niet alles gaat je evengoed af. Mag dat? En vooral mag dat van jezelf? Durf je je toe te vertrouwen aan machten en krachten buiten jou? Die groter en veelomvattender zijn? Dan heb ik het nog niet eens over een religie of over een God, maar bijvoorbeeld over het leven zelf. We worden geboren en gaan dood. Een onverbiddelijk proces, een wetmatigheid waaraan we ons of we willen of niet moeten onderwerpen. Overgeven is echter mooier, dat kost misschien ook strijd maar klinkt vriendelijker. Geloven is vooral vertrouwen: vertrouwen op de kansen die komen,

geloven in je zelf en geloven en vertrouwen dat het het goed gaat komen, goed kan komen omdat je niet de baas bent over je leven en over de wereld. Op het diepste punt van je ellende, je lijden, de dieptepunt waar je in kunt komen, kun je twee kanten uit: knokken en doorgaan of de moed opgeven. In onze rouwgroep vertelde een deelnemer hier jaren geleden over. Hij verloor zijn moeder en een half jaar zijn vader aan de dood. Zijn wereld stortte in en hij heeft toen vreselijk geworteld met de vraag “waarom zou ik blijven leven”. De uitkomst was positief, hij koos voor strijd, voor het leren dragen, voor de worsteling en voor het leven. Dat is niet ieder gegeven, maar het is wel een mogelijkheid. Dat geloof ik nu weer, en daar vertrouw ik op. Geloof, vertrouwen valt niet uit de hemel, komt je niet zomaar aanwaaien. Er moet worden gezaaid en vooral hard gewerkt en je moet niet te bang zijn om te verliezen, te mislukken en wat al niet. Gaande de weg ontdek je wat je vertrouwen waard is want het groeit onder het lopen, onder het leven zelf.

John Hacking 2015

*****

BEHEERSINGSDENKEN

ORILLAS

¡CON QUÉ DELEITE sombra, cada noche,
entramos en tu cueva
- igual que en una muerte
gustosa -,
hartos de pensar, tristes,
en lo que no podemos cada día!

- Los ojos esos que nos miran nuestros ojos
más que otros ojos,
que nuestros ojos miran más que a otros ojos
- estas nostaljias encendidas,
como carbones, del carino -,
también se cierran en nosotros,
casi como en su sombra-.

Silencio. Y quedan
los cuerpos muertos, fardos negros,
a lo largo del muelle abandonado,
unidos sólo, bajo las estrellas,
por su espantoso vencimiento.

OEVERS

Met welk genot, donker, glijden wij
in jouw grot, nacht voor nacht
- als in een welkome
dood -,
genoeg hebbend van droevige gedachten
over datgene, wat wij niet kunnen, dag voor dag!

- De ogen, die ons in de ogen kijken,
meer als in andere ogen,
ogen, in welke de onze meer kijken dan in andere
(deze verlangens, vlammend
als kolen, naar tederheid),
ook zij sluiten zich nu in ons,
bijna als in het eigen donker.-

Stilte. Alleen
de dode lichamen, zwarte balen,
blijven op de verlaten
kade liggen, verenigd, onder de sterren,
enkel door het gruwen van hun nederlaag.

J.R. Jiménez

In een denken dat wil beheersen is ziekte vaak het begin van, maar zeker de dood een absoluut mislukken. De dood is als een oceaan die aanspoelt tegen het strand. Staande op het zand is het water donker en eindeloos. Maar onder je voeten is houvast want je leeft. Degene die je hebt verloren is voorgoed meegesleurd door de golven. Weg de diepte in.
De dood van anderen, van geliefden, is niet je eigen dood. Die ken je (nog) niet en het is de vraag of je hem ooit zult leren kennen want je

kennen, je kenvermogen stopt waarschijnlijk met het afsterven van je lichaam.
Met ons denken is de dood niet te bevatten. De kademuur weet niets van de oceaan, behalve dat het water er tegen slaat, dat de stenen groen worden van de algen, dat de voegen als ze niet worden onderhouden langzaam uitslijten.
De dood is een oceaan, een zee, die vanaf het land nauwelijks is te bevatten. Als je landdenker bent, filosoof, denker op het land, van het land, denk je meestal niet in oceanische termen, is het oceanisch gevoel een vreemde gewaarwording. In de literatuur die hierover geschreven is spreekt men ook wel over het begin van een mystieke ervaring omdat alle grenzen worden overschreden of opgeheven. De oceaan is onbegrensd. Alleen het land kent grenzen. De zee, de oceaan omgeeft het land en daardoor lijkt het alsof het water eindeloos is. De enige beperking is de aarde zelf: de aardschotsen drijven op een zee van water, vormen zo de continenten. Het water is de dragende kracht en bezit een zekere oneindigheid omdat de aarde rond is.

Als landdenker denk je in compartimenten, in afdelingen, in begrenzingen. Hokjesgeest. Afgebakende territoriums, bewaakte grensovergangen, duidelijke onderscheidingen. Dat geeft houvast, een vorm van zekerheid dat het leven beheersbaar en stuurbaar is. Maar de dood onttrekt zich hieraan. Alle levende vormen kunnen wel in categorieën worden gevat, alle dingen kunnen ergens in worden ondergebracht, zelfs de tijd kan in blokjes worden weergegeven. Maar de dood is een niets, een onmogelijk iets.
Beheersing, de illusie van sturing geeft een gevoel van trots, van bevrediging, zelfbevestiging, een je goed in je lijf en in je geest voelen. Ook dat is relationeel bepaald, want als je op een onbewoond eiland je leven slijt zullen veel vaardigheden nauwelijks interessant zijn want er is niemand om ze mee te delen of ze aan te laten zien. Als er geen relaties zijn wordt veel zinloos, overbodig, flauwekul, de moeite niet waard om je druk over te maken.

Zelfbevestiging door het beheersen van vaardigheden, het lukken van acties en het in de hand houden van mechanismen geeft slechts een tijdelijk gevoel van bevrediging. Voortdurend jagen hierop maakt rusteloos als je niet ergens je basis, je rust, je diepgang vandaan haalt. Maar waarop kan je ik-gevoel, je zelfbewustzijn, je gevoel van zelfbevestiging dan rusten? Wat is de bodem onder je bestaan? Waar liggen je wortels waarmee je verankerd bent in de aarde zodat je bij hevige wind niet omwaait?

Als je het enkel zoekt in beheersen, in macht willen hebben over omdat je anders onzeker bent, kom je er niet. Een zekere mate van overgave en van vertrouwen heb je nodig anders is het leven onleefbaar. Mensen om je heen op wie je kunt bouwen, een gevoel van eigenwaarde, waardevol zijn voor jezelf wat er ook gebeurt, is onontbeerlijk om het vol te houden. Zelfacceptatie is de koningsweg naar houvast en naar een gevoel van vrede. Dat is nog wat anders dan tevreden, hoewel het er wel op begint te lijken. Vrede hebben met jezelf, je mogelijkheden en onmogelijkheden, je kwaliteiten en je onhebbelijkheden. Zo ben je nu eenmaal, meer is er niet van te maken. Dat lijkt makkelijker dan het is, zeker in een maatschappij met hoog gespannen verwachtingen waarin je het idee hebt te moeten uitblinken, om op te vallen, om gekozen te worden, om mee te kunnen doen. Jij moet het verschil maken, dat idee, of illusie, kan je klem zetten in die verwachtingen, zeker als je pech hebt, als dingen tegen zitten, als het leven niet uitpakt wat je ervan verwacht. Maar dan nog, de landdenker is een beperkte denker omdat hij/zij in hokjes denkt. Het leven laat zich nu eenmaal niet in hokjes vangen en beschrijven is wat anders dan levend existeren. Beschrijvingen hobbelen achteraan en geven schijnzekerheid van houvast. Dat is ook de grote valkuil in elke wetenschap: de beschrijving is niet de werkelijkheid ondanks de illusies die worden gewekt door het idee van inzicht en kennis veroorzaakt door de beschrijvingen.

We leven gevangen in betekenissen, in interpretaties. Heinrich Rombach schrijft in Strukturontologie: “Jede Struktur is eine Interpretation. Jede Interpretation enthält eine Fülle möglicher Interpretationen. Der Zusammenhang dieser ist selber wieder eine Interpretation. Prinzipiell ist jede Interpretation möglich. Es gibt nicht “Realität” in der Form, dass die Interpretation auf sie nur *bezogen* wäre.” (München 1988, p. 339-340).

De dood is een oceaan. Ook dat is interpretatie. Bron voor dichters en kunstenaars. Aanleiding voor stoere geesten om schepen te bouwen en de zeeën te bevaren, vreemde kusten te verkennen. Zo is onze beschaving pas echt begonnen. Door het land te verlaten, door de sprong in het diepe te wagen. Wat hebben we ontdekt? Nieuwe waterwegen, zeeën en vooral nieuw land. We hebben onszelf weer teruggevonden op een andere plek op aarde in een andere context. Maar uiteindelijk kwamen we weer aan land. Zonder land is het op zee niet uit te houden, zonder land geen overlevingskans op zee.
Zo laat de oceaan, zo laat de zee ons zien dat ons leven gekluisterd is geraakt aan het land. Dat het land onze mogelijkheden vergroot en beperkt, verstrekt en inperkt. Van het land hebben we het beheersingsdenken geërfd, de drang tot manipulatie. In zee is er veel

minder mogelijk want daarin ben je deel van het grote geheel, veel meer dan op het land. Op het land ben je als mens beweeglijk, niet zoals de plant aan een plaats gebonden. In zee ben je veel meer overgeleverd aan de elementen, de stroming, de temperatuur, de hoogte en de diepte. Op land maak je je eigen bouwels die de weergoden kunnen doorstaan. Op het land ontwikkel je eigen denksysteem, bedenk je de tijd waaraan je onderworpen bent en zet je de dood het liefst ver op afstand. In zee geldt geen tijd, de dood is er altijd al deel van, is deel van je existeren ook al zwem je vrolijk rond. In zee hoort de dood er net zo bij als het voedsel dat je verslindt. Op het land hebben wij een kunstmatige grens geschapen om de dood op afstand te houden. Het liefst willen we er niets van weten. Daarom hebben we de religies uitgevonden omdat die troost kunnen bieden tegen het onvermijdelijke. In zee zwemmen geen gelovigen, staan geen religieuze gebouwen, is er geen rite om de dood te bezweren. Macht en kracht zijn hier natuurgegevens, met je afkomst meegegeven of niet. Als haai ben je haai, als haring haring, schooldier. Meer is er niet, niet meer betekenis. Je bent je natuur, je leeft je natuur. Alles wat wij hierover nog meer kunnen zeggen is enkel interpretatie, gedachten vanuit het land gedacht.

Op het land koesteren we dromen. Omdat we weet hebben van de realiteit van de dood zetten we ons des te meer in om de aarde niet te verabsoluteren. Daarom willen we naar de sterren, in raketten de kosmos verkennen, de aarde verlaten. Zetten we alles op alles om de dood te bestrijden, uit te stellen, naar de verste horizon te verbannen. Maar helaas, al ons trachten, al ons pogen, al ons streven, alle macht en kracht ten spijt, we staan nog steeds op het strand en aan onze voeten de oceaan, de zee, de dood. Onontwijkbaar. Laten we proberen ervan te leren zodat wij op het land menswaardig omgaan met elkaar en de dood niet onnodig dichterbij brengen waar hij eigenlijk niet thuishoort: in de relatie tussen mensen - als de oorlogen woeden.

John Hacking 2015

******

Conjunctie - conjunctief en digitalisering

In het Nederlands wordt de conjunctief meestal in wensen gebruikt. In het Duits wordt hij ook ingezet als er iets van of over anderen wordt gezegd waarvan men niet helemaal zeker is of dit overeenkomt met de waarheid. “Het zou kunnen dat...” drukt vooral ook die onzekerheid uit.

Wikipedia zegt over de conjunctief of aanvoegende wijs: “Deze wijs drukt een handeling uit die (nog) niet heeft plaatsgevonden voor zover de spreker zich daarvan bewust is. Dit heet ook wel een irrealis, die plaatsvindt bij het verwoorden van een wens, aansporing, mogelijkheid, voorwaardelijkheid, onwerkelijkheid, onzekerheid, twijfel, toegeving of doelgerichtheid.” (http://nl.wikipedia.org/wiki/Aanvoegende_wijs) Daarom is de conjunctief bij uitstek de taal voor de utopie, de formulering van een plaats of situatie die er (nog) niet is maar die misschien wel hartstochtelijk gewenst wordt. In het programma Kultur am Sontag op de Duitse radiozender WDR3 kwam dit in een gesproken column vandaag naar voren (Ein Zwischenruf von Kersten Knipp). In deze column werd helder gemaakt waarom radicale groeperingen vooral op internet gedijen omdat ze daar in de taal van de utopie kunnen blijven spreken en hun hartstochtelijke verlangens de wereld inzenden via de middelen die daarvoor zijn. Er is weinig of geen tegenspraak en gelijkgezinden vinden elkaar snel en hokken dan samen. Als ze in real life gaan demonstreren voor hun zaak wordt al snel duidelijk hoe onhaalbaar en hoe onrealistisch veel idealen zijn en blijkt hoeveel haken en ogen zitten aan de realisering van hun doel. Goed voorbeeld is IS dat een islamitisch kalifaat wil vestigen over de hele wereld, de neo-nazi’s die terug willen naar een dictatuur van rechts, rechts en links radicalen die revolutie prediken en algehele opstand. Zij gedijen bij chaos en bij geweld, zij zouden het liefst de wereld in brand steken.

De staat en de middelen die worden ingezet door de staat via de concrete politieagenten voorkomt (tot nu toe in het Westen) dat botsingen tussen radicale groepen ontaarden in massale vechtpartijen met misschien talloze slachtoffers als deze groeperingen de straat opgaan om aandacht te eisen voor hun opvattingen. Ook is het bereiken van het doel voor deze clubs niet hoofdzaak, niet het behalen van de revolutionaire doelen staat centraal, maar het doel is de weg zelf ernaar toe volgens onze columnist. Dan blijft het radicale vuur branden en hoeft men zich niet te conformeren aan de bestaande orde en de dagelijkse realiteit. Deze radicalen blijven dus steken in een wensdenken en dit wensdenken is de core-business van hun optreden: film, video, teksten, foto’s, tekens, alles wordt ingezet om deze wensen zichtbaar te maken en via deze middelen te werven voor hun doel. Velen voelen zich aangesproken, zijn geraakt omdat hun eigen context in hun ogen geen of te weinig mogelijkheden biedt om zich te ontwikkelen, of omdat ze zoveel onrecht ervaren dat ze wel in opstand moeten komen. Syrië is daar een goed voorbeeld van. Het wordt (bijna) als een religieuze plicht gezien om daar te gaan helpen of te gaan vechten tegen de onderdrukking van de dictatuur van Assad.

Dit patroon zien we terugkeren in de geschiedenis van de mensheid: overal waar geworven wordt voor een strijd tegen een onderdrukkende vijand nemen velen de uitdaging aan en gaan op weg. Als er dan ook nog rijke buit wordt beloofd, hoge beloningen en een nieuwe hemel op aarde is het hek van de dam en zijn de vrijwilligers niet meer te houden. De kruistochten is er een goed voorbeeld van. De oorlogen in de middeleeuwen waren allemaal oorlogen met legers van vrijwilligers, dus huurlingen. Beroepslegers bestonden toen niet. Soldaat zijn was vooral een roeping, gelokt door rijke buit en door avontuur. Logisch dat bij de verovering van een stad of vesting de soldaten zich te buiten gingen aan moord, verkrachting, doodslag want zij waren overwinnaar en hadden dit verdiend. Kruisvaarders die Jeruzalem veroverden in 1099 tijdens de eerste kruistocht waden tot aan hun knieën door het bloed van de slachtoffers die gedood waren als je de overlevering mag geloven. Zo hoog zal het bloed niet hebben gestroomd maar dat er velen zijn omgekomen blijkt uit het feit dat velen in de Islam nog steeds wraak willen nemen voor dit optreden en dat de Westerse landen nog steeds vanuit een radicaal islamitisch standpunt worden weggezet als kruisvaarders. Kruisvaarders en Joden die hebben het gedaan, die zijn de grote boosdoeners in dit zwart-wit denken.

De projectie van alle haat en onlustgevoelens op andere groeperingen zoals het Westen en de Joden vanuit Islamitische staten is ook een vorm van wensdenken, een soort van conjunctief, want het zal nog maar moeten blijken of ze dan ook gelijk hebben met hun verkettering. Adolf Hitler wordt in veel arabische landen beschouwd als een held omdat hij de Joden wilde vernietigen. Het bestaan van een staat als Israel midden in het arabische land is dan in hun ogen ook een gotspe die er niet mag zijn. Maar dat is feitelijk een gedwongen cadeau van het Westen, de Engelsen, na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Feit is echter ook dat veel Palestijnen die oorspronkelijk het land bewoonden en nog bewonen daarvan de rekening hebben betaald en nog steeds betalen. Israel is in principe een land waar beide groeperingen zouden moeten kunnen wonen in vrede en harmonie, maar de praktijk is helaas anders. Ook hier weer utopie die het politieke handelen aanstuurde maar die in de praktijk anders uitpakt. In feite zie je hier heel concreet hoe utopie uitgewerkt wordt in de realiteit en wat er dan nog van over blijft. Niet dat het streven naar vrede van beide kanten niet bevorderd moet worden, maar het is niet vanzelfsprekend dat de partijen dit dan ook willen. Als ze liever ervoor kiezen om de ander als vijand af te schilderen om zichzelf daardoor te profileren, zich zogenaamd te beschermen (zie de muur om Palestijns gebied, ook een gotspe), en om wat voor reden dan ook (al dan niet historisch beargumenteerd) dan is praten over vrede of

het opleggen van vrede door de andere mogendheden in bilateraal overleg een kansloze zaak. Maar hoe moet dat dan met het oog op de toekomst? Blijft het een toekomst waarin alleen maar gevochten zal worden, alleen maar onderdrukking, voorkoming van aanslagen en telkens weer nieuwe gevechtsrondes? Besta je daarom om maar van het ene in het andere gevecht verzeild te raken, van de ene in de andere crisis?

De nieuwe digitale werkelijkheid zet de realiteit die er al was en die er is voort met andere middelen. Nieuws is al lang niet meer onafhankelijk en objectief, als het dat ooit geweest is. Misschien is nieuws ook wel bij uitstek conjunctief: van horen zeggen...Er zitten altijd meer kanten aan de zaak die niet zichtbaar worden gemaakt omdat de zaak te complex, te onoverzichtelijk is en omdat het nieuwsuur maar zoveel minuten telt. Er moeten dus keuzes worden gemaakt en dat zijn altijd keuzes vanuit eigen perspectief.
Misschien worden we door de toenemende invloed van de digitale werkelijkheid en ons gedrag dat we hierop aanpassen wel meer en meer ingezogen in de wereld van de conjunctie en weten we op een bepaald moment gewoon niet meer wat waar en wat onwaar is. Het feit dat we overspoeld worden met informatie is voor de waarheid van deze stelling het belangrijkste argument. Waaraan kunnen we onze opvattingen nog meten, welke middelen hebben we in handen om onze vooroordelen zoveel mogelijk uit te schakelen? Hoe krijgen we een wijde blik, hoe meer diepgang, hoe maken we goede keuzes? Als we in de digitale conjunctief blijven hangen verliezen we ook langzaam alle grond onder onze voeten en worden we zelf wezens van onbestemdheid.
Bijvoorbeeld ook op het terrein van gender: zou de modewereld een voorgevoel hebben en tot uiting brengen waarin het onderscheid tussen man en vrouw langzaam vervaagt? Zijn de Russen rond Poetin daarom zo fel tegen homo’s en tegen homoseksualiteit dat ze als een Westers decadent fenomeen beschouwen? Met het verleden zijn we ook alle (vermeende) duidelijkheid verloren en moeten we een weg vinden in totaal nieuwe onzekerheden. We zijn deel van netwerken en we kunnen ons er niet en nooit meer uit los maken. Daarmee moeten we dan maar leren leven. Er is geen andere weg! We zijn met alles en iedereen verbonden en dat schept nieuwe mogelijkheden maar heeft ook nieuwe ongekende verantwoordelijkheden.

John Hacking 2015

******

Geluk in de filosofische traditie

Die Worte am Feuer
sparsam gesetzt
und wenn nachts mit dem
Regen das Pflaster aufsingt
einem Winterpsalm der Gassen
klingt am Tag noch
entferntes Echo
aus Wind und aus Worten und
Licht

Thomas Krämer, Formloser Antrag auf Schnee. Gedichte, 2005 Berlin

Geluk is een interessant thema voor een gesprek. Zeker als je eigen geluk in het geding is en als jij jouw leven bekijkt vanuit het perspectief of je wel of niet gelukkig bent. Waaraan meet je dat dan, wat zijn je criteria? In mijn lezing over geluk op 7 april j.l. liet ik een aantal filosofen aan het woord die in de vorm van statements werden gepresenteerd. Ik laat me hierbij leiden door U.Libbecht wiens opsomming ik grotendeels overneem en citeer.
Wat is geluk eigenlijk? Wilhelm Schmidt, filosoof van de levenskunst onderscheidt drie soorten van geluk: 1. Gr. Týche, Lat. Fortuna: toevalsgeluk 2. Gr. Makariótes, Lat. Felicitas, Eng. Happiness, Fr. Bonheur: welgevallen en 3. Gr. Eudamonía, Lat. Beatitudo: geluk met de polariteiten in een mensenleven. Mensen die dit geluk mogen ervaren heten gezegend (Lat. Beatus).

Oudheid

De Griekse filosoof Plato zegt: Wie goed is, is gelukkig. Goedheid is gebaseerd op de idee van het Goede (een idee alleen goed begrepen door de filosoof). Het absoluut goede komt alleen aan God toe, de wereld zal altijd het kwade in zich dragen en kan dus niet het volle geluk voortbrengen. Er is slechts een gedeeltelijke homoiosis (assimilatie door purificatie) aan de godheid mogelijk. Geluk heeft hier dus een religieuze dimensie, aangezien het een eigenschap is van de godheid. Het lichaam wordt gezien als bron van alle kwaad en de ziel als bron van geluk. Assimilatie aan de godheid is de ziel ver houden van het lichaam. Gedeeltelijk geluk (materieel) kan alleen in de samenleving (polis) worden gerealiseerd met filosofen aan de leiding. Plato preekt dus voor eigen parochie en schat in dat de filosofen de beste wegbereiders zijn

voor een samenleving waarin geluk een kleine kans van slagen heeft. Het zegt dat de gemeenschap bepalend is voor het individueel geluk. Een andere Griekse filosoof Aristoteles zet zich af tegen Plato: geluk ligt niet in de platonische hemel maar is deel van het menselijk leven en dient in het handelen zelf gezocht te worden, de praxis. Hij noemt dat streven eudamonisme. Dit wordt als doel van het zedelijk handelen zelf gezien; goed handelen om het geluk te bereiken ook al weten we niet precies wat geluk is. De deugd, respectievelijk het geluk, ligt daarom in de volledige ontplooiing van de mens. Maar geluk is slechts bereikbaar in de maatschappij, de rede is het goddelijke in de mens. De filosoof moet zich dus door de rede laten leiden en is dus de meest goddelijke en gelukkigste mens.

Ook deze filosoof preekt voor eigen parochie hoewel hij een stuk nuchterder is dan Plato die het zwaartepunt legt in de wereld van de goden. Want stel nou dat die goden niet bestaan, een idee dat in onze tijd natuurlijk opgeld doet, wat doe je dan met je goddelijke ideeën en je geluk dat daar slechts te vinden zou zijn?
Epicurus, een andere oude Griek pleit voor een beheerst hedonisme. De natuurlijke emotionaliteit heeft een ego-intentioneel karakter en is daarom van belang bij overleven. Zij vormt de basis onder je bestaan en dat kun je niet zomaar uitgummen omdat je van mening bent dat een mens zoals bij Plato zijn lichaam eronder moet houden omdat het lichaam in principe bron van alle kwaad is. Lust en onlust spelen bij Epicures een rol en lust wordt als positief ervaren (hèdonè). In de praktijk streeft ieder naar ataraxie, onverstoorbaarheid en vrijheid van lijden. Aldus blijft de ziel vrij en kan ze zich ontplooien, zo deze filosoof. Ataraxie is dus ook vermijding van onlust. Onlust kan ook ontstaan door overdreven najagen van lust. Alleen natuurlijke behoeftes geven echte lust, meestal zijn die eenvoudig te voldoen. Seneca, vertegenwoordiger van de Stoa, zegt: het geluk ligt niet in de maatschappij maar in de mens, in het innerlijk evenwicht, in harmonie met zichzelf. Dus ook in de vrede die je innerlijk in jezelf vindt, de vrede met jezelf, zou ik zeggen. Het is een harmonie met de natuur die gedragen wordt door de logos. De natuur zelf is volgens deze opvatting in harmonie, aanpassing hieraan brengt harmonie en dus geluk in je leven. Seneca zegt: gelukkig leven en volgens de natuur leven is eigenlijk hetzelfde. Deugdzaam leven staat centraal, dwz overeenkomstig een redelijke innerlijke houding. Seneca concludeert dan ook: geluk ligt in de duurzame stabiliteit van het eigen gemoedsleven. Dit kan enkel door de rede. Emotionaliteit moet door apathie worden uitgeschakeld. We zien dus een voortdurend heen en weer tussen aangedaan zijn en zorgen dat de emoties je niet overweldigen. Beheerste emotionaliteit wordt gevraagd

en de rede is daarbij een baken op zee, een houvast in de storm van het gevoelsleven.

De christenen zoeken vooral geluk, dat ze dan gelukzaligheid (beatitudo) noemen in het hiernamaals – op aarde dit niet realiseerbaar. Augustinus probeert de eudaimonia (lat: felicitas) te verbinden met de evangelische zaligsprekingen. Deze gelukzaligheid na de dood behoort tot de leer van de eschatalogie, dat is de leer van de laatste dingen. Daarmee treedt een nieuwe dimensie aan de dag: wij mensen smachten naar verlossing die op aarde door menselijk handelen alleen niet mogelijk is. Pas op het einde der tijden, door goddelijk ingrijpen zal dit plaatsvinden. Dat is eigenlijk een heel negatieve kijk op het hier en nu. Op aarde is slechts onvolmaakt geluk te vinden. Volmaakt geluk is pas ervaarbaar na de dood, in een leven na de dood dat door God als genade geschonken wordt. Dan zit je in de hemel. Degenen die daar niet terecht komen, die in hel moeten vertoeven hebben pech en worden dus gestraft voor hun aardse optreden.

Moderniteit

Descartes bewandelt een ander spoor: Geluk is geen wereldvreemde toestand (hij sluit aan bij Seneca). Geluk is relatief mogelijk op aarde. Het redelijke deugdzame leven geeft een zekere tevredenheid. Stoa (leven vlgs. natuur) en Epicurisme (bevredigen van natuurlijke lust) probeert hij te verzoenen: geluk, béatitude, is afhankelijk van een innerlijke toestand (en niet van uiterlijke omstandigheden zoals toevalsgeluk of welbevinde (fortuna of bonheur). Hij maakt de aristotelische eudamonie niet langer afhankelijk van het ethisch handelen of van de maatschappij waarin men leeft (polis). Eudamonie wordt bij Descartes een utopisch universeel principe van de menselijke welvaart (bevorderd door de wetenschap). We moeten met zijn allen hiernaar streven: een betere wereld voor allen. Dat is ons doel. Dat ligt in de toekomst (is nu nog utopie/niet-plaats.)

De filosoof Hobbes, die van de uitspraak dat de mens een wolf is voor elkaar, zegt dat geluk ook immanent is en betrekking heeft op onze wereld zoals ze is. De transcendent-emotionele idee van de tranquillitas animi (de zielerust – geluk na je dood) en in dit perspectief de visio beatifica (het zaligmakende schouwen van God als je in de hemel zit) wordt verworpen. Geluk (felicitas) is binnen de immanente emotionaliteit de ononderbroken voortgang van de ene begeerte naar de andere. Dus als mens word je als het ware door je begeertes en emoties geleefd. Locke radicaliseert dit nog een beetje als hij zegt dat

geluk een maximum aan pleasure is, en dit laatste bepaalt of iets goed is of niet. Voltaire sluit hier bij aan: Geluk is het plezier van het genieten en beperkt zich tot het subject en de emotie van het subject. Dit laatste blijft in grote mate het gelukskoncept dat de moderne consumptie-maatschappij beheerst: een keten van pleziertjes. Hume tenslotte merkt op dat geluk een relatief begrip is, los van een absolute waarheid. Men is gelukkig als men zich gelukkig voelt, ook al is dit geluk gebaseerd op schijnwaarden of op roesmiddelen. En het geluk kan steeds vermeerderd worden (een zegen voor de commercie). Geluk is zinnelijke lust, pure immanentie.

Daarmee zijn we midden in onze tijd aanbeland want geluk als Happiness, je goed voelen, Bonheur, is alles wat de klok slaat. Tenminste als je reclamemakers mag geloven die ons overspoelen met fijne berichten van genietende mensen. Ook al ben je op hoge leeftijd, er wacht nog steeds een portie geluk op jou: het zwitserlevengevoel is onverwoestbaar. Je zou kunnen zeggen dat de filosofen die pleiten voor geluk in relatie tot God het pleit verloren hebben. Bijvoorbeeld Pascal en later Spinoza die via de weg van de filosofische contemplatie denkt dat het geluk te vinden is in de rust van de ziel. Deze rust ontstaat uit het directe schouwende erkennen van God. Dit erkennen is niets anders dan liefde. Ook Leibniz komt uit bij de liefde. Hij vindt dat een oneindige reeks van pleasures nooit tot geluk kan leiden, hoewel ze ons wel dichter bij geluk brengt. Geluk zelf is een bestendige toestand, maar er is volgens Leibniz een onderscheid tussen gevoelens gericht op het ik en op de ander. Dat laatste is kenmerk van de liefde, die als vreugde in het geluk van de ander bepaald wordt. Rousseau formuleert het zo, bij hem wordt de geluksidee wordt weer verinnerlijkt: als de mens in eenheid is met zichzelf bereikt hij tevredenheid. Uit deze tevredenheid groeit een broos geluk dat niet afhankelijk is van vluchtige emoties, maar dat een blijvende ondertoon wordt van het leven. Een mooie manier om in balans te raken, een toestand die velen heden ten dage ontberen omdat ze de lat van hun ambitie te hoog leggen en daarom altijd achter de feiten en hun prestaties aanhollen. Nooit blij want nooit tevreden, want nooit echt geslaagd in hun ogen. De Duitse filosoof Kant wil helemaal af van het geluksidee want het gaat tenslotte om volmaaktheid en die is niet via geluk of het streven naar geluk te bereiken. Fichte zet in op redelijk handelen waardoor je leven een zekere mate aan waardigheid krijgt die in het hiernamaals zal worden beloond. En ook Hegel, die andere beroemdheid is van mening dat geluk in de vorm van gelukzaligheid bij God hoort. Kortom de filosofen zijn eigenlijk van mening dat als je geluk niet kunt bereiken met de menselijke rede, geluk helemaal niet kan worden bereikt.

We zien dus filosofen die denken dat het op aarde moet plaatsvinden, maar dat is altijd beperkt en nogal hedonistisch en er zijn er die vinden dat geluk iets is van de hemel, dus na onze dood. Dat doet Schopenhauer ertoe besluiten om te zeggen dat geluk een negatief begrip is: het bestaat enkel in de afwezigheid van iets, de opheffing van een tekort. Zonder dit contrast ontstaat verveling. En Nietzsche zegt: Geluk is volheid van het gevoel, namelijk de toename van levensintensiteit in relatie tot de scheppende kracht van de mens. Doel is het leven in al zijn mogelijkheden genieten, want het leven is de enige waarde, aldus Nietzsche. Maar dit is echter geen ongebreideld hedonisme.

Ook Freud is van mening dat onze driften moeten worden ingeperkt. Geluk is de vervulling van libidineuze begeerte. Maar dit is tijdelijk. De cultuur vraagt om sublimering van de libido, vraagt om een persoonlijke libido-economie. Zonder deze beheersing blijven we wilden, slaven van ons driftleven. Geluk lijkt zo afhankelijk te worden van de dingen die men nastreeft. CH Wright schetst drie geluksidealen: 1. epicurisme, streven naar dingen die lust brengen en dat passief ondergaan; 2. ascetisme, een evenwicht tussen verlangen en bevrediging nastreven met inperking van de verlangens en 3. het activisme, dat vreugde vindt in het realiseren van de dingen waarvoor men talent heeft. Kortom bijna even zovele benaderingen van geluk als er filosofen zijn, allen met een zekere eigenheid en met een zekere herhaling van standpunten van hun voorgangers.

Marquard, een nog levende filosoof stelt dat het thema geluk sinds kant grotendeels uit de filosofie is verdwenen omdat men er niet in slaagde het thema ongeluk een plaats te geven in het denken. Omdat men ongeluk niet kon relativeren heeft men het thema in de ijskast gezet. Marquard stelt: De antieke filosofie relativeert het ongeluk door de ontologische ontkenning: deze wereld waarin we leven met het ongeluk kan niet de ware wereld zijn, maar is een onechte wereld. Zo wordt het ongeluk niet in maar met onze leefwereld gerelativeerd. De christelijke filosofie relativeert het ongeluk door de eschatalogische negatie: deze wereld waarin we leven met ongeluk is niet de absolute en laatste wereld, maar ze is voorlopig. Als God ons verlost komen wij in een nieuwe definitieve wereld terecht. Ook hier wordt het ongeluk niet in maar met de onze leefwereld gerelativeerd. De moderne filosofie die zich betrekt op deze ontologische wereld heeft niet meer de mogelijkheid om het ongeluk met onze leefwereld te relativeren want er is geen andere wereld. Zij relativeert het ongeluk in onze leefwereld. Volgens Marquand probeert Leibniz nog in zijn theodicee met zijn

systeem van het optimisme het ongeluk te functionaliseren: het ongeluk is de best mogelijke situatie in de wereld die daardoor de best mogelijke wereld is. Er blijft dus niks anders over dan het geluk met het ongeluk accepteren of beiden vergeten. Maar bij Kant, aldus Marquard wordt het probleem van het geluk vervangen door het probleem van de plicht. Zijn ethiek is geluk-ongeluk-neutraal.

Geluk in Taoïsme en Zen

Geluk en de benadering van geluk in een heel andere traditie dan de Westerse levert andere inzichten op, bijvoorbeeld in het Taoïsme: daar staat niet handelen centraal (Wu wei). Volmaakt geluk is het in leven houden van het lichaam. Alleen niet-handelen kan dit in grote mate realiseren. Argument voor deze stelling is: de Hemel handelt niet en daarom is hij sereen, de aarde handelt niet en daarom is ze in rust. Chuang-Tzu, een filosoof van deze beweging beweert dat het ware geluk alleen in de natuur ligt, de natuur die niet handelt, die zichzelf niet transcendeert. Het geluk ligt in de immanentie en niet in al de dingen die de mensen nastreven, daarom zal de wijze mens niet-handelen (wu-wei) als principe nemen. De gelukkigste mens is daarom de eenvoudige mens die dicht bij de natuur leeft. Het ware geluk ligt in de eenwording met het Tao, daarin wordt volmaakt geluk en volmaakte schoonheid bereikt.

Maar het begrip geluk (Fu) is minder belangrijk in dit denken dan de begrippen het midden (chung) en de harmonie (ho). Het midden is in dit denken de fundamentele grondslag (wortel) van de wereld en harmonie is de allesdoordringende Tao van de wereld. In chung is geen emotie, geen vrije energie, chung is de wereld van de immanentie. In het model is chung het immanente evenwicht dat de basisvoorwaarde is om het persoonlijk evenwicht te realiseren: verstoort men de natuur dan verdwijnt de kans op levensgeluk. Dit begrijpen en ernaar leven is basisvoorwaarde voor geluk. De natuurlijke gang van onze levensritmes mogen we niet verstoren. Het begrip harmonie, cirkelbeweging rond een as, leidt ertoe dat geluk als evenwicht kan worden gezien in het kader van de eeuwige verandering die alle wezens onophoudelijk ondergaan. Ook bij de mens die bewust is van zijn situatie verandert het realiteitsbewustzijn mee. We kunnen deze interpretatie van de realiteit beschouwen als een spanning tussen actie (werkelijkheid proberen te wijzigen) en contemplatie (de beschouwende benadering van die werkelijkheid). Als we dit in een beeld proberen te vangen krijgen we: Actie: de golven, de fenomenaliteit wordt als de realiteit beschouwd, (een grijpbare werkelijkheid die met onze rationaliteit aanpasbaar is). En

contemplatie: het bewustzijn van de oceaan, van het mysterie dat de fenomenaliteit draagt. Dat vraagt om stille contemplatie, terugdringen van de rationaliteit. In dit denken kan men in de levensloop van de mens een verschuiving vaststellen in de dominantie tussen de actieve en contemplatieve realiteitservaringen.

In de Yang-fase is de actie dus dominant. De zogenaamde Kleine Yang (0-20 jaar) wordt gekenmerkt door overheersende actieve interpretatie van de werkelijkheid. Die is nodig voor de ontdekking van de eigen subjectiviteit, de exploratie van de wereld en de oriëntatie in de menselijke leefwereld. Dat slorpt alle energie op. Ook het lichaam ontwikkelt zich tot zijn volheid. Vandaar dat het kind weinig contemplatief is ingesteld. In de periode van het grote yang (20-40 jaar) ontwikkelt zich het contemplatieve realiteitsbewustzijn maar de gerichtheid op actie blijft dominant omdat realisme geïnterpreteerd wordt als iets doen, een ingrijpen in de fenomenaliteit.

In de kleine yin (40-60 jaar) treedt geleidelijk een verandering op in het realiteitsbewustzijn: meer nadruk ligt op de oceaan dan op de golven. Het is een vorm van inkeer in zichzelf waar geen rationele referentiepunten meer zijn, het begin van een eenzaamheid, gekenmerkt door het ontbreken van relaties. Wie de contemplativiteit niet heeft gecultiveerd in de zomer van zijn leven kan die niet plots toevoegen aan zijn mogelijkheden. In de bocht van het leven begint het grote sterven. Groot omdat het om een bewust proces gaat en niet om een vlucht voor het noodlot. Ouderen die denken in het bejaardentehuis nog alles uit de kast te moeten halen om te schitteren in het leven hebben het dus niet begrepen. Uiteindelijk wordt dit proces voltooid in het grote yin (60-80 jaar). Ruusbroeck zegt dan ook dat je voor je 50e niet teveel op de hoogste mystieke ervaring moet rekenen. En bij Zen geldt: pas na 30 jaar levert de meditatie wat op. Dus een lineaire opgaande levensfilosofie kan de dood alleen maar als zinloos ervaren. Maar vanuit de contemplatieve gedachte is het een afronding en vervolmaking. Het geluk is dus geen statisch concept, in de jeugd is het volslagen anders dan in de ouderdom.

Aristoteles die al eerder de revue passeerde stelt dat de ziel van de mens wezenlijk is om zijn handelen en denken te verklaren en ook zijn streven naar geluk. De ziel is volgens hem de beweger van het lichaam. Hij onderscheidt een vegetatieve ziel, de anima vegetativa, een animale ziel, de anima animalis en een rationele ziel, de anima rationalis. In feite drie dimensies van hetzelfde omdat een mens ook behept is met deze ziel-vormen of dimensies. Later wordt de rationele ziel door de

neoplatonisme en christelijke theologen in hun spoor verdeeld in een ratio-deel (rede) en een intellectus-deel dat ze gemeen hebben met de onstoffelijke, onlichamelijke geestelijke wezens: God, engelen en zielen in de hemel. De hoogste capaciteit van de ziel maakt het mogelijk dat de mens intuïtief de waarheid kan kennen zonder dat hij door zijn lichaam wordt begrensd. De mens is geschapen naar Gods beeld en gelijkenis zeggen christelijke theologen vele eeuwen later . De menselijke ziel is volgens hen een imago Dei, een beeld van God. De intellectus is drager van Gods beeld in de mens. Als je niet in God gelooft is dit natuurlijk grote flauwekul, maar dan nog, zo de ziel echt niet bestaan? Wat in ons kan dan schoonheid ervaren, genieten van geluk? Dat is toch niet alleen het lichaam en de geest die hierover waakt en die hieraan betekenis geeft? Verklaar liefde maar eens vanuit je bewustzijn of enkel vanuit je driftleven, dat is toch een amputatie van deze veelomvattende werkelijkheid?

In het Zenboeddhisme wijzen zenleraren op de schoonheid en de ervaring van geluk in Wabi. Denk aan Kersenbloesem, misvormd aardewerk aangeharkt grind, mos, regen die op bladeren valt, herfstlucht, dakpannen en ongelakt hout, mist in de bergen. Het begrip Wabi wordt vooral gebruikt voor de schoonheid van pretentieloze, eenvoudige, onbewerkte, vergankelijke dingen. De ervaring van geluk vanuit Wabi is niet alleen direct ervaarbaar maar veronderstelt ook een zekere openheid van de ziel, een zielenhouding zou je kunnen zeggen van verwondering en blijdschap om het kleine, onbeduidende maar o zo wonderbaarlijke. Een definitie van geluk waarin ik mij persoonlijk helemaal thuis kan voelen en die overal en altijd ervaarbaar is zonder dat je jezelf daarbij bepaalde idealen of verwachtingen oplegt.
Geluk is aards, is helemaal dichtbij, tastbaar, voelbaar, ervaarbaar, genietbaar in de natuur en de dingen om je heen, de mensen, de relaties, waarvan je deel uitmaakt. Lekker een avond samen op de bank tv kijken zonder enige pretentie zoals een student het onlangs uitdrukte. Of fietsen door het bos en kijken waar je uitkomt, zoals een andere student het graag deed. Wat wil je nog meer, het ligt niet in de hemel, niet ver achter de zee, net als het woord van God. Het is grijpbaar en be-leefbaar.

John Hacking 2015
nav lezing op 7 april 2015 in de Studentenkerk over geluk.

gebruikte bronnen:
Ulrich Libbrecht, Inleiding comparatieve filosofie IIIB. Wetenschap, Zen en Theologie, Assen 2005 (Van Gorcum)

Odo Marquard, Betrachtungen zum Thema “Philosophie und Weiosheit“, in Individuum und Gewaltenteilung. Philosophische Studien, Stuttgart 2004 pag. 103-104
Hadewijch Liederen, uitgegeven,ingeleid, vertaald en toegelicht door Veerle Fraeters en Frank Willaert, met een reconstructie van de melodieën door Louis Peter Grijp, Groningen 2009 (Historische uitgeverij) pag. 25-27

*****

Grenzen van onze ziel

Motto 1
“Wij moeten aangesproken worden om niet gek of ziek te worden. De eerste voorwaarde voor gezondheid is dat iemand ons aanspreekt met een eenduidig oogmerk, alsof wij de enige zijn.”

Motto 2
“Een mens die niet tegen zijn eigen voordeel in kan denken, is door de Geest verlaten. Ook een gezin of natie die dat niet kan, is daardoor van God en Geest verlaten. Want van hen is de kracht van de toekomst geweken die hen boven hun gangbare voordelen en vooroordelen had kunnen uittillen. Juist het feit dat ze slechts op zichzelf gericht zijn bewijst dat de Geest zijn werk aan hen heeft beëindigd en niet meer in hen woont.”

Eugen Rosenstock-Huessy

Waardering en nog eens waardering dat is wat wij willen en wat wij nodig hebben als mensen. Zonder die waardering, of noem het liefde, blijven wij armzalige stakkers, stumpers. Deze wijsheid lijkt vanzelfsprekend maar wij handelen er vaak niet naar. Zeker als het anderen betreft die in onze ogen niet of nauwelijks recht hebben op onze aandacht en onze zorg. Die anderen noemen we dan voor het gemak maar ‘er niet bij horend’, ‘vreemd volk’, en heel negatief ‘profiteurs’ en ‘dieven’, van wat wij moeizaam en met hard werken hebben opgebouwd. Alsof wij onze bezittingen mee het graf kunnen innemen. Alsof wij exclusief recht hebben op dat stukje van de aarde dat wij bewonen.
Een mens heeft het gevoel nodig dat bij belangrijk is, dat hij of zij gewaardeerd wordt en dat hij of zij er toe doet. Je bestemming in dit leven heeft een zin die verder gaat dan consumeren en het bekijken van voetbalwedstrijden. Tenminste dat zou je vermoeden. Als een mens zich

niet gewaardeerd voelt, als hij of zij niet meetelt in eigen ogen, zich als afgeschreven, als waarde-loos beschouwt, dan maakt het allemaal niet meer zoveel uit. Dan kun je net zo goed sterven, een overdosis gebruiken, ten onder gaan aan de drank. Toch is het deze grens waarop velen balanceren in onze maatschappij. Niet alleen aan de randen ervan waar de ‘verliezers’ huizen, zij die door omstandigheden en eigen ‘stommiteit’ er niet in geslaagd zijn het hoofd boven water te houden in de ‘rat-race’ die ons dagelijks leven op economisch terrein kenmerkt. Ook midden in de maatschappij, in de hoofden van de mensen die het gemaakt hebben maar bij wie het ontbreekt aan bezieling, aan passie, aan werken aan een doel dat hun eigen leven ver en ver overstijgt. Zij worden niet meer uitgetild boven zichzelf omdat ze geen stap zetten om zich in te zetten voor een ander en voor een doel dat groter is dan henzelf.

Maar om dit gevoel van waardering ter ervaren is het belangrijk dat iemand je toespreekt, roept bij je eigen naam, zodat er iets in jou wakker kan worden dat je in gang zet. Zoals het doorbreken van de lethargie bij Maria van Magdala die opeens haar naam hoort noemen als ze op zoek is naar het dode lichaam van Jezus van Nazareth. Die klank van de stem die haar roept zet haar in beweging en haalt haar uit haar moedeloosheid en hopeloosheid. Hoe het verder afloopt weten we niet maar ze is zeker in actie gekomen, bezield geraakt met nieuwe kracht, levenskracht. Niet alleen de Heer is verrezen waarvan ze dachten dat hij voorgoed dood was, einde ideaal, einde levensweg onder zijn hoede, einde Messias, nee ook de volgelingen, leerlingen, vrouwen en mannen zien weer licht.

Eugen Rosenstock-Huessy oppert deze stelling: “De mate waarin we antwoorden is recht evenredig met de exclusiviteit van de aan ons gerichte oproep.” Als die oproep niet exclusief is blijft ons antwoord maar een slap aftreksel, koesteren wij ons in lauwheid, worden we warm noch koud van deze woorden. Als een moeder haar kind roept als een van de velen zonder het aangesproken kind exclusief te laten merken hoe belangrijk het voor haar is, zal dat kind nauwelijks reageren want er zijn er zovelen. Als een mens wordt aangesproken als onderdeel van een statisch cohort, een nummer, een onder velen, dan wordt hij niet als mens benaderd maar als ding. Als wij vluchtelingen indelen in categorieën om een idee te krijgen van hun problematiek en nog meer om hoge muren op te werpen tegen hun komst miskennen wij niet alleen het feit dat zij mensen zijn zoals u en ik, maar ontnemen wij hen ook die menselijkheid en de kans om als mens behandeld te worden. In onze dingmatige benadering van de werkelijkheid van het

vluchtelingenprobleem verliezen wij alle grenzen van humaniteit uit het oog omdat het uitgangspunt verkeerd is. Als wij hen al ongewenst noemen, wat is dan de volgende stap? Als wij hen niet kunnen tegenhouden, moeten we hen maar vermoorden alsof het een bende indringers betreft?

Een mens wil als mens behandeld worden, dat wil zeggen gehoord en gezien worden. Dat geldt voor jezelf en dat geldt voor de ander. Voor ieder ander. Ongeacht waar hij of zij vandaan komt en welke achtergrond meespeelt. Dat is fundamenteel. Onze taal legt hiervan getuigenis af en onze ziel leeft pas op als wij geraakt worden door de woorden die tot ons worden gesproken. Als wij ons als ding voelen behandeld reageren we dingmatig, dan is alles wat op ons afkomt vijandig, vreemd, zetten wij onze stekels op en stellen we alles in het werk hieraan te ontkomen. Vluchtelingen die weet ik wat voor ontberingen doorstaan om een land van bestemming te bereiken, ook al komt de werkelijkheid niet overeen met wat ze ervan dachten in hun verwachtingen, tonen ruggegraat en worden tot in het diepst van hun ziel op de proef gesteld. Daar kunnen wij in onze gezapigheid wat van leren want in de luie stoel voor de tv is het makkelijk oordelen. Als wij zelf en onze volksvertegenwoordigers niet de moed opbrengen om verder te kijken dan onze neus lang is, namelijk om menselijkheid te laten gelden boven economisch gewin en eigenbelang, dan zijn we geen knip voor de neus waard en is al onze beleden idealisme een grote leugen. Dan leven we in hypocrisie en sterven we in hypocrisie. Eigenlijk een mens onwaardig. Antwoorden op de vragen om hulp is durven ingaan op de nood van een medemens en dat zal je veranderen. Daarna zul je niet meer dezelfde zijn. Zijn we daarvoor bang dat we nauwelijks de grens van onze voordeur durven te overschrijden en het maar houden bij ons vaak te negatieve oordeel in de veilige omgeving van onze ‘thuissituatie’?

Natuurlijk, in theorie kennen we alle mooie plannen, alle idealen, alle goede voornemens en alle mogelijke gevaren. Wij hebben onszelf en ons leven omfloerst en omgeven met zekerheden, met een ‘vaste burcht’ aan oordelen en opvattingen. We stemmen op de volksvertegenwoordigers die ons heil het best vertegenwoordigen. Tenminste dat beweren ze in hun kortzichtige optiek want ook zij worden door de angst geregeerd die zij zichzelf aanpraten. Er zou wel eens niet genoeg voor iedereen kunnen zijn hier op deze aarde, hier in dit rijke westen. Wat dan? Alle moeite vergeefs, alle zekerheid weg? Maar angst is een slechte raadgever. Angst eet zielen op, schreef de Duitse filmregisseur Werner Fassbinder al in de vorige eeuw op basis van een

Indiaans spreekwoord. Als wij ons door de angst laten regeren worden wij gevangenen van onze angst. Een verstikkend web van knellende banden in de vorm van gedachten en hersenspinsels. En met angst is er slechts een uitweg: er door heen. Dan zul je zien dat het een spook is. Dat houd ik regelmatig studenten voor als ze in een gesprek spreken over hun angsten. Vooral de angst voor een onzekere toekomst, de angst om niet gevraagd, niet belangrijk, niet interessant genoegd gevonden te worden zodat ze werkeloos blijven, niet mee tellen in onze maatschappij. Velen maakt dat behoorlijk onzeker en wankelmoedig. Velen hebben ook (n0g) niet ontdekt waaraan zij zich zouden willen toewijden, voor wie zij van betekenis zouden willen zijn en welke doelen zij in hun leven willen kiezen.

Toewijding en jezelf toewijden aan een hoger doel, een ideaal, een medemens, een groep van mensen dat is waar de wereld om draait en wat onze beschaving menselijk maakt en houdt. Als dat ontbreekt, als geweld wordt ingezet om die doelen te bereiken in plaats van de zachte weg via waardering, tolerantie, liefde en aandacht, krijgen we het tegenovergestelde. Onze menselijke geschiedenis zou je een lange historie van grensoverschrijdend gedrag kunnen noemen: positief en negatief. Positief in de opofferingen die mensen zich hebben getroost om hun menselijkheid en medemenselijkheid te bewaren en negatief in het tegendeel, de gruwelijkheden en moordpartijen die tot op de dag van vandaag voortduren.

Toewijding en overgave zijn de krachten die de ziel in leven houden. Een mens die niet meer wordt gevraagd is al bijna dood. Zijn ziel staat op het punt om het te begeven. Terroristen zijn in mijn ogen dan ook mensen die naar een laatste strohalm grijpen om hun ziel te redden. Alleen methode, doel en eindresultaat lijken nergens op want met hun eigen dood vernietigen zij ook de dood van velen die niets met hun zielenstrijd te maken hebben. Maar breng hen dat maar eens aan het verstand. Daar helpen geen programma's van de overheid tegen, geen brave voorlichtingsfilmpjes. Mijn suggestie is dan ook om ons menselijk gedrag en onze positieve en negatieve inzet vooral en op de eerste plaats te bekijken vanuit ons zielenleven. De ziel wijst ons de weg. Mijn ziel is een goed instrument om mijn leven richting te geven. Laten we daarom wat meer naar onze ziel luisteren. En ons hiertoe niet beperken maar ook de ziel van onze medemens erin betrekken.

John Hacking 2015

******

Op zoek naar zin

Eigenlijk is dit onzin, ‘op zoek zijn naar zin’. Want wat is zin en wat is zinvol. Veel te abstract deze vragen net als de vraag ‘wat is de zin van mijn leven?’ Viktor Frankl, een Amerikaanse psychiater stelde in de vorige eeuw al vast dat de vraag naar zin met de minuut kan veranderen, afhankelijk van tijd, context en personen. Mijn antwoord vandaag kan morgen een heel ander antwoord zijn. Toch durf ik mijn vakgebied en het werk (studentenpastoraat) dat ik doe inclusief het werk van mijn collega’s een specialisme noemen in het verkennen van de vraag naar zin. Met nadruk op verkennen en niet op antwoorden. Die ontdek je tenslotte zelf en die geef je zelf.

Wij zijn gespecialiseerd om de vraag naar zin te duiden, te benoemen en te concretiseren vanuit het perspectief van de ‘zin-zoeker’of ‘zin-verkenner’. Het grote geheim van de vraag naar zin is allereerst de toespitsing ervan. Waar heb je het precies over, waarnaar ben je op zoek. Dat valt ook in onze tijd niet altijd mee, zeker als er sprake is van een existentieel vacuüm. Frankl noemt dit een vorm van bestaan waarin geen of nauwelijks zin wordt ervaren omdat je als mens niet weet wat je wilt, wat je kunt en waar je voor wilt gaan. Met toegenomen mogelijkheden in deze maatschappij om je in te zetten neemt ook het aantal keuzes gigantische proporties aan. En waar haal je de criteria vandaan om dan de goede keuze te maken, wat is je richtsnoer? Feedback, dat wil zeggen inzoomen op deze vragen kan dan helpen. Ik noem dat een eerste stap in een proces. Aangeven dat je op zoek bent en een gesprekspartner zoeken om deze vraag samen te verkennen. Een tweede stap is goed kijken naar wie je bent en wat je wilt en wat je kunt. Waar word je blij van, waar raak je opgewonden van, ik bedoel niet seksueel, maar spiritueel! Wat doet je hart sneller slaan, welke gedachten en ideeën brengen passie in je naar boven? Behulpzaam kan de vraag zijn: ‘wat deed je als kind graag?’ Een antwoord op die vraag helpt je om beter te leren kijken naar je behoeftes. Ook de vraag ‘waar je echt trots op bent’ kan je verder helpen.

Hoe dicht ben je bij jezelf gebleven met de activiteiten die je onderneemt? Hoever ben je omwille van carrière, goodwill van anderen, en weet ik wat al niet afgedwaald van je oorspronkelijke inspiratie, je leven dat je graag zou willen leiden? Dit zijn allemaal vragen die je kunnen helpen om te benoemen wat je echt zou willen en wat je dwarszit dat wat je eigenlijk wilt verhindert te bereiken. Mensen houden vast aan een baan ook al geeft die geen voldoening omwille van een hypotheek. Ik begrijp dat wel maar het is ook een vorm van slavernij.

Waarom zou je een leven bij een baas blijven als je leven kleurloos, inspiratieloos en duf is op je werk? En je hebt maar een leven.
Een volgende stap is exact alles in kaart brengen door te benoemen wie je bent en wat je kwaliteiten zijn. Maar ook je zwakheden, je valkuilen. Wat zijn je dromen, waar wil je voor gaan, wat zijn je idealen. Als je nou helemaal geen idealen hebt en je brengt dit naar voren kun je er natuurlijk géén gaan verzinnen. Maar wat is jouw definitie van geluk voor jou persoonlijk? Wanneer ben je gelukkig of denk je het te zijn. Wat is daarvoor nodig? En welke weg zou er moeten worden uitgestippeld om dit doel te bereiken? Draait het daarbij alleen om jezelf of heb je ook anderen op het oog, gaat het welzijn van anderen, dierbare anderen je ook aan? Ik kan je nu al voorspellen als alles alleen maar om jou draait ben je snel uitgepraat. Dan is het meeste niet goed en niet goed genoeg want aan je verlangen tot zelfvoltooiing en zelfontplooiing komt nooit een einde. Dat is inherent aan dit mechanisme wat je gerust narcistisch kunt noemen.

Mijn ervaring in de loop der jaren is dat je moet worden uitgedaagd. Jij moet worden aangesproken op je capaciteiten en je moet het gevoel hebben een zinvolle bijdrage te kunnen leveren aan een taak, een opdracht, een werkstuk, een onderzoek en ga zo maar door. Jouw bijdrage moet er toe doen. Dat gevoel en die waarneming ketst als het ware terug naar jezelf als ervaring van zin. Dat geeft je een gevoel van zinnig bezig zijn. Jouw inzet is dan waardevol, heeft waarde ook in je eigen ogen. Dat is een andere vertaling van zin en zin hebben. Waarde. Samengevat is het eigenlijk heel eenvoudig: allereerst benoemen waar je mee zit, differentiëren en bestuderen, geef het een naam en je zult zien dat de chaos vanzelf overzichtelijk wordt en ten tweede jij bent gevraagd, jij bent van belang om jouw bijdrage te leveren. Als dit helder is ben je een flinke stap op weg. Hierover praten kan altijd, daarvoor zijn we.

John Hacking 2015

*****

Quantified Self People

Alles willen weten over jezelf en over je lichaam, dat is een nieuwe trend sinds er apparaten in de handel zijn die heel veel kunnen meten van je lichaamsfuncties. Leer je zelf (beter) kennen door getallen, door het verzamelen van data en de analyse ervan. Maar wat weet je dan over jezelf? Gewis de toekomst is aan de dataverzamelaars en analisten. Nu

al wordt de markt overspoeld met meetbare en toetsbare gegevensverzamelingen en slimme software maakt er mooi verhaal van. Als student kun je al heel goedkoop je eigen surfgedrag analyseren en bekijken wie er allemaal en hoe lang iemand op je site verblijft. In de digitale wereld hangt alles met alles samen en kan dus alles object van analyse zijn. Als we het lichaam hieraan koppelen met slimme apps is ook het lichaam en zijn de lichaamfuncties meetbaar en analyseerbaar. Vervolgens zijn er standaarden die je dan helpen om jouw eigen data goed te interpreteren. Gedragsverandering staat op de rol zeker als je teveel negatieve gedrag vertoont met negatieve gevolgen ten aanzien van je lichaam. Gedragscoaches zullen je ondersteunen als je je eenmaal hebt voorgenomen een 'ander en beter' leven te gaan leiden. Er zijn ook al coaches die je helpen je overvloed aan data (in de vorm van foto's, teksten en wat al niet meer) te helpen ordenen op je computer. Dat als je het overzicht verloren bent na het maken van duizenden en duizenden foto's bijvoorbeeld. Er zijn mensen die al hun mailverkeer bewaren zodat hun postbus vol zit met honderdduizenden mails. Het tv programma Zembla maakte er een verslag over: een aflevering over digitale verslavingen en de effecten daarvan op het dagelijks leven. De film is nog op deze link te bekijken: (http://zembla.vara.nl/seizoenen/internationaal/afleveringen/23-09-2015)

"Happiness through messures" dat is de onderliggende boodschap bij dit kwantificeren. Via getallen greep krijgen op de chaos van mogelijkheden die je elke dag worden aangeboden. Ik kan me wel voorstellen dat daar een zekere aantrekkingskracht vanuit gaat. De wereld om je heen is veel te groot en veel te complex. Alles wordt alleen maar ingewikkelder. Je verliest je greep of je denkbare greep op de werkelijkheid als je met de techniek meegaat en verslaafd raakt aan het uitproberen van de mogelijkheden. Daarom zijn de meetbare lichaamseffecten veel plezieriger en aantrekkelijker. Je lichaam is heel dichtbij, je bent het zelf en je hoeft niet zoveel te ondernemen om toch veel te weten te komen. De focus op je lichaam verlegt je aandacht van de chaos aan mogelijkheden buiten je naar je zelf. En je voedt de illusie dat gedrag invloed zal gaan hebben om je lichaam: je kunt via het meten van getallen, het interpreteren en het aanpassen van je gedrag langzaam jezelf herscheppen, vorm geven volgens de nieuwe normen. Alles meten, alles willen weten over jezelf is dus gelijk aan het streven naar beheersing, greep krijgen op je leven. De wereld buiten je is te groot en daarom concentreer je jezelf maar op datgene wat het meest voor de hand ligt en wat het allermeest dichtbij is.

Maar maakt dit je ook gelukkiger, zoals de claim luidt? Leer je echt jezelf beter kennen en vervolgens wat is dat zelf dan wel? Is het zelf niet ook een construct dat achter je oren zit, een uitvinding die de zaak slechts ten dele benadert omdat er eigenlijk geen echt goed begrip bestaat van wie je bent en wat je zelf inhoudt. Ik heb het zelf altijd een hulpconstructie genoemd, een ‘psychologisch foefje’ om op de een of andere manier een zekere afstand tot jezelf in te kunnen nemen. Door te spreken over het zelf, en vooral over jezelf, schep je een afstand waardoor je kunt objectiveren, onderzoeken en waarderen. In feite val je samen met je lichaam en ben je je lichaam. Dat is algemeen bekend, maar je gemoedsbewegingen, je psychologische constitutie is daarmee niet verklaard. Daarbij helpen begrippen als ‘ik’ en ‘zelf’. Zelfbeeld, identiteit, zelfgevoel, zelfwaardering, autonomie, het zijn allemaal begrippen die op de een of andere wijze hiermee te maken hebben. Het zijn allemaal kleine stapjes op weg naar zelfkennis. Ik spreek met opzet over stapjes want we zetten die met aarzeling. We weten het niet zo goed, vandaar ook dat getal- fetisjisme, om het maar eens negatief uit te drukken. Want getallen zijn toch nog heel wat anders dan beleving, dan emoties en gevoelens. Nou kunnen die laatste ook in getallen worden uitgedrukt. De Zelfkonfrontatiemethode past dit toe. Met goede resultaten omdat mensen meestal niet hun eigen gedachten en gevoelens waarderen met een getal. Dat getal zegt dan iets over hun waardering van datgene wat ze hebben meegemaakt en wat het met hen doet qua gevoel. Zo krijg je in ieder geval inzicht in je gevoelsstrevingen. Maar ken je dan jezelf? Weet je wie jezelf bent?
Een paar jaar geleden heb ik die vraag naar het zelf ook al een keer opgeworpen in een tekst die ik toen heb geschreven. In 2010 stelde ik dat het zelf, autos, genaamd, zo verbonden is met het lichaam dat het lichaam de plaats is waar het zelf verblijft. Een autotopos dus, dit lichaam, een zelfplaats. Rond dit begrip autotopos heb ik toen diverse varianten ontwikkeld met betrekking tot de beleving van de tijd, ruimte en de digitale wereld. In het netwerk dat we internet noemen zijn we knooppunt en doorgeefluik: autonodus. Zo krijgt ons zelf in de digitale wereld een nieuwe functie en een nieuw bestaan. Als wij dan ook ons lichaam meer en meer verbinden met de digitale wereld wordt niet alleen ons zelf maar ook ons lichaam een digitaal knooppunt en doorgeefluik. Ik denk dat de tijd niet ver zal zijn waarop commando’s van buiten het lichaam het lichaam digitaal zullen aansturen. Als dit op het niveau van psyche ook zal plaatsvinden is de manipulatie van gedachten en gevoelens niet ver meer weg. Ik zie dus een wereld voor me van toegenomen technische mogelijkheden met steeds meer verbonden lichamen die samen met de techniek een groot brein zullen gaan vormen. De mensheid als een grote hersencapaciteit. Doet het zelf als

uniek en autonoom zelf dan nog mee? Misschien niet zo autonoom als je zou willen, misschien ook niet zo uniek als je misschien graag zou willen hebben. Sinds je geboorte ben je overgeleverd. Besta je op aarde die je context vormt. Als die aarde meer en meer technisch wordt zodat je als het ware in een laboratorium leeft van mogelijkheden en kansen zul je eraan moeten geloven. Je bent verbonden en niemand kan je draden doorknippen, jezelf nog het minst of straffe van verbanning en dood. Een digitale dood en een existentiële dood, want als je digitaal niet bestaat besta je niet. Ik vermoed dat daar onze toekomst op uitloopt. Alles onder de digitale parapluie, alles onder controle. Dan zijn we waar de Quantified Self People naar toe willen, ook al realiseren zij zich nu nog niet alle consequenties. Die zijn ook nu nog niet te overzien, maar worden we er echt gelukkig van? Waar blijft de bias, de gaten in het systeem, de mislukkingen en het mogen falen? Zonder dat gaat het volgens mij niet. Ook de fouten zijn onderdeel van onze menselijke beschaving, de mislukkingen en het tekort schieten. Het streven naar een zo groot mogelijke perfectie en beheersing is eigenlijk duivels. De macht in handen van de duivel die alles wil beheersen. Ik vermoed dat dit geen goede optie is. Maar hebben we een betere, kunnen we gaten schieten in dit plan en voorkomen dat het niet wordt uitgevoerd? Ik ben er niet zeker van.

John Hacking 2015

******

Sexperiment

Op 1 april verscheen op Voxweb een tekst over seks op de campus van de Radboud Universiteit. Het voorstel kwam ter sprake om Radboud Relax Rooms op sommige locaties in te richten opdat ongeoorloofde seks in de openbare ruimte gereguleerd zou kunnen worden en voorbijgangers niet meer plotseling geconfronteerd zouden worden met seksuele handelingen van anderen in die openbare ruimte. http://www.voxweb.nl/seks-op-de-campus-noodzakelijk-kwaad/ Natuurlijk was het een 1 aprilgrap, maar een grap die als het ware een staartje was van een andere observatie, want een maand daarvoor had het studentenblad Ans al een artikel hieraan gewijd: http://www.ans-online.nl/papieren-ans/de-graadmeter-seksplekken-op-de-ru.
Wat is dat seks op de campus? Mag dat, kan dat? En dan in openbare ruimtes? De wet zal het wel verbieden omdat aanstotend gedrag nu eenmaal verboden is. Maar dat heb ik niet nagezocht. Ik kan me wel heel goed voorstellen dat velen zich hieraan storen en dat openbare

seks dicht in de buurt komt van ongevraagde pornografie. We leven tenslotte in een samenleving waar pornografie niet door iedereen en overal geaccepteerd is. Naast de misstanden die aan porno kleven zoals vrouwenhandel, kinderhandel en andere uitwassen is de uitbeelding van de seksualiteit nogal eenzijdig te noemen omdat de context grotendeels kunstmatig is. Porno is een vorm van spel, van theater rond de lustbeleving. Dat verkoopt goed en velen verdienen er een boterham aan.

In het oude Griekenland en bij de Romeinen had men vaker in bepaalde periodes openbare bacchanalen en orgiën. Ook het bezoek aan het toilet was een publieke zaak. In de middeleeuwen waren er openbare badgelegenheden die tot en met de Renaissance positief werden gewaardeerd. Kijk maar naar de afbeeldingen die in die tijd ontstaan. Zelfs in de afbeeldingen van het hemelse paradijs loopt iedereen naakt. Van de schaamte die wij nu misschien ervaren was toen veel minder sprake. Daar komt pas een einde aan als geslachtszieken opduiken, mede veroorzaakt doordat ontdekkingsreizigers die mee naar huis nemen. De pest is ook een grote spelbederver.
In de Westerse samenleving is het toiletbezoek een privézaak geworden, en seks heb je binnenskamers en strikt binnen het huwelijk als je de religieuze leiders mag geloven. Seks mag alleen pro-creatief, om kinderen te maken, en alleen als je getrouwd bent volgens de regels van het spel. Hygiëne speelt natuurlijk ook een toontje mee. Kortom onze samenleving heeft naaktheid en seks teruggedrongen naar de privésfeer en strikter gereglementeerd. Maar de burgers zijn niet gek en zoeken daarom de grenzen op van wat kan en wat mogelijk is. Waarom is pornografie op internet zo populair? Omdat de seksuele lusten niet alleen maar gesublimeerd willen worden binnen het huwelijk of de vaste relatie.

Als Freud gelijk heeft met zijn theorie over de seksuele libido, dat dit een van de meest sterke krachten is in een mensenleven, dan zijn regels en wetjes onvoldoende om de lust eronder te houden. Ook met discipline kom je er dan niet. Wat asceten ook mogen beweren. Het sublimeren van de lustgevoelens, het uitstellen ervan en het vertalen ervan in andere strevingen noemt Freud een bijdrage aan de cultuur. Je moet dan denken aan kunst, muziek en ook aan sport. Daarin kan veel energie worden gestopt en kunnen lusten een uitlaatklep krijgen.
Er bestaat een zekere dubbelheid in onze maatschappij: aan de ene kant preutsheid, schaamte, stiekemheid, aan de andere kant ongebreidelde aandacht voor het lichaam via reclame,film en andere culturele uitingen. Je kunt geen auto kopen of je moet ook het

halfnaakte model dat ernaast staat aanschouwen. Vreemd toch? Naaktheid inzetten om producten aan de mens te brengen. Moslims die zich ergeren aan openbare naaktheid plakken posters soms af met stikkers. Radicale moslims willen hun vrouwen, want ze zijn bezit van de man, helemaal verpakken, inpakken. Zo roepen ze bij de mannen geen lustgevoelens op. Dat is hypocrisie ten top. Waar ligt nu het probleem? Bij de man of bij de vrouw?

Elke religie die mannen en vrouwen niet gelijkwaardig behandelt, die vrouwen niet dezelfde rechten toekent als de mannen verdient het om te verdwijnen. Zelfs als de vrouwen zich vrijwillig schikken in die onderdanige rol. Plekken waar vrouwen stelselmatig worden mishandeld, verkracht, ook in de openbare ruimte (tijdens de zogenaamde Arabische lente op het Tahirplein in Egypte, midden in de menigte of in India in de bus) of bewerkt met zuur, of gedood omdat ze opkomen voor hun rechten, zijn er nog veel te veel in onze wereld. Wie is de schuldige? De man toch lijkt me. Niet in het algemeen, maar wel in het bijzonder: de mannen die zich gedragen alsof een vrouw een stuk vuil is, een wegwerpding.

Seks en macht hebben een relatie. De man oefent zijn macht uit via seks, vaak afgedwongen seks, zoals het inzetten van verkrachtingen als wapen in Afrika en elders op de wereld. De vrouwen worden verhandeld als vee, (door Boko Haram) met instemming van God, Allah, en wie dan ook. Dat beweren de daders, mannen, vrome lieden die religie en geloof zo kneden dat hun seksuele lusten worden bevredigd.
Ik geloof de vromen niet, ik wantrouw degenen die in het openbaar een plechtig gezicht opzetten, drank en seks afzweren en in het geheim zich te buiten gaan aan de bevrediging van hun lusten. Of ze nu minister zijn, parlementslid, bisschop, priester, Iman, (bonus)bankdirecteur, of wat dan ook. Zolang seks en de menselijke seksualiteit met een zekere (valse) schroom en hypocrisie wordt benaderd zal er niet zoveel veranderen in onze maatschappij alle feministische acties ten spijt. Ook de strijd van de homo-beweging om erkenning staat in dit spanningsveld. Verzet tegen homoseksualiteit heeft vooral ook met seksualiteit te maken en de opvattingen daaromtrent.

Daarom stel ik een nieuw experiment voor: neem de seksuele lusten van de mens serieus. Maak ze zichtbaar en doe er niet moeilijk over. Ze horen bij het leven. Als we toch al in een samenleving van meer openheid (transparantie) en meer controle (spionage) kan daar een beetje seks nog wel bij. Alles moet voor de burger helder en toegankelijk zijn anders functioneert de bureaucratie niet, zo wordt gezegd.

Omgekeerd wil de overheid en het bedrijfsleven het liefst alles van de burger weten om beleid en reclame daarop af te stellen. Als we dan toch al alles en iedereen willen manipuleren, waarom de seksuele driften dan niet?

Richt voor een paar jaar een wetenschappelijk experiment in waarin studenten die een half jaar aan het studeren zijn op een universiteit (of elders) kennis kunnen maken op een volslagen open manier met hun libido. Ze kennen elkaar dan al een beetje, ze beginnen zich te settelen en dan is het tijd om de maskers te laten vallen. Ik stel voor dat ze een week bloot doorbrengen in een soort van nudistenkamp en daar met elkaar praten over seks. Maar dat ze ook de mogelijkheid hebben om het ervaren van seks uit te proberen, kortom te experimenteren. En dat voor iedereen. Religie en andere redenen mogen geen reden zijn om zich hieraan te ontrekken. Als we elkaar in Adam-Eva-kostuum bejegenen ontstaan er heel andere gevoelens en worden vooroordelen heel snel kleiner. Misschien ook een idee voor de leiders van de landen, de vertegenwoordigers van de machtigen: een week naakt bij elkaar. Het lijkt er misschien op dat dan de droom uit de film “Het parfum” waar wordt, waar iedereen bedwelmd door de overweldigende geur alle gêne laat vallen en seks met elkaar heeft. Helaas gaan geuren snel voorbij en is de scene snel afgelopen, maar het idee erachter is mooi. Agressie wordt zo, net als macht, teruggedrongen uit onze samenleving en vervangen door liefkozing.

Sta ik serieus achter dit idee? Is het haalbaar? Ik denk van niet, maar het is wel een leuke exercitie om de rol van het lichaam en de seksualiteit die daarbij hoort serieus te nemen in onze maatschappij en na te denken over de vraag waarom met seks zoveel negatieve emoties, zoveel negatieve macht en geweld verbonden is. Dus Radboud Relax Rooms kunnen meer zijn dan afwerkplekken. Het kunnen experimenteerplekken worden waar wetenschappers vooral het effect van seks op het afbreken van vooroordelen en agressie kunnen onderzoeken. Wie weet wordt het nog eens opgepakt. We hebben tenslotte meer spraakmakende experimenten op seksueel terrein in de geschiedenis gehad en dat heeft niet alleen de kennis over maar ook de houding ten aanzien van seksualiteit een boost gegeven ten positieve.

John Hacking 2015

******

Speelgoed

Op schilderijen van een paar honderd jaar geleden zie je het soms, het speelgoed uit het dagelijks leven van kinderen: een tol, een pop, iets wat op een bal lijkt. In variatie en techniek tamelijk eenvoudige voorwerpen. Met de komst van de industriële revolutie verandert ook het speelgoed, zeker dat voor jongens. Machines doen hun intrede en na de uitvinding van de auto en het vliegtuig ook navenant speelgoed. In middels leven we in het digitale tijdperk maar de pop heeft nog niet afgedaan net zo min als de (voet)bal of de tol. Alleen de vormgeving is aangepast: de pop is een barbiepop en er zijn tal van figuren ook uit de spelindustrie bijgekomen, zoals de actionhelden, bekend van de comics. Ook de knuffels zijn er nog steeds in de vorm van dierfiguren. Wel volslagen nieuw zijn de computers, de digitale spelletjes en de electronisch bestuurbare voertuigen. Bordspelen zijn er ook al heel lang maar de variatie is nou toch wel heel erg groot geworden. Je hoeft een catalogus met speelgoed maar door te bladeren, wat ik dan ook doe, om te beseffen welke grote rol is weggelegd voor plastic voorwerpen. Zonder onze aardolie-industrie en de verwerking van koolstof was dit nooit mogelijke geweest. Vanaf babyleeftijd tot en met volwassenen is er speelgoed te koop.

De populaire treinstellen met stations, bomen, huizen en wat al niet zijn er ook nog steeds hoewel dit wel een kleine minderheid wordt die dit wil aanschaffen, opbouwen en gebruiken. Er is ook veel speelgoed dat lawaai maakt en muziek. Veel speelgoed is er om alleen mee te spelen, maar er is ook een ruim aanbod voor groepen. Alles wat de moderne techniek heeft opgeleverd is ook in miniatuur en speelgoedvorm verkrijgbaar. Beroepen komen voorbij. Vaak staat bouwen centraal, stapelen, uitbreiden. Alle mogelijke gebouwen zijn in lego nabouwbaar. Dan heb ik het nog niet over de legeronderdelen, de wapens, de high tech apparatuur en star wars en ander speelgoed gebaseerd op populaire series op tv en in de bioscoop. Je kunt geen nieuwe ontwikkeling bedenken of de speelgoedbouwers hobbelen erachter aan. In feite is het speelgoed dus een afspiegeling van onze huidige maatschappij en haar mogelijkheden. Wat wil je worden, waarvan droom je? Dat wordt in speelgoed uitgedrukt.

Een kind uit de middeleeuwen zou niet weten wat het zag als het in onze tijd werd losgelaten maar het omgekeerde geldt misschien ook wel zeker met betrekking tot de inrichting van de maatschappij, de woonsituatie, de geuren, de sociale gebruiken. Ik vraag me daarom af welk effect dit speelgoed heeft op gedrag. Wat doet dit met een kind, is

het allemaal vanzelfsprekend omdat het aanwezig is, omdat er mee gespeeld kan worden, of zit er ook nog een gedachte onder, een opvoedkundig patroon dat spelenderwijs aan het kind wordt gebracht? Spelvormen via computer zetten ook in op beïnvloeding met behulp van digitale middelen, nudging is hier en daar al gebruik. Subtiel kinderen begeleiden in hun spel zodat ze de goede keuzes maken zoals de ouders dat graag zien. Hier is nog een hele markt te ontdekken en te ontwikkelen. Dat betekent dat de vrijheid in het spelen aardig wordt ingeperkt. Geen spel is op die wijze vrijblijvend. Spelen als middel om te sturen, leren van een spel om burgers te krijgen die perfect in het maatschappelijk plaatje passen.

Maar klopt dit wel? Is het echt mogelijk om zover te gaan door het spel in te zetten en het speelgoed om kinderen opvoedkundig te sturen? Wat dan te doen met radicale groeperingen in de maatschappij die hun vijanden naar de hel wensen? Maken die gebruik van kleine galgjes, guillotines en ander moordtuig om hun kinderen de dood aan te leren? Oorlogstuig als speelgoed is tenslotte ook overal verkrijgbaar en wordt door veel kinderen met hartelust gebruikt. Maar misschien is dit allemaal nog te simpel gedacht en levert de digitale werkelijkheid wel heel andere mogelijkheden. Wat te denken over speelgoed dat je bespioneert? Speelgoed dat ook de omgeving in de gaten houdt of de kust veilig is voor het kind? Drones vliegen al rond, ook al valt er soms eentje naar beneden. En wat te denken over doden op afstand wat nu al op grotere schaal plaatsvindt via drones. Volwassenen blijven kinderen en hun spelbrein moet dan wel wennen aan de vele ook onschuldige slachtoffers die bij zo'n aanslag kunnen vallen. Een aantal soldaten heeft het daar ethisch gezien behoorlijk kwaad mee. Dat wat in eerste instantie nog leek op een soort van spel wordt nu bittere ernst, een oorlogsspel net zo gruwelijk als alle andere vormen van oorlog en geweld.

Welke kant gaat het op? Welke richting gaan we uit als maatschappij en wat willen we bereiken, welke doelen stellen we? Je moet op grotere schaal denken, in het groot als het ware, over meer tijdsdimensies heen om te gaan beseffen welke kant het uitgaat en wat we eigenlijk willen. Korte termijn denken lost onze grote problemen niet op met ons milieu, de grondstoffen, de verdeling van de welvaart. In de informatica ontwikkelt men modellen, een vorm van speltherapie om voorspellingen te kunnen doen. Misschien moeten we dat onze kinderen ook al vroegtijdig aanleren: modellen laten uitvoeren, testen, ondergaan om te ervaren waartoe dingen kunnen leiden. Dat is ook een vorm van nudging, maar is er nog een andere weg? Een meer vrijere? Ik vermoed

van niet. Vrijheid an sich levert niet zoveel op, vrijheid binnen kaders kan pas ergens toe leiden maar in het algemeen is het vaak nietszeggend, zonder gevolgen en daarom verantwoordingsloos. De vrijheid om te spelen is een vrijheid ook binnen de regels van het spel, binnen de kaders van het speelgoed. Dat eens goed onderzoeken, waartoe dit leidt, zou geen overbodige luxe zijn, om op die wijze te ontdekken hoe begrenzing en vrijheid elkaar stimuleren en motiveren om nieuwe inzichten op te doen. Want als het waar is wat de theoloog Tillich zei dat de grens een vruchtbare plek van inzicht kan zijn, dan kunnen we nog veel (hopelijk positieve) verassingen verwachten als we eenmaal die grenzen durven te verkennen.

John Hacking 2015

****

Naar aanleiding van een gedicht

SUICIDE

Toen, in die nacht, kraaide de haan, er hing
een voorgevoel, dat morgen worden ging.

Een groene boel, zag ik door 't venster heen.
Een doodstil doel, dat nog te wachten scheen.

Mijn voorhoofd, koel, vel over been, aan 't glas
dacht, dat daar buiten iemand nog niet was,

of dat er iets gebeurd was, wat niet meer
hersteld kon worden zonder tegenweer.

Er stonden strepen in de lucht, zo dreigend.
Het groene kwaad vertrok een ooglid, zwijgend.

Ik kreeg, als in mijn jeugd, uren geduld
met een geheim, dat nimmer wordt onthuld,

maar met de dovenetels en het gras bedroefd
beneden in het midden van de nacht vertoeft.

De klokken hebben keer op keer een waarschuw.
Over mijn witte vingers loopt een haargruw.

Iemand, die ligt begraven, weet zoveel.
Ik grijp mijzelve langzaam bij de keel.

Mijn hals schiet als een stengel uit mijn rug,
nu ik hier bengel aan de buitenplug.

Gerrit Achterberg

Dit gedicht, zo vind ik, is eigenlijk een tekst vol raadsels. Het slotakkoord gaat uit van de pleger van deze suicide. Maar is daarmee alles gezegd? Geldt de rest van de tekst de overwegingen vooraf aan deze daad? Je zou het kunnen vermoeden. Maar wie is die iemand die ligt begraven, die zoveel weet? Meteen na deze conclusie grijpt de dader zich naar de keel. Je hoort bijna de knak, waarmee zijn nek gebroken gaat worden, zoals bij de val bij ophanging aan een strop. Het doodsmoment is bijna na-voltrekbaar. Maar de dood zelf blijft buiten beeld, alleen het bengelen wordt verwoord. Tussen het uit de rug schieten van de hals en het bengelen gaapt een diepe afgrond. Het wezen van de dood.

De dichter neemt de tijd om zijn daad voor te bereiden: langzaam grijp ik mezelf bij de keel. Over mijn vingers een rilling, gruwen, afschuw. De klok die wijst op de doodsklok. De schrijver heeft er vrede mee, het geheim, dat nimmer wordt onthuld.
Maar wat is dit groene kwaad, een groene boel? Een doodstil doel, de dood die wacht op jou, jij die de daad gaat voltrekken? Strepen in de lucht, een voorgevoel, nacht, een kraaiende haan, als bij het verraad van Jezus en de ophanging van Judas. Hangt Judas hier aan de strop? Verraad aan zijn heer dat niet meer ongedaan kan worden gemaakt? En het groene kwaad zwijgt, vertrekt hoogstens een ooglid. In wiens gezicht?

Mijn voorhoofd koel, vel over been, zo tegen het glas, weet van een doel, iets dat zich nog gaat voltrekken: de eigen dood? Een vergezicht op het eigen sterven? Ver wordt dichtbij, nadert snel, met rasse schreden, want een paar strofes verder is het reeds zover en heeft het bungelen een aanvang genomen. Is het voltrokken, het eind compleet. Weten we nu mee, kennen we persoon en achtergrond, weten we wie de dichter op het oog heeft?

Dit gedicht heeft een eigen mysterie, een donkerheid die ook in de stroom van woorden en beelden niet wordt opgeheven. Als een waas,

een sluier, een laag van mist hangen daad en betekenis over het land, en de kennis van de dader is voorgoed afgesneden, begraven met hem in de grond. Het waarom en het waartoe zijn ons ontzegd. We houden slechts het gissen. Strepen in de lucht die ons dreigend voorkomen, een voorgevoel, wat nog ontbreekt is de koude, de ijzigheid. Niet genoemd, maar wel opgeroepen door deze cadans van schrijven. Rilling, treurigheid, onherroepelijkheid en daarna de leegte, het grote niets. Dat is wat overblijft. Bengelen aan de buitenplug. Ook een vorm van sarcasme en van afstand proef ik hier. Het lichaam al losgelaten, de geest vaarwel gezegd, de ziel al meegenomen door de dood. Wat blijft een corpus. En de ochtend die zo akelig begon.

John Hacking 2015

*****

Taal en talen en identiteit

Op de Duitse radiozender WDR 5 was onlangs Ernst Kausen te beluisteren. Ernst Kausen is wiskundige en taalwetenschapper die onlangs een uitgebreid werk over de talen van de wereld publiceerde (Die Sprachfamilien der Welt). De tekst is nog te beluisteren op: (http://www.wdr5.de/sendungen/scala/sprachfamilien-der-welt-100.html). Kausen onderzoekt ook de structuren van een taal en de taalgroepen die hierbij horen. Rond de 8000 talen zijn in zijn werk opgesomd. Momenteel worden er nog rond de 6000 talen op aarde gebruikt, maar de verwachting is dat over 3 generaties hoogstens de helft over is. Per jaar verdwijnen gemiddeld 35 talen, dat is een per 10 dagen. Dat is een tragische ontwikkeling want zij keren waarschijnlijk nooit meer terug.

Ook talen zijn in ontwikkeling. Maar de wereld wordt meer en meer uniform en velen passen zich aan de lingua franca aan. Momenteel is Engels de taal die over de hele wereld gebruikt wordt. Dat schept mogelijkheden voor de communicatie tussen mensen die elkaars taal niet spreken. Maar er zijn ook nadelen. Een groot nadeel is dat als de eigen taal verwaarloosd kan worden omwille van de nieuwe algemene taal. Met het verlies van de eigen taal gaat ook de oriëntatie vanuit die taal in de wereld verloren. Dat veronderstelt dat je taal je een instrumentarium levert om de wereld waar te nemen en te beoordelen. Je taal die je als kind hebt geleerd geeft je niet alleen een toegang tot de wereld maar bevat in het gebruik van begrippen en tekens ook een gevoelsdimensie en een vorm van waardering. Via je taal laat je zien wie je bent, waar je vandaan komt en waar je voor staat. Probeer maar eens

in een taal die niet je moedertaal is uit te drukken wat je ten diepste voelt en ervaart. Dan moet je al heel wat nieuwe begrippen kennen, hun gevoelswaarde en de context waarin ze worden toegepast. Dat is niet velen gegeven.

Met het verlies van taal verlies je dus ook een stuk van jezelf en als een volgende generatie die taal niet meer spreekt gaat die band van je taal met je achtergrond helemaal verloren. Nou zullen de grote talen, talen met veel aanhangers, niet zo snel verloren gaan, maar de kleine talen, talen van kleine groepen mensen, lopen wel dit gevaar. Het verlies van taal is een verlies van diversiteit, van bijzonderheid en van een bepaald uniek leef- en denkpatroon dat verweven is met die taal. Bepaalde riten en gebruiken leunen vaak op die taal. Neem de taal/talen van de Aboriginals: hun taal kent veel aspecten. Niet alleen woorden en begrippen, spreektaal en schrijftaal, ook kunst, het landschap, de beschrijving van dromen, de uitvoering van rites en rituelen hoort daarbij en alles hangt met alles samen. Een als heilig ervaren plek in het landschap krijgt pas betekenis door de taal, de dromen die ermee samen hangen en de kunstuitingen die ermee verbonden zijn. Bij de Aboriginals is deze samenhang goed duidelijk gemaakt door de onderzoekers van de taal.

Maar veel andere talen krijgen nauwelijks aandacht omdat mensen ergens in een uithoek van de wereld wonen en omdat niemand anders dan de eigen groep deze taal kan spreken. Indianenstammen in de Amazone, vergeten groepen in Azië, verbannen groepen die niet passen in de politieke opvattingen van de leiders die een land besturen; zoek maar eens op internet op de term indigenous peoples, je zult versteld staan van het aantal groepen die nog niet op onze zegmaar ‘vertrouwde’ wijze kennis en ervaring delen via internet, het Engels en de andere communicatiemiddelen die ter beschikking staan. Jacques Rousseau, de Franse filosoof, sprak over hen als de ‘nobele wilden’, maar dat is een romantisering die voortkomt uit de analyse van de wantoestanden in zijn eigen tijd. Rousseau wilde als het ware, zo zou je kunnen concluderen, een soort van ‘terug naar de natuur’, in zijn tijd al een onhaalbare zaak. Wild en nobel zijn kwalificaties die dan ook meer over Rouseau dan over de volken in kwestie zeggen. Aan romantiek heb je weinig in deze kwestie.

Als taal vormend is voor je identiteit, en dat is veel meer dan het feit dat je een taal leert en spreekt, betekent dat ook dat taal je het houvast geeft in deze wereld, de bodem waarop je staat. Als opleidingen hun cursussen steeds meer in het Engels gaan geven en de studenten

verplichten in die taal te communiceren en hun werkstukken af te leveren gaat dit onherroepelijk gepaard met een verschraling, met een vorm van amateurisme in het beschrijven van de werkelijkheid omdat de nieuwe taal niet wordt toepast zoals de eigen taal. Je moet al heel wat jaren Engels spreken, lezen en schrijven (en welk Engels spreek je dan? Uit de VS of uit Engeland, of uit een derde wereldland?) om in die taal op gelijke hoogte te communiceren als in je eigen taal. Mij lukt dat zeker niet, daarvoor ben ik niet in de wieg gelegd omdat alleen al de uitspraak van bepaalde woorden onmogelijk is. Mijn tong is meer gewend aan Romaanse klanken en zinswendingen dan aan Angelsaksische klanken. Net als met Japans leren, als je van kinds af aan niet geleerd hebt hoe bepaalde woorden moeten worden uitgesproken leer je dat als volwassene ook niet meer. De anatomie van het lichaam kleurt dus mede de wijze waarop je een taal spreekt en kunt spreken. Daarnaast spelen natuurlijk ook voorkeur, affiniteit en betrokkenheid op een taal en land mee. Als je van de Franse cultuur houdt en je al half een Fransman voelt zal dat zeker meespelen in de wijze waarop je Frans inzet om te communiceren. Als je niets met een land en een volk hebt, of zelfs een afkeer ervan, zal dat zijn neerslag in de taal hebben die je spreekt. Voorkeuren, vooroordelen en argumenten om wel of niet iets te doen, spelen hierin een rol.

Als je dus wetenschappers wilt opleiden die uitstekend in staat zijn hun taal te spreken moet je rekening houden met hun affiniteit voor een taal. Anders kun je beter niet van hen verwachten dat ze in een taal communiceren die hun niet ligt. “Moeten ze die taal maar leren?” zou je verwachten. Zo eenvoudig ligt het dus niet. Leren gaat gepaard met liefde: je doet iets graag en dan gaat het soms en vaak vanzelf. Iets wat je tegenstaat kost energie en overwinningskracht. Je zult er nooit in uitblinken. Het is zoals Goethe in het toneelstuk Faust al zegt:

“Mephistopheles: Du bist am Ende – was du bist.
Setz dir Perücken auf von Millionen Locken, Setz deinen Fuß auf ellenhohe Socken,
Du bleibst doch immer, was du bist.“(http://gutenberg.spiegel.de/buch/faust-eine-tragodie-3664/7) Een wijze les, ook als het gaat om identiteit en om taal.

John Hacking 2015

*****

Taal en ziel

De taal structureert ons leven en geeft er als het ware een ‘bodem’ (‘zingrond’) aan. De taal zelf maakt ons leven tot een leven waarin wij zin kunnen ervaren zodat wij ons leven in een vorm van eindperspectief als zinvol of zinloos kunnen ervaren. Terecht kan dit eigenlijk pas echt op het einde van het leven omdat de krachten die ons leven hebben bepaald dan als het ware zijn uitgespeeld. Vlak voor de dood valt het leven op zijn plaats en wordt in de duiding zichtbaar welk leven dit was en hoe het is te beoordelen. Dat verwoorden wij en taal is daarbij onontbeerlijk. Doen alsof de taal enkel (oppervlakkig) communicatie instrument is, een (losse) verzameling van woorden in complexe samenstellingen, gaat aan het feit voorbij dat elke vorm van betekenisverlening niet zonder taal kan. Ook elk symbool, elk teken leeft van de betekenisgeving anders valt het niet op en is het die naam niet waard. En betekenis verlenen wij via de taal, door de taal en met de taal die wij spreken en schrijven en die het basisinstrument vormt voor ons denken.

Ik ben daarom geneigd om in navolging van Eugen Rosenstock-Huessy, die diverse teksten over de taal heeft geschreven, ervan uit te gaan dat de grammatica van onze taal een licht kan werpen op ons psychisch zelfverstaan en in de woorden van Rosenstock-Huessy ook op onze ziel. Nou is dat laatste begrip ziel in de psychologie een soort van atavisme, zeker als het opeens weer in de belangstelling staat. Rosenstock-Huessy verwijst naar de volkse benaming van de psychologie als zielkunde (Seelenkunde) terwijl de psychologie daar zelf niets van wil weten omdat de ziel buiten spel is gezet. Maar het volk heeft gelijk ondanks de tegenwerpingen van de psychologen die hun bouwwerk graag wetenschappelijk gefundeerd willen zien. Vandaar hun hang naar statistiek alsof de verzameling cohorten licht kunnen werpen op het psychisch functioneren van het individu en zijn niet onderkende zielenleven. Rosenstock-Huessy verwijt de psychologen geen oog te hebben voor de vraag ‘waartoe’ wij leven en blind te zijn voor de lotsbestemming van de mens. Ook in de gedragspsychologie denkt men vanuit de verzameling van statistische gegevens, verkregen door vragenlijsten, vat te krijgen op de mechanismen die spelen in een mensenleven zonder de vraag te stellen waardoor mensen gemotiveerd worden op de langere termijn, of met andere woorden wat zij als de zin van hun leven beschouwen. Deze vraag is natuurlijk groot en complex maar hem uit de weg gaan getuigt van weinig psychologisch inzicht. Misschien zijn alle psychische ziektes wel een gevolg van het feit dat de ziekte óók een vorm van antwoord is op deze moeilijke en

gedifferentieerde vraag naar de zin van een mensenleven.Maar als niet-psycholoog durf ik hier niet zo snel uitspraken over te doen.

In de opvatting van Rosenstock-Huessy werpt de taal licht op onze wijze van zelfverstaan door middel van de grammatica die wij gebruiken. De voornaamwoorden en de werkwoordsvormen geven een indicatie. Ik zal me in deze tekst grotendeels beperken tot het samenspel tussen de voornaamwoorden omdat dit de eerste stap is in het begrijpen van de mechanismen die Rosenstock-Huessy schetst. Ik, jij, het zijn de drie voornaamwoorden waarmee onszelf aanduiden en waarmee wij positie innemen als wij spreken over onszelf. Ik, het deel van ons dat autonoom is, en dat zich zo presenteert. Jij, het deel van ons dat door de ander wordt aangesproken als een jij en waarop wij kunnen antwoorden. In de imperatief, het bevel of gebod aan ons wordt dit zichtbaar. Wij kunnen antwoorden op dit bevel en het risico lopen te veranderen want we gaan een situatie aan die we nog niet kennen, of we kunnen weigeren hierop in te gaan en ons terug te trekken op ons (koppige) ik, met (on)gepaste zelftrots. Dan verandert er niets, komen wij niet in beweging en ontstaat er niets nieuws. De weigering kan echter ook een antwoord zijn die plaatsvindt op basis van het oordeel dat de uitvoering van een bepaald bevel onacceptabel is voor het individu omdat de consequenties te groot zijn: bijvoorbeeld de dood van een medemens als je het bevel ‘schiet’ krijgt. Er zitten dus meer kanten aan dit antwoord van het jij. Maar wat ik wil benadrukken is het feit dat je als mens aangesproken wilt worden op jouw menszijn, jouw ‘wezen’, jouw ‘diepere’ persoon, datgene wat je werkelijk bent en niet wat je als automaat - ambtenaar (soldaat) of middel bent in een groter systeem waarbij jouw persoon geen rol speelt.

Tenslotte is er nog het ‘het’, de derde persoon waarin wij ons zelf kunnen beschouwen. In die persoon komt naar voren dat we deel van de wereld zijn, deel uitmaken van de tijd en de ruimte, delen van een groter ons overstijgend geheel.
Met ons ik komt ook ons denken aan het licht: ik denk, ik ontwerp, ik handel. Met het jij komt onze verantwoordelijkheid aan het licht, ethisch handelen, betrokkenheid. Met het ‘het’ komt onze afhankelijkheid aan het licht, dat we deel uitmaken van de wereld en dat we lichamelijk zijn. Als de persoonlijke voornaamwoorden en ons gebruik ervan in onze taal licht werpen op wie we zijn en hoe we ons zelf beschouwen kan er vanuit dat licht ook iets over ons ‘zelf’ en ons ‘zelfbeeld’ worden gezegd. Ik beschouw het ‘zelf’ als een soort van transitioneel fenomeen in het taalspel tussen ik, jij en het. Als ik, jij en het kunnen worden voorgesteld als drie elkaar overlappende cirkels dan is het midden van

deze drie cirkels het ‘zelf’. Ik heb het hier niet over existentiële grootheden die duidelijk aanwijsbaar zijn maar over het taalspel waarmee wij onze eigen subjectiviteit tot uitdrukking brengen. Subject, onderwerp, bevat het begrip onderwerpen. Wij beschouwen onszelf als subject, onderworpen. En wij zijn in en door ons spreken onderwerp van ons denken en spreken (dus onderworpen) en de taal is hiervoor het instrument. In de persoonsvormen drukken wij die onderworpenheid op verschillende niveaus uit. Als ik willen we en doen we alsof die onderworpenheid geen thema is want onze autonomie staat centraal en gedragen wij ons als een god. In het jij zijn we gericht op de ander die ons aanspreekt en zijn wij onderwerp van zijn aandacht. Maar als deze aandacht oprecht is en tot doel heeft om ten goede te komen aan ons ervaren wij dit als weldadig. Die aandacht hebben we nodig, daardoor leven we, net als door de liefde die wij ontvangen en waardoor we het gevoel hebben dat we niet alleen op de wereld zijn (als autonoom ik). Zonder het jij is het ik maar een schrale bedoening. In het ‘het’ tenslotte zijn we zelf deel van die onderworpenheid, zijn we onderwerp voor onszelf. Zo kunnen we ook naar ons lichaam kijken als deel van onszelf, waar we dan tegenover kunnen gaan staan vanuit ons ik-bewustzijn: ik heb mijn lichaam, ik ben de baas over mijn lichaam etc. Maar ik ben ook een jij als lichaam dat gekoesterd en gestreeld wil worden en niet alleen maar een heerser met een lichaam. In een meditatieve bui kan ik mijn lichaam beschouwen als een ‘het’ dat voorbij gaat, stof tot stof, as tot as.

Rosenstock-Huessy stelt dat de ziel aan het licht komt in de wisselwerking tussen deze persoonlijke voornaamwoorden. Telkens als de grammatica wisselt is het oppassen geblazen want dat is er een sprankje van de ziel zichtbaar, hoorbaar. Tot in je ziel geraakt, zoals het spreekwoord luidt, gaat nooit over de eerste persoon, het ik, maar altijd over het jij. Je laten raken veronderstelt een openheid van het jij waar het ik geen vinger tussen krijgt. Zo spreekt Rosenstock-Huessy ook over de mensen-mens. Dat is wat anders dan de wolf-mens, de vos-mens of de slang-mens. Deze laatsten laten een kant van hun persoonlijkheid zien in het contact die het niet om jou als mens te doen is maar om jou als prooi, als consument, als object van hun manipulaties. Zo kom jij niet tot je recht omdat je geïnstrumentaliseerd wordt. Je wordt object in hun machinaties en dat komt je ziel niet ten goede. Jouw ziel heeft ruimte nodig en (tijds)aandacht, je ziel wil zich kunnen uitleven en serieus genomen worden, je ziel wil werken aan een taak die zin heeft en die je leven draagt. Werkeloos zijn betekent dan ook niet meetellen, niet gevraagd zijn, geen opdracht hebben, geen recht op zin hebben in deze maatschappij want je staat aan de rand.

Werkeloze jongeren die hun heil vinden in een terroristische organisatie ontdekken daar dat ze nodig zijn, dat ze gevraagd worden. Dat is de enige verklaring voor hun fanatisme om mee te doen en zich daarbinnen te laten gaan: hun ziel is aangesproken, hun ziel doet opeens weer mee. Hangplekken inrichten, dat wil zeggen, het gevoel van zinloosheid onder controle houden door overheidstoezicht en afgeschermde locaties, als remedie tegen agressie onder jongeren, slaat volledig de plank mis omdat totaal voorbij wordt gegaan aan het feit dat deze jongeren zich als afgeschreven beschouwen: hun ziel doet niet meer mee en mag niet meer mee doen. Dat is het stigma wat ze dragen: ‘lost generation’.

Maar geen enkele mens is verloren, hoeft verloren erbij te lopen. Maar daarvoor is meer nodig dan wat cosmetische maatregelen, wat gelikte reclameboodschappen en wat materiële vormen van getoonde welstand. Jongeren die in de wereld van de criminaliteit vluchten tonen dan ook al snel hun nieuwe aanwinsten: goud (horloge), auto en vriendin. (Dat lijkt een vlucht naar voren, weg uit hun ellende van alledag). Opeens zijn ze weer waardevol in hun eigen ogen en doet hun ziel er weer toe. Maar net als de terrorist in spe zijn ze bezweken voor de verkeerde verleiding en hebben ze wel hun ziel ingezet maar voor de verkeerde doelen. Ook dat gevaar loopt de ziel: te bezwijken voor de verleiding van de zintuigen. ‘Sex, drugs and rock and roll’ is het bekende refrein en velen bezwijken omdat hun lichaam een dergelijke inspanning uiteindelijk niet meer aankan en de ziel wegkwijnt in de verslaving aan een steeds weer nieuw kick.

Ook dat maakt weer duidelijk hoe het zelf hier als een transitioneel fenomeen actief is: het zelfbeeld kleurt met de betekenissen die het ik aan zijn situatie geeft en als die betekenissen niet of nauwelijks beïnvloed worden door het appèl van een ander op de goede eigenschappen van jezelf, je inzet voor humaniteit, je verantwoordelijkheid, dan blijft er een individu over die alles goedpraat en die zich wentelt in zelfvoldaanheid. Dan is het eenzaam aan de top want de corrigerende jij’s ontbreken en feedback wordt opgevat als aanval op de status quo, jouw positie, jouw macht.
Maar er zit nog een andere kant aan dit verhaal. Ook als ik kun je ervoor kiezen de ander te benaderen, niet als een ik, maar als een jij, een jij dat er toe doet. Net zoals je zelf een jij bent.

Als jij voor de ander optreedt als een jij, die een oprechte interesse toont in het welzijn en de noden van de ander kunnen er wonderen gebeuren. Gehoord en gezien worden is de meest fundamentele behoefte van de mens. Rosenstock-Huessy stelt met recht dat de allereerste ervaring er

een is van als ‘jij’ aangesproken worden door je ouders. Niet als ik, maar als jij, en in de naam die je hebt ontvangen is als het ware al een programma ontvouwd, een weg in je leven om te gaan. In je naam ben je ingebed in een traditie, sta je ergens voor, kom je ergens vandaan en heb je een opdracht meegekregen. Je naam waar maken. Dat is je taak. Dat is je opdracht die met de ziel te maken heeft. Dat is geen buitenkant, geen gericht zijn op de buitenkant aspecten van je leven maar dat heeft met de kern, met je innerlijk te maken. Een naam is niet een etiket, niet een prijskaartje dat op je huid is geplakt, of een handleiding hoe je moet worden gewassen. Je naam is een afkomst-teken, een symbool dat zaken, dat de tijd bijeen brengt: de tijd voor jou, jouw levenstijd en de tijd die na jou komt. Rosenstock-Huessy spreekt over een tijdskom, een schaal waarin jij de vulling bent maar die omvattender en groter is dan jezelf als individu.

Ook dat is weer een aspect van het zelf, nu als ‘het’, als deel van een groter geheel. Als je jezelf in dit licht kunt zien, zo kunt be-schouwen (toe-schouwen) relativeert dat je temporele moeilijkheden, zijn ze van kortstondige aard want er is meer dan het hier en nu, je staat binnen een groter geheel en ook de moeilijkheden hebben doel en zin. Lijden, crisis, pijn en verdriet noemt Rosenstock-Huessy de pijlers die samen de brug vormen in deze tijdskom en die uiteindelijk je leven zin verlenen in het eindperspectief. Op het einde van je leven zul je merken, zul je ervaren en weten waar het allemaal goed voor was. Dan vallen de puzzelstukjes op hun plaats en kun je je ziel ervaren als een kunstwerk, dat ontstaan, getekend is door een mooi geheel van samengesmede fragmenten en ervaringen. Een getekende ziel, maar ongebroken. Dat wens je toch iedereen toe?

John Hacking 2015

literatuur:
E. Rosenstock-Huessy, De taal van de ziel. Vertaling van Angewandte Seelenkunde (1924) van Eugen Rosenstock-Huessy, Vught 2014 (Skandalon)
Eugen Rosenstock-Huessy, Het wonder van de taal, Vught 2003 (Skandalon)

******

Taal van Oost en West om realiteit aan te duiden

Een van de meest spannende filosofische dialogen die ik onlangs las was het gesprek van Martin Heidegger met een Japanse gast, professor Tezuka van de keizerlijke universiteit te Tokio. Het gesprek vond plaats in de vijftiger jaren van de vorige eeuw. Dit gesprek ging over de taal. De taal die het Oosten gebruikt en die het Westen gebruikt in denken en in filosofie om de werkelijkheid te duiden. Wat me raakte in deze dialoog was vooral de zorgvuldigheid en de voortdurende aarzeling om ervaringen in woorden en begrippen te gieten vanuit het besef dat elk begrip de reikwijdte van een ervaring ervan kan afknellen. Als twee duellerende woordkunstenaars gaan de sprekers in de tekst op elkaar in en verduidelijken zo hoe vanuit het Oosten en vanuit het Westen begrippen aan elkaar kunnen raken en hoe ze als ze over stilte, over leegte en over het 'niets' gaan elk een eigen dynamiek en "Vorverständnis" hebben.

Wat mij vooral raakte was het feit hoe het transcendente in de ervaring van de werkelijkheid zoals dat in Japan beleefd wordt op een mooie manier ter sprake kwam in de omschrijvingen van beide filosofen. Ik citeer een klein fragment waarin de volheid en de schoonheid van het benaderen van de taal vanuit het Oosten zichtbaar wordt. F (Heidegger) vraagt naar het Japanse equivalent van het begrip taal en hij krijgt dan dit antwoord van zijn gast (J).
J (nach weiterem Zögern) Es heißt <<Koto ba>>.
F Und was sagt dies?
J ba nennt die Blätter, auch und zumal die Blütenblätter. Denken Sie an die Kirschblüte und an die Pflaumenblüte.
F Und was sagt Koto?
J Diese Frage ist am schwersten zu beantworten. Indessen wird ein Versuch dadurch erleichtert, daß wir das Iki zu erläutern wagten: das reine Entzücken der rufenden Stille. Das Wehen der Stille, die dies rufende Entzücken ereignet, ist das Waltende, das jenes Entzücken kommen läßt. Koto nennt aber immer zugleich das jeweils Entzückende selbst, das einzig je im unwiederholbaren Augenblick mit der Fülle seines Anmutens zum Scheinen kommt.
F Koto wäre dann das Ereignis der lichtenden Botschaft der Anmut.(pag 142)

Een vertaling van dit fragment is bij voorbaar een zich wagen op glad ijs omdat de verdere context van dit verhaal ontbreekt. Maar waar ik de nadruk op zou willen leggen is het feit dat taal in Japan zoiets betekent als het onder de indruk zijn van de bloesem van een kersen- of

pruimenboom. Het moment dat de bloesemblaadjes loslaten en door de wind zweven is voor de Japanners reden om vrij te nemen en te genieten van dit fenomeen. Bertus Aafjes schreef al in de bundel “Mijn ogen staan scheef” dat als een Japanner bloeiende kersenbomen gaat zien hij een dichter, een dronkaard, een filosoof wordt. Hij ziet geen bloesem zondermeer, hij ziet een levensbeschouwing, aldus Aafjes. Wat hier heel direct en nuchter door Aafjes wordt uitgedrukt komt in de woorden van Tezuka en Heidegger heel aarzelend aan het licht. Stel je een eens voor het samengaan van kersen- en pruimenbloesemgeur en het effect dat dit heeft op je geest en je gevoel.
J Ein Stillendes müßte sich ereignen, was das Wehen der Weite in das Gefüge der rufenden Sage beruhigte.
F Überall spielt das verhüllte Verhältnis von Botschaft und Botengang.
J In unserer alten japanischen Dichtung singt ein unbekannter Dichter vom ineinanderduften der Kirschblüte und Pflaumenblüte am selben Zweig.
F So denke ich mir das Zueinanderwesen von Weite und Stille im selben Ereignjs der Botschaft der Entbergung der Zwiefalt.
J Doch wer von den Heutigen könnte darin einen Anklang des Wesens der Sprache hören, das unser Wort Koto ba nennt, Blütenblätter, die aus der lichtenden Botschaft der hervorbringenden Huld gedeihen?(Pag 153)

Weidsheid en stilte, die samengaan in een beeld, een ervaring, een gevoel. Niet alleen in het landschap aan je voeten, de verte die je tegemoet wenkt, de nevel die opstijgt uit het dal, de toppen aan de horizon, maar vooral en intensief in het ontvangen van de geur van de bloesem. De geur die je in een andere dimensie plaatst waarin, ik noem het hét sacrale, ervaarbaar wordt. Daarmee wordt meteen duidelijk dat het aanvoelen en het verwoorden van de werkelijkheid vanuit deze optiek heel andere beelden oplevert dan vanuit een Westerse benadering. Welke filosofie van het ervaren van het sacrale heeft het aangedurfd om op geur en ervaring van geur te bouwen? Om op nevel in de bergen en het tikken van regendruppels op een blad of in een vijver ter vertrouwen om het sacrale te duiden? Het is voor het Oosten dan ook niet vreemd dat de ervaring waar het om draait vaag blijft, dat wil zeggen niet in begrippen en woorden is te vatten. Het willen doorgronden, het willen weten en kennen van die ervaring slaat bij voorbaar de plank mis omdat de verkeerde instrumenten worden ingezet als het met de ratio gebeurt in plaats van met het hele lichaam. Onze gesprekspartners zijn daar duidelijk over.
J Uns Japaner befremdet es nicht, wenn ein Gespräch das eigentlich Gemeinte im Unbestimmten läßt, es sogar ins Unbestimmbare zurückbirgt.

F Dies gehört, meine ich, zu jedem geglückten Gespräch zwischen Denkenden. Es vermag wie von selbst darauf zu achten, daß jenes Unbestimmbare nicht nur nicht entgleitet, sondern im Gang des Gespräches seine versammelnde Kraft immer strahlender entfaltet.
J An diesem Glückhaften fehlte es wohl unseren Gesprächen mit dem Grafen Kuki. Wir Jüngeren forderten ihn zu unmittelbar heraus, unser Wissenwollen durch handliche Auskünfte zufrieden zu stellen.
F Das Wissenwollen und die Gier nach Erklärungen bringen uns niemals in ein denkendes Fragen. Wissenwollen ist stets schon die versteckte Anmaßung eines Selbstbewußtseins, das sich auf eine selbsterfundene Vernunft und deren Vernünftigkeit beruft. Wissenwollen will nicht, daß es vor dem Denkwürdigen verhoffe. (Pag 100)

Daarom ook spreekt mij het Japanse landschap aan in het schilderen ervan omdat de weergave een vaag duiden is, een heen wijzen, een formulering in verf of inkt van een vermoeden, niet van een zekerheid. Met sumi-e krijgen de streken waarmee het landschap wordt neergezet een raadselachtigheid die door de geest zelf wordt aangevuld maar niet volledig ingevuld. Het vermoeden, de intuïtie, het verkennend voelen worden aangesproken, niet de geest die wil weten en begrijpen. Dat is genoeg, het is voldoende om er in op te gaan, om te ervaren dat het sacrale zich niet laat vangen in een beeld of in een begrip. Luister naar de regen op het dak, ervaar de zachte val van de sneeuwvlok, ruik de nevel in de ochtend en de geur van paarden. Het is zoveel meer dan woorden kunnen uitdrukken en toch zijn de ervaringen reëel en bieden ze een kader om in op te gaan. Ook dat is mystiek, dit durven toelaten, dit tot deel van je leven laten zijn waarin ook jij mag gloren als de ochtend. Dat is toch ook een mooie metafoor voor deze kerst; een glorierijk kerstfeest!

John Hacking 2015

Martin Heidegger. Unterwegs zur Sprache, Pfullingen 1959 (Verlag Günther Neske) (Pag. 83-155)

*****

Taalgrenzen

Taalgrenzen zijn subtiele grenzen. Dan heb ik niet in eerste instantie de taalgrens op het oog zoals die bestaat in België en waar deze vaak aanleiding vormt voor politiek geharrewar. Nee, ik spreek over de grenzen die je met het gebruik van je taal verkent en waartoe je je leert

verhouden. Dat zijn heel vloeiende grenzen en ze zijn aan ontwikkeling onderhevig. Ze zijn al vanaf je kindertijd een vertrouwd gegeven omdat je lichamelijk bent - omdat je meestal kunt horen, voelen en zien. In de baarmoeder hoor je de gedempte geluiden die van buiten komen, de hartslag van je moeder en als je opgroeit brabbel je heel wat woordjes die niemand kan verstaan maar waarmee je wel te kennen geeft dat je er bent. De glimlachende reacties van je ouders geven je een voldaan gevoel. Taal ontstaat dus spelenderwijs en pas het onthouden en toepassen van woorden en zinnen lijkt enige moeite te kosten. Zeker als opeens op school grammaticale regels moeten worden geleerd en als je wordt afgerekend op je spelfouten en zinsconstructies. Gesproken en geschreven taal staat dus aan het einde van een lang proces van ontdekken en leren.

Maar taal is meer dan alleen maar communicatiemiddel, een functioneel instrument om je staande te houden in de wereld. Taal vormt allereerst een grens, een vorm van barrière waarbinnen je jezelf veilig kunt voelen, omdat je een vertrouwd gevoel ervaart: we spreken dezelfde taal - we delen dezelfde wereld en opvattingen. Daarom is een taal die je absoluut niet kunt verstaan niet alleen vreemd; de spreker ervan lijkt uit een andere wereld te komen. Dat kan iets bedreigends hebben want je oriëntatie ontbreekt en je deelt zo goed als niets. Zij die de taal niet spreken, de ‘buitenlanders’, de ‘barbaren’ zoals de oude Grieken hen noemden, worden soms letterlijk buitengesloten. Ook in onze samenleving worden zo bepaalde groeperingen gestigmatiseerd. Er worden dan allerlei woorden bedacht die denigrerend en vernederend zijn. De taal van de Nazi’s in WO II is daarvan een van de meest gruwelijke voorbeelden. Zij gebruikten de taal om zogenaamde “Untermenschen” in allerlei soorten te beschrijven, terwijl ze van zichzelf dachten dat ze “Übermenschen” waren. De eufemismen die toen werden bedacht om deze ‘ongewenste’ groepen van de aardbodem te verwijderen bezitten nog altijd een kracht die niet is uitgewerkt omdat ze telkens weer in onze taal terugkeren. Het gruwelijke cynisme van de nazi’s, die bijvoorbeeld het laatste stukje weg naar de gaskamers in het vernietigingskamp Treblinka “Himmelstrasse” noemden, wordt misschien niet meer zó geëvenaard, maar als op Twitter vluchtelingen worden uitgescholden, zelfs al zijn ze slachtoffer van de verdrinkingsdood, zijn we in mijn ogen hier niet zo ver van af. Uiteindelijk is de uitkomst hetzelfde: taal dient hier als opstapje tot moord en met taal wordt toegedekt, vergoelijkt, veronachtzaamd, genegeerd, geïdeologiseerd dat er doden vallen door ons politiek en economisch systeem. En dan heb ik het nog niet eens over andere vormen van taal, minder in woorden gecommuniceerd maar meer in vernederende daden:

namelijk de taal van de verkrachting, iets wat als oorlogswapen wordt ingezet in veel landen.

Het vocabulaire van de taal – ook vanuit de ervaren lichamelijkheid van onszelf en de wereld om ons heen, kent vele variaties, vele toonsoorten en veel modulaties. Maar wat zouden wij zijn zonder onze taal, zonder al onze talen. Want we spreken meestal niet één taal maar meerdere. Ook daarmee bevinden wij ons binnen grenzen. De taal van het gevoel, de emotie, de intuïtie, de taal van onze waarnemingsorganen, de taal die wij met ons spraakorgaan produceren en met ons bewustzijn in digitale taaluitingen, zij hangen samen maar zijn ook net zo goed verschillend. Een autist beleeft de wereld heel anders dan een niet-autist. Het gebrek aan sociale intelligentie en de taal die daarbij hoort maakt je leven er niet makkelijker op. En wat te zeggen over onze samenleving die meer en meer een beeldtaal-werkelijkheid geworden is? Niet meer de woorden, inclusief de woorden uit de heilige boeken, zijn het belangrijkste in ons tijdperk. Ik vermoed zelfs dat de tijd voorbij is waarin geschreven en gesproken teksten het meeste aanzien genieten. Sinds de uitvinding van het schrift hebben deze teksten opgang gemaakt maar nu regeert het beeld. En het is een overvloed van beelden, want we leven in de wereld van de stromende beelden. Niet alleen in en via de film wordt dit duidelijk maar vooral digitaal, virtueel, door het gebruik van de apparatuur die dit mogelijk maakt en die ons letterlijk verbindt met de wereld via deze nieuwe taaluitingen. Opeens zijn we zelf onderdeel van de kleine computers in onze hand waarmee we “smart” ons leven gestalte geven. De waarheid die wij dachten te vinden in teksten is voorgoed achterhaald want meer dan ooit zijn we ons bewust van het feit dat elke waarheid ook een interpretatie is en dat het morgen anders kan zijn. Stromingen, ook op religieus gebied, die teruggrijpen op een interpretatie van teksten als enige ware, voeren dus een achterhoede gevecht, een strijd die ze gaan verliezen als alles virtueel wordt en wij niet anders meer kunnen dan leven in deze digitale omgeving.

De nieuwe virtuele mogelijkheden scheppen nieuwe talen. Nieuwe onzekerheid voor hen die de taal niet beheersen en ze geven een gevoel van macht en beheersing bij hen die dit wel doen. Worden de programmeurs de hogepriesters van de toekomst? Hoever kan taal worden ingezet en opgerekt om de werkelijkheid te manipuleren? In de Tweede Wereldoorlog werd de radio en de film in het bioscoopjournaal ingezet om de vernietigende boodschap van de Nazi’s voor het voetlicht te brengen. In onze tijd staan er heel andere middelen ter beschikking nu iedereen over zijn eigen beeldschermen meester is en toegang heeft tot de hele wereld. Wetgevers en politici trachten grenzen te trekken

rond het gebruik ervan maar lopen hopeloos achter de feiten aan. Digibeten worden letterlijk buiten de samenleving geplaatst en ze kunnen er niets aan veranderen. Ze zijn helemaal afhankelijk van de goede wil van anderen. Als je hierover nadenkt doemt een angstig toekomstscenario op want in ons dagelijks leven denken wij heer en meester te zijn over ons spreken, we voelen ons thuis in ons taalveld, en wij denken dat wij de grenzen ervan kennen. De virtuele wereld is er echter een van grenzeloosheid. Grenzen zijn ficties, kunstmatige menselijke concepten die net zo goed totaal anders kunnen worden vormgegeven. Virtueel kan alles. En omdat alles kan zijn er geen grenzen en is er chaos, wanorde, onzekerheid, vooral in de hoofden van de mensen die erin en ermee moeten leven. No way out! Als straks de quantumcomputer een feit wordt en de digitale wereld, de wereld van de nullen en eentjes wordt uitgebreid met de mogelijkheid dat het geen van beiden is, of beiden tegelijk, dan breekt er een heel nieuwe werkelijkheid aan waar we nu nog geen echt idee van hebben. Een quantum-sprong de toekomst in!

Is er dan geen hoop meer voor het woord, de kracht van de poëzie, het geschreven, gesproken woord in de wereld van het beeld en de virtualiteit? Wordt het boek bijvoorbeeld een artefact uit een verleden dat wij achter ons laten? Misschien kan ons lichaam de weg wijzen? Ook het lichaam is een vorm van taal. Het lichaam zelf dicteert tot nu toe hoe wij ons grotendeels gedragen, wat we ervaren en wat er ervan maken wat er op onze weg komt. De huid is de grens die ons letterlijk van de wereld scheidt die ons omgeeft. De waarnemingsorganen zijn voortdurend bezig te communiceren met de indrukken die ons toevallen. Ons bewustzijn staat voortdurend in de actiestand om alle tekens te interpreteren die het opmerkt en wil duiden. Geen minuut zonder betekenis, geen seconde zonder een of andere wijze van zinduiding en aanpassing van het gedrag hierop.
Als we heel goed naar het lichaam luisteren en ook naar andere lichamen kijken, kunnen we tot de conclusie komen dat het lichaam (nog steeds) sterfelijk is, relatief, contingent. Dat moet toch aanzetten tot nadenken, tot gedrag dat niet koste wat het kost nodeloze risico's neemt met gevaar voor eigen leven en het leven van anderen. Puur vanuit de overlevingsdrang lijkt dit een logisch effect. Maar de werkelijkheid is altijd complexer. Wat we ook met ons slim bewustzijn ontwerpen, ontdekken en produceren, zoals de digitale en virtuele wereld, we zijn er nooit. Ik geloof niet dat wij ooit in staat zullen zijn de wereld en de werkelijkheid naar onze hand te zetten zoals we zouden willen: namelijk absoluut of zoveel mogelijk. Er zal altijd een zekere vorm van 'bias' zijn, ongrijpbare, onbekende factoren en gebieden,

donkerheid, zoals het kwaad in de mens, zijn onwil, zijn genetische defecten, waarmee we moeten leren leven. Alle pogingen om te manipuleren zijn in feite pogingen om te beheersen en daarmee te verlossen. Het tekent een mentaliteit die uit is op de verlossing van de mens en de mensheid van alle noden. De verborgen messias in de wetenschapper en de techneut.

Alle vooruitgang in onze wereld is pas mogelijk geworden omdat we een taal hebben gevonden om dit proces te definiëren en te sturen. Zonder taal die de grenzen van het kenbare verlegt geen ontwikkeling, geen grensoverschrijding, geen nieuwe inzichten. Ook bij het schrijven ontstaan vaak nieuwe begrippen gebaseerd op stoutmoedige gedachten. Voordat je begon had je hiervan geen idee. Het lijkt alsof de taal dan zichzelf baart. Zoals de Aleph, de letter A, in de Joodse mystiek die staat voor God (geschreven met twee letters: Jod en Wav), zo staat ook in het gezicht van elk mens een streep (neus/Wav) met twee ogen (Jod): God wordt als het ware zo zichtbaar in elk menselijk gezicht. Als theoloog kan ik dit helemaal onderschrijven. Taal dus zichtbaar en onmisbaar omdat we lichamen zijn en omdat we gewoon niet anders kunnen. Hoe virtueel het ook straks zal worden.

John Hacking 2015

*****

Rust

Van Thomas a Kempis is bekend dat hij zei dat hij rust vond in bos en boek. Ik kan me daar wel iets bij voorstellen. In deze jachtige tijd met de druk op presteren en het ondergaan en meemaken van “happenings”, want je moet toch kunnen meepraten en ‘pronken’of jezlef ‘tonen’ op sociale media, is rust een schaars goed geworden. Als je de hele dag geregeerd wordt door de drang om op je smartphone alle berichten te lezen en te reageren heb je geen rust. Zelfs ‘s nachts niet. Maar dat doe je jezelf aan en niemand vraagt van je om 24 uur online te zijn.
In het bos kun je rust ervaren als je alle verplichtingen en dwang loslaat. Gewoon wandelen, snuiven, de lucht van de bomen en bloemen opsnuiven, kijken naar het pad, het groen, de omgeving waarin je je bevindt. Zitten op een bank en wachten op niets. Want er is niets om op te wachten en toch is dit niets alles, of heel veel, namelijk genieten van het moment, het ogenblik. Dat wat zich in je ogen, voor je blik, afspeelt, manifesteert. Meer hoeft niet, oren, ogen, neus en huid doen mee in dit

voelen en waarnemen. Je bent deel van het geheel. Bosdeel, stukje bos. Stukje hout dat ook kan weglopen.

Maar ook in een boek is rust aanwezig als je al lezende meegenomen wordt in de stroom van het verhaal, geboeid, gegrepen wat zich daar via de letters aan betekenis openbaart en waarin je als het ware verzeild bent geraakt en meedoet als lezer. Jij brengt de tekst tot leven en voor je ogen speelt zich af wat er op papier (of E-book) staat afgedrukt. Dat is een soort van reis, een tocht langs de ankerpunten die de schrijver heeft uitgezet maar die jij wel moet willen volgen door het boek ter hand te nemen. De roman, zeker een spannende tekst, heeft het in zich om je “zu fesselen” als de auteur verstand van zaken heeft en je raakt met zijn woorden. Waarom dat zo is en hoe dat kan blijft ook een beetje geheim. Jouw context, bestaande uit jouw ervaringen, jouw ankerpunten in je leven, je passies en je belangstelling, speelt daar een grote rol in.
Ik heb dat nu met poëzie. Ik sla een bundel op van een dichter/es die ik nog niet ken en ik heb meteen iets van “die ga ik lezen/die koop ik”. Wat is dat? Waarom die directheid, dat zeker weten? Wat maakt het verschil uit tussen die lees ik en die laat ik meteen weer vallen? In een oogwenk is het soms al duidelijk. Maar ik vraag me af waar nu precies het verschil in zit: waarom mij de ene auteur wel aanspreekt, boeit en de ander totaal niet. Natuurlijk is het ook misschien een vooroordeel dat op de achtergrond meedoet. Maar dan nog. Bij gedichten, nog meer dan bij een roman, want die moet je echt gaan lezen, is een eerste indruk van belang omdat dan snaren geraakt kunnen worden, de snaren van je ziel. Dit kan door het opgeroepen beeld, de spanning in de tekst tussen de beelden, de voortgang, beweging, dynamiek en het thema dat wordt aangeroerd. Liefdesgedichten maken vooral bij verliefde mensen indruk maar ook bij hen die smachten naar liefde, die op zoek zijn naar liefde, die een liefde hebben verloren of die misschien voor de eerste keer kennis maken met liefde. Er is geen algemene wet voor op te stellen.
Bij mij is het landschap een thema dat me raakt omdat ik ook landschapschilder ben en extra gevoelig voor de uitstraling van het landschap. Het licht in de het landschap, de sfeer, het moment van de dag, het open en gesloten landschap, het vergezicht, de bergen, de zee, het moeras en vooral de horizon, raakpunt van hemel en aarde. Sneeuw, sneeuw en nog eens sneeuw, ik kan er alleen maar van genieten. Voor ons in West Europa een bijna vergeten dimensie van het landschap omdat het zo weinig sneeuwt. Il neige sur Liege, zong Jacques Brel, ik zie het zo voor me. Daarom verzamel ik al jaren gedichten waar sneeuw in voorkomt.

Zo is ook het winterse landschap, de ongerepte sneeuw op het veld een schoolvoorbeeld van rust, stilte, niets beweegt, niets wordt gehoord, alles gedempt. In mijn beleving een toppunt van sacraliteit. Ik zeg met opzet ‘mijn beleving’ want ik wil niet generaliseren. Maar er zijn ook heel wat Japanse dichters en schilders die een dergelijke ervaringen kennen en beschrijven of schilderen. Dat vind ik inspirerend, dat een idee door velen wordt gedeeld, ervaren, beleefd. Dus als je vraagt ‘wat geeft je leven zin?’ is het ook de ervaring van die sacraliteit in het landschap en de uitdrukking die je daar zelf aan probeert te geven in je werk, je tekst, je schilderij. Dat is een belangrijk deel in mijn leven naast relationeel gekleurde onderdelen. Dat geeft rust, een zeker houvast en vooral veel levenslust en voldoening. Dat ligt niet op het niveau van presteren maar op het niveau van ondergaan en weergeven. Existeren en laten gebeuren, meemaken, je er aan toe vertrouwen. Net zoals je op je bankje kijkt naar het landschap, niets hoeft, nu niet, zo meteen niet. Zitten en wachten, en kijken, voelen, ruiken, proeven. Het echte ogenblik.

John Hacking 2015

*****

Taal en vertaling van je emoties en van de ervaren werkelijkheid

Gisteren merkte Paul van Tongeren bij zijn afscheidsrede als hoogleraar filosofie op dat het soms moeilijk is om de juiste taal te vinden om je ervaringen uit te drukken. In zijn betoog ging het daarbij om het gevoel van dankbaarheid en dank, zeker als het iets heel groots betreft zoals de geboorte van een kind of een andere geweldige ervaring.
Het vinden van taal om je gevoel en je ervaring uit te drukken is een vraag die mij voortdurend bezig houdt. Niet alleen omdat de taal ons een soort van houvast geeft door de betekenissen die wij toekennen, maar ook omdat de nieuwe ontwikkelingen in de virtuele werkelijkheid en het gebruik van digitale taal nieuwe mogelijkheden en onmogelijkheden scheppen.

Taal en het spreken van taal is eerst en vooral lichamelijk. Misschien dreigen we dat wel eens te vergeten als de het domein van de taal funderen in de rede, de ratio of wat daar voor door gaat. We spreken met ons lichaam, we denken met onze hersenen, we vinden woorden en begrippen, tekens en symbolen omdat we ze via onze herinnering kunnen vasthouden en communiceren. Het lichaam speelt daarbij een fundamentele rol in de communicatie met elkaar. Ook als de taal heel

abstract wordt zoals in de theoretische fysica is dat niet anders. Einstein had de creativiteit om met zijn taal gegrond in de wiskunde een ontwerp te maken dat tot nu toe onbekend was: de relativiteitstheorie. Daarvoor moest hij nieuwe begrippen bedenken en het heeft een tijd geduurd voordat zijn collega's hiermee in konden stemmen. Met nieuwe begrippen werd een nieuwe werkelijkheid geschapen. Bestaat deze dan ook? Als de nieuwe theorie verschijnselen afdoende verklaart, dat wil zeggen dat je er geen speld tussen kunt krijgen, lijkt ze te kloppen en gaat ze door voor de waarheid van dat moment. Ik houd duidelijk een slag om de arm want stel nou dat wij in parallel universum leven? Zoals dat in science fiction films soms ter sprake komt. Theoretisch zou dat heel goed kunnen, onze droomwerkelijkheid is in feite ook een vorm daarvan. Dan ontbreekt ons op dit moment de taal om deze werkelijkheid van tegelijk op meerdere plekken aanwezig zijn te omschrijven. Als in de relativiteitstheorie sprake is van gekromde ruimtes zou je jezelf ook kunnen afvragen of onze gedachten ook niet op de een of andere wijze ruimte doen krommen waardoor gedachtes aan elkaar raken en elkaar beïnvloeden. Ik fantaseer er maar even op los maar waarom zouden in de fysica dingen gelden die dan niet ook toepasbaar zouden zijn op het terrein van denken en reflecteren en het mogelijke materialiseren (in de een of andere vorm) van gedachten?

Als de quantumcomputer op het punt staat om gerealiseerd te worden ontstaan misschien nog heel andere mogelijkheden. Maar zoals een wetenschapper in de krant verzuchtte, we hebben geen apparatuur om mogelijkheden te testen, uit te proberen en verder te helpen omdat we nog steeds met potlood en papier werken om onze theorie uit te werken. Dat is dus het probleem, we moeten met een taal die beperkt is iets ontwerpen dat de mogelijkheden van deze taal ver overstijgt.
De digitale werkelijkheid waarin we terecht zijn gekomen is daarvan een goed voorbeeld. In principe is digitaal alles te beschrijven, zelfs het onmogelijke, maar aan de beschrijving beantwoordt dan nog niet een existentiële werkelijkheid. In de virtuele omgeving van de digitale taal, de virtuele context, ligt het universum aan mogelijkheden voor ons open. Je kunt het zo gek niet bedenken of we kunnen het beschrijven. Maar het blijft ook dan mensenwerk totdat de computer, de robot zoveel denkkracht en fantasie ontwikkelt om zelf aan de slag te gaan. Zou dat kunnen? Is het een kwestie van programmeren? Als dit laatste waar is zal het snel gebeuren. Dan houden we dat niet meer in de hand want het eerste gelukte experiment zal ongekende gevolgen hebben, die hun weerga niet kennen. A quantumleap in future!

Onze taal is een huis waarin we kunnen wonen. Met onze taal geven wij betekenis aan de wereld en verkennen we de wereld. Dit huis is soms te klein, soms te groot. De taal die wij nodig hebben ontbreekt of overweldigt ons. Wij zijn meesters van de taal en de taal is meester over ons want zij was er al voordat wij er waren en zal er nog zijn als wij er lang niet meer zijn. Deze paradox is ons menselijk lot als we spreken over taal. We spreken over taal door taal, de benoemen, quantificeren, denken, rekenen, handelen, communiceren doormiddel van die taal. Lichaamstaal, emoties (ook een vorm van taal), visuele taal, taaldaden via spreken en denken, kortom een heel scala aan mogelijkheden en toepassingen die wij spelenderwijs onder de knie krijgen in ons leven. Franz Rosenzweig noemde de taal het grootste geschenk van God aan de mens. Het is een prachtig geschenk maar niet een volmaakt geschenk want we hebben zelf het aandeel hierin om de taal goed in te zetten en te gebruiken. Taal kan leven geven en taal kan doden, taal heeft ongekende krachten en op basis van onze inzet werkt dat positief of negatief uit. Performatief gebruik van onze taal doen we voortdurend, we kunnen niet anders. Misschien zijn we in diepste wezen die kinderen gebleven die vanuit hun magisch denken nog altijd ervaren dat wat ze denken ook waar is en die vanuit hun spreken nog altijd menen dat wat gezegd wordt overeenkomt met hoe het in werkelijkheid is. Als je achter de dingen zou kunnen kijken, als je die magische band los zou kunnen snijden, zou de werkelijkheid er misschien heel anders uitzien. Een leven zonder deze vorm van taal, zonder deze vorm van communiceren met alles om ons heen is niet goed voorstelbaar maar het zou kunnen. Stel dat de evolutie nog wat verder doorgaat want dat is toch de kern van de evolutie: ontwikkeling die niet stopt, dan zijn we nog lang niet op ons eindpunt. Dan gaat het nog wat verder en wat komt er dan? Komt er een fase waarin taal overbodig, ouderwets, achterhaald zal zijn omdat ze niet meer aan de eisen van de werkelijkheid voldoet? Zou virtualiteit de plek innemen van de realiteit? Wie zal het zeggen? Wie kan het denken?

John Hacking 2015

*****

Was bringt die Seele im Schwung?
Or: how do you care about your Soul?

Was de ziel en de zorg om het ‘heil’ van de ziel niet weg te denken uit het leven van een middeleeuwer, in onze tijd is er veel veranderd. Omdat er geen wetenschappelijk bewijs is voor het bestaan van de ziel hoeven

we er dus géén rekening mee te houden. Dat is de opvatting van veel psychologen. Eugen Rosenstock-Huessy schrijft in een brief uit 1924 hier behartenswaardige dingen over. Een tekst waarmee wij ook vandaag de dag nog uit de voeten kunnen als we tenminste bereid zijn om de ziel krediet te geven.

Een toegang tot je eigen ziel kun je ontdekken als je de moed hebt om op onverwachte vragen in te gaan: als je een antwoord geeft door je handelen op een vraag die aan je wordt gesteld door een ander en die meer vraagt dan alleen maar een ja of een nee. Concreet, als je wordt uitgenodigd om een ander te helpen bij een of ander probleem, als een ander mens een beroep op je doet. Als je hierin meegaat en tracht te helpen vanuit je mogelijkheden gebeurt er iets. Iets dat je niet van te voren kunt voorzien, iets wat je niet van tevoren ziet aankomen omdat in je antwoord een dynamiek zit opgesloten die je zal doen veranderen. Na je antwoord ben je niet meer dezelfde. Je hebt een verandering ondergaan. Dat is heel kort samengevat wat Rosenstock-Huessy beweert in zijn brief. Als je wordt aangesproken als een ‘jij’ en als jij als een ‘jij’, een ander, een aangesprokene, hierop antwoordt. Deze tweede naamval benadrukt dat het niet allereerst gaat om hoe je in het leven staat als een ‘ik’. Het ‘ik’ of de eerste naamval, is vooral een houding van autonomie, van reflectie, van het abstracte en het abstracte denken. Het ‘ik’ kan zichzelf goed verschansen achter die abstracties. Dat is veilig, dan gebeurt er niets, dan hoeft het ‘ik’ niet op een appèl in te gaan en dan vinden er geen onverwachte veranderingen plaats. “Alles im griff”. Of: “mij kan niets gebeuren”, ik ben meester over de situatie. Maar die laatste houding zegt meer over jou als autonoom subject dan over jou als bezield wezen. Het zegt meer iets over je persoonlijkheid als een burcht, een kasteel, een ommuurd terrein dan over jou als warm empathisch mens. Filosofen zijn volgens Rosenstock-Huessy mensen die vanuit hun ‘ik’ redeneren. Op afstand dus. Dat heet objectief, reflectie die zich niet laat meeslepen. Maar wat ziet een filosoof en wat hoort hij? Hoort en ziet hij enkel zijn eigen hersenspinsels, associaties, beelden die opdoemen, zijn eigen creatieve geest die begrippen aan elkaar smeedt en tot constructen omvormt? Luistert hij wel echt? Ziet hij wel echt? Of is zijn denken uiteindelijk ook deel van een proces waarin hij zijn eigen (voor)oordelen bevestigt en vervolmaakt?

Als je Rosenstock-Huessy mag geloven raakt het moderne filosofisch denken niet zo snel aan de ziel en de moderne filosofen uit onze tijd hebben dan ook niet zo heel veel zinnigs over de ziel gezegd wat hout snijdt. Maar dat laatste is een slag in de lucht want zo goed ben ik er niet in thuis. In ieder geval ken ik geen baanbrekend werk dat het

opneemt voor de ziel. Toch bestaan er in onze taal tal van spreekwoorden die het bestaan van de ziel als vanzelfsprekend beschouwen. Zijn die dan allemaal achterhaald, relicten uit een verleden dat niet meer geldt? Ik denk van niet, maar wie ben ik? “Ogen als spiegels van de ziel; iets dat door je ziel gaat; hoe hoger het hart, hoe lager de ziel; een goed geloof en een kurken ziel; hoe meer zielen, hoe meer vreugd; met hart en ziel; met zijn ziel onder de arm lopen; moederziel alleen; ter ziele gaan; twee zielen, een gedachte; ziel en zaligheid verkopen; zijn ziel in lijdzaamheid bezitten; je ziel uit je lijf lopen; iemand op zijn ziel trappen; eelt op de ziel hebben; tegenspraak is gymnastiek voor de ziel; grote doelen en kleine zielen gaan niet samen; beknoptheid is de ziel van wijsheid; de schoonheid van de dingen leeft in de ziel van hen die haar aanschouwen; tranen zijn het smeltende ijs van de ziel; verbeelding is het oog van de ziel.” Dat is een kleine selectie slechts, en is dat nu alleen maar metaforisch te verstaan? De ziel als een metafoor voor vasthoudendheid, duurzaamheid, kwaliteit, levenskracht, psychisch evenwicht?

Rosenstock-Huessy had een mooi credo voor zichzelf: respondes etsi mutabor: ik antwoord ook al onderga ik daardoor een verandering. Een verandering treedt op als een nieuwe liefde, een gebod dat wij opvolgen zoals het bevel om uit Egypte weg te trekken, het land van de slaven, in het bijbelse verhaal onder leiding van Mozes. Het volk zet die stap en zij komen in de woestijn terecht. Hun weg naar het beloofde land zal een erg lange weg worden en zeker een generatie duren. Los van het waarheidsgehalte van dit verhaal illustreert het perfect welke veranderingen kunnen optreden als het bevel wordt opgevolgd. De durf om te volgen, om het bevel op te volgen en te ondergaan wat komt veronderstelt moed en openheid. Een angsthaas houdt het bij het oude en komt de deur niet uit ook al is het een huis waarin hij de rol van slaaf moet vervullen. Durf je je ziel bloot te geven, durf je te antwoorden op de vraag, het bevel dat aan je gericht wordt? Dat is de kernvraag. Maar maak je dat mee? Wordt jij gevraagd? Doe je ertoe, is er iemand die je nodig heeft? En stel je jezelf wel eens die vraag: wie heeft je nodig en omgekeerd wat zou je kunnen betekenen voor een ander? Als je enkel en alleen maar voor jezelf leeft en je eigen ‘zieleheil’ zal er waarschijnlijk niet zoveel aan zijn in je leven. Als alles om jou draait alsof je het middelpunt van het heelal bent ben je snel uitgepraat want je zult maar weinig mensen aantreffen die je hierin willen en kunnen bevestigen. Een machtig heerser (zoals we die kennen uit de geschiedenisboeken) zal alles in het werk stellen om zelf in het middelpunt te staan, wat er ook gebeurt. Maar wat schiet je daarmee op? Wordt je ziel daar warm van? Ik vermoed van niet. Want dan kom je

terecht in de spiraal van steeds maar meer bevestiging eisen, vragen, afdwingen. Kijk naar Noord-Korea waar de leider zo belangrijk is dat elke zucht, elke snik die hij laat op schrift wordt vastgelegd alsof het woorden zijn die voor de eeuwigheid bestemd zijn. Een gotspe. Dus als je jezelf afvraagt wat jij kunt betekenen en er zijn significante anderen die jou uitdagen, dan ben je hard op weg om je eigen ziel te leren kennen. Dan ga je pas echt op reis. Word je wie je bent.

John Hacking 2015

******

Attractie

Alleen datgene wat de sterkste aantrekkingskracht en de grootste uitstraling heeft wordt nog opgemerkt in de zee van keuzemogelijkheden die ons dagelijks worden aangeboden via sociale media, reclame en vormgeving. Zo ongeveer en vrij vertaald luidt een uitspraak van Gunther Anders, geciteerd in een artikel van Jean Pierre Wils “Existenz als Genuss”.[15] Al die mogelijke keuzes maken ons meer reflexief, zou je denken want niemand wil een verkeerde keuze maken en dan opgescheept zitten met de negatieve gevolgen van zijn keuze. Kiezen veronderstelt dus nadenken, reflectie, maar niets is minder waar. Reflectie is namelijk niet alleen een kwestie van nadenken over wat je wilt hebben of wat je zou willen kiezen uit een aanbod van mogelijkheden, het is ook en vorm van beschouwen, van terugtrekken op jezelf, jezelf, je wensen en je verlangens tot object nemen. Heb je wel nodig wat je zou moeten kiezen, wat draagt je keuze en het gekozene bij aan je levensgeluk? Dat soort vragen. Nadenken over wat je zou willen kiezen ontaardt vaker in piekeren en in wakker liggen. Studenten kunnen hierover meepraten.
Wills citeert de filosoof Herder die stelt (ik vertaal vrij): ‘onszelf bestuderen wij niet, omdat we het niet nodig vinden, om ons zelf te ontmoeten.’[16] We gaan niet de confrontatie aan met onszelf maar verliezen ons liever in het genieten, zou je kunnen concluderen: ‘Brood en spelen alom. Als we maar bezig worden gehouden. Als we maar lol

---

[15] der blaue reiter. Journal für Philosophie. 36. Ausgabe – 2014 Luxus. 20 Jahre der blaue reiter. 20 Jahre Luxus des Denkens, p. 18

[16] der blaue reiter. Journal für Philosophie. 36. Ausgabe – 2014 Luxus. 20 Jahre der blaue reiter. 20 Jahre Luxus des Denkens, p. 21

hebben.' Een kenmerk van de verwende consument. Het meest erge dat ons kan overkomen, (naast natuurlijk levensbedreigende ziektes en grote verliezen door de dood van dierbaren) is verveling. Dit is natuurlijk een heel erg kort door de bocht analyse van de huidige mens als consument in de welvaartsmaatschappij maar er zit wel een kern van waarheid in. Die kern bestaat hierin: hoe vaak stellen wij ons nou werkelijk de vraag wat ons leven de moeite waard maakt en wat er wel en wat er niet toe doet? Iedereen kan die vraag voor zichzelf beantwoorden. De uitkomst is ongewis want je weet niet wat het antwoord zal zijn en welke consequenties hieruit kunnen vloeien. Misschien ga je wel op een heel andere manier in je leven staan, gooi je alles over een andere boeg en maak je radicaal nieuwe keuzes!

Opvallend is dat mensen die een groot verlies hebben meegemaakt vertellen dat na dit verlies het leven opeens heel anders is geworden. '*Alle onbelangrijke dingen zijn als het ware van me af gestript, over bleef de kern*', zo luidt de uitspraak van iemand die partner en moeder verloor in hetzelfde jaar. Met andere woorden: pas oog in oog met gebeurtenissen die je met de voeten op de grond plaatsen, situaties die veel pijn doen en verdriet geven omdat wat is gebeurd onomkeerbaar is, kom je tot het besef wat er werkelijk toe doet en wat overbodig is. In het tijdschrift der blaue reiter waar deze keer het thema luxe tegen het licht wordt gehouden door verschillende auteurs komt deze luxe ook naar voren als overdaad, als weldaad voor de ziel, als genieten van iets wat misschien ook niet echt er toe doet omdat het overvloed veronderstelt en als verkwisting wordt beschouwd door hen die geen deel uitmaken van dit proces van genieten. Maar Luxe is eigenlijk een weerbarstig begrip en er is veel gesteggel erover wat er wel en wat er niet onder valt. Existentieel gezien zou je kunnen stellen dat leven 'an sich' al een vorm van luxe is omdat je níet dood bent. Maar dat is een definitie die niet ieder van harte zal onderschrijven. Want hoe ziet dat leven er dan uit? Het maakt nogal een verschil of je nu op de vlucht bent, op weg naar een onzekere toekomst uit een land met moordenaars, of dat je behaaglijk in je luie stoel voor de tv commentaar levert op de voetbaluitslagen en de ellende in de wereld.
Naar aanleiding van deze opvattingen over luxe kwam bij mij het idee boven dat we, als we eenmaal meegaan in de dynamiek van aantrekking en uitstraling, van genieten en van je mee laten slepen door de verwachtingen die worden gewekt in deze maatschappij, je al heel snel gegijzeld kunt worden door je eigen verlangens. Je wilt meedoen, je wilt speler zijn in het spel dat sociale media met je spelen, je wilt belangrijk gevonden worden, 'likes' ontvangen op Facebook als je iets hebt gepost, je wilt opvallen net als de producenten van allerlei diensten die

hun product aan de mens proberen te brengen. Of dat nu een tijdschrift is met een hippe uitstraling, kleding, schoenen, sieraden, een auto, een huis, een carrière, of een spirituele levensweg of opvatting, dat maakt allemaal niets uit.

Alles kan en alles wordt aangeboden op de ‘markt van welzijn en geluk’ en de verwachtingen zijn torenhoog. Meegesleurd in wat je allemaal ‘leuk’ vindt loop je het gevaar teveel tijd te besteden aan zaken die allemaal letterlijk buiten jou liggen, die op het beeldscherm verschijnen, waar je misschien wel zinnelijk, lichamelijk en geestelijk verwantschap mee voelt, maar het blijven buitenkant dingen. Zelfverlies, dat wil zeggen, het besef van wie je eigenlijk werkelijk bent en wat je werkelijk nodig hebt, ligt op de loer. Je verdwaalt in het oerwoud van aangeboden opties, verlokkingen en mogelijkheden. Je weet niet meer zo goed wat je echt wilt, waar je wortels liggen, waar je vandaan komt en waar je eigenlijk naar toe zou willen. Jean Pierre Wils beveelt ons het advies van dezelfde Herder aan: een beetje meer concentratie op jezelf en minder afleiding kan voorkomen dat we onszelf dreigen te verliezen in de verstrooiing. Concentratie geeft toegang tot onszelf en tot de wereld, aldus deze filosoof. En zelfontmoeting en wereldontmoeting vinden plaats in het genot (itt de ervaringen van dreiging of van pijn). Herder maakt dus duidelijk dat we niet ascetisch hoeven te worden, alle luxe hoeven af te zweren om onszelf wat beter te leren kennen. We hoeven ook niet ons Facebook account op te heffen om hiertoe te geraken. Genieten, ook van luxe, is een weg die begaanbaar is en die niet hoeft te lijden tot verslaving en zelfverlies als we de grenzen ervan in de gaten houden. Maar hier ligt precies ook het probleem. Onze maatschappij dreigt in haar aanbod aan mogelijkheden en kansen bijna grenzeloos te worden. Globalisering is hiervan slechts een onduidelijk voorbeeld maar wel een voorbeeld dat de hele globe, de hele aardkloot op het oog heeft. Dat is nogal wat als je alleen gewend bent rond te wandelen in je eigen buurtje en vreemd op kijkt als er opeens een vreemdeling aan je deur verschijnt.

Natuurlijk op internet en op de tv ligt de hele wereld aan je voeten maar je ‘mindset’ is daar, zo vermoed ik, zeker nog niet letterlijk aan aangepast. Geestelijk leven we nog in onze vertrouwde omgeving, een beschermde context, een eigen ‘Heimat’ waar veel van het onbekende ook als bedreigend wordt ervaren. Grenzen verschuiven op allerlei manieren en begrenzingen worden, en dat is typisch menselijk, als beperkend ervaren. Maar zonder helder afgebakende structuren leven we in een continuüm van mogelijkheden en geven wij onszelf geen kans om ons te oriënteren, een houvast te vinden, te wortelen en te groeien.

De wereld is te groot om te bevatten. Dat gaat ons boven de pet. Als op Facebook een bericht wordt geplaatst dat iedereen kan lezen betekent dit dat dit een bericht is voor de hele wereld. Weten we wel wat we bedoelen als we zorgeloos ‘iedereen’ tot publiek maken van onze ontboezemingen? Maar Facebook verstrekt ons wel die luxe om deze waan te voeden: we presenteren onszelf voor de hele wereld, de hele internet wereld is ons toneel. “We are on stage” en zichtbaar voor iedereen. De attractie van dit fenomeen ligt volgens mij dan ook in een vorm van narcistische zelfbevestiging: kijk eens wat ik kan, wat ik weet, waar ik voor sta. Net als het kind dat de aandacht van de ouders vraagt en roept: ‘papie, mamie, kijk eens…’ Er is dus niet zoveel veranderd ook al moeten we ons als ‘volwassenen’ gedragen. De mechanismen van aandacht vragen en aandacht trekken worden alleen in een ander jasje gepresenteerd.

Hoe bewaak je je grenzen, hoe ontdek je waar je grenzen liggen? Bij ziekte, bij een verlies, bij teleurstelling, bij tegenslagen en bij een crisis. Dan kom je er snel achter. Maar hoe zou je wat meer bewust kunnen worden van je mogelijkheden en je beperkingen? Precies, door terugtrekking, concentratie, focussen op wat echt de moeite waard is om je tijd aan te besteden en op wat je echt nodig hebt. Waarom zou je veelal als een kip zonder kop achter de ene na de andere verlokking aanrennen, of van de ene naar de andere afspraak in je agenda hollen? Waarom de ene activiteit na de andere invullen zodat er nauwelijks vrije ruimte is? Tijd voor jezelf, rust, stilte, niets hoeven, genieten van de zon op je snuit, de regen op het dak, stil verwijlen, dat worden de luxe-goederen van de toekomst waar velen nu al naar snakken. Hopelijk zijn we nog niet zo verslaafd, niet zo geketend dat dit al niet meer mogelijk is. Als attractie leidt tot ketens en geketend zijn, dan kan ik alleen maar Karl Marx actualiseren en parafraseren zoals hij opriep in zijn manifest om de ketenen af te werpen. Of met andere woorden ook de attractie flink wat te relativeren door een stukje reflectie en tijd voor jezelf: niets doen!

John Hacking 2015

*****

Wezen

“In de wezenlijke strijd daarentegen zet elk der strijdende partijen de ander aan tot zelfhandhaving van zijn wezen. Maar zelfhandhaving van het wezen is nooit het stug vasthouden aan een toevallige stand van

zaken, maar het zich overgeven aan de verborgen oorspronkelijkheid van de herkomst van het eigen zijn."
M. Heidegger geciteerd in: http://www.tjarcoduinstra.nl/2014/11/15/verwoest-huis-op-noord-2014/#comment-30

Wat is het wezen van een "wezen"? Bijvoorbeeld van een mens, een ding, een voorwerp, een gebeurtenis, een tijdsgewricht, een samenleving, een kosmische constellatie, een levend of een dood object? Zo kan ik nog een tijdje doorvragen en opsommen. Maar kom ik dan dichter bij een antwoord? Heidegger die boven wordt geciteerd spreekt over een overgave aan de eigen oorspronkelijkheid die weliswaar verborgen is maar die toch ook getuigenis aflegt van de herkomst van wie je bent. Waar kom je vandaan en wat kleurt die herkomst en daarmee je wezen? Waarover hebben we het dan, over welke herkomst, welk wezen, welk verleden, welk effect?
Ik heb het gevoel dat we steeds verder wegzakken in een moeras van begrippen als we deze 'wezens-vraag' stellen, de vraag naar het wezen der dingen. Kan ik mijn herkomst kennen, weten, heb ik er weet van? Ik vermoed van niet, zeker niet tot in het allereerste begin toen ik nog bestond in de vorm van embryo. Die kennis heb ik niet en zal ik waarschijnlijk ook nooit echt verkrijgen om de simpele reden dat het orgaan waarmee ik kennis opdoe toen nog niet zo ontwikkeld is als de situatie waarin ik hier nu gebruik van maak. Mijn kennis is dus hersenafhankelijk, biologisch gesproken. Dat wil zeggen afhankelijk van de stand van zaken van mijn lichaam. Wat is dan die verborgen oorspronkelijkheid van de herkomst van mijn eigen zijn? Ik vermoed dat Heidegger geen onzin uitkraamt, maar zijn wijze van duiden en benoemen voert ons niet echt verder als je wat meer helderheid en duidelijkheid zou willen. Het is hier niet de plaats om een verdere studie van de opmerkingen van Heidegger te maken over het wezen maar wat ik wil vasthouden is de opmerking dat grenzen en grenservaringen kunnen leiden, in de situatie van strijd bijvoorbeeld, tot verdieping van het eigen wezen, verkenning van je eigen oorspronkelijkheid. Simpel gezegd: de grens werpt je terug op jezelf.

De confrontatie met je grens, of als iemand aan jouw gedrag grenzen stelt, je oproept om te strijden, om je terrein te verdedigen, dat wat je bent en wat je hebt, dan kun je daar niet meer onderuit. Dan moet je met je billen bloot om het maar een populair te zeggen. Dan is het vechten of sterven (of je laten afslachten als de tegenstander dit in de zin heeft.) Hier klinkt mee, zo vermoed ik, dat de oorlog of wat erop lijkt, de moeder is van alle zelfbevestiging. In the struggle for life, the survival of the fittest, ontdek je pas je ware aard. Kom je erachter waarin je

geaard bent, geworteld, gevestigd. Dat betekent dus dat je als het ware moet worden uitgedaagd, uit je tent gelokt om wat dieper door te dringen in wie je zelf bent. Maar is dit zonder strijd dan niet of minder goed mogelijk? Moet je perse worden uitgedaagd?
In het leven kom je tot de ontdekking dat je relaties en ook de persoon die je bent getekend zijn door verhoudingen. Die verhouding kleuren je opvattingen, bepalen je ervaringen en geven als het ware een patroon aan je leven. De liefde van je ouders als kind geeft je bijvoorbeeld een basis om op te staan en te vertrouwen. Natuurlijk binnen bepaalde condities, niet altijd en overal. Ook het beeld dat je van jezelf hebt ontwikkeld en dat voortdurend kan veranderen is gebaseerd op ervaringen met anderen, op ervaringen van hoe je zelf hebt gereageerd en op basis van gekende en ongekende verlangens die je gedrag mede sturen. Als dan toch al getekend bent door die verhoudingen in wisselende constellaties wil dat uiteindelijk zeggen dat je te allen tijde een vorm van je verhouden tot moet ontwikkelen: de bereidheid om je te verhouden, om je hiervan bewust te zijn, wat er ook op je pad komt. Een groot verlies, je moet (je kunt niet anders, hoe graag je ook niet zou willen) je ertoe verhouden en leren omgaan hiermee. Dat kost tijd en vooral veel moeite en veel doorzettingsvermogen en goede moed. Vaak voelt het niet goed, wil je liever weglopen. Maar vluchten kan niet want de verhoudingen die je hebt ervaren kleuren je leven en je bent geen eenling op deze wereld.

Dat is ook een vorm van grenservaring: de schok in je vertrouwde relaties, als iemand wegvalt bijvoorbeeld. Je moet je niet alleen ertoe verhouden, je ontdekt ook wie je zelf ten diepste bent, als je dit proces bewust durft aan te gaan. Dat is weer wat anders dan oorlog en strijd als grenservaring van de bovenstaande zin. Je ingeweven zijn in het leven van anderen en zij in jouw leven, en het zelfbeeld dat je hebt ontwikkeld zijn feitelijkheden die mede je oorsprong kleuren. Want je oorsprong ligt niet buiten jezelf maar is misschien wel het amalgaam van al je opgedane ervaringen en je reflectie daarop. Zo kom je toch nog een klein stukje dichterbij je wezen. Dat is toch mooi winst, lijkt me.

John Hacking 2015

*****

Zelfdoding, suïcide, zelfmoord

Bijna elk jaar is er wel een student of medewerker van de universiteit die een einde aan zijn leven wil maken. Dat loopt soms uit op een

confrontatie met de dood die onherroepelijk is en deze zelfgekozen dood is dan ook de meest radicale keuze die je kunt maken. Er is geen weg terug. Voor naasten, familieleden en vrienden, voor medestudenten en collega's komt dit vaak als een shock, zeker als niets deed vermoeden dat deze dood in de lucht hing. Soms is iemand langer depressief en loopt hij of zij met plannen rond om een einde te maken aan het leven. Ouders, partners, vrienden die heel dichtbij staan weten ervan maar staan ook soms machteloos als eenmaal het besluit is gevallen om aan het leven een einde te maken.

Maar waar wordt een einde aan gemaakt? Aan het 'leven'? Welk leven, wat voor soort leven en hoe heftig moet de pijn en het lijden zijn aan dit leven dat niets tegen de aanstaande dood opweegt: geen familiebanden, geen toekomstverwachting, geen hoopvollere gebeurtenissen die nog zullen aanbreken. Je kunt als buitenstaander, letterlijk buiten de depressie staande, niet in het hoofd kijken van iemand die dit door moet maken. Je staat niet in zijn of haar schoenen. Iedereen staat tenslotte in zijn eigen schoenen en daarom kan het verschil van beleving en waardering van het leven mijlen ver uit elkaar liggen. Ik vermoed dan ook dat het in principe niet een afweging is tussen houden van je dierbaren en blijven leven én kiezen voor de dood wat dan impliciet inhoudt dat je liefde voorbij is. Met de dood houdt liefde op, jij kunt als degene die er een eind aan maakt niet meer van iemand houden want je bent er niet meer, maar degenen die van jou houden stoppen hier niet mee. Alleen is het object van hun liefde een herinnering geworden, niet meer echt tastbaar als persoon van vlees en bloed.

Maar is het een confrontatie met de dood, met jouw dood als je van plan bent er een einde aan te maken, als je het gevoel hebt dat niets en niemand meer kan helpen, kan redden en dat je eigenlijk hopeloos verloren bent en dat de dood de enige uitkomst is? De dood blijft zolang je leeft ook een soort van abstractie. De grens tussen leven en dood is een absolute en zolang we leven hebben we hier geen echt idee van. Ik vermoed dat alles wat we over de dood kunnen zeggen als een vorm van ervaring eerder fantasie is dan werkelijkheid want je hebt het niet meegemaakt en als je het dan echt meemaakt kun je er niet meer over vertellen en is er niemand, is er niets meer dat nog kan beleven en ervaren. Dus de dood kun je niet ervaren. De dood zelf is absoluut on-ervaarbaar. Als een niet te bevaren rivier.
Maar de tijd daarvoor ken je wel en die tijd kan je toeschijnen als een hel, een weg ten dode want dat is dan de enige weg die nog ergens toe leidt. De dood is dan een afscheid van dit leven en een redding uit dit

leven. Is deze keuze voor de dood een gevolg van een afweging? Een andere dan die van houden van en niet meer houden van? Wat wordt er dan afgewogen, waarmee zijn de schalen van de weegschaal gevuld? Of is deze hele metafoor vals, verkeerd, fout gewoon en is er niets af te wegen. Is de uitkomst gewoon: dood. Dat is het dan. Dood, is het enige antwoord, de enige weg.

Zelfdoding klinkt nog vriendelijk, je doodt jezelf. Zelfmoord, suïcide, wat het zelfde is, klinkt al veel gemener, crimineler. Moord is tenslotte een categorie uit het strafrecht. Je leven in eigen hand nemen, het leven dat je zonder je toestemming als het ware is toegevallen teruggeven, er een einde aan maken omdat je dit geschenk niet meer kunt aanvaarden, niet meer kunt verdragen. Ik zoek naar woorden en naar ingangen om deze ervaring stem te geven. Je ertoe verhouden, er mee om leren gaan, met wat er op je pad komt, het een naam geven, weten dat het bestaat en er iets mee doen in plaats van negeren, doen alsof het niet bestaat, daar gaat het om. Door te benoemen waar je mee zit, wat je dwars zit, waar je aan lijdt kan er misschien toch wat licht in de donkerte schijnen. Maar nu lijkt het al meteen of daarmee een uitweg is geschapen. Als je alles zwart ziet, zonder licht, zonder hoop, is het idee dat er licht kan schijnen in je donkerheid wellicht absurd want je merkt er niets van. Of je geest duwt elk sprankje hoop weg, je geest heeft zijn kaarten gezet op het einde, de oplossing, het definitieve pad ten dode. En hoe je dierbaren hierover denken en wat ze zullen meemaken na je dood, je wilt het niet weten. En het weegt niet op tegenover jouw huidige lijden.

Toch geloof ik in het gesprek, ik geloof in het benoemen van wat je tegenkomt en waar je mee zit. Ik geloof in feedback, in communicatie, in een open houding. Autonomie is een groot goed en de keuze om je autonomie helemaal in te zetten om een einde aan je leven te maken gaat niet voorbij als je erover durft te praten. Als je in een gesprek precies die autonomie en precies dit lijden en je keuze voor een uitweg ter sprake durft te brengen. Dood kun je altijd nog, hierna als je dat absoluut wilt. Maar waarom niet erover praten, je pijn aan het licht brengen en delen met een ander die begrip voor je toont en die je niet meteen veroordeelt. Geloofsopvattingen en oordelen zijn leuk en aardig maar als vanuit die houding niet serieus met jou gesproken wordt over wat je bezig houdt en waarom je zo denkt en denkt te moeten handelen kunnen die beter niet meespreken want daar heb je niets aan. De gesprekspartner met aangetrokken remmen vanuit zijn eigen idee van wat kan en mag is geen ‘open minded’ persoon en dan moet je ook nog met hem of haar het gevecht aan over een denkbeeldig gelijk. Dat schiet niet op.

Het mooie van de dood is dat hij voor iedereen komt. Alleen is niet altijd eerlijk verdeeld wie er dan ook ten prooi aan valt. Maar dat is een puur menselijke overweging gestoeld op een verwachting die iets anders van het leven verwacht dan een vroege en daarmee ‘oneerlijke’ dood. Het menselijk perspectief kleurt altijd ons denken en daarom kunnen we niet onbevooroordeeld spreken en handelen. We zelf zijn altijd in het geding en daarmee onze verwachtingen en ons perspectief op het leven. Maar wie ben ik om voor iemand te beslissen of het leven wel of niet de moeite waard is? Ik kan alleen maar voor mezelf kiezen, mijn weg en mijn keuzes beargumenteren en me ertoe verhouden, ze benoemen, ze duiden en ze voorleven. Uit eigen ervaring weet ik van heel dichtbij hoe het is om iemand aan de de dood, een zelfgekozen dood te verliezen. Ik weet ook wat er daarna gebeurt, met de achterblijvers. De vragen, de gedachten, het malen, noem maar op. En het antwoord blijft uit. Het meest gruwelijk vind ik persoonlijk niet het lijden van de achterblijvers. De grootste pijn doet mij de gedachte aan de eenzaamheid van de persoon die gekozen heeft voor zijn of haar dood en de stap die dan ook in die eenzaamheid definitief wordt gezet. Daarvoor is kracht nodig, heel veel kracht en heel veel doorzettingsvermogen. Is het een vorm van koppigheid, niet meer willen afwijken van die weg? Ik ben het soms geneigd te geloven, maar de keuze maken in eenzaamheid en sterven in eenzaamheid vind ik het allerergste. Zeker als daarvoor niet open en eerlijk gesproken kon worden, namen gegeven konden worden aan de pijn die eraan vooraf ging.

Wie weet als dat gesprek wel zou zijn aangegaan, als de betrokkenen het tot het laatste moment niet hadden weggeduwd uit angst, onmacht, onkunde, het niet waar willen hebben omdat het idee te gruwelijk is, wat zou er dan gebeurd zijn. Die vragen spoken door mijn hoofd en blijven door mijn hoofd spoken. Waarschijnlijk zo lang ik leef. Maar ik neem dat graag op mij want ook dat hoort bij het leven: het afscheid van hen die je heel dierbaar zijn en als ze zijn overleden is er meer dan herinnering die hen in leven houdt. Jouw liefde, jouw verdriet, wat ik een vorm van gestolde liefde noem, of is ze vloeibaar, komt hier aan het licht, elke dag weer als je moet denken aan wat er gebeurde, als je gedachten in beslag worden genomen door deze absolute en radicale keuze voor een zelfgekozen einde. Daar moet je als achterblijver het dan maar mee doen. Lege handen. Handen opgeheven ten hemel en uit de hemel komt geen antwoord. Maar dat maakt me niet pessimistischer. Niet minder vol in het leven staand.

Over veel heb je geen zeggenschap en veel loopt anders dan je zou willen. Zoals ik al zei, de dood komt voor iedereen, de goeden en de slechten, de dood is voor ieder mens het absolute einde. Of er een leven hierna is, in een andere vorm, een andere dimensie? Ik zou het niet weten en de gelovige tradities geven wel antwoorden maar of ze uitkomen? Daarom vind ik het hier en nu, het geven van een naam aan de dingen, het gesprek over je pijn, je lijden de manier om je tot het leven te verhouden. Als je dat niet aandurft, niet kunt, doe je jezelf tekort. Dat is het begin van sterven, levend dood gaan. Dat gun je niemand. Daarom sta ik altijd open voor een gesprek, ongeacht de uitkomst, ongeacht de keuzes die eruit volgen.

John Hacking 2015

****

Zelfverwerkelijking via lijden

“Een drastische verandering in onze houding tegenover het leven was dringend noodzakelijk. Wij moesten eerst onszelf en vervolgens de wanhopigen onder ons leren, dat het er niet zozeer toe doet wat wij van het leven verwachten, dan wel wat het leven van ons verwacht. Wij moesten niet langer vragen naar de betekenis van het leven, maar begrijpen dat wij – iedere dag, ieder uur – door het leven op de proef werden gesteld. Ons antwoord moest niet bestaan uit praten en mediteren, maar uit de juiste daden en de juiste gedragslijn. (…) Leven betekent feitelijk verantwoording nemen om de juiste oplossingen te vinden voor onze levensproblemen en om de taken te vervullen, waarvoor het leven ieder mens voortdurend stelt. Deze taken, en dus ook de zin van het leven zijn voor ieder mens, op ieder tijdstip verschillend. (…) Wanneer een mens ontdekt dat lijden zijn lot is, zal hij dit lijden moeten opvatten en aanvaarden als zijn levenstaak, zijn enige en unieke taak. Hij zal het feit moeten erkennen dat hij zelfs in zijn lijden uniek en enig is in het universum. (...) Het stadium waarin wij onszelf vragen stelden omtrent de zin van het leven waren wij reeds lang gepasseerd, want dit zijn naïeve vragen, die van het standpunt uitgaan dat het leven bedoeld is om het een of ander doel te bereiken door middel van het creëren van iets waardevols. Voor ons omvatte de zin van het leven de grote kringloop van leven en dood, van lijden en sterven. Toen wij de betekenis van het lijden eenmaal hadden begrepen, weigerden wij de kwellingen van het kampleven te onderschatten of te verlichten door ze te negeren, valse illusies te koesteren of een kunstmatig optimisme ten

toon te spreiden. Lijden was een levenstaak geworden, die wij niet van ons af wilden schuiven."
Viktor Frankl
Uit: http://jikkederuiter.nl/wp-content/uploads/2014/04/20141-TvC-Viktor-Frankl-over-de-zin-van-het-bestaan.pdf

Deze tekst van de psychotherapeut en psychiater Viktor Frankl is geschreven na de oorlog, nadat hij vier concentratiekampen had overleefd. Deze citaten verwijzen naar die ervaringen. Hoe houd je het vol ook in onmenselijke omstandigheden. Alle op het eerste gezicht makkelijk te stellen vragen als "wat is de zin van het leven" en de 'goedkope' antwoorden hierop "de zin van het leven is genieten" worden in één klap van tafel geveegd. Frankl heeft ontdekt dat het vinden van zin, het ontdekken van zin is. Zin word je gegeven, zin valt je toe. Zin maak je niet zoals een timmerman een kast in elkaar zet. Zin is een product dat ontstaat als jij stappen durft te zetten op de weg van toewijding, dat wil zeggen als je jezelf durft toe te wijden aan een doel buiten jou, een doel dat groter is dan je zelf, een doel dat jou overstijgt, transcendeert. Als je dat doel in je leven gevonden hebt kun je er helemaal voor gaan. Niet een week, maar een leven lang. Dat is het geheim van een zinvol bestaan. Pas op het einde, zo voor je dood, terugkijkend, kun je dan concluderen of je leven de moeite waard was, of je het als zinvol hebt ervaren of niet. Eigenlijk niet eerder. Eigenlijk is elk stadium daarvoor voor een eindconclusie te vroeg. Je lotsbestemming om in de woorden van Eugen Rosenstock-Huessy te spreken heb je pas bereikt als je leven zo goed als afgelopen is. Daarom wordt Abraham in de bijbel ook pas rechtvaardig genoemd als hij alle tien de beproevingen heeft doorstaan en dan is hij bijna dood.
Een van de meest bijzondere aspecten aan het verhaal van Frankl vind ik het feit dat hij ervoor pleit dat zin ook gevonden wordt in lijden. Niet zozeer in zinloos lijden, lijden dat wordt ondergaan en dat de existentiële leegte alleen maar erger, dieper maakt, maar lijden dat wordt aanvaard als er geen andere weg meer is om eraan te ontsnappen. Die aanvaarding van lijden, het op je nemen van het lijden dat op je pad komt, geeft de persoon een nieuwe vorm van kracht, van moed en van troost. Troost namelijk die bestaat uit het feit dat je gaat ontdekken dat het lijden niet zinloos is, dat het een betekenis heeft. Sommigen lijden als vorm van offer. Ze brengen dit offer graag met het oog op iets anders. Anderen hebben geleerd dat het lijden onvermijdelijk is en dus bij hun leven hoort als slapen en eten. Maar in theorie is dat natuurlijk makkelijker gezegd dan toegepast in praktijk. Er is dan ook geen leerschool waar je dit kunt leren buiten het leven zelf.

Lijden aanvaarden als onderdeel van het feit dat je leven en je existentie ook lichamelijk is kun je een stap voorruit noemen. Je blijft dan niet hangen in de waarom vraag, niet hangen in zelfbeklag en pessimisme en rancune. Toch is dat gevaar groot. Vooral als je leven bestond uit het streven om vooral en als eerste je zelf te verwerkelijken, je zelf te ontplooien, als je zelf voor jezelf het belangrijkste doel was. Dat is wat tegenwoordig mode is: je CV oppimpen met van alles en nog wat om maar goed over te komen, om een maar zo breed mogelijk scala aan kwaliteiten en mogelijkheden tentoon te spreiden over/van jezelf. Een zelf dat zichzelf laat zien, een zelf dat zich toont aan de wereld alsof het nieuwe auto is. Buitenkant en nog eens buitenkant, daarmee kom je er niet. Misschien word je wel aangenomen voor een baan maar dan komt de aap uit de mouw: wat heb je echt in huis, in hoeverre ben je echt in staat te functioneren ook onder druk, ook in een crisissituatie? In hoeverre kun jij jezelf wegcijferen voor het heil van het bedrijf, de opdracht die aan je is gesteld. Hier zitten we weer bij het hetzelfde thema als boven: toewijding aan iets buiten jou is gevraagd en als je hiertoe niet in staat bent, als alles eigenlijk om jou draait en moet draaien kun je het wel schudden. “His majesty the baby” die tijd hebben we gehad maar in jouw psychisch bewustzijn van jezelf heb je die fase nog niet achter je gelaten.

Crisis hoort bij het leven, Frankl ziet dat alleen maar als positief. Dan blijft de boel in beweging, ontdek je waar je kracht ligt en waar het werkelijk om draait. De geest blijft wakker, de ziel alert. Je slaapt niet in, je dommelt niet weg in een roes van alcohol of drugs of verveling. Alle vormen van wegdommelen zijn in feite stukjes zelfverlies. Hoe meer je hieraan toegeeft hoe meer je afstand neemt van jezelf. Ook als de reden verdriet, onrecht, onmacht is en weet ik wat al niet. Als je jezelf moet gaan troosten met drank, drugs, seks, ander vermaak zoals sensationele ervaringen, kicks, machtspelletjes, anderen pesten, of als je terugvalt in lethargie raak je steeds verder weg van jezelf, je innerlijke krachtbronnen, je diepste verlangens om als mens gewaardeerd en bemind te worden. Moeilijke situaties, lijden, pijn, verdriet, ze houden je dicht bij jezelf, bij wie je bent als je durft. Als je durft toe te laten wat ze met je doen, welke wonden ze metaforisch in je vlees snijden en in je ziel. Je ziel gaat er niet aan onderdoor. Dat zou je misschien vermoeden, daar zou je bang voor kunnen zijn maar die angst is ongegrond. Je ziel kan heel wat meer aan dan pijn en verdriet. Je lichaam kan kapot gaan, je geest kan breken, martelervaringen laten dat zien, maar je ziel is onoverwinnelijk. Daarom gaan beulen in martelsituaties tot het bittere eind om de ziel van hun slachtoffer te pakken te krijgen, een onmogelijke opgave. En als de ziel de geest kan voeden, als de ziel

zoveel kracht kan putten uit de bronnen die haar voeden, dan is een mens met geen mogelijkheid te breken.

Frankl heeft in het concentratiekamp ervaren waar het om draait in zijn leven: het was niet enkel overleven maar vooral overleven omdat dit geheel van lijden en sterven uiteindelijk niet zinloos was. Als het dat wel was zou het overleven ook geen zin hebben want waarom zou je dan overleven, stelt hij in een van zijn teksten. Primo Levi, Paul Celan en vele anderen hebben daarom misschien toch een einde aan hun leven gemaakt na de ervaringen van de oorlog omdat hun leven, ook al waren ze nu vrij, als zinloos, als overbodig werd ervaren. Velen gingen hen voor in het kamp, daar lieten ze het leven. Als overlevende ben je achtergebleven, achter in een vreemde niet vertrouwde wereld waar de mensen om je heen geen idee hebben van wat je hebt doorgemaakt. Dat gevoel van overbodigheid, van er niet meer toe doen, van zinloosheid en betekenisloosheid, waardeloosheid van je leven ná het kamp heeft hen misschien de das omgedaan. Frankl zelf heeft het niet zo beleefd. Voor hem was zijn werk en zijn toewijding aan anderen, medemensen, via de logotherapie en de ideeën waar hij voor stond (de mens is een wezen met een wil tot betekenis – betekenis geven aan zijn leven, zelfs de meest negatieve ervaringen) de dragende kracht om het vol te houden, om energie te mobiliseren tegen alle negativiteit in. Dat is zijn bestemming geweest, zijn lot, zijn weg in dit leven. Wij gaan allen onze eigen weg. Met vallen en opstaan, met gelukte en mislukte zingeving, met successen en tegenslagen, met ziekte en gezondheid, met liefde en haat. We zullen het moeten doen met onszelf, we hebben niets anders. Maar de dood komt voor iedereen en de dood geeft daarom ook een stimulans om die tijd daarvoor zinvol, dat wil zeggen vol betekenis in te vullen. Alle mooie dingen liggen buiten jezelf. Als dat kwartje valt ben je al een flink stuk op weg.

John Hacking 2015

******

Beelden – hals over kop

STEEDS DIT BEELD

Steeds dit beeld
van de hand en van het voorhoofd,
van het schrift, dat
aan het denken terugviel.

Als de vogel in het nest,
zo rust mijn hoofd in mijn hand.
Te prijzen bleef de boom,
als niet overal woestijn zou zijn.

Onsterfelijk voor de dood.
Het zand is ons
onzinnig erfdeel.

Kon toch deze hand,
waarin de geest zich vlijt,
vol zaad zijn.

Morgen is een andere termijn.

Wisten jullie, dat onze nagels
eens tranen waren?
We schrammen de muren met ons wenen,
dat zich heeft verhard als onze kinderlijke harten.

Iedere redding komt te laat,
als het bloed de wereld overstroomd heeft.
Ons resten slechts de armen,
om zwemmend de dood in te halen.

(Aan gene zijde van de zee, over de bergkammen
een piepkleine niet geïdentificeerde planeet,
handen verenigd, ronde handen overvol,
aan de zwaartekracht ontsnapt.)

Wanneer wij het geheugen terugontvangen –
zal dan de liefde eindelijk haar leeftijd kennen?

Geluk van een oud gedeeld geheim.
Aan het al klampt zich nog
de hoop van het eerste woord;
aan de hand het verfrommelde blad.

Tijd is er enkel voor het ontwaken.

Edmon Jabès

Beelden, beeldenverering, beeldenstorm, beeldtaal, beeldwoord. Beeld én beelden. Symbool én symbolen: dood en levend, het land en het water, de aarde en de hemel, wachtend en schrijvend, leegte en tekst, zand, glas, modder, boom en moeras, wanhoop en hoop, cynisme en ironie, lachen op de rand van de afgrond, wachten met springen, in de verte een land, een horizon, een krijsende meeuw. Ze lacht ons uit en ze lacht met zichzelf. Waar is het houvast waar we zo naarstig op zoek naar zijn? Welke beeld geeft ons de zekerheid die wij smachtend verlangen? Tijd van het einde, vervulde tijd, gekomen tijd waarin alle beloftes waarheid worden? Apocalyps, onthulling van de waarheid, van Godswil? De Messias in aantocht, de martelaren beloond, nu voorgoed? Vrede op aarde?
Voor mensen van zijn welbehagen? Uitverkorenen of geldt het dan voor iedereen? Paradijs op sokken, intocht via de bomgordel, allen eraan.

Dit! is semiotiek – proces van betekenisgeving – een grote semiose – nooit af, nooit gestopt – altijd dynamisch zelfs als is ze statisch en liggen waarheden vast. Verankerd, in de grond geslagen als met de pinnen van de circustent. Als een religie verankerd met touwen, met vast hamerslagen telkens weer vastgezet, na elke hevige storm weer met man en macht gered. Dat zijn onze dogma's, niet de tekst op het maagdelijke papier, de in letters gegoten overtuigingen, bevochten en bekritiseerd door vele monden met evenzovele hoofden. Nee het zijn de telkens weer verankerde emoties en gevoelens – onze hoop op redding die enkel kan verlopen volgens het patroon van het vastgesnoerde bootje dat ons brengen moet naar de overkant: een veerbootje aan een ketting op een woeste rivier. Zonder dat bootje is de overtocht onzalig, onveilig, niet gegarandeerd. Vergeten is de route verderop, het lage water, de zandbanken waarover ook een veilig heenkomen mogelijk is.

Maar wat weten wij, hoever reikt onze kennis, onze herinnering, onze ervaring. Onze ratio beschermt ons niet tegen domheid, niet tegen kortzichtigheid, niet tegen valse zekerheid. Ons verstand kijkt niet verder dan de zichtbare horizon, de berekenbare afstand, de vermoedbare weg die wij zouden kunnen gaan en die is afgelegd. Veel blijft intuïtie, ook al willen we daar niet aan. Hoe de liefde schriftelijk vast te leggen, proefondervindelijk te bewijzen en objectief te garanderen? We worden links en rechts ingehaald door onze emoties en dan begint ons leven pas. Niet in het laboratorium van de wetenschap, in de dissertaties van de onderzoekers, hoeveel geld er ook tegenaan wordt gegooid.

Ons gevoel duwt ons voort, stuwt ons, maakt gehakt van onze plannen en mooie voornemens. Ons gevoel is de motor onder ons bestaan. Ons

gevoel duwt weg wat in de weg staat, en hindert ons om stil te staan, te beschouwen, te laten rusten, te overwegen en af te wegen. Ons gevoel wil actie, wil hier en nu, wil weten, wil zekerheid, wil houvast. Enkel in het beleving, in het gaan voor die banaan, voor inzet en overgave, voel je de energie, blijf je in beweging, loop je niet vast in je vertwijfeling die stiekem aan boord sluipt en die – als je haar toelaat – zand in de motor gooit, een staak in de wielen steekt.

Want ook leven en beleving aarden in de dood. Glijden af naar de koude dood, de stilte van het zwijgen, de rust van de kist. Het lichaam heeft hier weet van en ook de ziel maar het gevoel wil hier niet aan. Het pleegt verzet, verzet zich hevig, zoekt het in vertier en in actie. Wie wil ontwaken? Wie kan, wie durft ontwaken? En weten: het is goed.

Beeldwoord. Nu schrijf ik het. God. Stil.
Het zwijgen van de taal is luider dan
wat winterwind in kale bomen kan
veroorzaken: het minste takgetril
breekt wat beweging niet verlangt. De wil
om dit te lezen als symbool, daarvan
bevrijd te zijn, gedacht systeem, als plan -
beeld of bedoeling maakt toch geen verschil?

Beijzeling. Het licht, gefilterd in de
vitrages, tekent letterlijk de linde-
boomtoppen tussen hier en ginds. Daarin

grammatica en de syntaxis vinden.
In de slaap geeft hij het aan zijn beminden:
beelden. Wie waakt ontwaakt in woordbegin.

C.O. Jellema

John Hacking 2016

*****

Macht van het woord

Pu Zhiqiang (born 1965) is a civil rights lawyer in the People's Republic of China specializing in press freedom, defamation, and product safety, among other issues. Based in Beijing, he is an executive partner of Beijing Huayi Law Firm Pu is a prominent figure in the Weiquan movement, having advocated for writers and journalists in a number of

high-profile cases. Due to the nature of his cases and his outspoken criticisms of official policies, Pu is monitored by security forces, has been detained and questioned on several occasions, and is currently in custody.(source: https://en.wikipedia.org/wiki/Pu_Zhiqiang)

Vandaag zou in China het proces starten tegen de advocaat Pu Zhiqiang omdat hij op twitter zeven tweets heeft verstuurd die het regime hem niet in dank af nam. Dat is inmiddels 18 maanden geleden. In die tussentijd zat hij in de gevangenis en heeft men geprobeerd om feiten te ontdekken zoals corruptie, belastingontduiking of wat dan ook, om hem ten laste te leggen. Vandaag zal het dus gaan om zeven tweets. Wat is dat voor een land waar een tweet je de onzekerheid van een gevangenisstraf oplegt, een flinke vrijheidsberoving en een ongewisse toekomst. Waarom zijn ze in China zo bang dat ze op deze manier iemand de mond willen snoeren. Maar wie zijn ze? Welke nomenklatoera zit hierachter en waar zijn ze dan bang voor? Dat het volk in opstand komt omdat zij in opspraak zijn? Omdat wantoestanden aan de kaak worden gesteld, falend bestuur en mismanagement? Corrupt handelen en kortzichtigheid een bestuurder onwaardig?

Meningsvrijheid is een groot goed maar in een land als China is dat een illusie, zo blijkt. Net als in Saudi Arabië of in tal van andere landen waar de heersers de illusie voeden dat ze ook het denken van mensen kunnen beïnvloeden en manipuleren opdat ze in de openbare ruimte hun mond houden. Gevangenisstraf, stokslagen, zweepslagen, onteigening en opsluiting in een kamp zijn de middelen die worden ingezet. Middeleeuws dus, een mens onwaardig en een staat onwaardig. Andersdenkenden, afwijkende meningen, ander gedrag, andere vormen van seksualiteit dan de mainstream, andere religieuze opvattingen, de opsomming is eindeloos leiden dus vaak tot onderdrukking ervan en geweld. En wat doen de landen en de staten die met deze regimes zaken doen? Niets of bijna niets. Hoogstens een symbolische actie met weinig zeggingskracht, een paar woorden, een bijzin in een toespraak van hoogwaardigheidsbeklederS, de plek dus van een voetnoot in een artikel met heel veel pagina's. Want de economie gaat voor alles en rechten van een mens, vrije meningsuiting zijn daarbij bijzaak, peanuts. Als wij dit nu eens vanuit de andere kant bekijken, namelijk vanuit de brenger van de twitterboodschap die hiervoor jaren gevangenisstraf oploopt, wat kun je dan concluderen? Maar een ding: woorden zijn machtig. Ze zijn zo machtig dat de machtigen sidderen als ze hen ter ore komen want anders hoeven ze niet deze draconische maatregelen op te leggen en iemand meer dan een jaar zonder vorm van proces vast te houden in de gevangenis. Dat betekent dus dat de machtigen zo

laten zien waarin ze kwetsbaar zijn. Hun zwakheid komt zo aan het licht. Dus als iedereen gaat twitteren, een tsunami van tweets over die mistoestanden, de corruptie, het machtsmisbruik, de zelfverrijking, de milieucatastrofes, de hypocrisie en het meten met dubbele maten (anderen de strenge vorm van de Islam opleggen en dan zelf naar de hoeren gaan, drugs verhandelen en zich bezatten in een ander land - zoals sommige Saoedische prinsen laten zien) dan moet er wel wat veranderen want de machtigen kunnen niet een heel land in de gevangenis zetten. Hoewel sommigen zijn er in geslaagd om van hun land een grote gevangenis te maken zoals Noord-Korea. Ook daar doet het vrije westen veel te weinig en is de rol van China laakbaar hoeveel berichten van concentratiekampen en moordpartijen ook naar buiten komen. De clown Kim jong-un, de zoveelste in de lijn van de “Kim-jongen” is vermoedelijk slechts het uithangbord om het volk te paaien en de buitenlandse waarnemers te misleiden. De echte machthebbers zitten achter de schermen net zoals in de communistische partij in China of de legerleiding en KGB in Rusland. Het is een waandenkbeeld om te denken dat een enkeling de macht in handen heeft. De tijden van Stalin zijn voorgoed voorbij en geen dictator is zo machtig dat hij alle anderen kan controleren en aansturen. Het collectief dat de regels bepaalt is dus de vorm waarin een land wordt bestuurd. Dat geldt zelfs voor een land als Nederland of de Verenigde Staten. Zij die op de voorgrond het beleid uitleggen en verdedigen zijn meestal zelf niet de bedenkers ervan. En pas als de kamer gaat roepen en steigeren bij bepaalde plannen lijkt er wat te kunnen veranderen. Ook dat is vaak schijn want de echte machtsstructuren veranderen zelden.

Het woord is machtig en velen die de woorden uitspreken, scanderen, verkondigen via sociale media en via tv en film hebben een zekere invloed en krijgen zo iets voor elkaar. Steeds zijn het enkelingen die de aanzet geven en die de kar trekken. Ze zijn minder bang, ook voor de gevolgen. Dat zijn de echte helden. De anderen zijn volgers, zij lopen mee in de protestmars die dan al lang aan de gang is. Maar ook de volgers zijn belangrijk want ze geven pressie, ze leggen druk op de eisen door hun aantal. Als een heel volk protesteert moet een leiding wel luisteren, lijkt me. Nou waar wachten we dan nog op – China wordt wakker? Vrouwen in Saoedi-Arabië en waar ook ter wereld, wordt wakker, slaven kom in opstand, kinderen van de rekening, presenteer die rekening aan hen die vinden dat jij ze moet betalen….

John Hacking 2016 (twee dagen na de Dag van de Verklaring van de Universele Rechten van de mens)

*****

Creatief zijn en verandering van perspectief

Op de Radboud Universiteit van Nijmegen is *Change perpective* de laatste jaren het ‘adagium’. Iedereen die werkzaam is aan de campus wordt uitgenodigd om van perspectief te wisselen. Het is een uitnodiging en een belofte aan allen, zo het strategisch plan. Dat is makkelijker gezegd dan gedaan. Perspectief wisseling veronderstelt dat je weet vanuit welk perspectief je op dit moment de werkelijkheid waarneemt en wat jouw plek hierin is. Je moet weten welke rol je hierin vervult en welk aandeel je hierin kunt hebben. Als dat allemaal duidelijk is zou je eigenlijk meteen je ervan bewust moeten zijn waar je bijvoorbeeld tekort schiet. Wat weet je nu nog niet en wat zou je graag willen weten en willen kunnen. Als je dat laatste ook beseft kun je misschien nieuwe (onderzoeks)vragen formuleren waardoor een zoektocht gestart kan worden naar oplossingen voor je problemen en naar antwoorden op je vragen. Je ambitie is dus mede afhankelijk van de constatering hoe het ermee gesteld is: jouw functioneren, wat je tot nu toe hebt bereikt en waar je naar op weg bent.

Zomaar in het wilde weg roepen dat er van perspectief moet worden gewisseld heeft weinig zin en als het al gebeurt veronderstelt dit waarschijnlijk dat op een *bepaald terrein* van perspectief gewisseld moet worden. En er wordt natuurlijk gehoopt dat het ook wat oplevert. Want anders is de hele exercitie overbodig en tijdverspilling. Welke verwachtingen verschuilen zich achter deze oproep, welke winst moet worden behaald en welke resultaten bereikt? Daarover laat de tekst over het strategische plan van de universiteit niet zoveel los. Ik heb tenminste nog niets concreets kunnen ontdekken dat echt te meten valt. Transparantie, meer bekendheid geven aan je onderzoek, beter communiceren en je laten bevragen, dat zijn eisen van alle tijden en niet specifiek iets wat bij wisseling van perspectief hoort.

Ik vermoed daarom dat de zoveelste ‘denktank’ die een periode gesleuteld heeft aan een nieuw strategisch plan, gedacht moet hebben dat deze formulering over de wisseling van perspectief in ieder geval nieuwe inzichten zou kunnen opleveren en een hernieuwde motivatie om als medewerker aan de slag te gaan op het eigen werkterrein. Na bekendmaking van dit streven is het vooral een kwestie van publiciteit en het onder de aandacht brengen van zoveel mogelijk potentiële deelnemers. Zet het in de opmaak van elke webpagina en op elk gedrukt stukje papier en het gaat een eigen leven leiden. Maar is dat wel

zo? Gaat het werken als je het maar blijft roepen en schrijven? En is de ruimte er werkelijk als er van perspectief wordt gewisseld? Krijgen nieuwe initiatieven de ruimte die ze verdienen, de goodwill, medewerking en het vertrouwen om te kunnen slagen?

Laten we het onderzoek en het onderwijs, de parade-paardjes van de universiteit, eens onder de loep nemen. Door de dwang om te publiceren en fondsen te werven staat het onderzoek onder druk en niet alleen het onderzoek maar hele onderzoeksinstituten en vooral ook individuele levens van de onderzoekers. Hoe kun je creatief zijn als je voortdurend leeft onder de knoet van de publicatiedwang? Je moet excellent zijn in je vakgebied maar de rust en de ruimte ontbreken om vrij te associëren, te fantaseren, te freewheelen, buiten je kaders te kijken, bij de buren leentje buur te spelen, interdisciplinair te werken en te ontspannen en soms helemaal niets te doen. Creativiteit is een vreemd iets. Je kunt het niet afdwingen, niet opleggen, niet verwachten als het er niet in zit. Creatief kun je pas zijn en pas worden als je ruimte krijgt. Ruimte om te scheppen. En uit het niets, uit het luchtledige, komt niet zoveel voort. Dat is zelfs niet voorbehouden aan een God want ook deze schiep níet uit het niets, maar uit een ‘wohu ta bohu’ een woest en leeg chaotisch begin. Dus verwachten dat onze wetenschappers, omdat ze wetenschapper zijn, scheppend actief zijn, creatief en vernieuwend, is een illusie als je hen daarvoor de ruimte en de tijd niet geeft. En vooral het vertrouwen Hetzelfde geldt voor het onderwijs: een docent die slechts stof behandelt zonder zijn ziel erin te leggen kun je net zo goed vervangen door een computerprogramma.

De studenten als consumenten van al dit moois worden vastgelegd op studiepunten die ze binnen bepaalde tijdsperiodes moeten behalen en de ontwikkeling als ‘hele mens’ die ook oog heeft voor cultuur, poëzie, traditie (niet in het minst de filosofische), ethiek en samenleven staat onder druk. Dat moet je maar in je eigen tijd realiseren, zo lijkt het wel want de leerstof gaat voor en het diploma is alles. Docenten en studenten, onderzoekers en staven houden elkaar in een houtgreep gevangen: controle is het wat de klok slaat, presteren en afgerekend worden op de prestaties die nauw gezet zijn omschreven in plannen en protocollen. Buiten de kaders kijken, buiten de comfortzone treden, volslagen nieuwe ideeën opdoen, “forget it”. Het systeem maakt dat bijna onmogelijk dus moet je al anarchistisch initiatieven nemen om je eigen route te creëren en eigenwijs jouw weg te gaan in dit doolhof van regels en plichten. Maar wie durft en wie kan dit?

Misschien is creativiteit wel allereerst de twijfel aan de almacht van het systeem. De twijfel aan de beheersbaarheid en sturing ervan. De twijfel ook aan je eigen geponeerde zekerheden en verwachte resultaten van je optreden. Dus niet alleen het systeem bevragen en bekritiseren, ook je eigen positie daarbinnen en je eigen mogelijkheden en ambities. Creativiteit begint met twijfel. Met vragen, met het doorzagen van tafelpoten van tafels die stapels papieren plannen dragen die nooit tot uitvoer zullen komen omdat papier geduldig is en de praktijk weerbarstig.

Twijfel is weliswaar de moeder van zekerheid, maar ook de kinderen zullen eens zelf kinderen baren en twijfel en zekerheid wisselen voortdurend stuivertje. Als je deze transformatie niet door hebt – deze verandering die onafgebroken plaatsvindt, - ben je de naam van wetenschapper eigenlijk niet waard en kun je jezelf beter dogmatisch ideoloog noemen, eentje van het erg starre soort. De wal keert het schip, elke zekerheid stoot aan de afgrond waar de leegte alle houvast als sneeuw voor de zon doet verdwijnen. Ik gebruik met opzet een ietwat metaforische en mythische taal in deze omdat het een spel van betekenissen is en blijft. Zekerheden zijn als ballonen die een tijd de aandacht trekken maar uiteindelijk uit het zicht verdwijnen als de wind wat harder gaat blazen. En die wind, niets voor niets een symbool voor inspiratie, voor geestkracht, kan op vele manieren waaien. Een nieuwe beleidslijn uitgezet door een nieuwe leiding wordt niet voor niets een andere wind genoemd en zo zijn de voorbeelden talloos. Change perspective zou een nieuwe wind moeten zijn maar of hij hard genoeg blaast? Zo hard dat de heilige huisjes omver worden geblazen? Zo stevig dat papieren zekerheden en kaartenhuizen van de plannenmakers en de ambtenaren dwarrelen in de wind?

Als creativiteit een voorwaarde is om andere perspectieven te kunnen innemen is moed een vereiste om gebaande paden voor even te verlaten en al zwervend nieuwe wegen te verkennen. Wie voelt zich zo innerlijk, zo geestelijk vrij, om die stap te durven zetten? Als er in een later stadium resultaten worden behaald die tot de verbeelding spreken (Nobelprijzen etc.) wil iedereen je vriend wel zijn, maar in de tijd die daaraan vooraf gaat? In de uren, weken, maanden en jaren dat er strijd moet worden geleverd tegen ingesleten gewoontes, bureaucratische regels en vaste afspraken, sta je waarschijnlijk vaak moederziel alleen. Creatief zijn veronderstelt daarom ook en het is alleen maar slim dat je medestanders, bondgenoten, supporters zoekt die dezelfde idealen delen en die mee op weg gaan op ongebaande paden. Leven is een kunst, zo wordt gezegd, maar creatief durven kiezen voor nieuwe wegen

is een levenskunst. De toekomst is ongewis. Maar dat is net het mooie ervan. Dan kun je nog worden verrast.

John Hacking 2016

*****

Digitale tijd en ruimte

De digitale wereld waarin we inmiddels leven gaat ons leven radicaal veranderen. We hebben het nog niet zo in de gaten omdat we nog altijd lichamelijk aanwezig zijn in ruimtes die ons omgeven. Utopieën waarin elk individu met elk ander individu verbonden is worden echter langzaam waar. Menselijke autonomie gebaseerd op de lichamelijke werkelijkheid, het zelf in een lichaam en het zelf dat zich via een lichaam manifesteert in de wereld, het lichaam dat als het ware een autotopos, een zelfplaats is, heeft zijn langste tijd gehad. We staan aan het begin van een nieuwe werkelijkheid waarin het lichaam als lichaam vervangbaar wordt. De eerste stappen zijn gezet: onderdelen van het lichaam kunnen worden vervangen en aangepast. Als we kunnen gaan ingrijpen in de DNA structuur van het lichaam en meer sturend gaan optreden met betrekking tot ziekte, veroudering en het het afsterven van het lichaam, komen er nieuwe perspectieven in zicht die de auteur van het monster van Frankenstein niet had durven of kunnen dromen.

Met ons lichaam bewonen wij de wereld en wij doen dat in de ruimtes waarin we ons leven doorbrengen. Vertrouwde ruimtes, zoals thuis, en vreemde ruimtes, doorgangsruimtes, leerruimtes, heterotopieën, heterotopische ruimtes zoals Michel Foucault die beschreef. In deze andere ruimtes maakt het zelf iets mee, ondergaat het nieuwe ervaringen, zoals het leren in de schoolbanken in de heterotopische ruimte van het schoolgebouw, of de kazerne, of de gevangenis. Naar aanleiding van het begrip heterotopie en in analogie daarvan met betrekking tot het lichaam als ruimte heb ik het begrip autotopie bedacht: de plaats waarin en waarmee het zelf zich manifesteert. Het lichaam is een topos, een ruimte, maar ook meer dan dat. Omdat je je lichaam bent is het plaatselijke, het topos-effect niet alles bepalend. De dimensie van de tijd doet mee in het beleven van de ruimte en het zelf in die ruimte van het lichaam. Het zelf duurt voort. Zolang er bewustzijn en leven is in het lichaam, een zelf dat bij zichzelf is, is er een besef van tijd, van ontwikkeling, van voortgang. Het lichaam laat zien wat het betekent om ouder en om oud te worden. Het lichaam leert het zelf dat de tijd voortgaat en nooit terugkeert op zijn schreden. Het lichaam maakt de

tijdelijkheid van de menselijke existentie absoluut zichtbaar. De mens is als lichaam een aporie, een doodlopende weg. Er komt een einde aan. Het lichaam is daarvoor het meest tastbare bewijs. Voor het zelf in het lichaam is het het meest tastbare dat de tijd zijn tol eist en aanwezig is.

Tijd is zo als abstractum geen afgeleide meer (verbeeld in het uurwerk), maar concreet ervaarbaar in het lichaam. Je voelt de tijd verstrijken, een bron van inspiratie voor dichters die over tijd, de seizoenen en het leven dichten. Het lichaam als autotopos is dus ruimte en tijdservaring ineen voor het zelf. Het zelf is zelfbewustzijn en onlosmakelijk verbonden met het zelf als lichaam. Bewustzijn van en bewustzijn actief in het lichaam horen bij elkaar en zijn slechts in conceptuele zin te onderscheiden: dat wil zeggen ik heb mijn lichaam dat ik ben en ik ben mijn lichaam dat ik heb. Zijn en hebben vallen samen en het bewustzijn is de manifestatie daarvan. Ruimte en tijd concretiseren samen de structuren van dit bewustzijn dat lichamelijk is en dat op het lichamelijke rust omdat het lichamelijk is en daarin zijn oorsprong vindt.

Maar nu is echter een nieuwe tijd aangebroken. De ruimte van de dagelijkse werkelijkheid werd al overschreden sinds de mens ging rondtrekken en ging reizen. In deze globale wereld is iedereen met iedereen verbonden al was het alleen maar vanwege het feit dat iedereen de effecten ondergaat van bijvoorbeeld klimaatveranderingen. De autonomie van de mens, de van zichzelf gedroomde goddelijke status is illusoir in een wereld waarin het individu mede gevormd en bepaald wordt door alle andere individuen. Negatieve en positieve effecten van het menselijk handelen betreffen vanaf de 20e eeuw alle mensen: je kunt je niet meer verstoppen op deze globe. Je kunt je niet meer onttrekken en leven alsof je alleen op de wereld bent. Dat is voorgoed voorbij. Maar dat is allemaal nog in ruimtelijke zin gedacht.

Met de uitvinding van de digitale communicatiemiddelen en technieken verandert onze wereld radicaal omdat wij ons daarmee op niet lichamelijke wijze kunnen manifesteren. We treden als het ware buiten onszelf en buiten ons lichaam als we gebruik maken van digitale middelen. Dat is natuurlijk niet meteen inzichtelijke zolang je vasthoudt aan het beeld van een tikkende persoon op een toetsenbord achter een beeldscherm. Zoals het lichaam nog nodig is om te ervaren en om door te geven lijkt dit alles vreemd en vergezocht. Maar de schijn bedriegt.

Door onze activiteit in de digitale wereld worden we knooppunten van informatie en van actie of gedrag. We zijn een soort van autonodus, zelfknooppunt, in een netwerk van verbindingen. We zetten informatie in

de wereld die via de digitale weg wordt verspreid. Maar we ontvangen ook en we zijn doorgeefluik van informatie. Voor ons zelf zijn wij een autonodus, maar voor andere knooppunten in het netwerk zijn wij een heteronodus, een ander knooppunt waarmee wij in contact staan en dat mede invloed op ons uitoefent. Kortom de digitale werkelijkheid noodt ons ertoe op een andere wijze na te denken over onze plek in het geheel zowel in ruimtelijke als in tijdelijke zin. De vertrouwde categorieën van ruimte en tijd werken hier niet meer. Tijd en ruimte gaan moeiteloos in elkaar over en de hardware mag dan nu nog wel ruimtelijk invloed hebben, de software waarmee de machines werken past zich zienderogen aan en schept nieuwe mogelijkheden en nieuwe omstandigheden.

Vanuit een vertrouwd ruimte- en tijdsconcept vanuit de lichamelijke werkelijkheid is dat niet makkelijk voor te stellen. Dat blijkt ook uit de krampachtigheid waarmee sommige mensen hun handelen in de digitale wereld willen beheersen en willen sturen opdat er geen schadelijke effecten ontstaan. Maar de kern van de digitale werkelijkheid is, dat als alles digitaal kan worden omgezet wat we denken en wat we doen, er geen waarheid meer is: elke waarheid, elke vorm van beleefde werkelijkheid, (zolang we een lichaam hebben dat selecteert), is een verzameling van digitale codes die dat geheel (van codes) tot ervaarbare werkelijkheid maken. En die we krijgen we dan weer voorgeschoteld op ons beeldscherm. We leven niet meer direct maar indirect. We ervaren de werkelijkheid via een machine, via techniek, via hulpmiddelen en niet meer direct via ons lichaam in een ruimte.

Vallen in de werkelijkheid het lichaam en de ruimte die ons omgeeft, niet samen, de autotopos valt niet met een heterotopos samen, in de digitale werkelijkheid zijn ze wel te onderscheiden, maar dat onderscheid is eerder conceptueel dan realiteit. Autonodus en heteronodus vallen dus samen en dat heeft gevolgen voor de wijze waarop wij met elkaar omgaan als individuen. Als elk mens wordt opgenomen in deze digitale werkelijkheid en daar deel van uitmaakt betekent dat ook dat er buiten deze vorm van digitaliteit eigenlijk geen bestaan meer mogelijk is als subject. Als je niet bent geregistreerd besta je niet. ‘Sans papier’ betekent non-existentie.
We leven dus al grotendeels in parallelle werelden: de materiële en de digitale wereld. Wij proberen ze bij elkaar te houden maar het zou wel eens zo kunnen zijn dat de digitale wereld de beste papieren heeft voor de toekomst en dat de materiële wereld in het defensief wordt gedwongen omdat ze te eenvoudig, te beperkt en te veel een wegwerpartikel aan het worden is. De oorlog is het beste voorbeeld voor

deze laatste stelling: mensen worden als wegwerpartikel, als kanonnenvoer, ingezet en verbruikt. Dat is al zo oud als de mensheid maar de toekomst zal er waarschijnlijk niet beter op worden.

De echte scheiding in de mensheid zal gaan bestaan tussen de ‘have’s and have’s not’ - niet op het niveau van materiële rijkdom maar op het terrein van kennis en digitale mogelijkheden en vaardigheden. In de digitale wereld hebben wij ons als het ware al overgeleverd aan de machines. Zonder de machine staan wij met lege handen en moeten we zwoegen en zweten om iets voor elkaar te krijgen. Het lichaam kan maar een beperkte arbeid aan en op een bepaald moment is het voorbij. De machine streeft naar duur, naar eindeloosheid, naar eeuwigheid want elk onderdeel is vervangbaar en kan in een betere vorm worden gegoten. Als het menselijk lichaam deel van een machine gaat worden, als het onderdeel van het machinale denken is geworden, dan zal het ons niet meer kunnen leren wat tijd is, wat eindigheid is, wat dood is. De menselijke existentie is dan een machinale existentie geworden, een voortbestaan in artificiële vormen, drijvend op de wolken van geniale softwareontwerpen, in een hemel die geen grenzen kent.
Ruimte wordt in de digitale wereld anders en tijd dus ook. Tijd als na elkaar is ruimte voor dat na elkaar. De tijd wordt de nieuwe ruimte waarin de digitaliteit zich manifesteert. De digitaliteit is machinegebonden, maar de machines vervangen zichzelf zolang er grondstoffen zijn, zolang er gerecycled kan worden. Kan het zelfbewustzijn van de mens, kan het zelf van de mens zich hierin handhaven ook al is het lichaam als materiële werkelijkheid opgeheven? Dat is een vraag voor de toekomst. Als het zelf en het zelfbewustzijn mee evolueert en digitaliseert is het probleem opgelost. Dat heeft de mens zichzelf als lichamelijke existentie overbodig gemaakt. Het zal z’on vaart niet lopen (ik maak het niet meer mee) maar het blijft boeiend om hierover na te denken welke kant het op zal gaan met ons mensen.

John Hacking 2016

****

Geslacht

Nog niet zo lang geleden is het man-vrouw-zijn aangevuld. Er is meer mogelijk. Dat was natuurlijk al langer zo maar het was tot nu toe meestal onbespreekbaar. Voor velen is het dat nog steeds. Vertegenwoordigers van religieuze stromingen zien het niet zitten. Het idee verstoort het simpele schema man-vrouw. Het maakt het idee huwelijk tussen man en

vrouw problematisch. Het roept vragen op ten aanzien van de voortplanting. Het staat niet in de bijbel of de koran. Dus echt blij wordt men er niet van.
Ieder mens heeft een combinatie van mannelijke en vrouwelijk kenmerken maar bij sommigen is het anders verdeeld. Zij passen niet zo goed in het onderscheid man-vrouw. Zij zitten er als het ware tussen in. Ze zijn trans. Ze zijn transseksueel. Ze zijn transvrouw of transman. Ze zitten in het verkeerde lichaam. Na geslachtsaanpassing zijn ze de 'echte' vrouw of man die ze altijd al waren maar nu is het ook zichtbaar. Ze zijn weer thuis.

Trans betekent aan de andere kant (van de grens). Gender (Engels voor geslacht) gaat over identiteit, over sociale, culturele en maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van de rol als man en als vrouw. Sommigen noemen zich transgender. De vereniging voor genderdiversiteit zegt: "Transgenders overschrijden hun gender door wat hun genderexpressie en genderpresentatie betreft (deels) voor het andere geslacht te kiezen' (crossgender expressie en crossgender presentatie). Dit kan zich beperken tot zich af en toe overeenkomstig de andere sekse te kleden. Het kan ook zijn dat men het eigen biologische geslacht definitief verwerpt en via een zo volledig mogelijke geslachtsaanpassing ervoor kiest verder te leven overeenkomstig het gewenste geslacht."[17] Man-vrouw zijn is dus aangevuld. Er zijn nieuwe mogelijkheden, er zijn nieuwe varianten. Diversiteit is de norm, niet reductionisme om welke reden dan ook.

Maar hoe zit het nu met het vaderschap-moederschap: wanneer ben je vader of moeder? Toch niet alleen als je de leverancier bent van het zaad, toch niet alleen als je de producent bent van de eicel? Biologie maakt nog geen vaders en moeders. De mens is geneigd, net zoals in de wereld van de zoogdieren, zijn eigen broed te bevoordelen. Het zijn de nakomelingen die het geslacht (deze keer in een andere betekenis) voortzetten. Die betekenis is cultureel en maatschappelijk gekleurd, dat gaat verder dan biologie. Status en eer komen in het spel. De maatschappelijke positie. Je kunt je kinderen ook laten opvoeden door iemand anders. Iets wat natuurlijk voortdurend plaatsvindt: als een ideaal gezien (Kibboets) of als vorm van luxe (de min en het kindermeisje) of als noodzaak (inkomen verdienen kost alle tijd). Word je pas vader en moeder door zelf de opvoeding ter hand te nemen? Tijd te investeren in je kind en in de relatie met je kinderen? Ben je dan - als je

---

[17] http://www.vereniging-genderdiversiteit.nl/wp-content/uploads/2013/06/FEITEN-OVER-TRANSGENDER-MENSEN-2013-06-18.pdf

zo - vrijwillig of gedwongen - je kinderen uitbesteedt - geen goede ouder? Hier kun je verschillend over denken. Het is maar wat je tot maatstaf maakt voor je oordeel. Staat de liefde voor je kind centraal of is het iets anders of een combinatie? We leven nu in een tijd dat er een pleidooi wordt gehouden voor gedeeld ouderschap: een kind met 2 vaders en 1 moeder, met 2 moeders en 1 vader, etc. etc. In de wet is hierin niet voorzien. Dus dat wordt een spannende discussie. Wie bepaalt wie vader en wie moeder is en op basis van welke criteria?

John Hacking 2016

*****

Het onbereikbare zelf

In de baarmoeder is het kind aan de moeder verbonden via de navelstreng. Na de geboorte wordt deze losgeknipt en is de borst het orgaan waardoor het kind voedsel binnen krijgt. De relatie met de borst vormt waarschijnlijk in de belevingswereld van het kind en later de volwassene een factor van betekenis ook al is dat niet altijd gethematiseerd in het denken van de persoon. Dat betekent dat een deel van de beleving ook misschien onbewust plaatsvindt.
De allereerste kindertijd is in dit licht misschien een voorzichtig leren loslaten en losraken van borst en van veiligheid. Ook al is de borst door de fles vervangen, het principe blijft waarschijnlijk gelijk. Dit loslaten en op eigen benen leren staan is een lang proces dat jaren duurt. De taal helpt daarbij want door het leren van de taal ontdekt het kind zijn omgeving en zichzelf. De relatie met zichzelf en met zijn omgeving en de belangrijke anderen komt in de taal ter sprake. De eerste keer dat het kind mama of papa zegt is daarom significant voor kind en voor ouders. Achteraf is veel niet meer achterhaalbaar omdat we als volwassenen veel van dit proces vergeten. Maar op een dieper niveau speelt het misschien nog een rol.

In de loop van de persoonlijke ontwikkeling ontstaat er zoiets als de beleving van een “zelf”, een deel van het wezen dat wij zijn en dat wij benoemen met ‘ik’ waardoor we het een zekere autonomie toekennen. Dat ik kan spreken met jou, dat ik kan zich laten aanspreken als een jij door een ander ik. En dit ik kan worden behandeld als een ‘het’ als anderen over je spreken als een object. Veel ik-ken die zich betrokken voelen op elkaar zijn een wij. En veel jij-en een jullie. Dat is eigenlijk een uitvergroting van de ik-beleving en jij-beleving. Kortom in onze taal en

de wijze waarop wij ons uitdrukken manifesteren wij ons en laten wij aan de anderen zien hoe wij ons zelf beleven.
In ons leven blijft de herinnering aan de verworteling via de navelstreng en de relatie met de veilige borst misschien de voornaamste bron om het verlangen naar houvast en naar veiligheid en geborgenheid te voeden. Ik stel dit met een zekere schroom want ik kan het niet bewijzen. Het is een vermoeden dat ik baseer op onze lichamelijke conditie en het leren zelfstandig worden nadat wij het moederlichaam hebben verlaten. Peter Sloterdijk beschrijft in Sferen I, Frankfurt am Main 1998, (Suhrkamp) wat die relatie zou hebben kunnen ingehouden en wat er daarna gebeurt als het individu ontstaat. Het voert echter te ver om dit op deze plek te citeren want dat is niet het punt waar het in deze tekst over gaat.

Mijn thema is in deze tekst de vraag naar het zelf en de bereikbaarheid ervan. Ik noem het zelf onbereikbaar omdat het als het ware een soort van theoretisch construct is dat we zelf optrekken om ons te verhouden tot onszelf. Precies omdat het een construct is ook al vallen we grotendeels lichamelijk samen met het zelf of het zelf met het lichaam, kunnen we er niet helemaal bij via onze ratio. Er blijft een verschil, een dimensie die ons scheidt, ook in onze ervaring. Het feit alleen al dat ik over mijn zelf kan spreken veronderstelt een afstand en die afstand laat mij zien dat ik niet kan samenvallen met mijzelf. Lichamelijk wordt dit op extreme wijze zichtbaar als ik ook delen van mijn lichaam kan objectiveren. Ik kan mezelf pijn doen, kwellen, onderwerpen aan allerlei behandelingen die je eigenlijk niet zou verwachten maar die via allerlei redeneringen en motieven gelegitimeerd kunnen worden. Automutilatie is een typisch voorbeeld hiervan waarbij het lichaam op afstand wordt gezet terwijl je zelf dit lichaam bent. Zelfdoding is in eerste instantie de poging om het zelf te doden via het doden van het lichaam. Via deze omweg moet het zelf worden uitgeschakeld. Dat kan om allerlei redenen zijn. Het is eerst en vooral een proces van betekenisgeving en van een vorm van afstand nemen.

Mensen die via therapie eerst zichzelf willen leren kennen, dichter bij zichzelf willen leren komen, of die stellen dat je eerst je zelf helemaal moet kennen, overschatten misschien de waarde van deze positie die in feite onbereikbaar is. Zeker als gesteld wordt dat je eerst je zelf moet kennen voordat je iets in de wereld en in relaties onderneemt. Ik denk dat dit een drogreden is. Een je zelf voor de gek houden precies omdat het zelf tot op zekere hoogte onkenbaar is en onkenbaar blijft. Je kunt je zelf wel verrassen als je dingen onderneemt die je eerst niet voor mogelijk had gehouden.

Dat laatste geeft al aan dat je moet bewegen, dat je in beweging moet komen en dat je gaandeweg de rit, het proces, de route die je aflegt, dingen over jezelf ontdekt en leert. Dus dat is wat anders dan bezig zijn met je zelf alsof je een soort van Leibniz-achtige monade bent die losstaat van de wereld en de omgeving. In het Latijnse equivalent voor wortel, radix, komt aan het licht dat er een verlangen naar radicaliteit schuilt in dit begrip: als je eenmaal geworteld bent, of als je geworteld was is het verlangen naar deze toestand krachtig en diepgaand. Het gaat met jou aan de gang zou je kunnen zeggen. Misschien komt hier wel de melancholie vandaan, het verlangen naar een toestand die niet meer bestaat maar die wel gewenst is, een soort van paradijs waarin alles goed en mooi was.

Als het kenmerk van de individuele mens het losgeraakt zijn is, het ontworteld zijn is, door de breuk in de navelstreng, het op eigen benen leren staan, dan betekent dit dat het verstaan van onze conditie, onze existentie meer iets wegheeft van zwerven en van dwalen dan van zekerheid en van houvast. Religieus valt te begrijpen dat er een verlangen is naar het verloren paradijs en dat het leven na de dood terugkeert naar een vorm van paradijs. Maar dat zijn misschien projecties op basis van melancholie. Misschien is ons menselijk lot wel eentje van nooit aankomen en voort gedreven blijven worden door ons onstilbare en onophefbare verlangen. Misschien komt de drive tot zelfontplooiing en tot schitteren hier wel vandaan. Het is nooit af, nooit klaar, nooit gedaan. Pas de dood vormt het einde van dit streven en dit verlangen. Dus sterven vanuit het besef dat het ‘goed zo is’ is dus eigenlijk ook vrede hebben met de onbereikbaarheid van het zelf en de definitieve vervulling van zijn verlangen. Dat kunnen we natuurlijk al oefenen, lang voor onze dood. Dwalen, ronddwalen en onze weg gaan kan ons hierbij helpen. Een goede (levens)reis – (en dat is ook Tao in de ware zin van het woord).

John Hacking 2016

*****

Idealisme en depressie

Sommige thema’s in het leven zijn ‘fragwürdig’, ze roepen niet alleen vragen op maar zijn ook de vragen waard. Iets wat een vraag waard is, of meerdere vragen, is van waarde. Het bevragen en het zoeken naar antwoorden is een begaanbare en belangrijke weg om met die thema’s om te gaan. Zo verkent Martin Heidegger in zijn boek over metafysica

van alle kanten de vraag ‘waarom er zijn is, en veeleer niets’. Dat is een klassiek filosofisch thema dat in elke generatie filosofen opnieuw de kop opsteekt. Dat wil dus zeggen dat er tot nu toe nog geen definitieve antwoorden op die vraag zijn gegeven en dat die definitieve antwoorden waarschijnlijk ook niet gegeven kunnen worden. Maar dat maakt het vragen niet minder interessant en niet minder noodzakelijk. Dat er een zekere noodzaak is om dergelijke vragen te stellen is op het eerste gezicht voor de niet-filosoof misschien niet zo evident, maar als je al een beetje wilt nadenken over je eigen leven, waarom je leeft, waarvoor je leeft, waartoe je leeft, bijvoorbeeld, kan komen die vragen als het ware opeens als een soort van zeegolf op je strand van het leven gerold. En ze blijven komen, net als eb en vloed.

Misschien is dat ook wel het geheim van de ervaring van zingeving, van zin in je leven, de acceptatie dat deze belangrijke vragen als een soort eb en vloedbeweging je leven beheersen zonder dat je erin verdrinkt. Ze stimuleren je eerder om ermee te spelen, de zee inlopen, en weer terug, de golven over je heen laten komen en achter de zich terugtrekkende golven aanlopen, wetend dat ze na een tijd weer komen opzetten. Dit weten, dat wil zeggen, er kennis van hebben, weet van hebben, van deze dynamiek, en dit aanvaarden als het spel van het leven, dit accepteren, is al een grote stap in de goede richting die je zou kunnen samenvatten met het begrip ‘vrede hebben met je leven’.

Gisteren werd in de tuin van de Studentenkerk aan de Radboud Universiteit te Nijmegen een wintereik geplant voor Matthijs. Een herinneringsboom aan zijn leven, aan plekken die voor hem belangrijk waren. Twee jaar geleden is hij uit het leven gestapt. Samen met ouders, familie, vrienden en medestudenten is de boom geplant. Bij de boom staat een bord met de tekst voor Matthijs, voor gerechtigheid en vrede. Die vrede heeft Matthijs op zijn eigen wijze gevonden. De weg die hij koos liet velen in verbijstering achter. Ook nu nog hadden medestudenten verdriet bij de herinnering en konden zij troost en steun vinden bij elkaar.

Wat is dit als jonge mensen, vol van levenslust en idealisme, dat zich uit in studie en activiteiten voor een betere wereld, toch besluiten om uit deze wereld en dit leven te stappen. Hoe kan het zijn dat hun idealisme waar ze zo vol van zijn omslaat in het tegendeel en zelfs in een doodswens. Cynisme is teleurgesteld idealisme. Ironie zit daarbij in de buurt maar is minder cynisch en zwartgallig. Ironie wekt nog lachlust op. Cynisme alleen verbittering. Daarin schijnt geen licht meer. Maar

cynisme is nog wat anders dan een doodswens. Een hang naar het einde door zelfdoding.

Goethe schreef tijdens de Romantiek al een populair geworden verhaal dat veel navolging vond: het lijden van de jonge Werther. Hij leed aan het leven en de wereld en velen herkenden zich daarin. Deze roman is vaak weggezet al ‘romanticisme’, een uitvloeisel van de romantiek en de beleving van de wereld vanuit een romantisch wereldbeeld. Toch denk ik dat romantiek niet zozeer een verband hoeft te hebben met zelfdoding omdat romantiek na Goethe vooral ook de samenvatting is van een levensgevoel. Een doodswens maakt daar niet bepaald deel vanuit. Persoonlijk zou ik romantiek meer verbinden met melancholie en niet met depressie. Melancholie is een soort van verlangen en soms van verdriet om en naar een verloren gegane situatie, iets in het verleden, een relatie, een tijdperk, een landschap, een cultuur. Dat kan smal en heel breed zijn. Zo heb ik een romantisch, melancholisch verlangen naar het oude Japan, het land toen de techniek nog niet zijn intrede had gedaan. Zo lees ik voor het slapen gaan, ik ga er zelfs eerder voor naar bed, het boek van Lafcadio Hearn, Japans Geister, (Berlin 2015) dat over zijn reizen naar Japan gaat rond 1890. Hij trouwt met een Japanse uit een huis van Samoerai en maakt zich de cultuur eigen. In zijn boek, een soort van dagboek, beschrijft hij zijn indrukken. Ook de bezoeken aan tempels waar hij over uitweidt, krijgen veel aandacht. Deze verhalen vervelen mij geen enkele seconde, ik kan er van smullen en ze verplaatsen me als het ware in de tijd van toen. Ook de middeleeuwen, de tijd van de Romeinen, het rijk van Dgenghis Khan, etc etc. het heeft allemaal mijn belangstelling omdat ik van geschiedenis hou en omdat ik vanuit een melancholische stemming wel eens heel graag zou willen meemaken hoe het toen was.

Als landschapschilder ben ik en blijf ik gegrepen door het landschap. Ook het oude Chinese en Japanse landschap dat vanuit Taoïsme en Shintoïsme een bijzondere betekenis krijgt omdat alles als het ware een sacraal sausje krijgt. Dat klinkt misschien een beetje oneerbiedig maar zo is het niet bedoeld. Ik kan er helemaal in opgaan. Ik vermoed dat de glossy foto’s van landschappen en ruïnes, de opgepimpte foto’s die nu op internet circuleren ook zo’n romantisch verlangen vertegenwoordigen. Romantiek is dus nooit ver weg en melancholie hoort bij het leven zoals je ook de jeugd achter je laat en je dromen van toen. Misschien kun je het leven wel beschrijven als een ui: telkens komt er een schil bij aan de buitenkant maar de binnenkant doet ook nog altijd mee. De buitenkant die je aan de wereld laat zien kan daarom wezenlijk verschillen van wat er binnen in zit. Positief wil dit zeggen dat

het kind in jou mee kan en mag doen, negatief kan dit uitpakken dat je iets anders laat zien dan je werkelijk bent.

Met depressie is misschien iets dergelijks aan de hand: dat verschil tussen buiten en binnen. Krachten die je aantrekken om je te uiten, je te manifesteren in de wereld, de lat hoog, de ambitie stevig, om de wereld te veranderen, de mistoestanden aan te pakken en zelf van beslissende betekenis willen zijn. Stoot je dan met de kop tegen de muur, tegen het leven dat lastiger, meer veeleisend en zwaarder is dan je had gedacht, tegenslagen die je uit het veld slaan, en dat kan alleen maar omdat je nog niet echt geworteld bent, dan kan misschien je levensgevoel omslaan: van positief naar negatief. Ik weet niet of het zo werkt, maar ik beschrijf het omdat het deze vragen waard is. Depressie wordt beschreven als een van de grootste volksziekten op dit moment en velen slikken anti-depressiva. Er is dus iets aan de hand in onze samenleving en dat is niet alleen een kwestie van doorgeslagen romantiek, van een levensgevoel à la Werther uit Goethes roman.

Depressie zou je zo kunnen omschrijven als gevoel: ik ben niet meer te helpen, niemand kan me meer helpen. Beide uitspraken klinken absoluut en werken ook zo. Ben je daarin halsstarrig, koppig en vastberaden, dan kun je misschien ook op zoek gaan naar een oplossing, namelijk er definitief uitstappen, want alles is beter dan dit uitzichtloos lijden.
Mijn moeder heeft bijna 20 jaar gelden deze weg bewandeld. Een weg die eindigde in het water van een vijver waar zij zichzelf met alle kracht onder water heeft gehouden en stierf. Vooral deze laatste daad houdt mij nog elke dag bezig. Waar komt die kracht, die wilskracht, die koppigheid en vastberadenheid vandaan om die stap te zetten en uit te voeren. Er zit een radicalisme in deze daad die misschien het tegendeel is het de daadkracht in het idealisme: er helemaal voor willen gaan. Maar nu dan met een heel andere uitkomst. Is depressie dan omgekeerd idealisme? Teleurstelling die naar binnen slaat en die elk rationeel argument uit handen slaat omdat je ervan overtuigd bent dat je leven geen zin meer heeft en dat niets en niemand je meer kan helpen. Het meest pijnlijke vind ik dan ook de eenzaamheid die daar bij komt want dit gevoel kun je eigenlijk met niemand echt delen. En omdat je niet kunt delen ga je het ook niet proberen want de mensen om je heen zitten in een andere ‘mood’. Letterlijk op een ander spoor, een andere route, zij worden nog gedreven door een drang naar leven en jij door een drang naar dood. Ik vermoed dat Freud in zekere zin gelijk heeft als hij spreekt over ‘doodsdrift’ en ‘levensdrift’. Ze zijn beiden krachtig maar hun intentie, hun gerichtheid is tegengesteld aan elkaar.

Vanmorgen bij het opstaan dacht ik terug aan de gesprekken die ik had met medestudenten, ook over depressie en depressieve gevoelens. Ik vroeg me af waarom er vaker bij de ‘idealistische’ studies zoals culturele antropologie en biologie vaak studenten rondlopen die last hebben van depressieve klachten. Nou is dat niet aan deze studies voorbehouden maar de vraag kwam bij me boven en ik weet ook niet of het klopt. Het resultaat van dit vragen is deze tekst.

Omdat ik veel schilder en ook de verhalen van Jezus en Maria heb opgepakt om die op verschillende wijzen uit te beelden, vooral vanuit het perspectief van henzelf, een soort van verkenning, vraag ik mij af hoe de leerlingen de dood van Jezus hebben beleefd. Ze zaten in zak en as maar het verhaal doet daar eigenlijk luchtigjes over want het graf is leeg en Jezus verschijnt. En niet al te lang daarna, zeg maar 50 dagen, kort voor een rouwperiode, krijgen ze de geest. Ontvangen ze vanuit de hemel geestkracht en gaan ze er tegen aan, om de boodschap van vreugde - dat de dood niet het laatste woord heeft - en dat Jezus is opgestaan en met hem zijn leer, te verspreiden over het middellandse zeegebied.

Vanuit menselijk perspectief van rouw en verdriet wel erg snel allemaal, zou je denken. Is er dan niemand die eraan onderdoor gaat, die eraan kapot gaat? Jawel,die is er. Die is zelfs de kwade genius geworden, instrument in de handen van de satan (zo staat er) (dus ook van God, want die laat het toe)opdat Jezus gevangen zou worden genomen en veroordeeld aan het kruis. Judas is zijn naam. Een naam die daarna alle eer en alle glans heeft verloren. Maar voor sommige exegeten was Judas net de grote idealist, de man voor wie het rijk van God niet snel genoeg kon komen, een hemelbestormer. Franz Rosenzweig noemt dat soort mensen hemeltirannen. Ze willen met alle kracht en alle geweld de hemel op aarde brengen, wat het ook moge kosten. Een soort van idealisme dat we bij alle radicale en religieuze groeperingen tegenkomen. Judas liet zich leiden door deze verlangens en zijn loon was dertig zilverlingen. Na zijn verraad kwam het berouw en kreeg hij in de gaten dat zijn daad volslagen zinloos was om zijn doel te bereiken. Geen hemels leger dat Jezus kwam ontzetten, een macht die de Romeinen het land uitdreef. Einde oefening, einde levensdoel, een grote mislukking. En er staat, hij ging heen, nadat hij het geld in de tempel had gesmeten, en verhing zich. Een tragische existentie is hij genoemd, een mislukt mens. Ik noem hem een idealist die door de depressie is ingehaald en die alleen de dood nog als laatste uitweg zag.

De religieuze tradities in het Christendom doen Judas geen recht als ze hem alleen wegzetten als satans'knecht. Als instrument in handen van de boze. Of je nu wel of niet in satan, de tegenstrever gelooft, hij wordt duidelijk ten tonele gevoerd in de bijbel. Hij is een partij om rekening mee te houden, zo staat er. Voor mijn betoog maakt dit niet zoveel uit of je als lezer er wel of niet in gelooft. Kern van de zaak is dat er ook voor Judas redding moet zijn. Als Jezus van Nazareth er alleen maar is voor de goeden en de rechtvaardigen, de braven en de mensen op het rechte pad is dat een 'Fehlentscheidung' zou de Duitse theoloog Helmuth Gollwitzer zeggen, zo vermoed ik. In zijn boek dat ik heel lang geleden heb gelezen en dat precies hierin van betekenis voor mij is, met de titel 'Krummes Holz, aufrechter Gang', zegt hij dat Jezus ook voor Judas is gestorven en als dit niet zo is, is het hele Jezus project een zinloos gebeuren. Ik druk me misschien wat kras uit als ik dit beweer maar het komt erop neer dat wij een mensheid zijn waarin iedereen met iedereen verbonden is en elke daad heeft effect op al die anderen. Hoe je het wendt of keert, dat leert ook het Taoïsme, die samenhang is er en daaraan kun je niet ontsnappen. Als je depressief wordt kan dat betekenen dat je de wereld en je leven alleen nog maar kunt beleven vanuit je individuele perspectief en verlies je alle samenhang met de anderen om je heen. Maar ook dat is een 'Fehlentscheidung', een foute inschatting. Want als je dood bent hebben er velen verdriet, al die mensen die innig met jou verbonden zijn. Dat is bewijs genoeg hoe wij met elkaar samenhangen, bewijs genoeg voor elke religie, elk geloof, elke visie op de wereld. We dragen allemaal de gevolgen, de vruchten en de straf van de daden die we verrichten, ver weg en dichtbij. Voor vrede en gerechtigheid staat er bij de wintereik, een boom die stormen en kou kan doorstaan. Een mooie weg om te gaan met elkaar in herinnering aan hen die ons voorgingen en waarop wij mogen rusten in ons idealisme.

John Hacking 2016

*****

Kijken

Het Duitse begrip 'Gucken' kijken, gaat terug tot de 15e eeuw volgens het etymologisch woordenboek. Waarschijnlijk heeft het met de stam gugg/g'eug van doen, die verstoppen betekent. Verwant is guhati: verborgen, verhuld, verstopt en gutzi: toedekken. Guzineti betekent met kleine passen gaan en met gebogen houding. 'Gucken' betekent vanuit

een verborgen plek toekijken. Spieden dus, verspieden zonder dat je gezien wordt.
Vreemd eigenlijk dat een woord dat met het actieve kijken te maken heeft samenhangt met verbergen en verhullen. Alsof het kijken niet zichtbaar mag worden en de kijker onzichtbaar moet blijven. Gevoelsmatig gaat dit in tegen het idee van kijken dat met blootleggen en openbaren te maken heeft. Je kijkt en ziet wat, je kijkt en je geeft er betekenis aan waardoor het bekekene gaat spreken. Kijken dus als onthullen in plaats van verhullen.

Onlangs had ik een gesprek over ruimte innemen. Als je rechtop loopt neem je ruimte in en als je fier rechtop loopt zeg je eigenlijk ‘ik mag gezien worden’ en ‘zie mij’! Maar als je gebogen loopt, nauwelijks rechtop durft te gaan, straal je uit dat je er eigenlijk niet mag zijn en dat de ruimte die er is je eigenlijk niet toekomt. Beelden van schichtige mensen, gekromd voorbijgaand aan de randen van de straat, we kennen ze misschien uit een film of uit onze eigen ervaring. In het gesprek over ruimte ervoer iemand het innemen van ruimte vanuit een houding van ik mag er zijn als een vorm van ‘agressie’, een soort van agressieve daad. Daar stond ik van te kijken, zo had ik het nog niet beschouwd of gevoeld.

Ruimte innemen ervaren als agressie, we zien het natuurlijk in elke natuurfilm waar vooral de mannetjes zich opvoeren als potentaat, bij de apen een brede borstkast en dito geluiden. We kennen het dus wel. Maar deze ervaring tegenkomen vanuit iemand die dit aan den lijve ervoer omdat hij nooit ruimte wilde innemen, was nieuw voor mij. Geen ruimte willen innemen omdat de ruimte ontbreekt en vooral omdat die ruimte je niet toekomt in je eigen gedachten, omdat je het niet waard bent om die ruimte in te nemen.
Dat betekent zelfverhulling, zichzelf verstoppen, toedekken want je bent minderwaardig in je eigen ogen. Ook dat is een vorm van kijken, en van zichzelf laten zien. Een kijken ook vanuit een afgeschermde positie, want dit ga je natuurlijk nooit met mensen communiceren. Je zelfbeeld, hoe je naar je zelf kijkt en de inhoud van je beleven is dus niet communicabel. Je kijkt, je ziet, je oordeelt en je denkt: zo niet, ik niet, nu niet, nooit niet. Dan ben je al een eind op weg om jezelf te verliezen. Dan zink je weg in het moeras van je eigen negatieve gedachten. Je kijkt je zelf de afgrond in.

Misschien is dat wel een van de kenmerken van depressie: je zelf niet zien staan, en als je jezelf beziet, bekijk je jezelf als iets minderwaardigs, iets wat niets of nauwelijks is waard (meer) is. Hoe kom je hieruit? En

kun je wel hieruit komen? Kun je anders naar jezelf leren kijken? Zodat je niet elke keer en telkens weer jezelf omlaag haalt? Hoe kan er ruimte ontstaan waarin je mag opveren, opstaan, jezelf laten zien? Hoe kun je de ruimte die jezelf zo goed aan het inperken bent opnieuw ontdekken? Er is geen knopje dat je kunt omzetten om anders te gaan kijken. Er is geen betekenislaag die je zomaar kunt aanboren om je zelfbeeld positief in te vullen. Moet de redding van buiten komen, door bevestiging en aanmoediging van anderen? Moet je daarop wachten? Moet het van therapie komen of van positieve ervaringen die je opdoet en die je negatieve zelfbeeld loochenstraffen? Misschien een mix van dat alles? Het glas is halfvol of het is halfleeg en een wereld van verschil verschuilt zich in beide benaderingen. Overspringen van het ene naar het andere is illusoir. Misschien is dit een manier van benaderen: Oké, dan is het maar agressief om jezelf op te richten, je zelf te laten zien. Waarom niet? Je bent het waard ook al geloof je het zelf niet. Door te doen alsof ga je misschien eerst lichamelijk en dan geestelijk ervaren dat een ruimte voor je opengaat. Dus eerst doen en dan zien.

Het lichaam en de aandacht voor het lichaam is dus een weg, een uitweg. Niet met je hoofd jezelf benaderen maar vanuit je lichaam: je lichaam voelen, ervaren, inzetten. Je lichaam wijst je de weg. Alle negatieve gedachten ten spijt is je lichaam meer dan je ratio, meer dan je complexe samenballing van betekenissen die je jezelf toekent. Zoals dat zo populair klinkt: het lichaam heeft een eigen waarheid.
Ben je er dan? Nee, dat is pas een begin. Maar het tonen van je lichaam zal je helpen je ook geestelijk te tonen. Weg uit je comfortzone, zet die stap, zet hem samen met anderen, durf je zelf een keer bloot te geven door te laten zien hoe moeilijk je het vindt. En als je jezelf hiervoor schaamt, geen nood. Je schaamte laat je ziel zien, die legt je ziel bloot. En je ziel die wil wel, die wil niet de hele tijd weggestopt zitten – verborgen achter al die negativiteit.
Huub Oosterhuis verwoordt het prachtig in een lied: misschien dat het helpt om anders te leren kijken, als je aan dit verlangen toe durft te geven! Sterkte!

Lied: Delf mijn gezicht op pag. 744 Verzameld Liedboek

Delf mijn gezicht op, maak mij mooi.
Wie mij ontmaskert, zal mij vinden.
Ik heb gezichten, meer dan twee,
ogen die tasten in den blinde,
harten aan angst voor angst ten prooi.
Delf mijn gezicht op, maak mij mooi.

Delf mijn gezicht op, maak mij mooi.
Wie wordt ontmaskerd, wordt gevonden
en zal zichzelf opnieuw verstaan,
en leven, bloot en onomwonden,
aan niets en niemand meer ten prooi.
Delf mijn gezicht op, maak bij mooi.

p.s. aanstaande zondag 24 januari 2016 gaat de viering in de Studentenkerk over kijken naar aanleiding van het werk van Marlieke Overmeer – www.marliekovermeer.nl - aanvang 11 uur. Welkom!

John Hacking 2016

******

Kom van de tijd

Kom

Nergens bestaat nooit. Alleen hier en nu
lijkt het als twee druppels op geen idee waar.
De straten lopen vol, maar voelen bodemloos.
Dat kan, daar is maar een man voor nodig.

Die ontbreekt. In deze stad van iedereen,
in dit heelal van - o god - mogelijk niemand.
Zo weinig van wat zou kunnen gebeuren,
gebeurt, schreef een schilder eens.

Hoe doe je dat toch? Hoe haal je adem
uit dezelfde lucht waaruit op een ochtend
ook een geliefde werd gehaald? Werd gehold.
Is gehold.

Misschien gebeurt er veel meer dan wat kan.
Misschien vormt de tijd met z'n handen ooit
een kom, waarin alles past.

(Bij de verdwijning van de Baskische Hodei Egiluz)

Stijn Vranken: Fiat lux (De Bezige Bij)

In 2013 verdwijnt de Baskische student Hodei Egiluz in Antwerpen. Later wordt hij dood aangetroffen. Dat is voor Stijn Vranken reden om hem in een gedicht te herdenken.
Het is een gedicht geworden over de dood, over een gemis. Hoe verder te leven met dit gat in je leven als je hem goed hebt gekend en als hij je dierbaar was, zoals een kind voor zijn ouders? “Hoe doe je dat toch? Hoe haal je adem uit dezelfde lucht waaruit op een ochtend ook een geliefde werd gehaald?” vraagt de dichter.

Dat geldt voor eenieder die een dierbare moet missen, zeker als deze plotseling uit het leven wordt weggerukt. “De straten lopen vol, maar voelen bodemloos.
Dat kan, daar is maar een man voor nodig. Die ontbreekt. In deze stad van iedereen,
in dit heelal van - o god - mogelijk niemand.” Antwerpen, een grote stad vol mensen, maar het gat blijft, de eenzaamheid die meekomt met het verdriet heeft geen bodem. De dood komt binnen in het leven, je hoeft er niet bang voor te zijn want meestal gaat het goed. Behalve deze keer.
“Zo weinig van wat zou kunnen gebeuren,
gebeurt, schreef een schilder eens.” Welke schilder heeft de dichter op het oog? Hieronimus Bosch misschien. Die associatie komt bij me boven, waarom weet ik niet. In het werk van Bosch gaat het ook over de tijd, de tijd die is, die was en die komen gaat. In de panelen van Bosch staat de beloning of de straf mee afgebeeld. Mensen op weg naar hun lot dat ze met hun eigen leven hebben ingericht.

Schilderijen van Bosch zijn kommen waarin de tijd past en de mensen die leven in de tijd. Niet de letterlijke tijd, maar de symbolische.
“Nergens bestaat nooit. Alleen hier en nu lijkt het als twee druppels op geen idee waar.” Niet het weten wanneer, maar wel de plaats, hier en nu, daar waar het zich afspeelt ons leven, niet het hoe of het morgen, maar wel de plek waar mijn voeten staan, doet me beseffen dat de dood eigenlijk niet in ons leven past. Hij is er vreemd aan, net zo vreemd als dat wat in de verre toekomst ligt en waarvan ik geen weet heb. Net zo vreemd als de dood die op een moment, een hier en nu, en op een plaats, plotseling toeslaat. In gat in onze werkelijkheid, een krater is ons zelf-verstaan, onze autonomie en ons streven – elke dag weer, ons verlangen, elke dag weer, steeds opnieuw.

Dan moeten we verder, een rug volgeladen met vragen en met nieuwe onzekerheden. Er is geen andere weg dan deze bodemloosheid proberen te overbruggen. Met woorden, met planken van troost. Met

aarzelend trachten en zoeken, en weten dat er nooit een einde aan komt en dat ook jouw beurt zal aanbreken. Kun je leven in dat besef van de tijd, in die lucht van eindigheid, in die kom van de tijd waarin alles past? Een nieuwe barmhartigheid is opgedoken in de hoofden van de politici. Zij vinden de autonomie belangrijker dan het uithouden van de pijn. Zij denken dat elk mens die genoeg heeft en des dagen zat is, er zo maar uit kan stappen, mag stappen want dat is zijn goed recht. Recht op de eigen dood. Maar wat is de dood in de kom van de tijd? Wat is de pijn op de weg van het leven? Is het als barmhartigheid niet een voorbarige abstractie, niet te veralgemeniseren? Steeds uniek, steeds bijzonder zoals elke dood bijzonder is. Er is geen wet te maken die de dood moet legaliseren. Zelfgekozen of niet, het leven en de dood in eigen hand, het is een verkeerd voorgestelde autonomie, een zelf dat zichzelf de wet oplegt. Een zelf dat zichzelf wil uitvegen, vager worden, ontzelven. Zou ik eruit stappen als ik moe ben van het leven? Als de genoegens niet meer opwegen tegen de lasten? Als ik nauwkeurig afweeg en dan besluit? Je kunt dat nooit van te voren weten, nooit ervaren, nooit vastleggen, want de tijd geeft geen uitsluitsel over wat komen gaat. De tijd is als de dood: onbekend. En wat als het wettelijk is vastgelegd? Is het dan geregeld, verloopt het leven en de dood dan in goede banen? Waarom geen wet die oorlogen verbiedt, die onmenselijkheid onmogelijk maakt? “Nergens bestaat nooit. Alleen hier en nu…”Op deze plaats, op deze plek, in mijn hoofd, in mijn hart, in mijn geweten…Nui nog leven, morgen dood. Die onzekerheid zal mij mijn hele leven blijven begeleiden. Het is het niets dat aan onze wortels knaagt, de afgrond die altijd al aanwezig is, ook al zien we hem niet. De scheur op het gezicht van de Boeddha, die een andere Boeddha onthult, een eeuwig verwijzend teken. Dood als het niets, het niets als betekenisgeving in ons leven, aan de rand, op het einde. Er ligt alleen een uitnodiging: leer ervan, neem mijn serieus en maak iets van je leven.” Misschien gebeurt er veel meer dan wat kan.Misschien vormt de tijd met z'n handen ooit
een kom, waarin alles past.”

John Hacking 2016

******

Leven zonder zin?

“Onze rusteloosheid ligt dieper, in de begrijpelijke angst dat we zelf geen betekenis kunnen geven aan ons leven – en dat is een probleem van de moderniteit. De zestiende-eeuwse denker Coornhert schrijft het al in een van zijn dialogen: ‘Als je nergens meer naar verlangt, kijk je uit op de

dood.' Anders gezegd, als je even niets doet 'valt het leven op je, je wordt ófwel geconfronteerd met de eindstreep of met het gevoel dat de gang daarheen een heel zinloze aangelegenheid is. Als religie ons niet meer beschermt tegen het verlies aan zin, raken mensen begrijpelijkerwijs in paniek. We houden onszelf aan de gang, omdat we bang zijn te ontdekken dat het leven geen zin heeft – tenminste niet een zin die van buiten komt." Uit een interview met Ignaas Devisch, met de titel: Hoe gaat het? Nou, druk, druk druk! Door Leonie Breebaart, in Trouw 15 februari 2016 De Verdieping, pag. 7

Rusteloosheid en constant in actie zijn komt volgens de Belgische filosoof Devisch voort uit het feit dat we niet echt weten wat we met ons leven aanmoeten en omdat het perspectief op een zinvol verband en op een zinnig doel ontbreekt in ons leven. Daarom rommelen we maar wat aan en hebben we het voortdurend druk. We zijn niet meer in staat om te focussen op een taak en worden steeds afgeleid. Beter gezegd, we laten ons afleiden, want veel vraagt onze aandacht. Tenminste dat denken we, of dat veronderstellen we, als we van het ene naar het andere hollen. Augustinus schreef al heel wat eeuwen geleden een overweging met de titel: hollen of stilstaan. Een thema dat dus al duizenden jaren oud is en dat nog niets aan actualiteit heeft ingeboet. Ook Coornhert die door Devisch wordt geciteerd schrijft in een brief als hij teveel uitweidt en probeert de pen te bezweren: *'Ik weid uit. Sta stil, pen! Maar wanneer moet ik dan de beide brieven van mijn vriend beantwoorden? Ik neem het overigens mijn pen niet kwalijk dat ze zo voortdraaft, want die wil bij jou de plaatsvervanger zijn voor mijn stem, die jij niet kunt horen.'* Het gevoel veel te willen mededelen aan een vriend maakt onrustig en een gevoel van haast drukt als het ware op de tekst die onder de pen tevoorschijn vloeit. Met een toetsenbord kun je al heel wat sneller schrijven dan met een pen met inkt maar dan moet je ook nog wat sneller denken, vermoed ik zo, om het tempo van je toetsaanslagen bij te houden. De natuurlijke pauzes van het inkt pakken ontbreken dan en ook de pauzes waarin de pen gescherpt moet worden (als het een veer betreft). Maar ik weid uit en het gaat niet over techniek en over pauzes onder het schrijven. Thema is hier vooral het vinden van zin in je leven of het ontdekken dat een zinvol leven niet uit de lucht valt. Als zinvolheid niet meer wordt ervaren omdat we ons niet meer door een religie laten gezeggen en het zinperspectief dat daar wordt ontwikkeld, omdat we onze autonomie niet willen opgeven en zelf verantwoordelijk willen zijn voor ons leven en de invulling daarvan, dan heb je een probleem. Niet dat de religies een antwoord hebben op álle vragen maar ze bieden wel (velerlei) antwoorden aan. Het accepteren of volgen van een dergelijk antwoord, beter is te spreken over een zinproject, een af te

leggen weg of proces, veronderstelt dat je een deel van je autonomie inlevert of opgeeft want het doel ligt buiten jou: bijvoorbeeld het Rijk van God. Meewerken aan dit Rijk van God veronderstelt jouw (tomeloze) inzet maar jij bepaalt niet de spelregels en ook niet de route. Het gaat via jou, wel met je hulp en door je inzet, maar je bent slechts deel van het geheel. Autonomie is in deze een vorm van illusie want het doel is groter dan jezelf en de werkelijkheid die dit doel viseert gaat jouw leven en je mogelijkheden ver te boven.

Kun je ook deelnemen aan een zinvol religieus project zonder je autonomie op te geven? Tot op zekere hoogte zal dat moeten kunnen maar dat is niet absoluut. Een radicale afwijzing van een religieus zingevings-concept op basis van je aanspraak op absolute autonomie zal daarom verzanden in een constatering dat we zelf geen zin of betekenis kunnen geven aan ons leven, zo de conclusie van Devisch. We staan met lege handen als we niet een heteronoom, dus van buiten aangeboden zin-concept accepteren en eraan meedoen. We zijn niet de makers van onze eigen betekenis. Maar klopt dat? Zijn we niet in staat zin en betekenis te geven aan ons leven op een autonome wijze los van elke bevoogding van een religie of een ideologie?

Ik durf daar niet meteen volmondig ja of nee op te zeggen want het is van belang in deze wat we onder betekenis en wat we onder zin en zinvolheid willen verstaan. Devisch stelt in het interview dat als je even niets doet, het leven op je valt. Je wordt dan geconfronteerd met je einde of met het gevoel dat de weg daarnaar toe zinloos is. We gaan dood en wat maakt het allemaal nou uit?

Of ik me druk maak of niet, binnenkort ben ik er niet meer. En dan houdt voor mij alles op. Maar dat voor mij alles ophoudt als ik niet in een leven na de dood geloof, in een voortzetting op de een of andere wijze, wil niet zeggen dat de wereld niet verder gaat en dat het voor anderen dan ook op zou moeten houden. Denken, leven alsof er na jou niets meer komt is de hoogste vorm van egoïsme, en absolute hoogmoed. Dan loop je behoorlijk naast je schoenen. Met andere woorden, als je gaat beseffen dat je deel bent van een groter geheel, en of je dat nu wil of niet, en of dat nu je autonomie aantast of niet, kom je pas een stuk verder. Ook in de beleving van de zinvolheid van je eigen stukje leven en de bijdrage die je levert aan het geheel waarin we samen met elkaar de wereld, de samenleving, vorm geven.

Als je niets bijdraagt omdat elke vorm van bijdrage eigenlijk als zinloos wordt ervaren, kun je beter niet geboren worden, maar je bent geboren,

en nu moet je er iets van maken. Het feit dat je er bent zet anderen er toe aan om voor je te zorgen en je aandacht te geven. Was dat in de eerste periode van je leven niet gebeurd, dan was je nu waarschijnlijk een zielig hoopje mens zonder enige vorm van zelfvertrouwen. Je leeft dus op krediet: je leeft omdat je ouders en degenen die om je geven je aandacht en liefde hebben geschonken opdat je überhaupt iets van autonomie kon ontwikkelen en ervaren. Onze autonomie is dus opgebouwd op ervaringen van heteronomie. Dat ontkennen is een vorm van blindheid net zo zeer als denken zelf zin te moeten geven aan je leven los van alles en van iedereen.

Een mens leeft niet van brood alleen, luidt een gezegde uit de bijbel. Het materiële is noodzakelijk maar het geeft geen fundament aan je leven. Een autonomie puur gebaseerd op materie is een vorm van armzaligheid. Dit geldt voor het individuele leven maar nog meer voor gemeenschappen, landen en volken. We delen samen een wereld en we moeten er samen wat van maken. Geloven in de maakbaarheid en manipulatie van de wereld ten eigen faveure is een vorm van kortzichtigheid en bekrompenheid die ons steeds verder naar de valkuil van de zelf gekozen ondergang zal voeren. Après nous le déluge?
De zondvloed leert ons dat velen verdronken maar niet iedereen. Bij wie wil je horen? Wiens woord, wiens wet wil je volgen in de hoop op redding?

Als je bent vastgeroest in je eigen gelijk dat je zelf en jij helemaal alleen, de baas bent over je leven, zul je al heel snel ervaren wat deze opvatting met je doet. Bijvoorbeeld: je wordt ziek en je hebt geen macht hierover. Je krijgt allerlei negatieve ervaringen te verwerken en je kunt er niets aan veranderen. Wat koop je dan voor je autonomie? Zal die je er doorheen slepen? Ik geloof er niets van. Zin geven aan je leven door niet alleen om jezelf te draaien alsof jij de enige zon bent in dit heelal, maar je toewijden aan het geluk en het welzijn van anderen zal je bevrijden uit je gevangenis. Het zal je een boost geven, een kracht, een stuwing om wat van je leven te maken door er voor anderen te zijn en niet enkel voor jezelf. Zin valt je dan als het ware toe, een geschenk uit de hemel, een vorm van genade. Geloof je dat niet? Ik zou het eens proberen – begin maar in het klein – mensen genoeg om je heen waar je voor van betekenis kunt zijn.

John Hacking 2015 *Een dag ná Valentijn!*

*****

Levend houden van de waarheid

De waarheid is geen dode letter. Dat kan ze ook nooit zijn op straffe van het verlies van haar levendigheid. De waarheid is gedifferentieerd. Ze is veelzijdig en niet op een aspect vast te leggen. De waarheid is persoonlijk, want anders betekent ze niets voor mijn persoonlijke existentie. De waarheid is sociaal, dat wil zeggen dat anderen haar kunnen onderkennen en onderschrijven in hun specifieke situatie. Ze kunnen er mee instemmen. Dat is wat anders dan objectiviteit 'an sich'. Waarheid is dus intersubjectief van karakter en op het niveau van de intersubjectiviteit kan ze worden verdiept en verveelvoudigd omdat ze kan raken aan meerdere existenties. De waarheid is een veranderlijk fenomeen omdat ze grenst aan het wonder en bewondering kan oproepen. Ze heeft heuristische waarde omdat ze als waarheid significant is en significeert (in de zin van dat ze aanzegt wat ze wil zeggen, dat ze haar betekenis op die wijze duidelijk maakt). Zo geeft ze betekenis die zich verder verdiepen en transformeren kan in degenen die haar uitdragen en voortbrengen. De waarheid transporteert zo inhoud en loopt daarin niet vast. Ze loopt niet vast in het eigen gelijk. Vastlopen in het gelijk is een vorm van verzanden en daarin zou ze gelijken op een lijk, aangespoeld aan de oever van de zee. De waarheid lijkt eerder op het ritme van de stroming, de golfslag dan het wrakhout dat aanspoelt en dat door de strandjutter kan worden verzameld. De waarheid nodigt telkens uit tot nieuwe vertalingen en betekenissen, nieuwe reacties en nieuwe verdiepingsslagen. De waarheid is dus reflexief, draait niet om zichzelf maar kleurt wel de inhoud en geeft inhoud aan de reflectie als momentum. De waarheid is een fenomeen. Fenomenaal en ervaarbaar op veel niveaus. Daarom kan ze ook op verschillende manieren worden gecommuniceerd.

Leven en spreken vanuit deze waarheid is meer dan een getuigenis. Het is een wijze van bestaan, van existeren. Het is een voortdurend op weg zijn en een voortdurend aanpassen aan wisselende en zich transformerende omstandigheden. In deze waarheid heeft de tijd een plaats en wordt het verleden niet afgeschreven. Wat morgen zal plaatsvinden is soms in statu nascendi al aanwezig in het heden. Tijd en ruimte spelen een rol in deze waarheid en zonder tijd en ruimte connectie zou deze waarheid alleen maar een theoretisch construct zijn (misschien in de vorm van een formule). Op het terrein van de abstracties waardevol en interessant maar op het gebied van de concrete levensinvulling 'fragwürdig'; terecht mag en kun je dan vragen wat de zin voor je leven is van deze waarheid. Een boek dat aan veel van deze omschrijvingen van waarheid beantwoordt is de bijbel.

Misschien is dat op het eerste gezicht niet evident, maar als je jezelf moeit getroost om de teksten te lezen en wel zo dat de diepere lagen ook boven komen, dan kun je mooie en wonderbaarlijke dingen ontdekken.

Vannacht lag ik wakker en dacht een teksten uit de bijbel die precies het ontdekkingskarakter van de waarheid en de dialogale structuur ervan aan het licht brengen. Jezus die zich laat gezeggen door een vrouw uit Kanaan in Matheus 15,21-28, (variant Marcus 7, 24-30), het betalen van belasting voor de tempel in Matheus 17,24-27, de bruiloft van Kana in Johannis 2,1-11, de overspelige vrouw in Johannes 8, 1-11, en op het scherp van de snede de discussie over de afstammelingen van Abraham in Johannes 8,31-59. Het hele evangelie van Johannes is ondanks de stelligheid waarmee Jezus daarin ten tonele wordt gevoerd een groot getuigenis van het dialogale karakter het verkennen van de waarheid in de persoon van Jezus. Geen enkel ander evangelie laat Jezus zo spreken in de relaties met de mensen die hem volgen of die tegen hem zijn. Maar ook de vorm waarin waarheid wordt verkend in de evangelies via de ‘maschal, de gelijkenis, is een voorbeeld van het communicatieve en dialogale karakter van de waarheid waarin de luisteraar mag en kan instemmen met het gehoorde anders kan het zijn waarheid niet worden en leert hij er niets van voor zijn persoonlijk leven. In Tenach, de Joodse bijbel, is de tekst van Job waarin God eerst de satan toestemming geeft om Job te testen (Job 1,6- 2,10) en later het spreken van God (vanaf hst. 38) een voorbeeld waarin geleerd wordt van het gebeuren en waarin langzaam waarheid gestalte krijgt. Genesis 18, 16-33 is een voorbeeld waarin God luistert naar Abraham om de stad niet te verwoesten als er tien rechtvaardigen worden aangetroffen. Exodus 3 en 4, de roeping van Mozes en de opdracht om het volk te redden, het gemor van het volk na de uittocht uit Egypte en de tocht door de woestijn, en speciaal Exodus 17, 4-6, 33, 12-23, 34, 8-9 zijn staaltjes van een bijzondere dialoog tussen God en Mozes waarvan de uitkomst niet van te voren vaststaat en waarheid gevonden wordt in het gesprek. Psalmen die vaak tegenstrijdige boodschappen bevatten over de rol van God – zijn straffende hand en zijn reddende hand, vaak samen in een psalm, zijn een ander voorbeeld waarin waarheid niet als een vaststaand feit wordt geponeerd, maar een vorm van ervaring is die groeit en die kan groeien en veranderen.

Argumenteren met een beroep op een schriftcitaat, hebbende de waarheid in pacht, weten hoe het zit en hoe het moet, is dus ook op bijbelse gronden een vorm van handelen dat niets maar dan ook niets begrepen heeft van het levende karakter van de waarheid die pas in het

gesprek aan het licht kan komen. Als er in dit gesprek een vorm van openheid is voor elkaars waarheid en elkaars staan in een zichzelf voortdurende transformerende waarheid. Het vastleggen ervan in een uitspraak is de dood in de pot. Want geen enkele betekenis, en dat wil ik stellen met nadruk, geen enkele betekenis is absoluut. Het argument dat hiervoor het allersterkste pleit is het verbod om God vast te leggen op zijn naam, op een naam, op een aantal omschrijvingen, ook al betreffen die zijn handelen. God zelf wil niet worden vastgelegd, niet worden verankerd in een onwankelbare onveranderbare waarheid. Waarom zou een mens dan wel moeten worden vastgelegd en daarvan afgeleid betekenissen moeten worden gevonden die voor altijd en eeuwig vastliggen? Ook dogma's zijn kinderen van hun tijd, vaak ontstaan in een cultuur van strijd. Daarvan zijn ze het eindresultaat maar er is geen enkel dogma dat God kan vastleggen, noch een dogma dat de mens definitief vastlegt. En zonder geloof, dwz vertrouwen vaart geen dogma wel. Betekenissen hebben instemming nodig en instemming een mens die een soepele en veranderbare geest heeft. Waar zou Mozes, waar zou Jezus zijn als hij niet adequaat had kunnen reageren op zijn situatie? Waarheid ontstaan als momentum en past zich aan als momentum. Daarom kan ze inspireren en daarom kan ze ons in leven houden. Misschien is het God zelf wel die zo een tipje van de sluier oplicht om ons aan te zetten om dat pogen, dat streven naar verdieping van de waarheid die ons doet leven, te zoeken, te leven en voor te leven. "Ik ben de weg, de waarheid en het leven", zei Jezus. Misschien is de volgorde dan ook wel zo: bega de weg, ontdek zo je waarheid en vind je leven in die waarheid gaan je levensweg. Een goede reis. Weet je gaat niet alleen.

John Hacking 2016

******

Met lege handen

Meester Nietskunner of meester Machteloos, in het Chinees Wunengzi, (en naam die uit drie karakters bestaat: wu = een negatie, niet hebben; neng = kunnen, in staat zijn, capaciteit, competentie, vaardigheid; zi = meester) heeft elf eeuwen geleden een prachtige tekst geschreven die over het taoïsme gaat. Jan de Meyer heeft de tekst opnieuw vertaald. De naam nietskunner kan bevreemding oproepen omdat iets niet kunnen vaak negatief wordt beoordeeld. Volgens een andere auteur uit deze Taoïstische traditie komt niet kunnen overeen met *dao* (*tao*). De Meyer schrijft: "De werking van de *dao* stijgt uit boven het niveau van

‘kunnen’ of ‘niet-kunnen’; de *dao* is letterlijk *niet in staat* ervoor te zorgen dat alles is wat het is, omdat de *dao* het mechanisme van de spontane transformatie is. Respect voor het niet-kunnen, licht Guo Xiang toe, staat gelijk metste vertrouwen op de eigenschappen die men natuurlijkerwijze toebedeeld heeft gekregen.” (pag. 34) Als je nooit over *dao* of *tao* hebt gehoord en het concept je vreemd is, moet dit wel klinken als nonsens. Maar velen zijn misschien bekend met de tekst van de Tao Te Ching of Daodejing van Lao Zi, een van de standaardteksten over het taoïsme. En als dat niet zo is, is het hoog tijd om dit prachtige boek ter hand te nemen en te lezen.

Twee andere begrippen die in deze context van niet-kunnen van belang zijn, zijn de begrippen wuwei en wuxin. Duwei heeft veel betekenissen, waarvan er een is ‘ niet-doen’. Wuwei is geen pleidooi voor passiviteit, maar het is een vorm van handelen die volgens de Meyer die door niets gemotiveerd, niet doelgericht en vooral niet storend handelen behelst. Wuwei kan ook vertaald worden zo, de Meyer, met ‘het niets in actie’. “Wuwei veronderstelt in het taoïsme altijd een vorm van handelen, meer zelfs, het is de hoogste vorm van handelen.” (p.43)
Wuxin, betekent letterlijk vertaald ‘het niet hebben van hart’ of ‘het niet hebben van geest’. De Chinese traditie van het taoïsme is in de loop der tijd gemengd geraakt met andere invloeden maar ze heeft nog steeds een uniciteit die bijzonder kan worden genoemd, precies omdat het niet-handelen, het niet-kunnen, het niet-willen (beheersen en manipuleren) zo centraal staat. Dit concept spreekt mij aan omdat het ook een soort van tegenwicht kan vormen tegenover de verleidingen waaraan wij dagelijks bloot staan en die ons als het ware voortdurend op het spoor van de actie zetten en die ons motiveren om de ‘dingen op te lossen als er zich problemen voordoen.’ We zijn in denken en doen gekleurd en worden bepaald door technisch denken, zou Martin Heidegger zeggen, en daardoor zitten we voortdurend in de actiemodus gevangen. Er is geen ruimte voor contemplatie meer, er is geen bezinning, er is geen niet-doen en laten gebeuren opdat de dingen zich uit zichzelf transformeren.

De ondertitel vanher boek van Wunengzi, Nietskunner luidt: het taoïsme en de bevrijding van de geest. Om het laatste is het mij te doen. Bevrijding van de nauwe banden waarmee wij onze geest binden, gevangen zetten en proberen te temmen door voortdurend gericht te zijn op handelen en op manipulatie. Manipulatie is niets anders dan de werkelijkheid naar onze hand proberen te zetten. Dat vindt plaats op velerlei terrein en levert ook wat op. Maar als dit denken wordt toegepast op het religieuze terrein en het domein van de zingeving loopt het faliekant mis. De teruggang in de christelijke kerken in Nederland bij

Rooms-katholieke en protestantse gemeentes (uitzondering zijn de evangelische groepen) bracht Eric Borgman ertoe te melden op een bijeenkomst van pastoraal werkers dat we in een impasse verkeren: we staan met lege handen. Zijn pleidooi was gericht op bezinning. Nu eens niet in de actiemodus schieten om dit ‘varkentje te wassen’, maar verwijlen in de impasse, stil blijven staan bij de lege handen. We hebben de oplossing niet en wat we ook ondernemen het zal niet echt helpen. Deze impasse is er een om doorleefd te worden. We zijn terug bij af, zo Borgman, zo zijn de eerste christenen ook begonnen.

Vanuit deze gedachte kunnen we dus nog wat leren van het taoïsme dat niet het handelen om te veranderen centraal stelt maar het handelen van binnen uit, vanuit wat nodig is en wat spontaan naar boven komt zonder bijbedoelingen, zonder motivatie of uiterlijke doelen. Dat doet mij ook denken aan de uitspraak van Meister Eckhart die door Gerard Visser zo verwoord wordt: “Eckhart houdt zijn gehoor voor dat je niet moet handelen 'om wat dan ook dat buiten jezelf ligt, maar uitsluitend om wat in jou je eigen wezen en je eigen leven is’.”(pag. 161) Dat is een pleidooi voor het laten zijn van wie je bent, het aanvaarden van je kwaliteiten, het veronderstelt zelf-acceptatie en zelfkennis en het berust in de gedachte dat het handelen voortkomt uit een innerlijke dynamiek en niet uit de wil om te heersen en te beheersen. Terecht zet Visser dit idee af tegen het concept van de wil tot macht zoals Nietzsche hierover sprak. Visser bespreekt dit in het hoofdstuk dat handelt over ‘De Godsgeboorte in de ziel’, een prachtige titel in mijn ogen. Ik citeer een lang stuk tekst hierover:

Wil het hart van een mens afgestemd raken op het hart van de oorsprong, dan kan dit zich alleen in de gang van het leven zelf voltrekken. Eckhart weet dit, en geeft het ook te kennen als hij de toehoorder die zijn woorden niet begrijpt de raad geeft er zich niet om te bekommeren. De rigide vereenzelviging van weten met rationeel-empirisch weten heeft een barbaarse consequentie die zelden wordt gezien: de uiterste consequentie ervan is dat het leven zelf niets meer te zeggen heeft, dat het leven eigenlijk niet hoeft te worden geleefd. Men is dan het verst afgeraakt van de subliem-tragische kern van het Griekse pathos-begrip, dat mens-zijn wil zeggen: aan lijden blootgesteld zijn. Eckharts onbewogenheid heeft met deze consequentie niets van doen. Als hij zegt dat alleen een gelijkgestemd hart zijn woorden kan verstaan, weet ook hij *dat inzichten die alleen het leven zelf ons kan bijbrengen, zich eerst aan het gevoel hechten, en pas naderhand aan gedachten*.

In Eckharts leer neemt het begrip van het leven een opmerkelijk centrale plaats in. Het levende van het leven heeft hij als een ondoorgrondelijk geheim beschouwd. Het enige wat wij zonder meer weten is dat wij leven en verlangen te leven. 'Er is niets dat men zozeer begeert als het leven. Wat is mijn leven?Wat uit zichzelf van binnenuit wordt bewogen. Wat van buiten wordt bewogen, leeft niet' (Q: 176). Overwegingen als de volgende hebben Angelus Silesius tot zijn bekende spreuk gebracht, over de roos die bloeit zonder waarom.

'*Wie duizend jaar lang aan het leven zou vragen: waarom leef je? Die zou, als het kon antwoorden, niets anders te horen krijgen dan: ik leef omdat ik leef. Dat komt omdat het leven vanuit zijn eigen bestaansgrond leeft en opwelt uit zichzelf; daarom leeft het zonder waarom in het zichzelf levende leven*' (J II: 230 / Q : 180). (pg. 156-157)

Een leeg gemoed is ontvankelijk voor het zonder waarom, voor de eenheid, voor het, zoals ik dit zelfbij voorkeur noem, onuitsprekelijk intacte van het leven. Intact betekent heel en ondeelbaar, maar het wijst eveneens op het wonder in alle leven en alle stof, dat van de onderlinge afstemming. Je kunt je niet buiten het leven plaatsen,
omdat je het zelf tot in de kleinste vezels van je wezen bent. Als het leven al een bestemming kent, dan kan die alleen van binnenuit, in het zich toevertrouwen aan het leven zelf, worden ervaren. Eckhart houdt zijn gehoor voor dat je niet moet handelen 'om wat dan ook dat buiten jezelf ligt, maar uitsluitend om wat in jou je eigen wezen en je eigen leven is'(J II:163/Q: 186)."
Einde citaat.

In het boek dat Wunengzi schreef over zijn opvattingen begint het eerste hoofdstuk met een beschrijving hoe het zover heeft kunnen komen dat wij veel te veel inzetten op onze ratio en op ons manipulerend handelen, daarbij vergetend wat het leven is en hoe het leven ons beheerst. We zijn door de schuld van de wijzen, die aan alles namen gaven, en daarmee een oordeel uitspraken, wijzen die alles benoemden wat ze tegenkwamen, volgens deze nietskunner ertoe aangezet om ook zó te gaan handelen. Waarnemend en oordelend, ingrijpend en trachten te veranderen wat we anders willen zien. Daarbij zijn we vergeten dat het leven uit zichzelf al in ons leeft en dat wij dat leven en die kracht ervan, *dao*, moeten laten gebeuren. De overeenkomst met Meister Eckhart is duidelijk. Maar kunnen we er wat mee in onze dagelijkse praktijk? Kunnen lege handen ons meer ontvankelijk maken voor de werkelijkheid, voor het leven, voor de innerlijke transformaties? Het is, zo vermoed ik, het overwegen, het mediteren erover, waard. Want al ons

handelen brengt ons niet dichter bij de ‘hemel’ en al ons streven niet verder af van ‘dood, verderf en lijden’. Er moeten andere wegen zijn om het grote lijden in en aan deze wereld te weerstaan, te ondergaan en op een ander niveau te leren zien. Ingrijpen met wapens, met geweld, met kracht en macht maken het meestal alleen maar erger. Maar wanneer zal dit inzicht doorbreken bij de geesten die aan de knoppen zitten? Bij de mensen die hun leiders kiezen, bij de kleine dictators die uit zijn op persoonlijk gewin en persoonlijke macht? Er is nog een lange weg te gaan maar misschien kan het kijken naar de eigen lege handen, handen klaar om te ontvangen wat het leven schenkt, ons helpen. Hef ze omhoog ten hemel, de hemel zal ze vullen en dat is al genade.

John Hacking 2016

literatuur:
Wunengzi (Nietskunner), Het Taoïsme en de bevrijding van de geest, Amsterdam Antwerpen 2015 (Uitgeverij Atlas Contact)
G. Visser, Gelatenheid. Gemoed en hart bij Meister Eckhart beschouwd in het licht van Aritstoteles’leer van het affective, Amsterdam 2008 (Sun)

*****

Omslagpunt

Door de digitale revolutie brengen we veel tijd door met en achter de computer (waaronder ook tablet en smart-phone). We zijn inmiddels gecomputeriseerd om deze uitdrukking maar eens keer te gebruiken. Alles kunnen we bijna meten en het duurt niet lang meer of wij zijn op elk moment verbonden met onze apparatuur. De digitale wereld faciliteert de virtuele realiteit. Realiteit wordt zo meer en meer virtualiteit als bepalende vorm van een beleefde realiteit. We existeren dus binnenkort meer op het niveau en binnen de mogelijkheden van de digitale wereld dan binnen de reële wereld zoals we die tot nu toe hebben gekend voordat de computers werden uitgevonden. Wat betekent dit en wat is het effect voor ons zelf-verstaan? Worden we en begrijpen we onszelf als een verlengstuk van de computer? Dat willen we natuurlijk niet want we willen controle houden maar in werkelijkheid is het voor velen al lang omgekeerd. De digitale mogelijkheden dicteren ons gedrag. Ik vraag me dan ook af wanneer er een omslag wordt bereikt en of er een omslagpunt is te benoemen waarop beleefde realiteit (zonder computer) vervangen wordt door virtualiteit (met computer). Dit moet zijn uit te rekenen. Onze wereld zal fundamenteel

veranderen en de mensen zullen meer dan nu het geval is virtueel verbonden zijn dan in realiteit zonder computer.

Ook ons idee van massa en massa-concept zal grondig veranderen en misschien moeten de theorieën van Elias Canetti die hierover geschreven heeft wel worden bijgesteld omdat een aantal mechanismen niet meer opgaan omdat we elkaar gewoon niet in life-time ervaren. Ruimte en tijd zullen ingrijpend voor onze beleving veranderen. Ik vermoed dat deze categorieën die wij nu nog grotendeels ontlenen aan de ervaring van de situatie buiten de virtuele wereld zullen verdwijnen. Want virtuele tijd en virtuele ruimte zijn in principe oneindig en eindeloos. En dat laatste kunnen we nu nog met ons verstand nauwelijks bevatten. Laat staan dat we het kunnen ervaren met onze zintuigen. In formules doen we een poging maar dat blijft een afgeleide en een omweg tot begrijpen. Ruimte en tijd als ervarings-kategorie is iets heel anders omdat onze zintuigen ook de werkelijkheidbeleving kleuren. Door ons lichaam worden we en zijn we geconditioneerd om te ervaren zoals we ervaren maar als virtuele relaties en de virtuele werkelijkheid de overhand nemen dan zal dat ook iets doen met onze zintuiglijke ervaring. Dat kan gewoon niet anders. Alleen al het feit dat we een aantal zintuigen anders gaan inzetten zal dit effect hebben. De computerprogrammeurs zijn hard op weg ook de gevoeligheid van de huid, de geur en het aanraken te programmeren in modellen en hun robots. Look a likes in de vorm van robots zijn in aantocht en misschien binnenkort al niet meer van mensen te onderscheiden.
Hoe meer we ons verplaatsen in de virtuele werkelijkheid, hoe meer we hierin betrokken raken hoe minder we misschien dat onderscheid tussen echt en niet echt nog kunnen maken omdat we gewoon te veel tijd doorbrengen in een kunstmatige situatie. Dan vergeten we hoe de echte wereld buiten de computerwereld eruit ziet en hoe dat voelt. Zover is het nog niet, maar ik vermoed dat het omslagpunt met rasse schreden nadert.

John Hacking 2016

*****

Omslagpunt (2) The Matrix

Toen in 1999 de film The Matrix verscheen was verbeelding van de virtuele wereld in de film nog grotendeels een vorm van science fiction. Inmiddels zijn we wat jaren verder en is ‘virtualiteit’ hard op weg om onze realiteit in een ander daglicht te plaatsen. Ik spreek over virtualiteit

in deze als een concreet effect van de digitalisering van onze werkelijkheid en beschouw virtualiteit niet meer alleen als een mogelijkheid maar als een nieuwe werkelijkheid waar we ons toe moeten verhouden. De invloeden van de aanwezigheid en de mogelijkheid van virtuele werelden doen zich gelden en kleuren steeds meer onze kijk op de werkelijkheid. Het is bijna al niet meer voorstelbaar hoe de werkelijkheid is zonder deze virtuele invulling. Laat je smartphone maar eens thuis. De google-bril die ons actuele informatie verschaft en meteen doorgeeft wat we waarnemen is een ander simpel voorbeeld.

In de matrix zijn alle mensen met elkaar verbonden omdat ze deel uitmaken van een grote broedmachine. De beleefde werkelijkheid in hun hoofd is puur virtueel. In de broedmachine leveren ze energie aan het systeem. Daarom worden ze, zo lijkt het, in leven gehouden. De echte werkelijkheid buiten de machine is er een van troosteloosheid en het landschap is meer dan doods. Dieren en planten ontbreken volledig. De mens bestaat of in de broedmachine of op plekken waar de machines nog geen invloed hebben. De afhandeling van alle processen in de machinewereld vinden op een mechanische wijze plaats en de machines zijn net als insecten voorzien van zintuigen om eventuele storingen in het proces op te merken en te verhelpen. Storingen zijn in deze mensen die zich ontworstelt hebben aan de slavernij van de broedmachine. Ze zijn vrij, wat we daar dan ook onder mogen verstaan. Hun waarneming van de werkelijkheid wordt niet meer alleen bepaald door de software van de machine-werkelijkheid. Ze kunnen kiezen om te pluggen in het systeem of er buiten te blijven. Zijn ze ingeplugd, dan doen ze mee in de virtuele werkelijkheid en kunnen ze daar een rol spelen. Ook de dood bestaat nog ondanks de virtualiteit. In de film is de virtuele dood binnen de werkelijkheid van de software ook een reële dood buiten deze werkelijkheid.

Als je over deze realiteit nadenkt waarin de mens gereduceerd is tot energieproducent komen een aantal vragen boven. Waarom geen planten of dieren ingezet om te dienen als producent? Algen die energie produceren, of kippen die virtueel leven en zo energie afgeven? Vanuit menselijk perspectief is dat natuurlijk minder interessant want de film gaat uiteindelijk niet over virtualiteit maar over verlossing, over een messias die de menselijke slaven bevrijdt van de machine-heerschappij. Maar waarom zouden machines er belang bij hebben om mensen te verslaven? Waarom ook op deze simplistische wijze vorm gegeven via insektachtigen en varianten op bestaande species? Stel dat er echt een computerrealiteit ontstaat waarin een kwade genius de wereld wil

beheersen, een soort van software die almachtfantasieën ontwikkelt, dan kan dat toch veel simpeler en sneller worden aangepakt dan via een mechanistisch functionerende broedmachine? Via verleiding bijvoorbeeld, dat mensen vrijwillig hun controle opgeven over de werkelijkheid die ze ervaren, omdat er iets tegenover staat. Een vorm van beloning, een trigger, die hen aanzet om zonder morren mee te gaan in het proces. Chemische beïnvloeding van de hersenen en de organen bijvoorbeeld, via het drinkwater en de voedselketen. Of uiteindelijke designerbaby's die vooraf al kant en klaar worden gestoomd voor dit nieuwe wereldbeeld en deze nieuwe wereld. Software die een wereld schept naar haar beeld en waarin de mens niet meer zelfstandig rondwandelt maar deel is van het proces. Het is trouwens niet voor niets dat de wereld in de matrix buiten de broedmachine en buiten alle virtualiteit grauw en doods is. Alles is gereduceerd tot de werkelijkheid waarin de machine optimaal kan functioneren en daar passen geen vrije mensen in want die zijn zand in de machine.

De omslag van onze bekende realiteit naar een bijna volslagen virtuele realiteit is in de film voltrokken. De pogingen van de vrije mensen buiten het machine-bestaan zou je ook als oprispingen kunnen zien, een laatste stuiptrekking van de vrijheid die zich in mensen manifesteert. Al zouden de mensen de overwinning behalen op de machine en de machines weer helemaal afhankelijk kunnen maken van de wil van mensen, dan nog is deze wereld niet de meest aantrekkelijke plek om te verkeren. Waar haalt de machine en de mens de hoogmoed vandaan om te denken dat de wereld zonder planten en zonder dieren zou kunnen? Ik vermoed eerder dat als we erin slagen als mensheid onze wereld grotendeels te vernietigen de kakkerlakken zullen overleven en talloze andere vormen van levende wezens. Zij nemen het dan over. Ik geloof dus eerder dat wij ondanks onze virtuele mogelijkheden niet naast onze schoenen moeten gaan lopen om onze wereld compleet te willen manipuleren. Techniek is mooi maar alleen maar techniek is een half leven. En volgens mij niet levensvatbaar, ook niet voor de menselijke geest. En alle macht aan de machines? Daar zijn machines als machines toch te dom voor. Dan zal er een andere optie moeten komen, maar zoals alles in de toekomst, is dat in nevelen gehuld.

John Hacking 2016

*****

Out of the box (2)

Ein Wort

Ein Wort, ein Satz-: Aus Chiffren steigen
erkanntes Leben, jäher Sinn,
die Sonne steht, die Sphären schweigen
und alles ballt sich zu ihm hin.

Ein Wort- ein Glanz, ein Flug, ein Feuer,
ein Flammenwurf, ein Sternenstrich -,
und wieder Dunkel, ungeheuer,
im leeren Raum um Welt und Ich.

Gottfried Benn

Uit de krant van vandaag: een vader vergelijkt zijn studietijd met die van zijn kind. Toen kon hij studeren zolang hij wilde, zijn zoon/dochter moet binnen 4 jaar klaar zijn, voorzien van diploma en de nodige ervaring. En niet te vergeten: ambitie. Werklust, daadkracht en intelligentie, zonder dat kom je er niet. De maatschappij is keihard en velen staan in de wachtstand om de opengevallen plekken in te nemen. Studeren is aanpakken, er is bijna geen tijd voor reflectie, geen tijd om op adem te komen. Naast de studie vragen andere zaken je aandacht: een relatie, vriendschappen, hobby's, sport, familieaangelegenheden en werk om (wat bij) te verdienen. Hoe hou je dat vol? Weinigen kunnen aan al die vragen en wensen tegelijk voldoen, weinigen kunnen hun tijd zo indelen dat ze er niet aan onderdoor gaan of veel moeten afzeggen. Studeren is keuzes maken. En keuzes maken wil zeggen dat je niet alles kunt of moet willen. Dat is lastig want veel is aanlokkelijk. Jong zijn is in de ogen van velen – alles meemaken, alles ondergaan, alle kicks proberen te ervaren. Dat is illusoir. Je moet kiezen, je tijd, je leven is beperkt en veel kicks lijken op elkaar: het is meer van hetzelfde.

De universiteiten van Nederland hebben besloten om samen een stap vooruit te zetten op de weg van de digitalisering. Niet meer tegen elkaar maar met elkaar werken met als doel: Nederland als digitaal gidsland. Wij moeten voorop lopen in de wereld. Om spraakmakend en invloedrijk te worden moeten er nieuwe uitvindingen worden gedaan. Maar uitvindingen, ontwikkelingen van nieuwe wegen in de wetenschap en de wereld van de digitalisering kosten tijd en vooral veel ruimte: geestelijke ruimte. Geen ruimtes in de geest die voortdurend opgevuld worden met plichten, taken, afspraken, verplichtingen, handelingen die alle aandacht

opeisen. Dat geldt voor de docenten en voor de studenten aan een universiteit en de onderzoeksinstituten. Ontdekkingen komen vaak pas tot stand in lege geestelijke ruimtes. Een geest die leeg is kan pas openstaan voor nieuwe inzichten. Een geest gevuld met gedachtes en met zorgen weet niet hoe alles gepland en geordend moet worden zodat er nog ruimte overblijft voor vrije tijd, voor niets doen, voor inspiratierijke wandelingen of mijmeringen in de hangmat of in het gras, op een bankje in de tuin of langs de rivier.

Onder de gemoedsuitdrukkingen en psychische stemmingen is melancholie in mijn ogen wel een van de meest interessante vormen. Interessant omdat deze stemming ons iets kan leren. Ze kan ons iets leren over hoe in het leven te staan. Ze kan ons leren te relativeren, ze kan ons leren om ons niet te vaak blind en zonder voorbehoud te storten in allerlei avonturen waarvan we ervaringshoogtepunten verwachten. Melancholie gaat radicalisering tegen, en het gevoel alles te moeten beheersen. Melancholie is een soort van verdriet. Een verdriet om een verlies, om iets wat verloren is gegaan. Als je jong bent heb je daar misschien minder last van, maar hoe ouder je wordt, hoe meer je moet ervaren dat je gezondheid nalaat, dat je lichaam veroudert en dat je niet meer alles kunt wat je wilt, hoe meer je gevoelig kunt worden voor een melancholische stemming. Ik heb de mens en het leven van de mens wel eens een aporie genoemd, een doodlopende weg. We gaan letterlijk dood. Onze levensweg loopt dood. Dat stemt droevig en het stemt tot nadenken.

Vanuit dit denken over onze doodlopende weg is alle streven en alle pogen eigenlijk een vorm van domheid als we niet in staat zijn een zekere relativering en ont-radicalisering in te bouwen. Alle groepen in de samenleving die hun maatschappelijke en politiek doelen met geweld willen bereiken hebben dit niet begrepen. Denken dat er aan het eind van je leven een beloning te wachten staat als je jezelf radicaal offert aan je politiek (en religieus) doel – een beloning in de vorm van een leven in een paradijs – is van een orde van grootte die alle domheid overtreft. Hoe durf je en hoe kun je een wens tot voortbestaan – een leven na de dood in een gelukzalige toestand – te projecten in de tijd die komt na het afsterven van je lichaam? Wat is dat voor vorm van hoogmoed, van ijdel verlangen, van kortzichtig egoïsme en bekrompenheid? De dood in het leven brengen van (onschuldige) anderen, jezelf opblazen, je eigen dood veroorzaken, en dan denken dat je in het paradijs komt? Dat is een doorgeschoten vorm van manipulatie en van geloof in het eigen kunnen, de radicalisering van zichzelf tot god verheffen, tot almachtige, die alle verbeelding tart. Het is het

omgekeerde van de houding van melancholie. De melancholicus treurt, heeft verdriet om wat was en niet meer komt, maar hij ontwerpt geen heilsfilosofie van een eeuwigdurend leven. Hij blijft in het heden en bij dat wat was en is.

De melancholicus lijkt op de overwinnaar die na zijn zegentocht bedroefd is. Wat nu? Nu alle doelen zijn bereikt? Wat nu? Hij lijkt op het gedicht aan het begin van deze tekst: Ein Wort. Een woord, een inzicht, een glansrijk moment, samenballing van zin, euforie, en dan weer stilte, leegte, donkerheid, een zwart heelal. Out of the box – dat stellen wetenschappers – is nodig om te komen tot nieuwe inzichten. Out of the box denken, ervaren, voelen, en wat al niet meer…Soms komt zo een moment, een flits van inzicht, van weten en van eureka. Maar het is eerder zelden dan normaal. Het is eerder een unicum dan een algemeenheid. En als de geestelijke ruimte ontbreekt omdat er kost wat kost macht uitgeoefend moet worden op de werkelijkheid, alles onder controle, als er kost wat kost doelen moeten worden gehaald, resultaten geboekt, (soms tegen elke prijs – dat is de radicale vorm), dan is Out of the box illusoir, een leugen, een te ver gegrepen doel. Voor de week van de duurzaamheid die op 10 oktober start (op de dag van de duurzaamheid) hier op de campus heb ik de volgende slogan bedacht ontleend aan het Daoïsme, WuWei: hoeft niks,wil niks, doet niks, kost niks en weet niks. Dat is een mooi begin om een pas op de plaats te maken. Om Out of the box, Out of the prison van verwachtingen, plichten en eisen ruimte te creëren voor jezelf, voor niets, voor niets-doen, voor geestelijke ruimte en geestelijke vrijheid. Geluk binnen handbereik: het geluk van het niets, Happiness of WuWei. Zo eenvoudig kan het zijn.

John Hacking 2016

*****

Poëzie en Werkelijkheid

Motto:

Wegen des schwarzen Spiegels, der uns stets beschützt, weil die Poesie im Mittelpunkt des Menschen steht, konnte Octavio Paz in einem sehr frühen Interview behaupten: “Jede grosse Poesie muss sich mit dem Tod auseinandersetzen und eine Antwort auf den Tod sein.” Ich, der ich nicht an Antworten glaube, bevorzuge zu denken, dass die Poesie eine Anwesenheit vor dem Tod ist.

Uit: Roberto Juarroz, Poesie und Wirklichkeit. Poesía y realidad
Aus dem argentinischen Spanisch van Juana und Tobias Burghardt
Stuttgart 2010 (Edition Delta) p. 104

Toen Roberto Juarroz in 1986 in Argentinië een rede hield ter ere van zijn opname in de *Academia Argentina de Letras* besprak hij de relatie tussen poëzie en werkelijkheid. Voor hem is poëzie misschien wel de allerhoogste vorm van werkelijkheid omdat ze werkelijker is dan werkelijk. Dat mag misschien vreemd in de oren klinken maar de ruimte waarin poëzie geschreven wordt en de ruimte die beschreven wordt beoogt niets anders dan de ervaren werkelijkheid weer te geven op poëtische wijze. De waarheid die hieraan ten grondslag ligt is de waarheid van de dichter en deze dichter maakt net zo goed als elke waarnemer aanspraak op werkelijkheid. Voor Juarroz is dichten niet vrijblijvend. Het veronderstelt een hoge mate van betrokkenheid en toewijding. Omdat het over 'hemel en aarde gaat' kan er niet lichtzinnig over gedaan worden. Hemel en aarde en hun relatie vertegenwoordigen voor de dichter het geheel van dit bestaan en de bestemming van ons menszijn. Deze religieuze terminologie mag vreemd klinken maar voor Juarroz is poëzie een vorm van religie die inzet om hemel en aarde dichter bij elkaar te brengen. Niet vanuit een kerkgenootschap maar vanuit een individueel ervaren opdracht. Juarroz noemt deze inzet en zijn poëtische werk daarom vertikaal. Dat wil zeggen gericht op de hemel.
Juarroz zegt hierover het volgende:

Die Poesie ist die wahre laienhafte Resakralisierung der Welt. Und das, obwohl der Dichter fühlt, dass sein Reich auch nicht von dieser Welt ist. Aber er weiss auch, dass es auch nicht von einer anderen Welt ist. Ihm bleibt also kein anderer Weg, als eine neue Welt zu erschaffen, die dritte. Wirklicher als die anderen ist die Welt der Poesie, die letzte Alternative der Rettung, die uns bleibt, der letzte Rückgriff unserer geheimnisvollen Notwendigkeit des Seins."
Das bedeutet keinesfalls, andere Ansichten und Glauben nicht zu achten oder eben zu ignorieren, ganz im Gegenteil. Novalis hielt die Poesie nicht umsonst für die ursprüngliche Religion der Menschheit. Einige von uns glauben, dass man diesen Ursprung wiedergewinnen muss, um weitermachen zu können. Das geschieht allein durch jene Achse, durch die Poesie, das Erzittern und die Vertikalität der Transzendenz, natürlich unverschlüsselt, der Unendlichkeit, natürlich namenlos, des Heiligen, natürlich ohne Theologie. …

Das alles verlangt gleichzeitig nach dem, was man eine transzendentale Meditation der Sprache oder über die Sprache nennen könnte. Es gibt keine ganze Poesie ohne sie. Und niemand kann eigentlich über die Poesie ohne jene transzendentale Betrachtung sprechen. Jeder authentische Dichter begründet sie von neuem. Nur in ihr kann eine transzendente Poesie verwurzeln - in dem Sinne, den wir heute diesem Begriff gegeben haben. Und ich glaube, dass es eigentlich keine andere Poesie gibt, die zumindest diesen Namen verdient. Andererseits ist die blosse Transzendenz für die Poesie nicht ausreichend.
Ich vermute schliesslich, dass die Poesie eine Notwendigkeit ist, eine fundamentale Forderung des Menschseins, geäussert oder nicht. " Wenn ich sage, was ich sage, dann deshalb, weil mich das, was ich sage, besiegt hat", schrieb auf einleuchtende Weise unser Antonio Porchia. "Die Wörter sind Heiligtümer", wie auch der Chassidismus bekräftigt. Das poetische Wort, wie der Flügel, ist die Bedingung, um den Abgrund zu ertragen, denn ansonsten blieben allein das Schwindelgefühl und der Sturz übrig. An den Grenzen des Menschen ist die Poesie das bewegliche Ziel, das ihn begleitet und beschützt. Eine unnötige Poesie ist keine Poesie. Deshalb konnte Rilke folgendes sagen, wahrend er vor allem an die Poesie dachte: " Ein Kunstwerk ist gut, wenn es aus Notwendigkeit entstand.

Zelf vind ik deze aanzet fascinerend omdat zijn woorden en zijn ideeën naadloos aansluiten bij mijn werk als landschapschilder. Met mijn abstracte landschappen doe ik niets anders dan de relatie hemel aarde benadrukken en daarom kan ik mijn werk ook vertikaal noemen, de inzet is om de relatie en de sacrale basis hieronder zichtbaar te maken.
Net als bij poëzie is de inzet groot, de ambitie hoog en het doel ver weg. Want telkens schiet je tekort, blijft het bij benadering. Wordt de afgrond zichtbaar die zich aan je voeten openbaart als je deze werkelijkheid echt wilt vormgeven en verwoorden of verbeelden.
Juarroz verwoordt dit alsvolgt:

Der Dichter ist ein Förderer der Risse. Die scheinbare Wirklichkeit zerbrechen oder darauf warten, dass sie Risse bekommt, um zu begreifen, was hinter dem Trugbild ist, jenseits der Scheinwirklichkeit. Dort befindet man sich fern der kultivierten Schönheit der Treibhäuser, der sentimentalen Erschöpfung, der vergnüglichen und verspielten Literatur, der hedonistischen Zuflucht, der Virtuosität oder Breitenwirkung. Man befindet sich weit entfernt vom Journalismus, der die Aktualisierung der Wahrheit vorgaukelt, von der Kritik, die für ihre Interpretationen und Wertungen versucht, die Schöpfung einem

pseudowissenschaftlichen Podium oder einem System der Mode auszusetzen. Und man befindet sich ebenso fern der wissenschaftlichen Disziplinen wie der Philologie oder Linguistik, die trotz ihrer ernsthaften Bemühungen um die Sprache niemals von der Poesie sprechen können, weil sie neben anderen Dingen jene Idee von Emerson vergessen, die Borges in einem seiner letzten Interviews, kurz vor seinem Tod, angeführt hat: “Die Sprache ist fossile Poesie.”
Oder anders gesagt: Die Poesie ist das nicht versteinerte oder unversteinerte Leben der Sprache. Ja, der Dichter ist ein Förderer der Risse, vor allem der zeitgenössische Dichter. Vielleicht ist er deshalb allein, aber nur allein kann man die Risse fördern. Er ignoriert nicht den extremen Sinn des Textes von Rabbi Joseph Ben Shalom aus Barcelona:
“Der' Abgrund wird in jedem Riss sichtbar. In jeder Verwandlung der Wirklichkeit, in jedem Wechsel der Form, oder immer, wenn sich der Zustand von etwas verändert, wird der Abgrund des Nichts durchquert und so für einen flüchtigen und mystischen Augenblick sichtbar. Nichts kann sich verändern ohne eine Berührung mit diesem Bereich des absoluten Seins.”

Ook Roland Barthes beschrijft het fenomeen van de scheur die zich openbaart in elk teken. De afgrond die telkens zichtbaar wordt werpt je terug op jezelf en bij elk teken is deze onmogelijkheid om de werkelijkheid vast te leggen funest voor degene die dat toch wil proberen. Tevens loopt hij dan ook de kans mis om iets van het absolute, het niets in de gestalte van de afgrond te ervaren, dat gelijk staat aan een mystieke ervaring. Met andere woorden, elke poging om de werkelijkheid te verankeren in feiten en zaken die vastliggen zonder oog voor de vergankelijkheid en onmogelijkheid van ons streven is in feite zou je kunnen zeggen een vorm van heidendom, aanbidding van het ‘gouden’ kalf, doodzonde. Het is tevens een vorm van hybris en zelfoverschatting alsof wij met onze beperkte zintuigen en beperkte reikwijdte van ons bewustzijn de werkelijkheid zouden kunnen begrijpen, grijpen en bevestigen. Elke werkelijkheidsvorm bestaat niet uit een laag maar uit lagen op elkaar en al die lagen verwijzen naar en funderen elkaar. Uit de Talmoed komt een gezegde dat je aan een haar, bijvoorbeeld een bijbels begrip, een teken of woord, een hele verzameling van betekenissen naar boven kunt halen. Dit haar als verbinding tussen het ene teken en de hele wereld van de bijbel wordt vaak onderschat in de literatuur. De schrijver die deze vergissing begaat is de naam eigenlijk niet waard want hij beschrijft niet maar dicteert. Zijn dictaat wordt zijn eigen lot of ondergang want hij maakt zijn gevangenis zelf.

Deze wijze van invulling van levenszin zonder oog voor de vergankelijkheid en ongrijpbaarheid van de werkelijkheid is een zelfgebouwde kerker waaruit dan moeilijk te ontsnappen valt. Confrontatie met de eigen sterfelijkheid wordt meteen een drama omdat dit niet was voorzien in dit concept van werkelijkheid. Alles wat afwijkt van het eigen concept wordt als gevaar en als bedreiging ervaren en moet dan worden bestreden. De politiek laat dit dagelijks zien; politici zijn dus gemankeerde schrijvers of dichters die te snel en te eenvoudig de werkelijkheid denken te snappen en naar hun hand proberen te zetten.
Omgekeerd geldt dus dat vrijheid pas mogelijk wordt met het besef van de eigen eindigheid en beperktheid. Precies de zinvolle lagen in de werkelijkheid en de onderlinge verbondenheid van alle tekens, dus ook van ons mensen met elkaar als wezens op zoek naar zin, maakt vrijheid pas mogelijkheid en het genieten van nieuwe ontdekkingen op het terrein van inzicht en zin. Dat is religie: ervaren en beseffen hoe alles met alles samenhangt en hoe jij daarin een belangrijke rol kunt vervullen ook al is je streven naar verwoording verre van volmaakt. Maar de oprechte poging van de dichter om deze werkelijkheid in een kader te beschrijven, duiden, proberen aan te raken is al heel wat waard. Werkelijkheid en menselijkheid zijn bronnen en bouwstenen voor een verstaan van onszelf – een pogen dat nooit is afgesloten en dat nooit definitief is verklaard of opgelost. Juarroz drukt dit prachtig uit in dit gedicht waarmee ik afsluit. Mooier kan ik het niet zeggen.

Usar la propia mano como almohada.
El cielo l hace con sus nubes,
ta tierra con sus terrones
y el árbol que cae
con su proprio follaje.

Sólo así puede escucharse
la canción sin distancia,
la canción que no entra en el oído
porque está en el oído,
la única canción que no se repite.

Todo hombre necesita
una canción intraducible.

Roberto Juarroz – poesía vertical

Het onvertaalbare lied

De eigen hand als kussen nemen.
De hemel doet dat met zijn wolken,
de aarde met haar kluiten
en de boom, die met zijn
eigen bladeren valt.

Alleen zo kan men het lied
zonder afstand horen,
het lied dat niet in het oor gaat,
omdat het in het oor is,
het eeuwige lied, dat zich niet herhaalt.

Elk mens heeft
een onvertaalbaar lied nodig.

John Hacking 2016 – op schrikkeldag – dag die niet elk jaar mag bestaan!

*****

Ruimte als betekenis

Stel je het volgende concept voor om een roman mee te beginnen, een beetje zoals “De stad der zienden”van José Saramago: iemand wordt bang om te vliegen, ver te reizen, en het wordt steeds erger. In een auto stappen of in een trein is er ook niet meer bij. De stad waarin de persoon woont wordt kleiner en kleiner omdat de ruimte waarin hij zich durft te bewegen krimpt. Tenslotte is het enkel nog de eigen wijk en een paar vertrouwde straten. Wat verder in de tijd is het slechts het eigen huis en de tuin. Tenslotte niet meer dan de woonkamer, en dan slaapkamer en het bed. Dat is het eindpunt. De persoon durft zijn bed niet meer uit. Einde.
En het is zoals in de roman van Saramago aanstekelijk. Meer mensen krijgen er last van en uiteindelijk een hele bevolking. Wat gebeurt er dan? Economisch zijn de gevolgen catastrofaal. Maar ook cultureel en sociaal. Iedereen trekt zich terug in zijn cocon en is gedoemd te sterven want uiteindelijk is niets de moeite waard, ook het eigen leven niet, om voor op te staan en om voedsel voor te zoeken. Dat is het einde van een groot aantal mensen en als dit als een inktvlek om zich heen zou grijpen, het einde van een beschaving.
Natuurlijk dit is hypothetisch, net zo hypothetisch als in de roman van Saramago. Maar stel dat het zou kunnen gebeuren, stel dat het gevoel

van veiligheid zo sterk afneemt dat je de ruimte om je heen niet meer kunt verdragen. En is dat laatste dan enkel een afnemend gevoel van veiligheid? Of is er veel meer aan de hand? Is het een psychische aandoening die niet of nauwelijks met medicijnen, of met een kuur kan worden bestreden, hoe ontzagwekkend zijn dan de gevolgen? Je leefruimte, je bewegingsvrijheid, je gevoel van vrijheid en veiligheid lost als het ware op. Je verzinkt in je zelf en sterft. Een terugtrekkende beweging van het leven naar een status van dorre verstening en uitdroging.

Maar hypothese of niet, het omgekeerde vindt wel dagelijks plaats: elke minuut, seconde van ons leven kunnen we verbaasd erover staan dat het leven streeft naar uitbreiding, verkenning van de ruimte, groei, verspreiding van zichzelf en dat wij als menselijke wezen daar onderdeel van zijn. Ware dit niet zo hadden we vervoersmiddelen nooit uitgevonden en gingen we nog te voet en verbleven we ons hele leven in een kleine gemeenschap. Dan waren er geen conglomeraten van grote hoeveelheden wijken die samen supersteden vormen, er was geen infrastructuur om te reizen en zich te verplaatsen.
Maar niet alleen door de concrete lichamelijkheid van ons bestaan, zodat we ons letterlijk kunnen verplaatsen, bezetten we de ruimte en verkennen we ruimtes om ons heen. Ook in onze geest speelt die ruimte een allesbepalende rol. Hoe zouden we ooit de wereld zijn gaan ontdekken als er in onze geest niet een verlangen was gegroeid dat nieuwsgierigheid naar nieuwe continenten en fantastische voorstellingen van nieuwe werelden had bevorderd? Er is dus iets in onze geest dat ons aanzet om te fantaseren over, om te verlangen naar en om de daad bij het woord te voegen door te durven. Op basis van verhalen of waren het slechts geruchten, ging Columbus op weg naar wat bleek een nieuwe wereld. Hij wilde een nieuwe zeeweg ontdekken naar het Oosten en ervan uitgaande dat de aarde rond was, zou hij daar ook uiteindelijk uitkomen. Maar tussen uitgangspunt en eindpunt lag opeens een heel continent. Niet zomaar een land, maar een El dorado. Goudland. Die belofte van rijkdom en buit deed velen op weg gaan om hun eigen geluk te zoeken in den vreemde. In ‘no time’ was dit nieuwe continent onderdeel van de wereld en bevolkt met mensen uit de ‘oude (bekende) wereld’.

Oud en nieuw zijn betekenissen die hun lading ontvangen vanuit een bepaald perspectief en vanuit een bepaalde context. De ‘nieuwe wereld’, het ontdekte continent werd bewoond door de oorspronkelijke bevolking van ‘indianen’ (zogenaamd mensen uit dit nieuwe ‘India’ – het land dat eigenlijk bereikt had moeten worden via deze nieuwe zeeweg.

De naam indianen verwijst dus naar de oorspronkelijke intentie van de ontdekkers. Op dit volk geplakt dat al in dit continent woonde, zitten ze er nu aan vast. De veroveraars hebben dus niet alleen de ruimte in bezit genomen maar ook via de ruimte en hun bewoners de betekenissen vastgelegd. Zo hebben ze letterlijk hun leven en hun (blanke) opvattingen verspreid over een totaal nieuwe werkelijkheid. Hoe de oorspronkelijke bewoners van dit continent dit hebben ervaren is nauwelijks bekend want de meesten zijn toen in korte tijd door geweld en ook door ziektes uitgeroeid en de oudste schriftelijke bronnen zijn schaars.
Nog geen honderd jaar later besluiten de nieuwe blanke overheersers van deze ruimte om zwarte volken uit een totaal ander continent, Afrika, over te brengen naar dit nieuwe land puur om economische redenen, alleen om hen daar als zwarte slaven te werk te stellen op de plantages. Het el dorado dat wordt voorgespiegeld aan de blanke achterblijvers in Europa is niet te bereiken met de medewerking van de ‘indianen’. Lichamelijkheid en de kleur van het lichaam krijgen op nieuwe wijze betekenis in een nieuwe context. Feiten die tot op de dag van vandaag hun stempel drukken op onze manier van samenleven en betekenis geven.

Ruimte krijgt door de uitvinding van de computer, internet en de digitalisering van de samenleving opnieuw een andere betekenis. Virtuele ruimte is niet enkel de ruimte in onze geest en voortgebracht door onze fantasie. Ze wordt concrete werkelijkheid door onze digitale mogelijkheden. Ik vermoed dat de nieuwe betekenissen die hier worden gevonden nog niet volledig tot ontplooiing zijn gekomen. Dat wil zeggen dat er nog betekenissen verborgen zijn die pas over een tijd aan het licht zullen treden of die met een archaïsche term ‘gedolven’ moeten worden alsof het een vorm van ‘mijnbouw’ is.
Toch is het begrip delven, opgraven, opdiepen, naar boven halen, eigenlijk niet zo vreemd, omdat we op de een of andere wijze vermoeden en denken dat het vooral een kwestie is van iets zichtbaar maken dat er al is. Alleen ontbreken de woorden en de noodzakelijke beelden of metaforen om het te beschrijven. Het begrip computer bijvoorbeeld komt van ‘compute’, berekenen. Een activiteit die het allereerste kenmerk was van een computer, een machine die berekeningen kon uitvoeren. Op dit moment is dit nog steeds de basis, maar voor de gebruiker is dit helemaal niet meer zichtbaar, zeker niet als hij achter zijn beeldscherm opgaat in een spannende game die hij met tegenstanders aan de andere kant van de wereld speelt.

Het zelfde geldt ook voor het begrip ‘internet’, een netwerk dat verbindt. Dit internet kent een voorloper: het Arpanet. ARPA staat voor: Advanced Research Projects Agency. Dit eerste computernetwerk van het Amerikaanse ministerie van Defensie was een nieuwe en grote stap op het terrein van de virtuele ruimte. Mogelijkheden die nu vanzelfsprekend zijn waren toen nauwelijks in beeld. De virtualiteit van het geheel nauwelijks bekend omdat het een totaal nieuw terrein betrof.
Dus wat zullen we nu boven halen wat er eigenlijk al in zit, wat verborgen ligt in de mogelijkheden en de potentie van deze virtuele ruimtes? Is het ook een terugkeer naar de innerlijke ruimtes in onszelf? Vooral omdat, als we eenmaal verbonden zijn met ons lichaam aan de computer, dát het meest interessante zal blijken? Want de wereld om ons heen tot ver aan de polen hebben we verkend, deze wereld ligt aan onze voeten en komt dagelijks in beeld in films en op andere manieren, maar onze geest, ons innerlijk kent nog vele raadsels. Niet beschreven, niet onderzocht en waarschijnlijk ook niet vermoed. Science fiction schrijvers bedenken en ontwerpen nieuwe mogelijkheden, nieuwe beelden en nieuwe betekenissen, maar wat zal doorbreken, wat wel en wat niet werkelijkheid, alledaagse realiteit zal worden, is vanuit dit standpunt niet te beslissen.

Toch blijft het intrigerend om na te denken over deze mogelijkheden en deze vragen. Want als het echt waar is dat de betekenissen al in potentie aanwezig zijn en dat wij hen ‘slechts’ hoeven boven te halen, betekent dit dat wij creatief moeten zijn en durven buiten onze gebaande paden te denken. Misschien is het ook niet alleen een kwestie van denken maar van het inzetten van andere capaciteiten: op emotioneel, intuïtief terrein misschien, op het gebied van het voelen en tasten, het ruiken, het waarnemen van de realiteit dat verder gaat dan alleen het rationele, betekenisvolle dat we via taal en taaluitingen te berde brengen. De taal en taal zullen we op de een of andere wijze nodig hebben om ons te uiten. Maar dat hoeft niet alleen in een rationele context. Een hond communiceert vooral en allereerst ook op basis van reuk en van geuren. Een mens stelt het gezicht en het gehoor centraal en vormt zijn oordeel op basis van die indrukken. Maar hormonaal en emotioneel valt een wereld te ontdekken.

Een ‘app’ ontwikkelen die vooral onze hormonale status in kaart brengt in relatie tot de medemens is een mogelijkheid die wacht. Feromonen, moleculen die signalen overbrengen van individu naar individu, die zichtbaar gemaakt kunnen worden, de ruimte gekleurd door feromonenactiviteit, dat is een nieuw veld om te onderzoeken. De mogelijkheden zijn in principe onbeperkt zolang we creatief blijven om

onze ruimtes te onderzoeken waarin we leven en functioneren. En ook onze geschiedenis, onze historie die vol met ideeën en concepten zit, kan een bron van inspiratie en van betekenissen zijn. Oude betekenissen in een nieuw jasje bijvoorbeeld.
Lafcadio Hearn beschrijft op een meesterlijke manier zijn indrukken van het oude Japan rond 1890 in “Japans Geister, Berlin 2015, (Die Andere Bibliothek)” en een van die verhalen cirkelt rond het aantal zielen in een mens. Een mens heeft niet één ziel, dat is het minimum, maar meerdere. Een maximum van negen is mogelijk (meer zielen is niet toegestaan door de goden). Een mens met meerdere zielen is een mens met meer mogelijkheden en capaciteiten. Het verliezen van een van je zielen tijdens je leven kan leiden tot waanzin en gekte, volgens dit verhaal. De hoofdpersoon spreekt met een tuinman die ervan overtuigt is dat hij vier zielen heeft. Dat baseert hij op vage bronnen, voor ons nauwelijks te achterhalen. Maar het wordt overtuigend gebracht en de betekenis klinkt aannemelijk.

Op het niveau van betekenissen, op het niveau van beschrijvingen van de werkelijkheid, op het niveau van de indeling van de menselijke werkelijkheid op basis van meerdere zielen, is het laatste woord niet gezegd. Want waarom zou dit verhaal en deze betekenis van minder waarde zijn dan het rationele verhaal uit de Verlichting dat het bestaan van de ziel ontkent omdat de ziel niet met wetenschappelijke methodes te bewijzen valt? Kortom het oude beeld van de ziel zou wel eens nieuwe mogelijkheden kunnen opleveren om de virtuele ruimtelijke werkelijkheid waarin we terecht zijn gekomen adequaat te beschrijven met nieuwe metaforen.
De daad bij het woord gevoegd: stel je onze virtuele ruimtes voor als grootheden van de zielen, stel je het innerlijk voor als een combinatie van zielenruimtes. Als wij uit meerdere zielen bestaan, zielen ontleend aan meerdere invloeden uit meerdere tijdperken, dan zijn wij een mix, een uitkomst van de geschiedenis. Wij zijn het resultaat van de zielenactiviteit van de zielen die voor ons hebben geleefd en in ons komen een deel van die zielen samen. Maar wij zijn niet alleen product, we brengen ook voort, en wel op een nieuwe wijze en in een nieuwe vorm. De invulling van onze virtuele werkelijkheid, de beelden die ontstaan in onze fantasie, zijn dan een gevolg hiervan. Ze zetten voort wat er al eerder in werd gelegd en wat nu op een nieuwe en andere wijze aan het licht treedt.

Als we dit concreet zichtbaar kunnen maken omdat we lichamelijk verbonden zijn met de computer, ons innerlijk verbonden met de capaciteit van de machine, dan opent zich een wereld voor onze geest

waar we nu nog niet van kunnen dromen maar die misschien ook, net omdat het in onze geest opgeslagen ligt, in onze zielencapaciteit, heel vertrouwd voelt, heel bekend klinkt.
Op dit moment lijkt het misschien of we, net als de mede reisgenoten van Columbus, bij God niet weten waar we aan beginnen, alsof we met ons bootje een groot mistig landschap invaren; maar wie weet wat we gaan zien als de mist is opgetrokken, als de man in het kraaiennest boven aan de mast roept 'land in zicht'. Ons hart springt open, we gaan bereiken wat we hadden vermoed en waar we stil op hoopten. En nu dan geen land, maar inzicht, kennis van onze ziel, ons zielenlandschap, onze zielen die al heel oud zijn en die veel, heel veel hebben meegemaakt. Ik zou dat een prachtig getuigenis vinden van de onvoorspelbare kracht van ons leven dat zich op tal van manieren manifesteert in dit donkere, mensonvriendelijke en koud universum dat ons omgeeft.

John Hacking 2016

****

Stem van het hart

In de twee bijeenkomsten rond aarden en wortelen voor studenten stond in de eerste bijeenkomt het 'aarden' centraal, de ontdekking van wie je bent, wat je (ware) aard is en hoe je achter je (ware) aard kunt komen. Worden wie je bent, accepteren wie je bent en daar mee je leven gestalte geven, gehoorzamen aan wie je ten diepste bent en je niet verzetten maar er mee aan de slag gaan. Dat kan pas leiden tot een leven van genieten, van zinvolheid en van waardevol handelen. Telkens als je anders wilt zijn dan je bent raak je verward in vreemde netten van je ambitie, je streven, je verlangen dat niet realistisch is, maar dat zich spiegelt aan beelden die anderen je opleggen of die je jezelf oplegt omdat je denkt dat je zo moet zijn en zo moet handelen. Identiteit is in diepste wezen: identiek worden aan wie je bent en wat je hebt meegekregen. Ken uzelf en leef ernaar.

Avond twee ging over wortelen met de boom als metaforisch voorbeeld. Als je voor een boom staat zie je niks van de wortels terwijl ze toch evenveel ruimte onder de grond innemen als de boom daarboven. Wortels geven houvast maar je ziet het aan de boom niet af. Dus jouw innerlijk houvast zie je ook niet aan de buitenkant. Dat zit van binnen, diep onder de 'grond'. Maar wij zijn niet geworteld in de concrete aarde maar in een ander soort grond. Meister Eckhart noemt dit in zijn preken

‘grunt’, een grond die ons kan dragen. Wat is die grond dan? Is het een vorm van vertrouwen, van je over durven geven, van religieus bewustzijn? Dat heeft er zeker allemaal mee te maken en God geeft grond aan het menselijk bestaan in de ogen van Eckhart, maar ik vermoed dat wij ook geworteld zijn in de taal. In aansluiting op de Duitse filosoof Martin Heidegger durf ik te stellen dat wij in ons woord, (Wort), de plaats (Ort), het oord ontdekken waarin wij staan en waarin wij wortelen, anders gezegd: houvast vinden.

Als wij in de taal wortelen, als onze taal en de wijze waarop wij met elkaar communiceren ons dat houvast geeft zoals een boom rust op zijn wortels, dan is taal niet alleen maar een middel, een stuk gereedschap. Taal maakt ons wakker voor de wereld en via taal ontdekken wij de wereld. Het kleine kind zet zijn eerste stapjes in de wereld via de woorden en de klanken die het leert. Duiding, aanduiding en terugkoppeling, betekenissen ontstaan en verdiepen zich in het contact met de wereld, de objecten om ons heen en de leraren, de ouders in dit geval, gaan daarin voor door het kind woordjes te leren. Papa, mama, zeggen is niet onschuldig, niet alleen maar functioneel. Diepe emoties en diepe verbondenheid worden ermee uitgedrukt. Het hart komt ter sprake en zonder het hart is er geen communicatie. Meister Eckhart heeft het hart daarom opgevat als de kern van ons bestaan waarin wij God kunnen ervaren als ons hart niet gevuld is met oppervlakkigheden. Met andere woorden als wij afgestemd zijn op God, in de goede stemming zijn, in de goede trilling, als wij leeg van binnen open staan voor de stem van God. Niet voor niets komen alle ervaringen van God in de bijbel binnen via de oren: eerst het horen, het zien komt daarna en is minder belangrijk. Het zien is van een andere orde. Maar omdat wij in ons leven het zien, het bewijzen, het tonen en aantonen voorop stellen komen we nooit bij God uit, want van God is geen beeld dat gezien kan worden door onze mensenogen. Ook ons innerlijk is er niet een van zien en gezien worden, van laten zien, en je voorstaan laten op, niet iets van show en showen, maar van verborgen aanwezig open staan en ontvangen van wat wordt aangereikt. Omdat we onze ogen centraal stellen en tot voornaamste orgaan hebben gepromoveerd denken wij ook dat wij met onze ogen moeten oordelen en moeten ervaren. Alles wat niet via de ogen binnenkomt beschouwen we daarom als een bewijs van minder waarde en minder zeggingskracht. Een vorm van domheid noem ik dat. Net als eerst zien en dan geloven.

Meister Eckhart noemt het hart de plaats waar de waarheid zetelt en kan worden ontdekt. Het hart dat gestemd is, dat de grondstemming vertolkt die het mogelijk maakt in contact te treden met God: een zuiver

hart is hiervoor nodig. Gerard Visser pluist in zijn studie met de titel Gelatenheid al deze begrippen die Eckhart gebruikt uit, om te ontdekken waar het deze middeleeuwse meester echt om te doen is. Een gestemd hart is een ontvankelijk hart, en Visser laat zien hoe hij hiertegen aan kijkt. Ik citeer:

“Het op een lijn stellen van het beeld van het hart en het woord stemming is minder vreemd dan het op het eerste gezicht lijkt, als we ons realiseren dat beide betrekking hebben op de ontvankelijkheid of receptiviteit van het gemoed. De nu volgende vergelijking van hart en stemming vindt plaats met het oog op deze *receptiviteit*.
Ik gebruik dit woord hier om te benadrukken dat wij het fenomeen receptiviteit niet mogen beperken tot de zintuiglijke waarneming. Wat leert de vergelijking? Hart en stemming geven drie gemeenschappelijke betekenismomenten te kennen, te weten het integrale, het hermeneutische en het muzische. Het *integrale* eigen aan de receptiviteit van hart en stemming is dat zich daarin, en daarin alleen, heel de gesteldheid van de eigen levenstoestand onmiddellijk te kennen geeft. Het *hermeneutische* is dat zij de ziel daarmee, in het medium van de gesteldheid, ook een zin of waarheid te verstaan geven. Het *muzische* van beide is de innerlijke *afstemming* van de lier van het gemoed op deze zin of waarheid die het gemoed omvangt.
Deze drie momenten komen samen in een vierde gemeenschappelijke betekenis, als we stemming in de zin van grondstemming nemen: het spirituele van de zin of waarheid die zich uitspreekt in een zuiver gestemd hart.” pag. 122

Ontvankelijkheid en openheid zijn voorwaarden om de werkelijkheid te ervaren, luisteren, gehoorzamen, woorden laten binnenkomen kenmerkt de houding om te willen leren en te willen aannemen dat wat gezegd wordt in principe goed voor je is. Luisteren naar de ander die om je geeft, luisteren ook naar de stem in jezelf, je eigen gevoelens, je eigen intuïtie, het heeft allemaal met openheid, een fundamentele houding van openheid te maken. Je kunt dan wel denken dat je als denkend subject een zekere autonomie hebt, die heb je ook, maar de kern van je bestaan, bestaat in feite door je te laten gezeggen door het heteronome, de anderen die tot je spreken en die zeker als jij nog kind bent, beter weten wat goed voor je is, dan jezelf. Religies zijn gestolde vormen van heteronoom spreken in naam van een godheid. Jouw autonomie maak je daaraan ondergeschikt en dan word je een ‘ware’, d.w.z. toegewijde gelovige. Iemand die zijn autonomie voorop blijft stellen kan niets anders dan een atheïst zijn op het terrein van de religie. In het luisteren naar je gevoel zit ook een zekere mate van heteronomie hoewel het op het

eerste gezicht misschien niet zo lijkt. Als je gevoel je niet bedriegt ben je in je gevoel vaak op een onverwachte en niet rationele manier verbonden met de werkelijkheid die jou omgeeft. Jouw stemming is deel en onderdeel van een stemming die groter is dan jezelf. Roeping wil zeggen de roep horen die tot jou gericht is, je ontdekt wat je roeping is, wat er tegen je gezegd wordt. Daarvoor moet je in de juiste stemming zijn, de juiste openheid hebben anders mis je jouw roeping. Dus luisteren naar wat er in je leeft, gestalte geven aan wie je ten diepste bent en volbrengen wat er in dit spreken van je gevraagd wordt is je aard leven en je roeping volbrengen. Visser zegt hierover als hij over het hart spreekt bij Eckhart, ik citeer 3 passages:

“We kunnen de aard van deze receptiviteit van de stemming, die ook eigen is aan het hart, een *integrale* noemen, in zoverre zich daarin geen geïsoleerd object maar het geheel van onze gesteldheid *integraal* openbaart. 'Openbaren' is voor dit waarnemen of vernemen een geschikt woord. Een andere passende term heeft Heidegger in *Sein und Zeit* geïntroduceerd met het werkwoord 'erschliessen'.
'De stemming heeft telkens al het in-de-wereld-zijn als geheel ontsloten en maakt een zich-richten-op (...) allereerst mogelijk.’
'Ontsluiten' is basaler dan 'openbaren'. Naast 'erschliessen' gebruikt Heidegger voor de toestand van het ontsloten zijn het substantief 'Erschlossenheit'. De zeggingskracht van deze termen blijkt ook uit hun tegendelen 'verschliessen' en 'Verschlossenheit'. In *Sein und Zeit* heeft hij 'ontsluiten' als generale term voor alle modi van weten ingezet, aangezien geen waarneming of gedachte, herinnering of fantasie mogelijk is zonder inbedding in deze bodem van het omvangende geheel van het gestemd zijn.” p. 123-124

En eenander citaat dat hierop voortborduurt zegt:

“Een tweede betekenismoment dat het beeld van het hart te kennen geeft en dat met het woord en het woordbereik van stemming aan transparantie wint, is het *hermeneutische* van de integrale receptiviteit van het affectieve. In de *Confessiones*, zijn *Belijdenissen*, gebruikt Augustinus herhaaldelijk de uitdrukking: 'de oren van het hart'. We begrijpen de zin van deze uitdrukking, als het hart symbool staat voor het innerlijk dat zich voor de heilsboodschap openstel. (…)
Ook Eckhart laat deze hermeneutische receptiviteit van het hart duidelijk zien, als hij zegt: 'Konden jullie begrijpen met mijn hart, dan zouden jullie wel verstaan wat ik zeg, want het is waar en de waarheid zegt het zelf (J II: 99 / Q: 163). De waarheid spreekt zichzelf uit in een ontvankelijk hart. Bij dit laatste gaat het niet meer om een hart of doorsnee gemoed, maar

om een **zuiver hart**, dat niet slechts een gesteldheid, maar in en via dit medium van de gesteldheid de waarheid ontvangt. Dit stemt overeen met het onderscheid dat we kunnen maken tussen de stemming die een doorsnee gesteldheid openbaart, en een **grondstemming** die voelbaar maakt van waaruit een leven leeft, voor Eckhart, als dit hart is ingeplant in de grond van de godheid, die van de vreugde. Het zuivere hart is een hart dat naar de grond van de ziel toe openstaat. Zoals het beangstigende of het vreugdevolle, het absurde of het zinvolle van het bestaan zich alleen in een grondstemming te kennen geeft, zo kan de waarheid zich volgens Eckhart ook alleen openbaren in een zuiver hart.”
p. 124-125

Tenslotte de laatste passage:

“Stemmen als het in verhouding brengen van een klank met andere klanken maakt ons attent op een derde betekenismoment dat de affectieve receptiviteit van hart en stemming toekomt, het *muzische*. We herkennen dit moment als we stilstaan bij de voorwaarde die Eckhart stelt, van het gelijk worden van de mens aan de waarheid.
'Want zolang de mens niet aan die waarheid gelijk is, kan hij deze woorden niet begrijpen' (J II: 99 / Q: 163). *Gelijk worden* aan de waarheid is abstract - uitwendig, naar het beginsel van Empedokles, geformuleerd. Anderzijds is het volgens dit beginsel alleen het hart dat toegang tot een waarheid geeft die uit het hart van God komt.
Het gelijk worden is een *verplaatsing* en een *eenwording* van een hoogst intieme aard. Het woord 'hartsvriend' geeft een dergelijke 'allerinnigste' eenheid te kennen. Maar reikt hier het woordveld van stemming voor dit gelijk worden niet een passend, sprekend woord aan, namelijk afstemmen?
…
Gemakkelijk herkennen we de motieven die ook Eckhart met het hart verbindt: het binnenste van het hart als toegang tot de waarheid, het hart als plaats van het beluisteren en vernemen en van het proeven van de smaak van de waarheid, de bewogenheid van het afgedwaald zijn door de jacht op stoffelijke maaksels, die ruis brengen in de oren van het hart, en het teruggeroepen worden, na de val in de afgrond van de eigenwilligheid, die geen rust brengt. De bescheiden geest preludeert op Eckharts lege gemoed, dat machtiger blijkt dan alle weten. De openhartigheid ervan heeft nog niets van doen met ons 'hart op de tong', ook al start Augustinus in zijn *Belijdenissen* ongegeneerd zijn hart uit, maar alles met ontvankelijkheid.
Slechts een motief in de opgesomde citaten lijkt Augustinus vertrouwder te zijn dan Eckhart, de waarheid als een 'innerlijk lied'. *Een zuiver*

gestemd hart, is dat niet een hart dat is afgestemd op de innerlijke melodie van de waarheid?" p. 126-127

Tijdens de twee cursusavonden rond aarden en wortelen heb ik deze tekst van Visser over Eckhart niet kunnen bespreken, wat eigenlijk jammer is omdat er een taal wordt aangereikt die ons verder kan helpen om de eigen existentie, het staan in dit leven en de zin ervan, te verhelderen. Omdat we allemaal wezens met een hart zijn en onze aard leven en laten zien, onze roeping proberen te ontdekken en te volgen, kunnen de beelden en de begrippen ons een eind op weg helpen omdat wij wortelen in de taal en hierin houvast vinden.
In ons autonome denken gedragen wij ons soms als of wij los van alles en iedereen kunnen existeren, zoals een boom in het veld. Maar een boom kan niet weg en alles wat hij kan en ook doet is zich aanpassen aan de omstandigheden. Wat wij ervan zien is zijn groei, de takken, de stam, de bladeren, de bloemen en de vruchten. Hij past zich aan, aan de seizoenen en gedraagt zich zo dat hij het kan overleven, ook als de omstandigheden niet altijd meezitten. Een boom lijkt autonoom maar is het zeker niet. Wij mensen lopen rond, kijken uit over de horizon en kunnen ons aan de horizon oriënteren want daarvoor hebben wij een verstand en een oriëntatie-apparaat gekregen. We kunnen aan de hand van de horizon vragen, waar kom ik vandaan, waar ben ik nu, en waar wil ik morgen naar toe? De horizon is niet alleen de scheiding tussen hemel en aarde, de verbinding tussen deze twee dimensies, ze is ook een grens die tot inzicht kan leiden zoals de Duitse theoloog Tillich opmerkte. De horizon kan ons leren dat onze autonomie maar zeer relatief is en dat wij onderdeel zijn van het landschap net als een boom. Ook al lopen wij vrij rond, we hebben structuren, vaste behuizing, een vaste plek (oord, Ort) nodig om te existeren en ons toe te verhouden. Anders is ons leven chaotisch, komen we nergens vandaan en gaan we nergens naar toe. Op een metaniveau maken we, zo vermoed ik, deel uit van grotere harmonieën, alleen zijn die voor ons autonome waarnemen met onze ogen niet zichtbaar of ervaarbaar. Alleen al het feit dat wij muziek kennen, muziek maken en muziek ons kan dragen is al een bewijs voor de stelling dat klanken, trillingen, stemming, gestemd zijn, een ingang zijn voor een begrijpen op een ander niveau van ons bestaan. Visser verwijst naar de oude Grieken die hierover spraken als hij het hart bespreekt bij Meister Eckhart, ik citeer:

"De pythagorische en platoonse *harmonia* is bij Augustinus nog volop levend. De Romeinen namen 'harmonia' over, maar vertaalden het eveneens met 'concordia'. Augustinus moet de fraaie poëtische dubbelzinnigheid van dit woord - cor / cordis: hart, en *chorda*: snaar -

nog hebben gehoord. De verstandige mens zorgt er volgens Plato voor 'dat hij de innerlijke *harmonia* van het lichaam ordent naar de innerlijke *xumphonia* van de ziel, daar moet de ware musicus', zegt hij, 'toe in staat zijn. '23 Xaveer De Win vertaalt: 'dat hij het innerlijke akkoord van zijn lichaam afstemt op de innerlijke harmonie van zijn ziel'. (…)
Het woord *concordia* belichaamt een van de twee antieke woordvelden waaruit, volgens het minutieuze onderzoek van Leo Spitzer, het woord *stemming* is ontstaan, dat als geen ander stem kan geven aan de verborgen zin van Eckharts taal. Ik haalde het beeld aan van het akkoord binnen een symfonie. We kunnen dit beeld ook uitvergroten. Het gemoed als een akkoord vooronderstelt immers 1) het beeld van het *lege* gemoed als een innerlijke *resonantieruimte*, de klankkast van het instrument, die het akkoord pas laat weerklinken, 2) het beeld van het zuivere hart als het zuiver afgestemde instrument van het gemoed, waarvan de snaren (activiteiten, passies, deugden) het akkoord verklanken. Maar de klanken die de snaren voortbrengen, danken dit akkoord uiteindelijk aan de zuivere afstemming op 3) een harmonie die het gemoed te boven gaat; zoals akkoord en symfonie ook pas weerklinken, niet alleen binnen de ontvankelijkheid, de klankkast van het eigen gemoed, maar uiteindelijk binnen 4) de stilte van de ontvankelijkheid Gods die het lege gemoed omvangt.” p. 128-129

Vanaf mijn 14e schilder ik, en vanaf mijn 20e zijn dat voornamelijk landschappen. Het landschap, de horizon, hemel en aarde, bergen, de zee, het meer, mist/nevel, het moeras, de weg, de wolken, dat zijn mijn thema’s. Daarin volg ik mijn intuïtie, mijn gevoel, mijn hart en zo leef ik mijn passie uit. Een verkenningstocht naar het sacrale in het landschap, dat ik op de een of andere wijze vermoed, en dat mij en allen kan dragen in dit leven. Het landschap laat me zien, dat wij gedragen worden, en dat iets groter is dan wijzelf. Dat onze autonomie een zeer beperkte is, en dat de heteronomie van het landschap mij een gevoel van diepe diepe vreugde kan geven die door niets anders wordt aangereikt. De wijdte van het landschap en de verte, de hoogte van de bergen, de nevel die de toppen omgeeft, de nevel over het moeras, het moeras als de verzameling van talloos leven dat tot humus is vergaan, de vergankelijkheid van de mens en zijn scheppingen, het zijn thema’s waar ik mij mijn hele leven al mee bezig heb gehouden en die ik in mijn werk voortdurend tegenkom en communiceer. Visser noemt de Chinese filosofen van het Taoïsme Lao Zi en Zhuang Zi als hij spreekt over de leegte van het hart, de leegte van een beker die door zijn leegt de wijn pas kan bevatten. Het is niet voor niets dat de gedachten uit dit Taoïsme in mijn schilderkunst zulk een belangrijke rol spelen en in feite is dat een volgen van een intuïtie die ik jaren geleden al heb gehad. Mijn roeping is

het steeds opnieuw volbrengen van deze oefening, het schilderen van wat me bezig houdt in het landschap en dat zo bezit van mij neemt. Tao, de weg, je levensweg kwam in de cursus ter sprake: ieder gaan zijn eigen weg. Het volgen van die weg is nooit klaar. Een mens is nooit leeg genoeg om God te ontmoeten. Misschien maar goed ook want dan zou hij misschien sterven. Visser zegt over deze leegte en de ervaring van leegte, ook in het hart het volgende, ik citeer twee citaten:

“De paradoxale kern van Eckharts bezinning is het moeilijkst na te voltrekken: het hart van de liefdevolste bewogenheid berust – ook al zal geen mens ooit volledig aan die bron beantwoorden - in een volkomen onbewogenheid. Een mens is, anders geformuleerd, **nooit leeg genoeg**. Zolang de leegte hem nog beangstigt, is hij niet leeg genoeg, blijft hij gevangen in zijn creatuurlijke ik. Anderzijds kan een grondstemming als de angst, waarin het gemoed wordt aangedaan door het niets in de grond van de ziel, pas de geheime zin van de leegte openbaren. Hetzelfde geldt voor de diepe verveling, waarin de leegte zich opdringt, maar vertroebeld door remmingen of het gemis aan beleving. Hoe zuiverder de leegte zich echter vermag te manifesteren, des te zuiverder zal de ontvankelijkheid van het gemoed zijn afgestemd op de eenheid van en met de godheid.” p. 130

En over het hart:

“In onze bezinning op gemoed en hart heeft zich bij de zijnsoverstijgende dimensie van het zuivere intellect die van de affectieve bewogenheid gevoegd. We zien hier dat zich daar nu ook die van de taal bijvoegt. Evenals het intellect of het gevoel is taal in de grond niet instrumenteel van aard, maar medium van de godheid, en ook dat op basis van een centrum of midden, in het hart van het fenomeen, dat zich terughoudt. De **leegte** in het hart van het intellect is de spil waaromheen zich het bezige verstandelijke denken transformeert in een louter vernemen. De **onbewogenheid** in het hart van het gemoed is de spil waaromheen zich het eigenwillige van onze verlangens, de humus van onze gestemdheid, transformeert in de weidse ontvankelijkheid van een onbaatzuchtige liefde. De **stilte** in het hart van de taal is de spil waaromheen zich een conceptueel en gefixeerd spreken transformeert in een zwijgend en geïnspireerd spreken. 'Konden jullie begrijpen met mijn hart, dan zouden jullie wel verstaan wat ik zeg, want het is waar en de waarheid zegt het zelf.’" p. 133

Een denken dat zich autonoom opstelt, denkt meester te zijn over zichzelf en zijn bestaan heeft niet in de gaten dat het in feite een soort

van marionet is. Je denkt aan de touwtjes te trekken en wordt zelf voortbewogen door onzichtbare touwen in de handen van iets of iemand die groter is. Beseffen dat je door het beluisteren van je innerlijk, het luisteren naar je roeping, het luisteren naar de anderen die tot je spreken, het landschap, de schriften uit de religieuze en filosofische tradities, de literatuur, het leven en de ervaringen van mensen, pas echt je bestemming kunt vinden, zin in je leven, is iedereen toe te wensen. Dat is de ontdekking van de heteronomie in je leven, de machten die groter zijn en dieper en die je leven pas zin geven als je jezelf durft over te geven. Dat is de ware kern van vertrouwen: overgave aan deze krachten en bouwen op die overgave: d.w.z. je kwaliteiten inzetten en toepassen, dat wat je meekreeg inzetten. Dan raak je geaard, geworteld in dit bestaan. Hemelse wijdte boven je, denk aan de man op de berg in het schilderij van Casper David Friedrich, die uitkijkt over de bergen en de nevel, denk aan Zarathoestra van Nietzsche, op zoek naar zijn ware kern, zijn worden die hij is, denk aan de innerlijke leegte die de hemelse wijdte kan aanvoelen en bevatten als het innerlijk maar leeg genoeg is. Wijdte ervaren buiten je, in het landschap en in het innerlijk, leegte, die gevuld kan worden, niet met ijdele gedachten, maar met de werkelijkheid Gods. Visser beschrijft het mooi als hij Nietzsche en Eckhart naast elkaar plaatst, een mooi citaat ook om mee af te sluiten:

“Ik vermoed dat we Eckharts en Nietzsches schijnbaar diametraal tegengestelde standpunten, de leegte van een hemelse wijdte die het gemoed bij zichzelf, deze hemelse wijdte, naar binnen roept en de unieke gestemdheid van het aardse lijf dat het gemoed eveneens aanroept, als complementaire zwaartepunten kunnen zien binnen het toebehoren aan de ondoorgrondelijke herkomst en bestemming van de ziel. De wijdte opent zich voor zichzelf in de leegte van het gemoed. Maar voltrekt dit zich niet tevens langs een weg waar niemand ooit de ziel is voorgegaan? De bestemming is de mogelijkheid van een zuiver hart. Die mogelijkheid is in absolute zin een onmogelijkheid, zoals ook Eckhart erkent. Maar deze onmogelijkheid lijkt nu juist de voor de mens meest eigen mogelijkheid. Zo merkt Simone Weil, in de geest van Eckhart, over Jezus en zijn verkondiging van het rijk Gods op: '"De onmogelijkheid" is de enige toegang tot God. 'Maar ook boven de weg de bergen in, die Nietzsches Zarathoestra twijfelend gaat voor de confrontatie met zijn laatste eenzaamheid, staat geschreven: ‘onmogelijkheid’." p. 140-142

John Hacking 2016

citaten uit: G. Visser, Gelatenheid. Gemoed en hart bij Meister Eckhart beschouwd in het licht van Aristoteles'leer van het affectieve, Amsterdam 2008 (Sun) p. 111-143

******

Transformatie

Leven is transformeren. Niets gaat verloren. In het Japans wordt dat uitgedrukt met het teken MU. In deze kosmos blijft alles op de een of andere manier in stand ook al is er een verlies aan energie en wordt het universum steeds kouder. Het ene wordt omgezet in het andere. Maar niets kan weg als je op atomair niveau kijkt. Maar zo goed kunnen we natuurlijk nog niet kijken en het blijft op de een of andere wijze theorie, theoretische en afgeleide kennis.
Maar ik zou me nu willen beperken tot het thema leven en transformatie, twee grootheden die al tal van onderscheidingen bevatten en tal van vragen kunnen oproepen. Leven, organisch leven (is er ook anorganisch leven mogelijk?) blijft op de een of andere wijze een geheim want gedurende het leven is de dood niet aanwezig en als de dood intreedt is het leven voorbij, heeft het opgehouden te bestaan.
Leven is transformeren: van de ene toestand in de andere, van klein naar groot en van groot misschien ook wel naar klein. Het eerste van klein naar groot zien we om ons heen: zaadjes die uitgroeien tot bomen, ei- en zaadcel die samen een foetus vormen en later als mens deze wereld binnenkomen door de deur van het geboortekanaal. En dan ben je er ineens, een baby, met alles erop en eraan. Klaar om uit te groeien tot een mens en om daarna weer langzaam af te sterven tot het uur van je dood aanbreekt.

Het ritme, het levenspatroon kent bij de mens een eigen duur, bij de boom ligt dat weer anders en bij dieren is er ook een verschil, afhankelijk met welk dier de mens vergeleken wordt. Zoogdieren lijken op ons of wij op zoogdieren maar met amoeben, bacteriën en andere levensvormen hebben we op het eerste gezicht niet zoveel gemeen hoewel ons lichaam er wel vol mee zit. Toch werkt in al deze vormen een kracht: leven. Maar is het wel een kracht, is het wel iets dat je kunt benoemen, duiden, aanwijzen? Leven klinkt tamelijk abstract. En transformatie van dit leven is nog een beetje meer abstractie, zo lijkt het. Maar als we ook al geen greep kunnen krijgen op het begrip en verschijnsel leven zelf en niet op transformatie als zodanig, dan nog kunnen we ervan leren. Dat mijn lichaam, dat mijn denken, mijn handelen, mijn voelen en mijn betekenis-geven voortdurend plaatsvindt

en verandert (ook al merk ik dat meteen op omdat de duur van deze acties verschilt en ik dus niet in de gaten heb dat ik verander) zet aan tot reflectie. Wie ben ik eigenlijk, wie was ik en wie zal ik morgen zijn als ik voortdurend verander? Wat zegt dat over het bestaan en de ervaring van mijn identiteit. Bestaat dat wel, identiteit, een zelf, een wezen dat een vorm van constante bevat? Eigenlijk ben ik een verzameling cellen in verschillende constellaties die allemaal leven, werken, informatie verzamelen, energie opnemen en afgeven. En daarbij kan ik dat ook nog noemen en beschrijven en betekenis geven.

Als je op dit niveau kijkt ontdek je dat mijn denken en mijn betekenis-geven wel het meest relatieve is van mijn bestaan. Mijn lichaam gaat nog een hele tijd mee maar mijn gedachten, die zijn wel zo kortstondig, zo beperkt, zo onvolledig en zo relatief dat het een grote domheid is om deze te verabsoluteren. Als mijn gedachten, mijn betekenissen samen zouden vallen met de werkelijkheid zoals die werkelijk zich manifesteert. Mijn gedachten zijn niet meer en niet minder mijn verwerkte indrukken en mijn geselecteerde impressies die ik dan weer expressief uit in taal en beeld. Een selectie van een selectie, een weergave van een miniem klein stukje werkelijkheid dat ik zelf ben.
Als alles in beweging is, alles transformeert, als het leven met mij een spelletje speelt door mij steeds in beweging te laten zijn, steeds te laten transformeren, waar vind ik dan nog houvast? Niet in mijn gedachten, niet in mijn lichaam, niet in de werkelijkheid om me heen. Ben ik dan zonder houvast? Misschien daarom houden we zo vast aan onze eigen impressies, oordelen en vooroordelen. Omdat we anders ten onder gaan aan twijfel en onzekerheid? Als we durven inzien en toegeven dat alles maar dan ook alles voortdurend transformeert, kunnen we dan die waarheid aan?

Maar op een ander, misschien dieper niveau, is het ook een mooie ontdekking: je bent deel van een groter geheel, deel van een kosmos, universum dat transformeert op oneindig vele wijzen. Misschien is dat inzicht het begin van verlichting, het inzicht dat je met alles en iedereen verbonden bent en dat de verabsolutering van je particuliere perspectief niet meer is dan een kortzichtige domheid, een vorm van anticiperen op de werkelijkheid die de plank misslaat omdat er nog zoveel meer te beleven valt.
Dus het inzicht ligt voor je voeten, je verbondenheid in deze kosmos kun je ervaren als je maar durft. Transformeer en leef.

John Hacking 2016

******

Van binnenuit

Leven vanuit je kern, leven vanuit het wezen dat je diep van binnen bent, zoals een boom groeit uit zichzelf, wortelend in de aarde, zijn voeten in de grond, vast verankerd en zijn armen, de takken uitgestrekt in de lucht, reikend naar de hemel. De boom is een mooi voorbeeld en vormt voor ons mensen een goede metafoor om te gaan begrijpen en te aanvaarden wat het is om t groeien van binnen uit en te leven van binnen uit. Telkens als wij in ons handelen en denken ons teveel richten op wat de anderen, de wereld, de omgeving van ons wil, dreigen we het loodje te leggen want het is nooit goed, nooit volmaakt en nooit genoeg. Als je jezelf niet de aandacht, het respect en de liefde geeft die je nodig hebt, dus van binnenuit, kun je vaak lang wachten op de anderen die het jou zouden moeten geven. Als je zo afhankelijk bent van anderen, zo gericht op anderen om hun liefde te ontvangen, te ervaren en daardoor je zelf pas goed te voelen gaat het niet goed met je. Je groeit en leeft dan niet vanuit jezelf maar vanuit de verwachting naar de ander toe: je bent een en al aanpassing. En als je dan niet krijgt wat je eigenlijk nodig hebt en jezelf niet geeft kwijn je weg. Dat is tragisch. Tragiek van sommige levens.

Meister Eckhart, een Duitse mysticus houdt zijn gehoor voor dat je niet moet handelen 'om wat dan ook dat buiten jezelf ligt, maar uitsluitend om wat in jou je eigen wezen en je eigen leven is’. Dat is een wijze les, maar niet altijd eenvoudig toe te passen omdat we als het ware voortdurend geneigd zijn om onze oren naar anderen te laten hangen. En daarbij zijn we zelf de grootste criticasters voor onszelf. We leggen bij ons zelf de lat hoog en denken aan van alles en nog wat te moeten beantwoorden in de veronderstelling (meestal niet uitgesproken) dat de anderen ons anders niet aardig genoeg vinden. Dan leven wij niet vanuit onszelf. En onze beloning is een voortdurende teleurstelling. Een boom kan niet anders dan uit zichzelf groeien en bloeien. Hij heeft geen alternatief. Maar hij kan wel communiceren, dat blijkt uit recent onderzoek. Maar als hij van binnenuit niet groeit en leeft is er geen houden aan, dan gaat hij dood en is hij vatbaar voor allerlei ziektes. Van de week dacht ik dat het criterium om van binnen uit te leven ook een goede maatstaf is, tenminste zo werkt dat bij mij, om te ontdekken of een schrijver je aanspreekt of niet. Dat heeft in mijn ogen met waarachtigheid te maken. Mooie gekunstelde woorden waar het leven aan ontbreekt, of de persoonlijke ervaringen, kunnen dan wel algemene waardering ontvangen door critici maar zo gauw ik het idee het dat het

de schrijver te doen is om hemzelf en niet om zijn verhaal, om zijn persoontje en niet om zijn boodschap of zijn fascinatie, dan hoeft het meestal niet meer voor mij en besteed ik er geen seconde tijd meer aan. Zo vallen in mijn ogen heel wat schrijvers door de mand omdat ze alleen maar narcistisch in hun teksten om zichzelf heen draaien. Niet bepaald inspirerend in mijn ogen. Ik spreek duidelijk vanuit mijn voorkeur en die is zeker niet algemeen gelden. Maar ik heb ook ontdekt dat schrijvers mij vaak pas echt aanspreken (zeker de dichters), als het over thema's gaan als dood en leven, als lijden en strijd, ondergang en zinvolheid of zinloosheid van het leven. Dat geeft voor mij een tekst pas diepgang en kan ik er wat mee. Anders is het in mijn ogen alleen maar wat gekeuvel in de ruimte, net als het ruisen van het riet, dat ik dan nog veel liever hoor.

Wunengzi, meester nietskunner, een taoïst van lang geleden schrijft het volgende, ik citeer: "**Het ware cultiveren**
Kijk, weegschaal en spiegel zijn dingen, en ze worden door de mens gemaakt. Zodra de mens ze heeft gemaakt gebruikt hij de weegschaal dan weer om het gewicht van iets te weten te komen, en de spiegel om zich een oordeel te vormen over mooi of lelijk.
Waarom doet hij dat? Omdat de weegschaal vrij is van intenties en dus onpartijdig is, omdat de spiegel vrij is van intenties en dus een helder beeld geeft.
Welnu, als dingen die vrij zijn van intenties onpartijdig zijn en een helder beeld geven, pas dan het volgende toe op wie wel intenties heeft:

Wrijf hem fijn door middel van het Niets,
maak hem transparant door middel van de Leegte,
dompel hem onder in het Onhoorbare en het Onzichtbare,
zodat hij niet weet waarheen hij zich beweegt.

Volgens mij zal hij in zijn onbegrensdheid de metgezel worden van hemel en aarde; omspoeld door lichtgevende energie zal hij onvermoeibaar zijn. Niets op de wereld zal in staat zijn met hem te wedijveren."

Dit is een 'donkere' tekst, dat wil zeggen een tekst die niet meteen zijn betekenis prijsgeeft aan de moderne lezer. Vrij van intenties zijn, van bedoelingen, helemaal zichzelf zijn, zonder waarom zou Meister Eckhart zeggen, dat is niet eenvoudig. De dingen zijn dat, maar de mensen? Toch houdt deze nietskunner ons dit beeld voor om te volgen of om over na te denken. Zeker als het gaat om te proberen om van binnen uit te leven en te handelen. Jan de Meyer die deze tekst van Wunengzi uit het Chinees heeft vertaald geeft als toelichting:

“Wat ik vertaal als 'vrij van intenties' heet in het origineel wuxin. Dit in Wunengzi zo belangrijke concept betekent letterlijk 'geen hart hebben', waarbij moet worden verduidelijkt dat in het oude China niet de hersenen de zetel van het denken en voelen waren maar wel het hart. 'Geen hart hebben' betekent dus 'geen geest hebben', of anders gezegd: de geest vrijmaken van denkwerk, van zorgen, van emoties, van begeerte. Wuxin, in de zin van 'vrij van intenties' of 'ergens zijn zinnen niet op zetten', staat heel dicht bij wuwei, in de zin van 'niet-doelgericht handelen'.”

Wunengzi haalt zelf in een volgend citaat het water aan als voorbeeld dat helemaal uit zichzelf is zoals het is en dat zich manifesteert zoals het als water in onze werkelijkheid aanwezig is. Hij citeert Laotzi (Oude Langoor) in de Tao teh King, een van de standaardwerken uit het Taoïsme over het op het eerste gezicht zwakke, het lege, de adem (qi), het zachte dat het sterke overwint:

“Zo is de aard van water: dam je het in, dan wordt het transparant; breekt het door de afdamming, dan stroomt het; stijgt het op tot de wolken, dan wordt het regen; zinkt het in de bodem, dan verrijkt het hem. Vormt het rivieren en zeeën, dan doet het geen moeite om groots te zijn; staat het in kuilen en holen, dan schaamt het zich niet om zijn kleinheid. Het splitst zich in honderd rivieren maar wordt nooit moe, het brengt de tienduizend dingen voordeel zonder ooit op te geven. Het is het summum van zachtheid. Daarom zei Oude Langoor: 'Het zachte en zwakke overwint het harde en sterke. '
Wie het spirituele in zich bewaart en de Leegte belichaamt, wie zich concentreert op de qi en zachtheid teweegbrengt, zo iemand bereikt de oorsprong van het uit-zichzelf-zo-zijn.”

Dat laatste is natuurlijk een soort van ideaal dat wij mensen niet zullen bereiken, tenminste niet zolang wij een lichaam hebben en een onrustige geest. Uit-zichzelf-zo-zijn als de boom is voor bomen weggelegd, maar ook voor mensen? Toch hebben velen getracht die toestand te benaderen toen ze zich terugtrokken als kluizenaar of eremiet. Misschien is het wel een effect van die terugtrekking in de wildernis: je wordt dan zo hard met jezelf geconfronteerd, met je verlangens, je diepste wezen, je binnen- en je buitenkant dat misschien wel het inzicht gaat dagen om te willen zijn die je bent, zonder oog te hebben voor anderen, bedoelingen, opvattingen, gedachtes, voorkeuren etc. van anderen en van jezelf waarin je jezelf bepaalde eigenschappen, kwaliteiten en uitstraling toedicht. Want dan ben je niet zonder waarom,

niet zonder geest/hart/intenties/doelgerichtheid van buiten. Dan leef je niet vanuit je binnenste zoals een boom. Leren leven als het water, als de boom, ga er maar eens aanstaan. Maar misschien ligt het dichter bij dan je denkt; misschien gaat het ook om overgave aan het leven, om vertrouwen, om je toe te vertrouwen in je geest aan de kracht van het leven en de levensstromen van de geest (qi), de adem, het sacrale goddelijke dat de wereld en de werkelijkheid doortrekt. Je hoeft geen taoïst te zijn om de volgende tekst te snappen. Hem leven is wat anders; Wunengzi schrijft:

"Kijk, vogels vliegen in de lucht, vissen zwemmen in de diepte. Dat heeft niets met techniek te maken, het is zo op spontane wijze. Als vogel of als vis besef je dan ook zelf niet dat je in staat bent om te vliegen of te zwemmen. Mochten vogels en vissen dat besef wel hebben en zich mentaal toeleggen op het uitvoeren van die handelingen, dan zouden ze beslist neervallen of verdrinken. Precies hetzelfde geldt voor de mens, die loopt met zijn voeten, grijpt met zijn handen, luistert met zijn oren en kijkt met zijn ogen: hij kan dat zonder het te moeten oefenen. Op het ogenblik dat hij loopt, grijpt, luistert of kijkt doet hij dat uit zichzelf, naargelang de omstandigheden, en hij is daarbij helemaal niet aangewezen op denkwerk om die handelingen uit te voeren. Indien hij erover moet nadenken om ze daarna te kunnen uitvoeren, zou hij uitgeput raken! Daarom gaat hij die zich toevertrouwt aan de spontaniteit lang mee en wordt hij die bestendigheid bereikt gered.
Welnu, in zijn weidsheid leeg te zijn: dat is de spontaniteit van de geest. Wanneer het erom gaat met zijn handen te grijpen, met zijn voeten te lopen, met zijn oren te luisteren en met zijn ogen te kijken, dan vertrouwt de mens van vandaag op zijn spontaniteit. Gaat het echter om de geest, dan vertrouwt hij niet op zijn spontaniteit en kwelt hij hem. De volmaakte harmonie en de communicatie met het bovenmenselijke willen bereiken wordt voor zo iemand dan ook problematisch!"

Het lichaam doet ons voor hoe het zou kunnen, alleen onze geest is vaker spelbreker en gooit roet in het eten omdat we bang zijn, omdat we alles in de hand willen houden, controleren, beheersen. Dat schiet niet op, dan worden we nooit spontaan en leren we nooit van binnen uit te leven en het leven te ervaren. Maar er is een leven te winnen als wij zouden proberen. Laat maar los en wen er maar aan dat het leven in jou zijn eigen weg gaat…stromen, stromen, stromen…geest, geest, geest…

John Hacking 2016

literatuur:

Wunengzi (Nietskunner), Het Taoïsme en de bevrijding van de geest, Amsterdam Antwerpen 2015 (Uitgeverij Atlas Contact)
G. Visser, Gelatenheid. Gemoed en hart bij Meister Eckhart beschouwd in het licht van Aritstoteles'leer van het affective, Amsterdam 2008 (Sun)

*****

Vluchtigheid en vastigheid

…selon notre angle de vue, car la mort peut se révéler la dimension la plus intime, la plus secrète, la plus personelle de notre existence. (p. 21)

l'homme réalise et se réalise pour se signifier; se signifiant, il donne sens à sa vie, tant il est vrai qu'il ne peut jouir de la vie de façon plus totale que par une jouissance qui soit un joui-sens. (p. 58)

… vérité n'est pas dans le nivellement et l'effacement, elle est dans la transmutation et la transfiguration. (p. 122)

Uit: Cheng, Francois, Cinq méditations sur la mort autrement dit sur la vie, Paris 2013 (Albin Michel)

Het leven is vluchtig en het lijkt alsof het steeds meer vluchtiger wordt. De dood is niet alleen een grens aan het leven maar doet ook vergeten. Zij die lang geleden hebben geleefd, wie kent hen nog? Verhalen en annalen vertellen slechts een deelwaarheid, een verzameling aspecten. Maar wie ze waren, wat ze voelden en wat ze dachten, wie zal het zeggen.
Telkens als ik weilanden en akkerland zie denk ik aan de vele handen die dit stukje aarde tot akker en tot weiland hebben gemaakt. Zij zijn al lang heengegaan, hun werk is blijven bestaan. En als de nieuwe generatie er geen werk van maakt pakt de natuur het terug en staat het binnen korte tijd vol opschietende struiken en bomen. Het bos is nooit ver weg. Het wacht en heeft geduld.

François Cheng een Franse filosoof van Chinees origine, die veel over poëzie, (oosterse) kunst, het Taoïsme en over filosofie heeft geschreven stelt dat de dood ons uitdaagt om onze menselijke conditie te overstijgen door de passie. Passie leidt tot liefde, tot inzet, overgave en tot opoffering om een doel te bereiken, de passie van de liefde sterk als de dood, zoals het Hooglied zegt.
Het besef van het bestaan van de dood doet bij ons mensen drie soorten van verlangens ontvlammen, zo schrijft hij: het verlangen naar

realisatie, verwerkelijking (van onze ambities en onze verlangens); het verlangen naar iets nalaten aan het nageslachten, een blijvende prestatie en het verlangen naar het transcendente. Met Simone Weil is hij van mening dat dit laatste verlangen, ook vertaald in het nadenken over God en het goddelijke, niet zou zijn ontstaan als er geen lijden en geen werkelijkheid van de dood zou zijn. Het bewustzijn van de dood doet in ons het idee opstaan dat het leven heilig is en waardevol is. Een wereld zonder heiligheid, zonder God is ook een wereld zonder humaniteit omdat als het heilige ontbreekt de wereld verzandt in chaos. Het heilige is in diepste wezen ordenend. Het dwingt respect af en stelt grenzen. Het heilige, bijvoorbeeld een heilige dag in de week, is een dag die apart is gezet en die daarom bijzonder is. Zonder 'dat apart gezet zijnde ervan' is alles gelijk. Een pot nat en als alles gelijk is, is niets bijzonders en verdient niets respect.

De wereld van het sacrale en het goddelijke rust dus op het besef van onze sterfelijkheid en onze letterlijke dood. In het verhaal van Genesis komt de existentie van de dood aan het licht als de eerste mens het gebod overtreedt om niet van de vrucht in het midden van de tuin te eten. Dan zal hij sterven sterven, staat er twee keer in het Hebreeuws. Hij sterft een dubbele dood: zijn lichaam en zijn voortbestaan als aards wezen op deze aarde is eindig. Als mens werd hij al apart gezet van de dieren en woonde hij in de tuin. Hij was bevoorrecht. Het overtreden van het gebod levert dus straf op maar misschien moet je het omgekeerd lezen: omdat we sterven worden we eraan herinnerd dat wij in relatie stonden met God die ons een gebod heeft opgelegd dat niet overtreden mocht worden. Dat is inmiddels wel gebeurd en is daarom ook niet meer terug te draaien. We moeten dus het beste ervan maken. Zoals God aan Adam en Eva kleding geeft om hen te kleden en de opdracht om de aarde te bewerken buiten de tuin waar de vier stromen stromen.

Dit verhaal is een opdrachtsverhaal en een herinneringsverhaal aan onze oorsprong en aan onze bestemming: het leven leven op aarde volgens de regels en geboden die hiervoor gegeven zijn en de sacrale indeling van de tijd en de ruimte. Nu weten we waar we aan toe zijn. Waar we vandaan komen en waar we naar toe gaan. Een aantal bijbelboeken zoals Exodus, Numeri en Deuteronomium geven die ordening van tijd en ruimte uitvoerig aan in hun verhalen. Wat wel en wat niet mag staat beschreven als wet van God. Ook in het aardse bestaan gelden regels, is er een sacrale tijd, heilig omdat hij apart is gezet en een heilige ruimte om God eer te bewijzen: de latere tempel. In het paradijs gold slechts een gebod, een regel, op aarde is het een hele waslijst geworden.

De mens zal zijn werk verrichten op aarde in het zweet zijns aanschijns en de aarde zal distels en doorns voortbrengen. Geen makkelijke taak dus in het vooruitzicht van de eerste mensen. Maar we zijn er gekomen, we zijn op weg om van de aarde vruchtbare akkers te maken ook al zijn we er nog steeds niet in geslaagd om iedereen voldoende te voeden. Dat komt omdat het besef van gerechtigheid ontbreekt. En het gevoel van barmhartigheid. Dat is de andere kant van de zaak: elke passie, elke liefde kan ook ontaarden en perverteren. François Cheng wijst hierop: een dieptepunt in de menselijke geschiedenis is de fabrieksmatige vernietiging van mensen, alsof het insecten zijn. Net als Abel, letterlijk zuchtje, windje, in het Hebreeuws, zijn ze vervlogen in de wind, in de rook van de crematoria.

Als de dood en het besef van de dood aanzet tot egoïsme en tot ongerechtigheid heb je het niet begrepen. Dan heb je niet gesnapt dat het leven heilig is en dat het geheiligd moet worden: letterlijk apart gezet omdat het bijzonder is. Dat geldt voor elk leven, niet alleen dat van jezelf en van je landgenoten. Dat is waar het in de bijbelboeken omdraait als het gaat over weduwen, wezen en vreemdelingen. Zij zijn net zo heilig als de persoon die je zelf bent. Deze regel geeft op een andere wijze vastigheid: een wereld die uit is op heiliging van alle mensen is een wereld op weg naar het Rijk van God. Een wereld die uit is op alleen het eigen heil is een wereld die aan de afgrond staat, de ondergang wacht en de tijd houdt dat niet tegen. Als de ondergang plaatsvindt blijft er niet zoveel meer over. Geen lege handen, want die handen zijn er niet meer. Geen zielen vol passie want die hebben zichzelf uitgeroeid. Jeroen Bosch laat het in gruwelijke beelden zien. Alle passie in de hel is de passie van de duivels die plezier hebben aan hun handwerk. Voor hen is het een feest. Zij komen nu pas echt tot hun recht.

Deze Boschiaanse visioenen zijn misschien wat kort door de bocht, maar vastigheid en vluchtigheid vinden beiden hun basis in het gedrag van de mens: volgens de geboden of op eigen houtje doen waar je zin in hebt omdat het leven toch maar zo kort is. Leren van de dood gaat dus niet vanzelf en er moeten leraren zijn die de moed hebben tegen de schijn van het ongelijk een leven te leiden dat het hoofd durft te bieden aan vergankelijkheid, lijden, zinloosheid en sterven. De mens is een wezen dat zin geeft aan zijn leven. In het Franse woord ‘sense’ zitten drie betekenissen die hiermee samenhangen: zin als sensatie, belevenis, ervaring, zin als richting, intentie, doel van je leven, en zin als betekenis geven aan je leven, zinvolheid van je leven nastreven. Zin in de vorm van sensatie is te weinig, want niets is zo vergankelijk als een kick, een ervaring van tijdelijk genot. Zin zonder richting is doelloos en gaat alle

kanten uit. Dan weet je niet meer waar je vandaan komt en waar je heen gaat, waar het goed toeven is. En zin als zinvolheid, en als betekenis geven aan je leven is een manier van leven die je doet ontdekken dat je het niet in je eentje kunt, dat het samen moet, en dat als je het niet goed doet, je ook wordt afgestraft omdat het dan zinloos wordt. Ijdelheid der ijdelheden, veel van ons handelen is in het licht van de dood ijdel, vluchtig, een zuchtje, leven van de wind. Maar de combinatie van de drie betekenissen van 'sense' kunnen je leven een basis geven, vastigheid die al die vluchtigheid een halt toeroept. Toch de moeite van het proberen waard lijkt me, zo in het aangezicht van je dood?

John Hacking 2016

*****

Ware Werkelijkheid en Waarheid

Wat is echt en wat is nep, wie en wat kunnen we nog vertrouwen en vooral wie houdt ons een illusie voor en wie bedriegt ons? De vragen worden steeds pregnanter en urgenter. Zeker nu wij meer en meer verankerd zijn in de digitale wereld, de wereld van de virtualiteit. We leven misschien met onze geest nog in de wereld van het papier en het beeld op celluloid, maar in werkelijkheid is elk gevuld stukje papier en elk beeld een verzameling nullen en enen. Ook de media en persorganen doen daar in mee en alle dragers van (nieuws)berichten zijn zo goed als digitaal. De digitale wereld is niet dezelfde als de wereld van het gedrukte boek, het bedrukte papier. Woord en beeld verliezen daarom de oude schijn van onpartijdigheid. "Dat wat gedrukt staat" of dat "wat is afgebeeld" is een gevolg van een keuze en een resultaat van een bepaald handelen met een doel en vanuit een perspectief. Objectieve berichtgeving? Bestaat dat nog en heeft het ooit bestaan? Want ook voor de digitale wereld was er leugen en bedrog in het spel.

Redacties uit de wereld van de media zetten ons voor wat zij belangrijk vinden en waarmee ook geld te verdienen valt omdat ze nu eenmaal moeten leven en ze willen het liefst ook nog wat groeien in belangstelling en in het aandeel van lezers of kijkers. Elk bericht is dus niet zo maar een bericht. Politici volgen mediatrainingen om hun boodschap goed voor het voetlicht te brengen en vooral, want daar gaat het eigelijk om, om potentiële kiezers over de streep te halen om op hen te stemmen. Dat lukt alleen maar als zij met uiterlijk, hun voorkomen en optreden positief worden ontvangen. Anders kunnen ze roepen wat ze willen, het zal hen niet helpen.

De verkiezingen in de VS zijn nu weer goede test-case. Waarom wint de een en verliest de ander? Het heeft schijnbaar alles met uitstraling en met performance te maken. De inhoud van het aangeboden programma is vaak niet meer dan een verzameling van populistisch sentiment en vooral onvrede die de afgelopen jaren is gegroeid bij veel burgers. Dit bundelen en je hebt schijnbaar al een geloofwaardig verhaal. Afgeven op de tegenstander, de vijand en het ophemelen van de eigen capaciteiten horen daar schijnbaar bij, ook al is het meeste gelogen. Het volk (wie zijn dat trouwens) trapt erin, de burgers vinden het prachtig en voelen zich erkend en herkend in hun grieven. Maar is daarmee de weg naar een wereld getekend die echte oplossingen gaat bieden? Ik vermoed van niet. Veel kan worden geroepen maar de wereld is complex en de problemen zijn groot en gedifferentieerd en hangen met veel andere dingen samen. Dat wordt in de naaste toekomst alleen maar erger. Wie zijn wij bijvoorbeeld in het Westen van Europa om te denken dat wat wij tot nu toe verworven hebben (ook door oneerlijke regels in de handel (tolmuren) en in de politieke besluitvorming en gedragingen, een imperialisme van eeuwen) alleen maar van ons is en dat niemand anders daar recht op zou mogen hebben? Alsof wij alleen maar mogen spelen met het speelgoed uit onze doos en het buurkind buiten moet blijven staan? In die wereld leven we al lang niet meer en dat zal de werkelijkheid die zich voor onze ogen afspeelt meer en meer duidelijk gaan maken, ook al dringt dat tot ons verstand nog niet helemaal door. De oorlog in het ene land heeft onherroepelijk gevolgen voor het andere land en dat geldt voor armoede, onderdrukking, milieurampen, klimaatbeleid en ook voor de economie, de handel, de onderlinge betrekkingen etc. etc. We leven globaal. De tijd van het dorp heeft definitief afgedaan.

De wereld van het nieuws, de berichtgeving via krant en journaals, via websites en nieuwsagentschappen, speelt nog altijd met de illusie dat we geïnformeerd zijn als we deze teksten en beelden die zij produceren tot ons nemen via de media. Wij trappen daar graag in want we hebben zelf niet altijd mogelijkheden om verder te kijken dan onze neus lang is en veel interesseert ons gewoonweg niet. We leven het liefst nog in ons vertrouwde dorp waar de regels duidelijk zijn en de problemen overzichtelijk en in principe oplosbaar. Grenzen dicht en wij zijn klaar met al die vluchtelingen. Dommer kun je je niet uitdrukken.
Nou druk ik het heel negatief uit maar in de wereld van nu waarin nieuws, feiten, gebeurtenissen, ervaringen, meningen en opinies over elkaar heen buitelen is het nauwelijks nog mogelijk om zonder twijfel aanspraak te maken op waarheid en op een eerlijk en onpartijdig verslag over de werkelijkheid zoals die zich aan ons voordoet. We komen om in

de berichten en wie heeft het criterium in handen om deze berichten te schiften op waar en onwaar? In feite is alles in een zekere mate waar: het bericht als zodanig is een feit, een waarheid, maar de inhoud en de betekenis die het bezit hebben een eigen vorm van waarheid die niet overeen hoeft te komen met wat wij ervan verwachten. Als we een krant lezen vanuit het idee dat in deze krant een eerlijk en betrouwbaar verslag gedaan wordt over een gebeurtenis komen we vaak bedrogen uit omdat we dan het bericht opzadelen met een onrealistische verwachting. Onze ambitie speelt ons parten om te willen weten wat er echt is gebeurt en, daar gaat het eigenlijk om, wat dit dan betekent. Iets gebeurt of iets gebeurt niet, prima. Maar de echte vraag is: wat betekent dit dan? Wat betekent dit voor mij, voor ons, voor een bepaalde groep, voor een land. Dat laatste, dat met betrekking tot het land, is al erg veel gevraagd. Zoals ook de constatering dat dingen slecht zijn voor de wereld. Wat is dat? Wereld, wiens wereld, waar dan en wanneer, hoe lang en hoeveel? En als we over het land spreken, over wie hebben we het dan? Wie betaalt de rekening bij een negatieve economische groei bijvoorbeeld? Welke concrete groepen worden de dupe? Welke mensen?

Als alles digitaal en virtueel kan worden aangestuurd en als wij onze macht in handen leggen van de computerprogrammeurs zijn we niet verzekerd van veiligheid. Alles kan worden gehackt, kranten waarschuwen al voor de inbraak in essentiële systemen die een land plat kunnen leggen, cyber-warfare is een feit. Heb je nog geld op de bank na zo'n aanval? Doet de kerncentrale het nog na een hack? Dat zijn de echte vragen en problemen die onze aandacht vragen.

Als mens zijn we kwetsbaar omdat we lichamelijk zijn. Als samenleving zijn we kwetsbaar omdat alles maar dan ook bijna alles digitaal aan het worden is. Wat dit werkelijk betekent ontdekken wij misschien pas als het een keer echt goed fout gaat. Omdat je een lichaam hebt vermoed je en denk je waarschijnlijk dat dát van bijzondere betekenis is ook in de digitale wereld, maar dat laatste zou wel eens vies tegen kunnen vallen. Als je digitaal niet meetelt besta je eigenlijk niet. Als je niet bent geregistreerd, niet digitaal vastgelegd in tal van systemen ben je een 'freischwebende' entiteit die maar moet zien te bewijzen dat ze bestaansrecht heeft en dat ze ergens vandaan komt. Dat is een lot dat velen nu treft die als vluchteling ons land bereiken. Als er niets en niemand is waar ze zich op kunnen beroepen met betrekking tot hun identiteit en hun land erkent hen niet zit je letterlijk in niemandsland. Je lichamelijk bestaan is dan te weinig waarheid om je te respecteren en een plek te geven in de maatschappij. Je bent ongewenst, onbekend,

illegaal, een niemand. Dat moet toch aanvoelen als een vreemd soort werkelijkheid, een vreemd soort waarheid als het jezelf betreft?

Wat werkelijk, wat waar en wat onwaar is, wat ertoe doet en wat niet, en de meerduidigheid van de werkelijkheid, komt ook op een mooie manier aan het licht in een verslag van een reiziger die vanaf 1890 in Japan rondtrekt als journalist, Lafcadio Hearn. In het boek 'Japanse Geesten' een soort van dagboek en reisverslag vertelt hij over een bezoek aan een tempel. In het kerngedeelte, het heiligheid zelf staat geen beeld van Boeddha. Maar een kleine ronde spiegel in een roestige lijst. Hij vraagt zich af wat dit dan zou kunnen betekenen. En dat is wat ik graag wil citeren omdat het weergeeft hoe complex en gedifferentieerd onze wereld kan zijn. Hij zegt, ik vertaal: "Alleen een spiegel. Wat betekent dit symbool? De illusie. Of misschien dat het universum voor ons alleen als de weerspiegeling van onze eigen zielen existeert? Of is het misschien de oude Chinese leer, dat wij Boeddha alleen maar in ons eigen hart moeten zoeken? Misschien dat ik eens een keer in staat zal zijn om al deze dingen te ontraadselen" zo besluit hij.
Met de toename van de virtuele mogelijkheden en de virtuele vertaling van onze werkelijkheid zal dit nog heel lang gaan duren vermoed ik, voordat we op het terrein van de betekenis meer houvast gaan krijgen dan we nu hebben. Het is nu vooral zaak ons niets voor te laten spiegelen.

John Hacking
6 maart 2016

*****

Wereld en zelf

Een netwerk van ogen
houdt de wereld bij elkaar,
zorgt dat ze niet valt.
En al weet ik niet hoe het de blinden vergaat,
mijn ogen zoeken steun op een rug
die van god kan zijn.
Maar
zij zoeken een ander net, een andere draad,
die ogen loopt te sluiten in een geleend kostuum
en een regenbui ontketent al zonder bodem en zonder hemel.
Mijn ogen zijn op zoek
naar wat ons dwingt onze schoenen uit te trekken

om te zien of er iets anders is dat ons van onderen steunt
of een vogel uit te vinden
om te onderzoeken of de lucht bestaat
of een wereld te scheppen
om te weten of god bestaat
of een hoed op te zetten
om te bewijzen dat wij bestaan.

Roberto Juarroz, Vertikale Poëzie (Amsterdam 2002)

Daarom draag ik een hoed: ik besta dankzij de hoed. Daarom schrijf ik een tekst. Om te ontdekken dat God bestaat. Hij openbaart zich in mijn woorden en doorheen mijn woorden. Niet dat ik een profeet met hoed ben, maar ik verken met de taal de mogelijkheid, geef een duiding en geef God een plaats. De wereld is onze plek waar wij rondwandelen, het is het huis waarin we wonen. Inmiddels een groot huis want de wereld, geglobaliseerd, is van iedereen en samen moeten we er het beste van maken. Leefden wij eerst nog in een landschap, een klein tehuis, een klein gebied, door alle reizen, alle uitvindingen en alle ondernemingsgeest van mensen ligt nu de wereld aan onze voeten. Maar wat doet dat met mijn zelf? Met mijn gevoel van vertrouwdheid, van je geborgen voelen? In het landschap, in een klein gebied was veel vanzelfsprekend, veel bekend en goed omdat het zo was overgeleverd. Van ouder op kind en van kind op kleinkind. Zo was het leven helder, duidelijk, je wist welke kant je op zou gaan en meestal was dat niet zo ver. Toen was God vanzelfsprekend want het landschap legde getuigenis af van zijn bestaan. De dag en de nacht, de wisseling der seizoenen, het kon alleen maar plaatsvinden omdat God het zo had ingesteld. En waarom zou je daaraan tornen, twijfelen, welke hoogmoed zou je ertoe kunnen brengen dit van tafel te vegen?

Maar nu lijkt het wel alsof mijn wereld gegroeid is, ik kan overal naar toe, alles is bereikbaar, maar wie ben ik zelf? Wie heb ik meegenomen in deze nieuwe grote wereld? Voel ik me nog thuis, kan de wereld nog mijn tehuis zijn? Als allen en alles met elkaar is verbonden, waar blijf ik dan? Ben ik een klein radertje in een groot en ingewikkeld proces, en draadje in het kleed van het leven, een schroefje aan de rand van de machine of misschien er midden in? En waar is God? Hebben we hem ingepakt en wel meegenomen is hij onderweg ergens achter gebleven, of verdwaald langs de rand van de weg, afgegooid van de wagen die vooruitgang heet, onbruikbaar geworden en toen maar gedumpt? Friedrich Nietzsche vreesde dit met grote vreze en hij had geen antwoord op dit

verlies. Hij heeft het niet kunnen dragen. Toen het bij hem binnenkwam, dit besef, kon hij het niet aan en is ingestort.
Is het zo hoe groter mijn wereld, mijn mogelijkheden, mijn ruimtes waar ik me in kan bevinden, hoe minder plaats voor God? Een relikwie uit het verleden, toen we nog in een overzichtelijk landschap leefden en hij daar met tempel en al zijn plekje had? Onze kerken maken Hem niet zichtbaar, vaak is er niets van Hem te ervaren want hij staat buiten onze wereld, voorgoed de volledig Andere. Maar is dat erg? Is er daardoor minder God? En als wij nu hebben ontdekt dat wij niet alleen deze wereld met elkaar bewonen maar dat wij ook ronddraaien en zweven in en onmetelijk heelal, een universum, een kosmos en dat al heel heel lang, waar blijft dan God? Stond Hij aan het begin van dit proces van krimpen, uitdijen, knallen, vernevelen, ontbranden, verstoffelijken van alle energie? Aan de wieg van wat wij nu zijn geworden: wezens van vlees en bloed? Of kunnen onze begrippen niet raken aan wat hier plaatsvindt en dat al zolang de kosmos bestaat?

En ook nu weer, waar blijf ik zelf in deze kosmos, dit koud heelal? En is mijn God, mijn tempelgod nu helemaal onthand, verlamd, overbodig, een fictie? “Niets kon je deren als je zou geloven - dat wie je was in het Ene bleef bewaard” dicht de dichter. Maar spreken zijn woorden waarheid, is de grond van jou en mij, en alles en iedereen, de wereld en kosmos, zijn wezen waarin alles past? Ook onze twijfels, onze vragen, onze verlangens en onze onmacht? En wat merk je dan? Wat voel je dan? Welke wereld is dit dan die dit zou bewijzen, welke hoed die jou bewijst als gelovige? Je een basis schept, een plek om op te staan? Misschien moeten we het wel niet zo heel concreet willen, zo heel concreet willen maken: niet de ruimte, maar de ruimte ertussen moet de aandacht krijgen. De leegte, de stilte, de lege ruimte tussen de letters, tussen jou en mij, de ruimte van het niets. Hoeveel materie is er in dit heelal? Het is eigenlijk verwaarloosbaar afgezet tegen de leegte die er is. Zo is het ook met onze gedachten, onze verlangens, onze hartekreten: hoeveel woorden vullen ons leven in die hele lange tijd. En hoeveel stiltes dragen ons, brengen ons voort, en verder? Ook hier weet de dichter van wanten:

Er zijn woorden die wij niet zeggen
en die wij zonder te zeggen op de dingen zetten.

En de dingen bewaren ze,
en op een dag antwoorden zij ons ermee
en redden zij de wereld voor ons,
als een geheime liefde

met twee uiteinden
waar maar één toegang is.

Zou er bij de woorden die wij niet zeggen
niet een woord zijn
dat wij per ongeluk
op het niets hebben gezet?

Roberto Juarroz, Vertikale Poëzie (Amsterdam 2002)

Tenslotte leert deze herfst ons, de wisseling van het seizoen, wat winst is en wat verlies, wat leven is en wat is dood. Ons leven in andermans hand, noem het God, noem het lot, noem het niets, noem het leegte, noem het licht. De dichter kent de uitkomst van de rekening: “Blijf bij jezelf, dan heb je niets verloren, geen winst geboekt, dan kom je niets te kort aan dingen die, je heugend, jou behoren: de dauw, het herfstblad dat verdort.” Een raad om langzaam en in stilte te overdenken. Een slotwoord, ‘epilogos’ over alle woorden heen, een mantel gelegd, een kleed van licht, van betekenis, van warmte over ons leven. En de ervaringen die ons leven kleuren trillen er in mee. Daarom blijf bij jezelf, waarom zou je het elders zoeken als het alleen bij jezelf te vinden is?

EPILOOG

Blijf bij jezelf, dan ben je in de dingen,
en in de dingen laat jezelf daar vrij,
zij lossen op in jouw herinneringen,
in hun geweest zijn weet je: jij

Herfstblad op paden, dauw op spinnenwebben:
melancholie die zich tot niets verplicht.
Maar ook dat nimmer tussen zijn en hebben
duurzaam gevonden evenwicht.

De vogelvluchten naar een warmer zuiden,
je kijkt ze na, je denkt je met hen mee,
maar ook die aandrang weetje zelf te duiden
als eigen, onbestemd heimwee.

Je bent alleen, verdiept je in geschriften
over de ziel die loslaat en ontstijgt
aan bindingen, verblinding, levensdriften,
aan alles waar jijzelf toe neigt:

niets kon je deren als je zou geloven
dat wie je was in het Ene bleef bewaard
dat van de zijnden hier, maar hun te boven,
het wezen in Zijn grond vergaart.

Blijf bij jezelf, dan heb je niets verloren,
geen winst geboekt, dan kom je niets te kort
aan dingen die, je heugend, jou behoren:
de dauw, het herfstblad dat verdort.

Toch, als op voorjaar na een winter, hopen
op een ontwaken in het ware licht? -
begoocheling die je niet kunt ontlopen,
je vangt haar op in het gedicht,

want uit ideeën en gevoelswanorde,
herinnerd jij waar je je blind op staart,
sticht dat het blijvende steeds in een worden
en vormt de zin die niets verklaart

C.O. Jellema, uit: Stemtest (Amsterdam 2003)

John Hacking 2016

******

Werkelijke werkelijkheid

Passant, regarde ce grand arbre
et à travers lui
il peut suffire

car même déchiré, souillé
l'arbre des rues,
c'est toute la nature
tout le ciel
l'oiseau s'y pose,
le vent et bouge, le soleil
y dit le même espoir malgré
la mort

Philosophe,
as-tu change d'avoir l'arbre
dans ta rue,
tes pensées seront moins ardues,
tes yeux plus libre,
tes mains plus désireuses
de moins de nuit

Yves Bonnefoy

Voorbijganger, bekijk deze grote boom
en door hem heen,
kan het voldoende zijn

Want zelfs verscheurd, vervuild
is de boom uit de straten
heel de natuur
heel de hemel
de vogel zet zich er neer,
de wind beweegt erin, de zon
spreekt er dezelfde hoop in uit
ondanks de dood

Filosoof,
geluk heb je een boom te hebben
in je straat,
je gedachten zullen minder steil zijn
je ogen vrijer,
je handen meer verlangend
naar minder nacht

Yves Bonnefoy
(vertaling Gemma Pappot)

De Duitse boswachter Peter Wohlleben heeft een fascinerend boek geschreven over het verborgen leven van bomen. Daarin laat hij zien wat hij in de loop van zijn leven over bomen ontdekt heeft. Fascinerend is vooral het feit dat hij aspecten over dit leven van de bomen naar voren brengt die ons tot nadenken zouden moeten stemmen. Een boom is niet alleen maar hout, vegetatie, product voor de houtindustrie. Als we bomen zo opvatten doen we hen en doen we onszelf tekort. Een boom is een levend wezen, dat wisten we natuurlijk al, maar dan op een heel bijzondere wijze. Wie wist dat bomen met elkaar kunnen communiceren,

dat er een strategie schuilt in het opgroeien in de schaduw van het bos, dat ouderdom komt met de vertraging van de groei in deze schaduw in plaats van in het volle licht? Model is in het boek vaak het oerbos dat er niet meer is. In dit oerbos worden de bomen heel oud. In dit oerbos regelen de bomen zelf voor een deel hun leefklimaat en daar gedijen ze goed bij. Maar sinds wij mensen het hebben overgenomen en productiebossen hebben aangelegd is het gedaan met de ouderdom van de bomen, de biodiversiteit en de klimaatbeheersing. De bomen worden niet oud meer, groeien te hard en worden te snel omgezet in meubels en brandhout. Bomen langs de straten treft dit lot nog veel eerder. Zij bereiken niet hun volle potentie, hun wortels vinden geen ruimte in de harde ondergrond van de straten en hun bloei is er vaak een van hopeloosheid. Zeker als het bomen betreft die geen solitaire basis hebben maar het moeten hebben van samenwerking en ondersteuning van elkaar zoals de beuk. Het boek is een aanrader voor ieder die meer van bomen en het leven van bomen wil weten.

De boom is in de menselijke geschiedenis altijd meer geweest dan enkel hout en product voor de kachel of de meubelindustrie. De boom is metaforisch beladen: hij fungeert in tal van mythen en verhalen en is vaak de verbinding tussen Hemel en Aarde. Niet in het minst omdat zijn kruin die zich tot in de wolken vertakt het symmetrische tegendeel is van het wortelstelsel dat zich tot diep in de aarde verspreidt en zo houvast vindt. De boom is bij uitstek het symbool van het geworteld zijn in beiden: in Hemel en in Aarde. Expres deze keer met hoofdletter geschreven want de religieuze dimensie staat hier centraal. In de Chinese kosmologie komt deze visie ter sprake in het begrippenpaar Hemel-Aarde, dat ontstaan is uit de oorspronkelijke chaos (Hun-Dun) en waaruit alles is voortgekomen door differentiatie. De Chinezen noemen dat yin-yun: 'eenmakende wisselwerking’. Wisselwerking tussen de krachten van Yin en Yang, waaruit via osmose, door een elkaar doordringen, alles ontstaat en lichaam krijgt. Een voortdurend proces van transformatie en wederzijds beïnvloeden.
Het teken horizon, ook in de kalligrafie een horizontale streep, staat voor Hemel-Aarde en duidt op de oorspronkelijke adem die beiden scheidt (onderscheidt) en bijeenhoudt. In deze kosmologie is de alles doordringende adem dus het basisgegeven. In de schilderkunst is de inkt de zwarte chaos waarin alles wat kan worden uitgebeeld en geschreven reeds in potentie aanwezig is. De penseel maakt de afzonderlijke objecten pas zichtbaar als hij ingedoopt in de inkt op het papier zijn werk kan doen in de hand van de kunstenaar. De zwarte inkt bevat, net als de blok marmer het beeld, elk woord en elk teken. Het woord en het beeld ontstaat door scheiding, differentiatie, door het

aanbrengen van leegte tussen de letters. Zonder die leegte zou er geen teken zichtbaar zijn, zou er geen lichaam kunnen ontstaan. De leegte is essentieel voor het ontstaan uit de samenballing van het zwarte oerbegin. De leegte tussen Hemel en Aarde is er echter slechts een van een enkele horizon. Dat maakt dit gegeven bijzonder interessant want hoe dan ook raken beiden aan elkaar en is de leegte hier als het ware opgeheven. Maar wij mensen kunnen beiden onderscheiden en de boom maakt deel uit van beiden. Wij mensen in principe ook maar onze standplaats staat niet vast. We kunnen bewegen en af en toe onze voeten losmaken van de aarde. Maar tot nu toe moeten we en keren we voortdurend terug naar deze aarde die ons houvast geeft en die zorgt voor ons leven. Uiteindelijk keren we helemaal terug in deze aarde als ons lichaam zijn taak heeft vervuld, net als de boom die humus wordt. De ‘hemelbestorming’ is dan ten einde, de ‘missie’ is volbracht.

In de Chinese kosmologie spreekt met over *qi-yun* of 'ritmische adem'. Deze bezielt de hele kosmos en de mens. ‘Moge je handelen door de ritmische adem bezield zijn’. De mens is via de adem verbonden met alles om hem heen en ingebonden in dit universum waar hij deel vanuit maakt. De Franse filosoof François Cheng zegt: “In deze kosmologie gaat de Chinese filosofie ervan uit dat 'de adem geest wordt wanneer hij het ritme bereikt'. Het ritme is hier haast synoniem van de innerlijke wet van de levende dingen, die de Chinezen *li* hebben genoemd.” Elk levend wezen wordt bezeten door dit ritme van de levende adem want het is het kenmerk van zijn levendigheid. Zijn leven zou ten einde zijn als het ritme stopt. Het begrip ritme moet men hier breed verstaan. Ook de seizoenen kennen een ritme en de bomen leggen daar getuigenis van af in hun anticipatie op dit ritme. De bloedsomloop in een mens is ook een vorm van ritme. Cheng zegt dat het ritme zijn eigen tijd en ruimte met zich mee brengt. Je kunt het vergelijken met een golf. Je hébt niet het ritme als een vorm van bezit maar je bent je ritme, je bent er deel van. Ons levensproces van geboorte, opgroeien en sterven is onderdeel van een levensritme waar je als mens niets aan kunt toevoegen of veranderen hoe hard we misschien ook proberen vanuit de medische wetenschap. In de Chinese kosmologie wordt gezegd dat de adem voortdurend wordt opgewekt in de lege ruimtes. Deze kunnen groot of klein zijn, opvallend of niet. De leegte is essentieel voor de manifestatie van het leven, het ritme, de adem. Waar iets is kan iets anders niet zijn. Ook de woorden op dit papier zijn zo manifestaties van ‘adem’, geestkracht, bewustzijn, op de leegte en de witheid van het papier. Zo is communicatie tussen mensen pas mogelijk. Het is een heen en weer doorheen de lege ruimtes om ons heen. Cheng zegt dat wij deel uitmaken van het levensritme, de ritmes kleuren en bepalen ons leven:

“We *zijn* in het ritme. Aanwezig in het ritme, ontdekken we onze aanwezigheid in onszelf. We bestaan in deze openheid door haar te beleven. Het ritme is een vorm van verrast bestaan.” Als we ontdekken dat we leven in het ritme en dat het ritme ons leven kleurt kunnen we gaan samenvallen met ons zelf en ervaren we harmonie, verbondenheid. Als we stilstaan bij de ritmes in de natuur en ontdekken hoe wij daar deel van uitmaken kunnen we verwonderd staan en komt het wonder letterlijk ons leven binnen. We worden ‘begeistert’ door geestkracht bevangen, geïnspireerd en geraakt, misschien wel tot in het diepst van ons wezen. Ware dit niet zo, wij zouden onberoerd blijven als stenen van een rots. De natuur en de ritmes in de natuur openbaren ons hoe wij deel uitmaken van dit geheel en hoe wij raken aan onze goddelijke oorsprong.

De Chinese kosmologie noemt dit gebeuren en deze ervaring *shen-yun* 'goddelijke weerklank’. François Cheng zegt hierover:
“De *shen* belichaamt de hoogste vorm van de *qi,* de 'adem: die meestal wordt vertaald door 'de geest' of 'de goddelijke geest. Net als de *qi* ligt de *shen* aan de basis van het levende heelal. In de Chinese denkwereld worden alle levensvormen door de oorspronkelijke Adem bezield. De Geest nu regelt het mentale deel, het bewuste deel van het levende heelal.” In deze kosmologie vinden we een model dat niet alleen de verbanden legt tussen alle levende wezens in deze kosmos maar dat ook van belang is omdat het ons een bril kan opzetten om eens anders naar onszelf te kijken. Als ons bewustzijn als het ware een manifestatie zelf is van de oorspronkelijke Adem in de vorm van Geest, dan kan ons dat helpen bij een beter zelfverstaan. Wanneer ben ik bij mezelf en val ik samen met mezelf? Veel van ons gedrag is te verklaren als een achter jezelf aanlopen, een nog niet samenvallen met jezelf omdat je jezelf nog niet gevonden hebt. Velen zoeken en vinden niet. Velen jagen en komen nooit aan. Velen zijn onrustig en zoeken hun heil in middelen die verder van het zelf en het ritme van het leven afleiden. Velen vertoeven bij, maar komen nooit echt thuis. Wanneer ben je echt thuis: als je samenvalt met jezelf, als jouw levensritme herkenbaar en ervaarbaar onderdeel en deel is van het levensritme van de kosmos, de natuur, de wereld zoals ze (eigenlijk) bedoeld is. In de meditatie kan dit soms ervaarbaar zijn. Rusten in jezelf. Niets anders is nodig, zoals de boom in het landschap rust in zichzelf en mee deint met de seizoenen, volkomen zichzelf. Hij is het ritme en het ritme geeft hem het ‘volmaakte’ zijn, de ervaring van ‘genoeg’. Hij doet wat nodig is op het moment. Hij leeft en manifesteert zich in het moment, hij is zijn eigen momentum.

De boom is bij uitstek het getuigenis of voorbeeld van de uitspraak uit “het *Boek der veranderingen:* 'Het Leven verwekt het Leven, er zal geen einde zijn: De betekenis van 'Leven' overstijgt hier het feit van gewoon maar te bestaan, Leven betekent meteen ook alle levensbeloften die in het leven vervat zijn. Dit onvervreemdbare en open beginsel draagt de naam 'goddelijke geest.” François Cheng wijst erop, die ik hier citeer, dat de werkelijkheid van het goddelijke in onze kosmos geen geweld kent. Het sacrale draagt en verdraagt en manifesteert zich als levensritme dat in levensadem en bezieling zichtbaar wordt. God raakt aan de mens in de Adem, de Geest, die in de werkelijkheid werkt. Cheng zegt: “In het Chinees wordt de *shen* of 'goddelijke geest' vaak verbonden met de *sheng* of 'heiligheid: En het samengestelde woord *shen-sheng,* 'heiligheid van de goddelijke geest: duidt nu net op het bevoorrechte ogenblik waarop de *sheng* van de mens de dialoog aangaat met de universele *shen,* die voor hem het geheimste en intiemste deel van het levende heelal openstelt. Daarom moet de uitdrukking 'goddelijke weerklank' begrepen worden als 'weerklinkend met de goddelijke geest Hieruit vloeit een idee voort die in wezen muzikaal is, en inderdaad, de muzikaliteit is van primordiaal belang in de Chinese kunst.”

De werkelijkheid is echter niet alleen uitdrukking van goddelijke harmonie en sacraliteit. De boom en de mens hebben te lijden, de omstandigheden kunnen zodanig zijn, de medemensen zo wreed en zelfzuchtig dat veel leed wordt veroorzaakt. Ziekte en dood zijn onlosmakelijk verbonden aan het leven en doorkruizen elk levensritme. De boom lijdt en gaat vaak ten onder. De mens idem dito. Maar dat is geen argument tegen de werking van de goddelijke Adem in deze kosmos. Cheng doet een beroep op de begrippen ‘visioen’ en ‘aanwezigheid’ om de goddelijke weerklank in ons werkelijkheid ondanks het lijden en het sterven te doorgronden. “De aanwezigheid van de goddelijke geest zelf … met inbegrip van al haar onzichtbare eigenschappen, stemt overeen met het *xiang-wai-shi-xiang* of 'beeld over de beelden heen' van de Chinese theoretici. Het staat ook dicht bij datgene wat in de Chanspiritualiteit als een *illuminatie* wordt ervaren. Wanneer je bij het zien van een natuurtafereel - een bloeiende boom, een vogel die met een schreeuw opvliegt, een zonne- of manestraai die een moment van stilte verlicht - opeens de overzijde van het tafereel bereikt, dan heb je het scherm van de verschijnselen overschreden.”

Deze ervaring van verlichting is een cadeau. Een geschenk als je tijd en ruimte neemt om er voor open te staan. Als je terugkeert van je drukke bezigheden en in stilte wandelt in de natuur die zich voor jou gratuit

openbaart. Voorwaarde is rust, stilte, bij jezelf, leegte, loslaten, inkeer. Meditatie wijst een weg, maar wandelen kan dat ook. Als je in de jouw omgevende natuur mag mee maken hoe je diep van binnen geraakt kunt worden, als jouw levensritme opeens samenvalt met een groter ritme, een grotere en jou overstijgende dimensie, dan werkt de goddelijke adem in jou en ervaar je jezelf als deel van het geheel - dan val je samen met jezelf omdat je deel bent van alle zelven die bezield zijn. Je ziel wordt ten diepste geraakt en misschien ontdek je dan wel dat je een ziel hebt en bezield bent. Misschien is dat het moment waarop dit zichtbaar en ervaarbaar wordt. Dit is eigenlijk een visionair gebeuren waarin de aanwezigheid van het goddelijke, de Adem, ervaarbaar wordt. De Chinese filosofie noemt dit: “*yi-ying,* 'dimensie van de ziel'. In de Chinese esthetische leer is de *yi-ying* zowat de evenknie van de *shen-yun* of 'goddelijke weerklank: Net als de shen is ook de *yi,* 'aanleg van het hart, van de ziel', datgene wat zowel huist in de mens als in het levende heelal. De *yi-ying* suggereert dus een zielsverwantschap tussen het menselijke en het goddelijke, die in het Chinees wordt weergegeven door de uitdrukking *mo-qi,* 'woordeloze verstandhouding'. Deze verstandhouding is nooit volledig: altijd zal er een hiaat zijn, een onderbreking, een gemis dat moet worden vervuld.”

Dat tekent de mens, na de ervaring van ‘verlichting’ wacht het ‘gewone’ leven en de dagelijkse taken en zorgen. Na de lente en de uitbundige bloei komt de periode van droogte, warmte, uithouden voor de boom. Het rijpen van de vruchten sluit een lange voorbereiding af en de herfst staat voor de deur.
Een boom die teveel licht ontvangt groeit te snel. Een mens waar de schijnwerpers op staan als hij nog jong is kan misschien niet genoeg rijpen. De evangelieverhalen over het leven van Jezus zijn in dit opzicht interessant. Met kerst valt het licht op het kind, op de wonderbaarlijke geboorte, dan is het een tijd stil en pas bij de twaalfjarige Jezus valt het licht op hem als hij uitleg geeft in de tempel. Maar dat is maar heel kort. Daarna is het een heel lange tijd stil. Pas bij zijn doop, hij is dan volgens de overlevering in de dertig, komt zijn aanzien aan het licht en werpt hij zelf licht op de mensen, en spreken zijn daden voor zich. Goddelijke Geest manifesteert zich in zijn handelen. Dat handelen is van zo’n kracht, roept zoveel op dat zijn sterven en zijn dood eruit voort vloeien. Een hevig brandend licht, een snel gedoofd licht. Het verhaal laat zien dat de dood de Geest, de Adem die schuilt in dit optreden, niet kan doven. Het verhaal van de opstanding maakt dit duidelijk: de Geest, Adem (Pinksteren) gaat over de dood, door de dood heen, verder.
Het leven kan worden afgeremd door de dood, maar de beloftes die het leven inhoudt, worden niet teniet gedaan. Het levensritme, de ritmes van

de levenden, gaan door. Wel of geen nageslacht van een boom is geen argument tegen dit leven. Uit miljoenen en miljoenen zaadjes komt slechts een enkele boom tot volle wasdom. Ook dat is een mysterie van het leven: overdaad. Waarom zou je jezelf als mens dan beperken tot ééndimensionaliteit, tot één keuze, tot één weg in het leven, een enkele route, een enkel ritme, routine die veelzijdigheid, die transformatie, die groei en aanpassing zou uitsluiten? Wij leven in de taal, de taal is de grond waarin wij wortelen, de taal is de bron voor onze betekenissen en de oerbron voor onze verwoording van zinvolheid en sacraliteit in ons leven. Dat heb ik hierboven aan de hand van een stukje Chinese kosmologie laten zien. De boom als voorbeeld, de mens als uitkomst die op weg durft te gaan in dit leven op zoek naar verbondenheid en naar waardevolle ervaringen. Ze ligt niet aan de overzijde van de zee, die ervaring, die kennis, want je bent deel van de alles bezielende Adem, Geest van God. In jouw hart, jouw ziel is het ervaarbaar, in jouw leven is het ritme van het leven elke dag weer en elke seconde na vol-trekbaar. Je bent het zelf. Je bent werkelijker dan werkelijk.

Bron: François Cheng, Over schoonheid. Vijf meditaties, Kapellen 2008 (Pelckmans, Klement) pag. 93-128

John Hacking 2016

*****

Zelf Acceptatie – Sui Acceptatione – Auto Apodoxy

Het wonder dat je zelf bent accepteren, voluit aanvaarden, dat valt niet altijd mee en dat gaat niet iedereen evengoed af. Waarom niet? Omdat je misschien niet tevreden bent met jezelf, met hoe je uitziet, hoe je lichaam is, hoe je handelt, wat je presteert, hoe je denkt. Allemaal voorbeelden hoe het ‘fout’ kan gaan waardoor je voor je gevoel niet bij jezelf kunt zijn en al helemaal niet achter jezelf kunt gaan staan. Je meet jezelf misschien teveel aan anderen, de verwachtingen die je van je jezelf hebt zijn gekleurd en niet aangepast aan je situatie. Je denkt te moeten handelen en presteren zoals in je ogen anderen presteren die wel succesvol zijn en jij bent het niet omdat je niet dergelijke prestaties levert. Maar: *“onze eigen voorstelling van het ervarene bepaalt de werkelijkheid.”* Dat wil dus niet zeggen dat de werkelijkheid ook zo is. Je voorstellingen kunnen je parten spelen en je voorstellingen zijn en blijven voorstellingen. Het is een voor-stel, het kan net zo goed anders. Leg je

de lat op een andere hoogte in je leven ziet alles er misschien opeens veel rooskleuriger uit.

Cezanne, de Franse schilder zei het al: *“wat onze ogen denken”*. Wij denken vaak en vooral met onze ogen en dat kleurt onze waarneming en onze waarderingen. Wat we belangrijk vinden is ook een zaak van onze ogen en wat er in onze ogen zich afspeelt. We zeggen ‘in mijn ogen is dat zo en zo…”. Maar dat geeft meteen de beperktheid ervan aan. Zowel tegen de achtergrond dat jij het bent, je bent niet iedereen en omdat het je ogen betreft. Er zijn nog veel meer zintuigen en je ervaring van de werkelijkheid is breder dan het kijken en zien. Inzicht wil bijvoorbeeld zeggen dat ervaringen binnen zijn gekomen en dat je ernaar gaat handelen omdat je overtuigd bent geraakt van de waardevolheid en de kracht ervan. Dat is meer dan kijken, waarnemen, zien en opvatten. Het kwartje is dan gevallen.

“Je bent wat je doet” zegt Louise Bourgeois. Sommige mensen zijn de hele dag met hun auto bezig. Die is deel geworden van hun identiteit en kleurt hun zelfbeeld. Zij manifesteren zich via de auto. Anderen doen dat via kleding. Tal van mogelijkheden zijn er. Je lichaam als medium gebruiken om er teksten en beelden op af te drukken is nu algemene trend. Allemaal manieren om je te uiten en je identiteit te showen. Maar de buitenkant, hoe wij ons tonen, zegt nog niet zoveel over onze binnenkant, hoe wij ons voelen. Hoe wij ons diep van binnen ervaren en ons graag zouden willen laten zien. Landen in jezelf, weten wie je bent, waar je voor staat, wat je belangrijk vindt en waar je voor wilt gaan, dat zijn opties die de moeite waard zijn om te verkennen.
Ik geloof dat veel begint met zelf acceptatie. Ontdekken wie je bent, wat je kunt en wie je wilt zijn, je verlangens, je twijfels, je angsten en je hoop. Je kwaliteiten en de domme dingen die je soms doet. Je onhebbelijkheden, je goede en je slechte daden. Kortom de hele mens die je bent. Ik geloof ook dat je deel uitmaakt van het wonder dat leven heet, dat je zelf een wonder bent want het feit dat je leeft en dat je een bewustzijn hebt, een zelfbewustzijn is op zich al een wonder. Als je een steen zou zijn zou je dit niet zo meemaken. Dus beginnen bij het begin: bij het feit dat je ontdekt dat je er bent en dat je er mag zijn, je mag manifesteren, mag gloriëren. Want dat is je lot: schitteren, je bent schitterend als wonder van leven, je mag je leven manifesteren in deze werkelijkheid.

Misschien staan we er in het algemeen niet genoeg bij stil omdat dagelijkse beslommeringen onze aandacht opeisen. Maar af en toe is het goed om dat wel te doen. Want het kan je veel opleveren. Ik blijf het

nog steeds een prachtig voorbeeld van aanvaarden en accepteren vinden hoe Maria in het evangelie van Lucas overdonderd wordt door de boodschap van de engel dat ze zwanger zal worden ondanks het feit dat ze geen seks heeft met een man. Ze werpt tegen: hoe kan dit geschieden. Ze twijfelt. Maar als de engel haar vertelt dat bij God niets onmogelijk is en dat zelfs haar nicht Elizabeth als oude dame nog zwanger is geworden (citerend: "*geen woord van bij God zal machteloos zijn*" (Genesis 18,14 hoe Sara op haar oude dag nog een zoon, Izaak, krijgt), stemt ze toe. Ze zegt "hier ben ik, de dienares van de Heer; mij geschiede naar uw woord."(Lucas 1,38)
Maria aanvaardt wat haar wordt aangekondigd, ze accepteert haar nieuwe positie, haar lot, haar zwangerschap, moederschap en alles wat daarbij komt met betrekking tot wat over dit kind, deze belofte, wordt gezegd. Zou ze al weten wat haar te wachten stond? Ik denk het niet. En stel dat ze zou hebben gezegd: aan mijn lijf geen polonaise, als ze zou hebben getwijfeld (wat zullen de mensen wel denken, ze slaan me dood, geen seks voor het huwelijk, bijvoorbeeld), die woorden hebben afgewezen? Zou het dan niet hebben plaatsgevonden? Zou het wonder dan niet zijn geschied? *"Hier ben ik"* het zijn telkens dezelfde woorden die ook Abraham sprak als God hem riep om hem op de proef te stellen. *"Hier ben ik"* is meer dan het Lutheraanse *"hier sta ik (en ik kan niet anders)".* "*Hier ben ik"* is 100 procent toewijding, overtuiging, aanvaarding en acceptatie.

Maria gaat akkoord. Maar het is niet het contract dat hier wordt bekrachtigd. Het is acceptio in het Latijn dat veel meer betekenissen heeft of het apodoxy in het Grieks (zie het 1 Timotheus 1,15; 4,9: *"te vertrouwen is het woord en alle aanvaarding (apodoxy) waardig."* Je bent het waard, je bent waardevol genoeg, je bent van waarde, je bent een wonder, het klinkt er allemaal in door als het gaat om jezelf. In het verhaal van Maria gaat het ook om het Woord Gods, zoals in de brief aan Timotheus. Maar het Woord opnemen, aanvaarden, accepteren wil ook zeggen dat het Woord iets met jou doet. Iets in jou bewerkstelligt. Als je dit niet zou toelaten gebeurt er niets en blijf je dode grond, levenloze akker. Er kan niet in je worden gezaaid.
Acceptio, accepto in het Latijn betekent: ontvangen, aannemen, krijgen, in ontvangst nemen, maar ook door de Geest iets opnemen (dat kan ook iets kwaads zijn); het betekent ondervinden en gevoelen, lijden, bekennen, vernemen en horen. Van horen zeggen, het overgeleverde uit de traditie opnemen, op zich nemen, waarbij men zich de ontvanger als werkzaam voorstelt bij de handeling. Je kunt denken aan een gast opnemen, je ontvangt de gast; je kunt iets aannemen, goedkeuren, iets je laten welgevallen, billijken, opnemen als bemerken, horen,

waarnemen, begrijpen, verstaan, leren en iets uitleggen. Kortom een scala aan betekenissen die hier in dit begrip meeklinken en die ook ten aanzien van jezelf een rol kunnen spelen bij zelf aanvaarding en zelf acceptatie.
Zelf aanvaarding is ten diepste aanvaarden wie je bent met alles erop en eraan. Volmondig en met je hele hart en ziel zul je dat pas kunnen als je iets van het wonder mag ervaren dat je zelf bent, ook voor jezelf. Dat de schittering van het goddelijke dat in je is gelegd, dat ik voor het gemak maar ziel noem, manifestatie van leven en bewustzijn, aan je geopenbaard wordt. Als je stil durft te staan bij wie je bent en wat je drijft, wat je diepste verlangens zijn en hoe het leven in je werkt. In stilte, in alle eenvoud, in alle vanzelfsprekendheid. De Chinezen hebben daarvoor een mooie term bedacht om stil te worden en dat geheim, dat wonder te ervaren. In het Daoïsme noemen ze dat WuWei, een term die lastig is te vertalen. Ik heb ervan gemaakt: WuWei= wil niks, hoeft niks, kost niks, doet niks en weet niks. Vijf keer niks, vijf keer leegte om in je zelf de schittering van het wonder te ontdekken. Veel inspiratie, veel Geest om te leren aanvaarden.

John Hacking 2016

******

Imago

Wie je bent en wat je doet heeft effect. Mensen om je heen ontlenen er hun beeld van jou aan. Wat je zegt en wat je doet heeft een uitstraling en die uitstraling wordt opgepakt en vertaald in een indruk, een beeld, een imago. Imago heeft met reputatie te maken. Hoe wordt er aangekeken tegen jou, welk beeld heeft men van jou? Is dat positief of is het negatief. Dat is weer afhankelijk van je eigenschappen, het oordeel over je optreden, je woorden, je daden. Kortom een kluwen van ervaringen die geordend worden en die vertaald worden in een opvatting over jou. Oordeel en vooroordeel lopen vaak door elkaar heen. Niet alle indrukken zijn voor correctie vatbaar en controleerbaar. Imago is een ‘heikel’ onderwerp, zeker als je ter discussie staat in de media. Mensen nemen tegenwoordig de vrijheid om een oordeel over jou te vellen ook al kennen ze je niet en hebben ze slechts via sociale media iets over je gehoord. Staat dat niet aan, dan vallen ze over je heen en is de kritiek soms niet mals. Bevalt het wel, dan wordt je opgehemeld, ben je de held van de dag.

Toch is het vreemd dat beelden en indrukken zulk een effect hebben. Of is het vanzelfsprekend omdat we eenmaal talige wezens zijn die leven van woorden en beelden? We leven in het tijdperk van de beelden en de verbeelding. Meer dan ooit zijn we in onze menselijke geschiedenis aanbeland bij een wereld die grotendeels uit beelden bestaat. Onze media, onze communicatiemiddelen, het is vooral beeldtaal. Het commentaar is vaak summier, de beelden moeten voor zich spreken. Maar er is ook, kun je zeggen, soms een vorm van inflatie. Als beelden als afgezaagd, ouderwets, achterhaald worden beschouwd, als de toeschouwer te weinig zeggingskracht ervaart. Media die steeds gruwelijker beelden publiceren om aandacht te trekken, steeds meer details die je eigenlijk liever niet wilt zien. Bijvoorbeeld in de verslaglegging van een oorlog of de gruweldaden van een terroristische organisatie die op die manier hoopt te scoren in het zaaien van terreur en angst. Waar is de grens? Wie tempert de kracht van deze dynamiek en kan dit wel worden tegengehouden? Misschien alleen maar tegen de prijs van censuur, het einde van de vrije nieuwsvergaring?

Er is waarschijnlijk iets in ons brein en in onze perceptie waardoor we door beelden geraakt kunnen worden, waardoor onze afstand tussen onszelf en de werkelijkheid die verbeeld wordt, overbrugd wordt. Beelden die deze afstand moeiteloos overspringen omdat wij de beelden gretig oppakken en zonder remming in onze perceptie verwerken tot een indruk, een oordeel, een gedachte. Fascinerend eigenlijk om stil te staan bij onze manier van waarnemen, bij het opnemen van beelden en het effect ervan op ons oordeel. Hersenonderzoek is bij mijn weten nog niet zover om deze hele trits van oorzaak en gevolg, van effecten en van processen die hierbij plaatsvinden te duiden en wetenschappelijk te onderbouwen. Want het meten van hersenactiviteit is een ding maar de duiding van wat je met je meetinstrument waarneemt is heel iets anders. Annemarie van Stee schrijft hierover in de Trouw op 3 april 2016 een interessant artikel: Zoek jezelf niet in het brein. Een essay over de grens van het kennen. Als je jezelf al niet echt tegenkomt in het brein en in het breinonderzoek, maar slechts duidingen en effecten, dan is het onderzoek naar imago en imagovorming even goed prematuur.

We nemen waar via ons lichaam, via onze zintuigen. Maar er is nog een interessant effect dat vooral bij traumatische gebeurtenissen optreedt. Ons lichaam heeft een geheugen voor tragische dingen die jou zelf betreffen. Mensen leggen hiervan getuigenis af in allerlei therapeutische settingen waar gebeurtenissen soms stem krijgen. Verdrongen herinneringen komen boven, pijn wordt opnieuw gevoeld,

visualiseringen helpen je het verleden terug te halen, oude beelden boven te halen. Ervaringen en herinneringen die je al lang dacht kwijt te zijn ploppen opeens op en bepalen je stemming en je gevoel. Dat is niet alleen een kwestie van perceptie en van zintuigen activiteit. Ergens in het lichaam of de geest is er een reservoir (metaforisch gesproken) waar veel ligt opgeslagen. Op de goede knoppen drukken en het komt te voorschijn, zo lijkt het wel. Als je hieraan denkt zou je jezelf misschien kunnen voorstellen als kind. Wat was toen je imago, welk imago heb je van jezelf? Welk soort kind was je, wat deed je, waar raakte je van onder de indruk, hoe zag je dag eruit? Ik kan me herinneren dat ik als kind behandeld werd als een soort van kleine volwassene na mijn eerste communie (7e levensjaar). Tenminste op het terrein van kleding: kostuum, stropdas, hemd en zelfs manchetknopen. Vooral dat laatste inclusief de stropdas is kleding voor volwassenen. Nu zou waarschijnlijk dat niemand meer bedenken om kleine uitvoeringen van volwassenen te creëren op het gebied van kleding, hoewel er uitzonderingen zijn en hoewel er soms een statement mee wordt gemaakt.

Als ik terugdenk aan mijn kindertijd kan ik me heel veel herinneren dat nog steeds een effect heeft op de beleving van mijn huidige realiteit. Het onderzoekende, nieuwsgierige, het verkennende, het aftastende, het dieper willen graven in zaken, het zijn allemaal kenmerken die toen ook al mijn houding karakteriseerden. En vooral dan mijn interesse in de werkelijkheid van het ‘hogere’, het alledaagse overstijgende, het transcendentale, het religieuze. Ook als kind sprak me dat aan en was ik hiermee bezig en toen ik kon lezen ging mijn interesse ook naar de randgebieden van onze alledaagse werkelijkheid: sprookjes, heksen, tovenaars, zoektochten, helden, avonturiers. Eigenlijk doe ik nu niets anders. Ik verken nog steeds zingeving en religieuze dimensies en dieptes van het leven. Ik ben geen priester geworden maar zit wel in hetzelfde kader, dezelfde werkomgeving. En hierin valt nog een wereld te ontdekken. Zeker tegen de achtergrond van de wereld zoals die gestalte krijgt in het handelen en denken van mensen en in de concrete vormen. Ik blijf me verbazen dat er in dit koude universum een kluwen van leven bestaat in zoveel uitingsvormen. Dat er een aarde bestaat die krioelt van leven en dat dit leven streeft naar voortgang. Niets lijkt deze kracht te kunnen stoppen. In die zin heeft het abstracte begrip leven een imago dat onverwoestbaar lijkt. Wij als lichaam zijn er de levende getuigen van. Wij zijn levens, levende mensen, die het leven op onze wijze bewijzen. Mooi toch zulk een imago.

John Hacking 2016

*****

Aarde is wat wij zijn

Dichtbij en ver

Overal zijt Gij onzichtbaar gegeven,
Sprekend nabij, de stilte verwacht U,
Mensen bestaan U, zien en beleven U.

Mensen van vlees, van licht en gesteente,
Hard en van bloed, een vloed niet te stelpen,
Mensen uw volk, uw stad hier op aarde.

Aarde is al wat wij zijn, wat wij maken.
Adem ons open, maak ons uw aarde,
Uw nieuwe hemel, vrede op aarde

Huub Oosterhuis

Als kinderen van de aarde zijn we niet alleen product van de aarde maar behoren wij haar toe met heel ons lichaam. Onze geest is echter vrij. Onze geest vertoeft op de aarde en draagt de gevolgen van ons aardse bestaan. Als we sterven heeft onze geest zich daartoe te verhouden, als we vervallen tot aarde, humus, kan onze geest daar geen sikkepit aan veranderen en heeft hij het hiermee te doen. Gisterenavond in een cursus met de titel ‘Aarden en wortelen’, ging het vooral over aarden. Wanneer ben je geaard en wat is aarden eigenlijk in je leven? Als je dingen belangrijk vindt stop je daar veel tijd en energie in, ze krijgen gewicht en dat gewicht houd je letterlijk met de voeten op aarde. Zaken en mensen die kostbaar voor je zijn eisen je aandacht en je bent bereid hen te verdedigen tegen gevaren of als anderen ze dreigen af te pakken als het dingen betreft. Voor een ouder is een kind vaak het allerbelangrijkste en die ouder zal alles in het werk stellen om het kind te beschermen en te verzorgen. Het leven van het kind is vaak nog belangrijker dan het eigen leven. Maar dat is geen algemene wet en zeker geen algemene praktijk. Maar het bestaat en dat is genoeg om hier als voorbeeld te dienen. Dus wat kostbaar is in je ogen krijgt gewicht in je leven en houd je bij de les. Als je jong bent weet je nog niet altijd wat belangrijk is en moet door ervaring, vaak door schade en schande wijs geworden, nog maar blijken waar het echt in je leven om

draait. Maar je hebt tijd genoeg om dat te ontdekken en je hoeft je in principe niks van de stemmen in de maatschappij aan te trekken die zeggen dat je het moet weten, het liefst al na de ‘kleuterschool’. Dat is kostenbesparend en wel o zo makkelijk met het inrichten van ons onderwijs.

Als je geboren wordt krijg je de erfelijke kenmerken van je ouders er meteen gratis bij. Idem dito eigenschappen en karaktertrekken. De appel valt meestal niet ver van de boom en daar moet je het dan mee doen. Dat is van betekenis voor je aard. Jezelf accepteren, het willen en kunnen doen met wat je hebt ontvangen is een goede strategie die vruchten oplevert en die een einde kan maken aan een zoektocht naar de identiteit en je ‘ware zelf’. Je ware zelf dat ben je gewoon zelf. Dat komt niet van buiten en is ook nergens anders te vinden dan bij en in jezelf. Okéé, je hebt verlangens, die horen er ook bij; wat zou een zelf zijn zonder verlangens. Maar de verwezenlijking van die verlangens kan op zich laten wachten, zeker als ze niet realistisch zijn, als het droombeelden of spoken zijn die je jezelf als het ware als een worst voorhoudt. Realistische verlangens daarentegen kun je altijd verwezenlijken als je bereid bent de prijs ervoor te betalen in de vorm van inzet, energie, tijd, aandacht en noem maar op. Een prijs betaal je altijd, ook als je jezelf nergens voor inzet. Dan is de prijs eentonigheid, verveling, starheid, slap hangen op de bank en nergens zin in hebben. Als je dat een leven lang wilt volhouden ziet het er niet goed uit. Een beetje ambitie, een beetje naar iets streven kan daarom geen kwaad. Geluk valt niet vanzelf uit de hemel, het is niet te koop bij AH, maar het een handje helpen, kan geen kwaad. Dat doe je vooral door iets te ondernemen wat bij je past en waar je jezelf goed bij voelt. Dat wil niet zeggen dat je er dan je hele leven mee bezig moet zijn, maar een tijdje kan nooit kwaad.

Het idee dat wij aarde zijn kan ons behoeden voor overspannen verwachtingen maar het kan ons ook met beide benen op de grond houden als we ambities hebben ten aanzien van ons leven die ten koste gaan van anderen. Oorlog is een extreme situatie waarin dat telkens weer zichtbaar wordt. Oorlog is in feite een vorm van versnelling van het leven: de dood wacht achter elke kogel. Totale verspilling van mogelijkheden en talenten. Een woeste aanslag op mensen en menselijkheid. Kortom een grote domheid. Dood gaan we toch, waarom dan die versnelling? Wat is de winst, een beetje land, nog wat meer aarde? Meer macht? En wat dan, zijn we dan blijer? Gelukkiger? Ik geloof er niets van. Het is najagen van de wind, of van hooi zoals op het schilderij de Hooiwagen van Jheronimus Bosch.

In de cursus heb ik gesteld dat *Wortelen en aarden visionair worden* is – want je verleden heeft een toekomst en het verleden geeft toekomst. Aarden wil zeggen toekomst ontvangen door groei en bloei. Iets ervaren is iets ontvangen, onderweg zijn en op die weg ontvangen. Allereerst al wat je hebt meegekregen via je ouders, vervolgens ook de ervaringen die je via hen en via je eigen leven mag ontvangen en doormaken, vervolgens de dingen die je hieruit kunt leren en toepassen. Je begint nooit blanco, nooit met een schone lei, je leven is al gekleurd, vanaf de geboorte. Je naam wijst al op een duiding door je ouders. Je naam gaan leven, je naam waarmaken kan een opdracht zijn die veel voldoening kan geven. De ouders hebben door hun opvoeding de eerste structuren uitgezet waarbinnen je jezelf kunt ontplooien.
Maar visionair worden veronderstelt ook dat je niet alleen visie ontwikkelt op je leven maar dat je ook in de gaten gaat krijgen waar het naar toe moet. Visionair wil vooral ook zeggen ervaren en ontdekken wat zinvol is in je leven. Meestal gaat dat samen met de ervaring van zinvolheid van de mensen waarmee je verbonden bent. Zinvolheid net als liefde is besmettelijk, het kan anderen aansteken. Maar zinloosheid is dat ook. De hele dag beelden zien van ellendige situaties kunnen het gevoel van zinloosheid versterken. Daar kun je dan zelf tegen over plaatsen dat je iets met je leven wil om de zinloosheid te bestrijden en geen kansen te geven de overhand te nemen in je leven.

In de bijbelse traditie is het opnemen van wat is overgeleverd, de traditie,wat is doorgegeven, een vorm van bevrijding. Want het bevrijdt je ook van de last om het allemaal zelf te moeten uitzoeken en als het voor de voorvaderen/moederen een beproefd recept was, dan kan het dat ook voor jou zijn. Daarom zegt men: *herinnering is verlossing, vergeten is ballingschap*. Als je vergeet waar je vandaan komt en wat er toe doet zit je als het ware in de gevangenis. Je hebt geen instrumenten om de werkelijkheid te duiden en aan te kunnen, geen ervaringen die je een richting wijzen. Het verleden wordt je overgeleverd. Overleveren betekent in een oorspronkelijke betekenis: leveren, ‘liberare’, bevrijden. Het bevrijd je van een last. Van tralies, van onkunde, van niet-weten. Want niet-weten en niet ‘weten – hoe’ kun je ervaren als gevangenis. Je voelt wel de aandrang om iets te doen, je moet kiezen, maar je weet niet wat. Je hebt geen criterium in handen om te onderscheiden en af te wegen. Maar als je gaat kijken hoe anderen voor je dit deden krijg je misschien ideeën. Daarom praat erover, vooral met hen die voor dezelfde keuzes stonden. Onderzoek wat voor jou goede criteria zijn om een keuze te maken, afhankelijk van jouw talenten, voorkeuren en passie.

In het lied van Oosterhuis dat boven staat afgedrukt wordt over God gesproken die ons open kan ademen en ons tot zijn aarde kan maken. Dat is natuurlijk religieuze taal die niet door iedereen gedeeld wordt. Dat hoeft ook niet. Maar de teneur van het lied is te vergelijken met de Chinese filosofie van het Taoïsme: de Adem, Qi, is overal op aarde te vinden en bezielt alle leven in deze kosmos. Je bent deel van die Adem en jouw ziel is er het product van. De ervaring van verlichting die je in leven misschien op een zeldzaam moment mag beleven kan je dit doen voelen en ervaren: dat je met alles en iedereen verbonden bent. Opeens vallen dingen van je af, zorgen, de buitenkant, stress, onnodige drukte om niets, zaken die er allemaal niet toe doen en zelfs de drang om te leven voel je opeens niet meer zo sterk, want dood en leven, ze horen bij elkaar. Je ego, je ingebeelde ik, dat de buitenkant is van je zelf en waarmee je jezelf in de wereld presenteert, doet even helemaal niet mee. Want je ego is in feite een illusie, een spel van het zelf, een manier om jezelf in stand te houden in de wereld. Je identiteit laten samenvallen met je ego levert een kwetsbaar construct op dat bij de eerste windvlaag omwaait. Want als je ego een illusie is, een construct, dan kan het je niet behoeden voor ingrijpende ervaringen. Zowel niet positief als negatief. Je ego kan dat helemaal niet aan. Als er niet op de een of andere manier een zelf is dat alles, maar dan ook alles kan en wil dragen, houd je het niet vol. Dat zelf kun je vergelijken met een trilling: Adem die trilt in jouw en die trilling noemen we voor het gemak maar leven, levenskracht. Die levenskracht moet op zijn tijd gevoed worden, beter geïnspireerd, aangemoedigd, beademd door een goddelijk wezen, een transcendentale kracht anders hou je het niet vol. Je bent niet de bron van je zelf, je bent niet je eigen inspiratie. Je Adem is een cadeau dat je hebt ontvangen en dat je mag doorgeven. Maar het is ook een geschenk waar je verantwoordelijk voor bent. Zinvolheid ervaren wil eigenlijk zeggen, tot op het niveau van je adem, je levenskracht aangesproken worden en voelen dat het zo goed is. Diep van binnen, op de bodem van je bestaan. Niks buitenkant, niks schijn, niks goud en glitter, ‘Schall und Rauch’ (Rosenzweig), Echo en rook, maar Woord en Vuur! Daartoe ben jij nodig: om dat woord te ontvangen, toe te laten, op je te nemen, overgeleverd uit de traditie, van hen die het ook hebben ervaren, en je bent nodig om het in je leven te laten klinken, door te geven, ervan te getuigen. Jouw leven als levend getuigenis van de persoon die je ten diepste bent, het zelf op de bodem van je eigen bestaan, dat het leven op zich neemt en er wat van wil maken. Dat ja zegt ook tegen alle moeilijkheden en alle negatieve ervaringen die zich op je weg voordoen. Dat is de kern van het Taoïsme: je eigen weg volgen om hemel en aarde bij elkaar te brengen en in jouw leven te laten

klinken en werken. De boom staat met zijn wortels in de aarde, maar met zijn kruin in de hemel. De horizon houdt beiden bij elkaar en maakt hen zichtbaar: verbondenheid en gescheidenheid van hemel en aarde ineen. Maar de mens kan zijn voeten optillen van de aarde en met zijn hoofd in de wolken, in de hemel, kan hij zelfs wonderen verrichten. In principe is hij meer hemel en kan hij nog meer op de hemel gericht zijn dan een boom. En het bevel van de hemel luidt, zo het Taoïsme, dat je samenvalt met jezelf, dat de trilling van de grote Adem trilt in jou en dat de trilling die trilt in jouw als levenskracht overeenkomt met de trilling van deze grote Adem die alles beweegt en bezielt. Met andere woorden, jouw ziel kan in contact komen met de ziel die alles bezielt. Jouw ziel is deel van die grote ziel en dat kun en dat mag je ervaren als je daartoe bereid bent om je hiervoor in te zetten. Als je de weg op wilt gaan die de hemel je wijst. Bevel van de hemel, is thuiskomen in deze wereld en vooral bij jezelf. Aarde is wat wij zijn, aarde is wat wij maken. Maar de hemel wijst ons de weg en de aarde zou niet zijn, als de hemel er niet aan zou grenzen.

John Hacking 2016

*****

Levens-einde - weten, wachten, vergeten….

De dood is een grensganger. Hij woont aan de randen van ons leven. Daar wacht hij. Geduldig. Vol overgave. Nooit zijn taak verzakend. Nooit niet weten wat te doen. Door wie is hij aangesteld? Door de goden? Door God, als beloning voor het niet nakomen van een gebod? ‘Sterven, sterven zul je, als je eet van de vrucht van de boom in het midden van de tuin’: boom van kennis van goed en kwaad, boom van leven - de boom die leven zou geven maar geen kennis als je van de vruchten af zou blijven. De eerste mens, het waren er twee, vonden het te verleidelijk dus aten ze. Dus zouden ze sterven, sterven. Twee keer staat het er in het eerste boek, Genesis, helemaal aan het begin. Daarmee is de dood verklaard. Hij komt voort uit inzicht, uit het willen weten hoe het zit, hoe goed en kwaad kunnen bestaan. Kennis leidt tot de dood. Het paradijs is voor de dommen. Voor de onwetenden, de kinderen. Groeien ze op, maken ze vanzelf kennis met de dood, het einde van hun streven. Al wetende komen ze er achter dat er grenzen bestaan, ook aan het leven.
En, eenmaal oud geworden, terugkijkend op wat was, wat is gebeurd en vooruit, hoewel dat niet meer zo krachtig wordt ingezet, wat er morgen misschien gaat komen. De voorspelde dood, het einde dat nadert en dat

zich aankondigt in het lichaam en in de geest die nalaat. Vergeten, wie was ik ook alweer, waar woonde ik, wie ben ik, wat kan ik (nog). José Ángel Valente (1929-2000) dicht:

Se daban

las condiciones perfectas para morir.

De lo más próximo nacía
lacerante la ausencia.

Tendida estaba entre los dos la muerte
como animal tardío de ojos grandes
y anegadas ternuras, madre
ciega madre inmortal.

Mi rostro era su máscara,
mi voz su voz.

No hay llanto en las perdidas alamedas.

Postreros pájaros borrados
en la declinación oscura de la luz.

J.A. Valente

Verleend waren

de volmaakte omstandigheden om te sterven.

Uit de dichtste nabijheid
groeide grievend het gemis.

Tussen beiden uitgestrekt lag de dood
als een achterlijk dier met grote ogen
en gesmoorde tederheid, moeder,
blinde onsterfelijke moeder.

Mijn gelaat was haar masker,
mijn stem haar stem.

Er is geen weeklacht in de verloren populieren.

De laatste vogels uitgewist
in de duistere teloorgang van het licht.

(vertaling G. Droogenbroodt)

Zo is de tijd van wachten aangebroken. Een perfecte tijd want niets hoeft meer. Alles vindt plaats in het hier en nu en morgen is uit beeld. Gisteren doet nog mee, als het wordt aangestipt. Maar ook dat wordt wazig. Vergeeld, als oud fotopapier, de gestalten nauwelijks nog herkenbaar. Wachten, wachten, wachten.
Stemmen, geluiden, mensen om je heen, je weet het. Je hecht er geen belang meer aan. Het is goed. Je eet, je drinkt, je slaapt. Je kijkt naar buiten en ziet vertrouwde, je ziet vreemde landschappen. Het maakt niet uit. Tijd om te ontwaken:

Qué era la soledad, pregunto, el rostro tuyo al fin frente a la nada, el tiempo que de pronto dejaba de ser tiempo empozado en sí mismo, la línea hiriente de oscura luz que invadía tus ojos y tú empezabas a marchar por ella, sin red y sin testigo, cuando se deslizó la sombra por tu sangre hacia tu adentro y allí te desnaciste.

Wat was de eenzaamheid, vraag ik, je gelaat uiteindelijk tegenover het niets, de tijd die plotseling ophield tijd te zijn tot stilstand gekomen in zichzelf, de kwetsende lijn van duister licht die je ogen binnendrong en je begon erop te lopen, zonder vangnet en zonder getuige, toen de schaduw door je bloed naar je binnenste toe uitgleed en daar werd je ontboren.

En medio de la lenta corrupción de los días, del paso oscuro de las horas como hojas caídas a mitad de la noche, entre el espasmos gris de las salivas, húmeda, discurres por tu cuerpo como incierto navío, no sabes dónde hallarte ni cuál el el final ni qué comienzo al término de ti te llevaría y sueñas, desde tu propio sueño te prolongas hacia el último vestigio ciego azul del aire y en él, al fin, te entregas, te sumerges, gimes en sus vencidos pabellones.

J.A. Valente

Temidden van de trage teloorgang der dagen, van het obscure schrijden der uren als bladeren gevallen in het holst van de nacht, tussen het grijze spasme van het speeksel, vochtig, trek je als een onzeker vaartuig door je lichaam, je weet niet waar je verblijft noch wat het einde is noch welk begin je na je einde mee zal voeren en je droomt, vanuit je eigen droom leef je voort tot aan de laatste blindblauwe flard

van de lucht en dáárin, geef je je tenslotte over, laat je je wegzinken, zucht je in haar overwonnen paviljoenen.

(vertaling G. Droogenbroodt)

Je bent nog niet vergeten. Wat je schiep blijft achter. Herinnering. Bezoek. Gesprek. Kopje koffie. Kleine wandeling door de gang. Afscheid. Denken aan hoe het was. Al dat werk verricht. Al die moeite gedaan. Weg, als de wind. Een zuchtje. De wereld, ver weg, niet de moeite waard om bij stil te staan. Laat haar draaien. Het is goed, het is genoeg. Warme soep is belangrijker. Een stukje taart. Een bonbon. En dan slapen, slapen, slapen, wachten op het vergeten. Telkens weer dezelfde dag. Het weer kan je niet deren. Je zit binnen. Hoog. Droog. Geen jas nodig. Geen zorgen voor morgen, geen boodschappen, geen tuin of wasmachine. Waar woonde ik ook alweer, wat was mijn huis, waar heb ik al die uren doorgebracht?
Het hoofd, de gedachten, de hersenen, een amalgaam. Steeds dichter de mist, de nevel in de herinnering. Wegen vervagen, routes liepen dood. Aporie. Dat is de mens. Die heeft het laatste, het allerlaatste woord. Weemoed. Melancholie. Weerklank van het niets.

La lentitud de la destrucción,
sus prolongados hilos húmedos,
el odio con retráctiles
pupilas amarillas,
la corrupción de la memoria y las figuras
revestidas de cera muerta en los salones
de derrumbaba cal.

Tanteas, tocas, palpas ciegos
los residuos de ti.

Sombrío cae el año hacia su muerte,
las conmemoraciones del difunto, el ácido
reclamo de la noche.
Imágenes
de imágenes.
Qué queda en los espejos,
en los largos pasillos naufragados,
en el recinto pálido del aire,
en el testimonio del testigo de quién.

Resuenan victoriosos los timbales
sobre las sumergidas formas rotas,
el viento y sus cenizas.
Desaparición.

J.A. Valente

De traagheid van de aftakeling,
haar vochtige uitgesponnen draden,
de haat met intrekbare
gele pupillen,
het verval van het geheugen en de gedaanten
bedekt met dode was in de salons
van neergevallen kalk.

Je tast, raakt aan, betast als een blinde
de overblijfsels van jezelf.

Droefgeestig valt het jaar naar zijn dood,
de herdenkingen van de overledene, de wrange
lokroep van de nacht.
Beelden
van beelden.
Wat blijft er in de spiegels achter,
in de lange verdronken gangen,
in de vale ruimte van de lucht,
in de getuigenis van de getuige van wie.

Triomfantelijk weerklinken de pauken
boven de verzonken, gebroken gedaanten,
de winden zijn as,.
Verwijding.

(vertaling G. Droogenbroodt)

Bezoek aan het graf. Ook hier staat al mijn naam. Alleen het laatste ontbreekt, de dag, het uur. De tijd is onverbiddelijk, de dood zucht. Het werk is nooit gedaan. Omringd met andere doden, gedragen door de aarde, een plek van gedenken. Lichtgevende schaduwen, ‘sombras luminosas’. De schittering van de nacht, een leven dat was, geleefd en

al. En nu voorbij: ‘El fulgor’, schittering, brandend, lichtend. De ziel, het lichaam, een leven, een laatste gloed. Thuiskomen. Opgebrand. Verbrand. De dichter vindt nieuwe woorden uit. De dichter nadert de randen van het leven. De dichter begroet de dood. De dichter dicht het einde naar het leven toe. De dichter dicht, dicht, dicht, de aarde zal ons bedekken. Wachten is aangebroken als een ander. Het lichaam heeft losgelaten: geest, ziel, leven. Dat is wat wacht, op tijd en dag, op uur en moment. En dan:

Umbral

Vestido de blanco.
Vestido de blanco estoy ante los ojos
de quien me ama y de quien no me ama,
poso en fin ante nadie o ante la nada
o ante la pupila transparente
que nunca veo y que me ve.

¿Posaré así sin fin ante la muerte?

Las flores de la acacia amarillean pronto
en los montes lejanos
de la niñez.
¿Estoy vestido así
para morir?

Una gran onda larga en la fotografía
que el tiempo ha demudado
cae
sobre mi frente, pálida
la frente, artificial
la onda, digo,
si artificial pudiera ser lo hecho
con amor.

Y te oigo madre,
raíz de tanto,
llegar del otro lado de la noche.

Tú me tiendes la rama dorada.

Pongo mi pie desnudo en el umbral.

J.A. Valente

Drempel

In het wit gekleed.
In het wit gekleed sta ik voor de ogen
van wie me liefheeft en van wie niet van me houdt,
poseer ik uiteindelijk voor niemand of voor het niets
of voor de doorzichtige pupil
die ik nooit zie en die mij ziet.

Zal ik zo eindeloos voor de dood poseren?

De bloemen van de acacia vergelen snel
in het afgelegen gebergte
van de kindertijd.
Ben ik zo gekleed
om te sterven?

Een grote lange golf in de foto
die de tijd heeft verbleekt
valt
op mijn voorhoofd, bleek
het voorhoofd, kunstmatig
de golf, zeg ik,
als kunstmatig zou kunnen zijn
wat met liefde is gemaakt.

En ik hoor je moeder,
oorsprong van zoveel,
aankomen van gene zijde van de nacht.

je reikt me de gouden twijg aan.

Ik plaats mijn ontblote voet op de drempel.

(vertaling G. Droogenbroodt)

Naar aanleiding van het ‘nieuwe’ leven van mijn vader (1929) - opgenomen 30-12-2016 (Alzheimer) - verzorgd - gekoesterd. Een kleine wereld, een miniwereld, een wereld binnen, in zichzelf.

John Hacking 2017

Gedichten uit:
Lichtgevende schaduwen - Sombras Luminosas. Gedichten van José Ángel Valente, vertaling Germain Droogenbroodt, Meerbeke Ninove 1997 in: Point 83 jrg.

*****

Belonging

Je geaccepteerd voelen, affiniteit ervaren, je graag willen associëren met, verbonden zijn en je verbonden voelen, erbij horen, loyaal zijn ten aanzien van, een relatie aangaan met, het prettig vinden dat, zichtbaar maken dat je erbij hoort, kortom deel uitmaken van een organisatie, een club, een verband, een geheel, een land, een volksdeel, een stam, een familie, een religie, daarop slaat het Engelse begrip 'belonging'. Voor veel onderzoekers die de teruggang van de religieuze betrokkenheid in West Europa hebben onderzocht is dit een sleutelbegrip geworden omdat het iets zegt over de wijze waarop mensen hun religiositeit beleven en er over spreken. Deze teruggang is trouwens relatief. Het is maar in welk land je onderzoek doet en wat de parameters zijn van je onderzoek. Ook het begrip 'westerse samenleving' is niet coherent. Europa is anders dan de Verenigde Staten. De seculiere samenleving waar de religieuze invloeden zijn teruggedrongen mag dan in bijvoorbeeld Nederland een feit zijn, in veel andere landen geldt dit zeker niet. Peter Watson begint er zijn boeiend verhaal mee als hij spreekt over het huidige tijdperk van 'het Niets'. Een verzameling van teksten en inzichten die reflecteren op de vraag naar zin en zingeving in een samenleving waar men afscheid genomen heeft van God. Wat is ervoor in de plaats gekomen en werkt dat afdoende?

Ik wil stil staan bij het feit dat wij mensen behoefte hebben aan een gevoel van ergens bij horen, dat wij zin ontlenen aan het feit dat wij ergens bij horen, bij iets dat ons als individuen overstijgt. Begrippen als in de oppositie zitten, je in de contramine bevinden, dingen verafschuwen, zaken of groepen niet goed vinden, ze zelfs haten, een antipathie voelen, je onveilig voelen, wijzen op het tegendeel van 'belonging'. "De boze burger" die geregeld geciteerd wordt en die van zich doet horen via de sociale media zou je een exemplaar kunnen noemen dat niet is aangesloten, dat zich voelt afgesloten van de privileges van anderen. Deze burger laat luidkeels van zich horen dat hij

of zij het daar niet mee eens is en dat er iets moet veranderen. Populisten in de politiek varen er wel bij. Ze kunnen gouden bergen beloven zonder ook maar een greintje realiteitszin. Politieke partijen hebben een tijd lang burgers aan zich kunnen binden, zij vormden dus als het ware een systeem waar burgers zin aan ontleenden omdat ze het eens waren met het partijprogramma en met de werkwijze van de partij. Maar dat hebben we eigenlijk (in Nederland) al weer achter ons. Democratie, meedenken en meebeslissen, is grotendeels uitgekleed, want onze vertegenwoordigers worden geacht het (vuile) werk te doen en de wensen van de kiezers om te zetten in daden en in werkelijkheid. Politici zouden eigenlijk visie moeten ontwikkelen, moedige stappen durven zetten, visionair durven handelen, maar niets van dit alles. Als ze er al zijn, zijn het uitzonderingen. Het zijn vaak ambtenaren die goed betaald hun zegje mogen doen en bang zijn voor de volgende verkiezing, die dan ook eerder lijkt op een afrekening. Burgers voelen zich dus niet of veel te weinig vertegenwoordigd door deze ‘beroepspolitici’. Al heb je als individuele politicus een eigen partijachterban en een achterban van kiezers, dat is niet genoeg. Het land is groter dan je stad, je dorp, je provincie waar je vandaan komt. De problemen zijn dat ook. Als politicus dien je het landsbelang en het belang van het hele volk op het oog te hebben en niet je clientèle. Maar de lobbykantoren hebben een ongekende macht gekregen in het politieke landschap. De NRA in de Verenigde Staten is een heel negatief voorbeeld in deze. De NRA, de (bijna al)machtige wapenlobby koopt haar politici gewoon en wil dan ook dat dit stemvee instemt met het wapenbeleid van deze club. In het Europees parlement worden zelfs bepaalde lobbygroepen de toegang ontzegd omdat hun gedrag niet past binnen de normen van een rechtsstaat / democratie want in hun (zogenaamde objectieve) onderzoeken naar de schadelijkheid van hun producten hebben ze de wetenschappelijke normen met voeten overtreden. Zoals Monsato, een bedrijf dat verdelgingsmiddelen tegen onkruid op de markt brengt.

Het vaderland, het volkslied, de eigen culturele historie, het cultureel erfgoed, de verworvenheden in het verleden voor volk en vaderland, de offers die zijn gebracht in oorlogen, in moeilijke tijden, het zijn allemaal thema’s die vaderlandsliefde kunnen bevorderen en die de burgers een idee geven van het feit om ergens bij te horen dat groter is dan het individu of het burgerbestaan. Maar is het genoeg? Geeft dit zin genoeg aan je leven en kun je er door worden gedragen? Nog los van de negatieve effecten waartoe nationalisme heeft geleid in de geschiedenis. Waar het ook aan de wortels van lag: zoals beide wereldoorlogen, de uitroeiing van andere volken (Birma is een hedendaags voorbeeld dat nu

speelt – en hoe lang is het Hutsi-Tutsti drama geleden?), etc. etc. Zelf geloof ik niet zo in het vaderland of moederland want we leven in een globale wereld waar iedereen en alles steeds meer met elkaar verbonden raakt. Dat is een gevolg van de wetenschappelijke en technische ontwikkelingen die de laatste 200 jaar hebben ingezet. Peter-Paul Verbeek, wetenschapsfilosoof aan de Universiteit van Twente, pleit in de zaterdageditie van de NRC (7 oktober j.l.) voor een open houding ten aanzien van de techniek. Niet de vraag 'willen we dat wel of willen we dat niet' moet centraal staan bij nieuwe technische ontwikkelingen met vergaande gevolgen, maar de vraag hoe wij de negatieve effecten kunnen voorkomen (of uitbannen) en de techniek zo inrichten dat kwaliteit van leven wordt bevorderd. Angst voor technische ontwikkelingen en voor nieuwe ongekende mogelijkheden omdat met bang is voor de effecten, werkt contraproductief omdat die techniek er toch komt. Het is niet meer een kwestie van wel of niet willen, graag of niet graag hebben, maar van hoe ga je er mee om. Wat betekenen ze en wat gaan ze met ons doen en wat gaan wij ermee doen? Een andere attitude dan angst is gevraagd. Verbeek stelt dat de techniek ons pas tot mens maakt. De techniek geeft vorm aan hoe wij mens zijn en hoe wij ons manifesteren. Techniek hoort dus volgens hem wezenlijk bij het menszijn, een vorm van 'belonging' dus. Hier is het niet de mens die ergens toe wil behoren om zin te ervaren maar is het de techniek die bij ons hoort waardoor wij ons leven zinvol gestalte kunnen geven zonder al te veel tijd te verliezen aan bijzaken en aan tijd slurpende activiteiten. Denk aan de voedselverbouwing, de distributie ervan en het consumptieproces. Zonder techniek zouden we bijvoorbeeld ons eigen tuintje moeten onderhouden en zien dat we elk jaar genoeg opbrengst zouden hebben. Als bewoners van massasteden een onmogelijke opdracht.

Maar hoe gaat dit 'belonging' eruit zien en welke mechanismen, systemen, welke vormen krijgen de overhand de komende generaties? Vooral met het oog op de digitale revolutie en de virtuele mogelijkheden die steeds meer ons leven gaan bepalen. Worden er technische hulpmiddelen ingezet om ons het gevoel van 'belonging' te geven – om zo op die wijze zin te ervaren in ons leven? Denk aan medicijngebruik via ons voedsel? En wie gaat dat dan doen, wie beslist hierover? Of gebeurt het stiekem? Orwelliaanse werelden staan ons dan te wachten, zou je denken. Dat zou een optie kunnen zijn, maar wel eentje die het (abstracte) begrip vrijheid meteen de das zou omdoen. Ook de menselijke autonomie die op deze vrijheid rust is dan voorbij. Nu is die menselijke (individuele) autonomie nooit echt een feit geweest, niet tenminste in concrete zin. Want zolang als de mens bestaat is de

persoonlijke autonomie bijna altijd ondergeschikt geweest aan iets wat hoger werd aangeslagen. In een clan- of stamverband, een familie, in een traditionele samenleving was niet het individu de kern waar omheen alles draaide maar de groep, en daarmee samenhangend de gebruiken, de overleveringen en rituelen die daarbij hoorden. Alles met een op het oog individu-overstijgende relevantie die het individu een kader bood om zo ervaringen van zin op te doen. Ook in de religies stond en staat het individu niet op de eerste plaats. Maar een theologische bril werkt soms vertekenend en religieuze leiders zijn meestal geen pleitbezorgers voor een autonoom individu. Dat mensen echter zich thuis voelen bij een religie heeft ook een maatschappelijke component, die misschien nog wel dwingender is dan de theologische of filosofische die autonomie afweegt tegenover heteronomie. Peter Watson betoogt dat sociologische onderzoeken laten zien dat een sterk verband bestaat tussen armoede / rijkdom enerzijds en religieuze betrokkenheid / secularisatie inclusief atheïsme anderzijds. Hoe armer en hoe minder mogelijkheden om zich maatschappelijk te manifesteren hoe meer men geneigd is om terug te vallen op een religieus zinsysteem, een soort verankering, een vorm van zekerheid die het gewone leven met al zijn misère niet kan bieden. Maar hier gaat het over globale cijfers. Het zegt nog niets over de beleving van het (westerse) individu en de autonomie van dit individu in relatie tot de ervaring van zin en zinvolheid ook als de ‘belonging’ niet zo religieus is ingevuld. En een gepropageerde autonomie is nog niet hetzelfde als een werkelijke autonomie. Wat dit laatste dan ook moge zijn.

Nou heb ik het vermoeden dat de gepropageerde autonomie als westerse uitvinding (vooral gepromoot na de Verlichting) wel eens onder grote druk zou kunnen komen te staan als de digitale revolutie is voltrokken en als wij letterlijk allemaal met elkaar verbonden zijn via digitale middelen. We zijn nu al knooppunten in de digitale snelwegen. We zijn auto-nodussen en hetero-nodussen: zelfknooppunten – waar ik mij zelf manifesteer en zichtbaar maak voor de wereld door mijn activiteiten. Voor anderen zijn wij als zelfknooppunt een ‘ander’ (hetero)-knooppunt waar we mee verbonden zijn. We zijn tegelijk zelf- en ander-knooppunt afhankelijk van de positie van waaruit je wilt kijken. We zijn dus bij onszelf en niet meer bij onszelf. We geven door wat we ontvangen van anderen en wat we zelf produceren. Een voortdurend creatief proces. Een betekenisgeving, een proces van semiose, zonder einde.

Dit beeld van een knooppunt is meer dan een metafoor. In het Word Wide Web zijn we letterlijk een verzameling, een code, een optelsom van

digitale tekens waar aan toegevoegd en waar van afgenomen wordt, een voortdurend schommelend geheel. Wat is een algoritme? Een formule die deze schommelingen in kaart brengt en verzamelt en uiteindelijk kunnen daar conclusies uit worden getrokken. Door onze digitale manifestatie, door onze digitale en virtuele verbondenheid met elkaar en de wereld zijn wij of we het willen of niet opgenomen in een grote wereld van ‘belonging’ die onze stoutste dromen overstijgt. Het komt misschien nog zover dat wij onze lichamelijke existentie niet kunnen bevestigen omdat wij digitaal niet bestaan. Als je digitaal niet bestaat kun je in principe alles en iedereen zijn want je ligt nergens vast en iemand die niet vastligt bestaat niet of is onbekend. Ik vermoed dat er in de naaste toekomst steeds meer niet geregistreerde en digitaal onbekenden zullen opduiken waar wij in onze digitale wereld geen plaats voor willen inruimen omdat het te veel consequenties met zich meebrengt. Iemand die er niet was en die er nu opeens is – lichamelijk valt het dan niet te ontkennen – maar wat moeten we dan er mee en wie en wat wil hem/haar opnemen? Dit zou wel eens een bijeffect kunnen zijn van de digitalisering die de hele wereld wil bestrijken. Er zullen altijd randen zijn waar de som niet opgaat en waar mensen buiten de boot vallen. Digitaal besta je dan niet en in werkelijkheid doe je niet mee. Nu hoeven we niet te wachten tot het zover is met deze digitale revolutie. In feite kennen wij tijdens de lange geschiedenis van de mensheid altijd al mensen die niet mee doen, die buiten de boot, de welvaart, de mogelijkheden vallen. De kloof tussen arm en rijk die zich schijnt te verdiepen is hier het meest concrete voorbeeld van. Materieel bestaat die kloof al heel lang maar binnenkort ook schrijnend op virtueel, digitaal vlak: zij die nog meedoen en zij die niet meer mee kunnen doen omdat ze te oud en te afhankelijk zijn geworden. Wat gaat dat in de toekomst betekenen als de ontwikkelingen steeds sneller gaan en steeds complexer worden? Wordt de techniek ingezet om de digibeten een handje te helpen met eenvoudige programma’s? Of houden ze het gevoel dat ze er (voorgoed) niet meer bij horen? Ik vermoed dat hier de echte uitdagingen voor de toekomst liggen: hoe kun je niet alleen mensen het gevoel geven dat er erbij horen en dat ze ertoe doen, maar ook dat ze ook werkelijk erbij horen. Dat de kloof tussen arm en rijk, tussen kennis en onkunde, tussen producent van kennis, van waardes, van zaken die er toe doen en consument van dit alles, niet breder wordt maar met behulp van toegepaste techniek smaller kan worden. Welke ‘smart guys/grils’ gaan die uitdaging oppakken? En hoeveel verantwoordelijkheid tonen de grote spelers op dit veld van de techniek en de computertechnologie?

John Hacking 2017

Genoemde bronnen:

- Omschrijvingen en associaties m.b.t. belonging: http://www.thesaurus.com/browse/belonging
- Watson, Peter, Das Zeitalter des Nichts. Eine Ideen- und Kulturgeschichte von Friedrich Nietzsche bis Richard Dawkins, München 2016, (C. Bertelsmann)

- Wij hebben geen klauwen en dus hebben we 'n iPhone – interview met Peter-Paul Verbeek, NRC 7 oktober 2017 Wetenschap p. 4-5

*****

Digitale God

De wereld wordt stapje voor stapje een digitale wereld. De digitalisering is niet meer te stoppen. Omdat wij deel zijn van de wereld ondergaan wij hetzelfde lot. Als ons lichaam eenmaal is vastgelegd en onze DNA codes bekend en geanalyseerd zijn, verliezen we letterlijk veel van onze (geestelijke) speelruimte: namelijk het 'niet weten' wat ons in de toekomst te wachten staat. Veel zal voorspelbaar worden en veel zal worden gedaan om negatieve effecten van onze lichamelijke constitutie zoveel mogelijk te beperken. Maar zoals we nu ons ook af en toe moeten neerleggen bij het onvermijdelijke, zal dat in de toekomst niet anders zijn. Ondanks toegenomen technische mogelijkheden en wetenschappelijke kennis zal er altijd wel een gebied blijven waar we machteloos zijn. Dat is goed zo. Dat is zelfs prima want het idee dat wij alles in de hand zouden kunnen hebben is een vorm van afgodendienst. We aanbidden dan niet alleen de afgod van de techniek, de wetenschap en de afgod van het ingrijpen en beheersen, we draaien onszelf een reusachtig rad voor de ogen. Het leven heeft iets onvoorspelbaars, iets oncontroleerbaars en onbeheersbaars, heffen we dat op, proberen we daar een einde aan te maken, dan zou dat wel eens het einde van het leven kunnen betekenen!

Ik geloof, ik vermoed, ik weet dat leven samengaat met onbeheersbaarheid, met een groot gebrek aan autonomie, ware dit niet zo, dan was er geen transformatie mogelijk, geen evolutie en geen aanpassing. We zouden star zijn, verstarren en uitsterven. Onbeheersbaarheid, God zegene de greep, toeval, laat maar gebeuren, zijn dus zegeningen voor het leven en voor de mensheid. Natuurlijk geldt dat niet absoluut, niet voor elke situatie, niet voor elke ingreep, zeker niet als mensen gered kunnen worden, als er een leven gered kan

worden door ingrijpen en door toegenomen kennis. Maar het ingrijpen en het voorkomen van leed, lijden en dood, is een menselijk fenomeen dat zijn beperkingen kent en dat binnen bepaalde grenzen kan plaatsvinden. Het willen overschrijden van die grenzen als een vorm van almacht, van potentie en van beheersingsstreven is geen goede zaak want daarmee wordt het leven bedreigd. Ook al lijkt dat misschien niet zo te zijn op het eerste gezicht.

Als de wereld digitaliseert, wat betekent dat dan voor onze religieuze opvattingen, voor ons geloven en voor ons beeld van God. In een wereld waarin God een fictie is, zal dat waarschijnlijk geen probleem vormen. Die fictieve God wordt gewoon een gedigitaliseerde fictieve God. Wie er dan nog in wil geloven, moet dat zelf maar weten. Maar in de wereld waar God geen fictie is, zal Hij zich per definitie onttrekken aan die digitalisering. Waarom? Omdat ook digitalisering een vorm van verbeelden is, van afbeelden van God. Maak geen beelden van God, geldt ook hier. Elk beeld is er slechts een, een beeld schiet tekort. Als God niet met een beeld, of met meerdere beelden is te vangen, te beschrijven, zal dat ook niet gaan in een digitale omgeving. Dat geldt zelfs al voor de taal van een boek. Wat is een boek, wanneer heb je de betekenis of de betekenissen van een boek uitputtend en compleet in beeld? Kun je die wel kennen? Zijn er niet meer lagen die elkaar aanvullen en uitsluiten? Marc-Alain Ouaknin, een Franse rabbijn, zegt hierover:
"Een boek is boek als er een mond is om het te lezen, om het uit te spreken. Het boek is ontologisch en hermeneutisch amfibologisch.
(Amfibologie is een grammaticale ambiguïteit die ervoor zorgt dat een zin of een woord tegelijkertijd meerdere interpretaties kan hebben.)"
God is een fenomeen waar de interpretaties slechts vage duidingen zijn en waar de interpretaties voortdurend tekort schieten omdat hier sprake is van oneindigheid. Oneindigheid die zich uit in taal, in betekenissen en het proces van betekenisgeving, de semiose. Dat is nooit af, nooit klaar, nooit volledig en absoluut. Net als het leven is het betekenisgeven een voortdurende transformatie. Lezen we iets nauwkeurig in de bijbel waar gesproken wordt over de naam van God, de onthulling van die naam dan zien we, ik citeer Ouaknin, het volgende:

“God legt uit wat hij van Mozes verwacht: dat hij het volk van de Hebreeërs zou bevrijden uit hun slavernij in Egypte. En Mozes antwoordt dat de Hebreeërs hem zullen vragen: 'Wat is zijn naam?', 'Wat is de naam van die god die jou naar ons stuurt?' En God antwoordt: 'Je zult hen zeggen dat ik *Ehejeh asjer ehejeh* heet', letterlijk '*ik zal zijn* ***wat*** *ik zal zijn*', wat heel wat vertalingen weergeven door ‘ik ben hij die is', een

onmogelijke vertaling, zoals ik al zei, omdat het werkwoord 'zijn' in feite in het Hebreeuws niet bestaat in de tegenwoordige tijd, uitgezonderd die ene keer in Exodus 9:3. Het koppelen van de eerste 'ik zal zijn' met de tweede 'ik zal zijn' gebeurt door het ‘betrekkelijk voornaamwoord' (*asjer*) dat ook 'geluk' betekent (*osjer*)!”

Ik zal zijn **wat** ik zal zijn. Het klinkt cryptisch, alogisch omdat het een niet samenvalt met het ander; er staat niet A=A! Er staat ‘Ik zal zijn, en dat is, wat, ik zal zijn’. Toekomst ligt er in opgesloten, een belofte, die waar gaat worden. ‘Ik zal zijn, geluk, ik zal zijn. Zou je ook kunnen vertalen op een wat vrijere manier. De komma’s zijn eigenlijk al te veel gezegd. Dus: ‘Ik zal zijn geluk ik zal zijn’! Geluk is het midden, het einddoel, is de weg, is het startpunt. Niet happiness, dat is weer te kort door de bocht, te Amerikaans, te eenvoudig en te simpel voorgesteld. Het gaat niet om je happy voelen, niet om een emotie. Ook niet om een beleving, of een ervaring van geluk in het hier en nu en in het klein. Het gaat om een programma: geluk! Geluk met uitroepteken! God, geluk! Ik zal zijn Geluk! Ik zal zijn wat! ‘Ik zal zijn wat ik zal zijn!’ Hebben we hiermee de betekenis te pakken? Kunnen we het nu misschien nu wel digitaliseren in een algoritme? Ik dacht het niet. Zelfs niet bij benadering!
Marc-Alain Ouaknin schrijft:
“De naam van God kan geen 'ik ben' zijn, maar enkel een 'ik zal zijn', de spanning van een project, een zich inschrijven in de dynamiek van een toekomst die zich opent, 'daarginds' (*sjam*), een woord dat ook naam' (*sjem*) betekent en 'hemel', die men in het Hebreeuws uitdrukt als 'twee daargindsen' (*sjamaj*'*im*)!
God is geluk, niet omdat hij God is, maar omdat hij het werkwoord zijn is in zijn toekomstige modaliteit, en ons naar analogie inschrijft in het engagement, project en toekomstproject!
Wat de Bijbeltekst in een schitterende semantische vergelijking weergeeft. Het 'geluk', *osjer*, is het hart van de uitdrukking '*Ehejeh asjer ehejeh*', die men zo kan openvouwen in een dubbele formulering die de gelijkstelling verduidelijkt tussen het werkwoord 'zijn' in de toekomst en 'het geluk'.
Ehejeh asjer, of met andere woorden: 'Ik zal zijn = geluk'.”

Wij worden in die naam van God naar analogie ingeschreven in het engagement, project en toekomstproject, dat God is, zal zijn. En wij vormen daar deel van. Wij zijn onderdeel, hart en kern van dat project en deze toekomst. Mozes hoeft niks anders te doen dan te gaan, met deze woorden in zijn hart en in zijn achterhoofd. Dan zal het leven als volk van God zich ontvouwen, ontplooien, zich ontwikkelen. Dat is een proces met een open einde. Geen beheersings-denken is hier aan de orde,

geen autonomie. Alleen overgave, je durven toe te vertrouwen aan de niet digitaliseerbare God. Wie weet waarheen de weg leidt?

John Hacking 2017

Citaten uit: Ouaknin, Marc-Alain, ¿ God en de kunst van het vissen, Tielt 2016 (Lannoo)

*****

Evolutie en 'schepping'

Wat is de mens? Is hij het eindresultaat van een lang ontwikkelingsproces dat wij evolutie noemen, een voortdurende aanpassing aan veranderende omstandigheden, van gewenste en ongewenste mutaties? Of is hij het resultaat van een scheppingsproces analoog aan verhalen uit de bijbel? Als hij het eerste is, product van evolutie, is het met de mens zoals hij nu bestaat waarschijnlijk niet gedaan en komen er volgende stappen in deze ontwikkeling. Wat en hoe is natuurlijk niet direct zichtbaar omdat we zover niet in de toekomst kunnen kijken. De dinosauriërs wisten ook niet dat ze uiteindelijk zouden evolueren in vogels. Maar er worden wel al lang 'sciencefictionachtige' perspectieven ontwikkeld. Daarover straks meer.

Is de mens resultaat van de schepping, schepsel uit handen van God, dan gelden voor de aanhangers van dit idee (misschien) de wetten van de evolutie niet en is deze mens aanbelandt in zijn eindstadium. Dat is dan ook de meest volmaakte vorm die geen verbetering meer behoeft. Behalve dan de binnenkant misschien: de geest, het geestelijk vermogen, een meer ethisch gedrag, meer menslievendheid en minder agressie tegenover elkaar en de natuur die ons omgeeft en waar we deel vanuit maken. Deze tweede positie, mens als resultaat van schepping, als schepsel is geen empirisch vast te stellen feit. Het is een gelovige vooronderstelling, een assumptie gebaseerd op een verhaal, een overlevering, het is theologie en vooral een stuk poëzie. Want het bijbelse scheppingsverhaal is eerder poëzie dan verslag, eerder een mooi gedicht dan een beschrijving van een werkelijk proces.
Wat is de mens? Nu de mogelijkheden zich aandienen om ook het menselijk genoom te manipuleren zelfs al in de allereerste fases van zijn bestaan kruipen voor- en tegenstanders van deze techniek in de pen om hun mening te ventileren. Voor een aantal christenen bijvoorbeeld is de mens de kroon op Gods' schepping en wijzen zij elke vorm van

techniek af die gaat sleutelen aan bijvoorbeeld het embryo van een mens. Het staat de mens in hun ogen niet toe veranderingen aan te brengen in deze schepping van God. Tegelijkertijd beschouwen ze de mens ook als heerser over deze schepping want ook dat wordt in deze tekst gesteld. De ontwikkeling van techniek en wetenschap zou zelfs zonder deze aanzet en legitimatie van menselijk ingrijpen in de 'natuur' misschien heel anders zijn verlopen. Maar dat is in nevelen gehuld. Je zou je kunnen voorstellen dat de mens dan een geheel andere houding ten aanzien van de omringende natuur zou kunnen hebben aangenomen: minder uitbuitend, minder bedacht op eigen belang en eigen winstbejag, minder verwoestend en meer harmonieus in samenhang ermee. De mens anno 2017 drukt onmiskenbaar zijn stempel op de natuur, op de biotopen van planten en dieren, op het milieu en het klimaat, zozeer zelfs dat onderzoekers deze fase in de geschiedenis kenmerken met het begrip antropoceen.

De (christelijke) houding op basis van bijbelteksten zoals '*Dan zegent hij hen, God, en hij zegt tot hen, God: draagt vrucht, wordt overvloedig, vervult het land en bedwingt het!- en daalt neer bij de vissen van de zee en het gevogelte van de hemel, bij alle leven dat kruipt over het land*!' (Gen. 1,28 Naardense bijbel) staat dus niet los van de technische ingrepen in de natuur en de neerbuigende houding van de mens tegenover die natuur. Daarom is het toch vreemd en blijft het verbazing oproepen dat christelijke groeperingen zich verzetten tegen medische technieken die het voorkomen van ziektes en ernstige afwijkingen op het oog hebben zelfs in het stadium van het embryo. Hoe is deze dubbelheid te verklaren? Waarom in het een niet ingrijpen en in het andere meegaan in de manipulatie van planten en dieren, in het uitbuiten van de aarde en de vervuiling ervan? En op menselijk vlak toestaan dat er oorlogen woeden, dat er hongersnoden zijn, armoede heerst, mensenhandel plaatsvindt, slavernij mogelijk was, want de geschiedenis leert ons dat ook de 'Hollanders', de kooplieden en handelaars, veelal van calvinistische gezindte, hierin een heel groot aandeel hebben gehad. Misschien is wel een groot deel van de Nederlandse welvaart in de zogenaamde Gouden Eeuw wel gebaseerd op dit onrecht.

Kortom hoe hypocriet kan een mens zijn door niet te willen morrelen aan de orde door God vastgesteld en anderzijds om in deze orde wel kansen te zien om de aarde uit te buiten? Ik kan dat niet verklaren. Het is ook in mijn ogen een vreemde vorm van perceptie van de werkelijkheid. De bijbelse God schept door sprekend te onderscheiden, te differentiëren. God schept vanuit een chaos, een Tohuwabohu, een woest en leeg

begin. In een tweede verhaal wordt de mens geboetseerd uit aarde en de partner zijn vrouw uit zijn rib. Maar het boek 2 Makkabeën 7,28 zegt: *“Ik bid u, mijn kind, dat gij ziende naar de hemel, en naar de aarde, en aanziende al wat daarin is, wilt erkennen dat God deze dingen uit niet gemaakt heeft, en dat het menselijk geslacht zo geworden is.”* Hier wordt gesteld dat God de wereld schiep uit niets, creatio ex nihilo, en ook het menselijk geslacht. Kerkvaders hebben hierover gedelibereerd, waaronder Ireneus, en in de middeleeuwen was dit een belangrijk theologisch thema. De afstand tussen God en schepsel is bij een schepping uit het niets nog groter dan in het verhaal uit Genesis waar de mens geschapen is naar Gods evenbeeld: “*God schept de –rode– mensheid in zijn beeld, in het beeld van God heeft hij hem geschapen; mannelijk en vrouwelijk heeft hij hen geschapen.*”(Gen 1,27 Naardense bijbel). Kortom als wij deze teksten bij elkaar plaatsen is er volgens mij geen grond om op basis hiervan te kunnen beweren dat er restricties zijn ten aanzien van het eigen scheppend handelen van mensen. Dat veel handelingen negatief zijn en dat ze verkeerd kunnen uitpakken is inherent aan het menselijk handelen. Ethiek is de wetenschap om dit aan de kaak te stellen en regulerend op te treden. Voorwaarden te formuleren en controlemechanismen in te bouwen in samenhang met de wetgevende overheid. Een ander argument dat heden ten dage ook een belangrijke rol speelt is het feit dat een kleine minderheid van gelovigen niet de meerderheid van niet gelovigen hun wil kan doen opleggen op basis van polyinterpretabele teksten uit een ver verleden die voor niet gelovigen geen gezag hebben.

Als de mens niet het eindstadium is in het proces van evolutie, kortom als hij poëtisch wel schepsel Gods genoemd kan worden, maar feitelijk niet, staat ons nog heel wat te wachten in de menselijke geschiedenis. Stanislaw Lern onderscheidt in 1964 in zijn futuristische boek *Summa technologiae* een aantal fases in dit proces van natuurlijke ontwikkeling. Hij spreekt over *kosmogonische ingenieurskunst* en *pantocreatie* die nieuwe wereld gaat scheppen met bestaande materialen binnen de natuurlijke mogelijkheden ervan. Met kleine stappen wordt de huidige bestaande wereld veranderd. De mens wordt onderdeel van een perfectioneringsproces. Stap een is de *konserverende ingenieurskunst*. Hier gaat het om behoud van gezondheid, opheffen van ziektes, vervangen van organen door kunstmatige substituten etc. Veroudering en dood blijven echter bestaan net als de lichaamsbouw van de mens. In een tweede fase die *genetische ingenieurskunst* wordt genoemd wordt ingegrepen in de menselijke evolutie door doelbewuste manipulatie en sturing. Een biologische auto-evolutie is de richting met als doel optimalisatie van de mens (zonder ziektes en andere

beperkingen) zowel lichamelijk als geestelijk. Door geleidelijke verandering komt Homo Sapiens 2.0 of 3.0 in zicht. Tenslotte is er een derde fase in dit proces waarbij het hele construct mens wordt aangepast. Een bijna onsterfelijkheidsmogelijkheid komt in zicht. Het idee van robotisering van de mens – toepassing van andere materialen om het menselijk lichaam gestalte te geven – is hier aan de orde. Evenals de verbinding van het menselijk brein met de computer. Ook valt te denken aan het verwijderen van menselijke onderdelen die niet geschikt zijn voor een leven buiten de aardse atmosfeer: bijvoorbeeld zuurstof afhankelijke en voedselafhankelijke systemen, warmteregulatie, etc. De mens wordt zo schepper van natuur en 'natuurlijke' omstandigheden zonder er zelf nog afhankelijk van te zijn.

Karen Gloy heeft in haar boeken over de geschiedenis van het wetenschappelijk denken en over de waarheid van wetenschappelijke theorieën, laten zien hoe onze menselijke ontwikkeling, ook de in wetenschap, grillig verloopt. Evolutionaire processen ontleend aan de biologie spelen ook in de vinding van waarheid binnen de wetenschap een rol. Er zijn geen eenduidige rechte lijnen te trekken in de ontwikkeling van de mensheid. Veel veranderingen vinden plaats met vallen en opstaan, met grote misstappen, met manipulatie, veel geweld en veel rampen. Kortom de evolutie met voortdurende veranderingen, mutaties, aanpassingen en mislukkingen houdt ons een spiegel voor. We kunnen hiervan leren. We kunnen ook zo van onze fouten leren en van onze foute aannames. De toekomst zal het uitwijzen. Waarschijnlijk leven we zelf als individu niet lang genoeg om hierover een goed oordeel te kunnen vormen. Ons menselijk leven is (nog) te kortstondig en te beperkt om een meta-conclusie te kunnen trekken. Bescheidenheid is dus op zijn plaats. Ook ten aanzien van onze claims als gelovige ten aanzien van Gods wil. Als menselijke mier past ons die bescheidenheid.

John Hacking 2017

Gloy, Karen, Wahrheitstheorien, Eine Einführung, Tübingen Basel 2004 (A. Francke Verlag)
Gloy, Karen, Die Geschichte des wissenschaftliche Denken. Verständnis der Natur, München 1995, Köln (Komet)
Gloy, Karen, Die Geschichte des ganzheitliche Denken. Verständnis der Natur, München 1996, Köln (Komet)

*****

Het boek is een deur

Een perspectief op de werkelijkheid is een deur. Een verzameling indrukken is een deur. Het waarnemen van een emotie is een deur. De waarneming van de waarneming is een deur. Zoals het melkmeisje op de oude Droste-blikjes met in de hand van het afgebeelde meisje, ook weer zo'n blikje, en dat tot in oneindigheid. Allemaal deuren, allemaal toegangen tot de werkelijkheid, de realiteit, de gewaarwording van je eigen leven binnen de context waarin je leeft. Het leven is een grote deur, een verzameling van een oneindig aantal deuren. Leven lijkt zo op God. Steeds is er een opening, een nieuwe mogelijkheid, een deur die open gaat en soms gesloten wordt. God als verzameling van deuren. Zo zou je ook de bijbelse verhalen kunnen verstaan: deuren naar God, komende van God en weer terugkerende naar Hem. Elk mens een weg naar God, een deur naar God. De mogelijkheden, net als de wijze waarop betekenis wordt gegeven, zijn eindeloos, zonder einde, zonder begin, zonder afsluiting of definitieve of op zijn Duits 'endgültige' waarheid!

"Endgültig' is een waarheid die tot het 'bittere' einde zou (moeten) gelden en die door waarheidszoekers dan ook tot dit 'bittere' einde zou moeten worden verdedigd (al is het met hun eigen leven). Zij gebruiken dan een waarheid die geen open maar een afgesloten deur is. Een deur naar het einde, naar een slot dat niet alleen afsluit maar ook verhindert dat je verder komt, verder leeft, verder ontdekt en verder betekenis geeft. Dat is de dood in de pot. Einde van tijd, toekomst, leven. Waarheid als gevangenis. Als donker en koud vochtig gat in de grond in plaats van een open horizon met een mooie hemel.
Verstarring en ontbinding zijn het gevolg. Met de dood van deze waarheidsverdediger zelf, die dit bittere lot vrijwillig ondergaat in naam van 'zijn waarheid', komt deze waarheid vanzelf aan haar einde. Deze hoogst persoonlijke en particuliere waarheid, die niet in staat is gebleken de grenzen van het individuele te overstijgen opdat en zodat deze meer universeel had kunnen worden.
Want elke waarheid, hoe universeel de individuele aanspraken ook mogen zijn, blijft ook een particuliere waarheid. En ook het omgekeerd geldt. Want wat is een universele waarheid waard als hij niet op particulier en individueel terrein wordt nagestreefd en verwerkelijkt? En wat is een particuliere waarheid waard als hij ook niet voor anderen zou kunnen gelden? En dus aanspraak kan maken op meer universaliteit?

Schuilt hier een tegenspraak (in) tussen particulier en universeel? Verschuilt zich hier als het ware een onmogelijkheid binnen de

werkelijkheid van het ware en mogelijke? Ik denk van niet – het particuliere en het universele kunnen in tegenspraak zijn maar hoeven dat niet te zijn. En als zij samengaan, des te meer krediet voor deze waarheid. Universele waarheden zijn lastig. Lastig vooral omdat ze een heel brede deur, een brede kijk vormen op de werkelijkheid en velen willen door die deur maar zijn toch niet gelijkgestemd. Dat blijkt al met de 'rechten van de mens'. In de verschillende culturen wordt daar soms ook verschillend over geoordeeld. Wat in de Westerse wereld als recht geldt, hoeft dat niet te zijn in een niet-Westers land. Erkenning van homoseksualiteit is een goed voorbeeld. Idem erkenning van religieuze vrijheid en rechten van de vrouw.
Hoe het ook zij – waarheid blijft lastig – als er aanspraken worden gesteld op universaliteit. Afdwingen van die waarheid met geweld ontkracht deze waarheid meteen. Dan is ze opgelegd en wordt ze daardoor meteen een leugen. Waarheid leeft dus van vertrouwen, toewijding en berust op aanhangers die haar aanhangen en verdedigen. Maar tegen elke prijs? Wie is bereid de prijs van zijn leven te betalen voor de 'waar-heid' van zijn waarheid?

Waarheid als afgesloten einde, als 'endgültig' mist niet alleen openheid en heeft geen toekomst, geen leven, maar kan ook niet echt bouwen op vertrouwen want dan moet je haar ook durven loslaten. Durven inzien dat er na deze waarheid, of eronder nog een andere, een diepere, een verdere kan schuilen. Betekenis is nooit af, nooit eenmalig en nooit definitief. Dat is een beetje mijn credo. Waarheid zou en mag een deur zijn, niet afgesloten, maar open, telkens weer open naar een nieuwe laag, een nieuwe dimensie. Zo versta ik ook het leven: een zoektocht naar verdieping en in het verdiepen vind je zoals in een boek, een nieuwe, telkens weer een nieuwe horizon. Dat is wandelen met God in het landschap dat leven heet.
Edmond Jabès, een van mijn favoriete auteurs schrijft hier prachtig over en het boek – de tekst - is zijn thema, zijn instrument, zijn waarheid die telkens weer verder voert. Uit "Terugkeer naar het boek" citeer ik de volgende passages, teksten die aanzetten tot denken, tot opening van deuren en tot zelfreflectie:

Bank and Borderstone

"*I have accepted all separations,*
even the hardest which cut me off from myself whom
I had just set out to find."
(Yukel's Notebook)

At the threshold of the third *Book of Questions* I found again the granite rock on which I used to sit at nightfall, after long walks in the desert. Return to the granary, to the foot of the tallest tomb of all times. Return to mud and to man.
In the desert no thought takes the lead, no dream. The Void carries the Void on its shoulders as the blind man carries the lame. The abyss is the good.
It is years since I left Egypt. A succession of landings marks the repose of centuries, of death.
Truth is not for sale. We are our own truth: this is the solitude of God and man. It is also our common freedom.
Hail to the only, the universal Truth. We try to reach it by innumerable roads whose indirection we are. Truth is in the movement toward it. It is also in the coming of a counter- truth wrapped in mystery.
It depends on our progress if truth seems dark or bright, absurd or pathetic. We defend our interpretation at the crossroads. The bolder it is the more it isolates us.
I am learning, in the teeth of all beliefs, to believe in the name of the Truth I invoke. My law is to read the illegible Law.
Thus the word of truth is above all the truth of the word. That is to say, a word we trade in for the promised word, a word of dialogue and diamonds, a call to the letter through the letters we learned, to the flame through the fascinated facet.
To lose the word means losing God in the scream of Creation.

(The word beyond the word- this is a post- face to the Book of Yukel- outlasts the object it names, outlasts its actual reason in an intimate unreason for being. A pale nude seen across the bars of logic. A word that takes wing from the unspoken word as breath does from the inert body. Soul-word with memories of clay and blood.
The Light comes at the end of our weak lights.)

And yet the book is made of the sun's silence.

(In the word, man belongs to God in sound and site and God to man in sign and gesture."
-Reb Agam

"*The book is the forehead of God and the hand of man.*"

-Reb Meir)

Can you hear the air move or the water unruffle? A bond is a mute dagger out of its sheath. So binding yourself means putting a rope around a blade, means constantly reknotting where knots are impossible.
Freedom means a bond which leads us back to itself.

I live, there's the miracle. I am the life of the bond in a cut knot.
I need you, man of the halt and the halo; not in order to go on living, but, on the contrary, to fix in ink the end of my life.
Between ashes and seeds of fire.
I know now that one page is yoked with another as the word is yoked with the sign made to serve.
Sign with sign, or sign with the absence of signs.
At the end of the hours which the dawn undoes and which we discounted beforehand, at the end of the road where Sarah lost Yukel, where Jews perished with Jews to keep their faith, the return to the book is a return to sap and sworn oath.
It is only yourself you are accountable to, the day you build on your own account. Take your turn after me, with me, in being the bed of the last book.

(The word surprises the object, dawn the night. Hence object and word reflect one another as do sky and earth by the hour. The word pulls the object out of its limitation; the object wants to be the reason and the sense of the word's adventure. The word lets us see and hear the object; the object gives its share of light and dark to the word. The object and the word which designates it take part in one and the same separation. The space they try to cross is the threshold which keeps them apart. Hope of joining prompts them to brave the void; but this nothingness, the home of promises, is it not death?)

And one morning, shortly after dawn, Elohim died of the death of His people. The desert counted its wrinkles; eagle and falcon rushed to spread the news.
Since then every day is twelve hours of mourning for the day.

Uit: Edmond Jabès, Return to the Book, in Edmond Jabès, The Book of Questions II & III. The book of Yukel. Return to the Book, Translated from the French by Rosmarie Waldrop, Middletown, (Wesleyan University Press), p. 153-155

Lightning and Light

"*God in man: but this means the impossibility of God made possible every time the heart debates an overwhelming delight.*"
-Reb Elfie

"*You are the space of poetry, I am its dead end.*"
-Reb Rimah
1

“Which people is more naked than the people of Israel?
Purity its only ornament.”
-Reb Guetta

"If I told you that a rabbi's chant during the service gives us back our land, would you believe me? Our world is a voice, a sob, a few holy words."
-Reb Aleh

"I am, the tree calls to the tree, and the pebble to the simple pebble."
-Reb Shahed

"You find it hard to speak of the book, and I, to speak of it to you. The trouble is in the book."
-Reb Dérim

''You are my son. Your book will be the child of my book."
-Reb Acrim

2

"God owes to man His infinite chance to be Place."
-Reb Assar

"Revelation of God means revelation of man to the creature straining toward God; therefore we cannot recognize man without recognizing God.

"'*God is in prison,*' howled Reb Saharim in his death cell. However, the divine spirit survives man because death is the freedom of God just as life, modeled on death, is the test of the freedom of man."
-Reb Sedad

"Death is the leveling absence of God."
-Reb Sabra

"We have little to say about many things. God had so much to say about so little. God fell silent in the Void. Man chatters on in the Fullness. But how will he make himself heard?"
-Reb Raccah

3

"The detours of thought cannot scare you. They borrow the ways of our flesh."
-Reb Askri

"You comment on your commentary and so on and on until you are the great-grandson of your own son."
-Reb Saber

"Sand attacking sand, leaf attacking leaf: is this not the order of the seven seeds, the awakening at the approach of shores?"
-Reb Elef

Uit: Edmond Jabès, Return to the Book, in Edmond Jabès, The Book of Questions II & III. The book of Yukel. Return to the Book, Translated from the French by Rosmarie Waldrop, Middletown, (Wesleyan University Press), p. 156-158

John Hacking 2017

*****

Identiteit op drift

De mens zoekt houvast. Houvast geeft zekerheid. Houvast geeft een goed gevoel en vooral een bodem om op te staan en om vanuit te handelen. Als je weet wie je bent, waar je voor staat en waar je het voor doet blijkt dat ook uit de manier waarop je jezelf presenteert onder de mensen en in de maatschappij. Je hebt weet van je identiteit, je valt

samen met datgene wat je uitstraalt en wie je bent. Voor jouw is je identiteit meer dan duidelijk. Dat laat je elke dag weer zien en ook anderen kunnen dat zien en ervaren. In de huidige politieke constellatie in Nederland en in meer landen van het Westen klinkt de roep om het behoud van eigen identiteit steeds luider. De vrees leeft dat door de globalisering, de verbondenheid van allen met allen en alles, de eigen identiteit onder druk komt te staan. Sommige politici grijpen terug naar metaforen uit een nationalistische traditie die eigen land en cultuur voorop stelt. De culturele identiteit van het volk, wat daar dan ook onder verstaan moge worden, want het zijn vage begrippen, lijkt in gevaar te zijn door de toestroom van vluchtelingen en asielzoekers met andere culturele (en religieuze) achtergronden. Vooral christelijke politici in Nederland stellen dat de Joods-christelijke cultuur leidend moet blijven omdat dat altijd al zo geweest is. Wat zeggen ze daarmee? En wat is eigenlijk Joods-christelijk in deze? Als de identiteit van een individu of een groep al bedreigd wordt door de komst van iemand anders of groepen anderen, lijkt met deze identiteit eerder een flut-identiteit, buitenkant, nep. Echte identiteit geconfronteerd met andere identiteiten kan er alleen maar van groeien en sterker worden. Dat zie je dan ook gebeuren: mensen zoeken weer traditionele gebruiken op, verdiepen zich in hun wortels en houden vast aan tradities rond feesten en andere markante punten in het jaar. Het vasthouden aan Zwarte Piet is in deze eigenlijk heel onschuldig – ware het niet dat de nakomelingen van de voormalige slaven recht van spreken hebben als zij worden weggezet als derderangs burgers. Nederland heeft ten aanzien van het eigen slavernij verleden nog heel wat goed te maken. Dat mag niet onder stoelen of banken worden gestoken.

Maar wat is onze culturele identiteit? Is dat een nationalistische identiteit, vooral gestoeld op het Nederland-schap? En wanneer ben je een Nederlander? Sommige politici schermen met vrijheid als kernbegrip: de vrijheid om te zijn die je bent en uit te spreken wat je wil zeggen, zonder dat je bang hoeft te zijn dat je omwille van je uitspraken, je geloof of je geaardheid gearresteerd wordt. Mits je uitspraken en je daden natuurlijk niet haat zaaiend en discriminerend werken en andere mensen en groepen wegzetten als minderwaardig. De grens is niet altijd zo helder – wat recente rechtsuitspraken in deze bewijzen. Ook reclamespotjes waar hele bevolkingsgroepen, omdat ze moslim zijn, worden weggezet als ongewenst, wijzen in die richting. Een democratie onwaardig. Als cultuur betekent “eigen volk eerst” dan kun je nauwelijks van cultuur spreken maar eerder van kortzichtig egoïsme en narcisme. De term Joods-christelijk is in deze ook in mijn ogen eerder een modewoord dan een begrip dat een echte lading dekt. Vooral dat

Joodse is een gotspe. Dat is pas ontdekt na 1960 want daarvoor stond Joods vooral voor “minderwaardig, achterbaks, hypocriet en niet te vertrouwen”. De nazi’s in Nazi-Duitsland hebben dat in al hun wreedheid meer dan duidelijk gemaakt dat Joods een categorie was die er niet mocht zijn. Doen alsof we ons leven lang al in een Joods-christelijke cultuur leven is dus een leugen. Het is ook een belediging voor het Joodse volk dat eeuwenlang niet mocht zijn die het wilde. Tot op de dag van vandaag is antisemitisme aan de orde van de dag in veel landen en op veel plaatsen. Het naziverleden is zeker nog niet krachteloos geworden en het werkt nog door in de hoofden van veel mensen. Waarom zouden anders synagogen voortdurend moeten worden bewaakt tegen aanslagen? Als in Dusseldorf tijdens de carnavalsoptocht een praalwagen voorbij komt met de tekst “Blond ist das neue Braun”, met als voorbeeld de poppen Trump, Le Pen, Wilders en Hitler, levensgroot uitgevoerd, dan weet je dat populisme niet onschuldig is en dat het naziverleden ook hier zijn sporen trekt. Het is satire, maar satire met een boodschap. Zitten we op een nationale (fascistoïde) cultuur te wachten, met een verheerlijking van volk en bodem? Ik dacht het niet. “Make America great again” kan wel in dit licht zo worden gelezen en er zullen zeker velen zijn die dit ook handen en voeten willen geven ten koste van de minderheden in het land, de illegalen, de vluchtelingen, kortom iedereen die niet als Amerikaans wordt gezien. Christelijk is in deze ook een kwalificatie die de plank volledig misslaat. Ook als onze christelijke partijen alleen maar pleiten voor dichte grenzen.

Maar onze identiteit en onze individuele identiteit wordt pas echt bedreigd door een heel ander fenomeen: de digitalisering. In feite ben je digitaal gezien niet meer dan een gebruikersnaam met wachtwoord. In feite val je samen met je mailadres en ben je te kraken. Je identiteit ligt op straat, op het brede speelveld van internet. Daar ben je een verzameling nullen en eentjes die niets maar dan ook niets voorstelt omdat elke combinatie weer door een andere kan worden vervangen en dat tot in oneindigheid. Digitalisering is reducering van je identiteit. Als je gehackt wordt en je identiteit wordt ingepikt door een ander besta je niet meer. Maak dan maar eens digitaal duidelijk dat je existeert. Je zult dan je lichaam en je hele wezen in de strijd moeten gooien bij de bureaucratische instanties om gehoord, gezien en geaccepteerd te worden als bestaand persoon. Dit scenario is een nachtmerrie. Onze hele samenleving is binnenkort digitaal en als je digitaal niet meedoet ben je er niet en houdt niemand rekening met je. Daarom is het belangrijk om nu na te denken over digitale identiteit die waarde- en persoons-vast is. Die niet even te kraken valt en die niet losgekoppeld

kan worden van de lichamelijke identiteit, de persoon die je bent. Dat zal nog een hele klus blijken te zijn die door de politici die nu over cultuur en identiteit spreken volslagen over het hoofd wordt gezien omdat ze daarvoor een blinde vlek hebben. Denken over de toekomst is helaas voor velen van hen niet het sterkte punt. Maar de ontwikkelingen zullen net als de wal het schip keren. Ook na 15 maart als de verkiezingen weer achter de rug zijn.

John Hacking 2017

*****

Inspiratie – herbronning – omgaan met leegte

Toewijding aan een ideaal, een taak, een opdracht is het antwoord op de vraag ‘wat kan mijn leven zinvol maken, zin geven?’ Natuurlijk is dat niet het enige, of het absolute antwoord, want relaties, werk, reizen, ontdekkingen doen, zijn even zovele antwoorden op de vraag naar een zinvol bestaan. Waar haal je jouw inspiratie vandaan, waar kun jij je voeden, en wat voed je? Waar vind je bronnen waaruit je kunt putten? Zodat ook in droge periodes, in moeilijke tijden de hoop niet vervliegt! Waarom is toewijding een sleutelbegrip? Omdat het niet alleen een kwestie is van theorie maar vooral van praktijk: het doen zelf staat centraal. Stel je wijd je toe aan het maken van kunstzinnige objecten of handelingen, je gaat beeldhouwen, schrijven, schilderen, collages maken, dansen uitvoeren, muziek maken, digitaal aan de slag, games ontwerpen, apps bedenken en concreet maken, kortom er komt ook iets uit je handen, dan levert je inzet en je toewijding iets op. En daar gaat het om, de weg er naar toe, het onderweg zijn, verschaft je levensvreugde, geeft je plezier, kan je enthousiasmeren, kan je stimuleren verder te kijken dan de bekende wegen en concepten. Je ontdekt nieuwe horizonten, je wordt voort gestuwd door je ontdekkingen en ze gaan je dragen. Zin en zinvolheid zijn geen producten maar effecten van ons handelen. Net zoals geluk een effect is van goed handelen, de glans die ervan af straalt. Zin en geluk zijn beiden niet maakbaar, ze vallen niet binnen de categorieën van het produceerbare. Ware dit wel zo, dan zou de wereld er heel anders uit zien.

Een van de valkuilen waarin we misschien telkens weer tuimelen is de gedachte dat wij alles zelf in de hand zouden moeten hebben en dat wij zelf verantwoordelijk zijn voor ons geluk en de mate waarin wij zinvolheid kunnen ervaren. Toewijding laat zien dat geluk en zin vaak

pas helemaal op het einde komen, als je al een flink eind op weg bent en kunt genieten van je onderneming. Het staat niet aan het begin, toewijding begint niet met een flinke portie zinvolheid vooraf, alsof in moderne managementtermen gesproken – die ik beschouw als een vorm van misplaatst metaforisch taalgebruik – ‘de zaak alleen maar uitgerold hoeft te worden’. Toewijding wil eerder zeggen met niets in je handen op weg gaan, een onzekere toekomst tegemoet, maar wel met een vaste wil om te gaan. En met inzet van al je talenten, je gaven die je hebt meegekregen en waarmee je het moet doen. Je hoeft het ook niet alleen te doen, er zijn vaak ook anderen die meegaan, die je een stuk begeleiden op je weg, of die je op het oog hebt om in dialoog mee te treden als er al iets uit je handen is gekomen. Anderen die feedback kunnen geven, die kunnen stimuleren, die andere blikrichtingen kunnen aanwijzen, andere opties die misschien ook waardevol en zinvol zijn. Je hoeft zelf meestal het wiel niet uit te vinden. Dat geldt zeker op het terrein van inspiratie en van bronnen om uit te putten. Veel is bedacht en gedacht en uitgewerkt. De kunst is het om dan ook die bronnen te vinden die je kunnen voeden.

Onze moderne tijd wordt gekenmerkt door tal van mogelijkheden. De keuzes zijn vaak niet te overzien. Toch ervaren veel mensen een gevoel van leegte in hun leven omdat ze nergens voor durven of nergens voor kunnen gaan. Ze weten het vaak niet? Wat levert het op en is het wel veilig? Ze hebben niet het inzicht, ze kunnen niet het een tegenover het ander afwegen, alles lijkt een grote pot nat en daarbij ook nog onoverzichtelijk. En ze weten al helemaal niet wat ze nou zelf willen, wat bij hun past en waar zij warm van kunnen worden. Ontdekken waar je je aan wilt toewijden betekent dan ook in eerste instantie zelfkennis. Wie ben ik, wat wil ik, wat kan ik? Drie op het eerste gezicht simpele vragen. Maar de antwoorden liggen meestal niet voor het oprapen. Toch kun je daar met enige moeite achter komen: door tijd ervoor te nemen, huiswerk, er mee aan de slag te gaan. Probeer maar eens te ervaren wat je ten diepste bezielt en wat je nodig hebt? Wat geeft jou een gevoel vrijheid en van zelfontplooiing? Waarin kom je pas tot je recht? De uitdaging ligt er. Nu aan de slag.

John Hacking 2017

*****

Internet memories

Internet als virtuele werkelijkheid is bijna congruent met de werkelijkheid erbuiten. Gelijktijdigheid is zo goed als een feit. Via GPS is overal zichtbaar waar je je kunt bevinden. Het oorspronkelijk virtuele heeft zo zijn greep op de werkelijkheid van alledag en de gebruiksvoorwerpen verstevigd dat er nauwelijks nog onderscheid is te maken en de werkelijkheid van alledag in de moderne samenleving niet meer zonder kan. Toch is dat niet vanzelfsprekend, zeker niet als je bedenkt dat er op tv nog regelmatig documentaires verschijnen van stammen in Afrika en elders die nog leven volgens het patroon dat zij van hun voorouders hebben overgenomen. Maar ook hier zullen de verworvenheden van de virtuele realiteit snel opgang maken ook al worden die niet in de documentaires als zodanig zichtbaar gemaakt. Het feit dat deze stammen al worden gefilmd is het begin van een nieuwe ontwikkeling. Zij worden met een snelheid die wij misschien niet zouden kunnen bevatten de moderne tijd ingeschoten. De ongelijk-tijdig-heid van een stammen-samenleving in vergelijking met de onze zal zo vermoed ik, van korte duur blijken.

Internet bepaalt niet alleen ons dagelijks leven maar geeft ons ook de mogelijkheid onszelf virtueel te vereeuwigen. Hoewel eeuwigheid hier met een korreltje zout (wat een anachronisme) genomen moet worden, verschaft het internet wel de mogelijkheid om je belevenissen, je gedachten en je ondernemingen virtueel en ook werkelijk vast te leggen. Ook hier is de grens tussen virtualiteit en werkelijkheid opgeheven. Internet is je nieuwe dagboek, je nieuw fotoalbum, je blog waarin jouw leven wordt vastgelegd en opgetekend. Dat geeft ongekende mogelijkheden voor zelfexpressie en kan velen inspireren op die wijze zichzelf te laten zien, ook voor zichzelf. Want op die wijze naar zichzelf kijken is nieuw omdat het een scala van mogelijkheden betreft die daarvoor hoogstens een voor een bereikt konden worden: jezelf laten in zien in woord, beeld, film en geluid. Internet verschaft voor het eerst de mogelijkheid een compleet zintuigelijk plaatje te laten zien en horen. Hoewel nu nog fragmentarisch en verdeeld, binnenkort zal door de techniek een totale indruk mogelijk worden. De tijdlijn in Facebook is een poging daartoe om een leven te vangen in een aantal indrukken. Misschien is het idee van de tijdlijn nog te primitief en teveel afhankelijk van indrukken en gebeurtenissen, misschien moeten er nieuwe interactieve vormen komen om een totaalindruk weer te geven. Zodat bij je dood een monument is opgericht waarin jij gekend en ervaren kunt worden zoals je was, zoals je deed en zoals je dacht. Helemaal totaal zal het wel niet worden, maar als we biologie, gentechnologie, psychologie,

genealogie, en tal van andere invalshoeken koppelen komen we al aardig in de richting. De tijd zal het uitwijzen.

John Hacking 2017

*****

Nogmaals: zelf-expressie

* *“Eigenlijk heb ik niet beslist om te schrijven. Je kiest niet om te schrijven. Je schrijft pas echt, oprecht, als je niet anders kunt dan je, letterlijk, in het schrijven storten. En dan vindt er een fenomeen plaats dat ik omschrijf als het 'zwarte-gat-schrijven': alle zinnen, gedichten, beelden die je ooit las of die je je herinnert komen krachtig terug, dringen zich op en verlangen om opgenomen te worden in de tekst die aan het ontstaan is. Op die manier vermenigvuldigt het aantal citaten - echte en apocriefe - citaten die andere citaten introduceren, epigrafen, epigrafen van epigrafen, als motto van het boek, hoofdstukken, paragrafen, leenwoorden, knipogen, imitaties en referenties, en gaan ze samen een speelse en re-creatieve dialoog aan.*
Paradoxaal genoeg is het in dat 'zwarte-gat-schrijven' dat je het meest intense licht ontmoet.

In die zin is dit boek eerder een boek van de lezer dan van de schrijver. Tijdens het lezen, pen in de hand, heb ik hier en daar zinnen, verhalen, melodieën, lichten, gezichten en glimlachen geplukt om die dan tot een talliet, een gebedsmantel, te weven en te vlechten. Een kleed van dauw om de vraagstelling te beschermen, die het fundament is van het bestaan.”

Uit: Ouaknin, Marc-Alain, ¿, God en de kunst van het vissen, Tielt 2016 (Lannoo)

“*Paradoxaal genoeg is het in dat 'zwarte-gat-schrijven' dat je het meest intense licht ontmoet.”* En “*Een kleed van dauw om de vraagstelling te beschermen, die het fundament is van het bestaan.”*

Deze twee citaten zouden wel eens een kernervaring kunnen aanduiden hoe ons bestaan als mens is op te vatten: in “*het zwarte gat*” het meest intense licht ervaren, en de “*vraag*” gehuld in kwetsbare vergankelijke dauw, die ons bestaan draagt. Nu klinkt dat beiden misschien erg abstract en toelichting is gevraagd.

Vooraf: Donkere ervaringen horen bij het leven. Dus denken dat alles licht en verlicht moet zijn is een misvatting over je eigen existentie. Alsof het leven een en al rozengeur en maneschijn zou moeten zijn. Wat een onzin, en wat een leugenachtigheid, wat een vorm van benepen ideologie die misschien wel past in een consumptiemaatschappij maar niet in het echte leven. In dat leven gaat het op en neer, van hoogtepunt naar dieptepunt en omgekeerd, een lange spiraalbeweging gevoed door verschillende ervaringen en situaties. De wijze waarop je omgaat met ervaringen en daar betekenis aan geeft bepaalt hoe je deze ervaringen plaatst in je leven. Het donkere is net zo belangrijk als het lichte. Dit vooraf. Ouaknin stelt, als hij het proces van schrijven onder de loep neemt, dat het creatieve proces gebaat is bij het ontbreken van een plan, een opzet of een doel. “Ins Blaue hinein” of het ‘zwarte-gat-schrijven’ wil zeggen: alles ruimte geven wat zich op dat moment aandient in je geest. Als je niet anders kunt dan schrijven, moeten schrijven en dat gaat het gebeuren: je blijkt een bron van, een schatkist vol ervaringen te zijn, indrukken, emoties, gedachten die aan het licht willen komen, in woorden gegoten. Nu schrijf ik deze tekst met het doel om haar op mijn blog te zetten, maar waar ik zal uitkomen weet ik nu niet. Ik laat me leiden door deze twee citaten en zie dan wel waar ik uitkom en wat ik ervan brouw. Een brouwproces, dit schrijven, ingrediënten zijn mijn ervaringen, ook mijn niet gearticuleerde (misschien wel nog onbekende ervaringen), de taal die ik spreek en de wijze van koppelen, aaneenrijgen van woorden tot zinnen op deze computer. Nu geen inkt en een boek, geen geur van papier en inktpatronen, maar de aanslag op een toetsenbord en een beeldscherm voor mijn neus.
Dat je als je zo vanuit het ‘niets’, een vorm van zwart gat gaat schrijven en dat je dan het meest intense licht ontmoet, vind ik een zeer fascinerende uitspraak. Gaat dat nu gebeuren? Kan dat nu gebeuren? Of ben ik dan teveel erop uit dat het gebeurt?

Laten we het maar in het midden. Er niet op uit zijn, en al helemaal niet als doel van dit schrijven. Wie weet wat dan nog kan gebeuren (of niet). Kern van deze uitspraak is voor mij de associatie dat je ‘verlicht’ kan worden door wat op de een of andere wijze in je ziel sluimert. Verlicht wil in deze context voor mij zeggen: je krijgt een soort van inzicht, je ontdekt iets moois, iets sprekends, waar je verder mee kunt, waar je misschien op kunt bouwen, een soort van inzicht, een vergezicht. En je droeg het al bij je. Mooi toch. Schrijven is dan een vorm van schatgraven, putten uit je innerlijk. Nodig is dan ook openheid voor jezelf, voor wat je met je meedraagt. De situaties creëren waarin dit aan het licht kan treden om jou te ‘verlichten’. Misschien vallen er ook nog

wel lasten van je schouders waardoor het allemaal lichter voelt. Wie weet.

Het tweede citaat over het kleed van dauw dat de vraagstelling beschermt zegt het al: dat is niet erg sterk maar je bestaan hangt er wel van af want de vragen dragen je bestaan. Niet zekerheden, waarheden, overtuigingen dragen je bestaan maar vragen. Dat is meteen hardhandig op het andere been worden gezet als je van mening was de waarheid je zal dragen in de vorm van rationele of minder rationele overtuigingen. Kun je dat aan: je overgeven aan vragen als fundament van je bestaan? Niet bent nooit thuis, nooit definitief aangekomen, steeds op weg want de ene vraag roept de andere op, het ene antwoord smeekt om een nieuwe vraag. Zoals de dauw elke dag snel opdroogt als de zon op de planten schijnt, zo fragiel en zo kwetsbaar zijn je vragen, ze lijken nauwelijks beschermd, maar elke ochtend is de dauw er weer en aan het begin van de nieuwe dagen ontspruiten je vragen die je dragen. Misschien zakken ze weg in de loop van de dag en word je geleid door je dagelijkse beslommeringen, maar die geven geen echt houvast, dragen je niet door je bestaan.

Je hebt dus niet veel in handen: je ziel een zwart gat, en je bestaan als vraag beschermd door de dauw. Daar moet je het dan maar mee doen. “al ons handelen: stukwerk” Psalm 127 zegt het zo vanuit een gelovige context: “Als de HEER het huis niet bouwt, vergeefs zwoegen de bouwers; als de HEER de stad niet bewaakt, vergeefs doet de wachter zijn ronde. Vergeefs is het dat je vroeg opstaat, je laat te ruste legt, je aftobt voor wat brood – hij geeft het zijn lieveling in de slaap.” Je hebt dus niet zoveel in handen als je zou willen. Deze ervaring tot kern van je leven maken en er het beste van maken – met alle kracht, toewijding en inspiratie: vertrouwend op je ziel die wacht en zich wil openbaren vanuit het zwarte gat en de vragen die je leven dragen en richting kunnen geven, dat lijkt met best de moeite waard. Alle valse zekerheden verdwijnen als sneeuw voor de zon – een dageraad wenkt.

John Hacking 2017

******

Schaduw

Licht en donker, dag en nacht, het zijn twee zijdes van een medaille. Ze horen onlosmakelijk bij elkaar. Het leven kent hoogte - en dieptepunten, alleen maar verwachten dat het leven een aaneenschakeling is van

hoogtepunten, van fijne ervaringen noem ik een vorm van domheid en overschatting van de eigen mogelijkheden. Veel komt er op je weg wat zwaar en moeilijk is. Dat hoeven niet alleen maar ‘beren’ te zijn die vooral je gedachten bevolken. Je verliest mensen omdat ze sterven, je kunt ziek worden, geplande activiteiten waarop je jezelf kon verheugen gaan niet door, je zakt voor een belangrijk examen, je verkering, je relatie gaat uit etc. etc. Marc Alain Ouaknin, een Franse filosoof en rabbijn citeert Tanizaki over de rol van de schaduw en de plek van het donkere in het leven:

“'Ik denk', schrijft Tanizaki, 'dat schoonheid niet een substantie op zich is, maar slechts een schaduwtekening, een spel van clair-obscur dat ontstaat door verschillende substanties naast elkaar te schikken. Zoals een fosforescerende steen, die in het duister geplaatst gaat stralen, op klaarlichte dag elke betovering van kostbaar juweel verliest. Zo verliest ook schoonheid haar existentie als je de effecten van de schaduw wegneemt.' (*Jun'ichiro Tanizaki, Eloge de l'ombre, 1933, ed. POF, 1993, p. 76-77*)”

Als je in staat zou kunnen zijn om je leven in dit licht te kunnen zien, wat zou het je dan opleveren? Je leven als een combinatie van licht en schaduw, van licht en donker? Je leven als een substantie die bestaat uit licht en donker, uit vreugde en verdriet, weemoed, verlangen, en al die andere emoties die daarbij een rol kunnen spelen. Als alles donker is zie je niks, dat geldt ook als alles in het licht staat zonder tekening, zonder schaduw. Licht en donker zijn beiden totalitaire grootheden als er niks van het andere is bijgemengd. In de schilderkunst is dat meteen zichtbaar. In de zestiger jaren van de vorige eeuw werden er wel eens werken getoond aan het publiek die slechts uit een kleur bestonden. Sommige kunstenaars maakten dan een snede in het doek: zo ontstond er een schaduw, een ander werk dan een doek met een monochrome kleur. In de Japanse landschappen die met sumi-e worden geschilderd is zwart en wit genuanceerd weer gegeven door de talloze grijstinten. In het teken yin-yang zit van beiden iets in het andere. Streven dus naar een leven vol hoogtepunten en blijde momenten heeft iets absoluuts en totalitairs: het is een leven dat uiteindelijk onleefbaar is. Los nog van het feit dat het niet te bereiken valt, is het ook een leugen om dit na te streven. Je beliegt jezelf. Je maakt je niet alleen jezelf wat wijs, je gaat ook de noodzakelijke band met je zelf verliezen als je lang doorgaat op deze weg.
Waarom leidt het voortdurende streven naar tastbaar geluk, naar ‘happiness’, weg van jezelf? Zelfverlies als reële mogelijkheid? Waarom dreigen er die gevaren? Omdat je dan slechts een kant van jezelf

accepteert en de andere wil negeren, wegdrukken, onderdrukken of ontkennen. Dat is, vind ik, een domme manier van handelen en van denken. De prijs is hoog. Je wordt een soort van robot, geprogrammeerd voor slechts een kant van het leven, een taak, een te bereiken einddoel: jouw geluk! Soms lijkt het wel alsof dit in de maatschappij alleen maar ondersteund wordt. Het leven wordt gepresenteerd als een groot feest en als je hierin niet slaagt om mee te feesten ligt dat helemaal aan jezelf. De last van verantwoordelijkheid voor je eigen geluk komt helemaal op jouw bordje te liggen. Alsof de context en de randvoorwaarden er minder toe doen. Ben je geen feestbeest, zoek je elders je heil, en of op een andere manier, dan heb je soms iets te stellen met dit algemeen streven naar geluk in onze maatschappij. Je kunt je buitengesloten voelen, er niet bij horen, niet bij de happy few op Facebook en Instagram, niet bij je studiegenoten die (soms zo schijnt het) van het ene feest naar het andere hoppen. Eenzaamheid is dan geen vreemde onbekende.

'*Spreek, ook jij,*
spreek als laatste,
spreek je uit.

Spreek -
Maar scheid van het ja niet het nee.
Geef zin aan wat je zegt:
Geef het schaduw.'

Paul Celan

De dichter Paul Celan was zich bewust van de geschakeerdheid van het leven, van de diversiteit in denken en handelen, in wat mogelijk is en wat niet. Zwart en wit had hij meegemaakt tijdens de oorlog in de ellende van het concentratiekamp. Dat was een wereld waar een ander soort waarheid gold, de waarheid van het totalitaire denken. Alsof er maar een waarheid bestond: die van de eigen groep, kaste, clan, volk etc. Ook nu is dat weer een valstrik die voor velen open ligt: de waarheid van het eigen gelijk en de blindheid voor de waarheid van de ander, de tegenstander, de opponent. Omdat je via sociale media meteen je mening kenbaar kunt maken op internet is er vaak nauwelijks nog ruimte om even stil te staan bij je eigen oprispingen zodat je wat genuanceerder zou kunnen reageren. Dat er nauwelijks ruimte zou zijn, is natuurlijk onzin: die ruimte geef je jezelf niet of te weinig. Je zou een dag kunnen wachten met je reactie. Dan blijkt ook vaker dat je helemaal niet meer zo nodig hoeft te reageren. De opwelling om op iets ter

reageren is voorbij. Zo belangrijk is het niet…Zo heeft de schaduw zijn werk gedaan en is het felle licht van je eerste reactie wat gedempt… Daarom schaduw toelaten in je leven: de mening van anderen laten bezinken, nadenken over je eigen reacties, jezelf tijd en ruimte gunnen opdat de tijd je gevoel en je ervaring wat kan inkleuren, nuanceren, meer grijstinten aanbrengen, dat kan een goede en begaanbare weg zijn. Toelaten dat je af en toe je ook eenzaam en alleen kunt voelen, waarom ook niet, dat er dagen zijn die somber aanvoelen, die donker zijn, die gekleurd zijn door weemoed en melancholie, waarom niet? Ze geven het leven pas diepgang, ze leiden ertoe dat je dieper kunt aarden, minder heen en weer van de ene oppervlakkige gebeurtenis naar de andere. Ze maken je bewust van het feit wat er wel en wat er niet toe doet. Wat echt belangrijk is in je leven en wat de moeite waard is om er tijd in te investeren en er ruimte voor vrij te maken. Dat alles kan de schaduw je leren. Een leven in contrasten, in grijstinten, in kleurrijke schakeringen die het geheel van jezelf aan het licht brengen. Niet enkel die monomane eenzijdige nadruk op geluk zonder lijden en zonder pijn. Maar ja, het is wel een kwestie van durven en van realisme.
John Hacking 2017

Bron: Ouaknin, Marc-Alain, ¿, God en de kunst van het vissen, Tielt 2016 (Lannoo)

******

Titel, opstap naar verkenning en naar inhoud

De titel van een boek, de ondertiteling, of het opschrift boven een hoofdstuk – zij vormen een soort van leidraad, een handleiding in het klein om een weg te gaan. Ze kondigen aan wat gaat komen, wat je als lezer kunt verwachten. Ze zijn richtingwijzer, soms in de zandvlakte van een woestijn. Zonder routeaanduiding is de weg soms moeilijk te vinden. De titel tast als het ware vooruit. Dat betekent dat de titel niet definitief de weg uitzet. Het is en blijft een tasten met hoeveel stelligheid een titel ook geponeerd kan worden. In elke titel schuilt als het ware ook een zekere ironie omdat hij nooit waar kan maken wat er wordt beweerd. Zo luidt een van mijn essays ‘God in de kosmos’. Dat is misschien op het eerste gezicht niet ironisch maar als je de titel bloedserieus neemt kom je van een koude kermis thuis. De ironie schuilt net in het feit dat het een ‘bij wijze van zeggen, bij wijze van spreken’ is omdat het nogal logisch is, (in mijn ogen), dat ik over God niet zo heel veel kan zeggen. Wie zou ik zijn, als mens, als beperkt wezen, om hier grote uitspraken over te doen. De titel is voor mij niet alleen een

ironische en lichtelijk uitdagende wijze van spreken maar ook een oproep om er maar eens goed voor te gaan zitten en te kijken wat komt. Zo van ‘we zullen zien’ of ‘we zullen horen’. De Franse rabbijn en filosoof Marc Alain Ouaknin is dol op vreemde en onverwachte titels. Ze vormen voor hem aanleiding om een weg te bewandelen waarin deze titels langzaam worden verkend. Zo ontvangen ze inhoud en verdieping. Zo schrijft hij in zijn boek ¿ God en de kunst van het vissen:

“God en de kunst van het vissen is niet de titel, maar wel de ondertitel van dit boek. De titel, waar je onopgemerkt aan voorbij kunt gaan, is het 'vraagteken'. Een teken dat, net als de Godsnaam, wel zichtbaar is maar niet uitgesproken wordt en dat herinnert aan de rondingen bij het wiegend wandelen van de geliefde, zo mooi bezongen in het Hooglied:

'Hoe welgevormd zijn je voeten in je sandalen, prinses!
De ronding van je heupen is als een halssnoer
gemaakt door een kunstenaar.'

Ik houd van verrassende, vrijpostige titels, die je binnenleiden in de paradox en het onverwachte. Daarna praat ik er met anderen over om hun reacties te zien, de voorkeur van de ene of de andere, om te wennen aan een klank. Ik vind de juiste woorden of ontdek ze tijdens het lezen of gewoon op straat of in de metro, zoals dit prachtige zinnetje: 'Is het niet eerder de tuin die zachtjes de kat oversteekt?' Of ook: 'Geluk zou geen geluk zijn zonder een geit die viool speelt...' (Met dank aan Chagall via Julia Roberts.)

De titel is bij mij een ongevaarlijke obsessie...
Eerder een spel. Een manier om in woorden te treden, zoals je zegt dat je in relatie treedt, met de wereld die ons omringt...”
Uit: Ouaknin, Marc-Alain, ¿ God en de kunst van het vissen, Tielt 2016 (Lannoo)

Zo denken en zo schrijven geeft veel creatieve en geestelijke ruimte. Niets ligt echt vast. En je hoeft jezelf ook niet vast te leggen. Niets zo erg als de bittere ernst, de fanatieke overtuiging dat jouw woorden de waarheid en niets dan de waarheid bevatten alsof er geen meerduidigheid bestaat en alsof niet elk woord ook verwijst naar een ander woord dat de betekenis wijder, dieper en veelzijdiger maakt. Natuurlijk geeft deze vorm van omgaan met teksten, met begrippen en met titels ook onzekerheid als je graag bouwt op vaste fundamenten. Maar de taal is een wankel-vast fundament. De draagkracht is altijd relatief. Het is altijd beiden tegelijk. Ware dit niet zo, dan zou alles vast

staan, onwankelbaar of alles zou relatief zijn, zonder houvast. Zowel het een als het ander is een illusie. Een fictie. Een mogelijkheid die niet in onze realiteit als zodanig voorkomt en als wij dat wel willen realiseren in ons denken en spreken verkrachten we ook onze realiteit. Dan treedt een soort van blindheid op waarmee we ons zelf vleugellam en afhankelijk maken. Ons spreken wordt dan een valbijl. Onze woorden een zwaard waarmee we onszelf ombrengen. Of het spreken is een zware last, want alles staat vast, het is zo en niet anders, of ons spreken is een en al vluchtigheid want niets staat vast en alles verdwijnt net zo snel als het is uitgesproken. Als mensen zitten we hier tussen in. We zijn tussenwezens. Tussen leven en dood, tussen dood en leven, en tussen vluchtigheid en vastheid, tussen absolute waarheid en fictieve illusie. Natuurlijk, we zouden meer willen, meer houvast, meer zekerheid, minder illusie, minder vluchtigheid. Maar zoals Abel, letterlijk een ‘zuchtje’ die gedood wordt door zijn broer Kain, zo zijn ook wij soms vluchtig als de wind. En toch bouwen we huizen, paleizen, kastelen met onze taal, met onze woorden. Er komt iets uit onze handen dat ons vaak overleeft. Wij leven voort in ons nageslacht, in de boeken, teksten die wij schrijven. Niet voor eeuwig. Eeuwig hoeft ook niet. Dat is veel en veel te lang. Dat is een illusoire hoop om te denken dat iets eeuwig zou kunnen bestaan. Het is een fictie, een gedachtesprong die zo abstract is dat wij helemaal niet weten wat we zeggen want eeuwigheid als het duren van de tijd die nooit ophoudt, kunnen we ons helemaal niet echt voorstellen. Misschien nog wel een beetje voorstellen, maar beleven, ervaren, dat zit er niet in. Eeuwigheid zou hoogstens de opeenstapeling van momenten kunnen zijn waarin we een klein stukje eeuwigheid ervaren in het hier en nu. “Ewigkeit im Augenblick” zo noemde de Duitse filosoof Franz Rosenzweig dit. In het moment is iets van God, iets van eeuwigheid, iets van zekerheid ervaarbaar. Maar zou gauw je gaat generaliseren gaat het verloren, raak je het kwijt en wordt het een leugen.

Dat is wat taal kan doen, een titel je kan geven: een moment van eeuwigheid in het hier en nu. Ervaren dat je hier en nu leeft en dat je hier en nu geraakt kunt worden en geraakt wordt. Dat is het dan, dat is genoeg (tenminste in mijn ogen). Meer vastigheid heb je eigenlijk niet echt nodig (in mijn ogen). Leven van moment tot moment. Alle zekerheid die je graag zou willen hebben, wie kan ze je geven? Is dat voldoende voor je? Veel religieuze stromingen hameren erop dat je zou kunnen leven in het hier en nu, in plaats van grote plannen te maken waar de totstandkoming allerminst zeker van is. Boeddhisme en Zen -Boeddhisme, en de Westerse varianten ervan (waarvan Mindfullness een uitvloeisel is) vestigen de aandacht op het hier en nu. We leven in de wereld van de ‘schijn’, ‘maya’, een wereld van illusies, in stand

gehouden door onze verlangens en begeerten. Die kleuren ons dagelijks denken en spreken en zetten ons aan tot handelen. Daardoor raken we telkens verstrikt in illusies, in onbereikbare wensen. Erkennen en herkennen dat we dat doen en dat we zo gevangen zitten, is de eerste stap naar bewustwording en relativering ervan. Onze gedachten zijn net zo vast en zo vluchtig als onze taal. Ze werken net zo. Onze gedachten en verlangens vertalen we in taal en als we er met alle macht aan vasthouden zetten we ons zelf in een soort van gevangenis. Piekeren, wakker liggen, gevangen zitten, stress, zijn de effecten. Daar word je niet blij van. Schrijven kan je helpen om je taal anders in te zetten, om te ontsnappen uit je zelf gemaakte gevangenis. Ouaknin schrijft:
Schrijven is het labyrint voorbereiden waarin je avonturiert, waar je je woorden verplaatst, er onderaardse gangen voor opent, er diep in doordringt ver van jezelf vandaan, er uitkijkpunten voor vindt die je parcours samenvatten en weer wijzigen, waarin je verdwaalt en uiteindelijk weer bovenkomt. Een labyrint waarin je kunt wandelen en mooie, verrassende en verkwikkende ontmoetingen kunt hebben.

Schrijven is genade ontvangen, inzichten vallen uit de lucht, je kunt ze niet forceren. Opeens valt je iets toe. Woorden komen en gaan en soms zit er in een beschrijving een element, een teken dat je diep van binnen kan raken. Omdat een ervaring boven komt, een persoonlijk element in je verhaal. Ouaknin citeert Franz Kafka die zegt:

'Kunst als een gebed is een hand
uitgestrekt in het donker
zoekend naar een glimp van genade
die haar omvormt tot een hand die schenkt.'

Over dit schrijven als explosie van gedachten, het vormgeven van je innerlijk in taal zegt Ouaknin het volgende, woorden die inspireren om zelf aan de slag te gaan:
“Eigenlijk heb ik niet beslist om te schrijven. Je kiest niet om te schrijven. Je schrijft pas echt, oprecht, als je niet anders kunt dan je, letterlijk, in het schrijven storten. En dan vindt er een fenomeen plaats dat ik omschrijf als het 'zwarte-gat-schrijven': alle zinnen, gedichten, beelden die je ooit las of die je je herinnert komen krachtig terug, dringen zich op en verlangen om opgenomen te worden in de tekst die aan het ontstaan is. Op die manier vermenigvuldigt het aantal citaten - echte en apocriefe - citaten die andere citaten introduceren, epigrafen, epigrafen van epigrafen, als motto van het boek, hoofdstukken, paragrafen, leenwoorden, knipogen, imitaties en referenties, en gaan ze samen een

speelse en re-creatieve dialoog aan. Paradoxaal genoeg is het in dat 'zwarte-gat-schrijven' dat je het meest intense licht ontmoet."

Dat licht in het donker, licht in je leven, licht in je woorden, een horizon die opdoemt, een nieuwe dag die aanbreekt, na soms een donkere nacht van gevangen zitten, dat is genade. Al heb je nik met godsdienst, met religie, met een religieus begrip als genade, toch is dit het juiste woord dat deze ervaring beschrijft. Er is geen beter woord, zo vermoed ik. Inspiratie is te zwak uit gedrukt want het geschenk dat genade ook is, geschenk om niet, je hoeft er helemaal niets voor terug te doen, komt in het begrip inspiratie niet zo direct aan het licht. Χαριση (*charis*) in het Grieks, *cheen* in het Hebreeuws (*begenadigen* is *chanan),* het zijn begrippen met een rijke en diepe betekenis. Het begrip genade is amfibologisch. (*Amfibologie is een grammaticale ambiguïteit die ervoor zorgt dat een zin of een woord tegelijkertijd meerdere interpretaties kan hebben.)* Het valt niet vast te leggen op een betekenis. Net zo min als ons leven, net zo min als de teksten die wij al schrijvend ontwikkelen over onszelf. "Laten we beginnen" – "Laat ik beginnen" is alvast een mooie titel om aan te vangen. Veel genade – moge genade vloeien in overvloed op deze nieuwe weg van zelfreflectie en zelf verstaan met taal die spreken doet en die opwekt en bevrijdt.

John Hacking 2017

*****

Toekomst met emoties

There's an enormous opportunity before us, as robots and algorithms push humans out of cognitive work. As a society, we could choose to put more resources into providing better staffing, higher pay and more time off for care workers who perform the most emotionally demanding work for the smallest wages. At the same time, we could transform other parts of the economy, helping police officers, post-office workers and the rest of us learn to really engage with the people in front of us. https://aeon.co/essays/the-key-to-jobs-in-the-future-is-not-college-but-compassion?

De toekomst zal een ander zijn dan we tot nu toe gewend zijn. Computers zullen hun aandeel in de samenleving zonder tussenkomst van mensen gaan vervullen. Niet alleen als robots maar ook als onzichtbare en sturende mechanismen die ons leven zullen kleuren. Ijskasten die onze consumptie en onze gezondheid bijhouden, muren

die onze stemming lezen en daarbij beelden en muziek zoeken, toiletten die controleren of we wel genoeg vitamines en mineralen binnenkrijgen etc. etc. Dat is er allemaal al, maar nu is het nog selectief en op zeer kleine schaal. De meeste uitvindingen hebben het laboratorium of de fabriekshal nog niet verlaten en beheersen nog niet ons dagelijks leven. Maar dat zal snel veranderen, sneller misschien dan ons lief is. En het gebeurt niet opvallend, met veel tamtam (wat een anachronistisch begrip) maar in stilte en ongemerkt als deel van het consumeren en inrichten van onze leefwereld. Argumenten als duurzaamheid, gemak, mensvriendelijkheid zullen de boventoon voeren bij het invoeren van nieuwe mogelijkheden. Iedereen zal snel om zijn want iedereen doet het en niemand wil achterblijven of bekend staan als een zonderling. De ontwikkelingen op dit gebied voltrekken zich buiten ons zicht en buiten onze macht. Er zijn anderen die aan de touwtjes trekken (weer z'on anachronisme). En die anderen, noem het industrielen, visionaire ondernemers, politici die met hen een deal hebben gesloten, bankiers en kapitaalverstrekkers, houden niet van raadplegingen, van democratie of van instemmingsrondes waar voorstellen kunnen worden afgekeurd. Afkeuring betekent aanpassing en/of minder inkomsten. Daarom gaat veel ongemerkt en worden mensen langzaam rijp gemaakt voor het nieuwe. De drone is een goed voorbeeld. Deze vliegende robot prikkelt ook de kinderfantasie en volwassen kopen het ding om er mee te spelen. Voor je het weet is de drone ingeburgerd. Dat de drone ook wordt ingezet om grootschalig mensen te vermoorden is daarbij slechts bijzaak en wordt weggezet met het argument dat alle ontwikkelingen positieve en negatieve effecten hebben. Maar techniek inzetten voor moord, voor uitschakeling van vijanden, van vijandig geachte tegenstanders is en blijft een menselijke keuze.

Livia Gershon die in haar bijdrage op Aeon pleit voor meer humaniteit en ruimte voor emoties in de toekomst die ons wacht, zet in op de werving van mensen voor meer mensbetrokken werk: in de zorg, voor ouderen, kinderen, zieken, gebrekkigen. Nu robots meer taken overnemen is er voor de anderen die dit werk niet meer hoeven te doen ruimte om zich op een andere wijze nuttig te maken. Een nobel streven, een mooi ideaal. Dat zou dan ook betekenen dat de robots die nu in Zuid Korea en Japan in bejaardenhuizen worden ingezet om de bejaarden bezig te houden en af te leiden overbodig worden. Maar de ontwikkelingen in Japan en Zuid Korea laten ook zien dat de maatschappij net zo goed een heel andere kant op kan gaan. Nog meer techniek en technische toepassingen en minder menselijkheid. Menselijkheid, humaniteit zouden wel eens domeinen kunnen worden die slechts thuis en binnenskamer nog een rol mogen spelen want daarbuiten is het

bussiness as usual: er moet geld, inkomen worden verdiend, winsten gemaakt en daarbij zijn dat alleen maar hinderlijke ‘ervaringen’, ‘emoties’, ‘opties’ uit het verleden die hun bruikbaarheid slechts relatief hebben bewezen. De wereld is er al op al niet beter op geworden en 2000-3000 jaar menselijke geschiedenis hebben de vreselijke oorlogen en onderdrukkende situaties niet weten te voorkomen. Zo zou je kunnen redeneren en misschien wordt er ook zo wel geredeneerd. Als het niet met sociale middelen kan, met een sociale insteek moeten we misschien maar over gaan op een technische insteek, een vorm van beheersing van geweld en agressie met medische en manipulatieve technieken. Genetische manipulatie, genetische selectie, indoctrinatie, psychische beïnvloeding in het vroegste stadium, hersenmanipulatie, de mogelijkheden zijn er in vele varianten. Het denken kan worden gestuurd. Degenen die de informatie bezitten en de informatiekanalen aansturen kunnen hun macht inzetten om de mensen dat te laten weten wat zij willen. Illusies worden als waarheden verkocht, fictieve feiten als de werkelijkheid.

We zijn als consumenten een makkelijke prooi voor de aanstuurders van nieuwe mogelijkheden van beheersing. Sociale media - typisch dat woord ‘sociaal’ - die nu de overhand hebben gaat het ook om een verdienmodel. Alogoritmes worden losgelaten om je beter te leren kennen en beter te leren manipuleren via reclames en andere aanbiedingen. Binnenkort is je hele profiel een open boek voor deze organisaties. Niet alleen je politieke voorkeur, je opleiding, vriendenkring, sociale omgeving, je afkomst, je genetische gesteldheid, je biologische kenmerken, je verzekerbaarheid, je inkomen, je toekomstige plannen (mogelijke opties), je werkkringen, en je potentiele inzetbaarheid en manipuleerbaarheid zijn dan bekend en met elkaar vormen zij een groot complex van data over jou. Identiteit is dan die verzameling data.
Dat zou wel eens kunnen gaan betekenen dat op basis van deze verzamelingen ook nieuwe vormen van identiteit ontwikkeld kunnen worden. Zoals aldous Huxley al in een verder verleden sprak over alfa’s, beta’s en gamma’s met diverse en aangepaste taken en mogelijkheden, krijgen we nu misschien wel een heel alfabet aan identiteiten met kenmerken, met kwaliteiten en daarbij horen taken en beloningen, of vormen van macht en gezag. Wie staat er dan boven aan de ladder en wie onderaan? De informatieverstrekker aan de top en de ‘domme’ niet ontwikkelde, zonder kansen opgegroeide ‘slaaf’ onderaan? Waaruit zou die slavernij dan bestaan? Proberen in een moeilijke situatie in leven te blijven met primitieve middelen omdat er overal op aarde conclaves zijn waar de slimmen en de rijken zich hebben verschanst om daar hun eigen weelderig leven te leiden? Een grote tweedeling in de

maatschappij tussen have's and have's not? Groter en breder deze kloof dan we ooit gekend hebben? Is dat onze toekomst? Met een leger van robots om deze have's not eronder te houden en te verzekeren dat ze de beschermde ruimtes nooit zullen binnenkomen? Is dit science fiction? Er zijn al talloze films en series over dit thema in dit licht gemaakt, dus zo vreemd is het niet.

Natuurlijk kunnen we optimistisch blijven, geloven in een goede afloop voor velen. Maar de huidige crisis op het gebied van vertrouwen in de mensheid doordat er rijke en arme landen zijn, en dat al eeuwenlang, doordat er geen eerlijke verdeling van de welvaart plaatsvindt, onderdrukking en oorlog, met als gevolg armoede, honger en vluchtelingenstromen, de onzekerheid over de ontwikkelingen van het klimaat met navenante en nefaste gevolgen, de politieke leiders en hun aanhang die hun oren teveel naar makkelijke en goedkope oplossingen laten hangen, populisme alsof het volk 'wijsheid' in pacht heeft, terwijl dat enkel welbegrepen eigenbelang en 'egoïsme' is omdat ze het minder goed hebben getroffen of kind van de rekening zijn geworden in onze kapitalistische liberale samenleving waar economische resultaten de nieuwe religie vormen, en dus de aandeelhouders vooral aan zichzelf denken en niet aan de arbeiders in een onderneming, etc. etc. Wie houdt de moed erin, en wie blijft hoopvol?
We zullen zien. Afwachten en hopen op betere tijden en meer economische voorspoed is geen optie want de winst voor de een is het verlies voor de ander. Onze welvaart is voor een groot deel opgebouwd uit het afwentelen van de negatieve effecten op anderen. Ons (gevaarlijk en giftig) afval dat naar Afrika wordt verscheept, onze consumptie waarin niet de kosten voor de vervuiling in veel andere landen wordt meegeteld (zoals bij de winning van grondstoffen als goud, aluminium, zink, olie, hout etc. waarbij het milieu en de leefomgeving van mensen vaak de dupe is), en zo zijn er nog tal van voorbeelden te noemen. We leven in een globale wereld en het kan niet zo zijn dat wij rijk blijven en anderen arm. Dat zal veranderen, goedschiks of kwaadschiks. Als je niets te verliezen hebt is geen muur te hoog en geen grens te ver. Het worden spannende tijden.

John Hacking 2017

******

Troost en verdriet

Het oer-verdriet ligt als een donker weekdier, een droesem op de bodem van de ziel. Elke beroering van de ziel maakt het hele bestaan donker. Het bestaan is een verward kluwen, waaruit men heldere, rechte draden kan spinnen. Maar hoe men ook spint, er blijft een rest bestaan, die het meest eigenlijke en substantiële in zich bevat. Tot hier kan men zijn bestaan kunstmatig verhelderen en opvrolijken, maar niet verder. Deze donkere rest is de melancholie. Wij kunnen deze rest niet verhelderen en niet verwijderen, want het is de wortel van ons bestaan, de plaats, waar onze individualiteit met het leven en de wereld verbonden is. Wie ons deze melancholie ontnemen zou, zou ons van onszelf vervreemden en ons doden. Wij willen haar ook niet missen, integendeel: wij koesteren onze melancholie en hiervoor, niet om haar te bestrijden, hebben wij behoefte aan de troost. Onze grote angst is niet: te verzinken in de bodem van dit oer-verdriet – veeleer is dat onze grote nostalgie - maar ervan losgesneden te worden. Het eigenlijke object van onze angst is de meedogenloze helderheid die de wortels van ons individuele bestaan zou doorgronden en oplossen. De troost doet deze wortels nog dieper doordringen in de bodem. Hij brengt beweging in het grote, donkere verdriet, dat de substantie van de ziel is.

Cornelis Verhoeven, Filosofie van de troost, in: Verhoeven, Cornelis, Rondom de leegte, Utrecht z.j. (Ambo) p. 54-55

“Spreken over vertroosting is spreken over verdriet. En spreken over verdriet is spreken over zichzelf en wel over datgene wat het diepst in de eigen ziel verborgen ligt.” zegt de Nederlandse filosoof Cornelis Verhoeven in een kleine ‘filosofie van de troost’. In onze zielen ligt een grote hoeveelheid verdriet opgeborgen. Een soort van oer-verdriet. Waar komt dat vandaan, of waarom hebben wij dat verdriet? Het heeft te maken met onze contingentie: we zijn sterfelijk. En het heeft te maken met het feit dat wij niet met onszelf samenvallen, alsof wij een een-op-een identiteit met onszelf zouden vormen. Er is een afstand - ik kan mezelf beschouwen - en ik zal nooit met mezelf samenvallen in die beschouwing. Misschien worden mystieke of ekstatische ervaringen wel gekenmerkt door het feit dat voor even die afstand lijkt te zijn opgeheven en dat er geen ego, geen zelf is, dat op afstand toekijkt, commentaar levert of zich via de interne voice-dialoog laat horen.

Maar als er verdriet ligt opgeborgen in onze ziel, ligt er dan nog meer dan dat? Vreugde, hoop, vertrouwen, verlangen, (over)moed, geluk,

liefde? Wie kan zijn ziel zo doorvorsen dat deze schatten aan het licht komen? Of liggen ze er niet, is de ziel verder leeg? Wie zal het zeggen? In zijn 'filosofie van de troost' worden deze vragen niet gesteld. Maar Verhoeven stelt wel dat verdriet de eerste en de laatste werkelijkheid vormt voor de mens omdat hij daar graag over praat. Dat zou dan betekenen dat al die andere 'schatten' in onze ziel misschien secundair zouden zijn, in ieder geval niet het eerste en niet het laatste woord zouden hebben. Verhoeven schrijft: "De troost wortelt in onze melancholie. Alleen wat de melancholie opwekt kan ons troosten. Troost is de cultuur van de melancholie. Troost mobiliseert het verdriet. Deze paradoxaal klinkende uitspraak is gemakkelijk experimenteel waar te maken. (…) Troost veronderstelt niet alleen het verdriet, maar wekt het ook op. En over niets spreekt de mens zo graag als over zijn verdriet. Het is zijn eerste en laatste werkelijkheid."

Verhoeven koppelt troost aan verdriet en verdriet aan troost en beiden hangen onlosmakelijk samen. Diep op de bodem van de ziel ligt de melancholie die zowel het verdriet voedt en de troost ondersteunt en voedt. Troost heeft daarbij een bijzondere functie die verder reikt dan het troosten bij incidenteel verdriet. Troost werkt ook niet als het verdriet niet echt is of als iemand zijn verdriet probeert te ontvluchten in allerlei soorten van afleiding. Dan schiet de troost weg over het hoofd van de betrokkene en levert de actie van troosten niets op. Troost, zo Verhoeven, heeft niet de bedoeling om het verdriet op te heffen. De troost kan het verdriet ook niet echt verminderen. De troost neemt het verdriet bloedserieus en stelt daar wat anders tegenover. Troost geven is een uitnodiging het landschap buiten de eigen erevaren woestijn te verkennen, stappen te zetten in die woestijn waardoor er misschien - en later - een nieuwe horizon kan opdoemen. Maar dat kan niet worden geforceerd, dat is een proces dat in gang kan worden gezet maar niet gemanipuleerd. Het verdriet is daarvoor te sterk en het wil serieus genomen worden. Niet alleen om dit verdriet zelf maar ook om de relatie van dit verdriet met het oer-verdriet in de eigen ziel. Verhoeven schrijft hierover: "Ook het incidentele verdriet, waarom men behoefte heeft aan troost, grijpt altijd over in een veel groter en algemener kader. Troost en verdriet zijn beide generaliserend en universeel. Verdriet om het verlies van een geliefde slaat om in verdriet om het bestaan; medelijden met het leed van een ander vindt gretig voedsel in de eigen smart. (…) En dit grotere verdriet is dan op zijn beurt weer verworteld in een groot en onbeschrijfelijk oer-verdriet. (…) Men zou dit kunnen zeggen: zoals er een onderscheid is tussen vrees en angst, zo is er een verschil tussen het incidentele verdriet, waar de troost zich in eerste instantie op schijnt te richten en de grote smart, die slechts achtergrond blijft, het oer-

verdriet. Vrees richt zich op een concreet gevaar, terwijl de angst gegeven is met het bestaan. De vrees is in zekere zin een concretisering van de angst. Zo is elk incidenteel verdriet de concretisering van het oer-verdriet. Zoals men we! de angst tracht te bestrijden door de vrees weg te nemen, zo richt de troost zich over het incidentele verdriet heen tot het oer-verdriet."

Misschien is de relatie tussen het eigen verdriet en dit oer-verdriet wel een van de redenen waarom sommige mensen hevig kunnen lijden aan de wereld en aan de ervaringen en beelden van die wereld die dagelijks de huiskamer en het eigen leven binnen komen. Depressie zou hier wel eens mee te maken kunnen hebben dat de grenzen uiteindelijk vervagen tussen het eigen verdriet, het oer-verdriet en het verdriet buiten jou in de wereld. Verzinken in je eigen verdriet, 'verdrinken in je verdriet', luidt de uitdrukking: dan is de verdrinkingsdood nabij. Mensen kunnen zo hopeloos worden, hopeloosheid ervaren, bijvoorbeeld bij het verlies van een geliefde partner, een dierbaar kind, een geliefde ouder ofeen broer of zus, vriend of vriendin, dat hun verdriet hen overmant, hen de baas wordt waardoor ook troost niet meer binnenkomt. De band met de wereld, met hen die er ook nog zijn kan zo losser, en minder belangrijk worden. Zelfs zo los dat deze band niet meer telt, dat het eigen verdriet en de uitweg hieruit zwaarder gaat wegen dan het instand houden ervan. Troost en pogingen om te troosten schieten dan aan hun doel voorbij want de persoon voor wie de troost bedoeld is, is onbereikbaar geworden. Verhoeven schrijft over deze troost en de inzet ervan: "Om te begrijpen, dat troost meer is dan een incidenteel gebeuren, is het nodig ook in het verdriet het incidentele van het blijvende te onderscheiden. In werkelijkheid richt de troost zich niet op een incidenteel verdriet. Hij reikt altijd daaroverheen naar iets fundamentelers. Dat is eigenlijk vanzelfsprekend. Immers: troost doet iets met het verdriet en passeert het dus. De vraag is nu maar, hoe en in welke richting de troost het verdriet passeert. Welnu, de troost wekt het verdriet op, maar neemt het niet weg. Het is niet de taak van de troost het verdriet op te heffen of in vreugde te doen verkeren. Er is aan de troost een grens gesteld. Dat is de grens, waarbinnen alleen een tegenwicht of een reactie zinvol kan zijn. Troost moet de bedroefde teruggeven aan de wereld, niet meer. Hij moet de helderheid scheppen, waarbij het leven kan gedijen vanuit zijn eigen aandrift. Het is hoogstens een uitnodiging om vanuit de eigen bestaansgrond levenskracht te stuwen naar een verdord levenspatroon."

Maar als de woestijn, het eigen verdord levenspatroon, zo dor, koud, leeg en donker is geworden moeten we eigenlijk spreken van

pathologie. Het verdriet neemt het dan volledig over van een mens en heeft, krijgt, totalitaire trekken. Mensen die hevig moeten huilen bij een groot verlies vertellen vaker dat het dan soms lijkt alsof zij nooit meer op kunnen houden met huilen. Een zee van verdriet lijkt hun ziel, hun geest, hun leven te overspoelen. Ze zien niet meer het strand onder hun voeten - de vaste grond - maar enkel de aanstormende golven. Als troost kan bewerkstelligen dat je waar gaat nemen dat je met beide voeten op het strand staat - in plaats van midden in zee - is er al heel wat bereikt. Het verdriet is nog even aanwezig, net zo sterk voor je ervaring, maar je staat er niet midden in, maar aan de rand. Wandelen langs het strand, lopen langs de randen van het verdriet, de woeste zee, die dan weer wild, dan weer kalm, rustig, vredig kan zijn, het is een proces dat je aan kunt gaan. Aan zou kunnen gaan, als je durft. Je oer-verdriet - je melancholie, je diepste zieleroerselen - zullen er niet door veranderen. Dat hoeft ook niet. Dat hoort bij je bestaan, bij je wezen, net zoals de littekens die je nu hebt opgelopen door een groot verlies. Samen vormen ze een nieuwe dimensie waarin je nu je weg moet zien te vinden. Een woestijn, een zee van verdriet, een onmenselijke droogte, maar ook hoop dat er weer oase's zullen zijn, waterputten, een zee om in pootje te baden. Als troost je hierbij dichterbij kan brengen, dan is elke daad van troost de moeite waard.

John Hacking 2017

bron: Cornelis Verhoeven, Filosofie van de troost, in: Verhoeven, Cornelis, Rondom de leegte, Utrecht z.j. (Ambo) p. 51-81

****

Verleiding

"Op een dag maakt een woord je wakker, het wekt je, het neemt je mee, het bevraagt je en verleidt je.
Op een dag bots je op een raadsel met een exotische klank, dat je zin geeft om woordenboeken open te slaan, woordstammen op te zoeken, je studies Grieks en Latijn weer op te nemen.
Op een dag blijk je vertrokken te zijn op de vleugels van enkele letters die je, al weet je niet waarom uitnodigen om te reizen, die je motiveren, je in beweging zetten, je dynamiek geven en je zin geven om te onderzoeken, te lezen en je laten binnentreden in de dans van de betekenis, met kans op een nieuw begrip van de wereld.
Op een dag komt de zon op en de ochtendwind brengt je een woord als een venster, een woord als een deur, dat de zon, de smaak van zand en

woestijn, het ritme van een rivier en het ruisen van het graan, de diepte van een herinnering en ook de onrust laat binnenkomen.
Op een dag zingt een letter voor je ogen en vertelt over de vriendschap, de glimlach, het ploegwerk, de velden, de bliksem, het licht en het breken, het lachen, de vreugde van het denken, de wil om een brug over te steken, naar de andere kant te gaan, op ontdekking naar alles, naar niets, gewoon wandelen en schrijven ook.
Op een dag word je verrast door een zin die je meeneemt op een cruise, die je archeologiseert, die je ijsbankt, je noordpoolt en je zigzagt. Je wordt filosoof, gevoelig en vrolijk, aandachtig en ernstiger.
Op een dag is er een woord dat, een zin die je verandert en je hebt maar een zorg, dit ongehoorde en onverwachte delen, vertellen, duidelijk maken, laten resoneren."
…
"En dus begin je te schrijven, te avonturieren, rond te tasten, uit te vinden, jezelf uit te vinden, je af te wenden, te riskeren, te vallen, op te staan, nog eens te vallen, vragen te stellen, te luisteren en je besluit vooral, zoals ik rabbi Nachman liet zeggen, door een apocrief citaat in het leven te roepen, 'om niet je weg te vragen aan iemand die hem kent, want dan zou je niet meer kunnen verdwalen'!"

Uit: Marc-Alain Ouaknin, ¿, God en de kunst van het vissen, Tielt 2016 (Lannoo)

Verleiding: wakker gekust worden door een woord, een zin, een gedachte of een beeld. Dan ga je op weg. Je begint een reis. Nieuwe perspectieven, nieuwe wegen openen zich in je leven. De horizon is telkens weer anders en nooit kom je aan op je eindpunt. Je levensreis heeft definitief begonnen. Thuiskomen, dat wil zeggen, terugvallen in het vertrouwde, bekende, veilig gewaande, is er even niet meer bij. Je bent geestelijk op reis en geen enkele definitie, geen enkele definitieve omschrijving kan je meer binden. Je hebt je gevangenis waar elke dag alles hetzelfde was, is en blijft, voorgoed verlaten. Alle betekenissen gaan schuiven, ze blijven niet op hun plaats. Alle algemeenheden, het waren altijd al leugens, die geen recht doen aan het bijzondere, het particuliere, gelden niet meer. Alles is telkens weer nieuw; nieuwe plaatsen, nieuwe tijden, nieuwe omschrijvingen, nieuwe metaforen, nieuwe inzichten en telkens weer nieuwe, nieuwe, nieuwe vragen. Teveel vragen om antwoorden op te geven en antwoorden lokken steeds weer nieuwe vragen uit. Dat is '*semiose*', voortdurend verschuivende betekenissen die worden toegekend en die veranderen, zich verdiepen, vervluchtigen, die met je op hol gaan en die je doen verdwalen. Dat is goed, verdwalen is prima, want dan roest je niet vast, raak je niet

verworteld in betekenissen die je uiteindelijk niet verder kunnen helpen en die als een harnas je bloedsomloop en je vrije gedachten afknellen. Dat kan nooit goed zijn voor je leven. Voor je geest en voor je geestelijke vrijheid.

In elk van ons schuilt misschien een kleine dichter, schrijver, filosoof, avonturier. Misschien ook niet. Het hoeft ook niet. Maar het kan. Het zou kunnen. Ook schrijven heeft niet zoveel om het lijf want als je eenmaal bent begonnen, vloeien de woorden en de zinnen vanzelf uit je pen of je toetsenbord. Als je diep moet na gaan denken over wat je wel allemaal niet op papier of je beeldscherm wilt brengen gaat het meestal niet zo soepel. Ergens moet je een knopje durven omzetten en je gedachten laten vloeien, je beelden die opkomen laten spreken, je associaties bovenlaten borrelen en vastleggen in woorden. Dan zul je merken dat er vanzelf iets verschijnt waar je misschien tevreden mee bent, en als dat niet zo is, pas je het weer aan. Het hoeft niet meteen perfect te zijn. Het gaat ook om de oefening zelf, het doen, het laten gebeuren. Dwalen, ronddwalen heeft iets ontspannend, er hoeft niet meteen een leven op het spel te staan, een fataal einde omdat je geen voedsel, geen water vindt. Dwalen in de woestijn, dwalen op papier, is niet hetzelfde. Je weg moeten vinden om te overleven of je weg ontdekken als je eenmaal vertrokken bent is niet gelijk. Verdwalen om te ontdekken, om nieuwe perspectieven in je leven te ervaren is iets anders dan verdwalen in een groot en donker bos met enge mensen verslindende beesten. Dat heeft ook niets meer met de verleiding van een woord, een zin, een beeld te maken. Hoewel alle mooie en interessante sprookjes wel over deze thema's handelen. Maar sprookjes worden geen werkelijkheid en virtueel kun je wel behoorlijk verzeild raken in een gebeuren maar als de stroom uitvalt of de knop omgaat, ben je weer thuis. Einde oefening.

Als je als kind al veel naar verhalen hebt geluisterd, en daarna gelezen, zelf aan de slag bent gegaan met teksten die je aanspraken, dan is het zaad gezaaid. Dan is er een leven mogelijk waarin verleiding door lezen en kijken voortdurend een appel op je kan doen. Fernando Pessoa zei het al: "lezen wil zeggen, door een vreemde hand dromen". Die droom is elke dag mogelijk. Boeken, teksten, beelden genoeg om je door te laten verleiden. Je kunt er alleen maar bij winnen: vooral vrijheid en ruimte.

John Hacking 2017

******

Werkelijkheid als georganiseerde chaos

„Als fotograaf moet je accepteren dat de werkelijkheid niet is vast te leggen. Alles draait om interpretatie. Ik zal de werkelijkheid nooit begrijpen. Ik praat nu. Jij luistert. Wat gebeurt hier? Hoe moet ik dit interpreteren? Geen idee. Ik hou mezelf voor de gek als ik zeg dat ik het begrijp. Ik probeer het enigszins te hanteren. Ik probeer de werkelijkheid te begrijpen, maar het raadsel verplaatst zich steeds."
Roger Ballen in NRC 7-12-2017

Wat is werkelijk, wat is werkelijkheid? Een vraag zo oud als de filosofie zelf. De Griekse filosofen, de filosofen uit India, China en Japan hebben zich daar eeuwen geleden al intensief mee bezig gehouden. "De werkelijkheid is een schaduw, ze is georganiseerde chaos", zo zegt de fotograaf Roger Ballen. Wat bedoelt hij hiermee? Het interview, waaruit deze citaten stammen, maakt dat niet met zoveel woorden duidelijk. Alles wat we waarnemen ordenen we en plaatsen wij binnen kaders. De fotograaf doet dat bewust als hij met zijn camera een kader afbakent. Denken of beweren dat daarmee de werkelijkheid wordt weergegeven is een 'gotspe', en een vorm van hoogmoed want het is een keuze van de fotograaf en een effect van het toestel dat hij hanteert. Ballen zegt hierover: „Waarachtigheid is absurditeit. Ik bedoel: absurditeit is de conclusie van waarachtigheid. Te veel fotografen willen een beeld geven van de werkelijkheid, zijn erg gericht op het nu. Maar dat is niet waar het om gaat. Het gaat om wat er over blijft wanneer dat contemporaine eraf is. Dan blijft het absurde over."

Dit absurde is absurd omdat het ontdaan van alle pretenties niet meer en niet minder is dan een stukje papier met daarop een afbeelding, resultaat van een chemisch proces, en ontstaan uit het feit dat de mens een apparaat als een camera heeft uitgevonden die dit stukje papier (zoals bij een polaroid camera) bedrukt en al tevoorschijn tovert. (Vertaald naar de digitale wereld is het beeld slechts een opsomming van eentjes en nullen waardoor het beeld op ons beeldscherm ontstaat.) Is dit beeld, deze afbeelding, deze verbeelding gelijk aan de werkelijkheid? Ook een foto zou je virtueel kunnen noemen, omdat de gebeurtenis op het beeld nooit kan samenvallen met het afgebeelde. Daarom: is deze virtuele dimensie alleen maar werkelijk als virtualiteit? Ze zal nooit en te nimmer samen kunnen vallen met de werkelijkheid 'an sich' Zoals ons waarnemen nooit het Kantiaanse 'Ding an sich' zal kunnen bevatten. Voor ons mensen blijft de werkelijkheid altijd mijn waargenomen en verwoorde, mijn verbeelde werkelijkheid, dus mijn interpretatie. Resultaat van iets dat in mij en door mij plaatsvindt.

Gekleurd door mijn lichaam, door mijn lichamelijk waarnemen en interpreteren van de werkelijkheid. Het begrip werkelijkheid is dan eigenlijk ook een verkeerd woord. Het is een abstractum dat met geen enkel feit samenvalt en dat door niemand als zodanig kan worden begrepen, waargenomen en weergegeven. Waar hebben we het dan over als we over werkelijkheid en de werkelijkheid spreken?
Villem Flusser heeft daar jaren geleden over nagedacht en geschreven. Hij pleit voor een filosofie van de fotografie. Hij stelt een aantal stellingen op en probeert zo een terrein af te bakenen om de fotografie te duiden en een plaats te geven binnen de filosofie. De vraag naar het proces van betekenisgeven en de werkelijkheid speelt hierin mee op de achtergrond. De Poolse kunstenaar *Goraczka*, Tomasz Setowski schrijft op zijn blog daar een aantal verklarende opmerkingen bij: (Cursief zijn de stellingen van Flusser). Ik citeer: *Images are significant surfaces.* This means that images signify, as well as make comprehensible as an abstraction, “something ‘out there’.” Images are reduced from “four dimensions of space and time” to “two surface dimensions.” *Imagination is this specific ability to abstract surfaces out of space and time and to project them back into space and time.* Imagination is the precondition for producing and decoding images. “The ability to encode phenomena into two-dimensional symbols and to read these symbols.” *The significance of images is on the surface.* A single glance remains superficial and doesn’t reconstruct the abstracted dimensions. One has to “allow one’s gaze to wander over the surface feeling the way as one goes” in order to enhance and deepen the significance. The path the gaze follows is “complex” and formed by the “structure of the image” and the “observer’s intentions.” This is called ‘scanning’ and reveals the significance of the image. Therefore, it is a kind of synthesis between the intention manifested in the image and the intention belonging to the observer.”

Afbeeldingen (zoals foto’s op papier) zijn significante oppervlaktes, geselecteerd uit een tijdruimtelijke dimensie en weer teruggebracht tot een tijdruimtelijke dimensie – beperkt tot een oppervlak. De toeschouwer, beschouwer, neemt dit beeld tot zich en trekt er zijn eigen conclusies uit. Wat hij of zij ziet wordt mede bepaald door de wijze waarop gekeken wordt en wat bewust en onbewust wordt geselecteerd als betekenisvol. Omdat de afbeeldingen als betekenisvol worden ervaren en omdat er betekenissen door de toeschouwer aan toe worden gevoegd, ontstaat er iets nieuws. “*Images are not ‘denotative’ (unambiguous) complexes of symbols (like numbers, for example) but ‘connotative’ (ambiguous) complexes of symbols.* Images provide space for interpretation. The space reconstructed by scanning is the space of

mutual significance. The gaze produces specific relations between elements of the image. Scanning is thus a kind of eternal return: the gaze “can return to an element of the image it has already seen, and ‘before’ can come ‘after: the time reconstructed by scanning is an eternal recurrence of the same process.”
The space and time peculiar to the image is none other than the world of magic. Within the space and time of the image, nothing is excluded; everything participates in a significant context. Moreover, this is a world where everything is repeated. The cyclical reality of the image is therefore structurally different from the linear world of history “in which nothing is repeated and in which everything has causes and will have consequences.”

Ook de Franse filosoof Ronald Barthes heeft zich verbaasd over het feit dat foto’s kunnen fascineren en dat ze een eindeloze herhaling kunnen worden van iets dat slechts eenmaal heeft plaatsgevonden. Een foto noemt hij een voortzetting van het gebaar van een kind dat ergens op wijst. Ook hier zo je kunnen spreken van een soort van magie: dat waarnaar gewezen wordt komt tevoorschijn op papier, in een beeld. De foto legt vast en daarmee komt ook volgens Barthes het aspect van vergankelijkheid om de hoek kijken. De dood speelt op de achtergrond mee: de foto legt een moment vast dat nooit meer terugkeert. Een foto is daarom, hoe transparant ook, volgens hem volledig met contingentie beladen. Ik Heb hierover jaren geleden al een keer geschreven in een van mijn essays over het lichaam en het feit dat wij de werkelijkheid allereerst lichamelijk ervaren. Ik citeer: “Bij zijn zoektocht naar de fascinatie voor de foto onderscheidt Barthes twee aspecten die een rol spelen: het uit het latijn overgenomen begrip “studium” dat niet in eerste instantie studie betekent, maar eerder fascinatie, gegrepen zijn zonder veel enthousiasme, eerder uit gewoonte, op basis van geleerde gewoontes (dressuur) iets mooi of aantrekkelijk vinden. Zoals je veel onderwerpen en thema’s boeiend kunt vinden en je aandacht hierop richt omdat je er iets van verwacht. Je eigen aandeel om te zoeken en te onderzoeken zit in dit begrip opgesloten. Zo kom je ook de intenties van de fotograaf op het spoor. Iets wat echter je vooronderstellingen, je kijken en je vertrouwde patronen aan het wankelen kan brengen komt tevoorschijn in het begrip “punctum”, een klein gat, een kleine vlek, een kleine incisie, snede, “Wurf der Würfel”; “Das punctum einer Photographie, das ist jenes zufällige an ihr, das mich besticht (mich aber auch verwundet, trifft). Hiermee heeft hij uiteindelijk een criterium ontdekt waarmee hij de foto’s kan aanwijzen die een bijzondere indruk op hem maken en die hem van binnen raken.”

De wijze waarop Barthes probeert zijn fascinatie te verwoorden die uit een foto kan spreken komt overeen met de ‘magie’ die een foto kan hebben op de toeschouwer. Hij noemt dat het ‘punctum’ van een foto. Maar die magie ligt, zo vermoed ik, zowel aan de kant van de fotograaf die een foto maakt van iets dat hem aanspreekt, als wel aan de kant van de toeschouwer, die door iets in of op de foto wordt geraakt. “*The significance of images is magical.* The magical nature of the image has to be taken into account when we want to decode them. It’s wrong to look for a frozen event in images; “rather they replace events by states of things and translate them into scenes.” The dialectic inherent to an image must be seen in the light of this magic, whose power lies in the superficial nature of the image.”

Maar daarmee is niet alles gezegd. Afbeeldingen zijn ook bemiddelingen tussen de wereld waar we deel van uit maken en onszelf. Ze bemiddelen wat we via de camera vastleggen van de wereld en hoe wij deze foto, dit getuigenis, dit product van de camera, oppakken en verklaren of duiden. “*Instead of representing the world, images obscure it until human beings’ lives finally become a function of the images they create.* We cease to decode images and instead project them still encoded into the world which (meanwhile) itself becomes like an image: “a context of scenes, of states of things.” Our reality is magically restructured into a ‘global image scenario.’”
Het beeld, de afbeelding, representant van onze wijze van waarnemen wordt leidend in de manier waarop wij naar de wereld gaan kijken: wij kijken via beelden, via verbeelding van de wereld en wij lezen de foto’s alsof het beelden zijn van de wereld die wij zelf hebben geschapen. Flusser noemt dat een vorm van idolatrie, het beeld kleurt onze waarneming, onze bewondering voor het idool stuurt onze interpretaties en leidt de wijze waarop wij betekenis geven aan de dingen en de ervaringen in de wereld. Kortweg het product van onze camera maakt ons tot onderdeel in de wereld van de techniek, kleurt vervolgens ons zelf-verstaan (zie de aantrekkingskracht van de selfies), en brengt ons zo zonder dat we het in de gaten hebben, in een technische context waarin niet wij zelf de voornaamste betekenisdragers zijn maar de toegepaste techniek. Wij denken, in onze overmoed, dat wij de baas zijn, dat wij weten waar het over gaat, en dat wij de werkelijkheid in onze zak hebben als wij haar afbeelden, verbeelden via een foto. Maar in feite zijn we product van ons eigen technisch gedrag en kijken we naar de wereld zoals de techniek ons dat uiteindelijk via de foto voorschrijft. Nieuwe technische mogelijkheden verlokken ons en doen ons nog steeds geloven dat wij de baas zijn over wat we doen en wat we produceren, maar in feite zijn we slechts product geworden in een complex proces

van technische toepassingen. De macht van de sociale media en de grote spelers maken dit elke dag meer dan duidelijk. Ze helpen ons greep te krijgen op de chaos om ons heen en scheppen zo duidelijkheid. Ze geven ons de illusie dat dit fijn is en dat we ermee geholpen zijn. Maar wat werkelijkheid werkelijk is wordt zo meer en meer een schaduw. Ze is een verbeelde, afgebeelde, gemanipuleerde werkelijkheid waarvan wij moeten blijven denken dat ze dé werkelijkheid is. De bubbel waarin we leven en die vanuit ons ingebonden zijn in deze alles bepalende ordening van de chaos zal ons steeds meer verslaven. We lezen alleen nog wat we ook vinden en alles wordt op ons toegesneden. Buiten de paden treden wordt uitzondering, andersdenkenden serieus nemen een zeldzaamheid. Open geesten wordt een begrip voor het woordenboek, iets uit het verleden.
Dat is wat Roger Ballen misschien wil zeggen als hij spreekt over de absurditeit die onder de werkelijkheid ligt verstopt. Haal alle glans af en alle interpretatie weg van de foto: dan houd je niks meer in handen. Het leven is absurd. Het leven zonder interpretatie, zonder ordening, zonder verbeelding is een doods en leeg leven. De vraag blijft daarom staan: wat stel jij als individu, als persoon, als zelf, tegenover deze absurditeit? Welke interpretaties houden stand en kunnen je dragen in dit leven, hoe open en vrij wil je zijn, hoeveel vrijheid durf je toe te laten in je geest, in je leven, in je gedachten en in je gedrag?

De mens komt naakt ter wereld en naakt verlaat hij deze wereld. Naaktheid is een van zijn wezenskenmerken. Precies hieraan laat zich aflezen hoe wij omgaan met onszelf, zowel in het verleden, als in het hier en nu. Aan deze omgang met onze naaktheid wordt duidelijk hoe hypocriet en hoe oneerlijk wij kunnen zijn. Waarom? Omdat onze toegang tot onze geleefde en geduide werkelijkheid allereerst plaatsvindt door en via het (naakte) lichaam. Als we dit ontkennen, verdonkeremanen, of door techniek en religieuze voorschriften verdoezelen, liegen we niet alleen tegen onszelf maar houden we een wereld in stand waarin we nooit volledig die mens zullen zijn, die wij zouden kunnen worden. Open en bloot de werkelijkheid waarin we leven, de wereld tegemoet treden. Open en bloot, de uitdrukking zegt het al. Er is een wereld te winnen, in onszelf en om onszelf.

John Hacking 2017

Bronnen:
Nrc 7 december 2017: http://
waarnemingvandewerkelijkheid.blogspot.nl/2017/12/werkelijkheid-als-schaduw.html

Vilém Flusser: https://fractalontology.wordpress.com/2007/10/23/notes-on-villem-flussers-philosophy-of-photography-chapter-1-the-image/
Ronald Barthes, Die helle Kammer. Bemerkungen zur Photographie, Frankfurt am Main 2009 (Suhrkamp Verlag)
Vilém Flusser, Für eine Philosophie der Fotografie, Berlin 2011 (Edition Flusser)
John Hacking, Wereldbeeld en zelfbeeld. Het lichaam als auto-topie. een zoektocht naar God in het lichaam. Een onderzoek in stappen naar de betekenis van het feit dat wij de werkelijkheid lichamelijk waarnemen en duiden, Nijmegen 2011 (te lezen op: https://johnhacking.wordpress.com/essays-john-hacking/ pag 183 ev.

****

WITruimte

De aforistische vorm is de diepste expressie van het boek,
ze reikt kantlijnen aan
die de ademhaling van het boek herbergen.

Mallarme, Du Bouchet en Reverdy.

Witruimtes in de tekst zijn als de stilte: erg sprekend.

Mijn Meester zei me vaak:
'Vergeet het wit niet.
De kantlijn is een toekomstig boek,
ze laat de lezer toe te lezen
met de pen in de hand...'

Het wit is een van de meest essentiële aspecten van de literatuur. Het is misschien zelfs haar fundament. Een tekst is literair door zijn witruimtes, zijn stiltes, zijn weglatingen en onderbrekingen, die de lezer uitnodigen om naar binnen te gaan, om er zijn verbeelding, zijn interpreterend vermogen, zijn vragen, zijn verwachtingen en soms zijn teleurstellingen te ontwikkelen.

Uit:
Marc-AlainOuaknin, ¿ God en de kunst van het vissen,
Tielt 2016 (Lannoo)

Zonder witruimte zou geen letter leesbaar zijn. Het zou een grote kluwen zwart zijn. Het wit schept niet alleen ordening, het wit is essentieel voor de leesbaarheid van een tekst. Zonder wit is er geen betekenis, zonder wit geen leven. De leegte, het niets, het wit, het zijn synonieme begrippen die ook eigen betekenissen hebben gekregen met vaak meerdere lagen. Niets en leegte hebben daarbij ook vaak een religieuze connotatie. Zeker in het Zenboeddhisme zijn het geen neutrale begrippen gebleven. De leegte heeft een eigen betekenis die niet in enkele begrippen is te vangen of te omschrijven. Het niets idem.
Los van het schrijven, het wit tussen de woorden en de letters, het wit van de kantlijn waar een nieuw boek kan ontstaan, een Talmoedisch aandoend commentaar op de hoofdtekst, kan ook symbool staan voor het wit, de witruimte in je eigen leven. Als je je dagen vult met enkel activiteiten, je staat steeds in de doe-stand, de actie-stand, dan is er weinig vrije tijd, weinig rust, weinig ontspanning en weinig witruimte in je leven. Geef je wel aandacht aan rustmomenten, aan ontspanning, houd je regelmatig vakantie, ook van de plichten die je jezelf oplegt, dan merk je het effect meteen. Witruimte in je leven geeft ontspanning, geeft een goed gevoel, je kunt niet zonder. Hoe meer witruimte, hoe meer mogelijkheden om betekenis aan je leven te geven. Dus zitten in de tuin op een bankje, niets doen, voor je uit kijken naar de bloemen, naar de horizon, is witruimte bij uitstek en bron voor veel creativiteit die daarna kan ontstaan. Maar het hoeft niet. Even niets aan je hoofd, geen verplichting en geen actie. Het uitproberen waard.

Op het niveau van stressreductie kan dit al werken. Maar ook op het niveau van je hele leven, ten aanzien van de levenstaken die je jezelf misschien hebt gesteld: bijvoorbeeld om maar eens iets groots te noemen: “gelukkig worden”. Hoe doe je dat? Niet door actie, niet door contemplatie, niet door een bepaalde weg af te leggen, zo vermoed ik. Gelukkig worden is eigenlijk een doel dat je jezelf niet moet stellen omdat je geen middelen hebt om dit doel te bereiken. Je kunt het niet veroorzaken, niet forceren, niet nader bij brengen zoals je misschien graag zou willen. Geluk is een vorm van genade, het valt je toe, het is een geschenk. De hemel geeft je dit geschenk. Het kan het plotselinge besef zijn dat er veel is om dankbaar voor te zijn, het besef dat het goed is wie je bent etc. Dat kun je niet uit een boek leren, noch bereiken met rationele afwegingen of geïnspireerde acties. Dit inzicht treedt op, als het ware uit het niets, het wit. De leegte reikt het je aan.

God geeft het zijn beminden in hun slaap, luidt een bekend gezegde uit de bijbel. Waarom dan zwoegen, waarom dan ploeteren als je het in je slaap ontvangt. Zo is het met veel kostbare en onvervangbare dingen in

je leven. Het zijn cadeaus, je krijgt het als geschenk. Dus openstaan, er open voor zijn, leegte in je hoofd, witruimte in je verwachtingspatroon is hiervoor essentieel. En leeg worden is afstand doen van valse verwachtingen, van verkeerde ambities, van vals gestelde vragen en verkeerd ingeschatte doelen. Waarom ben ik niet gelukkig? Waarom komt het geluk niet op mijn pad? Is dat een goede vraag? Ik weet het niet. Je beeld van geluk kleurt je verwachting en je verwachting voedt je teleurstelling. Je zou ook kunnen vragen: doe ik de dingen die mij vreugde schenken, luister is naar mijn hart en naar mijn gevoel, kom ik tot mijn recht zoals ik nu bezig ben. Dat geeft opeens al een heel andere blikrichting. Witruimte scheppen in je leven door hier eens goed bij stil te staan, even vakantie van jezelf zoals je jezelf heel graag zou willen zien. Zoals je bent ben je goed. Daar moet je het mee doen. Niet perfect, maar dat vraagt ook niemand van je. Perfectioneren kan altijd nog, je best doen ook. Dat is het dan. Witruimte aan jezelf geven. Witruimte in je dagen brengen, in je uren, je weken, je jaren, je gedachten. Je zult zien, het werkt.

John Hacking 2017

*****

Zelf, persoon, individu

Op het niveau van de zelf-ontwikkeling kun je onderscheiden tussen het zelf als individu, het zelf als persoon en het zelf als ‘zelf’. Het begrip zelf is een construct om iets uit te drukken dat niet zo makkelijk valt aan te wijzen in een mens, maar omdat het begrip al oud is en door velen wordt gebruikt, gebruik ik het ook. Filosofen als Paul Ricoeur en Charles Taylor hebben geen beter alternatief en ik sluit me graag bij hen aan. De Duitse filosoof Frans Rosenzweig maakt een onderscheid tussen zelf, persoon en individu. Het individu is een zelf, als deel van een gemeenschap, burger in een samenleving, vooral dus een sociologische entiteit. De persoon, een begrip afgeleid van persona (masker), is een zelf als psychologische entiteit. Hiermee presenteert het zelf zich in de wereld. De persoonlijkheid is een resultaat van aanleg en ontwikkeling, van afkomst en een leerproces. Ervaringen kleuren de uitstraling van de persoon. Tenslotte is er het zelf als ‘zelf’. Dat is een problematisch begrip als je graag houvast hebt over wat en wie je bent. Het zelf zou je een soort van vaste kern, je diepste niveau kunnen noemen. Iets ook wat onaantastbaar en onaanraakbaar is. Rosenzweig stelt dat het zelf de eerste keer geboren wordt met het masker van de Eros en de tweede keer met het masker van Thanatos. Bij de geslachtsdaad ontdekt het

zelf zijn eigen ‘een-zaamheid’. Bij de dood wordt deze ontdekking absoluut. Het leven van het zelf is, volgens Rosenzweig, een lange weg van het ene onbekende naar het andere. Ieder mens sterft alleen. Geen enkele verbondenheid met een partner kan die oorspronkelijke eenzaamheid opheffen. Ze kan hoogstens worden verlicht. Daarom kunnen mensen gruwelijk lijden bij het verlies van een dierbare partner omdat de dan ervaren eenzaamheid en verlatenheid opeens als een mokerslag in je gezicht kan slaan. Precies bij het verlies van dierbare anderen blijkt vaak hoe lastig het is je verdriet te delen en hoe deze existentiële eenzaamheid ervaren wordt.

Veel mensen lijden op een bepaald moment aan het feit dat zij zich eenzaam voelen. Maar zij weten vaak niet dat dit deel uitmaakt van je constitutie als een existentieel feit omdat het zelf van de mens als zelf helemaal op zichzelf is gesteld. Het karakter van de mens wordt hier gevormd. Het zelf als zelf levert de ‘levens’-energie om het leven aan te kunnen en moeilijkheden te overwinnen. Ook bij zware depressie is dit zelf niet aangetast maar rust het op de bodem van de ‘ziel’ als een onverwoestbaar iets. De stap tot zelfdoding wordt met name door de kracht van dit zelf gemotiveerd als de mens als zelf besloten heeft om zijn masker, zijn ‘persona’, af te leggen en het zelf als Thanatos in de ogen te kijken. De daad om zich van het leven te beroven is dan alleen maar een gevolg van dit inzicht. Het is eigenlijk geen beroving want er valt niets te roven. Het zelf is tot het inzicht gekomen dat de kern uiteindelijk de eenzaamheid is in de dood. Dat tijdstip wordt nu alleen naar voren gehaald omdat het leven alle glans heeft verloren. Die glans kan niet van buiten worden aangebracht hoeveel moeite anderen ook proberen te doen. Als het zelf ervaren heeft dat alle glans van het leven gedoofd is, valt de ziel nauwelijks nog te ontsteken, nauwelijks nog aan te vuren. De passie is weg, het genot is weg, overblijft de harde grauwheid van de eenzaamheid en de aanstaande dood die als verlossing wordt ervaren, als uitweg uit deze gruwelijke en laatste eenzaamheid.

Op die wijze kan er licht worden geworpen op het proces waarin mensen terecht komen die spelen met het idee van zelfdoding. Maar ook op andere momenten in de fasen in de persoonlijke ontwikkeling kan iets gezegd worden over verschillende emoties en ervaringen die het leven kunnen kleuren vanuit deze onderscheiding in het zelf. In de ontwikkeling van de persoon komt de eenzaamheid altijd een keer aan het licht. Acceptatie van deze fundamentele ervaring is een voorwaarde om er mee om te leren gaan en niet te vluchten in coping-gedrag. Ik vermoed dat veel gedrag dat gericht is op sensationele ervaringen, op

het consumeren van goederen, ook te maken kan hebben met het niet onder ogen willen zien van deze fundamentele eenzaamheid. Sommigen kunnen niet tegen eenzaamheid en tegen alleen-zijn en zoeken daarom afleiding en gezelschap. Maar rusten in je eigen kracht en vaste grond onder je voeten, is accepteren wie je bent en wat je draagt en eenzaamheid hoort daarbij evenals het besef dat het leven een keer zal eindigen. François Cheng, een Franse filosoof, stelt dat je eigenlijk niet moet leven vanuit het besef dat je leven een aflopende zaak is, (dan valt alles tegen) maar vanuit het besef dat je sterft; vanuit dit eindpunt als een vaste zekerheid, je leven vorm geven. Dan ziet je leven er anders uit dan een aflopende zaak en is het een grote kans om ervan te genieten en er iets van te maken. Leren van de dood, de dood als grens, de uiteindelijke eenzaamheid als uiterste grens om vanaf dat punt je leven op te bouwen. Dan kan het alleen maar meevallen.

Theoretisch klinkt dat makkelijker dan dat het gedaan kan worden in praktijk. Je moet er ook klaar voor zijn, je moet de durf hebben om je eenzaamheid onder ogen te zien, en ook je dood. Dat is meestal een proces waar je naar toe kunt groeien. De ervaring van een groot verlies in je leven kan je daarbij helpen. Ze brengt je terug naar je kern, ze plaatst je met de voeten op de grond. Opeens weet je, voel je, ervaar je dat het leven niet alleen maar rozengeur en maneschijn is, maar dat de werkelijkheid ook hard en bitter kan zijn. Ook de ervaring van een gevoel van neerslachtigheid, somberheid, bedruktheid kan je leren dat er meer is in je gemoed dan je misschien voor mogelijk had gehouden. Ook dat hoort bij het leven. Het optimisme en de ‘mij kan niets gebeuren stemming’ die vaak in de maatschappij te horen valt is ook voor een deel een leugen want het is niet de enige waarheid. De andere kant bestaat ook. Beiden kanten komen nooit bij elkaar. De kunst is uit te houden dat er optimisme, vertrouwen, mooie dingen in je leven zijn en pessimisme, wantrouwen, klote dingen in je leven. Die bij elkaar houden, niet ze willen oplossen in elkaar, geen synthese, geen harmonie, dat is de kunst van leven, een levenskunst. Als dat kwartje is gevallen ben je al een stuk op weg naar een leven waarin veel mogelijk is en waarin kansen voor het oprapen liggen omdat je niet zomaar uit het veld wordt geslagen door een tegenslag.

John Hacking 2017

******

Autonomie: laatste heilige koe

In een dictatuur heeft alleen de ‘grote leider’ een bepaalde mate van autonomie: macht over leven en dood van zijn onderdanen. Meestal is dat een vorm van absolute macht. Maar met de dood of het afzetten van de leider is die macht voorbij. Ook absolute macht is relatief. Datzelfde geldt voor de macht van een partij. De partij zelf is in feite een fictie, net als de fictie staat of land. De partijleden oefenen macht uit in naam van de partij, de staat, het land. Het zijn dus sterfelijke individuen en hun macht is relatief. Ook deze autonomie is een beperkte.
In een dictatuur loop je al snel gevaar, bijvoorbeeld als journalist, als je niet de heersende opvattingen van de leider, de partij, de staat communiceert. Kritiek is uit den boze. Dat zelfde geldt voor landen waar religieuze leiders de politieke macht hebben gegrepen of waar ze als religieuze autoriteit (te)veel inspraak hebben in politieke processen. Dat zien we in islamitische landen waar de politici hun oren laten hangen naar de religieuze leiders: religieus (neo)fascisme, wordt dat ook wel genoemd. Een fenomeen dat al meer dan een eeuw speelt in al die landen waar ingezet wordt op een sterke leider die zijn autoriteit bevestigd ziet door de religieuze voormannen. Mannen, niet de vrouwen, want die hebben geen recht van spreken.

Fascisme en daarmee de roep om autoritaire leiders, radicale oplossingen en zelfverheerlijking ten koste van anders denkenden, anders gelovigen, anderen die er in de ogen van de schreeuwers niet bij horen, is niet de wereld uit. Helaas niet. Het is niet alleen een bedreiging voor de democratie, de verworven vrijheden op velerlei terreinen maar ook voor de ‘menselijkheid’ *an sich*. Het menszijn in de geest van een humane, gelijkwaardige, evenwichtige, eerlijke, rechtvaardige en vrij samenleving bestaat in de ogen van deze fascisten niet. Ze noemen het zelfs een leugen, een zwaktebod.
Als we over autonomie willen spreken, op politiek terrein maar ook op algemeen menselijk gebied, zijn fascisme, dictatuur, en de afgeleiden daarvan de grenzen waartegen autonomie kan worden afgezet. Maar wat is autonomie in onze samenleving als niet iedereen gelijke kansen heeft, als niet iedereen vanuit een zelfde positie kan reageren op ontwikkelingen? Als er grote tegenstellingen tussen arm en rijk bestaan, ongelijkwaardige kansen, oneerlijk verdeelde welvaart? Macht in verschillende handen?

Kortom als we in een democratische samenleving met elkaar moeten uitvinden welke kant het op moet, maar waarbij niet iedereen even slim, even handig, even goed geïnformeerd is, en niet dezelfde

uitgangspunten hanteert om na te denken over een rechtvaardige samenleving waarin ieder lid tot zijn recht kan komen. Een verzameling van zeer verschillende individuen, groepen, standen, klassen, etc. etc. Kortom is er dan wel sprake van autonomie zoals wij dat misschien graag in onze verlangens en wensen zichtbaar zouden willen maken? Is autonomie in feite een fictieve grootheid? Een hersenspinsel, een niet te vervullen verlangen, een idee fixe?

Autonomie is in de Westerse samenleving vanouds gebaseerd op het autonome individu. Het individu is een zelf, een ego, dat een zekere mate van eigenheid heeft, een eigen rationaliteit, emotionaliteit, een zekere mate van menselijkheid en van solidair gedrag naar andere individuen. Maar bestaat dit zelf wel? Is het ook niet een gewenst ideaalbeeld, een fictie? Als je bekijkt dat het zelf in een lichaam woont waar het geen of weinig invloed op heeft, het lichaam als zelfplaats, autotopos, dan betekent dit dat de geestelijk ervaren autonomie van een zelf lichamelijk begrensd wordt. Je hoeft maar ernstig ziek te worden en je rationele en emotionele vermogens kunnen ernstig worden aangetast. Demente bejaarden die op de lijst staan om kunstmatig te sterven, omdat ze daar in een vroeger stadium voor hebben gekozen, zijn een voorbeeld van het grijze schemergebied dat ontstaat als het begrip autonomie wordt toegepast in dit soort van discussies over wel of niet helpen met sterven.

Een mens leeft niet alleen, hij maakt onderdeel uit van netwerken en verbanden. Anderen bepalen en kleuren het eigen leven. Een mens, een zelf is ook een wezen in telkens een heterotopos, een andere plaats die iets met je doet en die invloed heeft. En die andere plaatsen met andere mensen vormen netwerken: heteronodus(sen) terwijl jezelf een zelfknooppunt blijft, autonodus, voor je eigen gedachten en gevoelens. Het is dus ingewikkeld. Autonomie, zeker in de nieuwe constellaties die de virtuele werkelijkheid aanbiedt, is zeer *fragwürdig* om het maar eens op zijn Duits te zeggen. Dat wil zeggen: er kunnen heel grote vragen bij dit concept worden geplaatst.
Is autonomie de laatste heilige koe in onze geschiedenis? Is ze het laatste bolwerk dat moet worden geslecht? Of beter, is dit bolwerk al lang en breed ondergraven met alle privacy-schendingen, geheime dienst operaties, afluisterpraktijken, maar ook met de registraties bij tal van instellingen die alles over ons te weten kunnen komen? Als politici in naam van autonomie voorstellen doen om onze vrijheid te verdedigen, te beschermen en te behoeden voor kwaadwillenden, dan zitten ze eigenlijk te liegen want die autonomie is er niet. Die is er waarschijnlijk ook nooit zo geweest.

Dus wat nu? Hoe verder? Hoe verder met een gemankeerde autonomie-beleving? Een gemankeerde vrijheid, een gemankeerde vorm van humaniteit die het binnen grenzen moet doen: lichamelijke grenzen, intermenselijke grenzen (waartoe ook de politiek behoort) en economische grenzen? Roeien met de riemen die je hebt? Wie zal het zeggen. De echte bedreigingen beginnen zich langzaam te manifesteren: de techniek die een eigen leven gaat leiden en die niet kan differentiëren en nuanceren. Techniek die geen humor, geen cynische, geen emotie kan begrijpen. Science-Fiction films maken dat meer dan duidelijk. We gaan een donkere toekomst tegemoet. Of gloort er toch nog hoop aan de horizon? Maar dan moeten we zeker niet inzetten op fascisme of op autoritaire leiders want dan is het hek nog sneller van de dam en zitten wij in zelfgekozen gevangenissen, sneller dan je zou denken.

John Hacking 2018

*****

Betekenis buiten de kaders

„Historische feiten omtoveren in abstracte concepten", is de samenvatting die Torstensson zelf van zijn werkwijze geeft. „Het ene akkoord na het andere, dat vind ik niet zo interessant", zegt hij. „Er moet een onderliggende reden zijn, een buitenmuzikale betekenis." Zo *Klas Torstensson* in een interview in de NRC van 17 mei 2018. De hele tekst: ‘Ik werk als Stockhausen, maar zonder dat megalomane’
Een buitenmuzikale betekenis, die drie woorden troffen mij. Wat is een buitenmuzikale betekenis? Zijn dat de abstracte concepten die een verwoording zijn van historische feiten? Dit geldt waarschijnlijk voor de nieuwe compositie van Torstensson die in het interview besproken wordt. Maar misschien is het feit dat een lied, een muziekstuk ook bijvoorbeeld romantische gevoelens kan oproepen, of vreugde en boosheid, of herinneringen en gedachten, ook een vorm van buitenmuzikale betekenis.

Als we deze vorm van betekenis toepassen op andere kunstvormen zoals de beeldende kunsten, onder andere het schilderen of de literatuur, onder andere de poëzie, dan zijn er nog veel meer voorbeelden te noemen van betekenissen die buiten de kaders van het werk een rol kunnen spelen en zich als zodanig manifesteren. De Chinese kunstenaar He Duoling die in het programma Close Up op 17 mei vertelde over zijn werk, laat dit zien. Hij stelde dat in de Chinese

traditie de deugdzaamheid van de kunstenaar een grote rol speelt. Met westerse ogen kijken we misschien hier wat vreemd tegenaan. Maar het karakter van de kunstenaar speelt mee in de waardering van zijn werk en de wijze waarop zijn werk tot stand komt. Met andere woorden, niet deugdzame kunstenaars krijgen die waardering niet. Impliciet wordt ook verondersteld dat slechts de deugdzame kunstenaar tot grote werken in staat is. Dit is een vorm van betekenis die vanuit westers perspectief waarschijnlijk buiten onze kaders valt. En ook buiten het idee wat een kunstenaar eigenlijk moet zijn. De daad van de koper die voor sommige kunstwerken miljoenen wil neertellen omdat de kunstenaar zo beroemd is, is in de ogen van kunstenaars die in die oude Chinese traditie staan meer dan absurd. Persoonlijk vind ik het ook een vorm van 'ontaarding' om een kunstwerk een materiële waarde toe te kennen die elke verbeelding te boven gaat en die in geen verhouding staat tot de werkelijke waarde. Het kunstwerk staat dan niet meer centraal, maar een reputatie, en het werk zelf is een vorm van bezit om te speculeren. Daarmee wordt de oorspronkelijke betekenis van het werk als het ware ontkracht omdat ze nu in een totaal nieuw kader een rol gaat spelen zonder relatie meer met wat er in eerste instantie mee werd uitgedrukt. Ook dat, en wel op een negatieve wijze, is een vorm van betekenis buiten de kaders van het oorspronkelijke werk. Medelijden hebben met Vincent van Gogh omdat hij in zijn tijd niet de waardering kreeg die nu in miljoenen euro's wordt uitgedrukt is dus eigenlijk onzin. De mensen die zijn werk toen waardeerden hebben er toen een redelijke prijs voor betaald. Wat daarna is gebeurd heeft an sich niets meer met kunst te maken.

He Duoling noemt nog een ander thema in de documentaire over zijn werk, dat met betekenis te maken heeft en die als betekenis buiten het werk treedt (waardoor ze aan het licht komt). Hij noemt het voorbeeld van de Chinese poëzie en de poëtische schilderkunst; zij zijn een uiting van het innerlijk van de kunstenaar. Zij zijn een vorm van uiten die, volgens He Duoling, op deze specifieke wijze niet voorkomt in het Westen en de westerse kunst. Een beeld van de wereld, een wereldbeeld komt zo tot uiting via de diepste emoties. Deze emoties vinden hun weerslag in het gedicht en het schilderij. Zo kreeg tijdens de Yuan dynastie de verbeelding van het landschap een metafysische betekenis en wordt het landschap in de poëzie een manier om andere ervaringen uit te drukken. Het landschap zoals wij dat verbeelden en dat op het eerste gezicht de verbeelding is van een landschap, is opeens veel meer. Een vloed aan betekenissen wordt openbaar.
Daarom spreekt mij de Chinese poëzie zo aan, en word ik geraakt door klassieke Chinese (en Japanse) landschappen die een poging zijn om de

werkelijkheid ook in haar sacrale dimensies te verbeelden. Het landschap als metafysische grootheid is een vorm van betekenis toekennen aan het landschap die de kaders van wat oorspronkelijk zichtbaar is ver overstijgt. Zonder kennis van de achtergrond en het denken achter, onder deze vorm van kunst, wordt deze dimensie misschien niet openbaar. Precies deze betekenissen, als verwijzing naar sacraliteit, vormen voor mij de kern en maken deze landschappen tot bijzondere gebeurtenissen. Niet meer het beeld en de afbeelding staat dan centraal maar de verwijzing naar de werkelijkheid en het tot stand brengen van die verwijzing zodat je als toeschouwer dit mee kunt voltrekken. De kunstenaar is er dan in geslaagd zijn diepste emotie en zijn ervaring van een sacrale werkelijkheid in het kunstwerk zichtbaar te maken zodat de toeschouwer hierin meegenomen kan worden.
Dat veronderstelt wel een zekere openheid van de beschouwer, een gevoeligheid voor deze metafysische verwijzing. Een kunstwerk enkel beschouwen als teken binnen een tekentheorie doet geen recht aan het werk. De formulering is dan een soort van harnas waarin het kunstwerk moet passen. Ook de overdreven en buitensporige materiële waardering is een knellende gevangenis waarbinnen het kunstwerk wordt geplaatst. Opeens gaan er dan andere regels heersen: bewaking, bescherming, kapitaalvermeerdering, status, pronkzucht, macht spelen dan een rol. Helaas zitten veel kunstwerken opgesloten in Zwitserse pakhuizen, omdat ze object van speculatie zijn. Ze wachten erop om verkocht te worden tegen een hogere prijs. Tragisch. Een kunstwerk en een kunstenaar onwaardig.

Een laatste voorbeeld dat ik wil noemen van een werkelijkheid waar betekenis buiten de kaders treedt en als het ware niet meer terug te brengen is binnen die kaders, is het voorbeeld van de werkelijkheid van het ‘niets’. Als ik dit met hoofdletters schrijf als “Niets” krijgt het bijna al een metafysische betekenis. Zeker vanuit het idee dat in het Oosterse denken in China en Japan het “Niets” een tastbare werkelijkheid is. Niet letterlijk tastbaar, maar wel existentieel ervaarbaar en aanwezig. Niets wordt zo een werkelijkheid die eigenlijk meer is dan niets, een logische onmogelijkheid. Maar de werkelijkheid beantwoordt niet aan de wetten van de logica, met andere woorden, zo wordt er niet door bepaald. Behalve als je zelf die werkelijkheid binnen de logica wil knechten. Niets gaat betekenen en krijgt op een bijzondere wijze betekenis in het filosofische denken van de Chinese en Japanse oudheid. Die invloeden reiken tot op de dag van vandaag. Een leegte die het Niets is wordt betekenisvol en maakt andere betekenissen mogelijk omdat leegte pas doet onderscheiden. Het onderscheid tussen letters, woorden, zinnen, objecten kan pas zichtbaar worden omdat ze in een vorm van leegte

verschijnen. Ware dit niet zo, dan was de werkelijkheid een groot zwart gat. Wat zou het zijn als we het idee van betekenis buiten de kaders eens wat meer zouden toepassen in ons dagelijks leven, wat breder zouden kijken, wat minder volgens verwachtingspatronen en eisen aan jezelf. Wie weet hoeveel vrijheid deze betekenissen dan opleveren. Nieuwe betekenissen, onverwachte betekenissen. Vrijheid in de ware zin van het woord.

John Hacking 2018

*****

Betekenis delven *

Es ist auch wahr, ja: wahr! Dass kein Wort bei seinem nächsten und übernächsten Erscheinen je noch die gleiche Bedeutung haben kann. Und es ist seltsamerweise eben diese Eigenschaft der Sprache, die uns verbindet und nicht, wie man vermuten könnte, voneinander trennt.

Thomas Hettche,

Met het begrip betekenis is iets vreemds aan de hand. Als abstractum verwijst het naar iets dat pas concreet kan worden in een context en met betrekking tot een ervaring, gebeurtenis of ding. Betekenis is gebouwd op (of uit) de tekens die verwijzen, betekenis bestaat uit tekens die met elkaar een verband onderhouden. Maar tekens zijn meer dan verwijzingen in dit geheel van relaties. Zouden ze alleen verwijzingen zijn, dan zou het moeilijk zijn om de tekens aan elkaar te verbinden zodat betekenis kan ontstaan. Ze kunnen dan net zo goed alle kanten opwijzen. De inhoud van het teken is daarom van belang en niet alleen de functie. De inhoud van het teken is meer dan het aanwijst, de inhoud valt samen met het ‘betekenen’ van het teken. Het teken is pas teken omdat het betekent! Het teken wordt teken, is kenbaar als teken net omdat het betekent. Of is dat te kort door de bocht? Is dit een manier van redeneren die inhoud verwart met functie en functie met uiteindelijk resultaat van een proces? Het teken roept vragen op die niet zomaar opgelost kunnen worden door een semiologie, een leer van de tekens. Een semiologie beschrijft (meestal) de wijze waarop tekens worden ingezet en hoe ze functioneren maar over de inhoud van het afzonderlijke teken valt meer te zeggen dan dat het functioneert in een zinsconstruct. De inhoud van het teken is eigenlijk als betekenis in mijn ogen ook een soort van mysterie. En wel om het volgende: Is het teken in de betekenis van een ervaring, gebeurtenis, ding, ook niet iets dat

boven zichzelf uitstijgt? Dat het moment, het omgaan met de ervaring, de gebeurtenis, het ding transcendeert? Dus dat het meer aanwijst, duidt, zegt dan de pure verwijzing? En wat is dit meer dan? Is het de inhoud die aanzet tot nieuwe tekens in betekenissen?

Kijken we concreet naar een kunstwerk: welke betekenis roept het op? Hoeveel lagen in de betekenisgeving kunnen aan het licht komen, welke dimensies worden geduid, aangewezen en geraakt door de verkenning van de betekenissen die het kunstwerk kan oproepen? Als het kunstwerk als een eenvoudig teken wordt beschouwd - wat natuurlijk tekort doet aan het werk - en wat een versimpeling is - is het toch meer dan dat omdat het zichzelf ook als teken transcendeert: het zet aan tot betekenisgeving, een proces van betekenen, een semiose, die zich niet laat vangen in het tekenkarakter van het kunstwerk als (enkelvoudig en eenduidig) teken.

Ik vermoed dat betekenis soms gedolven moet worden, net als goud of diamanten in een mijn. De mijn om betekenissen te delven is de taal. Aan de buitenkant kan het schijnen alsof er niet veel te ontdekken valt maar als je dieper gaat graven kunnen er nieuwe schatten boven komen. (Kijk hiervoor ook eens naar de oude wortels van een begrip en de ontwikkeling die woorden hebben doorgemaakt). Volgens mij werkt dat zo in een creatief proces: Door te schrijven ontdek je nieuwe lagen, herontdek je oude lagen die soms met stof zijn overdekt en eerst niet zichtbaar waren. Alles wat je in ligt opgeslagen aan betekenissen - ook uit een ver verleden - kunnen (opnieuw) aan het licht komen en je kunt misschien heel nieuwe betekenissen delven.

“Entblossen” zeggen de Duitsers, bloot leggen, de omhulling afleggen, onthullen, zoals het beeld dat ontstaat uit het marmer. Het zal er al in, maar het moet door de noeste arbeid van de beeldhouwer bloot komen te liggen. Dat is niet noodzakelijk zo, want er kan ook iets heel anders uitkomen en om in deze metafoor te blijven, het kan ook mislukken. Betekenissen kunnen ook verloren gaan, vastlopen in zichzelf, doodlopen in een denkproces, een argumentatie, een gebruik van taal die niks oplevert aan inzichten en nieuwe betekenissen.

Metaforen kunnen helpen om nieuwe betekenissen aan het licht te brengen. Maar wat breng je dan eigenlijk aan het licht? Blijven we toch niet op de een of andere wijze steken in de metaforen zoals laarzen in de modder? Of gaat het niet om de metaforen an sich, ze zijn slechts een opstapje in het delvingsproces, ze maken onderdeel uit van het proces van betekenisgeving, maar ze vallen niet een op een samen met

de betekenis. Zoals het niet om de laarzen gaat en de modder maar wel om de manier waarop je de modder kunt bedwingen.

Kijken we concreet en deze keer op een iets grotere schaal naar de betekenis van ons leven: kunnen we die vraag wel zo massief stellen? Toch gebeurt het, toch spreken mensen over hun leven als een betekenisvol geheel, een leven vol of een leven zonder zin. En in oog in oog met de dood: welke betekenissen kunnen je uittillen boven die (veronderstelde) dood? Welke betekenissen kunnen je dragen terwijl je weet dat je levensweg een aporie is, een doodlopende weg? Wat zijn dat dan voor betekenissen en op welke termijn en in welk proces kunnen die aan het licht komen? Wat is de waarachtige kracht van betekenis in dit licht? Hoe waar is die betekenis, die verzameling aan betekenissen in dit perspectief? En wat is realiteit in dit licht? Relaiteit die door onze taal benoemd, geduid en verworven wordt?

Thomas Hettche, een Duitse schrijver schrijft in een bundel waar hij probeert de vraag te beantwoorden of literatuur onze ‘lege harten’ kan (op)vullen het volgende over het ‘ware’ en de realiteit waarin we leven: het ware in ons leven, de realiteit van de wereld om ons heen, is te vinden langs de as van het absoluut realistische en het realistisch absolute. Realiteit en absoluutheid perken het ware in en maken het tot het ware. Realiteit waarin we leven en die we als realiteit ervaren. De rest, die daar niet aan beantwoordt, is dus niet (zo) waar, misschien wel schijn, verschijning, minder of niet realistisch, droombeeld, wensgedachte. Maar is het ware wel zo op deze wijze in te perken en wat is uiteindelijk het ware dan? Wat is realiteit als we niet het instrument in handen heb om dit definitief te kunnen bepalen omdat we voortdurend afhankelijk zijn van de betekenissen die wij aan ons leven en aan de realiteit die we ervaren, toekennen?

Ik vermoed dat we met hetzelfde dilemma zitten als met het begrip betekenis. An sich blijft het ware en de ‘realiteit’ een abstractum. Het moet vlees en bloed krijgen in het concrete, de gebeurtenis, de ervaring, het ding. Absoluut is de dood. Dat is een absoluut eindpunt van mijn leven bijvoorbeeld. Je daardoor laten leiden kan deprimerend zijn, maar het kan ook je leven een nieuwe dimensie geven waardoor ervaringen en gebeurtenissen en dingen in je leven bijzonder en waardevol worden. Je kunt je verwonderen, en dat telkens weer wat leven is, wat jouw leven is, en dat je elke dag weer wakker wordt en kunt genieten, kunt ervaren wat leven is. Dat is toch een bijzondere wijze van betekenis vinden in je leven. Betekenis die je bijna, als je jezelf hierover durft te verwonderen, cadeau krijgt.

Misschien is het niet voor iedereen weggelegd, deze dagelijkse verwondering, misschien zijn er soms te veel dingen die deze openheid en verwondering in de weg kunnen staan. Dat kan. Ernstig ziek zijn, depressie, pijn lijden, onvoorstelbare verliezen meemaken, ze bevorderen niet de zinvolle ervaring van je leven. Maar dan nog, ze zijn ook niet de ontkenning ervan, want ook het onvoorstelbare, het ondraaglijk lijden kan worden ervaren in een breder en dieper perspectief. Maar dat is een kwestie van de mens die dat kan. Daarover zijn geen algemene uitspraken te doen want waar de een er aan onder door gaat komt de ander er boven op. Betekenissen kunnen je dragen of je verpletteren. En beiden bouwen met taal op gedachten, ervaringen, gevoelens en gebeurtenissen. Wat de overhand zal hebben, wat zin aan je leven zal geven staat niet bij voorbaat vast. Maar het loont wel de moeite om deze vraag te stellen: wat maakt mijn leven betekenisvol en wat maakt het betekenisloos. Misschien is de uitkomst ongewis. Er is nu eenmaal geen routekaart die je de weg kan wijzen. Je kunt hoogstens gaan lopen, en er het beste van proberen te maken. Net zoals je soms moeite moet doen om betekenissen te delven en te laten schijnen zodat je de weg kunnen wijzen, ook als is dat een wankele weg in het moeras van de taal.

John Hacking 2018

Bron:
Hettche, Thomas, Unsere Leeren Herzen/ Über Literatur, Köln 2017 (Kiepenheuer & Witsch)

Es ist auch wahr, ja: wahr! Dass kein Wort bei seinem nächsten und übernächsten Erscheinen je noch die gleiche Bedeutung haben kann. Und es ist seltsamerweise eben diese Eigenschaft der Sprache, die uns verbindet und nicht, wie man vermuten könnte, voneinander trennt. pag. 164

Was aber ist dieses andere, was ausser uns ist und jenseits der Konvention, in der die Welt immer schon eingerichtet und scheinbar alles zur Hand ist? Es ist das, was ausser uns ist, wenn wir selbst ausser uns sind. Die Philosophie hat von jeher verschiedene Namen dafür, Unvordenkliches heisst es bei Schelling, Nichtidentisches bei Adorno, das Reale bei Lacan. Quentin Meillassoux und andere haben in den letzten Jahren verstärkt über die Vorstellung van Realität nachgedacht, die sich dahinter verbirgt. Die Welt ist weder ausschließlich die Welt ohne Zuschauer noch ausschliesslich die Welt der Zuschauer. Dies ist

der neue Realismus, heisst es bei Markus Gabriel. Ein Realismus wird hier beschworen, der darum weiss, Dass alle Selbstreferenzen und Sprachspiele, wie Joseph Vogl es formuliert, durch die Vertikalachse des Real-Absoluten oder Absolut-Realen befestigt oder eben gedeckt sein müssen, sollen unsere Vorstellungen von Welt sich nicht im Konstruktivismus verlieren. pag. 191

****

Brandende betekenissen

“Never try to convey your idea to the audience,” said Russian filmmaker Andrei Tarkovsky, “—it is a thankless and senseless task. Show them life, and they’ll find within themselves the means to assess and appreciate it.”

Een boek zoals de bijbel gaat volgens de Joodse rabijn en filosoof Marc Alanin Ouaknin vooral over handelingen en veel minder over geloof. Je handelingen in relatie tot God is, wat er toe doet. Zo vraagt God niet aan Mozes, als hij Mozes naderbij heeft gelokt via de brandende doornstruik in de woestijn, of hij in Hem gelooft. God daagt Mozes uit met Hem, via zijn Naam, op weg te gaan, de stap te wagen om het volk van Hebreeërs uit de gevangenschap van de Egyptische slavernij te bevrijden. Dat is een kwestie van doen en niet van geloven. Daarbij verteert de doornstruik niet tot as. Een natuurkundig verschijnsel dat eigenlijk niet kan en dat je dus ook niet met natuurkundige ogen moet bekijken. Opmerken dat het niet kan dus dat je het ook niet gelooft, levert je niks op. Want het gaat er niet om of je iets gelooft, maar of je net als Mozes zo voor God durft te staan: op blote voeten, los van alle bindingen, vrij om te horen en vrij om te gaan vervullen.
Wat in wezen hier gebeurt is existentieel van levensbelang: de elementen in de tekst en het geheel van de tekst zelf zijn betekeniselementen die iets over God willen uitdrukken maar die God absoluut niet willen en niet kunnen vastleggen. Elementen als doornstruik, vuur, as, woestijn, weg of pad, heilige grond, sandalen, losmaken van je sandalen, staan op heilige grond, vragen stellen, antwoorden, roepen, de naam noemen, ja-zeggen, ‘hier ben ik’ zeggen (hineni), en ga zo maar door, geven een richting aan, ze zijn een duiding, maar dan een betekenisverlening die niet halthoudt bij wat er wordt gezegd. Marc Alain Ouaknin schrijft: “De tekst brandt van betekenissen, maar wordt niet tot as herleid, wordt niet verteerd, want de betekenis is oneindig.”

Zoals de doornstruik niet is uitgebrand, veranderd in een hoopje as, weggewaaid door de wind, zo blijven de betekenissen standvastig naar elkaar verwijzen en verder dan elke horizon nieuwe betekenissen ontwikkelen. In feite zegt Ouaknin hier ook iets over God: God is niet vast te leggen, hoe zeer zijn naam ook brandt, zijn verschijning ook in vuur en vlammen opvlamt, het is vuur dat niet dooft, vuur dat in geen enkel kader past, dat zich door geen enkel voorwerp laat uitdoven, ook niet door de aard van een vergankelijke en brandbare struik. Ouaknin zegt dit over de hele tekst. Niet alleen over dat kleine stukje waarin gezegd wordt dat de struik niet tot as wordt. God zal aan Mozes zijn Naam openbaren: ook al weer een element dat betekenis op betekenis stapelt en dat niet vastligt in een definitie.

Ouaknin hierover: “Mozes wendt zich af van zijn route om zich te verbazen over een doornstruik die brandt maar niet verteert. God interpelleert hem door zijn naam tweemaal te herhalen, 'Mozes, Mozes', een roeping waarop hij antwoordt met een hineni, 'hier ben ik', hier ben ik aanwezig, aandachtig, in afwachting van uw woord.
God legt uit wat hij van Mozes verwacht: dat hij het volk van de Hebreeërs zou bevrijden uit hun slavernij in Egypte. En Mozes antwoordt dat de Hebreeërs hem zullen vragen: 'Wat is zijn naam?', 'Wat is de naam van die god die jou naar ons stuurt?' En God antwoordt: 'Je zult hen zeggen dat ik *Ehejeh asjer ehejeh* heet', letterlijk '*ik zal zijn wat ik zal zijn*', wat heel wat vertalingen weergeven door ‘*ik ben hij die is*', een onmogelijke vertaling, zoals ik al zei, omdat het werkwoord 'zijn' in feite in het Hebreeuws niet bestaat in de tegenwoordige tijd, uitgezonderd die ene keer in Exodus 9:3. Het koppelen van de eerste 'ik zal zijn' met de tweede 'ik zal zijn' gebeurt door het ‘betrekkelijk voornaamwoord' (asjer) dat ook 'geluk' betekent (osjer)! De naam van God kan geen 'ik ben' zijn, maar enkel een 'ik zal zijn', de spanning van een project, een zich inschrijven in de dynamiek van een toekomst die zich opent, 'daarginds' (sjam), een woord dat ook naam' (sjem) betekent en 'hemel', die men in het Hebreeuws uitdrukt als 'twee daargindsen' (sjamaj’im)!”
De naam van twee daargindsen is de verwijzing in de Naam van God - dat is zijn Naam, *ik zal zijn wat ik zal zijn*. Toekomst in meervoud, niet enkel in tweevoud want ‘wat ik zal zijn’ is niet een verdubbeling van een enkel gebaar gericht op de toekomst. Oneindige betekenis wordt hier onthuld in de zin van ‘ga maar op weg, je zult zien, elke stap een nieuwe, elke stap nieuwe betekenis, nooit af, nooit volledig, nooit definitief.’ Dat moet een gruwel zijn voor mensen die hechten aan vastigheid, aan definities, aan nauwkeurig en duidelijk omgeschreven goden die je daarom zo in je zak kunt stoppen. Ouaknin leest de tekst als een appèl aan ons, alsof wij net als Mozes voor deze brandende

doornstruik zouden kunnen komen te staan.Hij schrijft: “Elke keer kan de lezer dit 'brandend braambos' opnieuw ervaren, zeggen 'hier ben ik' en een vreemd woord horen dat hem opdraagt zijn schoenen uit te doen, zijn veters los te knopen, zich te ontdoen van wat knoopt en sluit. Dit is de betekenis van heiligheid! Niet opgesloten zijn, je met laten opsluiten. Dan vindt de openbaring plaats. Geen openbaring van een zijn dat 'is' maar van een zijn in wording, *Ik zal zijn wat ik zal zijn*… De openbaring, en dat is het wonder, is die mogelijkheid om de weg te verlaten en een vraag te stellen, te zeggen: 'waarom/madoe'a', een prachtig Hebreeuws woord waaraan een van de anagrammen ontleed is, wat 'rechtop staan' betekent. Op het ogenblik van deze gebeurtenis is Mozes 80 Jaar! Doordat hij in staat is om z'n schoenen uit te doen en zich staande te houden op een been, toont hij dat hij zijn jeugdigheid bewaarde, wat de Talmoed als volgt formuleert: 'Tot wanneer wordt een mens als jong beschouwd? Zolang hij in staat is zijn schoenen uit te doen terwijl hij zich staande houdt op een been. Zolang hij in staat is rechtop te blijven op een been!’”

Jong zijn is dus je schoenen kunnen uitdoen, hoe oud je ook bent, maar ook vrij zijn, vrij om de gebaande paden te verlaten, de ingesleten gewoontes. ‘Het is verboden om oud te zijn’, zo rabbi Nachman. Verboden om niet vrij te zijn. Opnieuw beginnen, heilige grond betreden en ontdekken dat alles ook anders kan, dat slavernij, knechting niet het laatste woord hoeven te hebben. Vrijheid wenkt als je van je route durft af te wijken, als je de vrijheid aandurft om op een woord, een roepstem te vertrouwen, die je bij je naam noemt en die je op weg zendt. Al lijkt het een onmogelijke opdracht, vrijheid is nooit kant en klaar, nooit een afgebakende weg, met vaste richtingwijzers. Vrijheid ontstaat onder je voeten, al gaande, lopende, vrijheid is het gaan zelf, de daad. Niet het geloof in het doel, de ambitie om de doelen te halen, staat hier centraal, maar het onbekende tegemoet treden door te doen wat er van je wordt gevraagd. Ook jij zit niet opgesloten in betekenissen, ook jij bent deel van een oneindig betekenisproces en je hoeft je niet aan te passen aan betekenissen alsof die de laatste en enige waarheid zouden verkondigen. Die gevangenis schep je zelf voor jezelf als je zo wilt denken. Vrijheid is durven aangaan dat betekenissen oneindig zijn en oneindigheid oproepen, dat het vuur nooit is uitgebrand, nooit gedoofd. Wat is dit vuur anders dan het vuur van de Geest, de Heilige Geest. Zonder deze is de wereld doods en koud, een grote gevangenis, een hel op aarde. De Geest dooft niet, de Geest is net als de betekenissen oneindig. Dat is de weg die Mozes wordt gewezen in de woestijn. In het verhaal zullen we zien dat er voortdurend zal worden gestruikeld over betekenissen die schijnbaar vast liggen en waar het volk zich aan

vastklampt. Mozes heeft de taak telkens verder te kijken en zo te handelen dat de toekomst open blijft. Met vallen en opstaan. Maar hij komt een heel eind. Daarom staat de Torah, de Wet, op zijn naam, de Wet van Mozes: Mozes als bemiddelaar van Gods Woord in een oneindig proces van betekenissen. Durven wij dat aan in ons leven om die Weg te volgen of klampen we ons liever vast aan gelovige uitingen, (dogma's) en geloofszekerheden die als het erop aan komt zijn als kaf in de wind?

John Hacking 2018

bron:
Ouaknin, Marc-Alain, ¿God en de kunst van het vissen, Tielt 2016 (Lannoo)

*****

Harde en zachte grenzen, volle en lege tekens…

Over virtualiteit en realiteit

Wat is werkelijk, wat is realiteit, wat schijn, nep, onwerkelijk? Dat is geen makkelijke vraag om te beantwoorden. Niet gemakkelijk omdat we menselijke wezens zijn en omdat ons waarnemingsvermogen lichamelijk is. Ook onze rationele vermogens berusten of bouwen voort op lichamelijke condities. Daarom is onze waarneming altijd resultaat van een beperkte selectie, we overzien nooit het geheel, de grenzen van wat voor ons werkelijk is en wat niet zijn vaag. Harde grenzen die de wetenschap beweert te kunnen stellen berusten toch op de menselijke waarneming van die grenzen, en al leggen techniek en machines die grenzen vast en kunnen ze in modellen worden gecontroleerd en bestudeerd, het blijft tot nu toe een mens die de conclusies trekt en die de machine programeert. Menselijke waarneming is vooringenomen waarneming omdat andere condities die waarneming sturen. "Je ziet wat je wilt zien", "je ziet wat je kunt zien", "je ziet wat je hoopt te zien" allemaal uitspraken die een zekere zin van waarheid bevatten maar die niet samenvallen met de werkelijkheid die ook nog daarbuiten zich manifesteert in andere vormen. De werkelijkheid is diffuus, different, veelzijdig en vooral veelduidig. Dat maakt dit soort vragen tot een brei van onmogelijke posities die nooit tot een definitief einde, een definitief antwoord leiden. Er is weinig tot geen zekerheid op het terrein van wat we als werkelijk beschouwen en wat we als (definitieve) waarheid kunnen beschouwen.

De Franse filosoof Baudrillard sprak over *het verschijnsel "hyperwerkelijkheid" waarmee hij bedoelde dat wij in een "betekenisloze" omgeving leven. Baudrillards uitspraak "We leven na de orgie" ontstemde velen. "Alles kan en alles mag, alles is bevrijd en er zijn geen taboes meer, maar in de plaats van een opwindend feest levert dit een geweldig gevoel van leegte op. We leven in de hel van hetzelfde", dixit Baudrillard (*https://nl.wikipedia.org/wiki/Jean_Baudrillard*)*

Onze omgeving gelijk te stellen aan betekenisloosheid, tekens die leeg zijn en die om het even kunnen worden gevuld met betekenissen die even relatief zijn als het weer, noem ik een vorm van doorgeschoten radicalisering in het denken van deze filosoof. Het getuigt eerder van de afschuw van de moderne tijd dat alles kan en mag en dat niets meer waarde schijnt te hebben. Morele verontwaardiging kleurt hier het denken over de werkelijkheid. In de ogen van Braudillard nemen wij de werkelijkheid waar aan de hand van voorgekookte beelden uit de media, de film en andere beeldverspreidende organen. Ook in de wereld van de kunst telt niet meer het originele werk maar de naam van de kunstenaar die het werk heeft gemaakt. Beroemde namen, beroerde prijzen, dat wil zeggen, prijzen die elke werkelijke waarde te boven gaan. Het kunstwerk wordt een statusbezit. Baudrillard noemt het kunstwerk een genaamtekend voorwerp, de naam van de kunstenaar bepaalt de waardering ervan. De kritiek van Baudrillard snijdt tot op zekere hoogte hout maar zijn analyse van deze problematiek is in mijn ogen te eenzijdig. Baudrillard spreekt over lege tekens, betekenisloze tekens, die om het even kunnen worden gevuld met betekenissen. Maar wat is teken, wat is inhoud en wat is vorm als het over tekens gaat die ook een relatie hebben met de werkelijkheid? Is alles slechts verwijzing, duiding, aanduiding, ook elke vorm van betekenis slechts een alternatief, een mogelijkheid, een slag in de lucht? Wat is de relatie tussen virtualiteit en realiteit in onze digitale wereld die meer en meer beheerst wordt door het gebruik en in de inzet van machines? De computer als machine die onze werkelijkheidswaarneming voorkookt en gestalte geeft? Bestaan er wel echt lege tekens, of zijn alle tekens op de een of andere wijze gevuld omdat ook een vorm die geen inhoud heeft toch een werkelijkheid vertegenwoordigt? Hier zitten we midden in de problematiek van het teken: wat is een teken, wat is de materiële werkelijkheid van het teken en wat de ideële werkelijkheid ervan? In de semiotiek is dit probleem niet echt opgelost en ook daar kan men niet echt de vraag beantwoorden wat werkelijkheid is.

Ik probeer me maar vast te houden aan het lichaam als uitgangspunt: de mens als een zelf in een lichaam en met een lichaam, een zelfbewustzijn dat het lichaam tot uitgangspunt heeft ook al is dat zelf zich dat niet altijd even bewust. Een lichaam heb ik een autotopos genoemd, een zelfplaats, een topos waar het zelf ontstaat en zich manifesteert. Via de machine zoals de computer kan dit zelf zich ook manifesteren buiten zijn lichaam in een digitale werkelijkheid met virtuele middelen. Gaming is het meest duidelijk voorbeeld op dit moment, maar ik kan me ook voorstellen dat aansluiting van onze hersenen op een computer kunnen leiden tot de beleving van andere vormen van (in zekere zin virtuele) werkelijkheid. Weten we nog wat waar en niet waar is als deze ontwikkelingen doorzetten? Baudrillard is een pessimist. Hij is negatief gestemd. Een kunstwerk is ook meer dan de naam van de maker, een kunstwerk onttrekt zich aan de maker en zijn duiding zodra het klaar is. De toeschouwer gaat er mee aan de haal. De betekenissen die de toeschouwer eraan toekent vallen buiten het domein van de kunstenaar. Als die betekenissen vooral in klinkende munt worden neergezet, het zij zo. Maar de economische waardering van een kunstwerk is er slechts een en bepaalt niet het uiteindelijke proces van betekenisgeving.

In mijn geschilderde landschappen gebruik ik vaak een foto als uitgangspunt voor het landschap dat daarna ontstaat. Werkelijk is in deze de foto, een object dat verwijst naar een werkelijk landschap maar door het gebruik van een apparaat een typische vorm van waarneming wordt van het oorspronkelijke landschap. De foto is een teken maar eigenlijk veel meer dan dat. De foto berust ook op een aantal vooronderstellingen. Je zou je ook kunnen voorstellen dat de foto niet verwijst, maar op zich staat. Een stukje papier met kleur, met lijntekening waarin we dan, omdat we ermee vertrouwd zijn geraakt, een landschap herkennen.
Voor mij is de foto een verwijzend teken, een teken dat wijst op een landschap dat voor mij van betekenis is, omdat ik er betekenis aan toe ken. In mijn schildering van het landschap erom heen krijgt die duiding een extra dimensie omdat ik verf in zet om emotie en beleving weer te geven, gevoelens, impressies, die dit landschap op de foto bij me oproepen. Impressionistisch en expressionistisch werken worden hier in mijn beleving in elkaar geschoven. Door beide stromingen ben ik dan ook beïnvloed vanaf de eerste dagen dat ik een kwast heb aangeraakt. Nu ik ouder ben kan ik daarop terugkijken, kan ik erover reflecteren. In eerste instantie was het vooral intuïtie, expermenteren en kijken naar werk van kunstenaars uit de impressionistische en expressionistische traditie.

Belangrijk in dit proces was ook het besluit om terug te grijpen op oudere tradities zoals het zelf maken van verf en het procedé van de landschapschildering in de traditie van Japan en China. De visie van het Taoïsme die doorwerkt in Japanse en Chinese schilderkunst werkt ook door in mijn werk, maar dan op een geheel eigen wijze, aangepast aan deze tijd in dit maatschappelijk bestel. Ik geloof dat de betekenissen uit andere tradities kunnen worden opgepakt en doorgegeven. Maar dan op eigen wijze, ze gaan door je heen en ze komen tot uiting in nieuw werk. Zo is mijn landschap een verwijzing. Dubbel zelfs, via de foto en via het landschap wat er om heen ontstaat. De foto legt een verband, vormt een brug met een andere manier van kijken naar de werkelijkheid, de foto die ondanks haar zeggingskracht toch de schilderkunst niet heeft verdrongen. In feite herhaal ik in mijn werk de discussie aan het begin van de ontdekking van de fotografie over de waarde van het schilderij en de nieuwe toegevoegde waarde van de fotografie aan de duiding van de werkelijkheid. Ik ben pas halverwege, nog aan het experimenteren, aftasten, verkennen, duiden. Mijn werk spreekt voor zich als je er voor open wilt staan. Dat laatste heb ik niet in de hand. Hoeft ook niet. Ik heb geen naam in de kunstwereld, dus van overschatting heb ik geen last en ook niet van kopers die mijn werk kopen voor het verhogen van hun status. In mijn ogen is dat een absurde wereld, zeker als je bedenkt hoe sterfelijk je bent.

John Hacking 2018

naar aanleiding van het begrip “leeg teken” in relatie tot mijn werk als landschapsschilder

******

Het geheim van het leven

Het geheim van het leven is doorgeven wat je hebt ontvangen.
Misschien klinkt dit abstract, want wat heb je ontvangen, of wat ontvang je dagelijks in je leven? Je hebt allereerst je leven ontvangen. Hoe kun je dat doorgeven? Door een nageslacht. Of op een religieuze wijze, zoals bijvoorbeeld Jezus van Nazareth liet zien, door brood en wijn als symbool te nemen voor zijn lichaam dat zo in bijeenkomsten doorgegeven wordt aan de volgelingen.
Wat je op andere manieren ontvangt en ontvangen hebt kun je doorgeven: kennis, opvattingen, ervaringen, teksten. Een docent is doorgeefluik maar jij bent dat ook. Jij kunt dat ook zijn als je zaken die je inspireren doorgeeft, ervan getuigt, laat zien hoe ze jou dragen, voeden

en op de been houden als het een keer wat minder gaat. Voor mij is poëzie zulk een geschenk dat je ontvangt en dat je doorgeven mag. Als geschenk valt het niet zomaar uit de lucht. Je moet er wel moeite voor doen, er voor openstaan dat het gedicht binnen kan komen, dat je jezelf in de emoties en uitdrukkingen van de dichter mag terugzien, herkennen, dat er iets van een vonk is die overspringt.
Het geheim van het leven is een geheim omdat het niet direct evident is waaruit het leven bestaat en wat er zo geheimzinnig aan is. Als je leven gelijk stelt aan de materiële uitingsvorm – een lichaam – materie – die / dat op de een of andere geheimzinnige wijze meer is dan lichaam, meer dan materie, dan ben je nog niet achter het geheim. Wat ontvang je, wat geef je dan door? Wie ben je zelf, hoe ben je zelf hier terecht gekomen, waar kom je vandaan, waar was je misschien eerst en waar ga je naartoe? Afkomst, herkomst, en toekomst zijn beiden dimensies die nu buiten het hier en nu liggen en waar je eigenlijk nauwelijks iets zinnigs over kunt zeggen omdat je de ervaringen niet hebt en omdat je de kennis niet hebt over deze tijdsdimensies. Alles wat je erover kunt opmerken is afgeleid, een afgeleide. Geen directe kennis, geen deelbare ervaringen. Want wie was je in de baarmoeder en daarvoor, wie zal je zijn over 50 jaar, of zelfs na je dood?
Voor velen zijn dit misschien onzinnige vragen en een vreemde beschouwing. Hier is nu en nu is hier en de rest speculatie (en dus misschien niet ter zake). Maar dan nog blijft het leven een geheim en kun je als mens proberen te achterhalen waarom je leeft en waarvoor je leeft. Wat maakt mijn leven nu de moeite waard en wat maakt het leven de moeite waard om geleefd te worden? Dat zijn vragen die mij al een heel groot deel van mijn leven bezig houden en waarop ik geen definitief antwoord heb. Maar ik heb wel een idee: het idee dat je gedragen kunt worden en dat je jezelf kunt laten dragen. Je kunt je laten dragen door je toe te wijden, door te beseffen dat je niet voor jezelf leeft en dat je kunt doorgeven wat je hebt gekregen.
Dat heeft met inzet te maken, met zelfinzicht (jij bent niet het middelpunt van de wereld, hoewel sommigen daar heel anders over kunnen denken, zelfs als president van een machtig land) en het heeft te maken met zelfwaardering: jij mag ontvangen, je mag ervan genieten, je mag doorgeven. De vorm die jij bent, het kopje voor de thee, kan imperfect zijn. In Japan is die imperfectie voorwaarde voor schoonheid. Daarom hanteren zij een techniek bij het maken van theekopjes die rekening houdt met imperfectie en zij passen dit toe bij het vormen van het kopje in de klei en vooral bij het bakken ervan in de oven.
Tijdelijkheid en imperfectie zijn twee thema's die in het Japanse denken over kunst, over levenskunst en over esthetica stammen uit het Boeddhisme. Toegepast op ons leven betekent dit: je mag imperfect zijn

want het doet niets af aan het doorgeefkarakter ervan en je leven is tijdelijk zoals alles tijdelijk is. Dus verspilling van je leven door je te wijden aan zaken die je niet zoveel opleveren is zonde. Zaken die iets opleveren in je leven zijn meestal ervaringen en vormen van toewijding die energie geven, die je doen opvlammen, die je inspireren.
Zo komen we vanzelf weer uit bij het geheim van het leven. Het geheim aan het geheim is het feit dat de geest in het spel is. Die kracht in jou die geraakt kan worden door bijvoorbeeld een gedicht, die kracht die zich kan laten raken. Een kracht die je helpt bij het openstaan, je open stellen, ook voor het onverwachte. Een zachte kracht, een kracht over overgave, vertrouwen, niet alles in de hand willen hebben, en dus eigenlijk heel bang zijn.
Het geheim van het leven is doorgeven wat je hebt ontvangen: je lichaam, bezield door je geest die via jouw lichaam met jouw lichaam en geestkracht anderen kan bezielen, cadeaus geven, laten merken dat je samen betekenis geeft aan het leven.

John Hacking 2018

*****

Het nieuwe Babel

Analyse van ons online-gedrag maakt het mogelijk om ons te profileren en in te delen in bepaalde groepen. Deze informatie kan worden gebruikt om ons te beïnvloeden, bijvoorbeeld door te manipuleren welke berichten we op Facebook te zien krijgen. We zijn dus interessant voor mensen met belangstelling voor het manipuleren van onze gedachten en ons gedrag, ook al kennen we hen niet en hebben ze geen belangstelling voor ons persoonlijk. Het probleem met big data, privacy en veiligheid werd dus breder. Deze incidenten lieten zien dat er verschillende datasets worden gecombineerd, geanalyseerd en buiten ons medeweten worden gebruikt om te beïnvloeden wat we te zien krijgen op sociale media, zonder daarbij gegevens vrij te geven en dus zonder direct onze privacy te schenden. Dit heeft een enorme impact op ons eigen leven en ook op onze democratische samenleving als geheel.

Melanie Peters

Als je de auteur Yuval Noah Harari mag geloven is de mens hard op weg om een god te worden, een *Homo Deus*. Dat is weer eens iets anders dan ambtenaar, boer, professor, friet-bakker of postbode. De mens heeft een nieuwe route ingeslagen in de geschiedenis van de mensheid

waarvan de uitkomsten niet zijn te overzien. Wat is er aan de hand? Waarom noemt Harari de mens een *Homo Deus*?
Harari laat in zijn boek *Homo Deus* zien dat de mens door de moderne techniek in staat is om ontzagwekkende hoeveelheden data te verzamelen die hem in staat stellen om situaties te analyseren, te diagnosticeren en te manipuleren. Onder situaties kan inmiddels bijna alles worden verstaan. Waarom? Omdat onder elke situatie een werkelijkheid schuilt die met behulp van algoritmes in kaart kan worden gebracht. Dat gaat zelfs zover dat ook de biologische wetmatigheden inmiddels hierdoor bepaald worden. Het menselijk leven zou je kunnen zien als een verzameling van algoritmes – die eenmaal in kaart gebracht en in werking gezet – geen geheimen meer heeft voor de onderzoeker. Deze paradigmawisseling: biologische processen opvatten als een verzameling algoritmes, maakt het mogelijk om in te grijpen in het leven met nieuwe technieken en nieuwe vergezichten. Harari stelt dat in de technische toepassingen van onze kennis de relatie tussen intelligentie en bewustzijn is doorgeknipt. Een machine hoeft geen bewustzijn te hebben zoals een mens om intelligente beslissingen te nemen. Op basis van heel veel data kan een machine leren en zich aanpassen aan telkens nieuwe situaties. Tenslotte vraagt Harari aan het eind van zijn boek zich af of die stelling klopt: of ook het leven gezien kan worden als een verzameling algoritmes (en of je daarmee niet tekort doet aan het leven zelf dat meer is dan een verzameling wiskundige berekeningen). Harari beantwoordt die vraag niet maar stelt ze aan de lezer opdat deze hiermee aan de slag gaat.

Wat inmiddels wel helder is, is dat velen geloven in het verzamelen van data en het nut ervan. Harari noemt dat geloof *dataïsme*. Als we maar genoeg data verzamelen en genoeg contexten en standpunten innemen om die data met elkaar te vergelijken en te correleren, dan komen er altijd wel goede keuzes en beslissingen uit voort. Als een hartmeter via je horloge kan voorspellen wat er staat te gebeuren met je hart, of een taalanalyse-instrument tekenen van Alzheimer kan constateren, dan zijn we hard op weg om greep te krijgen op essentiële levensonderdelen en dat alles op basis van algoritmes die onder dit alles hun werk doen. Maar als data zo belangrijk zijn en als de verzameling ervan zoveel impact kan hebben op tal van vormen van gedrag dan moet de vraag worden gesteld hoe het dan zit met de menselijke autonomie en de zeggenschap over de eigen data. Als je wordt gemeten om wat voor reden dan ook, met of zonder toestemming, dan worden die data ergens verwerkt en later weer toegepast. Dat gaat buiten jou om, daar heb je geen zegging schap over. Je bent dan wel de bron of de ‘mijn’ van de data maar de fabriek die met die ‘grondstoffen’ aan de gang gaat heeft

een eigen programma en heeft eigen prioriteiten. Melanie Peters, directeur van het Rathenau-instituut schrijft over dit probleem, ik citeer: “Bij de analyse van onze *use cases* kwamen we tot de conclusie dat er, naast de bestaande rechten, nog twee extra rechten nodig zijn in de datasamenleving: het recht om niet te worden gemeten, geanalyseerd of gecoached, en het recht op betekenisvol menselijk contact in bepaalde belangrijke situaties. Zo kan een zorgrobot mensen weliswaar helpen om langer thuis te blijven wonen, maar in sommige situaties kan het ook mensonterend zijn om er een te gebruiken. Mensen moeten bijvoorbeeld het recht hebben om bepaalde beslissingen met een arts of verpleegkundige te bespreken. Soms kan er behoefte zijn aan politieke besluitvorming over dit soort zaken en soms gaat het om persoonlijke beslissingen. De invoering van deze technologieën vraagt om diepgaand denkwerk over het inzetten van deze nieuwe mogelijkheden op een zodanige manier dat iedereen – de maatschappij als geheel en mensen afzonderlijk – ervan meeprofiteert. Op sommige terreinen zullen aanvullende regels nodig zijn. Maar het begint ermee dat alle actoren hun verantwoordelijkheid nemen en hun zorgplicht serieus nemen.” Het is natuurlijk prachtig om te stellen dat alle actoren hun verantwoordelijkheid moeten nemen, dat er heldere regels moeten komen en dat kennis uiteindelijk transparant en voor ieder toegankelijk moet zijn om machtsconcentraties te voorkomen waar kennis exclusief wordt ingezet om mensen te manipuleren. Grote sociale media organisaties gebruiken nou allerlei algoritmes om hun klanten in kaart te brengen zodat ze gericht reclame kunnen verspreiden. Sommige regeringen zoals de Russische (en waarschijnlijk zijn dat er nog heel wat meer) brengen gericht ‘nepnieuws’ in omloop om het eigen volk maar ook andere ‘volken’ bewust te misleiden en ‘op te voeden’ binnen een bepaalde gedachtestroom die gunstig uitpakt voor de eigen regering. Daarvoor zijn ‘vijanden’ nodig, anderen die kunnen functioneren als tegenpool om zich tegen af te zetten en die dienen als goed voorbeeld van een dreiging. Vluchtelingen met andere religieuze en maatschappelijke achtergronden lenen zich hier goed voor. Populisten maken hier dankbaar gebruik van door sluimerende angsten en sluimerende hebzucht aan te wakkeren.

De techniek is hetzelfde, het verzamelen van data is voorwaarde, het ontwerpen van algoritmes en de toepassing ervan doet de rest. Maar wie bewaakt de bewakers, wie is de baas over al die data, en kun je en mag je als burger in een samenleving überhaupt er nog vanuit gaan dat jouw data in goede handen zijn? Natuurlijk roepen velen nu dat wij helemaal vrijwillig onze data afstaan aan grote ondernemingen zoals Google, Apple, Facebook e.a. Maar tussen afstaan en het niet lezen van

de kleine lettertjes en bestookt worden met reclame toegesneden op ons profiel gaapt nog altijd een grote kloof. Namelijk deze: waarom zou ik het goed moeten vinden dat ik object wordt van dergelijke manipulaties als ik gebruik wil maken van openbare diensten zoals die mij worden aangeboden? Wie geeft overheden het recht hun burgers digitaal te bewaken en te sturen op basis van verkregen informatie? Kortom is autonomie, is vrijheid die daarop gebaseerd is, is een vrije denk- en handelingsruimte, ook om te protesteren, om verzet te laten zien, überhaupt nog een realiteit, als elke digitale uiting of registratie wordt vastgelegd en gecontroleerd, en via slimme algoritmes aan elkaar wordt geknoopt zodat de overheid een uitstekend profiel van jou kan maken? Niet de mens is de nieuwe god, maar de overheid, of de dataverzamelaar is de nieuwe godheid. Het systeem is god. "*Computer says no*" zoals de komieken van de serie "Little Britain" ons lieten zien. Stephan Lessenich die een boek geschreven heeft over de gevolgen van de gestimuleerde groei in een neoliberale kapitalistische samenleving voor de mensen die hier geen of weinig deel aan hebben, geeft met zijn concept 'de externaliserings-maatschappij' een inkijkje in de vaak onzichtbare effecten van ons handelen. We leven voor een deel in welvaart, een soort van 'geluksbubbel' waarin het streven naar geluk (Happiness) tot hoogste goed is verheven en sociale media versterken dit effect want iedereen toont zich van zijn leukste en succesvolste zijde. Maar dat er duizenden in landen als India elke dag bezig zijn met het verwijderen van ongewenste plaatjes en teksten van bijvoorbeeld Facebook om zo er voor te zorgen dat de Westerse consument niet gechoqueerd raakt door gruwelijke beelden op zijn scherm, weet bijna niemand. Deze 'controleurs' in dienst van grote organisaties lijden zelf aan slaapstoornissen en andere gevolgen van de voortdurende blootstelling aan deze beelden. Net zoals politieambtenaren miljoenen plaatjes van kinderporno moeten bekijken om daders en slachtoffers te identificeren. De Homo Deus van Harari die dit soort gruwelijke beelden plaatst is op internet eerder een satan – een verspreider van duivels materiaal om zo mensen hartgrondig kapot te maken als ze op sites klikken die hun van alles en nog wat beloven en waar elke vorm van humaniteit ontbreekt omdat mensen worden verkracht, misbruikt en vermoord in naam van een verdienmodel gebaseerd op perverse neigingen van de gebruikers.

De donkere krochten van internet staan vol met verboden thema's en websites die abjecte inhoud aanbieden. De mensen die zich hier ophouden zijn de mensen van de nacht. En op internet lopen dag en nacht door elkaar, net zoals in de bovenwereld waar de onderwereld een vinger in de pap wil hebben. Welk algoritme is er nodig om goed van

kwaad te onderscheiden en kan dat wel als goed en kwaad beiden begrippen zijn met zeer complexe ladingen? Een Homo Deus die denkt dat hij voor god kan spelen als hij zijn algoritmes inzet om te manipuleren is eigenlijk niet meer dan de stenenschouwer die we al zagen bij de bouw van de toren van Babel. Een toren moest er komen tot aan de hemel en daarmee aanzien, goddelijk aanzien. Een steen was belangrijker dan de arbeider zelf. Daarom daalde God neer om te kijken hoe het zat. Omdat de mens niet meetelde, omdat de toren alles was, werd hij door God verwoest en de taal verward. Met de inzet van algoritmes hoopt de mens één taal te kunnen bezitten, een taal die alles en iedereen bestrijkt. De toren dat zijn de dataverzamelingen, aan elkaar gekoppeld zijn ze een groot netwerk van mogelijkheden: in principe, *in principio*, als een begin van een antwoord op *alle* vragen.

Ik noem het overmoed, hybris, een weg ten dode – want de mens is en blijft – wat hij ook probeert – niet de oorsprong van zichzelf. Zelfs een reageerbuisbaby – zelfs een helemaal kunstmatig ontstane mens – is niet de oorsprong van zichzelf – maar treft zich aan als een gegevenheid. En dat besef brengt een vorm van betekenis met zich mee die volgt op dit ervaren en die misschien vraagt naar een waarom. Maar misschien worden er in de naaste toekomst mensen voortgebracht waarin het besef van autonomie is ingeruild voor slaafse gehoorzaamheid aan de grote leider en de machine die alles bepaalt. Zou de mens zelfs zover willen gaan dat hij zichzelf kan voortzetten in een oneindige reeks via de moderne techniek? Dat de dood uiteindelijk opgeheven wordt en dan een fictie wordt? In feite is de mens zoals hij nu leeft al een gevolg van een lange reeks – eindresultaat van een proces dat ver in het verleden is gestart. Niet alleen met de komst van de mens op aarde, maar zelfs al met het allereerste begin van dit heelal. Hier zijn we nu, hier staan we nu, hier bevinden we ons tegenover een reuzeberg met data en met hulpmiddelen als algoritmes om de data te bewerken en te vormen naar de beelden die we hebben en die we willen hebben. God-Mens-Algoritme-Hanteerder op zoek en op weg naar het eeuwige leven. Zover is het nog niet. De dood kapt gelukkig nog heel veel af. De goeden en de slechten lijden daar beiden onder. Misschien is de dood daarom ook wel een zegen. Zelfs tegen beter weten in. En, is het menselijk bewustzijn in staat om de verzoeking te weerstaan om alles te willen weten en tevreden te zijn met heel veel ‘niets’, met ‘niet-willen-weten’ en niet-hoeven-te weten’ omdat het leven vaak al genoeg heeft aan zichzelf. Zoals je in de zon op een bankje kunt zitten en genieten kunt van nietsdoen en kijken naar de natuur om je heen.

John Hacking 2018

Bron:
Melanie Peters - Rathenau Instituut: https://www.rathenau.nl/nl/digitale-samenleving/nieuwe-regels-voor-kunstmatige-intelligentie
Harari, Yuvel Noah, Homo Deus. Een kleine geschiedenis van de toekomst, Meppel 2017 (Thomas Rap)

Lessenich, Stephan, Neben uns die Sintflut. Die Externalisierungsgesellschaft und ihr Preis, Berlin 2016 (Hanser)

******

Het verhalende zelf

Toch identificeren de meesten van ons zich met hun verhalende zelf. Als we 'ik' zeggen, bedoelen we het verhaal in ons hoofd, niet de stortvloed van ervaringen die we continu ondergaan. We identificeren ons met het innerlijke systeem dat de bizarre chaos van het leven omvormt tot logisch aandoende verhalen. Het maakt niet uit dat de plot vol leugens en gaten zit en dat die constant herschreven wordt, zodat het verhaal van vandaag totaal in tegenspraak kan zijn met dat van gisteren. Het belangrijkste is dat we altijd het gevoel houden dat we van de wieg tot het graf (en misschien zelfs daarna) een onveranderlijke identiteit hebben. Dat veroorzaakt het twijfelachtige liberale geloof dat ik een individu ben en dat ik een duidelijke, consistente innerlijke stem heb die het hele universum zijn betekenis geeft.

Yuval Noah Harari; Homo Deus. Een kleine geschiedenis van de toekomst, Amsterdam 2017 (Thomas Rap)

Yuval Noah Harari onderscheidt in zijn spraakmakende boek *Homo Deus* tussen een *zelf* dat de werkelijkheid ondergaat en ervaart en een *zelf* dat er een verhaal van maakt en dat betekenissen toekent aan die ervaringen en situaties waarin het zelf zich bevindt. Martin Heidegger zou zeggen: een werkelijkheid waarin het zelf zichzelf aantreft, wat op een bijzondere wijze duidelijk maakt dat het zelf hiermee niet klaar is en dat er hoe dan ook een proces volgt om hiermee om te gaan. Maar strikt genomen is alles wat over dit zelf wordt gezegd al reeds verhaal en dus betekenisvol, dat wil zeggen gevuld met betekenissen, het is een product van het verhalende zelf van de schrijver/spreker. Of nog anders geformuleerd, het is nooit een op een samenvallend met de ervaring van het zelf zoals het zelf de wereld aan den lijve ervaart. Harari stelt dat er zelfs een fundamentele breuk bestaat tussen beide zelven. En ook dat is

in mijn ogen een construct, een poging om het ‘mysterie’ van het zelf te duiden en te verklaren waarom ervaringen niet samenvallen met verhalen over die ervaring, waarom betekenissen altijd achteraf en pas later te berde worden gebracht.

Harari stelt dat wetenschappelijk onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat gedrag correct voorspeld kan worden zelfs nog voor de bewustwording van een subject die met (of is het vanuit) dit gedrag handelt en er in tweede instantie over spreekt. Op de een of andere wijze kunnen in de hersenen handelingen die volgen worden geobserveerd voordat er bij de persoon een bewustzijn hiervan aanwezig is. Heeft dat met snelheid te maken, met het trager werken van bewustzijn? Heeft dat te maken met het feit dat betekenis altijd achteraf komt? Heeft het te maken met het feit dat het verhalende zelf een aantal facetten niet meekrijgt uit een ervaring? Harari stelt: “Telkens als het verhalende zelf onze ervaringen evalueert, laat het de duur ervan links liggen en hanteert het de 'piek-eind-regel'. Het herinnert zich alleen het piekmoment en het eindmoment en beoordeelt de hele ervaring op het gemiddelde daarvan. Dit heeft een verstrekkende impact op al onze praktische beslissingen.” Daarom zijn ook negatieve ervaringen waarbij toch positieve ervaringen op het einde meespelen niet zo negatief als ze lijken in de ogen van de persoon die ze ondergaat. Het perspectief op deze negatieve ervaringen wordt fundamenteel beïnvloed door positieve ervaringen die als kleine beloningen een rol kunnen spelen. Een van de meest extreme voorbeelden die Harari noemt is de geboorte van een kind: het baren is voor veel vrouwen zwaar en pijnlijk en toch overheerst uiteindelijk vreugde. Het verhalende zelf valt hierin niet samen met het ervarende zelf dat vooral de pijn ondergaat en lijdt. Het verhalende zelf kent wel de pijn, heeft er weet van, maar de pijn overheerst niet in het verhaal dat wordt verteld. Harari verwijst naar onderzoek dat dit zichtbaar maakt. Dat betekent in feite dat wij in een schijnwereld leven. We leven in een wereld die wij zelf creëren door onze verhalen en het ervarende zelf en verhalende zelf spelen daarin nauw samen en beïnvloeden elkaar. Uiteindelijk blijven de verhalen over, de betekenissen die wij aan gebeurtenissen toekennen en waaraan onze gevoelens worden opgehangen. Of omgekeerd, onze gevoelens kleuren de gebeurtenissen en sturen de betekenissen in een bepaalde richting. Herinnering aan gebeurtenissen is dus zo bijna onmogelijk want wat er precies is gebeurd is door de mal van het verhalende zelf heen gegaan, is dus selectief en gekleurd, het is perspectivistisch. Maar ook als we kijken naar het zelf als entiteit krijgen we geen duidelijkheid omdat we altijd als het ware ‘te laat komen’, we vallen niet samen met onszelf, we kunnen afstand nemen van onszelf. Dat is onze kracht maar ook in zeker opzicht

onze zwakte. In onze relatie met ons lichaam wordt dit meer dan duidelijk: wij zijn ons lichaam en we hebben ons lichaam. Die afstand, wat op zichzelf al weer een vorm van verhaal is, kleurt ons zelf-verstaan, als verhaal. We zitten als het ware opgesloten in een soort van labyrint van betekenissen.

Harari stelt het volgende: “Zo zien we dat het zelf ook een imaginair verhaal is, net als naties, goden en geld. We hebben allemaal een geraffineerd systeem dat het merendeel van onze ervaringen weggooit en er maar een paar mooie uit pikt, die het vermengt met stukjes uit films die we hebben gezien, boeken die we hebben gelezen, toespraken die we hebben gehoord en onze favoriete dagdromen. En uit die chaos weeft het een schijnbaar coherent verhaal dat verklaart wie ik ben, waar ik vandaan kom en waar ik naartoe ga. Dit verhaal vertelt me waar ik van moet houden, wie ik moet haten en wat ik met mezelf aan moet. Dit verhaal kan me er zelfs toe drijven om mijn leven op te offeren, als de plot dat vereist. We hebben allemaal ons eigen genre. Sommige mensen leven in een tragedie, andere in een eindeloos religieus drama, sommige bekijken het leven als een actiefilm en meer dan genoeg mensen gedragen zich alsof ze in een komedie spelen. Maar uiteindelijk zijn en blijven het maar verhalen.”

Als het zelf fictie is, een verhaal, een manier van bestaan, gekleurd en ingekleurd vanuit betekenissen die voortdurend kunnen veranderen, dan betekent dit dat alles wat het zelf gelooft, waar het zelf in gelooft, hierdoor als het ware ‘aangetast wordt’ als door een virus van de ‘onwaarheid’. Friedrich Nietzsche was zich hiervan goed bewust en zijn opmerkingen hierover houden de geesten tot op de dag van vandaag nog bezig. Objectieve waarheid is een fictie, een transcendente werkelijkheid valt helemaal buiten ons verstaan. Voor Harari zijn religies met hun verhalen imaginaties, vertellingen, waarin mensen houvast zoeken maar die niets met de werkelijkheid als zodanig te maken hebben waarin naar ‘echt houvast’ wordt gezocht. De vraag naar wat is waarheid hangt hier samen met de vraag wie ben ik. Wie ben ik? Kan ik daar ooit achter komen als er een verhalend zelf tussen zit? Maar nemen we nou eens aan dat er absoluut geen andere weg is dan via het verhalende zelf, (of we moeten zo gaan sleutelen aan de mens dat ervaringen op een meer directe wijze binnenkomen en een plek krijgen in het betekenissysteem), dan moeten we het er toch mee doen en blijven wij op afstand van de werkelijkheid, de feitelijkheid, de directe ervaring ervan door het ervarende zelf. Onze taal maakt dat duidelijk: het is altijd taal over, betekenissen die in tweede instantie een reactie vormen op onze ervaring van de werkelijkheid vanuit het ervarende zelf.

Maar dat betekent ook dat het verhalende zelf niet de pretentie kan hebben om te oordelen over wat er buiten zijn perspectief kan bestaan. Het verhalende zelf is een beperkt zelf, de scoop van de waarneming en de duiding achteraf is daarom beperkt. Oordelen over ‘de werkelijkheid’ als zodanig kun je dus gerust met een korreltje zout nemen.

Dat kan ook relativerend werken naar geloofsuitspraken, zeker als mensen elkaar naar het leven staan omwille van formuleringen waaraan hun bestaanszekerheid en geloofszekerheid is gekoppeld. Als alles verhaal is, fictief kan zijn, achteraf, betekenisvol maar niet absolute waarheid, dan hoeft in principe niemand voor de waarheid daarvan te sterven of anderen het leven te nemen. Maar dat is makkelijker gezegd dan gedaan. Velen zullen niet met de waarheid van de relativiteit van elk verhaal kunnen leven, deze vorm van twijfel zal velen een doorn in het oog zijn en kan aanleiding vormen om ‘andersdenkenden’ definitief het zwijgen op te leggen. Dat zien we gebeuren in sektes, in religieuze stromingen waar radicale ideeën de overhand hebben en waar de leer belangrijker is dan een mensenleven. Als verhalen ‘de waarheid’ worden voor de vertellers dan is elke tegenspraak ‘onwaarheid’. Je zou mogen hopen dat er zoveel inzicht mogelijk is dat ingezien wordt dat de claim op absoluutheid van oordelen en verhalen een brug te ver is, met name omdat je als mens slechts een radertje bent in een groter geheel. Dat het van hybris getuigt je een oordeel te kunnen aanmatigen over de werkelijkheid ‘an sich’, alsof je daar toegang toe zou hebben. Maar het zal waarschijnlijk een ijdele hoop blijven, Als een meerderheid van de mensen het relatieve van hun verhaal zal onderschrijven zijn we waarschijnlijk een heel eind op de goede weg. Daar kunnen we alleen aan werken lijkt me. Het verhalende zelf zal ondervinden waartoe zijn of haar verhalen zullen leiden. Elk verhaal een eigen plot, een eigen happy of minder happy einde.

John Hacking 2018

*****

Het woord en de dood

Perhaps writing means revealing the word to
yourself at death's threshold

(from: Alain’s Letter, in Edmond Jabès, The book of Questions)

Woorden, pogingen om het onmogelijke mogelijk te maken: duiden wat je ziet, ruikt, hoort en ervaart. Springen over je eigen afgrond, hopen dat je handen een houvast vinden in de letters, de randen van de zinnen die in je opdoemen, die je verrassen, die een nieuwe horizon openen, maar je moet dan wel gaan lopen, schrijven, nieuw gebied verkennen.
Woorden sleuren je mee, duwen je voort, drijven je als een ezel met hun prikstok. Woorden aarzelen, zuchten, verzuchten, smachten, verlangen, koesteren, warmen en koelen weer af.
En in de verte, die wenkende verte, het besef dat je eindig bent, dat je nooit zult kunnen zeggen wat je wilt zeggen, dat je nooit kunt duidelijk maken wat je ten diepste beweegt en wat je in leven houdt. Anderen overtuigen, is een oceaan verwijderd van waar je nu bent. Waarom zou je ook willen, wat is de winst als je nauwelijks jezelf kent, nauwelijks in staat bent uit te drukken wie je bent, die je bent, wat je zou willen zijn?

“Never try to convey your idea to the audience,” said Russian filmmaker Andrei Tarkovsky, “—it is a thankless and senseless task. Show them life, and they’ll find within themselves the means to assess and appreciate it.”

(You Tube - homage to Tarkovsky)

Stilte is wat onze kreten omgeeft, woorden als smachtende pogingen om gehoor te vinden, aandacht te krijgen, dat er naar jou geluisterd wordt. Niet de boodschap, de vorm waarin, en de inhoud van je mededeling. Dat alles kan je al het ware gestolen worden als er echt zou worden geluisterd. Jouw woord, jouw spreken is een aarzeling, een pogen tegen beter weten in. Want diep in jou rust stilte, is het leeg, branden geen zinnen op je lippen. Maar zolang we aan de buitenkant leven, het zoeken in vorm en inhoud zijn we niet vrij. Zoals Edmond Jabès schrijft:
We are not free. We are nailed alive to the signs of the book. Could it be that our freedom lies in the word's vain try to cut loose from the word?

The word is a word of distance, around death.

Edmond Jabès, The book of Questions

Als het woord een woord van afstand is, een woord rond de dood, de dood die elk woord wacht als een minnaar op afstand, dan kan die dood ons leren. Dan kunnen we leren van de dood en onze woorden niet inzetten op ijdele hoop, in ijdele verlangens, in ijdele daden zoals de moord, de gruwelijkheden die in elke oorlog worden begaan. Dan

hoeven we ons niet druk te maken, op te winden over futiliteiten, over sommige maatschappelijke discussies die kant nog wal raken omdat het over de buitenkant gaat en niet over de innerlijke mens, niet over de reëel mogelijkheden om elkaar te respecteren en in de ogen te kijken. Dan is niet zwarte piet het probleem maar de manier waarop we met elkaar omgaan en met elkaars pijn en verdriet. Dan is niet identiteit en Nederlandschap het probleem maar de wijze waarop we samen verantwoordelijkheid dragen voor een menswaardige, eerlijke en rechtvaardige samenleving. Dan gaat het niet om 'make America great again' maar om een natie waarin alle rangen en standen, alle rassen, inclusief vluchtelingen en buren uit andere landen mee mogen doen en respect krijgen. Geen rassenscheiding, geen deportaties, geen corruptie, geen recht van de sterkste, geen narcisme, geen grootheidswaan.
Ook dat is de illusie van onze woorden: ze staan niet alleen om de leegte maar ze vullen ook de leegte met holle klanken en ziekmakende egoïstische uitingen van mensen die niet beseffen hoe eindig hun leven is.

Edmond Jabès, is een van mijn grote inspiratiebronnen. Hij was de leermeester van Marc Alain Ouaknin, die andere grote inspiratiebron voor mijn schrijven en denken. Beiden formuleren een wereld die open is, die open staat, die zich laat gezeggen door de werkelijkheid van de dood. Ze zetten niet in op kortstondige ijle verlangens, maar omcirkelen met hun teksten niet minder dan de eeuwigheid. Jabès, zelf niet gelovig, is een van de auteurs die zijn leven lang geschreven heeft over God. Zijn fascinatie voor het onbeschrijflijke, onuitsprekelijke is een vlam die niet dooft. Zijn woorden zijn filosofie en poëzie in een. In een van zijn boeken schrijft hij over het woord. Een citaat dat te mooi is om het maar half weer te geven:

"Once formulated, the word breaks open, and we see that it contained a silence of the end of time into which it hurls us. Whereas we had hoped to get to the end of words as well as to the end of ourselves and the world. We had hoped, our souls heavy with wanting to be born and love, heavy with waves thirsting for sky, to say the salt and the undone dream.
Entering into yourself means finding a void. Entering into a word means finding absence. Opalescent doors. We must only consider the passage from sky to sky.
Does man find man in silence? Little by little the way gives up the way, and the world finds itself where it is not.

Man's fate is heavy because our actions are gratuitous from the start, passing shadows on a surface bathed in light. But the day has its hours and its rhythm. All encounters are gratuitous, and so are, in the lives we consider, the events which break or carry them.
Dawn is more than a hope, it is an elect full of fresh fervor. Straining towards what is to come, his ties cut, man when he is finally free gorges himself on eternity. His gravity lies in being available and great, in the vacancy of a moment which will fuse with his life. Not to expect anything and yet to die daily of infinite expectation.
A serious man is not necessarily a grave man. Some kinds of gravity flower at the heart of euphoria.
In his will to know man condemns innocence and with it all reference to gravity. But the essential part of knowing cuts us off from the tree of knowledge and opens unlimited possibilities for chance.
Man's chance is his ability to wonder. He gets it from death which annuls and reveals.
Surprise (letting yourself be surprised, becoming passive, reaching by and by a total receptivity) is the sap of creation and its pact. You cannot build on what you have already seen, already thought. But you see and think as you dig, as you build, as you complete. For completion is another beginning.
Death is the gratuitous act *par excellence.* Creating means imitating death which is God's daring and imagination. Death is in everything which will be tomorrow, so that man's quest of the absolute has to go through it.
The letters of the alphabet are contemporaries of death. They are stages of death turned into signs. Death of eternal death. But there are other signs which the letters covet, erased signs reproduced by gestures at the heart of what is named. Thus the bird's take-off contains all forms of flight. And is it not also the bird which, as it cuts through the sky, writes and repeats the universal "delete" which rules our fate? Ah, the written world dies and is reborn of the bird.
Gravity is therefore a consciousness, outside time, of the time of death which is neither a ruined time nor detours of an undated challenge, but a return to the world of margins and miracles from which man is forever ejected as from a loving womb after he has been molded, a weak foetus, in its dark flesh.
The birth of a star is like that of a child. Space contracts and projects innumerable universes closed within their dazzled death. Do I claim one human being corresponds to a whole starry sky? Eternity is based on an initial explosion of the universe. To a starry sky correspond generations of men, reproducing forever. Perhaps the last man will die with the last star.

Becoming conscious of death means denying any hierarchy of values which does not account for the stages of darkness where man is initiated into the mysteries of night. Death is both the loss and the promise of a hope which day wears itself out courting at every moment. To be or not to be in the absurd agony of a secret glimmer until morning. All agony is the painful gestation of a world fashioned by the fever and limits of the soul, unveiled by gasps and sighs.
What will our future be made of? Life does not consider itself useless and vain. Through it, death will go to its death.
Creatures in their will to live reconcile their days with the death of the sky. Thus man and the universe have the same future. But neither sky nor man can know for sure the moment (or the thousand moments) of their end, the fatal second when they will forever cease to die. They will be destroyed in the moment they least expect it. Hence becoming conscious of death does not mean going straight towards it, but, on the contrary, plunging into life to take on its ochre renewals.
For the universe is first of all a spectrum of colors. They fade, one after another, as a shout weakens in its echos and joins the world's immense reservoir of silence where the stars riveted to their rays come to slake their thirst."

Edmond Jabès, The book of Questions, p 32-34

Ook Simone Weil schrijft over taal, de liefde, en over zwaartekracht. Misschien heeft Jabès wel gedachten van haar gebruikt in deze tekst. Zwaartekracht die ons terugbrengt in ons lichaam, die ons als een bewustzijn, buiten de tijd, bewustzijn van onze dood leert en doet aanvaarden. Ons lichaam is onherroepelijk veroordeeld. Maar ons lichaam blijft ook, zoals Jabès opmerkt:

"The body remains a crossroad."

Het lichaam als een kruispunt waar leven en dood bij elkaar komen en waar telkens nieuwe wegen naar nieuwe horizonten leiden. Niet letterlijke wegen die begaanbaar zouden zijn met onze voeten, maar wegen die wij met woorden, met taal ontwerpen, rond, langs, onder, boven de dood. Het landschap dat ons elke dag weer kan verrassen, legt hiervan getuigenis af. Het universum dat ons omgeeft is een openbaring van het wonder waarin wij existeren. Misschien is onze taal niet meer en niet minder, is het woord de ultieme poging om God te vinden. Tegen de klippen van de dood op, tegen elke mogelijke achtergrond van onze eindigheid die rust in oneindigheid.

“God is the accepted challenge of the word. But the word does not lead to God. Only silence could.”

Edmond Jabès

John Hacking 2018

bron: Edmond Jabès, The Book of Questions, Yaël, elya, Aely, Translated from the French by Rosmarie Waldrop, Middletown, Connecticut 1983, (Wesleyan University Press)

******

Hoe eenzaam mag ik zijn?

Hoe eenzaam mag ik zijn van *mezelf*? En, is dat *negatief*, als ik me eenzaam voel of als ik eenzaam ben? Er is een verschil tussen je eenzaam voelen én eenzaam zijn. Als je eenzaam bent kun je je eenzaam voelen, maar als je je eenzaam voelt hoeft dat niet te betekenen dat je eenzaam bent. Eenzaam zijn kan daarbij ook nog verschillend zijn: de tijdsduur is van belang, voel je je al lang of voel je je kortstondig eenzaam. En de plek of ruimte waar je je bevindt is belangrijk: ben je altijd en overal eenzaam of slechts op bepaalde plaatsen waar je bijvoorbeeld met mensen bent die je niet kent of waar geen aandacht is voor elkaar? Dus eenzaamheid ervaren, eenzaam zijn, je eenzaam voelen ligt nog niet zo eenvoudig. Als je daarover gaat nadenken kom je misschien erachter hoe het precies zit en wat dát met je doet! Het kan je zelfs opleveren dat je door dit nieuwe inzicht tot de ontdekking komt dat bepaalde momenten van eenzaamheid en plekke waar je dat kun ervaren, nog niet zo slechts zijn. Het kan je namelijk iets opleveren.

Maar durven we dat wel, onze eenzaamheid, onze gevoelens van eenzaamheid eens goed onder de loep nemen? Als je een relatie hebt kun je daardoor ervaren dat je in principe nooit eenzaam hoeft te zijn. Maar er zijn geen garanties. Ook relaties kennen bij velen momenten van eenzaamheid. Dat is niet erg als je dit een plek kunt geven in je leven en als je erover met elkaar kunt praten. Uiteindelijk is er een moment in je leven waarin je zeer zeker heel alleen en misschien ook wel heel eenzaam zult zijn: het moment van je dood, je sterven, je heengaan uit deze wereld. Dat is misschien wel het aller-eenzaamste moment in je leven dat je met niemand echt kunt delen. Je doet het helemaal alleen: sterven.

Persoonlijk vind ik momenten van eenzaamheid niet verkeerd. Ze brengen je dichter bij jezelf, je verdwaalt niet meteen in afleiding waar ons leven zo vol van is. Eenzaam en alleen wandelen door het landschap, een beeld uit de Romantiek, een verlangen dat ook nu nog velen zal aanspreken. Tenminste als de tijd beperkt is, als het niet je hele leven gaat duren, want dat is misschien iets teveel van het goede. Maar een tijd trekken door het landschap, ontdekken wie en wat je bent, in confrontatie met de natuur en de weersomstandigheden, het is niet verkeerd. Het kan een weg tot zelfinzicht zijn. De filosoof Friedrich Nietzsche wandelde 6-8 uur per dag. Daarin kwam hij tot veel ontdekkingen over zichzelf en over de mens in het algemeen. Niet dat dit nou allemaal zo blij-makend was, maar toch, het heeft hem iets opgeleverd en ons als lezers ook.

In feite zou je kunnen zeggen dat Nietzsche in zijn eenzaamheid en alleen-zijn doorgestoten is naar diepere lagen van zijn bestaan. Dat heeft hij verwoord in zijn filosofie. Over de betekenis hiervan en de wijze waarop hij betekenis gaf aan die lagen valt te twisten. Hele bibliotheken zijn erover volgeschreven. Maar het feit dat hij dit verlangen had, is betekenisvol. Het verlangen om dieper te graven, te ontdekken, te vinden, te zoeken. Ik vermoed dat in elk mens een vorm van verlangen actief is, een verlangen naar diepgang, fundament, houvast of wat dan ook. In de liefde kun je dit houvast voor een deel ervaren in de relatie met anderen. Hoe persoonlijker de relatie, hoe meer overgave aan elkaar, hoe meer je kunt delen, zelfs je gevoelens van eenzaamheid. Maar ook in een passie komt dit verlangen tot uitdrukking, in schrijverschap, poëzie, kunst, sportprestaties, wetenschappelijke prestaties, kortom in veel wat een mens onderneemt en waaruit zijn ambitie blijkt, zijn inzet, zijn gaan voor ‘de zaak’. Kort door de bocht zou je de mens kunnen definiëren als een wezen dat allerlei verlangens heeft die om bevrediging vragen. Eenzaamheid valt er misschien voor velen buiten omdat het wordt weggezet als ongewenst, niet sociaal aangepast, hinderlijk in sociale contacten en maatschappelijke betrekkingen, maar dat is een leugen. Het is een leugen omdat miskent wordt dat de mens ten diepste, en wel tot in zijn bot, zijn kern, een amalgaam van eenzaamheid, alleen zijn en zelfbewustzijn heeft. Het zelf van de mens, zijn diepste zelf, het deel dat bij de dood vol aan het oppervlak treedt als ‘koppig’ zelf, schijt aan de wereld, aan alles en iedereen, is in wezen ten diepste alleen en eenzaam. Het is een, ondeelbaar, enig, enkel, enkeling. Het is niet in meervoud verkrijgbaar hoe graag we ook veralgemeniseren willen. Elke algemeenheid in deze is een leugen, is ideologie, is een poging om het individuele zelf te manipuleren en in een bepaalde hoek te duwen, het een bepaalde

gemoedstoestand op te dringen. Zodat dit zelf in een schema, een hokje, een model past waardoor er in algemeenheid over gesproken kan worden.

Daarom nogmaals de vraag: hoe eenzaam mag ik zijn van *mezelf*? Of met andere woorden, hoe goed ken ik *mezelf?* Blijf ik niet teveel aan de oppervlakte hangen als ik gevoelens van eenzaamheid niet graag onderken, er niet aan wil toegeven, situaties telkens opvul met activiteiten en afspraken om dit maar niet te voelen, te ervaren? Situaties van verlies, rouw, verdriet, zetten je met de voeten op de grond. Dan weet je ineens dat er meer is dan invulling, activiteiten, bezigheden. Dan kun je een diep gemis, een diepe pijn ervaren van het verlies, het verdriet. Ook dat brengt je dichter bij jezelf, veel dichter dan een leuke film of amusante activiteit zou kunnen. Wat waardevol is en wat opvulling is in je leven is dan vaak in een klap helder.

Over de stilte

Zolang er nog ergens iemand bestaat
met wie ik als mens kan spreken
vind ik ook wel de stilte
midden op straat
een stilte die niemand kan breken.
Een kostbare stilte van zuiver glas
dat ik zelf
met mijn stem heb geslepen
als ik er niet was
had niemand die stilte begrepen.
Maar als Hij er niet was
en Zijn stem was er niet
dan was er van stilte geen sprake
alleen maar van zwijgen
zo hard als graniet
en dat kan je doodeenzaam maken.
Maar de stilte,
dat is een tweestemmig lied,
waarin God en mens elkaar raken.

Guillaume van der Graft

Het dubbele dat deze dichter hier te sprake brengt: kunnen spreken en door dit spreken ontdekken dat er een stilte is, onbreekbaar, kostbaar, een tweestemmig lied, waarin zelfs God en mens elkaar raken, is

misschien een vorm van *intersperso*. De schrijver Pessoa bedacht dit begrip op basis van het Engelse *interspersed*: het een is met het ander vermengd, zoals een tekst waarbij op de achtergrond afbeeldingen staan. Doelbewust het een met het ander vermengen of ontdekken dat de dingen niet los verkrijgbaar zijn maar steeds gemengd, verweven, in elkaar verstrengeld. Misschien wel onlosmakelijk met elkaar verbonden zoals de leegte en de volheid, de taal en de ruimte tussen de woorden, de klanken en de stilte. Zo is, zo vermoed ik, ook eenzaamheid deel van ons bestaan. Dat ontdekken, daaraan af en toe toegeven, wat kan er verkeerd aan zijn? Ontdekken dat die leegte, die stilte, die eenzaamheid, je kan doen beseffen waar het werkelijk omdraait in je leven?

John Hacking 2018

*****

Idioot

Overvraagd worden we, zo lijkt het. Steeds meer, steeds vaker, steeds minder rust, steeds minder ruimte om helemaal niets te doen, te wachten op niets, te mijmeren, te verpozen in stilte. Het ergste van alles, zo schijnt het, er is geen ontsnappen mogelijk. In de aflevering van de blaue reiter, een Duits tijdschrift voor filosofie, met de titel ‘De ziel in het digitale tijdperk’ wordt het treffend omschreven:
“Wie geht es also der Seele im 20. Jahrhundert? Am besten fasst es wohl der Begriff der Überforderung zusammen. Nach dem Zerfall der Institutionen, der Entzauberung der Natur und der Virtualisierung unseres Weltzugangs kommt kaum noch jemand klar mit dem Zuviel an Reizen, an sozialen Kontakten, an Optionen und an Affekten. Seelische Regungen, oft selbst erzeugt, werden nicht mehr abgearbeitet oder weggelebt, sondern ausgelebt, mitgeteilt oder dargestellt. Die Folge ist ein allgemeiner Subjektivismus: Jeder nimmt sich und sein Seelenleben total wichtig, obwohl jeder objektiv total unwichtig ist. Jeder meint, zu allem seine Meinung sagen zu müssen, obwohl die Welt für seine Meinungen viel zu komplex ist. Jeder will alles selbst entscheiden, obwohl dies einer permanenten Überforderung gleichkommt.” Bron: Christian Ties, So viel Seele war nie. Arnold Gehlens Diagnose des technischen Zeitalters, in der blaue Reiter, Journal für Philosophie, 41, (1/2018) p. 9

Internet verbindt ieder met iedereen. Internet maakt de wereld toegankelijk, verandert de wereld in een netwerk waarin elke gebruiker knooppunt wordt van informatie-doorgifte. Elke ziel met elke andere ziel

verbonden. Een complex netwerk van verbindingen. Je zou verwachten dat hierdoor bijvoorbeeld het idee van democratie pas echt tot zijn recht kan komen. In theorie is dat ook zo als de gebruikers gelijkwaardig zouden zijn, als ze een zelfde soort van kennis zouden delen, als ze zouden beschikken over dezelfde mogelijkheden om te communiceren en informatie te delen. In werkelijkheid beheersen op dit moment een paar grote bedrijven bijvoorbeeld de zoekmachines, bepalen een paar bedrijven wat ze jou op het beeldscherm laten zien en wat je kunt vinden als je bepaalde zoekopdrachten intikt. Op die wijze beheersen zij grotendeels de informatiestromen en hebben zij veel macht om te manipuleren. Recente voorbeelden laten dit zien bij de verkiezingen in de VS waar internettrollen actief waren op Facebook, Google en wellicht andere platforms om op die wijze de verkiezingen te beïnvloeden door het verspreiden van valse informatie en halve waarheden.

Democratie en de wortels van democratie zijn al heel oud. Andreas Hetzel schetst in zijn bijdrage in hetzelfde tijdschrift hoe democratie als idee ontstond in het oude Griekenland: „Die Idee der Öffentlichkeit spielt von Anfang an eine wesentliche Rolle für das Selbstverständnis Europas. Europa wird gleichsam mit der Idee einer politischen Öffentlichkeit geboren. Nachdem im Jahre 508 v. Chr. der letzte Tyrann aus Athen vertrieben wird, etabliert sich dort eine direkte Demokratie, die auf zwei ideellen Pfeilern ruht: auf der isonomia, das heisst der Gleichheit aller vor dem Gesetz, und der isegoria, der Redefreiheit. Als zentrale Institution der Stadt gilt nun nicht mehr der Palast, von dem aus ein Fürst die Geschicke seiner Untertanen lenkt, sondern ein leerer Platz, altgriechisch agora, auf dem sich freie Burger versammeln, um im Medium van Rede und Gegenrede über die gemeinsamen Angelegenheiten zu befinden. Auch wenn die athenische Polis weiter von ökonomischer und sozialer Ungleichheit bestimmt ist (etwa dem Ausschluss von Frauen, Fremden und Sklaven von jeglicher Form der Mitbestimmung), erweitert sich hier doch der Anspruch auf politische Teilhabe in einem zuvor nicht gekannten Mass. Die Einheit der Polis (altgriechisch für ,, Stadt", "Stadtstaat") wird von nun an wesentlich durch die Freiheit der Rede gestiftet. Der Politiker Demosthenes, der von 384 v. Chr. bis 322 v. Chr., also zur Hochzeit der athenischen Demokratie, gelebt hat, betont in einer seiner Reden, dass es allein in Athen „möglich ist, ohne Strafverfolgung für die Interessen der Feinde zu sprechen'". Bron: Andres Hetzel. Zurück auf die Strasse. Warum das Internet keine neue politische Öffentlichkeit etablieren kann, in der blaue Reiter, Journal für Philosophie, 41, (1/2018) p. 54-55
Democratie verwachten via internet, mee kunnen besturen, gehoord worden, via de techniek, is dus nog lang geen feit omdat er geen

gelijkwaardigheid is. Ieder is wel in principe gelijk voor de wet, (tenminste als de wet goed wordt gehandhaafd en rechters niet worden omgekocht en onafhankelijk kunnen opereren van de staat en de politici) en er is vrijheid van spreken. Maar niet in elk land. Nu alles wat je te berde brengt voor lange tijd kan worden vastgelegd kunnen je opmerkingen en meningen, argumenten en stellingen in meer totalitaire landen leiden tot gevangenisstraf en verbanning uit de maatschappij. Echt mee besturen is nu nog fictie, een hoop die misschien eens waarheid zal worden. Gelijkwaardigheid is een mooi principe maar niet gerealiseerd in onze maatschappij. Zeker niet op globale schaal. Zo is het ook met het kapitaal gesteld. Ongelijkwaardigheid met betrekking tot bezit heeft ook gevolgen voor ongelijkwaardigheid met betrekking tot kennis en informatie. Wie bezit heeft bepaalt ook vaak wat kennis is. Wie rijkdommen heeft kan anderen zo sturen dat zij dienstbaar blijven als werk- en loonslaven zodat de rijken rijk blijven en de armen arm. Niks nieuws onder de zon dus. Wetenschap is hiervan niet uitgesloten. Onderzoeksgeld heeft een kostprijs; onafhankelijk, vrijblijvend onderzoek, fundamenteel onderzoek wordt steeds moeilijker te financieren omdat de geldschieters resultaten willen en wel meteen. Resultaten die ook weer in klinkende munt moeten worden vertaald. Anders is het in hun ogen weggegooid geld.

Maar er is in onze internetmaatschappij nog iets anders aan de hand als we spreken over gelijke kansen, een ‘open maatschappij’, het maatschappelijk belang of algemeen belang, de privésfeer, het recht van spreken en zich uiten in het openbaar en druk op elk individu om zich te uiten en te laten zien via sociale media. Autonomie is een van de begrippen die de ‘mondige burger’ met dikke viltstift onderstreept als waarde. Zijn leven hangt er vanaf. Maar wat doet de ‘mondige burger’ met deze vrijheid op internet? Waarvoor zet hij zich in, waar maakt hij zich sterk voor? Andreas Hetzel analyseert onze huidige situatie met een verwijzing naar het oude Griekenland, mbt het onderscheid tussen openbaar en privé, de openbare ruimte en de ruimte thuis in de privésfeer. Hij schrijft:
„Bereits in der Antike wurde der öffentliche Raum (die Polis) strikt dem Raum des Privaten (dem Oikos, altgriechisch für „Haus”) entgegengesetzt. Während die Polis als eine Gemeinschaft van Freien und Gleichen begriffen wird, gilt der Oikos oder das Hauswesen als Raum der Herrschaft (des Hausherrn über seine Sklaven, seine Kinder und seine Frau), der Notwendigkeit (der materiellen Reproduktion und Arbeit) und der Intimität (van Gefühlen wie der Liebe). Der Privatmann, der nur im Oikos lebt und sich nicht um die öffentlichen Belange kümmert, wird in der Polls mit dem Substantiv idiotes belegt, aus dem

sich das deutsche Wort „Idiot” ableitet: Als Idiot gilt derjenige, der nur in seinen vier Wanden lebt, der sich nur um die eigenen Angelegenheiten kümmert, dessen Leben sich auf Arbeit und Konsum reduziert. In den 1970 Jahren hat Richard Sennett darauf hingewiesen, dass sich die Konturen zwischen Polis und Oikos in der Spätmoderne zunehmend verwischen, dass der Raum der Öffentlichkeit mit Privatheit und Intimität überschrieben wird: “Die Welt intimer Empfindungen verliert alle Grenzen; sie wird nicht mehr van einer öffentlichen Weltbegrenzt, die eine Art Gegengewicht zur Intimität darstellen würde. Sennet macht dies vor allem an einer Psychologisierung der Lebenswelt fest, einem neuen Kult des Selbst und einer Transformation von Anerkennungsverhältnissen in einen „Markt gegenseitiger Selbstoffenbarungen”. Verstärkt wird diese Entwicklung durch Medienformate wie Talkshows, in denen nicht langer die gemeinsamen Angelegenheiten verhandelt werden, sondern aussergewöhnliche und sehr persönliche Weisen des Begehrens.” (Ibid, pag. 56)

Openbare ruimte wordt gevuld met uitingen, gedragingen, gevoelens, die eigenlijk thuis horen in de privésfeer. De openbare ruimte wordt een groot theater van talloze spelers die gevraagd en ongevraagd hun mening ventileren, hun emoties blootleggen en zich zo tonen alsof zij en niemand anders het middelpunt zijn van de wereld, hun wereld, wel te verstaan. Ieder een god in zijn eigen ‘bubble’. Iedereen dictator in zijn eigen gecreëerde medialandschap. Als je zo jezelf presenteert wil je daarvoor waardering. De makers van Facebook hebben dat goed aangevoeld. Hetzel schrijft:
“Das Internet wirkt auf diese neue Tyrannei der Intimität wie ein Katalysator. Insbesondere soziale Netzwerke dienen nicht der politischen Auseinandersetzung, sondern einem meist bildlichen Sich-in-Szene-Setzen des privaten und intimen Lebens, das lückenlos und in Echtzeit um Aufmerksamkeit kämpft. Das Leben wird von vornherein auf einen möglichen Aufmerksamkeitswert hin entworfen, es wird zum Nachbild seiner Inszenierung im sozialen Netzwerk. Die Kultur des Likens etabliert in sozialen Netzwerken wie Facebook eine feudalistische Ordnung, in der es darauf ankommt, geliked zu werden und sich in der Nähe solcher „Freunde” zu positionieren, die über eine hohe Sichtbarkeit beziehungsweise ein hohes Mass an quantifizierbarer Aufmerksamkeit verfugen. Auf die sozialen Netzwerke trifft in fast unheimlicher Weise zu, was Jean-Jacques Rousseau mit Rücksicht auf die aus seiner Sicht entfremdete höfische Gesellschaft im Frankreich seiner Zeit schreibt: ,, Ein jeder bemerkte alle anderen und hatte Lust, wiederum von ihnen bemerkt zu werden. Die öffentliche Hochachtung erlangte einen Wert… Man musste zu seinem eigenen Besten sich

anders stellen, als man war. Sein und Scheinen wurden zwei ganz verschiedene Dinge, und aus diesem Unterschiede entsprang die täuschende Hoheitsmiene, die betrügerische List und ihr Gefolge, alle übrigen Laster.“ (Ibid p. 56)

In feite weerspiegelt onze netwerkmaatschappij niet een “utopia” van gelijkgestemden die met elkaar overleggen en samen zorg dragen voor de wereld, (gelijkgestemd in de zin van ‘samen verantwoordelijkheid willen dragen voor de wereld’), zoals de profeten van de moderne techniek ons soms willen voorhouden, maar onze netwerkmaatschappij is een kopie van de ongelijkwaardigheid en onmondigheid die ook onze maatschappij en onze globale wereld kenmerkt. Patronen uit een feudalistisch tijdperk steken de kop op: rangen en standen doen zich gelden, symbolen en rites uit periodes waarin het nationalisme leidde tot wereldoorlogen worden weer uit de kast gehaald. Oude ideeën over naties, rassen en volken doen opgeld, worden afgestoft en in nieuwe jasjes gestoken. Apocalyptische tonen die al gedurende heel de mensheid aan het woord kwamen krijgen met behulp van de nieuwe technieken orkaankracht als velen deze ‘nonsens’ verspreiden. Een wereldondergang dreigt als…zo de populisten die van zich doen horen. Een strijd is nabij, oorlog onvermijdelijk, de goeden zullen overwinnen. Laat zich raden wie de goeden zijn… Hetzel is hier niet erg positief over als hij schrijft:
“Die feudalistische Struktur sozialer Netzwerke, in der soziale Range über das symbolische Kapital der Aufmerksamkeit vergeben werden, berührt sich aufs Engste mit einer tiefgreifenden Veränderung unserer Anerkennungsverhältnisse. Die Anerkennungswürdigkeit einer Person machte sich seit der frühen Neuzeit an ihren Leistungen und Fähigkeiten fest. Darüber hinaus war in Europa immer auch ein auf das antike Naturrecht und die jüdisch-christliche Tradition zurückgehendes Bewusstsein dafür anzutreffen, dass jeder einem begegnende Andere noch vor allen Fähigkeiten und Eigenschaften, die man ihm oder ihr zuschreiben kann, gerade in seiner Andersheit anerkennenswert ist. Dem gegenüber bindet sich Anerkennungswürdigkeit in sozialen Netzwerken vor allem an das Verfugen über Konsumguter und -chancen. Die durch soziale Netzwerke erzeugten und verstärkten „Leitbilder moderner Konsumgesellschaften wirken wie ein Attraktor (Zielvorgabe, Fluchtpunkte) und strukturieren einen Habitus, der wiederum die Lebensstile strukturiert.
Die Leitbilder binden eine gelungene Identität und ein gutes Leben wesentlich an den Konsum materieller Güter.” In sozialen Netzwerken wird eine Kultur des Anerkennens befördert, die die Anerkennungswürdigkeit an ein Verfugen über ökonomisches und

symbolisches Kapital bindet. Diese Kultur befördert keine Prozesse der Vergemeinschaftung, sondern der sozialen Exklusion, sie hierarchisiert und stratifiziert (von lateinisch stratum für „Schicht") die Gesellschaft.
Postfaktische Politik Das Erstarken populistischer, meist dezidiert antidemokratischer Bewegungen in Europa und in den USA verdankt sich nicht zuletzt auch einer neuen Form der Netzkommunikation. Das Netz erlaubt es, sich gerade nicht mehr mit Kritik, Einwänden und gegnerischen Positionen auseinandersetzen zu müssen, sondern sich in Selbstbestätigungsblasen einzurichten, Nachrichten etwa nur noch daraufhin auszuwählen, dass sie dem eigenen Weltbild gemäss sind. Suchmaschinen wie Google speichern die besuchten Webseiten sowie deren inhaltliche Tendenz und passen die Reihenfolge der Anzeige bei späteren Suchanfragen dementsprechend an, was diese Tendenz oft unbemerkt verstärkt.
Die Burger der antiken Polls haben sich als wechselseitig Verschiedene begriffen und respektiert. "Aus ganz gleichen Menschen", so etwa Aristoteles, "kann nie ein Staat entstehen." Demokratische Politik nimmt immer die Gestalt eines Miteinander der Verschiedenen an, die sich nicht als Feinde begreifen, sondern als Gegner auf gleicher Augenhöhe. Die neuen Populismen berufen sich demgegenüber auf eine homogene, nationalistisch, ethnisch oder religiös motivierte „Gemeinschaft". Diese Gemeinschaften, in deren Namen eine meist unheilvolle Politik betrieben wird, sind in substanziellen Werten verankert, die alle öffentlichen inhaltlichen Diskussionsprozesse überflüssig machen. Zugleich sieht sich diese Gemeinschaft bedroht durch alles Heterogene und Fremde, das sie daran hindert, ihre reine Gestalt zu verwirklichen. Politische Gegner werden zu Feinden gemacht, an die Stelle der Auseinandersetzung ruckt eine Sprache des Masses, des Ressentiments und der Konstruktion von Sündenböcken. Befördert wird die Hasssprache noch durch die Anonymität des Internets, durch die Möglichkeit, einen Menschen zu diffamieren, ohne den geschützten privaten Raum wirklich verlassen und dem Gegner unter die Augen treten zu müssen.
Der Hass richtet sich letztlich gegen die als „Lügenpresse" diffamierte Öffentlichkeit selbst. Während des Brexit-Referendums in Grossbritannien und des letzten US-Präsidentschaft-Wahlkampfs wurde immer deutlicher mit Halbwahrheiten und Lügen Politik gemacht. So gelang es dem Lager um Donald Trump, weite Teile der amerikanischen Wählerschaft von „alternativen Fakten" in Bezug auf die Ursachen des Klimawandels zu überzeugen, die dem überwältigenden Konsens der weltweiten Klimawissenschaftler widersprechen. Der Postdemokratie, das heisst der Gesellschaftsform, die auf die

Demokratie zu folgen scheint, korrespondiert heute ein postfaktisches Zeitalter." (Ibid, p. 56-57)

De hardste schreeuwers dreigen de overhand te krijgen, de 'wil van het volk' moet worden gedaan, minderheden doen er niet toe. Zij moeten zich maar aanpassen. Niet goedschiks dan maar kwaadschiks of ze moeten maar 'oprotten'. Dat is de taal van de nieuwe politici die zich 'forum voor democratie' of 'partij voor de vrijheid' noemen. Met gelijkwaardigheid heeft dit niks te maken. Met vrijheid nog veel minder, met recht van spreken in de openbare ruimte alleen maar als je na papegaait wat de grote leider te berde brengt. Hoe idioot kun je zijn om deze mooie praatjes van de populisten met hun gemakzuchtige, intolerante en haatdragende argumenten te volgen en te verspreiden? Idioten zijn onder ons. Laten we ons verstand daardoor afstompen, doen we mee in die tocht van schreeuwers die aangevoerd worden door talloze nieuwe rattenvangers van Hamelen?

John Hacking 2018

bronnen:
Christian Ties, So viel Seele war nie. Arnold Gehlens Diagnose des technischen Zeitalters, in der blaue Reiter, Journal für Philosophie, 41, (1/2018) p. 6-9
Andreas Hetzel. Zurück auf die Strasse. Warum das Internet keine neue politische Öffentlichkeit etablieren kann, in der blaue Reiter, Journal für Philosophie, 41, (1/2018) p. 54-59

******

"In God we trust"

Op een dag gaf mijn Meester mij, beneden aan de trap waarlangs je via de Square du Vert Galant naar de Pont Neuf kunt gaan, een metroticket. Er stonden drie woorden op geschreven: 'God is fragiel!' Pas jaren later probeerde ik te begrijpen wat hij me had willen zeggen. Dit zijn enkele ideeën, maar misschien wilde hij me ook andere wegen aanwijzen.

'Fragiel' en 'fragiliteit' komen van het Latijnse frangilis en frangere, wat in het Frans het woord 'fracture' (breuk), 'fragment' (gedeelte), 'fraction' (breking) enzovoort oplevert. Zo is 'fragiel' datgene wat breekt en gemakkelijk breekt. Woordenboeken leren ons ook dat de Indo-Europese wortel bregh (vregh, fregh) is wat je in het Engelse break en het Nederlandse breken, het Duitse brechen, het Franse briser terugvindt.

Ik hoor graag de woorden onder de woorden, de klanken onder de klanken, stamelende 'hypogrammen' die spelen van de ene taal naar de andere. Zoals Valere Novarina zo prachtig schrijft: 'De woorden werken ook door qui pro quo, door te resoneren in de verbale ondergrond; ze hebben hun trillingen, hun fonetisch over-en-weer-van-plaats-verwisselen, hun ondergrondse spelletjes, hun dubbelzinnig leven; onder de woorden zijn er rivieren die inwerken door nabijheid en hen een schaduwrijke diepte geven. '

uit: Marc Alain Ouaknin,
¿, God en de kunst van het vissen, Tielt 2016 (Lannoo), pag. 210

De macht, verkregen door de toepassing van digitale technieken en het verzamelen van data, lijkt ongekend te zijn. We staan voor een nieuw tijdperk. Nieuw omdat een dergelijke wijze van verzamelen van gegevens nog nooit vertoond is. Data als het nieuwe ‘goud’ van deze eeuw, zo wordt het wel genoemd. Degene over de data beschikt, beschikt over de mensen. En mensen, dat zijn potentiële klanten als je iets wilt verkopen (Amazon, Google, Facebook, Alibaba). Of het zijn potentiële aanhangers voor bepaalde politieke systemen als je op zoek bent naar instemming met het beleid van de overheid of een partij (Alt-Right in de VS bv.). Zwart-wit denken geldt in deze: je hebt voor- en je hebt tegenstanders, dat is wel net zo makkelijk als de digitale 0 en 1. Potentiële en mogelijke tegenstanders heb je liever niet en het is dan goed om die vooraf al goed in beeld te krijgen want dan kun je het effect van hun acties tot een minimum beperken. Deze vorm van denken is verder verspreid dan we misschien zouden denken: kijk naar de behandeling van kritische journalisten in tal van landen (Turkije bijvoorbeeld), de moord op politieke tegenstanders (Rusland bijvoorbeeld), het laten verdwijnen van ongewenste oppositieleden door ze voor jaren in de gevangenis te stoppen (Syrië, Soedan, Ethiopië, Noord Korea, China etc. etc.). Of kijk naar het verspreiden van nepnieuws door ‘trolle’n op internet door het zwartmaken van mensen (bijvoorbeeld de studenten, slachtoffers van een (wapen)gek, die protesteren tegen de macht de NRA, de Amerikaanse wapenlobby, die politici geld toestopt om de lobby te steunen door strengere wapenwetten tegen te houden) - (De senatoren zijn bekend, meneer Trumop is een van de grootste ontvangers van geld van deze dubbieuze club: wie is hier corrupt?, en wat is corruptie anders?)

De Chinese overheid heeft tot adagium gemaakt dat controle door en met behulp van digitale middelen de manier bij uitstek is om data van de burgers te verzamelen. Dat allemaal in naam van een stabiele en beheersbare maatschappij. Elementen die dit wankel evenwicht verstoren kunnen, moeten bij voorbaat in toom worden gehouden. Daartoe wordt een ‘sociale krediet systeem’ geïmplementeerd. Je kunt bonus- en je kunt strafpunten krijgen voor je gedrag en dat op elk terrein. Verkeersovertredingen horen daar ook bij, het bezoeken van door de overheid verboden internetsites idem. Sommige informatie is nu voor de burgers volgens deze overheid niet toegestaan omdat ze de mensen maar op verkeerde gedachten kan brengen. Een aanzienlijk aan tal controleurs moet dit waarborgen. Dus alle digitale middelen inclusief een ‘muur’ om buitenlandse digitale invloeden te weren, worden ingezet om dit doel te bereiken.

In het programma Tegenlicht (VPRO 25 februari 2018) kwam dit uitgebreid aan bod. De Chinese maatschappij kent nog geen digitale identiteitsysteem zoals wij dat nu in Nederland kennen, de burger heeft nog geen burgerschapsnummer (BSN) en geen *‘digid’*, digitale identiteit. Misschien is het de wet van de remmende voorsprong (die dan bijvoorbeeld in Nederland geldt tegenover het streven van China) om zoveel mogelijk greep op haar burgers te krijgen. De Chinese overheid probeert een inhaalslag te maken en plaatst veiligheid en controle boven privacy en persoonlijke vrijheid om inzicht te krijgen in het gedrag van de burgers en om daarmee bijvoorbeeld fraude en corruptie te voorkomen. Net zo makkelijk voor de belastingen, als je al je burgers en hun inkomsten in beeld hebt.

In Nederland lopen we misschien achter op dit terrein als je dit vergelijkt met China, maar de schijn bedriegt. Wij zijn door onze digitale verknopingen aan diverse instanties verbonden: de overheid (identiteit (paspoort, identiteitskaar) belastingen, politiek (stempas), vergunningen, bezit), de verzekeringen (van de wieg tot het graf), het onderwijs (opleiding en diplomas), de ziekenhuizen en artsen, de organisaties waar we vrijwillig lid van zijn, en de grote sociale media bedrijven aan wie we alles afstaan met betrekking tot wensen en voorkeuren. Misschien lopen we als land nog achter omdat nog niet alle databanken met elkaar verbonden zijn, maar dat is vermoed ik, slechts een kwestie van jaren. Het gepruts bij de politie ten spijt om een gezamenlijke databank op te richten en al die andere overheidsinstellingen die niet in staat blijken om adequaat in te spelen oop de eisen van de moderne digitale tijd.

Maar hoe wenselijk is het om alle data van je burgers te verzamelen? Hoe belangrijk is het om zoveel mogelijk data bij elkaar te brengen van en over je burgers omwille van veiligheid, het voorkomen van aanslagen, het goed in beeld brengen van de denk- en handelingspatronen van je burgers? En wat is de prijs van deze ontwikkelingen?
Op het eerste gezicht lijkt het alsof er heel veel voordelen aan een dergelijke manier van overheidshandelen verbonden zitten. De ambtenaren smullen van de macht die ze zo over hun burgers verkrijgen. De burgers worden steeds angstiger en voorzichtiger om zich te uiten, om het achterste van hun tong te laten zien want alles kan tegen je worden gebruikt: je krijgt geen huis, geen vergunning, je mag niet reizen, je krijgt geen paspoort en in het ergste geval beland je in de gevangenis of een strafkamp.

Deze vorm van macht lijkt me contraproductief. Wat doe je als overheid als de groep overtreders zo groot is dat ze niet meer in de gevangenis passen? Als er zoveel mensen minpunten krijgen en daardoor allerlei belemmeringen in hun maatschappelijk gedrag dat ze geen kant meer opkunnen omdat ze geen tweede kans of derde kans meer krijgen? Als je uiteindelijk niets te verliezen hebt kan dat betekenen dat het niet meer uitmaakt wat je doet: een nieuwe vorm van terrorisme is dan geboren. Dan krijg je een expliciete maatschappij van de goeden tegenover de slechten. Science fiction wordt realiteit.
De vrijheid is dan een sprookje geworden, iets uit een ver verleden. Daar is onze roep om privacy en ons verlangen om niet gevolgd en niet gestoord te worden niets bij. Je bent dan of je wilt of niet vanaf je geboorte gevangene van het systeem, de staat, de overheid en haar controlemechanismen. De volgende stap voor de overheid is de tevreden en ontevreden burgers af te leiden, bezig te houden, te plezieren met afleiding. Sport, muziek, consumptie liggen voor de hand, maar iedereen weet dat je daarmee, zeker niet met het laatste, een leven kunt vullen zonder af te stompen. Toch zijn we met zijn allen al aardig op deze ingeslagen weg: kijk naar alle dagelijkse aandacht die de smartphone krijgt. Deze slimme telefoon is ‘de verbinding’ met de wereld, zo lijkt het wel.

Fundamenteel in dit handelen en denken is het gebrek aan vertrouwen: vertrouwen in de medemens, in de burger, in de politieke opponent. Een samenleving die enkel inzet op controle en op voorgebakken richtlijnen met betrekking tot gedrag en denken, communiceren en levensinvulling, wordt en is een dictatuur. Erger dan de dictaturen die afgelopen eeuwen hebben plaatsgevonden. Want nu dreigt een bijna absoluut totalitaire macht te worden uitgeoefend door het gebruik van de digitale

werkelijkheid waarin we verkeren. Een nieuwe god is geboren. Vreeswekkender en angstaanjagender dan alle goden daarvoor. De bijbelse God werd en wordt wel als vreeswekkend afgeschilderd, maar wie daar niet in gelooft heeft er weinig van te vrezen en wie er wel in gelooft merkt er meestal niks van. Die God is veelal afwezig, onkenbaar en het is verboden Hem vast te leggen of te benoemen. Het blijft een God op afstand en daarom een God die zo onze vrijheid garandeert. Dit aspect van de religie, namelijk waarborg zijn voor de menselijke vrijheid, wordt mijns inziens veel te weinig belicht.
De nieuwe digitale 'religies' of ideologieën kennen geen vrijheid. Vrijheid is voor de controlerende machthebbers maar een lastig en overbodig fenomeen want zij weten wat goed is voor de mensen. Daarvoor hebben ze geen God en geen andere instantie buiten hen voor nodig. Ziehier in een notendop het hele probleem: hybris, overmoed, macht en controle, het einde van de menselijke vrijheid, en dus ook van creativiteit en van liefde uiteindelijk, als vrucht van de op hol geslagen digitalisering.

Marc Alain Ouaknin schrijft in ¿, God en de kunst van het vissen, dat het gelaat van de mens het bewijs is van het bestaan van God. Een God die net zo fragiel is als een mens, net zo kwetsbaar en eindig. Maar precies daarin schuilt zijn kracht. De eindigheid maakt vrijheid en maakt liefde pas mogelijk. Eindigheid is de voorwaarde voor geluk, voor alles wat het leven de moeite waard maakt. Deze grens willen overschrijden door zoveel mogelijk macht te willen krijgen over het tijdelijke, het beperkte, het hier en nu waarin mensen hun leven gestalte geven, leidt volgens mij naar een doodse en statische samenleving waarin niemand uiteindelijk meer wil wonen. Het is de greep naar een aardse paradijs dat uiteindelijk een hel blijk te zijn. De hel is nabij omdat we niet onze eigen grenzen respecteren en nog minder die van onze naasten. Dat is de conclusie die hieruit valt te trekken als we vertrouwen in elkaar inleveren voor controle. Tragisch is dit. Er staat veel op het spel. Hoe creatief kunnen we en durven we te zijn om deze nefaste ontwikkelingen een halt toe te roepen en zo te begeleiden dat vrijheid en uiteindelijk ook vertrouwen de kern blijven vormen van ons samenleven?

John Hacking 2018

*****

De verleiding van het ogenblik

Het onvolkomene is ons enige paradijs

Wallace Stevens

Verbeelding is de macht van de geest over de mogelijkheden der dingen. (…) Het leven is een samenvatting van beweringen over het leven. (…) Een leven dat gebaseerd is op een gezindheid is meer een leven dan een leven zonder gezindheid.

Wallace Stevens

Geestelijk voltooien wij ons nooit, emotioneel voortdurend (poëzie, geluk, hoge bergen, panorama's). Als we dit onderscheid eenmaal begrepen hebben dat we ons geestelijk of filosofisch nooit als een geheel voelen, dan komen we voorruit en kunnen we van de emotionele heelheid (als kunst of imaginatief) genieten, de 'abrupte/plotselinge juistheid' (van het moment) die ons tot vervoeging staat.
Peter Watson
Geluk is net zo min een eindtoestand als vervulling. De enige 'eindtoestand' is zelfkennis. En hoe deze uitziet hangt er helemaal vanaf wat er in het leven aan voorafging. Daarom blijft ze onvoorspelbaar. Ze evengoed negatief als positief uitvallen. Meer mogen we niet verwachten.

Peter Watson

Leven in het moment, in het hier en nu, leven in het ogenblik. Talloos zijn de teksten van auteurs (oud en nieuw) die hierop wijzen, die hiervoor pleiten. Het ogenblik om bij jezelf en bij de dingen te zijn, het ogenblik waarin het '*echte leven*' zich aan jou openbaart en waarin je dicht bij je diepste zelf bent. Soms is contemplatie, afzondering daarvoor nodig. Je zelf de ruimte en vooral de tijd gunnen om even niets te hoeven, geen verplichtingen, geen afleiding vooral. Een activiteit die bestaat uit niets doen, een pas op de plaats, iets wat heden ten dage steeds moelijker lijkt. Anselm Grün schrijft hierover:
"WAT ZICH ONTTREKT AAN DE TIJD DAT IS VOOR MONNIKEN het geheim van contemplatie: het woord zo te horen dat het onhoorbare daarin doorklinkt, het woord zo te overpeinzen dat alle woorden verstommen, dat de mens wordt vervuld met puur zwijgen, je in de jou geschonken tijd zo te concentreren op het woord van God dat de tijd stilstaat en stopt. Voor mij heeft Friedrich Hölderlin, de raadselachtige dichter die een diep inzicht had in het geheim van God en het geheim van de mens, dat op een niet te overtreffen manier tot uiting gebracht. Hij heeft in zijn gedichten geprobeerd om datgene wat zich onttrekt aan de tijd, in het woord aanwezig te laten zijn. Het woord leidt ons het domein van God binnen, dat alle beelden en woorden en ook alle tijd te boven gaat. In zijn gedicht 'Mnemosyne' wil de dichter een pleitbezorger zijn van het goddelijke in deze wereld, van het eeuwige in deze tijd. Hij

vat de ervaring van dat wat aan gene zijde van de tijd ligt, samen in de raadselachtige woorden:
Lang is / De Tijd. Maar wat plaatsvindt, is / Het ware.

Hier beschrijft Hölderlin de paradox dat tijd lang duurt, een lange periode in beslag neemt, langzaam is, dat het ene ogenblik op het andere volgt. Maar midden in de tijd vindt het ware plaats, dat wat aan gene zijde van de tijd ligt, wat de tijd overstijgt. Voor Hölderlin is het de dronkenschap van de liefde, waarin de oorspronkelijke eenheid van het leven kan worden gevoeld en ervaren midden in de gebrokenheid van deze wereld. Maar de ervaring van een dergelijke eenheid is slechts van korte duur. Dichters proberen met hun woorden het eeuwige in het tijdelijke te laten doorbreken. 'Maar wat blijft, wordt geschonken door dichters,' zegt Hölderlin. Hölderlin schrijft niet over tijd en eeuwigheid, hij wil veeleer met zijn woorden het tijdloze in deze tijd aanwezig laten zijn. Door over God te denken treed ik ineens zijn werkelijkheid binnen. Door over het fenomeen tijd na te denken proef ik zelf de eeuwigheid, voel ik dat plotseling alles één is: God en mens, hemel en aarde, een woord en een Woordeloos geheim, tijd en eeuwigheid.” Einde citaat. (bron: Anselm Grün, Boek van de levenskunst, Kampen 2003 (Ten Have/ Lannoo), pag. 51)

Het ene ogenblik waarin een inzicht doorbreekt, een verbondenheid met wat in jezelf al lang lag te sluimeren, wat je met je meedroeg, maar wat nog niet aan de oppervlakte was getreden. Zo kan ook de ervaring zijn van het sacrale, het numineuze, het goddelijke, kracht uit de hemel, geestkracht van de H. Geest die je dan doorstroomt. Deze formuleringen stammen uit een religieuze traditie, een geschiedenis van doorgeven van waarden en ervaringen die me dierbaar is en die fungeert als bron. Mijn leven lang ben ik geraakt door dit denken, dit proberen te ervaren van het goddelijke in ons eigen materiele leven. De geest die zich tonen kan in het genieten in het moment, de natuur, de wandeling, de vergezichten in het landschap.

Maar ook hier geldt zoals in het citaat helemaal boven dat het ‘onvolkomene’ de norm is, en dat er slechts ‘emotionele momenten’, ogenblikken in beslag genomen door de emotie, ons de weg wijzen naar een geheel, een ‘Ganzheit’, zoals de Duitsers zo mooi kunnen zeggen, die we in werkelijkheid nooit zullen bereiken. We vangen slechts een glimp op en onze emotie draagt ons, doet ons hopen en verder verlangen. Maar we komen nooit aan. de kortstondigheid proberen we misschien kunstmatig te verlengen door het nemen van verdorvende middelen, het raken in een roes, maar ook die houdt een keer op.

Misschien is dat wel een van de redenen voor verslaging aan middelen die een roes veroorzaken. Ze voeden onze hoop, triggeren ons verlangen naar heelheid. Filosofen hebben het thema van het ogenblik in hun denken opgenomen en Martin Heidegger is er, naast vele anderen zoals Søren Kierkegard, Paul Tillich, Ernst Jünger, Carl Schmitt, Rudolf Otto en Ernst Bloch door gegrepen, zo een van zijn biografen Rüdiger Safranski in een lang citaat. Hij schrijft:

“Het ogenblik heeft voor Heidegger een eigenaardige pathos. Bedoeld is daarmee namelijk niet de gemeenplaats dat de verstrijkende tijd steeds een tegenwoordigheid, een ogenblikspunt doorloopt. Het ogenblik is niet eenvoudig ‘gegeven’, maar moet ontdekt worden, juist omdat onze gewone verhouding tot de tijd de ogenblikkelijkheid door een leeg of sabiel ‘enzovoort’ afdekt. Ogenblikkelijkheid is geen passief gebeuren, maar een prestatie van het menselijke bestaan, een deugd van de eigenlijkheid. *Het ogenblik is niets anders dan de blik van de resoluutheid, waarin de situatie van het handelen volledig opengaat en wordt opengehouden.* Zich openstellen voor het ogenblik, en daarmee voor de dwang tot het nemen van een besluit, noemt Heidegger een *fundamentele mogelijkheid van de eigenlijke existentie van het bestaan* (GA 29/30,224).

Heideggers ontdekking en huldiging van het *ogenblik* sluit aan bij de koortsachtige nieuwsgierigheid en metafysische experimenteerlust van de jaren twintig. De filosofische ontwerpen van het tijdsgewricht, van Ernst Blochs ‘duister van het geleefde ogenblik’ tot het ‘ogenblik van de beslissing’ van Carl Schmitt, van Ernst Jüngers ‘plotselinge schrik’ tot het *kairos* van Paul Tillich, hadden net als bij Heidegger allemaal betrekking op het ‘ogenblik’, dat zijn carrière bij Kierkegard begon. Het ‘ogenblik’ van Kierkegard is het moment dat God inbreekt in het leven en de enkeling zich geroepen voelt tot het besluit de sprong in het geloof te wagen. Op zo’n ogenblik verliest de historische tijd, die de enkeling sdcheidt van Christus, zijn betekenis. Wie door de boodschap en het verlossingswerk van Christus wordt aangesproken en uitgedaagd, existeert ‘gelijktijdig’ met Christus. De hele culturele traditie, waarin de religie als cultureel bezit en conventionele moraal wordt meegezeuld, verbrandt op dat existentieel verhitte ogenblik. Sinds Kierkegard wordt het ‘ogenblik’ een vuurbaken voor antiburgelijke geloofsvirtuozen van het slag van een Carl Schmitt, die met zijn ogenbliksmystiek in de politiek en het staatsrecht verdwaalt, of een Ernst Jünger, die daarmee tussen de soldaten en surrealisten verzeild raakt.Tegenover het vlakke ‘enzovoort’ van de burgerlijke stabiliteit staat het schrille genot van een intensieve oneindigheid - in het ogenblik.

Het ogenblik, zo opgevat, houdt de belofte in van een betrekking tot het ‘geheel andere’, het betekent een andere ervaring van de tijd en de ervaring van een andere tijd. Het belooft onverwachte wendingen en veranderingen, misschien zelfs aankomst en verlossing, maar in elk geval dwingt het tot een besluit. Op zo’n ogenblik wordt de horizontale tijd door een verticale doorsneden. Het ogenblik is, volgens de definitie van Rudolf Otto in zijn invloedrijke boek Das Heilige (1917), het subjectieve tijdsequivalent voor de ontmoeting met het humineuze. Op het numineuze, in wat voor vorm dan ook, had het naar intensiteit hongerende geestelijke leven van de jaren twintig het voorzien. De metafysische drijfveer verandert in de angst het beslissende ogenblik te zullen missen.” Einde citaat. (Bron: R. Safranski, Heidegger en zijn tijd, 2017 (Olympus), pag. 218-220)

Heidegger en veel anderen zijn kinderen van hun tijd en filosofische erfgenamen van Friedrich Nietzsche. De dood van God die in *Also Sprach Zarathustra* bijna triomfantelijk wordt geproclameerd heeft de westerse filosoof achter gelaten met lege handen: er is geen metafysica waarop nog een beroep kan worden gedaan als het om waarden en doelen gaat. De mens moet het nu helemaal zelf opknappen. Maar kan die mens deze last wel dragen? Zeker als de motivatie voor de ervaring van het moment komt uit de confrontatie met het ogenblik waarin niet God maar het niets zich openbaart. Dit is wat Nietzsche zichtbaar heeft gemaakt. En dat met nefaste gevolgen. Safranski schrijft: “Nietzsches ogenblik is toegenomen intensiteit, die niet door contact met het absolute wordt bereik, zoals bij Kierkegard, maar in een eigenmachtig transcenderen, ‘het grote loslaten’. Een endogene verhitting, die zich niet op een hogere waarde kan oriënteren, want die is immer verdwenen: ‘God is dood!’ De intensiteit van het ogenblik komt uit de vrijheid, uit de absolute spontaniteit. Uit het niets. Natuurlijk zijn zulke ogenblikken uitzondering. Maar pas vanuit het uitzonderlijke wordt duidelijk wat anders in het geregelde leven verborgen blijft. ‘Het normale bewijst niets, het uitzonderlijke bewijst alles […] In het uitzonderlijke doorbreekt de kracht van het werkelijke leven het omhulsel van een door herhaling verstarde mechaniek.’ Dat zijn zinnen uit de *Politische Theologie* van Carl Schmitt uit 1922, die krachtig pleit voor besluiten die ‘normatief gezien uit het niets geboren’ zijn. De macht van het besluit heeft geen ander fundament dan de wil tot macht; in plaats van legitimatie de intensiteit van een ogenblik dat nog kracht van de oorsprong bezit.” (Bron: R. Safranski, Heidegger en zijn tijd, 2017 (Olympus), pag. 221-222)

Hoe deze wil tot macht, hoe een menselijk fundament dat voortbouwt op de ervaring van het niets eruit kan komen te zien hebben we na Nietzsche vooral gemerkt in de doodbrengende ideologieën zoals die door velen werden beleden in facisme en communisme. Hier werd de mens de basis, de bron, het uitgangspunt en het einddoel van de geschiedenis, de beschaving, de cultuur en de 'nieuwe religie'. Mijn stelling is dat de mens deze last niet kan dragen, zijn schouders zijn te zwak, zijn voeten te fragiel om het gewicht te kunnen dragen. Geen leider (Führer, Duce, absoluut heerser) kan ons leiden, en iedereen die zijn kaarten zet op dergelijke misleiders, werkt mee aan de afgronden waarin velen zullen vallen. Onder elke vorm van populisme toont zich al heel snel het onverbloemde streven naar (persoonlijke) macht en de poltiek is het vehicel, het verlangen van de mensen de brandstof en het sluimerende geweld in een ieder, de verleiding. *Geef ze een wapen en ze genieten van het ogenblik.* Wis alle ethische grenzen en de mens gaat op in een bachanaal van geweld. De talloze oorlogen hebben dit laten zien en ze laten dit nu zien. Verlangen naar een hemel, naar heelheid wordt hier woede die alles verteert en die geen rekening meer houdt met andersdenkenden en anders levenden. Het is een allesverterend vuur dat blind maakt, en dat hoe dan ook, de poorten van *de hel* (op aarde) wijd open zet. Als je als religieus mens dat niet begrijpt, als je niet inziet dat dit verlangen bij velen sterker is dan de religieuze plicht om anderen bij te staan en te ondersteunen, dan kun je jouw religie beter bij de schroothoop zetten. Want dan helpt geen gebod als je zelf niet het goede voorbeeld geeft dwars tegen alle geweld in. Religieus en geloofssystemen zijn in het leven geroepen om ook een halt aan het woekerende geweld te bieden. Als je het geweld heilig verklaard in naam van de religie om het ogenblik te genieten, zal je door je eigen vuur worden verteerd. Dat is de les die uit veel religieuze geschriften spreekt: 'die het zwaard hanteert, komt om door het zwaard.'
Maar religies proberen ook een deur open te houden naar de eeuwigheid, de eeuwigheid in de ervaring van het ogenblik. Kan deze deur, deze toegang tot een ervaring van heelheid genoeg kracht laten zien, heeft ze genoeg overtuigingskracht om het geweld in de mens gevoed door het niets, tegen te gaan? Zelfkennis staat hier op het spel. Wat heb je meegemaakt, hoe kijk je aan tegen jezelf en tegen de wereld. Dat is uiteindelijk waar je bij uitkomt: wie ben je en welk antwoord geef je op deze vraag. Anselm Grün houdt een lijntje open met de eeuwigheid in het ogenblik. Hij pleit voor openheid om deze ervaring van het ogenblik in een vorm van heelheid te kunnen laten gebeuren. Hij schrijft:
"PIEKERVARING - EÉN ASPECT VAN EEN piekervaring is dat we helemaal alleen zijn. David Steindl-Rast interpreteert dit woord alleen als

al-één, één zijn met alles en helemaal één zijn met jezelf. Dat was een belangrijke ervaring bij de oude monniken. Dionysius Areopagita leidt het woord 'monnik' (monachos) af van 'monas', eenheid. Een monnik is iemand die helemaal één is, die één is met zichzelf, maar tegelijkertijd ook met alles en iedereen. Evagrius Ponricus, de Griekse monnik uit de 4e eeuw, schrijft in een tekst over het gebed: 'Een monnik is een mens die alles heeft losgelaten en zich toch met alles verbonden voelt. Een monnik weet zich één met alle mensen, want hij vindt zichzelf voortdurend terug in ieder mens.' Hij voelt zich één met de hele kosmos. Van de heilige Benedictus wordt verteld dat hij de hele wereld zag in één enkele zonnestraal. Dat is een typisch kenmerk van contemplatie. Ik word één met de hele wereld. Het betekent niet dat ik alles achter elkaar kan bekijken, maar alles is er opeens. Ik kijk in de oergrond, waarin alles met elkaar verbonden is, waarin alles één is. In deze oergrond ben ik één met de schepping, één met God, één met ruimte en rijd. Ruimte en rijd houden in deze contemplatieve ervaring op te bestaan. Dan kom ik in contact met de eeuwigheid, dan breekt de eeuwigheid door in mijn leven." (Bron: Anselm Grün, Boek van de levenskunst, Kampen 2003 (Ten Have/Lannoo), pag. 58). Einde citaat. *"Wessen Welt ist die Welt, wessen Morgen ist der Morgen?"* (Berthold Brecht). De keuze is aan ons!

John Hacking 2018

*****

Out of the Box leven…

De veel bekroonde cameraman Robby Müller is overleden. Voor Wenders, Friedkin, Jarmusch en McQueen heeft hij prachtige films afgeleverd. In een beschouwing in de NRC van 5 juli zijn deze regisseurs vol lof over hem. Ze leerden vooral van hem: * in het moment zijn, * out of the box denken, * niet teveel waarde hechten aan het scenario. Drie prachtige statements, waarop men ook een leven kan bouwen, als men tenminste out of the box durft te leven.
Hoe doe je dat dan out of the box leven? Natuurlijk het eerste begin was makkelijk, je kinderbox heb je al een keer verlaten toen je leerde lopen en de kamer begon te verkennen. Net als de taal die je leerde en inzette om te verstaanbaar te maken en om met anderen te communiceren. Dus je hebt al wat ervaring in huis. Maar na die kindertijd werd je langzaam volwassen en nu moet je het in het 'grote' leven doen: leven alsof er geen gevangenissen zijn, niet in letterlijke zin en niet in geestelijke zin. Dat blijkt voor velen nog niet zo eenvoudig te zijn. Veel studenten waar ik mee spreek herkennen die geestelijke gevangenis

waarin ze zichzelf voortdurend opsluiten omdat ze van alles moeten van zichzelf, omdat ze voortdurend de lat te hoog leggen zodat ze elke dag teleurgesteld zijn. Ik houd hen dan voor: wat win je ermee als je wel bereikt wat je wilt en als je daarna de lat weer wat hoger legt ondanks de kans op veel frustratie. Velen vinden dat een vreemde vraag en hebben er nooit bij stil gestaan dat de lat hoog leggen helemaal niet zo vanzelfsprekend is. Een meisje vertelde tijdens het Time Out project op de HAN dat ze alles, maar dan ook graag alles uit haar leven wilde halen en daarom telkens de lat hoog legde. Ze wilde zoveel mogelijk meemaken, uit proberen, ervaren. Alsof je bij de supermarkt alle soorten chips wilt proeven, zo klinkt dat in mijn oren. Alsof je niet een maar tien levens en tien lichamen hebt.

Out of the box is in de volwassenwereld buiten de gebaande paden, de platgetreden paden, de maatschappelijk geaccepteerde kaders (en verwachtingen) durven treden. Sommigen nemen voor zichzelf een radicaal besluit en gaan op reis. Maar meestal toch nooit een reis om nooit meer terug te keren. De reis is als plan uitgestippeld, de route niet altijd, maar het doel is helder: een jaartje eruit. Even afstand, even ruimte, ook geestelijk van de situatie waar je nu in zit. Twee reizigers die een paar maanden geleden vertrokken zijn in een busje door Europa maken op hun blog vermelding van het feit dat ze nu veel meer dan eerst in het moment leven. De reis, de route, de ontmoetingen, de ervaringen ter plekke vragen veel aandacht en energie. Dan ben je helemaal in het moment, in het hier en nu want je keuzes kunnen ingrijpende gevolgen hebben in den vreemde. Is de plek om te overnachten veilig, dreigen er geen gevaren zoals beroving, geweld, baldadigheid etc. Feit is dat zij het gevoel hebben nu wel ‘echt’ te leven ondanks moeilijkheden die soms onderweg moeten worden overwonnen. Maar lukt dat ook in het leven thuis: leven in het moment? Dus eigenlijk niet in je hoofd als je je voortdurend van alles zit af te vragen, te piekeren, te denken aan wat je allemaal nog moet, wat je morgen weer voor taken hebt en volgende week? Dan leef je duidelijk niet in het moment maar in de toekomst en eigenlijk leef je helemaal niet want je leven is dan een verzameling zorgen die misschien helemaal niet uitkomen. Kun je dat? Deze zorgen voor morgen loslaten? Niet eenvoudig meestal. Maar waarom maak je je druk als je toch niet weet wat morgen kan gebeuren? Denk aan de vogels in het veld: ze zaaien niet en ze maaien niet, ze bouwen geen korenschuren, … zoals een vers luidt uit het evangelie. Natuurlijk we zijn geen vogels, we leven niet van de wind, hoewel veel wel wind is in ons leven, ijdelheid, ijdelheid der ijdelheden, de moeite en de aandacht niet waard. Als je probeert om daadwerkelijk je zorgen los te laten, je gedachten die je beklemmen en

afremmen en die verhinderen dat je leeft in het moment ben je eigenlijk bezig met het verontachtzamen van het innerlijke scenario dat je misschien in je hoofd hebt en dat model ervoor staat hoe je leven er uit moet zien en vooral eruit moet gaan zien. Misschien heeft iedereen wel op de een of andere wijze zo'n model, gewenst scenario in zijn of haar hoofd. Maar de werkelijkheid is weerbarstig en houdt zich niet aan scenario's, waarom zou jij dat dan wel doen?
Kortom een wereld is te winnen, een wereld in vrijheid, ruimte in je geest en ruimte in je leven. Laat je maar leiden door je intuïtie bij veel keuzes want de meeste dingen kun je toch niet overzien. God zegene de greep, je zult merken, je leven krijgt meer kwaliteit – zeker als je ook nog eens verkeerde keuzes durft te maken waar je dan op terug kunt komen, als je durft fouten te maken…Vrijheid wenkt, en, je hoeft er niet voor op reis.

John Hacking 2018

De film over het Time Out project staat op You Tube https://youtu.be/rYPFq3vAb2I

*****

Pluraliteit en ontologie van de differentie

"De Irakese jongen Nemr (8) bracht voor de camera een reeks politici in het nauw met zijn vragen over het asielbeleid", zo een kop boven een artikel afgelopen week. Hij vroeg waarom hij weg uit Nederland moest hoewel hij hier was geboren. De politici stonden met hun mond vol tanden. Opeens is de vluchteling, is de asielzoeker, geen anomieme grootheid meer, maar een kleine jongen die vragen stelt. Vragen over zijn leven en vragen over zijn gedwongen vertrek uit Nederland omdat het kinderpardon door de regeringscoalitie wordt verworpen.
Wat zeg je tegen een kind als hij deze vraag stelt? Als de samenleving bij monde van politici besluit deze kinderen het land uit te zetten? Van veilig naar onveilig, van een redelijk 'zekere' naar een onzekere toekomst in een 'vreemd' land omdat het kind daar nog nooit is geweest.

We generaliseren in onze taal, we spreken over wij en zij, over de mens, de tijd, de wereld. We spreken over het klimaat, de buitenlanders en over mannen en vrouwen. Maar wat zeggen we dan? Hoeveel waarheid schuilt er in zo'n uitspraak en zegt hij iets over mij, over jou? We zijn plurale wezens: existenties met talloze kanten, rollen en ik-posities (H. Hermans). We zijn niet vast te pinnen op een beroep, of afkomst,

nationaliteit, genetisch paspoort of uitspraak die we doen. We zijn meervoudig, different, pluriform, veelzijdig en misschien wel in zekere mate ‘onbeperkt’, met een hang naar ‘oneindigheid’. Nelly Sachs drukt dit gevoel van geworpen zijn in onze tijd, onze levenstijd, onze wereldtijd, onze persoonlijke tijd, met een knipoog naar de diepte die ons draagt en waaruit we stammen, uit met een gedicht.

Immer ist die leere Zeit
hungrig
auf die Inschrift der Vergänglichkeit -
In der Fahne der Nacht
mit allen Wundern eingerollt
wissen wir nichts
als dass deine Einsamkeit
nicht die meine ist -
Vielleicht dass ein Traum-verwirklichtes Grün
oder
ein Sang
aus der Vorgeburt schimmern kann
und von den Seufzerbrücken unserer Sprache
hören wir das heimliche Rauschen der Tiefe –

Nelly Sachs

Waar komen we vandaan en waar gaan we naar toe? We komen als het ware uit het ‘niets’, een tijd ver voor onze tijd en we vallen weer terug in het niets. Maar de tussentijd, de tijd daartussen is rijk en vol, en gedifferentieerd. Toch spreken we in politiek, in religie, in filosofie over grootheden los van dit persoonlijke, dit bijzondere, dit genunanceerde en gedifferentieerde bestaan van mij en van jou. De mens, die bestaat niet. De wereld al evenmin, net als de tijd. Het is mijn tijd, mijn levenstijd, mijn levensinvulling, mijn gevoel, mijn gedachten en het zijn mijn woorden. En die verschillen met die van jou. Zeker, er is overeenkomst, anders zouden we elkaar niet kunnen verstaan. Er is taal, er is communicatie en er zijn afspraken hieromtrent. Maar toch, wie je ten diepste bent, hoe je jezelf ten diepte laat zien, ook aan jezelf is eenmalig, bezit uniciteit, en valt met een ander niet glad te strijken. Martin Heidegger die inzette in Sein und Zeit om ons bestaan diepgaand te beschrijven ontsnapt niet aan dit denken van het algemene. In een biografie over hem schrijft Rüdiger Safranski het volgende:

“Hoewel Heidegger incidenteel van het medezijn een thema maakte, was zijn denken toch altijd uitsluitend gericht op dè ene mens in het

enkelvoud: dè mens, hèt bestaan; ook datgene waarmee de mens wordt geconfronteerd of waarin hij zich bevindt, is op het enkelvoudige toegesneden: dè wereld, hèt zijnde, hèt zijn.
Maar tussen dè mens en het grote geheel - hèt zijn, dè geest, dè geschiedenis - is er nog een ander domein, namelijk het 'daartussen' waar de mensen in hun pluraliteit bestaan, de velen die van elkaar verschillen, verschillende belangen najagen, elkaar in hun bezigheden ontmoeten en daarbij pas creëren wat 'politieke werkelijkheid' kan worden genoemd. Die hele sfeer, waaraan de ontologische betekenis is gelegen in de veelheid en de diversiteit van de afzonderlijke individuen, verdwijnt in Heideggers panorama van het bestaan uit het zicht. Er zijn maar twee vormen van bestaan, het eigenlijke en het oneigenlijke, het *zelf* en het *Men*. Natuurlijk zal Heidegger niet loochenen dat de bestaansontwerpen van de afzonderlijke individuen verschillen, maar dat verschil vormt in zijn ogen geen positieve uitdaging, hij schaart het niet onder de fundamentele bepalingen van de existentie. Dat we met het factum moeten leven omringt te zijn door mensen die anders zijn, die we niet begrijpen of maar al te goed begrijpen, die we beminnen of haten, die ons onverschillig laten of raadselachtig voor ons zijn, van wie we door een afgrond of juist door niets zijn gescheiden, aan dat hele universum van relationele mogelijkheden heeft Heidegger geen aandacht geschonken, en hij heeft het niet onder zijn existentialen geschaard. Heidegger, de uitvinder van de ontologische differentie, is nooit op het idee gekomen een ontologie van de differentie te ontwikkelen. De ontologische differentie betekent: het zijn van het zijnde onderscheiden. Een ontologie van de differentie zou betekenen: de filosofische uitdaging aannemen die besloten ligt in de onderlinge verschillen tussen mensen en de moeilijkheden en kansen die daaruit voor de samenleving voortvloeien."

Bron: Safranski, Rüdiger, Heidegger en zijn tijd, 2017 (Olympus, Uitgeverij Atlas Contact), p. 328-329

Kansen voor de samenleving ontdekken, zichtbaar maken in de verschillen die bestaan tussen mensen. Veel politici durven hier niet aan. Daarvoor zijn ze veel te bang. Te bang dat hun boodschap dan niet meer aanslaat en dat de angst die hierop is gebouwd niet meer werkt. Al die populisten die claimen te spreken met de stem van het volk spreken eigenlijk met de stem van het gepeupel dat te beroerd is om na te denken over het eigen gelijk en het eigen ongelijk. Het zijn de raddraaiers, het tuig van de richel, dat zodra er een kans is, zich ontplooit als massamoordenaar en aan het plunderen slaat. Waarom deze harde woorden: omdat de geschiedenis dat telkens weer laat zien.

Het Romeinse plebs greep elke kans aan om zich uit te leven en onschuldigen van het leven te beroven tijdens politieke en maatschappelijke onrusten. Zeker als er geen gezag was dat deze gecreëerde chaos kon beheersen. Progroms in de middeleeuwen tijdens de eerste kruistochten tegen de Joodse bevolking, maar ook na Wereld Oorlog Een in Oost-Europa, en zelfs na de Tweede Wereldoorlog op sommige plekken in de wereld. Opstanden in Nederland, Hoekse en Kabeljauwse twisten, de moordpartijen tijdens de Derigjarige Oorlog, de lijst is eindeloos. Als het volk eenmaal de macht kan grijpen, als zich er kansen voordoen om je haat te uiten en bot te vieren op ongewapende burgers, onschuldige slachtoffers, dan is er geen kracht die hen tegen kan houden en worden ze door de politici aangevuurd om vooral niemand over te slaan. Als een president van Brazilië opmerkt dat tijdens het dictatoriale bewind in de vorige eeuw te weinig tegenstanders zijn vermoord, weet je hoe de man in elkaar steekt. Als een man die zich president waant van een land als Amerika telkens weer oproept om de stromen vluchtelingen die richting VS trekken te beschouwen als moordenaars en verkrachters, dan is het niet vreemd als sommige rechts-extreme groepen dit als aanmoediging beschouwen en de daad bij het woord voegen. Ik heb geen hoge pet op van het volk. Het volk bestaat niet. Er bestaan wel heethoofdige extreme types die alles in het werk willen stellen om hun gelijk te halen, macht te verkrijgen en tegenstanders uit te schakelen. Ophitsers, kleine potentaten, facistoïde ‘Strebers’, ze roepen allemaal dat ze het doen voor volk en vaderland. Maar wie is zo gek deze kortzichtigen te geloven en te volgen. Het is een regelrechte weg naar de hel. Een directe route naar de ondergang van velen en tenslotte ook van henzelf. Nazi-Duitsland geldt in mijn ogen nog altijd als een van de meest sprekende en duidelijke voorbeelden.

Daarom is er meer dan een filosofie die over de hoofden heengaat en die grossiert in algemeenheden een ontologie van de differentie nodig. Onderscheiding, acceptatie van verschillen, tolerantie tegenover anderen, tegenover andersdenkenden, anders levenden, andere culturen en gewoontes. Waarom zou het ‘blanke’ volk het meest belangrijke zijn, zoals veel rechts-extreme groepen beweren? Waarom ‘ik eerst’ en dan pas de rest? Wat is dat voor kortzichtigheid en gruwelijke domheid? Voor je het kunt beseffen is er al een graf voor je gegraven en lig je onder de zoden. Waarom dan die drukte om ‘niets’, waarom niet meer tolerantie en verkennen van de verscheidenheid? Nelly Sachs drukt op onnavolgbare wijze uit wat we zijn, een gedicht dat heenreikt over de nietigheid van ons bestaan maar dat ook niet de ogen sluit voor wie we zijn en wat ons verleden is. Troost is nodig, troost is

gevraagd, oog in oog met de vruchten van het menselijk geweld. Geweld dat ook kan groeien in ons hart als we vergeten dat we niet singulier maar pluraal zijn, niet een verzameling van algemeenheden, maar bijzonder in tal van aspecten.

John Hacking 2018

*****

Chor der Tröster

Gärtner sind wir, blumenlos gewordene
Kein Heilkraut lässt sich pflanzen
Von Gestern nach Morgen.
Der Salbei hat abgeblüht in den Wiegen -
Rosmarin seinen Duft im Angesicht der
  neuen Toten verloren -
Selbst der Wermut war bitter nur für gestem.
Die Blüten des Trostes sind zu kurz
  entsprossen
Reichen nicht für die Qual einer
  Kindertäne.

Neuer Same wird vielleicht
Im Herzen eines nächtlichen Sängers
  gezogen.
Wer von uns darf trösten?
In der Tiefe des Hohlwegs
Zwischen Gestern und Morgen
Steht der Cherub
Mahlt mit seinen Flügeln die Blitze
  der Trauer
Seine Hände aber halten die Felsen
  auseinander
Von Gestern und Morgen
Wie die Ränder einer Wunde
Die offenbleiben soll
Die noch nicht heilen darf.

Nicht einschlafen lassen die Blitze der Trauer
Das Feld des Vergessens.

Wer von uns darf trösten?

Gärtner sind wir, blumenlos gewordene
Und stehn auf einem Stern, der strahlt
Und Weinen.

Nelly Sachs

Koor van troosters

TUINDERS ZIJN WE, zonder bloemen nu
Geen heelkruid laat zich planten
Van Gisteren naar Morgen.
De salie in de bakerrnat is uitgebloeid -
Rosemarijn heeft haar geur in het aanschijn
van de nieuwe doden verloren -
Zelfs de alsem was alleen gisteren bitter
De bloemen van de troost zijn te kort
ontsproten
Zijn ontoereikend voor de pijn van een
kindertraan.

Nieuw zaad wordt misschien
In het hart van een nachtelijke
zanger gekweekt.
Wie van ons mag troosten?
In de diepte van de holle weg
Tussen Gisteren en Morgen
Staat de cherub
Draait met zijn vleugels de schichten
van rouw
Zijn handen echter houden de rotsen
uiteen
Van Gisteren en Morgen
Zoals de randen van een wond
Die open blijven moet
Die nog niet helen mag.

Niet inslapen laten de schichten van rouw
Het veld van het vergeten.

Wie van ons mag troosten?

Tuinders zijn we, zonder bloemen nu

En staan op een ster, die straalt
En wenen.

Schip*

Geschiedenis is een boot, cultuur is een boot, kennis is een boot. We nemen al die geschenken tot ons die deze boot meebrengt. We staan in een lange rij van ontvangers. Misschien dragen we zelf iets bij voor nieuwe boten, misschien worden we zelf bode van een nieuwe tijd waardoor zij die na ons komen blij kunnen zijn. Dat ligt in onze macht. Gaves die wij ontvingen doorgeven, productief inzetten voor hen die na ons komen.
Het beeld van het schip is bijna zo oud als de mensheid. Zolang de mens kan varen is het schip ook metafoor voor iets groters. Het schip maakt het onmogelijke, het oversteken van een zee, een oceaan, onmetelijk ver en diep water, mogelijk. Het schip helpt ons om onze grenzen te verleggen.
De oude Egyptenaren zagen de zon langs de hemel trekken, en jawel, in een boot. Hun ervaring met de Nijl en de scheepvaart op deze vruchtbrengende rivier stond hiervoor model. De hemel, de sterrenhemel s'nachts, zou je dus kunnen vergelijken met een immense zee. Zee boven en zee beneden, als je aan het strand staat. De boot maakt het contact met de hemel mogelijk. Niet alleen een ladder waar engelen neerdalen en opstijgen, ook de boot. Zo is ook Maria soms een boot, die een kostbare lading uit de hemel brengt. Rond deze kersttijd een prachtige metafoor waar dit oude lied van getuigt:

Es kommt ein Schiff, geladen
bis an sein' höchsten Bord,
trägt Gottes Sohn voll Gnaden,
des Vaters ewigs Wort.

Das Schiff geht still im Triebe,
es trägt ein teure Last;
das Segel ist die Liebe,
der Heilig Geist der Mast.

Der Anker haft' auf Erden,
da ist das Schiff am Land.
Das Wort will Fleisch uns werden,
der Sohn ist uns gesandt.

Zu Bethlehem geboren
im Stall ein Kindelein,
gibt sich für uns verloren;
gelobet muß es sein.

Und wer dies Kind mit Freuden
umfangen, küssen will,
muß vorher mit ihm leiden
groß Pein und Marter viel,

danach mit ihm auch sterben
und geistlich auferstehn,
das ewig Leben erben,
wie an ihm ist geschehn.

De boot heeft altijd tot de verbeelding gesproken. Jezus vaart in een boot samen met de vissers die zijn leerlingen worden. Zij worden mensenvissers. Noach voer in een boot en redde zo alle levende dieren van de verdrinkingsdood. Met deze boot stonden leven en dood op het spel. De kleine Mozes wordt in een mandje van riet en teer, een klein ‘tabernakel’, een mini-bootje achtergelaten en zo gered van zijn vervolgers die alle eerst geborenen (van de Hebreeuwers) willen doden. Zo wordt hij een Egyptenaar, zoals zijn naam reeds aangeeft. Een bootje staat aan het begin van zijn leven en zijn opdracht.
Jona is op weg om te vluchten. De boot die hem draagt komt in zwaar weer terecht. Hij wordt in zee gesmeten en dan wordt een walvis zijn boot, zijn redding. Paulus vaart tijdens zijn leven van plaats tot plaats en ook hij wordt door de boot in staat gesteld het blijde nieuws overal te verkondigen. Wat zou onze wereld zijn zonder de boot? Hoe opgesloten zouden we zitten in ons eigen wereldbeeld, onze kleine wereld als er geen boten zouden bestaan?
In heel veel films, in schilderijen tenslotte en in literaire werken en verhalen komt de boot terug als vaartuig dat ons overbrengt naar het land van de dood, met Sharon als veerman, brug tussen de levenden en de doden. Een lied uit de serie In de Ban van de Ring speelt daar op in. Elven die terugkeren naar naar het Westen (waar de zon ondergaat) om daar voor altijd te blijven. Deze wereld voorgoed voorbij, geen strijd en geen oorlog meer, een elvenparadijs.

Lay down

Your sweet and weary head
The night is falling
You have come to journey's end
Sleep now
And dream of the ones who came before
They are calling
From across the distant shore

Why do you weep?
What are these tears upon your face?
Soon you will see
All of your fears will pass away
Safe in my arms
You're only sleeping

What can you see
On the horizon?
Why do the white gulls call?
Across the sea
A pale moon rises
The ships have come to carry you home

And all will turn
To silver glass
A light on the water
All Souls pass

Hope fades
Into the world of night
Through shadows falling
Out of memory and time
Don't say
We have come now to the end
White shores are calling
You and I will meet again
And you'll be here in my arms
Just sleeping

And all will turn
To silver glass
A light on the water
Grey ships pass
Into the West

Into the West by Annie Lennox
The Lord of the Rings III - The Return of the King

De boot was voor mij aanleiding om de culturele erfenis, alles wat we ontvangen, onze geschiedenis, onze semiologie, onze kennis, om te zetten in een aantal collages. Collages die een glimp werpen op deze lange geschiedenis. Collages die uitdrukken dat we verder moeten kijken dan onze neus lang is en dat we in een globale wereld leven. Een wereld met heel oude wortels. Alle wijsneuzen die nu denken dat ze het (politieke) wiel hebben uitgevonden en weten wat het beste is voor de wereld zouden hiervan kunnen leren. Zij die het hardste roepen dat het anders moet met hen het liefst als leider, zijn het minst betrouwbaar. Ze zijn de dieven en de moordenaars die de mensen uitplunderen en vermoorden. De geschiedenis is vol met dergelijke figuren. En vol met idioten die achter hen aan lopen omdat hen gouden bergen worden beloofd. De effecten van beide wereldoorlogen denderen nog altijd door maar het geheugen van mensen lijkt slechts kortstondig te werken, en zeer beperkt. Blaaskaken die op basis van walgelijke ideeën denken tot een beter soort mensheid te horen, die beweren dat blank beter is dan elke andere kleur, die pochen op een superioriteit ontleend aan de Klu Klux Klan, ondergaan zullen ze. Net als alle anderen in deze lange lange geschiedenis van mensen, goed én kwaad. *Gone with the wind*. *Ijdelheid der ijdelheden*. *E la nave va*, dit schip is onze wereld, dit schip is onze cultuur, dit schip is ons houvast op een woelige zee. Voor 2019 daarom een behouden vaart, een wenkende horizon!

John Hacking 2018

****

Nieuwe toekomstmens

Volgens veel onderzoekers werkt ons brein nog steeds als een homo sapiens die land en bos afstroopt om voedsel te vinden, dieren te jagen en zich tegenover vijanden te verdedigen. Ons lichaam reageert op impulsen zoals koude, dorst, honger en angst. Het brein functioneert zodanig dat wij voortdurend behoefte hebben aan veiligheid, comfort, een voldaan gevoel, zekerheid. Natuurlijk is dit wat kort door de bocht geformuleerd, maar in grote lijnen schijnt het zo te werken. Maar wat betekent dit dan? Komt daar onze drang naar meer vandaan, naar steeds meer willen hebben, willen zijn, willen betekenen? Onze zucht

naar rijkdom, onze hebzucht, ons niet te stillen verlangen? Hoe kan het dan enkelen steeds rijker worden en velen arm blijven? Dat de consumptie van goederen leidt tot bergen aan verspilling in het rijke deel van de wereld? Komt dat door onze genen, door ons brein, door onze primitieve impulsen?

In het kader van de discussie over een duurzame samenleving luidt een van de conclusies: alleen een echte reductie kan nog helpen. Reductie van consumptie, van energiegebruik, van uitputting van de grondstoffen. Dus minder wegwerpen en produceren voor de lange termijn. Zowel voedsel, als electronica, als vervoersmiddelen, als kleding, huizen etc. etc. Maar gaat dat lukken die reductie en willen we dat wel en kunnen we dat wel? De wal zal het schip keren maar dan is het telaat. In de middeleeuwen en lang daarvoor was het paard het vervoersmiddel bij uitstek. Een paardekracht gold eeuwenlang als norm: wat het paard kon trekken dat kon worden vervoerd. Het voedsel voor het paard was in de omgeving te vinden. Bij de opkomst van de steden is er veel veranderd. Opeens moest voedsel en andere zaken in het groot worden aangevoerd. Het paard heeft het nog lang als vervoersmiddel volgehouden. Maar als je nu bekijkt wat er aan grondstoffen en energie en aan moeite nodig is om onze vervoersmiddelen zoals auto's, treinen, boten en vliegtuigen te laten werken heeft er een totale revolutie van dit systeem plaatsgevonden. Een paardekracht is een verzameling aan diverse krachten geworden - van menselijke energie (bediening van het voertuig) tot en met kernenergie die electriciteit levert voor onze samenleving. En alles wat daar tussen zit aan vormen van energie: opwekking, verplaatsing, omzetting en verbruik.

Hoe moet dat in de toekomst? Steeds meer groeien, steeds meer gebruik maken van de mogelijkheden? In de film de "Matrix" zijn de rollen omgedraaid: de mens in de machinebaarmoeder levert energie en is tot grondstof geworden voor de machines. Zo'n vaart zal het waarschijnlijk niet gaan lopen. Maar als die mens nog steeds met een oermensenbrein rondrent op deze aarde en zijn gedrag gekleurd is door 'primitieve' impulsen moet er toch iets gebeuren anders gaat het goed fout als we niet leren reduceren en duurzaam leven en produceren. Dus sleutelen aan de mens is dan de oplossing: zijn genen manipuleren, zijn brein in andere kaders stimuleren en aanpassen. Bijvoorbeeld de honger-impuls, de agressie-impuls, de tevredenheid-stimulatoren, het uitschakelen van de onlustgevoelens en de gebieden in de hersenen die de mens aanzetten tot onverantwoord gedrag. Natuurlijk, het zal niet makkelijk zijn, maar hoe lang pikken wij het nog met elkaar dat wij op een primitieve wijze omgaan met onze wereld en onszelf? Hoelang

tolereren wij nog zinloze oorlogen, dom machtsvertoon dat niks oplevert, dat rijken rijker en armen armer maakt? Dat domheid zich net zo snel verspreidt als een virus? Kortom tijd voor ingrijpen.

Hoe wordt die nieuwe mens dan? Een braaf en tevereden wezen; gestimuleerd en gemanipuleerd zodat hij nergens meer naar toe hoeft om zijn verlangens te bevredigen, nauwelijks gevoed, zodat hij kan blijven leven, nooit agressief, nooit opstandig, altijd tevreden. Is dat een leven? Willen we dat? Een leven waarin vrijheid onbekend is, niet bestaat en waarin niemand kan functioneren al zou hij of zij willen omdat zijn lichaam er niets mee kan? We gaan een vreemde toekomst tegemoet. De roep om de mens te manipuleren verwacht ik elke dag. Eerst aan de buitenkant, via de digitale middelen, dat gebeurt nu al volop, en straks via het lichaam zelf door in te grijpen in de menselijke ontwikkeling. Hoed u voor de profeten die een hemel op aarde beloven maar uiteindelijk de echte hel op aarde creëren. Want ik geloof niet dat het dan echt veel beter zal worden als we de mens gaan maken naar ons gewenste beeld, in een wereld die van begin tot einde product is van manipulatie. Dan is de matrix misschien wel echt het eindresultaat.

John Hacking 2018

****

Van jezelf *leren* houden

Wie ben je zelf, welke opvattingen heb je over jezelf (wat niet hetzelfde is), wat vind je hoe jezelf moet zijn of wat je moet kunnen, het zijn vragen die niet altijd makkelijk te beantwoorden zijn. Ook studenten hebben het hier soms erg moeilijk mee, vooral als ze zichzelf onder druk zetten om een bepaalde ambitie te verwezenlijken of doelen te bereiken. Als ze zich daarbij ook nog kritiekloos spiegelen aan medestudenten is het hek vaak van de dam: ze hebben dan het gevoel dat ze minder waard zijn, dat ze minder kunnen en dat ze minder goed zijn. Dat voelt niet aangenaam. Maar ook hier geldt zoals voor zoveel waar je naar op zoek kunt zijn: de omweg naar het doel. Hoe meer je bezig bent met jezelf aan te passen, te verbeteren, te sturen, hoe meer problemen er op kunnen duiken en daaraan gerelateerd, ontevredenheid over zichzelf, omdat de problemen eindeloos schijnen.

Als je bezig bent om voor en met anderen iets te betekenen en daardoor minder gericht op jezelf als verbeterpunt, heb je al een flinke stap gezet naar zelfwaardering. Je inzetten voor een ander, voor anderen, voor een

ideaal ter verbetering van iets, kan je veel teruggeven, zonder dat je het gevoel hebt dat je voortdurend achter de feiten aanholt en dat je niet goed genoeg bent. Je inzet geeft je nieuwe energie en nieuwe voldoening. Opeens ben je zelf niet meer zo belangrijk, sta je zelf niet voortdurend in het middelpunt, maar de mensen en het project waar je mee bezig bent. Dat is, zou je kunnen zeggen, een soort van omweg naar het doel: via de ander, de inzet voor de ander en met de ander, waardering vinden voor jezelf.

Dat is geen narcisme. Narcisme is een manier van zelfwaardering die de ander gebruikt om zichzelf beter te voelen. Het verschil zit hem in het woordje gebruiken. Als de ander voor jou belangrijk is omdat jij je beter wilt voelen, omdat je bijvoorbeeld hulpverlener, coach, trainer bent en daaraan voldoening ontleent, zit je op een gevaarlijke weg. Het gevaar bestaat er namelijk in dat je de ander niet in zijn/haar waarde laat, maar inzet voor eigen geestelijke bevrediging. Het is echt uit de hand gelopen als je niet zonder jouw rol als hulpverlener kunt functioneren. Als je voldoening alleen maar gevoed wordt op basis van de afhankelijkheid van de ander. In de jaren 70-80 van de vorige eeuw sprak men over een narcistisch tijdperk. Bij onderzoek naar hulpverleners in Duitsland bleek dat velen de oudste in een gezin waren en dat zij via hun rol van hulpverlener veel narcistische bevrediging vonden. Natuurlijk, als je iets voor iemand kunt betekenen, straalt dat af op jezelf, je zelfbewustzijn, je zelfbeeld, en je zelfwaarde. Maar als je de ander voortdurend hiervoor nodig hebt, schiet je door, wordt het als het ware ongezond. Je kent dat wel, mensen die zich voortdurend op de borst kloppen en meedelen hoe belangrijk ze wel niet zijn voor anderen. Het bijbelse spreekwoord, laat ‘je ene hand niet weten wat de andere doet’, is aan hen niet besteed. Maar hoe leer je dan van jezelf houden als je het gevoel hebt dat je dat niet kunt, dat het niet gebeurt, of dat je hierin erg onmachtig bent en onervaren? Valt dit wel te leren? Welke ervaringen heb je opgedaan met je ouders, met betekenisvolle anderen? Heeft dat geleid tot zelfwaardering of heb je altijd je uiterste best moeten doen om een beetje aandacht te krijgen? Als je in die modus bent opgegroeid is het meestal nooit goed en nooit genoeg. Dan hunker je misschien naar bevestiging en naar waardering. Dan hunker je naar liefde van de ander. Maar je weet ook dat die liefde zo niet echt te verdienen valt, hoeveel je ook je best blijft doen. Omdat je zo afhankelijk ervan bent doe je misschien vreemde dingen, onderwerp je jezelf te veel, pas je eigen eisen aan, aan de situatie en cijfer je jezelf voortdurend weg. Niet slim, want het levert je nauwelijks iets op. Alleen maar teleurstelling en afwijzing. Als je dan ook nog jezelf afwijst omdat je vindt dat je niet voldoet, omdat je jezelf niet de moeite waard vindt, is de negatieve

spiraal aan feit. Je zet je zelf in de gevangenis die er om je heen is gegroeid: door het ontbreken van aandacht van de ander en door je voortdurende aanpassing aan de situatie.

Uitbreken uit die voor een deel zelf gecreëerde gevangenis kan alleen maar als je zelf zegt dat het zo genoeg is. Als je tot het zelfinzicht gekomen bent dat deze onderdanige houding van jezelf niet werkt. Als je boos kunt worden en vanuit die boosheid opkomt voor jezelf. Die boosheid is dan in feite een vorm van kiezen voor jezelf en zo ook een vorm van liefde voor jezelf. Je begint het te leren: houden van jezelf. Maar er is nog een lange weg te gaan. Teleurstellingen zijn niet meteen als sneeuw voor de zon verdwenen als het een keer wat beter gaat of als je opkomt voor je zelf. Een patroon van onderdanigheid en onderworpenheid leg je niet zomaar af. Een dubbeltje wordt geen kwartje, zo luidt een ander spreekwoord, maar dit gaat in deze situatie niet op. Je bent het namelijk zelf die betekenis geeft aan zijn/haar leven. Natuurlijk beïnvloedt door anderen en door omstandigheden, maar toch, jij bent in zekere mate de baas over je leven en ook over je gedachten, handelingen en emoties. Je bent een zelfstandig individu. Maar ben je ook een persoon? Iemand die een goede en passievolle en respectvolle relatie kan ontwikkelen tot zichzelf?

Hier zitten we op een keerpunt: onze Westerse filosofie en het Westerse denken gaat uit van onderscheidingen en te vaak van tegenstellingen. Individu tegenover maatschappij, persoon tegenover gemeenschap, mens tegenover wereld. Daarbij wordt voor het gemak vergeten dat individualisme, personalisme, uniciteit van een mens, voortvloeien uit een groter geheel: namelijk dat je deel bent van, onderdeel van, kortom als eenheid ben je niks zonder de veelheid en heelheid. Je bent geen monade, geen object, geen ‘subject’ dat helemaal op zichzelf staat alsof er geen andere wezens bestaan, alsof je geen verbanden onderhoudt met andere wezens die net zoals jij zijn. Intersubjectiviteit is de basis onder de subjectiviteit. Als je dat vergeet, wegstopt, ontkent, ben je en blijf je een eenzaam mens. Een mens met onvervulde verlangens en niet te vervullen verlangens want je kunt het niet allemaal uit jezelf halen. De relatie met betekenisvolle anderen is levensnoodzaak. Je leven hangt af van de liefde die je onderling kunt delen. Subject zijn is letterlijk hieraan onderworpen zijn. Ware dit niet zo, dan zouden we eerder robots zijn dan mensen.

In de Afrikaanse filosofie die onder de naam Ubuntu steeds meer bekendheid krijgt geldt het als vanzelfsprekend dat je pas persoon bent in een gemeenschap van mensen. Je bent niet en staat niet en nooit

alleen maar op jezelf. Dat denken en dat onderstrepen dat je wel op je zelf staat is een leugen die je jezelf aanpraat. Een leugen met pijnlijke gevolgen. Een mens op zichzelf staande zal altijd naar verbinding verlangen en als die verbindingen er niet zijn of niet komen overheerst naast eenzaamheid ook een gevoel van neerslachtigheid en verlorenheid. Het leven heeft dan voor jou afgedaan want er is niks te halen. Je gelooft er niet in omdat je misschien overtuigd bent dat het niet kan. Kortom je hebt jezelf veroordeeld. Inzetten op pure zelfstandigheid en ongebondenheid is dus eigenlijk een weg ten dode. Je weet het misschien niet, maar je zult het merken als je hier halsstarrig aan vast wilt blijven houden. Is dat slim? Nee, alleen maar als je toch al dood wilt.

Ubuntu gaat ervan uit dat je en deel bent van grotere gehelen, een gemeenschap van mensen, en dat de ander geen concurrent is, geen mededinger, geen tegenstrever. Het geluk van de ander draagt bij aan jouw geluk en omgekeerd. Elkaar beconcurreren staat haaks op deze filosofie. Een mens gaat voor geldelijk gewin, de geestelijke gezondheid en het welzijn voor winst. Het leven voor dood en een wegwerpcultuur zoals de onze staat haaks op dit streven waarin iedereen met alles en iedereen verbonden is. Deze verbondenheid strekt zich zelfs uit tot in het domein van de overleden voorouders en de kinderen die nog geboren moeten gaan worden. Dit denken beperkt zich niet tot het hier en nu in de tijd, deze plek waar je nu op staat, woont, leeft, maar zoekt connectie met gisteren en morgen, met daar en verder weg. Mijn daad hier en nu op deze plek heeft gevolgen voor anderen morgen en elders. Geen “na ons de zondvloed”-denken, geen kortzichtigheid en preoccupatie met zichzelf alleen.

Kunnen wij in het Westen nog een kwaliteitssprong maken naar deze manier van denken waarin je als individu, als mens niet verloren loopt? Je kunt beginnen met jezelf in te zetten voor een ander. Met niet alleen maar bezig te zijn met je eigen wensen en verlangens. Verder kijken dan je neus lang is. Want er valt zoveel te zien, zoveel te ervaren, te proeven, ruiken, tasten, voelen buiten jezelf. Als je dat ook nog samen kunt doen, samen kunt uitvoeren waardoor je relatie en je resultaten kunnen groeien – zodat iedereen de vruchten hiervan kan plukken, heb je alleen maar een win-win situatie. Maar durf je die stap te zetten, durf je van de ander te gaan houden en daarmee impliciet meteen meer van jezelf? Want die liefde voor jezelf is een directe vrucht van de liefde en de inzet voor de ander. Van de ander houden is in feite een vorm van zelfrelativering die uiteindelijk heel veel oplevert. Waarschijnlijk leer je dat niet op deze wijze in de schoolbanken, maar wie weet hoe ver je kunt komen als je

zomaar gaat beginnen, een beetje Ubuntu als zout in de pap, in je dagelijkse hap.

John Hacking 2018

*****

“Lange-weile”

„Langeweile“, Martin Heidegger besteedt er in 1929 heel wat tijd aan om dit begrip in zijn college filosofie te onderzoeken. Voor Heidegger is “Langeweile” de toegang tot ons zelfverstaan in de confrontatie met het feit dat we existeren, dat we bestaan. Het is een soort van ‘naakte’ toegang hiertoe, naakt omdat er niets meer tussen zit, geen kleding, geen aankleding, geen omhulsel. Als we ons vervelen, (eigenlijk is dit geen goede vertaling want ze doet aan de diepte en complexiteit van het begrip tekort), als we helemaal niks om handen hebben en we geconfronteerd worden met onszelf in de tijd die maar niet voorbij lijkt te gaan, omdat we geen afleiding hebben, omdat we niets doen en niets te doen hebben, dat ervaren we wat het zeggen wil ‘dat we bestaan’, dat we er zijn, zomaar, zonder directe zin, zonder opzet, zonder doel, zonder reden. We zijn er, we ‘treffen ons aan’ in ‘ledigheid’. Het is een ervaren van leegte die ons terugwerpt op onszelf. Wij zelf zijn onszelf genoeg, of misschien zelfs op dat moment wel teveel. Deze ervaring kun je negatief beoordelen, maar misschien is het ook wel een kans, een manier om zo dicht op je eigen huid te zitten dat je ervan kunt leren. Dat proces beschrijft Heidegger. Hij ziet het als mogelijkheid, als kans om de ‘naakte existentie’ als basiservaring te kunnen beleven en te kunnen doorstaan. Ik vermoed dat Heidegger blij was met deze ontdekking, hij besteedt meer dan 150 pagina’s aan de beschrijving ervan in zijn colleges.

Als we naar het begrip zelf kijken levert een Duits woordenboek het volgende op:
Langeweile: Gefühl des Nichtausgefülltseins, des Überdrusses, Mangel an Abwechslung’, mhd. *lange wīle*, **langweilen** ‘Langeweile bereiten’, reflexiv ‘Langeweile haben’; **langweilig** ‘uninteressant‘

Het begrip staat ook in relatie met de volgende ervaringen/begrippen (in het Duits):
Einsamkeit, Eintönigkeit, Ekel, Frustration, Gleichgültigkeit, Leere, Monotonie, Routine, Synonym, Unterforderung, aufkommen, aufkommend, bleiern, breitmachen, entfliehen, erhaben, gediegen,

gepflegt, gähnen, gähnend, lähmend, pur, quälend, tödlich, verbreiten, verströmen, vertreiben, Ödnis, Überdruss.
(Bron: https://www.dwds.de/wb/Langweile)

In Nederlandse woordenboeken komt verveling voor als vervelen, een selectie:
Vervelen: 'niet boeien, te veel zijn'; Middelnederlands *vervelen* 'vermenigvuldigen; lastig, onaangenaam zijn' (*verveilde* 'stoorde, was onaangenaam' ca. 1350, *vervelen* 'vermenigvuldigen' ca. 1465), 'genoeg krijgen van; vermoeien, teveel zijn; tot last zijn, hinderen; door eentonigheid oninteressant of saai worden, vervelen'

Vervelen heeft ook met verlangen te maken, al zou je dat op het eerste gezicht misschien niet zeggen omdat het woord een andere betekenis heeft voor ons:
Verlangen: Zoals *vervelen* eigenlijk betekent: te veel worden, zo betekent *verlangen* oorspronkelijk: te lang vallen. In het Middelnederlands bestond een werkwoord *langhen*, dat alleen in de derde persoon werd gebruikt: mi langhet betekende: ik verlang. In een zijner liefdessonnetten schrijft Hooft woordspelend dat verlangen daaraan zijn naam ontleent 'dat ic de tijt die ic vercorten wil, verlang'. Ditzelfde *langen* vindt men ook in *erlangen*, een deftig woord voor verkrijgen.
http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/vervelen

In het Duitse "Langeweile" zit dit begrip lang opgesloten, en zou je ook kunnen lezen: lange (ver)weilen, (ergens) lang verblijven (bij…). Dat hoeft niet persé negatief uit te vallen. Hier hoeft geen sprake te zijn van verveling, van overdaad, van teveel worden, van "Überdruss".

Als we verwijlen bij jezelf, er is geen enkele afleiding, er is niets anders en niets meer dan jezelf, nu eens verstaan als kans, als mogelijkheid tot zelfkennis, een vorm van zelfreflectie die precies doorheen het gebrek aan afleiding kan doorstoten tot een diepere "zelf-laag", namelijk de ervaring van je eigen existentie in de werkelijkheid als zodanig, wat levert dat dan op? En moet het wat opleveren? Of is het een effect van dit zelfervaren wat je niet kunt forceren, niet kunt plannen, zelfs niet kunt wensen? Leidt deze confrontatie met jezelf in deze "Langeweile" tot een ervaring die je het gevoel geeft voor een afgrond te staan, een leegte aan je voeten? Dat zou kunnen, dat is dan een afgrond in jezelf. Een afgrond (Abyss), een afgrondelijke diepte, een oneindige put, een zwart gat, die je misschien nooit had vermoed en die zich nu opeens opendoet. De dichter Roberto Juarroz verwoordt dit zo:

[IV/14]
Todo pozo es una entrada al abismo.
No importa que tenga fondo
o aparente tenerlo:
un pozo es siempre la apertura a lo sin fondo.

Espacio para caer o para hundir,
textura diferente del espacio,
tiene el pozo una connivencia
secreta con el hombre.

Y aunque se lo rellene,
aunque se plante en él un árbol
o se afirme un cimiento,
todo pozo resulta irrevocable:
Su corregido espacio
no será nunca el mismo.

¿No será acaso un pozo
el fundamento de todo?

¿No será todo un pozo?

[IV/14]
Elke put geeft toegang tot de afgrond.
Het doet er niet toe of hij een bodem heeft
of de indruk wekt die te hebben:
een put is altijd de opening naar het bodemloze.

Ruimte om in te vallen of te verzinken,
afwijkende textuur van de ruimte,
de put heeft een geheime
overeenkomst met de mens.

En al wordt hij volgegooid,
wordt er een boom in geplant
of een stevige basis in gemaakt,
elke put blijkt definitief:
zijn gecorrigeerde ruimte
zal nooit dezelfde zijn.

Een put zal toch niet

het fundament van alles zijn?

Alles zal toch niet een put zijn?

De confrontatie met jezelf in de vorm van verveling zie ik dus als een kans ook al kan zich een afgrond aan je voeten openbaren. Dat is de kennismaking met het ‘Niets’ in je leven, het niets, de leegte die noodzakelijk is opdat er überhaupt iets kan bestaan. In zwarte gaten is er waarschijnlijk geen leegte omdat de materie daar op elkaar is geperst of omdat de krachten daarin zo groot zijn dat er niets anders mogelijk is dan die krachten zelf. Om te existeren is er ruimte om je heen nodig. Is er leegte om je heen noodzakelijk, net zoals de lege ruimte tussen de letters. Als je alle letters bij elkaar en op elkaar veegt is er slechts een zwarte vlek. Onleesbaar, onbegrijpelijk, geen taal die dan bestaat. Geen zin en geen betekenis die dan mogelijk is. Ook betekenis en zinvolheid is gebaat bij ruimte, bij lege ruimte, bij leegte, dus bij het niets. Het landschap kan ons die ervaring heel goed bemiddelend doen ervaren: de leegte van een akker, de uitgestrektheid van de voren in de aarde tot aan de horizon. Het gedicht wachtende aarde van mijn schoonmoeder die een paar jaar geleden overleed maakt dit duidelijk.

Wachtende aarde.

Ik sta verloren in het wijde land
Waar nog de grauwe grond bezond moet worden
en waar de wind, al zingend, hand in hand
de vlakke velden dicht aaneen wil gorden.

’t Oneindig land dat overal wil einden,
maar bij het einde weer opnieuw begint,
het is ’n water dat na elke golf weer deinde,
het is ’t lachen van het liefste kind.

Ik hef mijn hand op naar een naakte tak
die zwaar en zwijgend wacht als ’t land daaronder
op ’t ademen van een nieuw getij,
want zonder dit zachte suiz’len van de ademtocht
die brak door kille eenzaamheid
kan ’t nieuwe leven geen bloesem
en geen jonge vruchten geven.

Els de Wert-Ritzen (geschreven op 18 jarige leeftijd in 1943)

In dit gedicht wacht niet alleen de aarde. Een mens geconfronteerd met zichzelf, midden in de oorlog, midden in alle onzekerheid, wacht op een lente, een nieuw begin, een einde aan de uitgestrektheid van het voortduren van de winter. Daarvoor is geestkracht nodig, een ademtocht die de eenzaamheid doorbreekt, die de confrontatie van het zelf met zichzelf zin verleent, inspireert en tot bloei brengt. In poëtische taal is hier eigenlijk “Langeweile” in al zijn ambivalentie samengevat. De Duitse kunstenaar Anselm Kiefer beschouwt zijn kinderjaren waarin hij zich verveelde als voedingsbodem voor zijn latere inspiratie. Toen werd er onbewust van alles in hem gezaaid, net als een akker voor de lente. Mijn eigen kindertijd herinner ik mij bij mijn oma waar mijn moeder elke week ging schoonmaken. Als kind stond ik vaak buiten als het regende onder het afdak van het kleine huisje. Er was niks te doen. De regen viel. Van het hoge dak van de schuur aan de overkant naast de hoop stalmest viel de regen in lange stralen op de grond. Soms urenlang. Die ervaring staat me nog heel goed voor de geest. Er was geen afleiding, alleen maar wachten. Kijken en wachten. Maar wie weet wat deze momenten hebben opgeleverd in mijn leven? Welke beelden ze nu oproepen en waartoe ze misschien nog zullen inspireren. Lang verwijlen bij jezelf, je bestaan, je er-zijn, de moeite waard om uit te proberen in deze tijd van afleiding.

John Hacking 2018

Bron: Juarroz, Roberto, Vertikale poëzie. Een keuze uit verticale poëzie I t/m XIII. Vertaald door Mariolein Sabarte Belacortu, Amsterdam 2002 (Wagner & Van Santen)

******

Zacht

Als een babyhuidje, zo zacht. Je eigen huid, onder je armen, in je zijde, het kietelgevoelige deel, delen waar geen haren groeien, of de donshaartjes op je wangen. Een veertje van een klein vogeltje, dat dwarrelt door de wind. Paardebloemzaadjes ook gedragen door een zuchtje. De neus van een lammetje. Zacht, zachtheid, het roept een zekere vertedering op. Een gevoel van oohhhh, ‘wat lief’, emoties van verwondering en betrokkenheid. Zacht, zachtheid staat haaks op hardheid, op stekelige, harde oppervlaktes. Toch kan ook beton een zekere zachtheid vertonen, ondanks het harde uiterlijk. De Japanse architect Tadao Ando staat bekend om zijn zachte betonoppervlaktes.

Dus hard en zacht en de tegenstelling tussen beiden is niet meteen evident.

Afgelopen woensdag kocht ik een kleine encyclopedie van het zachte. De titel was onweerstaanbaar voor mij. Het idee om een dergelijke encyclopedie te maken vind ik schitterend. Volledigheid wordt niet nagestreefd maar wel een zekere poëzie. De samensteller Anne Brannys citeert dichters en filosofen, schrijvers en religieuze en spirituele bronnen. Maar haar boek bevat ook een akelige verrassing. Akelig omdat dit verrassende ingaat tegen het zachte. Een groot deel van de pagina's zijn dicht zodat ze eerst opengesneden moeten worden om de inhoud te ontdekken. Deze verborgen pagina's bevatten vooral afbeeldingen van kunstenaars die met het thema verwantschap hebben. Om ze te zien moet voorzichtig de pagina worden opengesneden. Een te ruwe behandeling is funest. Maar hoe dan ook moet iets worden verstoord, krijg je rafelranden en krijgt het boek een ander aanzien. Je moet dus vernietigen om inhoud te ontdekken, dwars tegen het principe van zachtheid in. Eigenlijk gruwelijk, vanuit het idee om de zachtheid te willen behouden. Deze daad van verstoring is ook een filosofisch statement: zachtheid wordt hoe dan ook op de een of andere wijze aangetast, ze is niet absoluut, niet onverstoorbaar. Maar toch…. Ze heeft een eigen domein, een 'onaantastbaar' domein zolang wij dat maar willen respecteren.

Hiermee zitten we midden in ons leven, midden in onze maatschappij, midden in de wijze waarop wij zin geven aan het leven. Doen we dat met oog voor het zachte, het kwetsbare, het tedere en kostbare? Of gaan we als een wilde tekeer, zetten we alles in hokken, dwingen we het weerbarstige onze wil op, hakken de randen eraf die uitsteken en die niet passen in onze schema's en mallen? Is betekenis geven, zin geven aan je leven een vorm van zachtheid respecteren, intuïtief benaderen, aanvoelen, een plek geven? Of is het knopen doorhakken, ook gordiaanse, zonder mitsen en maren doortastend optreden? Kortom gedragen wij ons als botte boeren of werken we subtiel en vol aandacht voor datgene wat we misschien zouden kunnen verstoren met ons gedrag? Willen we het zachte behouden, behoeden, koesteren of maakt het ons geen fluit uit? Achter beide manieren van handelen zit een mens, een mens die een bepaald beeld van zichzelf en van de wereld heeft. De 'botte boer' handelt autonoom als middelpunt van zijn wereld. Wat hij doet en denkt staat centraal, het andere, dat buiten hem is ondergeschikt. Zacht of niet, het moet worden aangepast aan de eigen maat. Handelen om het zachte te behoeden, om het te bewaren, veronderstelt allereerst dat het zachte wordt opgemerkt. Het zachte

vraagt meestal geen aandacht, het is er gewoon en is bescheiden. De oplettende beschouwer merkt het op, ontdekt zijn waardering ervoor en handelt hiernaar. Het zachte krijgt zo een bijzondere betekenis: het gaat ongemerkt deel uitmaken van een betekenissysteem, een waardenpatroon, een leefwijze. Als je geen oog hebt voor het zachte, als je geen voelsprieten hebt voor het kleine, kwetsbare, zachte in het leven, heb je waarschijnlijk ook weinig mededogen met jezelf. Dan wordt het kind dat je in jezelf meedraagt en dat je eens bent geweest niet gehoord en niet gezien. Dan leg je jezelf een regiem op want ambities en doelen die kost wat kost gehaald moeten worden ook al gaat je gezondheid er aan ten gronde. Niet slim dus, zeker niet op de lange termijn.

In een maatschappij waar het kleine, het zwakke, het zachte, er minder toe doet geldt het recht van de sterkste. Met andere woorden, oorlog is geoorloofd, oorlog is een legitiem middel om je doel te bereiken. Ongeacht de prijs die wordt betaald, als het doel maar wordt behaald. In een van de verhalen over Jezus neemt deze de kleine kinderen tot voorbeeld. “Als je niet wordt als deze kinderen, zul je het rijk Gods nooit aanschouwen”. “Geef mij terug de open van een kind” en “Wek mijn zachtheid weer”, zo luiden fragmenten uit een lied. Misschien is dit wel een kerngegeven ook in een religie, in een betrokkenheid op de sacrale dimensie van de werkelijkheid. Zonder openheid hiervoor, zonder een intuïtieve zachte benadering van de werkelijkheid, de subtiele tekens, de zachte elementen, de semiotische aanknopingspunten waarin het sacrale en waargenomen en geduid kan worden, is er van sacraliteit geen sprake. Het sacrale laat zich op een zachte wijze zien en benaderen. Niet via donder, niet via geweld, niet via een overvloed aan overweldigende tekens die je de adem benemen, maar via stilte, het suizen van een zachte bries zoals bij de bijbelse profeet Elia. De medemens is ervaarbaar en benaderbaar tot in zijn diepste wezen enkel via zachtheid, openheid, kwetsbaarheid die zichtbaar wordt. Niet via de weg van afgedwongen toestemming, marteling, gewelddadig verhoor, maar via het zachte. Je laten zien aan de ander, aan elkaar kan alleen maar in een context waarin het zachte, het kwetsbare mag zijn. Je tonen als stoer, onoverwinnelijk, schitterend, stralend, in de zin van ‘mij kan niks gebeuren’, roept eerder het tegenovergestelde op. Niet slim om diepgaande relaties met elkaar aan te gaan. Van zachtheid, van het zachte is dus nog veel te leren. Een leerschool die een leven lang aanhoudt.

John Hacking 2018

• Brannys, Anne, Eine Enzyklopädie des Zarten, Frankfurt am Main 2017 (Frankfurter Verlagsanstalt)
• Tadao Ando: https://www.architecturaldigest.com/gallery/13-examples-of-modern-architecture-by-tadao-ando/all

******

Omgeven door leegte en door niets

Op atomair niveau zijn we net zo leeg of zo vol als de kosmos die ons omgeeft. Leegte is dus ons element. Toch zijn we vaak niet bestand tegen het idee dat leegte deel uitmaakt van ons bestaan en dat alles zich afspeelt in leegte. De Japanse filosofen en kunstenaars die leegte, die niets, die het Niets, betrekken in hun denken en werken hebben dit begrepen en kijken op een andere manier naar deze leegte. Zij proberen haar niet op te vullen maar te integreren in hun bestaan en hun verstaan van de werkelijkheid. Angst voor een nihilisme, er is niets en er zal ooit iets zijn want alles is in principe leeg en niets, hebben zij veel minder. Maar nihilisme is een bepaalde en een beperkte manier van het opvatten van de leegte, het niets. Bepaald omdat het een reactie is op religieuze betekenissen die hun geldingskracht hebben verloren en beperkt omdat het niet verder kijkt dan haar neus lang is. Als bepaalde betekenissen wegvallen, niet meer werken, men er niet meer op vertrouwt, hoeft dat niet te betekenen dat er dan andere voor in de plaats moeten komen of dat het allemaal maar betekenisloos en zinloos is. Nihilisme is een pessimisme dat eerder depressies veroorzaakt, een vorm van zwart-kijken, dan dat het recht doet aan de werkelijkheid. Het onvluchten van dit nihilisme hebben wij tegenwoordig tot kunst verheven door de dingen die allemaal onze aandacht opeisen. Als het al niet van de religies kan komen, van zingevingssystemen om ons een bodem onder het bestaan te verschaffen, dan moet het maar van de economie komen, het amusement en de verleiding. We amuseren ons te barsten. Er is geen tijd voor niets doen, voor ledigheid, voor de ervaring van leegte, niets, het Niets. Verveling is uit den boze, berusten in jezelf, zonder gedachten, zonder doel, zonder betekenis, zonder afleiding is een kunst die wij bijna zijn verleerd of die angst oproept omdat we niet weten wat we er mee aan moeten.

Het niets is om ons heen en het niets is in ons, maakt deel uit van ons diepste wezen. Ook de dood wijst in die richting. De dood is de manifestatie van dit niets in optima forma. Levend zijn we ten dode opgeschreven om voorgoed deel uit te maken van het niets. Leren van de dood is een optie die wij door alle afleiding bijna zijn verleerd. Maar

ons hele leven is, en dat wisten de oude Grieken al, een oefening in loslaten. Wat laat je dan los? Vooral en allereerst jezelf,dat wat jij met je gedachten aan betekenissen geeft aan het leven, en waar je jezelf soms in op kunt sluiten alsof die betekenissen vaststaan, alsof ze een gevangenis zijn zonder deuren, zelfs zonder tralies. Maar kun je jezelf loslaten, kun je afstand doen van je gedachten? Of val je samen met je gedachten en als je niet denkt ben je er dan niet? Dat is een schijnangst. Je bent niet je gedachten, en als je niet denkt ben je er toch nog via je lichaam. Je lichaam is het krachtigste bewijs dat je er bent, dat je bestaat, dat je staat in deze wereld. Wat je daar dan mee doet, hoe je dan je lichaam inzet, beter gezegd, hoe je jezelf manifesteert is stap twee.

Maar als je nu de hele dag de leegte die je intuïtief vermoedt en eigenlijk ook wel kent probeert te ontvluchten, ben je eigenlijk niet slim bezig. Want in die vlucht ontvlucht je ook jezelf. Pas als je niet wordt afgeleid, als je bij jezelf kunt blijven, zonder bijgedachten, doelen, ambities (zoals zelfontplooiing) dan ontdek je misschien wie je werkelijk bent en dat leegte, het niets, het Niets, deeluit maken van jouw diepste zelf. Het is de moeite van het proberen waard. Meditatie kan zo'n weg zijn om die leegte in jezelf te ontdekken. Maar ook het genieten van de natuur als je ontdekt dat je deeluitmaakt van deze kosmos, deze oneindigheid om je heen. Dat kan troostrijk zijn. Waarom bang zijn voor de leegte, waarom de leegte vervloeken als een horror vacui, een dreiging, een monsterachtig iets? Uiteindelijk loop je weg voor jezelf en wat er ten diepste in je schuilt. Geen slimme actie dus. Niets doen, ervaren van leegte, van het niets, dat is een kans, een ontdekkingstocht waard lijkt me.

John Hacking 2019

******

Narcisme in nieuwe jas

Het begrip zelf is een psychologisch construct. Maar het drukt ook de relatie uit van een subject met zichzelf. Ondanks het feit dat het een 'construct' is kun je toch filosofisch hierover reflecteren en kan dit begrip als uitgangspunt dienen in een reflectie over jezelf als subject en jezelf als object van die reflectie.
Het zelf bewoont het lichaam, het valt er mee samen en het kan er afstand van nemen. Deze mogelijkheden maken de relatie van het zelf tot het lichaam complex. Ik heb dat jaren geleden al autotopie genoemd,

het lichaam is een autotopos, een plaats van en voor het zelf. Autotopie is het verschijnsel dat vertaald kan worden met zelfplaats, een plaats waar het zelf zetelt, thuis is, waar het zich via het lichaam manifesteert. Michel Foucault sprak in de vorige eeuw over heterotopie, een andere plaats, een plek waar je iets bijzonders mee kan maken dat impact heeft op je zelfverstaan en de wijze waarop je jezelf manifesteert. Hij heeft daar uitgebreid over geschreven. Foucault beschreef dit begrip tegen de achtergrond van de utopie, de niet-plaats, de plaats die er (nog) niet is. Zo ontdekte hij en beschreef hij een aantal kenmerken van de heterotopie.
Daarnaast is er nog het begrip dystopie, een negatieve plaats die louter situaties betreft die haaks staan op een utopische situatie die meestal positief wordt ingevuld. Kun je de utopie als een soort hemel beschrijven, dan is de dystopie een soort hel.

Al deze beschrijvingen plaatsen het zelf in een situatie. De autotopie: het zelf in het lichaam, de heterotopie, het zelf inclusief het lichaam in een andere plaats (minder vertrouwd, bekend, nieuw, doorgangsplaats, transitie), de utopie, het zelf in een toekomstige situatie of plaats en de dystopie, het zelf in een ongewenste negatieve situatie of plaats.
In het begrip situatie zit het begrip ruimte en het begrip tijd al opgesloten. Een situatie is altijd ruimtelijk en tijdelijk bepaald. Ruimte en tijd komen er samen en kleuren de ervaring en de waardering. Zij zijn de elementen waarmee het oordeel over deze plaats gestalte krijgt. In het begrippen utopie en dystopie zijn al een deel van een oordeel meegegeven omdat een waardering wordt verondersteld of wordt uitgesproken door het gebruik van deze begrippen. In autotopie en heterotopie is dit veel minder het geval. De waardering ontbreekt en komt hoogstens achteraf. Zij lenen zich daarom dan ook goed om als een eerste verkenning de werkelijkheid te schetsen van het zelf dat zich in deze wereld bevindt. Het zelf (in het lichaam en via het lichaam) maakt deel uit van de wereld, het is onderdeel van een wereld van subjecten én van objecten. De subjectieve beleving van het zelf en de objectieve beleving komen in het zelf bij elkaar en dat betreft niet alleen het lichaam maar ook het zelf zelf als psychologische categorie.
De nieuwe virtuele mogelijkheden van zelfexpressie bieden nieuwe kansen om zichzelf te presenteren en te representeren. Omdat in deze presentatie het lichaam wel wordt verondersteld, er zit iemand aan de knoppen van het toetsenbord, iemand bedient de computer of de smartphone, maar in de virtuele werkelijkheid niet noodzakelijk is, krijgt het zelf totaal nieuwe mogelijkheden los van het concrete lichaam. In de realiteit speelt het lichaam meestal een belangrijke en bepalende rol omdat ontmoetingen gaan via lichamelijke presentatie. Het zelf kan zich

nu eenmaal niet losmaken van het lichaam en heeft het lichaam nodig om zich te tonen. In de virtuele werkelijkheid hoeft dit niet. Daarmee wordt de beleving van de realiteit via het lichaam op losse schroeven gezet. Datingsites kunnen gebruik maken van valse profielen, oplichters stelen identiteiten om contacten te leggen met argeloze zoekers, bedrijven gespecialiseerd in manipulatie verspreiden verkeerde en misleidende informatie om mensen dingen te laten doen die ze zonder deze manipulatie misschien niet zouden doen, zoals het stemmen op een politieke kandidaat. Dit zijn uitwassen die mogelijk zijn geworden door de toepassing van de virtuele middelen om zich te uiten en presenteren.

Presentatie en representatie zijn in onze samenleving de nieuwe toverwoorden geworden omdat de virtuele werkelijkheid hiertoe uitnodigt en er bijna geen andere mogelijkheden meer schijnen te zijn om jezelf te tonen. Zonder accounts op de sociale media lijk je niet meer echt mee te tellen. De ‘hype’ om jezelf te tonen via ‘selfies’ in allerlei soorten en maten, in allerlei situaties en omstandigheden, is een bewijs van het verlangen om zichzelf te laten zien, een verlangen om aandacht en misschien vertegenwoordigt het wel een vorm van dwang om niet achter te willen blijven bij je ‘peergroup’. Maar het is ook een narcistisch verlangen om gezien, gehoord, gewaardeerd te worden door je omgeving. Narcisme is in die zin het verlangen om aandacht, aandacht die de voorwaarde is voor zelfwaardering. Je bent pas iemand als iedereen met je bezig is. Krijg je voor je gevoel te weinig aandacht, bedenk je weer iets waardoor die aandacht weer op je gevestigd wordt. Niet goedschiks, dan maar kwaadschiks, als je maar in het middelpunt van de belangstelling staat. In het Freudiaanse gedachtengoed is narcisme vanuit verschillende standpunten gewaardeerd. De term zelfliefde of eigenliefde wordt er voor gebruikt maar zelfliefde of eigenliefde drukt niet voldoende uit wat narcisme in feite inhoudt. Zelfliefde maakt onderscheid tussen zelf en niet-zelf, de wereld van de anderen buiten jou. Je houdt van jezelf en je kunt van anderen houden. Zelfliefde of eigenliefde hoeft de liefde tot de ander niet in de weg te staan en een zekere mate van zelfliefde is noodzakelijk om een fundament te hebben in de beleving van jezelf in deze wereld. Een gebrek aan zelfliefde leidt vaak tot zelfbeschuldiging en afbreuk aan het zelf. Depressie is vaak een gevolg en een uiting ervan. Als je jezelf afschrijft blijft er niet veel over waarmee je jezelf kunt manifesteren. Je komt dan in een neerwaartse spiraal terecht.

Narcisme is eigenlijk een andere categorie, ze overstijgt het begrip zelfliefde omdat het eigenlijk geen vorm van liefde meer is. Liefde

verlangt ook opoffering, liefde brengt graag offers, liefde kan ook verliezen incasseren, liefde leeft en wordt sterker door mislukking, dat houdt de liefde bij krachten. Liefde die opgeeft na mislukkingen is geen liefde maar eerder een vorm van eigenbelang. Dat laat zich ontmoedigen door tegenslagen. En geeft dus op. Maar liefde gaat verder, kijkt verder, wil verder en moet verder. De drang is zo groot dat geen enkele tegenslag die liefde kan doven. Zoals het bijbelse boek Hooglied 8, 6b-7 zegt: “Sterk als de dood is de liefde, beklemmend als het dodenrijk de hartstocht. De liefde is een vlammend vuur, een laaiende vlam. Zeeën kunnen haar niet doven, rivieren spoelen haar niet weg. Zou een man met al zijn rijkdom liefde willen kopen, dan werd hij smadelijk veracht.” Dat is precies wat er aan de hand is in het verschijnsel narcisme: de mens die liefde wil kopen, die aandacht nodig heeft en daarvoor alles binnen zijn mogelijkheden aan het werk zet.

De wereld, de andere mens, het zijn middelen tot een doel: zelfverheerlijking, aandacht voor jezelf, jezelf op een verhoging, een podium, om te worden toegejuicht en bejubelt. De virtuele mogelijkheden bieden daartoe uitstekende kansen.
In de mythe van Narcissus verkommert de nimf Echo omdat haar liefde niet wordt beantwoord. Narcissus heeft alleen aandacht voor zijn eigen spiegelbeeld in het water en vergeet of weet niet dat er een werkelijke ander zich voor hem interesseert uit liefde. De teleurstelling is zo groot dat de nimf haar gedaante verliest. De liefde maakt haar tot een schim en minder dan dat. Iemand die zo als Narcissus bezeten is van zichzelf roept alleen nog maar echo’s op. De waardering in de virtuele werkelijkheid die de narcist oproept zijn echo’s. Kortstondig en o zo vergankelijk. Daarom de schreeuw om blijvende aandacht. Maar elke kreet sterft weg en aan het einde wacht de smart van het onvervulde verlangen en de dood die aan alles een einde maakt.

Zo keert een oud mythologisch verhaal terug in een nieuwe jas in onze samenleving. De favoriete leuze van de Facebook CEO (‘alien’) Mark Zuckerberg, “bringing people together” wordt zo een omen met nefaste gevolgen: niet de ontmoeting maar de zelfverheerlijking wordt de kern van de activiteiten op sociale media omdat het gaat om waarderingen. Positief gedrag, positieve waarderingen houden de informatiestroom op gang. Dan kan er geld worden verdiend want mensen ‘liken’ dingen en dat levert waardevolle informatie, waardevolle data op voor de producenten van goederen en diensten. ‘Dislikes’ stokken de informatiestroom, ze vormen een hindernis, dan moet er iets gebeuren om het negatieve in de stroming op te heffen. Aan negatieve waarderingen valt niks te verdienen. Ze kosten extra energie en

aandacht en dat levert financieel niks op. Zo worden we allen meegenomen in de maalstroom van de applausmachine die Facebook is. We laten ons verleiden en we laten ons manipuleren om onszelf te presenteren. Daardoor wordt onze samenleving narcistischer en individualistischer. Eenzaamheid neemt toe want het gemeenschappelijke, de community krijgt minder aandacht want alle tijd gaat zitten in het zichzelf presenteren en kijken hoe de anderen zich laten zien. en als we het even niet meer volhouden, omdat er te weinig bronnen zijn waar we geestelijk uit kunnen putten, die ons inspireren en op de been houden, dan grijpen we naar lachgas, een jointje, een lijntje coke of iets anders dat onze geest krachtdadig verzet. Het narcistisch zelfgevoel wordt er alleen maar sterker van en daarna smachten we nog meer naar aandacht. Een doodlopende weg.

Het zelf dat in en via het lichaam zich manifesteert heeft niet alleen een nieuw speelveld gekregen via de virtuele mogelijkheden, het dreigt ook zijn lichamelijke basis van zichzelf te vervreemden door het gebruik van verdovende middelen die de leegte in zijn bestaan moeten maskeren. Ook uitingen van anorexia en andere lichaam gerelateerde verschijnselen met negatieve gevolgen voor geest en lichaam wijzen in die richting,. Niet meer thuis zijn in je lichaam, je niet meer thuis voelen in jezelf omdat de band met je lichaam, die eerst vanzelfsprekend was, rafelranden vertoont door je gedrag. Het lichaam als autotopie wordt zo langzaam aan een heterotopie, misschien wel een dystopie. Zelfdoding is het doden van de geest én het lichaam, het doden van het zelf en de existentie van dit zelf in dit lichaam. Een einde aan een kwelling, een lijden wordt beoogd.

Sporten en bodyshaping wijzen in de richting van een verlangen naar een lichaam als utopie, want dan pas kun je echt schitteren en krijg je waardering van de buitenwereld. Accepteren zoals je bent, ook lichamelijk, leven met datgene wat je via de geboorte hebt meegekregen is niet gemakkelijk als je jezelf voortdurend moet spiegelen aan de presentatie van anderen en de verwachtingen die je jezelf oplegt. Dat is een eindeloze weg, je bent voor jezelf nooit goed genoeg, geen enkele ingreep is zaligmakend. Dat is de tragiek van de zelfontplooiing die velen in onze maatschappij nastreven. Zelfontplooiing boven alles, vergetend dat het zelf pas echt tot zijn recht komt in de relatie met betekenisvolle anderen en dat liefde de koningsweg is naar geluk. Liefde, niet zonder lijden, niet zonder opoffering, niet zonder pijn. Liefde is niet te koop in deze consumptiemaatschappij. Aandacht wel, maar die weg is uiteindelijk zinloos, een weg die uiteindelijk leegte en teleurstelling oplevert. Dus hoe er ga je mee in alle verlokkingen om

jezelf te presenteren en te representeren? Wat is echt belangrijk in je leven, wat leveren je keuzes je werkelijk op?

John Hacking 2019

*****

Overgave

“Het enige dat telt is dat we *onafhankelijk* zijn in onze harten van thuis, familie, vrienden, thuisland, onderwijs. Om op die wijze de geest van de Boeddha te volgen met een vastberaden, niet-aflatend hart. Het is prima als we bijvoorbeeld trouwen, vis eten, rijk zijn en een reputatie hebben of kennis. Het is ook prima als we dit niet allemaal bezitten. Het is prima om gewoon thuis of elders in een huis in de bergen te wonen. Het enige dat telt is dat een persoon door zulke dingen niet mag worden afgeleid in zijn zoektocht naar religie *(en religieuze zekerheid).* Hij moet alleen vertrouwen op de geest van de Boeddha. Wanneer het barmhartige licht van de Boeddha ons verlicht, realiseren we ons dat er niets walgelijks of verachtelijks is in de wereld. Alle dingen zijn beminnelijk en aanbiddingswaardig. Alles ter wereld straalt zijn eigen licht uit.” (pag. 34) Dit citaat uit het werk van de Japanse filosoof en monnik Manshi Kiyozawa maakt duidelijk dat in de zoektocht naar een houvast in het leven *overgave* de kern is. Houvast vinden door je over te geven. Over te geven waaraan? Kiyozawa vindt religieuze zekerheid in zijn overgave aan en het in praktijk brengen van de leer van de Boeddha. Zo verstaat hij religieuze zekerheid. Het is voor hem niet het aannemen van een pakket dogmatische regels. Het is een doen, een leven naar het voorbeeld van de Boeddha. Dat is geen leven zonder hindernissen, zonder pijn en lijden. En natuurlijk is dat niet voor iedereen weggelegd. Ook de keuze voor de weg van de Boeddha is niet vanzelfsprekend. Maar de kern van dit handelen is de overgave aan een werkelijkheid die groter is dan jezelf, een werkelijkheid die de immanentie van ons bestaan overstijgt en die het transcendente alle krediet geeft. Kiyozawa groeit op in Japan maar hij neemt ook kennis van de Westerse filosofie. Hij is van vele markten thuis.

Al zijn wij misschien geen boeddhisten, kennen we nauwelijks iets van het boeddhisme, toch kunnen zijn gedachten ons helpen om ons te oriënteren in dit leven. Als we alles uit onszelf moeten halen, als we de voedingsbron van onszelf moeten zijn gaat dat meestal niet lukken. Hoe houd je het vol als er pijnlijke dingen in je leven gebeuren, als je werkelijk op de proef wordt gesteld, als je leven onder druk komt te staan? Je

kunt jezelf niet aan je eigen haren uit het moeras trekken. Waar vind je en waar heb je houvast? Dat is toch meestal buiten je zelf. Iets of iemand waar je op kunt bouwen en die je volledig kunt vertrouwen. Maar vertrouwen vraagt overgave en je overgeven doe je pas als je vertrouwt. Manshi Kiyozawa schrijft in zijn dagboek:

“24 oktober 1898
Ons ware zelf is niet anders dan dit: dat we ons bestaan volledig toevertrouwen aan de wonderbaarlijke werking van het oneindige in welke situatie wij ons ook bevinden.
Als we ons eenmaal aan het oneindige hebben toevertrouwd, zijn leven en dood niet langer van belang. Als leven en dood niet langer van belang zijn, hoef je je ook zich geen zorgen meer te maken over minder belangrijke dingen. Verbanning is acceptabel, gevangen is dan draaglijk. Is er dan laster, afwijzing of vernedering die ons zouden kunnen storen? Nee, dat bestaat niet. Zelfs als zulke dingen ons storen en kwellen, kunnen we ze niet veranderen. Daarom moeten we ons eenvoudig verheugen in wat de Oneindige ons heeft gegeven. (p.37)”

Misschien kun je ons leven wel opvatten als een oefening in overgave. Overgave totdat je uiteindelijk een keer je definitief moet overgeven als de dood aan je deur klopt. De oude Grieken en velen na hen noemden het filosoferen ook wel een oefening in sterven, een soort van voorbereiding op het allerlaatste, het einde van je leven. Byung-Chul Han schrijft hierover in zijn “Philosophie des Zen-Buddhismus”, in het hoofdstuk over de dood. Voor Plato en anderen was de dood niet het einde maar een soort overgang naar een vorm van hoger zijn. De dood niet als catastrofe die het leven beëindigt maar een keerpunt. De Duitse filosoof Hegel noemt de dood een overgang van het individuele in het algemene, deze overgang is geen slotakkoord maar een doorgangspunt. Een omkering van het negatieve in het positieve: “er richtet dat Endliche zu *Grunde*”. In de dood wordt het individuele bevrijdt van zijn eindigheid en bereikt het zijn oneindige *Grund*. Daarin lijkt Hegel volgens Byung-Chul Han op Plato. (pag. 99)

In het Zenboeddhisme kijkt men anders naar de dood en naar overgave. Het is geen heroïsch omgaan met dit levensfeit, geen oppakken van de uitdaging om de dood in de ogen te kijken, maar eerder een vorm van gelatenheid die de dood zijn laat. Dood en vergankelijkheid zijn feiten, ze verwijzen nergens anders naar. Ze zijn wat ze zijn. Alles is vergankelijk en alles sterft. Alles is voortdurend in verandering. Kiyozawa schrijft ergens in zijn teksten dat hij worstelde met de zin van zijn bestaan. Maar via de ratio, via zijn verstand stootte hij steeds op grenzen. Toen heeft hij

de weg van de aanvaarding van het oneindige ontdekt, ‘de stem van de hemel’, het transcendente dat alles draagt en richting geeft. Had hij die uitweg niet gevonden, had hij een einde aan zijn leven gemaakt, zo schrijft hij. Sindsdien gaat hij voort op die weg: de verkenning van het transcendente dat in elke vorm van immanentie, in alles wat bestaat, aanwezig is en spreekt. Alles heeft een taal, alles spreekt, simpelweg omdat het bestaat. En alles hangt met alles samen. Alles is voortdurend in beweging. Jij, als mens, bent daar deel van, onderdeel van. Je staat er niet boven of buiten. Je bent deel van het geheel. Hiermee bezig zijn noemt Kiyozawa een vorm van streven naar perfectie. Je bent zelf niet de meester van je bestaan en je hebt geen invloed op wat er in je leven plaatsvindt. Dus overgave aan het oneindige is voor hem een weg ten leven. Hij schrijft in zijn dagboek:

“25 februari 1899
Wat is het belangrijkste in het streven naar perfectie? Allereerst de zelfreflectie. Door naar de realiteit van jezelf te kijken, krijg je inzicht in de weg van de hemel. Als je inzicht krijgt in de weg van de hemel, zul je geen ontevredenheid voelen
met wat er is. Als je niet ontevreden bent met wat je hebt, ben je niet op zoek naar wat anderen hebben. Als je niet langer zoekt naar wat anderen hebben, zul je anderen niet hinderen. Wat is er beter dan tevreden zijn met wat je hebt en niet vragen om wat anderen hebben, noch in conflict komen met anderen? [...] Als er deze kwaliteiten zijn, kunnen externe effecten of andere mensen je geen pijn doen. Als je bang bent dat anderen je kunnen schaden, is het een zelfbedrog dat je moet uitroeien.

5 april 1899
Het grootste obstakel voor onafhankelijkheid en vrijheid zijn materiële zorgen, vooral zorgen over het fysieke welzijn. Wat moeten we doen? Het antwoord is dat materiële zorgen iets buiten ons ware wezen zijn. We moeten voortdurend bereid zijn om materiële dingen op te geven, inclusief ons fysieke welzijn. Een onafhankelijk persoon moet altijd op de afgrond tussen leven en dood staan. Vanaf het begin moet hij bereid zijn om de dood onder ogen te zien, inclusief een gewelddadige dood of een dood door uithongering.”(pag 40-41)

Natuurlijk is dit makkelijker gezegd dan gedaan. “Geef je zorgen maar op want ze hebben niet met je ware wezen te maken.” Ook voor Kiyozawa blijft het leven een voortdurende strijd om deze gedachte in zijn leven waar te maken. Het is vooralsnog geen waarheid als een dogma, maar een vorm van levenspraktijk die elke dag weer moet

worden beoefend en moet worden bevestigd in het concrete handelen. Dat is geen lichte zaak. Overgave is een kwestie van voortdurende herhaling, van toewijding die nooit stopt. Misschien is dat dan ook wel leven: omgaan met de uitdagingen die deze toewijding en overgave van je vragen.

In de bijbel is een soortgelijk verhaal te vinden in de overgave en toewijding van Abraham. Hij gaat op weg naar een land dat God hem wijst. Hij ondergaat tien beproevingen en pas na zijn dood krijgt hij de titel rechtvaardige, rechtschapene. Niet daarvoor. Het kan altijd nog mis gaan. Hoogtepunt (of dieptepunt) in zijn beproevingen is de Akeda, de opdracht om zijn zoon Izaak te offeren. Het antwoord van Abraham luidt: hineni. Zoals Leonard Cohen zingt op een van zijn laatste liederen. Ik ga er voor, ik sta ter beschikking. Een bewijs van vertrouwen, volledig je durven toe te vertrouwen aan de zender van de boodschap. Als Izaak onderweg aan Abraham vraagt waar het offer is dat moet worden gebracht, niet wetende dat hij zelf het (slacht)offer is, zegt Abraham: God zal voorzien. God zal voorzien, de hemel zal antwoord geven, het oneindige zal erin voorzien. Hier raken voor mij persoonlijk Zen-Boeddhisme en bijbels jodendom à la Abraham aan elkaar. In het gebaar van overgave, toewijding, er voor de volle 100% voor gaan. Mozes zit op dezelfde weg ook al sputtert hij soms hevig tegen. Jezus idem dito: volgen van de woorden van God, dat is zijn missie, volgen en volbrengen. Zo komt het transcendente tot zijn recht in het immanente. Hoe wij met alles en allen verbonden zijn in leven en dood wordt ook uitgedrukt in een gedicht van Rilke, een verwijzing die ik vond bij een tekst over de monnik Dôgen. Ontroering en verbijstering, gegrepen worden door de kracht van het leven en de kracht van de dood en de vergankelijkheid ineen, dat wordt door dit gedicht uitgedrukt. In dood en leven zijn wij met elkaar verbonden. Niet tegenover staan, niet zelfbevestiging door jezelf af te zetten van, maar verbondenheid ervaren op het diepste niveau, dat drukt dit gedicht uit. Een paar woorden om te overpeinzen. Een stukje tekst dat misschien overgave kan funderen.

Aber erweckten sie uns, die unendlich Toten, ein Gleichnis,
siehe, sie zeigten vielleicht auf die Kätzchen der leeren
Hasel, die hängenden, oder
meinten den Regen, der fallt auf dunkles Erdreich im Frühjahr. -

Und wir, die an *steigendes* Glück
denken, empfänden die Rührung,
die uns beinah bestürzt,
wenn ein Glückliches *fällt*.

R.M.Rilke slot Duineser Elegien

Maar riepen zij, de eeuwig doden, in ons een gelijkenis op,
zie, zij wezen wellicht op de katjes die hangen
aan de kale hazelaar, of
doelden op regen, die in de lente daalt op de donkere aarde. –

En wij, die denken aan *stijgend*
geluk, ervoeren misschien de ontroering,
die ons bijna verbijstert,
als iets dat geluk is, *valt*.

John Hacking (op mijn verjaardag)
14 november 2019

Bronnen:

• Kiyozawa, Manshi, Skelett einer Religionsphilosophie, Berlin 2017, (Matthes &Seitz)
• Han, Byung-Chul, Philosophie des Zen-Buddhismus, Stuttgart 2002, (Reclam)
• https://juwelenschip.nl/2016/07/08/denken-vanuit-zen-dogen/

******

Tijdperk van het Niets (1)

(…) Aber der Wind weht nicht zu eurem Glück, Mörder.

Edmond Jabès

De digitalisering van de samenleving, een wereld in en van getallen, van slechts twee smaken die elkaar voortdurend afwisselen, 0 en 1, in bijna oneindige variaties dreigt de ervaring van de ‘natuurlijke’ wereld, dat wil zeggen de wereld zoals wij die konden ervaren vóór het digitale tijdperk, langzaam aan te verdringen. Klopt dit? Brengen wij meer tijd door voor de beeldschermen met een kunstmatige voorgespiegelde werkelijkheid waartoe wij ons verhouden, dan in bijvoorbeeld de levende natuur, de tuin, het bos, het strand met de zee? Als we slapen zijn we nog afgeschermd van de digitale invloeden. Dan wordt onze werkelijkheid een andere: dromen bevolkt met indrukken, ervaringen van de afgelopen dag, wensen en verlangens, veel van wat onbewust werd

ervaren en opgeslagen. Maar overdag gekluisterd als het ware aan onze beeldschermen (groot en klein) krimpt onze wereld, onze beleving wordt gefocussed op wat er voor onze ogen verschijnt. Is dat slecht? Is dat negatief? Heeft deze fascinatie en deze fixatie negatieve gevolgen voor onszelf? Voor ons verstaan van de wereld, onze omgeving, onze naasten, de anderen waarmee wij in deze samenleving samenleven?
De Koreaanse filosoof Byung-Chul Han schrijft in "*Lob der Erde. Eine Reise in den Garten*": "Die Digitalisierung der Welt, die einer totalen Vermenschlichung und Subjektivierung gleichkommt, bringt die Erde ganz zum Verschwinden. Wir überziehen sie mit unserer eigenen Netzhaut. Dadurch werden wir blind gegenüber dem *anderen*.
Je dichter die Menschen was anders ist als der subjektive Geist mit dem kategorialen Netz übersponnen haben, desto gründlicher haben sie das Staunen über jenes andere sich abgewöhnt, mit steigender Vertrautheit ums Fremde sich betrogen.
Digital heisst auf Französisch *numérique*. Das Numerische entmystifiziert, entpoetisiert, entromantisiert die Welt. Es beraubt sie jedes Geheimnisses, jeder Fremdheit und verwandelt alles ins Bekannte, ins Banale, ins Vertraute, ins Gefällt-mir, ins Gleiche. Alles wird ver-*gleichbar*. Angesichts der Digitalisierung der Welt täte es not, sie zu *reromantisieren*, die Erde, ihre *Poetik* wiederzuentdecken, ihr die Würde des Geheimnisvollen, des Schönen, des Erhabenen zurückzugeben." (pag.25)

Byung-Chul Han heeft de magie van het tuinieren en de tuin ontdekt. Sinds drie jaar heeft hij een tuin ingericht in Berlijn en probeert hij het hele jaar bloeiende planten in zijn tuin te onderhouden. "*Lob der Erde*" is daarvan een verslag. Het legt getuigenis af van deze ontdekking, deze nieuwe liefde voor de tuin en voor de aarde. Omdat de natuur, de tuin, de aarde vol is met onverwachte, mooie, wonderbaarlijke, fascinerende levende wezens, met onbekende vormen en objecten, met zaken waar we nog nooit hebben bij stil gestaan of waarvan we nooit hebben gehoord, valt er nog veel te ontdekken. Dat is een kans om in ons leven mooie ervaringen mee te maken. Deze staan misschien haaks op ervaringen die allemaal over hetzelfde gaan. Haaks op 'evenementen' die wij meemaken maar die eigenlijk gelijksoortig zijn en die eigenlijk niets nieuws opleveren aan ervaringen en aan inzichten. Tien festivals bijvoorbeeld blijven tien festivals. Byung-Chul Han schrijft: "Seitdem ich im Garten arbeite, trage ich ein merkwürdiges Gefühl mit mir herum, ein Gefühl, das ich früher nicht kannte und das ich auch stark körperlich empfinde. Es ist wohl ein *Gefühl der Erde*, das mich beglückt. Vielleicht ist die Erde ein Synonym für das Glück, das sich heute immer mehr von

uns entfernt. *Züruck zur Erde* heisst demnach *zurück zum Glück*." (pag. 28)

Hij pleit daarom voor een reromantisering van de wereld, de aarde haar poëtische aantrekkingskracht terug te geven. De tuin en het werken in de tuin kan daarvoor symbool staan. Maar ook de poëzie zelf als kracht om de wereld tegemoet te treden en te verbeelden, te verwoorden en te duiden. Poëzie als toegang tot de wereld en tot je eigen leven. Hoe komt het dat wij op sociale media zoveel bezig zijn met 'zelf-exposure'? Wat missen we in ons dagelijks leven dat wij dat nodig hebben, dat we via deze omweg aandacht vragen en aandacht krijgen? Hebben we niet genoeg aan onszelf? Hebben we voortdurend bevestiging nodig omdat we instinctief weten en ervaren dat in een wereld waarin alles hetzelfde is, waar een overkill aan informatie heerst, we extra inspanningen moeten verrichten om 'gezien' en 'gewaardeerd' te worden, (ge-liked wat erg veel lijkt op ge-likked). Worden we daarom zo narcistisch?
We leven in de wereld van het getal en als het getal overheerst verkommert de mens en de natuur. Als wij de aarde beschouwen als plek om zoveel mogelijk geld aan te verdienen, als wij de grote concerns hun gang laten gaan om de aarde uit te putten, als wij het korte termijn belang van aandeelhouders en banken belangrijker vinden dan de langere termijn, een aarde voor het nageslacht, dan kan dit niet goed gaan. Als onze jongeren niet mede het heft in handen nemen verkwisten zij hun eigen toekomst. Want van de meeste ouderen hoef je het niet (meer) te verwachten, die wentelen zich in hun 'zekerheden' en hun opgebouwde pensioenen met 'zwitserlevengevoel' (in de rijkere landen). En als ze te oud worden om in de samenleving nog 'adequaat' mee te draaien zonder dat ze zichzelf en anderen in gevaar brengen omdat ze niet meer snappen 'hoe het werkt' worden ze veilig opgeborgen en mogen ze 2 maal per week onder de douche en is elke dag gelijk aan de vorige: eten, slapen, eten, slapen en af en toe een bezoekje…Jong en oud worden onderworpen aan de macht van het getal: het onderwijs, de zorg, de inrichting van de samenleving, alles kost geld en alles moet beheersbaar blijven, dus wordt geteld, gekort, bezuinigd, en wij zijn allemaal de pineut. *Money rules our world* en de digitalisering van de wereld maakt het alleen maar makkelijker. Als elk mens wordt vastgelegd via zijn digitale profiel, via zijn DNA-codes, via zijn status, opleiding en toekomstverwachtingen (gezondheid etc.) dan is elk mens een nummer in een groter geheel, dan maakt hij deel uit van een totalitaire samenleving die alles "*im Griff*" wil houden omdat anders de zogenaamde 'chaos' dreigt. Dit argument dat politici aan de macht graag inzetten is camouflage. Het verhult 'het niets', het nihilisme onder dit oppervlak van schijnzekerheden. De vraag waarom we leven,

waarvoor en voor wie wordt niet gesteld en zeker niet beantwoord. De toekomst wordt ondergeschikt gemaakt aan het heden, het korte termijn denken overheerst op veel vlakken. Welke politicus durft het aan verder te kijken dan de waan van de dag en de jaren dat hij of zij is gekozen in het parlement? Een voorbeeld: Hoeveel afval moet er nog in zee komen voordat we helemaal zijn vergiftigd als we een glas water (nano-plastics) drinken of een vis eten? Moeten we niet de verantwoordelijke politici, de ministers, in Nederland publiekelijk aan de kaak stellen als ze weigeren met het invoeren van statiegeld op blik en plastic flesjes? Eigenlijk zouden we hun hele tuin moeten overladen met plastic afval - misschien denken ze dan na en dwingen ze de fabrikanten statiegeld in te voeren? Zo zijn er nog veel meer terreinen waar dringend actie wordt vereist maar waar niets of niet veel gebeurt omdat het geld regeert en de een wacht op de ander.

Hoe het ‘niets’, de ‘leegte’, de innerlijke leegtes adequaat tegemoet te treden? Terug naar vroeger, een romantisch verlangen naar een tijd toen alles nog normaal en mooi was (wat dit dan ook moge zijn)? Meestal is dit een (politiek) verlangen naar verloren macht, gezag, invloed, de wereld naar je eigen hand kunnen zetten. Het populisme is daarvoor een goed excuus. Fascisme is daarvan een duidelijk voorbeeld en veel politieke leiders in de wereld bewandelen dit spoor en willen terug naar ‘glorieuze’ tijden. Ze vergeten voor het gemak maar even dat dit soort bewegingen wel tientallen miljoenen in het verderf heeft gestort en miljoenen slachtoffers heeft gemaakt. In feite zijn deze verlangens, is dit politieke streven niet alleen een uiting van onze moderne tijd waarin het getal overheerst, maar was het ook in de vorige eeuw een voorloper op het digitale tijdperk waarin we nu leven. Byung-Chul Han schrijft: “Das Wort “digital” verweist auf den Finger *digitus,* der vor allem zählt. Die digitale Kultur lässt den Menschen gleichsam zu einem kleinen Fingerwesen verkümmern. Die digitale Kultur beruht auf dem zählenden Finger. Geschichte is aber Erzählung. Sie zählt nicht. Zählen ist eine posthistorische Kategorie. Weder Tweets noch Informationen fügen sich zu einer Erzählung zusammen. Auch die Timeline erzählt keine Lebensgeschichte, keine Biographie. Sie ist additiv und nicht narrativ. Der digitale Mensch fingert in dem Sinne, dass er ständig zählt und rechnet. Das Digitale verabsolutiert die Zahl und das Zählen.”(pag. 64). Als ik aan de tellende vinger denk, komen bij mij vooral de beelden boven van de appèlplaatsen in de concentratiekampen: elke dag moesten de gevangen weer worden geteld en geteld. Een macabere voorafspiegeling van de digitalisering.

We leven in de wereld van het getal, de digitalisering beheerst ons leven. Daarom is er volgens Byung-Chul Han een planetair bewustzijn nodig, (zorg voor onze planeet) en een ervaring van afstand kunnen nemen van de ‘instant bevredigingen’ die de consumptiemaatschappij ons elke seconde aanbiedt (ook in de vorm van sociale media). Het (levens)verhaal moet weer centraal in ons leven komen te staan en niet het getal. Hij schrijft; “ Die Zahl macht zudem alles vergleichbar. Allein Leistung und Effizienz sind zählbar. So hört heute alles, was nicht zählbar ist, auf zu sein. *Sein* ist aber ein Erzählen und kein Zählen. Diesem fehlt die *Sprache*, die Geschichte und Erinnerung ist.” (pag. 64) Laten wij ons blijvend overheersen door de macht van het getal? Zijn we de nieuwe *slaven* van de digitale wereld of durven wij ook om onze eigen weg te gaan? De tuin als mogelijkheid om je terug te trekken en om eens geheel iets anders te doen is een kans. Veel mensen hebben hun tuin al veranderd in een graf. Symbolisch zijn ze dus zo goed als dood. In de zomer te heet en in de winter te nat omdat het water niet weg kan net als in de betonnen steden zonder groen en zonder bomen. Een leven in extremen. Maar het klimaat heeft geen medelijden met ons. Het zal ons pijnigen en het zal ons kwellen als wij niet fundamenteel anders gaan denken en leven en onze omgeving aanpassen aan de nieuwe omstandigheden. Als de mens, de individuele mens en de collectieve mens, deel uitmaken van een (algemeen) verhaal, (en individueel) zelf verhaal zijn, als zij verhalen vertellen die hun leven zin geven, dan is het goed om af en toe op verhaal te komen bijvoorbeeld in de tuin, in de natuur. Voor een subject dat voortdurend ook via internet aandacht vraagt omdat het in de kern narcistisch is geworden, is het nooit genoeg. Dat is tragisch. De tragiek schuilt in de innerlijke leegte. Maar precies die leegte en het proberen leeg worden van alle prikkels die je bereiken door meditatie of werken in de tuin, kan een weg zijn naar geluk en een zinvoller verhaal. Het komt er dus op aan hoe je omgaat met de leegte in je bestaan.

John Hacking
15 juli 2019

Jabès, Edmond, Das Buch der Fragen. Aus dem Französischen von Henriette Beese, Frankfurt am Main 2019, (Suhrkamp), Pag. 148

Han, Byung-Chul, Lob der Erde. Eine Reise in de Garten, Berlin 2018 (Ullstein)

******

Tijdperk van het Niets (2)

Der moderne Glaubensverlust, der nicht nur Gott oder Jenseits, sondern auch die Realität selbst betrifft, macht das menschliche Leben radikal vergänglich. Es ist nie so vergänglich gewesen wie Heute. Radikal vergänglich ist nicht nur das menschliche Leben, sondern auch die Welt überhaupt.
Han, Byung-Chul, Müdigkeitsgesellschaft, (pag. 35)

Veel mensen zijn aan het sporten geslagen alsof hun leven ervan af hangt. Dat klopt. Hun leven hangt er ook van af, hun gezondheid staat op het spel. Fietsen, lopen, fitness, yoga, tochten door de natuur, alles staat in dienst van een gezonde geest in een gezond lichaam. Maar is die geest wel zo gezond als hij '*fanatiek*' inzet op de verbetering van het lichaam? Als veel tijd en aandacht gaat naar zich '*afbeulen*', naar prestatie, naar nauwgezet bijhouden wat dan die prestaties zijn die net zijn geleverd en die via slimme systemen worden geregistreerd en bijgehouden? En waarom vaak zo fanatiek? Staat het leven werkelijk op het spel? Gezondheid als nieuwe godheid, als nieuw levensideaal, als doel dat alle andere doelen overtreft?

Als dit een kern van waarheid betreft, hoe heeft het dan zo ver kunnen komen? En wat betekent dit voor de mensen die niet gezond zijn en die nooit meer gezond kunnen worden omdat ze getroffen zijn door een ongeneeslijke ziekte? Welke gevolgen heeft dit voor onze maatschappij als gezondheid alles is en ziekte een handicap, een 'afwijking' van het ideaal? Komt het daardoor dat in de politiek vaak meer naar de gezondheidszorg wordt gekeken als een kostenpost dan als een investering? Een investering in het *heil van mensen*, in goede begeleiding, in extra zorg en aandacht, in een goede menswaardige omgang met de zieke en de ziekte, niet alleen gericht op genezing en verbetering, maar ook op acceptatie en ervaringen van zin? Dat geld ook voor onze ouderen en voor het proces van ouder worden. Ziekte als ziekte ervaren wil zeggen dat ziekte ook een zin kan hebben, dat ziekte niet bij voorbaat zinloos is. Maar dat veronderstelt een andere levenshouding en met name een andere houding ten aanzien van de eindigheid van het leven en de dood als afsluiting.

De grote religieus hebben voor velen (in het Westen) hun betekenis verloren. Dat wil zeggen, deze religies leveren géén zinvol verhaal meer waar hun eigen leven een plek in heeft en waar zij zich thuis in voelen

omdat deze verhalen, deze zin-horizon, duur en zekerheid geeft. Verhalen waarin ook het einde van het leven, de vergankelijkheid en de dood een rol spelen en waarin de absoluutheid van de dood een perspectief krijgt in een leven ná die dood. Als die betekenissen wegvallen komt de mens helemaal op zichzelf te staan en moet hij of zij zijn eigen betekenissen creëren. Ik vermoed zoals Baron van Münchhausen in het moeras.
Naast het ontbreken van religieuze narratieve structuren die houvast en zin kunnen verlenen ontbreekt het de moderne mens ook vaak aan verbanden waarin hij zijn leven samen met anderen én gericht op anderen *zin kan geven*. Velen concentreren hun leven op hun werk dat niet zonder meer zinvol is omdat het werk is. Werk alleen is niet voldoende om een zinvol bestaan te verzekeren. Velen werken om geld te verdienen. Dat is logisch, maar is dat voldoende? Zeker als het werk steeds zwaardere eisen stelt aan de werkende. Als de druk steeds hoger wordt om te presteren en om te laten zien dat je het aankunt en dat je goed bent in je baan. De Koreaanse filosoof Byung-Chul Han schets kort en bondig in zijn boek *Müdigkeitsgesellschaft* het volgende beeld:

Nichts verspricht Dauer und Bestand. angesichts dieses Mangels an *Sein* entstehen Nervositäten und Unruhen. Die Zugehörigkeit zur Gatung hätte dem für sie arbeitenden Tier zu einer animlischen Gelassenheit verhelfen können. Das spätmoderne Ich ist aber ganz vereinzelt. Auch die Religionen als Thanatotechnik, die einem die Angst vor dem Tod nähmen und ein Gefühl der Dauer hervorbrächten, haben ausgedient. Die allgemeine Entnarrativisierungen der Welt stärkt das Gefühl der Vergänglichkeit. Sie macht das Leben nackt. Die Arbeit ist selbst eine nackte Tätigkeit. Die nackte Arbeit is genau die Tätigkeit, die dem nackten Leben entspricht. Die blosse Arbeit und das blosse Leben bedingen einander. Aufgrund der fehlenden narrativen Thanatotechnik ensteht der Zwang, dieses blosse Leben unbedingt gesund zu erhalten. Schon Nietzsche hat gesagt, dass nach dem Tod Gottes die Gesundheit sich zu einer Götttin erhebe. Wenn es einen Sinnhorizont gäbe, der über das nackte Leben hinausginge, würde sich die Gesundheit nicht dermassen verabsolutieren können. Han, Byung-Chul, Müdigkeitsgesellschaft, (pag. 35-36)

Een gezondheid die wordt verabsoluteerd, een baan waarin je moet uitblinken, status waaraan je je bestaanszekerheid ontleent, excellentie als het na te streven ideaal. Maar wat als je dat ideaal eenmaal hebt bereikt? Dat je succesvol bent in je studie, je werk, in dat wat je onderneemt en waar je jezelf voor 100 % inzet? Zoals een sportprestatie die goud oplevert? Wat is er na het goud of het zilver? Byung-Chul Han

stelt dat de mens als reactie op het naakte radicaal vergankelijke leven reageert met hyperactiviteit, met een soort van hysterie in zijn werk en productie. Alles moet meer, beter, sneller, mooier, sterker, idealer. Niets is meer goed genoeg, fouten mogen er niet meer zijn, afwijkingen zijn uit den boze, het zwakke is minderwaardig en telt niet meer mee. De mens zet zich zelf klem door zichzelf te behandelen als een slaaf. Hij is volgens Byung-Chul Han tegelijk slaaf, opdrachtgever, beul, bewaker, uitvoerder van de beslissingen om te produceren en steeds beter te gaan produceren. Niet meer de discipline-maatschappij waar Freud en Foucault het over hadden is actueel, waar straf en beloning van buiten kwamen, maar de *zelfuitbuiting* staat nu centraal in het kader van het positieve. "*Yes we can, yes I can*" - en dat zullen we laten zien, dat gaan we bewijzen. Deze druk van het positieve maakt van de mens een nieuw soort slaaf. Met als gevolg steeds meer druk en steeds meer stress en burn-out verschijnselen. Niets is meer goed genoeg, het kan altijd beter, en het zal beter moeten. Steeds is er een opnieuw beginnen want het is nooit af. Dat geldt ook voor de beleving van het eigen leven, de eigen prestaties, de eigen gezondheid en alles wat men wil en kan ondernemen. Byung-Chul Han schrijft in *Duft der Zeit. ein philosophischer Essay zur Kunst des Verweilens:*

Wo man ständig neu anfangen, sich für eine neue Option oder Version entscheiden muss, mag der Eindruck entstehen, das Leben beschleunige sich. In Wirklichkeit aber hat man es mit fehlenden Erfahrung der Dauer zu tun. Wird ein Prozess, der kontinuierlich verläuft und von einer narrativen Logik bestimmt ist, beschleunigt, so drängt sich diese Beschleunigung nicht *als solche* der Wahrnehmung auf. Sie wird weitgehend von der narrativen Bedeutsamkeit des Prozesses absorbiert und nicht eigens als Störung oder Belastung wahrgenommen. Auch der Eindruck, die Zeit vergehe wesentlich schneller als früher, entspricht dem Umstand, dass man heute nicht zu *verweilen* vermag, dass die Erfahrung der Dauer so selten geworden ist. Irrtümlicherweise wird angenommen, dass das Gefühl des Gehetztseins auf der "Verpassungsangst" beruht: "Die Angst, (wertvolle) Dinge zu verpassen, und daher der Wunsch, das Lebenstempo zu erhöhen, sind […] das Ergebenis eines sich in der Neuzeit entwickelnden kulturellen Programms, das darin besteht, durch beschleunigte 'Auskostung von Weloptionen' - d.h. durch Steigerung der Erlebnisrate - das je eigene Leben erfüllter und erlebnisreicher zu machen und eben dadurch ein 'gutes Leben' zu realisieren. (…)" Eigentlich ist gerade das Gegenteil der Fall. Wer schneller zu leben versucht, stirbt letzten Endes auch schneller. Es ist nicht die Anzahl der Ereignisse, sondern die Erfahrung der Dauer,

die das Leben erfüllter macht. Byung-Chul Han, Duft der Zeit, (pag. 39-40)

Het gevoel dat alles sneller verloopt, dat de tijd vliegt, komt dus volgens Han niet door het feit dat wij steeds meer willen meemaken omdat we bang zijn om iets te missen. Omdat we niet meer stil staan bij de dingen, bij ons leven, bij onze ervaringen en onze gevoelens, omdat er geen ervaring van duur meer is in ons leven en omdat de narratieve structuren ontbreken waarin we ons leven zin geven en waarin we zin kunnen ervaren, lijkt alles voorbij te vliegen en willen we constant meer van onszelf en onze omgeving. Maar een snel leven leidt tot een snelle dood, niet tot een beter leven.

Is er dan een remedie op deze drang naar meer ervaringen, naar meer beleving, of met andere woorden hoe kunnen we meer zinvolle ervaringen in ons leven integreren? Han pleit voor een diepe 'aandacht', een contemplatieve aandacht waar ook de filosofie haar kracht aan te danken heeft. Stil staan bij de dingen, vragen stellen, '*verweilen*'. Niet hyper-attentie moet centraal staan, niet een "Hyperaufmerksamkeit" (*hyperattention*) die gekenmerkt wordt door focuswisselingen tussen taken, informatiebronnen en processen. Dat levert alleen maar een verstrooide aandacht op. Alles tegelijk, 'multi-tasking' (iets wat volgens Han eerder bij dieren hoort dan bij mensen, omdat ze bijvoorbeeld onder het eten ook moeten opletten om zelf niet gegeten te worden), steeds aandacht die verspringt van computer naar telefoon en naar datgene waar je 'eigenlijk' mee bezig bent. Deze verspringende aandacht, verstrooid over al datgene wat we tegelijk aan het doen zijn, is volgens Han ook erg intolerant voor het verschijnsel verveling. Verveling wordt voorkomen als wij ons laten afleiden met wat er op de beeldschermen verschijnt. Maar als we ons nooit vervelen, als wij de stilte en de rust van niets doen niet toelaten, ontdekken wij ook nooit wat een 'diepe verveling' ons kan opleveren. Han verwijst naar Walter Benjamin als hij schrijft:

Da sie auch eine sehr geringe Toleranz für die Langeweile hat (*Zerstreute Aufmerksamkeit*), lässt sie genauso wenig je tiefe Langeweile zu, die nicht unwichtig wäre für einen kreativen Prozess. Walter Benjamin nennt diese tiefe Langeweile einen "Traumvogel, der das Ei der Erfahrung ausbrütet". Wenn der Schlaf der Höhepunkt der körperlichen, so sei die tiefe Langeweile der Höhepunkt der geistigen Entspannung. Eine reine Hektik bringt nichts neues hervor. Sie reproduziert und beschleunigt das bereits Vorhandene. Benjamin beklagt, dass diese Entspannungs- und Zeitnester des Traumvogels in der Moderne immer mehr verschwinden.

Es werde nicht mehr “gewebt und gesponnen”. Die Langeweile sei ein “warmes graues Tuch, das innen mit dem glühendsten, farbigsten Seidenfutter ausgeschlagen ist” und in das “wir uns wickeln, wenn wir träumen”. Han, Byung-Chul, Müdigkeitsgesellschaft, (pag. 28)

Als we niet meer echt kunnen ontspannen raken we steeds verder weg van onszelf. Diepe verveling kan ons helpen bij ons zelf te komen én te blijven. In plaats van ondergesneeuwd te raken door alle wensen en verlangens om te presteren, om de beste te zijn, om te beleven wat anderen ook beleven en waar ze over vertellen, is een pas op de plaats misschien een heel heilzaam middel om tot jezelf te komen. Han zegt in aansluiting bij Benjamin dat we ook de gave om te luisteren aan het verliezen zijn als wij voortdurend in actie zijn en (diepe) verveling proberen te voorkomen. Een uitnodiging om je te vervelen ligt in het kunstproject *Verveel me* dat momenteel draait in de Studentenkerk naast het kunstproject het *Louteringsgraf*: breng een tijd door in een graf en denk na over je leven. Beiden zijn het een uitnodiging om via diepe verveling bij jezelf te komen en misschien om daardoor ook op nieuwe gedachten te komen. Gedachten die je helpen om goede keuzes te maken, keuzes die aan de basis kunnen liggen van een leven dat niet achter elke scheet aan wil hollen omdat het *hip, chill, ‘te gek’,* of weet ik wat is. Een pas op de plaats om te ontdekken wat er al is en om daarvan te genieten.

John Hacking
22 juli 2019

bronnen:

Han, Byung-Chul, Duft der Zeit. ein philosophischer Essay zur Kunst des Verweilens, Bielefeld 2009, (Transcript Verlag)

Han, Byung-Chul, Müdigkeitsgesellschaft. Um die Essays Burnoutgesellschaft und Hoch- Zeit. Berlin 2016, (Matthes & Seitz)

******

Tijdperk van het Niets (3)

Die Moderne ist zwar nicht mehr von einer theologischen Narration getragen. Aber die Säkularisierung führt zu keiner Denarrativisierung der Welt. Die Moderne bleibt narrativ. Sie ist eine Epoche der Geschichte, die eine Fortschritts- und Entwicklungsgeschichte ist. Erwartet wird, ins

Innerweltliche gewendet, ein Heil in der Zukunft. Die Narration des Fortschrittes oder der Freiheit verleiht der Zeit selbst Sinn und Bedeutsamkeit. Angesichts des in der Zukunft erwarteten Ziels ist die Beschleunigung sinnvoll und wünschenswert. Sie lässt sich ohne weiteres in die Narration einbinden. So werden technische Fortschritte mit einer quasi-religiösen Narration unterlegt. Sie haben das Eintreffen des zukünftigen Heils zu beschleunigen.

Byung-Chul Han, *Duft der Zeit,* pag 36

We leven in een postmoderne tijd. Dat wil zeggen dat de heilsverwachting die de moderne tijd kenmerkte en die door middel van de techniek verwezenlijkt zou moeten worden aan zeggingskracht heeft ingeboet. Het optimisme van de moderne tijd is door de wereldoorlogen en de humanitaire rampen in de vorige en in deze eeuw gesmolten. Het verhaal van de vooruitgang heeft een andere wending gekregen, een andere kleur. Niet meer gericht op verlossing in een toekomst maar bevrediging van lust en van behoeftes in het hier en nu, en wel meteen. Het is vervangen door het geloof in de economische ontwikkeling, de accumulatie van kapitaal en goederen en de gedachte dat consumeren (direct) gelukkig maakt. Dit denken heeft gevolgen voor alle aspecten van ons leven. Op alle terreinen is de invloed hiervan merkbaar. De wereld waarin we leven wordt steeds drukker en jachtiger. Er is geen knop om deze beweging uit te zetten, om een pauze in te lassen, om een time-out aan te vragen.

Het lijkt alsof bijna iedereen gevangen zit in een draaimolen waaraan geen einde komt. De kermis houdt nooit op. Pas als het niet meer lukt om mee te doen in deze ‘gekte’, deze voortdurende jacht op succes, invloed, geld, aanzien, status, en wat al niet meer, waarvan men verwacht dat ze gelukkig maakt, komt er een einde aan dit handelen en raakt het individu in een depressie of krijgt het een burn-out. De energie is op. Er is geen bron meer om aan te boren om de jacht op geluk vol te houden. Het streven om met alle eigen kracht het (eigen) geluk te verwezenlijken via de ‘ratrace’ en de daarbij horende zelfexploitatie en zelfpresentatie slaat terug in het eigen gezicht. Het werkt niet, het heeft nooit zo gewerkt en het zal nooit werken om op deze wijze gelukkig te worden. De idealen en de mooie dromen die de consumentenindustrie ons voorspiegelt zijn bedrog. Zij zijn het echte ‘nepnieuws’. Zij verhullen de afgrond waarin je kunt vallen als je maar door blijft hollen.
Hoe kan het zover komen? Hoe kan het gebeuren dat je met open ogen in deze afgrond tuimelt die depressie, die burn-out heet? Byung-chul

Han, een Koreaanse filosoof die op dit moment populair is, is daar heel duidelijk over. Hij schetst een tijdsbeeld dat hiervoor een verklaring biedt. Hij schrijft dat onze tijd in een crisis verkeert. De tijd zelf is een vorm van crisis geworden omdat 'duur' ontbreekt. Er zijn nauwelijks nog intervallen in de ervaren en beleefde tijd. 'Het' raast maar door…En als er al onderbrekingen zijn in de vorm van vakantie, dan dient deze ervoor om op te laden, om weer zo snel en effectief mogelijk aan het werk te gaan. Ook de vakantie is opgenomen in deze dynamiek van consumeren en presteren. Vakantie is geen afstand nemen van, geen rustmoment, een tijd voor contemplatie, maar een tijd voor actie want er moet iets worden beleefd want anders kun je niet thuiskomen met verhalen, kun je niet op sociale media laten zien hoe mooi het allemaal is wat je meemaakt. Han wijst op het feit dat niet de versnelling van en in de tijd het probleem is. De tijd en de ervaring van tijd ontbreekt het aan een rythme dat de tijd ordent en indeelt. Hij schrijft:

Die Zeitkrise von Heute heisst nicht Beschleunigung. Das Zeitalter der Beschleunigung ist bereits vorbei. Was wir derzeit als Besleunigung empfinden, ist nur *eines* der Symptome der temporalen Zerstreunung. Die heutige Zeitkrise geht auf eine Dyschronie zurück, die zu unterschiedlichen temporalen Störungen und Missempfindungen führt. Der Zeit fehlt ein ordnender Rhytmus. Dadurch gerät sie ausser Takt. Die Dyschronie lässt die Zeit gleichsam schwirren. Das Gefühl, das Leben beschleunige sich, ist in Wirklichkeit eine Empfindung der Zeit, die richtunglos schwirrt.
Die Dyschronie ist nicht das Resultat forcierter Beschleunigung. Verantwortlich für die Dyschronie ist vor allem die Atomisierung der Zeit. Auf diese geht auch das Gefühl zurück, die Zeit vergehe viel rascher als früher. Aufgrund der temporalen Zerstreuung ist keine Erfahrung der Dauer mehr möglich. Nichts *verhält* die Zeit. Das leben wird nicht mehr eingebettet in die Ordnungsgebilde oder Koordinaten, die Dauer stiften. Flüchtig und ephemer sind auch Dinge, mit denen man sich identifiziert. so wird man selbst radikal vergänglich. Die Atomisierung des Lebens geht mit einer atomistischen Identität einher. Man hat nur sich selbst, das kleine Ich. Man nimmt gleichsam radikal ab an Raum und Zeit, ja an Welt, an Mitsein. Die Weltarmut ist eine dyschronische Erscheinung. Sie lässt den Menschen auf seinen kleinen Körper zusammenschrumpfen, den er mit allen mitteln *gesund* zu erhalten sucht. Sonst hat man ja gar nichts. Die Gesundheit seines fragilen Körpers ersetzt Welt und Gott. Nichts überdauert den Tod. So fällt es heute einem besonders schwer, zu sterben. Und man altert ohne *alt* zu werden. (Byung-Chul Han, *Duft der Zeit*, pag. 7)

Het is de tragiek van onze tijd dat er een verlangen blijft naar houvast, naar een vorm van zekerheid, een gedragen worden door anderen, naar ‘vroeger’ waar men ‘nog iets voor elkaar over had’ en waar het gemeenschapsleven kleur gaf aan het leven. Een verlangen dat niet is uitgeblust maar waarvoor men niet meer geneigd is te betalen: om dit verlangen te bevredigen moet er tijd in mensen en in dingen worden geïnvesteerd. In samenwerkingsverbanden, clubs, ideële organisaties en niet alleen maar in de eigen zelfontplooiing, de eigen carrièrekansen, de eigen ambitie om te slagen in het leven door steeds maar weer hogerop te komen. Als er al tijd overblijft wordt die gereserveerd voor zichzelf: bijkomen van al dat gejakker. Anders houd je het helemaal niet (meer) vol.

Han stelt in navolging van Nietzsche, dat het eigen lichaam en de eigen gezondheid de vervanging vormt voor God en wereld. De mens leeft alleen nog maar voor zichzelf. De dood is voor velen daarom een gruwel want die maakt een einde aan al deze (zinloze) zelfbevestiging. De mens is een atoompje in een atomair tijdperk, een minuscuul klein eilandje in het wereldwijde web, een knooppuntje. Een web van knooppunten dat informatie doorgeeft en een web dat jou beschouwt als bron van informatie en als potentiële klant om te bepalen en te sturen en om dingen aan je te slijten. Transparantie is voorwaarde voor de snelheid van uitwisseling van informatie, van data. Alles wat oponthoud geeft in deze uitwisseling is uit den boze. Donkere en niet transparante delen worden verafschuwd en zo snel mogelijk zichtbaar en doordringbaar gemaakt. Al je voorkeuren liggen op straat, je levensloop is bekend en te traceren. En dat allemaal op vrijwillige basis: we geven het web wat het vraagt en profileren onszelf op sociale media. We verinnerlijken, beter dan een dwangsysteem dit ooit zou kunnen, de verwachtingen die aan ons worden gesteld: een productieve consumerende en ondernemende burger zijn die voortdurend zichzelf presenteert en laat zien aan zijn medeburgers. Alles draait om ‘mij’ want de wereld dat ben ik zelf. Han noemt dit narcistisch: een narcisme dat losraakt van de wereld en dat de wereld hoogstens nog beleeft als applausmachine of like-potentieel. Politieke leiders hebben zich aangepast omdat zij product zijn van dit maatschappelijk proces: ze regeren via Twitter. Een en al emotie, geen grijntje verstand, om maar te zwijgen van wijsheid en lange termijnvisie.

Is er geen medicijn voor deze ontwikkeling? Zijn we gedoemd om dingen te worden zoals machines dingen zijn in dit proces van informatie ontvangen en doorgeven? Maken wij onszelf tot machines die geprogrammeerd zijn om te beleven, om telkens maar nieuwe dingen te beleven en te ondergaan? Tot in oneindigheid, tot de dood er een einde

aan maakt? Han maakt een onderscheid tussen beleving en ervaring, tussen emotie en denken. Ervaringen bieden een houvast, ze zijn een anker in de tijd. Ervaringen leren je nieuwe inzichten, nieuwe gedragswijzen. Mensen ervaren levert iets op aan kennis en inzicht. Ervaringen zijn knooppunten in de tijd die niet samenvallen met een verzameling data. Ervaringen hebben meerdere lagen, zijn gelaagd, kleuren een verhaal en maken een verhaal pas mogelijk. Ervaringen kosten tijd, ze vragen om een investering.
Beleving is meer iets van het moment, het achter elkaar doornemen van beelden op je smartphone, zonder dat iets blijft hangen. Het is de tourist die de ene attractie zonder pause na de andere meemaakt. Van stad naar stad, van land naar land en nooit ben je klaar want er valt nog zoveel te zien en zoveel mee te maken. Sociale media waarop we onze belevenissen presenteren zijn emotie-spuwers. De emotie spat er vanaf, maar niets heeft bestand. We worden overspoeld en laten ons overspoelen. Elk piepje roept ons naar het scherm om beloond te worden.
Han verwijst naar de impopulariteit van rituelen: alles moet orgineel, eenmalig, bijzonder zijn. Anders telt het niet mee, anders tel jij niet mee. Maar als we de rituelen afdoen als saai en eentonig, als achterhaald en als overbodig, dan ontnemen wij onszelf een houvast in de tijd. Han schrijft:

Rituale lassen sich als *symbolische Techniken der Einhausung* definieren. Sie verwandeln das In der Welt-Sein in ein *Zu-Hause-Sein*. Sie machen aus der Welt einen verlässlichen Ort. Sie sind in der Zeit das, was im Raum eine Wohnung ist. Sie machen die Zeit *bewohnbar*. Ja, sie machen sie *begehbar* wie ein Haus. Sie ordnen die Zeit, richten sie ein. In seinem Roman *Citadelle* beschreibt Antoine de Saint-Exupéry die Rituale als *Zeittechniken der Einhausung*: »Und die Riten sind in der Zeit, was das Heim im Raume ist. Denn es ist gut, wenn uns die verrinnende Zeit nicht als etwas erscheint, das uns verbraucht und zerstört wie die Handvoll Sand, sondern als etwas, das uns vollendet. Es ist gut wenn die Zeit ein Bauwerk ist. So schreite ich von Fest zu Fest, von Jahrestag zu Jahrestag, von Weinlese zu weinslese, so wie ich als Kind vom Saal des Rates in den Saal der Ruhe ging, im festgefügten Palast meines Vaters, wo alle Schritte einen Sinn hatten." Der Zeit fehlt heute das feste Gefüge. Sie ist kein Haus, sondern ein unbeständiger fluss. Sie zerfällt zur blosser Abfolge punktueller Gegenwart. Sie stürzt fort. Nichts gibt ihr einen *Halt*. die fortstürzende Zeit ist nicht *bewohnbar*. (Byung-Chul Han, *Vom verschwinden der Rituale*, pag. 10-11)

Zonder houvast in de tijd, zonder ordening van de tijd, onze levenstijd, dreigen we te verdrinken in een stortvloed van belevenissen en informatie. Waarvoor leef je eigenlijk, wat maakt je leven de moeite waard? Dat je jouw ambitie kunt verwezenlijken, kunt bereiken waar je naar streeft omdat dit haalbaar voor je is? Als alles alleen maar draait om jezelf, als je kind van de rekening bent in deze narcistische maatschappij, dan is het een illusie te denken dat geluk binnen handbereik ligt als je maar je best doet. Echt geluk is met een theologische term een vorm van genade, een cadeau waar jezelf niet zoveel aan hebt hoeven doen. Het valt je toe, het is een 'Beigabe', zoals spelplezier het resultaat is van samenwerken en samen gaan voor het gestelde doel. Geluk vraagt investeren in de ander, de anderen, de wereld als zodanig. Zonder relatie met de wereld waarin je wilt geven is er ook geen ontvangen. Zonder ontvangen houd je het niet vol, raakt je tank heel snel leeg. Voor veel hoef je niets te doen, hoef je niet te presteren. Contemplatie, een pas op de plaats, dat wil zeggen, echt stil staan, echt niets doen, echt helemaal niets doen, kan je de weg wijzen. In zijn boekje *Lob der Erde* schrijft Han over het geluk dat hem ten deel valt als hij in zijn nieuwe tuin aan het werk is. Genieten van de planten, de lucht, het licht, de ochtend en de avond. Genieten van de jaargetijden, de warmte, de koude, de zon en de sneeuw. Allemaal gratis, als je er voor open staat. Als je afstand durft te nemen van het voortdurend actief zijn in werk en vrije tijd. Iets van de hemel valt te bespeuren in de zogenaamde 'Vor-Zeit'. Han schrijft daarover:

Jene frühe des Morgens ist eine Vor-Zeit, die der gewönlichen Zeit Vorgelagert ist und in der die vergängliche Zeit, die Zeit von Leben und Tod, aufgehoben ist. (Byung-chul Han, *Lob der Erde*, pag. 18)

Zelfs in het tijdperk van het niets, in ledigheid, in nietsdoen, in ondergaan en ervaren, is een ervaring van het transcendente mogelijk. In de overgang van nacht naar dag, in het terugwijken van de nacht die langzaam ruimte geeft aan de ontluikende dag. Een heilig moment. En zo makkelijk ervaarbaar.

John Hacking
7 augustus 2019

bronnen

- Han, Byung-Chul, Lob der Erde. Eine Reise in de Garten, Berlin 2018 (Ullstein)

• Han, Byung-Chul, Duft der Zeit. ein philosophischer Essay zur Kunst des Verweilens, Bielefeld 2009, (Transcript Verlag)
• Han, Byung-Chul, Müdigkeitsgesellschaft. Um die Essays Burnoutgesellschaft und Hoch-Zeit, Berlin 2018, (Matthes & Seitz)
• Han, Byung-Chul, Vom verschwinden der Rituale. Eine Topologie der Gegenwart, Berlin 2019, (Ullstein)
• Han, Byung-Chul, Tranzparenzgesellschaft, Berlin 2017, (Matthes & Seitz)

******

2019 Tijdperk van het Niets (4)

Wir leben heute in einer Gesellschaft, die zunehmend narzisstischer wird. Die Libido wird primär in die eigene Subjektivität investiert. Der Narzissmus ist keine Eigenliebe. Das Subjekt der Eigenliebe nimmt zugunsten seiner selbst eine negative Abgrenzung. (Byung-Chul Han, Agonie des Eros, pag. 6)

Aan het begin van de vorige eeuw beschreef Sigmund Freud het verschijnsel narcisme in de persoonlijke ontwikkeling van een individu. Bij een narcist draait alles om de persoon zelf, zijn eigen ego, zijn ‘ik’ staat centraal: hij is zijn eigen middelpunt, hij is de zon in zijn eigen heelal. De wereld staat ten dienste van hem of haar. En dat op een radicale wijze, er is geen zelfrelativering – er wordt hoogstens een spel gespeeld om de ander er weer in te laten tuimelen en uiteindelijk zelf aan het langste eind te trekken. Dat zijn minder leuke karaktertrekken. De narcist trekt aandacht naar zich toe en wil voortdurend in het middelpunt van de aandacht staan. Hij is het zonnetje in huis en met minder neemt hij geen genoegen.

Tijdens het schrijven van mijn doctoraalscriptie in 1984 heb ik de teksten van Freud uitgebreid bestudeerd en geanalyseerd. Freud is een paar keer van inzicht veranderd met betrekking tot de omschrijving van dit narcisme. Na Freud komt er een wildgroei aan theorieën die het thema narcisme beschrijven en in de jaren 70-80 van de vorige eeuw verschijnen er tal van publicaties over dit verschijnsel omdat de auteurs de samenleving steeds narcistischer vinden worden. Dat is ruim 30-40 jaar geleden. En toen waren er nog geen mobiele telefoons en computerschermen zoals wij ze nu kennen. We zijn inmiddels wat verder in de tijd. We leven met ‘sociale media’ alsof telefoons en tablets verlengstukken van ons lichaam zijn. De Koreaanse filosoof Byung-Chul Han vermeldt dat nu ook de hand niet meer symbool staat voor arbeid.

Op posters waar fabrieksarbeid en landarbeid werden verheerlijkt (denk aan de afbeeldingen die door het communisme werden geïnspireerd) zie je arbeiders met hamers en schoppen in hun hoog opgeheven hand. Niet de hand maar de vingers zijn het nu die het werk verrichten, de vingers op het toetsenbord van telefoon of computer. Zoals nu de vingers helemaal het werk doen, zo zou je ook de relatie van de mens met zijn omgeving kunnen bekijken: het lichaam als geheel doet steeds minder mee. De actie blijft beperkt tot ogen en vingers… Byung-Chul Han merkt op dat we daardoor ook minder dingen gaan zien en ervaren: onze opmerkzaamheid, het opmerken van dingen buiten ons in de werkelijkheid neemt af. We kijken op onze telefoon en dat is het dan. Ik overdrijf. Maar als studenten melden dat ze het moeilijk vinden om een telefoongesprek te voeren en liever een mail sturen dan is er wat aan de hand. Het telefoongesprek voelt veel onveiliger aan, je kunt je er niet echt goed op voorbereiden en er kunnen vragen komen waar je geen antwoord op hebt. Alsof dat erg is, maar het wordt wel als negatief ervaren. Alles in de hand houden, op alles zijn voorbereid, dat is de stemming van vandaag. Als je zeker zou weten dat het gesprek positief voor je zou uitvallen hoef je niet bang te zijn. Dan word je alleen bevredigd in je verlangen naar bevestiging. Ook hieruit blijkt dat we narcistischer aan het worden zijn. Liever geen tegenwerpingen, geen negatieve geluiden, geen tegenspraak. De meneer die in de VS denkt het land te moeten besturen als president van het land via Twitter en via interviews is daarvan een heel goed voorbeeld. Byung-Chul Han schrijft over onze samenleving en de manier waarop wij met elkaar omgaan het volgende:

Die Positivgesellschaft lasst auch keine Negativgefühle zu. So verlernt man mit Leiden und Schmerz umzugehen, ihm Form zu geben. Für Nietzsche verdankt die menschliche Seele ihre Tiefe, Große und Starke gerade dem Verweilen am Negativen. Auch der menschliche Geist ist eine Schmerzgeburt: »Jene Spannung der See- im Unglück, welche ihr die Starke anzüchtet [...], ihre Erfindsamkeit und Tapferkeit im Tragen, Ausharren, Ausdeuten, Ausnützen des Unglücks, und was ihr nur je von Tiefe, Geheimnis, Maske, Geist, List, Große geschenkt worden ist: ist es nicht ihr unter Leiden, unter der Zucht des großen Leidens geschenkt worden?« Die Positivgesellschaft ist dabei, die menschliche Seele ganz neu zu organisieren. Im Zuge ihrer Positivisierung verflacht auch die Liebe zu einem Arrangement angenehmer Gefühle und Komplexitäts- und folgenloser Erregungen. So weist Alain Badiou in »Lob der Liebe« auf die Slogans der Singleborse Meetic hin: »Mann kann verliebt sein, ohne der Liebe zu verfallen (sans tomber amoureux)« Oder: »Es ist ganz leicht, verliebt zu sein, ohne zu leiden!« Die Liebe wird domestiziert und

positivisiert zur Konsum- und Komfortformel. Jede Verletzung soll vermieden werden. Leiden und Leidenschaft sind Figuren der Negativität. Sie weichen auf der einen Seite dem Negativitätslosen Genuss. Auf der anderen Seite treten an ihre Stelle die psychischen Störungen wie Erschöpfung, Müdigkeit und Depression, die auf das Übermaß an Positivität zurückzuführen sind. (Byung-Chul Han, Transparanzgesellschaft, p. 12-13)

Als alles positief moet zijn, als je als individu en als persoon niet meer goed tegen tegenslagen kunt, als je geen tegenvallers kunt incasseren, dan heb je dikke pech want tegenslagen horen bij het leven. In de relatie met andere mensen zijn er altijd onverwachte wendingen, doet nooit iemand wat je zou willen, is er wrijving omdat de belangen tegengesteld kunnen zijn. Is dat erg? Ik dacht van niet, maar als je ervan uit gaat dat alles in jouw straatje moet passen, dat alles positief moet zijn, dan heb je een probleem. Vanuit een narcistische optiek kun je daar dan geen begrip voor opbrengen, denk je dat de anderen tegen je zijn, beschouw je hen als vijand en als iemand die je moet overtuigen of bestrijden. Je kunt ook niet van iemand leren houden want die iemand moet jouw slaaf, jouw bevestiger worden, een ja-knikker, in te ruilen voor elk ander. Erotiek en echte liefde worden zo onmogelijk omdat je een pantser om je heen hebt geschapen, een harnas waar niemand doorheen kan dringen. De ander als ander is exterieur en valt niet samen met jou. Hij is vreemd en letterlijk een buitenstaander in jouw wereldbeeld. Vanuit jouw narcistische optiek zal hij ook nooit echt vertrouwd worden, steeds blijft er argwaan en vermoed je listen en streken. Een liefdesrelatie wordt zo onmogelijk. De narcist is alleen maar met zichzelf en zijn wereld bezig. Byung-Chul Han schrijft over de ander in het licht van de liefde:
Der Eros gilt dem Anderen im emphatischen Sinne, der sich ins Regime des Ich nicht einholen lässt. In der Hölle des Gleichen, der die heutige Gesellschaft immer mehr ähnelt, gibt es daher keine erotische Erfahrung. Diese setzt die Asymmetrie und Exteriorität des Anderen voraus. Nicht zufällig heißt Sokrates als Geliebter atopos. Der Andere, den ich begehre und der mich fasziniert, ist ortlos. Er entzieht sich der Sprache des Gleichen: »Als atopos lässt der Andere die Sprache erbeben: man kann nicht von ihm, über ihn sprechen; jedes Attribut ist falsch, schmerzhaft, taktlos, peinlich [...]. « Die heutige Kultur des ständigen Ver-Gleichens lässt keine Negativität des atopos zu. Wir vergleichen permanent alles mit allem, nivellieren es dadurch zum Gleichen, weil uns gerade die Erfahrung der Atopie des Anderen abhandengekommen ist. Die Negativität des atopischen Anderen entzieht sich der Konsumtion. So ist die Konsumgesellschaft bestrebt, die atopische Andersheit zugunsten konsumierbarer, ja heterotopischer

Differenzen zu beseitigen. Die Differenz ist eine Positivität im Gegensatz zur Andersheit. Heute verschwindet überall die Negativität. Alles wird eingeebnet zum Objekt der Konsumtion. (Byung-Chul Han, Agonie des Eros, pag. 5-6)

Berichten op Instagram maken deze hel van hetzelfde heel duidelijk: velen presenteren zich alsof hun leven de realisatie is van hun stoutste dromen. Geen vuiltje aan de lucht, iedereen happy en succesvol. Tandpasta-smile en zongebrand-bruin, het geluk straalt er vanaf. Alles wat afwijkt past niet in dit zelf geschapen plaatje over zichzelf. Lichamelijke 'afwijkingen' (die als afwijking worden ervaren) moeten worden verholpen want ze bederven de pret van het zich tonen aan de wereld. En als er passies zijn of afwijkend gedrag, dan is er wel een niche waar je dit ongestoord kunt laten zien aan medestanders. Iedereen leeft zo in zijn eigen ‚bubble'. Een lekker comfortabel en veilig gevoel. Het houdt niet op en het mag niet ophouden want dan spat de narcistische droom uiteen en blijft er niet zoveel over van het zelfgeschapen wereldbeeld. Voor iedereen is er plaats onder zon als je daar zelf maar geen last van hebt. Als je zelf jezelf maar in je narcisme kunt blijven koesteren. Byung-Chul Han schrijft dat een kenmerk van het narcisme is dat de narcist geen grenzen kan bepalen tussen zichzelf en de wereld, hij accepteert geen afscheidingen want dan komt hij geïsoleerd te staan. Dan is hij afzijdig, doet niet meer mee, dan let niemand meer op hem. De meneer in de VS die de president speelt bedenkt daarom steeds nieuwe tweets om de aandacht vast te houden, hij zoekt wegen en middelen om voortdurend in het nieuws te staan. Misschien moet hij de hemel in worden geprezen en wel door iedereen en zo vaak en zo veel dat er een overkill aan aandacht ontstaat. Wie weet wat dan gebeurt. Geen grenzen kunnen bepalen en ook niet kunnen afsluiten van dingen en projecten is een kernmerk van de narcist. Byun-Chul Han schrijft hierover:
Die Unfähigkeit zum Abschluss hat auch viel mit dem Narzissmus zu tun. Das narzisstische Subjekt erlebt sich selbst am intensivsten nicht im Getanen, nicht in der abgeschlossenen Arbeit, sondern im ständigen Erbringen neuer Leistung. Das Getane, das Abgeschlossene steht als Objekt fertig für sich, unabhängig vom Selbst. So vermeidet das Subjekt, etwas zum Abschluss zu bringen: »Die ständige Steigerung der Erwartungen, so dass das jeweilige Verhalten nie als befriedigend erlebt wird, entspricht der Unfähige, irgendetwas zu einem Abschluss zu bringen. Das Gefühl, ein Ziel erreicht zu haben, wird vermieden, weil dadurch das eigene Erleben objektiviert wurde, es wurde eine Gestalt, eine Form annehmen und damit unabhängig vom Selbst Bestand haben. [...] Die Stetigkeit des Selbst, die Unabgeschlossenheit und

Unabschließbarkeit seiner Regungen sind ein wesentlicher Zug des Narzissmus. « (Byung-Chul Han, Vom Verschwinden der Rituale Pag. 38) Eigenlijk is het heel tragisch: het leven van de narcist en de wereld waarin hij leeft! de virtuele digitale wereld die steeds meer de reële wereld van de werkelijke en schurende ervaringen aan het overnemen is, is een perfecte voedingsbodem en habitat voor dit narcisme. Je kunt de wereld nu op digitale wijze helemaal naar je hand zetten. Ook virtueel kun je alles in het werk stellen dat de echte mensen jou in de echte wereld gaan zien als bijzonder en buitenproportioneel. Een kleine godheid. Je bent je eigen kosmos. Eigenlijk hoor je thuis op de Olympus tussen al die andere goden, nee eigenlijk zou je de oppergod moeten zijn, sterker en slimmer dan Zeus. Is er een uitweg uit deze zelfgeschapen impasse? Kun je anders? Volgens Freud is narcisme een groot probleem omdat je er een leven door bepaald wordt. Er zijn geen helende therapieën die van een narcist een empathisch en op anderen betrokken persoon kunnen maken, een subject waar niet alles om het eigen ego draait. Het is zoiets als de zwaartekracht, planeten draaien om de zon, daar kun je niet veel aan veranderen. Daarom noemt Byung-Chul Han narcisme geen eigenliefde. Eigenliefde heb je nodig om goed te kunnen functioneren want het is de bodem onder zelfvertrouwen en laten zien wie je bent. Het is een vorm van liefde die kan leren van de liefde tot de ander omdat eigenliefde niet absoluut hoeft te zijn. Eigenliefde en liefde tot de ander staan in een spanningsverhouding en kunnen elkaar kleuren en beïnvloeden. Je leert dat niet alles draait om jou en dat de liefde voor de ander en de liefde van de ander voor jou de echt waardevolle dingen zijn in het leven, dingen die zin geven aan je bestaan. Narcisme is geen liefde, maar narcisme is dwang, geweld, een innerlijke gevangenis, een schreeuw om aandacht en bevestiging. Eerder een vorm van autistisch gedrag gebaseerd op berekening: de ander naar je hand zetten. Als we dus een samenleving met elkaar creëren waarin narcisme wordt bevorderd en gevoed dan zijn we niet op de goede weg. De leegte die er als zal dan alleen maar worden versterkt, net als de leegte in ons heelal die zon en planeten omgeeft. Onleefbaar. Er is geen toekomst voor dit nihilisme.

John Hacking
27 augustus 2019

Vgl. ook nog deze opmerkingen van Byung-Chul Han over depressie als gevolg van narcisme:

Die Depression ist eine narzisstische Erkrankung. Zu ihr führt der überspannte, krankhaft übersteuerte Selbstbezug. Das narzisstisch-

depressive Subjekt ist erschöpft und zermürbt von sich selbst. Es ist weltlos und verlassen vom Anderen. Eros und Depression sind einander entgegengesetzt. Der Eros reißt das Subjekt aus sich heraus auf den Anderen hin. Die Depression stürzt es dagegen in sich selbst. Das narzisstische Leistungssubjekt von heute ist vor allem auf den Erfolg aus. Erfolge bringen eine Bestätigung des Einen durch den Anderen mit sich. Dabei degradiert der Andere, seiner Andersheit beraubt, zum Spiegel des Einen, der diesen in seinem Ego bestätigt. Diese Anerkennungslogik verstrickt das narzisstische Leistungssubjekt noch tiefer in sein Ego. Dadurch entwickelt sich eine Erfolgsdepression. Das depressive Leistungssubjekt versinkt und ertrinkt in sich selbst.
Der Eros macht dagegen eine Erfahrung des Anderen in seiner Andersheit möglich, die den Einen aus seiner narzisstischen Hölle herausführt. Er setzt eine freiwillige Selbstaberkennung, eine freiwillige Selbstentleerung in Gang. Ein besonderes Schwach-Werden erfasst das Subjekt der Liebe, das jedoch gleichzeitig von einem Gefühl der Stärke begleitet wird. Dieses, Gefühl ist allerdings nicht die Eigenleistung des Einen, sondern die Gabe des Anderen. (Byung-Chul Han, Agonie des Eros Pag. 7-8)

Han, Byung-Chul, Lob der Erde. Eine Reise in den Garten, Berlin 2018 (Ullstein)
Han, Byung-Chul, Duft der Zeit. ein philosophischer Essay zur Kunst des Verweilens, Bielefeld 2009, (Transcript Verlag)
Han, Byung-Chul, Müdigkeitsgesellschaft. Um die Essays Burnoutgesellschaft und Hoch-Zeit, Berlin 2018, (Matthes & Seitz)
Han, Byung-Chul, Vom Verschwinden der Rituale. Eine Topologie der Gegenwart, Berlin 2019, (Ullstein)
Han, Byung-Chul, Tranzparenzgesellschaft, Berlin 2017, (Matthes & Seitz)
Han, Byung-Chul, Agonie des Eros, Berlin 2015, (Matthes & Seitz)
Han, Byung-Chul, Im Schwarm. Ansichten des Digitalen, Berlin 2017, (Matthes & Seitz)
Han, Byung-Chul, Gute Unterhaltung. Eine Dekonstruktion der abendländischen Passionsgeschichte, Berlin 2018, (Matthes & Seitz)
Han, Byung-Chul, Philosophie des Zen-Buddhismus, Stuttgart 2002, (Reclam)
Han, Byung-Chul, Psychopolitics. Neoliberalism and new Technologies of Power, Brooklyn 2017, (Versobooks)
Hacking, J., Narcisme, naastenliefde en zelfliefde. Een onderzoek naar het begrip narcisme bij S. Freud en het bijbelse gebod van de naastenliefde: “uw naaste zult u liefhebben als uzelf, (want) hij is als jij.” Doktoraalscriptie HTP, Heerlen 1984

*****

2019 Tijdperk van het Niets (5)

Der Geist verdankt seine Lebendigkeit gerade der Fähigkeit zum Tod. Das Absolute ist nicht das “Positive, welches von dem Negativen wegsieht”. Der Geist schaut vielmehr “dem Negativen ins Angesicht” und “verweilt” bei ihm. Er ist absolut, weil er sich ins Extreme, die die äußerste Negativität hinauswagt und sie in sich einschließt, präziser ausgedrückt, in sich schließt. Wo das rein Positive, das Übermaß an Positivität herrscht, dort ist kein Geist. (Byung-Chul Han, Agonie des Eros, pag. 32)

De dood is een ongewenste gast. Hoe jonger, hoe minder welkom. Toch kun je van de dood leren. De dood is een leermeester voor de levenden. De dood wordt als negatief ervaren maar precies de negatieve ervaringen leveren inzicht op als je jezelf daartoe durft te verhouden. De dood maakt je bewust van het feit dat je leven eindig en beperkt is en dat je tijd dus kostbaar is. Benut die tijd dan goed, verspil hem niet aan allerlei lege activiteiten die niets toevoegen aan je leven. Dat is niet altijd een makkelijke les. Zeker niet als de vragen naar wat dan echt zinvol is in je leven, niet meteen antwoorden opleveren en je het gevoel blijft houden dat je niet verder komt. In een tijdperk waar de dood vaak wordt weggestopt en waar men de dood liever niet in de ogen kijkt is dat niet zo gemakkelijk om deze vragen dan ook te stellen.
In onze samenleving heerst vaker een soort van optimisme. Alle aandacht gaat uit naar het leven, naar zoveel mogelijk uit dit leven halen. Veel wordt in een positief licht gezien, de positieve kijk op de werkelijkheid wordt alom gepromoot want ook economisch gezien levert dat het meeste op. Prestatie is in deze maatschappij een nieuwe vorm van religie geworden. Want als het toch allemaal op jou neerkomt of je wel of niet iets bereikt dan kun je beter je best gaan doen. Dat is ook de sfeer op de opleidingen. Hard werken, presteren, ambitie tonen, excelleren, studeren dat de stukken eraf vliegen.

In deze vorm van religie heb je jouw eigen geluk in handen en dat moet je zelf waarmaken. Je schept je eigen verlossing. Jouw carrière is een kwestie van inzet en van relaties. Heb je die relaties niet, ben je niet slim genoeg, krijg je geen kansen, dan heb je pech gehad. Dan ben je als het ware al afgeschreven door velen. Woede en afgunst op al die burgers (de zogenaamde Grachtengordel-bewoners) die het dan beter getroffen hebben kan dan zo worden aangewakkerd door slimme politici die onvrede tot hun handelswaar hebben gemaakt. Maar een oplossing uit

de misère, betere kansen op de arbeidsmarkt, scholingsmogelijkheden, daar hoor je niemand over bij deze haatzaaiers. Echt begrip en echte ondersteuning is er niet. Deze afgeschreven mensen zijn alleen goed als stemvee om de onvrede om te zetten in stemmenwinst.

De prestatiereligie heeft een grote keerzijde. Als je al kunt werken aan de verbetering van je maatschappelijke positie, als je jezelf waar kunt maken op de markt van welzijn en geluk dreigen er nog andere gevaren. Mensen worden depressief omdat ze in hun eigen ogen niet voldoen aan de opgeschroefde eisen. Ze schieten tekort, de druk is te hoog, het draait teveel om henzelf en er is niemand die hun goede feed-back geeft want ze moeten het helemaal alleen en op eigen kracht doen. Byung-Chul Han, een filosoof, schrijft daar over. Mensen gaan maar door en kunnen geen intervallen scheppen in hun levenstijd, geen echte pauzes nemen, geen afsluitende beslissingen nemen die aan processen een einde maken. Bijvoorbeeld als een baan of een studie niet bevalt om dan andere (soms radicale) keuzes te maken en ander werk, een andere studie en een andere tijdsinvulling te zoeken. Ze zitten vast aan zichzelf en aan het beeld van zichzelf dat ze moeten slagen, moeten presteren, moeten voldoen aan de eisen die aan hun worden gesteld en die ze aan zichzelf stellen in hun torenhoge verwachting van zichzelf. En als het zover komt, dat je dreigt te bezwijken aan je verwachtingen, als dingen niet meer lukken dreigt een burn-out die uit kan monden in een negatief zelfbeeld, een depressieve stemming. Hij schrijft:
Das depressiv-narzisstische Subjekt ist zu keinem Schluss fähig. Ohne Schluss aber verfließt und verschwimmt alles. So hat es kein stabiles Selbstbild, das ebenfalls eine Schlussform ist. Nicht zufällig gehört die Unentschlossenheit, die Unfähigkeit zum Entschluss zur Symptomatik der Depression. Die Depression ist charakteristisch für eine Zeit, in der man im Exzess des Öffnens und des Entgrenzens die Fähigkeit verloren hat, zu Schließen und abzuschließen. Man verlernt das Sterben, weil man das Leben nicht abzuschließen vermag. Auch das Leistungssubjekt ist unfähig zum Schluss, zum Abschluss. Es zerbricht unter dem Zwang, immer mehr Leistungen hervorbringen zu müssen. (Byung-Chul Han, Agonie des Eros, pag. 34)

Han constateert dat we daarom ook geen goed afscheid van ons leven meer kunnen nemen omdat we vast zitten aan onze eigen verwachtingen, omdat we een leven hebben geleid dat geen vrede geeft, omdat ervaringen van zin teveel ontbraken. Het leven was dan eerder een aaneenschakeling van losse gebeurtenissen, dan een echt levensverhaal. Eerder een opsomming van ‘events’ dan een leven met een doel, een opdracht, een richting, ervaringen van zinvolheid.

Toch dreigt dit gevaar van het niet echt af kunnen sluiten van dingen die we ondernemen en van het leven zelf in onze maatschappij: omdat we volslagen geïndividualiseerd zijn, als het ware allemaal losse atomen zonder echt verband, zonder echt zinsverband, lopen we het risico te verdrinken in ons gevoel van zinloosheid en leegte dat ons begeleidt. Leegte die in stand blijft omdat we onze tijd verdoen aan zinloze activiteiten die de wereld van de industrie ons voorspiegelt met de belofte dat ze ons geluk zullen brengen. Byung-Chul Han schrijft dat dit gevoel een atoom te zijn in een groter geheel, samenhangt met het feit dat wij de tijd niet meer aaneensluitend, binnen een zinsverband, een verhaal beleven, ons levensverhaal dat ergens naar toe gaat, maar als losse gebeurtenissen, punten in de tijd. Deze punten in de tijd volgen elkaar op maar als er een keer niets gebeurt vervelen we ons. Of we voelen ons bedreigd omdat we niets om handen hebben. Daarom vullen we leegte tussen de gebeurtenissen op met andere sensaties - geen dagje vrij, ook niet van jezelf, elke dag een volle agenda, een vorm van hysterie:
Es findet eine sich ins Hysterische steigernde Beschleunigung der Schnitt- oder Ereignisfolge statt, die auf alle Lebensbereiche übergreift. Aufgrund der fehlenden narrativen Spannung kann die atomisierte Zeit die Aufmerksamkeit nicht dauerhaft binden. So wird die Wahrnehmung immer mit Neuem oder mit Drastischem versorgt. Die Punkt-Zeit lässt kein kontemplatives Verweilen zu.
Die atomisierte Zeit ist eine diskontinuierliche Zeit. Nichts verbindet Ereignisse miteinander und stiftet dadurch einen Zusammenhang, also eine Dauer. So wird die Wahrnehmung mit dem Unerwarteten oder Plötzlichen konfrontiert, was eine diffuse Angst erzeugt. Atomisierung, Vereinzelung und Erfahrung von Diskontinuitäten sind auch für unterschiedliche Formen der Gewalt verantwortlich. Heutzutage zerfallen zunehmend jene sozialen Strukturen, die Kontinuität und Dauer stiften. Die Atomisierung und Vereinzelung erfassen die ganze Gesellschaft. An Bedeutung verlieren soziale Praktiken wie Versprechen, Treue oder Verbindlichkeit, die in dem Sinne alle Zeitpraktiken sind, dass sie, indem sie die Zukunft binden und zu einem Horizont begrenzen, eine Dauer stiften. (Han, Byung-Chul, Duft der Zeit. ein philosophischer Essay zur Kunst des Verweilens, pag. 24)

Als wij geen horizon in ons leven meer ervaren, niet meer in de gaten hebben waar wij vandaan komen en welke kant het uit moet om verder te komen, als we geen doelen stellen die ons leven met zin kunnen vervullen, wordt ons leven kleurloos, smakeloos en geurloos. Het wordt een direct getuigenis van het nihilisme dat heerst en dat velen beheerst.

Als je in je leven negatieve ervaringen meemaakt zijn dat eigenlijk uitnodigingen om een pas op de plaats te maken en niet als een wilde ezel door te gaan met je leven alsof er niets is gebeurd, alsof niets je van je weg af kan brengen. Negatieve ervaringen scherpen de geest en geven het leven geestkracht. Als je de confrontatie aandurft. Een leven krijgt pas een verhaal als samenspel van positieve en negatieve gebeurtenissen en de wijze waarop je daarmee om leert gaan. Dat maakt een levensverhaal. Zoals in mythes en sprookjes ons wordt voorgehouden. Op weg gaan, avonturen beleven, tegenslagen meemaken en te boven komen, transities doormaken, transformaties, dan krijgt je leven een dragen bodem, krijg je grond onder je voeten. Je ontdekt wat betekenis is in je leven en wat van betekenis is en wat mensen voor jou betekenen en jij voor hen. Byung-Chul Han schrijft over deze narratieve lijnen in een leven het volgende:

Sowohl die mythische als auch die geschichtliche Zeit besitzen eine narrative Spannung. Eine besondere Verkettung von Ereignissen gestaltet die Zeit. Die Erzählung lässt die Zeit duften. Die Punkt-Zeit ist dagegen eine Zeit ohne Duft. Die Zeit beginnt zu duften, wenn sie eine Dauer gewinnt, wenn sie eine narrative Spannung oder eine Tiefenspannung erhalt, wenn sie an Tiefe und Weite, ja an Raum gewinnt.
Die Zeit verliert den Duft, wenn sie jeder Sinn- und Tiefenstruktur entkleidet wird, wenn sie atomisiert wird oder sich verflacht, verdünnt oder verkürzt. Gerat sie ganz aus der sie haltenden, ja verhaltenden Verankerung, so wird sie haltlos. Gleichsam aus der Halterung gelöst, stürzt sie fort. Die Beschleunigung, von der heutzutage viel die Rede ist, ist kein Primarprozess, der nachträglich zu unterschiedlichen Veränderungen der Lebenswelt führte, sondern ein Symptom, ein Sekundarprozess, nämlich eine Folge der haltlos gewordenen, atomisierten Zeit, einer Zeit ohne jede verhaltende Gravitation. Die Zeit stürzt fort, ja überstürzt sich, um einen wesentlichen Mangel an Sein auszugleichen, (Han, Byung-Chul, Duft der Zeit. ein philosophischer Essay zur Kunst des Verweilens, pag. 24)

Als tijd ervaren een vorm van tijdvullen wordt, van het ene naar het andere hollen, geen pauze, geen stilstand, geen verdieping, geen bezinning dan leidt je uiteindelijk een leeg nihilistisch leven. Sterven is dan een onmogelijke opgave want je bent niet klaar. Maar hoe je het wendt of keert, je lichaam is je de baas. De dood is onverbiddelijk. Het afscheid is alleen heel beroerd, je omgeving is getuige van een vertrek uit dit leven met aangetrokken remmen. De mensen om je heen kunnen je niet bereiken, ze kunnen je wanhoop en je lijden niet verlichten. Er is

geen troost. Als leven ook een voorbereiding is op je dood, zoals sommige filosofen hebben beweerd, dan is het zaak zo te leven dat de dood een mooie afsluiting vormt. Dat de leegte in het bestaan niet het laatste woord heeft. Is daar een recept voor? Bestaat er een medicijn om een wanhopige dood te voorkomen? Ik denk het wel: dat is nu de tijd nemen om over je dood na te denken en te leven in het licht van je eindigheid. Je leven en je afscheid zal aan kwaliteit winnen.

John Hacking
27 augustus 2019

bronnen:
Han, Byung-Chul, Lob der Erde. Eine Reise in den Garten, Berlin 2018 (Ullstein)
Han, Byung-Chul, Duft der Zeit. ein philosophischer Essay zur Kunst des Verweilens, Bielefeld 2009, (Transcript Verlag)
Han, Byung-Chul, Müdigkeitsgesellschaft. Um die Essays Burnoutgesellschaft und Hoch-Zeit, Berlin 2018, (Matthes & Seitz)
Han, Byung-Chul, Vom Verschwinden der Rituale. Eine Topologie der Gegenwart, Berlin 2019, (Ullstein)
Han, Byung-Chul, Tranzparenzgesellschaft, Berlin 2017, (Matthes & Seitz)
Han, Byung-Chul, Agonie des Eros, Berlin 2015, (Matthes & Seitz)
Han, Byung-Chul, Im Schwarm. Ansichten des Digitalen, Berlin 2017, (Matthes & Seitz)
Han, Byung-Chul, Gute Unterhaltung. Eine Dekonstruktion der abendländischen Passionsgeschichte, Berlin 2018, (Matthes & Seitz)
Han, Byung-Chul, Philosophie des Zen-Buddhismus, Stuttgart 2002, (Reclam)
Han, Byung-Chul, Psychopolitics. Neoliberalism and new Technologies of Power, Brooklyn 2017, (Versobooks)

******

Zekerheid

Op zoek naar houvast ook daar waar het misschien niet op het eerste gezicht te vinden is.

IN my previous talk, 'On a Certain Blindness,' I tried to make you feel how soaked and shot-through life is with values and meanings which we fail to realize because of our external and insensible point of view. The meanings are there for the others, but they are not there for us. There

lies more than a mere interest of curious speculation in understanding this. It has the most tremendous practical importance. I wish that I could convince you of it as I feel it myself. It is the basis of all our tolerance, social, religious, and political. The forgetting of it lies at the root of every stupid and sanguinary mistake that rulers over subject-peoples make. The first thing to learn in intercourse with others is non-interference with their own peculiar ways of being happy, provided those ways do not assume to interfere by violence with ours. No one has insight into all the ideals. No one should presume to judge them off-hand. The pretension to dogmatize about them in each other is the root of most human injustices and cruelties, and the trait in human character most likely to make the angels weep.
William James
Bron: http://www.uky.edu/~eushe2/Pajares/jsignificant.html

Houvast in je leven, een vaste bodem om op te staan, is een thema dat mij al jaren bezighoudt en waarover ik vaker heb geschreven. Vooral in de omgang met studenten komt deze vraag naar houvast vaak naar voren. Maar dit soort vragen is niet aan leeftijd gebonden. Ieder mens wil vaste bodem onder zijn voeten, ieder mens wil weten waar hij/zij aan toe is in het leven en waartoe zijn leven dient, waarom hij/zij zich soms zo druk kan maken en wat het uiteindelijk oplevert. Levensdoel, zinvolheid, betekenis, route door het leven, bergen en dalen, omgaan met lijden en met tegenslagen, eindigheid, contingentie, falen en mislukken, slagen en triomferen, idealen en ambitie, het zijn zo maar een paar grepen uit dit scala van begrippen die hier een rol kunnen spelen en die in gesprekken op de voorgrond kunnen treden.
Carl Gustav Jung schrijft in een autobiografische tekst over zijn ziekte en over de wijze waarop hij zijn eigen weg, zijn eigen lot tegemoet wil treden. Fouten en mislukkingen horen daarbij, zijn onvermijdelijk zelfs. Ziekte en tegenslagen werpen je terug op de basis waaruit je leeft. In die zin zijn dit soort ervaringen constitutief voor je zelf-verstaan en helpen ze je om je eigen weg in het leven te vinden, een weg die niemand anders af kan leggen omdat jij in je eigen schoenen staat. Het is jouw leven, jouw weg. Hij schrijft:
Something else, too, came to me from my illness. I might formulate it as an affirmation of things as they are: an unconditional "yes" to that which is, without subjective protests acceptance of the conditions of existence as I see them and understand them, acceptance of my own nature, as I happen to be. At the beginning of the illness I had the feeling that there was something wrong with my attitude, and that I was to some extent responsible for the mishap. But when one follows the path of individuation, when one lives one's own life, one must take mistakes

into the bargain; life would not be complete without them. There is no guarantee not for a single moment that we will not fall into error or stumble into deadly peril. We may think there is a sure road. But that would be the road of death. Then nothing happens any longer at any rate, not the right things. Anyone who takes the sure road is as good as dead.

Zekerheid verwachten, zekerheid willen hebben in al je keuzes, in je levensweg, het is een illusie, een kortzichtigheid die een slaaf van je maakt want dan zet je jouw kwaliteiten in om een gevangenis te creëren. Een gevangenis waaruit geen ontkomen is omdat alle deuren gesloten zijn. De horizon ontbreekt, de levenskracht wordt verspild aan het zoeken naar houvast en dingen, mensen, situaties, beloftes die jou kunnen dragen en die je bij de hand kunnen nemen zodat je in het leven niet verdwaalt. Je vergeet dat je het zelf bent waarop gebouwd kan worden. Je vergeet, je weet misschien niet, dat je alles al met je meedraagt om goede keuzes te maken en houvast te vinden in het leven. Je bent zelf je eigen houvast als je niet bang bent om nieuwe wegen in te slaan. Verdwalen kun je eigenlijk niet, elke weg is er een. En als je voor je gevoel al verdwaalt, des te beter, want dan is de kans groot dat je pas echt iets nieuws ontdekt. Jung pleit voor de bevestiging van het eigen lot en een goede omgang met eigen gedachten en oordelen.
It was only after the illness that I understood how important it is to affirm one's own destiny. In this way we forge an ego that does not break down when incomprehensible things happen; an ego that endures, that endures the truth, and that is capable of coping with the world and with fate. Then, to experience defeat is also to experience victory. Nothing is disturbed neither inwardly nor outwardly, for one's own continuity has withstood the current of life and of time. But that can come to pass only when one does not meddle inquisitively with the workings of fate.
I have also realized that one must accept the thoughts that go on within oneself of their own accord as part of one's reality. The categories of true and false are, of course, always present; but because they are not binding they take second place. The presence of thoughts is more important than our subjective judgment of them. But neither must these judgments be suppressed, for they also are existent thoughts which are part of our wholeness.

Leven is je verhouden tot jezelf, tot de mensen om je heen en tot de wereld. *Frau Welt*, vrouw wereld, typisch dat de wereld voorgesteld wordt als vrouw. Misschien heeft dat te maken met vruchtbaarheid, met telkens nieuwe dingen geboren laten worden. De wereld draagt ons, voedt ons, inspireert ons. De wereld is de plek waarin en waartoe we

leven. In de wereld moeten wij het zien te redden, maken we van ons leven een leefbaar leven, een tehuis, een woning. De wereld tegemoet treden, ons leven tegemoet treden in de wereld alsof je een vrouw tegemoet treedt: niet zonder bedoelingen, maar met het doel om met deze vrouw te trouwen, trouw aan je zelf en trouw aan deze nieuwe partner, dat kan een mooie manier van benaderen zijn, van het gestalte geven van je leven. Concreet betekent dit dat je met huid en haar je leven leeft in deze wereld en met deze wereld zoals zij zich aan je voordoet. Niet dat dit perfect is, niet dat er verbeteringen uitgesloten zijn, alles kan altijd beter, alles kan altijd op een andere manier plaatsvinden. Anselm Kiefer vergelijkt de kunstenaar met een labyrint. Het plan deugt niet, er komt altijd wat anders uit. De mens verdwaalt in het landschap, de mens verdwaalt in zijn ambities, zijn plannen, zijn schets hoe zijn leven eruit moet komen te zien. Maar het leven is ook paradoxaal. Kiefer zegt dat er geen zwaarte is zonder lichtheid en omgekeerd. Wat is het lichte aan zware ervaringen, ervaringen van verlies, van rouw, van pijn? Zou dat niet de liefde kunnen zijn waardoor je zón pijn ervaart, waardoor het verdriet zo schrijnend is?
Leven is wandelen in het landschap, het landschap is er al voor jou, je bent gast, je bent pelgrim, je bent wandelaar. Het landschap heeft al veel meegemaakt. Kiefer stelt, net als Armando, dat het landschap nooit volledig onschuldig is. Er is bloed gevloeid, mensen zijn er overleden, er is oorlog gevoerd, levens zijn verwoest, toekomsten zijn ongedaan gemaakt. Het landschap zit vol met dubbele bodems. Idylle is slechts een kant van het landschap. Romantiek is een verlangen dat het landschap wil omhelzen maar waarin ook de sporen van het verleden terugkeren en getuigenis afleggen van de gruwelijkheden die misschien hebben plaatsgevonden. Overgebleven zijn de ruïnes. Getuigen van een leven dat zich hiervoor heeft afgespeeld. Een wereld die op dit moment even voorbij is.

Leven wil zeggen je verhouden tot jezelf en tot de wereld, tot de mensen om je heen en tot de betekenissen die op je weg komen en die jezelf schept en voortzet. In de DVD over het leven en werk van Kiefer komt een bijzondere zinsnede naar voren: *“Wundtau regnet*”. Een bijna niet te vertalen woord: *Wundtau*. Dauw op de aarde, op het land, dauw als wonde, dauw die neervalt, regent, maar die getuigenis aflegt van verwondbaarheid, van pijn, van gewond zijn. Het is een fragment uit het Walkurenlied, 12 vrouwen, Walkuren, zingen terwijl ze aan het weven zijn: (1e strofe)

Weit ist gespannt
zum Waltode

Webstuhls Wolke;
Wundtau regnet.
Nun hat an Geren
grau sich erhoben
Volksgewebe
der Freundinnen
mit rootem Einschlag
des Randwertöters.

De Walkuren weven het lot van de helden, als een draad op de weefspoel, gaat het leven voorbij, vloeit het bloed van de strijders. *Wundtau* is een ander woord voor bloed. Het bloed dat vloeit in de talloze oorlogen, de slachten die mensen in deze wereld op deze aarde voeren. Het landschap herbergt deze geschiedenis, het nodigt ons uit hier en nu zich te verhouden hiertoe. Maar waar zwaarte heerst is ook lichtheid. De draad van het weefgetouw, tikva in het Hebreeuws, heeft meerdere betekenissen. Draad, tikva, betekent hoop. Joodse gevangenen zongen het lied van de hoop toen ze de gaskamer ingingen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het lied van de hoop werd het volkslied van Israël. Elie Wiesel schrijft over deze hoop, deze draad, in zijn boek over Job, *God in storm en wind*. Al lijkt het lot bepaald, het geweld overheersend, de ondergang nabij, de hoop gaat niet verloren. Hoop kan omslaan in wanhoop, en wanhoop in hoop. Ze liggen dicht bij elkaar. Maar als je in staat bent zwaarte en lichtheid bij elkaar te denken, te ervaren, dan is ook de dood niet de vijand maar de vervolmaking van het leven. De tijd die je rest, de tijd die deel uitmaakt van je levenstijd is daarom kostbaar. Te kostbaar om hem te verspillen aan flauwekul, oppervlakkigheid, angsten die nergens toe leiden en zoeken naar zekerheid waar deze niet is te vinden.

John Hacking
1 maart 2019

Bronnen:
C. G. Jung: https://archive.org/stream/MemoriesDreamsReflectionsCarlJung/Memories%2C%20Dreams%2C%20Reflections%20-%20Carl%20Jung_djvu.txt
Anselm Kiefer / Alexander Kluge, Der mit den Bildern tanzt. Filme & Gespräche, Berlin 2017 (Suhrkamp Verlag)

Edda: https://midgardnachrichten.wordpress.com/sagen-und-mythen-aus-der-edda/

Das Walkürenlied ist nicht in der Eddasammlung, sondern in einigen Handschriften der Njalssaga überliefert. Hiernach ist es ein Gesang von zwölf Wallküren, die in einem Gemach, das sich in einem Hügel befindet, an einem grausigen Webstuhl sitzen, bei dem die Spannfäden Menschendärme und die Webgewichte Männerschädel sind. Wie das Gewebe fortschreitet, bestimmt es gleichzeitig den Verlauf der von den Walküren geleiteten Schlacht. Während die Walküren weben, befinden sie sich kraft einer Zauberwirkung gleichzeitig auf dem Schlachtfelde, wo sie zu Gunsten der Heiden gegen die Christen eingreifen. http://nordische-mythologie.aktiv-forum.com/t79-16-das-walkurenlied-aus-der-edda-von-felix-genzmer

*****

Zelftranscendentie en zinvinding

Hoe je in het leven staat, wat je (ervan) verwacht en hoeveel kijk je erop hebt met betrekking tot jouw aandeel, dat wil zeggen, datgene dat je zelf wilt investeren, wilt toevoegen, wilt ondernemen om dit leven, jouw leven, glans te geven, is niet meteen duidelijk als je opgroeit in deze maatschappij. Er is een veelheid aan modellen, ouders en scholen kijken verschillend naar de ontwikkeling van een kind, naar de vormen van zelfontplooiing en zelfverwerkelijking. En er zijn tal van maatschappelijk voorbeelden die de opgroeiende mens een spiegel voorhouden. Cultuur waaronder muziek, mode, kunst drukken hun stempel hierop. In de politiek en in het onderwijsdebat worden beleidsplannen en visies ontwikkeld. Maar niet alles levert resultaat op. Als er veel moet worden gestuurd en gecontroleerd duidt dat meestal niet op succes. Het beeld dat voor ogen staat is dan niet gehaald.
Maar waar gaat het om als je opgroeit? Wat is relevant en wat is overbodige ballast? Wat doet ertoe in je leven? Wat geeft er kwaliteit aan en wat is ‘humbug’? Welke doelen stel je jezelf om in je leven te bereiken? Door welke idealen word je gedragen, voortgestuwd? En op welke termijn, wanneer wil je jouw doelen hebben verwezenlijkt? Een mooi voorbeeld van een houding in het leven ten aanzien van groei en ontwikkeling is het volgende gedicht van Thomas Rosenlöcher: Gartenarbeit.

Gartenarbeit
Dem Birnbaum Mut zureden.
Gras wachsen lassen, wo es wächst.

Misschien is dit veel tuinmensen een doorn in het oog: gras laten groeien waar het groeit en wachten bij de perenboom totdat er een keer peren komen past niet in hun wereldbeeld, tuinbeeld. De tuin, zeker een groentetuin, moet wat opbrengen. Aan onkruid hebben we niks. Maar wat onkruid is en wat niet is een discussie die zo oud is als de mensheid – namelijk de vraag wat er wel en wat er niet toe doet in het leven. Heeft het zin om je hele kast vol te stouwen met kleren die je nooit draagt, 100 paar schoenen die je nauwelijks kunt aantrekken omdat de weersomstandigheden er niet naar zijn? Of omdat je stemming een andere is? Er is veel in ons leven dat in de ogen van de tuinmens 'onkruid' genoemd kan worden. Van de reclames die over ons worden uitgestort via de media, in het straatbeeld en via papier is 99,9% nutteloos omdat we er niet door worden geraakt, omdat het ons niet aangaat, omdat het niet binnen ons budget valt, omdat we er geen zin in hebben of omdat het niet in ons patroon past. Zo vergaat het mij tenminste. Het is verspilde moeite en verspilde energie. Het is een vorm van visuele vervuiling en verspilling. Het is ook een kenmerk van de kapitalistische maatschappij die alleen maar kan groeien en groeien en groeien want anders dreigt de instorting van dit economische systeem. Groei en winst zijn de doelen. Alles wordt daaraan ondergeschikt gemaakt. De arbeiders en hun inzet zijn slechts een klein onderdeel in dit systeem en eigenlijk niet echt van belang want ze zijn vervangbaar. Als wij als consumenten en als arbeiders helemaal opgaan in dit neoliberale kapitalistische systeem en de doelen die ons daarin worden voorgehouden zijn we hard op weg op slaven te worden.
Een goed voorbeeld zijn de boeren. Boeren klagen dat ze niet verder kunnen groeien en dat milieuregels een strop zijn om hun nek. Maar wie sluit leningen af met de banken en zet in op de groei van het bedrijf zonder echt na te denken over de gevolgen zoals het probleem van de mest, de stikstofuitstoot, de druk die zij zichzelf opleggen om de leningen terug te betalen, de slapeloze nachten als de arbeidsinzet niet oplevert wat ervan verwacht werd en als de prijs van de geleverde producten onder de maat blijft omdat grote concerns (en winkelketens) de lakens uitdelen? Een boerenbedrijf bestieren kan op veel manieren maar als je niet nadenkt over de waarden die je met je werk wilt hooghouden, als het alleen maar om efficiëntie, productievermeerdering en winst gaat krijg je vroeg of laat de rekening gepresenteerd. Je weilanden worden een poel van verderf voor andere planten dan gras, insecten verdwijnen uit het landschap door de toepassing van gif (ook al wordt er bij hoog en laag beweerd door de producenten dat er geen verband bestaat tussen onkruidverdelging en insectensterfte), biodiversiteit staat op het spel want alles wat niet in het plaatje past moet eruit. Meer en groter. De landbouwmachines laten dit in al hun

uitstraling zien. Maar waar is de mens hierachter? Waar is de zin van dit alles? Is er een toekomst voor de kinderen als we zo doorgaan? Groeien en groeien, meer en meer? Als het klimaat echt grondig verandert is er over 50 jaar geen bedrijf meer want dan staat het onder water. Zo simpel is het. Haal nu maar je gelijk, maar morgen lig je in de kist en is er niks meer over van al je werken. Hoe kortzichtig kun je zijn als je denkt dat alles om jou moet draaien? Als economie het enige gezichtspunt is en je waardeoordeel kleurt?

Zijn er alternatieven? Die zijn er altijd. Andere waarden aanhangen dan winst en groei levert al nieuwe inzichten en nieuwe handelswijzen op. Verantwoordelijkheid dragen voor je handelen, kijken naar de gevolgen, kijken naar de prijs van je investeringen, wie wordt er beter van en wie niet, wat gaat voorruit en wat niet. En dan niet alleen in je eigen beurs, niet alleen je eigen bedrijf, op je eigen erf maar ook je omgeving, de mensen waar je het voor doet. Viktor Frankl, een therapeut die door schade en schande wijs geworden is en die zich de harde lessen van het concentratiekamp heeft aangetrokken schrijft:
Wanneer ik stel dat de mens een verantwoordelijk schepsel is, die de potentiële zin van zijn leven moet verwezenlijken, moet ik hier nadrukkelijk aan toevoegen dat de ware zin van het leven eerder moet worden gezocht in de wereld, dan in de mens zelf, of in zijn eigen psyche, als het ware in zijn eigen gesloten circuit. Om dezelfde reden is het wezenlijke doel van het menselijke bestaan niet te vinden in zelfverwezenlijking. Het menselijke bestaan is in wezen zelftranscendentie en niet zelfverwezenlijking. Zelfverwezenlijking is trouwens als doelstelling onmogelijk om de eenvoudige reden dat zelfverwezenlijking steeds onbereikbaarder wordt naarmate de mens er meer naar streeft. Want de mens kan zich slechts tot op dezelfde hoogte verwezenlijken als hij zich gebonden acht de betekenis van zijn leven te verwezenlijken. Met andere woorden als doelstelling kan zelfverwezenlijking niet worden bereikt, het kan evenwel worden bereikt als neveneffect van zelftranscendentie. Men kan de wereld niet beschouwen als een vorm van zelfexpressie, noch als een instrument of middel tot zelfverwezenlijking. In beide gevallen verandert een *Weltanschauung* (wereldbeschouwing) in een *Weltentwertung* (wereldminachting).
In: Beginselen van de logotherapie opgenomen in het boek Folkertsma Stichting voor Talmudica, Adam waar ben je? Hilversum 1983 (Folkertsma), Pag. 143

Als wij als arbeiders, als producenten en als consumenten de wereld alleen maar gebruiken om er zelf (financieel) beter van te worden, om

ons te manifesteren en te presenteren als bijzondere species, zoals dat zichtbaar in de sociale media en politiek dagelijks gebeurt, kortom als we de wereld naar onze hand proberen te zetten zonder te investeren in het heil van de wereld en de mensen, als we alleen maar willen verdienen zonder iets terug te doen, hebben wij als het ware onze ondergang al onderschreven. Niet alleen corruptie en machtsmisbruik zijn hier symptomen van, ook de zucht naar verdoving, afleiding, genot, pakken wat je pakken kunt, een 'na mij de zondvloed' houding, een nihilistisch cynisme en een volslagen egoïstisch narcisme wijzen hierop. Als wij meegaan in de maalstroom van reclame-uitingen, geloven wat anderen ons voorhouden als een worst, een lokker om gelukkig te worden als we maar dit en dat doen, als we achter populistische politici aanhollen met hun simpele oplossingen die een verzameling zijn van leugens, want ze miskennen de werkelijkheid en denken alleen vanuit eigen belang, hoe mooi ze zichzelf ook presenteren als deskundige, dan lopen wij langzaam richting afgrond. Anderen de schuld geven van onze misère, onze ellende is wel het aller gemakkelijkste wat je kunt bedenken, zonder zelf te willen investeren. Als je alleen maar voor jezelf leeft en wilt leven, heb je het niet begrepen. Dan ben je ten dode gedoemd: een leeg en zinloos leven, een leven zonder inhoud want het levert alleen verdwazing op.

Zin vind je en ontdek je in toewijding aan een hogere zaak waar mensen kwalitatief beter van worden, dat wil zeggen als ze kunnen groeien in menselijkheid. Niet allereerst in economische zin. Dat is bijzaak. Als er alleen maar haat en geweld wordt gepredikt omdat we zogenaamd worden bedreigd door allerlei groepen en stromingen, als onze zogenaamde cultuur (wat dat dan ook moge zijn) bedreigd wordt door de instroom van anderen die uit een andere cultuur komen, dan zitten we op de verkeerde golflengte en op het verkeerde levenspad. Dat is een route rechtstreeks naar racisme, geweld, onderdrukking, oorlog en tenslotte uitroeiing. Als we een les uit het verleden moeten onthouden is het deze wel: een mens groeit niet op basis van hebzucht, op basis van angst en intolerantie, niet op basis van bekrompenheid en kortzichtigheid. Ideologische systemen zoals fascisme en communisme doen alsof de wereld bestaat uit simpele tegenstellingen en scheppen tenslotte concentratiekampen om de niet-volgers op te sluiten en te vernietigen. Ook dat is een weg ten dode, en wel een heel expliciete. Onze recente geschiedenis laat dit overduidelijk zien.
Frankl heeft het in mijn ogen heel duidelijk gezien en geformuleerd. Hij heeft in de situatie van het concentratiekamp nooit de moed verloren om te blijven geloven in menselijkheid, in mededogen en in het vinden van zin in het leven door zelf iets toe te voegen aan de wereld om deze

beter te maken voor iedereen. We gaan allen dood, wat voor zin heeft het dan om je leven te verspillen aan zinloze en waardeloze acties? Aan gedachtes en aan handelingen die uiteindelijk niks opleveren, omdat ze de wereld niet beter maken? We hebben allemaal een keuze, we kunnen kiezen, ook om terug te keren op onze schreden, dus wat houd je tegen?

John Hacking
8 november 2019

******

Zichzelf worden, zijn en blijven

Als je wakker wordt kan de wereld anders zijn. Soms heb je tijd nodig om te ontdekken wie je bent, of je nog dezelfde bent zoals je herinnering dat aanreikt. Deze divergentie tussen een nieuwe ervaring in de ochtend, een nieuwe dag en het amalgaam van je herinnering wordt door Paul Valéry prachtig verwoord:
Warum kann ich den Augenblick nicht hinauszögern, da ich zu mir komme, nicht säumen im umfassenden Zustand? Warum sollte ich diesen Morgen gerade mich wählen? Was zwingt mich, meine Freuden und meine Leiden wieder an mich zu nehmen? Und wenn ich nun meinen Namen, meine Wahrheiten, meine Gewohnheiten, meine Ketten wieder fahrenließe gleich Traumen der Nacht - wie einer, der verschwinden und ein neuer Mensch werden will, am Ufer des Meers sorgfältig seine Kleider und Papiere zurücklässt? Werde ich nicht jetzt von den Träumen belehrt, vom Erwachen ermahnt? Und der Sommermorgen, ist er nicht der Augenblick, nicht der gebieterische Rat, ein anderer zu werden? Der Schlaf hat das Spiel durcheinandergebracht, die Karten gemischt; und die Träume haben alles vermengt, alles van neuem in Frage gestellt .. .
Das Erwachen kennt eine Zeit der Geburt, der Geburt aller Dinge, bevor irgendeines entsteht. Da ist eine Nacktheit, ehe man sich wieder ankleidet. (pag. 53)

Wakker worden is dus als het ware een nieuw geboren worden. Een nieuwe dag en nieuwe kansen. Buiten rijdt een grote vrachtauto met reclame rond: *a new day, new opportunities.* Het is een reclame voor een bedrijf dat beddegoed van het ziekenhuis wast. Ook dat moet vernieuwd, gewassen, gestreken worden opdat het opnieuw gebruikt kan worden. Misschien is de nacht wel een wasbeurt voor ons geheugen, de oude, pijnlijke dingen even verzacht, verlicht, verminderd.

En dan de ochtend, het gladstrijken ervan, nachtmerries opschrijven, vertellen, mooie dromen, vreemde dromen even vasthouden en doorgeven. Of zo snel mogelijk proberen te vergeten door je te richten op de alledaagse dingen. Dan breekt de dag weer aan en ben jij jezelf weer. De plicht roept, de wekker heeft je teruggebracht tot je dagelijks bestaan.

Maar tegenwoordig is de wereld anders: je dagelijks bestaan is veranderd - 100 jaar geleden was het definitief anders. Waarom? Omdat de digitale instrumenten zoals computer en telefoon je leven nu kleuren. Had je toen je werk, je hobby, je bezigheden voor lichaam en geest, afgerond met een nachtelijk moment van slapen, nu heb je de 24 uurs economie, het voortdurend 'on-line' kunnen zijn, voortdurend eigenlijk weg van jezelf. Ben je nu nog jezelf, kun je nog jezelf blijven met deze druk op je geest en op je lichaam? Het verlangen alles te willen bijhouden, te willen zien, meemaken? Wat de effecten van de ontwikkelingen van de laatste 10 jaar zijn op dit gebied is nog niet bekend. We zullen het zien. Slaapproblemen hebben velen, studenten klagen over drukte in hun hoofd en in hun geest. Moeheid hoort bij het bestaan, zo lijkt het. Is er ooit nog iemand echt uitgerust? Voldaan uitgerust in onze maatsschappij van hollen en jagen, van zelf opgelegde druk om te presteren, om te schitteren?

Paul Valéry schrijft in zijn korte aantekeningen over wie je als mens wilt en kunt zijn. Wie ben je als persoonlijkheid en wat is dat dan, persoonlijkheid? Valéry leefde in een tijd waarin er nog geen computer was, nog geen virtuele werkelijkheid zoals die nu ons leven bepaalt. Maar toch heeft hij een idee over de vorming van de persoonlijkheid en de krachten die daarop werken. Hij schrijft over de kunstenaar, de grote kunstenaar die niet ten onder gaat aan uiterlijke invloeden het volgende:
Was man an Können in seiner Kunst erwirbt, verliert man an »Persönlichkeit« - zunächst . . . Jeder Zuwachs von außen wird mit einer Einbüße am (*ursprünglichen*) Selbst bezahlt.
Der Mittelmäßige findet den Weg zu seiner eigenen Natur nicht mehr; einige aber kehren zurück, bewaffnet mit Werkzeugen, die zu Organen geworden sind, und stärker denn je, ganz sie selber zu sein. (pag. 34)

Integreren van uiterlijke invloed, van vakmanschap dat men kan leren door te oefenen, door technieken je eigen te maken, om op die wijze datgene waar je door gedragen wordt, zichtbaar te maken in een kunstwerk. Alleen de grote kunstenaars kunnen dit zo Valéry. Maar hoe zit het met ons? Wat doet al die uiterlijke invloed met ons? Met ons zelfbeeld? Ons zelfverstaan? Weten we nog wie we zijn, wat we kunnen,

wat we willen? Je wordt virtuoos in het bedienen van je computer, je telefoon, maar wie ben je werkelijk en is dit kunnen een aanwinst voor je persoonlijkheid? En hoe zit het ermee als dingen nooit kunnen landen in je geest omdat je altijd maar actief bent, altijd afgeleid, altijd bezig met de wereld buiten jou?
De Duitse kunstenaar Anselm Kiefer heeft interessante dingen gezegd over verveling. Als kind vond hij dit verschrikkelijk maar als volwassene is het een bron van inspiratie geworden. Waarom? Omdat je in de verveling helemaal bij jezelf kunt zijn. Er is geen afleiding, geen buiten dat je bezig houdt en helemaal beheerst. Er is alleen een ik, een zelf dat bij zichzelf is en niets te doen heeft en niet weet wat het met deze tijd aanmoet. Inspiratie ontstaat in leegte, in het niets, als het ware uit het niets. Niet uit de volheid waar je de bomen in het bos niet meer ziet staan. Leeg zijn, leeg worden, wie weet wat je dit kan opleveren. Meditatie is een manier, mindfullness een andere, maar ook het kunstproject “verveel me” dat momenteel op de Radboud Universiteit vanuit de Studentenkerk en op de HAN (René Donders) loopt. Je stopt je boeken en telefoon in een kluisje en je gaat je de hele dag (stierlijk) vervelen. Niet werken, niet studeren, niet iets doen waardoor je wordt afgeleid, maar lanterfanten, rondhangen, wachten, niet weten wat te doen, en niet willen weten wat te (moeten) doen: verveling dus! Wie weet wat het je oplevert! Maar wie durft dit nog aan, deze confrontatie met de lege tijd in zichzelf en met de gedachten van zichzelf als er even helemaal niets meer hoeft? De kluisjes staan klaar in de Studentenkerk en op Kapittelweg 33 (HAN). Durf je het aan?

John Hacking
22 mei 2019

Bron:
Valery, Paul, Windstriche. Aufzeichnungen und Aphorismen. Aus dem Franszösischen von Bernhard Bösenstein, Hans Staub und Peter Szondi, Frankfurt am Main 2017, (Suhrkamp)

*****

2020 Bewustzijn en gevoelloosheid

Ons zelfbewustzijn heeft slechts geestelijke kwaliteit zolang het ingaat tegen ons pure zelf. De keerzijde van het geestelijk zelfbewustzijn is daarom domme, lege trots. Een mens die niet tegen zij eigen voordeel in kan denken is door de Geest verlaten. Ook een gezin of een natie die dat niet kan is daardoor van God en Geest verlaten. Want van hen is de

kracht van de toekomst geweken die hen boven hun gangbare voordelen een vooroordelen had kunnen uittillen. Juist het feit dat ze slechts op zichzelf gericht zijn bewijst dat de geest zijn werk aan hen heeft beëindigd en niet meer in hen woont. De ondergang van het Avondland en de vol-einding van het Avondland zijn twee woorden voor hetzelfde proces: ontslagen te zijn van een geestelijke taak. Want in het leven van de geest is alleen de geest zelf onveranderlijk. Alles waarop hij beslag legt verandert! Alle enkelingen en gemeenschappen die onveranderlijk willen blijven stellen zich daarmee gelijk aan de Geest. Dat is aanmatigend. Dat wat bezield is moet blijven veranderen. Gehoorzaamheid aan het appel van de Geest hebben wij leren kennen als het leven van de ziel. Een natie die vol geestdrift raak over zichzelf, die het *genie français* aanbidt, of de Duitse geest, of het idee Italië, is alleen daardoor al van alle goede geesten verlaten en dit geldt ook voor de enkeling.

Uit: E. Rosenstock-Huessy, De taal van de ziel. Vertaling van *Angewandte Seelenkunde* (1924) van Eugen Rosenstock-Huessy, Vught 2014 (Skandalon), pag. 120-121

Uit hersenonderzoek blijkt dat het niet vanzelfsprekend is dat iedereen op dezelfde wijze bewust is en dat iedereen gevoel heeft. Paul Broks schrijft: “Nicht alle Menschen sind empfindungsfähig. Grob gesagt sind etwas zehn Prozent sogenannte philosophische Zombies…Durch sein gesamtes Leben hindurch fühlt er nicht das leiseste Flackern einer bewussten Erfahrung.“ Broks stelt dat deze zogenaamde „zombies“ wel alles kunnen ervaren net als andere mensen, maar ze voelen er niets bij. Ze zeggen wel dat ze iets voelen, maar dat is in werkelijkheid niet zo. Het zijn alleen woorden. De lichten zijn aan maar niemand is thuis. Deze mensen spelen alsof ze gevoel hebben, denken dat ze gevoel hebben en dat ze dat gevoel ook ervaren, maar in werkelijkheid voelen ze niks. Wat betekent dit?
Als de conclusies uit deze hersenonderzoeken en diagnose van het brein en de ervaring van gevoelens waar zijn dan heeft dat uitermate gevolgen voor de wijze waarop wij naar mensen kunnen kijken. Het zou bijvoorbeeld kunnen verklaren waarom er hardvochtige tirannen optreden, waarom op het eerste gezicht brave burgers zich ontwikkelen kunnen tot niets ontziende beulen en moordenaars zoals in de Wereldoorlog Twee maar al te vaak is gebleken. Misschien is deze constitutie wel de voorwaarde om überhaupt uit te groeien tot een niets en niemand ontziend mens. Dat betekent ook dat therapie geen zin heeft, dat de behandeling van dergelijke mensen volslagen nutteloos is want er verandert niks en er kan niks veranderen. De psychopaat blijft

een psychopaat en ook de sociopaat blijft hetzelfde. Als een behandeling lijkt aan te slaan is dat misschien wel eerder de kunst van de verleiding die hier wordt ingezet om de behandelaar te laten geloven dat er een transformatie heeft plaatsgevonden. Maar in werkelijkheid kan het brein niet veranderen en blijft de persoon een “zombie”.

Als het klopt dat 10% van de mensen in deze categorie valt van hen die eigenlijk niets voelen is dat op wereldschaal gigantisch. Van elke honderd mensen die je kent zijn er tien zonder gevoel en misschien ben je er zelf wel eentje van. Broks beschrijft in zijn boek dat over het bewustzijn gaat dat een goede vriend en collega-onderzoeker behoorlijk van streek was toen hij ontdekte dat hij zelf dit verschijnsel had. Maar hij leerde hier mee leven toen bleek dat ook zijn vrouw hetzelfde had en dat zij beiden hier goed over konden communiceren.
Maar laten we dit gegeven eens toepassen op de politiek en het politieke handelen, op de CEO’s van grote bedrijven, op al de bureaucraten die de vele burelen bemensen, kortom op iedereen die door zijn werk op de een of andere wijze invloed uitoefent die die door beslissingen te nemen anderen behoorlijk kan benadelen omdat er in die besluiten bijvoorbeeld geen rekening wordt gehouden met de menselijke maat of met de effecten op de psychische/geestelijke gezondheid van mensen. Bijvoorbeeld het besluit vanuit de politiek om bepaalde bedrijfstakken op te heffen, te saneren, in te krimpen zonder dat er met betrokkenen wordt overlegd en zonder goed plan om hen op te vangen. De vogelgriep door het virus Sars, de varkenspest, de q-koorts (geiten) in de boerensector leidde tot grote ontruimingen en faillissementen, tot besmettingen van mensen (Sars en q-koorts). Nu geplande saneringen in verband met de natuurgebieden die te veel overlast hebben van landbouwbedrijven aan de grenzen (uitstoot Co2) zijn een ander voorbeeld waar veel Fingerspitzengefühl voor nodig is en inspraak van betrokkenen op diverse niveau’s.

Het zijn een paar voorbeelden van politiek en ambtelijk handelen die absoluut niet de schoonheidsprijs verdienen. Zoals ook de toeslagenaffaire voor ouders die veroordeeld werden door falend beleid bij de belastingen om grote bedragen terug te betalen aan de overheid terwijl zij onschuldig waren aan fraude die hen ten laste werd gelegd. En omgekeerd het verzet van boerenorganisaties die met hun tractoren gaan protesteren en met dreiging en geweld hun gelijk willen halen. En daarbij voor heel velen zeer hinderlijk optreden in de dagelijkse praktijk (werk en woonverkeer). Intimiderend van zich laten horen bij onaangekondigde bezoeken aan politici en ambtenaren. Als in Noord Brabant de politieke partijen zich hierdoor onder druk laten zetten (wat

is gebeurd) kun je op je vingers natellen dat dit niets meer met democratie te maken heeft maar enkel met belangen van enkelingen ten koste van een meerderheid.
De rücksichtsloze ontslagrondes bij tegenvallende resultaten bij bedrijven en banken zijn een ander voorbeeld van keihard handelen waar de eigenlijk werknemer niets voorstelt. Ik vermoed dat veel mensen die deze besluiten nemen – de keiharde saneerders, de advocaten die vooral voor eigen gewin de grootste criminelen verdedigen of gevallen politici (VS), de bazen van de inlichtingendiensten, maar ook de werkgever in een kleiner bedrijf die zijn werknemers beschouwt als onderdeel van zijn handel, het zouden wel eens allemaal heel gevoelloze mensen kunnen zijn die precies in dit plaatje passen. Het hoeft natuurlijk niet, maar het zou wel heel goed kunnen.

Opportunisten waar de leugens van het gezicht afspatten (Trump, Baudet, Putin) gebruiken de onvrede van de kiezers om hen een toekomst met gouden eieren voor te houden. Maar eerst moeten obstakels worden verwijderd, vijanden overwonnen, de massa aan hun kant worden gebracht. Ze gebruiken het politieke systeem om te doen alsof ze meespelen in de democratie maar in feite is hun hele gedrag gericht op obstructie en ondermijning. Een eigen journaal, de eigen werkelijkheid onder de aandacht brengen, alternatieve feiten, “er is geen waarheid meer die voor allen geldt” zo stellen ze, er zijn ‘volksvijanden’ die het volk bedreigen. Oude angsten worden aangewakkerd tegen de vreemdeling, haatsentimenten zo oud als de religies worden ingezet tegen andere groepen die als eeuwen de pineut zijn zoals de joden. De verheerlijking van de eigen groep, de mannelijkheid, de deugden van het sterk zijn en het afwijzen van elk compromis en elke vorm van zwakheid, het bestoken van de aanhangers met steeds dezelfde giftige cocktail van leugens en halve onwaarheden, de schaamteloze zelfverheerlijking en de verkettering van de kritische pers die teveel vragen stelt, de lijst kan nog met talloze voorbeelden worden aangevuld.
In de dertiger jaren van de vorige eeuw lieten de dadaïsten al zien dat er veel waarheden tegelijk konden bestaan naast elkaar. Dat was ook de tijd van de opkomst van het fascisme en de verheerlijking van volk, leider en natie. Door verkiezingen aan de macht gekomen was het eerste wat gedaan werd het systeem ontmantelen en de vestiging van een totalitaire staat. Propaganda en het verketteren van zogenaamde tegenstanders waren de middelen om anderen over de streep te trekken en meelopers waren er genoeg. Kritische geesten werden in concentratiekampen gestopt en vermoord. Het gouden ei was toen in nazi-Duitsland het duizendjarige rijk en een Europa onder de knoet van

de nazi's. Maar vergeten werd dat dit duizendjarige rijk in de verte geen toegangswegen had: het zweefde aan de horizon. Marcheren in de richting ervan leidde uiteindelijk tot aan en in de afgrond. Dat ten kosten van miljoenen en miljoenen onschuldigen.
Als ik nu weer de termen hoor die uit deze tijd stammen en die door hedendaagse politici zonder nuance in de mond worden genomen kan ik niet anders dan terugkijken en vergelijken. Echte oplossingen voor hedendaagse problemen heb ik nog nooit uit hun mond vernomen. Alleen maar diagnoses die kant noch wal raken en die van klimaatontkenning gaan tot complottheorieën van Qanon en andere idioten. Misschien geloven zij zelf deze onzin ook niet maar kunnen ze het wel gebruiken om de samenleving te ontwrichten en velen op het verkeerde been te zetten. Want dat is volgens mij de inzet: verwarring zaaien door het ontkennen van waarheden die voor allen gelden, de eigen waarheden gebruiken als hefboom om de maatschappij voorgoed te ontwrichten en het vertrouwen in de overheid te ondermijnen. Als de chaos compleet is, kunnen zij in het machtsvacuüm springen en zich voordoen als verlosser – als Messias die de weg weet uit de chaos in een schitterende toekomst. Alleen zal dat dan een toekomst zijn die leidt tot zeeën van bloed. Bloed van tegenstanders en van onschuldigen.

John Hacking
27 november 2020

Bron:
Broks, Paul, Je dunkler die Nacht, desto heller die Sterne. Über Liebe, die Trauer und das Ich, München 2019, (C.H. Beck)

******

2020 Bewustzijn, zelfbewustzijn en denken

[…] kam mir folgender Gedanke: 13,8 Milliarden Jahre früher gibt es einen Urknall, und *all das entsteht aus dem Nichts!* Dann Gedanken über das Denken: Ein
Gedanke ist etwas, das man auf elektrochemische Impulse in den Schaltkreisen meines Gehirns reduzieren kann. Eine Repräsentanz des Urknalls and dieses ganzen *Etwas aus dem Nichts* ist also in meinen Neuronen kodiert, auf eine *mir* rätselhafte Weise. Und wieder ein Gedanke über den vorangegangenen Gedanken: es gibt eine andere Art von Etwas aus dem Nichts, die hier zu Gange ist, denn es existiert auch ein Funken Bewusstsein in all dem, was letztlich all dieses Etwas aus dem Nichts da draußen ist - die Moore, der Himmel, der Steinkreis im

Tal, der ganze kosmische Etwas-aus-dem-Nichts-Kram - *über sich selbst nachdenkend*, seiner selbst bewusst, durch die Maschinerie meines Ichs, ein Bündel von Neuronen und Sinnesrezeptoren, das, aus keinem besonderen Grund, auf einem Felsplateau sitzt. Der Urknall, und, Milliarden von Jahren später, ein leises Flüstern. Ein leises Flüstern des Bewusstseins. Das Universum spricht mit sich selbst. Perplex und verwirrt.

Paul Broks (pag. 35-36)

De vraag wat precies bewustzijn is heeft geleid tot veel speculaties en tot veel antwoorden maar is eigenlijk niet echt beantwoord. Bewustzijn heeft te maken met waarnemen en met de verwerking van die waarnemingen. Maar wie en wat waarneemt en hoe de verwerking plaatsvindt is niet zo eenduidig aan te wijzen. De mens, het individu, dat ook behept is met een zelfbewustzijn, neemt bewust waar en verwerkt die waarnemingen en kan erover communiceren. Maar wat zeg je dan eigenlijk, weet je dan meer? Bewustzijn is dus eigenlijk een begrip dat zich grotendeels onttrekt aan onze definities ervan. *Bewust van het zijn*, maar wat is hier *zijn* en wat is *bewust*? En toegepast op het zelf, betekent eigenlijk dat er nog een derde onbekende grootheid erbij komt. Modern hersenonderzoek laat zien dat het bewustzijn of beter het brein streeft naar coherentie. Voor het brein is stabiliteit belangrijk en het brein past zich voortdurend aan, aan de wisselende omstandigheden. Dat doet het volgens sommige wetenschappers met behulp van een soort model, het zelf-model. Dat is een model waarin er diverse lagen zijn met betrekking tot de ervaring van het eigen lichaam en daaraan gekoppeld het zelf en de werkelijkheid waarin het functioneert. Hendrik Spiering schrijft hierover in de krant als hij in gesprek is met “Thomas Metzinger, filosoof aan de Gutenberg Universiteit in Mainz en schrijver van het in 2010 verschenen boek *De Egotunnel. Hersenonderzoek en de mythe van het zelf*.”

ik citeer:
Als het zelf zich over zoveel niveaus uitstrekt, waarvan de meeste ook nog eens onbewust zijn, kun je je afvragen wát het zelf dan eigenlijk nog is. Metzinger: „Tja, ik zeg daarom al dertig jaar dat we geen zelf hebben, maar daar wordt niet naar geluisterd. We hebben nu geen zelf, we hebben een zelf-modél. Er is geen ego, er is een multilevel proces, dat coherent moet blijven op alle niveaus. Ons zelf is een zelfrepresentatie van het lichaam, maar het is een concept, je vindt het nergens in het lichaam.” Het is moeilijk te beseffen, dat begrijpt Metzinger ook wel. „In veel theorie bij de body-swapexperimenten wordt heel naïef een

scheiding gelegd tussen het lichamelijk zelf en het hogere zelf. Maar er is helemaal geen lichamelijk zelf. Er is alleen een model dat het brein hanteert voor dat lichamelijke zelf. Wat je nodig hebt is een soort mathematisch holistisch model. Ik vrees dus dat het in de taal van de wiskunde zal moeten, al die coherentie."
In contact met anderen pas je volgens Metzinger voortdurend je eigen zelf-model aan en ijk je het op basis van de reacties van anderen. Zo blijf je coherent in je gedrag en ervaar je een gevoel van veiligheid en vastheid. Maar eigenlijk is het de evenwichtskunst van je brein die dat tot stand brengt. De wereld is dan veilig en jij kunt erin functioneren zonder voortdurend op je hoede te hoeven zijn. Daarom is oorlog en geweld zo ingrijpend omdat het brein hierover geen controle kan uitoefenen en je voortdurend overgeleverd bent aan je angst. Je tegenstander is te groot voor je, je kunt je nauwelijks aanpassen aan zijn onvoorspelbaar gedrag. Je lichaam is kwetsbaar en de aanval op je lichaam slaat je uit het lood.

Paul Broks, klinisch neuropsycholoog verwondert zich samen met de Filosoof Arthur Schopenhauer erover dat wij überhaupt existeren in deze schijnbaar oneindige kosmos. Schopenhauer, zo Broks was ervan overtuigd dat het leven zinloos is. Hij schrijft:

Schopenhauer war der Ansicht, dass das Leben sinnlos sei. Die menschliche Existenz ist ein verschwindend kleines Flackern des Bewusstseins in der Unendlichkeit van Raum and Zeit, and während unserer kümmerlichen Lebensspanne sind wir dazu verdammt, allein in der «dauerlosen Gegenwart » zu existieren. Die Zeit ist ein Zerstörer, ein Schiff, in dessen Kielwasser alle Dinge ins absolute Nichts gleiten. Reale Geschehnisse, die sich einmal im Fluss der Zeit auflösen, haben keinen größeren Realitätsanspruch als etwas, das nie stattgefunden hat. «Unser Daseyn», so Schopenhauer, «hat keinen Grund and Boden, darauf es fußte, als die dahin schwindende Gegenwart.» Zu existieren, gebunden an den unsteten, taumelnden, gegenwärtigen Moment, bedeutet also, naturgemäß ruhelos zu sein. «Es [unser Daseyn] gleicht dem Laufe eines bergab Rennenden, der, wenn er stillstehn wollte, fallen müsste und nur durch Weiterrennen sich auf den Beinen erhalt; ... Also Unruhe ist der Typus des Daseyns.» (pag. 57-58)

Zo rennen we, als je deze filosoof mag geloven, van plek naar plek, streven van doel naar doel en wij komen eigenlijk nooit aan. En als we al aankomen, als we iets al bereiken is het meestal ook al weer zo voorbij als we sterven. Al dat gejaag en streven is dus eigenlijk een zinloze bezigheid. En toch doen en kunnen we vaak niet anders. We laten ons

meesleuren op de golven van de maatschappij, de cultuur en de samenleving waarin we onszelf poneren, waarin we keuzes maken en waarin we ons bewust zijn van ons handelen en denken. Je zou dan makkelijk kunnen concluderen dat als we ons zo bewust zijn van ons denken en handelen, zou dat laatste ook makkelijk aangepast kunnen worden aan nieuwe omstandigheden, of aan situaties waarin bijvoorbeeld de leefomstandigheden van mens en dier aanzienlijk verbeterd zouden kunnen worden. Toch gebeurt dat vaak niet en worden er andere keuzes gemaakt. Heeft dat te maken met het feit dat de menselijke lichamelijke en geestelijke conditie een mix is van goede en kwade neigingen? Waarin soms de ene en dan weer de andere overheerst?

Daarmee wordt het vraagstuk van het bewustzijn en zelfbewustzijn nog complexer want toegepast op onze moraal en morele bewustzijn maken we ook mee hoe ontwrichtend het kwade in ons leven kan werken. Hoe machteloos we ons kunnen voelen in bepaalde omstandigheden tegenover bepaalde krachten die onze ondergang willen of die ons willen verslaven opdat zij er financieel en politiek beter van worden. Zoals in sommige landen minderheden worden onderdrukt en geknecht, ze mogen geen eigen taal en geen eigen cultuur meer hebben en tellen als mens eigenlijk niet meer mee. Dat is ook het effect van de toepassing van een bepaalde ideologie waarin de individuele mens niks waard is en daarom ook geen enkel recht van spreken heeft. Bepaalde betekenissen worden hier in een absolute zin gehanteerd en toegepast in praktijk.

Volgens Broks is waarneming en dus ook het bewustzijn van die waarneming en de ordening ervan het geven van betekenis aan patronen die we waarnemen in de werkelijkheid om ons heen. Ons overleven, zo Broks, berust voor een groot deel op onze capaciteit om regelmatigheden in de wereld te herkennen en met onregelmatigheden klaar te worden. Zo weten we vaak intuïtief hoe oorzaak en gevolg werken en wat waarschijnlijk is en wat niet. We blijven op zoek naar verklaringen en naar betekenis, ook al snappen we niet alles en legt het leven ons ook raadsels op. Als neuropsycholoog verwijst Broks ook naar de waanzin van patiënten die heel andere betekenissen aan patronen en waarnemingen toekennen.
Er zijn experimenten ook in de wereld van de virtuele toepassingen, waarnaar Hendrik Spiering verwijst, waaruit er een divergentie bekend is tussen wat je waarneemt en wat er werkelijk is. Als je virtueel al kunt bewerkstelligen dat je een staart hebt of een extra arm, waarbij je ook het gevoel en de ervaring hebt, dat dit zo is, dan betekent dit in feite dat

ons brein die ervaring verwerkt en accepteert. Volgens Broks zijn al onze waarnemingen constructies van ons brein en is onze waarneming een fantasie die volgens een uitspraak van de psycholoog Chris Frit met de realiteit overeenkomt. Ons brein tracht waarschijnlijk de ruis die bestaat tussen de waargenomen werkelijkheid en de bestaande werkelijkheid zoveel mogelijk te onderdrukken. En zo, zou je kunnen zeggen, wiegen we onszelf in slaap en leven we als slaapwandelende individuen. Maar dat is misschien te negatief uitgedrukt. We zijn pas echt slaapwandelaars als we onze waarnemingen voor de exacte werkelijkheid houden alsof er geen ruis, geen verschil bestaat en alsof we in staat zijn zonder fantasie en zonder de aanpassingen van ons brein waar te nemen.

Ook hier speelt ons brein, en dus ook het gevolg daarvan, ons bewustzijn eigenlijk een spelletje met ons dat we niet doorhebben en ook nooit echt zullen doorhebben. We zijn wezens die betekenis hechten aan gebeurtenissen, ervaringen en waargenomen patronen, maar die betekenissen kunnen veranderen, net als de jaargetijden. Wat vandaag kostbaar leek kan morgen waardeloos blijken. Broks stelt dat ook het onderscheid tussen realiteit en imaginatie een functie is van ons brein. Hij schrijft:

Lassen sie mich Realität hier ganz einfach als das definieren, was, wenn wir gestorben sind, ohne uns weiter ablaufen wird. Die Vorstellungskraft stirbt mit uns. Während wir leben, sind Realität und Imagination zwar miteinander verwoben, aber generell ist es für das Gehirn nützlich, eine deutliche Unterscheidung zu treffen. Die Psychose ist eine Folge des Kollapses der Trennung zwischen Realität und Einbildung, Innen und Außen. Der institutionalisierte Irrsinn des religiösen Fundamentalismus eine weitere. Allerdings ist der Geist so strukturiert, dass rationale Gedanken neben irrationalen Intuitionen bestehen können. Lediglich die moderne westliche Kultur hat versucht, die Magie und die Dämonen der übersinnlichen Welt auszulöschen, Geschöpfe des Jenseits, die von allen anderen Kulturen seit Anbeginn der Menschheitsgeschichte als gegeben vorausgesetzt worden. Wir sollten dieses langgewachsene psychologische Erbe im Blick behalten, wenn wir unseren eigenen Geist verstehen wollen. (pag. 71-72)

Wij zijn als tegenwoordige mensen, zou je kunnen zeggen, een soort van product van een lange geschiedenis die doorwerkt in ons brein en in ons denken en handelen. In die zin heeft het bewustzijn ook iets absurds, zo Broks, en iets ongrijpbaars. Dromen laten dat bijvoorbeeld al zien. De mythes uit onze menselijke geschiedenis en de verhalen maken dat

meer dan duidelijk. Het zijn weer andere vormen van betekenisgeving waarmee we soms wel en soms niet meer mee uit de voeten kunnen. En die absurditeit moeten we serieus nemen als we iets van het bewustzijn willen begrijpen.
Maar het bewustzijn is ook een wonderbaarlijk fenomeen dat ons verbindt met alles om ons heen en alles wat ooit is ontstaan. Broks ziet het zo:
„De oerknal, en, miljarden jaren later, een stil fluisteren. Een stil fluisteren van het bewustzijn. Het universum spreekt met zichzelf. Perplex en verward.“(pag. 36)
Mooier kan ik het vandaag niet uitdrukken.

John Hacking
3 november 2020

Bronnen:

Paul Broks, Je dunkler die Nacht, desto heller die Sterne. Über Liebe, die Trauer und das Ich, München 2019, (C.H. Beck), pag. 35-36, 57-58, 71-72

We hebben geen zelf – virtual reality zet het ego op losse schroeven - Hendrik Spiering NRC zat 31 okt 2020 https://www.nrc.nl/nieuws/2020/10/30/we-hebben-geen-zelf-virtual-reality-zet-het-ego-op-losse-schroeven-a4018068

******

Een leven opnieuw geboren worden

In de ogen van de Griekse filosoof Plato is zijn held Socrates een soort van vroedvrouw die de filosofische leerling en toehoorder helpt bij de geboorte van (nieuwe) inzichten. Dit maieutische proces heeft in de geschiedenis van de filosofie naam gemaakt. De mens is waarschijnlijk geen absoluut onbeschreven blad bij de geboorte, maar hij zit ook al niet vol ideeën en gedachten, zijn zelfbeeld is nog niet ontwikkeld en zijn ‘zelf’ is nog in *statu nascendi* zou je kunnen stellen. Moderne hersenonderzoekers zijn ervan overtuigd dat het menselijke brein de voorwaarde vormt voor het menselijk bewustzijn en dat het zelf niet als een instantie in het lichaam is aan te wijzen (als een soort geest) maar dat het eerder een soort van model is waarmee het bewustzijn aan de oppervlakte komt. Het brein is in staat om via activiteit zoiets als een bewustzijn te ontplooien en in de loop van de ontwikkeling mondt dit uit

in een zelfbewustzijn. Het zelf wordt dan opgevat als een soort model waarin een beginstadium, een kernstadium en een reflexief stadium is te onderscheiden, het zogenaamde autobiografische zelf met een verleden, heden en toekomst. Er is wetenschappelijk bewijs geleverd dat de lichamelijke oorsprong van het bewustzijn in het brein bevestigt. Emoties en gevoelens hebben effect en kleuren ons bewustzijn en zelfverstaan. Ze kunnen rechtstreeks inwerken op het brein, en wat belangrijker is, wat daarvan het resultaat is: ons zelfgevoel en zelfverstaan.

Als het zelf een uitkomst is van de werking van ons brein via het bewustzijn en zelfbewustzijn betekent dat ook dat het zelf voortdurend aan verandering onderhevig is. Het is geen voor eens en altijd gegeven grootheid, het is een dynamisch proces waarin het zelf zich bevindt afhankelijk ook van de context waarin het functioneert. Die context is de wereld. Of beter nog, de werelden, want er is niet zo iets als één wereld. Omdat het lichaam en daarmee het zelf deel uitmaakt van de wereld(en) waarin het zich manifesteert betekent dit dat de wijze waarop die wereld door het lichaam en zelf wordt ervaren niet eenduidig en stabiel is. De wereld(en) verandert voortdurend en daarmee de waarneming ervan en de zelfwaarneming in en door die wereld(en). Onderzoekers stellen dat het brein streeft naar coherentie. Dat betekent dat de ervaring van een veranderende wereld voortdurend in het brein wordt opgevangen en aangepast aan het model zodat het zelf als het ware stabiel blijft en deze schommelingen kan verwerken zonder dat het onderuit geschoffeld wordt door nieuwe ervaringen. Identiteit gebaseerd op zelfwaarneming is dus eigenlijk een construct dat door het zelf in stand wordt gehouden om houvast te hebben in een veranderende wereld. De metafoor van de baarmoeder, en de metafoor van het geboren worden van het zelf en zelfbewustzijn kan vruchtbaar zijn in de bespreking van deze relatie tussen zelf en wereld(en). Op het niveau van het denken kunnen nieuwe gedachten en ideeën ontstaan door de onderlinge verbinding en het zichtbaar maken ervan door het herkennen of ontdekken van patronen. Op de rug van filosofische reuzen kun je verder wandelen en zelf kleine stappen zetten om nieuwe ideeën op te doen en nieuwe verbanden te leren zien. Met genoeg overtuigingskracht en argumenten kunnen deze nieuwe verbanden weer de basis vormen voor verdere ontwikkelingen. Zo werkt het in de filosofie en in de wetenschap. Het experiment is dan de toetssteen of dergelijke gedachten stand houden in de werkelijkheid en of je er verder op kunt bouwen.

Op het niveau van de ontwikkeling van het zelf dat zich voortdurend aanpast door breinactiviteit in een veranderende wereld is de wereld misschien wel een soort van baarmoeder waarin het zelf telkens opnieuw geboren wordt als het nieuwe werelden betreedt, dat wil zeggen, nieuwe ervaringen opdoet in nieuwe contexten. Misschien is dé wereld een verzameling baarmoeders die uit verschillende werelden bestaat, dus uit verschillende baarmoeders die telkens nieuwe zelven geboren kunnen laten worden. Het zelf is dus nooit af omdat de wereld nooit af is. Als het zelf en het zelfbewustzijn afhankelijk is van het contact met andere zelven, dan betekent dit ook dat het zelf gevormd wordt door dit contact en dat het zelfbewustzijn die andere zelven nodig heeft om zichzelf te ontwikkelen en te bereflecteren. Zo is en blijft de mens ook een gemeenschapswezen en geen solipsistisch functionerende monade. In coronatijd met veel mensen in isolatie wordt dit extra zichtbaar: zonder veel sociale contacten verpieteren mensen en ontberen zij de aandacht die normaal wordt gedeeld en die bijdraagt aan het zelfgevoel en de waardering van zichzelf. Eenzaamheid en gevoelens van minderwaardigheid en depressie kunnen het gevolg zijn. Interviews in onderzoeken maken dit duidelijk.

De metafoor van de baarmoeder en het geboren worden kent in de bijbel ook een pendant in de persoon van Mozes waarover wordt gezegd dat hij door erbarmen bewogen werd, net zoals God hiervan getuigenis aflegt over zijn eigen erbarmen. Erbarmen hebben komt van baarmoeder. God als barende God, God die zich tot in het diepst van zijn baarmoeder(s) het lot aantrekt van het volk van Israël. En Mozes in zijn voetsporen als leider van dit volk wordt ons als model voorgehouden. Zoals terugkeert in het verhaal van de barmhartige Samaritaan. Wat doet deze, hij door erbarming bewogen, neemt de gewonde man mee en zorgt er ook materieel voor dat deze goed kan herstellen. Hij schept de voorwaarden voor dit herstel en hij staat aan het begin ervan. Hij zorgt er als het ware voor dat het slachtoffer van een misdaad opnieuw in dit leven geboren kan worden. Hij is dus door zijn erbarmen letterlijk baarmoeder. Zo zou je God ook als baarmoeder kunnen beschrijven en de theoloog of de pastor een soort van kraamhulp.

Nou werk ik zelf in de Studentenkerk van de Radboud Universiteit te Nijmegen in een gebouw dat door de Zusters onder de Bogen (1966) werd gebouwd als opleidingscentrum voor vroedvrouwen. Als de pastor al een soort maieutisch proces op gang kan brengen bij studenten om in hen zelf iets te ontdekken van een nieuwe geboorte, een zelf dat thuiskomt bij zichzelf, dan zit ik hier wel goed op mijn plaats. Het

opschrift op de klok in onze klokkentoren luidt: *‘tempus locusque coalescendi’*, tijd en plaats om samen te groeien. Samen groeien, opgroeien en uitgroeien tot mensen zoals we bedoeld zijn. Een zelf dat zichzelf heeft gevonden en ontdekt en dat weet heeft van een bestemming in dit leven, een doel dat het leven zinvol maakt. Of in religieuze termen anders uitgedrukt voor hen die in de religie zoekende zijn: een leven om opnieuw geboren te worden. Zoals dat idee wordt aangeprezen door de Duitse middeleeuwse mysticus Meister Eckhart die oproept om Christus in ieder van ons geboren te laten worden. Misschien en waarschijnlijk, en dat geeft openheid en levensvreugde, is ons leven wel een lange aaneensluiting van nieuwe geboortes. Wie weet waar we uiteindelijk zullen eindigen. Op hoop van zegen.

John Hacking
6 november 2020

*****

Kleine ‘Egologie’ of de impasse van een ‘Holzweg’

Er vallen harde klappen in het leven, dicht César Vallejo in het gedicht ‘*De zwarte herauten*’. Velen grijpen het corona-virus aan om allerlei voorspellingen te doen, of om verklaringen te vinden voor dit onheil dat ons mensen treft. Sommige predikers beschouwen het als een straf van God, aanhangers van de Islamitische Staat denken dat het in hun voordeel werkt omdat het ‘heidense verdorven Westen’ nu ook vanuit de hemel wordt gestraft. Maar apocalyptische geluiden zijn van alle tijden. Een echte apocalyps zou het einde betekenen van de menselijke geschiedenis en dat staat toch haaks op al het bijbelse spreken, wat predikers ook mogen beweren en bezweren. Het boek Openbaring van Johannes is geen argument in dit geheel van bijbels spreken omdat het ontstaan is in een context van onderdrukking om de toenmalige gelovigen hoop te bieden. Het is geen toekomstvisioen dat nog moet aanbreken. Maar *alas* sommigen zijn hardhorend en tegendraads en willen kost wat kost hun gelijk halen met het voorspellen van het einde van de wereld. Ik vermoed dat hier vooral hun ego hun parten speelt, zoals die dominee op internet die meent corona te moeten bezweren met een gebaar van uitdrijving en maar roepen: het is genoeg, Amerika is vanaf nu vrij van corona. Mooi niet dus. Meer doden dan elders op de wereld, niet in het minst door de miskenning ervan door slechte leiders die anderen graag de schuld in de schoenen schuiven. Ego’s die graag alle aandacht op zichzelf gevestigd zien.

Deze leiders, deze predikers van de ondergang, jammer dat ze zoveel gehoor krijgen. Tragisch in mijn ogen. Want het miskent niet alleen de situatie waarin we leven maar ook de echte noden die geledigd moeten worden en de mensen die een beroep op ons doen om te helpen (in plaats van hen te veroordelen - zoals de predikers doen - of hen in de steek te laten zoals de leiders doen (Trump, Bolsonaro, Orban, Poetin etc. etc.).
In het gedicht van Vallejo komt het allemaal voorbij. *Gods haat, zwarte herauten van de dood, het vallen van de christussen van de ziel, het geleefde dat als schuld terugkeert en waarvoor we dan gestraft worden*. De dichter laat het in het midden, hij weet het niet. Hij geeft geen oordeel maar oppert slechts en stelt vragen. Vragen waarop vooralsnog geen antwoord volgt. In die situatie zitten wij misschien nu ook: geen antwoorden, geen zekerheden, geen waarheid die voor iedereen geldt. Het is en blijft een spel van betekenissen en dit virus roept veel nieuwe vragen op. Niet alleen onze maatschappij is betroffen, onze economie en onze handel, maar vooral ook het individu. Wie ben ik, wie was ik en wie wil ik morgen zijn? Wie durf ik nog te zijn in het aangezicht van een mogelijke dood? Want waarom zou ik onkwetsbaar zijn, waarom onsterfelijk? Luisteren we naar Vallejo:

DE ZWARTE HERAUTEN

Er vallen klappen in het leven, zo'n harde.. . Ik weet niet!
Klappen als van Gods haat; alsof in hun aanschijn,
de branding van al het geledene
de ziel drassig zou maken... Ik weet niet!

Er vallen er weinig; maar ze vallen...
[Ze trekken donkere groeven
in het hardste gelaat en in de sterkste rug.
Zullen ze misschien de veulens zijn van barbaarse attila's;
of de zwarte herauten die de Dood ons zendt.

Het zijn de diepe vallen van de Christussen van de ziel,
van een aanbiddelijk geloof belasterd door het Lot.
Deze bloedige klappen zijn het geknisper
van een brood dat voor ons verbrand wordt
[aan de deur van de oven.

En de mens... Sukkel... sukkel! Hij draait de ogen, zoals
wanneer een schouderklopje ons roept;

hij keert zijn dolle ogen, en al het geleefde
wordt drassig, als een poel van schuld, in onze blik.

Er vallen klappen in het leven, zo'n harde.. . Ik weet niet!

César Vallejo

Wat we wel weten is dat we ons vasthouden aan beelden, aan betekenissen, aan woorden en vooral aan gebaren en gedragingen van mensen. Mensen om ons heen die met ons verbonden zijn en waar we van houden en die van ons houden. Zonder dat houvast zouden we niet alleen eenzaam en verschrikkelijk alleen zijn maar ook verloren. Slechts heel weinigen houden het bestaan vol van een eremiet in de woestijn en ook die heeft geloof en houvast nodig om deze vrijwillig gekozen eenzaamheid te overleven.
Volgens het Boeddhisme houden we ons ook vast aan ons ego. Ons Ego als een reddingsvlot in een oceaan van betekenissen en gebeurtenissen. Met ons Ego zetten we ons af en zoeken we bescherming in een onzekere wereld. Het begrip ‘ego’ vind ik eigenlijk een beetje een onwerkbaar begrip omdat het vooral ook duidt op egoïsme, buitenkant en zelfbevestiging, struggle for life, ‘recht van de sterkste’, overlevingsdrift, het dikke ‘ik’, ‘ik en de rest…’, kortom in mijn ogen, en dat zeg ik expliciet erbij, is het een begrip dat teveel vanuit een psychologische bril op de mens wordt geplakt (naast het Freudiaanse ‘Es’ en ‘Super-ego’). Doris Runge drukt dit zo uit in een van haar gedichten:

ich

sagt diese stimme
mein erbstück
mein wortführer
mein lispelnder versucher
mein mönchischer bruder
ich teile deine zelle
die verrückten früchte
deiner hirnschale
ich bin deine hand
dein mund
ich bin da
wenn der kuss fort ist
(dein bisschen glück war immer
sprachlos)

ich zimmre dir ein leben
beleg dich rückwärts mit daten
beschönige verschweige
das macht sinn
ich war dein himmelschreiender
anfang
deine greisenhafte verweigerung
dein trotziges ja hier bin ich
und ich bin
auf dem rückzug
langsam
unaufhaltsam

Doris Runge

“dein trotziges ja hier bin ich”, trots, koppigheid, zelfbewustzijn, dat komt in dit ego, dit ik, aan het licht en aan het woord. Zelf heb ik een voorkeur voor het woordje ‘zelf’ dat voor mijn gevoel meer omvat dan *het ik dat zich als ik toont* in en aan de buitenwereld. Onder het ik schuilt het zelf dat zelfbewust ‘ik’ kan zeggen. Waarom ik deze onderscheiding maak? Omdat het ‘ik zeggen’ deel is van de ontwikkeling van het kind: het is een ontdekking die het kind doet en waarmee het zich manifesteert. Maar het valt eigenlijk niet samen met dit ik. Het ik, het ego, is datgene waarmee het zich poseert, waarmee het positie kiest ten aanzien van anderen. Maar het neemt pas eigenlijk een plaats in de wereld in als het ‘zelf’, als het zelf dat in een lichaam woont en dat samenvalt met dit lichaam en dat met dit lichaam zich manifesteert en dan roept de mond: ik, ik, ik.

In mijn opvating is het ik, het ego, slechts een deel van de manifestatie van het zelf. Het zelf is de basis en de laag daaronder. Dat maakt het ook zo complex in de psychologie als mensen ziek worden, melancholisch zijn, lijden aan een depressie of een andere ‘stoornis’. Iemand die psychotisch is en waandenkbeelden heeft verliest vaak zijn grip op zijn zelf en zijn ego zwalkt heen en weer omdat er niets meer vast te pakken valt in de werkelijkheid dat echt houvast geeft. Kunstenaars, patiënten in de kliniek Gugging maken dit meer dan duidelijk in hun werk als ze pagina’s en muren vol tekenen en schilderen zonder een enkel stukje lege ruimte. Er is nauwelijks afstand - ze vullen alles in en drukken zich uit in volslagen beheersing van de lege ruimte. Ik beschouw dat ook als een poging om greep te krijgen op de werkelijkheid die hen omgeeft en om stem te geven aan hun zelf dat zich wil manifesteren. Leo Navratil heeft daar over geschreven en veel

van deze kunstwerken geanalyseerd. Maar dit alles is niet zonder zin of betekenis omdat ze afgesloten zitten van de wereld of omdat we hen niet serieus nemen omdat ze patienten zijn. Navratil neemt hun werk heel serieus en publiceerde ook over hun gedichten. Walter W, een patient schrijft, geciteerd in Schizoprhenie und Dichtkunst:

Ich über mich
Wir zwei sind die einzigen, die wirklich denken.

En een andere patient Friedrich Franz H. schrijft als hij het heeft over het doel van de mensheid, het volgende. Het is een vorm van heilsboodschap waarin het positieve overheerst. Heel iets anders dan de apocalyoptische toonzetting van narcistische predikanten. Hij schrijft in een brief aan Navratil:

Das Ziel der Menschheit

Die vollkommende, humanitäre, vollwertige Welt, ohne Wahnsinn und Irrsinn, ohne Qualen und Schmerzen. die Ausheilung aller unheilbaren Krankheiten. Die Augenlichter für die blinden Menschen. Die dritten Zähne für die Erwachsenen. Das andere Denken. Die andere Farbe, das andere Gewicht, das andere Mass und in Stufen so weiter. Die Nachmachung des Seelenlichtes. Der Zusammenschluss von Seelenlichtern zu einem Seelenlicht. Die Unfallverhüting aller Arten des Unfallbereiches, die im stabilen-labilen Winkelbereich liegt. Was schafft unser Geist, was denkt unser Geist in einer Myriade van Jahren?

Mooi vind ik in dit bericht *het samensluiten van alle zielenlichten tot een zielenlicht* en het namaken ervan (alsof wij een soort van God zouden kunnen worden). Toekomstmuziek: mensen scheppen. Maar dan zo dat er geen ongelukken meer plaatsvinden en de wereld helemaal volkomen en humaan wordt. Natuurlijk, dit is illusionair. Net zo illusionair als een apocalyptische bijbelse ondergang. Maar wat is werkelijk, wat is gek, wat is illusie? Zo simpel is het niet.
Josef Schmid getuigt van zelfinzicht als hij schrijft:

Josef Schmid
sechzig Jahre
alt schon
dreissig Jahre
krank schon
Schizophrenie
kein Genie

En Karl Z schrijft korte teksten in de vorm van haiku's en hij heeft ook een visie op wat doodzonde is:

Der Tod hat im Leben viele ereignisse
in Ewigkeit ist er ein einfaches.

Die 7 Todsünden

1. Todsünde: Das Gewissen an seine Gesundheit aufgeben.
2. Todsünde: Den Nächten nicht zu beachten denken.
3. Todsünde: Geleichgültig der Natur gegenüberzustehen.
4. Todsünde: Seinem Körper Schaden zufügen.
5. Todsünde: Deinem Nächsten ein Leid zufügen.
6. Todsünde: Die kunst zu verwerfen
7. Todsünde: Die Liebe aufgeben.

Het zelf van de mens probeert hoe dan ook zijn weg te vinden in de wereld. Met vallen en opstaan, lerend van de situatie gaat het de confrontatie aan. En die ervaring krijgt betekenis. Wordt in beelden en in taal gegoten. Degenen die zich beroemt op zijn daden en vooral op zijn ego is in dit licht maar een stumper. Bekrompen en ronduit zielig want zijn wereld bestaat grotendeels alleen maar uit hemzelf. Ook geesteszieken maken ons duidelijk dat de wereld niet om jou draait en dat jij slechts een heel klein onderdeeltje bent in een groter geheel. De dood maakt dat absoluut duidelijk en het virus dat rondwaart bedreigt in principe iedereen. Er is geen onsterfelijkheid en er is geen eeuwig leven. Er is alleen melancholie om wat er was en wat niet meer terugkeert - er er is misschien hoop dat het morgen beter wordt, maar niet elke dichter is hier van overtuigd. Daarom is het goed om realistisch te blijven en in te zetten op relaties en onderlinge verbanden. Nu meer dan ooit nodig. We hebben nog een weg af te leggen zoals Doris Runge schrijft:

sommer

das war ein blutsturz von rosen
der heisse rücken der erde
das war ein altmodischer sommer
aus einem anderen leben
ich will nicht abschied nemen
von dort wo ich nie war

von der tafelrundegrüner blicke

wer gibt uns die bilder
zurück
oder den traum
die feuerbälle
wer legt uns glut
in die ausgebrannten augen
streut asche
auf vereiste herzen
pfade die noch zu gehen sind
bis zum ende
bis zum wegkreuz
als hätten wir
eine wahl

Doris Runge

John Hacking
9 april 2020

Doris Runge, zwischen tür und engel. Gesammelte Gedichte, München 2013, (DVA)

Navratil, Leo, Die Künstler aus Gugging, Wien Berlin 1983, (Medusa Verlag)

Navratil, Leo, Schizoprhenie und Dichtkunst, München 1986 (dtv)

Vallejo, C., Die schwarzen Boten. Los heraldos negros. Gedichte, Aachen 2000 (Rimbaud)

Vallejo, Bloemlezing uit de poëzie van César Vallejo. Samengesteld door Bart Vonck, Gent 1995 (Poeziecentrum)

****

2020 (Literaire) Topologie – nieuwe topossen…

In 2005 trof mij de beschrijving van het begrip **heterotopie** door de Franse filosoof Michael Foucault. Hij beschrijft in een radiovoordracht het begrip utopie, een afleiding van *eu-topia* (letterlijk *goede plaats*) en

zet daar het begrip heterotopie tegenover. Heterotopie betekent letterlijk *andere plaats*, (een neologisme), een plaats waar het individu in zijn ontwikkeling nieuwe ervaringen kan opdoen die afwijken van de vertrouwde omgeving waarin hij opgroeit. Foucault ontwikkelt een aantal criteria en beschrijft een aantal kenmerken waaraan deze heterotopieën moeten voldoen om heterotopie genoemd te worden. Heterotopie duidt dus op het verschijnsel *andere plaats* (in het algemeen) terwijl *heterotopos* de concrete andere plaats is.

Hierover nadenkend bracht mij dit op het begrip **autotopie**, een plek waar het zelf van de mens thuis is. Die *zelfplaats* (ook een neologisme) is het lichaam. Niet bij de ander en in een andere context maar bij zichzelf zijn, lichamelijk zijn en de werkelijkheid lichamelijk waarnemen vanuit het zelf met behulp van zintuigen en gevoed door het zelfbewustzijn, komt samen in dit nieuwe begrip autotopie. Het lichaam is een autotopie, een auto-topie (in het algemeen) of een autotopos als het mijn of een ander concreet lichaam betreft. (*Omdat het een nieuw begrip is in deze context van de ervaring van het lichaam kun je nog divergeren met de schrijfwijze en de betekenis.)* Een zelf manifesteert zich in en via het lichaam, het valt er niet mee samen maar het kan ook niet zonder dit lichaam zichzelf uiten. Zelfbewustzijn is ook lichaamsbewustzijn en bewustzijn van de afstand tot dit lichaam. Dat is een ambivalent en complex gegeven omdat het niet alleen een rationele verhouding betreft. De Franse filosoof Merleau Ponty heeft hierover geschreven met betrekking tot dit ervaren van het lichaam. Ook anderen hebben een gevoeligheid ontwikkeld voor de vele manieren waarop wij met ons lichaam om kunnen gaan en hoe wij deze relatie kunnen beschrijven. Vergelijk ook de verschillende manieren waarop het thema bewustzijn gestalte kan krijgen, ook naast het louter rationeel – empirisch denken, zoals het geval is bij een spiritueel en/of religieus bewustzijn.

Nadenkend over de nieuwe virtuele mogelijkheden waarin wij ons bewegen als onderdeel van een netwerk van computerverbindingen kwam ik op het begrip **autonodus**. Dat begrip beschrijft dat wij een zelfknooppunt zijn in de virtuele werkelijkheid op internet. Wij manifesteren ons daar als een zelf in velerlei gedaanten. Wij ontvangen van andere knooppunten en uit andere knooppunten informatie en we worden erdoor beïnvloed. Die andere knooppunten noem ik in analogie aan autonodus, **heteronodus**, *ander-knoopunt*. In deze virtuele werkelijkheid zijn we tevens tegelijk **heteronodus**, voor anderen die een zelfknooppunt, autonodus, zijn. In deze virtuele werkelijkheid zijn we dus autonodus en heteronodus in een, en vervalt het onderscheid wat gevolgen heeft voor het zelfverstaan als we dat vanuit de virtuele

werkelijkheid van de informatiestromen zelf bekijken. Als individu achter de computer willen we misschien het onderscheid in stand houden maar in de werkelijkheid van de informatiestromen zijn we niet meer dan een verzameling nullen en enen. Ons onderscheid is een virtueel onderscheid geworden en voortdurend aanpasbaar en veranderbaar. Heeft deze virtuele ontwikkeling nou gevolgen voor de waarneming van mijzelf (identiteit en zelfbeeld) en op de ervaring van mijn lichaam en mijn lichamelijkheid? Er is een tendens dat wij meer en meer aan het 'versmelten' zijn met de werkelijkheid van de computer en de virtuele mogelijkheden. Het veelvuldig gebruik van 'smartphones' en de toegenomen afhankelijkheid daarvan lijken dit te bevestigen. Als je identiteit en zelfbeeld mede bepaald wordt door je presentatie en performance op sociale media lijkt dit te passen in deze 'versmelting'. 'Versmelten' als werkwoord verwijst naar een samengaan van apparaat en lichaam, maar ik wil dit begrip in de metaforische zin gebruiken. De betekenis echter van het feit dat we niet meer zonder deze hulpmiddelen kunnen functioneren is een teken aan de wand. Een nieuwe filosofie van het lichaam wordt daardoor extra urgenter, een filosofie die ook deze vormen van afhankelijkheid en toewijding aan de apparaten meeneemt in haar denken.

In de filosofie is de ruimte en het begrip ruimte naast het begrip tijd een toegang tot de omschrijving van de werkelijkheid. Omdat wij met ons lichaam ruimte innemen en ruimte zijn, hebben we daar veel affiniteit mee in ons denken. We nemen de ruimte waar via onze zintuigen waarbij de waarneming van de ogen vaak vooropstaat. Dat kleurt ons denken, zeker in de Westerse context. In de Oosterse filosofie spelen geur, voelen, horen (klanken) en aanraken een veel grotere rol waardoor ook het begrip intuïtie een andere invulling krijgt als onderdeel van het zelfbewustzijn. In het Shintoïsme kan in principe alles bezield zijn en doortrokken van een 'levende' kracht. In Westerse oren klinkt dit vreemd maar in de Oosterse context is het vaak vanzelfsprekend. Communicatie tussen deze twee tradities van denken en het waarnemen van de werkelijkheid kan daarom ook spraakverwarringen opleveren omdat beiden niet vanuit dezelfde vooronderstellingen denken en spreken. Ten aanzien van het begrip ruimte, plaats, plek (topos en topie) zijn er veel varianten. Bekend zijn: de **dystopie** – van dystopia, slechte plaats, (ook wel kakotopie, of anti-utopie genoemd), de **atopie** - niet-plaats (verkeerde plaats), de **outopie**: ou-topos: niet (bestaande) plaats (een neologisme), de **utopie** – utopia: eutopos: goede plaats. Je kunt ook nog denken aan **thanatopie** (dood-plaats) en **theotopie** (god-plaats).

Op basis van Griekse voorzetsels zouden nieuwe begrippen kunnen worden gevormd samen met het begrip topos of topie. Sommige begrippen zoals diatopie zijn al in gebruik.

Griekse voorzetsels en hun betekenis:
Pro προ (voor)
Ana ανα (omhoog)
Hyper ύπέρ (over)
Meta μετά (na)
Epi επί (boven)
Peri περί (met betrekking tot)
Para παρά (naast)
Apo από (van)
Eis είς (ingaan)
Dia διά (door)
Pros πρός (tegemoet)
En εν (in zijn)
Ex εκ (uit van)
Hypo ύπό (onderdoor)
Kata κατά (naar beneden)

De Franse schrijver Paul Valéry heeft erop gewezen dat de moderne mens op veelvuldige wijze ideeën hanteert en inzet om zijn wereld te verkennen. De toepassing van voorzetsels samen met het begrip ruimte (topos) kan een nieuwe stap zijn om situaties in het ruimtelijk vlak en in de concrete werkelijkheid te beschrijven en te duiden. Valéry schrijft:
Ich sehe den »modernen Menschen« mit einer Idee von sich und der Welt einhergehen, die *nicht länger* eine bestimmte Idee ist. - Er kann nicht mehr ohne eine Vielzahl von Ideen auskommen; ohne diese Vielfalt widerstreitender Sichtweisen konnte er schwerlich leben; es ist ihm unmöglich geworden, ein Mensch mit einem einzigen Gesichtspunkt zu sein und *tatsächlich* einer einzigen Sprache, einer einzigen Nation, einer einzigen Konfession, einer einzigen Physik anzugehören.
Dies sowohl infolge seiner Lebensweise als aufgrund der gegenseitigen Durchdringung der verschiedenen Losungen.
Außerdem büßen die Ideen, selbst die grundlegenden, den Wesenscharakter allmählich ein und nehmen den Charakter von Werkzeugen an.
Paul Valéry, Pag. 25-26

Het begrip ruimte en de samenstellingen met dit begrip kunnen misschien helpen om de nieuwe situatie te verkennen waarin we

langzamerhand terecht komen door de mogelijkheden van een virtuele werkelijkheid. Wie weet krijgen we zo nog nieuwe inzichten.

John Hacking
7 februari 2020

Bron:
Valery, Paul, Windstriche. Aufzeichnungen und Aphorismen. Aus dem Französischen von Bernhard Bösenstein, Hans Staub und Peter Szondi, Frankfurt am Main 2017, (Suhrkamp)
Foucault, M., Die Heterotopien. Der utopischen Körper. Zwei Radiovorträge,Frankfurt am Main 2005 (Suhrkamp Verlag)
https://foucault.info/documents/heterotopia/foucault.heteroTopia.en/

*****

Rust en aanvaarding *

Hoe houd je het vol in deze crisistijd met corona als je voortdurend in de ‘control-modus’ zit? Niet natuurlijk, want je drang om alles in de hand te houden, maakt je misschien niet alleen moe en onzeker, maar ook geeft het je een gevoel van triestheid en bedruktheid. Iets wat kan lijken op een depressief gevoel, de wereld is opeens te groot voor je. Je voelt je er niet meer in thuis, je vertrouwde plek herken je niet meer. Teveel onzekerheden rammelen aan de grenzen van je bestaan. Als oudere kun je hier last van hebben, gezondheidsklachten die je parten spelen, dingen die je niet of minder kunt op je werk of in de privésfeer, als jongere idem, als er tentamenstress is en examenvrees omdat er veel vanzelfsprekende vormen van examinering nu niet door gaan. Hoe ziet je toekomst er uit? Als niet alles verloopt langs de gebaande en geplande paden?

Down kun je je ook behoorlijk voelen als je verdriet hebt, om een verloren gezondheid, een verloren baan, een relatie die voorbij is en vooral ook om het verlies van iemand die je dierbaar is. Verdriet drukt je neer, houd je bij de grond, je voelt weinig speelruimte, er is weinig lucht, je bent voortdurend moe en voelt je voortdurend teneergeslagen. Verdriet slaat je veel uit handen waarmee je denkt jezelf te kunnen verweren. Verdriet is een grote (vaak negatieve) kracht. Mensen die iemand hebben verloren, zeker nu ook weer in deze tijd van grote verliezen, weten hier alles van. Des te erger is het dan ook dat je nu niemand mag vasthouden, lichamelijk troosten, even in je armen nemen

als het geen gezinslid is en als je niet meer bij elkaar woont. Corona maakt mensen eenzamer dan ze misschien al zijn.

Op internet en andere plekken zie je veel initiatieven om alternatieven te bieden, om ‘iets’ te kunnen doen, om niet bij de pakken neer te zitten. Een vorm van activisme ook, die niet wil accepteren dat we redelijk ‘machteloos’ staan tegenover dit virus. Door op vele manieren aan de slag te gaan willen we misschien voor ons zelf bewijzen dat we het aankunnen en dat wij ons niet onder laten krijgen. Maar het virus zelf heeft daar lak aan. Het maalt er niet om.
Er wordt geroepen dat ‘alles’ door moet gaan. Maar wat is dit ‘alles’? Onderwijs, werk, verzorging, de economie, de productie van voedsel, de gezondheidszorg en de transporten. Kinderen, scholieren en studenten worden thuis aan het werk gezet. Schema’s, regelingen, plichten, er is geen moment rust als je niet uitkijkt. Niets doen, blijft een vreemde eend in de bijt in deze maatschappij van activisme en inzet.
Misschien is het toch een goede tijd nu, nu veel noodgedwongen anders moet, om een pas op de plaats te maken. Tot rust te komen, door jezelf rust te geven. Dat gaat het beste door niets doen, helemaal niets. Alles uit handen, niks in je handen, ook geen telefoon of boek. Zitten, kijken, rusten, niets doen. Binnen of buiten, in de zon en uit de wind.

Maar kunnen we dat? Kunnen we enkele uren doorbrengen zonder iets te doen? Verveling? Nou en? Verveling is een teken dat we niet echt bezig zijn. Dan zijn we op de goede weg naar het ‘niets-doen’ toe. In veel (westerse) religieuze opvattingen wordt nietsdoen soms beschouwd als iets negatiefs, des duivels oor kussen, zo luidt het gezegde. Is de duivel gebaat bij niets doen en staat God altijd in de actiemodus? Ik dacht het niet. Dat soort gedachten kan alleen maar opkomen in een (neoliberale) kapitalistische maatschappij waar alle kaarten gezet worden op economische activiteiten. De mens als slaaf van het geld en van de productie. Een oud verhaal. Niets doen levert geen geld op, geen producten, dus is in die ogen contraproductief. Maar waar wordt het meeste geld mee verdiend? Toch niet met werken maar met diefstal: de beurshandel.

Over de ruggen van anderen speculeren en stinkend rijk worden en de arbeider draagt de lasten en de kosten. Dat is de werkelijkheid van het kapitalisme, een weg ten dode, die altijd meer slachtoffers vraagt, hoe harder de mensheid groeit. Arm en rijk steeds verder uit elkaar, aangedreven door hebzucht, machtswellust en verlangen naar meer en beter, naar sneller en naar luxer. Maar dan komt er een virus. Veel valt stil. Er is geen alternatief. De luchtkwaliteit wordt beter. Er is minder

verkeer en minder onzin. Wie zit te wachten op die berg zinloze en waardeloze goederen die nergens toe dienen en die aanlokkelijk worden aangeprezen alsof ons persoonlijk geluk ervan af hangt? De consument is de slaaf, de moderne slaaf in deze maatschappij. Een vorm van slavernij waar we met open ogen intuimen en er ook nog uren voor willen werken.

Het grootste probleem op deze aarde is niet het virus. Is niet ziekte, is eigenlijk ook niet het klimaat - hoewel dat ons de komende tientallen jaren een aardig lesje zal gaan leren - waarbij deze coronacrisis helemaal niets is. Het grootste probleem is de armoede, wereldwijd. En de krachten die daaronder schuilen, die de economie gaande houden en willen doen groeien. De ongelijke verdeling van welvaart, van macht, van middelen, van grondstoffen en van goederen. Ook gezondheidszorg en onderwijs behoren tot die goederen.
Als wij er samen niet in slagen hier goede oplossingen te vinden zal het klimaat ons wel een duwtje geven door de grote droogtes, de overstromingen en de stromen van mensen die wegtrekken om hun vege lijf te redden. Daar helpt geen populisme tegen en ook geen afgesloten grenzen.

Dus niets doen, nu gaan nadenken over je leven, over wat je leven de moeite waard maakt, niets doen, loslaten wat je even van plan was. Laat je gedachten maar gaan, ervaar je gevoelens, laat ze boven komen. Van het Boeddhisme kunnen we leren dat het principieel gaat over de bevrijding van mensen. Waarvan moeten de mensen worden bevrijd, kun je dan vragen. Het antwoord luidt: van het eigen zelf. In het Boeddhisme gaat het om vrijheid van het zelf en niet om vrijheid van uiterlijke omstandigheden. Lijden komt door het verlangen van het zelf. En door de negatieve gevolgen van dit verlangen: hebzucht, machtswellust, anderen onderdrukken en uitbuiten. Deze kunnen dan weer hiervan resultaat zijn, als je niet in de gaten hebt en er ook niet voor kiest om de wereld eerlijk te verdelen, maar alleen te denken aan jezelf.

Maar het zelf is geen star en onveranderlijk gegeven. Het zelf is in de ogen van het Boeddhisme een illusie. Hieraan vasthouden, het zelf niet willen loslaten, is een vorm van slavernij en bron van alle ellende. Hoe kom je af van het zelf? Door het te ontkennen, maar het zelf is ‘ontkenningsresistent’ en het gooit alles in de strijd om serieus genomen te worden. Het zelf kan zich in praktijk en practisch gezien niet zelf ontkennen.

Het Boeddhisme leert ons dat alleen de Waarheid, Dharma, dat is de Waarheid van de voortdurende verandering, het zelf kan ontkennen en ons kan bevrijden van het zelf. Heel simpel gezegd: je gaat dood, je verandert, je zelf houdt op en daarmee ook alles wat je bent, denkt, doet en voelt. Je bent deel van dit grote veranderingsproces.
De Waarheid van de altijd veranderende werkelijkheid komt absoluut en zonder uitzondering in conflict met het zelf. Daar ligt dan ook de kans om te ontdekken dat je deel bent van die grote werkelijkheid en dat het zelf slechts een schim is, een illusie, een vorm van denkbedrog.
Wakker worden heet verlicht worden, weten dat het zelf een illusie is en dat alles verandert. Dat kost vaak heel wat strijd. De teksten over de grote leraren laten dit zien. Het is geen makkelijke weg. Maar het is wel een begaanbare weg - als we tenminste durven die weg te betreden.

Je kunt het vergelijken met de zee (Waarheid van de voortdurende verandering) die tegen de rotsen (zelf) slaat. Zolang de rotsen ruw zijn en tegenstand bieden, slaat de zee er hard tegenaan. Maar als ze eenmaal glad zijn geworden houdt het geweld op. Hetzelfde vindt plaats als de mens door de uitdaging van het Dharma zijn star zelf verliest en langzaam zelf-loos wordt. Zelveloosheid is deemoed. Omdat het zelf de oorzaak van de onvrijheid is, maakt het verlies van het zelf vrij. In die zin gaan deemoed en vrijheid hand in hand.
Dat geluid klinkt ook terug in de bijbel, in Micha 6,8: Hij heeft je gemeld, –rode– mens (adam), wat goed is,- en wat vraagt de Ene anders van je dan recht doen, vriendschap liefhebben en naarstig (deemoedig) wandelen met je God? (Naardense bijbel). In deemoed wandelen met je God, in vrijheid wandelen op deze wereld los van de slavernij van het zelf en zijn wensen.

Is dat mogelijk? Ik denk van wel. Neem maar eens de tijd om tot stilstand te komen. Om wat er echt toe doet boven te laten komen in je gevoel, je gedachten, je leven. Met verdriet is het niet anders. Verdriet wat je wegstopt blijft toch aan de deur kloppen. Je leert pas leven, er is pas ruimte als je het verdriet durft toe te laten. Als je het verdriet, dat in feite gestolde liefde is, liefde in de vorm van tranen, met je mee durft te dragen, en er aandacht aan durft te geven. Makkelijk? Zeker niet? Het kost heel wat moed en soms strijd om het aan te gaan. Om het toe te laten, om het te laten bestaan in je leven. Ook daarvoor is rust een noodzakelijk gegeven. Dan kan het bovenkomen. Dat betekent dat je pas verder kunt als je het verdriet aanvaardt als een onoverkomelijke werkelijkheid. Net als de aanvaarding van feit dat alles verandert, dat je deel bent van die grote Waarheid dat alles aan verandering onderhevig is. Maar het begint bij stil staan, bij rust, bij stilte. Nu ligt die kans daar,

misschien wel meer dan ooit. Veel niets-doen en rust toegewenst. Je bent zelf de baas om voor dit niets-doen te kiezen.

John Hacking
28 maart 2020

Bron: Kiyozawa, Manshi, Skelett einer Religionsphilosophie, Berlin 2017, (Matthes &Seitz), p. 10-12

*****

Virus *

All things can be deadly to us, even the things made to serve us; as in nature walls can kill us, and stairs can kill us, if we do not walk circumspectly.
The least movement affects all nature; the entire sea changes because of a rock. Thus in grace, the least action affects everything by its consequences; therefore everything is important.
In each action we must look beyond the action at our past, present, and future state, and at others whom it affects, and see the relations of all those things. And then we shall be very cautious.

Blaise Pascal Pensées, 505: https://www.gutenberg.org/files/18269/18269-h/18269 h.htm#SECTION_VII

Het gevaar voor het menselijk lichaam schuilt vaak (ook) in het kleine, het onzichtbare. Een virus zoals Corona (Covid 19) kan dodelijk zijn. Een virus waar nog geen medicijn voor is ontwikkeld is extra gevaarlijk. Dat maken we nu mee. Opeens zijn we midden in een situatie beland waarin de dreiging alom is. De wereld staat op zijn kop want het maatschappelijk leven valt stil omdat de overheid veel activiteiten heeft verboden om de verspreiding van het virus te beheersen. Het virus laat zich niet tegenhouden. Hoeveel grenzen ook worden gesloten, het virus verspreidt zich. En allen die er niet tegen bestand zijn worden ziek en kunnen of dreigen te sterven. Beheersing van deze virale kracht is meer een kwestie van geluk en van toeval dan van controle want je kunt ook als overheid niet alle contacten verbieden tussen mensen. Zo heeft het virus bijna vrij spel om van de ene mens over te gaan op de andere. Wij zijn de gastheren en gastvrouwen waar het virus zich thuis voelt. Waar het zijn gang kan gaan want er is nog geen tegenmiddel. Ons lichaam is slechts beperkt immuun en kan slechts in zekere mate tegenkrachten

ontwikkelen. Deskundigen schatten in dat een medicijn pas na een jaar of anderhalf ter beschikking zal komen. Dat is de stand van zaken nu. We zullen zien.

Dit voor het blote oog onzichtbaar fenomeen heeft een macht die veel overtreft. De economie komt erdoor tot stilstand. De politici praten nergens anders over en debateren over het effect van maatregelen. De mensen moeten thuis blijven, soms in quarantaine om niet ziek te worden of om het virus te laten uitzieken. Het lichaam is opeens een factor van betekenis in ons denken en handelen - we kunnen niet meer achteloos blijven en doen alsof wij het eeuwige leven hebben. Het lichaam drukt ons met de neus op de feiten dat wij kwetsbaar zijn en dat wij niet de baas zijn over ons lichaam. Ons zelfbeeld en ons zelfbewustzijn worden erdoor geraakt. Ons gevoel van veiligheid en ons gevoel van vertrouwdheid krijgen een enorme knauw want wie weet hoe wij er over een week voor staan. Het zelf dat in het lichaam woont en dat het lichaam als woonplaats heeft is opeens onzeker over zijn bestaan. Deze autotopos die het lichaam is, deze zelf-plaats, is nu een risicofactor geworden want we weten niet hoe ons lichaam op deze dreiging en deze virus-aanval zal reageren. Maken we genoeg anti-stoffen aan of legt onze afweer het loodje en verliezen we de strijd omdat het virus te sterk is?

Wonderbaarlijk is hoe zulk een klein lichaam van een virus zulk een kracht kan ontwikkelen zodat er sprake is van een pandemie. En dat corona-virus is er slechts een onder velen. Deze onzichtbare vijandige elementen voor het lichaam en ons voortbestaan worden ook bewaard in laboratoria als wapen, als optie voor wat? Ze zijn een gevaar voor de mensheid. Stel dat een dodelijk virus, erger dan dit corona-virus ontsnapt, in welke apocalyps komen we dan terecht? Waarom moeten we deze virussen opslaan en bewaren? Wie is ermee gediend? Deze vragen komen meteen boven als je kijkt naar de effecten van het corona-virus op mens en maatschappij.
We leven in een wereld met veel kennis en met veel mogelijkheden maar op deze momenten kunnen we effectief gezien niet meer dan wat we nu ondernemen om dit virus te bestrijden. Daar moeten we het mee doen. Hopen dat wij niet besmet worden en als we besmet worden hopen dat we het zullen overleven zonder al teveel kwalijke gevolgen. Dat is wat ons rest.

Het maakt in een klap duidelijk hoe verbonden wij met elkaar zijn en hoe alles met alles samenhangt. Deze globale wereld is met recht een wereld waarin alles effect heeft op elkaar. Onderscheidingen die wij als mensen

kunnen maken, behoeden ons niet voor de gevaren die dreigen. Als de grenzen al geen besmetting tegenhouden (wat sommige presidenten schijnen te denken en te geloven, omdat in hun ogen de dreiging van buiten komt, met andere woorden, er worden zondebokken gezocht om de schuld te geven), hoe zouden taalkundige onderscheidingen, (hoe zou in de kwaadste vorm hiervan, zoals racisme en intolerantie), dan bescherming kunnen bieden? Populisten hebben dit níet begrepen. Ze houden vast aan hun onderscheidingen en willen de wereld indelen in goed en kwaad, in voor- en tegenstanders. Zwart-wit denken is hun handelsmerk. Een domme actie met kwade gevolgen want het virus spint er garen bij. Hoe meer verdeeldheid en hoe meer onzinnige acties om jezelf te beschermen hoe sneller het virus zich kan verspreiden, want de echte maatregelen blijven uit. De VS is een sprekend voorbeeld. Ze laten zich ringeloren door een overmoedige narcist aan de macht die denkt dat hij onsterfelijk is. En zijn handlanger denkt dat hij met bidden de mensen kan redden alsof de kracht van het gebed zo groot is dat ze bescherming biedt.
Deze keer is het niet het klimaat en de klimaatverandering die door de populisten kan worden weggezet als onbelangrijk, of de daden van de leiders in het Kremlin of het Witte Huis die als een soort van Messias door sommige populisten worden beschouwd. Maar is het deze keer een virus dat geen vaste woonplaats heeft, geen adres, geen verleden en geen tastbaar en hanteerbaar imago.
Het is daarom akelig stil in het publieke debat want de populisten weten dat ze hier met vuur spelen als ze de maatregelen van de overheid bekritiseren. Want het zou wel eens helemaal verkeerd kunnen uitpakken met hun invloed op de kiezers als ze hun pijlen hierop richten.

Door het klimaat vallen er misschien minder zichtbare doden. En als die al vallen is dat meestal in de landen die direct getroffen zijn door de klimaatveranderingen. Door de (zelfverklaarde) leiders en dictators zijn er tastbaar in eigen kringen in Nederland tot nu toe ook minder doden gevallen. Er zijn uitzonderingen: zoals de aanslag op de MH17 en de doden ver weg in Oekraïne, Afghanistan, Irak en Syrië - waaronder ook Nederlandse militairen die uitgezonden werden op missies. Dus de populisten hebben tot nu toe hardop kunnen roepen dat ze deze leiders en hun ‘krachtdadig’ optreden steunen. (Maar bijvoorbeeld de mensen in de Amazone en het gebied zelf, zijn er de dupe van). Dat de grenzen dicht moeten en de vluchtelingen geweerd. Dat wij vooral aan onszelf moeten denken want net als America first is Nederland ook een land waar allereerst het eigenbelang moet overheersen. Tegen al die grootspraak en tegen al die egoïstische populistische waan van de dag zeg ik “dikke neus”. Het virus maakt meer dan ooit duidelijk dat we op

drijfhout drijven in een oceaan van onzekerheden. De plank waarop we drijven is geen veilig vlot, geen VOC-Schip uit op buit en overdadige winsten. Ze is geen kasteel, ze is geen oceaanreus, ze is geen garantie dat wij het zullen overleven.

Alle inzet voor een wereld waarin mensen van elkaar gescheiden zijn op basis van racistische en egoïstische theoriën en dusdanig handelen is water naar zee dragen. Dom en nutteloos en moorddadiger dan het virus dat nu onze gezondheid bedreigt. Het lichamelijk virus zoals het corona-virus laat ons zien dat virussen krachten hebben die onze mogelijkheden vaak ver overstijgen om ze te bestrijden. Virussen verspreid door populisten in de vorm van racistische uitspraken, in de vorm van ontmenselijking van mede aardbewoners en in de vorm van intolerantie tegenover alles wat in hun ogen anders is, zijn net zo dodelijk. Maar deze zijn te bestrijden als de wil er is en als het inzicht ontstaat dat het niet de moeite waard is om zich hiervoor in te zetten. Voor je het weet lig je tussen 4 planken en is al je inzet (ten goede en ten kwade) voorbij. Het goede zal behouden blijven, het kwade verdampt als sneeuw voor de zon want dat heeft geen bestand. Het is een tijd om te leren - ook van het virus.

John Hacking
16 maart 2020

******

Aan de oever van het meer

Het water is een dankbare metafoor voor veel ervaringen. Lao Tze schrijft erover en gebruikt water als metafoor voor de zachte krachten, niet te verwarren met zwakte. René Ransdorp schrijft hierover in het tijdschrift Filosofie:
Dat de zwakheid die hier wordt bedoeld niets van doen heeft met 'slapte, wordt duidelijk wanneer we zien hoe Lao Zi de term 'zwak' hanteert. Het woord voor 'zwak' (*ruo*) in het Chinees vormt een gebruikelijke tegenstelling met het woord voor 'sterk' (*qiang*). Wanneer Lao Zi het woord voor 'sterk' gebruikt, klinkt daar bijna altijd ook de betekenis van 'star en 'stijf in door. 'Zwak' als het tegendeel daarvan krijgt bij hem dan de positieve betekenis van 'buigzaam en veerkrachtig. Hetzelfde geldt ten aanzien van Lao Zi's gebruik van het woord 'zacht' (*rou)* dat bij hem niets met 'softheid' te maken heeft. 'Zacht' staat tegenover 'hard; dat door Lao Zi geassocieerd wordt met de hardheid

van bruut geweld. Als tegendeel daarvan staat 'zachtheid' voor 'soepelheid', vloeibaarheid'.

Tegen deze achtergrond is het te begrijpen dat Lao Zi 'water' als metafoor kiest om de kracht van het zachte en zwakke tot uitdrukking te brengen. Zie bijvoorbeeld de volgende passage uit de Lao Zi: '*In de hele wereld is er niets zachter en zwakker dan water, maar in het aanvallen van het harde en sterke kan het door niets overtroffen warden omdat het daarin onvervangbaar is. Het zwakke overwint het sterke, het zachte overwint het horde. Er is niemand in de hele wereld die dat niet weet, maar ook niemand die ernaar kan handelen. (...) Ware woorden lijken het omgekeerde te zeggen.'* (Lao Zi, hst. 78)
In zijn uitleg van de eerste zinnen van deze passage schrijft een Chinese commentator: '*Wanneer twee harde dingen elkaar aanvallen, lijden beide schade. Harde steen kan door water uitgehold worden. De steen lijdt daarbij schade, maar het water helemaal niet.'*
Een andere commentator merkt in dezelfde lijn op: '*In de hele wereld is er niets zachter dan water, maar messen kunnen het niet doorsnijden, stenen kunnen het niet verwonden, het kan bergenhoog opstijgen, afdalen naar ravijnen, en er is geen spleet waarin het niet binnendringt. Bovendien hollen waterdruppels stenen uit, en er is niets zo hard of water kan het vergruizen. Villa's in de bergen kan het in een oogwenk met de grand gelijkmaken. Waar 't het overwinnen van het horde en sterke betreft, kan dan ook niets zijn plaats innemen.'*
René Ransdorp, Lezen in de *Loazi,* Pag. 43-44

Als je in je handelen en in je denken kunt zijn als het water heb je veel te winnen want de zachte kracht is sterker dan de harde (onbuigzame) kracht, sterker dan het willen beheersen en willen manipuleren. Dat ontdek je zelf in je eigen leven als je merkt dat beheersing en alles in de hand willen houden niet werken. Veel ontglipt je, op veel dingen en op veel mensen kun je geen invloed uitoefenen. Dat moet je dan ook niet willen. Maar dat is makkelijker gezegd dan gedaan. Haaks op ons beheersings-denken staat het niets-doen, het laten gebeuren. Ik vermoed dat velen zo hun leven volstoppen met ervaringen dat er geen tijd meer overblijft voor hen zelf. Jonge mensen laten dit zien: ze worden overspoeld en laten zich overspoelen door evenementen, indrukken, acties, willen niks missen, alles meemaken en beleven. Ook dat is een vorm van willen beheersen die tot mislukking gedoemd is omdat je niet alles kunt meemaken en omdat niet alles evengoed de moeite waard is. Veel is verspilde tijd en verspilde moeite. Paul Valéry schrijft over de ervaring van niets-doen, verveling, zich vervelen, het volgende:

Die Kunst und die Langeweile.
Ein leerer Ort und leere Zeit sind unerträglich.
Die Ausschmückung dieser Leere entsteht aus der Langeweile - wie das Bild des Essbaren von der Leere des Magens herrührt - Wie die Handlung aus der Untätigkeit kommt und das Pferd stampft und die Erinnerung entsteht im Intervall zwischen den Handlungen, und der Traum.
Die Müdigkeit der Sinne ist schöpferisch. - Die Leere ist schöpferisch. Die Finsternis ... Die Stille ... Der Zwischenfall ... Alles ist schöpferisch, außer dem, der das Werk signiert und auf sich nimmt.
Das Kunstwerk, kostbares Exkrement, wie es so viele Exkremente und Abfälle sind: Weihrauch, Myrrhe, grauer Amber...

*

Zur Kenntnisnahme.
Wir sind alle dazu bestimmt, langweilig zu werden.
Paul Valéry, Pag. 63-64
In niets-doen en in verveling zit dus meer potentie dan je misschien op het eerste gezicht zou verwachten: het kan een bron, een basis zijn om uit te putten, om op een creatieve wijze jezelf te ontplooien. Het kan een zelfde gevoel zijn als de dichter beschrijft aan de rand van een meer, kijkend, ervarend, wachtend, laten gebeuren. Het water bepaalt de sfeer, het water kan je leren. Je hoeft er alleen voor open te staan. Zoals aan de oever van het meer….

WIE AM UFER DES MEERS . . .
Wie am Ufer des Meers
An der trennenden Front,
An der Grenze des Pendelschlags
Die Zeit gewahrt und entzieht,
Anstößt, ausbreitet,
Auswirft und verschluckt,
Ausliefert, beklagt,
Anrührt, fällt, küsst und stöhnt
Und wieder zur Masse,
Wieder zur Mutter kehrt,
Und immer neu sich besinnt!
An der gepeitschten Front des Meers
Verliere ich mich im Tal zwischen zwei Wellen
Diese Zeit, ach, begrenzt
Und unendlich . . .
Was umschließt diese Zeit?
Was verengt, was brüstet sich?

Was bemisst und verweigert und entzieht mir diese Zeit?
O Welle, wuchtige,
Zu überfluten machtlos!
Der Verlauf deines Gangs: immer neu dich gewinnen,
Noch einmal hinabrollen, nicht zu zerschellen
Den unversehrten Leib des Wassers!
Das Meer bleiben, niemals verlieren
Die Macht der Bewegung!
Hinabrollen,
Knirschend, wider Willen,
Sich begrenzen, sich sammeln,
Sich vereinen mit unveränderlicher Zahl,
Also kehrt die Idee in den Körper,
Also sinkt der Gedanke zurück
Von dem Punkt, wohin wagend sein Grund
Ihn heimlich erhoben hat,
Er kann nicht anders, er muss zuweilen
Zurück zur reinen, einfachen Gegenwart,
Zu allen Dingen außer ihm selber,
Obwohl er's nicht selber ist,
Nie lange Zeit er selbst,
Nie Zeit genug,
Mit den Dingen allen zu Ende zu kommen,
Und nicht, eine neue Zeit zu beginnen ...
Nur immer ein anderes Mal,
Das nächste und wieder das folgende Mal,
Unendliche Male!
Unübersehbare Male!

Unendlich vernimm und horche
Auf das Leid der Erwartung, den Ruck der Zeit,
Das ständige Wiegen der Zahlen,
Die Einheit, die Größe,
Vergeblich und heftig die Schattenstimme,
Die wuchtige Stimme des Meers,
Sie wiederholt nur immer:
Mein Gewinn und Verlust, mein Verlust und Gewinn.
Oh! Wirf eine Zeit aus der Zeit!'

Mehr als einsam am Ufer des Meers
Wie die Welle geb' ich mich hin
Eintöniger Verwandlung
Von Wasser in Wasser

Von mir in mich.

Paul Valéry, Pag. 59-60

John Hacking
7 februari 2020

Bron:
René Ransdorp, Lezen in de *Loazi*. De kracht van het zwakke, in: in Filosofie, Jrg 22, nr. 2 (maart/april 2012), Pag. 43-44
Valery, Paul, Windstriche. Aufzeichnungen und Aphorismen. Aus dem Französischen von Bernhard Bösenstein, Hans Staub und Peter Szondi, Frankfurt am Main 2017, (Suhrkamp)

*****

2020 Ziel

In de brief aan een vriendin die hij heel veel jaren niet meer heeft gezien schrijft de Franse filosoof, kalligraaf en dichter François Cheng over de kracht die het leven levend maakt. In alle religies wordt dit de levensadem genoemd. In India wordt deze *Aum* genoemd, in het Chinese denken *Qi*, in het Hebreeuwse bijbelse denken *Ruach*, in het Arabisch *Ruh*, in het Griekse denken *Pneuma*. *Animus-Anima* is het paar dat in de antieke wereld centraal staat: in elke mens wordt de *Animus* gestuurd door de *Anima*. Dat is volgens Cheng het kenmerk van zijn eenheid en zijn uniciteit. Het Franse *âme* komt van het Latijnse *anima*, dat levensadem betekent. *Âme* wordt vertaald met *ziel*. Cheng kan hier heel poëtisch over spreken:

“Ich schreibe das Wort “Seele”, â*me*, ich spreche es still in mir, und ich atme eine frische Brise. Die klangliche Verwandtschaft lässt mich *Aum* hören, ein wort, mit dem im indischen Denken der UR-HAUCH bezeichnet wird. Sofort fühle ich mich dem UR-BEGEHREN verbunden, durch das das Universum erschienen ist. Ich finde im Innersten meines Wesen etwas vor, das sich mich offenbart und das ich seil langem verlegt hatte, das vertraute gefühl einer tatsächlichen Einzigartigkeit und einer möglichen Einheit.”
François Cheng, Über die Schönheit der Seele, pag. 19

In het begrip ziel komt een werkelijkheid aan het licht die misschien wel niet vanuit de exacte wetenschappen is te bewijzen maar dat hoeft ons

niet te hinderen om iets als een ziel aan te nemen als oerkracht en als levensadem in het leven van levende wezens. De uitkomsten van de exacte wetenschappen zijn ondanks de radicaliteit waarmee ze aanspraak maken op waarheid toch relatief. Relatief in die zin dat ze niet alles verklaren en niet alles kunnen verklaren. Het geheim van het leven is groter en ingewikkelder dan de proefopstellingen waarmee wetenschap aan de gang gaat om theorieën te testen en te bewijzen. Waarom zouden eeuwenoude verklaringen zoals in de Chinese filosofie en taal van geen waarde meer zijn omdat we exacte wetenschappen hebben? Cheng schrijft:

“Ik heb zojuist het woord 'ziel' gebruikt. Het doet me denken aan het begrip yi-ying 一应 (trad. 一應), ’dimensie van de ziel', dat we al zijn tegengekomen in de tweede bespiegeling over de roos. In de Chinese esthetische leer is de yi-ying 一应 (trad. 一應) zowat de evenknie van de shen-yun 神韵 of 'goddelijke weerklank: Net als de shen 神 is ook de yi 一 , 'aanleg van het hart, van de ziel', datgene wat zowel huist in de mens als in het levende heelal. De yi-ying 一应 (trad. 一應) suggereert dus een zielsverwantschap tussen het menselijke en het goddelijke, die in het Chinees wordt weergegeven door de uitdrukking mo-qi 默契 , 'woordeloze verstandhouding'. Deze verstandhouding is nooit volledig: altijd zal er een hiaat zijn, een onderbreking, een gemis dat moet worden vervuld.”
François Cheng, Over schoonheid pag. 128

Als in een eeuwenoude taal een bewustzijn bestaat van zoiets als de ziel inclusief de relaties van deze ziel met de werkelijkheid waarin ze bestaat, waarin ze existeert en invloed uitoefent als levenskracht, levensadem, wie zijn wij dan om deze kennis zonder meer van tafel te vegen omdat ze niet in ons wereldbeeld past? Ik ben geneigd deze taal en deze beschrijvingen alle krediet te geven omdat ze een wereld opent die nieuwe perspectieven biedt en die ons Westerse seculiere denken in een heel ander licht kan plaatsen, namelijk in het licht van een wereld die slechts een beperkt deel van de werkelijkheid kent en beschrijft. Er is nog zoveel meer. Religieuze tradities leggen daarvan getuigenis af. De ‘woordeloze verstandhouding’ (*mo-qi*) tussen het menselijke en het goddelijke komt soms tot uitdrukking in de landschap-schilderkunst. Wat je niet met (bekende) woorden kunt uitdrukken kan in muziek en in verf, misschien ook wel in dans en in poëzie in de vorm van beelden ter sprake worden gebracht. Ook de geur kan ons op een spoor zetten, een benadering van het lichaam vanuit een andere optiek dan de ogen en de

oren, die meestal in het Westerse denken centraal staat. Wat zou het rationalisme zijn zonder de ogen? Cheng schrijft over de ervaring van schoonheid:
“In de ogen van een Chinees schuilt de schoonheid van een voorwerp in zijn yi 一 , in de onzichtbare essentie die hem ontroert, in zijn smaak en geur, en in de resonantie die dat alles voortbrengt. Als men het heeft over een persoon met een onsterfelijke ziel en een blijvende aanwezigheid, dan wordt de uitdrukking liu-fang-bai-shi 流芳百世 gebruikt. Zij betekent: 'zijn geur die overblijft, is onvergankelijk'. Deze geur bevindt zich op het scharnierpunt tussen lichaam en ziel en wordt hier het teken van de ziel zelf. Als we dit toepassen op de roos, dan bereikt zij de oneindigheid van haar wezen door haar geur. De geur is niet langer een bijkomstig element van de roos, hij is de essentie ervan. Dankzij haar geur immers bereikt de roos de eeuwige duur van de Weg, die onzichtbaar zijn werk verricht.”

François Cheng, Over schoonheid

Ik vermoed dat de dichter Rilke en vele anderen met hem niet voor niets talloze gedichten over rozen hebben geschreven en in de Arabische poëzie is het thema roos en rozentuin veelvuldig aanwezig. De roos spreekt tot de verbeelding, niet alleen om haar vorm en kleur, maar vooral ook door haar geur. Als de geur de essentie is van de roos, dan is de ziel de essentie van de mens. Eeuwigheid wordt hier aangeraakt, een oneindigheid doemt op voor ons geestesoog. Ik moest vannacht denken aan de kracht en de intentie van onze gebeden. In veel kerken, onder andere ook in de Sterre der Zee in Maastricht, een kerk met een Mariabeeld achter glas en daarvoor honderden brandende kaarsen, net zoals in Den Bosch in de kathedraal, zijn de muren als ze niet zijn schoongemaakt, hartstikke zwart. We hebben de muren zwart gebeden, een kracht van eeuwen, een resultaat van veel smeekbeden en hoopvolle woorden. Als wij met onze gebeden de muren zwart kunnen bidden, wat is dan de mens die hier achteloos aan voorbij wil gaan omdat het allemaal niks uit zou maken? Is deze mens niet eerder een onverschillig, (zwartgallig, cynisch) wezen dat eigenlijk niet goed heeft begrepen wat levenskracht, wat hoop, wat verlangen en wat innerlijke kracht betekent? Een mens een leven onwaardig omdat hij het leven niet op waarde schat en achteloos voorbij gaat aan de kracht en de adem die zijn leven mogelijk maakt? Het maakt niet uit of je wel of niet gelovig bent, maar het feit dat zovelen hun gebed tot Maria richten, Maria als moeder, levengevend, hoop brengend, is niet zonder betekenis. Het vrouwelijke principe van het voortbrengen van leven wordt hier onderkend.

Eugen Rosenstock-Huessy heeft een klein boekje geschreven over de taal van de ziel. Voor hem als wetenschapper heeft de ziel wel degelijk betekenis. De ziel wordt pas afgerond helemaal op het einde van het leven: tot aan die tijd ligt er veel open en is de mens vaak een speelbal van de dingen die hem overkomen. Het houvast hierin, het overzicht, de geleefde 'lijn' wordt pas een inzicht helemaal op het einde. De dood openbaart op deze wijze de ziel. Hij schrijft:
"Pas vanuit de voltooiing van het leven krijgen alle voorstadia hun betekenis. Pas de dood geeft het leven dat eraan vooraf ging zijn definitieve zin. Tot aan de dood is het systeem van iedere ziel open. Vanuit de dood en vanuit alle aan de dood verwante gebeurtenissen tijdens het leven (ziekte, instorting, wegkwijnen enz.) krijgt de waarnemer de maatstaf waarmee hij de innerlijke samenhang van het leven kan begrijpen. Niet de aanleg, niet de geaardheid, niet het geërfde talent geven opheldering over de ziel. Dat doet de biografie die vanuit de dood, vanuit de gestolde gestalte van de voltooide mens, het leven herneemt. Alle psychologie moet terugblikken en moet door de herinnering aan de dood ook het nog onvoltooide leven op de juiste wijze leren zien in plaats van altijd maar weer vanaf de geboorte naar voren te kijken. De dood is pas het knooppunt dat alle afzonderlijke voorvallen van het leven definitief samenbindt. Tot de dood zijn ze nog allemaal in hun eigen betekenis onderling verschuifbaar. Het is veelbetekenend dat de taal de ziel die het niet waagt vanuit de dood te leven 'laf', dat wil zeggen 'schijndood', noemt. Het leven van de ziel ontwaakt immers pas in de mens die de wet van de dood en van de crisis dapper onder ogen ziet. Begrippen en abstracties brengen een laffe levensbeschouwing voort, gebeurtenissen die moedig onder ogen gezien worden een dappere. En de crisis loopt vooruit op een stuk dood."

E. Rosenstock-Huessy, De taal van de ziel pag. 85

Dus als "de biografie die vanuit de dood, vanuit de gestolde gestalte van de voltooide mens, het leven herneemt" opheldering geeft over de ziel, is de dood als gebeurtenis ook een voltooiing van de ziel, een summa, waarin alle gebeurtenissen, alle crisissen, alle zware en alle mooie momenten, elke vorm van geestvervoering, van diep verdriet en rouw, van uiterst geluk, bij elkaar komen. Zij zijn de bouwstenen van de ziel, zij vormen de ziel, geven haar kleur, doen haar schitteren als een goddelijke vorm van glorie in een mensenleven (Hebreeuws *Kabod*). Lang zul je leven in de *glorie,* dat is exact wat hier wordt nagestreefd: de ziel die zich kan en mag manifesteren in het goddelijk licht. Zoals de herders bij de geboorte van Jezus omstraald werden door het licht van de boodschapper engel. Zoals de profeet Jesaja een glimp mag werpen

op de werkelijkheid van God. Zoals mystieke ervaringen gewag doen van een lichtervaring. Maar voordat het zover is, voordat de dood ons definitief onthuld wat en hoe onze ziel is wachten we, zijn we onderweg, en vaak misschien wel alsof sneeuw onze blik vertroebelt, onze werkelijkheid omhult, zodat we niet zien, niet ervaren hoe goddelijk gedragen ons leven eigenlijk is. Hoe de levensadem, ons beademt, hoe onze ziel tot volle ontplooiing komt als ze hiervoor openstaat door alle moeilijke gebeurtenissen heen. Paul Celan, de dichter drukt dit proces op onnavolgbare wijze uit. Tot aan onze dood zijn we op weg.

HEIMKEHR

Schneefall, dichter und dichter,
taubenfarben, wie gestern,
Schneefall, als schliefst du auch jetzt noch.

Weithin gelagertes Weiß.
Darüberhin, endlos,
die Schlittenspur des Verlornen.

Darunter, geborgen,
stülpt sich empor,
was den Augen so weh tut,
Hügel um Hügel,
unsichtbar.

Auf jedem,
heimgeholt in sein Heute,
ein ins Stumme entglittenes Ich:
hölzern, ein Pflock.

Dort: ein Gefühl,
vom Eiswind herübergeweht,
das sein tauben-, sein schnee-
farbenes Fahnentuch festmacht.

THUISKOMST
Sneeuwval, steeds dichter,
duifkleurig, als gisteren,
sneeuwval, als sliep je ook nu nog.
Eindeloos verspreide witheid.
Daarop, onafzienbaar,
de sledesporen van het verlorene.

Eronder, geborgen,
stulpt zich omhoog
wat de ogen zo pijnigt,
heuvel na heuvel,
onzichtbaar.
Op elk ervan,
thuisgekomen in zijn heden,
een in stomheid vergleden ik:
van hout, een paaltje.
Daar: een gevoel,
door de ijswind overgewaaid,
vestigt er zijn duif-, zijn sneeuw-
kleurige vaan.

Paul Celan

John Hacking
29 januari 2020

bronnen:

- Eugen Rosenstock-Huessy, De taal van de ziel. Vertaling van Angewandte Seelenkunde (1924) van Eugen Rosenstock-Huessy, Vught 2014 (Skandalon)
- François Cheng, Over schoonheid. Vijf meditaties, Kapellen 2008 (Pelckmans, Klement)
- Paul Celan: Verzamelde gedichten, Amsterdam 2002, p. 157

******

2021 Alleen op de wereld

Marlen Haushofer schreef in 1963 een denkbeeldig verhaal over haar bestaan als ‘laatste overgebleven mens’ in een berglandschap waar zij met vrienden naar toe was gegaan om er een tijd te verblijven. Als die vrienden niet terugkeren uit het dorp en zij op weg gaat om hen in het dorp te ontmoeten ontdekt ze dat de wereld afgesloten is door een doorzichtige maar ondoordringbare wand of muur. De wereld aan de andere kant van de wand is veranderd, mensen zijn gestorven, de planten groeien verder. Ze kan de huizen wel zien in de verte, maar er is geen teken van leven. Het lijkt – en dat dringt pas veel later door – dat zij als enige nog in leven is. Een koe (Bella) en haar zoon (Stier), een hond

(Luchs) en een kat en haar jongen (o.a. Perle) zijn haar metgezellen. Ze moet samen met hen zien te overleven. Ze melkt haar koe, verbouwt aardappelen en bonen, ze schiet af en toe een hert, plukt kruiden en verzamelt vruchten.
Tijdens dat verblijf in haar eentje in de berghut van vrienden doet ze verschillende ontdekkingen over haarzelf. Het verblijf in de bergen en op de alpweide laat zijn sporen na, ook met betrekking tot haar zelfbeeld, en haar bewustzijn van haar eigen identiteit. Ze schrijft als ze al een tijd haar leven zo heeft doorgebracht:

Damals, im zweiten Sommer, war es mit mir noch nicht so weit gekommen. Die Grenzen waren noch streng gezogen. Es fallt mir schwer, beim Schreiben mein früheres und mein neues Ich auseinanderzuhalten, mein neues Ich, von dem ich nicht sicher bin, dass es nicht langsam von einem größeren Wir aufgesogen wird. Aber schon damals bahnte die Verwandlung sich an. Die Alm war schuld daran. Es war fast unmöglich, in der summenden Stille der Wiese unter dem großen Himmel ein einzelnes abgesondertes Ich zu bleiben, ein kleines, blindes, eigensinniges Leben, das sich nicht einfugen wollte in die große Gemeinschaft. Einmal war es mein ganzer Stolz gewesen, ein solches Leben zu sein, aber auf der Alm schien es mir plötzlich sehr armselig und lächerlich, ein aufgeblasenes Nichts. Pag 185

Het kost haar jaren om eindelijk het idee op te geven dat ze een keer gered zal worden, dat er mensen zullen zijn die in haar wereld zullen binnentreden, en om te accepteren dat zij als enige is over gebleven. Gedachten kwellen haar, angstbeelden, herinneringen, melancholische gevoelens, de vraag hoe en waarom dit heeft kunnen gebeuren. Wat de zin is van dit alles, wat de zin is van haar leven in deze nieuwe situatie. Maar er zijn momenten dat al dit gepieker van haar afvalt:

Dann setzte ich mich auf die Bank and wartete. Die Wiese schlief langsam ein, die Sterne traten hervor, und später stieg der Mond hoch und tauchte die Wiese in sein kaltes Licht. Auf diese Stunden wartete ich den ganzen Tag voll heimlicher Ungeduld. Es waren die einzigen Stunden, in denen ich fähig war, ganz ohne Illusionen und mit großer Klarheit zu denken. Ich suchte nicht mehr nach einem Sinn, der mir das Leben erträglicher machen sollte. Ein derartiges Verlangen erschien mir fast wie eine Anmaßung. Die Menschen hatten ihre eigenen Spiele gespielt, und sie waren fast immer übel ausgegangen. Worüber sollte ich mich beklagen; ich war einer von ihnen und konnte sie nicht verurteilen, weil ich sie so gut verstand. Es war besser, von den Menschen wegzudenken. Das große Sonne-, Mond- und Sterne-Spiel schien

gelungen zu sein, es war auch nicht von Menschen erfunden worden. Aber es war noch nicht zu Ende gespielt und mochte den Keim des Misslingens in sich tragen. Ich war nur ein aufmerksamer and bezauberter Zuschauer, aber mein ganzes Leben hatte nicht ausgereicht, um auch nur die winzigste Phase des Spieles zu überblicken. Den größten Teil meines Lebens hatte ich damit zugebracht, mich mit den täglichen Menschensorgen herumzuschlagen. Nun, da ich fast nichts mehr besaß, durfte ich in Frieden auf der Bank sitzen und den Sternen zusehen, wie sie auf dem schwarzen Firmament tanzten. Ich hatte mich so weit von mir entfernt, wie es einem Menschen möglich ist, und ich wusste, dass dieser Zustand nicht anhalten durfte, wenn ich am Leben bleiben wollte. Schon damals dachte ich manchmal, dass ich später nicht verstehen würde, was auf der Alm über mich gekommen war. Ich begriff, dass alles, was ich bis dahin gedacht und getan hatte, oder fast alles, nur ein Abklatsch gewesen war. Andere Menschen hatten mir vorgedacht und vorgetan. Ich musste nur ihrer Spur folgen. Die Stunden auf der Bank vor der Hütte waren Wirklichkeit, eine Erfahrung, die ich persönlich machte, und doch nicht vollkommen. Fast immer waren die Gedanken schneller als die Augen und verfälschten das wahre Bild.
Nach dem Erwachen, wenn der Geist noch vom Schlaf gelahmt ist, sehe ich manchmal Dinge, ehe ich sie einordnen und wiedererkennen kann. Der Eindruck ist beängstigend und drohend. Erst das Erkennen verwandelt den Sessel mit meinen Kleidern in einen vertrauten Gegenstand. Eben noch war er etwas unsagbar Fremdes und machte mir Herzklopfen. Ich befasste mich nicht sehr oft mit diesen Versuchen, aber es war auch nicht merkwürdig, dass ich es überhaupt tat. Es gab ja nichts, was mich ablenken und geistig beschäftigen konnte, keine Bücher, keine Gespräche, keine Musik; nichts. Seit meiner Kindheit hatte ich es verlernt, die Dinge mit eigenen Augen zu sehen, und ich hatte vergessen, dass die Welt einmal jung, unberührt und sehr schön und schrecklich gewesen war. Ich konnte nicht mehr zurückfinden, ich war ja kein Kind mehr und nicht mehr fähig, zu erleben wie ein Kind, aber die Einsamkeit brachte mich dazu, für Augenblicke ohne Erinnerung und Bewusstsein noch einmal den großen Glanz des Lebens zu sehen. Vielleicht leben die Tiere bis zu Ihrem Tod in einer Welt des Schreckens
und Entzückens. Sie können nicht fliehen und müssen die Wirklichkeit bis zu ihrem Ende ertragen. Selbst ihr Tod ist ohne Trost und Hoffnung, ein wirklicher Tod. Auch ich war, wie alle Menschen, immer auf der eiligen Flucht und immer in Tagtraumen befangen. Well ich den Tod meiner Kinder nicht gesehen hatte, bildete ich mir ein, sie waren noch

am Leben. Aber ich sah, wie Luchs erschlagen wurde, ich sah das Hirn aus Stiers gespaltenem Schädel quellen, und ich sah, wie Perle sich wie ein Ding ohne Knochen dahinschleppte und verblutete, und immer wieder fühlte ich das warme Herz der Rehe in meinen Händen erkalten. Das war die Wirklichkeit. Weil ich das alles gesehen und gespürt habe, fallt es mir schwer, bei Tag zu Traumen. Ich habe einen heftigen Widerwillen gegen Tagtraume, und ich spüre, dass die Hoffnung in mir abgestorben ist. Es macht mir angst. Ich weiß nicht, ob ich es ertragen werde, nur noch mit der Wirklichkeit zu leben. Manchmal versuche ich, mit mir umzugehen wie mit einem Roboter: Tu dies und geh dorthin und vergiss nicht, das zu tun. Aber es geht nur kurze Zeit. Ich bin ein schlechter Roboter, immer noch ein Mensch, der denkt und fühlt, und ich werde mir beides nicht abgewönnen können. Pag 210-212

Marlen Haushofer slaagt erin om haar ervaringen in het alleen zijn zo weer te geven dat de beklemming op sommige momenten tastbaar is. Er is ook een film gemaakt naar aanleiding van dit verhaal. Maar in de film worden de existentiële ervaringen van het alleen zijn niet zo expliciet in beeld gebracht omdat veel zich afspeelt in het hoofd (en in de teksten) van de betrokkene. De tijd krijgt een andere dimensie, de ervaring van het moment, het hier en nu, maar ook het verleden en de toekomst krijgen een andere kleur. Zingeving, de ervaring van zin en zinvolheid krijgt door de nieuwe context een andere duiding. Haushofer is erin geslaagd vanuit dit perspectief van eenzaamheid en alleen zijn anders naar de ervaren werkelijkheid te kijken. Daarmee is haar exercitie meteen een uitnodiging aan ons om eens anders naar de wereld en naar onszelf te kijken. Een van haar conclusies luidt dat liefde geven en liefde ontvangen het meest zinvolle is om te doen in deze wereld, het meest verstandige ook in dit uitgesponnen netwerk van gebeurtenissen in een oneindige zee van (ingebeelde) tijd. Ze schijft:

Ich glaube, die Zeit steht ganz still und ich bewege mich in ihr, manchmal langsam und manchmal mit rasender Schnelligkeit.
Seit Luchs tot ist, empfinde ich das deutlich. Ich sitze am Tisch, und die Zeit steht still. Ich kann sie nicht sehen, nicht riechen und nicht hören, aber sie umgibt mich von allen Seiten. Ihre Stille und Unbewegtheit ist schrecklich. Ich springe auf, laufe aus dem Haus und versuche, ihr zuentrinnen. Ich tue etwas, die Dinge treiben voran, und ich vergesse die Zeit. Und dann, ganz plötzlich, ist sie wieder um mich. Vielleicht stehe ich vor dem Haus und schaue hinüber zu den Krähen, und da ist sie wieder, körperlos und still und halt uns fest, die Wiese, die Krähen und mich. Ich werde mich an sie gewöhnen müssen, an ihre Gleichgültigkeit und Allgegenwart. Sie dehnt sich aus in die

Unendlichkeit wie ein riesiges Spinnennetz. Milliarden winziger Kokons hangen in ihren Faden eingesponnen, eine Eidechse, die in der Sonne liegt, ein brennendes
Haus, ein sterbender Soldat, alles Tote und alles Lebende. Die Zeit ist groß, und immer noch gibt es Raum in ihr für neue Kokons. Ein graues unerbittliches Netz, in dem jede Sekunde meines Lebens festgehalten liegt. Vielleicht erscheint sie mir deshalb so schrecklich, weil sie alles aufbewahrt und nichts wirklich enden lasst. Wenn die Zeit aber nur in meinem Kopf existiert und ich der letzte Mensch bin, wird sie mit meinem Tod enden. Der Gedanke stimmt mich heiter. Ich habe es vielleicht in der Hand, die Zeit zu ermorden. Das große Netz wird reißen und mit seinem traurigen Inhalt in das Vergessen stürzen. Man musste mir dafür dankbar
sein, aber niemand wird nach meinem Tod wissen, dass ich die Zeit ermordet habe. Im Grunde sind diese Gedanken ganz ohne Bedeutung. Die Dinge geschehen eben, und ich suche, wie Millionen Menschen vor mir, in ihnen einen Sinn, weil meine Eitelkeit nicht gestatten will, zuzugeben, dass der ganze Sinn eines Geschehnisses in ihm selbst liegt. Kein Käfer, den ich achtlos zertrete, wird in diesem, für ihn traurigen Ereignis einen Zusammenhang von universeller Bedeutung sehen. Er war in dem Augenblick unter meinem Fuß, als ich niedertrat; Wohlbehagen im Licht, ein kurzer schriller Schmerz und Nichts. Nur wir sind dazu verurteilt, einer Bedeutung nachzujagen, die es nicht geben kann. Ich weiß nicht, ob ich mich jemals mit dieser Erkenntnis abfinden werde. Es ist schwer, einen uralten eingefleischten Größenwahn abzulegen. Ich bedaure die Tiere, und ich bedaure die Menschen, weil sie ungefragt in diese leben geworfen werden. Vielleicht sind die Menschen bedauernswerter, denn sie besitzen genausoviel Verstand, um sich gegen den natürlichen Ablauf der Dinge zu wehren. Das hat sie böse und verzweifelt werden lassen wenig liebenswert. Dabei wäre es möglich gewesen, anders zu leben. Es gibt keine vernünftigere Regung als Liebe. Sie macht dem Liebenden und dem Geliebten das Leben erträglicher. Nur, wir hatten rechtzeitig erkennen sollen, dass dies unsere einzige Möglichkeit war, unser einzige Hoffnung auf ein besseres Leben. Für ein unendliches Heer von Toten ist die einzige Möglichkeit des Menschen für immer vertan. Immer wieder muss ich daran denken. Ich kann nicht verstehen, warum wir den falschen Weg einschlagen mussten. Ich weiß nur, dass es zu spät ist. Pag 237-238

In deze roman is de wereld tot een einde gekomen: de mensen zijn dood, zij is alleen achtergebleven en ook zij zal sterven als er geen vuur gemaakt kan worden, als het voedsel opraakt en als haar krachten het begeven. In het verhaal beschrijft zij op lege vellen papier haar

ervaringen van de laatste jaren. Tot al het papier op is. Daar eindigt het verhaal. Het is daarmee een appèl aan ons om stil te staan bij ons leven en bij alles wat we ondernemen. Wat draagt werkelijk bij aan ons bestaan en wat geeft ons werkelijk zin?

John Hacking
25 oktober 2021

Bron: Haushofer, Marlen, Die Wand. Roman, Berlin 2021, (Ullstein)

******

2021 Individu zijn – persoonlijke autonomie – jezelf zijn.

Dat je bewust bent van je zelf als persoon, dat je jezelf kunt ervaren als een individu met specifieke kenmerken en kwaliteiten, dat je meer bent dan een vertegenwoordiger van een groep, familie, religie, plaats of streek, is eigenlijk in de geschiedenis van de mensheid een tamelijk laat verschijnsel. In onze sterk geïndividualiseerde Westerse samenleving lijkt het vanzelfsprekend dat we ons zelf ervaren als autonome en zelfbewuste individuen.
De discussie rond het weigeren van een vaccinatie tegen Covid-19 op basis van een beroep op de eigen autonomie en vrijheid van handelen en beslissen, met name daar waar het ook ingrijpen in het lichaam betreft, laat zien dat de ervaring van individuele autonomie als een kostbaar en groot goed wordt beschouwd. Zelfs al lopen de andere leden van de bevolking (waaronder de zwakke broeders en zusters) groot gevaar dat ze aan corona zullen overlijden of er ernstige gevolgen aan overhouden, dan nog is dat voor velen geen echte reden om zich dan toch maar te laten vaccineren om het gevaar van besmetting significant te verminderen. Vanuit een soort van overmoed, “ik word niet ziek”, “ik ga het risico aan”, “mijn lijf is mijn verantwoordelijkheid” wordt de persoonlijke autonomie benadrukt. Daarnaast is er de vrees dat het vaccin niet de ernstige gevolgen van corona voorkomt, maar dat je door vaccinatie, waarvan de gevolgen op lange termijn niet vaststaan, net geïnfecteerd wordt met Covid-19. En dan zijn er nog de vele complottheorieën door onverlaten in omloop gebracht (om verwarring en chaos te veroorzaken – een stroom aan valse informatie die ontregelend moet werken in de maatschappij en de maatschappelijke structuren) die bij velen gretig aftrek vinden ook als is er geen klap van waar en is men van mening dat ook deze informatie waardevol is: “om je autonomie tegenover een machtige overheid te verdedigen is elke actie goed, ook al berust je overtuiging op van horen zeggen.” In de trant van:

“allen die het niet met me eens zijn, beschouw is als de ‘vijand’, waar ik me niks van aan hoef te trekken.”

Als je je eigen autonomie tot nummer een maakt in je leven – zelfbeschikking – en het recht hierop, in elke situatie, ongeacht de gevolgen voor je medemens (die net zoveel recht heeft op die autonomie in zijn leven), of met andere woorden, dat jouw vrijheid om te kiezen van groter belang is dan de vrijheid van veel anderen, dan zit je in mijn ogen op een dwaalspoor. Jouw vrijheid wordt ingeperkt door de vrijheid van alle anderen, daar ligt de grens, en dat geldt ook voor autonomie. Vanuit mijn persoonlijke opvatting van autonomie zou ik graag in een samenleving willen wonen waarin iedereen rekening houdt met alle anderen. In alle verscheidenheid, met alle verschillen, met alle opvattingen en gemaakte keuzes, proberen zo samen te leven dat het leven voor iedereen leefbaar en waardevol blijft. Dat dit geen makkelijke zaak is leert ons de geschiedenis van oorlogen en geweld, van onderdrukking en uitroeiing van andersdenkenden. Hannah Arendt kijkt naar de mens vanuit het perspectief dat deze na zijn geboorte (waar hij niet om heeft gevraagd), toch altijd weer opnieuw kan beginnen. Daarin bestaat zijn vrijheid. Voor haar hangt die vrijheid van telkens opnieuw beginnen ook samen met het idee van democratie, een samenleving waar iedereen tot zijn/haar recht kan komen. Rüdiger Safranski, een Duitse filosoof, schrijft over Hannah Arendt in dit licht:
Es ist diese zweite Geburt, die Geburt aus Freiheit, die Hannah Arendt mit ihrer Philosophie des Anfangens eigentlich meint. Denn erst mit dieser zweiten Geburt ergreift man seine Freiheit und ermutigt sich zur Spontaneität und Initiative. Erst sie ist die existentielle Tat, die Zuversicht begründen kann.
Bei Hannah Arendt führt dieses Verständnis des Anfangens zur Idee des Zusammenlebens in demokratischem Geist. Jeder Neuankömmling, erklärt sie, ist für das Miteinander ein Gewinn, vorausgesetzt, man lässt ihn überhaupt anfangen, das heißt seine unverwechselbaren Möglichkeiten entwickeln. Das ist die Chance der Demokratie: Sie bewirkt und bewahrt die Lebendigkeit der Gesellschaft dadurch, dass die Einzelnen einander dabei helfen, jeweils neu anzufangen. Doch die damit einhergehende Nichtübereinstimmung der Individuen muss lebbar bleiben. Das leistet die Demokratie mit ihrem rechtsstaatlichen Regelwerk, das den Differenzen und der Pluralität einen Rahmen gibt. Nur so entsteht die Balance zwischen Einheit und Vielheit. Jeder kommt von einem anderen Anfang her und wird an einem ganz eigenen Ende aufhören. Das anerkennt die Demokratie, indem sie bereit ist, die Auseinandersetzung um die Fragen des gemeinsamen Lebens immer wieder neu beginnen zu lassen. Auch van der Demokratie gilt: Sie lebt

nur, wenn sie immer wieder mit sich anfängt. Worauf es Hannah Arendt ankommt, ist die Bewahrung einer politischen Kultur, die es jedem erlaubt, seinen Anfang zu machen – oder wenigstens nach ihm zu suchen. Für das individuelle Anfangen jedenfalls sind die politischen Projekte, welche die Welt aus einem Punkt kurieren wollen, das Ende. Das hatte Hannah Arendt in ihrem Totalitarismus-Buch gezeigt. (Pag. 217)

Ons individuele zelfbewustzijn verschilt waarschijnlijk in grote mate van het bewustzijn van de eerste mensen die als jagers en verzamelaars hun leven moesten zien te leiden. In groepsverband, in stamverband, als familie en als organische eenheid die voortdurend op elkaar was aangewezen. Ook al zijn we nu meer dan 100.000 jaar verder in de ontwikkeling, veel van wat toen gold, geldt zo vermoed ik nog steeds. Maar in onze geïndustrialiseerde en stedelijke samenlevingen lijkt het wel eens alsof ieder voor zich hier woont en leeft. Voortgekomen uit een gezin, uit ouders, met een familie, proberen we zelf ook weer verbanden te scheppen met betekenisvolle anderen. Hoe sterk ‘stamverband’, groepsdwang en andere mechanismen en vormen van beïnvloeding zijn als het om bepaalde doelen gaat blijkt uit oorlogen waarin hele volksstammen tegen elkaar optrekken, bij voetbalrellen waar de tegenstanders genadeloos worden belaagd en bedreigd, bij protestmarsen als de woede van de demonstranten zich keert tegen de overheid en de gezagsdragers die het geweld moeten intomen. In de massa vergeet het individu dat hij meer is dan een kuddedier en wordt de eigen autonomie zonder slag of stoot ingeruild voor de beweging van het geheel. De gevolgen zijn vaak nefast. De uitkomst levert meestal niks op wat echt van waarde is. Als de kruitdampen zijn opgetrokken blijven velen teleurgesteld en verbitterd achter. De actie heeft niets opgeleverd, niets structureels, en niet momentaan. Veel filosofen en theologen hebben dan ook geen goed woord over voor het ‘gepeupel’ en hun acties. Luther spreekt over de ‘vleselijke’ mensen, zij die niet de ervaring hebben gehad van een geestelijke deelname aan de genade van God, zoals hij die zelf ervaren heeft op sommige momenten van zijn leven. De filosoof Montainge spreekt over een kuddedrift in ons innerlijk waarvan we ons moeten afkeren om ons ‘ware’ zelf te ontdekken. Luther was een van de eersten die nadruk legde op het feit dat we allemaal alleen voor God staan en dat geldt ook voor onze dood. Safranski schrijft daarover:

Luthers Suche nach einem gnädigen Gott fuhrt auf den Weg der Verinnerlichung und Vereinzelung. Es muss einem klar werden, dass man alleine vor Gott steht, wie jeder auch seinen eigenen Tod stirbt.

Luther setzt auf das, was man später Existenz nennen wird. In der ersten Predigt nach dem Wartburg-Asyl am 9. Marz 1522 in der überfüllten Pfarrkirche von Wittenberg sagt er: Wir sind allesamt zum Tod gefordert, und keiner wird für den anderen sterben, sondern jeder in eigener Person für sich mit dem Tod kämpfen ... Ich werde dann nicht bei dir sein noch du bei mir ... Wie den Tod, so muss man auch den Glauben in eigener Person vollziehen, als Einzelner.
Diese radikale Individualisierung und existentielle Verinnerlichung des Glaubensvollzugs ist das epochal Neue bei Luther. Hier beginnt eine neue Freiheit des Christenmenschen, denn der Einzelne wird losgebunden van den institutionellen Mächten der kirchlichen Glaubensbewirtschaftung, das religiöse Ingenium wird jetzt ein Privatbesitz, über den jeder selbst verfügt. (Pag. 37-38)
Met Luther begint de nadruk op de individuele geloofsbeleving. De Deense filosoof Sören Kierkegard zal dit op een geheel eigen wijze in zijn leven vertalen als hij vraagt wat het betekent om christen te zijn in de maatschappij van zijn tijd. Ook hij moet niets hebben van een religie die zich gedraagt als een religie van een ‘stam’ of ‘groep’. Het komt erop aan dat je als individu kunt ervaren en voltrekken wat geloof, liefde en verlossing inhoudt. Kierkegard zoekt existentiële waarheid, dat wil zeggen een waarheid die op hem als persoon, als mens betrekking heeft en die niet is opgelegd vanuit een instituut of organisatie. Deze waarheid in het persoonlijke leven daagt uit om te kiezen en om een persoonlijke en eigen weg in te slaan. Hij legt hiermee de basis voor de gedachten van andere filosofen na hem die dit ‘existentialisme’ verder zullen uitwerken. Een van die filosofen is de Duitse filosoof Karl Jaspers. Safranski schrijft over hem:
Wohin kommt man, wenn man zu seiner Existenz kommt, was hat man verloren, wenn man von ihr abgeschnitten wird?
Existenz ist für Jaspers das Selbstsein des Einzelnen; es ist jene Dimension der Erfahrung, von der aus das gesellschaftliche Leben mit seinen Rollenspielen, Ritualen und Rivalitäten als Äußerlichkeit erscheint. So ist man und ist es doch nicht. Jaspers verwendet das Bild der Schalen, die einen Kern umschließen. Das wahrhafte Ich... stoßt Schalen seines Selbst, die von ihm als unwahr beurteilt werden, ab, aber um das tiefere und eigentliche, unendliche, wahre Selbst zu gewinnen. Der Persönlichkeitskern - das ist die Existenz. Sie ist innerlich, doch sie will und muss sich äußern, ausdrücken und handeln. Die innere Wirklichkeit genügt nicht, auch deshalb nicht, weil sie, wenn sie innen bleibt, nur eine Möglichkeit ist. Sie will hinaus, das ist unvermeidlich und doch auch mit einem Risiko verbunden, denn es kann geschehen, dass die Existenz in diesem Draußen, im Handeln, Sprechen, Darstellen, sich

verliert und eben nicht ihre angemessene Gestalt findet. Die Existenz, als Selbstsein, ist ständig in der Gefahr der Selbstentfremdung.
Es gibt aber nicht nur die äußerliche Selbstentfremdung, die sogleich gespürt wird. Komplizierter und verdeckter verhält es sich mit der innerlichen Selbstentfremdung. Man kann sich verfehlen gerade beim Versuch, sich zu ergreifen. Das Selbst ist keine feste Substanz, wie die Metapher des »Kerns« suggeriert, sondern es ist etwas Dynamisches, eher ein Geschehen als ein Sein. Das Selbstsein der Existenz ruht nicht in sich, es ist in Bewegung als Vollzug eines Selbstverhältnisses. Eins teilt sich in zwei. Das ist das Mysterium der Person. In ihr gibt es eine Polarität zwischen dem Ich und seinem Selbst. Ich begegne - mir, ich erkenne - mich. Das Ich will sich mit seinem Selbst verbünden, will daraus seine Kraft ziehen. Das Ich will Ich-Selbst werden. Genau das bedeutet: existentiell. (Pag. 197-198)

Jaspers snijdt hier een belangrijk punt aan: in de omgang met onszelf is er sprake van een zekere mate van vervreemding. Wij zijn niet ‘baas in eigen huis’. Ook Sigmund Freud was hiervan overtuigd wat uit talrijke van zijn geschriften blijkt. Het ‘onderbewuste’ bepaalt vaak de spelregels en stuurt ons gedrag. Actueel wordt dit ook zichtbaar in het gebruik van verdovende middelen en allerlei kunstmatige stoffen om ‘uit je dak te gaan’, te ‘feesten, chillen’ en uren lang op muziek te dansen. Het verlangen naar ‘kicks’, naar een toestand van overgave, extase en genot, laat zien dat er in een mens driften heersen die sterker zijn dan het gezond verstand. Dat veel verdovende middelen – ze heten niet voor niets ‘verdovend’ – ze verdoven het besef, de realisering van een hier en nu, dat misschien veel minder prettig is – verslavend werken is een gevolg van het ondoordacht gebruik ervan. Hoe groter de kick hoe dieper je kunt vallen na dit experiment. Als er iets was dat veel jongeren hebben gemist tijdens de corona-pandemie, dan waren het wel de festivals en feesten vaak in combinatie met het gebruik van allerlei middelen. Maar realiseren zij zich wel dat het gebruik van cocaïne, xtc en al die andere kunstmatige euforie-verhogende middelen (zie ook de informatie van Jellinek: https://www.jellinek.nl/informatie-over-alcohol-drugs/drugs/overige-middelen/tripmiddelen-psychedelica/) – een bijdrage levert aan de criminalisering van onze maatschappij en de bodemvervuiling door afvalstoffen die overblijven na de productie van deze middelen, omdat alles in de natuur en in het riool en de mestopslagplaatsen wordt gedumpt? Boeren rijden hun mest uit over het land, de koeien eten het gras en wij krijgen via de melk en het vlees al deze rotzooi binnen. Miljarden gaan om in productie en verkoop van deze verdovende middelen, Nederland is doorvoerhaven en kerngebied voor deze handel, met criminele afrekeningen en witwassen en

beïnvloeding van de plaatselijke politiek. Als gebruiker ben je medeverantwoordelijk want je dient deze maffia met je gebruik. Jouw autonomie om te gebruiken, om je leven zelf op deze manier in te richten heeft consequenties voor de rest van de samenleving. Jouw kick heeft een hoge prijs. Jouw autonomie is een sprookje dat een slechte afloop kent. Je gedrag kan als een boemerang in je gezicht terugkeren, als je later zelf ziek wordt, als de omgeving waarin je leeft door en door verpest wordt door de gevolgen van je vrijheid om te slikken en te snuiven wat je zelf wilt.

Wat Karl Jaspers in zijn werk laat zien als hij de relatie onderzoekt van het ik met zichzelf, dat de autonomie waar velen zich op beroepen – vanuit het idee dat ze weten wat ze doen en dat ze voldoende overzicht / kennis hebben – eerder fictie is dan werkelijkheid omdat het ik zich zelf nauwelijks kent. Als het ik zich zelf wil onderzoeken kan het gebeuren dat het zelf zich terugtrekt, dat het zich verstopt, iets wat ook Montainge heeft ontdekt. Jezelf vinden, aankomen bij de kern van je wezen, je 'diepere' zelf is dan ook een cadeau wat je niet elke dag meemaakt. Grenservaringen, de confrontatie met dood, ziekte, verlies etc. drukken je met de neus op het feit dat je niet de baas bent en dat je in deze situatie een weg moet vinden om overeind te blijven. Dat kan alleen maar als je rust in je basis, als je geland bent in je zelf, als je diepgang en houvast vindt in jezelf en dat gene waar je voor staat. Safranski schrijft over deze visie van Jaspers:
Das Ich, sowohl das erkennende wie das handelnde, lebt natürlich immer schon aus seinem Selbst, doch nicht aus dem ausdrücklich ergriffenen. Will ein Ich sein Selbst bewusst ergreifen, kann es geschehen, dass es sich entzieht, dass es, wie Jaspers schreibt, ausbleibt. Solches Ausbleiben ist für Jaspers ein fundamentaler Vorgang, der das Drama eines Scheiterns bei der Existenzgewinnung auslösen kann. Der Selbstbezug kann nicht erzwungen werden, zu ihm gehört immer auch ein Gelingen, dessen man selbst nicht mächtig ist. Ich werde mir doch nur geschenkt, heißt es in diesem Zusammenhang. Solch ein Geschenk entbindet allerdings nicht von der Anstrengung der Selbstsuche. Das Ich muss sich auf den Weg machen, damit ihm sein Selbst gewissermaßen entgegenkommen kann. Das Sichselbstwollen bedarf noch eines Hinzukommenden. Das könnte man auch »Gnade« nennen.
Es ist kein alltägliches, andauerndes Geschehen, wenn das Ich zum Ich-Selbst wird. Es sind gesteigerte Augenblicke, vor allem in den herausfordernden Grenzsituationen van Tod, Leiden, Kampf, Schuld, aber auch van Glück, Gelingen und Macht. Und es gehört zum forcierten Anspruch des Jasper'schen Werkes, den nachvollziehenden Leser in

eine solche Grenzsituation, wenn auch zunächst nur eine vorgestellte, zu versetzen.
Diese Existenzphilosophie versteht sich als Weckruf. Das Ich wird zu seinem Selbst zurückgerufen. Der unterschwellig religiöse Sinn dieses Unternehmens ist unverkennbar: Es geht um eine Art Bekehrung zu sich selbst, eine Hinwendung zur eigenen Existenz.
Das ins Alltägliche verstrickte und entfremdete Ich soll aufwachen. Es soll hell in ihm werden, es soll selbstbewusst werden, doch ohne egoistische Verzerrung. Denn das Ich soll sich nicht nur nach innen, sondern auch nach außen öffnen, zu den Anderen hin, zur Welt insgesamt, allerdings ohne sich darin zu verlieren. Der existentielle Selbstbezug bleibt das lebendige Zentrum und der Rückhalt für die Öffnung. Diese ursprüngliche Bindung des Ichs an sein Selbst ist für Jaspers verbunden mit dem Gefühl des Unbedingten. Das Selbst ist etwas, was sich nicht zum Ding machen lassen will. Das Selbst lebt aus Freiheit, erklärt Jaspers, und, was damit zusammenhangt, es vermag zu transzendieren. (Pag. 198-199)

Voor Jaspers bezit het zelf grote krachten als het zich open durft te stellen voor de wereld om zich heen. Als het vanuit de innerlijke kern keuzes durft te maken waardoor het zelf en alle anderen waarmee je verbonden bent, tot hun recht kunnen komen. Dus niet een blind hameren op de eigen autonomie, trouwens wat is autonomie, als je jezelf nauwelijks kent, als je nooit echt op de proef bent gesteld, als je nooit voor de grote dilemma's van het leven, de confrontatie met dood en verdriet, hebt gestaan? Pas vanuit een zelfbewustzijn dat gegrond is en dat verantwoordelijkheid kan en wil dragen voor de eigen keuzes kan er iets van vrijheid ervaren worden, van een scheppende vrijheid die ook de wereld kan dienen omdat de mensen, de maatschappij, de samenleving er als geheel beter van wordt. Voor Jaspers ligt deze ervaring van vrijheid die scheppend in het handelen ten goede tot stand komt – zoals vrijheid geen einddoel is, maar vrijheid is de weg zelf – ook aan de basis van een nog grotere ervaring: transcendentie. In de ervaring van je 'gegrond' zelf, in de ervaring van je vrijheid tot handelen, zoals dat ook bij Hannah Arendt ter sprake komt, ligt de mogelijkheid van een alles overstijgende ervaring: je kunt je opgenomen voelen in een groter geheel. En door deze ervaring kun je anders tegen het leven en de mensen aan gaan kijken. Het draait dan niet om jou (kleine, beperkte) ego, maar je bent deel van het geheel. En dat besef, dat niet met woorden te beschrijven intuïtieve ervaren van het geheel, wordt in de verschillende religieuze tradities een moment van verlichting genoemd. Safranski beschrijft dit zo bij zijn tekst over Karl Jaspers:

Freiheit ist für Jaspers mit dem Schöpferischen verbunden, das uns befähigt, etwas wirklich werden zu lassen, was es so noch nicht gab. Wer etwas wirklich werden lasst, ist offen für die Möglichkeiten und doch auch imstande, sich zwischen ihnen zu entscheiden. Möglichkeitssinn und Entscheidungsfähigkeit zusammen ergeben die schöpferische Freiheit. Diese Freiheit verhindert die alternativlose Gefangenschaft im Wirklichen. Sie eröffnet Spielraum. Freiheit, konnte man sagen, behalt den Fuß in der Tür. Freiheit hält offen.
Hier findet Jaspers den Übergang zu seinem anderen großen Thema: der Transzendenz. Denn wo es Offenheit gibt, kann der Mensch Grenzen überschreiten, kann er also transzendieren. Er transzendiert in das letztlich Unbegreifliche, im Selbst und draußen in der Welt. Jaspers nennt es das Umgreifende. Ein anderer Name für das, was sonst »Gott« genannt wird.
Dieser Transzendenzbezug prägt bei Jaspers den Selbstbezug. Er ist dessen eigentliches Fundament. Denn wenn das Ich sich auf sein Selbst hin öffnet, lässt es sich auf eine dynamische Bewegung des Öffnens ein, und dann gibt es von einem bestimmten Punkt an kein Halten mehr: die Öffnung ins Unabsehbare. Das Selbst öffnet sich für ein umfassenderes Selbst, für das Sein insgesamt. (Pag. 200-201)

In een wereld waarin vaak het houvast ontbreekt, omdat mensen niet weten waarom en waarvoor ze leven en zouden willen leven, is de zoektocht naar het zelf, de innerlijke kern van je bestaan, een existentiële mogelijkheid om houvast te vinden in je zelf. Maar dat is een zelf dat zich bewust is van het feit dat het gedragen wordt, dat het zichzelf draagt in daden die vrij zijn, in de keuzes die het maakt, maar ook in de ervaring dat de wereld groter is dan de omtrek van mijn individueel bewustzijn, groter dan de intenties van mijn willen en verlangen, groter dan de angsten en vreugdes die ik in mijn leven mag ervaren. Ik vermoed dat op het niveau van rationeel redeneren dit minder ervaarbaar is, minder ‘einleuchtend’, omdat er te vaak alleen maar argumenten heen en weer vliegen die niet of nauwelijks overtuigen omdat velen zich hebben ingegraven in hun eigen gelijk. Misschien is het niveau van het gevoel, het genieten, het intieme, de juiste plek om iets hiervan op te vangen: de muziek. In de ervaring van muziek word je op een andere wijze meegenomen en ben je toch bij jezelf. Je wordt geraakt en je laat je raken, en je ontdekt een andere dimensie van je innerlijke zelf. Je hebt geen verweermiddelen. De muziek die je raakt neemt je mee. Misschien zouden we samen meer muziek moeten maken en beluisteren ook in het politieke debat, ook in de protestdemonstraties, in de samenwerkingsverbanden, de discussies over de waarheden die wij bepleiten en waar we voor willen instaan. En

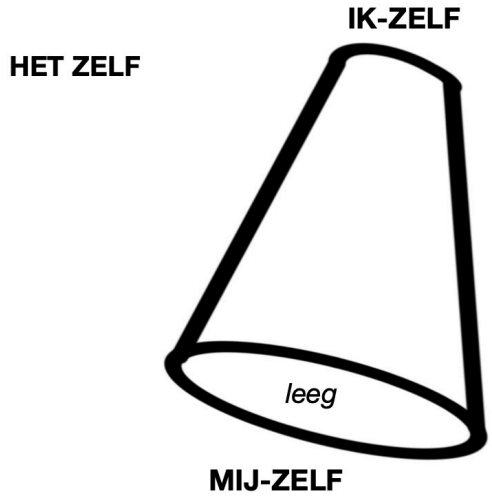
op het terrein van ons autonoom beleven van onszelf. 100.000 geleden was muziek, waren liederen en verhalen in die liederen, de basis om cultuur door te geven. Tot op heden is daar eigenlijk nog niks aan veranderd. Niet alleen de inhoud van het lied, het verhaal, de tekst, maar ook de melodie kan ons dragen en ons vrij maken. Vrij van ons bekrompen ik-bewustzijn, open voor het transcendente waarin we gedragen worden. Laat de gevaccineerde en ongevaccineerde burgers samen zingen – wie weet wat er dan gebeurt.

John Hacking
4 november 2021

Bron:
Safranski, Rüdiger, Einzeln sein. Eine philosophische Herausforderung, München 2021, (Carl Hanser Verlag)

*****

Een model van het zelf

Als we proberen na te denken over hoe je het zelf zou kunnen voorstellen in een vorm waardoor ook licht geworpen kan worden op de werking ervan is dat nog niet zo eenvoudig. Bij een lichaam kunnen we ons een concreet lichaam voorstellen, maar begrippen als zelf, geest, bewustzijn en zelfbewustzijn ontberen een concrete waarneembare

gestalte zoals je een lichaam kunt waarnemen. Toch is een mens die optreedt via zijn lichaam en daarbij laat merken dat hij aanwezig is goed voorstelbaar. Maar als je nu het menselijk zelf daarin moet aanwijzen blijf je met veel vragen zitten. Hoe hangt het zelf samen met bewustzijn, is het een manifestatie van bewustzijn dat we daarom dan ook zelfbewustzijn zijn gaan noemen? Is het zelf er al vanaf het begin of is het resultaat van een ontwikkeling die voortgaat - dus er is geen definitieve gestalte van het zelf, omdat het in ontwikkeling blijft? Hoe zit het met het bij jezelf kunnen zijn, lukt dat wel, is er toch niet ergens een onmogelijkheid om dat definitief te ervaren zodat je helemaal met je zelf samenvalt? Er bestaat een vorm van leegte, een niets, in de zelfervaring die niet kan worden opgevuld. Deze gedachten brachten mij op het volgende.

Een model voor het menselijk zelf zou een kegel kunnen zijn, hol van binnen en spits toelopend. Bovenaan deze kegel bevindt zich het ik, het ik-zelf, (ego), de holte binnenin is hier klein en het lijkt alsof het ik-zelf geen ruimte ervaart in zichzelf. Alsof het ik een massief gegeven is, maar toch is er een lege ruimte in dit ik-zelf. Het ik positioneert zich in de wereld als een massief gegeven. Maar dit ik-zelf is onderscheiden van het mij-zelf waarin ook het lijf en de lijfelijkheid een grotere rol speelt. De onderkant van de kegel is breder en ook de lege ruimte is groter. Hoe dieper iemand in zijn zelf wil afdalen hoe minder vaste bodem, hoe minder houvast hij aantreft.

Het zelf is een overgangsgebied, een grensgebied tussen de innerlijke leegte en de wereld waarin het zich bevindt. Naar de wereld toe poneert het zelf zich als een ik-zelf, overtuigd van zijn eigen bestaan. Het ik-zelf zal proberen de lege kern te negeren of te overspringen. In het meest extreme geval is hier sprake van een narcisme waarin het ik-zelf volledig met zichzelf denkt samen te vallen. Er is geen enkele twijfel en ook geen enkele zelf-relativering. Het ik-zelf denkt en handelt alsof er geen leegte is. Voor het mij-zelf bestaat wel de ervaring met deze leegte. Het narcistische zelf zal naar de wereld toe de lege ruimte ontkennen maar handelt wel zo dat alles in dienst staat van het opvullen van die lege ruimte. Alle aandacht en alle relaties met anderen waarbij het ik-zelf volledig centraal staat vormt zo een brug om deze leegte op te vullen, alsof het lijkt dat er voor het ik-zelf geen leegte is.
Het model van een toenemende leegte in het zelf naar het mij-zelf toe, verklaart ook waarom je nooit echt helemaal bij jezelf kunt zijn en dat je hieraan kunt lijden. Maar in dit laatste geval heb je nog niet in de gaten dat deze leegte bij bestaan als zelf hoort en dat ze er een wezenlijk

onderdeel van is. De dood is de absolute en definitieve leegte, waarvan je dus al een voorsmaak kunt krijgen in de leegte van je eigen zelf.
Het mij-zelf ervaart in de kern dus een grotere leegte en zit meer aan de rand van het zelf dan het ik-zelf waar de leegte minder is. Aan de kant van het mij-zelf kun je ook ontdekken hoe emoties werken en wat er verder speelt in je leven waar je niet meteen bewust van bent omdat je teveel geconcentreerd bent op het ik-zelf. Misschien zetelt hier ook wel het onbewuste en worden hier de ervaringen in de schil bewaard die niet expliciet op de voorgrond treden maar die wel aan de basis liggen van veel gedrag.

De overgangen tussen ik-zelf en mij-zelf zijn vloeiend net zoals in ons bewustzijn de overgangen tussen bewuste ervaringen en onbewuste gebeurtenissen/ervaringen vloeiend zijn.
Naar de wereld toe en naar zichzelf toe zit het zelf voor zijn zelfgevoel aan de buitenkant van de kegel. Aan de ik-zelf kant is er minder onbewust dan aan de mij-zelf kant.
Ervaringen als genoeg hebben van zichzelf, van vormen van zelf-manifestatie die als opgelegd en als kunstmatig kunnen worden ervaren, zelf-walging, zelf-overschatting, zelf-waardering, zelf-vertrouwen, zelf-voldaanheid en zelf-zucht bijvoorbeeld geven aan hoe complex de ervaring van het zelf is maar ook hoe gedifferentieerd de ervaring is van het zelf en de wijze waarop wij ons van ons zelf bewust worden en waarmee we ons tonen als zelf.

Waar haken emoties en gevoelens aan in dit model, waar vinden zij hun oorspong? Waar raken religieuze gevoelens en ervaringen aan, vinden zij plaats vanuit de ervaren leegte in het zelf, waardoor ook weer gevoelens van verbondenheid kunnen ontstaan? Kortom vragen die nog niet zijn opgehelderd. Als het lichaam een auto-topos, een auto-topie, een zelfplaats is voor het zelf waarin en waarmee het zich manifesteert werkt ook hier het onderscheid door van ik-zelf en mij-zelf. Het is niet alleen een onderscheid het laat ook zien dat er een verhouding bestaat van betrokkenheid, van een gedifferentieerd bewustzijn dat zelfbewustzijn en lichaamsbewustzijn kan onderscheiden maar dat niet hierbuiten kan treden want dan zou het zelf niet meer samenvallen met het lichaam en er letterlijk buiten staan. In de door Foucault beschreven ervaringen van heterotopiën maakt het zelf nieuwe ervaringen door die gevolgen hebben voor de zelf-ervaring en de zelf-manifestatie. Idem geldt dit voor de ervaring van dystopische situaties zoals oorlog, marteling, rampen. Het effect zal verschillen op de ervaring van het zelf. Depressie, schizofrenie en andere psychische reacties op de ervaringen van het zelf in de wereld zijn misschien dan ook pogingen om op de een

of andere wijze het (verloren) zelf in stand te houden. Idealisme, zwelgen, cynisme, verbittering, haat, afkeer zijn weer andere reacties als gevolg van de ervaringen en de relatie van het zelf met de wereld.
Het zelf maakt dus onderscheid en kan dat ook maken tussen enerzijds de ervaringen van het lichaam en het lichaam zijn, de lijfelijkheid, direct via het mij-zelf en meer rationeel waarschijnlijk via het ik-zelf en anderzijds de ervaringen van de wereld waar het deel vanuit maakt. Hoe die relaties precies verlopen en hoe beïnvloeding werkt - ook op het relationele vlak - is onderzocht maar niet zodanig dat er een onomstotelijke theorie ligt. Er is dus nog veel werk aan de winkel. Als we het zelf leren opvatten als een grensfenomeen, een gebied dat doorgang verleent aan ervaringen en op basis hiervan een identiteit vorm geeft betekent dat ook dat het zelf geen massief psychologisch gegeven is. Als grensfenomeen is het voortdurend in ontwikkeling en stemt het zich af op lichaamservaringen en op ervaringen van de wereld. Dit dynamische model lijkt dan ook een aantal opzichten op ideeën rond het bewustzijn dat op dezelfde wijze kan functioneren als grensgebied tussen lichaam en wereld. Tijd voor verder onderzoek.

John Hacking
21 februari 2021

*****

Vragen

- Der Durst ist unser Los

Edmond Jabès, Das Buch der Fragen, pag. 64

Het lot van de mens is verlangen. Als wij de woorden van de Franse schrijver Edmond Jabès mogen geloven. Verlangen. Verlangen waarnaar? Waartoe? En wanneer treedt het op? Zijn er ook momenten zonder verlangen? Verlangen naar aandacht. Verlangen naar kennis, verlangen naar bewustzijn. Verlangen naar liefde, een leven vol geluk. Verlangen naar de dood, verlangen naar een einde als het leven tegenzit. Verlangen. Het blijft fascineren hoe het verlangen een mens kan vormen, hoe het verlangen een mens kan doen handelen. Ten goede, ten kwade. Verlangen naar bezit, naar rijkdom, naar macht. Meestal levert dat veel ellende op. Verlangen naar goedheid, naar solidariteit, naar rechtvaardigheid. Vaak levert dat veel frustratie op en het zijn de sterke schouders die de (negatieve) tegenwerking kunnen

dragen. Die volhouden – volhouden tot het bittere einde. Bitter is dit einde als de adepten van de macht, van de machtigen hun negatieve handwerk omzetten in moord, in het uitroeien van tegenstanders, van vreemdelingen, tot ongewenste mensen verklaarde anderen. Het woord mensen ontbreekt dan. Men kiest dan gewoonlijk voor beledigende termen – aanhakend bij het dieren- of het insectenrijk. Het eeuwenoude racisme, de uitroeiing van de Joden tijdens en ook voor de Tweede Wereldoorlog, de pogroms, de verdrijving uit de steden, de inrichting van getto's, de sluimerende haat en afgunst, het zijn zoveel tekenen van een op domheid gestoeld handelen. Dom omdat men denkt dat het eigen volk, het eigen land, de eigen soort, de eigen familie, het eigen geloof, de eigen identiteit, de eigen persoonlijkheid – van beter kaliber zijn, bijzonder, hoogstaand, meer waardevol, het beschermen waard tegenover hen die als dreiging worden ervaren. Als je jezelf ziet als beter, meer waard, zijn er altijd anderen die minder, minder waard zijn in je ogen. Ook dat is een vorm van domheid. Want waarop is je oordeel gebaseerd? Op de kleur van je huid? Op de afkomst? Op je achtergrond? Op je familie, je land, je religie, je groep waar je toe behoort?
Inzetten op je eigen zogenaamde 'meerwaardigheid' is veronachtzamen dat je zelf ook een keer dood zult gaan, dat je eigen bewustzijn en je kennis ook maar heel beperkt is, dat je ook zomaar ziek kunt worden en kunt sterven, net als al die andere stervelingen. Het is een domheid waarvoor een hoge prijs wordt betaald.
Edmond Jabès cirkelt in zijn boeken rond de thema's als: de waarheid en het recht, de liefde, de hoop en de taal (en het schrift), het bewustzijn van je eigen situatie, de relatie tot God en het overstijgende en de uitroeiing van de Joden in de Tweede Wereldoorlog. Dat doet hij in denkbeeldige dialogen (tussen Yukel en Sarah), in denkbeeldige gesprekken die plaatsvinden door rabbijnen. Rabbijnen die hij introduceert maar die nooit hebben bestaan. Zo kopieert hij de Talmoed, als boek van vragen, als nooit eindigend proces van blijven vragen en navragen, van dialoog en gesprek over alle thema's die relevant zijn in een mensenleven. De auteur en de lezer als getuige starten met hoop en eindigen vaak met twijfel, zo stelt Jabès:

(Die ersten Satze eines Werkes sind immer mit Hoffnung beladen;
unterwegs schmeichelt der Zweifel sich ein und treibt Knospen.
Die doppelte Verzweiflung steht am Ende; die des Schriftstellers und die des Zeugen.)
Edmond Jabès, Das Buch der Fragen, pag. 56

Die twijfel komt ook ter sprake als wij op zoek zijn naar kennis. Voor Jabès is het belangrijk in het zoeken naar waarheid dat de weg open blijft en door blijft gaan, dat er geen einde komt aan de einder waar slagbomen je tegenhouden omdat de waarheid is bereikt, omdat het vragen ophoudt. Voor Jabès is de vraag en het antwoord een koppel dat telkens verder danst. Het vragen komt nooit ten einde, elk antwoord roept nieuwe vragen op. Zou dat niet zo zijn, houdt het vragen op na een antwoord dat zichzelf als definitief beschouwt, dan is dat de dood in de pot: einde oefening, caput mortuum, (dat ook een pigment is en dat vooral populair was om kleding van religieuze hoogwaardigheidsbeklederes mee te kleuren).
Hoe Jabès denkt en schrijft over de vraag en het vragen, blijkt uit dit citaat:

Auf jede Frage antwortet der Jude mit einer Frage.

Reb Lema

Mein Name ist eine Frage, und meine Freiheit liegt in meiner Neigung zum Fragen.

Reb Eglal

- Die Hoffnung liegt im Wissen, sagte Reb Mendel. – Aber nicht alle seine Schüler stimmten mit ihm überein.
- Dann müssten wir uns noch darüber verständigen, welchen Sinn du dem Wort »Wissen« gibst, sagte der älteste van ihnen.
- Wissen ist Fragen, sagte Reb Mendel.
- Was werden wir van diesen Fragen haben? Was werden wir von all den Antworten haben, die uns dazu bringen werden, andere Fragen zu stellen, da doch jede Frage nur aus einer unbefriedigenden Antwort entstehen kann? sagte der zweite Schüler.
- Das Versprechen einer neuen Frage, sagte Reb Mendel.
- Es wird aber doch wohl ein Augenblick eintreten, fuhr der älteste Schüler fort, wo wir mit dem Fragen werden aufhören müssen, sei's weil auf unsere Frage keine Antwort mehr gegeben werden kann, sei's weil wir unsere Frage nicht mehr ausdrücken können, wozu also anfangen?
- Du siehst, sagte Reb Mendel, dass es auf der Spitze der Schlussfolgerung stets eine entscheidende Frage gibt, in der Schwebe.
- Fragen stellen, fuhr der zweite Schüler fort, bedeutet, den Weg der Verzweiflung einzuschlagen, werden wir doch nie wissen, was wir zu lernen suchen.

- Wirkliche Erkenntnis liegt darin, jeden Tag zu wissen, dass man letztlich nichts lernen wird; denn das Nichts ist ebenso Erkenntnis, da es die Kehrseite des Alles ist, wie die Luft die Kehrseite des Flügels ist.
- Unsere Hoffnung ist der Flügel der Verzweiflung, denn wie sonst kämen wir voran? antwortete Reb Mendel.
- Der Verstand, sagte der dritte Schüler, ist gefährlicher als das Herz, das sich nur über sein eigenes Schlagen beugt. Wer von uns kann behaupten, dass er im Wahren ist?
- Nur die Hoffnung, im Wahren zu sein, ist wirklich. Wahrheit ist Leere, antwortete Reb Mendel.
- Wenn die Wahrheit, die im Menschen ist, Leere ist, fuhr der älteste Schüler fort, sind wir nur Nichts in einem Körper von Fleisch und Haut. GOtt, der unsere Wahrheit ist, ist auch er Nichts?
- GOtt ist eine Frage, antwortete Reb Mendel, eine Frage, die uns zu IHm führt, der Licht ist, durch uns, für uns, die wir nichts sind.

Unsere Versammlung dieses Abends geht ihrem Ende entgegen. Die Geschichte, die ich euch versprochen habe, liegt in eurem Gedächtnis. Unser Durchgang durch Bündnis und Betrug, durch Seele und Hände ohne Echo hat uns auf Bedeutungsvollen Umwegen zu unseren Augen geführt. Was sie sehen werden, wird von ihnen verstanden und beurteilt gemäß dem, was sie gesehen haben. Wahrheit und Gerechtigkeit sind beide ein unbestechlicher Blick: der schuldlose Blick des Kindes.
Und die Freiheit ist auf der Spitze.

Pag. 117-118

Uit: Jabès, Edmond, Das Buch der Fragen.

Deze denkbeeldige dialoog laat zien dat wij niet zoveel in handen hebben en als we al denken dat we de waarheid in pacht hebben, dat we iets zeker weten, dan wordt dat als het ware uit onze handen geslagen. Zo eindigen we bij het niets, de leegte, de twijfel, het zweven in het vacuüm. Maar we zweven, we vliegen, we worden gedragen zoals de vleugels gedragen worden door de wind. En onder ons de afgrond, het ravijn waarin we kunnen vallen als we ons vastgrijpen aan een waarheid die we als absoluut beschouwen. Zolang we durven twijfelen, blijven vragen, blijven we zweven, worden we gedragen. De hoop houdt ons levend en houdt ons op weg. Onze vragen zetten de route voor ons uit. Zodra we denken dat we zijn aangekomen is niet alleen de weg ten einde maar ook ons leven. Onze als absoluut opgevatte waarheid is een dodelijke waarheid: eerst voor hen waarvan we denken dat ze onze

waarheid bedreigen, en dan voor onszelf als we ten onder gaan aan onze eigen waarheid. Zoals we muren bouwen om ons land, ons continent af te schermen tegen zogenaamde indringers, vluchtelingen, ongewenste vreemdelingen, en dan vergeten dat deze muren de muren worden van onze eigen gevangenis, zo is het ook met onze waarheden. Ze sluiten ons op, maken ons klein, lafhartig, bekrompen, onmenselijk. Jongeren die vluchten uit onmenselijke omstandigheden zoals vervolging en oorlog, uit armoede en uit een land met een corrupte leiding, een land zonder kansen op een menswaardige toekomst, worden door velen als ongewenst beschouwd. Waarom? Op welke wijze vormen ze een bedreiging? Voor ons bezit? (Komen we om van de honger?) Voor onze identiteit? Deze jongeren maken vaak lange onmenselijke tochten om hun droom te verwezenlijken: een toekomst zonder armoede en geweld, een toekomst om zichzelf te kunnen verwezenlijken. De documentaire Shadow Game (NPO2doc.nl) uit 2021 waar een aantal jongeren op hun tocht door Oost-Europa wordt gevolgd maakt dit zichtbaar. En ook het geweld dat ze onderweg tegenkomen, Kroatische politieagenten die hen genadeloos in elkaar slaan, beroven, martelen met elektroshocks, nog net zo onmenselijk als ten tijde van Wereldoorlog Twee, waar dit soort agenten deel uitmaakte van de fascistische en vooral wrede terreurgroepen die geen enkel pardon kenden met hun Joodse landgenoten en de partizanen die tegen de Duitse bezetting streden.

Deze jongeren laten zien waartoe ze in staat zijn, welke vreselijke omstandigheden zij willen overwinnen. We zouden ze met open armen moeten ontvangen want ze tonen duizend maal meer moed en durf dan al die populistische schreeuwende politici, al die rechts radicale aanhangers van anti-humane ideologieën die alleen maar in grote groepen hun mond durven opentrekken en actie ondernemen. Die op een laffe en achterbakse manier opvanghuizen voor vluchtelingen s ’nachts in brand steken, die met knuppels gewapend, grenzen willen bewaken om onschuldigen in elkaar te slaan, zoals de grenswachten nu laten zien aan de grens tussen Polen en Wit-Rusland. Die op straat met velen één vluchteling molesteren. En dan alles ontkennen als ze later worden opgepakt: “Het was niet zo bedoeld”.
De vluchtende jongeren vormen in mijn ogen de echte hoop voor de toekomst: door wat ze overwinnen hebben ze ons respect verdiend en een kans om hun toekomst gestalte te geven in een nieuwe context. Zij zijn de dragers van de tijd, ze dragen de tijd de toekomst binnen. Niet de verkondigers van de dood, de murenbouwers, de angstige arglistige leugenaars die alleen maar geloven in het eigen gelijk, de eigen waarheid, de eigen bubbel. De dichter Ungaretti zegt op zijn manier zo:

Agglutinati all'oggi
I giorni del passato
E gli altri che verranno.

Per anni e lungo secoli
Ogni attimo sorpresa
Nel sapere che ancora siamo in vita,
Che scorre sempre come sempre il vivere,
Dono e pena inattesi
Nel turbinío continue
Dei vani mutamenti.

Tale per nostra sorte
Ü viaggio che proseguo,
In un battibaleno
Esumando, inventando
Da capo a fondo il tempo,
Profugo come gli altri
Che furono, che sono, che saranno.

GIUSEPPE UNGARETTI

Angefügt, nahtlos, ans Heute
die Tage gestern,
die Tage morgen.

Jahre, Jahrhunderte hin, jeden Nu
das Noch-am-Leben-Sein als Überraschung,
das Immer-und-immer-Dahin des Lebens,
Geschenke, so unverhofft wie Pein,
im unaufhörlichen Wirbel
all des vergeblichen Wechsels.

So, durch unser Geschick,
meine Reise and Weiterreise,
im Handumdrehn
grab ich die Zeit aus, erfind sie
vom Grund bis zum Scheitel,
ein Flüchtling, den andern gleich,
die waren, die sind, sie sein werden.

Vertaling: Paul Celan
Pag. 300-301

Uiteindelijk staan we allemaal een keer voor de poort van de dood, trekken we aan het kortste eind. Onze eindigheid en ons besef ervan zou ons barmhartig moeten maken, begripvol, solidair met elkaar. In plaats van zoveel mogelijk binnenhalen, zoveel mogelijk verdienen, zoveel mogelijk de aarde uitputten. In plaats van hebzucht boven alles, zouden we moeten delen en verdelen. Dat de dood voor ieder komt is een grote troost. Alle smeerlappen, alle moordenaars, alle dictators, alle zeer rijken die door uitbuiting en machtswellust hun rijkdom hebben vergaard, gaan tenslotte dood. Een einde aan hun wangedrag. Een einde aan hun invloed en aan hun uitstraling. Als ze eens zouden weten, zouden beseffen hoeveel haat op hen is geprojecteerd, hoeveel woede en angst er verbonden is met de gedachten van de onderdrukten, de slachtoffers, van hun handelen, als dat besef toch eens mocht doorbreken, misschien zouden ze dan voor hun dood tot inkeer, tot omkeer komen. Maar waarschijnlijk is dat een ijdele hoop. De waarheid van alledag leert anders. De dictator komt meestal niet tot inkeer. De hel van Dante is zijn lot. En dat voor eeuwig. Maar deze literaire wensgedachte is fictie, is virtueel, net zoals ons trachten, ploeteren en zoeken op deze aarde, zoals de dichter Quasimodo schrijft:

CURVA MINORE

Pèrdimi, Signore, ché non oda
gli anni sommersi taciti spogliarmi,
sì che cangi la pena in moto aperto:
curva minore
del vivere m'avanza.

E fammi vento che naviga felice,
o seme d'orzo o lebbra
che sé esprima in pieno divenire.

E sia facile amarti
in erba che accima alla luce,
in piaga che buca la carne.

Io tento una vita:
ognuno si scalza e vacilla

in ricerca.

Ancora mi lasci: son solo
nell'ombra che in sera si spande,
né valico s'apre al dolce
sfociare del sangue.

SALVATORE QUASIMODO

DER KÜRZERE BOGEN

Lass mich, oh Herr, dass ich nicht höre,
entschwundene Jahre schweigend mich entblößen,
dass alle Pein in freien Fluss sich wandelt:
der kürzere Bogen
des Lebens verbleibt mir.

Mach mich zu Wind, der selig weht,
zu Gerstensamen oder Aussatz,
der sich in vollem Werden zeigt.

Und sei es leicht, dich zu lieben
als Pflanze, die ihrem Licht entgegenwächst,
als Wunde, die das Fleisch zerfrisst.

Ich versuche ein Leben:
Ein jeder wankt ermattend
auf der Suche.

Du verlasst mich wieder: allein bin ich
im Schatten, der zum Abend sich weitet,
und keine Pforte öffnet sich dem süßen
Verströmen des Blutes.

Vertaling: Gianni Selvani
Pag. 308-309

Wat is waarheid, wat is verlangen, wat is geluk? We leven en we zoeken. We zijn een en al trachten. Soms slagen wij, soms raken we even bevrijd van onze pijn, onze onmacht, ons falen. Soms maken we kennis met geluk, met liefde, met vriendschap. Soms en meer dan dat kunnen we

ons veilig en geborgen voelen, hebben we vaste grond onder de voeten. Zijn we ons bewust door wie en door wat we worden gedragen in een leven vol schommelingen en onzekerheid. ‘Soms even’ zo luidt een lied van Huub Oosterhuis, soms even…
Is dat genoeg, kunnen we hiermee verder? Weegt het op tegen alle troosteloosheid, tegen alle onmacht en twijfel, alle angst en wanhoop? Misschien is het de kracht van de innerlijke hoop, het geloof als je durven toevertrouwen aan wat komen gaat en komen kan, die ons op de been houdt. Misschien is het de onkunde, het niet weten, het niet kunnen weten, willen weten wat er morgen zal zijn. Dat we veelal blind en zonder bewustzijn onze taken vervullen, onze dagen slijten, ons leven vullen met afleiding. Dove non eri quanta pace – daar waar je niet bent – welk een vrede… impercepita – onmerkbaar, niet waargenomen…
Ons lot: een zuchten, een trachten, een en al verlangen. De weg: een zoektocht, een pogen, een niet-weten, een vragen. De verleiding: de waarheid, zeker weten, zekerheid, het eigen gelijk, het geweld. De uitdaging: de twijfel, de openheid, de solidariteit, mens-zijn, christen-zijn, hier en nu, tegen alle onzekerheid in. Of zoals de dichter Luzi dicht:

Dove non eri quanta pace: il cielo
fra gli alberi estuosi raccoglieva
la bianca offerta delle strade, un volto
riluceva nel buio delle fonti,
la midolla di miele
temperava l'angoscia dei passanti
e la beltà brillava,
spariva suddivisa tra le vie
lampanti nel silenzio ventilato.

Né memoria, né immagine, né sogno.
Il volto dell'assente era una spera
specchiata dalla prima opaca Stella
e neppure eri in lei, eri caduta
fuori dell'esistenza;
il candore affliggeva i crocevia
e non era la sera,
era la bianca verità indolente
in fondo al mio tumulto, impercepita.

MARIO LUZI

welch ein frieden dort wo du nicht warst der himmel
sammelte für die brennenden bäume

die weißen opfergaben der straßen ein gesicht
schimmerte im dunkel der quellen
krumen des honig-lichts
beschwichtigten die angst der wanderer
und die schönheit zerstob
verschwand zerrissen zwischen beleuchteten
wegen einem schweigen aus luft

keine erinnerung keine bilder kein traum
die abwesenheit deines gesichts war eine hoffnung
gespiegelt von dem ersten matten stern
und nicht einmal in ihm warst du gefallen warst du
aus dem sein
etwas weißes quälte die wegkreuzungen
es kam nicht aus dem abend
es war bloss die bleiche gleichgültige wahrheit
auf dem grund meines aufruhrs
nicht wahr genommen

vertaling: Alfred Andersch
Pag. 314-315

John Hacking
16 november 2021

Bronnen:
Jabès, Edmond, Das Buch der Fragen. Aus dem Französischen von Henriette Beese, Frankfurt am Main 2019, (Suhrkamp)

Poesie der Welt, Italien, Berlin 1983 (Edition Stichnote – Propyläen)

******

Wereld en zelf, zelf en wereld (1)

Taal is fundamenteel voor de wijze waarop wij ons verhouden tot de wereld. Zonder taal geen verbinding, geen relatie. Taal niet alleen naar de wereld toe, maar ook naar onszelf. Wie en wat we zijn ontdekken we pas doormiddel van taal. Lichaamsbewustzijn dat niet omgezet is in taal, opdat we ervaren wat we voelen, wat we zijn, blijft vaag en onbestemd. Een baby huilt, heeft honger, heeft het koud of warm. Huilen zet hij in om zijn ongemak te uiten, maar het is geen bewuste daad. Pas als kinderen groter worden en hebben ontdekt dat huilen werkzaam kan zijn

zetten ze het in om hun doel te bereiken door te dreinen. Als je goed luistert hoor je aan de klank en het ritme van het huilen of het een vorm van manipulatie is of niet.

Waarschijnlijk zijn we voortdurend in een gesprek met ons zelf, zeker als we een taal geleerd hebben om mee te communiceren. Schrijven zou je een vorm van zelfgesprek kunnen noemen en ook (na)denken. Hannah Arendt wees al op de kracht van het denken en de rol daarvan bij de vorming van een identiteit en zelfbewustzijn. Door te denken neem je de wereld niet voetstoots aan. Je maakt een pas op de plaats en kijkt op een afstand naar je zelf en naar je ervaringen en relaties. Denken is dus een goede manier om stil te staan bij je leven en je handelingen. Zit je wel op de goede weg, waartoe leidt al je activiteit, wat levert ze op voor je kwaliteit van leven en word je er blij van (of gelukkiger)? Zo zijn we misschien voortdurend op zoek naar de vervulling van ons leven, als we ons tenminste niet voortdurend laten afleiden door wat de wereld te bieden heeft aan genot en vertier.

De filosoof Michael Andrick schrijft dat wij pas onszelf leren ontdekken door de geschiedenis van onszelf. Als we ons levensverhaal vertellen en voortdurend aanpassen in ons denken en in onze gesprekken. Ook de herinnering is aan verandering onderhevig, zo zit je opgesloten in een dynamisch proces van verandering. Andrick schrijft:

Erst das von sich selbst erzählende Ich macht das Selbst; mein Selbst ist die Geschichte davon, wer ich bin. Nur in diesem Sinne ist es »schon da«: Ich kann es mir wie einen Schattenriss aus meiner Erinnerung wieder und wieder zeichnen, jedes Mal ein wenig anders. Diese Erzählung bedeute alles. Sie zeigt meine Vorstellung davon, was meine Mühe lohnt, auf welchem Weg mein Leben mir gelingt und wie es mir entgleiten konnte. Meine Geschichte ist nur im stillen Gespräch des Nachdenkens und im vertrauensvollen Austausch mit anderen lebendig; sie ist Ausdruck meiner Wertvorstellungen und hat keinen Maßstab, kein Richtmaß außer diesen. Auf die Wertvorstellungen einer Person kommt für ihr Leben alles an, denn sie leiten ihre Bestrebungen. (Pag. 23)

Andrick stelt dat wij in ons geestelijk leven door nadenken over onszelf pas ontdekken wat wezenlijk voor ons is. In onze moderne tijd kan dat betekenen dat er geen vaststaand corpus aan ervaringen meer bestaat dat houvast kan bieden bij de levensoriëntatie. Grote religies proberen dat wel aan te bieden maar als je niet gelovig bent en niet bij een religieuze beweging bent aangesloten komt het op je zelf neer om de weg te vinden op het terrein van wat waardevol voor je is. En dat valt

vaak niet mee. Je blik op jezelf en op de wereld is dan confuus en je identiteit misschien wel wankel omdat je nog niet ontdekt hebt waar je voor staat en waar je voor wilt staan. Iedereen die opgroeit kan hierover meepraten. Andrick vervolgt:

So zu leben erfordert ein besonderes Handwerk des Selbstumgangs. Wir benötigen eine Routine, uns eigenständig Wertvorstellungen zu machen, sie an der Erfahrung zu bewähren und uns selbst in diesem Zuge als Persönlichkeit zur Welt zu bringen. Der moderne Mensch ist nicht einfach da, er ist er selbst. Als ein Selbst Ich zu sein erfordert die Fähigkeit, sich selbst zu erzählen. Anders gesagt: Ich werde ich selbst, indem ich meine Geschichte erzähle. […]
Die Geschichte davon, wer ich bin - mich selbst also -, kann ich niemals wieder genau so erzählen, wie ich es heute tun wurde. Eben das bedeutet es, dass ich lebe und noch nicht erstarrt bin: dass ich geformt werde und mich selbst forme; dass ich mir wohlbekannt bin und doch beim Erzählen meiner Geschichte stetig ein etwas anderer werde. Ich reagiere auf meine Erfahrung im stillen Gespräch mit mir, indem ich meinen Begegnungen mit Dingen, Kräften und Menschen nachdenke - also hinter ihnen her und gleichsam tastend um sie herum denke und ihre Zusammenhänge und Abstände untersuche. Dabei begegnet das Fremde, das meine Erfahrung mir zeigt, meiner Geschichte und verwebt sich mit ihr. (Pag. 29)

De maatschappij waarin wij leven en die wij samen gestalte geven reikt ons ook kader aan en perspectieven hoe wij naar ons leven kunnen kijken. Om greep te krijgen op de ontwikkelingen in de maatschappij en op ons eigen leven heeft een nieuwe methode zijn intrede gedaan met de introductie van de computer. Het verzamelen van informatie is daarbij de belangrijkste bezigheid. De filosoof Byung Chul Han schrijft daar kritisch over, en noemt dit tijdperk een Tweede Verlichting, als hij zegt:

Now, transparency is the buzzword of the second Enlightenment. Data are supposed to be a pellucid medium. As Brooks describes them, data afford a 'transparent and reliable lens'. The imperative of the second Enlightenment declares: everything must become data and information. The soul of the second Enlightenment is data totalitarianism, or data fetishism. Although it announces that it is taking leave of all ideology, dataism itself is an ideology. It is leading to digital totalitarianism. Therefore, a third Enlightenment is called for -in order to shine a light on how digital enlightenment has trans-formed into a new kind of servitude.

Door het verzamelen van data denken wij in onze maatschappij meer greep te kunnen krijgen op de ontwikkelingen die daar plaatsvinden en is manipulatie van de samenleving in de toekomst mogelijk. Dat vindt plaats op veel terreinen en ook het zelf en de verhalen die wij onszelf vertellen zijn daarvan niet uitgesloten. Een voorbeeld zijn actueel ook de zogenaamde “complottheorieën” die tijdens deze corona-pandemie rondgaan, waaraan mensen zekerheid en houvast ontlenen. Deze vormen van betekenisgeving zijn op data gebaseerd die het individu (of de groep) verzameld heeft en waarmee een andere duiding gegeven wordt aan de gebeurtenissen en de persoonlijke ervaringen dan bijvoorbeeld de kanalen van de zogenaamde “officiële wetenschap”. Maar hoe je het wendt of keert, het zelf verhoudt zich tot de wereld op basis van betekenisgeving die weer berust op een verzameling van data en de duiding daarvan vanuit een bepaald perspectief. Het gevaar schuilt nog niet zo zeer in het verzamelen en gebruik van data maar meer in het soms absolute geloof in die dataverzamelingen als enige heilzame weg ten goede, waarbij voor het gemak het eigen perspectief, de eigen context, de eigen doelstellingen en de eigen vooronderstellingen en (voor)oordelen niet zo scherp tegen het licht worden gehouden als zou moeten. In feite kun je met een grote verzameling data elk mogelijk fenomeen verklaren – zeker als het publiek waar de voorstelling voor bedoeld is, niet zelf nadenkt of niet de middelen heeft om deze voorstelling (en de vooronderstellingen en heimelijke doelstellingen) te bekritiseren. Byung Chul Han schrijft:

Big Data is supposed to be freeing knowledge from subjective arbitrariness. By this logic, intuition does not represent a higher form of knowing; instead, it represents something merely subjective -a stopgap compensating for the shortage of objective data. In complex situations, the argument goes, intuition is blind. The mistrust even extends to theory, which is suspected of being an ideology: if enough data are available, it should prove superfluous as well. The second Enlightenment is the age of purely data-driven knowledge. Anderson's visionary rhetoric goes: 'Out with every theory of human behavior, from linguistics to sociology. Forget taxonomy, ontology, and psychology. Who knows why people do what they do? The point is they do it, and we can track and measure it with unprecedented fidelity. With enough data, the numbers speak for themselves.’

Daarom werken grote techgiganten onophoudelijk aan de uitbreiding van hun databestanden, worden pogingen ondernomen om op elk terrein van het leven invloed uit te kunnen oefenen, wordt alles gemeten en vastgelegd, worden de mazen in de netten waarmee de

dataverzamelaars de mensen willen vangen steeds kleiner en moeilijker te vinden. Geraffineerd worden mensen op internet benaderd om zoveel mogelijk van zichzelf prijs te geven. En raken daardoor steeds meer verstrikt in de tentakels van de manipulators. Zelf blijven nadenken, stil staan bij de ontwikkelingen, is levensnoodzakelijk opdat je in je eigen verhaal dat je aan jezelf vertelt, je zelfbeeld, een zekere mate van vrijheid blijft ervaren. Andrick waarschuwt voor het conformisme en de houding van de conformist, de burger die steeds meer een uitvoerend ambtenaar wordt, zonder zelf na te denken over de consequenties van zijn handelen. Het hoogst bereikbare aan verlossing in dit leven is een carrière als (tevreden) functionaris in een grote en bekende onderneming waar je dan je identiteit aan ontleent. Of die onderneming meewerkt aan de ondergang van de samenleving door handelen dat mensen misschien onderdrukt, verslaafd maakt, of anderszins negatief beïnvloed omdat alleen de winst voor de aandeelhouders telt, is dan minder relevant want kritiek op die gang van zaken bedreigt dan jouw bestaanszekerheid en toekomstperspectief. Je past je aan of je vliegt eruit. Andrick stelt dat oog blijven houden voor het vreemde, voor onze relaties, voor de samenhang waarin wij ons bevinden, noodzaak is om een zekere mate van humaniteit in ons leven te ervaren:

Mein Leben steht zu jeder Zeit unter tausend Bedingungen; ich stelle mir selbst und Anderen aber auch meine Bedingungen. Das ist die Arbeit des Lebens: das Dulden der Dinge und der Anderen und das Hervorbringen und Erhalten meiner selbst mit ihnen und auch gegen sie. All dies geschieht im Angesicht meines sicheren Endes und deshalb mit dem Ernst eines einmaligen Tuns. Die dabei gesammelte Erinnerung ist unsere Lebenserfahrung; der dabei aufgespannte gedankliche und emotionale Horizont ist unsere Lebensweisheit. Unsere Mitmenschlichkeit aber ist nicht allein von unserer Lebenserfahrung und Lebensweisheit bestimmt. Mitmenschlichkeit ist Miterleben mit dem Willen, Anteil zu nehmen; mit dem Entschluss, die Gemeinsamkeiten unserer Schicksale solidarisch und deshalb auch tätig anzuerkennen. Humanität ist immer persönlich, konkret und momentan; sie zeigt sich in den Augenblicken, in denen wir das Leben anderer Menschen wahrnehmen und mittragen wollen, so wie wir unseres tragen. (Pag. 30)

Begaan zijn met de anderen op onze levensweg zoals wij met onszelf kunnen zijn begaan. Opkomen voor de ander net zoals wij opkomen voor onszelf. Dat is een hele opgave en van betekenis voor ons zelfbeeld en voor ons welbevinden. Corona laat dit des temeer zien. Al zouden we allemaal in Nederland zijn gevaccineerd, als veel landen daarbuiten niet meedoen in dit proces, kan het virus zich razendsnel in

nieuwe varianten ontwikkelen en helpt ook uiteindelijk die vaccinatie niet afdoende. Egoïsme en nationalisme doen ons uiteindelijk de das om. Het virus zal de sterkere blijken. Andrick pleit dan ook voor een nadenken, een vorm van filosoferen als levenshandwerk:

Philosophieren heißt, bewusst daran arbeiten, der Mensch zu werden, der wir für uns selbst und andere sein wollen.
Zu diesem Handwerk gehört es, gezielt solche Erfahrungen zu suchen, von denen wir uns Fortschritte auf diesem Weg erhoffen. Will ich eine glaubwürdige Führungspersönlichkeit sein, die mit vielen unterschiedlichen Menschen gut harmoniert, so werde ich mich möglichst schwierigen, vielleicht überfordernden Führungsaufgaben aussetzen wollen. Diese Tätigkeiten werden mir Erlebnisse und Einsichten verschaffen, die mich umsichtiger und kluger für meinen ganz bestimmten Lebensweg machen. So erlange ich die Lebensweisheit, nach der mein Leben verlangt. So erlerne ich das Handwerk meines Lebens. (Pag. 30-31)

Door over onszelf na te denken, over wat we meemaken, met wie we ons bevinden op deze aarde, waar we het voor doen en willen doen, wat echt belangrijk is en wat niet, kunnen we een stuk verder komen en geven we invulling aan ons leven. Misschien wel met meer bevrediging dat dan we ons alleen laten leiden door de leuzen van de consumptiemaatschappij. Misschien wel veel meer dan dat we voortdurend zijn afgeleid en worden bezig gehouden. Dat laatste zou je ook de nieuwe religie van onze tijd kunnen noemen: consumptie als opium van het volk. We ontdekken pas wie we echt zijn en wie we echt willen worden als we energie steken in dit onderzoek door na te denken over onszelf, onze ambities, ons falen, en onze relatie tot onze medemensen die een invloed op ons uitoefenen. Niks is perfect, alles kan anders, soms beter, soms maken we ons wat wijs. Maar in het zelfgesprek kunnen we ook afstand bewaren tot onszelf en onze gedachten, zoals Andrick stelt:

Irrtümer ein und neue Einsichten zu, kurz: Wer ein Selbstgespräch führt, bewahrt sich einen Vorbehalt gegenüber dem, was ihm gerade durch Kopf und Glieder geht. Denn was mich gerade beschäftigt und treibt, konnte Unsinn oder ungerecht sein, und das weitere Gespräch mit mir selbst und mit nachdenklichen Anderen konnte mich das lehren. Wer mit sich selbst spricht, will wissen, was er wirklich Grund hat zu denken und zu tun. In diesem Sinne sagt Andrej Platonow: »Sich mit sich selbst zu unterhalten ist eine Kunst, sich mit anderen Menschen zu unterhalten Zerstreuung.«

Im Selbstgespräch kritisieren wir nicht nur unser eigenes Denken; wir machen darin auch einen Vorbehalt gegen unser gewohntes Tun und gegen das Verhalten unserer Umgebung geltend. Was wir eben gerade denken, wird vom Selbstgespräch in Frage gestellt, und deshalb tun wir auch nicht einfach was unser aktuelles Denken uns nahelegt, und wir akzeptieren das auch bei den Anderen nicht. Wir zögern und schauen noch einmal. Moralisch sein heißt, mit sich selbst sprechen und sich damit das letzte Wort vorbehalten, das wir als Mensch über unsere Verhältnisse ja auch tatsächlich haben. Moralisches Nachdenken wird zu
moralischem Handeln, wenn wir dieses letzte Wort dann auch aussprechen und die Konsequenzen tragen. (Pag. 32)

Uiteindelijk komt het hierop neer dat wij ook onze inzichten die wij opdoen in ons nadenken over onszelf en onze wereld durven leven en durven uitdragen. Tegenover het argument van de big data staan we niet machteloos, zeker niet als die data worden ingezet om ons in het keurslijf van kritiekloze consument te dwingen die alles maar moet slikken. Er zijn alternatieven en alternatieven zullen er altijd zijn. Zowel in hoe wij naar onszelf kijken en hoe wij naar de wereld en naar de levensinvulling in die wereld kijken. Tijd dus om eens goed te gaan nadenken over de vragen die er toe doen. En je hebt er niet zo heel veel voor nodig, hoogstens goede wil en wat energie en tijd. Veel inspiratie.

John Hacking

Bron:

Han, Byung-chul, Psychopolitics. Neoliberalism and new Technologies of Power, Brooklyn 2017, (Versobooks) (Pag. 57-58)

Michael Andrick, Erfolgsleere. Philosophie für die Arbeitswelt, Freiburg München 2020, (Verlag Karl Alber)

*****

Wereld en zelf, zelf en wereld (2)

De begrippen zelf en wereld zijn abstracties. Toch heb je een concreet beeld van jezelf en van de wereld. Je verstaat je zelf. Je verhoudt je tot jezelf; kortom je hebt een vorm van zelf-verstaan uitgedrukt in een

zelfverhaal. En je hebt een beeld van de wereld, een wereldbeeld dat voortdurend aan verandering onderhevig kan zijn omdat de wereld nu eenmaal verandert. Zelf en wereld zijn twee polen in de beleving van de werkelijkheid waarin je jezelf manifesteert en waardoor je bepaald wordt. De verleiding is vaak groot om deze wereld te accepteren zoals ze is, zoals je haar dagelijks ervaart. Je past je aan. Je zoekt je weg. Maar is dat genoeg? Geeft dat voldoende bevrediging, kom je wel genoeg tot je recht? Dit soort vragen zijn belangrijk omdat ze de kwaliteit van je leven bepalen en de wijze waarop je je leven gestalte geeft in deze wereld, als zelf, als mens, als medemens.

Denk zelf! Denk zelf na! Denk na over wie je bent, hoe je zo geworden bent en wat je verder nog wilt zijn. Ben je tevreden met wie je bent? Heb je vrede met de levensweg die je tot nu toe hebt afgelegd. Kun je leven met de verhalen die je vertelt over wie je bent en hoe je zo geworden bent. Ben je tevreden met jezelf, met het zelf dat je geworden bent? Want jouw zelf is grotendeels een verzameling ervaringen die je in verhaalvorm aan jezelf en aan anderen vertelt. Dat ben ik, dit ben ik, zo ben ik. Het eindresultaat ligt niet vast want je bent voortdurend in verandering omdat je voortdurend nieuwe dingen meemaakt. Ervaringen en ontmoetingen die je vormen en die je bepalen en je inzichten kleuren. Je gevoelens en emoties, je gedachten en je oordelen staan daar niet los van.
Ervaringen aan de grenzen van je bestaan werpen misschien een schaduw op je leven: je wordt ernstig ziek, een dreiging van de dood in je bestaan. Je verliest dierbaren, je ervaart veel pijn en verdriet. Hoe ga je dan verder, hoe wil je verder en kun je dat wel? Of is je zelf-verstaan dan zo aangetast dat je even geen uitweg ziet? Geen toekomst, geen voortgang? Een lange donkere tunnel waarin je het gevoel kan bekomen dat je hem helemaal alleen moet doorlopen. De wereld waarin je je bevindt is opeens dan een stuk donkerder, minder hoopvol, je ervaart minder (naïef) vertrouwen in de dingen (en de mensen).
Als je nu in een situatie zou moeten leven (zoals zovelen momenteel op plekken in de wereld) van voortdurende oorlogshandelingen, leef je op de toppen van je kunnen, sta je voortdurend onder stress en is de druk van de wereld om je heen levensgroot – je probeert met alles wat je in je hebt het hoofd boven water te houden, te overleven. De grenzen van je bestaan in deze wereld worden dan elke dag heel concreet. Je zelfverhaal zal een heel andere kleur hebben dan het verhaal van iemand die in vrede opgroeit en die nog nooit de dreiging van een oorlog heeft meegemaakt.

Sinds de middeleeuwen is er veel in de wereld veranderd. De wereld zelf is volslagen anders geworden. Niet meer God, zijn woorden, neergelegd in geschriften, is voor velen de maatstaf voor het handelen en denken, maar de mens zelf is de nieuwe maatstaf van alle dingen geworden. De filosoof Michael Andrick beschrijft in een boek dat onze samenleving analyseert, met de titel “Erfolgsleere. Philosophie für die Arbeitwelt”, de leegheid van onze jacht naar succes. Niet meer de hemel als einddoel staat centraal maar het hier en nu. Werken als centrale bezigheid om te kunnen leven en te kunnen genieten. De aarde heeft de plek van de hemel vervangen als focus van ons handelen. Niet meer werken om straks na onze dood in de hemel te komen, maar werken om er beter van te worden en te stijgen op de maatschappelijke ladder. Hij schrijft over deze ontwikkeling die heeft ingezet vanaf de middeleeuwen:

Der Ideenhistoriker Hans Blumenberg sagt vom Übergang zur Neuzeit: »Das Mittelalter ging zu Ende, als es innerhalb seines geistigen Systems dem Menschen die Schöpfung als >Vorsehung< nicht mehr glaubhaft erhalten konnte und ihm damit die Last seiner Selbstbehauptung auferlegte. « Diese Entwicklung bahnte sich an im Entstehen der nominalistischen Philosophie des Spätmittelalters – in einem Denken, das die Sprache als rein menschlich-konventionell versteht: Unsere Begriffe sind einfach Namen (nomina), also Benennungen der Dinge. Darin liegt die damals revolutionäre Vorstellung, dass vom Menschen gewählte Bezeichnungen die begriffliche Ordnung unseres Denkens stiften - und nicht Gottes Schöpfungsakt am Anfang der Welt.

Der existenzielle Haltverlust des Spätmittelalterlichen Menschen zeigt sich nach dieser Überlegung darin, dass der Sprache als Brücke zwischen Denken und Welt nicht mehr unbesorgt (naiv) getraut wird. Unsere Begriffe dessen, was im Bewusstsein erscheint, gehorchen keinem natürlichen Gesetz, sondern bloß menschlicher Willkür; aller Anschein von Autorität und Dauer in unserem Sprechen und Denken ist demnach allein dem Gewicht der Tradition, dem einfachen Wiederholen bestimmter sprachlicher Konventionen durch viele in vielen Generationen geschuldet. Wir stiften nun die Ordnung, die wir in der Welt sehen. (pag. 38)

De taal die vroeger een brug kon vormen tussen denken (ook over onszelf) en de wereld heeft tegenwoordig veel van haar geloofwaardigheid verloren. God is voor velen geen houvast meer, religieuze systemen hebben voor velen afgedaan. Het zijn mogelijkheden geworden, een van de vele wegen die begaan kunnen worden maar die geen gevoel van urgentie meer oproepen, geen claim

zoals in de middeleeuwen, met aan het eind straf of beloning. Taal wordt niet meer zondermeer vertrouwd. Taal, ons spreken is meerduidig, veelzinnig en vaak ongrijpbaar geworden. Wij proberen houvast te zoeken en te vinden in de wijze waarop wij tegen onszelf en tegen de wereld aankijken. Andrick stelt dat voor velen de werkelijkheid vooral bestaat uit een arbeids-werkelijkheid. Een deelwerkelijkheid, arbeid, is zo uitgegroeid tot een beleving van werkelijkheid als totaliteit. Leven om te werken in plaats van werken om te leven. Omdat in onze maatschappij sterk de nadruk wordt gelegd op een werkzaam en productief leven heeft dat nogal wat consequenties voor de wijze waarop we hiermee omgaan als arbeider. Passen we ons aan, gaan we volledig mee in het systeem, of zoeken we toch een eigen weg en willen we vrij zijn, vrijer dan in de structuren van een opgelegd arbeidsmodel. Andrick schetst in zijn boek dat velen in onze maatschappij de weg kiezen van het conformisme: ze passen zich aan en stellen geen vragen (meer), als ze er maar beter van worden (financieel, beroepsmatig, stijgen in aanzien etc.) Hij schijft over deze (typische) houding:

Konformistisch sein ist somit eine komplizierte, kraftraubende Sache und keineswegs der berühmte »Weg des geringsten Widerstands«. Man versucht dabei, auf möglichst glaubhafte Weise ein für andere simuliertes Innenleben nach außen zu kehren. Genau dies ist das in jeder Gesellschaft für uns vorgesehene Programm: Abschaffung des eigenen Nachdenkens zugunsten eines vorauseilenden, über fremde Erwartungen spekulierenden Gehorsams. Dies ist der Weg zur Verkümmerung unseres Selbst, zur Abschaffung unserer eigenen, wertenden Perspektive auf die Welt.

Was bleibt, ist ein allein noch außen operierender Mensch, der auf eingehende Reize umstandslos durch zweckmäßige Verarbeitung in einfachem Denken und Tun reagiert. Der Konformist exekutiert damit die bestehende Ordnung bruchlos, ohne verzögernde oder den Betrieb gefährdende Reflexion; er macht, wie Theodor W. Adorno sagt, »mit der Welt gemeinsame Sache gegen sich«. Dieser zeitlose Typus Mensch ist der Funktionär, dessen Erzählung von sich selbst schlicht und direkt durch die herrschenden Tatsachen und allgemein akzeptierten Forderungen bestimmt ist. Diese gedankenlose Klarheit ist es, die Harry Mulisch und Hannah Arendt in ihren sonst sehr unterschiedlichen Berichten über den Jerusalemer Prozess gegen NS-Verbrecher Adolf Eichmann so erschüttert. (pag. 53)

Het zelf heeft zich zo aangepast aan zijn wereld, zijn arbeidswereld, dat het ten koste gaat van zichzelf. Het zelf offert zijn vrijheid op, om zich

aan te passen, om in de ogen van de ander geaccepteerd te worden, om mee te kunnen doen, om op die wijze bevrediging te vinden als radertje in het systeem. Hoe extreem dit kan ontaarden laat de Tweede Wereldoorlog zien. Zonder aanpassing van velen was Hitler in zijn Nazi-Duitsland nooit zo ver gekomen. Meelopers, jaknikkers en een ‘grotendeels zwijgende meerderheid’ die in ieder geval niet de barricaden opging om hun vrijheid te verdedigen. Een totalitair bestuurd land laat zien hoever de mechanismen van de macht en de taal die gehanteerd wordt kunnen gaan. Wit-Rusland, Noord- Korea, China, (Rusland, Polen en Hongarije zijn hard op weg om ook zo’n land te worden) zijn hedendaagse voorbeelden en moderne techniek wordt ingezet om het volk te beheersen en elke vorm van kritiek te onderdrukken. Maar dit zijn extreme voorbeelden van onderdrukking en aanpassing.
Andrick stelt dat onze moderne maatschappij bestaat uit systemen waarin mensen als arbeider gebruikt worden om bepaalde rationele doelen te halen voor het bedrijf. Kritisch nadenken, vragen stellen, ook bij de doelen van het bedrijf en de werkwijzen, wordt meestal niet op prijs gesteld. Kritisch zijn roept ongemak op. Opkomen voor je eigen welzijn,, de rol van klokkenluider vervullen, word je niet in dank afgenomen. Arbeiders worden functionarissen die probleemloos hun taken moeten vervullen zonder ‘wrijving’, d.w.z. zonder zelf na te denken. Professionaliteit is het toverwoord waarmee deze rationele instelling wordt beschreven en ‘succes’ is de worst die wordt voorgehouden. Ambitie is heilig en wie het eerst het doel behaalt dat wordt gesteld door het management, wordt als voorbeeld aan de anderen voorgehouden. In hotels zie je vaak foto’s van de medewerker(s) van de week aan de muur hangen bij de ingang: niet om hen de hemel in te prijzen, maar vooral om alle anderen hieraan te herinneren – hen te laten voelen waar het in het bedrijf om draait.
Andrick schrijft over deze ontwikkeling:

Werfen wir einen Blick voraus auf das Ergebnis, zu dem wir uns dann Zug um Zug vortasten werden: Die Industriegesellschaft lost das Dasein des Menschen von der Wirklichkeit ab und zerstreut es in ein Mosaik von Arbeitswelten. Zu welchem Bild der Gesellschaft sich diese Arbeitswelten insgesamt verbinden, zeigt sich uns nirgends; außer wir investieren jahrelange Selbstreflexion und verbringen viel Zeit mit der kritischen Lektüre schwieriger Texte und der Befragung erfahrener Leute. Weder die Fähigkeit dazu noch das Privileg, seine Zeit so zu nutzen, sind weit verbreitet.

Zugleich kultiviert der »Arbeitswelten-Betrieb« in unterschiedlichen

Arbeitszusammenhangen eine Pseudomoral des professionellen Ehrgeizes und Erfolges, die das eigensinnige Leben des Menschen abschleifen und ihn langsam zum Funktionär wandeln kann. Funktionär sein bedeutet, als Person geistig in einem beständigen Präsenz zu leben - in einem Selbstgespräch und Selbstverständnis ohne historische Tiefe und damit auch ohne moralisches Beharrungsvermögen, aber mit umso mehr unbesorgter Tatkraft. Dies ist der rätselhafte Zustand der informierten Unbewusstheit, oder vielleicht besser der praktischen Gewissenlosigkeit unseres industriellen Alltags. (…)

Denn zur Umwelt und zu anderen Menschen hat ein Funktionär nur insoweit ein Verhältnis, wie sie seinen Projekten dienen können; nur dass seine Projekte nicht wirklich seine Projekte sind, sondern einfach der Anforderungskatalog des Erfolges, den er gründlich von den Institutionen seiner Gesellschaft für sich übernommen hat. Wenn der Vollzug des Lebens darin besteht, im Lichte unserer Erfahrung über uns selbst nachzudenken und uns dabei weiterzuentwickeln, dann ist der Funktionär moralisch verstorben. In seiner Person wird der Mensch vom potentiellen Kritiker und Verbesserer seiner Gesellschaftsordnung zum einfachen Komplizen des etablierten Geschehens. (pag. 93-94)

Een arbeider is dus eigenlijk een soort van moderne slaaf, de slavernij bestaat in de overgave aan de eisen van de organisatie waarin je werkzaam bent, zonder dat je vragen stelt over je eigen welbevinden en of je werkzaamheden wel leiden tot een beter persoonlijk leven. Op de campus van onze universiteit worstelen velen met hun toekomst. Wat staat hen te wachten, vinden ze wel werk en in welke sector? Dit soort vragen leven bij veel studenten en net afgestudeerden. Hoever willen ze gaan om een baan te vinden, hoever willen ze zich aanpassen om eindelijk zelfstandig te kunnen gaan leven? Zijn ze zich wel bewust van wie ze zijn en wat ze eigenlijk willen? Ook de vaste medewerkers, zij die al een baan hebben op de universiteit leven in onzekerheid, want ze moeten telkens weer hun positie bevestigen door te laten zien dat ze productief zijn. Wetenschappers door het schrijven van rapporten en het publiceren van hun onderzoeksresultaten in tijdschriften en boeken, en alle anderen in bureaucratisch verankerde jaarplannen en overzichten die telkens weer door het hogere management moeten worden goedgekeurd.
Andrick pleit voor nadenken, voor stilstaan bij wie je bent en wat je wilt zijn, in welke context je wilt werken en hoe je tot je recht wilt komen. Dat gebeurt niet vanzelf, je eigen inzet, je eigen nadenken is noodzakelijk. Nadenken over je zelf is misschien wel een van de moeilijkste zaken in je leven. Waar vind je houvast, waar houd je je aan vast? Welke

richtingwijzers zijn er, welke wegen zijn begaanbaar en leiden tot een goed leven? “Je te onderhouden met jezelf, is een kunst, met andere mensen, dat is verstrooiing” (Andrej Platonow) (pag.34)
Tijd om stil te staan bij jezelf, om de verkenning te starten als je nog niet begonnen bent. Ook de wereld zal er beter van worden.

John Hacking 18 mei 2021

Bron:
Michael Andrick, Erfolgsleere. Philosophie für die Arbeitswelt, Freiburg München 2020, (Verlag Karl Alber)

*****

Wereldverkenning - de verhouding tot de wereld

„Het idee dat ik in de loop van mijn leven in de natuurwetenschap heb geïnternaliseerd, voor wat het waard is, is dat elk mens maar één klein onderdeel vormt van de mensheid, zowel in tijd als in ruimte, en dat die mensheid zich bevindt op een kleine planeet in een willekeurig sterrenstelsel en dat de generaties na ons via bio-engineering of kunstmatige intelligentie of wat voor nieuwe technologie dan ook, dingen zullen ontdekken en zullen doen waarbij wat wij nu doen zal afsteken als kinderspel.”

Frank Wilczek, in een interview in de NRC

Eigenlijk is de wereld elke dag nieuw. Elke ochtend kan een openbaring zijn van een wonder: de nacht die langzaam plaats maakt voor het aarzelende licht. Maar als de wekker afloopt en je moet je haasten om op tijd op je werk te komen via een route die over drukke wegen leidt, is die verwondering meestal afwezig.
Eeuwenlang heeft de mens zijn weg in de wereld gezocht. Toen er nog geen haast was om op je werk te komen, toen het huis nog een dak van bladeren was of een grot, was de wereld en de relatie met de wereld anders. Er was ook geen werk. Er was hoogstens proberen te overleven. En als de dagen donker waren en de nachten lang waren de muren van de grot uitstekende plaatsen om dieren af te beelden. Er was tijd om werktuigen te maken om dieren te vangen en te doden. Er was tijd voor verhalen, er was tijd voor elkaar. Archeologen stellen dat de groepsgrootte toen uit 30-40 mensen bestond, een situatie die tweehonderd duizenden jaren heeft aangehouden. Pas toen de mens sedentair werd, en er landbouw ontstond, het begin ook van kleine

dorpen en later steden, kwam daar verandering in. Maar dat is pas 5000-6000 jaar geleden. De historicus Philipp Blom legt in een podcast Future Affairs (NRC) uit dat het 10.000 vrouwen geleden is sinds het begin van de mens. 300 vrouwen geleden sinds de eerste culturen ontstonden, 100 vrouwen geleden tot aan de tijd van de Romeinen, 10 vrouwen geleden tot aan de tijd van de Verlichting en drie generaties geleden dat onze maatschappij een kapitalistische groei-economie werd waarin groei het heilige adagium werd om de ontwikkelingen te bevorderen.

Sinds de bijbelse scheppingsmythe gesproken heeft over de aarde te onderwerpen, is het eigenlijk misgegaan. Die uitspraak staat volgens Blom aan de basis van het verhaal dat aanmoedigt om zoveel mogelijk uit de aarde te halen en om de wereld op onze wijze vorm te geven als een groei-economie. Maar de gevolgen zijn groot en intens. Wij zijn nu op een punt beland waarin een echte historische omwenteling heeft plaatsgevonden met nefaste gevolgen. Als wij het verhaal van het heersen over de aarde niet veranderen zal het slecht met ons aflopen. In de middeleeuwen nam men het model van Aristoteles over om het handelen te beschrijven in theoria, praxis en poiesis. Poiesis is het handwerk, het maken van dingen die als zodanig niet in de natuur voorkomen maar die wel nodig zijn in de maatschappij en die meestal bloed, zweet en tranen kosten. Dat was dus het werk van de opkomende gilden die tegelijk met de universiteiten ontstonden. Praxis was in dit model niet het handwerk maar het handelen om tot resultaten te komen, bijvoorbeeld het voorgaan in een veldslag, het voeren van een rechtszaak, het discussiëren om je gelijk te halen. Theoria, anders dan onze huidige vorm van theorie die gericht is op het toetsen en bevorderen van praktische handelingen, wetenschappelijke modellen en voorspellingen, is in dit model pure beschouwing, een zaak van de geest. Vanuit een verwonderde houding nadenken over de schoonheid van de kosmos, de regelmaat van de omloop van de sterren, de schoonheid en de goedheid en als hoogste trap de beschouwing van God.

De universiteiten werden vanuit dit model ingedeeld. Het Trivium (grammatica, retorica en logica) en het Quadrivium (aritmetica, geometrie, muziek en astronomie) vormden samen de filosofie als de theoria. Daarnaast waren er de theologie (voor het heil van de ziel), de medische wetenschap, (voor het heil van het lichaam) en de rechtswetenschap (voor het heil van de wereld). De wereld van de poiesis was een totaal andere wereld waar wel lezen, schrijven en rekenen werd geleerd, maar boekenwijsheid was nergens voor nodig. Zo

ontstond er dus een scheiding in de maatschappij en een verheven voorstelling van de universitaire wereld en haar bewoners.

Sinds die tijd heeft de wetenschap een enorme vlucht gemaakt. Was het onderwijzen van de geometrie nog gekoppeld aan de kennis over een wereld die alsmaar groter werd, en die met behulp van kaarten werd verkend, inmiddels spreken wij over een universum dat wij kunnen bestuderen tot bijna aan het begin van het ontstaan ervan. De natuurkundige Frank ‘Wilczek spreekt in een interview voor de NRC over de kerngedachten in de natuurkunde en hij beschrijft dat er maar heel weinig nodig is om een dynamische kosmos te maken:

“Zoals dat er volop ‘spul’ is – volop tijd, ruimte, materie en energie – om een kosmos te maken, maar dat het ingrediëntenlijstje zelf juist kort is. Of dat er maar heel weinig natuurwetten nodig zijn om daarmee een onmetelijke, dynamische kosmos te ‘maken’, terwijl die natuurwetten tegelijk faliekant tekortschieten om de lokale rijkdom in variatie, zoals op aarde, te verklaren.”

Dat is een beetje onze situatie. We hebben de hele wereld in beeld, gekolonialiseerd, in gebruik genomen om onze behoeftes te stillen en onze economie te laten groeien. We gaan de ruimte in en om de aarde draaien honderdduizenden kleine stukjes ruimtepuin die afkomstig zijn van satellieten die vernietigd zijn. Het is wachten op ernstige ongelukken. We zijn meesters geworden in het uitvinden en toepassen van technieken maar we slagen er niet in een consistent en humaan verhaal te houden over het hoeden van de aarde als een kostbaar bezit. Ook een verhaal dat recht doet aan de toekomstige generaties. We zouden volgens Blom met een nieuw verhaal zeker 7 generaties vooruit moeten kijken. Dat dit verhaal nodig is staat buiten kijf. De onmetelijke kosmos zou ons eigenlijk bewust moeten maken van onze situatie hier op aarde. Wilczek is zelf heel positief over onze positie als mens in deze ruimte, de tekst in de NRC zegt:

“Ergens halverwege het boek rekent hij uit hoeveel beelden en gedachten een gemiddelde mens in een leven kan oproepen en ontwikkelen. Het zijn er al gauw één tot honderd miljard en dat laat zich, al doet Wilczek dat in het boek zelf niet, vergelijken met het aantal sterren in de Melkweg. „Ik heb niet nagezocht of het al eens eerder is uitgerekend, maar voor mijzelf was het een openbaring”, zegt hij nu. „Het toont prachtig wat Walt Whitman dichtte in ‘Lied van mezelf’: ik ben groot; ik bevat veelvouden.”

Wilczek stelt dat ook de natuurwetenschap ons kan helpen om een nieuw verhaal te vertellen maar dan moeten we ons ook realiseren dat de wereld die wij nu kennen absoluut anders kan worden en dat de inzichten uit bijvoorbeeld de kwantummechanica ons hele wereldbeeld op hun kop hebben gezet. De tekst zegt:

“Neem het feit dat mensen nooit zonder ingrijpen kunnen waarnemen. Het is een stelling uit de natuurkunde, zoals Wilczek wat droogjes constateert. „Maar die bevat ook”, zegt hij vervolgens, „een stuk wijsheid om in het achterhoofd te houden op andere domeinen. Observeren is nooit iets passiefs en gaat altijd samen met wisselwerking. De beste manier om iets te leren is dus door ermee in wisselwerking te treden, maar terwijl je dat doet verander je het. Het loont om over die spanning tussen observatie en interactie na te denken.”

Dat betekent in feite dat als wij anders naar onze wereld en onze samenleving durven te kijken met oog op de toekomst, met oog voor het behoud van de aarde, met het oog op een duurzame en rechtvaardige ontwikkeling ervan, dus een nieuw verhaal, dan ontstaat er een wisselwerking tussen onze observatie, onze waarneming en ons handelen. Dan kunnen wij vanuit een nieuwe verstaans-horizon en ervaren urgentie stappen zetten om het tij te keren. Niet de mammon als leidraad, niet de beurskoersen en de handel die alles tot handelsobject maakt, ook het water en de voedselvoorziening (ten koste van de armere landen), niet de groei van bitcoins en andere fictieve virtuele goederen (digitale kunst) vanuit het verlangen snel rijk te worden, maar het welzijn van alle mensen, zonder onderscheid. Een verhaal waarin elk mens op zijn talenten wordt aangesproken en niet op zijn consumeer-gedrag. Een mens die volwaardig mag meetellen in de samenleving en die niet is afgeschreven als waardeloos, als hopeloos en enkel nog goed genoeg om te consumeren. Als het geld blijft regeren gaat de wereld ten onder. Dat is het verhaal dat nu langzaam zichtbaar aan het worden is. De keuze is dus God (= het heil van alle mensen) of de mammon. Een goed begin kan morgen 1 januari (in het nieuwe jaar) al worden gemaakt.

John Hacking
31 december 2021

bronnen:

der blaue reiter. Journal für Philosophie. 46. Ausgabe – 2020, Leben lernen. Über die Erziehung des Menschen, pag. 31-32

Frank Wilczek, in een interview in de NRC
https://www.nrc.nl/nieuws/2021/12/30/zelfs-in-het-licht-van-de-sterren-is-niemand-onbeduidend

https://www.nrc.nl/nieuws/2021/09/08/future-affairs-a4046602

******

Conceptueel aftasten

In het artikel van Jeannot Simmen, met de titel Pure Form - Spur der Transzendenz, (gepubliceerd in Wieland Schmied, Jürgen Schilling, Gegenwart Ewigkeit. Spuren des Transzendenten in der Kunst unserer Zeit, Stuttgart 1990, Edition Cantz, pag. 105-109) geeft de auteur vanuit de geschiedenis van de filosofie een zogenaamde tijd-spiraal weer waarin diverse thema's zichtbaar worden gemaakt die ook in de geschiedenis van de kunst een rol (kunnen) spelen. Simmen stelt: „Überlegt man sich das Schema von Realität und Wahrnehmung, von Irdischem und Idealem, wird dies als geschichtlicher Rundgang simpel so zu fassen sein, wie das erste Schema (zie afbeelding) veranschaulicht. Der Begriff einer Simulation lässt sich nur bedingt auf Kunst anwenden, da Kunst allemal simulierter Prozess ist und war."

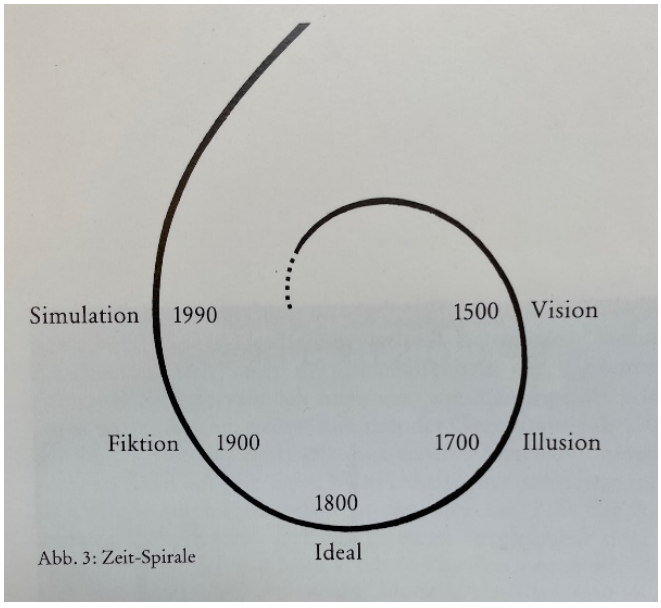

Abb. 3: Zeit-Spirale

In diverse periodes van de filosofie kan globaal een thema worden aangewezen dat centraal staat en waar de aandacht op valt. Dit thema kleurt ook de kijk op de werkelijkheid en maakt zichtbaar waarop de focus ligt. In de kunst heeft dat zijn uitwerking omdat ook de kunstenaar dit in zijn actueel werk oppakt en probeert te verbeelden. De vraag of deze typologie helemaal klopt wil ik hier niet onderzoeken en niet beantwoorden. Het schema heeft een zekere verleidelijkheid

en de vraag die ik wel wil stellen gaat vooral over de situatie waarin wij ons nu bevinden en wat ons in de nabije toekomst te wachten staat. Wat zou er na 1990 komen? Stel dat dit klopt: 1500 visie; 1700 illusie; 1800 ideaal ; 1900 fictie ; 1990 simulatie; krijgt 2020 het algoritme of de waarschijnlijkheid als thema? En wat in 2050? Hoe gaat het verder naar de toekomst, vooral gezien het feit dat wij er steeds beter in slagen om de werkelijkheid te controleren en te manipuleren? Een ontwikkeling van waarschijnlijkheid naar zekerheid/waarheid? En wat houdt deze waarheid dan in? In ons schema wordt niet nader geëxpliciteerd waar visie, illusie, ideaal, fictie en simulatie voor staan. Maar met een beetje inlevingsvermogen kun je een heel eind komen. Ik doe een poging en noem een paar invalshoeken en voorbeelden.
Visie staat voor de periode van de ontdekkingen van de nieuwe wereld(en), de steden die groter en groter worden, de verspreiding van het christendom via de missionarissen die meevaren op de koopvaardij- en oorlogsschepen. De visie van en op een nieuwe wereld: terra incognita wordt steeds meer terra cognita. De geheimen van de wereld worden beetje bij beetje ontsluierd.

Illusie staat voor de ontdekking dat de bijbel niet de blauwdruk levert voor de tijdschalen, het ontstaan van de aarde, de actuele constellatie van de geschiedenis. De eerste ontmanteling van het religieuze bouwwerk waaraan alle andere wetenschappen onderworpen lijken te zijn begint plaats te vinden in het openbaar. Religies hebben een illusoir bouwwerk opgericht om hun kijk op de wereld te funderen en via machtsstructuren te vestigen en te onderhouden. Dat begint nu te wankelen. Het is de tijd die ook als de Verlichting bekend staat.
Ideaal staat voor de tijd van de stroming van het idealisme in de filosofie waarin de filosoof Hegel een van de spraakmakendste is. In zijn ogen is de uitkomst van de geschiedenis een vorm van uiteindelijke culminatie, namelijk de geschiedenis als proces en als een ontwikkelingsgang van de geest die tot zichzelf komt. Het is ook de tijd van de romantiek in de kunst.
Honderd jaar later is het echter met het intreden van de mogelijkheden van de fotografie en de film de fictie die centraal staat. De film en de foto zijn beiden kunstmatige werkelijkheden, ze zijn geen realiteit maar verbeelding, afbeelding ervan via het medium van een nieuwe techniek. De mogelijkheden van het apparaat bepalen nu het resultaat ook al denkt de fotograaf bijvoorbeeld dat hij de meester is in dit proces. Vilém Flusser, heeft in Für eine Philosophie der Photografie, Berlin 2011 (Edition Flusser), conscentieus aangetoond hoe dit in werkelijkheid zit. Alle moderne kunststromingen vinden hier hun basis: vanaf het

impressionisme tot en met de abstracte kunst en alle afgeleiden daarvan.

Simulatie is de situatie waarin de werkelijkheid nieuwe gestalte krijgt in de ‘Nachbildung’ ervan die op veel manieren plaatsvindt. In feite is de computer ook een poging om de analoge werkelijkheid zoveel mogelijk digitaal in de greep te krijgen, allereerst via de weg van de informatie, de kennis van en over de werkelijkheid en alles wat zich daarbinnen afspeelt en vervolgens via de weg van de manipulatie, de gestuurde computerprocessen die niet meer zijn weg te denken uit onze samenleving. Geen auto rijdt meer zonder, geen vliegtuig kan vliegen zonder deze techniek.

Het algoritme bereidt de weg voor een nieuwe benadering van de werkelijkheid en de maatschappelijke processen die daarin plaatsvinden. Het is een streven naar beheersing en naar manipulatie die zo dicht mogelijk op de huid van de werkelijkheid wil zitten. Grote ‘vangnetten’ worden uitgezet om maar zoveel mogelijk data te vangen en te ordenen. Daardoor ontstaan nieuwe mogelijkheden die nog niemand had kunnen vermoeden omdat de werking van de algoritmen soms onvoorspelbaar is binnen de immense vloed van data. Nieuwe inzichten op basis van nieuwe relaties (ordeningen), nieuwe mogelijkheden om in te grijpen en te beïnvloeden, de opkomst en verspreiding van de zogenaamde ‘social media’, duidelijk een eufemisme, want het enige sociale hieraan is dat we massaal onze data afstaan aan de verzamelaars onder het mom van contact met de achterban.

Stel nou dat de beïnvloeding via de digitale werkelijkheid zover gaat dat het digitale domein het analoge domein volledig gaat beheersen en bepalen, dat vanaf de wieg tot het graf we gemonitord en beoordeeld gaan worden, gestuurd via straf en beloning, en dat er uiteindelijk geen werkelijkheid meer voorstelbaar is buiten dit domein, dan zijn we in feite een soort van robot geworden. Nu denken we nog dat de robot meer en meer menselijke trekken moet gaan aannemen om geïntegreerd te kunnen worden in onze samenleving en ons persoonlijke bestaan. Maar misschien is het wel omgekeerd: worden wij meer en meer beïnvloed om als een soort van robot te passen in het systeem. Vrijheid wordt dan opnieuw gedefinieerd als programmeervrijheid van de digitale werkelijkheid. De programmeurs worden de machtigste mensen op aarde. Ware kunstenaars die de werkelijkheid letterlijk ontwerpen en vorm geven. Met alles erop en eraan. Science fiction is dan realitas, geen fictie meer. .

Is er dan nog plek voor kunst en bestaat kunst dan nog wel? Is kunst dan een onderdeel geworden van het programmeren? En de relatie met een transcendente werkelijkheid waarnaar kunst nu kan verwijzen? Is die helemaal vervallen omdat alles digitaal geworden is en transcendentie een relict of een fictie uit het verleden? Of is transcendentie de enige vrijhaven, de enige plek waar het digitale geen invloed heeft? Hoe ziet dat dan uit? En welke mensen bewonen of leven op die plek? Of kan er niemand wonen net zoals nu er niemand kan verblijven? Misschien is het begrip transcendentie zelf wel veel te vaag en te onwerkelijk en is het aan herziening toe? Als er een God of godheid werkt in de werkelijkheid waardoor de krachten hiervan overstegen worden, of in een ander licht gezien, wat betekenen deze gedachten dan voor de toekomst waarin de programmeurs alles gaan bepalen? Creëren ze dan maar meteen een soort van religieus systeem erbij om op die wijze de mensen in het gareel te houden door hun een religieuze worst voor te houden? Religie als zin in en van het bestaan, ook al is dat helemaal digitaal geworden? Dat zou tenslotte betekenen dat religie onontbeerlijk is als zingevingssysteem, als een vorm van filosofie die onder al ons handelen ligt en die dat fundeert. Misschien ook wel vanuit het besef dat de mens ondanks alle digitaliteit toch niet kan instemmen met de gewaarwording van de feitelijkheid dat hij slechts een heel klein radertje is in het grote systeem? Dat zijn lichaam uiteindelijk, hoe technisch ook aangepast, toch meer is dan het geprogrammeerde gedrag waar hij aan onderworpen is als levende robot? Is het lichaam, is onze lichamelijkheid dan uiteindelijk de reddingsboei waar we ons aan vast kunnen en aan vast moeten houden in de naaste toekomst, om niet alle autonomie te verliezen aan de computer?

We zullen het zien, we zullen het aan den lijve gaan ervaren. Momenteel zal het zo‘n vaart nog niet gaan lopen om de doodeenvoudige reden dat je miljarden mensen en de werkelijkheden waarin ze leven niet kan manipuleren op de wijze die je voor ogen staat, ook al ben je de president van een groot land als China, Rusland of de VS. Er zullen voorlopig nog genoeg vrijhavens overblijven waar de digitale arm van de overheid minder invloed zal hebben en waar kunstenaars in de ware zin des woords hun kunsten kunnen vertonen – kunst die vrijheid verbeeldt en die vrijheid vorm geeft, ook in relatie tot het onuitsprekelijke, het transcendente en het humane in en van de werkelijkheid.

John Hacking
8 juli 2022

******

Leven is lijden (1)

Herinnering: gisteren en morgen

Als je gezond bent, zinvolle relaties onderhoudt, bevredigend werk hebt dat voldoening geeft en als je elke dag weer dankbaar kunt zijn over wat je in je dagelijks leven meemaakt, sta je waarschijnlijk niet zo vaak stil bij de dood. De dood die als een dief in de nacht kan komen, onverwachts, onvoorbereid. Vooraf heb je waarschijnlijk geen idee wat een 'doodsbericht' bij jou teweeg kan brengen als een dierbare plotseling sterft, of dodelijk ziek wordt, (wat uiteindelijk op hetzelfde neerkomt). Of je word zelf (bij toeval ontdekt) geconfronteerd met het feit dat ook jouw leven spoedig zal eindigen omdat je een ongeneeslijke progressieve ziekte hebt met dodelijke afloop. Als je het nooit zelf hebt meegemaakt is het waarschijnlijk onvoorstelbaar welke pijn dit gebeuren kan oproepen, welk gevoel van onmacht en radeloosheid. Je geluk dat zo eindeloos leek voort te duren is opeens als door een plotselinge barricade tot stilstand gebracht zoals een trein moet stoppen aan het einde van een spoorlijn. Het einde van de reis is aangebroken, er zijn geen overstapmogelijkheden meer. Hier houdt het op. Christian Wiman die met een dergelijk bericht wordt geconfronteerd beschrijft die ervaring vanuit zijn eigen situatie. Daarbij is hij ook heel kritisch op al die schrijvers die over de dood schrijven alsof het een soort van vingeroefening is om jezelf op het einde voor te bereiden. Hij schrijft:

Nee, Stevens geloofde dat je concentreren op de dood het leven geconcentreerd maakt, dat we het leven alleen helder kunnen zien door de lens van de dood, maar dat wij, als we het leven eenmaal met die helderheid hebben gezien, van het leven kunnen genieten. Dit geloofde ik, en zo probeerde ik te leven - totdat ik op een dag zelf werkelijk bleek te kijken door de lens van de dood. Wat ik zag bleek heel anders uit te pakken. Vanaf het moment dat ik vernam dat ik kanker had - op mijn negenendertigste verjaardag, een kort voicemailbericht - werd de wereld helemaal niet geïntensiveerd, het werd zonneklaar gedempt. Ik kan nog navoelen hoe ver weg alles leek - de mensen op straat buiten het raam, de boeken in de kast, mijn vrouw die naar me glimlachte voor ik het ging vertellen. En lang na de eerste schok had de wereld om mij heen een gekmakende, gedempte kwaliteit - die, paradoxalerwijze, hand in hand ging met de meest acute sensaties van innerlijke pijn. Het was alsof niet ik, maar de wereld gevoelloos werd, alsof er een energie uit de dingen was weggesijpeld. Op een zeker moment besefte ik dat, al mijn literaire

gepraat over hoe treffend en prikkelend de sterfelijkheid inwerkt op de directe ervaring ten spijt, mijn levensvreugde altijd goeddeels het gevolg was geweest van de onbewuste aanname dat het nooit zou ophouden. Niet dat de realiteit zelf nooit zou ophouden - ogenblikken verstrijken, vanzelfsprekend - maar: de herinnering, die zou voortduren, dat op zijn minst, en ook de toekomst, die het daadwerkelijk herinneren impliceert (er moet ergens iets zijn van waaruit er herinnerd kan worden). Het leven is kort, zeggen we, op welke wijze dan ook, maar in waarheid leven we, omdat we onze dood niet kunnen beseffen tot hij over ons heen walst, in een lang heden waar alleen andere mensen sterven. Dood is de moeder van schoonheid is een frase die alleen kon worden geschreven door een man voor wie de dood een abstractie is, en dan ook nog een vaag plezierige abstractie. Kap ‘toekomst' los van ervaring en je brandt er subiet de betekenis van weg, precies zoals wanneer je iemands verleden zou afkappen. 'Herinnering is de basis van individuele persoonlijkheid’ schrijft Miguel de Unamuno, 'net als traditie de basis is van de collectieve persoonlijkheid van een volk. We leven in en van herinnering, en ons geestelijk leven is in de grond simpelweg de poging van ons geheugen om te blijven bestaan, om zichzelf om te zetten in hoop, de poging van ons verleden om zichzelf om te zetten in toekomst’.

Met andere woorden, we hebben zowel verleden als toekomst nodig om onze handelingen en emoties en sensaties iets te laten betekenen in het heden. Strikt genomen, evenwel, bestaan verleden en toekomst helemaal niet. Beide zijn, in mindere of meerdere mate, scheppingen van het voorstellingsvermogen. En ieder die jou zegt dat je alleen in de tijd kunt leven, spreekt niet helemaal de waarheid, want als we in onze verbeelding het leven niet buiten de tijd kunnen voorstellen, kunnen we er ook niet echt in leven. En als we ons dagelijks leven buiten de tijd kunnen leven - als, inderdaad, ons dagelijks bestaan, en het besef ervan, van ons eisen dat we op een bepaalde denkbeeldige manier buiten de tijd leven - gaat het dan te ver om ons voor te stellen dat de verwezenlijking van het bestaan ergens helemaal buiten de tijd ligt?
uit: Christian Wiman, Mijn heldere afgrond. Overpeinzingen van een moderne gelovige. Vertaald door Willem Jan Otten, Barneveld 2016, (Brandaan), pag. 65-67

Dôgen, een filosoof en Boeddhist uit het oude Japan (13e eeuw) schrijft over de tijd vanuit het begrip ‘Zijn-Tijd’ (Uji). Ik heb hem al vaker geciteerd en ik vermoed dat dit concept nog steeds niet helemaal geland is in onze wereld van de dingen die voorbijgaan. In ‘Zijn-Tijd’ is alles met alles verbonden en in het hier en nu direct aanwezig en

ervaarbaar. Het bericht van je naderende dood slaat al je zekerheden uit handen maar de pijn die daardoor ontstaat en die je aan den lijve mag ervaren kan ook een deur zijn naar een nieuw inzicht. De grens die hier wordt aangereikt is absoluut voor het leven, het leven kan deze grens niet overschrijden, jouw leven kan niet doorgaan alsof je van de ene in de andere situatie verder leeft, van leven in de dood en van dood in het leven - (trouwens het begrip leven is hier volslagen ontoereikend, volslagen 'fehl am Platz'). Dôgen schrijft in de passage met de titel 'Zenki' in het jaar 1242 (over de hele activiteit van leven en dood):

Der grosse Weg aller Buddhas und das letzte Ziel im Buddhismus ist die Loslösung von Leben und Tod und die Verwirklichung der Erleuchtung. Wir müssen vom Leben im Leben und vom Tod im Tod losgelöst sein. Wenn wir also lebendig sind, ist das Leben ganze Aktivität, und im Tod ist der Tod die ganze Aktivität. Leben ist die Erfahrung von Leben; Tod ist die Erfahrung von Tod. Zusammen sind Leben und Tod das tatsächliche Erscheinen der Wahrheit. Das letzte Ziel ist die Loslösung, das heillt das vollständige Eintauchen in Leben und Tod.
Die Verwirklichung der Erleuchtung bedeutet wahres Leben -vollständiges, freies Handeln. Wenn wir die Erleuchtung verwirklichen, wird die ganze Bedeutung von Leben und Tod klar. Diese Erfahrung kann jedoch nicht durch das Bewusstsein oder den Intellekt, ob begrenzt oder unbegrenzt, gross oder klein, lang oder kurz, nah oder fern, erklärt werden.
Unser gegenwärtiges Leben wird durch diese Erfahrung gestaltet, und umgekehrt wird diese Erfahrung durch unser gegenwärtiges Leben gebildet. Das Leben ist nicht Kommen oder Gehen, Erscheinen oder Vergehen. Das Leben ist die ganze Erfahrung des Lebens; und dementsprechend ist der Tod die ganze Erfahrung des Todes. In der unbeschränkten Natur der buddhistischen Übung haben Leben und Tod diese besondere Bedeutung. Wenn wir auf unser gegenwärtiges Leben schauen und allmählich anfangen zu erwachen, beginnt die Welt nach und nach, ihre ganze Erscheinung zu offenbaren. Das gesamte All ist mit der ganzen Aktivität des Lebens gefüllt. Jeder Augenblick enthält ganzes Sein.
uit: Dôgen Zenji, Shôbôgenzô. Der Schatz des Wahren Dharma. Gesamtausgabe, Frankfurt 2008, (Angkor Verlag), pag. 315

Christian Wiman vraagt zich af of we ons dagelijks leven buiten de tijd kunnen leven - als, inderdaad, ons dagelijks bestaan, en het besef ervan, van ons eisen dat we op een bepaalde denkbeeldige manier buiten de tijd leven - gaat het dan te ver om ons voor te stellen dat de verwezenlijking van het bestaan ergens helemaal buiten de tijd ligt? Dit

is vooral een vraag naar de zin van ons bestaan, naar de zin en zinvolheid van zijn bestaan en zijn leven nu de dood lijkt te naderen. De pijn bij het besef van je eigen sterfelijkheid, een idee dat nu realiteit dreigt te worden, kan er evengoed toe leiden dat je jezelf afvraagt wat je hele leven eigenlijk voor zin heeft gehad nu er een einde aan gaat komen. Waarom leven we als we toch moeten sterven? Wat maakt ons, wat maakt mijn leven in het aangezicht van de dood de moeite waard? Als je geen Boeddhist bent die naar verlichting streeft, want dan heb je een doel om voor te leven, maar een niet-gelovige, een areligieus mens, waar vind je dan houvast met betrekking tot een antwoord op de zinvraag? Berusten in scepticisme? Of in melancholie, of als leerling van Epicurus proberen in diens voetsporen te treden?
De kracht van de woorden van Dôgen ligt in het feit (voor mij persoonlijk) dat hij je als het ware dwingt om eens goed naar je idee van de tijd, je ervaren tijd in je leven en de mogelijkheid van je dood, waarbij je leven stopt, te kijken. En je af te vragen wat je nu eigenlijk weet van de tijd, van het voorbijgaan der dingen, de sterfelijkheid en het opnieuw geboren kunnen worden. Dôgen is zich goed bewust van het feit dat wij er nauwelijks in slagen om tijd te kunnen ‘begrijpen’ en dat de weg van de ratio geen begaanbare weg is met betrekking tot de ervaring van tijd en tijdeloosheid. Hij nodigt ons dan ook uit om het principe tijd in de wereld grondig te onderzoeken vanuit ons eigen bestaan. Hij schrijft:

“Sein-Zeit" bedeutet, dass Zeit Sein ist, d.h., ”Zeit ist Existenz, Existenz ist Zeit." Die Gestalt einer Buddha-Statue ist Zeit. Zeit ist die leuchtende Natur eines jeden Augenblicks; es ist die jetzige tägliche Zeit in der Gegenwart. Auch wenn wir selbst nicht die Länge eines Tages berechnet haben, ist nicht daran zu zweifeln, dass ein Tag zwölf Stunden hat. Der Wechsel der Zeit ist klar, es besteht kein Grund, daran zu zweifeln; das bedeutet jedoch nicht, dass wir genau wissen, was Zeit ist. Allgemein gesagt, wenn jemand an etwas zweifelt, das er nicht ganz versteht, bleibt es solange ungewiss, bis es gelöst wird, bis dahin bestehen verschiedene Zweifel. Die Zweifel selbst sind durch die Zeit bedingt.
Alle Dinge existieren in uns selbst. Jedes Ding, jedes Wesen in dieser ganzen Welt ist Zeit. Kein Ding behindert oder bekämpft irgendein anderes, genauso wie die Zeit niemals irgendeine andere behindert. Wenn wir den Entschluss fassen, höchste Erleuchtung zu erreichen, fasst in diesem Augenblick die ganze Welt den gleichen Entschluss. Hier gibt es keinen Unterschied zwischen deinem Geist und der Zeit; durch deinen Entschluss, Erleuchtung zu erlangen, bist du einbezogen. Dies gilt auch für die Übung und das Erreichen des Weges. Die ganze Welt ist in uns enthalten. Das ist das Prinzip: “Wir selbst sind Zeit."

Untersuche das Prinzip, dass alles in der Welt Zeit ist. Jeder Augenblick enthält die ganze Welt. Wenn wir das verstehen, ist das der Beginn der Übung und Erleuchtung. Wenn wir dieses Verständnis erreichen, erkennen wir die Wichtigkeit von jeglichem Tun; ein Grasblatt, jeder einfache Gegenstand, jedes lebende Ding ist untrennbar von der Zeit. Die Zeit enthält jedes Wesen und alle Welten.
uit: Dôgen Zenji, Shôbôgenzô. Der Schatz des Wahren Dharma. Gesamtausgabe, Frankfurt 2008, (Angkor Verlag), pag. 90

Dôgen schrijft voor de monniken die de weg ingeslagen hebben van het Boeddhisme om in hun leven te mogen ervaren wat de betekenis en de zin is van de woorden en leefwijze van Boeddha. Niet op een intellectuele wijze, niet via het verstand maar via het verkrijgen van inzicht door praktische oefeningen. Bij de dingen zijn, in de wereld existeren met aandacht voor alles wat zich aandient. Wat dienst zich dan aan? De wereld als zodanig in elk object, in elk ding, in elk dier, plant, mens. Wij zijn zelf tijd, wij zijn zelf ding in en van de wereld. Het is een illusie om te denken dat als je iets wilt het dan ook vanzelf zal gebeuren alsof het reeds voldoende is om te willen. Dat wat je wilt is net zo illusoir als de gedachten die je koestert over de dingen en de wereld. Want de denker zelf is een illusie. Toch is er de pijn. De pijn houd je wakker, de pijn van het besef dat je dood gaat. Is de pijn ook een illusie? Een vorm van vasthouden aan een leven dat in Boeddhistische zin schijn is? Misschien zijn de gedachten wel illusies en waanbeelden, iets waarop nauwelijks valt te bouwen omdat ze komen en gaan als de wind. Maar waar vind je dan houvast? Is het het lichaam, de concrete pijn, de huid die voelt, het hart dat trilt van spanning en van verwachting? Kan dat wel een trillend hart, of speelt de taal ons weer parten door ons stiekem metaforisch te verleiden alsof deze ingang tot de werkelijkheid geen illusie is? Wiman ontdekt (ook op metaforische wijze beschreven) dat er een gebied is in je leven, een samenballing van ervaringen waarin je mocht ervaren dat je gewenst bent, dat het goed zo is, en dat je volmondig ja kunt zeggen tegen het leven. Wiman verwoordt het zo:

Onschuldig blijven betekent: de plek in je hart bewaren waar je ooit een stil stemmetje hoorde dat niet je naam zei maar veeleer je natuur; je hoorde hoe je opnieuw en voor altijd woordeloos maar lucide, ja zou kunnen zeggen, zonder triomf maar absoluut. Je moet deze plek beschermen opdat hij jou kan beschermen. Je moet hem bij je dragen, dwars door om het even welk element waar je je te comfortabel in voelt: de verleidelijke zekerheid en de kant-en-klare minachting van het secularisme, de mierenhoopachtige zekerheden van kerken, de mentale spinsels van de theologie, de veilige, professionele haven van de

bezieling die een literair leven kan worden. iets moet bewaard blijven in jou, woordeloos, zelfs als je je diepste geloof, twijfel, angst, dromen verwoordt...
uit: Christian Wiman, Mijn heldere afgrond. Overpeinzingen van een moderne gelovige. Vertaald door Willem Jan Otten, Barneveld 2016, (Brandaan), pag. 73

Hebben we hiermee nou genoeg houvast in handen? Kunnen we daarmee de naderende dood tegemoet treden vanuit het besef ja te kunnen en te mogen zeggen, vanuit de diepste grond van je hart? Ik zelf ben ervan overtuigd dat in elk mens een grond is waarin je ‘absolute’ vrijheid kunt ervaren, die niemand je kan afpakken, een vrijheid die ten diepste rust in dit ja tegenover jezelf en tegenover het leven en de wereld. De kunst is nu om ja te zeggen, dwars door alle pijn heen, misschien wel helemaal gebouwd op die pijn en op de herinneringen die er altijd al waren en die zullen zijn. Dat jouw leven dan wel eindig is maar dat het niet zinloos was en niet zinloos zal zijn. Zoals de roos ontluikt, bloeit en verwelkt.

John Hacking
31 juli 2022

*****

Leven is lijden (2)

Roestig geluk

De corona-pandemie heeft één ding duidelijk gemaakt: niemand wil echt dood. In het rijkere deel van de wereld, waartoe ook Nederland behoort, werd dan ook alles op alles gezet om een vaccin te ontwikkelen en te verspreiden. Dat daarbij twee-derde van de wereld nauwelijks toegang had tot betaalbare vaccins mocht de pret niet drukken. Je zou kunnen zeggen dat alle kaarten op overleven werden gezet. Overleven eerst en vooral van jezelf. De filosoof Byung Chul Han ontleent dit verschijnsel en beschrijft dat treffend in een van zijn laatste publicaties. Hij schrijft: Heute verwenden wir unsere besten Kräfte darauf, das Leben zu verlängern. In Wirklichkeit verkürzt sich das Leben zum Überleben. Wir leben, um zu überleben. Die Hysterie der Gesundheit und der Optimierungswahn sind Reflexe auf den herrschenden Seinsmangel. Wir versuchen, das Seinsdefizit durch Verlängerung des nackten Lebens zu kompensieren. Dabei verlieren wir jeden Sinn für das intensive Leben.

Wir verwechseln es mit mehr Produktion, Leistung und Konsum, die aber nichts anderes als Überlebensformen darstellen.
(Uit: Byung Chul Han, Vita contemplativa oder von der Untätigkeit, Berlin 2022, (Ullstein), p. 65)

Han stelt dat er een Seinsmangel, een Seinsdefezit, verantwoordelijk is voor deze overlevingsdrang en wens om het leven zoveel mogelijk te verlengen. Kwaliteit van leven, ook als dat korter is, een intensief waardevol leven, wordt daarbij uit het oog verloren en we weten zelfs niet meer dat dit nog bestaat. Gevangen in onze verlangens die wij via consumptie (de wegen en goederen die de kapitalistische samenleving ons aanbiedt en voorhoudt) proberen te bevredigen, komen we als het ware in een soort van roes terecht: we willen niks missen, we willen alles meemaken en het liefst meteen en zonder einde. (Tiefe Lust will Ewigkeit). De getuigenissen van festivalbezoekers die na corona weer helemaal hun ‘ding kunnen doen’ spreken voor zich. Jongeren die geleden hebben onder de isolatie en het verplicht thuisblijven kunnen hun hart ophalen: alles kan weer en alle beperkingen zijn verleden tijd. Inclusief roesversterkende middelen die volop gebruikt worden om de lange nachten vol te houden. En ook de consumptie van drugs en pillen die de criminelen die ze produceren weer een handje helpen en rijker maken. De wereld draait weer op de oude manier zoals in de tijd van voor corona. Byung Chul Han wijst echter op nog een ander fenomeen ten aanzien van het willen overleven. Hij schrijft:
Die Hysterie des Überlebens macht das Leben radikal vergänglich. Das Leben wird auf einen biologischen Prozess reduziert, den es zu optimieren gilt. Es verliert jede meta-physische Dimension. Self-Tracking avanciert zum Kult. Die digitale Hypochondrie, die permanente Selbstvermessung mit Gesundheits- und Fitness-Apps degradiert das Leben zu einer Funktion. Das Leben wird jedes sinnstiftenden Narrativs entkleidet. Es ist nicht mehr das Erzählbare, sondern das Messbare und Zählbare. Das Leben wird nackt, ja obszön. Nichts verspricht Dauer. Ganz verblasst sind auch all jene Symbole, Narrative oder Rituale, die das Leben mehr sein ließen als bloßes Überleben.
Kulturelle Praktiken wie Ahnenkult geben auch den Toten eine Lebendigkeit. Leben und Tod verbinden sich in einem symbolischen Austausch. Da uns jene kulturellen Praktiken, die das Leben stabilisieren, ganz abhanden gekommen sind, herrscht die Hysterie des Überlebens. Heute fallt es uns besonders schwer zu sterben, weil es nicht mehr möglich ist, das Leben sinnvoll abzuschließen. Es wird zur Unzeit beendet. Wer nicht zur rechten Zeit zu sterben vermag, muss zur Unzeit verenden. Wir altern, ohne alt zu werden.

Byung Chul Han, Palliativgesellschaft. Schmerz heute, Berlin 2021, (Matthes &Seitz), pag. 25-26

Deze radicale vergankelijkheid van het leven treedt des te meer aan het licht in de mate waarin wij kost wat kost willen overleven – hoe sterker deze drang hoe duidelijker wordt dat we vergaan en dat niets voor eeuwig is. We raken verstrikt in een maatschappij die alles wil beheersen, die via data overal controle over wil hebben, maar die pogingen werken slechts kortstondig en mislukken voortdurend. We verleren, zo Han, ook het waardig afscheid nemen van het leven en het sterven. Er valt niks meer te vertellen want we ontnemen onszelf de mogelijkheid om van ons leven een verhaal te maken – zinvolle dimensies van ons leven verdwijnen uit beeld omdat we verstrikt zijn geraakt in de buitenkant ervan en de biologistische kijk op het leven. Han stelt dat zonder periodes van rust en evaluatie, van zinvol stilstaan bij ons leven, we vervallen in voortdurend jagen en jachten om onze gestelde doelen te halen: zelfverwezenlijking via de weg van productie, consumptie en prestatie. Haal je als student en als werknemer / werkgever niet je doelen, dan ligt dat helemaal aan jou en niet aan het systeem dat jou tot productieslaaf maakt. Een burn-out heb je aan je zelf te danken. Als je opbrandt, jammer dan, had je jezelf maar beter moeten voorbereiden, je beter moeten aanpassen.

Han zegt dat “Ohne die Ruhe büßt der Mensch das Göttliche ein“ (Vita Contemplativa p. 76). De dimensie die de mens uittilt boven het materialistische zou je de goddelijke dimensie kunnen noemen, een vorm van metafysica die de basis vormt voor een zinvol zelf-verstaan en die daarmee ook het leven een zinvolle dimensie geeft. De vraag of dat dan ook (godsdienstig of) religieus ingekleurd moet zijn is hier niet aan de orde. Het komt in de kern hierop neer dat betekenis en een betekenisvol leven pas zichtbaar worden als dit leven in de vorm van verhalen, symbolen en rituelen gestalte krijgt. Niet alleen de prestaties en de zelfverwerkelijking in de zin van je ambities waarmaken, je doelen halen, slagen op je werk en in je studie, geven het leven kleur. Als dit de enige kleur is die je in je leven kunt ervaren ben je snel uitgepraat want als je zo je hele leven door moet ben je met recht een loonslaaf. De andere kleuren die je in je leven kunt ervaren worden zichtbaar in de relaties die je onderhoudt met betekenisvolle anderen, de liefde die je kunt geven en mag ervaren, de rustmomenten die voor jezelf neemt, de pas op de plaats, de hogere doelen die je jezelf stelt naast je leven als loonslaaf. Idealen die je werk en die je leven zinvol maken, ook al worden ze niet meteen vervuld. De dingen die je doet ‘om niet’, zonder dat het je materieel gewin oplevert of aanzien.

Han wijst op het narcisme in onze samenleving, mensen die eigenlijk niet meer goed in staat zijn om een zinvolle relatie met een ander aan te gaan omdat alles om hen moet draaien:
Eine intensive Bindung entsteht dadurch, dass wir ein Objekt mit libidinösen Energien besetzen. Ein Reflux der psychischen Energien führt aber dazu, dass sie nicht zum Anderen hinausfließen, sondern in das Ich zurückströmen. Dieser psychische Reflux, der Stau unbesetzter libidinöser Energien macht uns ängstlich. Angst entsteht bei fehlender Objektbindung. Das Ich kreist dann, auf sich selbst zurückgeworfen, weltlos um sich selbst. Der fehlende Eros verschärft den Seinsmangel. Allein Eros kann Angst und Depression besiegen.
Byung Chul Han, Vita contemplativa, p. 66

Als zinvolle relaties met andere steeds meer onder druk komen te staan omdat we geobsedeerd zijn door ons werk, studie en prestatiedrang omdat we denken dat we onszelf zo moeten verwezenlijken, als we geen of nauwelijks nog rust nemen om ons leven te overdenken, onze doelen, onze idealen, onze wensen en verlangens, om ze ook af en toe in een ander licht te zien, zijn we niet alleen maar slaaf maar worden we langzaam ook meer een zombie dan een mens. Lichamelijke uitputting gaat gepaard met geestelijke uitputting en het ontbreken van de eros – de zinvolle en liefdevolle relatie met de anderen – leidt volgens Han tot angst, depressie en soms ook tot zelfdoding als gevolg hiervan.
Elke prestatie die wordt bereikt, elk diploma, is er maar een. Wat dan? Wat erna? Welke ambitie moet dan worden vormgegeven en wat zijn dan de doelen? Elk mens wil in principe momenten van geluk ervaren. Maar elke prestatie levert meestal maar kortstondige momenten van geluk op. Net als de champagne die kwistig wordt rondgestrooid na het behalen van een overwinning op je concurrenten in een sportwedstrijd. Als de fles leeg is, en dat is meestal snel, sta je weer met ‘lege’ handen en wacht de trainingsarbeid voor de volgende uitdaging. Enzovoort, enzovoort. Echt (duurzamer) gelukkig word je er niet van. Als we denken dat we door actie en door handelingen verder komen, komen we bedrogen uit. Er is ook een pas op de plaats nodig, een stilstaan. Han stelt daarom ook:
Ein Gefühl des Mangels treibt zu Handlungen an. Wer entschlossen handelt, schaut nicht. Wer hingegen wie Faust ausruft Verweile doch, du bist so schon!, handelt nicht. Die Seinsfülle als Schönheit wird im Schauen erreicht. Die Erkenntnis, dass das höchste Glück sich dem Schauen verdankt, ist uns gänzlich abhandengekommen. Sowohl in der Antike als auch im Mittelalterwird das Glück im kontemplativen Schauen gesucht.
Byung Chul Han, Vita contemplativa, p. 66-67

Aanschouwen, bewonderen, je verwonderen, naar de onmetelijke sterrenhemel kijken, genieten van de opkomende, of de ondergaande zon, de horizon aan het einde van het landschap, de beweging van insecten, van vogels, en andere dieren, hun ongedwongenheid, hun passiviteit, hun rust, hun ‘er zijn’ zonder bijbedoeling, zoals jij er kunt zijn, zonder ambitie – wu wei – hoeft niks, weet niks, kan niks, moet niks, wil niks….- dan kan het moment optreden dat je iets van geluk mag ervaren, dat doordringt dat geluk niet afhankelijk is van een prestatie, eerder van het ontbreken van elke vorm daarvan. Han verwijst ook naar de dichter Hölderlin die van dit schouwen een levensopdracht maakte, wat hij in talloze teksten verwoordde. Han’s woorden verwijzen hiernaar als hij schrijft:
Wer sich dem Lauschen hingibt, verliert sich im »All der Natur«, im »weiten Blau«, im »Aether«, im »heiligen Meer«. Wer hingegen sich produziert, sich zur Schau stellt, ist unfähig zum Lauschen, zum Schauen in kindlicher Passivität. Im Zeitalter permanenter narzisstischer Selbst-Produktion und Selbst-Inszenierung verliert die Religion ihr Fundament, denn die Selbstlosigkeit ist konstitutiv für die religiöse Erfahrung. Die Selbst-Produktion ist schädlicher für die Religion als der Atheismus.
Byung Chul Han, Vita contemplativa, p. 107

De ervaring van zin, van verbondenheid, van jezelf opgenomen weten in een groter verband, een vorm van religie, verbinding, metafysica, ‘goddelijkheid’, is niet maakbaar, niet produceerbaar. Alle activiteit op social media gaat tenslotte vervelen want het is steeds meer van hetzelfde. Allemaal prikkels die ‘geluksmomenten’ als dopaminegeluk veroorzaken maar die geen bestand hebben, die niets maar dan ook helemaal niets toevoegen aan de zin van je bestaan en het verhaal dat je bent en dat je over jezelf zou willen vertellen. Roestig geluk en de roestvorming werkt sneller dan dat je zou kunnen bijhouden met een beschermend lakje. Je opgetuigde zelf is een windbuil, een farce, een ijdelheid, een zuchtje. Schall und Rauch. Net zoals de nimf Echo waaraan de echo zijn naam heeft ontleend toen haar liefde voor Narcissus niet werd beantwoord. De puber Narcissos had enkel aandacht voor zijn spiegelbeeld, voor zichzelf in het spiegelende oppervlak van het water. Dacht hij nou werkelijk iemand anders te zien? Ik geloof er niks van. Zijn verstand had hij in ieder geval thuisgelaten want het water gaf hem geen woorden voor zijn obsessie met zichzelf. Als hij bij zinnen was geweest was hij hier nooit ingetrapt. Dan had hij kunnen zien dat het water het water is en de lucht de lucht en de mens de mens. Hij had Echo in zijn armen kunnen houden en hun liefde zou

over velden en wegen hebben geklonken in plaats van de melancholieke wegstervende klank tussen de kale en harde rotsen.

John Hacking
29 augustus 2022

*****

Leven is lijden (3)

Geen leven zonder pijn

Pijn hoort bij het leven. Pijn is onderdeel van het leven: lichamelijk en geestelijk. Een leven zonder pijn is een fictie. Dan ben je of een dood object, dus geen mens, of een totaal verdoofd mens, stijf van de medicatie. De filosoof Byung Chul Han leest aan de omgang met pijn in onze maatschappij af hoe het met onze samenleving is gesteld. Als wij alleen vanuit medisch oogpunt over pijn spreken verliezen we een andere dimensie uit het oog: het tekenkarakter van pijn en daarmee de betekenis die pijn en de omgang ermee kan hebben. Hij schrijft:
Nenne mir dein Verhältnis zum Schmerz, und ich will Dir sagen, wer Du bist! Dieser Spruch von Ernst Jünger lässt sich auf die Gesellschaft als ganze übertragen. Unser Verhältnis zum Schmerz verrät, in welcher Gesellschaft wir leben. Schmerzen sind Chiffren. Sie enthalten den Schlüssel zum Verständnis der jeweiligen Gesellschaft. So bat jede Gesellschaftskritik eine Hermeneutik des Schmerzes zu leisten. Werden Schmerzen allein der Medizin überlassen, verfehlen wir ihren Zeichencharakter.

Byung Chul Han, Palliativgesellschaft. Schmerz heute, Berlin 2021, (Matthes &Seitz), pag. 7

Han spreekt over een fobie in onze samenleving die tot uitdrukking komt in onze angst voor pijn. Onze samenleving is al het ware doordrongen van een pijnfobie, een ‘algophobie’ in de woorden van Han. We vrezen niet alleen de pijn, we kunnen volgens hem ook minder goed tegen pijn. Pijn past niet in ons wereldbeeld, pijn hoort niet bij ons leven, pijn moet je vermijden, voorkomen, uitbannen. Dat is de tendens. Als een oorlog uitbreekt zoals in Oekraïne kunnen we ons nauwelijks nog voorstellen wat dit aan pijnervaringen moet betekenen voor de mensen die daar dagelijks in het oorlogsgeweld verkeren. Of de grote verliezen door corona die sommige gemeenschappen hebben moeten ondergaan. Wij kunnen ons niet alleen niet meer voorstellen wat pijn in die zin betekent

– we hebben er misschien ook geen goede antenne meer voor. We zijn misschien teveel bezig met onszelf en ons eigen hachje. Het uitbreken van de corona-pandemie zorgde en zorgt dan ook voor veel ongeloof – iets wat tot op de dag van vandaag door sommige kortzichtige narcistische politici nog steeds wordt verwoord. Als zij de pijn moeten onderkennen die dit virus heeft veroorzaakt, moeten ze misschien een andere houding aannemen. In plaats van minachting van mensen die lijden en sterven (want dat doen ze in feite door hun ontkenning), empathie tonen. Maar als je narcistisch bent is dat een van de aller moeilijkste opgaven. Dan kun je nog beter de hele zaak ontkennen, in het belachelijke trekken, betwijfelen, negeren of met smoesjes afdoen als nep-nieuws of als complot gesmeed door de tegenstanders. Ze kunnen niet over hun narcistische schaduw heen springen. En dat is ook een vorm van tragiek.
Han schetst niet alleen de angst voor pijn maar laat ook zien dat pijnvermijding overal in onze samenleving actief is. Politici die de confrontatie en daarmee mogelijke pijn niet aandurven, bang dat ze hun achterban verliezen, hun stemvee. De houding van sommigen in de discussie over de terugdringing van de CO2 uitstoot en het conflict met de boeren is een goed voorbeeld. Han schetst ook waarom wij zo bang zijn geworden voor pijn en voor de gevolgen van de pijnervaring. Hij schrijft:
Heute herrscht überall eine Algophobie, eine generalisierte Angst vor Schmerzen. Auch die Schmerztoleranz sinkt rapide. Die Algophobie hat eine Daueranästhesierung zur Folge. Jeder schmerzhafte Zustand wird vermieden. Verdächtig sind inzwischen auch Liebesschmerzen. Die Algophobie verlängert sich ins Gesellschaftliche Konflikten und Kontroversen, die zu schmerzhaften Auseinandersetzungen führen könnten, wird immer weniger Raum gegeben. Die Algophobie erfasst auch die Politik. Konformitätszwang und Konsensdruck nehmen zu. Die Politik richtet sich in einer Palliativzone ein und verliert jede Vitalität. Die »Alternativlosigkeit« ist ein politisches Analgetikum. Die diffuse »Mitte« wirkt palliativ. Anstatt zu streiten und um bessere Argumente zu kämpfen, ergibt man sich dem Systemzwang. Eine Postdemokratie macht sich breit. Sie ist eine palliative Demokratie. Daher fordert Chantal Mouffe eine »agonistische Politik«, die schmerzhafte Auseinandersetzungen nicht scheut. Zu Visionen oder einschneidenden Reformen, die schmerzen könnten, ist die palliative Politik nicht fähig. Lieber greift sie zu kurzwirkenden Analgetika, die systemische Dysfunktionen und Verwerfungen nur verschleiern. Die palliative Politik hat keinen Mut zum Schmerz. So setzt sich das Gleiche fort.
Der heutigen Algophobie liegt ein Paradigmenwechsel zugrunde. Wir leben in einer Gesellschaft der Positivität, die sich jeder Form von

Negativität zu entledigen sucht. Der Schmerz ist die Negativität schlechthin. Auch die Psychologie folgt diesem Paradigmenwechsel und geht von der negativen Psychologie als »Psychologie des Leidens« zur »Positiven Psychologie« über, die sich mit Wohlbefinden, Glück und Optimismus beschäftigt. Negative Gedanken sind zu vermeiden. Sie sind unverzüglich durch positive Gedanken zu ersetzen. Die Positive Psychologie unterwirft selbst den Schmerz einer Leistungslogik. Die neoliberale Ideologie der Resilienz macht aus traumatischen Erfahrungen Katalysatoren für Leistungssteigerung. Es ist sogar vom posttraumatisch en Wachstum die Rede. Das Resilienztraining als seelische Kraftübung hat aus dem Menschen ein möglichst schmerzunempfindliches, permanent glückliches Leistungssubjekt zu formen.
Byung Chul Han, Palliativgesellschaft pag. 7-8

Als alles in het teken staat van een zo positief mogelijke houding, (instelling, situatie) dan zijn er heel wat deskundigen nodig om de echte pijn en de echte trauma's te behandelen. Een cursus Mindfullness is dan niet voldoende. Daarom hebben alle psychologen werk en komen er steeds meer bij: de pijn groeit en daarmee hun arbeidsveld. Zijn de ergste pijnen verdwenen, weggetoverd, behandeld, dan komen de kleinere pijnen aan de orde, de ongemakjes, de dingen die er eigenlijk niet horen te zijn. Slecht weer is dan al een vorm van pijn, zeker midden in je langverwachte vakantie.

Han laat niet alleen zien dat pijn onlosmakelijk met ons leven is verbonden en dat in onze maatschappij alles in het werk wordt gesteld om pijn te voorkomen, te vermijden, of als het niet anders kan, te behandelen, hij wijst ook op de samenhang tussen onze maatschappij als prestatiemaatschappij en de 'palliatief-maatschappij' die de kwalen in onze samenleving wil ontdoen van pijn. In feite krijg je dan een situatie die leugenachtig is. De pijn is er wel, kan ook worden gevoeld, maar mag er niet zijn en wordt dus behandeld, weg gemasseerd, verdoofd, ontkracht met medicatie en met behandelplannen. Rouwen om het verlies van een dierbare moet dan na zoveel weken zijn afgelopen anders ben je zelf een patiënt die medicatie nodig heeft en opbeurende middelen. Want rouw heeft invloed op je werkzame of studieuze leven, bedreigt het niveau van je prestaties en haalt je aandacht weg van de doelen van het bedrijf waar je werkzaam bent of de studie die je volgt. Rouw is dus vervelend en hoe sneller die pijn voorbij is, hoe beter voor de firma, de universiteit, de maatschappij. Dat alles komt ook omdat volgens Han pijn als zwakte wordt gezien en pijn past ook niet in het plaatje van de social media waar glitter en glorie de overhand hebben:

Die Palliativgesellschaft fällt mit der Leistungsgesellschaft zusammen. Der Schmerz wird als ein Zeichen der Schwäche gedeutet. Er ist etwas, das es zu verbergen oder wegzuoptimieren gilt. Er verträgt sich nicht mit der Leistung. Die Passivität des Leidens hat keinen Platz in der vom Können beherrschten Aktivgesellschaft. Der Schmerz wird heute jeder Möglichkeit des Ausdrucks beraubt. Er ist dazu verurteilt zu verstummen. Die Palliativgesellschaft lässt nicht zu, den Schmerz zu einer Passion zu beleben, zu versprachlichen.
Die Palliativgesellschaft ist ferner eine Gesellschaft des Gefällt-mir. Sie verfällt einem Gefälligkeitswahn. Alles wird geglättet, bis es Wohlgefallen auslöst. Like ist das Signum, ja das Analgetikum der Gegenwart. Es beherrscht nicht nur die Sozialen Medien, sondern alle Bereiche der Kultur. Nichts soll wehtun. Nicht nur die Kunst, das Leben selbst hat instagrammable zu sein, das heißt frei von Ecken und Kanten, von Konflikten und Widersprüchen, die schmerzen könnten. Vergessen wird, dass der Schmerz reinigt. Von ihm geht eine kathartische Wirkung aus. Der Kultur der Gefälligkeit fehlt die Möglichkeit der Katharsis. So erstickt man in den Schlacken der Positivität, die sich unter der Oberfläche der Gefälligkeitskultur ansammeln.

Byung Chul Han, Palliativgesellschaft pag. 9

Maar als er geen pijn mag zijn en zeker als je geen pijn mag tonen op straffe van om als zwakkeling gezien te worden, komen we in een vreemde situatie terecht. Neem een baby als bijvoorbeeld. Koude en honger zouden als een vorm van pijn beschouwd kunnen worden. Maar honger hebben en het af en toe koud hebben horen bij het leven. Ook als je een baby bent. Veel ouders vinden het moeilijk het huilen van hun kind te interpreteren. Wat betekent het? Heeft de baby honger, is hij moe, heeft hij het koud? Je zou kunnen concluderen dat pijn onlosmakelijk bij het leven hoort vanaf het allereerste begin en dat die pijn onvermijdelijk is omdat je niet kunt voorkomen dat een baby soms honger heeft en soms het koud heeft. Dan betekent dat, dat je pijnvermijding ook niet altijd moet willen, want dan went een baby nooit aan een ongemakkelijke situatie. Dan is het net alsof het leven een grote droom is waarin elk verlangen meteen gestild zal worden, elke greintje pijn meteen weggehaald wordt. Ik vermoed: zonder pijnervaring ook geen gevoelservaring. Het zou zelfs wel eens zo kunnen zijn dat de mens zich tot gevoelswezen kan ontwikkelen omdat de mens net pijn doormaakt en pijn meemaakt. Pijn als catharsische ervaring, zoals Han stelt. Pijn en gevoelsontwikkeling samen, als de Januskop van de

psyche? Zonder pijn en de ervaring van pijn word je geen ‘echt’ mens, een mens die kan genieten én die kan lijden. Pijn en verzachting van pijn, verdriet en troost, lijden en genezen van lijden, horen onlosmakelijk bij elkaar. Als het ene, de pijn, er niet meer mag zijn is er ook geen genezing, geen verbetering, geen transformatie mogelijk, dan is uiteindelijk alles hetzelfde. Weliswaar pijnloos, maar ook levenloos. Apathie is dan de uitkomst, depressie het resultaat, de dood een wensbare oplossing.

In onze samenleving denken we misschien dat we via pijnbestrijding en pijnbeheersing een betere samenleving creëren. Maar dat is in mijn ogen een illusie want de mens wordt daardoor zelf niet beter. Zijn driften, zijn lusten, zijn verlangens nemen daardoor niet af. En ook deze veroorzaken weer pijn. En als we die willen voorkomen zouden we de agressie van de mens moeten kunnen neutraliseren, maar als dat via medicatie of andere ingrepen zou lukken, wordt de mens een soort van zombie, lusteloos, levenloos, apathisch, onverschillig. De menselijke hebzucht wordt echt niet minder als we erin slagen elke vorm van pijn uit te bannen. Kijk naar de Amazone waar door hebzucht grote delen van het bos verdwijnen, omgezet in geld voor corrupte politici die er huizen van bouwen en dure auto’s van kopen. Terwijl de helft van de bevolking in armoede moet leven. De toekomst van hele generaties wordt opgeofferd door dit kortzichtige en egoïstische gedrag van hen die de macht uitoefenen – met goedkeuring van de Pinksterbeweging. Een vreemd soort geest waait hier. Of waarom slagen we er maar niet in een verdrag af te sluiten om de oceanen en het kwetsbare leven daarin, de poolgebieden en andere belangrijke delen van de aarde te beschermen? Hebzucht, machtsstreven, inhaligheid waarvoor de latere generaties een hoge prijs gaan betalen als het klimaat definitief is omgeslagen: the point of no return…

Han schetst ook het prestatiemechanisme in onze samenleving waardoor we denken onszelf te kunnen optimaliseren. Alsof we daardoor betere mensen zouden worden – helemaal jezelf…:
Im neoliberalen Regime verwandelt sie sich in eine Leistungsgesellschaft. Nun wetteifern wir darin, Leistungen zu steigern. Das neoliberale Regime ist nicht repressiv. Die Herrschaft nimmt vielmehr eine smarte Form an und äußert sich als permanenter Aufruf zu mehr Leistung. Dieser subtile Zwang zur Leistung wird fatalerweise als Zuwachs an Freiheit interpretiert. Heute beuten wir uns aus freien Stücken aus, und zwar in dem Glauben, dass wir uns verwirklichen. Wir huldigen dem Kult, dem Gottesdienst des Selbst, in dem jeder Priester seiner selbst ist. Der Zwang zur Authentizität ist der Massengesellschaft

fremd. Im Gegensatz zur von Massenmedien beherrschten Massengesellschaft verkümmert im Zeitalter der digitalen Medien die Fähigkeit zu sprechen nicht. Ganz im Gegenteil. Jeder ist heute Produzent und Sender. Jeder produziert sich. Wir sind benommen vom Kommunikationsrausch.
(Byung Chul Han, Vita contemplativa oder von der Untätigkeit, Berlin 2022, (Ullstein), p. 94)

Han heeft ook het werk van de filosofe Hanna Arendt goed gelezen en heeft ontdekt dat deze gewaardeerde (en soms verguisde) filosofe een aantal blinde vlekken heeft waar het aankomt om de rol van het handelen in onze samenleving, de actie, de arbeid. Arendt miskent volledig de rol van de rust, de sabbat, de momenten waarop de mens beschouwend kan zijn en waarop het werk van zijn handen stilvalt. Voor Arendt valt de menselijke vrijheid samen met het handelen en heeft zij hierin haar basis. Voor Han is het net omgekeerd: de vrijheid ontdek je pas in het niets-doen, het niet productief zijn, de contemplatie, het stil staan bij je leven en je levensdoelen. In het handelen komt de mens niet dichter bij zichzelf, iets wat Arendt wel veronderstelt. Wie de mens werkelijk is blijft in het handelen verborgen. Han verwijst ook naar een verborgen dimensie in het menselijk bestaan. De Griekse daimon, een begrip, een fenomeen dat mij mijn hele leven al bezighoudt en waarover veel misverstanden bestaan. Han werpt licht op dit fenomeen vanuit het idee van de contemplatie tegenover de actie van de handeling. Iets van geluk ervaren en pijn in je leven op waarde weten te schatten kan pas als je de moed hebt en de kracht om naast jezelf te gaan staan: met open blik en open houding. Dan kan pijn betekenis krijgen, wordt pijn deel van je leven en hoort pijn bij je levensverhaal. Hoe dit naast je zelf gaan staan eruit ziet wordt in dit uitgebreide citaat duidelijk. Hier heb ik niks verder meer aan toe te voegen.

Die Einzigartigkeit des Menschen offenbart sich, so glaubt Arendt, erst im Handeln. Im Gegensatz zu den Eigenschaften oder Fähigkeiten, die er besitzt und unter seiner Kontrolle hat, ist das »personale Wer-jemand-jeweilig- ist« dem Handelnden selbst verborgen, weil es sich nur »unwillkürlich« beim Handeln mit offenbart. Daher weiß allein die Mitwelt, wer der Handelnde wirklich ist: (Arendt) „Es ist […] sehr wahrscheinlich, dass dies Wer, das für die Mitwelt so unmissverständlich und eindeutig sich zeitigt, dem Zeigenden selbst gerade und immer verborgen bleibt, als sei es jener daimon der Griechen, der den Menschen zwar sein Leben lang begleitet, ihm aber immer nur von hinten über die Schulter blickt und daher nur denen sichtbar wird, denen der Betreffende begegnet, niemals ihm selbst.«

Entgegen Arendts Annahme ist der Daimon der Griechen für die Mitwelt nicht erfahrbar. Gelegentlich zeigt er sich, indem er den Betreffenden persönlich anspricht. Die Mitwelt aber weiß davon nichts. In Platons Apologie erzählt Sokrates, dass der Daimon, meldet er sich zu Wort, ihn von dem abhält, was er gerade zu tun gedenkt: »Vielleicht könnte auch dies jemanden ungereimt dünken, dass ich, um einzelnen zu raten, umhergehe und mir viel zu schaffen mache, öffentlich aber mich nicht erdreiste, in eurer Versammlung auftretend, dem Staate zu raten. Hiervon ist nun die Ursache, was ihr mich oft und vielfältig sagen gehört habt, dass mir etwas Göttliches und Daimonisches widerfährt [...]. Mir aber ist dieses von meiner Kindheit an geschehen, eine Stimme nämlich, welche jedes Mal, wenn sie sich hören lässt, mir von etwas abredet, was ich tun will, zugeredet aber hat sie mir nie. Das ist es, was sich mir widersetzt, die Staatsgeschäfte zu betreiben.« Die geheimnisvolle Stimme des Daimons sagt: Halt! Sie halt Sokrates vom Handeln ab. Er ist offenbar ein Genius der Untätigkeit.
Der griechische Daimon entspricht dem römischen Genius, der als Schutzgott bei jeder Geburt anwesend ist: „er heißt mein Genius, weil er mich gezeugt hat“(Genius meus nominatur, quia me genuit). Der Genius begleitet uns von der Geburt bis zum Tod. Er ist zwar uns am nächsten, aber gleichzeitig ist er das Unpersönlichste in uns, »die Personifizierung von etwas, das in uns ist, aber über uns hinausgeht und uns übersteigt«. Ihm verdanken wir die Erkenntnis, »dass der Mensch nicht nur Ich und individuelles Bewusstsein ist«. Am Genius zerschellt der »Anspruch des Ich, sich selbst zu genügen«. Angesichts seiner Gegenwart ist es nicht möglich, »uns in einer substantiellen Identität abzukapseln«.
Die Eigenschaften, die uns zu einem Jemand machen, sind nicht genialis, das heißt, nicht dem Genius gemäß. Dem Genius begegnen wir, wenn wir die Eigenschaften, die Maske, die wir auf der Bühne der Handlung vor uns hertragen, ablegen. Der Genius offenbart hinter der Maske ein Gesicht, das der Eigenschaften entleert ist. Dieses Antlitz ohne Eigenschaften ist jenem »personalen Wer-jemand-jeweilig-ist« entgegengesetzt, das Arendt mit dem Handeln verknüpft. Ohne Eigenschaften ist der Mensch erst außerhalb der Bühne der Handlung. Im Glanz der Untätigkeit sind wir ein Niemand in einem besonderen Sinne. Die Untätigkeit geht mit einer Selbstvergessenheit einher.
Mit dem Genius leben heißt eine Beziehung zu einer Region des Nicht-Wissens, des Nicht-Bewusstseins aufrechterhalten. Er verlegt die Erfahrung jedoch nicht ins Dunkle, ins Unbewusste, wo »sie sich dann als eine unheimliche Vergangenheit ablagert«. Der Verkehr mit dem Genius ist vielmehr eine taghelle Mystik, in der das Ich seiner eigenen Auflösung friedlich beiwohnt. Vom Genius ergriffen, das heißt inspiriert, hören wir auf, ein Jemand zu sein und uns im Ich einzuschließen. Im

Zustand der Begeisterung lösen wir uns von uns selbst ab. Genialis ist ein Neben-sich-Stehen. Dies ist auch eine Formel des Glucks.

Byung Chul Han, Vita contemplativa, p. 94-97

John Hacking
30 Augustus 2022

De voetnoten in de citaten ontbreken in deze tekst. Kunnen op verzoek wel worden toegevoegd.

Bronnen:

Byung Chul Han, Palliativgesellschaft. Schmerz heute, Berlin 2021, (Matthes &Seitz)

Byung Chul Han, Vita contemplativa oder von der Untätigkeit, Berlin 2022, (Ullstein)

******

Zuivere ambitie

In de wereld van de universiteit maar ook op veel andere plekken is de ambitie groot om resultaten te behalen: in studie, in onderzoek, in kennis en kunde. Studenten worden klaargestoomd om de wetenschappers van de toekomst te worden. Ze volgen onderwijsmodules die hen hierin moeten sterken. Visitatiecommissies bezoeken de opleidingen en toetsen de uitkomsten en zetten zo de opleidingen onder druk om volgens de normen te presteren. Enquêtes onderzoeken de studenttevredenheid, de studievaardigheden, de aantallen publicaties en de status van een opleiding. Kunnen ze mee op het hoogste niveau? Minder goed gedocumenteerd is de prijs die moet worden betaald om op topniveau te presteren. Hoeveel studenten en medewerkers lijden onder de druk van studie en werk. En dan is er nog de naam, de reputatie, de artikelen die gepubliceerd worden in tijdschriften waar je naam aan verbonden is. Het naarstig streven naar een goed CV opdat de latere werkgever je graag in dienst zal nemen. Je bent een belofte, de afgelopen jaren heb je dat met veel inzet laten zien. Ook in de wereld van de kunsten en de literatuur speelt dit. Als je bekend wordt krijg je niet alleen veel aandacht maar wordt de druk ook groter. Maar waar gaat het om? Wat is dat dan ambitieus zijn. Christian Wiman die als dichter ook veel ambitie had kijkt hier heel kritisch naar.

Dat laatste omdat hij dodelijk ziek werd, en in het aangezicht van een naderende dood kan ambitie smelten als sneeuw in de zon. Hij ontmaskert zelfs het hele streven om naam te maken, om iemand te worden door je werk. Hij schrijft:

“Ooit hing ik een denkbeeld van zuivere ambitie aan, die ik definieerde als ambitie voor werk, meer dan voor mezelf. Maar nu? Als de ambitie van een dichter werkelijk alleen zijn werk gold, niets anders, dan zou hij onder pseudoniem schrijven, en zo zou hij niet alleen de zuivere scheppingsruimte intact laten, maar ook niet worden afgeleid door pogingen om een naam te vestigen in de wereld.
Nee, alle ambitie riekt naar ziekte, wasemt de genadeloze geur van het zelf- behalve dan dat verschrikkelijke, gebenedijde gevoel in het hart van het scheppen zelf, als iedere gedachte aan je naam uitgeschakeld is en alles wat je wil is: het gedicht opdat het een werktuig wordt, waarin iets van de werkelijkheid, misschien zelfs iets van de eeuwigheid, zichzelf realiseert. Dat is nobele ambitie. Maar alles wat daarna komt - de hang naar erkenning, publicatie, zelfpromotie - is dat niet wat gewoonlijk de naam ambitie' draagt? We pogen ons zelf voor onszelf echter te maken, te voelen dat we een zelf hebben, ook al leren de diepste momenten van het scheppen ons dat we dat, op een fundamentele manier, niet hebben. (Ziel is dat wat we op zulke momenten onthullen, en die houdt zich zowel binnen als buiten op, zowel in ons als in anderen.) Zolang het je ambitie is om je bestaan te stempelen op het bestaan je natuur op de natuur, is je ambitie corrupt en jaag je een spook na.”
Uit: Christian Wiman, Mijn heldere afgrond. Overpeinzingen van een moderne gelovige. Vertaald door Willem Jan Otten, Barneveld 2016, (Brandaan), pag. 53-54

Een les uit dit citaat zou kunnen zijn: het gaat om je werk, om het schilderen, schrijven, scheppen zelf. Niet om het resultaat met naamkaartje, niet om de handtekening, niet om de roem die je hoopt te verkrijgen, de status die aan je naam wordt gekoppeld als anderen iets in je werk zien. Maar kunnen we dat? Kun je presteren, studeren, onderzoeken, scheppen zonder die valse invloed op je psyche, je handelen, je denken die je aanzet tot zelf-promotie? Alsof jij het middelpunt bent, alsof jij in plaats van doorgeefluik, schepper bent, uitvinder, oorsprong van je product, en ook nog aanspraak maakt op een zekere uniciteit?
Persoonlijk geloof ik dat we niet zo uniek zijn als we zouden willen. We zijn eerder eenheidsworst. Alle uitingen op social media met foto’s en teksten om te laten zien hoe goed het gaat en hoe mooi het allemaal is, zijn in feite ook een weergave van die eenheidsworst. De vele smaken

van de worst smaken uiteindelijk allemaal hetzelfde. We scrollen door de bijdragen en niets trekt echt onze aandacht en als onze aandacht al getrokken worden blijkt al heel snel dat het weer de zoveelste in de rij is die iets van zichzelf als zogenaamd ‘uniek’ persoon laat zien. Influencers leggen zichzelf een strak stramien op om maar te publiceren en hun volgelingen tevreden te stellen. Maar wat promoten ze eigenlijk? Toch niet meer dan de schamele huls waarin ze geestelijk verkeren? De buitenkant van de dingen waar ze zich mee bezig houden? Een wereld die schijn is en die schijn in stand houdt? Welke gek legt zichzelf zulk prestatiestramien op? Wie plaatst zich omwille van volgers en financiën in een dergelijke gevangenis van presteren en zichzelf presenteren? Stel dat je dit een leven lang moet doen? Een leven vol leegte en inhoudsloosheid? Wat blijft er dan nog van je over?
Het zelf dat je laat zien is een lege huls. Niet alleen omdat je zelf als zodanig al teveel gericht bent op de buitenkant van het bestaan, maar ook omdat het zelf een fictie is, een construct, een wijze van kijken naar jezelf in de hoop hier iets aan te treffen wat houvast biedt. Boeddhisten zeggen dat het ego, dat de kern vormt van het zelf, een illusie is. Het ego is een plank in de oceaan waar je jezelf aan vasthoudt om niet te verdrinken. Maar er is geen ego, er is geen plank en er is geen oceaan. Alle zelfpromotie is dus in feite onzin, illusoir, zinloos. Stel dat de Boeddhisten ongelijk hebben, dat het ego wel body heeft, wel inhoud, wel houvast geeft? De enige body van het ego is het lichaam zelf. Het zogenaamde zelf bewoont het lichaam en is er deel van. Dat betekent ook het woord zelfbewustzijn. Zelfbewustzijn is niet alleen een bewust zijn van iets geestelijks, iets dat je lichamelijkheid overstijgt, maar ook iets dat onlosmakelijk met het lichaam is verbonden. Zonder lichaam ook geen zelfbewustzijn want zonder lichaam kan het zelf nergens wonen – geen autotopie, geen zelfplaats, een topos waar het zelf thuis is. Lichaam en zelf zijn onlosmakelijk verbonden en het bewustzijn hiervan maakt je niet veel vrijer. Je bent een vrij mens in en met je lichaam, in en met je geest, in en met jezelf. Denken dat je zelf kan groeien, beroemd worden, door je inzet, je handelen, je manipulaties omdat je ambitieus bent, is volgens Wiman het najagen van een spook. Spoken bestaan niet. Dus wordt wakker. Stop je energie in het doen zelf: als je creatief bent, nieuwsgierig, ondernemend. Niet om naam te maken maar omdat je gegrepen bent door de activiteit die je doet: bijvoorbeeld het landschap dat je uit wil beelden via een schilderij of een gedicht. Laat het werk voor je spreken zonder dat streven om iemand te zijn of te worden. Zoals de middeleeuwse kunstenaars grotendeels onbekend zijn gebleven. Alleen hun werk is er nog en dat spreekt voor zich. Zoals de Japanse kunstenaars uit het Zenboeddhisme de weergave van de werkelijkheid in al zijn dimensies, ook de transcendente dimensie,

kunnen waarderen zonder dat hier sprake is van auteurschap of verering van de kunstenaar zoals dat in onze samenleving gebeurt. Waar de naam meteen samenhangt met een prijskaartje. Walgelijk. Deze combinatie van heel veel geld met de roem, de naam van de kunstenaar. Ook dat is een voorbeeld van ambitie die riekt naar het stinkende riool van de zelfpromotie. Uiteindelijk de kunstenaar gaat dood, de wormen vreten niet alleen zijn lichaam maar ook het papier, het doek, het hout waarmee hij werkte. De verf bladert af, laat los, verwaait in de wind. Geen enkel museum is in staat een werk te behouden voor de eeuwigheid. Niets zal de tand des tijds doorstaan. Alles vergaat en alles blijft behouden, alleen in een andere staat. De leegte was een volheid, de volheid wordt een leegte, een voortdurende kringloop. Ambitie is slechts een spuugje op het gelaat van de Boeddha. De wind droogt het op. Niets meer te zien.

John Hacking
8 juli 2022

******

2023 Ego

Wat is werkelijk? Wat is werkelijkheid? Misschien kun je het wel vergelijken met de oceaan waarin of waarop we allemaal drijven. We zijn er deel van (via en door ons lichaam) maar we kunnen er ook over nadenken en virtueel afstand ervan nemen. Religies bieden van oudsher een soort houvast in deze ‘chaos’. In de Middeleeuwen zou je de religies kunnen beschouwen als grote schepen op deze oceaan die de werkelijkheid is. Velen voeren mee op deze schepen en dat gaf houvast. Mensen die hierbij kritische vragen stelden, die zich niet wilden aanpassen aan de common sense, die alternatieven voorstelden, of gelovigen die als ketters werden beschouwd, werden vaak zonder pardon overboord gekieperd. Als ze geluk hadden vonden ze wat drijfhout en konden ze blijven dobberen. Religies kleurden de waarneming en zetten de grenzen vast. Daar kon of mocht niet aan getornd worden. Religieuze leiders hadden politieke bondgenoten en politiek en religie waren nauwelijks gescheiden. Maar daar kwam verandering in. Descartes is in deze zin een breekpunt: opeens staat de ratio in het middelpunt en is het denken van het ego een nieuw baken in de oceaan. Natuurlijk kwam dit niet uit de lucht vallen, zijn er voorlopers, maar Descartes noem ik een breekpunt omdat zovelen na hem zich op deze filosoof en zijn methode beroepen. Het niet kunnen twijfelen aan het eigen denken dat twijfelt vormt opeens een houvast in de waarneming van de werkelijkheid. Niet een religieus model, of religieus

kader, geeft nu houvast maar de eigen ratio. Het nieuwe fundament onder het ego. En onder de beleving van het zelf. Zelf en ego hangen in mijn beleving nauw samen. Ook al is het zelf een construct en is het ego een soort model om de eigen werkelijkheid te ervaren en uit te drukken, beiden geven in hun samenhang ook een vorm van houvast in de oceaan die de werkelijkheid is. Een soort plank waarop we drijven en waarvan de Boeddhisten zeggen dat dit laatste ook een illusie is. Maar laten we nu niet zover gaan en blijven we drijven, ons vasthoudend aan die plank, dit levensreddende stuk hout dat ons behulpzaam is om in dit leven onze weg te zoeken.

Voordat het schrift was uitgevonden moesten de mensen het hebben van horen zeggen, van overlevering, van muziek, liederen, verhalen, en afbeeldingen van hun geschiedenis en hun godenwereld. De werkelijkheid zoals die werd beleefd was minder gedifferentieerd omdat men zichzelf ervoer als deel van een groter geheel. Reflectie doormiddel van een rationele houding, van afstand innemen ten aanzien van de eigen leefomstandigheden en werkelijkheid, vond waarschijnlijk niet of nauwelijks plaats. Er zijn geen getuigenissen van. Pas toen het schrift werd uitgevonden en toegepast verschenen er ook verslagen van hoe de werkelijkheid werd ervaren en beleefd. Hoogtepunt voor velen werden de verslagen en verhalen over de wereld van de goden en de relatie met de mensen hier op aarde. Maar ook de oude Grieken plaatsten al heel vaak vraagtekens bij deze teksten. Wat we aan getuigenissen hebben uit die tijd maakt duidelijk dat er veel verschillende opvattingen naast elkaar konden bestaan. Toch hebben de grote religies een corpus tot stand gebracht waarin eeuwen aan ervaringen en aan geschiedenissen bij elkaar zijn gevoegd. Zo ontstonden de heilige schriften die later als leidraad gingen dienen voor velen. Tot op de dag van vandaag.

De wereld van het boek en de heilige boeken heeft eeuwen stand gehouden. Pas 150 jaar geleden kwam er een nieuwe dimensie bij: het beeld, de foto, de film. En pas ruwweg 70 jaar geleden nam de digitale werkelijkheid een aanvang. We zitten, zo zou je kunnen zeggen, pas aan het allereerste begin van deze nieuwe werkelijkheid want de effecten van een virtuele realiteit waarmee we ons omgeven zijn nog lang niet bekend en uitgekristalliseerd. Welk effect dit zal gaan hebben op het ego, de beleving van het zelf, de vormgeving van dit zelf – ook als ego – in de wereld, zal nog moeten gaan blijken. Was het ego in de denktrant van Descartes een soort baken in de oceaan, in de digitale werkelijkheid wordt vanuit de commercie alles aangeboden om zich als ego te manifesteren. Alleen blijft het een virtuele mogelijkheid, een manier

tussen duizenden andere manieren of mogelijkheden. Door de virtuele toepassing en vormgeving van de realiteit wordt ook het ego fluïde. Was bij Descartes het denken alleen mogelijk via het verstand, en dus via het lichaam, in de digitale werkelijkheid nemen algoritmen het over – hoewel je dat eigenlijk geen vorm van denken kunt noemen. Algoritmen maken verbanden tussen verschijnselen plausibel, een zekere waarschijnlijkheid in relaties wordt aangetoond en aangenomen. Patronen worden blootgelegd. Maar de niet kritische beschouwer is al snel overtuigd en denkt dan te kunnen weten hoe het zit. Hij vergeet dat het waarschijnlijke relaties zijn met maar een zekere mate van betrouwbaarheid. Maar het zijn geen bewijzen dat het ook werkelijk zo is. Er is geen directe causale relatie. Die wordt niet getoond. Maar goedgelovige volgelingen die deze correlaties voor waar aannemen denken misschien wel dat ze dan ook ontslagen zijn van zelf-nadenken. Met alle gevolgen van dien als hierop ook beleid wordt gemaakt dat concrete mensen treft. Als de computer aangeeft dat je hoogstwaarschijnlijk een veiligheidsrisico vormt voor de samenleving, de natie, een groep, en als je dan navenant wordt behandeld, heb je dikke pech. Je beschikt dan niet over de middelen om het tegendeel te bewijzen want alles wijst in jouw richting. In een samenleving waarin iedereen alle anderen gaat bewaken is dit risico levensgroot. Je kunt je nergens meer verstoppen, al jouw wederwaardigheden zijn digitaal opgeslagen, worden bewaard en worden gemanipuleerd als dat nodig mocht zijn. Alleen al het verzamelen van reusachtige hoeveelheden data is bij voorbaat al een groot gevaar omdat computerprogramma's via hun algoritmes de meest verassende patronen kunnen ontdekken. Daardoor gaan we ook anders naar dingen en naar mensen kijken. Roepen dat algoritmes nog niet zo gevaarlijk zijn en dat hun toepassing beperkt is, getuigt van naïviteit want ze vormen de nieuwe brillen waarmee we naar de realiteit gaan kijken. En naar onszelf. Een ego dat uiteindelijk een samenspel is van veel factoren, en de beleving van dit ego, op basis van historie, evolutie, transformatie, blijft in de digitale werkelijkheid toch fluïde. Want niet meer het lichaam is bepalend maar de combinatie van getallen. Het lichaam verliest zijn kracht als uitgangspunt voor het ego. Het ego laat zich vooral van zijn digitale kant zien. Stel dat het lichaam een keer gekoppeld kan worden aan de machine, de computer, de verbindingen die wereldwijd tot stand zijn gebracht via het internet, dan is het hek helemaal van de dam. (Wat trouwens een totaal achterhaalde manier van spreken is met dergelijke metaforen).

In de digitale wereld, de werkelijkheid van de virtualiteit, zal ook de taal gaan veranderen. Veel zegswijzen, spreekwoorden, uitdrukkingen klinken dan als uit een ver verleden. Het vertrouwen dat men had op de

woorden uit het boek zal plaatsmaken voor een pragmatisch omgaan met en manipuleren van de werkelijkheid zoals die zich via de computer aandient. Alles kan. Niets is onmogelijk. Misschien wordt het lichaam zelfs helemaal overbodig. Op dit moment nemen we de werkelijkheid via onze lichamelijke waarneming waar. Dat is een vorm van zeven, de zintuigen en de verwerking van indrukken worden gezeefd. Wat we overhouden is een selectie. Ook al zijn we daar niet bewust bij betrokken en moeten we het doen met het eindresultaat. Dat dit zo werkt laat ook ons geheugen zien. Na jaren hebben we van de meeste dingen en ervaringen nog slechts sporadische indrukken. Reproductie van ervaringen laat zien dat we selecteren en voorkeuren hebben. Heb je bepaalde religieuze overtuigingen op basis van gelezen en gehoorde teksten uit boeken, dan ben je zelf het eerste selectieapparaat. Je leest en luistert selectief. Lees je of hoor je daarnaast ook nog eens kritische commentaren, bijvoorbeeld een van de laatste boeken van Peter Sloterdijk over de religies, die stelt dat veel teksten uit de heilige boeken een vorm van theopoëzie zijn, dan is dit als het ware een tweede zeef waardoor je waarnemingen gezeefd worden. Wat houd je dan nog over van je oorspronkelijke opvattingen of met andere woorden, als je deze commentaren serieus neemt, wat blijft er nog over van je geloofswaarheden? Misschien kun je het ook een vorm van naïviteit noemen, een eerste naïviteit die je verliest (het letterlijk nemen van teksten), een tweede naïviteit die je verliest (het denken te weten hoe het zit) etc. etc. Zo wordt jouw waarneming telkens gezeefd – een proces dat nooit stopt. Want het is, zo vermoed ik, geen proces als een vorm van destillatie die uiteindelijk een eindvloeistof oplevert. Een uiteindelijk tastbare ervaarbare eindwaarheid. Dat laatste is zo, omdat het taal betreft, omdat het boeken zijn, verzamelingen woorden, die op zichzelf al weer een vorm van afstand scheppen tot de realiteit die ervaren en beschreven wordt. Ook het beeld biedt hier geen verlichting want het beeld moet worden toegelicht. De digitale omschrijving of vormgeving geeft helemaal geen houvast meer. De realiteit ontglipt ons definitief. Omdat alles mogelijk is.

Wat blijft er nog over van het ego, van het zelfvertrouwen, van de manifestatie van het zelf in de wereld, in de werkelijkheid, als onderdeel en als gezicht van het lichaam dat zich presenteert? In de digitale wereld word je uitgenodigd om heel egocentrisch te zijn: alles draait om jou. Die illusie wordt jou voorgehouden. Maar het is nep. Je bent deel van een spel, een groter geheel dat jou manipuleert en voorhoudt dat je er toe doet. Je krijgt de middelen in handen om dat te bewijzen. Het aantal volgelingen op social media zou dat zichtbaar moeten maken. Maar het blijft nep, fake, illusoir. De enige werkelijkheid die hier zichtbaar wordt is

dat jou ego hierdoor wordt gestreeld. Zodra er iets heel negatiefs in je leven gebeurt laten al die volgelingen je als een baksteen vallen en tuimel je de virtuele diepte is. Je doet niet meer mee, je telt niet meer mee. De wereld waarin je dacht jezelf als ego te manifesteren is schijn, een illusie. Je vrienden op internet zijn allemaal spoken. Je treft ze niet in de realiteit, je blijft eenzaam zonder echte contacten. Hoe meer je jezelf verliest in de virtuele wereld, hoe stiller het wordt om je heen en in je geest. Er is niemand die in de wereld die je laat zien – door concrete gebaren en concrete contacten – dat er om je gegeven wordt. Op social media kun je van alles beweren maar of het werkelijk zo is? Het belooft dus niet zoveel goeds als we de meeste tijd van ons leven achter de computer of smartphone etc. doorbrengen. We worden net zo doorzichtig, net zo onbenaderbaar, net zo vaag en virtueel als de machine waarvan we ons bedienen. En die machine manipuleert ons steeds verder de geestelijke eenzame afgrond in. Gouden bergen worden ons beloofd, eenzaamheid is ons deel. We slaan niks meer op want alles gaat in een razend tempo voorbij. Niets blijft hangen, er is geen reflectie want niets schuurt, niets doet pijn. Alles is comfortabel, direct bereikbaar, genietbaar, consumeerbaar. Ons leven wordt leger en leger ook al vullen we de uren met indrukken, met activiteit en met korte sensaties. Daarom zijn velen bang voor stilte, voor niets doen, voor loslaten. Wat gaat er gebeuren als ik niks doe, wie zal ik zijn, wat kom ik tegen, als ik eens een maand geen gebruik maak van mijn smartphone? Ik zou zeggen, probeer het eens uit. Kijk dan wie je bent en wie je geworden bent. Misschien valt het mee, misschien ook niet.

John Hacking
10 januari 2023

******

Empathie en ontroering

Het optreden van de Boeddha was gekenmerkt door empathie. Na zijn dood manifesteerde hij zich in de vorm van bodhisattva's die er voor kozen om de verlichting op te geven en op de aarde te blijven om mens en dier te helpen.
Een betrokkenheid over de grenzen van de dood heen.
Het optreden van Jezus van Nazareth was gekenmerkt door empathie. In zijn leven is hij vaak ontroerd in de ontmoeting met mensen die een beroep op hem doen. Hij is dus gevoelig, kwetsbaar, staat open voor de noden van de mensen.

Empathie en ontroering zijn dus eigenschappen die wij als volgelingen van de Boeddha of van Jezus van Nazareth (of beiden, waarom niet) hoog in ons vaandel moeten dragen en wat nog belangrijker is, ze uitvoeren, ze voortdurend in praktijk brengen.

Aanklagen en aangeklaagd worden

Jezus van Nazareth was daarnaast niet te beroerd om naast het getuigenis van zijn inspiratie - waarom hij zei en deed wat hij zei en deed - ook instituties en vertegenwoordigers daarvan aan te klagen, als deze de mens geen heil brachten maar een gevangenis. “Witgepleisterde graven” noemde hij hen. Een weg naar de dood in plaats van de weg naar het leven.
Die aangeklaagden hebben wraak genomen en de aanklager gedood via het kruis. De Romeinen hebben daarbij een handje geholpen.
Volgelingen van de aanklager hielden zich de eerste jaren koest want anders zouden zij ook hetzelfde lot ondergaan. Met velen is dat dan ook gebeurd: een marteldood als prijs voor het volgen van Jezus, de man van de ‘nieuwe’ weg.

Nieuw, in die zin, veel later in de geschiedenis, want pas toen het volgelingschap zich ook over het Romeinse rijk ging uitbreiden via Klein Azië en Griekenland, werd er gesproken van een nieuwe beweging. Nieuw tegenover de ‘oude’ beweging, waarin Jezus zelf gestart was, het Jodendom. Onderscheid werd en wordt er dan ook gemaakt in het corpus van boeken die wij de bijbel noemen, een Oud en een Nieuw Testament. Wat beiden verbindt is het begrip Testament, getuigenis. Alle boeken in dit corpus leggen getuigenis af van een proces waarin de mens met God en God met de mens op pad trekt.
De persoon van Jezus van Nazareth heeft daar in die zin een eigen draai aan gegeven, namelijk dat zijn volgelingen beweren dat zijn dood niet het einde was van zijn bestaan, én dat God zelf mens werd in Jezus van Nazareth. Maar dan zitten we al weer veel verder in de geschiedenis en is er al een hele theologie, die onder invloed van de Griekse filosofie een heel bouwwerk heeft opgericht. Toen de Christenen eenmaal de hoogste posities in het Romeinse rijk hadden veroverd was er geen houden meer aan. Alles en iedereen moest wijken, allereerst de Joden want die weigerden om Jezus als dé Messias te aanvaarden en als dé Zoon van God. Want de wereld was nog net zo slecht en verdorven als daarvoor en een messiaans effect was in hun ogen niet zichtbaar. Trouwens iets dat tot op de dag van vandaag nog zo is.
Joodse boeken, de Talmoed en veel andere geschriften kwamen op de brandstapel. De Joden werden de nieuwe aangeklaagden die het met

de dood moesten bekopen, als het volk zijn woede wilde koelen en een zondebok nodig hadden. In feite namen zij de rol van de eerste leerlingen van Jezus en van Jezus zelf over. In feite waren zij nu de echte ‘christenen’ die hun ‘kruis’ moesten gaan dragen in de geschiedenis. De vervolging in de getto’s, rond de tijd van de kruistochten, in de middeleeuwen en vooral ook in onze tijd maakt hen tot martelaren voor het geloof en voor hun overtuiging.

Rechtvaardig

Over de vervolgde Joden in de geschiedenis is een mooi verhaal geschreven, ik zou zeggen een soort van culminatiepunt, in het boek: De laatste der rechtvaardigen, de lamed wav, door André Schwarz-Bart. Op internet staat hierover:

lamed vav – twee letters uit het Hebreeuwse alfabet – staan voor 36. Daarmee wordt doorgaans de 36 rechtvaardigen bedoeld, de tsadikiem nisjtariem. Deze Verborgen Rechtvaardigen zijn meestal arm en onbekend. Niemand beseft dat zij de zorgen en de ellende van de wereld dragen. Als God naar de wereld kijkt dan besluit Hij haar niet te vernietigen zolang deze 36 op aarde te vinden zijn. Wanneer één van de Verborgen rechtvaardigen sterft, dan wordt onmiddellijk iemand anders gekozen om diens plaats in te nemen. Meestal weet de Verbogen Rechtvaardige niet dat hij deze functie vervult. Zou hij het wel weten ligt de zonde van overmoed natuurlijk op de loer. Zolang de 36 Rechtvaardigen de mensheid en God dienen, zal de wereld blijven bestaan. Maar wanneer God er niet in slaagt iemand te vinden om de plaats in te nemen van een gestorven rechtvaardige, is het met de wereld onmiddellijk gedaan.

Deze 36 verborgen rechtvaardigen kenmerken zich door hun gedrag. Empathie en ontroering zijn hun kenmerken. Zij trekken zich het lot aan van hun medemens en staan open voor hun lijden. Ze zijn de mensen naar Gods hart. Zij houden ons een spiegel voor hoe wij in ons leven kunnen staan en hoe wij ons kunnen laten raken door het lijden van onze medemensen. Dat is de ware spiritualiteit, de weg naar de ontmoeting met het Mysterie dat wij God of het transcendente, of het alles-overstijgende, de bron van alle bestaan kunnen noemen. Daar kunnen ook de aanhangers van extreem-rechts - hoe gelovig ze zich ook voordoen - en hoe hoog ze ook in de regering zijn gestegen als minister - in Israel nog veel van leren. Als Palestijnen niet als medemensen worden gezien en behandeld vindt hetzelfde plaats als wat de Joden overkwam in al die eeuwen daarvoor.

Bevel van de Hemel

Ulrich Libbrecht die vier dikke boeken geschreven heeft over zijn project met de titel ‘Comparatieve filosofie’ - een poging om in modellen de overeenkomsten en verschillen tussen verschillende religies en hun culturen te beschrijven - geeft een persoonlijke definitie van spiritualiteit. Hij zegt dat spiritualiteit voor hem de transcendentie van het leven is als overlevingsstrategie én het openen van perspectieven die hem zijn eigen mogelijkheden laten realiseren. Hij noemt dat met een begrip uit het Taoïsme (dat hij zijn leven lang bestudeerd heeft, naast Boeddhisme in allerlei varianten) ‘bevel uit de Hemel’. In het Taoïsme is het ‘bevel uit de Hemel’ luisteren naar je ware natuur en daar naar handelen. Wat is je ware natuur? Dat zijn alle kwaliteiten en kenmerken die je hebt meegekregen bij je geboorte. Doel in het leven is je talenten die je hebt ontvangen te verdubbelen. Niet in de vorm van een ego-intentionaliteit, dwz puur gericht op jezelf en je eigen behoeftes en verlangens, maar op het heil van je medemens en de wereld en de natuur waarin je leeft. Noodzaak daarvoor is dat je empathisch handelt en dat je ontroerd kan worden door de gebeurtenissen in het leven. Openstaan is dus een voorwaarde. En met alle zintuigen, helemaal met je hele lichaam, niet alleen als een afstandelijke toeschouwer. Aan het einde van deze bijdrage voeg ik zijn ‘minima moralia’ toe, die hij in zijn laatste boek heeft beschreven als aanmoediging voor zich zelf, een aantal principes die hij zichzelf voorhoudt.

Ego en ego-intentionaliteit

Libbrecht schetst ook dat het voornaamste probleem in onze samenleving met betrekking tot onze spiritualiteit het feit is dat wij onze energie verkeerd aanwenden. Als we door de resultaten van wetenschap, techniek en economie niet meer dagelijks de strijd hoeven te leveren om te overleven, komt er ruimte en energie vrij om deze aan andere zaken te besteden. Maar in plaats dat wij ons richten op het Mysterie, de grote vragen in ons bestaan, op de noden ook van de medemens die nog moet overleven, zijn we een ‘homo economicus’ geworden en besteden wij al onze tijd aan het verzamelen van bezit, het hedonistisch ondergaan van alles wat ons wordt aangeboden. Zo worden we opnieuw gebonden en zijn we de vrije energie die wij hadden gewonnen weer kwijt. Ook geestelijk wordt daarvoor een hoge prijs betaald.
Alles moet sneller, beter en meer. Dat houdt geen normaal mens vol.

Als alles om het ego draait, kom je uiteindelijk in een zwart gat terecht want het is nooit en nooit genoeg. Zelfvervulling, zelfvervolmaking, zelfontplooiing, er komt geen einde aan en het is nooit volmaakt genoeg. Het is een spiraal ten dode, centripetaal naar binnen, maar daar is niks te vinden.
Ook in de politiek is deze beweging voortdurend gaande want politiek is de vertaling van wat er in de maatschappij plaatsvindt en wat de economie vraagt. Dat wordt dan als vooruitgang geclassificeerd en gewaardeerd: de materie heeft de macht over de geest gekregen en er vindt een de-spiritualisering plaats. Met als gevolg ontheemde (want nergens meer bij horende en nergens meer zich thuis voelende) mensen die nergens houvast meer vinden in hun leven en die hun dromen en idealen verruild hebben voor praktisch hedonisme. Moderne communicatietechnieken (verslavingsbevorderende technieken) maken dit alleen maar erger. Op je tablet of smartphone is geen Mysterie te vinden. Ook geen echt geluk.

Vrijheid

Als slaaf van een economistisch systeem (waarin alles draait om de economie) worden de boeren, de arbeiders, allen die bijdragen, in feite vermalen ook al denken ze dat ze er beter van worden als ze met niemand rekening hoeven te houden. Dat heet de vrije markt, kapitalisme voor allen. Ze krijgen dan wel geld op de bank maar weten niet waarvoor ze leven. En de verliezers, die hebben gewoon pech gehad want niet iedereen kan een winnaar zijn.
Politici die dit aanmoedigen onder het mom van vrijheid en rechtvaardigheid (Nederland op 1, America first etc.) helpen volk en land meer en meer de afgrond in. Als meneer Wilders in zijn rede voor het parlement zijn optreden moet verdedigen na de informatiegesprekken beroept hij zich op zijn strijd voor de vrijheid. Een vrijheid die in zijn ogen wordt bedreigd door de aanhangers van de Islam (die hij een ideologie noemt - een grove karikatuur van deze religie). Die aanhangers komen ook nog als asielzoeker allemaal deze kant uit. Waarom is hij zo stellig en neemt hij niks van zijn harde woorden terug? In het verleden heeft hij alle landen met een islamitische cultuur bezocht en trof daar alleen maar vrouwenonderdrukking, homo-haat en intolerantie aan, zo zijn woorden. In naam van de vrijheid wil hij daarom een dam opwerpen tegen deze ‘tsunami’. Een totaal misplaatste metafoor die een eigen leven is gaan leiden in dit soort kringen van verdedigers van het ‘volk’. Ook de Oostenrijkse filosoof Karl Popper kwam nog even ter sprake in het debat. Volgens Wilders stelde deze dat er intolerant mag worden opgetreden tegen mensen die intolerante meningen erop na houden

mbt democratie en rechtstaat, of zoals hij stelde aanhangers van de Islam. Maar die opmerking komt als een boemerang terug in het gezicht van deze vrijheidsstrijder want dan geldt dit zeker in het parlement voor hem zelf en is samenwerking met deze ‘partij voor een zeer beperkte vrijheid voor weinigen’ uit den boze.

Empathie

Als aan het begin van het christendom empathie kenmerkend was voor het optreden van Jezus van Nazareth, zou je dat van zijn volgelingen ook mogen verwachten. Maar christenen uit de christelijke cultuur zijn de uitvinder van de Jodenvervolging, de heksenverbrandingen, de ketter-vernietiging en de koloniale onderdrukking, het uitmoorden van de oorspronkelijke bevolking, de slavenhandel en de uitbuiting van mensen tot op de dag van vandaag. Het waren christenen die meehielpen in de Tweede Wereldoorlog om anderen te doden, zelfs fabrieksmatig in de gaskamers, het zijn christenen die nu in Rusland het een zaak van de hemel vinden dat soldaten zich opofferen voor het vaderland met zegen van de Patriarch. In de VS zien we een Republikeinse partij die als houten balken rot is van binnen, de machtswellust vreet zich als een worm door het hout. Maar aan de buitenkant wordt wat verf gestreken, een christelijk sausje om dit bederf te verhullen. Empathie is hier ingeruild voor het amendement dat zelfverdediging gerechtvaardigd is en er dus op los geschoten kan worden. Niet het kruis als christelijk symbool, als aanmaning (en misschien als resultaat van je christelijk gedrag) maar het halfautomatisch wapen.
Als de eigen situatie zo slecht ervoor staat, als de geesten zo verdorven zijn, rest er schijnbaar geen andere uitweg: de vijand is het schuld. En als er geen vijand is, maken we er een, een zondebok: de homo’s, de zwarten en ex-slaven, de Joden, de asielzoekers, of de leden van een andere politieke partij. Een gebed zonder einde. Shame on you.

Het beste voorbeeld dat je als christen of boeddhist in mijn ogen kunt geven is je empathisch opstellen, je kwetsbaar opstellen, hoe hoog de prijs ook zal zijn die je misschien dan moet betalen. Hoe moeilijk ik ook dit zelf vind.
Uiteindelijk ben je en word je echt vrij als je je heil niet zoekt in geweld en manipulatie maar in de weg naar het Mysterie, de mystieke ervaring, transcendente emotionaliteit waarin het gevoel de weg wijst. Een eenzame weg: “Eli, Eli, lama sabachtani!” “Mijn God, mijn God, waarom heb je mij verlaten” riep Jezus uit aan het kruis. Ik vermoed dat heel velen dit ook uitroepen tijdens hun leven omdat het lijden zich opstapelt.

Misschien ook wel in ons eigen leven. Maar dan nog, dat is geen reden om er dan maar op los te slaan. Als we nu al weten dat dit eindpunt niet het laatste is, blijft er hoop. Als we in principio weten dat dit ons eindpunt zou kunnen zijn, hoeven we toch niet te vertwijfelen, want het Mysterie is groter dan wij ons voor kunnen stellen en wij zijn niet de maat der dingen.

John Hacking
15 februari 2024

bron: https://joodseliteratuur.wordpress.com/2010/04/12/de-lamed-vav-36-rechtvaardigen/

Libbrecht, U., Inleiding Comparatieve filosofie. Opzet en ontwikkeling van een comparatief model, Assen 1995 (Van Gorcum)

Libbrecht, U., Inleiding Comparatieve filosofie II. Culturen in het licht van een comparatief model, Assen 1999 (Van Gorcum)

Libbrecht, U., Inleiding Comparatieve filosofie IIIA. Wetenschap, Zen en Theologie, Assen 2003 (Van Gorcum)

Libbrecht, U., Inleiding Comparatieve filosofie IIIB. Wetenschap, Zen en Theologie, Assen 2005 (Van Gorcum)

****

2024 Neuralink

De mens is een veelzijdig talig wezen. Met taal bedoel ik niet niet alleen spreken, luisteren, schrijven en lezen, maar ook de taal van de muziek, de kunst, de esthetica, en de ongeschreven en on-gesproken taal van het lichaam en het onderbewustzijn. Zonder al die vormen van taal zou de mens maar een communicatie-loze stumper zijn, een stuk steen in het landschap. En nu is er ook nog de digitaal, de taal om een virtuele werkelijkheid te scheppen en te bemiddelen. Het is een voortzetting van de gesproken en geschreven taal met wiskundige middelen waarin hoeveelheid en combinatie van tekens de uiteindelijke betekenis vormen van o.a. de taalvelden die op ons beeldscherm verschijnen en die wij als lezer als teksten kunnen lezen en interpreteren. Het is in veel gevallen een soort herhaling van de boekdrukkunst maar nu met andere

middelen en op een veel grotere schaal. Programma's die dit mogelijk maken hebben eufemistisch namen gekregen als Word etc. Maar inmiddels is deze metafoor achterhaald en is het boek in de tijd van de algoritmes geen goed vergelijkingsmateriaal meer om deze ontwikkeling te schetsen. De machine schept nu zelf werkelijkheden en wij als gebruikers en programmeurs komen meer en meer aan de zijkant te staan. AI, Artificial Intelligence, is slechts het begin van een nieuwe ontwikkeling waarin de mens niet meer de baas is over de machine. Door de verzameling van heel grote hoeveelheden data en de nieuwe en vaak onverwachte combinaties (correlaties) die door de machine worden gelegd lijkt het alsof we een nieuwe stap aan het zetten zijn naar de toekomst: we hoeven niet meer zelf na te denken, we zetten de chatbot aan het werk om teksten voor ons te schrijven, we laten de computer het lichaam analyseren en opereren en we verplaatsen ons in gedeeltelijk autonoom bestuurde machines…We leveren onze wapensystemen over in de handen van de robot, de bewakingsapparatuur en hopen erop dat het dan allemaal goed komt. Een valse zekerheid en een veiligheid die een illusie zal blijken. Ook de machine of het systeem zal de complexiteit van de werkelijkheid en de gelaagdheid ervan niet optimaal kunnen doorgronden en besturen. Als onze hersenen met alle duizelingwekkend interne verbindingen dit al niet kunnen hoe zouden we dat dan via een machine kunnen bewerkstelligen?

De ultieme droom van de transhumanisten

De transhumanisten droomden in de vorige 20e eeuw al van een werkelijkheid waarin de mensheid een nieuwe stap zou zetten om de grote hoeveelheid data aan te kunnen door een verbinding van de hersenen met de computernetwerken. Inmiddels zijn we wat jaren experimenteren verder, zijn er heel wat mensapen opgeofferd en kan een zekere meneer Musk doen alsof hij deze belangrijke stap heeft gezet: de presentatie van de neuralink, de verbinding van het menselijk brein via een chip met de computer (a brain-computer interface (BCI). Maar de firma Synchron (gefinancierd door andere steenrijke ondernemers (Bill Gates en Jeff Bezos) heeft al tien patiënten voorzien van een implantaat. Dus nieuw is het allemaal niet. Het BBC artikel dat aan deze presentatie is gewijd schrijft over de intenties van Musk:

The longer-term goal is "human/AI symbiosis", something he describes as "species-level important".
The real trick will be developing a system which can interpret or translate the signals coming from the brain with a far greater level of

accuracy. If and when that happens humans may be able to communicate with computers and other electronic devices in a way that is difficult to comprehend today.
Imagine being able to order a takeaway with your thoughts, or search the internet, or translate one language to another immediately in your head, just by thinking about it.
Musk himself has already talked about a future where his device could allow people to communicate with a phone or computer "faster than a speed typist or auctioneer".
In the past, he has even said saving and replaying memories may be possible, although he recognised "this is sounding increasingly like a Black Mirror episode."

Deze ontwikkeling wordt gepresenteerd als een vooruitgang op het gebied van communicatie: deze wordt veel sneller, effectiever en functioneler. Het feit dat mensen met lichamelijke beperkingen (verlamming etc.) er baat bij kunnen hebben is slechts het opstapje, het begin en de legitimatie voor een dergelijk proces waarin de mens steeds meer in staat is om in combinatie met AI de werkelijkheid te beheersen en te manipuleren.
Het wordt reclame-technisch verkocht als een verbetering van de functionaliteit van onze communicatie via taal en rechtstreeks via gedachten, maar het is in mijn ogen vooral een poging om greep te krijgen op een onvoorspelbare en grillige werkelijkheid met de computer als hulpmiddel: een mens wordt zo een halve machine want zijn brein is eraan onderworpen. Musk en consorten stellen het voor alsof wij uiteindelijk altijd aan de touwtjes zullen blijven trekken want wij zijn de baas in dit proces. Maar ik vermoed dat het omgekeerde het geval zal blijken te zijn.

Gedachtenpolitie

Transhumanisten dromen niet alleen van macht om de werkelijkheid door middel van de verbinding van het brein met de computer te beïnvloeden maar ook van een uiteindelijke overwinning op de dood. Het menselijk lichaam, dat kortstondig leeft, is in die visie eigenlijk slechts bijzaak, het is een stadium dat uiteindelijk overwonnen kan worden als de dood is uitgeschakeld en als het lichaam daar niet meer aan onderhevig is. Vermoedelijk zal dat niet lukken met het huidige lichaam omdat er teveel processen spelen die door sterven en vergaan worden bepaald (invriezen van een brein vlak voor of na de dood is ook een (nog niet werkzame) optie). Dus het overzetten van brein-capaciteit in een nieuw soort lichaam is een doel voor de toekomst. Maar wat

wordt hier eigenlijk behouden? Wat is er zo belangrijk aan het brein van een individu dat deze meent recht te hebben op een vorm van eeuwigheid? In mijn ogen is dit overduidelijk mega-hybris, een vorm van hoogmoed, die alle perken te buiten gaat en die rechtstreeks leidt naar een nieuwe afgrond: namelijk het onderscheid tussen de ‘eeuwigen’ en de ‘tijdelijken’ want voor het grootste deel van de mensheid zal dit ‘eeuwige leven’ onbereikbaar blijven. En om toch dit doel te verwezenlijken is het voor de voorvechters van dit ‘eeuwige’ bestaan noodzaak om de mensen die zullen blijven sterven onder controle te blijven houden want anders komen deze in opstand. Logisch ook want waarom voor de een wel en de ander niet een dergelijke “beloning”? De verbinding van de computer met het brein is daarvoor uitstekend geschikt. In weerwil van alle mooie beloftes die de tech-giganten ons doen om de wereld te beheersen, rechtstreeks via ons brein, zal eerder het omgekeerde het geval zijn. Als de computer rechtstreeks onze gedachten kan lezen en kan handelen zijn we onze geestelijke vrijheid kwijt. Elke gedachte is data, hoe onzinnig ook, en elke opwelling, elk verlangen, kan worden gelezen en verwerkt. Zelfs alles wat we dromen en wat in ons onderbewust opwelt en waar we geen greep op hebben. Doen alsof we rationele wezens zijn die alles onder controle kunnen houden is een leugen en wordt door de werkelijkheid waarin we dagelijks leven weersproken. De talloze oorlogen en gepleegde gruweldaden laten dit overduidelijk zien. De mens is naast een potentiële heilige of mogelijke altruïst ook een verschrikkelijke egoïst en een monster. Daar is de wolf van Hobbes niks bij.

Brein-evolutie en taal

Kan ons brein een dergelijke koppeling met een computersysteem en de hoeveelheden data (ook al worden die door AI gestuurd en geselecteerd) wel aan? Is ons ‘apenbrein’ wel in staat zoveel te overzien en dan nog rationele afgewogen besluiten te nemen? Ik vermoed dat met de hoeveelheden data ook de hoeveelheden opties om uit te kiezen exponentieel toenemen want conclusies of uitkomsten getrokken vanuit mogelijke correlaties zijn in principe oneindig - als de hoeveelheid data maar groot genoeg is. Eenmaal verzameld door de controle op alle breinen is dit universum te klein om alles te beherbergen en zal er niet genoeg energie zijn om alles in systemen te verwerken. Het blijft dus behelpen en selecteren. Maar welke criteria gelden dan en wat is slim, of met andere woorden, leidt tot heil van de mensheid? Of zal eerder het omgekeerde het geval zijn en verzinken we in een datamoeras waar we ons niet meer aan onze eigen haren uit kunnen trekken?

Musk stelt dat het gebruik van de taal nogal omslachtig is want onze gedachten gaan altijd sneller en de omzetting in taal is en langzaam en inadequaat. Maar misschien is dat precies de zegen voor de mens: de taal die tijd nodig heeft omdat ons brein ook niet zo snel is. De taal en het gebruik ervan werpen zo een barrière op die goed kan uitpakken in onze communicatie. Er wordt tijd gewonnen, tijd om goed na te denken, tijd om goed te formuleren en tijd om te beseffen dat niet alles mogelijk is wat we zouden willen (kunnen).
De hindernis die de taal ons biedt om de ervaren werkelijkheid intern (via ons brein) en extern (via de samenwerking van onze zintuigen en ons brein) te bemiddelen in ons taalspel - onze communicatie met elkaar en met onszelf via zelfreflectie - vind ik persoonlijk een zegen. Een pas op de plaats, inhouden, net als mediteren, kan je behoeden voor overhaaste conclusies en handelingen die negatief uitpakken. Alles op internet gooien wat in je brein opkomt, elke emotie verpakken in een bericht en dan meteen delen, maakt meer kapot dan ons lief is: onderlinge solidariteit wordt vervangen door egoistische narcistische individuele zelfexpressie en dat is geen winst voor de mensheid. Dat is ook weer een stap op weg naar de afgrond en de voorgangers die hierin veel stappen zetten zoals een groot aantal politici en haatzaaiers werpen een doem op de mensheid. Een zwaard boven al onze hoofden dat uiteindelijk zal vallen. Taal is misschien een langzame manier om te communiceren maar het kan wel een manier zijn die zegen brengt en niet het onheil dat overal ligt te loeren om via een mens aan het licht te treden. Dat onheil maakt, zover ik kan beoordelen, ook deel uit van elk menselijk leven: het zit als het ware ingebakken in onze ziel - de kwade genius - de donkere engel tegenover de lichte engel, de kwade tegenover de goede aandrift, zoals de rabbijnen in de Talmoed stellen. Wat uiteindelijk aan het licht treedt en wat via nieuwe technieken zal gaan overheersen blijft vooralsnog even in nevelen gehuld. Maar de aarde is slechts een heel kleine planeet in een onmetelijk heelal en wij zijn kleiner dan vlooien in een oude deken op de rug van een paard. Bescheidenheid is dus op zijn plaats…het vele geld maakt je nog niet de baas over de taal en over leven en dood.

John Hacking
6 feb 2024

****

Vervagend zelf?

Zo zwoegt de mensheid vruchteloos en tevergeefs en slijt altijd zijn leven in ongegronde zorgen, daar het de grenzen van bezit niet heeft geleerd en evenmin de groeilimiet van echt genot.
Dit bracht het leven hoe langer hoe meer op hoge zee en woelde de bodem op tot grote oorlogsgolven.

Lucretius 5,1430-1435 (pag. 435)

Wie ben ik, wie wil ik zijn, wat ben ik, wat ben ik geworden, wat denk ik over mijzelf en klopt dat wel met de werkelijkheid die ik ben en die ik uitstraal? Welk zelfbeeld heb ik van mezelf en wat is wenselijk en wat niet? Ben ik zelf wel of ben ik een illusie, een hersenspinsel, een samenloop van omstandigheden in deze kosmos die al heel oud is en die ook tot mijn bestaan heeft geleid? Vragen en nog eens vragen als we kritisch naar onszelf durven kijken. Lucretius, een Romein uit de eerste eeuw voor christus, houdt er zo zijn eigen ideeën op na. Hij heeft weinig illusies over de mens en over de menselijke inzet in de maatschappij. Veel is vergankelijk, veel betrekkelijk en toch lijkt de mens dat niet zo te zien en niet zo te ervaren want hij doet domme dingen: hebzucht en machtswellust leidt tot oorlog, tot verderf van andere mensen en tot zelfverderf. De mens heeft nauwelijks in de gaten hoe verbonden hij is met alle andere mensen en alle andere levende wezens op deze aarde. En wij, wij gaan rustig door op de ingeslagen weg om de aarde te onderwerpen aan ons gezag en we manipuleren rustig verder om eruit te halen wat erin zit. De gevolgen laten zich aflezen: extinctie van dier- en plantensoorten, een opgewarmde aarde met effecten op de golfstromen waar koude en warme stromen elkaar beïnvloeden en in evenwicht houden, het smelten van de poolkappen en de gletsjers, het tekort aan zoet water wat zal optreden, de toename van woestijnen, het afnemen van vruchtbare grond, de vernietiging van de regenwouden met alle gevolgen voor de opname van CO2, de vervuiling van de oceanen met microplastics en andere giftige stoffen, de degeneratie van de mens zelf: in toenemende mate losgezongen van de natuur waar hij uit voortkomt…etc. etc. op weg naar een levende vorm van robotica.

Canned Dreams

Zo zal het een steeds uit het ander weer ontstaan.
Men krijgt het leven niet in bezit maar in gebruik.
Bezie hoe de voorbije duur van eeuwige tijd vóór wij geboren werden, voor ons niet heeft bestaan.
Die houdt dus de natuur als spiegel voor ons op van de tijdsduur die tot slot na onze dood zal volgen.

Lucretius 3,970-975 (pag. 247/249)

Afgelopen woensdag werd de inhoud besproken van 12 gamellen of tijdcapsules die 15 jaar geleden werden gevuld door studenten en medewerkers van de Radboud Universiteit. De opdracht luidde: hoe zal de toekomst eruit zien en stop dingen in deze blikken voor als de universiteit 100 jaar bestaat, want dan worden ze geopend. Het project heette: Canned Dreams, bedacht en ontwikkeld door de kunstenaars Niek Verschoor en Jack van Mildert. De gamellen werden waterdicht afgesloten en buiten op een rek vast gelast. In oktober 2023 werden enkele blikken geopend en gisteren 21 februari 2024 kon de inhoud van alle tijdcapsules worden bekeken en van commentaar voorzien. In 2008 werden twaalf onderwerpen geselecteerd voor deze tijdcapsules: Environment, Conflict, Faith, Board, Sustainability, Dispute, Sport, Art, Economy, Science, Health, Students. Bij het openen bleek het blik met board volslagen leeg te zijn.
Een aantal gamellen bevatten programma's, jaarboeken, tijdschrift artikelen en enkele voorspellingen. Ook waren er enkele geboortekaartjes en 2 van de kinderen die toen geboren waren, waren nu aanwezig. Veel van de inhoud riep vooral herkenning op bij oud-studenten en medewerkers die erbij waren omdat ze aan dit project hadden meegewerkt.

Na de presentatie en een korte bespreking kwam de vraag op tafel: hoe nu verder en moet het project een vervolg krijgen, misschien wel in een heel andere vorm. Als je stilstaat bij deze vraag naar een vervolg en met name bij de vraag hoe de toekomst er in 10 à 15 jaar later eruit zal zien wordt duidelijk dat er sinds 2008 ontzettend veel in korte tijd is veranderd. Sociale media waren er toen nauwelijks, veel gebeurde nog op papier en via papier, terwijl nu bijna alles digitaal wordt vastgelegd en gecommuniceerd. Ook is inmiddels duidelijk dat het helemaal de verkeerde kant uitgaat met het klimaat. De oorlog in Oekraïne en nu ook in de Gazastrook was er niet. We leefden misschien nog in de veronderstelling dat er geen oorlogen meer zouden plaatsvinden in Europa. Ook het thema internationalisering speelde toen niet zo op de universiteiten. Er is geen tijdscapsule met dit thema.
Maar het blijft net als toen moeilijk om in de toekomst te kijken. Nu zien we een grote toename van de inzet van AI (Artificial Intelligence), kunstmatige intelligentie (hoewel over dat woord intelligentie valt te discussiëren) in onze maatschappij en wel bijna op alle terreinen. Studenten en anderen schrijven met behulp van AI teksten voor hun tentamens, AI wordt ingezet in ziekenhuizen voor ondersteuning van of bij uitvoering van operaties en diagnoses, AI wordt gebruikt om nieuwe

verbanden in hoeveelheden data te ontdekken op bijna elk terrein. En nu is AI in staat om aan de hand van commando's en teksten zelfs films te maken en situaties te schetsen die nauwelijks van echt te onderscheiden zijn.

Toekomstdromen of nachtmerries?

Want stomkoppen vereren en beminnen alles wat zij zien schuilgaan onder woorden die verdraaid zijn, en huldigen als waarheid wat mooi het oor kan strelen en door een aangename klankkleur is verfraaid.

Lucretius 1,641-644 (pag. 77)

Hoe gaat onze toekomst eruit zien? Worden we uiteindelijk slachtoffer van repressieve regimes die de burger elke vorm van autonomie ontnemen met behulp van AI? Is dat het einde van onze persoonlijke vrijheid, van onze autonomie, van onze zelfbestemming? Weten we nog wie we zelf zijn, na alle manipulatie en voorspiegeling van een werkelijkheid die meer en meer kunstmatig is? Zijn we aan het vervagen als zelf, trekt ons bewustzijn het niet meer dat er zoveel mogelijke lagen in onze waarneming van de werkelijkheid zijn, zodat we de draad kwijtraken en ons gevoel van veiligheid? Wat is nog werkelijkheid in een wereld waarin AI heerst? De filosoof Seth Lazar schreef in een bijdrage op AEON:

Around a year ago, generative AI took the world by storm, as extraordinarily powerful large language models (LLMs) enabled unprecedented performance at a wider range of tasks than ever before feasible. Though best known for generating convincing text and images, LLMs like OpenAI's GPT-4 and Google's Gemini are likely to have greater social impacts as the executive centre for complex systems that integrate additional tools for both learning about the world and acting on it. These generative agents will power companions that introduce new categories of social relationship, and change old ones. They may well radically change the attention economy. And they will revolutionise personal computing, enabling everyone to control digital technologies with language alone. Much of the attention being paid to generative AI systems has focused on how they replicate the pathologies of already widely deployed AI systems, arguing that they centralise power and wealth, ignore copyright protections, depend on exploitative labour practices, and use excessive resources. Other critics highlight how they foreshadow vastly more powerful future systems that might threaten humanity's survival. The first group says there is nothing new here; the other looks through the present to a perhaps distant horizon.

I want instead to pay attention to what makes these particular systems distinctive: both their remarkable scientific achievement, and the most likely and consequential ways in which they will change society over the next five to 10 years.

Er is dringend behoefte aan ethische reflectie over de inzet en het gebruik van AI in onze maatschappij voordat de effecten rampzalig kunnen uitpakken. En in de NRC verscheen een artikel over AI met een interview waarin de vraag wordt gesteld: Wat als AI op een manier werkt die het menselijk voorstellingsvermogen te boven gaat? Technologische gevaren kun je niet bestrijden met méértechnologie, schrijft Haroon Sheikh . Althans, niet zonder gaandeweg onze menselijkheid te verliezen. En de tekst vervolgt:

Er heerst een zekere grimmigheid in de publieke verbeelding. Die heeft te maken met de oorlogen die nu plaatsvinden, maar ook steeds meer met angst voor nieuwe technologie. Sinds de presentatie van ChatGPT is het brede publiek vertrouwd met de grote risico's van kunstmatige intelligentie. Ontzag voor innovatie gaat tegenwoordig hand in hand met een gevoel van huivering. Individuen als Sam Altman en Elon Musk en organisaties als OpenAI, Anthropic en DeepMind spelen door middel van hun technische uitvindingen met het lot van de mensheid.

Haroon Sheikh spreekt over een soort maniakale logica, een vorm van nihilistisch denken en rekenen en een gebruik van modellen dat niet meer gebonden is aan de menselijke maat. Is eenmaal een doel vastgesteld, dan doet de mens er niet meer toe, het gekozen doel gaat voor alles en via algoritmes gaat het proces zijn gang. Vanuit dit denken is een atoomoorlog heel goed mogelijk en zijn er in feite geen echte hindernissen om dat te voorkomen, want de vijand moet worden vernietigd tegen elke prijs. Dit doorgeslagen denken dat absoluut geen rekening wil en kan houden met factoren als 'menselijkheid', humaniteit, respect en eerbied, empathie voor alle medemensen en voor de natuur, is een weg ten dode. De mens zal zich zelf uitmoorden. Een zwarte toekomst. De inzet van moderne technieken die een eigen leven kunnen gaan leiden is een reëel gevaar. De toekomstvisie van Georg Orwell is er niks bij.

Een nieuwe duurzame wereld?

Men moet een mens bij hachelijk gevaar beproeven en nagaan hoe hij zich gedraagt in tegenspoed.

Pas dan wordt een oprecht geluid diep aan zijn borst ontlokt, het masker afgerukt en blijft de waarheid.
Ten slotte, hebzucht en de blinde jacht op status, die mensen jammerlijk dwingen de grenzen van het recht te overschrijden, soms bij misdrijven betrokken met zwaar gezwoeg zich dag en nacht moeite te geven om naar de top omhoog te stijgen, die levenswonden vinden veelal een voedingsbodem in de doodsangst.

Lucretius 3,55-64 (pag. 193)

Als je dus een voorspelling zou willen doen in de vorm van Canned Dreams, kom je misschien uit bij een nachtmerrie, een zwarte droom. Dat klikt heel pessimistisch en negatief en dat is het ook, maar de gevaren die er momenteel spelen zijn niet alleen maar fictief. Dat terreurbendes bevolkingen terroriseren en vermoorden werd al 50 jaar geleden voorspeld: zie Soedan met de strijd om de macht door het leger en de paramilitaire groepering Rapid Support Forces. Zie ook de acties van Islamitische Staat, de Talibaan, Al Qaida. Er worden oorlogen gevoerd over schaars drinkwater, over grondstoffen en over voedsel. Grote landen breiden hun invloed uit om grondstoffen te delven die essentieel zijn voor de toekomst en ze spiegelen de bevolking voor dat zij de nieuwe redders zijn die hen bevrijden van het neo-kolonialisme. Intussen worden hun zakken gevuld ten koste van de bevolking en de elites die het land besturen blijven buiten schot omdat de nieuwe bondgenoot hen met de wapens beveiligt en elke vorm van burgerlijke protesten de kop indrukt. Journalisten worden gevangen gezet en vermoord, de vrije pers afgeschaft, de kritische stemmen gesmoord.

Rusland en China geven het voorbeeld hoe een land autocratisch dictatoriaal bestuurd kan worden. Ze inspireren veel radicaal-rechtse groeperingen in Europa en de VS. Het zogenaamde rijke “Westen” wordt als decadent afgeschilderd, want het is drugsverslaafd, goklustig, losgezongen van de oude tradities. Maar hoe ze zelf tegen die tradities aankijken blijkt vooral uit hun daden en hun toespraken: het is intolerantie en machtswellust wat de klok slaat. Lucretius zegt: Hun wijsheid stamt van horen zeggen en zij zoeken de waarheid méér in praatjes dan in zichtbaarheden, wat nu niet méér is noch zal zijn dan het vroeger was. (Lucretius 5,1133-1135 (pag. 417)
Met hulp van criminele organisaties die mondiaal werken wordt een wereldwijd netwerk in stand gehouden dat ook geopolitieke doelen dient: inperking van de macht van de VS, van Europa, van iedereen die tegenstand biedt aan de eigen aspiraties. Geldbedragen in de honderden miljarden, verdiend met de handel in mensen, drugs, de gok-

en pornoindustrie, worden in de grote handelssteden wit gewassen door banken die delen in de winsten. Sommige banken worden betrapt, soms gesloten, maar de schuldigen zelden of nooit vervolgd. Dat wijst op corruptie tot op het hoogste politieke niveau want als er gesproken gaat worden zullen er velen van hun voetstuk vallen. Geld en de geldhonger verwoest de structuur van de samenleving. De toekomst wordt een wereld, als ze dat niet al is, geregeerd door criminelen en hun handlangers. De politici zijn slechts het uithangbord om de klanten, de burgers, gerust te stellen. Maar de onderwereld raakt steeds meer vermengd met de bovenwereld.

De wereld, onze wereld is niet duurzaam, omdat de mens niet duurzaam is. Hij denkt niet duurzaam genoeg en handelt niet duurzaam genoeg. De korte termijn staat voorop en de hebzucht (van de aandeelhouders en consorten) regeert. Ondanks het feit dat een mens kan weten dat zijn leven heel beperkt en heel kortstondig kan zijn, wordt er toch gehandeld alsof je een leven hebt dat voort zal duren. Alsof de dood niet bestaat. Een leven waarin geen einde komt aan de graaizucht. Aan de verkregen macht, de status, het bezit, de illusie dat je zo iets voorstelt. Windhandel, windbuilen, ijdelheid der ijdelheden die doet vergeten hoe stoffelijk en hoe kwetsbaar wij zijn. Vergeten worden ook de ervaringen die ons laten zien dat iedereen met iedereen en dat alles met alles is verbonden in dit universum. Een kleine wijziging in het ene veld heeft altijd repercussies voor de andere verbonden velden. Doen alsof je alleen op de wereld bent werkt zich funest uit. Anderen worden de dupe, betalen de prijs. De ontwikkeling van AI en de toepassing ervan zou niet mogelijk zijn zonder al die moderne slaven die voor een hongerloon de algoritmes voeden in veel derde wereldlanden. En ook de hoeveelheid energie die de toepassing ervan kost gaat alle perken te buiten.

Een miskend zelf wil de macht grijpen

Hoe blind en miserabel is het menselijk denken!
In welk een duisternis, onder hoeveel gevaren slijt men zijn meer of minder korte levenstijd!

Lucretius 2,14-15 (pag. 113)

Wat blijft er over van onze zo moeizaam opgebouwde idealen als vrijheid, medemenselijkheid, humaniteit, democratie, solidariteit, rechtvaardigheid en eerlijkheid in de verdeling van goederen en welvaart? Mensen die opkomen voor de goede zaak, die aan hun achterstelling wat willen doen, die tegen racisme strijden, voor emancipatie, voor gender-diversiteit, voor een beter klimaat worden

weggezet als ‘woke-fanaat’ en als een vijand van de ‘heersende en dominante cultuur’ waarin hiërarchie, de macht van de witte man en wat in hun ogen doorgaat voor christelijke cultuur centraal staat. De ideologische strijd is in alle hevigheid losgebarsten en heeft de dimensie gekregen van een zogenaamde ‘cultuurstrijd’ waarin geen verliezen worden geaccepteerd en waarin geschermd wordt met een apocalyptische afrekening. Alsof we in een soort van eindtijd leven. Wie had gedacht dat het nog zover zou komen en dat er zoveel gekken met een minderwaardigheidscomplex zijn die dit geloven. En die er dan naar gaan handelen, alsof ze dan opeens een beter soort zouden zijn, alsof hun leven dan een nieuwe en zinvolle bestemming zou krijgen. We hebben gezien waar de zogenaamde ‘Duitse Übermenschen’ uitkwamen op het einde van de rit en hoeveel leed en ellende zij de wereld hebben berokkend. Een heilloze weg van dit satansgebroed.

Wie worden we tenslotte zelf in deze donkere wereld waarin elke illusie van veiligheid (want de controle is helemaal weg) verloren is gegaan? En hebben we ons niet altijd zelf al wijsgemaakt ‘dat we veilig waren, veilig zijn’ omdat het leven anders niet leefbaar is? Misschien hebben we een zekere mate van illusie nodig. Het leven als spel, de spelende mens, die onbezorgd kan genieten is dan niet mogelijk.

Met alle twijfels en alle verloren zekerheden kan de mens in mijn ogen toch nog een zeker optimisme bewaren met het oog op de toekomst. Waarom optimisme? Omdat de soep nooit zo heet wordt gegeten als hij wordt opgediend, omdat de menselijke creativiteit nauwelijks beperkingen kent (ten goede en ten kwade), omdat de mens een hoopvol wezen is dat leeft van de hoop. Als kind wordt je niet als monster geboren. Als kind kun je genieten en kun je spelen. Alles zit eraan en erin. Een positieve toekomst is mogelijk. Een kind hoeft in principe niet belast te zijn met de fouten van de ouders. Een kind kan er expliciet voor kiezen om die fouten niet te herhalen. Maar daarvoor zijn belangrijke anderen nodig die inspireren en die het goede voorbeeld geven. Die hun nek durven uitsteken in een soms vijandige wereld en die vast durven houden aan hun idealen. Ook al kost dat soms hun leven.

Iedereen is met iedereen verbonden in de natuur. Maar tegenwoordig ook digitaal. Ook de criminelen, de dictators en hun knechten, de corrupte politici en hun aanhangers hangen digitaal aan elkaar vast en hun gangen zijn te volgen en hun gedrag is daarom te vervolgen. Niets blijft uiteindelijk onbekend. Maar welke overheid durft zover te gaan om

deze krochten van verderf en verrotting bloot te leggen, wie durft te snijden in zijn eigen vlees?
Deze vraag zal mede bepalend zijn voor de toekomst van de mensheid, want de crimineel maakt het niets uit of de wereld zal vergaan, als hij zijn buit maar binnen heeft. Dromen over de toekomst heeft niet zoveel zin. Voorspellingen doen volgens mij evenmin als deze een slag in de lucht zijn. Hoe wij tenslotte ons zelf ontwikkelen in een razendsnel veranderende wereld zullen we gaan zien. Rationeel maar ook instinctief weten we wel wat goed voor ons is, waar we van opleven, wat energie geeft, een goed gevoel, een zinnig antwoord op onze vragen, kortom zin aan ons bestaan. Het is de kunst daarnaar te luisteren, je zelf als kompas, kritisch, zorgzaam, open voor anderen, empathisch en vol vertrouwen. Dood ga je toch, daar hoef je je uiteindelijk niet druk om te maken als je niet ziek bent of getroffen wordt door een onheilsboodschap. De tijd die je leeft, dat is naast je relaties met dierbare anderen, je kostbaarste bezit. Besteed hem wel, de beloning wordt meestal meteen uitgekeerd.

John Hacking
23 feb. 2024

Bronnen:

Lucretius. De natuur der dingen. De serum natura, Uitgegeven, vertaald en ingeleid en van aantekeningen voorzien door Piet Schrijvers, Groningen 2014 (Historische Uitgeverij)

Frontier AI ethics - Seth Lazar:
https://aeon.co/essays/can-philosophy-help-us-get-a-grip-on-the-consequences-of-ai?

NRC 17 feb 2024:
Het echte gevaar van AI is dat wij het gevaar niet meer kunnen zien

Beide artikelen kunnen worden gelezen in de bijlage waarin ze als PDF zijn opgeslagen

Zie ook de video's op Arte over de verstrengeling van de banken met de maffia en andere criminele organisaties: https://www.arte.tv/de/videos/RC-024485/mafia-und-banken/

******

Schicksal

Doch unverständig ist
Das Wünschen vor dem Schicksal.
Die Blindesten aber
Sind Göttersöhne. Denn es kennet der Mensch
Sein Haus und dem Tier ward, wo
Es bauen solle, doch jenen ist
Der Fehl, daß sie nicht wissen wohin
In die unerfahrne Seele gegeben.

Fragment uit Der Rhein Friedrich Hölderlin

Het lied van meditatie

Levende wezens zijn van oorsprong boeddha's

als water en ijs.

Er is geen ijs zonder water,

geen boeddha's zonder levende wezens.

Maar levende wezens weten niet hoe dichtbij het is,

en zoeken ver weg. Hoe droevig!

Het is als het sterven van de dorst

temidden van een fontein water;

of de zoon van een rijke man

die verloren ronddwaalt als een bedelaar.

Wij zijn gebonden aan samsara

omdat onwetendheid ons vasthoudt in duisternis.

Lopend in het donker,

wanneer zullen wij ontsnappen aan geboorte en dood?

De zen van het mahayana

is voorbij alle superlatieven.

Vrijgevigheid, voorschriften, alle andere deugden,

zingen, berouw, oefenen en alle goede werken

hebben hun oorsprong in zen.

Zit slechts één maal oprecht in meditatie,

en het wist lagen van slecht karma uit

.

Niet langer in de vallei van de hel,

is het zuivere land zo dichtbij.

Luister slechts één maal

naar deze leer,

prijs hem en verheug je erin,

en een grenzeloos geluk zal je ten deel vallen.

Maar beter nog, wijd jezelf volledig

aan het direkt verlichten van je eigen aard;

als de zelf-aard gelijk is aan geen-aard,

zul je vrij zijn van dit loze geklets.

Open de poort van oorzaak en gevolg

en loop rechtdoor, zonder te talmen.

Gebruik geen-vorm als vorm,

zwerf rond zonder je ergens te vestigen.

Gebruik geen-gedachte als gedachte,

zing en dans met Boeddha's wet.

Open de uitgestrektheid van onbelemmerde kalmte,

koester je in de stralen van volmaakte wijsheid.

Op dit moment, wat zouden we moeten zoeken?

Nirwana is vlak voor onze ogen.

Deze plek is het lotusland,

dit lichaam is het lichaam van de Boeddha.

Hakuin (1686-1768)

Uit 'Drie Zen Meesters'; John Stevens; vert. Robert Hartzema
Uitgeverij Karnak; Amsterdam 1993

****

Het Boeddhisme kent een lange traditie in de omgang met het bewustzijn en de perceptie van de werkelijkheid zoals die aan ons verschijnt. Gebonden aan samsara, de kringloop van leven en dood, een leven vol lijden, begoocheling en illusie, is de mens ‘slachtoffer’ van zijn eigen perceptie en ‘kortzichtigheid’. De weg van de Boeddha, de leer (dharma) die voor iedereen kan gelden, biedt soelaas en uitzicht op een situatie van verlichting waarin de mens inzicht krijgt in zijn situatie. Dat is een weg van oefening en van toewijding in een dagelijkse praktijk in harmonie met de eigen natuur. Wat telt werkelijk en wat is illusie? Waaruit bestaan de ketens die jou als mens gevangen kunnen houden in een illusoire realiteit? Het Boeddhisme geeft daar uitgebreid antwoord op. Huang Po, een zen-monnik zegt bijvoorbeeld:

Onthoud alleen maar de volgende aanwijzingen.
Ten eerste: leer volkomen immuun te worden voor waarnemingen die van uiterlijke vormen afhangen, zodat je je lichaam vrijwaart van een ontvankelijk zijn voor uiterlijkheden.

Ten tweede: leer geen aandacht te schenken aan enig onderscheid dat ontstaat uit je waarnemingen, zodat je je lichaam vrijwaart van nutteloze scheiding tussen het ene verschijnsel en het andere.
Ten derde: zorg er goed voor dat je waarderingen als aantrekkelijk of vervelend vermijdt, zodat je je lichaam vrijwaart van ijdele belangen.
Ten vierde: voorkom dat je allerlei dingen overweegt in je geest, zodat je je lichaam vrijwaart van op oordelen gebaseerde kennis. (Uit: Huang Po, In eenheid zijn. Scholing in Zen-bewustzijn, Heemstede 1996 (Altamira), p. 186

Natuurlijk is dat makkelijker gezegd dan gedaan. De basiservaring onder deze aanwijzingen is dat je waarnemen en je denken vrij moeten zijn van schema's, vooropgezette meningen, oordelen, vooroordelen, herinneringen die als maatstaf gelden, kortom alles waardoor je onderscheid maakt en waarderingen toevoegt aan je perceptie en je denken. Een artikel uit de NRC op 25 december 2024 begint met de volgende koppen:

Onze perceptie van de buitenwereld is een illusie, 'de beste gok van het brein van wat er aan de hand is'.
Bewustzijn Hoe nemen wij de wereld waar? Dat is giswerk van de hersenen. „Het brein is een voorspellingsmachine."

Het is de aanhef voor de vrije weergave van een interview door Niki Korteweg met de Britse cognitiewetenschapper Anil Set, auteur van het boek Being You, A New Science of Consciousness (2021). Het gesprek gaat over onze waarneming en over de zekerheid die wij aan onze waarneming kunnen ontleden. Die zekerheid is er echter nauwelijks want volgens Anil Set nemen we eerder vanuit ons brein de wereld waar als een vorm van toetsing en voorspeling. Het brein voorspelt en toetst de waargenomen objecten aan datgene wat er reeds over bekend is en stelt zonodig die kennis bij. Het brein is dus een verzameling indrukken en ervaringen die constant wordt aangevuld, verbeterd, toegepast, (en wat al niet). Maar dat is een complex proces en de wijze waarop we dit in taal beschrijven schiet eigenlijk hopeloos tekort. We ontberen de nodige begrippen om hier echt vat op te krijgen. Het begrip bewustzijn is in die zin te vaag en te veelduidig. We weten eigenlijk niet precies wat bewustzijn is. Anil Set doet een poging om via een andere route licht te werpen op de werking van ons brein met inzet van de neurowetenschappen. In dit licht komt hij tot nieuwe conclusies zoals zichtbaar gemaakt in dit interview. Ik geef een deel hiervan weer om zijn opvattingen te laten zien. Wat is echt en hoe ervaren wij de dingen in de wereld, deze vraag is de insteek waarmee dit citaat begint:

Deze tafel, dit glas water, uw boek, die spullen zijn echt toch?
„Zeker, die dingen zijn echt. Maar wat we ervaren is een indirecte afspiegeling van wat er echt is in de wereld – de filosoof Immanuel Kant zei dat al. Dus die tafel is echt, maar de manier waarop we hem waarnemen, de kleur, de vorm, de stevigheid, is afhankelijk van ons brein. En ook dat gevoel dat dingen echt zijn, creëert het brein.
„Dit is hoe het lijkt voor ons: er is een reële wereld daarbuiten, met spullen en mensen, met allerlei eigenschappen. Onze zintuigen nemen die waar en dragen die informatie over aan het brein – informatie van lichtgolven, geluidsgolven, geur- en smaakmoleculen. Het glas water in de echte wereld wordt de perceptie van een glas water in het brein. Je neemt het waar, je wilt het en je pakt het. Dit is de 'van buiten-naar-binnen' visie. Het lijkt het alsof de wereld direct ons hoofd en onze bewuste ervaring instroomt."

Maar dat is niet hoe het is?
„Het is veel meer 'van-binnen-naar-buiten'. De zintuiglijke signalen worden niet zozeer gebruikt om deze ervaring te creëren, maar om voorspellingen te toetsen. Wat wij ervaren wordt bepaald door deze voorspellingen van het brein, niet door de zintuiglijke signalen. Het brein is een voorspellingsmachine."
Waarom denkt u dat dit zo moet zijn?
„Het kan bijna niet anders. Je brein probeert uit te vinden wat er gebeurt in je omgeving. Maar het zit opgesloten in een schedel, waar het donker is en stil. Er zijn alleen elektrische signalen, kleurloos, geluidloos, vol ruis. Op basis daarvan, en op eerdere ervaringen, moet het brein inschatten wat er gebeurt. Dat kan alleen door verwachtingen te toetsen aan nieuwe signalen die binnenkomen, en die bij te stellen als er fouten in de voorspelling zitten. Wat wij bewust ervaren is de beste gok van het brein van wat er aan de hand is."

U noemt het een gecontroleerde hallucinatie, wat wij zien en ervaren?
„Het is geen perfecte omschrijving. Maar het benadrukt dat de ervaringen waarvan we intuïtief denken dat die intern gegenereerd worden, zoals hallucinaties of dromen, niet zo verschillen van normale perceptie. Dat zijn geen verschillende categorieën, het zijn punten op een continuüm. Je zou kunnen zeggen dat perceptie een gecontroleerde hallucinatie is, net zoals hallucinatie ongecontroleerde perceptie is. Bij een psychose en tijdens dromen is het verstoord."
En het voert nog verder. Niet alleen de buitenwereld is een hallucinatie, ook ons gevoel van 'zelf'!

„Klopt. In dat ‘hoe het lijkt’ perspectief beschouwen we het ‘zelf’ als dat wat het waarnemen doet, en bedenkt wat er moet gebeuren. En wat is dit gevoel van zelf? Het is mijn gedachtestroom, mijn perspectief, mijn vrije wil, emoties, mijn lijf, het is een bundel van verschillende dingen die we als één geheel ervaren.
„Maar dit is ook een ervaring. Als ik dit object hier”, Seth wijst naar zijn lichaam, „ervaar als mijn lichaam, dan is dat een waarneming. In experimenten kun je daarmee spelen, bijvoorbeeld met de rubberen-hand-illusie.”

Bij dat experiment ligt een rubberen hand op de plek van je eigen hand op tafel, en je eigen hand uit het zicht, achter een scherm. Als iemand jouw echte hand aait met een kwastje en tegelijkertijd die nephand op dezelfde manier, rijst al na tien seconden het gevoel dat de rubberen hand van jou is. Bij een klap met een hamer op die hand schreeuw je het uit van schrik.
„Zo kun je met ieder aspect van het gevoel van zelf spelen. En dan blijkt dat elk aspect een perceptie is, zelfs het gevoel van vrije wil. Het brein neemt een bepaalde handeling van het lichaam waar, concludeert dat die door iets binnenin werd veroorzaakt, en dan ervaren we het als: oh dit heb ik gedaan.”
Het brein maakt een verklarend verhaal. Maar wie of wat is aan het vertellen? Is dat ook een hallucinatie?

„Ja, ik denk van wel. Mijn ‘narratieve zelf’ omvat herinneringen, plannen voor de toekomst, dat innerlijke, vaak kritische stemmetje. Het strekt zich uit over de tijd, dat maakt mij dezelfde persoon door de tijd heen. Maar je hebt die ‘ik’ niet nodig, het is gewoon een gevoel dat intern wordt veroorzaakt. Het gevoel van op een bepaalde plek zijn en een eerstepersoonsperspectief te hebben.
„Dat kun je goed zien bij mensen met bepaalde psychiatrische of neurologische problemen, zoals dementie. Onderdelen van het zelf kunnen verdwijnen. Ik heb dat gemerkt bij mijn oude moeder, die een paar jaar geleden een delier kreeg. Ze was compleet verward, ze leek in niets nog op mijn moeder. Mensen kunnen meerdere persoonlijkheden hebben, ze kunnen hun geheugen verliezen, hun complete autobiografische identiteit, maar bijvoorbeeld nog wel weten dat hun lichaam van hen is.” (Einde citaat)

bis in den Tod
Kann aber ein Mensch auch
Im Gedächtnis doch das Beste behalten,
Und dann erlebt er das Höchste.

Nur hat ein jeder sein Maß.
Denn schwer ist zu tragen
Das Unglück, aber schwerer das Glück.

Fragment uit Der Rhein Fredrich Hölderlin

****

SELBSTBESTIMMUNG

Die letzten Neuntöter wetzen ihre Stimmen
Bodenlos muss ich immer weiter steigen
Die Stände in den englischen Futterhäusern

Sinken. Wind spielt mit Papier. Ich migriere
Zwischendrin. In den Ecken, an den blinden
Flecken meines Denkens, sitzen

Schimpfen ausgewachsene Makaken
Affen, Katzenkinder, Biberratten
Mein polyphones Schnattern ist das

Ein Blick und urwaldhafte Ruhe wird es
Diamantköpfig inhibiere ich
Den Trieb. Flachwurzlerin, die ich ja bin

Mara-Daria Cojocaru

Het ‘zelf’ van een mens en zijn ik-bewustzijn zijn volgens Anil Set constructies van het brein, het zijn percepties van een geheel van ervaring waarin denken, gevoel, bewustzijn van tijd en plaats samenkomen. Waarin ook het lichaam ervaren wordt en de verbinding met dit lichaam. Het lichaam als zelfplaats, autotopos. Dat zelf leert voortdurend en het beeld dat wij van onszelf hebben is constant aan aanpassing onderhevig, als daartoe de nodige openheid bestaat. Als het brein een voorspellend en toetsend orgaan is zou je kunnen stellen dat de mens eigenlijk voortdurend op zoek is naar bevestiging, naar zekerheid, naar vervulling van datgene wat hij eigenlijk al kent en weet. Nieuwe ervaringen kunnen daarom misschien niet worden toegelaten omdat ze te bedreigend zijn voor dat gevoel van vertrouwdheid en zekerheid, oude traumatische ervaringen worden afgeweerd omdat ze

teveel pijn boven halen. Het hele mechanisme van het bedenken (of is het een ontdekken?) en de toepassing van complottheorieën kan er door worden verklaard: telkens worden stukjes bewijs verzameld om je complot-verhaal vollediger te maken en elke twijfel of elke vorm van kritiek wordt niet toegelaten.
In het Boeddhisme staat dit zelf op losse schroeven. Zij wisten al duizenden jaren geleden dingen over het zelf en de manifestatie van het zelf via een ‘ik-bewustzijn’ wat nu pas via de neurowetenschappen zichtbaar kan worden gemaakt rond de werking van het toetsende voorspellende brein. Huang Po stelt in §11:

Het dient leerlingen van de Weg duidelijk te zijn dat de vier elementen waaruit het lichaam is samengesteld geen 'zelf vormen, dat het 'zelf geen vastomlijnd bestaan leidt; en dat hieruit kan worden afgeleid dat het lichaam geen 'zelf en geen bestaansvorm is. Verder vormen de vijf bestanddelen [skandha's: vorm, gevoel, denken, wens, besef] waaruit de persoonlijkheid is samengesteld geen 'zelf en geen bestaansvorm; daaruit kunnen we afleiden dat de (zogenaamde individuele) geest niet het 'zelf en geen bestaansvorm is. De zes zintuigen [oog, oor, neus, tong, lijf en brein] die samen met de zes soorten waarneming en zes soorten voorwerpen van waarneming de zintuiglijke wereld vormen, dienen op eenzelfde manier begrepen te worden. Deze achttien zintuiglijke functies zijn afzonderlijk en gezamenlijk leeg. Er is enkel Bronbewustzijn, onbeperkt van omvang en van onvoorwaardelijke zuiverheid. (Uit: Huang Po, In eenheid zijn. Scholing in Zen-bewustzijn, Heemstede 1996 (Altamira), p. 63

In dit Boeddhistische denken is het onderscheid tussen een zelf in een lichaam dat een autotopos is en de wereld om ons heen opgeheven. De Boeddha is niet van ons afgescheiden, de Boeddha-natuur is binnen handbereik. We zien het alleen niet omdat we gekluisterd zijn aan ons verlangen, onze begeerte, ons beperkt perspectief op de werkelijkheid en onze beperkte perceptie ervan. Daarom lijden we en daarom blijven we gevangen in de kringloop van leven en dood.

NACHTRAG

Du sagst, wir sind auch nur Tiere, gross und traurig
Du wählst die Leute, die dich überleben, als
Wäre das ein Privileg. Wir werden

Weiter durch die Landschaft grasen. Wo
Wir weilen, weinen, wir verwundet zweifeln

Nährt das Salz aus unseren Augen die Wüste

Die wir hinterlassen. Populiert doch schon
Der Himmel erwölkt sich schwerlich alle Tage
In jeder Richtung ein Szenario in anderer Farbe

Dort modert der Algenteppich. Hier sperrt
Das durchtrenste Maul vom Bukephalos1
Am Horizont. Der Name reiBt sich los und das

Tier spürt den Schmerz. Vier Reiter simulieren
Schmetterlinge. Gemüt: stabile Strophenlage
Hinter uns: Anästhesie. Wir lernen atmen

Wo niemand atmet. 2 Somnambule Stenographie
Ein Anschlag pro Sekunde. Kampfgedanken
Biopsie. Unsere Bäuche schleifen zu Boden

Die Haut ist rau. Wir lecken den Wolken den
Wattigen Busen, neiden den Tieren die wollige
Kugel und immer wieder: diese Leidensfähigkeit

1 Du erinnerst dich: Den mochtest du so gern
2 Das ist im windgeborenen Schnee

Mara-Daria Cojocaru

Maar wat betekent het nou als wij met ons brein de wereld zodanig waarnemen dat wij voortdurend aan het toetsen en voorspellen zijn? Anil Set spreekt over een gecontroleerde hallucinatie - een onnauwkeurig begrip dat eigenlijk de lading niet dekt - met betrekking tot onze perceptie en ons zelfbeeld en zelfverstaan. De tijdschaal waarin dit plaatsvindt valt buiten onze waarneming - daarvoor gaat het te snel en te vanzelfsprekend. We hebben er geen controle over. Maar als wij ons bewust zijn van dit veronderstelde proces kunnen we ervan leren. Namelijk dat al onze opvattingen en al onze oordelen, al onze perspectieven en percepties ontzettend relatief zijn en zeer beperkt, contextgebonden, lichaamsgebonden, geheugen-gebonden en zo vermoed ik ook genetisch gebonden. Als onze cellen al een soort van geheugen hebben, bestaat er volgens mij ook een vorm van genetisch geheugen en misschien ook wel voor delen van ervaringen uit het verleden van onze voorouders. Waarom ook niet als het brein in staat is

zoveel op te slaan. Iets wat ons voorstellingsvermogen ver te boven gaat. Het aantal verbindingen in onze hersenen is groter dan het aantal sterren in ons universum.
Het zelf en de ervaring van ons zelf is dus een hypothetisch gebeuren. Wij zijn een hypothese in wording en wij zijn nooit af. Voor de opvattingen over waarheid heeft dit grote consequenties: we zullen ‘de waarheid’ nooit bezitten, in welke vorm dan ook. Zelfs ‘kleine’ waarheden zijn hoogstens waargenomen gissingen die ons een beetje een gevoel van zekerheid kunnen geven maar op de keper beschouwd is dat ook een illusie. Onze taal is als een slang die zichzelf in de staart bijt: we hebben enkel onze taal om onze ervaringen en onze perceptie uit te drukken en alles wat daarbuiten gaat kunnen we niet benoemen en is dus ook onkenbaar. In die zin zitten we onherroepelijk vast aan ons lichaam en ons brein. Ook in andere plaatsen (de Foucaultse heterotopiën) is de autotopie, het lichaam als zelfplaats, begin en einde van het verhaal, onderworpen aan samsara, aan leven en dood, telkens weer.

GEGEN DIE ANGST. INS ZIEL

Hier kommen meine Show
Dämonen, hoch gezüchtet
Endlich

Meine eigenen Kampfrichter
Geben
Das Herz geschlagen

Wie es dünn wird
Wie es an ihm raspelt
Wie die Ratten, agoutifarben

Im Schlehendorn, ganz oben
Wo eigentlich
Die Stare wohnen

Natürlich habe ich nichts
Gegen die Ratten
Natürlich habe ich nichts

Gegen die Angst

Mara-Daria Cojocaru

John Hacking
3 januari 2025

Bron:

Mara-Daria Cojocaru, Anstelle einer Unterwerfung. Gedichte, Frankfurt am Main 2016 (Schöffling & Co)

******